DTCF DERGİSİ
JOURNAL

Cilt/Volume: 65 | Sayı/Number: 1 | Haziran/June 2025

ISSN 2459-0150

DTCF DERGİSİ JOURNAL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

ISSN 2459-0150

Cilt: **65** • Sayı: **1** (Haziran) • Yıl: **2025**

Dergi Kurulları

Kişiler ve Kurullar

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Adına Sahibi
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK
Ankara Üniversitesi, ialbayrak@ankara.edu.tr

Baş Editör
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR
Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editör
Prof. Dr. Hakan EROL
Ankara Üniversitesi, herol@ankara.edu.tr

Editör Yardımcıları

Prof. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi, guldentum@gmail.com
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, tahire.mammed@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi, eceye@yahoo.com.tr
Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr

DTCF DERGİSİ JOURNAL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Alan Editörleri

Prof. Dr. Ayşe Gül SONCU, Marmara Üniversitesi, asoncu@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEN, Ankara Üniversitesi, tekmen@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, bilal.cakici@asbu.edu.tr
Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA, Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl
Doç. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi, byalcinkaya@ankara.edu.tr
Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr
Doç. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University, k.okonski@ukw.edu.pl
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi, dalkilicleyla@hotmail.com
Doç. Dr. Muhammed CEYHAN, Yalova Üniversitesi, muhammed.ceyhan@yalova.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi, ahmetozkan@hotmail.fr
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, serdaraltac@nevsehir.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi, altayli@ankara.edu.tr

Türkçe Dil Editörü

Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi, ysarar@ankara.edu.tr

İngilizce Dil Editörleri

Öğr. Gör. Dr. Yağmur KIZILAY, Ankara Üniversitesi, ykizilay@gmail.com
Öğr. Gör. Cemre ÇİÇEK TÜMER, Ankara Üniversitesi, cemrecicek@ankara.edu.tr

Editör Asistanı

Zeynep Su GÜLHAN, Ankara Üniversitesi, zeynepsugulhan@gmail.com

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ayşe Gül SONCU, Marmara Üniversitesi, asoncu@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEN, Ankara Üniversitesi, tekmen@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, bilal.cakici@asbu.edu.tr
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com
Prof. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi, guldentum@gmail.com
Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, herol@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA, Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, tahire.mammed@yahoo.com
Doç. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi, byalcinkaya@ankara.edu.tr
Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi, dalkilicleyla@hotmail.com
Doç. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University, k.okonski@ukw.edu.pl
Doç. Dr. Muhammed CEYHAN, Yalova Üniversitesi, muhammed.ceyhan@yalova.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi, ahmetozkan@hotmail.fr
Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi, eceye@yahoo.com.tr
Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, serdaraltac@nevsehir.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi, altayli@ankara.edu.tr

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ali EROL, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cécile MICHEL, Centre National de la Recherche Scientifique, Fransa
Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität, Almanya
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Işıl BAYAR BRAVO, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. İsmet EMRE, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Marcel ERDAL, Almanya
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mitat DURMUŞ, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Murat KÜÇÜK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Musa ÇİFCİ, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mürüvvet Özlem PARER, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Fransa
Prof. Dr. Süer EKER, Başkent Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN, Jusup Balasagyn Adına Kırgız Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Uğur DOĞAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Uli SCHAMİLOĞLU, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Üçler BULDUK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITE, Bükreş Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama Üniversitesi, Japonya
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cepbarmammet Göklenov, Dövletmammet Azadi Türkmen Milli Dünya Dilleri Enstitüsü, Türkmenistan
Doç. Dr. Mehman HASANLI, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Dergi Yönetim Merkezi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Yayıncı

Ankara Üniversitesi

Adres

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Genel ağ: www.dtcf.ankara.edu.tr
E-posta: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

DTCF DERGİSİ JOURNAL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

ISSN 2459-0150

Volume: **65** • *Number*: **1** (*June*) • *Year*: **2025**

Journal Boards

Editorial Board

Owner on behalf of the Faculty of Languages and History-Geography
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK
Ankara University, ialbayrak@ankara.edu.tr

Editor in Chief
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR
AAnkara University, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97)

Editör
Prof. Dr. Hakan EROL
Ankara University, herol@ankara.edu.tr

Associate Editors

Prof. Dr. Gülden TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan, tahire.mammed@yahoo.com
Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University, eceye@yahoo.com.tr
Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Field Editors

Prof. Dr. Ayşe Gül SONCU, Marmara University, asoncu@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEN, Ankara University, tekmen@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara, bilal.cakici@asbu.edu.tr
Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA, Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl
Assoc. Prof. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara University, byalcinkaya@ankara.edu.tr
Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr
Assoc. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University, k.okonski@ukw.edu.pl
Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University, dalkilicleyla@hotmail.com
Assoc. Prof. Dr. Muhammed CEYHAN, Yalova University, muhammed.ceyhan@yalova.edu.tr
Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University, ahmetozkan@hotmail.fr
Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr
Assist. Prof. Dr. İsmail Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Turkish Language Editor

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, ysarar@ankara.edu.tr

English Language Editors

Lecturer Dr. Yağmur KIZILAY, Ankara University, ykizilay@gmail.com
Lecturer Cemre ÇİÇEK TÜMER, Ankara University, cemrecicek@ankara.edu.tr

Assistant Editor

Zeynep Su GÜLHAN, Ankara University, zeynepsugulhan@gmail.com

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Publishing Board

Prof. Dr. Ayşe Gül SONCU, Marmara University, asoncu@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEN, Ankara University, tekmen@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara, bilal.cakici@asbu.edu.tr
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara University, erdoganuygur@yahoo.com
Prof. Dr. Gülden TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com
Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, herol@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA, Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan, tahire.mammed@yahoo.com
Assoc. Prof. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara University, byalcinkaya@ankara.edu.tr
Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr
Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University, dalkilicleyla@hotmail.com
Doç. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University, k.okonski@ukw.edu.pl
Doç. Dr. Muhammed CEYHAN, Yalova Üniversitesi, muhammed.ceyhan@yalova.edu.tr
Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University, ahmetozkan@hotmail.fr
Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University, eceye@yahoo.com.tr
Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr
Assist. Prof. Dr. İsmail Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, serdaraltac@nevsehir.edu.tr
Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, altayli@ankara.edu.tr

Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Ali EROL, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, National Defence University, Türkiye
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Cécile MICHEL, Centre National de la Recherche Scientifique, France
Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität Munich, Germany
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara University, Türkiye

DTCF DERGİSİ JOURNAL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Işıl BAYAR BRAVO, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
Prof. Dr. İsmet EMRE, Cumhuriyet University, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Marcel ERDAL, Germany
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversity, Türkiye
Prof. Dr. Mitat DURMUŞ, Kafkas University, Türkiye
Prof. Dr. Murat KÜÇÜK, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Musa ÇİFCİ, Uşak University. Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Münevver Özlem PARER, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin University, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Middle East Technical University, Türkiye
Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM, İnönü University, Türkiye
Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, France
Prof. Dr. Süer EKER, Başkent University, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN, Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Uğur DOĞAN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU, Nazarbayev University, Kazakhstan
Prof. Dr. Üçler BULDUK, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITE, University of Bucharest, Romania
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama University, Japan
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ, Ankara University, Türkiye
Assoc. Dr. Cepbarmammet Göklenov, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Turkmenistan
Assoc. Prof. Dr. Mehman HASANLI, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Managing Office

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Web page: www.dtcf.ankara.edu.tr
E-mail: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

DTCF DERGİSİ JOURNAL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Bu Sayının Hakemleri / *Referees of This Issue*

Prof. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN, Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet MUTLU, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Arda ARIKAN, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe OKVURAN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Berat AÇIL, Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Burçin EROL, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Derya HASTA, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erol KILIÇ, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ, Kahramanmaraş Üniversitesi
Prof. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Gülten GENÇ, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ANAMERİÇ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ÇÖREKÇİOĞLU, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan GÜNDOĞDU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya BOYANA, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ, Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan Kerem KARABOĞA, Arkın Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hilmi DEMİR, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Melahat PARS, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım Uğur ÖZÜAYDIN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nilsen Gökçen ULUK, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nur Melek DEMİR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay YİVLİ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Seda KÖYCÜ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan ÜNSAL, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Sertif DEMİR, Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Umut AL, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ÇELİK, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel YÜKSEL, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Ali KOZAN, Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Banu CİNGÖZ ULU, Ortadoğu Teknik Üniversitesi

DTCF DERGİSİ JOURNAL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND HISTORY-GEOGRAPHY

Bu Sayının Hakemleri / *Referees of This Issue*

Doç. Dr. Barış MUTLU, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Buket TÜRKMEN, Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ceyhan GÜLER, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Derya ÇOBANOĞLU AKTAN, Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Devrim SEZER, İzmir Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru YENER GÖKŞENLİ, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Emre KOYUNCU, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Esin EREN SOYSAL, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Doç. Dr. F. Binnur ERDAĞI DOĞUER, Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Funda UZDU YILDIZ, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin UZUNOĞLU, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Ethem POLAT, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil DOĞANCI, Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU, Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KADİROĞLU, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KAHRAMAN, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nagihan GÜR ÇALIŞIR, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Nazan Yıldız ÇİÇEKÇİ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Nusret GEDİK, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Reşat ŞAKAR, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sabire ARIK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Selin GÜRSES ŞANBAY, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Vural BAŞARAN, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Yeşim IŞIK BAĞRIAÇIK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Yiğit SÜMBÜL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra YAZBAHAR, Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Zerrin YANIKKAYA, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Enes KAVAK, Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hadi BAK, Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hanzade ASLAN YILMAZ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi IŞIL AYDIN ÖZKAN, Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pelin DOĞAN ÖZGER, Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ELMAS, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zelihan DURAN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Elif KOÇ, Atatürk Üniversitesi

DTCF DERGİSİ
JOURNAL

ISSN 2459-0150

Cilt | *Volume*: **65** • Sayı | *Number*: **1** (Haziran | June) • Yıl | *Year*: **2025**

İçindekiler | *Contents*

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | *RESEARCH ARTICLES*

HEIDEGGER'İN TEKNOLOJİ YORUMUNU *KEHANET* VE *HAKİKAT* İKİLEMİNDE YENİDEN DÜŞÜNMEK 1-30
RETHINKING HEIDEGGER'S INTERPRETATION OF TECHNOLOGY IN THE DILEMMA OF PROPHECY *AND* TRUTH
Senem KURTAR

THOMAS JEFFERSON'IN AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ VE CUMHURİYETÇİ SİYASETİ 31-67
THOMAS JEFFERSON'S ENLIGHTENMENT THOUGHT AND REPUBLICAN POLITICS
Mümin KÖKTAŞ

MUSTAFA ŞEKİP'İN [TUNÇ] KANT HAKKINDA YAYIMLANAN MAKALELERİ 68-86
PUBLISHED ARTICLES BY MUSTAFA ŞEKİP [TUNÇ] ON KANT
Müjdat TAKICAK

FOUCAULT'NUN DELİLİĞİN TARİHİ "PROJESİ" VE DERRİDA'NIN KARAR ELEŞTİRİSİ 87-119
FOUCAULT'S HISTORY OF MADNESS "PROJECT" AND DERRIDA'S CRITIQUE OF DECISION
Ahmet EKER

FROM DIVINE TO HUMAN: TRANSFORMATIONS AND INFLUENCES IN CLASSICAL GREEK ARTISTIC THOUGHT 120-156
KUTSAL OLANDAN İNSANA: KLASİK YUNAN SANAT DÜŞÜNCESİNDE DÖNÜŞÜM VE ETKİLER
M. Önder GÖNCÜOĞLU

PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIORS IN TÜRKIYE: A SCALE DEVELOPMENT STUDY 157-187
TÜRKİYE'DE ÇEVRECİ DAVRANIŞLAR: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI
Ece Ceren AKKAYA, Erkin SARI, Merve Nur ŞAHİN, Yağmur RUMELİ, Elif DARICI, Hale İpek KAYIKLIK, Gülden SAYILAN

MEDIEVAL WAVE IN CONTEMPORARY LITERATURE: NAOMI MITCHISON'S *TO THE CHAPEL PERILOUS* 188-199
ÇAĞDAŞ EDEBİYATTA ORTA ÇAĞ DALGASI: NAOMI MITCHISON'IN TO THE CHAPEL PERILOUS *ROMANI*
Funda HAY

DTCF DERGİSİ JOURNAL

İçindekiler | *Contents*

PRACTICES OF GREEN COLONIALISM AND ECOLOGICAL APARTHEID IN THE MIDDLE EAST 200-222
ORTADOĞU'DA YEŞİL KOLONYALİZM VE EKOLOJİK APARTHEİD UYGULAMALARI
Ayşe YAŞAR

REACTION TO BRITISH INTERNAL COLONIALISM IN TOM PAULIN'S "THE RIOT ACT" 223-238
TOM PAULIN'İN "THE RIOT ACT" OYUNUNDA BRİTANYA İÇ-KOLONYALİZMİNE TEPKİ
Meriç DEBELEÇ

AN ANALYSIS OF THE AMERICAN IMPACT ON ANKARA-BASED PERIODICALS IN THE 1950S 239-254
1950'LERDE ANKARA MERKEZLİ PERİYODİK YAYINLAR ÜZERİNDEKİ AMERİKAN ETKİSİNİN ANALİZİ
Gizem Mahmuriye ÇİFTÇİ

POLONYA ROMANTİK EDEBİYATININ UKRAYNA EDEBİYATI VE TOPLUMSAL BİLİNCİNE YANSIMALARI 255-274
REFLECTIONS OF POLISH ROMANTIC LITERATURE ON UKRAINIAN LITERATURE AND SOCIAL CONSCIOUSNESS
Seyyal KÖRPE KEMER

CELA'NIN "BAYAN CALDWELL OĞLUYLA KONUŞUYOR" ADLI ROMANINDA YAS VE MELANKOLİ 275-296
MOURNING AND MELANCHOLIA IN CELA'S "MRS. CALDWELL SPEAKS TO HER SON"
Hale ERDOĞAN HACIBANOĞLU

ZOYA PİRZAD'IN *IŞIKLARI BEN SÖNDÜRÜRÜM* ROMANINDA KADIN KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 297-313
AN ANALYSIS OF FEMALE IDENTITY IN ZOYA PIRZAD'S NOVEL I TURN OFF THE LIGHTS
Serpil YILDIRIM

RIZÂ FERRUHFÂL'IN *AH İSTANBUL* ÖYKÜSÜNDE GELENEK VE MODERNİZM ÇATIŞMASI 314-348
THE CONFLICT OF TRADITION AND MODERNISM IN AH ISTANBUL *BY REZA FARROKHFAL*
Soner İŞİMTEKİN, Melek GEDİK

KOVİD-19 SALGININ MODERN ARAP ŞİİRİNE YANSIMASI 349-371
REFLECTION OF COVID-19 PANDEMIC ON MODERN ARABIC POETRY
Emine BAĞMANCI

MERNEPTAH ZAFER YAZITINA (İSRAİL STELİ) GÖRE KENAN BÖLGESİNDE MISIR HAKİMİYETİ 372-392
EGYPTIAN DOMINANCE IN CANAAN ACCORDING TO THE MERNEPTAH VICTORY INSCRIPTION (ISRAELI STELE)
Ercüment YILDIRIM

DTCF DERGİSİ
JOURNAL

İçindekiler | *Contents*

IULIUS-CLAUDIUS'LAR DÖNEMİNDE İMPARATORLUK KADINLARINA YÖNELİK ZİNA SUÇLAMALARI 393-412
ACCUSATIONS OF ADULTERY AGAINST IMPERIAL WOMEN DURING THE PERIOD OF JULIUS-CLAUDIUS
Serpil AYTÜRE KARAKAŞ

ARTUKLU HANEDANINDA SİYASİ EVLİLİKLERİN GÜÇ DENGELERİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ 413-437
THE ROLE OF POLITICAL MARRIAGES IN THE POWER DYNAMICS OF THE ARTUQID DYNASTY
Elif KÖMÜRCÜ

TANZİMAT DÖNEMİ EŞRAFI: KASTAMONU EŞRAFLARINDAN DEST-İ ŞİRİNZADELER ÖRNEĞİ (1839-1867) 438-474
NOTABLES OF THE TANZIMAT PERIOD: THE CASE OF DEST-İ ŞİRİNZADES AMONG THE NOTABLES OF KASTAMONU (1839-1867)
Alperen Yalçın BAZNA

SIRBİSTAN-ARNAVUTLUK-TÜRKİYE BAĞLAMINDA KOSOVA İÇİN JEOPOLİTİKALAR 475-500
GEOPOLITICS FOR KOSOVO IN THE SERBIA-ALBANIA-TÜRKİYE CONTEXT
Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

SÖYLEM ANALİZİ 501-536
DISCOURSE ANALYSIS
Mehmet Akif DUMAN

ANLATI GRAMERİ: SEMANTİK YAPI LEYLÂ ERBİL'İN ESERLERİNDE ANLAMSAL KÖKLER VE DEĞERLER 537-558
NARRATIVE GRAMMAR: SEMANTIC STRUCTURE GENERATIVE ROOTS AND TRUTH VALUES IN LEYLÂ ERBİL'S WORKS
Hüseyin SOYLU

BAĞLANMA STİLLERİ, ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE İLİŞKİ BAĞLILIĞI: YATIRIM MODELİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME 559-580
ATTACHMENT STYLES, CONFLICT MANAGEMENT AND RELATIONSHIP COMMITMENT: AN INVESTIGATION WITHIN THE INVESTMENT MODEL FRAMEWORK
Fatma CAN

TÜRKİYE'DE TİYATRO OYUNCULARININ ÜNİVERSİTELERDE ALDIKLARI OYUNCULUK EĞİTİMLERİNİ KULLANMALARININ ÖNÜNDEKİ ENGELLERE BİR BAKIŞ VE SORUNA İLİŞKİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 581-611
A PERSPECTIVE ON THE BARRIERS TO THE UTILIZATION OF UNIVERSITY -LEVEL ACTING EDUCATION BY THEATER ACTORS IN TURKIYE AND PROPOSED SOLUTIONS TO THE PROBLEM
Muharrem DEMİRDİŞ, Utku SAÇAK, A. Kadir ÇEVİK

DTCF DERGİSİ
JOURNAL

İçindekiler | *Contents*

SOLİDARİST VE DEVLETÇİ İÇERİĞİYLE SOSYOLOJİ DERSİ 1935 ÖĞRETİM PROGRAMI 612-636
1935 CURRICULUM OF SOCIOLOGY COURSE WITH SOLIDARIST AND STATIST CONTENT
Emine ÖZTÜRK

WEB OF SCIENCE VERİ TABANINA GÖRE TÜRKİYE'DE BULUNAN ANTİK ŞEHİR ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ 637-657
BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ANCIENT CITY STUDIES IN TURKEY BASED ON THE WEB OF SCIENCE DATABASE
Merve ZAYIM

TOPLUM KALKINMASI: BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARINDA BİLGİ HİZMETLERİ 658-684
COMMUNITY DEVELOPMENT: INFORMATION SERVICES IN REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES
Özlem ŞENYURT

DTCF DERGİSİ
JOURNAL

İçindekiler | *Contents*

İNCELEME MAKALELERİ | *REVIEW ARTICLES*

EPISTEMIC VIOLENCE LEADING TO INSIDIOUS TRAUMA AS A RESULT OF THE DISCURSIVE SHIFTS IN *BEOWULF*
BEOWULF'*TA SÖYLEMSEL KAYMALARIN SONUCU OLARAK İÇSELLEŞTİRİLEN TRAVMAYA GÖTÜREN EPİSTEMİK ŞİDDET*
Nurten BİRLİK 685-699

AHMET GEŞEMOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDE EVRENSEL AHENK VE İNSAN DOĞASININ ÇELİŞKİLERİ: PSİKOLOJİK VE DİNİ-FELSEFİ BİR ANALİZ
UNIVERSAL HARMONY AND THE CONTRADICTIONS OF HUMAN NATURE IN AHMAD GASHAMOGLU'S POETRY: A PSYCHOLOGICAL AND RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL ANALYSIS
Meleyke MEMMEDOVA 700-715

SENNUR SEZER'İN SOFRALARI
THE TABLES OF SENNUR SEZER
Çiğdem KARA, Ebru ÖZGÜN 716-742

MODERN ÖNCESİ OSMANLI EDEBİYATINI DÖNEMLENDİRMEK: İMKÂNLAR VE SINIRLILIKLAR
PERIODIZING PRE-MODERN OTTOMAN LITERATURE: POSSIBILITIES AND LIMITATIONS
Mustafa Altuğ YAYLA 743-759

ALEKSANDR BLOK'UN *KULİKOV MEYDANINDA* ADLI ŞİİRİNDE RUSYA HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN YANSIMALARI
REFLECTIONS OF ALEXANDER BLOK'S VIEWS ON RUSSIA IN HIS POEM ON THE FIELD OF KULIKOVO
Mesude SAĞIROĞLU 760-773

HEIDEGGER'İN TEKNOLOJİ YORUMUNU *KEHANET* VE *HAKİKAT* İKİLEMİNDE YENİDEN DÜŞÜNMEK

RETHINKING HEIDEGGER'S INTERPRETATION OF TECHNOLOGY IN THE DILEMMA OF PROPHECY *AND* TRUTH

Senem KURTAR
Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi AnaBilim Dalı.
senemkurtar@gmail.c5om

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Şubat 2025
Kabul edildiği tarih: 19 Mayıs 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 11 February 2025
Date accepted: 19 May 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Heidegger; Teknoloji; Ge-stell; Hesaplayıcı Düşünme; Ge-stalt; Şiir; Son Tanrı

Keywords
Heidegger; Technology; Ge-stell; Calculative Thinking; Ge-stalt; Poetry; Last God

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.1

Öz

Günümüz dünyasının en temel ve acil sorunlarından biri, kapsamı kapitalizmin gelişimine paralel olarak genişleyen, değeri ve kullanım alanı gezegen ölçeğinde olan, insan gerçekliği ve toplumsal praksisle birlikte yaygınlaşan teknolojinin doğası ve karakteri üzerine eleştirel bir düşünmenin geliştirilmesidir. Modern dünyada teknoloji sorusunun gündeme getirilmesi ve insanla etkileşiminin radikal anlamda sorgulanması yoluyla eleştirel bir düşüncenin şekillenmesine öncülük eden, düşüncesinin gelişiminde Ernst Jünger'den de izler taşıyan Martin Heidegger olmuştur. Öncülüğünün önemi bir yana Heidegger'in teknoloji yorumu fazlasıyla eleştiriye de maruz kalmıştır. Amacım, söz konusu eleştirileri de göz önünde bulundurarak Heidegger'in teknoloji anlayışını düşüncesinin bütünsel gelişimi esasında anlaşılır kılmaktır. Bunun için, Heidegger'in özellikle entelektüel dönüşü (Kehre) açısından yapıtlarında sürekli ileriye ve geriye dönerek temas ettiği üç farklı müdahalenin kesişen yönlerini takip edeceğim. İlk etapta Heidegger'in modern teknolojinin özü olarak nitelediği özel kavramı olan Ge-stell'in derinlikli ve eleştirel bir biçimde irdelenmesi yoluyla çalışmanın zemini oluşturulacaktır. Teknolojinin yıkıcı hareketini niteleyen Ge-stell bizi kendisinde kök salmış eşzamanlı bir olasılık olarak Şiir ile karşı karşıya bırakacaktır. Son olarak ise Heidegger'in oldukça tartışmalı kavramlarından birisi olan Son Tanrı ile modern teknoloji arasında nasıl bir ilişki olduğu ya da olabileceğine yer verilecektir. Böylelikle eleştirilerde sıklıkla kehanetvari bir okuma olarak görülen Heidegger'in teknoloji yorumunun temel uğrakları ortaya konulacak ve düşünsel seyrinde yılmadan izini sürdüğü hakikatin kendini ifşa etmesine olan yakınlığı belirginleştirilerek kehanet ve hakikat aralığında eleştirel bir okuma sunulacaktır.

Abstract

One of the most pressing and fundamental issues in today's world is the necessity of developing a critical reflection on the nature and character of technology—an entity whose scope has expanded in parallel with the development of capitalism, whose value and applicability extend on a planetary scale, and whose proliferation is inextricably linked with human reality and social praxis. In the modern era, it was Martin Heidegger who played a pioneering role in bringing the question of technology to the forefront, initiating a radical interrogation of its interaction with humanity—an intellectual endeavor that, in various respects, also bears traces of Ernst Jünger's influence. Despite the significance of his foundational contributions, Heidegger's interpretation of technology has been the subject of extensive critique. The aim of this study is to render Heidegger's philosophy of technology comprehensible within the broader trajectory of his thought while also taking these critical perspectives into account. To achieve this, the analysis traces the intersecting dimensions of three key interventions that Heidegger persistently revisits throughout his works, particularly in light of his Kehre (the turning in his thought). First, the study establishes its foundation through an in-depth and critical examination of Ge-stell, the key concept Heidegger identifies as the essence of modern technology. Ge-stell, which characterizes the destructive movement of technology, simultaneously confronts us with Poetry (Dichtung) as an inherent possibility within itself. Finally, the analysis explores the relationship—actual or potential—between modern technology and one of Heidegger's most debated concepts, the Last God (Der letzte Gott). By delineating these key moments, the study seeks to move beyond the frequent characterization of Heidegger's interpretation as a prophetic discourse, instead emphasizing its proximity to truth—an endeavor he unwaveringly pursued throughout his intellectual journey. In doing so, this work offers a critical reading that situates Heidegger's reflections on technology within the dynamic tension between prophecy and truth.

Giriş

Çağımızın vazgeçilmezi olarak kabul görmesine karşın insan da dâhil olmak üzere tüm varlıkların onları kuşatan "yakın çevreleri"ne (*Umwelt*)[1] dair temel sorunların da başlıca kaynağı olarak öne çıkan modern teknoloji hızla ekonomik, politik, kültürel, gündelik yaşamın içine nüfuz etmekte ve dünya genelinde yayılmacı bir baskınlık kurmaktadır. Varlıkların yaşam alanlarına ve kalitesine dair sorunlara kaynaklık etmesi bakımından kriz üreten teknolojinin özellikle modernleşme sürecinde öne çıkan ve hızla yayılan yapısı ve oluşumu modernlik öncesi formlarından oldukça farklı görülmektedir. Modern teknolojinin söz konusu formel farklılığı teknoloji üzerine düşünme, teknolojiyi sorunsallaştırarak bu alanda çeşitli eleştirel kuramlar geliştirme sürecini beraberinde getirir. Bu konuda başı çeken ve kendisinden sonraki yaklaşımlar için her ne olursa olsun tartışma götürmez bir kılavuz olma meşruiyetini koruyan çağdaş Alman filozofu Martin Heidegger'in teknoloji yorumudur. Bu kült sayılabilecek yorum nedeniyledir ki teknoloji meselesinin gündeme geldiği her durumda Heidegger ismi, davetsiz gelen bir misafir, bakılmadan geçilemeyecek kesin bir düşünsel uğrak olarak karşımıza çıkmaya devam etmektedir. Heidegger ve teknoloji ikilisini adeta birbirine eklemleyen ve filozofun teknolojiye dair yaklaşımını, bu konuda ortaya koyduğu temel kavramları daha sonraki tartışmalar için formel bir çatı kılan en bariz neden onun felsefi tavır ve üslubundaki bütünsel oluşumdur. Bu nedenle, eğer Heidegger'in teknoloji yorumu ya da eleştirisini layıkıyla anlamak istiyorsak düşüncesinin bütünsel seyri ve temel dinamiklerini göz önünde bulundurmaya, teknolojinin diğer düşünsel uğraklarla (sanat, şiir, Son Tanrı vb.) ilişkisini derinlikli bir biçimde irdeleyerek yeniden konumlandırmaya özen göstermeliyiz.

Heidegger'in felsefi girişimi, bir bütün olarak yaklaşıldığında, Batı Metafiziği denen o kadim geleneğin Nietzscheci eleştirisini Varlık adına durmaksızın sürdürmesinin yanı sıra, sanat, şiir, teoloji ve modern deneyim gibi birden fazla alanda, pek de analitik olma kaygısı gütmeden söz sahibi olma iddiasındadır. Üstelik filozofun entelektüel dönüş (*Kehre*) sonrasında, gerçekleştirdiği felsefi müdahaleler ve bu müdahalelerin her birine tekabül eden düşünsel alanlar arasındaki dolayımlar pek de açık değildir. Örneğin, sanat ile teknoloji arasındaki ilişkinin olası içerimleri nelerdir? Birbirlerini nasıl koşullandırmakta, nasıl etkilemekte ve nasıl beslemektedirler? Bu müdahaleler arasındaki ilişkilerin izini sürmek zahmetli bir iştir elbette, çünkü Heidegger neredeyse altmış küsur sene durmadan

[1] *Umwelt*'in literal çevirisi "çevre" kavramı ile karşılanabilse de Heidegger'in kavramı anlama biçimi varoluşsal bir yakınlığı vurgulamakta ve kuşatıcı yakın çevre anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda, *Umwelt* ile dünyasal yaşamı çevreleyen bir anlam örüntüsü ya da dizgesi ve onunla kurulan ilgi ilişkisi kast edilmektedir (Bkz. Heidegger, 1992, s. 117).

yazmıştır ve düşünceleri (kendisi pek irtibat kurmamış olsa da) dünya-tarihsel hadiseler bağlamında belirli bir transfigürasyona uğramıştır. Bundan başka, modern sanatın belli başlı örneklerini ısrarla kurtarıcı bir imkân olarak temsil etse de modern teknolojinin o dizginlerinden boşanmış sınırsız gücüne, Varlık'ın kendisini açtığı farz edilen diğer ontik araştırma alanlarından çok daha üstün bir mertebe tahsis edilmiş gibidir.

Diğer yandan, Heidegger, Varlık'ın kendisini var olanlar bünyesinde açığa vurduğu bir tür Romantik Mesiyanizm olanağını, her ne kadar son derece tartışmaya açık bir konu olsa da hayatı boyunca inatla savunmuştur. Yine metafiziğin deneyimden kopuk, soyut dilini kullanmaktan imtina etmiş olmakla birlikte, dünyanın yabancılaşmış güçler tarafından mutlak suretle ele geçirilmesi ölçüsünde, onun (metafiziğin) tasarısına (özne ile nesnenin, varlık ile özün, birey ile dünyanın, madde ile tinin bir yerde birleştiğini tasavvur eden o ütopyacı dürtüye) sadık kalmıştır. Demek ki Heidegger'in esas meselesi, hangi düşünsel gündeme müdahale ediyor olursa olsun, Varlık'ın otantik deneyimine duyulan sarsılmaz bir inanç etrafında örgütlenmiştir. Bu durumda, bütün bu geniş kapsamlı müdahaleleri baştan sona kateden tek düşünsel kabul, Varlık'ın bir zamanlar olduğu gibi kendini şeylerde özgürce açabilmesinin mümkünlüğünde beslenen o kökensel itimattır.

Burada, Heidegger'in özellikle düşünsel dönüş itibariyle ortaya koyduğu yapıtları boyunca durmadan geri dönüp durduğu üç farklı müdahalenin birbiriyle kesişen istikametlerini takip etmek niyetindeyim. Sırasıyla *Ge-stell* olarak teknoloji, teknolojinin altüst edici deviniminin içinde kök salan eş-zamanlı bir olanak olarak *Şiir* ve pek çok tartışmaya vesile olan, ama bahsettiğim kökensel itimadın en aşikâr kanıtı olmayı sürdüren *Son Tanrı* meselelerinin irdelenmesi ve tabii ki odak noktasına tekniğe ilişkin Heideggerci kabulleri ve bu kabullerin makul eleştirilerinin de yerleştirilmesi yazımın izleğini oluşturmaktadır. Bunun için ilk olarak Heidegger'in modern teknolojiyi karakterize eden esrarengiz kavramı *Ge-stell*'in gerçekte ne olduğunu ayrıntılı bir biçimde açıklayıp tartışarak başlayabiliriz.

Ge-stell -Dev Bir Teknoloji Makinesi Durmaksızın Çalışıyor!-

Teknoloji, teknolojinin *öz*üyle[2] eş değer değildir. Heidegger'in dikkatleri üzerine çekiveren teknoloji ve teknolojinin özü arasına koyduğu bu ayrımı ve onun öz kavramını geleneksel felsefeden farklı bir biçimde kullandığını göz önünde bulundurduğumuzda, teknolojinin özünü teknolojik olandan ve dolayısıyla teknikten ayırt ederek sorgulayan bir motto ile yüz yüze geliriz. Peki, anlaşılması güç ve ilk bakışta sözcüklerin yerini değiştirerek ufak çaplı bir söz oyunu yapıyor hissi uyandıran bu motto ile kastedilen nedir ve Heidegger'in teknolojiyi kendine onulmaz bir biçimde dert edinmesinde neden merkezi bir yerde durmaktadır? Aslında bütün bu çaba, Weber'in aklın demir kafesi ya da Horkheimer'ın araçsal aklıyla son derece benzerlik arz eden *Ge-stell* kavramının adeta bütün şeylere, bütün olup bitene nüfuz eden soyut, metafizik bir gücün aktörüymüşçesine teknoloji trajedisinin tek mümessili ilan edilebilmesi içindir. *Ge-stell* dev, mekanik, hızla yayılan ve zorla hükmeden canavarımsı bir güç olarak tasvir edilmekte ve bununla birlikte, Heidegger'in kaleminde günah keçisiyle aynı yazgıya maruz bırakılmaktadır. Kesintisiz işleyişine vurgu yapmak maksadıyla Heidegger'in geç döneminin göstergesi olan tirelerden bir tane iliştirerek formüle ettiği bu kavram, İngilizceye *Enframing* (çerçeveleme) olarak çevrilmiş olsa da maalesef basitçe tek bir sözcükle anlaşılamayacak denli karanlık ve geniş kapsamlıdır.

Heidegger'in daha en başından aklına koyduğu teknolojinin özüyle özgürce ilişkilenme ya da insanın özünü (kendiliğini) teknolojinin özüyle (hakikatiyle) buluşturma tasarısında *Ge-stell*'e yüklediği derinlikli anlam, teknoloji metninden on yıl kadar önce yazdığı *Besinnung* ya da *(Varlık-Tarihsel) Düşünüm'*deki *efendilik* ile *hükmetme* arasında yaptığı titiz ayrımda köklenir.[3] Heidegger, teknoloji sorusunu teknik gerçekliğinden ve donanımından

[2] *Teknoloji* metninin ilgili sözün yer aldığı ilk sayfasında Heidegger öz kavramıyla neye işaret ettiğine dair ayrıntılı ve bilgilendirici bir dipnot düşer. Tüm metne sirayet eden bu açıklamasında, öze dair hakikati açığa çıkarma kaygısı gizlidir. Bunun için Almanca *Wesen* sözcüğünü alışılagelmiş, geleneksel anlamından arındırmaya girişen Heidegger'in buradaki temel gayesi, özün Aristoteles'ten kendisine değin süregelmiş olan "bir şeyi o şey yapan şey" anlamını çözündürerek, kaynağında gizlediği anlamı gün yüzüne çıkarmaktır. Buradaki asıl vurgu, özün kendisinin var olan bir şey olamayacağı konusundadır. *Wesen*, Latince *quidittas* (şeylik) ile karşılanamayacak denli derinlikli bir anlama sahiptir ve kısaca söylersek, şeyin olmakta oluşuyla, onu o şey olarak açığa çıkaranla ilişkilenmek, ilişkide olmak demektir. Dolayısıyla öz, bir şeyin hakikatidir ve o şeyin Varlıkla ilişkisini anlatmaktadır (Heidegger, 1977, s. 3-4).

[3] Julian Young'ın anlattığına göre, 1934'te Heidegger, Luddizm'e [makine-kırıcılık] yakınlık beslemiştir: "O sıralarda, modern teknoloji dünyasının yıkımını gerektiren dönüş ve modern öncesi zamanların tarımsal ve el-aletli var oluşuna bir geri dönüş bekleyerek; Alman kentlerinde nüfusun azaltılması ve Doğu Avrupa'da fethedilmiş olan topraklardaki önceki endüstri çalışanlarının yeniden iskân edilmesi çağrısında bulundu." Ancak Young'a göre, Heidegger, geç döneminde, kendi tabiriyle bu aptallıktan uzaklaşmıştır. Çünkü sanayiden ve makine gücünden arındırılmış bir Almanya'nın kendi topraklarını geri kazanamayacağını çok net anlamıştır. O andan itibaren teknolojiyi içeriden değil, dışarıdan aşındıracak bir güç arayışına girmiştir (Young, 2017, s. 127-128).

yalıtmakta, bu meseleyi kendi bünyesinde ve köklerinde var eden ve hâlâ var etmeyi sürdüren spesifik bir öze naklederek temellendirmeyi tercih etmektedir. Peki, teknolojiyi ürettiklerinden, somut işleyişinden ve maddi koşullarından bağımsız olarak açığa koyan bu öz ya da teknolojinin bağrındaki bu güç (*potentia*) tam olarak nedir? Heidegger teknolojinin gizlediği bu gücü ve dolayısıyla teknolojinin hakikatini, modernlik ya da modern düşünme biçimi aracılığıyla belirgin kılmayı dener. Heidegger'in şahsi notları ve el yazmalarından oluşan *Besinnung* (1939/40)'da *Machenschaft*, makineleşme sürecinde en yetkin formuna ulaştığı anlamıyla teknoloji, modern deneyim, modern düşünce, modern bilim, kısacası modern ön belirlenimini alabilecek her şeyin doruk noktasıdır (Heidegger, 2006, s.12). Teknolojiyi makineleşme formunda bir doruk noktası olarak niteleyen Heidegger'in iddiası, asıl anlamına yine aynı metinde vurguladığı *üretilebilirlik* sözcüğüyle kavuşur. Bu metinden yaklaşık on yıl sonra yazacağı ve teknoloji sorunuyla en çok anıldığı çalışması *Die Frage Nach der Technik* (*Tekniğe İlişkin Soru*) (1949)'da ise bu son derece mütevazı sözcüğü, *Ge-stell*'in devasa krallığı ve gizemine teslim edecektir. Ancak *Ge-stell* meselesinin ayrıntılarına geçmeden evvel, bu erken tarihli metinde makineleşmenin nasıl irdelendiğine bakmak, Heidegger'in düşünsel seyrini anlamak adına yararlı olacaktır.

Burada, ilk olarak, Heidegger'in makineleşmeyi iktidar, zapt eme ya da hükmetme gücü gibi kavramlarla nitelediği göze çarpar. Bu bağlamda, filozofun ilk belirlemesi, şeylerin yapılabilir ya da üretilebilir olmanın kıskacında kendi gerçekliklerini yitirdiği, Varlığın açığa çıkma ya da kendisini görünür kılma hadisesinin var olanları *terk ettiği*dir. Bu belirlenim, bir nevi *Sein und Zeit*'da (*Varlık ve Zaman*) benimsenen *Eigentlichkeit* (otantiklik)[4] anlayışına yapılan üstü örtük bir göndermedir. Asıl sorun ise, Heidegger'in teknolojiyle ilgili tüm yazılarında varlığını ve etkisini koruyacak olan farklı var olma yollarının gizlenmesi, bir başka deyişle, teknolojinin ya da bu erken dönem yazısındaki ifadesiyle 'makineleşme'nin yegâne var olma biçimi olarak her şeye hükmettiği bir konuma yerleşmesidir:

> Makineleşme her şeyin üretilebilir olmaya uygunluğudur, aslında bu yolla o, şeylerin ara vermeksizin önceden belirlendiği koşulsuz bir hesaplanabilirliğe tabi kılınışıdır. Bu türden şeyler, ilerlemeye yalnızca marjinal bir biçimde izin

[4] *Eigentlichkeit*, "Otantiklik" Heidegger için *Dasein* olarak insan varoluşunun kendi olma olanaklarını niteler. Bu olanaklar modern epistemoloji geleneği ve pozitivist felsefede görmezden gelinen ya da özne olarak koyutlanan düşünsel varlığın tasarısına indirgenen, böylelikle kökensel olarak onu gerçekliğinden uzaklaştıran bir dünyada var olmanın ontolojik ve varoluşsal anlamda öncelenmesine aittir. *Dasein*'ın temel yapısı daima ve hâlihazırda bir dünyada ve kendi olanaklarına açık olmaktır. Bu olanaklar ona ilgi ve kaygının dünyayla ilişkilenme hallerinde kendini açar. Böylelikle *Dasein* en kökensel olanaklılık, tüm olanakların olanaksızlığı olan ölümün ve yitimli oluşun ufkunda önceden belirlenmemiş olan hakikatiyle, olmakta oluş olarak kendisiyle kutsanmış bir anın o derinlikli kuşatımlarında karşılaşabilmektedir (Heidegger, 2002).

> verirler, çünkü ilerleme "gerileme"nin bir göstergesi olarak yıkımın aşılması gibi görülür ya da düşünülür (Heidegger, 2006, s. 12).

Çeviriyi biraz şiirsel ve esrarengiz bir forma sokarak ifade dersek, şeyler, diyor Heidegger, makineleşmenin daimî yıkımının mümkünleştiği bir uzamsal boşlukta hiçleşen aktörler ya da hiçliğin aktörleri olurlar. Dolayısıyla burada, modernliği sembolize eden şu meşhur ilerleme misyonunun yıkım ve hiçle(ş)me (*annihilation*) metaforuyla ters yüz edildiği bir laf cambazlığıyla karşı karşıyayızdır. Nitekim daha sonra *Teknoloji* metninde de ilerleme mefhumunu modernlik ve teknoloji arasında kurduğu sıkı ilişkinin gölgesinde ters yüz ettiği ve "eskinin, önce gelenin yıkımı" esasına dayandığını belirterek onu yine gerilemeyle benzeştirdiği görülür (Heidegger, 2006, s.12). Modernin çoklu ve karmaşık anlamları, modernlik kuramlarının devasa hacmi ve zenginliği düşünüldüğünde Heidegger'in ters yüz etmekten bıkmadığı bu ilerleme mefhumunun en son gelenin en iyi olduğuna dair miti, *ilerleme mitini* hedeflediği açıktır. İçerisinde evrensel kaideler, rasyonellik, değişim ve dönüşüm, daha iyi bir yaşam sürmek, iradi eylemler gibi pek çok şeyi barındıran bu ilerleme mitinin, modernliğin en efsaneleşmiş anlatısı olduğunu söyleyebiliriz. Amerikan kültürünün ve dolayısıyla kapitalist ekonominin pazarlama mantığını biçimlendiren bu mit ve ona özgü tüm teknolojiler düşünüldüğünde, Heidegger'in modern teknoloji yorumunun kavramsal olarak başlangıcını oluşturan makineleşme unsuruyla ilintili olarak, akla gelen ilk soru şudur: Makineleşme ya da makine teknolojisi toplumsal gelişme için zaruri midir? Heidegger'in de makineleşmeyi ilerleme mefhumuyla birlikte ele aldığı göz önünde tutulduğunda, bu sorunun hem Heidegger'e yönelik gerici ya da muhafazakâr suçlamalar açısından, hem de daha genel kapsamlı olarak, yani olumlu ya da olumsuz tüm yönleriyle düşünülmesi gerekmektedir. Bu durumda, ilerleme miti öncülüğünde öne çıkan modernlik ve teknoloji ilişkisinin layıkıyla anlaşılması, yürütülen tartışmalar adına asli bir zemin olma niteliği taşımaktadır. Nitekim Heidegger'in teknolojinin özü ve tekniğe dair sorgulaması bağlamında, bahsi geçen ilişki (modernlik ile teknoloji arasındaki ilişki) olmazsa olmazdır.

Peki, modernlik mi teknolojiye neden olmuştur yoksa tersine teknoloji mi modernliğe? Bir nevi yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan çıkar türünden bir ikilemdir bu ve eğer burada tarihsel süreçten kopan bir deneyim alanı mevzu bahis ise, ikisi arasındaki etkileşimin en doğru biçimde ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Heidegger'in teknolojiye ilişkin kökensel sorgulamasında itinayla uzak durduğu toplum, insanlar arası ilişkiler ve etkileşimler, maddi koşullar, semantik bağlamlar ve kültürel formasyonlar, modernlik ve teknoloji ikileminin ortaya konulmasında etkin bir yere sahiptir. Heidegger'in evrensel bir kavrama dönüştürerek içini boşalttığı modern teknolojinin gerçekliği üzerinden toplumu, hatta farklı toplum ve kültürleri biçimlendirip kurmasının yanı sıra, aynı zamanda tüm bu

oluşumlardan etkilenmesi bakımından düşünüldüğünde, günümüz dünyası açısından çok daha anlamlı ve içerikli bir konuma ulaşacaktır. Nitekim sıkı bir Heidegger eleştirmeni olan Feenberg onun düşünmenin dolambaçlı yollarına ve karanlık serüvenine atfettiği kara ormanın yol gösterici patikalarına ironik bir göndermeyle günümüz dünyasının teknoloji sorunsalıyla olan ilişkisini şöyle değerlendirecektir: "Kaderimiz, böyle bir toplumda, Heidegger'in kara orman patikalarında yürümek gibidir" (Feenberg, 1999, s. 197). Feenberg'in ifadesi bir yandan günümüz toplumunun karmaşık ve zor anlaşılır teknolojiler dünyasını Heidegger'in kara ormanına benzetmekte, diğer yandan ise bu karanlık ve sık ormanlarda ışık ve yol olan patikaları kurtuluş ya da çıkış metaforu olarak sunmaktadır. Nitekim Heidegger'in anlama ve eleştiri tarzında bu ikiliği fazlasıyla bulmaktayız. Bu durumda, Heidegger'in teknoloji anlayışını günümüz dünyasında konumlandırabilmek için, onun o efsanevi *Ge-stell* anlayışını odağa çekerek tartışmamızı sürdürebiliriz. Bu yolla Feenberg ve diğerlerinin eleştirileri belli bir zemin üzerinde yerini bulacaktır.

Ge-stell olarak teknoloji, bir efendi değil, hükümrandır ve tüm dünyaya, insana dair soyut ya da somut tüm pratiklere ve gündelik şeylere hükmetmektedir. *Besinnung*'da *Ge-stell* için henüz erken olduğundan, teknolojinin özünde yayılan, genişleyen bir hüküm sürme olayının sürekliliği ve baskı altına alıp zapt eden, zorlayıcı bir güç bulunmaktadır diyecektir (Heidegger, 2006, s. 12). *Teknoloji* metninde ise bu gücü çok daha iddialı bir biçimde *Ge-stell* olarak adlandırır (Heidegger, 1977, s. 19). *Ge-stell*, onun için alet, araç, makine üretiminden çok daha fazlası demektir. O, "teknik olarak görünen modern dünyanın" tek gerçekliğidir (Heidegger, 2003, s. 104). Farklılıkları ve hiyerarşik değer sistemlerini eşitleyen *Ge-stell*, nihilist bir tavrın, tıpkı doğanın, kültürün, politikanın yaptığı gibi, her şeye nüfuz etmesiyle vuku bulur. Dünyayla kurduğumuz her tür ilişkide teknoloji, bu ilişkilenmenin yegâne yolu olur ve her şeyi durmaksızın yapar ve yıkar. Bu nedenle, diyecektir Heidegger, "teknoloji sorunsalı zannedildiğinden çok daha şiddetli ve de güçlüdür" (Heidegger, 2003, s. 93).

Teknolojiye bu gücü ve şiddeti veren *Ge-stell*'in, temel görüngülerinde izi sürülebilir türden bilimsel, tarihsel, dinsel ve metafizik kaynakları vardır. Bunların en başında modern dünyada öne çıkan matematik ve fizik gibi bilimlerin makine teknolojisindeki tezahürü yer alır. Bu anlamda, Heidegger'in matematik ve doğa bilimlerindeki modernleşme sürecini ya da tam tersi bu bilimlerin modernliği mümkün kılışını makine teknolojisinin ortaya çıkışından sorumlu tuttuğu görülür. İkinci olarak, sanatın modernleşme sürecinde kökensel anlamını yitirerek estetiğe ve dolayısıyla insani deneyimin sınırlarına indirgenmesinden duyulan romantik serzeniş gündeme getirilir. Heidegger'in üçüncü faili, kültürün uhrevi anlamından uzaklaşılması ve insani yapıp etmelerin bir sonucu ya da

ürünü olarak anlaşılmasıdır. Son olarak, *Ge-stell*'in son faili ve görüngüsü, tanrılar tarafından terk edilmişlik ya da tanrıların kaçışıdır (*Entgötterung*, *Degodization*). Tanrıların kaçışı yerini dinsel deneyime (*Erfahrung*) bırakmıştır. Heidegger'e göre, tanrıların yokluğunun yarattığı bu *boşluk* tarihsel bir çizgide ve psikolojik olarak sorgulanmayı bekleyen bir mitin habercisidir ve iki temel süreci anlamlandırır: (1) Dünya resminin Hıristiyanlaşması, yani dünyanın sonsuzluk, koşulsuzluk ve mutlaklık kavramlarıyla biçimlendirilmesi. (2) Hıristiyan öğretinin bir dünya görüşü olmasıdır.

Tüm bu görüngüleriyle *Ge-stell*, bize teknoloji krizinin yarattığı tehlikeyi haber verme vazifesini de üstlenmekte gibidir. Tehlike, canavarın dişlileri arasında anlamlı olan dünyanın öğütülüyor olmasında değildir sadece, herkesin ve her şeyin canavar olmaya öykünmesindedir ve bu, ilkinden çok daha vahimdir. Yani Heidegger için tehlike teknolojide değil, teknolojik tavırdadır ve bu tavır, esasında modernlikle ilgilidir. Modernliği bir kriz olarak anlayan ve ona dair yorumunu bu anlamda tek boyutlu olarak biçimlendiren Heidegger, söz konusu krizin zirvesi olarak görür teknolojinin dünyasını. Tam da bu nedenle, teknoloji sorusu yalnızca ve yalnızca modern dünyaya özgü ontolojik bir sorundur. Dolayısıyla, Heidegger'in teknolojinin ilk görüngüsü olarak işaret ettiği Antik dünyanın *tekhne* kavrayışı ve algısı teknoloji sorgulamasının uygun açıklığını bize veremez. *Heidegger ve Poetik Düşünme* adlı kitabımda filozofun antik *tekhne* ve modern teknoloji ayrımını şöyle açıklamıştım:

> …teknolojik tavrın büyüttüğü bu tehlike, şeylerin açıklığından uzaklaşma, doğanın özsel anlamının yitimi, insan varoluşunun yurtsuzluğu gibi temel olguların birbiriyle derinlikli ilişkisinin dizgeselleştirilmesinde kavranabilir. Bunun için, Heidegger, ivedilikle, teknoloji görüngüsünün temeline yönelmek ve onu ilk açığa çıkma biçimiyle görmenin önemine işaret eder. Teknolojinin bu ilk biçimi, Antik Yunan'ın tekhne'sidir. Antik Yunan dünyasında tekhne, en geniş anlamıyla, insanın yapıp etmeleri ve ilgisi için olan, el yapımı şeyleri anlatır. Bu nedenle de modern teknolojiyi nitelendiren her şeyin çıkara uygun olarak dönüştürülme ilkesi ve bu ilkenin uzantısı olduğu düşünme biçimi henüz burada bulunmamaktadır. Heidegger bu açıklamayı, teknolojinin özüne ilişkin sorgulama için, Antik Yunan düşüncesinin ve oradaki tekhne anlayışının uygun yer olmadığını belirlemek amacıyla yapar (Kurtar, 2014, s. 100-101).

Burada şeylerin çıkara uygun olarak dönüştürülmesi ifadesiyle *Ge-stell*'e vurgu yapılmaktadır. "*Ge-*" öneki, söz konusu dönüşümün sürekliliğini ve tekrarını bildirmekte olup, *stell*, daha doğrusu *stellen* ile anlatılmak istenen ise, iki temel anlama sahiptir. Bunlar, '*herstellen*' ve '*bestellen*'dir. *Herstellen*, burada ve şimdi için belirlenmiş olmaktır.

Bestellen ise, tasarlama yoluyla düzenlemek ve kontrol etmek ve hatta biraz daha politik bir ifadeyle söylersek hükmetmek, hükmedilmeye uygun hale getirmektir. Böylelikle *Ge-stell*'in karanlık anlamı biraz aydınlanmaya başlamış gibidir. *Ge-stell* değer, anlam, paha bakımından hiçbir ayrım yapılmaksızın tüm şeylerin koşulsuzca ve mutlak olarak hükmedilmeye uygun hale getirilmesi için durmaksızın ve sonsuz bir yineleme esasında çılgınca yeniden üretilmesidir. Dahası insan varoluşu da önceleri *Ge-stell*'in işe koştuğu bir faildir; ancak sonradan, durmaksızın çalışan devasa, soyut bir mekanik gücün ürettiği teknoloji dünyasında kaçınılmaz bir biçimde alt edilmiş, adeta bu gücün şiddetine kendi rızasıyla, bile isteye boyun eğmiş bir köledir. Heidegger hem şeylerin hem de insan varoluşunun hakikati adına, ürkütücü bir tehlikenin tam da bahsi geçen modern köleliğin yaygınlaşması durumunda büyüyüp geliştiğini ısrarla savunur. Böylelikle, *Ge-stell*'in hakikatin açıklığından zorla alıkoyan, uzaklaştıran güçlü çarklarının engel tanımayan işleyişi ve onun zamanla aldığı tüm biçimler bir yanda, tüm bu olup bitenin içerisinde gizlice büyüyüp gelişen *tehlike* diğer yanda, adeta Antik Yunan mitlerinin çok başlı efsanevi yaratığı *Hydra*/Hidranın başları gibi, teknoloji canavarının iki devasa ve onulmaz başı oluverirler. Bu kendini küllerinden var eden, krizlerinden yeniden doğuşlar çıkaran totaliter gücün tek adı vardır: *Ge-stell.* Heidegger'in bu konuda ısrarla ve itinayla kapitalizm, sanayileşme, yabancılaşma türünden toplumsal, ekonomik, politik kavramlardan neden uzak durduğu hususunu anlamak ise oldukça güçtür. *Ge-stell* müthiş bir kavram ekonomisiyle olup biten her şeyi topyekûn anlatmak için filozofumuza nedense son derece yeterli görünmektedir.

Her şeyi açıklayan ve her şeyden sorumlu tutulan *Ge-stell* canavarının yıkıcı gücünü ve nihilist tavrını anlaşılır kılmak adına Heidegger, o çok bilinen kıyaslamalarına başvurur: Ren Nehri üzerine yapılan (çatılan) mütevazı tahta köprü veyahut da Kara Orman'daki bir kereste fabrikası ya da bir yel değirmeni, yani el yapımı ve doğayla uyumlu bir üretim teknolojisiyle, demir çarkların işleyişini temsil eden ve doğayı tahakküm altına alma ilkesiyle işleyen hidroelektrik santralinin (bugün için nükleer santralleri dâhil edebiliriz buraya) endüstriyel ve araçsal teknolojisi (Heidegger, 1977, s. 5). Heidegger bu küçük örneğin ve kıyaslamaların her şeyi anlattığına kanidir. Ona göre, önemli olan, tahta köprünün *Ge-stell* olmamasıdır. Bu bazen "gümüş vaftiz kabı ve gümüş ustası" arasındaki ilişkiyle, bazense marangoz ve tahta masa ya da sandalye arasında olup da *Ge-stell*'in dünyasında olmayan türden arkaik bir ilişki aracılığıyla sunulur bize (Heidegger, 1977, s. 8). Sonuçta, *tekhne*, sanat ve zanaat bakımından elle, ustalıkla bir şey yapmak olduğu için, insan varoluşu ve şeyler arasında duyarlı, ilgi ve gözetme esaslı bir ilişkiyi mümkün kılmaktayken, *Ge-stell* insanı ve şeyleri ayrım gözetmeksizin manipüle eden, çıkarcı, ezici ve hatta yok edici bir mantıkla işlemektedir. Onun için şeyler ilk önce modern öznenin

tasarladığı yeni dünyanın nesneleri olurlar, ardından Almanca *Bestand* sözcüğünde ifade bulan biriktirilen, depolanan, çıkara uygun olarak kullanılmak adına el altında tutulan materyallere dönüşürler (Heidegger, 1977, s. 17). Karşıda duran olarak nesnenin (*Gegenstand*) özne tarafından belirlenmiş olsa da halen sınırları, ayrımları ve bilinemese de inkâr da edilemeyen kendilikleri (Kant'ın *Ding an sich*, Kendinde şey'i gibi) varken, *Bestand* olarak şeyler sınır, anlam ve kendiliklerinden tümüyle yoksunlaşırlar. Böylelikle, şeylerin hızla bizi terk ettiği bir çağın şafağındayızdır. İnsanın da bu işleyişin bir parçası olmasını Heidegger, "modern öznenin krizi"[5] olarak yorumlar ve şöyle açıklar:

> İnsanın modern teknoloji çağındaki konumu, ısmarlama, buyurma, burada ve şimdi olmanın istenmesidir. Bu, açıkça insan varoluşunun doğaya aidiyetten uzaklaşarak, *Ge-stell*'in bir parçası olmasıdır… İnsan, doğanın saklı güçlerini kendi çıkarını gözeten istenciyle tahakküm altına almayı arzulayarak *Ge-stell*'in kendini gerçekleştirme yolu olur (Heidegger, 1977, s. 18).

Heidegger'in çeşitli metinlerinden yola çıkarak onun çağının bilimi ve teknolojisinin gelişiminden haberdar olduğu pek tabii ki söylenebilir. Nitekim Türkçeye çevrilmemiş metinlerinden birisi olan *The Principle of Reason*'da (Aklın İlkesi), insanlığın tarihsel varoluşuyla dâhil olduğu bu yeni çağa atom enerjisine istinaden verilecek en uygun ismin "atom çağı" olduğunu belirtir (Heidegger, 1996, s. 29). Elbette bu ibare ve iddia onun çağının bilimini, özellikle de fizik alanındaki gelişmeleri yakından takip ettiğinin bir göstergesidir. Ancak çağın atom çağı olduğunu belirttiği bu paragraftan sonra gelen iki paragraf boyunca yaptığı açıklamalar ve hatta teknoloji sorununa dair tüm yazıp çizdiklerinde de açıkça görüldüğü üzere, Heidegger meseleye soyut ve kavramsal bir perspektiften yaklaşmaktan asla vazgeçmemiştir. Az önce değinmiş olduğum atom çağı hususunda bile, asıl vurguyu özel olarak atom fiziği, genel olarak ise tüm pozitif bilimlerin işleyişi üzerine odaklamış ve bu yolla, her seferinde somut ve maddi olay, durum ve gelişmelerin kaynağı ya da kökeni olarak işaret ettiği bilim, batı metafizik düşünme geleneği, hesaplayıcı düşünme, mantık gibi teorik ve soyut bir arka planı sorumlu tutmayı yeğlemiştir. Kanımca, Heidegger'in teknolojiye insanlıktan, maddi koşullardan, politik ve ekonomik gelişmelerden arındırılmış bir şeymişçesine yaklaşması bir yandan onun teknolojinin teknik şeylerle açıklanamayacak denli devasa ve şiddetli bir şey olduğuna inancından, diğer yandansa ona atfettiği gizemli

[5] Heidegger için modern özne, Descartes ve Kartezyen felsefenin bir kurgusudur. Özellikle tasarımsal düşünme biçimiyle temsil edilen bu özne ve öznellik kurgusu teknoloji dünyasında insan varoluşunun temel durumunu biçimlendirmektedir. Başta teknolojinin efendisi olan ya da olduğu zanneden insan aklı, ona göre artık teknolojinin kölesidir. Bu kölelik, *Ge-stell*'in durmaksızın inşa ettiği teknoloji krallığında yığınların ya da kitlelerin teknolojiye tapması ya da ona kör bir inançla bağlanmasıdır. Burada, teknoloji adeta bir din gibi düşünülmektedir.

ve karanlık güçten kaynaklanmaktadır. Elbette, Heidegger'in ısrarla somut olarak maddi gerçekliği eleştirel bir biçimde çözümlemekten kaçınması ve belki de bu nedenle, soyut ve metafizik bir gücün yıkıcı, nihilist tavrına bağlanması, onun teknoloji yorumuna yöneltilen en temel eleştirilerin odak noktasını oluşturmaktadır. Burada özellikle konuyla doğrudan ilişkili olduğu için Tom Rockmore ve Andrew Feenberg'in eleştirilerine yer vereceğim.

Tom Rockmore *Heidegger ve Nazizm* adlı kitabında, Heidegger'in teknoloji yazılarında insanların çektiği acılara karşı derin bir hissizlik olduğunu iddia etmekte ve bu iddiasını da *Teknoloji* metninin daha sonra (1954'te) yeniden düzenlenecek olan ilk versiyonundaki (1949) bir pasajla desteklemektedir. Rockmore'un *Teknoloji* metninin mevcut halinde "tarım şimdi mekanikleşmiş bir gıda sanayisidir"[6] ibaresiyle geçiştirildiğini iddia ettiği bu pasajın orijinal halini yine Rockmore'dan alıntılayalım: "Tarımın bugün mekanikleşmiş bir gıda sanayisi olması, özünde, gaz odaları ve toplama kamplarındaki ceset yığınıyla, ulusların açlığı ve sömürüsüyle, hidrojen bombalarının üretimiyle bir ve aynı şeydir" [Heidegger'den alıntılayan (Rockmore, 1992, s. 241)].

Feenberg ise Rockmore'un bu kayda değer saptamasına atıfta bulunarak, Heidegger'in "teknoloji güdümlü kör inanç"la gaz odalarıyla dokuma tezgâhlarını, tarımsal üretimle mekanikleşen yiyecek sanayiini ve hidrojen bombalarıyla ulusların açlığı ve sömürüsünü eşitlediğini belirtir ve onun bu totalleştirici ve mutlaklaştırıcı tavrını eleştirir (Feenberg, 1999, s. 187). Bu anlamda Feenberg'in eleştirisi, Heidegger'in insanlığa kayıtsızlığından ya da bu konudaki duyarsızlığından ziyade onun teknolojiye "salt felsefi bir şey olarak" yaklaşmasına yöneliktir. Ben şahsen bu eleştiriyi Rockmore'un aşırı duygusallık içeren eleştirisinden daha makul buluyorum. Heidegger'in teknolojinin özüyle tüm teknik, alet, araç ve çıktılarıyla birlikte teknolojik gerçekliği ısrarla birbirinden ayırması ve teknoloji eleştirisinde tüm dikkatleri bu ontolojik ayrıma çekmesi bir eksiklik ya da ihmalden ziyade bilinçli olarak tasarlanmış bir girişimdir. Kanımca, tüm felsefi çabası ele aldığı olgu, olay ve kavramları ontolojik bir kökenselliğe taşımak olan birisi için, böyle bir girişim pek de şaşırtıcı değildir. Heidegger, teknoloji sorununun kısa vadeli, kısmi çözümlerle bertaraf edilemeyeceğinin son derece farkındadır ve bu nedenle de kökten bir kurtuluş yoluna kilitlenmiş gibidir. Ancak asıl sorun bu noktada açığa çıkmaktadır. Bu kökten kurtuluş yolu ya da yolları konusunda, Heidegger, *Ge-stell*'in o soyut ve metafizik gücüne benzer bir

[6] Heidegger bu cümlenin devamında şunları söyler: "Hava bugün nitrojen sağlamak içindir, toprak maden sağlamak için, maden uranyum elde etmek içindir. Örneğin uranyum, yıkım ve savaş niyetiyle olduğu kadar barışı sağlamak niyetiyle de kullanılabilecek olan atom enerjisi salınımı için işlenebilir." Rockmore'un metnin ilk haliyle, ikinci hali arasındaki bu ayrıma işaret etmektedir. Rockmore'un geçiştirme olarak yorumladığı bu farklılık, acaba Heidegger'in metnin iki versiyonu arasında bir fikir değişikliğine gitmiş olduğunu gösteremez mi? (Heidegger, 1977, s. 15).

karanlık söyleme sığınmaktadır. Bu defa da sanat, kurtaran bir güç olarak *Ge-stell*'in tam ortasında ve hızla yayılıp büyüyen tehlikeye karşı gizlice gelişen bir karşıt gücün açıklığı oluverir. Böylelikle romantik geleneğe benzer bir biçimde teknoloji canavarına karşı sanatın hakikati koruyan gizemli krallığına sığınan Heidegger, arı felsefe ile şiirselliğin (*Dichtung*) kardeşliğini kutsayacaktır. Dolayısıyla, Heidegger'in teknoloji felsefesinin yeni uğrağı, şiir ya da şiirin özünde barınan *Poiesis* olacaktır. Bu durum, Heidegger felsefesinde teknolojinin fenomenolojik görüngülerinden biri olan *Ge-stell*'den, bir diğer görüngüsü olan şiirin şeyleri açığa çıkarma tarzında köklenen türden yeni bir fenomenolojik uğrağa geçilmesine işaret eder. Bazı Heidegger yorumcuları bu durumu filozofun teolojik bir uğrağa geçişi olarak da yorumlamaktadır (Bkz. Pattison, 2005, s. 51; Rojcewicz, 2006, s. 150).

Her ne olursa olsun son kertede soru ivediliğini ve ciddiyetini şu ikilemle dayatıyor bize: Teknoloji bir cihazlar sistemi ya da karmaşık endüstriler silsilesi midir yoksa o, henüz açığa çıkmamış soyut, metafizik bir güç müdür? Elbette sıklıkla 'ben teknolojiyi teknik alet, araç ve donanımlar olarak anlamıyorum' diyerek ona *mutlak* bir anlam yükleme çabasında olan Heidegger için, bunlardan ikincisi modernlik ve teknoloji özdeşleştirilmesi adına çok daha uygundur. Onun için modernliğin ayırt edici özelliği ve dolayısıyla onu tarihsel bir uğrak olarak geçmiş süreçten ayıran temel belirlenimi, teknolojinin hakikatidir. Heidegger düşüncesinin bütününde kehanet ve hakikat teknoloji madalyonunun iki esaslı yüzüdür. Ancak buradaki asıl sorumuz, bu yüzlerden hangisinin diğerini alt ettiği ya da edip edemediğiyle ilgilidir. Heidegger için teknoloji, bir yandan hakikat uğruna kurban edilmek üzere seçilmiş bir günah keçisidir. Diğer yandan ve daha da önemlisi bu bir türlü kurban da edilemeyenin kehaneti dünyayı devasa bir karanlığa sürüklemekte ve hakikatin ışığı şiire özgü dil ve varoluşta, bekleyişin belirsizliğinde, Son Tanrı efsanesinde gittikçe silikleşmekte gibidir. *Bizi teknoloji canavarından ya sanatın en yetkin formu olan şiirin ve şiirsel bir yuvanın tinindeki gizem kurtaracaktır ya da bir Tanrı.*

Ge-stalt*'ın Nihai Formu Olarak *Şiir

Wo aber Fefahr ist, wachst, rettende auch. "Lakin tehlikenin büyüdüğü yerde, kurtaran bir güç de vardır."[7] Şairler şairi yüce Hölderlin'e ait olan bu gizemli dize, Heidegger'in teknoloji yorumunun nihai uğraklarından birini belirginleştirir. Bu nihai uğrak, teknoloji metninin ortalarında *Ge-stell*, tehlike ve kurtaran güç arasındaki ilişkiyi anlatmak adına devreye sokulan dizenin metnin sonunda tekrar edilmesi ve bu defa yeni bir yoruma

[7] Heidegger'in *Teknoloji* metninde göndermede bulunduğu Hölderlin'in bu sözü Almanca ve İngilizcesi (*But where danger is, grows The saving power also*) birlikte göz önünde bulundurularak çevrilmiştir. Sözün orijinalinde "das rettende", kurtaran ifadesi bulunmaktayken bu ifadenin İngilizce çevirisinde "saving power" ile karşılandığı görülür. Ben de Türkçe çeviri açısından kulağı en tırmalamayan haliyle çevirmeyi tercih ederek "kurtaran güç" ifadesini kullandım (Heidegger, 1977, s. 34).

kavuşturularak irdelenmesiyle açıkça ortaya konulur. Burada, Heidegger tarzı bir yorumlama biçimiyle karşılaşırız. Aslında 'Hölderlin bize şunu söylemeye çalışmaktadır' türünden açığa çıkanda gizlenen anlamı yorumlama odaklı *aletheik* bir üslup içerir ve işte bu noktada Heidegger, teknolojinin özüne dair sorgulamanın seyrini belirleyen o ünlü sözünü söyleyiverir: "İnsan yeryüzünde şiirsel olarak mesken tutar" (Heidegger, 1977, s. 34). Yeryüzünün yabancısı insan varoluşunun *Unheimlich* yani "yersiz-yurtsuz" oluşuyla ilgilidir bu ifade ve daha da önemlisi teknolojinin özünü olanaklı kılan *Gewalt* yani şiddetin iki anlamlılığında köklenir.

Einführung in die Metaphysik'te (*Metafiziğe Giriş*) Heidegger, Sofokles'in *Antigone* trajedisini kendi tarzında bir okumaya tabi tutarak açıklamıştır şiddetin iki anlamlı oluşunu. İnsan varoluşunun hakikatini belirginleştiren bu anlamlar, bir önceki bölümde belirtilen insanın kendiliğini, teknolojinin özüyle özgürce ilişkilendirme tasarısını açıklamak adına önemlidir. Elbette Antik Yunan dünyası için *Physis* olarak doğayla insan arasındaki ilişkiye işaret eden şiddetin iki anlamlılığı, insanın *Unheimlich* oluşuna ilişkindir. *Unheimlich* olarak insan varoluşu *to deinon*, *deinotaton* yani en yabancı, en tuhaf olmasıyla hiçbir yere ait olmayandır. Bu nedenle o, yeryüzünde, doğada ya da dünyada kendine her daim bir yer, yurt, yuva edinme halinde bulunur. Bu bulunuş hali, otantik bir haldir. Yani insan olmanın kendine özgüdür (Heidegger, 1968, s. 150). Ancak *Ge-stell* dünyasında şiddetin ve dolayısıyla *Unheimlich*'in ikinci anlamı hüküm sürer. Bu anlamda yabancılık, yersiz-yurtsuz oluş, yerinden ve yurdundan edilmiş olmaktır. Şeylerin, tanrıların ve dolayısıyla yaşamın kutsal birliğinin, ölümün olanaklar sunan kökensel hiçliğinin hızla insan varoluşunu terk edişini imler. Varlık ve tanrılar tarafından terk edilmiş teknoloji dünyasında artık hiç kimse yerinde yurdunda olamadığı gibi, herhangi bir yeri, kendi evi ya da yurdu kılamamaktadır. Böylelikle insanın bir şeyler yapıp etmesine özgü şiddetle, doğanın her şeyi aşan ve birleştiren gücüne özgü şiddet, *Ge-stell*'in dünyasında yıkıcı ve ezici bir şiddete ikame olur. Bu yıkıcı şiddet ve her şeyin onun sınır tanımayan gücüyle sonsuzca yinelenerek dönüşmesi daha önce de belirttiğimiz gibi *Ge-stell*'in tüm şeylere, insan varlıklarına ve onlar arasındaki olası tüm ilişkilere sirayet ettiği nihilist tavrı karakterize eder. Bu nihilist tavrın dünyası inotantik anlamıyla *Unheimlich*, yani yerinden ve yurdundan uzakta olmaktır. Tam da bu nedenle, tekrar belirtmeliyiz ki *Ge-stell* yerinden yurdundan, kendinden edilmiş bir dünyanın (modern dünyanın) tek gerçekliği, tek hakikatidir, Heidegger'in teknoloji felsefesinde.

Keza *Ge-stell*'in hakikatin bir yüzü, ancak modern dünya söz konusu olduğunda olası başka hakikatleri gizleyen tek yüzü olduğu anlaşılıyor böylece. Heidegger, *Ge-stell* ve hakikat ilişkisinin niteliğini ortaya koyabilmek adına, *Teknoloji* metninde, felsefe tarihinin

büyük üstadı Platon'un *Phaidros* diyaloguna başvurur. Diyalogda özellikle 'güzel'in, ta *ekphanestaton* olarak tanımlamasına odaklanır ve bu yolla da şiirsel dil ve varoluşun hakikati olan *Poiesis* sözcüğünü sahneye çıkarır (Heidegger, 1977, s. 34). *Poiesis* genel olarak sanatın özel olarak da şiirin bir şeyi açığa çıkarma yoludur ve *Ge-stell*'de yitirilen ya da gizlenen hakikatin zengin olanaklarına seslenebilecek, onları görünür kılabilecek bir açıklıkla kökensel olarak ilişkilidir. Heidegger'in burada Hegelvari bir edayla şiire ayrıcalıklı bir yer tanıdığı da dikkatten kaçmaz. Elbette şiirin özel olarak üstlendiği bu misyonda "zamansız şair ya da geleceğin şairi" Hölderlin'in payı oldukça büyüktür (Heidegger, 1988, s. 271). Bununla birlikte, Rainer Maria Rilke başta olmak üzere Georg Trakl ve Stefan George gibi birkaç modern şair de yazılarında önemli bir yere sahiptir. Burada fazlaca ayrıntıya yer vermeden, teknoloji ve şiir arasındaki ilişkiye odaklanarak, Heidegger'in teknoloji eleştirisinin nasıl bir seyir izlediği ve nerede nihayete erdirildiğini görünür kılmak niyetindeyim. Bu anlamda, ilk sorunumuz, teknoloji ve şiir arasındaki ilişkinin 'ontolojik' ya da Lacoue-Labarthe'ın ifadesiyle söylersek 'onto-mitik' veyahut da kendi tarzında olmakla birlikte 'onto-teolojik' olarak nitelenen mahiyeti olacaktır.

Lacoue-Labarthe, Heidegger'in şiire, şiirin özü olarak nitelediği Greklerin *Poiesis*'ine sanatın kurtaran gücü rolünü biçmesini, şiirin mitselleştirilmesi olarak yorumlar ve ona göre, bu mitselleştirmenin ardında klasik anlamda olmasa da teolojik bir vurgu vardır: "Şiir, Heidegger için, bir Mittir ve sonuna kadar öyle kalacaktır, çünkü kutsal olanın yokluğu ya da dünyanın kutsaldan yoksunluğu dışında söyleyecek bir şeyi olmadığında bile temel olarak teolojiktir" (Lacoue-Labarthe, 2007, s. 11-12).

Peki şiir neden teolojiktir? Soruya yanıt vermek adına ilk olarak teknolojinin özü Ge-stell ile şiiri birbirine yaklaştıranın ne olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Heidegger, *Teknoloji* metninden yaklaşık yirmi yıl önce kaleme aldığı *Der Ursprung des Kunstwerkes* (*Sanat Yapıtının Kökeni*)'nin ortalarında, sanatçı ya da alımlayıcı odaklı ve dolayısıyla estetik deneyim esaslı yaklaşımlara karşın, yapıtı esas alan ontolojik tavrıyla meydan okur. Ona göre sanat yapıtı, yeryüzünün dünyalaştığı bir aralık ya da bir yarıktır. Heidegger için, yeryüzü ve dünya arasındaki bitimsiz gerilim hakikatin varlığa gelme olayıdır ve bu olay kendini "yalnızca" sanat yapıtında açığa çıkarmaktadır. Böylelikle Heidegger, hakikatin açığa çıkmasında sanata *ayrıcalıklı* bir önem atfeder.[8] Bizi burada asıl ilgilendiren, yapıtın

[8] Heidegger, sanatın hakikatle ve dolayısıyla otantik olarak açığa çıkma ile bu kökensel ve ayrıcalıklı bağını *Beitrage zur Philosophie*'de (*Felsefeye Katkılar*) ayrıntılı olarak tartışır. *Beitrage*'de sanatın hakikatin kendini açma yolu olma ayrıcalığını teknoloji, politika ya da bir *ethos* (otantik bir halk ya da ulus) gibi diğer yollarla birlikte paylaştığı görülmekle birlikte, Heidegger sanatın tüm bu diğer yollardan çok daha ayrıcalıklı olduğu iddiasından vazgeçmez. Sanat, halen ve henüz anlaşılamamış olmasıyla bu vasfını sürdürmektedir (Heidegger, 1999, s. 26-29).

hakikati açan ya da hakikatin açığa çıkmasına izin veren bir *yarık* (*riss, rift*) olması ve dolayısıyla, "yeryüzü-dünya gerilimi"nde (*Urstreit*) tutunmasının Almanca *Ge-stalt* sözcüğüyle açıklanmasıdır.[9] Filozofumuz alışılagelmiş etimolojik yorumlarından ve hatta aşırı yorumlarından birini yaparak, *Ge-stalt* sözcüğünü *Ge-stell*'in, "stellen" köküne geri götürür. Yine müthiş bir söz oyunu ve kökene seslenen bir yorum manevrasıyla karşı karşıyayızdır. Metinde, bir anda, *Ge-stalt* tıpkı Ge-stell gibi tireyle yazılarak, "*Ge-*" önekiyle arasına bir mesafe konulur. Bu mesafelendirme yoluyla Heidegger, genel olarak bir harekete ya da "olma" haline işaret etmektedir. Uzun bir etimolojik temellendirme sonucunda *Ge-stalt* şöyle bir anlama büründürülür: *"Belli bir yer ve biçim alma hali ya da durumunun yinelenmesi"* (Heidegger, 1971, s. 64). *Ge-stell* ve *Ge-stalt* arasında kökensel olarak kurulan bu yakınlık boşuna bir çaba değildir. Heidegger, açıkça Antik Yunan dünyasındaki *tekhne*nin aynı zamanda sanat ve zanaat anlamına gelmesi türünden bir yakınlık ve bütünlüğü, modern teknolojinin özünde de görünür kılmaya çalışmaktadır. Böylelikle, unutulmuş ya da uzun zamandır gizlenmekte olanın açığa çıkabileceği, tehlikenin bağrında büyüyen kurtaran güç de kendini gösterebilecektir. *Teknoloji* metni tam da bu nedenle, teknolojinin de özünde bir *açığa çıkma* yolu ya da biçimi olduğu iddiasıyla sonlandırılır ve bu iddia esasında teknolojinin *aletheia*[10] olarak hakikat ile bağının bütünüyle kopmamış ve kopamayacak da olmasıyla ilintilidir. Tabii böylelikle Heidegger'in teknoloji kehanetinde bir anda umut ışıkları belirmeye başlar ve hakikat "dünyanın kararan gecesi"ne tanrısal gizemiyle göz kırpar (Heidegger, 1971, s. 4).

Teknolojinin kapattığı hakikat yollarını sanatın poetik gücü açacaktır. Böylelikle estetik deneyimin ölü kılıfını yerle bir etmek adına şiirsel varoluş ve şiirsel dil kutsanarak Labarthe'ın haklı iddiasında ifade edildiği gibi mitselleşir. *Sanat Yapıtının Kökeni*, Van Gogh *Potinler*'inden başlayıp *Paestum* tapınağına uzanan örneklerin adından bir anda yine şiirde

[9] *Ge-stalt* ilk kez Heidegger tarafından kullanılan bir terim değildir. Özellikle teknoloji anlayışında oldukça etkisi olan Ernst Jünger kullanır ondan önce bu terimi. Ancak Heidegger gerek biçimsel gerekse semantik olarak sözcüğe farklı bir anlam yükler. Jünger'in kullanımında *Ge-stalt* işçinin emeği anlamına gelmektedir. Zaten *Ge-stalt*'ın yaygın kullanımı da bu şekildedir. Heidegger *Ge-stalt*'ı sanatla birleştirerek onu yalnızca bir emek olmaktan ya da doğayı dönüştüren bir form olmaktan çıkarır ve ondaki yaratıcı güce, *Poiesis*'e vurgu yapar. Bu konuda da her zamanki gibi Hölderlin şiiri geleceğin teknolojisinde yeni bir başlangıç olarak ülküselleşir (Zimmerman, 1990, s. xx).

[10] *Aletheia*, Antik Yunan dünyasında hakikatin adıdır. (Var)olanların açıklığını bildirir. Heidegger, *Aletheia* olarak hakikatin Antik Yunan dünyasında *Physis* olarak doğa (ki Grekler için bu Varlık demektir) ve *Tekhne*, yani şeylerle ilişkilenme, onlarla bir şeyler yapıp etme yollarıyla kökensel ilişkisinin modern teknoloji dünyasında yeni bir versiyonunu arar gibidir. Onun için böyle otantik bir ilişkinin öncelikli ve ayrıcalıklı görüngüsü sanat yapıtıdır. Yapıtın dünyasıyla, yeryüzüyle, şeylerle ve insan varlıklarıyla birlikteliği ise, onun hakikatle ilişkisinin en açık tanıtı olarak sunulur. Heidegger'in modern teknoloji dünyasında bu türden kökensel bir ilişkiyi mevcut sanat yaklaşımlarını bir kenara bırakarak, yapıta ve yapıtta olup bitene odaklanarak ortaya koymasında Ernst Jünger'den dönüştürerek devraldığı *Ge-stalt* kavramı oldukça önemlidir.

nihayet buluverir. Resim, heykel ya da mimariden öte, en saf haliyle *Poiesis* olarak açığa çıkmanın biricik yeri şiir olacaktır. Bu anlamda modern şiir çağını haber veren ve kendi çağının ötesine ait olan Hölderlin başta olmak üzere, belli başlı isimleriyle (Rilke, Trakl, George) *Ge-stell* dünyasında hakikatin gizemli yuvası oluverir. Böylelikle, *Hümanizm Üzerine Mektup*'un "Dil, Varlığın evi/yuvasıdır" (Heidegger, 1998, s. 254) ibaresine uyarlayarak söylersek, bu defa da şiirsel dil teknolojinin dünyasında Kutsalın evi /yuvası olarak belirir.

Tehlike ve kurtaran güç ikilisinin insan varoluşunun yeryüzündeki şiirsel yuvasına ikame edilmesi, yani teknoloji metninin sonundaki bu yer değiştirme, Heidegger'in fenomenolojik uğraktan ayrılarak teolojik uğrağa geçişinin habercisi midir? Bu defa, her şeyden geriye çekilen Varlık'ın değil de her şeyi kuşatıp birleştirecek olan Kutsal'ın siluetine bürünen hakikat, Heidegger'in teknoloji sorgulamasını kendi tarzında yani özgün bir onto-teolojiye mi mahkûm etmektedir?[11]

Teknolojiye Karşı *Son Tanrı* -"Bizi Yalnızca Bir Tanrı Kurtarabilir"-

İnsan varoluşu tekniği kendi gücüyle alt edip ona efendilik edemeyeceği için… "Bizi yalnızca bir Tanrı kurtarabilir" (Heidegger, 2017, s. 208-209). Ölümünden sonra (1976) yayınlanan, 1966 tarihli o çok ünlü *Der Spiegel* röportajında rastladığımız bu esrarengiz cümle, Heidegger'in *Teknoloji* metninden on yedi yıl sonra, Tanrı meselini yeniden gündeme getirdiği, anlaşılması oldukça güç bir derinlik içerir. Diğer yandan *Spiegel* röportajından olduğu gibi *Teknoloji* metninden de çok önce, Tanrı ve kurtaran güç mefhumları gerek sanatla ilgili görüşlerinde gerekse *Beitrage zur Philosophie* (Felsefeye Katkılar) ve *Besinnung* gibi fragmantatif metinlerinde zaten çoktan yerini almıştır. *Kehre* yani Heidegger'in düşünsel *dönüş*ünü hazırlayan ve kapsayan bir süreç de diyebiliriz buna. Tabii bizim için önem arz eden, Teknoloji metninden oldukça uzun zaman sonra, Tanrının yeniden gündeme gelmiş olması ve tüm esrarengizliğini koruyarak nihai bir uğrak olarak belirmesidir. Burada temel sorumuz 'hangi Tanrı?' sorusu olacaktır. Heidegger Ge-stell imparatorluğu olarak nitelediği modern dünyada hangi Tanrıya, kimin Tanrısına seslenmekte ve onu ne umarak devreye sokmaktadır? Bunun için 1930'lardaki çalışmalarının karanlık ve belirsiz Son Tanrı meselesine geri dönmek ve bu yolla *Spiegel*'in anlaşılması güç "Bizi yalnızca bir Tanrı kurtarabilir" ifadesini Son Tanrıya atıfla düşünmek zorunludur.

[11] Heidegger, Aristoteles metafiziğini onto-teoloji yapmakla suçlayarak klasik ontolojiye ciddi bir tavır alır. Onun Temel ontoloji tasarısı özellikle de klasik ya da geleneksel anlamda ontolojinin teolojide nihayet bulma sorununa yönelik olarak biçimlenir. Ancak Heidegger buna rağmen kendi tarzında da olsa temel ontoloji tasarısını teolojiye düşme tehlikesinden kurtaramamıştır.

İlk olarak şunu belirtmeliyim ki Heidegger'in anlaşılması güç mefhumlarından birisi olan Son Tanrı eskatolojik, mistik içerimlerden ziyade, metafizik geleneğe bütünlüklü olarak hâkim olan, iki temel işleyiş ya da etkinliği imler. Bunlardan ilki Son Tanrının geçişidir ki bu onto-teolojik geleneğe karşılık gelmektedir. Yani Roma ve Yahudi-Hristiyan felsefesiyle hemhal olmuş Aristoteles ontolojisine. Diğeri ise Nietzsche'nin keskin ve ustalıklı dilinde beyan edilen Tanrının ölümüyle ve dolayısıyla metafizik geleneğin kendine özgü tüm görüngülerini tüketmiş ve bütün olanaklarıyla açık olan sonuyla biçimlenir. Tam da bu nedenle pek çoğunun son derece yanlış bir biçimde eleştirdiği üzere, Heidegger'in Son Tanrısı Hristiyan'ca bir kurtuluşu ya da mesiyanizmi imlemez ya da böyle bir beklentiyi salık vermez. Aksine Son Tanrı, tüm metafizik geleneğe hâkim olmuş iki anlamlı bir geriye çekilmeyi karakterize eder. Bu geriye çekilme, ilk adımda onto-teoloji geleneği kisvesi altında varlığın unutulmuşluğuna, ikinci adımda ise modernlik ve Tanrının ölümü ile başlayan teknoloji dünyasının nihilistik tavrına denk gelir. Nitekim Heidegger, tekniğin kendisinde de bu türden bir ikili işleyişe işaret etmektedir. *Besinnung*'da şöyle ifade eder bunu: *"Teknik hem doğanın tarihidir hem de doğanın yitirilmesinin tarihidir"* (Heidegger, 2006, s. 161). Çünkü tarih, Heidegger için, radikal anlamda varlığın tarihidir. Bu nedenle o, geçmiş ve geleceğe doğrudur. Şimdinin ise bir nesne ve koşul olarak düzenlenmesidir.

Son Tanrı meseli metafizik gelenekteki bu ikili geçişinin yanı sıra Hristiyanlık öncesi yani Grek tanrılarının dönüşümüne de bir çağrıdır. Heidegger, pek çok metninde, teknoloji dünyasında ve dolayısıyla modern dünyada tanrıların bizi terk ettiğinden, bazense kayıp ya da kaçak tanrılardan dem vurur. Grek tanrılarının arkaik dünyasına, yeryüzü, şeyler ve insan varlıkları arasındaki aidiyet ilişkisine ve bütünlüğüne ve dolayısıyla da Hölderlin tarzı bir *Kutsal*'a çağrı niteliği de taşıyan Son Tanrı ve onun geçişi ve terk edişi, böylelikle Heidegger'in teknolojiyi hedef alan kehanetsel anlatımının ufkunda belirir.

Teknoloji canavarının tam karşısına yerleştirilen Son Tanrıyı ya da bizi yalnızca bir Tanrının kurtarabileceği sözündeki vurguyu nasıl anlamalıyız? Heidegger ne söylemeye çalışmaktadır? Habermas başta olmak üzere pek çok ardılı tarafından karanlık olmakla, felsefesini gittikçe aydınlatılması güç bir karanlığa mahkûm bırakmakla suçlanan filozofumuzun gayesi nedir? Teknolojinin her şeye sirayet ederek tüm şeylerin doğasını bozan, yıkan, yok eden gücü tüm insanlığı bir çıkışsızlığa mı götürmektedir? Bizi yalnızca bir Tanrının kurtarabileceği ifadesinde gizlenen bir umutsuzluk ya da çaresizlik midir? Dünyanın artık ateist olma zorunluluğundan bahseden Heidegger'in Tanrıyla işi nedir? Heidegger, sıkı bir biçimde eleştirdiği ya da destrüksiyona uğrattığı onto-teolojinin tuzağına mı düşmektedir?

Bizi tüm bu sorulara yanıt olmak akımından tatmin etse de etmese de ilk olarak şunu belirtmeliyim ki Heidegger, *Beitrage*'de Son Tanrının herhangi bir ontolojik ya da teolojik Tanrıyla ilgisi olmadığını belirterek ona yöneltilebilecek onto-teoloji eleştirisini bertaraf etmiş gibi görünür. Diğer yandan yine aynı yerde "Tanrının bizi terk edip etmediğini bilemeyiz, buna dair bir deneyimimiz yok" diyerek de bizi tuhaf bir ikileme ya da açmaza sürükler (Heidegger, 1999, s. 289). Bana göre, Heidegger'in teknoloji sorgulamasını da biçimlendiren ontolojik girişimi teolojiyle nihayete ermez. Aksine Heidegger *Varlık ve Zaman*'da temel ontoloji tasarısının yegâne yöntemi olarak koyduğu fenomenolojiyi dönüşüme uğratmakta ve onu öznel deneyimi aşacak bir alana taşımaya niyetlenmektedir. Ancak bu alan öznelerarası ilişkilerin kolektif dünyası değildir. Bunun yerine o, mistik, karanlık ve hatta mitsel bir başka dünyaya ve dolayısıyla "yeni başlangıca" seslenmektedir (Heidegger, 1999, s. 4-5). Böylelikle onto-teoloji ters yüz edilmekte ve Tanrı artık varlığın görüngülerinin en yetkin ve en yüce tamamlayıcısı ya da tüm olagelişin tanıtı olarak düşünülmemektedir. Şairlere atıfta bulunarak, tanrıların halen adlandırılabilir olduğu bir çağdayız diyor Heidegger. Dolayısıyla burada Tanrı en yüksek varlık olamayacaktır. O, var-olma gereksinimi, kökensel bir yoksunluk ya da yokluk hali ve dolayısıyla etkin bir hiçliğin ta kendisidir (Heidegger, 2006, s. 204, 209).

Böylelikle teknolojinin dünyası, başka bir dünyanın tahayyülüne kurban edilmektedir. Bu arkaik güçlerin dünyası düşünmenin var ve yok arasında salındığı bir uçuruma, John Sallis'in ifadesiyle "varlığın dipsiz kuyuyu andıran uzamı"na aittir (Sallis, 1993, s. 29). Bu dünyada yegâne hakikatimiz uçsuz bucaksız bir gizemliliğin olanaklarına yitimsel olarak açık olmaktır. Heidegger adeta modernliğin yaşam dünyasından ölümün dünyasına, metafizik geleneğin ve Hıristiyanlığın evrensel ve sonsuz dünyasından yitimsel ve kırılgan kutsalın gizemli dünyasına geçişi salık vermektedir. Yine tüm bu anlatılanlar ışığında Son Tanrının, Grek tanrılarının dönüşüme uğrayacağı bir dünyayı nitelemekte ve hatta onlar için tüm diğerlerini içererek aşan "en yüce" Tanrıyı anımsatmakta olduğu da söylenebilir. Son Tanrıyı da içeren tanrılar ya da Son Tanrı olarak tanrılar, zaten kendilerine dayandırılmış bir dünyanın yıkımı olarak beklenmektedirler. Bu bekleyiş, daha önce de belirtildiği gibi, Hristiyanlığa özgü, mesiyanik bir kurtuluşu imlemediği gibi, yeni bir Tanrının ya da benzer herhangi bir şeyin de bekleyişi değildir. Son Tanrı, Heidegger için, *saf olanaklılık*tır. Hiçbir şey bildirmez, hiçbir şeye karşılık gelmez. O, geçişinin ve gözden yitişinin izi olarak gereksinilendir. Bu haliyle de *saf bir yoksunluk* halidir. Heidegger tam da bu nedenle modern teknoloji çağını yine bir Hölderlin dizesine atıfta bulunarak *Dürftiger Zeit* (*Destitute Time*) yani kökensel bir yokluk ve yoksunluk çağı olarak adlandırır (Heidegger, 1971, s. 93).

Son Tanrıda cisimleşen saf yoksunluk ve olanaklılığın açığa çıkması için modern teknoloji çağı en uygun yer ve zaman aralığını (*Zeit-raum*) sunmaktadır. Tehlikeyle birlikte gelişen kurtaran güç ya da ışık ve karanlığın birlikte hüküm sürdüğü alacakaranlık olarak modern dünyanın gecesi metaforu, şiir ve teknolojinin hakikat madalyonunun iki yüzü olarak belirişi: Tüm bunlar Heidegger'in bir nevi Grek trajedisini, yeryüzü ve gökyüzü karşıtlığını, tanrıların yaşam ve ölümü kutsayan dünyasını modernin orta yerinde dönüşüme uğratarak açma tasarısıdır. Nitekim bu tasarıyı, dönüş için tam bir hazırlık metni olan *Metafiziğe Giriş*'te, ayrıntılı olarak anlatmaktan bıkıp usanmaz.

Sonuç olarak Heidegger'in teknoloji felsefesi *tekhne*ye ve el yapımı teknik üretime karşı bir meydan okuma olarak gelişen makine teknolojisinin araçsal, mekanistik ve nihilistik özü olarak *Ge-stell* arasındaki ayrımda köklenir. Bu anlamda, onun teknoloji felsefesi, *Teknoloji* metninde *Ge-stell*'e karşı konumlandırdığı ve sürekli olarak yardıma çağırdığı *tekhne*nin dünyasına bir çağrı ve özlem gibi de görünebilmektedir. Felsefenin de menşei olması bakımından Antik Yunan onun için *ilk başlangıç*tır. Modern Teknoloji dünyası ise "yitirilmiş kökensel başlıklar ve başlangıçlar" sendromudur (Heidegger, 1999, s. 3). *Yeni bir başlangıcın* yoksunluğudur. Yeni başlangıç, tıpkı Son Tanrının tanrıları içererek aşması gibi, ilk başlangıcı içererek aşacak olan bir dönüşüm olacaktır. Heidegger'in teknoloji felsefesini ve teknolojiye yönelttiği radikal eleştiriyi Son Tanrı ve yeni başlangıç ülküsüyle tamamladığına ya da ucu açık bıraktığına tanık oluyoruz böylece. Ve haklı olarak da şöyle bir soru soruyoruz: Heidegger'in teknoloji üzerine yazıp çizdiklerinden, tekniğe dair sorgulamasından yarım asırdan fazla zaman geçmiş olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir teknoloji felsefesi günümüz teknolojisi adına ne söylemektedir ya da ne söyleyebilir? Halen kendi bünyesinde oldukça ciddi sorunları fazlasıyla barındırmakta olan Heidegger'in teknoloji yorumunu nasıl konumlandırabiliriz? Kimileri gibi onu gericilikle, anti-hümanizmle, kadercilik ya da determinizm ile suçlayarak ve politik tavrıyla teknoloji anlayışını birleştirerek mi, yoksa günümüz teknoloji eleştirilerine saf kavramsal bir şema sunduğunu veyahut da sunabileceğini iddia ederek mi?

Sonuç Yerine: *Olanaklar/Kısıtlar*

Heidegger ve teknoloji ikilisini yan yana getiren, filozofu teknolojinin onulmaz bir sorun, aşılması oldukça güç bir kriz olduğuna inandıran ve dolayısıyla da onu bu denli meşgul etmesine neden olan hakikat nedir? Heidegger için, teknoloji, Richard Kearney'nin eleştirel yorumsama esasında kaleme aldığı ilgi çekici kitabı *Yabancılar, Tanrılar, Canavarlar*'da belirttiği türden canavarımsı bir şey midir, yoksa aşina olunana tehdit oluşturabilecek türden bir yabancılık ve başkalık korkusu mudur? (Kearney, 2018, s. 15-16). Canavarın iki anlamlılığı söz konusu olduğunda, yani ürkütücü olanla esrarengiz ve tuhaf olanı birlikte

imlediği düşünüldüğünde, Heidegger'in teknolojiyi bir canavardan ziyade yabancı ve başka olandan duyulan korkuya daha yakın bir yerde konumlandırdığını söyleyebiliriz. Ancak yine de teknoloji sorununu Heidegger'in gördüğü yerden görmeye çalışırken, ikisi arasındaki salınımı ve bu salınımın gizlediği karanlık, gizli anlamları göz ardı etmemeliyiz.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Heidegger'in teknoloji sorusunu *Ge-stell'*in devasa işleyişiyle kehanetleştirmesi ve olup biten tüm şeylerden sorumlu tutarak adeta bir günah keçisi ilan ettiği açıkça görülmektedir. Bununla birlikte o, krize mahal veren, her şeye sirayet ederek tüm şeylere ve hatta insan varlıklarına da hükmeden teknolojiyi el yapımı üretim teknolojisinden, daha da önemlisi antik *tekhne*den keskin bir biçimde ayırarak düşünmüştür. Bu durum bize filozofun teknolojiye iki boyutlu baktığını ve kaynağında belli türden bir düşünme sürecini yaşatan keskin uğraklar üzerinden onu ele aldığını gösterir. Böylelikle Heidegger'in teknolojiye ilişkin sorgulaması eski olanla (antik *tekhne*) yeninin (modern teknoloji) kıyaslanması aracılığıyla gerçekleşir ve bu bağlamda da eskiye özlem (nostalji), yitirilmiş olanın yasını tutma ve yüzünü yeryüzünün buhranında gelmekte olanın fantastik görüntülerine çevirme eğilimlerini fazlasıyla barındırır. Antik dünya tanrıları, *tekhne*nin *Physis* olarak doğa ve dolayısıyla da hakikat (*Aletheia*) ile ilişkisi bakımından Heidegger'in nihai uğrağı gibidir. Her ne olursa olsun *Ge-stell* krallığı *tekhne*nin arkaik gücüyle yerle bir edilmek istenmektedir.

Günümüz teknolojisi özünde *Ge-stell'*dir ve mutlak surette aşılması gerekendir. Yine *Ge-stell'*i açığa çıkaran süreç konusunda, Heidegger net ve indirgemeci tavrını sürdürür. İki bin beş yüzyıllık felsefe tarihi, Batı metafiziği olarak adlandırılır ve özünde tek bir sorun taşır: *Varlığın,* daha doğrusu *Varlık Sorusunun Unutulmuşluğu*. *Ge-stell*'in mümessili olan metafizik gelenek, varlığı öz ve töz gibi evrensel ve önceden belirli durağanlıklara indirgeyerek, felsefenin rotasını bilgiye, özne ve nesne etkileşimine çevirmiş ve böylelikle de düşünme etkinliği tasarım ve tahayyül ile sınırlanmıştır. Heidegger, metafizik geleneği Platon'a kadar geri götürür ve modern teknolojinin ortaya çıkış sürecinin ne denli eski ve uzun olduğunu böylelikle tanıtlar. Ona göre "idea kavramı ve onun tüm içerim ve kuşatımları doğayı yalın, anlamsız, belirsiz maddeye indirgeyerek onu, karşıya alma (*Gegenstand*) ve tasarlamanın nesnesi kılmanın" başlangıcını karakterize eder (Heidegger, 1998:218). Heidegger'in günümüz teknolojisine bu tek yönlü ve indirgemeci yaklaşımı ve antik *tekhne*yi adeta kutsaması ve öne çıkarması ona yöneltilen eleştirilerin bir boyutunu oluşturur.

Bu konuda, günümüz teknolojisini toplumsal, kültürel ve politik kaynakları ve sonuçları bakımından düşünmenin zorunlu ve aciliyetli olduğunu savunan, eleştirel teknoloji teorisyenlerinden Andrew Feenberg ve onun düşüncelerinin sıkı bir takipçisi olan

Thomas J. Misa'yı anabiliriz. Feenberg ve Misa için, Heidegger'in teknoloji felsefesinin en temel sorunu, modern teknolojinin çok biçimli görüngülerini göz ardı ederek evrenselci ve indirgemeci bir yaklaşım ortaya koymasıdır. Feenberg bunu *teknolojik substantivizm* olarak adlandırıp sınıflandırırken (Feenberg, 2010, s. 26), Misa *teknolojik totalizasyon* olarak eleştirir (Misa, 2003, s. 3). Teknoloji değil, teknolojiler vardır diyor Misa ve bunları bir nevi her şeyi içinde gizlice saklayan kara kutulara benzetiyor. Bu kara kutuları ise iki biçimde irdelemek mümkündür, ona göre: Ya Heidegger gibi *Ge-stell*'in esrarengiz ve görünmez devasa işleyişi olarak düşüneceğiz. Ya da daha hümanist bir yerden bakacak ve arzular, hırs, etkileşim alanları ya da sistemleri, karmaşık problemler gibi insana özgü şeylerin üretimi ve yeniden üretimine odaklanacağız. Bunun yanı sıra, son derece sıklıkla tartışılan konulardan ve yaklaşım biçimlerinden biri olan, teknoloji ve topluma nasıl bakılacağı ya da bunlar arası ilişkinin nasıl cereyan ettiği de üçüncü bir yaklaşım olarak görülmektedir (Misa, 2003, s. 3-4). Misa'nın bu belirlemelerinde ilk sıraya oturttuğu "*Ge-stell*'in esrarengiz ve görünmez devasa işleyişi"nin kehaneti ve karanlığı pek çok Heidegger eleştirisinin, ifadeler ve ele alınma tarzları birbirinden farklı olmakla birlikte ortak görüşünü oluşturmaktadır. Bu eleştirinin merkezi argümanı, modern dünyada oldukça karmaşık bir siluete bürünen ve çeşitlilik arz eden bir açılıma kavuşan teknolojinin, toplumsal ve kültürel olanla oldukça sıkı bir etkileşim içerisinde olduğudur. Bu anlamda, Misa'nın da bahsettiği gibi, Heidegger'in de aralarında bulunduğu modernlik teorisyenleri için, teknoloji soyut, bütünlüklü ya da bütünleştirici bir şey olarak ilgi konusu olur. Hatta sıklıkla teknolojiyi, yaşam dünyası, kendilik, gündelik pratikler gibi geleneksel kavram ya da olguların karşıtı olarak konumlandırırlar. Benzer bir eleştirisinde, Martin Jay, Batı'nın trajik kaderine dair karanlık kehanetlerde bulunan Heidegger'in teknolojiyi fetişleştirdiğini ve bunun arkasında metafiziğin 'insancıl-hiper öznelliği'nin her şeyi mahvettiği varsayımının bulunduğunu öne sürer (Jay, 1999, s. 56). Heidegger de bu soyut, geniş çaplı teknoloji kavrayışlarını benimsemekte ve modern toplumun kaçınılmazcasına akılsallaştırılmasının insan varoluşunu teknolojinin tuzağına düşürdüğünü kabul etmekte ya da ileri sürmektedir (Misa, 2003, s. 8-9).

Eleştirilerden de görüldüğü üzere, teknolojinin özellikle toplumsal bağlamıyla olan karşılıklı ilişkisi ve bu ilişkinin tarihsel ve kültürel gerçekliği ve dolayısıyla "teknoloji ve insanlık arasındaki evirilen, değişen, yeniden üretilen etkileşimsellik"[12], Heidegger'in sıklıkla bile isteye görmezden gelmekle suçlandığı ve günümüz tartışmalarına yön veren, son derece güncel bir mefhumdur. Bu açıdan, aklı meşgul eden ivedilikli sorularla yol almak, hem Heidegger'in teknolojiyle münasebetini haklı bir biçimde konumlandırmak hem de halen bir soru olma vasfını koruyan teknoloji meselesine ciddi ve derinlikli bir perspektiften yaklaşabilmek adına, elzemdir. Bu sorulardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz: Teknolojinin tarihsel, toplumsal ya da tözel anlamda bir kaynağı var mıdır? Teknoloji olgusu bir bütün olarak düşünüldüğünde, bir belirsizlikler silsilesinin mi yoksa belli bir şeyin, işleyişin ya da olayın bir sonucu mudur? Teknolojinin özünü ya da kaynağını sorgulamak bizi her durumda tözcü ya da belirlenimci bir yaklaşıma mı götürür ya da götürmek zorunda mıdır? Bu soruların sorgulanması ve olası yanıtlarının ortaya konulması, Heidegger'in teknoloji sorunsalıyla ne anlamda hemhal olduğuna dair bu çalışmanın *Ge-stell* bölümünde mümkün mertebede ortaya konulmaya çalışılmıştır. *Şiir* ve *Son Tanrı* bölümleri, teknoloji dünyasının yarattığı krize karşı Heidegger'in sunduğu çözümü karakterize etmektedir. Elbette onun teknoloji felsefesine yönelik eleştirilerin bir diğer yakasını da öne sürdüğü bu sözde çözüm ve bu çözümün anlaşılmasının yarattığı güçlüklerle birlikte karanlık ve belirsiz ifadeleri oluşturmaktadır.

Büyük dünya savaşlarının ve savaşların yarattığı çalkantıların ardından, *Der Spiegel (1966)*'da "ilerlemenin yoluna çıkan her şeyi yıkan felaketinden bizi yalnızca bir Tanrı kurtarabilir" diyen Heidegger'in ardılları ve öğrencileri için, bu ifade oldukça sıkıntılıdır ve farklı yorumlara açıktır (Heidegger, 2017, s. 209). Kimisi bu sözü Nazi Heidegger'in sanat ve tekniği yeniden bir araya getireceğini umduğu faşizm ülküsüyle tamamlar. Bu konuda, Michael Zimmerman'ı anabiliriz (Zimmerman, 1990, s. 33). Kimisi ise, bu türden yorumların ucunun pek çok yere gidebileceğini ve dolayısıyla da yalnızca Nazizm ülküsüyle özdeşleştirilemeyeceğini savunur. Bu konuda ciddiyetli ve hakkaniyetli bir tavır sergileyen Feenberg, eğer bu türden yorumlarda doğruluk payı varsa diyor, o zaman Heidegger'in yaklaşımını Marcuse'nin estetik devrim ya da toplumun estetize edilmesi görüşünden nasıl ayırabileceğizdir? Feenberg'e göre, Heidegger sanattan bizi teknolojinin dünyasından

[12] George Basalla *Teknolojinin Evrimi* adlı kitabında teknoloji ve insani gerçeklik arasındaki tarihsel ve kültürel etkileşimselliği daha çok Batı medeniyeti açısından ele aldığı ve kanıt olarak sunduğu somut örnekler aracılığıyla adeta biyolojik evrimin toplumsal ve tarihsel alandaki tezahürü gibi düşünerek her ne kadar içerisinde fazlasıyla eksiklik barındırsa da ve bu eksikliğin farkında olduğunu kendisi de vurgulamış olsa da literatür için önemi tartışılmaz olan bir teknolojik evrim kuramı inşa etmenin meşakkatli işine girişir (Basalla, 2013).

uzaklaştıracak dünyalar açmasını umut etmektedir (Feenberg, 1999, s. 185). Feenberg'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere, sanat dolayımı ya da aracılığıyla varılan Son Tanrı meseli, *yeni bir başlangıç* umudundan başka bir şey değildir. Böylelikle Feenberg, Heidegger'in teknoloji sorusunu odağa çekme gerekçesini yeni bir toplumsal düzene geçiş ülküsüyle birleştirmekte ve eleştirel teknoloji kuramını bu doğrultuda inşa etmeye çalışmaktadır. Nitekim Feenberg pek çok metninde çağının teknoloji konusundaki en önemli düşünürünün Heidegger olduğunu, onun kavramlarının güncelliğini koruduğunu da hiç çekinmeksizin ısrarla vurgulamaktadır. Feenberg'de rastladığımız Heidegger'in teknoloji anlayışına yönelik bu ikili tutumun kaynağında tek bir argüman kök salmaktadır: Heidegger, bir yandan teknolojiyi Tanrının her şeyi gören ve gözeten gözüymüşçesine odağa çeker ve olup biten ne varsa ona dayandırarak ya da onunla ilişkilendirerek modernlikle özdeşleştirir, diğer yandan teknolojinin insanlığa ve dünyaya hükmetme yollarını tek yanlı olmakla birlikte oldukça sıkı bir biçimde çözümler.

Heidegger'in teknoloji felsefesinde sözde bir çözüm ya da kaçınılmaz, nihai bir uğrak olarak beliren Son Tanrı, kurtaran güç olarak sanata ve özellikle de şiirsel dil ve varoluşa başvurması ve hatta "bizi yalnızca bir Tanrının kurtarabileceği"ni iddia etmesi, filozofun görüşlerine yönelik eleştirilerin bir diğer boyutunu oluşturur, diye belirtmiştim. Kearney'nin daha önce de atıfta bulunduğum *Yabancılar, Tanrılar, Canavarlar* adlı kitabının bir bölümü, bu meselelere dair eleştirel bir yoruma addedilir. Yine Richard Rojcewicz *The Gods and Technology* (*Tanrılar ve Teknoloji*) adlı kitabında, Antik teknolojiden modern teknolojiye, sanattan tanrılar ve dolayısıyla Son Tanrıya değin, Heidegger'in teknoloji felsefesine dair geniş bir spektrum sunar bize. Ben burada başka bir çalışmanın konusu olabilecek bu oldukça kapsamlı eleştirilere ayrıntılı olarak yer vermeyeceğim. Yalnızca eleştirilerin ortak görüşlerine, temel argümanlarına değineceğim.

Kearney *Son Tanrılar ve Son Şeyler* adını verdiği ilgili bölümde Heidegger'in Tanrısının ne türden bir Tanrı olduğunu sorgulayarak başlar. Elbette felsefi sorgulamanın ateizm olduğunu, dünyanın artık ateist bir dünya olduğunu, felsefe ve inanç, Varlık ve Tanrının aynı anda mümkün olamayacağını ısrarla ve hatta saldırgan bir tavırla savunan bir filozofun, nasıl olup da temel ontoloji tasarısıyla başlayan daha sonra sanat ve teknolojiye ilişkin görüşleriyle devam eden düşünsel izleğini "Son Tanrı" ya da "bir Tanrı" ile nihayete erdirebildiği oldukça şaibeli ve karmaşık bir durum gibi görünmektedir. Kearney, özellikle *Der Spiegel*'deki ifadeye odaklanır ve bu ifadenin yer aldığı pasajı olduğu gibi alıntılar. Heidegger, ölümünden sonra 1976'da yayınlanan bu röportajında tam da şöyle söylemektedir:

> Felsefe dünyanın şimdiki durumunu değiştirecek doğrudan bir etki yaratamaz. Yalnızca felsefe için değil, tüm insani çabalar için geçerlidir bu. Bizi ancak bir Tanrı kurtarabilir. Düşüncede ve şiirde elimizde kalan tek seçenek, bu Tanrı'nın tezahürü ya da çöküşümüzde bu Tanrı'nın yokluğu için müsait olmaktır (*Der Spiegel*, 31 Mayıs 1976; Kearney, 2018, s. 259).

Alıntının hemen ardından ise Heidegger'in burada bahsettiği Tanrının ne tür bir Tanrı olduğunu sorar: "Teolojinin (Yaradılış ve kurtuluşun) Tanrı'sı mıdır bu? Felsefenin (Aristoteles ve Batı metafiziğinin) Tanrı'sı mıdır? Yoksa şairlerin (Hölderlin, Alman romantikleri, antik tragedya yazarlarının) Tanrı'sı mı?" ve hemen ardından kendi görüşünü ortaya koyar: "Der Spiegel'e bu beyanı verirken, Heidegger'in aklında şairlerin 'Tanrısı'nın olduğunu düşünüyorum" (Kearney, 2018, s. 259). Kearney'nin bu konudaki en temel eleştirisi, etiğin olanaksızlığı ve insan eylemlerinin hiçbir işe yaramayacak olmasıdır. Bu şiirsel Tanrı için yapılabilecek tek şey beklemektir diyor Kearney ve şöyle devam ediyor: "Fanilerin hiçbir kararı ve müdahalesi Varlığın kaderini değiştiremez. Kurtarıcı tanrının yeryüzüne inişini kimse etkileyemez. Görünüşe göre Etik eyleme yer yoktur" (Kearney, 2018, s. 262). Etiğe imkân tanımayan ya da onu değersizleştiren bu anti-hümanizm ve onun filozofun geç dönemine radikal bir biçimde damgasını vurmuş olması, Heidegger'in teknoloji anlayışının da en temel sorunlarından biridir. "Son Tanrının yabancılaştırıcı ve gayri-insani hiçliği, bizi allak bullak edip ezer" (Kearney, 2018, s. 264). Dahası, beklenen yeni başlangıcın açacağı sonsuz olanaklar ufku yalnızca "birkaçı" için, Kearney'nin ifadesiyle söylersek "önde gelen insanlardan oluşan elit bir grup için elverişlidir" (Kearney, 2018, s. 262). Böylelikle Kearney Heidegger'in Son Tanrısını Godot'yu beklemenin yinelenen umutsuzluğuna benzeterek "sonsuz pasifliğin karanlık ve insansız senaryosu" olarak eleştirir (Kearney, 2018, s. 265).

Diğer yandan, Heidegger'in Hölderlin kaynaklı tanrılar, Son Tanrı, Kutsal gibi kavramlarla ve sanatla modern teknolojiyi bir araya getirerek bütünlüklü bir tavır ortaya koyması, Rojcewicz'in *Tanrılar ve Teknoloji* adlı kitabında bir *takımyıldızı*na benzetilir (Rojcewicz, 2006, s. 5) Nitekim Heidegger zaten teknolojinin özüne dair sorgulamasında bu kavrama özel bir yer açmış, teknoloji dünyasında hakikatin açığa çıkmasını ve dolayısıyla sanat ve tekniğin birlikteliğini bir takımyıldızına benzetmiştir. Rojcewicz'in kitabının tümüne genişleyen eleştirisi, Heidegger'in son kertede Dasein olarak insan varoluşu ve Varlığın tarihsel açılımını teknoloji ile sınırlamış olduğu yönündedir:

> Teknoloji, şeylerin ve onların açığa çıkma olanaklarının en genel anlayışıdır ve bu anlamda o, varlığın da insan varoluşunun Dasein olarak açıklığının da ulaşılabilir oluşunu karakterize eder. Teknoloji olmaksızın Dasein'ın kendini açmasından da söz edemeyiz. Teknolojik olmayan Dasein diye bir şey yoktur.

> Bu nedenle, teknolojinin insan varoluşunu Dasein olarak açtığını gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz (Rojcewicz, 2006, s. 165-166).

Rojcewicz, bu eleştirel iddiasının temeline, Heidegger felsefesinin tümüyle teknoloji felsefesi olduğu ve hatta kendisi açıkça bu ifadeyi kullanmasa da, teknolojinin Heidegger'in *Mutlak*'ı gibi olduğunu koyar. Ona göre, Heidegger Batı metafiziğini tersine çevirerek yorumlamıştır. Yani kozmosun, doğanın gizemli güçlerinden hümanist bir düşünceye doğru evirilen metafizik gelenek Heidegger felsefesinde baş aşağı edilmiştir. Tanrılar, Varlık, Kutsalın karanlık uzamı felsefi soruların tek kaynağıdır. Böylelikle insan varoluşu başlangıç olamaz, başlangıcı belirleyemez. Nitekim *Der Spiegel*'de insanın gücünün tekniğe efendilik etmek için yetersiz olduğunu ısrarla vurgularken de, aklında hem yeni başlangıç hem de tehlikenin kurtaran gücü olarak yine bu karanlık, arkaik güçler vardır.

Heidegger'e doğrultulan eleştiriler saymakla bitmez. Ben burada ortak paydada birleştirilebilecek bazı eleştirilere değinerek yetineceğim. Heidegger ve teknoloji ikilisinin bu ünü tartışmasız birlikteliğini filozofun çeşitli çalışmalarından alıntılanan iddiaları eşliğinde tartıştığım bu yazıyı, belki yöneltilen eleştirilere bir nebze de olsa yanıt teşkil edebileceğini düşündüğüm *Memorial Adress*'teki savunusuyla sonlandırıyorum. Burada, ilk olarak atom enerjisine ve teknolojinin gelişimi ve yaygınlaşmasındaki ciddi etkisine değinen Heidegger, modern teknolojinin doğada yeni enerjileri keşfi ve serbest bırakmasını sağlayan zemini sormayı unuttuğumuzdan yakınır. Satır aralarından anlaşıldığı kadarıyla Heidegger, teknolojinin kaynağındaki doğanın sonsuz ve sınırsız gücüne atıf yapmaktadır. Ona göre, bilim artık gerekli materyali ya da ihtiyacı sağlamakla değil, bu muhteşem gücü açığa çıkarmak ve onu özgürce yönlendirebilme hayaliyle meşguldür. İnsan ve dünyası arasındaki ilişkinin bu hızlı ve radikal dönüşümü, mevcut kavramların tümüyle değiştiği bir devrimdir. Peki, bu hızlı ve sınır tanımayan dönüşüm ve işleyişin orta yerinde, gelecekte çok daha gelişip yaygınlaşacağı açık olan teknoloji dünyasının amansız serüveninde ne yapmalıyız? Ona karşı tutumumuz ne olmalı? Heidegger'in teknolojiye ve onun tüm işleyişine karşın hem "evet" hem "hayır" olarak yanıt verdiğini görüyoruz. Hayır, yanıtının nedenini şöyle izah ediyor:

> Bir deneme yapalım. Hepimiz için teknolojinin türlü çeşitli düzenlemeleri, cihazları ve makineleri az ya da çok vazgeçilmezdir. Teknolojiye körü körüne saldırmak aptallık olur. Bunu şeytanın işi olarak mahkûm etmek ise dar görüşlülük olur. Teknik cihazlara bağlıyız; bizi daha büyük ilerlemelere zorluyorlar. Ancak birdenbire ve farkında olmadan kendimizi bu teknik cihazlara o kadar sıkı bir şekilde bağlanmış buluyoruz ki onların esiri oluyoruz (Heidegger, 1969, s. 53-54).

Teknolojinin meydan okuyuculuğuna karşın şeylerle onların kendiliklerine ve birlikteliklerine izin veren özgür bir ilişkiyi salık veren Heidegger, yukarıdaki pasajda ve daha pek çok yerde teknolojiye dair eleştirisini bir kölelik, esaret dünyası yaratmak olarak gösterir. Teknolojiden ziyade teknik alet, araç ve yollara zincirlenmek de diyebiliriz. Teknolojiyi evetleme kısmında ise filozofumuz hiç vazgeçmediği *teknoloji ve hakikat*[13] arasındaki gizemli ilişkiyi getirir karşımıza:

> Öyleyse, tüm teknik süreçlerde, bizim tarafımızdan icat edilmeyen veya yaratılmayan, insanın ne yaptığına dair hak iddia eden ve kendini gizleyen bir anlam vardır. Atom teknolojisinin tekinsiz bir biçimde artan hâkimiyetinin önemini bilmiyoruz. Teknolojinin yaydığı anlam kendini gizler. Ancak bu gizli anlamın teknoloji dünyasının her yerinde bize dokunduğunu açıkça ve daimî olarak dikkate alırsak, aynı anda kendisini bizden gizleyen ve bize yaklaşırken kendini gizleyen şeyin açıklığında kalırız. Kendini gösteren ve aynı zamanda geri çekilen şey, gizem dediğimiz şeyin temel özelliğidir. Teknolojide saklı anlamlara açık kalmamızı sağlayan uzlaşmaya, gizeme açıklık diyorum (Heidegger, 1969, s. 55).

Teknolojinin tehlikesine ve gücüne hem evet hem hayır demekle kararsız bir tutum sergilemediğini, bilakis iki yönlü ve kontrollü bir ilişkilenmeden bahsettiğini belirten Heidegger, böylelikle 'teknik aletler gündelik hayatımızı idame ettirecekler ancak onların kölesi olmayacağız ve bunun için de şeylerin kendini özgürce açtığı gizli, gizemli aralıkları kollayacağız' diyerek teknolojinin kehanetini, teknolojinin hakikatle olan ilişkisinde bertaraf etmeye çalışıyor gibidir.

[13] Bu ilişki, *Kehre*, dönüş öncesinde teknoloji ve *Aletheia*, dönüş sonrasında ise teknoloji ve *Gelassenheit* ilişkisidir. *Aletheia*'yı daha önce açıklamıştım. Almanca *Gelassenheit* kısa ve öz tabir edersek Heidegger'in Meister Eckhart'dan devraldığı ve bırakalım da şeyler bize kendini açsın mottosuyla belirginleşen şeyleri kendini açmaya bırakmaktır ve elbette şiirsel ve mistik bir içerimi vardır (Heidegger, 1969, s. 54).

Summary

As one of the most fundamental dynamics of contemporary daily life, technology continues to permeate every aspect of human existence with increasing intensity. What initially began as a process of mechanization has evolved into a pervasive presence in nearly all daily activities through technological devices. This progression has not only enveloped humanity and the world in what appears to be a technological miracle but has also introduced a profound crisis, shaping both the structure and condition of modern life. On the one hand, an unprecedented volume of digital information—unimaginable until quite recently—is being produced and disseminated to countless individuals. On the other hand, researchers and experts are increasingly diagnosing new conditions associated with technology and its pervasive use, such as technology fatigue, the deep anxiety stemming from the perceived encroachment of technology on human life, and brain rot, a term that has emerged as one of the defining concerns of the contemporary era. The dual nature of technological reality, along with its undeniable dominance in our lives, necessitates moving beyond superficial perspectives to engage in deeper philosophical reflection and critical inquiry. The fundamental question that arises here is: What is it that draws us into the vast mechanisms of technology and renders it inherently appealing to us in every circumstance?

This question invites a deeper reflection on modern technology—an entity that is both indispensable to contemporary life and one of its most pressing challenges. It calls for an inquiry into its essence, meaning, increasingly widespread use, various innovations, and its relationship with humanity. While philosophy's pioneering role in this inquiry is inevitable, Martin Heidegger's interpretation of technology stands out as a crucial reference point, particularly in unveiling its intrinsic connection with modernity. His analysis continues to serve as a pivotal moment in the development of subsequent critical approaches to technology. A significant number of thinkers who adopt a critical perspective on technology recognize Heidegger's interpretation as an innovative, widely read, frequently cited, and extensively analyzed framework. What makes Heidegger's approach to technology so renowned and influential is, above all, his characterization of technology as the ultimate culmination of Western metaphysical thought. For this reason, a proper understanding of Heidegger's critique of technology necessitates a consideration of the fundamental tendencies and fixations of the metaphysical tradition. In this regard, Heidegger's critique of technology constitutes an indispensable part of his broader project of the destruction of the history of metaphysics, a project most notably led by his seminal work, *Being and Time.*

A fundamental assertion frequently encountered in Heidegger's texts regarding metaphysics is that, rather than representing a history of intellectual progress, the trajectory from the early periods of Ancient Greek thought to the modern era constitutes a history of decline. The primary reason for this decline, according to Heidegger, lies in the characterization of Being through concepts such as *arche*, *idea*, or *substance*, which, over time, became fixed as unquestionable truths. This rigidification of metaphysical thought ultimately serves as a key indication of its degenerative nature. Whether in its classical form or in its modern transformation under the guise of the subject, metaphysics has lost its fundamental connection with Being itself. Heidegger refers to this as the forgetfulness of Being and, in a rather bold claim, argues that the entire history of metaphysics is nothing but a series of misunderstandings from beginning to end. This loss gradually manifested itself through the replacement of thinking with knowledge and the subsequent subordination of thought to the service of knowledge. The history of loss and forgetfulness that made modernity possible ultimately transforms into a mechanical repetition and validation of the calculative and projective mode of thinking that lies at the core of technology. Heidegger views the dominance of this calculative and projective thinking in the modern world as a crisis, manifesting in the limited, manipulative, and, in all these senses, pathological relationships that human existence establishes with things, nature, other human beings, and itself. For Heidegger, the question of technology belongs to a reality in which the history of metaphysics—culminating in modernity—has reached its completion. Technology is not only the site of the forgotten truth but also the primary locus of the truth experienced and historicized as modernity. It is for this reason that Heidegger describes technology as a danger—one that is imminent and approaching—while at the same time refraining from advocating for its complete rejection. This dual relationship with truth underlies his nuanced stance on technology. Thus, dismissing Heidegger's interpretation or critique of technology as a mere dark *prophecy* is a reductive misjudgment that fails to grasp the complexity of his thought.

The poetic essence of art, which signifies a salvific force, and machine technology, which embodies danger, converge at their shared origin in human making, acting, and constructing. Heidegger touches upon this common root through the etymological connection he establishes between *Ge-stell*, the essence of modern technology, and *Ge-stalt*, which describes the creative act of art. In this way, *Ge-stalt*, a concept inherited from Ernst Jünger, is not confined to its pragmatic meaning but instead merges with its *poetic* essence. The tragic existence of truth necessitates considering Heidegger's critique of technology within the broader trajectory of his philosophical thought. Given the highly contested nature of this topic, adopting a holistic approach appears essential for developing a comprehensive, profound, and fair understanding of the relationship between Heidegger's philosophy and technology, which has become a central theme in the scholarly literature. Thus, as one of the most influential philosophers of the twentieth century, Heidegger's conceptual framework for developing a critical approach to technology can be more clearly recognized in its significance and relevance.

This study seeks to illuminate the conceptual coherence of Heidegger's philosophy and reconsider the position of the question of technology within it by tracing the fundamental relationship between *Ge-stell*, the essence of modern technology, and *Ge-stalt,* which signifies the emergence of art's original and creative form. Furthermore, it examines the ultimate moment in which the interplay between danger and the salvific force is linked to the transition of the Last God. By following this trajectory, the study aims to make the intricate relationship between these concepts more visible and comprehensible. This comprehensive and integrative framework also incorporates critiques of Heidegger's interpretation of technology by key thinkers in the field, such as A. Feenberg, T. J. Misa, T. Rockmore, and M. Zimmerman. By engaging with these critical perspectives, the study clarifies the trajectory of the debates and, in some instances, assesses the validity of these critiques through direct engagement with Heidegger's own responses. In this way, Heidegger's philosophy of technology is reconsidered as a means to examine the profound and pervasive impact of technological interaction in the modern world, while also uncovering the ontological and historical conditions underpinning this influence. Furthermore, the extent to which Heidegger's account of technology retains its philosophical legitimacy is critically assessed in relation to these foundational critiques, contributing to a more nuanced and comprehensive understanding of his position.

Kaynakça

Basalla, G. (2013). *Teknolojinin evrimi*. (C. Soydemir, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Feenberg, A. (2010). Eleştirel Teknoloji Teorisi. G. Ruivenkamp, J. Jongerden ve M. Öztürk (Eds.). *Teknoloji ve Toplum* içinde (s. 23-47). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Feenberg, A. (1999). *Questioning technology*. New York: Routledge.

Heidegger, M. (2017). "Only a God can save us": The Spiegel interview (1966). (W. Richardson, Çev.), T. Sheehan (Der.), *Heidegger: The Man and the Thinker* içinde (s. 45-67). New York, NY: Routledge Publishing.

Heidegger, M. (2006). *Mindfulness*. (P. Emad ve T. Kalary, Çev.). New York: Continuum.

Heidegger, M. (2003). *The end of philosophy*. (J. Stambaugh, Çev.). Chicago: University of Chicago Press.

Heidegger, M. (2002). *Being and time.* (J. Macquarrie ve E. Robinson, Çev.). New York: Blackwell Publishing.

Heidegger, M. (1999). *Contributions to philosophy* (From Enowning). (P. Emad ve K. Maly, Çev.). Bloomington, IN: Indiana University Press.

Heidegger, M. (1998). Letter on humanism. W. McNeill (Ed.). *Pathmarks* içinde (s. 239-277). Cambridge: Cambridge University Press.

Heidegger, M. (1996). *The principle of reason* (R. Lilly, Çev.). Bloomington, IN: Indiana University Press.

Heidegger, M. (1992). *Parmenides*. (A. Schuwer ve Richard Rojcewicz, Çev.). USA: Indiana University Press.

Heidegger, M. (1988). Hölderlin and the essence of poetry. *Existence and Being* (D. Scott, Çev.) içinde (s. 291-317). Washington: Regnery Gateway.

Heidegger, M. (1977). The question concerning technology and other essays (W. Lovitt, Çev.). New York, NY: Harper & Row Publishers.

Heidegger, M. (1971). *Poetry, language, thought* (A. Hofstadter, Çev.). New York: Harper & Row Publishers.

Heidegger, M. (1969). *Discourse on thinking* (J. M. Anderson & E. H. Freund, Çev.). New York: Harper & Row Publishers.

Heidegger, M. (1968). *Introduction to metaphysics* (R. Manheim, Çev.). New Haven: Yale University Press.

Jay, M. (1999). Kıyametçi Tahayyül ve Matem İktidarsızlığı. G. Robinson & J. Rundell (Eds.). *Tahayyül Gücünü Yeniden Düşünmek* içinde (s. 50-76). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kearney, R. (2018). *Yabancılar, tanrılar ve canavarlar*. (B. Özkul, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Kurtar, S. (2014). *Heidegger ve Poetik Düşünme (Düşünmeye Açılan Yeni Yollar).* Ankara: Pharmakon Yayınevi.

Lacoue-Labarthe, P. (2007). *Heidegger and the politics of poetry*. (J. Fort, Çev.). Chicago: University of Illinois Press.

Misa, T. J. (2003). The compelling tangle of modernity and technology. T. J. Misa, P. Brey, & A. Feenberg (Eds.). *Modernity and Technology* içinde (s. 1-33). London: MIT Press.

Pattison, G. (2005). *Thinking About God in an Age of Technology*, NY: Oxford University Press.

Rockmore, T. (1992). *On Heidegger's Nazism and philosophy*. Los Angeles: University of California Press.

Rojcewicz, R. (2006). *The gods and technology: A reading of Heidegger*. Albany: State University of New York Press.

Sallis, J. (1993). Deformatives: Essentially other than truth. J. Sallis (Ed.). *Commemorations: Reading Heidegger* içinde (s. 29-49). Bloomington: Indiana University Press.

Young, J. (2017). *Heidegger'in Geç Dönem Felsefesi*. (E. Korkut, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Zimmerman, M. (1990). *Heidegger's confrontation with modernity: Technology, politics, and art*. Bloomington: Indiana University Press.

THOMAS JEFFERSON'IN AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ VE CUMHURİYETÇİ SİYASETİ

THOMAS JEFFERSON'S ENLIGHTENMENT THOUGHT AND REPUBLICAN POLITICS

Mümin KÖKTAŞ
Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mkoktas@aybu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 21 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 6 Mayıs 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 21 September 2024
Date accepted: 6 May 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Thomas Jefferson; Amerikan Aydınlanması; 18. yüzyıl; Cumhuriyetçilik

Keywords
Thomas Jefferson; American Enlightenment; 18th century; Republicanism

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.2

Öz

Bu makalenin amacı, Thomas Jefferson'ın (1743-1826) Aydınlanma düşüncesi ile cumhuriyetçi siyaset anlayışını incelemektir. Makalede Jefferson'ın düşüncelerini incelerken hem tarihsel hem de felsefi bir yaklaşım benimsenmiştir. Jefferson, Aydınlanma düşüncesinin Amerika'daki en güçlü temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Bu nedenle, Jefferson'ın Aydınlanma düşüncesi içerisindeki konumu, onu nasıl anladığı ve değerlendirdiği, Aydınlanma düşüncesini Amerika'da nasıl konumlandırdığı araştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Jefferson'ın din-devlet ilişkisini nasıl anladığı, bilimsel ilerlemeye olan yaklaşımı ve eğitim reformları Aydınlanma düşüncesi ile bağlantılı olarak analiz edilmiştir. Jefferson'ın eğitim konusundaki tasavvurları, halkın kendi kendini yönetme yetisini geliştirme amacını taşımaktadır. Jefferson, dinin bireysel bir alan olduğunu savunmuş ve devletin herhangi bir yaklaşıma göre inşa edilmeden dini özgürlüğün sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Ardından, Jefferson, halkın egemenliğini, kendi kendini yönetmenin insanın doğal hakkı olduğunu, yönetilenlerin rızasını ve katılımını cumhuriyetçilik anlayışının merkezine koyduğu için onun cumhuriyetçi siyaset anlayışı, bunun Aydınlanma düşüncesi ile nasıl bir etkileşimde bulunduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Jefferson'ın özgürlük, eşitlik ve doğal haklar kavramlarına dayanan siyasal ve felsefi düşüncesi, Aydınlanma hareketinin temel ilkelerinden etkilenmiştir ve onun bu yönünün Amerikan siyasi kültürüne yaptığı en önemli katkılardan biri olduğu değerlendirilmektedir. Bunları tamamlaması amacıyla, Jefferson'ın bazı pratik siyaset uygulamalarına ve başkanlık icraatlarına bakılmış, böylece Aydınlanma ve cumhuriyetçi düşüncesinin pratik sorunlarda ve uygulama alanlarında etkili olup olmadığı değerlendirilmiştir. Jefferson'ın özellikle kölelik konusundaki tutumunun, Aydınlanma ve cumhuriyetçilik ilkeleriyle çelişkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Jefferson her ne kadar köleliğe karşı eleştirilerde bulunsa da köle sahibi olması ve köleliği devam ettiren politikaları, onun Aydınlanma değerleriyle uyumsuzluğunu ortaya koymaktadır. Özet olarak, makalede Jefferson'ın Aydınlanma ve cumhuriyet kavramları ve düşüncesi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Abstract

The purpose of the article is to examine Thomas Jefferson's (1743-1826) Enlightenment thought and republican political understanding. A historical and philosophical approach is adopted to analyze Jefferson's ideas. Jefferson is considered one of the most prominent representatives of Enlightenment thought in America. Therefore, this study seeks to explore Jefferson's position within the Enlightenment, how he understood it, and how he positioned Enlightenment thought in America. In this context, Jefferson's understanding of the relationship between religion and the state, his approach to scientific progress, and his educational reforms are analyzed in connection with Enlightenment thought. Jefferson's vision regarding education aimed to strengthen the people's ability to govern themselves. He argued that religion is a personal matter and emphasized that the state should ensure religious freedom without being built upon any specific religious approach. Furthermore, Jefferson's republican political understanding, which centers on the sovereignty of the people, the natural right of self-governance, and the consent and participation of the governed, is analyzed in terms of its interaction with Enlightenment thought. Jefferson's political and philosophical thought, based on the concepts of liberty, equality and natural rights, was influenced by the basic principles of the Enlightenment movement and this aspect is considered one of his most important contributions to American political culture. To complement this analysis, the article also examines some of Jefferson's practical political actions and presidential policies to assess whether Enlightenment and republican ideas were effective in addressing practical problems and their applications. The article attempts to show the contradiction between Jefferson's attitude, especially on the issue of slavery, with the principles of the Enlightenment and republicanism. Although Jefferson criticized slavery, his slave ownership and policies that continued slavery revealed his inconsistency with the values of the Enlightenment. In summary, the article attempted to evaluate Jefferson's views Enlightenment and republicanism.

Giriş

Bu makalenin amacı, Thomas Jefferson'ın (1743-1826)[1] Aydınlanma düşüncesi ile cumhuriyetçi siyaset anlayışını incelemektir. Jefferson'ın klasik demokrasi, özgürlük, eşitlik ve doğal haklar anlayışı, onun siyasi felsefesinin temelini oluşturur ve bu kavramların Amerikan siyasi kültürü üzerindeki etkileri bu çalışma kapsamında ele alınacaktır. Aynı zamanda, Jefferson'ın din-devlet ilişkisine, eğitim reformlarına ve bilime olan yaklaşımı da analiz edilecektir. Cumhuriyetçi ilkelerle harmanladığı Aydınlanma düşüncesi, halk egemenliği, sınırlı hükümet ve bireysel haklar gibi kavramların Amerikan demokrasisinin yapı taşları haline gelmesinde kritik bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Jefferson'ın kölelik konusundaki tutumunun Aydınlanma ve cumhuriyetçilik ilkeleriyle olan çelişkileri, Jefferson'ın düşünce dünyasındaki karmaşıklığı anlamak için önemli bir tartışma alanı olarak değerlendirilecektir.

[1] Jefferson, 1743 yılında Shadwell, Virginia'da babasına ait bir plantasyonda doğmuştur. Babası büyük bir toprak sahibi, önemli bir yerel lider ve haritacıydı. 1752-7 yıllarında ilk eğitimi için Latince okuluna devam etmiş, 1758-60 yıllarında klasikler (Yunanca ve Latince) üzerine eğitim almış, 1760-2 arasında William ve Mary Koleji'ne devam ederek İskoçyalı Doğa Felsefesi Profesörü William Small'ın yanında eğitim görmüş, 1762-7 yıllarında da William ve Mary'deki ilk hukuk profesörü olan George Wythe'ın gözetiminde hukuk eğitimi almıştır. 1767 yılında baroya kabul edilerek avukatlık yapmaya başlamıştır. 1764 ve 1773 yıllarında babasından ve kayınpederinden büyük miktarlarda toprağı ve yaklaşık 150 köleyi miras olarak devralmıştır. 1774 yılında Birinci Kıta Kongresi'ne katılacak Virginia delegelerine talimatlar vermiş ve daha sonra bunu *Amerikalı İngilizlerin Haklarına Kısa Bir Bakış* (*A Summary View of the Rights of British America*) adı altında yayımlamıştır. 1775-6'da İkinci Kıta Kongresi'ne Virginia delegesi olarak seçilmiş, *Silahlanmanın Gerekliliği Üzerine Bir Deklarasyon* ve *Bağımsızlık Bildirgesi*'nin taslaklarını hazırlamıştır. 1776-9'da Virginia Temsilciler Meclisi'ne seçilmiş, burada dini özgürlüklerin sağlanması (dini hoşgörü, kilise ve devletin ayrılması, dini vergilerin kaldırılması), eğitimin yaygınlaştırılması (tüm çocukların ücretsiz eğitim alması), cezaların reforme edilmesi (cezaların orantılılığı, fiziksel cezaların kaldırılması, idamın sınırlandırılması) ve miras hakları (mirasın yalnızca ailenin ilk doğan erkek çocuğuna veya ailenin belirli bir soyundan gelen kişilere devredilmesi uygulamalarının iptal edilmesi) ile ilgili tasarılar kaleme almıştır. 1779'da Virginia valisi olarak seçilmiştir. 1780'de Amerika Felsefe Derneği üyeliğine kabul edilmiştir. 1784'te Benjamin Franklin ve John Adams ile Paris'e elçi olarak gönderilmiş, 1785-1789 yıllarında Fransa Büyükelçisi olmuştur. Paris'te iken 1785'te *Virginia Eyaleti Üzerine Notlar*'ı (*Notes on the State of Virginia*) yayımlamıştır. 1789'da Fransız Devrimi'nin başlamasıyla Lafayette ve diğer devrim liderleriyle anayasa taslağı üzerine müzakerelerde bulunmuş ve aynı yıl Amerika'ya dönmüştür. 1790-3 yıllarında George Washington'un ilk dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır. Alexander Hamilton'un federal hükümetin eyaletler aleyhine olacak şekilde başta mali olmak üzere yetkilerini artıran planlarına karşı çıkmıştır. 1796'da başkan yardımcısı, 1797'de Amerikan Felsefe Derneği başkanı olmuştur. 1800 ve 1804 yıllarında iki kez Amerikan başkanı olarak seçilmiştir. 1803'te Amerika Birleşik Devletleri'nin topraklarını iki katına çıkararak Louisiana'nın Fransa'dan satın alınmasını sağlamıştır. 1804-1806 yılları arasında Meriwether Lewis ve William Clark'ı Amerika'nın batısına harita çıkarma, bitki örtüsü, iklim, doğal kaynaklar, hayvanlar ve yerli halklar hakkında bilgi toplama amacıyla keşif gezisine göndermiştir. Başkanlıktan ayrıldıktan sonra deneysel tarım yöntemleri ile uğraşmış ve Virginia Üniversitesi'nin kurulmasına öncülük etmiştir. 1826'da Monticello'da ölmüştür. Bkz. F. Shuffelton (Ed.) (2009), *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson*, Cambridge University Press: x-xv ve M. D. Peterson (1970), *Thomas Jefferson and the New Nation: A Biography*, Oxford University Press.

Thomas Jefferson, Amerikan siyasal düşünce tarihi açısından hem iki dönem başkanlık yapması hem de siyasal düşünceye katkısı nedeniyle dikkat çekici bir siyaset ve düşünce insanıdır. Jefferson'ın siyasal hayatı başkanlığının (1801-1809) yanı sıra Virginia valiliği, Fransa elçiliği, dışişleri bakanlığı gibi çeşitli görevleri kapsar. Siyasal düşünceye katkıları, yazılarının farklı kaynaklara yayılmış olması nedeniyle dağınıktır. Bunun önemli bir nedeni de siyaset üzerine sistematik bir deneme yazmamış olmasıdır. Yazdığı tek kitap *Virginia Eyaleti Üzerine Notlar*'dır (*Notes on the State of Virginia*)[2]. Bununla birlikte, onun siyasal düşüncesinin izlerini meclis tutanaklarında, kamusal söylevlerde, yasama raporlarında, başkanlık kararnamelerinde ve yazmış olduğu yaklaşık 18.000 mektupta bulmak mümkündür (Appleby ve Ball, 1999, s. xiii). Princeton Üniversitesi tarafından 1950 yılında ilk cildi yayımlanan ve 2024 yılı itibariyle 46 cilde ulaşan *Thomas Jefferson Yazıları* (*The Papers of Thomas Jefferson*), onun düşünce dünyasının kapsamlı bir derlemesini sunmaktadır.[3] Hayatına bakıldığında gerçekten de onun meraklı ve çok yönlü zihninin neredeyse tüm insani ilgi alanlarına açık olduğu görülür (Becker, 1943, s. 692). Bu nedenle bir "Rönesans insanı" olarak tanımlanmıştır (Moses, 2019, s. 188). Kendi döneminin tanıklarından Benjamin Rush (1951, s. 779) da onunla ilgili kanaatlerini "salt bir cumhuriyetçidir ve aynı zamanda kimya, doğa tarihi ve tıp konularında aydınlanmıştır. Kısacası, o bir dünya vatandaşı ve evrensel barış ve mutluluğun dostudur" biçiminde ifade eder.

Jefferson, ölmeden önce kendi mezar taşı yazısını kaleme almıştır. Burada diplomatik görevlerini, başkan yardımcılığı ve başkanlığını görmezden gelerek Virginia Üniversitesi'nin kurucusu, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ve Virginia Dini Özgürlük Yasası'nın yazarı olarak anılmayı tasavvur ederek mezar taşına bunların yazılmasını vasiyet etmiştir. Jefferson'ın Amerikan Felsefe Derneği'nin 1797–1815 yıllarında başkanlığını da yaptığı dikkate alınacak olursa onun sadece siyasi tarih açısından değil bilim ve düşünce tarihi açısından da dikkate alınması gerektiği açıktır.

[2] Metin 1781 yılında yazılmış, 1785'te İngilizce haliyle Paris'te, 1787'de de Fransızca ve İngilizce olarak Paris ve Londra'da yayımlanmıştır.

[3] Serinin ciltleri için bkz. https://jeffersonpapers.princeton.edu/print-edition-volumes/

Jefferson'ın yazılarında bazı konular sürekli yer alır. Bunlardan ilki, sıradan insan veya sıradan çiftçiye olan inancıdır. Akıl ve doğuştan gelen ahlak duygusuyla donatılmış sıradan insanlar eğer doğru eğitim alırlarsa, safsata, batıl inanç ve her şeye karışan devletten özgürleşirlerse olağanüstü şeyler başarabilirler.[4] İkincisi, onun iyimserliğidir; geçmişten ziyade geleceğe bakmış, ilerlemenin ancak sürekli çaba ve eğitimin rehberliğinde mümkün olduğuna inanmıştır. Üçüncüsü ise, onun "doğaya" olan güvenidir. Ona göre, doğru hayat doğanın normlarına uygun olan bir hayattır. Hükümet de ancak doğal hukuka uygun yasalarla yönetirse haklı eylemlerde bulunur (Appleby ve Ball, 1999, s. xxii-xxvi). Bunlarla birlikte, Jefferson'ın hayatı ve düşünceleri çeşitli açılardan yorumlandığından, ona yönelik algılar birbirinden farklılaşmakta ve geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Bunlar arasında demokrasi kahramanı, ırkçı önyargıları olan köle sahibi, Amerikan yerlilerinin soykırım planının mimarı gibi birbirine zıt tanımlamalar yer almaktadır. Bunun önemli nedenlerinden birisi 1990'lı yıllardan itibaren Jefferson hakkında her yıl 100'den fazla kitap ve denemenin yayımlanmasıdır (Shuffelton, 2009, s. 4). Bu durum doğal olarak farklı Jefferson portrelerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu makale, Thomas Jefferson'ın düşüncelerini incelerken hem tarihsel hem de felsefi bir yaklaşım benimsemektedir. İlk olarak, Jefferson'ın Aydınlanma düşüncesiyle olan ilişkisi ve bu düşüncenin onun cumhuriyetçi siyaset anlayışını nasıl şekillendirdiği ele alınacaktır. Ardından, cumhuriyet kavramı üzerinden Jefferson'ın siyaset felsefesi analiz edilecektir. Son olarak, Jefferson'ın pratik siyaset uygulamaları, özellikle bazı başkanlık icraatları ve eğitim konusundaki görüşleri Aydınlanma düşüncesinin somut yansımalarını belirlemek amacıyla tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, kölelik konusundaki çelişkileri de değerlendirilecektir. Aydınlanma düşüncesi çok kapsamlı bir çerçeveye (felsefe, siyaset, bilim, doğa tarihi, eğitim gibi) sahip olduğu için mümkün olduğu kadar farklı alanlar üzerinden Jefferson'ın Aydınlanma anlayışının anlaşılması hedeflenmiştir. Jefferson, Aydınlanma ideallerini Amerikan cumhuriyetçiliği ile uyumlu hale getirme çabasında, bu iki düşünce sistemi arasındaki uyumlulukları ve gerilimleri hem entelektüel hem de pratik düzeyde şekillendiren çok yönlü bir kişidir. Makale, Jefferson'ın düşünce dünyasının hem Aydınlanma değerlerini hem de cumhuriyetçi ilkeleri dönemin toplumsal ve siyasal bağlamına uyarlama çabalarını, bu süreçte ortaya çıkan kölelik, yerli halklar,

[4] Geleneksel Hristiyanlık inancı insanın kendisinin doğru ve yanlışa ilişkin ahlaki bilginin kaynağı olamayacağını ileri sürmüştür. Jefferson, buna karşı İskoç ahlak duygusu kavramından etkilenerek ahlakın kaynağını insan doğasında görmüştür. Buna göre insanlar doğuştan itibaren iyi ve kötüyü ayırt edebilme kapasitesine sahiptir (Jayne, 1998, s. 62, 72). Jefferson kafa (akıl) ve kalp (ahlak duygusu) arasında bir ayrım yaparak ahlakın entelektüel muhakemeden ziyade duygulara dayandığına ileri sürer. Akıl entelektüel arayışları yönetirken, kalbin ahlaki eylemlere rehberlik etmesi gerektiğini vurgular (Holowchak, 2014, s. 70-71).

seçili diğer politik alanlardaki tutarsızlıkları ve bu gerilimlerin Aydınlanma idealleri ile nasıl ilişkilendirilebileceğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

THOMAS JEFFERSON VE AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ

Thomas Jefferson, Aydınlanma düşüncesinin Amerika'daki en güçlü temsilcilerinden biri olarak kabul edilir (Schneider, 1943, s. 246; Commager, 1975, s. 73) ve siyasi, ahlaki ve bilimsel düşüncelerinin çoğunu Aydınlanmaya borçludur (Caivano, 2023, s. 15). Onun düşünsel dünyası, genç yaşlarından itibaren aldığı eğitim ve etkilendiği düşünürler tarafından şekillenmiştir. William ve Mary Koleji'ndeki eğitimi, özellikle İskoçyalı doğa felsefesi profesörü William Small ve hukuk profesörü George Wythe ile olan yakın ilişkisi[5], Jefferson'ın akıl[6], bilim ve doğal haklar gibi Aydınlanmanın temel prensiplerini benimsemesinde belirleyici olmuştur. Bu dönemde matematik, doğa felsefesi, etik, hukuk, fizik, kimya ve astronomi yanında Latince ve Yunanca klasik eserlere (özellikle Epikuros[7], Stoacılık, Cicero, Plutarch ve Tacitus[8]) göstermiş olduğu yoğun ilgi, Jefferson'ın Antik Yunan ve Roma düşünürlerinin ideallerini kendi düşünce yapısına entegre etmesine olanak sağlamış, böylece onun Aydınlanma düşüncesiyle olan bağı daha da güçlenmiştir. Jefferson'ın Avrupa, özellikle de Fransa seyahatleri ve Fransa'daki büyükelçilik dönemi, onu doğrudan Aydınlanmanın entelektüel merkezlerinden birisiyle tanıştırmış ve bu etkileşim, onun siyasi ve felsefi görüşlerinin gelişiminde derin izler bırakmıştır.

---

5 Jefferson otobiyografisinde hayatındaki büyük şans ve muhtemelen kaderini belirleyen şey olarak İskoçyalı William Small'ın öğrencisi olmasını gösterir. Din adamı sınıfından olmayan Small ile ilişkisinden "bilimin genişlemesi ve içinde bulunduğumuz şeyler sistemi hakkında ilk görüşleri"ni edindiğini belirtir. Jefferson burada doğru ve yanlış, adil ve adil olmayan duyularının görme, dokunma, koklama, tatma ve işitme gibi fiziksel duyulardan daha az gerçek olmadığını savunan İskoç ahlak duygusu teorisi çerçevesinde eğitim almıştır. Jefferson yine otobiyografisinde Wythe'den gençliğinin içten ve sevgili akıl hocası, hayatı boyunca dostu olarak söz eder. Ayrıca kendisini avukat olmaya Wythe'ın yönlendirdiğini yazar (Jefferson, 1914, s. 6; Appleby ve Ball, 1999, s. xiv).

6 Jefferson'ın din dâhil herhangi bir alanda birey aklını sınırlayacak bir otorite olmadığı yönündeki düşüncesinin ilham kaynaklarından biri Lord Bolingbroke'tur (Jayne, 1998, s. 22).

7 Jefferson'ın en sevdiği filozoflardan olan Epikuros, ona göre gereksiz metafizik açıklamalardan uzaklaşarak ahlâk felsefesine en rasyonel yaklaşımı sunmuştur. Jefferson, mutluluğun hayatın amacı, erdemin mutluluğun temeli ve faydanın erdemin testi olduğu biçimindeki Epikürcü düşünceyi benimsemiştir. Stoacılıktan da etkilenmiştir, ancak hayranlığı seçicidir, esas olarak Stoacıların dayanıklılık, dizginlenmeyen tutkuların zihnin huzurunu bozması ve ahlâki eşitlik konusundaki görüşlerini takdir eder (Richard, 1989, s. 433-434).

8 Jefferson Roma tarihinden, özellikle de en büyük tarihçi olarak kabul ettiği Tacitus'un eserlerinden etkilenmiştir. Antik Roma ile Amerika arasında paralellikler kurmuş, cumhuriyetçi erdemin ideali olarak Roma Cumhuriyeti'ne sık sık atıfta bulunmuştur. Tacitus'u, tiranlığın tehlikeleri hakkında kritik dersler veren ve Amerikalıların despotizmin yükselişini önlemesine yardımcı olabileceğine inandığı ahlaki bir tarihçi olarak görmüştür (Richard, 1989, s. 442).

Elbette Jefferson'ın Aydınlanma ile ilişkisinde kitaplar önemli bir yer tutmuştur. 1783'te kitaplarının sayımını gerçekleştirmiş ve 2.640 cilt kitabın kütüphanesinde olduğunu tespit etmiştir. Kitaplarını Fransız Aydınlanmasının en büyük simgelerinden biri olan *Encyclopédie*'nin hafıza (tarih), akıl (felsefe) ve imgelem (şiir) kategorilerine göre tasnif etmişti. Jefferson açısından kitaplar bir inziva yeri olmamış, transatlantik dünyadaki geniş bir arkadaş ve tanıdık kitlesiyle iletişim kurduğu bir araç haline gelmişti. Başkalarına ödünç kitap vermiş, onları kütüphanesini kullanmaya davet etmiş, onlar için kitap satın almış, çeşitli amaçlar için okuyabilecekleri kitap listeleri önermiş ve kitapları daha geniş kitlelere ulaştıracak kütüphanelerin oluşturulmasını teşvik etmişti (Shuffelton, 2012, s. 137-138).

Jefferson Aydınlanma düşüncesini, kimi zaman çelişkilere düşmüş olmakla birlikte, evrensel ve yerel (eyalet ve ulus temelli) değerleri birleştirerek uygulamaya çalışmıştır. Onun buradaki amacı Amerika'nın sadece yerel bir güç olarak değil, evrensel değerlere sahip bir ülke olarak gelişmesi gerektiğine inanmasıdır (Spahn, 2012, s. 364). Joseph Priestley'e bir mektubunda "Kendi toplumumuzun sınırlarına hapsedilmeyen bir yükümlülük altında hareket ettiğimizi hissediyoruz. Tüm insanlık adına hareket ettiğimizi hissetmemek mümkün değil" yazarak, Amerika'ya hem içeride benimsediği toplum ilkeleri hem de dışarıda izlediği politikalarla dünyaya örnek olma misyonu yüklemeye çalışmıştır. Ancak Jefferson, bir yanıyla, dünyayı reforme etmeyi arzularken, diğer taraftan da bu sürecin yaratabileceği yayılmacı politikaların meşrulaştırılması, kültürel çatışmaların ortaya çıkması ve ulusal kimliğin erozyonu gibi olumsuzluklardan endişe duymuştur (Tucker ve Hendrickson, 1990, s. x, 11). Bu geriliminin önemli bir nedeni, onun her ne kadar modern ve evrensel değerleri arzulasa da bir Virginialı ve Amerikalı olmayı önemsemesi ve sürdürmesidir. Bu açıdan Jefferson bir milliyetçidir ve Bağımsızlık Bildirgesi Amerikan kimliğinin kültürel bir iddiası olarak okunabilir (Steele, 2012, s. 4, 9). Yerel kimlik ile evrensel değerler arasındaki bu gerilimi, Aydınlanma düşüncesindeki, akıl, bireysel haklar ve ulusal kimliğin nasıl dengeleneceği konusundaki tartışmalarla ilişkilendirmek mümkündür.

Jefferson'ın düşüncesi, Aydınlanmanın temel ilkeleri olan doğa yasaları, akılcılık ve bireysel haklar gibi kavramlarla derin bir şekilde örülmüştür. Aydınlanma düşüncesine olan bağlılığı, onun en bilinen eserlerinden biri olan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde[9] belirgin bir şekilde görülmektedir.[10] Bildirgede yer alan aşikar gerçekler, vazgeçilemez haklar, doğal haklar, mutluluğu aramak, insanlık onuru, devrim hakkı, hükümetin meşruiyetinin halkın rızasına dayandığı fikri ve halk egemenliği[11] kavramları Aydınlanma düşüncesinin temel ilkelerinden kaynaklanmaktadır ve böylece Aydınlanma ideallerinin metne yansıdığını gösterir (Parkinson, 2012, s. 51). Jefferson'ın, Locke ve Aydınlanma düşünürlerinin etkisiyle geliştirdiği bu kavramlar, Amerikan devriminin ideolojik temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. Bu bildirge Jefferson'ın siyasal kariyeri açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Jefferson, bireysel hakları sadece bireylerin kendi çıkarlarını koruması olarak ele almaz. Bu haklar toplumsal refahı da gözeten bir sorumluluğa işaret etmektedir. Jefferson'ın insan doğası hakkındaki görüşleri, Locke'un bireysel çıkar odaklı haklar anlayışından ayrılarak, insanları sosyal bir varlık olarak kabul etmiş, toplumdaki bireylerin hem özgürlüklerine hem de ahlaki yükümlülüklerine (ahlak duygusuna sahip olmalarına) vurgu yapmıştır. Bu çerçevede haklar yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal erdemleri de kapsamaktadır.[12] İnsanı doğal olarak toplumsal bir varlık halinde anlama açısından Jefferson özellikle İskoç ahlak duygusu filozofu Lord Kames'i takip eder ve ona hayranlık duyar. Buna göre ahlak duygusu doğaldır (doğuştandır) ve ona sahip olup onunla hareket eden insanlar yasa ve devlet olmaksızın bir arada yaşayabilirler.[13] Ancak, Jefferson

9 Bildirge için şuradaki metin kullanılmıştır: https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript

10 Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazımı her ne kadar Jefferson'a atfedilse dahi Jefferson bu süreçte tek başına hareket etmemiştir. Bildirge, 4 Temmuz 1776'da kabul edilmeden önce iki tur düzenlemeden geçmiştir. İlk olarak Benjamin Franklin ve John Adams, 28 Haziran'da Kongre'ye sunulmadan önceki günlerde belgeyi bir kez daha gözden geçirmiş, ardından Kongre iki gün boyunca belgenin argümanlarını, dilini ve tonunu tartışmıştır. Franklin, "bu gerçeklerin kutsal ve inkâr edilemez olduğunu düşünüyoruz" ifadesini "apaçık" olarak değiştiren önemli bir düzenleme yapmış, Adams Massachusetts ile ilgili şikayetler üzerinde çalışmıştır. Kongre Jefferson'ın taslağında 39 değişiklik daha yapmıştır (Parkinson, 2012, s. 48, 50). Jefferson'ın (1825) kendisi de Bildirgenin o dönemde Amerikan zihninin bir ifadesi olmayı ve bu ifadeye, durumun gerektirdiği uygun tonu ve ruhu vermeyi amaçladığını belirtmiştir.

11 2000'li yıllarda Kongre Kütüphanesi'ndeki araştırmacı kimyagerlere göre, Jefferson, belgenin Kral George'a karşı en can alıcı şikayetlerinden birinde başlangıçta "tebaa" (subjects) yazmış, ancak kelimeyi eliyle silerek yerine "yurttaşlar" (citizens) yazmıştır. Elbette bu farklılığın siyasal sonuçları oldukça önemli olacaktır (Parkinson, 2012, s. 44).

12 Jefferson'ın insan doğası ve bunun toplumsal, siyasi, kültürel bağlamları ve bireyin toplumsal bir varlık olduğuna yönelik düşünceleri ile ilgili olarak bkz. Maurizio Valsania (2013), *Nature's Man: Thomas Jefferson's Philosophical Anthropology*, University of Virginia Press.

13 Jefferson (1816b) bir mektubunda "O halde cumhuriyetçiliğimiz nerede bulunacak?" diye sorar ve buna "anayasamızda değil elbette, ama sadece halkımızın ruhunda" biçiminde cevap verir.

her zaman bu iyimserliği sürdürmemiştir. Çünkü insanların her zaman ahlak yasasının buyruklarına göre hareket etmediğinin farkındadır. Bu durum açıkça bireysel çıkar ve ahlaki zorunluluk arasında bir gerilim olduğunu gösterir. Jefferson'ın buna çözümü cumhuriyetçi kurumların, evrensel eğitimin ve tarım ekonomisinin[14] insan doğasını ilerleteceği ve bu gerilimi yatıştıracağıdır (Yarbrough, 1998, s. 4-6).

Jefferson'ın Aydınlanma anlayışında iyimserlik, insan aklının ve özgürlüğün ilerlemesi yönündeki derin inancıyla şekillenen, ancak bu inancı sınırlandıran birtakım gerçeklerle dengelenen bir olgudur. İnsan doğasının ve aklının potansiyeline olan güvenini sıklıkla dile getirse de bu iyimserlik salt bir inanç ya da kesin bir güvence değil, daha çok sürekli çaba ve eğitimin gerektiği bir umuttur. Onun iyimserliği, Aydınlanmanın ilerleme ve medeniyet idealine olan bağlığından gelir. Bununla birlikte, bu iyimserlik, doğa ve zamanın kontrol edilemez güçlerine karşı koymanın zorluklarını da kabul eder. İnsanın kapasitesine duyulan güven ile doğanın ve tarihin karşı konulamaz güçleri arasında bir denge kurarak, iyimserliğinin sınırlarını belirler. Jefferson, geleceğe dair umutlarını diri tutarken, başarısızlık ihtimalini de göz ardı etmemiş ve Aydınlanmanın vaat ettiği ilerlemenin, nihai bir sonuçtan ziyade, süregelen bir mücadele olduğunu vurgulamıştır (Valsania, 2011, s. 1-3)

Jefferson, bilimin insanlık için bir kurtuluş aracı olduğuna inanmış ve akılcı düşünceyi hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir erdem olarak görmüştür. Ona göre, özgürlük "bilimin ilk doğan kızı" idi (Staloff, 2009, s. 127). Bu nedenle, doğanın ve aklın yasaları, bireylerin ve toplumların gelişiminde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Jefferson'ın bilimsel yönteme ve akılcı düşünceye olan bağlılığı, onun politikaları ve kişisel inançları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Jefferson, özellikle Isaac Newton, John Locke ve Francis Bacon'ı "şimdiye kadar dünyaya gelmiş en büyük üç adam" (Jefferson, 1811) olarak görmüştür. Bu düşünürlerin çalışmaları, felsefi düşüncelerini etkilemiştir. Locke'un *Hükümet Üzerine İki Deneme* ve zihin üzerine olan çalışmaları, Newton'un evrenin fiziksel düzenine dair teorileri ve Bacon'ın bilimsel yöntemi (bilginin kaynağı olarak ampirik gözlem ve deneyim), Jefferson'ın hem siyasi hem de bilimsel düşüncelerinin temel taşları olmuştur.

Jefferson, Aydınlanmanın temel ilkelerinden biri olan "doğal düzen" kavramına büyük önem vermiştir. Doğal düzenin keşfi ve evrensel yasaların belirlenmesi, onun için bilimsel ve ahlaki bir arayıştı. Bu arayışta akıl, eleştiri ve sorgulama en önemli araçlar olarak

[14] Jefferson tarımla meşgul olmanın ahlaki açıdan üstün bir yaşam biçimi olduğuna inanır. Tarımsal yaşam, bireysel bağımsızlık ve erdemli bir yaşam için ideal bir zemindir. Çünkü ona göre, siyasal iktidarı konsolide edecek ve genişletecek, şehirlerin büyümesine neden olacak ve insanların toplumsal bağlarını zayıflatacak ticari toplumun gelişmesi Amerikan karakterini yozlaştıracaktır (Yarbrough, 1998, s. 55).

görülüyordu. Jefferson, aklın ve bilimsel yöntemin toplumsal ve ahlaki meselelerde de geçerli olduğunu savunuyordu.

Jefferson'ın Aydınlanma anlayışı, bilginin sınırlılığına ve hataya açık olmasına dayanır. Yanılabilirlik yaklaşımı, Jefferson'ın sıkça kullandığı bir düşünsel araçtır. *Virginia Eyaleti Üzerine Notlar* gibi eserlerinde, kendi düşüncelerini kesin doğrular olarak sunmaktan kaçınmış ve bunların geçici olduğunu vurgulamıştır. Bu, Aydınlanmanın eleştirel ve açık fikirli yaklaşımıyla örtüşen bir özelliktir (Spahn, 2012, s. 370). *Notlar*, felsefi bir soruşturma ve polemik olmanın yanında, Virginia'nın fiziksel özelliklerine (coğrafya, nehirler, mineraller, dağlar, fauna, flora ve benzeri) ve insan unsurlarına (anayasa, yasalar, üniversiteler, dinler, görgü kuralları, üretim, tarih ve benzeri) dair konuları kapsayan ve Aydınlanma geleneğinde yaygın olan tipik bir ansiklopedi ve rehber kitabı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle Amerikan Aydınlanmasının özgün metinlerinden biri olmuştur (Commager, 1975, s. 36). Jefferson ilerlemenin, özellikle bilim, etik ve hükümet alanlarında insan bilgisinin sürekli gelişimine bağlı olduğuna inanmıştır. Elbette bu tarihin lineer bir yorumu anlamına gelmez, çünkü tarih açık-uçludur ve içerisinde ilerleme ya da yozlaşma mümkündür (Helo, 2014, s. 16, 39).

Jefferson Amerikan başkanıyken, Beyaz Saray'a gelen ziyaretçiler onu yerde serili büyük bir fosil kemik koleksiyonunu incelerken görebilirlerdi. Bu durum, Jefferson'ın doğa tarihine olan tutkusu ve fosil kalıntılarına olan ilgisiyle bağlantılıdır. Jefferson, sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin değil, aynı zamanda Amerikan Felsefe Derneği'nin de başkanıydı ve doğa tarihine sadece ilgi duymuyor, bununla ilgili tartışmalara da dahil oluyordu. Bu açıdan Jefferson'ın dönemin en tanınmış bilim insanlarından biri olan Buffon[15] ile olan ünlü tartışması dikkate değerdir. Buffon özetle Amerikan doğasının Eski Dünya'ya kıyasla daha cansız ve verimsiz olduğunu savunarak Amerikan doğasının değersiz olduğunu, Yeni Dünya'nın Eski Dünya'ya göre daha az sayıda büyük dört ayaklı hayvan yetiştirdiğini, bu hayvanların Eski Dünya'daki benzerlerine göre daha güçsüz olduğunu ve Eski Dünya'dan getirilen hayvanların Yeni Dünya'da bozulduğunu iddia ediyordu. Ayrıca, Amerika'da yerli halkların da fiziksel, duygusal ve sosyal olarak zayıf

[15] Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707-1788), 18. yüzyılın en önemli Fransız doğa bilimcilerinden birisidir. Buffon, doğa tarihi, jeoloji ve antropoloji alanlarındaki tüm birikimi bir araya getirmek amacıyla yazdığı 36 ciltlik *Histoire Naturelle, Générale et Particulière* (1749–1804) adlı eseriyle bilinmektedir. Doğa bilimlerinde sistematik gözlem ve analizin önemini vurgulayan Buffon, biyoloji ve jeoloji gibi alanlarda dönemin bilimsel düşüncesine şekil vermiştir. Ayrıca, türlerin değişmezliği ve biyolojik çeşitlilik konularındaki görüşleri, Darwin'in evrim teorisinin öncüsü olarak kabul edilmesine yol açmıştır.

olduğunu öne sürmüştü.[16] Jefferson, bu ve benzeri iddiaların Amerikan kültürü ve cumhuriyetçi projenin geleceği açısından önemli sonuçlar doğurabileceğini düşündüğünden bunları çürütmeye çalışmıştır. Buffon ile olan tartışmasını *Virginia Eyaleti Üzerine Notlar* adlı eserinde mamut fosil kalıntıları üzerine yaptığı bir tartışmayla başlatmış ve bu tartışmayı 1799'da Amerikan Felsefe Derneği'nde yayımlanan bir fosil makalesinde sürdürmüştür. Jefferson ayrıca 1807'de William Clark'ı Kentucky'de kazılar yapması ve kemikleri Washington'a göndermesi için görevlendirmişti. Tüm bu çalışmalarla Jefferson doğanın kendini düzenleyebileceğini ve yeni biçimlere dönüştürebileceğini öne sürerek, türlerin dönüşümüne dair bir düşünce geliştirmiştir.[17] Jefferson (2022, s. 102-103), yerli Amerikalılar ile Avrupalılar arasındaki farklılıkların "doğaya" değil, "geleneklere" dayandığını ve Avrupalılarla aynı modül içerisinde yer aldıklarını müdafaa etmiştir. Onun Amerikan yerlileriyle ilgili düşünceleri, onları medeni potansiyele sahip ama henüz bu potansiyele ulaşmamış insanlar olarak gören paternalist bir eğilim göstermektedir. Bu yaklaşımın, Amerikan genişleme politikalarına entelektüel bir meşruiyet sağladığını ve yerli halkların kültürel ve fiziksel varlıklarının büyük ölçüde ortadan kalkmasına yol açtığını ileri sürmek mümkündür. Jefferson'ın yerli halklara duyduğu hayranlık, onların haklarını tam anlamıyla tanımaktan ziyade, onları özellikle 19. yüzyılda Amerikan ulusunun genişleme projesinin bir parçası olarak gören bir anlayışa dönüşmüştür. Tüm bu bilimsel ilgide Jefferson'ın, bilimsel yöntemin evrensel ve kozmopolit yapısını zaman zaman Amerikan doğasını yüceltme amacıyla ulusalcı bir perspektifle birleştirmiştir[18] (Sweet, 2009, s. 101-103; Hallock 2009, s. 65-6; Commager, 1975, s. 43-44).

[16] Jefferson (2022, s. 98) *Notlar* adlı eserinde Buffon'un Amerikan yerlileri ile ilgili ifadelerini alıntı yapar: "…bu nedenle topluluk, cumhuriyet, sosyal devlet yoktur. Fiziksel sevgi onların ahlakıdır; kalpleri donmuş, toplumları soğuk ve imparatorlukları serttir."

[17] Jefferson'ın bilime yönelik ilgisi sadece doğa tarihiyle sınırlı kalmamıştır. Meteoroloji ve klimatoloji alanlarında da sürekli çalışmalar yapmış, nehirlerin navigasyon potansiyellerini araştırmış, ulusal bir hava durumu bürosu kurulması için önerilerde bulunmuş, iklim konusunu gündeminde tutmuş, ormanların kesilmesi ve iklim değişikliği üzerinde çalışmalar yapmıştır. Newtoncu bilimi bazı pratik amaçlarla kullanmaya çalışmıştır. Eyaletler arası ticareti kolaylaştırmak için standart ölçüler, ağırlıklar ve para birimi sistemi geliştirme gibi önerilerde bulunmuş, mevcut sabanların verimsizliği ve geleneksel olarak zanaatkârlar tarafından el yapımı olarak üretilmesine karşın verimli ve kolayca yeniden üretilebilir bir saban geliştirmek amacıyla Newtoncu kalkülüsü kullanıp bir cismin en uygun biçimini hesaplama yöntemini uygulayarak en az direnç gösteren kalıp tahtası tasarlamıştır. Newtoncu bilimin izleri Bağımsızlık Bildirgesi'nde dahi bulunabilir. Bildirgede geçen "doğanın yasaları" genellikle doğal hukuk geleneğine atfedilmiş olmakla birlikte, doğal hukuk yerine metinde geçen doğanın yasaları ve bunu tamamlayacak biçimde "aşikâr gerçekler" ifadesi Newtoncu bilim ve yasa anlayışının etkisi olarak yorumlanabilir (Sweet, 2009, s. 104-6).

[18] Erken dönem Amerika doğa tarihi tartışmaları için bkz. Philippe Roger (2005), *The American Enemy: The History of French Anti-Americanism*, University of Chicago Press ve Lee Alan Dugatkin (2009), *Mr. Jefferson and the Giant Moose: Natural History in Early America*, University of Chicago Press.

Jefferson, din anlayışı açısından dini özgürlüğün sadık bir destekçisi olmuştur. Dini inançların özel doğasına inanmış, bireysel dini özgürlüğü ön plana çıkarmış ve mezhepçiliğe karşı çıkmıştır. Bu açıdan yaklaşımı temelde aydınlanmacı bir nitelik taşımış, bireysel dini özgürlüğün dinin hoşgörülü ve kapsayıcı bir yorumuyla birleştirilmesini vurgulamıştır (Schneider, 1943, s. 247).

Jefferson'ın din anlayışı "insan aklı üzerindeki tiranlığı" ortadan kaldırmakla doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede Virginia Dini Özgürlükler Yasası (1786) onun hedeflerinin merkezinde yer almıştır.[19] Bu yasa akla ve din özgürlüğüne lirik bir övgü niteliğindedir. En uzun ve en önemli ancak hukuki bağlayıcılığı olmayan giriş bölümü, akıl ve dinin ikiyüzlülük ve yozlaşmadan korunmasına ve vicdan haklarına adanmıştır. Burada devletin dini rahat bırakması gerektiğini, "gerçeğin" devletin desteğine ihtiyacı olmadığını belirtir. Din bir zorlama değil, kanıta dayalı bireysel akıl yürütme ve inanç meselesidir, inanç doğal olarak akıldan kaynaklandığı için hükümetin dini konulara müdahale etme yetkisi yoktur; aklın rehberlik edeceği gerçek nihayetinde cehalet ve hatanın üstesinden gelecektir ve bu nedenle dini özgürlüğü korumak için din ve devlet arasında katı bir ayrıma ihtiyaç vardır. Yasanın hukuki metninde ise, "hiç kimse herhangi bir dini ibadete, yere veya ayine gitmeye veya desteklemeye zorlanamaz, dini görüşleri veya inançları nedeniyle ... zorlanamaz, kısıtlanamaz, taciz edilemez veya yük altında bırakılamaz" denmektedir. Böylece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması sağlanırken, herkesin dinini "özgürce yaşayabileceği" ilan edilmektedir. Yasanın son bölümünde ise, gelecekteki bir yasama organının bu yasayı yürürlükten kaldırabileceği kabul edilmekle birlikte, "ileri sürülen hakların insanlığın doğal hakları olduğunu ve bundan sonra mevcut yasayı yürürlükten kaldırmak veya işleyişini daraltmak için herhangi bir yasa çıkarılırsa, bu tür bir yasanın doğal hak ihlali olacağını" vurgulamaktadır. Jefferson'ın rahiplik mesleğine ve her türlü kilise/devlet ittifakına karşı inatçı muhalefeti, dinin ve din adamlarının monarşi ve aristokrasiyi desteklemede[20], özgürlüğü yok etmede ve yerleşik ortodoksluğa muhalif olanlara zulmetmede merkezi bir tarihi rol oynadıkları anlayışına dayanmaktadır. 1786 yılında Anglikan Kilisesi dışındaki

[19] Bu yasanın arka planında İngiliz Kilisesi'nin, Virginia kolonisinde 1607'deki yerleşimin neredeyse başlangıcından itibaren yasayla kurulmuş olması yatmaktadır. Böylece Virginia'da Anglikan cemaatleri kurulmuş, bunlara mali destek sağlanmış, bölge sakinlerinin düzenli olarak Pazar ayinlerine katılmaları zorunlu tutulmuş ve muhalif ya da Anglikan olmayan din insanlarının ve cemaatlerin faaliyetleri büyük oranda kısıtlanmıştır. Bu nedenle, Quakerlar, Presbiteryenler ve Baptistler gibi dini gruplar Amerikan kolonilerindeki en güçlü bu kilise kurumuna karşı bir ölçüde dini hoşgörü elde etmek için mücadele etmek durumunda kalmışlardır (Buckley, 2013, s. 1).

[20] Jefferson doğal aristokrasi ve yapay aristokrasi arasında bir ayrım yapar. İnsanların erdem ve yetenekten kaynaklanan doğal bir aristokrasisi olduğunu kabul eder. Yapay aristokrasi ise, zenginlik ve doğum üzerine kuruludur ve devlet yönetiminde zararlı bir unsur olduğu için yükselişini önlemek için gerekli önlemler alınmalıdır (Holowchak, 2014, s. 31-33).

dini grupların da desteğiyle (din ve devletin ayrılması bu gruplara güvence sağlayacaktı) bu yasa kabul edilmiştir. Yasa ile Jefferson hem devleti kiliseden, halkı da rahiplik ve onun müttefiki aristokrasinin tiranlığından korumaya çalışmış hem de muhalif dini grupların devlet müdahalesinin getireceği yozlaşmadan korunma taleplerine güvence sağlamıştır (Ragosta, 2012, s. 75-80; Buckley, 2013, s. 58-60; Rakove, 2004, s. 57). Bu yasa elbette Virginia eyaletine özgüdür ama daha sonrasında federal hükümetin 1791'de çıkardığı Haklar Bildirisi'ne ilham kaynağı olmuş ve benzer hükümlerin orada yer almasına öncülük etmiştir.

Jefferson, Anglikan Kilisesi'nde yetiştirilmiş olmasına rağmen, üniversite yıllarında sahip olduğu Hristiyan inancından uzaklaşmış ve yetişkinlik döneminin büyük bir kısmında ciddi bir dini şüphecilik sergilemiştir. Gençlik yıllarında Hristiyanlığı batıl inanç olarak görmüş olmasına rağmen, zaman içerisinde fikrini değiştirmiş ve İsa'nın makul öğretilerini, dini sistem kurucuları tarafından kendisine dayatılan "mezhepçi dogmalardan" ayırmıştır. Özellikle Joseph Priestley'in *An History of the Corruptions of Christianity* (1793) adlı kitabından etkilenerek Aydınlanmanın din eleştirisi ile Hristiyanlığı uzlaştırmaya çalışmıştır. Priestley özetle İncil'in ve sonraki dogmaların çoğunun İsa'nın tarihsel öğretilerinin tahrif edilmesinden ibaret olduğunu benimsemiştir. Buna göre gerçek bir Hristiyan, İsa'nın öğretilerini kabul eder, ancak kilise yetkilileri tarafından yüzyıllar boyunca yapılan ekleme ve değişiklikleri kabul etmezdi. Bu anlayış Jefferson'ın kendisini bir Hristiyan olarak tanımlamasını sağlayan anahtar olmuştur (Neem, 2012a, s. 94). "Platoncu Hristiyanlara" (Jefferson bunu mistisizm olarak görür) karşı, Ünitaryenizmin rasyonalist bir formu olan 'Hristiyanlık' dediği şeyi savunmuştur.[21] Jefferson'a göre İsa üç ana şey öğretmiştir: Sadece tek bir Tanrı vardır ve o da mükemmeldir, gelecekte ödüllerin ve cezaların olacağı bir durum vardır, dinin özü Tanrı'yı tüm kalbinle ve komşunu kendin gibi sevmektir. Jefferson, İsa'nın yaşamını, eserlerini ve felsefesini incelemiş ve onu tarihte ahlak düşüncesinin öncü isimlerinden biri olarak değerlendirmiştir (Samuelson, 2009, s. 143, 146-147). Tanrı'ya olan inancını temel olarak akla ve doğanın gözlemine dayandırmıştır. Bu minvalde Tanrı'nın tasarımını anlamak için vahye başvurmaya gerek olmadığına inanmış, akla vahiyden daha çok öncelik vermiştir (Neem, 2012a, s. 96; Jayne, 1998, s. 39). Böylece Hristiyanlığı dogmatiklikten çıkarıp ahlakileştirmeye çalışmıştır. İsa'nın tanrısallığını ve kutsallığını, yeniden dirilişini ve kefaretini reddetmiştir. Jefferson, dini telkinin ve bunun özgür sorgulamayı bastırma eğiliminin düşünce özgürlüğü için özel

[21] Jefferson'ın anti-Platonizmi kendisini metafizik ve daha sonra bunun Hristiyan teolojisinde benimsenmesine karşı çıkışında gösterir. Ona göre, Platonculuk ile erken dönem Hristiyan düşüncesinin birleşmesi İsa'nın gerçek öğretilerinin ve uygulamalarının sakatlanmasına neden olmuştur (Caivano, 2023, s. 9).

bir tehlike oluşturduğunu görmüş ve örneğin çocukların kendi görüşlerini oluşturacak kadar rasyonel bir yaşa gelene kadar İncil'e kolayca erişememeleri gerektiği konusunda ısrar etmiştir (Ragosta, 2012, s. 77). Jefferson açısından bireyin Tanrı ile ilişkisi doğrudan ve kişiseldir. Bu nedenle, vicdan özgürlüğü her bireyin Tanrı ile olan özel ilişkisine saygı gösterecek şekilde en geniş tabanda tanınmalıdır. Hem bunun güvencesi hem de Hristiyanlığın otoriteye dayalı inanç temelli bir dinden cumhuriyetçilik ve insan doğasıyla uyumlu sivil bir dine dönüştürülmesi ancak din ve devlet arasında bir duvar oluşturulmasıyla[22] mümkün olacaktır (Neem, 2012a, s. 95, 104). Jefferson sıradan bireylerin dış müdahale olmaksızın kendi dini inançlarını oluşturabileceklerini vurgulamaktadır. Bu açıdan vicdan özgürlüğü temel insan hakkıdır, çünkü bireyin hangi dini inançların kendi düşünce ve değerleriyle uyumlu olduğuna bağımsız olarak karar verme yeteneğine sahip olduğunu öne sürmektedir. Bu hak, kişinin manevi yaşamına ilişkin son derece kişisel ve egemen seçimler içermesi nedeniyle de benzersizdir (Rakove, 2004, s. 60).

Thomas Jefferson'ın Aydınlanma düşüncesiyle olan ilişkisi, onun kölelik konusundaki tutumu gibi bazı eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Aydınlanma ilkelerine olan bağlılığına karşın, Jefferson'ın köleliğe dair görüşleri ve uygulamaları, bu ilkelerle çelişen bir noktaya işaret eder. *Notlar*'da "siyahlar, ister aslen ayrı bir ırk olsunlar, ister zaman ve koşullar tarafından farklı kılınmış olsunlar, hem beden hem de zihin donanımları bakımından beyazlardan daha aşağıdırlar" (Jefferson, 2022, s. 222) biçiminde açık bir ırkçı üslup kullanır. Jefferson, köleliği doğal hukuka aykırı görüp kölelik karşıtı düşünceleri savunmasına ve köleliği kınamasına mukabil (Neem 2012b, s. 65; Helo, 2014, s. 40), köle sahibi olması ve kölelik kurumunu devam ettirmesi nedeniyle eleştirilmiştir.[23] Bu çelişki, Jefferson'ın Aydınlanma düşüncesine olan bağlılığının sınırlarını ortaya koymaktadır. Çünkü 18. yüzyıl koşullarında dahi Jefferson'ın bu tutumu zamanının entelektüel dünyasının gerisinde kaldığını gösterir (Egerton, 2009, s. 73, 78).

[22] "Din ve devlet arasında bir ayrım duvarı" (wall of separation) Amerika'da din ve devlet arasındaki ilişkiye dair hukuki, politik ve söylemsel bir ifadedir ve kaynağını Haklar Bildirgesi'nin birinci maddesinin "Kongre, dinin kurulması veya serbestçe uygulanmasının yasaklanması konusunda hiçbir yasa çıkaramaz" hükmünden aldığı düşünülmektedir. Açıkçası bu ifade Haklar Bildirgesi'nde geçmez, ilk kez Jefferson'ın 1802 tarihli bir mektubunda kullanılmıştır (Dreisbach, 2002, s. 5).

[23] Jefferson, yaşarken sadece üç köleyi özgür bırakmıştır ve bunların hepsiyle de akrabalık bağı bulunmaktadır. Ayrıca, vasiyetinde de köle azat etmeye yönelik bir düzenleme yapmadığı göz önüne alındığında, bu tutumu, kölelerin özgürleştirilmesine dair bir niyet taşımadığı şeklinde yorumlanabilir (Egerton, 2009, s. 77, 80).

Jefferson, köleliğin ahlaki açıdan savunulamaz olduğunu ve Amerikan toplumunun bir gün kölelikten kurtulması gerektiğine inanıyordu. Bu konuda birçok yazısında köleliği eleştirmiş ve köleliğin büyük bir kötülük olduğunu belirtmiştir. Özellikle *Virginia Eyaleti Üzerine Notlar* adlı eserinde, köleliğin hem köleler hem de köle sahipleri üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğunu yazmıştır (Jefferson, 2022, s. 249-250). Bağımsızlık Bildirgesi'nin taslak metninde Kral III. George'a yaptığı suçlamalardan biri Amerika'da köle ticaretini yasal olarak devam ettirmesidir (bu ifadenin Kongre tarafından silinmiş olduğunu da belirtmek gerekir) (Parkinson, 2012, s. 55). Otobiyografisinde "Kader kitabında bu insanların özgür olacağından daha kesin bir şey yazılmamıştır" diyerek, gelecekte köleliğin sona ereceğine dair inancını ifade etmiştir (Jefferson, 1914, s. 77). Kölelik konusundaki bu düşüncelerine karşın Jefferson'ın neden köleleri özgürleştirme konusunda yeterli tavır almadığı sorulacak olursa, Jefferson'ın buna yanıtı, özgürleşmenin bir ırk savaşına yol açacağı olmuştur (Kidd, 2022, s. 59). Bu nedenle, köleliğin kaldırılmasının zor ve karmaşık bir süreç olacağını düşündüğünden, köleliğin bir anda kaldırılması yerine, kademeli olarak sona erdirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Köleliğin kaldırılmasının özellikle Güney eyaletlerinde büyük ekonomik ve sosyal değişikliklere yol açacağına inandığı için temkinli bir yaklaşım benimsemiştir. Jefferson, kölelik karşıtı bu duruşuna rağmen, Virginia özelinde köleliğin kaldırılmasını sağlamak için belli bir yaşa gelen özgür bırakılmış kölelerin eyaleti terk etmesi[24] gibi gerçekçi olmayan şartlar öne sürerek fiili olarak kölelik karşıtı hareketleri engellemiştir. Çünkü Jefferson'ın önerisinin kabul edilmesi Virginia'nın işçi sınıfının ortadan kalkmasına yol açacaktı (Egerton, 2009, s. 74). Jefferson, özel yaşamında Monticello'da köle sahibi olmaya devam etmiştir. Yaklaşık 600'den fazla köleye sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu durumun, onun köleliğe yönelik eleştirilerini ve pratiğini tutarsız hale getirdiği açıktır. Jefferson, kölelerinin birçoğuyla doğrudan ilgilenmiş, kendisini onların mutluluğunu gözetmekle sorumlu hissetmiş fakat kölelerin serbest bırakılması konusunda çok az adım atmıştır (Pybus, 2012, s. 272).

Jefferson, kölelik meselesinde sorumluluğu başkalarına yönlendirme eğiliminde olmuştur. Örneğin, Bağımsızlık Bildirgesi'nde, köle ticaretinden ve Virginia'daki zorunlu emek sisteminin oluşumundan Britanya'yı ve Kral III. George'u sorumlu tutmuştur.

[24] Jefferson'ın köleliğe çözümü entegrasyon değil, sömürgeleştirmeyle birlikte özgürleştirme olmuştur. Irksal açıdan karışık bir toplumun uyumlu bir şekilde işleyebileceğine inanmadığı için, özgürleşmeden sonra Afrikalı Amerikalıların beyazlarla "karışımının ulaşamayacağı bir yere" yerleştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Jefferson, 2022, s. 223). Önerisi, bu nedenle, ırksal saflığı koruma arzusunu ve ırklar arasındaki doğal farklılıklara olan inancını yansıtmaktadır. Jefferson siyah Virginyalıların yalnızca eyaletin dışına gönderilmeleri şartıyla özgür bırakılabileceği düşüncesini temellendirirken "beyazların köklü önyargıları" ve "siyahların, uğradıkları haksızlıklarla ilgili on binlerce hatıraları" gibi gerekçeler sıralamıştır (Jefferson, 2022, s. 211). Jefferson böylece beyazlar ve siyahların bir arada yaşayamayacağını ileri sürmüştür.

Jefferson, genç bir politikacı olarak köleliği ortadan kaldırmanın olgun devlet adamlarının görevi olduğunu iddia etmiş, bu konudaki sorumluluğu sürekli olarak sonraki nesillere devretmiştir. 1814 yılına gelindiğinde, siyahilerin özgürlüğü konusunu düşünmeyi bıraktığını belirterek bunun kendi döneminde gerçekleşemeyeceğini söylemiştir (Egerton, 2009, s. 73).

Jefferson, yerli Amerikalıları doğa tarihi nesneleri olarak incelerken farklılıkları kültürel nedenlere bağlasa da Afrikalılara dair benzer bir analiz yaptığında bu farklılıkları biyolojik ve doğal nedenlerle açıklama eğiliminde olmuştur.[25] Afrikalılarla ilgili gözlemlerinin sınırlı oluşunun ampirik geçerliliği ne ölçüde kısıtladığını yeterince sorgulamamıştır. Afrikalıların fiziki ve zihinsel yetenekler açısından beyazlardan daha aşağı olduğunu sadece bir "şüphe" olarak ileri sürse de bu tür ifadeler onun ırkçı düşünceleri olarak değerlendirilmelidir (Sweet, 2009, s. 109; Richard, 1989, s. 451). Jefferson, bu açıdan kendi ön yargılarını meşrulaştıran çelişkili bir düşünce döngüsü inşa etmiştir. Şöyle ki, aşırı çalıştırdığı ve ücretlerini yeterince ödemeyerek gelişim imkânı tanımadığı siyahi işçilerinin sanatsal ya da entelektüel becerilerini geliştirmek için çok az fırsatları olduğunu kabul etmeyerek, onların bu durumlarını aşağılık olarak tanımlayıp köleleştirilmelerini haklı çıkarmaya çalışmış, yetişkin kölelerin de mesela "Öklid'in araştırmalarını" kavrayamamalarını onların gerçekten de aşağı varlıklar olduğunu kanıtlamak için kullanmıştır. Jefferson'ın kölelik konusundaki bu tavrının bir açıdan 19. yüzyılın sonlarındaki bilimsel ırkçılığın habercisi olduğunu ileri sürmek abartı olmayacaktır (Egerton, 2009, s. 74, 79).

Jefferson'ın kölelik meselesiyle ilgili tutumunun en iyi görülebileceği konulardan biri Haiti Devrimi'dir. Jefferson'ın bu devrime karşı yaklaşımı, onun Aydınlanma idealleri ile dönemin siyasi gerçekleri arasında yaşadığı gerilimi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Demokratik hareketlere felsefi olarak destek vermesine rağmen, Jefferson'ın Haiti'ye yönelik politikaları Aydınlanma ilkelerinin tutarlı bir şekilde uygulanmasından ziyade, pragmatik düşüncelerle şekillenmiştir. Aydınlanma açısından Jefferson'ın eylemleri tutarsızlık barındırmaktadır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, ezilen halkların zalim hükümetleri devirme hakkını savunurken, Jefferson bu hakkı Haiti halkına tanımamıştır. İç

[25] Jefferson, *Notlar* adlı eserinde Avrupa kökenli olan ve bu nedenle kendisine göre doğuştan daha yetenekli olan Romalı köleler (ayrıca beyaz olduklarını vurgular) ile Amerika'daki Afrikalı köleleri karşılaştırmıştır. Afrikalı kölelerin, doğaları gereği, içinde bulundukları durumun üstüne çıkabilecek entelektüel kapasiteden yoksun olduklarına inanıyordu (Jefferson, 2022, s. 213-214). Bu doğal aşağılık algısı, Jefferson'ın Afrikalı Amerikalıların Amerikan toplumuna eşit olarak entegre olamayacağına dair inancının temel gerekçesi olmuştur. Bunun yanında Jefferson, kölelerin ahlak duygusundan yoksunluk anlamında bir ahlaksızlığa sahip olmadıklarına düşünmüştür. Kölelere atfedilen hırsızlık örneğini vererek, bu durumun doğal bir ahlaksızlık değil, durumsal olduğunu yazar (Jefferson, 2022, s. 220).

ayaklanmalardan duyduğu korku ve köle sahiplerinin ekonomik ve sosyal çıkarlarına olan bağlılığı, Aydınlanmanın özgürlük ve eşitlik ideallerine olan bağlılığından daha ağır basmıştır. Amerikan Devrimi'ni ateşleyen Aydınlanma ilkelerinin birçoğunu içeren Haiti Devrimi, Jefferson için büyük bir meydan okumadır. Devrimi bu ideallerin doğal bir uzantısı olarak görmek yerine, siyasi çıkarlar ve iç istikrar kaygılarıyla değerlendirmiştir (Rebok, 2014, s. 95-100). Bu durum, ırk ve kölelik meselesiyle karşı karşıya kaldığında, Jefferson'ın yukarıda belirtilen sınırlarına başka bir örnek teşkil etmektedir.

Kadın haklarına gelince, Jefferson, Abigail Adams ve Maria Cosway gibi kadınların entelektüel kapasitelerine hayranlık duyarken ve onları teşvik edici sohbetler yapabileceği "akılcı yol arkadaşları" olarak takdir ederken, yine de zamanının ataerkil normlarına bağlı kalmıştır. Kadınların birincil rollerinin, annelik ve ev işlerini yönetmek olduğuna inanmıştır. Ona göre, kadınlar ancak bu ev içi alanlara odaklandıklarında gerçek potansiyellerini gerçekleştirebilir ve mutluluğa ulaşabilirler (Moses, 2019, s. 368; Steele, 2012, s. 56, 61). Jefferson, kadınların Amerikan demokrasisindeki çok kısıtlı rolüne ilişkin ataerkil düşüncelerinden asla vazgeçmemiştir (Helo, 2014, s. 141). Bir kadını siyasi bir göreve atamama gerekçesi olarak, "böyle bir yenilik için çağdaş Amerikan kamuoyunun hazır olmadığını ve kendisinin de hazır olmadığını" ifade etmiştir (Jefferson, 1807). Bu makalenin ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı gibi, üniversite eğitiminde de Jefferson'ın kadınlara yönelik bir vizyonu yoktur. Kadın hakları bu açıdan Jefferson'ın Aydınlanma anlayışında ve siyasal düşüncesinde yer almamaktadır.

JEFFERSON'IN CUMHURİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Jefferson, halkın egemenliğini, kendi kendini yönetmenin insanın doğal hakkı olduğunu, yönetilenlerin rızasını ve katılımını cumhuriyetçilik anlayışının merkezine koymuştur[26] (Helo, 2009, s. 35; Helo, 2014, s. 123). 1810 yılında yazdığı bir mektupta açıkça herkesin özgürlüğünü neyin güvence altına alacağına ya da tehlikeye atacağına kendisinin karar vermesini sağlayacak küçük ve kendi kendini yöneten bir cumhuriyet sistemi önerir (Jefferson, 1810). Ona göre hükümet, halkın iradesine dayalı olarak var olmalı ve halkın iradesini yansıtmalıdır. Jefferson, halk egemenliğini doğal hakların korunmasının bir garantisi olarak görmüş, Aydınlanma değerlerinden kaynaklanan bireyin yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama hakkının, yalnızca halkın iradesine dayalı bir yönetim

[26] Helo (2009, s. 35) burada Jefferson'ın da dahil olduğu daha geniş bir kapsamda değerlendirme yaparak Amerikan Devrimi'nin ideal bir cumhuriyet anlayışı ile belirli bir yönetim biçimine bağlı kalmadığını ve asıl önemli olanın, halkın rızasına dayalı bir yönetim kurma hakkı olduğunu vurgular. Bu, devrimcilerin temel amacının hükümetin şekli değil, halkın güvenlik ve mutluluğunu en iyi sağlayacak ilkeleri ve yapıları oluşturmak olduğuna işaret eder.

biçimiyle güvence altına alınabileceğini düşünmüştür. Bu bağlamda Jefferson, seçimlerin ve halkın hükümet üzerindeki kontrolünün önemini vurgulamıştır. Halkın seçtiği temsilcilerin, halkın çıkarlarını savunması gerektiğini söyleyerek, yönetimin meşruiyetini halkın onayına dayandırmıştır. Tocqueville (2010, s. 323, 426) *Amerika'da Demokrasi* adlı ünlü eserinde Jefferson'dan "Amerika demokrasisinin yetiştirdiği en büyük demokrat" ve *"onu demokrasinin şimdiye kadar sahip olduğu en güçlü öncü olarak görüyorum"* gibi ifadelerle söz eder.

Jefferson'ın klasik demokrasi anlayışı, halkın doğrudan katılımına dayalı bir siyasi sistem tasavvuru içerir. Çünkü ona göre, halkın siyasi sürece aktif katılımı, cumhuriyetçi bir yönetimin sürdürülebilirliğinin anahtarıdır. Bu görüş, temsili demokrasiden ziyade, daha yerel (ademi merkeziyetçi) ve katılımcı bir yönetim biçiminin ortaya konulmasına yol açmıştır (Caivano, 2023, s. 1). Jefferson, köy meclisleri gibi yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesini ve vatandaşların yerel düzeyde kendi kendini yönetme becerilerinin geliştirilmesini önemsemiştir. Yerel yönetimler, Jefferson'ın cumhuriyetçi vizyonunda, vatandaşların kendi topluluklarında aktif bir rol oynayarak cumhuriyetçi değerleri pekiştirdiği alanlardır. Jefferson, çiftçileri ve kırsal yaşamı cumhuriyetçilik için ideal bir model olarak görmüştür. Ona göre, bağımsız çiftçiler kendi geçimlerini sağlayan, devlete bağımlı olmayan, cumhuriyetçi erdemleri muhafaza eden ve ticaret veya imalatla uğraşanlara göre yolsuzluğa daha az açık bireyler olarak cumhuriyetçi bir toplumun temeli olmalıydı (Moses, 2019, s. 50). Bu görüş, Jefferson'ın "Amerikan tarım toplumunu" idealize etmesinin bir parçasıdır.

Bununla birlikte, Joyce Appleby gibi yazarlara göre, Jefferson, tarıma dayalı kendi kendine yeterliliği idealize eden nostaljik bir dünya görüşüne değil, ticaretin ve kapitalist gelişimin teşvik edildiği bir toplumsal vizyon benimsemiştir. Appleby, Jefferson'ın moderniteye karşı direnmediğini, aksine modernleşmeye yönelik ilerici politikaları destekleyen biri olarak yeniden yorumlanması gerektiğini belirtir.[27] Özellikle, Amerikan çiftçilerinin Atlantik ticaretine katılımını artırarak, sosyal ve ekonomik bağımsızlığı teşvik eden politikalarının Jefferson'ın ideolojik temelini oluşturduğunu vurgular. Buna karşılık Lance Banning, Jeffersoncu cumhuriyetçiliğin sadece liberal kapitalist bir vizyona dayanmadığını, aynı zamanda klasik cumhuriyetçi fikirlerle güçlü bir bağa sahip olduğunu

[27] Açıkçası endüstriyel kapitalizmin genişlemesi, şehirlerin büyümesi ve çeşitlilik arz eden ve genişleyen bir ulusu yönetmenin karmaşıklığı Jefferson'ın idealinin sürdürülmesini giderek zorlaştırması kaçınılmazdı. Ayrıca, Jefferson'ın Monticello'da kendi tarım modelini desteklemek için köleliğe bel bağlaması, hayal ettiği özgürlük ve eşitlik ilkelerinin altını oymuştu (Moses, 2019, s. 394, 408).

ileri sürer. Ona göre, Jeffersoncular ticari gelişmeyi desteklese de bu gelişmenin toplumsal erdem ve siyasal özgürlükle dengelenmesi gerektiğine inanmışlardır.[28]

Jefferson'ın düşüncesinde cumhuriyette toprak sahibi olmak, kendi kendini yönetmek için gerekli olan ekonomik öz yeterliliğe ulaşma becerisiyle eş tutulmuştur. Onun vizyonuna göre, yalnızca toprak sahibi olanlar siyasi haklarını sorumlu bir şekilde kullanabilecek özerkliğe sahiptir. Yurttaşlık, böylece mülkiyet hakkına dayandırılmıştır. Somut bir toprak parçası üzerindeki mülkiyet hakkı, ekonomik bireyciliğin sınırsız taleplerini belirli bir yerel topluluğa olan sosyal bağlılıkla uzlaştıracak ve dolayısıyla kişisel çıkar ve yurttaşlık (civic) erdemi arasında bir denge kurulacaktı. Bir toprak parçasına sahip olmak bireylere toplumda kalıcı bir menfaat sağladığından, bu durum yurttaşlık görevlerine ve kamusal erdeme bağlılığı teşvik edici olacaktır. Bu yolla Virginialılar, cumhuriyetlerini yozlaşmanın tarihi tuzaklarından koruyabileceklerini düşünmüşlerdir (Curtis, 2012, s. 6-8, 61; Moses, 2019, s. 118). Burada belirtmek gerekir ki, özelikle Amerika'nın güney eyaletlerinde 1850'lerde toprak sahipliği yerini köle sahipliğine bırakmıştır. Virginia'da demokrasi geliştikçe, köleliğin cumhuriyetçi hükümetin sürdürülmesinde temel bir unsur olduğu fikri teşvik edilmiş ve böylece köle sahibi sınıfın gücü artmıştır (Curtis, 2012, s. 4).

Jefferson, cumhuriyetçi yönetimin sürdürülebilirliği için yurttaşlık erdemlerini kritik bir önemde görmüştür. Yurttaşlık erdemi, bireylerin kamu yaşamına katılımını ve sorumlu bir vatandaşlık bilinci geliştirmelerini teşvik eder. Bu erdemler yalnızca bireysel ahlaki gelişimi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda bireyler arasında toplumsal bağlar oluşturarak toplumsal dayanışmayı güçlendirir ve böylece cumhuriyetçi yönetimin devamlılığını sağlar. Jefferson, halkın erdemli olmasının cumhuriyetçi bir hükümetin temel dayanağı olduğuna inanmış, erdemli bir vatandaş kitlesi olmadan cumhuriyetçi bir sistemin sürdürülebilirliğinin mümkün olmadığını savunmuştur. Yurttaşlık erdemi nosyonu, bireysel özgürlüklerin korunmasının ve kendi kendini yönetme idealinin vazgeçilmez bir koşulu olarak Jefferson'ın düşüncesinde merkezi bir yer tutar (Yarbrough, 1998, s. 102). Bu noktada Jefferson açıkça bir uyarıda bulunur. Ona göre, cumhuriyetin olası bir başarısızlığı "dünyanın umutlarına karşı bir ihanet" olacaktır (Jefferson, 1820b).

Bu bağlamda, Jefferson cumhuriyet (republic) teriminin farklı dillerde belirsiz ve çeşitli anlamlarda kullanıldığını vurgular. Ona göre, sade ve basit anlamıyla bir cumhuriyet, vatandaşların doğrudan ve kişisel olarak çoğunluk kurallarına göre hareket ettikleri bir

[28] Bu konudaki tartışma için bkz. Lance Banning (1986), Jeffersonian Ideology Revisited: Liberal and Classical Ideas in the New American Republic, *The William and Mary Quarterly*, *43*(1), 3-19.

hükümet biçimidir.[29] Çoğunluk kuralını "her toplumun doğal yasası" ve dolayısıyla "insan haklarının tek emin koruyucusu" olarak görmüştür (Helo, 2014, s. 142). Ancak bu tür bir hükümet, coğrafi alan ve nüfus açısından çok sınırlı olmak durumunda olduğu için, doğrudan demokrasi sadece küçük topluluklarda uygulanabilecektir. Daha büyük ölçeklerde, temsilciler aracılığıyla işleyen bir hükümet biçimi, saf bir cumhuriyete en yakın modeldir.[30] Jefferson, halkın hükümetin üzerindeki kontrolünün cumhuriyetçiliğin temel bir ölçüsü olduğunu vurgular ve Amerikan hükümetlerinin bu açıdan beklentilerin gerisinde kaldığını ifade eder. Bu durumu ise, Amerikan anayasa yapıcılarının gerçek cumhuriyetçi ilkelerden saparak Avrupa otoritelerinin etkisine kapılmalarına ve hükümet üzerine spekülasyon yapan kişilerin halk korkularını haksız yere ciddiye almalarına bağlar. Bu yanlış yaklaşımlar, Jefferson'a göre, Amerikan hükümetinin yeterince cumhuriyetçi olmamasına yol açmıştır. Ayrıca, Jefferson, bu hataların düzeltilmesi için altın fırsatın kaçmış olabileceğinden endişe duyar. Çünkü kamu gücünü elinde tutanların, genellikle bu gücü azaltma yönünde bir istek göstermediklerini düşünür. Bu bağlamda, Jefferson, hükümetin daha fazla halk kontrolüne tabi olması gerektiğini ve bu kontrolün eksikliğinin cumhuriyetçilikten bir sapma olduğunu savunur (Jefferson, 1816a).

Jefferson'ın doğuştan gelen ve apaçık olduğunu düşündüğü doğal haklara– yaşam, özgürlük ve mutluluğun aranması – olan inancı, cumhuriyetçiliğinin merkezinde yer alır. Diğer bir ifadeyle, Jefferson, bireysel özgürlüklerin korunmasını cumhuriyetçi bir hükümetin temel görevlerinden biri olarak görmüştür. Hükümetlerin bu hakları korumak için kurulduğunu ve bunu başaramayan her hükümetin meşruiyetini kaybedeceğini savunmuştur. Bununla birlikte, Locke'un formülasyonundan farklı olarak mülkiyetin mutluluğun aranması ile değiştirilmesi onun insani tatmin konusundaki daha geniş vizyonunu yansıtmaktadır. Jefferson için mutluluk sadece maddi zenginlik değil,

[29] Jefferson cumhuriyetçi hükümetin, vatandaşların çoğunluğunun bağımsız, dürüst ve makul ölçüde zeki olmadıkça çok başarılı olamayacağının farkındadır. Halk için okullar ve liderler için üniversiteler açılarak zekâ eğitimle yeterince geliştirilebilir ve yönlendirilebilirdi. Ancak dürüstlük ve bağımsızlık öğretiden çok insanların içinde yaşadıkları koşullara bağlıydı. Ona göre, en iyi koşullar kırsal yaşamda bulunmaktadır. Bu nedenle Jefferson, 'toprağı işleyenler'in 'en erdemli yurttaşlar' olduğuna inanmıştır (Becker, 1943, s. 699).

[30] Jefferson hükümetin farklı organlarının halk tarafından seçilme şekillerine göre daha fazla veya daha az cumhuriyetçi olabileceğini belirtir. Örneğin, yürütme organı halk tarafından doğrudan seçilmediğinde cumhuriyetçi niteliğin azaldığını, yargının ise ömür boyu atanmasının cumhuriyetçiliğe tamamen aykırı olduğunu söyler. Temsilciler Meclisi'nin en cumhuriyetçi organ olduğunu, Senato'nun ise halk tarafından doğrudan seçilmediği ve uzun görev süreleri nedeniyle cumhuriyetçi niteliği daha az taşıdığını belirtir (Jefferson, 1816a). Jefferson'ın modern temsili hükümetin herhangi bir dalının (yargı, yürütme veya yasama) halkın iradesinden bağımsız olmasını "cumhuriyetçi bir hükümette en azından bir yanlışlık" olarak gördüğünü kaydeder (Helo, 2009, s. 36). Kendi yaşadığı dönemde yürütme gücünün değil, yasa koyucuların tiranlığının en korkunç tehlike olacağının altını çizer. Yürütme gücünden kaynaklanacak tehlike ise sonrasında, daha uzak bir dönemde ortaya çıkacaktır (Tocqueville, 2010, s. 426).

entelektüel ve ahlaki gelişim, sivil katılım ve kişisel özgürlüğü de içeren daha geniş bir refah duygusudur (Moses, 2019, s. 109, 119).

Jefferson, belirli siyasi anayasaların kalıcı olarak özgür bir hükümeti garanti edebileceği fikrine şüpheyle yaklaşır (Helo, 2014, s. 150). "Yeryüzünün intifa hakkı yaşayanlara aittir" ilkesinden hareketle, geçmiş uygulamaların mevcut toplum üzerinde yetki ve hak sahibi olmadığını iddia eder. Başka bir deyişle, dünya her zaman yaşayan nesillere ait olduğu için hiçbir toplum ebedi bir yasa, hatta ebedi bir anayasa yapamaz. Her nesil bağımsızdır ve kendi mutluluğunu en çok teşvik ettiğine inandığı hükümet biçimini belirleme hakkına sahiptir. Böylece her nesil değişen ihtiyaçlarını ve koşullarını yansıtmak için anayasasını gözden geçirme veya yeniden yazma hakkına sahip olacaktır. Jefferson'ın bu düşüncesi, eyaletlerin haklarına olan daha geniş bağlılığı ve gücün federal düzeyde toplanmasına olan muhalefeti ile ilişkilidir. Hatta Jefferson burada pratik bir öneride bulunur ve her 19 veya 20 yılda bir halkın yeni bir toplumsal sözleşme yapma fırsatına sahip olması gerektiğini savunur. Bu süre zarfında, bir nesil yenilenir ve yeni koşullara göre kendi yönetim biçimini yeniden belirleme şansı bulur (Jefferson, 1789).

Jefferson (1816b) siyasete Aydınlanma eğilimleri ile bakar ve siyasetin deneyimle ilerleyeceğini düşünür. Bu nedenle anayasaların kutsal ve değişmez metinler olmadığının belirtir. Ona göre, "yasalar ve kurumlar insan zihninin ilerlemesiyle el ele gitmelidir. Bu zihin geliştikçe, aydınlandıkça, yeni keşifler yapıldıkça, yeni gerçekler ortaya çıktıkça ve koşulların değişmesiyle birlikte davranışlar ve fikirler de değiştikçe, kurumlar da ilerlemeli ve zamana ayak uydurmalıdır. Bir insanın hâlâ çocukken üzerine oturan paltoyu giymesini isteyebileceğimiz gibi, uygar toplumun da barbar atalarının rejimi altında kalmasını isteyebiliriz. Son zamanlarda Avrupa'yı kana bulayan da bu saçma fikirdir."

Jefferson'ın cumhuriyetçilik anlayışının kökenleri ve dayandığı fikirler, onun tarihsel ve felsefi birikiminden izler taşır. Bu bağlamda, Antik Yunan ve özellikle Platon ile Aristoteles'in fikirlerine bakışı, cumhuriyetçilik anlayışında dikkatle incelenmesi gereken unsurlar arasında yer alır. Jefferson, Antik Yunan felsefesiyle yakın bir ilişki kurmuş olsa da Platon ve Aristoteles'in fikirlerine ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Platon'un metafiziği, özellikle Form teorisi, Jefferson tarafından "Batı tarihinin en büyük yanılgısı" olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Platoncu filozof-krallar tarafından yönetilen bir yönetim biçiminin uygulanmasının bireysel özgürlüğü yok edeceğini ve bilimsel ilerlemeyi sekteye uğratacağını düşünmüştür. Aristoteles'in siyaset anlayışına yönelik eleştirileri ise, özellikle onun toplumu hiyerarşik bir düzen içinde yapılandıran ve sıradan halkı siyasi katılımdan dışlayan fikirlerine odaklanmıştır. Platon ve Aristoteles'in eserlerinde örtük olarak yer alan organik devlet teorisine karşı çıkmıştır. Buna karşılık, Jefferson'ın Antik Yunan'ın *polis*

modeline duyduğu hayranlığın altında, yurttaşların aktif katılımıyla şekillenen bir siyasi düzen arayışı vardır. Polis modeli, Jefferson'ın yerel yönetim ve halk katılımı vizyonuyla paralellik gösteren bir yapı olarak görülmüştür. Jefferson, halkın yerel düzeyde aktif olarak siyasi sürece katılmasını söylemiş ve bu nedenle polis modeline benzer bir şekilde "ward republics" olarak adlandırdığı yerel yönetim birimlerini desteklemiştir. Jefferson'ın bu görüşü, merkezi otoritenin halktan uzaklaşmasına karşı bir önlem olarak yerel katılımcı demokrasiyi önermesiyle karakterize edilir. Bu yerel yönetim sistemi ile hem yerel düzeydeki siyasi katılımın arttırılması ve halkın siyasi kararlar üzerindeki kontrolünün sürdürülmesi hem de halkın siyaseti öğrenmesi ve siyasi sorumluluk bilincini geliştirmesi amaçlanmıştır (Caivano, 2023, s. 9-14; Moses, 2019, s. 109). Jefferson'ın bu yerel yönetim vizyonu, Aydınlanma düşüncesinin bireysel özgürlük, akıl ve halk egemenliği idealleri doğrultusunda, merkezi otoritenin sınırlandırılmasını ve bireylerin siyasal süreçlere aktif katılımını teşvik etmeyi hedeflemiştir.

Aydınlanma ideallerini savunmasına rağmen Jefferson, insanlık tarihinin büyük ölçüde bir yozlaşma hikayesi olduğunu düşünerek kötümser bir tarih görüşünü benimsemiştir. Bağnazlığın büyümesinden korkmuş ve doğal haklara bir tehdit olarak gördüğü "kamuoyunun zorba engizisyonuna" karşı özellikle ihtiyatlı olmuştur. Jefferson, Rousseau'nun genel irade kavramına karşı çıkarak, halk iradesinin genellikle doğal hakları desteklese de yanlış da olabileceğini ileri sürmüştür (Schneider, 1943, s. 252).

Jefferson'a göre, bu ve benzeri sorunları önlemek için merkezi federal hükümetin yetkilerinin sınırlandırılması gereklidir. Güçler ayrılığı ve denge mekanizmalarıyla hükümetin yetkilerinin sınırlandırılmasını, cumhuriyetçi bir yönetimin temel taşlarından biri olarak görür. Jefferson, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve merkezi hükümetin yetkilerinin minimumda tutulmasını cumhuriyetçi bir ideal olarak benimsemiştir. Bu ilke, onun Federalist Parti'nin güçlü merkezi hükümet anlayışına karşı çıkan Demokratik-Cumhuriyetçi Parti'yi kurmasına yol açmıştır.

Jefferson, Bağımsızlık Bildirgesi'ni yazmadan önce bile, Virginia'da demokrasiyi radikal bir şekilde genişletme umuduna sahipti. 1776 baharında hazırladığı Virginia anayasa taslağında, her yetişkine elli dönüm arazi verilmesi, dini özgürlük yasası ve genel erkek oy kullanma hakkının benimsenmesi gibi önerilerde bulunmuştu. Bu taslak, eyalet yasama organı tarafından pek dikkate alınmamıştır (Helo, 2014, s. 149). Jefferson, vatandaşlık haklarını, ülke içinde kalıcı bir çıkarı olan herkese genişletmeyi hedeflemiştir. Tam vatandaşlık için yeterli olan şey, bir erkeğin vergi ödemesi veya orduda ya da eyalet milislerinde hizmet etmesiydi (Helo, 2009, s. 43).

1776'daki Bağımsızlık Bildirgesi o dönemde günümüzde olduğu kadar evrensel bir bireysel haklar bildirisi olarak görülmemiştir. Bunun yerine, birincil amacı kolonilerin İngiliz yönetiminden ayrılma kararını meşrulaştırmaktı. Bildirge bu nedenle Kıta Kongresi tarafından başlatılan, ittifaklar kurma ve bir konfederasyon planı hazırlamayı da içeren daha geniş bir sürecin parçası olarak değerlendirilmiştir. Bildirge'nin en ünlü bölümü olan ikinci paragraf, tüm insanların eşitliğini ve doğuştan gelen yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı haklarını savunmaktadır. Ancak bu "aşikâr gerçeklerin" 1776'da çağdaş okuyucular için ana odak noktası olmadığını vurgulamak gerekir. Bunun yerine, Kral III. George'a karşı şikayetlerin uzun listesi, kolonilerin isyanını haklı çıkaran belgenin kritik kısmı olarak görülüyordu. Bildirge, tüm bunlarla birlikte değerlendirildiğinde, siyasal düşünce tarihi açısından zamansal olarak farklı okumalara tabi tutulmuştur. Başlangıçta Bildirge öncelikle hukuki ve diplomatik[31] bir belge olarak görülmüştür. Fakat, 19. yüzyıla gelindiğinde, özellikle de Abraham Lincoln gibi isimlerle, Bildirge, evrensel insan hakları sözleşmesi olarak okunmaya başlanmıştır. Lincoln, yazıldığı dönemde pratikte çok az etkisi olduğunu kabul etmesine karşın, "tüm insanlar eşit yaratılmıştır" iddiasına Amerika için temel bir ilke olarak atıfta bulunmuştur. Bildirgenin yorumlanmasındaki bu farklılaşmanın, özellikle Amerikan toplumunun kölelik ve medeni haklar konularıyla boğuştuğu dönemde değişen siyasi ve sosyal bağlamı yansıttığı açıktır. Bildirge, başlangıçta yeni ulusun egemenliğini savunmaya odaklanmış olsa da daha sonra özellikle kölelik karşıtları ve medeni haklar aktivistleri tarafından daha geniş eşitlik ve adalet taleplerini desteklemek üzere yeniden yorumlanmıştır (Slauter, 2009, s. 12-16).

Bu yorum farklılıklarına rağmen Jefferson'ın (1826) kendisi 1826'da Bildirgenin 50. yıldönümü için aldığı davet için yazdığı mektupta şunları ifade eder:

> [1776] Dünyaya, inanıyorum ki (bazı yerlerde daha erken, bazı yerlerde daha geç ama en sonunda her yerde), insanları kendi iradeleriyle bağlandıkları keşişçe cehalet ve hurafelerin zincirlerini kırmaya teşvik eden bir işaret olsun. Bu işaret, insanlara kendi kendini yönetmenin nimetlerini ve güvenliğini kazandıracak. Bizim yerine getirdiğimiz yönetim biçimi, aklın sınırsız kullanımına ve düşünce özgürlüğüne geri dönen bir hak sağlıyor. Tüm gözler ya açıldı ya da açılmak üzere ve insan haklarına dair gerçekler

[31] Amerikan Kongresi, Bildirge ile hem Avrupa başkentlerindeki entelektüelleri ve politikacıları hem de kendi ülkelerindeki insanları etkilemek amacını taşımıştır. Bu nedenle Bildirge, felsefi ve hukuki boyutunun yanında bir propaganda belgesidir. Aynı zamanda, yeni kurulacak devletin yabancı güçlerle eşit şartlarda müzakere etme hakkına sahip olduğu iddiasını ortaya koyan diplomatik bir amaç da taşımaktadır. Bu boyutuyla Bildirge, yeni cumhuriyetin uluslararası sistemin tam bir katılımcısı olarak kurulmasını hedeflemiştir (Parkinson, 2012, s. 53, 58). Ek olarak Bildirge, hukuki ve retorik becerinin bir örneği olarak diğer uluslararası bağımsızlık bildirgelerine de uyarlanmış ve ona insan eşitliği ve doğal hakların özlü bir beyannamesi olarak sıklıkla atıfta bulunulmuştur (Moses, 2019, s. 8).

> artık herkesin gözü önünde. Bilimin yayılması, tüm insanlığa, çoğunluğun sırtına semer vurulmuş olarak doğmadığını ...açıkça gösterdi. Bunlar, diğerleri için umut kaynaklarıdır.

Bağımsızlık Bildirgesi böylece, John Locke'un doğal haklar anlayışı ile Aydınlanmanın akılcılık ve bireysel özgürlük ilkelerini cumhuriyetçi bir bağlama oturtarak somut bir siyasi metne dönüştürmüştür. Bildirge aracılığıyla halkın egemenliği ve yönetim yetkisinin halktan alındığı cumhuriyetçi bir ilke öne sürülmüştür. Bu vesileyle, bireysel hakların korunması yalnızca doğal bir hak değil, aynı zamanda meşru bir yönetim sisteminin temel taşı olarak konumlandırılmıştır. Bu açıdan Bildirge, Jefferson'ın Aydınlanma ve cumhuriyetçi düşünce sistemi arasındaki bağlantıyı kurduğu en belirgin metinlerden biri olmuştur.

Jefferson'ın cumhuriyetçi idealleri, din ve devletin ayrılması gerektiği fikrini de içerir. Ona göre, din özgürlüğü bireysel özgürlüklerin bir parçasıdır ve devletin dine müdahale etmemesi gerekir. Bu bağlamda Jefferson, devletin resmi bir din belirlemesine veya dini inançları dayatmasına karşı çıkmıştır. Virginia Din Özgürlüğü Yasası'nın hazırlanmasında önemli bir rol oynayan Jefferson, bu yasayla birlikte dinin devlet kontrolünden bağımsız olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, din ve devletin ayrı tutulması hem dini özgürlüklerin korunmasını sağlar hem de hükümetin meşruiyetini tehlikeye atan potansiyel çatışmaları önler.

Jefferson'ın fikirleri Amerikan siyasi düşüncesinin şekillenmesinde etkili olmakla birlikte, özellikle kadınlar, köleler, yerli Amerikalılar ve mülk sahibi olmayanlarla[32] ilgili önemli dışlamalar da içermektedir. Onun cumhuriyet vizyonu, yalnızca belirli grupların - yani beyaz erkek mülk sahiplerinin- tam olarak hak sahibi olduğu ve kendi kendini yönetmeye katılabildiği bir cumhuriyettir. Jefferson'ın cumhuriyetçiliğinin bu dışlayıcı yönü, benimsediği ilkelerin evrenselliğini zayıflattığı için pek çok eleştiriye konu olmuştur.

PRATİK UYGULAMALAR: JEFFERSON'IN SİYASİ KARİYERİ

Jefferson siyaset teorisi alanında kapsamlı yazılar yazmadığı için onda özgün ya da yeni fikirler bulmak kolay değildir. Bir açıdan onun değeri Aydınlanma ve cumhuriyet fikirlerini pratik bağlamda uygulama yetisinde bulunabilir. Bu nedenle, Jefferson'ın siyasi kariyerine ve en önemlisi de başkanlık dönemine bu makale kapsamında odaklanmak, onun Aydınlanma ve cumhuriyet anlayışının somut yansımalarını anlamak açısından faydalı olacaktır.

[32] Jefferson açısından bireysel mülk sahipleri cumhuriyetin temel siyasi birimlerini oluşturacak ve kendi kendini yönetmenin başlıca unsurunu temsil edecektir (Curtis, 2012, s. 61).

Jefferson, yürütme yetkisinin kullanılmasını (siyasi hayatın pratik gerçekleri) anayasal demokrasinin teorik gereklilikleri ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Alexander Hamilton'un monarşik geleneklerle daha uyumlu olan yürütme gücü anlayışının aksine, güçlü ama yine de demokratik rızaya dayanan bir yürütme oluşturmaya dikkat etmiştir. Bu açıdan Jefferson'ın yaklaşımı, başkanlık makamının gücünü halkın demokratik iradesinden almasını sağlamayı amaçlamıştır. Jefferson, yasaların uygulanmasının ya da yasaların nasıl uygulanıp yürürlüğe konulduğunun, yasaların oluşturulmasından daha önemli olabileceğine inanmıştır. Bu, onun hiçbir yasanın her durumu öngöremeyeceği ve dolayısıyla bir dereceye kadar yürütmenin takdir yetkisinin gerekli olduğu anlayışını yansıtmaktadır (Bailey, 2007, s. 6, 14, 62). Jefferson bu bağlamda 1800 yılında kendi başkanlık seçimini "hükümetimizin ilkelerinde, 1776'da gerçekleşen devrim kadar gerçek bir devrim" olarak nitelemiştir (Bailey, 2007, s. 132).

Jefferson'ın başkanlığı döneminde en dikkat çekici politikalarından biri, federal hükümetin yetkilerini sınırlamak ve mali-idari yapısını küçültmek yönündeki çabaları olmuştur. Borç ve vergilerden cumhuriyete gelecek yozlaşma tehdidini önemli görmüştür (Tucker & Hendrickson, 1990, s. 88). Bu amaçla, birçok federal kurumu küçültme ve federalistlerin inşa ettiği bürokratik yapıyı hafifletme politikasını izlemiştir. Mesela Hazine Bakanlığı'nın personel sayısını 500 azaltmış, federal hükümetin büyüklüğünü yüzde 40 oranında küçültmüştür (Newbold, 2010, s. 28-29). Alexander Hamilton'un önderlik ettiği önceki Federalist yönetim, güçlü bir merkezî hükümet ve geniş çaplı kamu borçlarıyla devleti yönlendirmişti. Ona göre güçlü bir merkezi hükümet, bireylerin özgürlüklerini tehdit ediyordu.[33] Jefferson, bu merkeziyetçi yapıyı zayıflatmak için ilk olarak hükümet harcamalarını azaltma ve vergileri düşürme politikasına yönelmiştir. Bunun somut örneklerinden biri, Amerikan ordusu ve donanmasında yaptığı ciddi bütçe kesintileridir. Vergiler açısından ise, Federalistlerin uygulamaya koyduğu viski vergisini kaldırarak, kırsal bölgelerde yaşayan küçük çiftçilerin üzerindeki ekonomik yükü hafifletmiştir. Bu ve benzeri uygulamalarla güçlü merkezi yönetim yapılarının zayıflatılmasını sağlamıştır. Bu hamle, cumhuriyetçi bir düşünceye dayanıyordu: Devlet ne kadar küçükse, bireysel özgürlükler o kadar korunmuş olacaktı.

Jefferson, bankacılık sistemine karşı duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmiştir. Bankacılığı, anayasalarda kalan bir leke olarak görmüş ve bu sistemin ülkenin yıkımına yol açacağını öne sürmüştür. Bankacılığın, yolsuzlukla kumar oynayanlar tarafından kötüye

[33] Jefferson (1820a) bir mektubunda şunları ifade eder: *"evrensel insanlık toplumunun üyeleri olarak … akla dayalı bir hükümetin güce dayalı bir hükümetten daha iyi olduğunu kanıtlamak için verdiğimiz güveni boşa çıkarmamak kutsal görevimizdir."*

kullanılacağını ve vatandaşların servetini ve ahlakını yok edeceğini iddia etmiştir (Peterson, 1970, s. 435). Ayrıca, borçlanmanın sadece borçlanmayı gerçekleştiren nesil içinde geri ödenmesi gerektiğini, aksi takdirde gelecek nesillerin haklarının çiğneneceğini savunur. Bu bağlamda, gelecekteki nesilleri borçlandırmayı büyük ölçekli bir dolandırıcılık olarak tanımlar (Jefferson 1816a). Jefferson'ın bankacılığa karşı antipatisinde tarım ekonomisini desteklemesi etkili olmuştur (Becker, 1943, s. 700).

Jefferson'ın başkanlık döneminde verdiği en stratejik kararlardan biri, 1803 yılında Fransa'dan Louisiana topraklarını satın almasıdır. Bu satın alma, Amerikan topraklarını iki katına çıkarmış ve Amerika'nın Batı'ya doğru genişlemesinin önünü açmıştır. Bu genişleme, Jefferson'ın "bağımsız çiftçilerden oluşan bir cumhuriyet" vizyonunu desteklemiş ama cumhuriyetçi ilkeleriyle de bir çelişki yaratmıştır.[34] Louisiana satın alımını gerçekleştirebilmek için Anayasa'da açıkça belirtilmemiş olan bir yetkiyi kullanarak, federal hükümetin gücünü artıran bir karar almıştır (Newbold, 2010, s. 34). Jefferson, kendisi de bu durumun farkında olarak, bu hamlenin cumhuriyetçi ilkelerle tam olarak uyumlu olup olmadığını sorgulamıştır. Ancak, uzun vadede halkın yararına olacağını düşündüğü için bu genişleme hamlesini gerçekleştirmiştir (Becker, 1943, s. 699). Louisiana'nın satın alınması, sadece toprak genişlemesi olarak değil, aynı zamanda Amerika'nın siyasi ve ekonomik geleceğini şekillendiren bir karar olarak Jefferson'ın Aydınlanma ve cumhuriyetçi ilkelerine bağlılığını test etmiştir. Bu genişleme, Amerikan yerli halklarının haklarının göz ardı edilmesine ve yerli kültürlerinin tahrip edilmesine (hatta yok edilmesine) yol açmıştır (Moses, 2019, s. 63, 272). Jefferson, Aydınlanmanın evrensel haklar ve özgürlükler ilkelerini benimsemesine rağmen, yerli halklarla ilgili politikalarında bu ilkeleri hayata geçirmemiştir. Yine burada üzerinde durulması gereken bir konu, Louisiana'nın satın alınmasının Jefferson'ın tarıma dayalı, ademi merkeziyetçi ve cumhuriyetçi idealleri ile yeni toprakların yönetimi için gereken merkeziyetçi güç arasında bir tutarsızlık yaratmış olmasıdır.

Jefferson'ın başkanlık dönemi, aynı zamanda yargı organıyla yaşanan önemli bir gerilimle dikkat çeker. John Adams'ın başkanlığının son günlerinde yaptığı ve "Gece Yarısı Yargıçları" olarak bilinen federal yargıç atamaları Jefferson yönetimi tarafından büyük bir sorun olarak görülmüştür. Jefferson, bu atamaların bir kısmını engellemeye çalışmış ve bu durum Amerikan hukuk tarihinin en önemli davalarından biri olan *Marbury v. Madison* davasına yol açmıştır (Kidd, 2022, s. 162). 1803 yılında karara bağlanan bu dava, Amerika Yüksek Mahkemesi'nin kendi kendine anayasal denetim yetkisini ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Mahkemenin bu kararı, federal hükümet içinde yargının gücünü önemli

[34] Louisiana'nın satın alınması ayrıca güç ve şiddete başvurmaksızın uluslararası anlaşmazlıkları başarılı diplomatik yollarla çözmenin bir yolu olarak da yorumlanmıştır (Tucker ve Hendrickson, 1990, s. 14)

ölçüde artırmış ve yasaların anayasal denetimi konusunda yeni bir çerçeve oluşturmuştur. Jefferson, yargının bu yetkiyi kendi eline almasına şiddetle karşı çıkmıştı. Çünkü bu durum federal hükümetin başka bir organı olan yargının güçlenmesi ve yargının halk egemenliğini tehdit edebileceği anlamına geliyordu. Jefferson, halk egemenliğinin en önemli unsurlarından birinin, seçilmiş yöneticilerin halk adına karar alma yetkisi olduğunu savunmuştur. Ancak, yargının bu yetkisini sorgulasa da bu karar, Amerikan hukuk sisteminin önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu olay, Jefferson'ın Aydınlanmanın hukukun üstünlüğü ilkeleri ve güçler ayrılığı anlayışı ile kendi cumhuriyetçi ilkeleri arasında denge kurma çabasında karşılaştığı zorlukları gözler önüne sermektedir. Jefferson, bir yandan yargının bağımsızlığını teorik olarak desteklerken, diğer yandan bu bağımsızlığın halkın seçilmiş temsilcileri üzerinde kontrol mekanizmasına dönüşmesini istememiştir. Bu gerilim, onun cumhuriyetçi ve Aydınlanmacı düşüncelerinin uygulamadaki sınırlarını ortaya koymaktadır.

Jefferson'ın başkanlık dönemi, dış politikada da önemli sınavlardan geçmiştir. 1807 yılında Napolyon Savaşları devam ederken, İngiltere ve Fransa arasında sıkışan Amerikan ticaret gemileri ciddi bir tehdit altına girmişti. İngiltere'nin Amerikan gemilerine el koyması ve Amerikalı denizcileri zorla İngiliz donanmasına katmaya çalışması nedeniyle İngiltere'ye karşı askeri güç kullanamaması Jefferson'ı ticaret ambargosuna yöneltmiştir. 1807'de çıkardığı *Embargo Act* (Ambargo Yasası), Amerikan gemilerinin yabancı limanlara mal taşımasını yasaklayarak hem İngiltere hem de Fransa üzerinde ekonomik baskı kurmayı amaçlamıştır. Jefferson, bu politikanın savaşa başvurmadan barışçı bir çözüm sunacağını ummuş ancak ambargo, Amerikan ekonomisi üzerinde İngiltere'den daha büyük bir yıkım yaratmış ve özellikle deniz ticaretine bağımlı olan kuzey eyaletleri ile tarıma dayalı güney ve batı bölgelerinde büyük bir tepki toplamıştır. Bu karar, cumhuriyetçi özgür ticaret ve devletin bireylerin ekonomik faaliyetlerine müdahale etmeme ilkesiyle çelişmekteydi. Jefferson, bu noktada barışçıl çözüm arayışında olsa da ekonomik özgürlüğü sınırlayan bir politika izlemiş ve bu durum, onun cumhuriyetçi ilkeleri ile uygulamaları arasındaki en önemli tezatlardan biri olmuştur (Newbold, 2010, s. 45-49; Cogliano, 2014, s. 237-239; Kidd, 2022, s. 178).

Eğitim, Jefferson'ın yaşamı boyunca süren bir ilgi alanı olmuştur. Bu ilgi onun Aydınlanma düşüncesine bağlılığını ve Aydınlanma ideallerini (Aydınlanmanın eşitlik ve bireysel haklar ilkeleri) pratikte uygulamaya çalıştığını gösterir. Eğitim, özgürlükle doğrudan ilişkili olduğu için, cumhuriyetçi hükümetin temel işlevlerinden biri olarak görülmelidir. Kendi kendini yönetme ideali, yurttaşlık (civic) değerlerine sahip olmak ve halkın hükümeti sorumlu tutmayı öğrenmesi ancak bir halkın kendisini yönetmeye

hazırlamış olmasıyla mümkün olacağı için halk eğitimi Jefferson'ın tüm siyasi projesi için hayati önemdedir. Ona göre, her hükümet biçimi insani zayıflık izleri ve yozlaşma eğilimleri içerdiğinden, iktidar sadece yöneticilere emanet edilemezdi. Eğitim, zorbalık ve baskıların engellenmesinin anahtarıdır. Yöneticilerden kaynaklanan bu tehlikeyi kontrol altına almak için, halk, kendi haklarının temsilcilerini dikkatlice seçmek ve onların davranışlarını dikkatle izlemek için eğitilmek durumundaydı. Halk her ne kadar kendi kendini yönetemese bile siyasal otoritenin nihai sahibi oldukları için bir yargıç olarak yöneticileri gözlemleyebilirler. Ancak bunun için zihinlerinin belli bir dereceye kadar eğitilmesi zaruri idi. Bu açıdan onun vizyonu, Wilhelm von Humboldt gibi çağdaş Prusyalı seçkinlerin merkezi hükümeti güçlendirmek amacıyla eğitimli yöneticiler ve bürokratlar yetiştiren ilk devlet okulu sisteminden farklı olmuştur (Staloff, 2009, s. 135; Schneider, 1943, s. 247; O'Shaughnessy, 2021, s. 4; Holowchak, 2014, s. 3). Jefferson, Eski Dünya eğitiminin ve bunun bazı New England üniversitelerinde tekrarlanmasının genç Amerikalıların gerçek ahlaki doğasını yozlaştırdığını düşünüyordu. Geleneksel eğitim, çocuklara kendi iç kaynaklarına ve bağımsız düşünce kapasitelerine güvenmeyi öğretmek yerine onları rahip eğitimcilerinin kölesi haline getiriyordu (Neem 2012b, s. 48). Jefferson'ın bu açıdan insan doğası ve onun esnekliği anlayışı eğitimin potansiyelini ve bir ümidi mümkün kılar. Eğitimle insan kültürel bir dönüşüm gerçekleştirebilir.

Yönetici elit için yüksek öğrenim önemli olmakla birlikte, Jefferson'ın zihninde, hayatının son yıllarında Virginia Üniversitesi'nin kurulmasına kadar, kitleler için temel öğretim daha önemli olmuştur. Jefferson'ın eğitim reformu konusundaki ilk girişimi, 1778'de sunduğu üç ayrı yasa tasarısıyla başlamıştır. Bunlardan ilki, *A Bill for the More General Diffusion of Knowledge* başlığını taşıyordu ve eyalet genelinde kamuya ait ilkokul ve gramer okulları sistemini ve yetenekli ancak yoksul erkek çocuklar için bursları zorunlu kılıyordu. Bu tasarı tüm özgür çocuklar için temel eğitimi ve yetenekli ama yoksul erkek çocuklar için bursları teşvik ederek zamanı açısından vizyoner sayılabilir. İkinci tasarı, William ve Mary Koleji'nin tamamen seküler bir yüksek öğrenim kurumu olarak yeniden yapılandırılmasını ve öğrencilerin, zenginlik, doğum ya da diğer tesadüfi durum ve koşullara bakılmaksızın seçilmesini, üçüncüsü ise Richmond'da bir araştırma kütüphanesi kurulmasını öneriyordu. Jefferson'ın yasa tasarısı, siyasi anlamda son derece eşitlikçi görülebilir. İlköğretim, insanlara kendi başlarına düşünmeyi öğreterek onların siyasal demokraside eşitler olarak katılmalarını sağlayacaktı. Bununla birlikte, müfredatın ve sınırlı eğitim hareketliliğinin kitleleri kendi kendilerini yönetmeleri için gerçekten güçlendirmeyi değil, mevcut sosyal düzeni koruma fonksiyonu olarak işlev gördüğü de belirtilmelidir (Staloff, 2009, s. 128). Jefferson'ın eğitim vizyonu hiyerarşik bir karakter sergilemektedir. Sadece en yetenekli öğrencilerin yüksek öğrenim görmesi gerektiğine

inanmış, çoğunluğun ise sadece temel bir eğitim alabileceğini öngörmüştür. Jefferson'ın eğitim felsefesindeki bu elitist unsur, onun sosyal kontrol ve demokratik bir toplumda düzenin korunmasına ilişkin daha geniş kaygılarını yansıtmaktadır (Moses, 2019, s. 324)

Yine de Jefferson'ın eğitim anlayışında Aydınlanma düşüncesi belirgindir. Eğitimden aydınlanmış cumhuriyetin yozlaşma ihtimaline engel olması, tiranlığı engellemesi ve cumhuriyetin bekasını güvence altına alması bekleniyordu (O'Shaughnessy, 2021, s. 41). Halk hükümetinin en büyük tehlikesi, aşama aşama bir süreç sonunda tiranlıkla sonuçlanan hırslı devlet adamlarından geliyordu. Jefferson burada David Hume'un politik meselelerde "her insanın bir sahtekâr olarak varsayılması gerektiği" ve yalnızca "doyumsuz hırs ve açgözlülükle" hareket ettiği düşüncesini kabul etmişti. Hırs elbette tiranlığın tek kaynağı değildi. Jefferson için en azından bir diğer tehlike, halkın zihnini kör edebilecek olan batıl inançtı. Jefferson'ın eğitim planı, eğitimin kaynağı olarak kutsal yazıları tamamen kaldırarak bu tehlikeyi bertaraf etmeyi amaçlamıştır.[35] Benzer biçimde eyalet genelinde devlet okullarının kurulması da din insanlarının etkisini ortadan kaldırmayı gerektiriyordu. Cehalet ve batıl inanç tehlikesine karşı sadece sıradan insanlar değil soylular da açık olduğu için, Jefferson, kamuya ait gramer okullarının kurulmasını amaçlayarak zengin ebeveynlerinin çocuklarını din sınıfının etkisinden bağımsızlaştırmaya çalışmıştır. Elbette eğitimin sekülerleşmesinin son aşaması üniversite düzeyinde gerçekleşmek durumundaydı. Jefferson için ülkenin hak ve özgürlüklerinin gelecekteki koruyucularının üniversitelerde bilim ve erdemle donatılması gerekiyordu. Bu amaçla William ve Mary Üniversitesi ile İngiliz Kilisesi arasındaki tüm bağları koparmak için çağrıda bulunmuş, teoloji ve ilahiyat yerine modern bilimlerde tamamen seküler bir müfredat ve denetleme görevinin de kilisede değil siyasi otoritede olmasını önermiştir (Staloff, 2009, s. 132-134).

Jefferson'ın eğitimle ilgili en büyük projelerinden biri, Virginia Üniversitesi'nin kurulmasıdır. Jefferson, bu üniversiteyi Aydınlanma ilkelerine uygun olarak tasarlamış, Avrupa'daki akademik sistemleri model alarak Amerika'da bu ilkeleri yaygınlaştırmayı hedeflemiş ve burayı cumhuriyetçi bir toplumun entelektüel merkezi olarak görmüştür. Bir avukat olarak üniversitenin kuruluş belgelerini ve mülk satın alma işlemlerini hazırlamış, bir politikacı olarak siyasi muhalefete rağmen Virginia meclisinin desteğini kazanmış, bir

[35] Jefferson *Notlar*'da şöyle yazar: *"Bu amaçla, daha önce de belirtildiği gibi, tüm eğitimlerini alacakları ilk aşamadaki okumaların ağırlıklı olarak tarihsel olması önerilmektedir. Tarih onları geçmişten haberdar ederek gelecek hakkında yargıda bulunmalarına imkân verecek; başka zamanların ve başka ulusların deneyimlerinden yararlandıracak; onları insanların eylemleri ve tasarımları konusunda yargıç olarak vasıflandıracak; hırsın bürünebileceği her kılık altında onu tanımalarını ve onu tanıyarak görüşlerini yenmelerini sağlayacaktır"* (Jefferson, 2022, s. 229).

haritacı olarak üniversite arazisini bizzat ölçüp haritalandırmış, bir mimar olarak kampüsün tasarımını yapıp inşaatını yönetmiş (üniversitesinin merkezinde Rotunda diye bilinen bir bina vardır ve bu bina yeni seküler eğitimin merkezi olarak tasarlanmıştır) ve bir entelektüel olarak müfredatı geliştirip kütüphane için kitaplar seçmiş ve akademik personel için kriterler belirlemiştir.[36] Jefferson, eğitimde özgürlüğü ve eleştirel düşünceyi ön planda tutmuş ve üniversitenin, Amerika'nın Aydınlanma sürecinde önemli bir rol oynayacağına inanmıştır. Bunu sağlamak için, bu yeni üniversitede ilahiyat profesörü bulunmaması, teoloji öğretilmemesi ve üniversitede bir şapel açılmaması konusunda kararlı olmuş, bunun yerine ahlak felsefesinin konulmasında ısrarcı olmuştur.[37] Bu tavır dinin değil, mezhepçi olmak durumunda kalan ilahiyatın ve dini dogmaların müfredattan çıkarılması anlamına gelir ve elbette Jefferson'ın bu uygulamaları dini grupların tepkisini çekmiştir. Bunlara ilaveten, Jefferson, üniversitenin sadece entelektüel bir eğitim merkezi olmasını istememiş, aynı zamanda topluma katkıda bulunacak pratik bilgi ve beceriler kazandırmayı amaçlayan bir kurum olmasını hedeflemiştir (Neem, 2012a, s. 106; Buckley, 2013, s. 190; O'Shaughnessy, 2021, s. 1-2, 150, 165). Jefferson'ın Virginia Üniversitesi vizyonu, Aydınlanmanın eleştirel düşünce, sekülerlik ve bireysel özgürlük ilkelerini somutlaştıran bir proje olarak, Amerika'nın eğitim tarihinde benzersiz bir yere sahiptir.

Sonuç

Thomas Jefferson, Amerikan siyasi düşüncesinin kurucu figürleri arasında en karmaşık ve çelişkili olanlardan biri olarak kabul edilebilir. Onun hayatına dair yapılan birçok tasvir, Jefferson'ın kimliğini ve düşüncelerini birbirine zıt görünen farklı yönlerle tanımlar: Virginialı bir milliyetçi, köle sahibi bir filozof, aristokrat bir demokrat, taşralı bir kozmopolit ve barışçıl bir emperyalist (Tucker & Hendrickson, 1990, s. 3). Bu tasvirler, Jefferson'ın hem Amerika'daki siyasi rolünün hem de uluslararası entelektüel ve siyasi ortamla olan ilişkisinin anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Jefferson'ın hayatı, Aydınlanma düşüncesiyle olan güçlü bağlarına karşın, paradokslarla doludur. "Tüm insanlar eşittir" gibi devrimci bir argümanı ileri sürmesine ve bireysel özgürlük ve halk egemenliği gibi kavramları siyasi yapıya entegre etmesine rağmen, köle sahibi olması ve köleliği sürdüren bir sistemde yer alması bu ideal ile ciddi bir çelişki yaratmıştır. Aynı şekilde, cumhuriyetçi ilkeleri benimsemekle birlikte, kadınlar, yerli

[36] Jefferson, her pazar günü öğrencilerini sırayla Monticello'daki evinde ağırlayarak entelektüel sohbetler düzenlemiş, bu toplantılar, torunu tarafından "Akıl Ziyafeti" olarak adlandırılmıştır (O'Shaughnessy, 2021, s. 11).

[37] Jefferson, Rotunda'daki çim alanın başına bir şapel yerine kütüphaneyi yerleştirerek üniversiteye ilişkin Aydınlanma vizyonunu göstermiştir (O'Shaughnessy, 2021, s. 128).

Amerikalılar ve kölelerle ilgili politikaları bu evrensel özgürlük ve eşitlik iddialarına ters düşmektedir. Jefferson'ın bu tutumu, Aydınlanma düşüncesinin evrensel hak ve özgürlük ilkeleri ile onun somut politikaları arasında bir gerilim yaratmıştır. Haiti Devrimi karşısında aldığı tutum, bu gerilimi daha da derinleştiren bir örnek olarak öne çıkmaktadır; Jefferson, evrensel özgürlük ideallerini savunan biri iken, Haiti Devrimi'ni desteklememiş ve bunun yerine siyasi pragmatizmi tercih etmiştir.

Jefferson'ın öneminin bir boyutu da siyaset teorisi üzerine kapsamlı yazılar yazmamasına mukabil, mevcut teorileri pratik politikalarla hayata geçirme çabalarında yatmaktadır. Jefferson, ilginç bir şekilde tarihte pek görülmeyecek bir biçimde hem bir düşünür hem de bir devlet insanı ve siyasal bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Başkanlık döneminde federal hükümetin gücünü sınırlamaya yönelik politikaları ve bireysel özgürlükleri koruma amacıyla gerçekleştirdiği reformlar, onun cumhuriyetçi ilkeleri uygulama konusunda ne denli kararlı olduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte, Louisiana satın alımı ve Ambargo Yasası gibi kararlar, onun siyasi pragmatizmini ortaya koyarken, aynı zamanda ilkeleriyle zaman zaman uyumsuzluk taşıdığını da göstermektedir.

Jefferson'ın eğitim reformları ve özellikle Virginia Üniversitesi'nin kurulması Aydınlanma düşüncesine olan bağlılığını pratikte gösteren önemli adımlardır. Jefferson, eğitimi, cumhuriyetçi bir toplumun temelini oluşturacak vatandaşlık erdemlerini geliştirmenin bir aracı olarak görmüştür. Ona göre, bireysel özgürlüklerin ve halk egemenliğinin korunabilmesi, ancak halkın eğitilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda, Virginia Üniversitesi'nin kurulması, onun eğitimde sekülerliği ve bilimi merkeze alan bir sistem oluşturma çabasının somut bir örneğidir.

Ayrıca, Jefferson'ın din-devlet ayrımı konusundaki görüşleri, Amerikan siyasi kültüründe kalıcı izler bırakmıştır. Virginia Dini Özgürlük Yasası, onun sekülerlik ve dini özgürlük anlayışının bir yansımasıdır. Jefferson, dinin bireysel bir tercih olduğunu ve devletin bu alana müdahale etmemesi gerektiğini savunarak, hem Aydınlanma düşüncesine olan bağlılığını göstermiş hem de Amerikan siyasi sistemine önemli bir katkı sunmuştur.

Jefferson'ın kurduğu geniş ulusal ve transatlantik bilgi-fikir ağı, onun entelektüel yönünü güçlendiren önemli bir unsurdur. Aydınlanma düşüncesine olan bağlılığı, Amerikan siyasi yapısına derin etkiler bırakmakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası fikir alışverişlerinde de etkili olmuştur. Jefferson'ın entelektüel ve politik liderliği, Amerikan demokrasisinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Jefferson'ın Aydınlanma ve cumhuriyetçilik ilkelerini bir araya getirme çabasının en somut örneği, Bağımsızlık Bildirgesi'nde görülebilir. Bu bildirgede yer alan "doğanın yasaları", "tüm insanlar eşittir", "vazgeçilemez haklar" ve "yönetim halkın rızasına dayanmalıdır" gibi ifadelerle dile getirilen evrensel değerler, onun siyaset felsefesini özetler. Bu özgürlük ve eşitlik gibi evrensel değerler bağlamı, aynı zamanda Jefferson'ın ideallerini ne ölçüde hayata geçirebildiğini sorgulama fırsatı da sunar.

Sonuç olarak, Jefferson'ın Aydınlanma idealleri ile cumhuriyetçi ilkeleri birleştirme çabası hem entelektüel bir vizyon hem de Amerika'da hayata geçirilen bir reform hareketi olarak değerlendirilebilir. Jefferson'ın cumhuriyet ve Aydınlanma değerlerine olan bağlılığı, Amerikan siyasi sistemine büyük katkılarda bulunmuş, ancak bu ideallerin evrensel düzeyde uygulanmasında tutarsızlıklar barındırmıştır. Kölelik, kadın hakları ve yerli Amerikalılar gibi meselelerdeki sınırlı politikaları, onun eşitlik ve özgürlük argümanları ile örtüşmemektedir. Jefferson'ın bu çelişkileri, onu tarihte hem güçlü bir düşünür hem de karmaşık bir lider olarak konumlandırmaktadır. Yine de onun siyasi pragmatizmi, geniş bilgi ağı ve Aydınlanma idealleri doğrultusunda Amerika'nın temellerini inşa etme çabası, onu Amerikan tarihinin en etkili figürlerinden biri yapmaktadır. Siyasi mirası, Aydınlanma'nın dönüştürücü etkisi kadar, bu dönüşümün eksik kaldığı noktaları da ortaya koyarken, modern demokratik düşüncenin sınırlarını anlamak açısından önemli bir tartışma zemini sunmaktadır.

Summary

This article examines Thomas Jefferson's Enlightenment thought and his understanding of republican politics and looks at his intellectual life through a historical and philosophical approach. Jefferson is regarded as one of the most prominent representatives of Enlightenment thought in America and one of the key political and intellectual figures who made significant contributions to Enlightenment political philosophy. Therefore, this study seeks to explore Jefferson's position within the Enlightenment, how he understood it, and how he positioned Enlightenment thought in America.

Jefferson possessed a wide range of interests, almost embodying the characteristics of a 'Renaissance man'. He was deeply interested in scientific studies, personally engaged in scientific activities, showed keen interest in various fields of natural philosophy, pursued educational reforms, and maintained constant communication with the intellectual world of his time. Considering his presidency of the American Philosophical Society, this scientific and philosophical aspect of him becomes even more apparent. Jefferson's philosophy stressed that liberty and equality were fundamental rights and that everyone was born with innate reason and moral sense. He considered the biggest challenges to liberty to be ignorance, superstition, and government intervention with people's use of reason. Jefferson was cautiously optimistic, believing that while progress was not assured, it was possible.

Jefferson's political and moral beliefs stemmed from in his interaction with Enlightenment philosophy. His appreciation of reason, science, and individual rights and liberties stems from his exposure to the ideas of Enlightenment philosophers like Francis Bacon, John Locke, and Isaac Newton. Jefferson was a fervent supporter of human reason and thought that people had the right to self-government because they were born with natural rights. In his view, equality and liberty would serve as the cornerstones of American society. Jefferson aimed to establish a political system based on Enlightenment principles, which prioritized limited government and liberty.

Jefferson's Enlightenment ideas are deeply embedded in his republican political thought. Jefferson was a strong proponent of the sovereignty of the people and the notion that the state should uphold the rights of its citizens by protecting their natural rights. His interpretation of republicanism placed a strong emphasis on the need to keep government powers in check in order to avoid the accumulation of power that could result in despotism. Two of Jefferson's main republican tenets were his support for decentralization and his disapproval of strong government control.

Jefferson's whole intellectual and political philosophy, then, centers around education. While there are aspects of his educational vision that should be criticized from an egalitarian perspective, he is still regarded as a pioneer in the modernization of education. He made notable efforts to extend education to the wider society and to build a university education system on Enlightenment values. Education is of critical importance for the republican individual, both in terms of self-development and self-governance, and political participation, as well as in preventing the problems and tendencies toward corruption that may arise in political and social life. His vision for education extended beyond the elite and was aimed at creating a system of public education that would prepare individuals to be active and virtuous participants in civic life. His faith in the transformational potential of education is a reflection of his larger Enlightenment philosophy in the importance of reason and knowledge for the advancement of the individual as well as the society.

A significant concern in this regard is the role of religion and the connection between religion and the state. Jefferson emphasized the importance of keeping church and state separate, famously referring to it as the "wall of separation". Jefferson's personal view on religion changed over time, but he generally kept a distance from traditional and institutional religious beliefs. He was especially concerned about the potential issues that religion could pose for higher education and the government's functioning.

The article also examines the issue of slavery, highlighting the deep conflict it poses in Jefferson's life and historical reputation. Even though Jefferson discussed the ethical problems of slavery in some writings and was against it in theory, he did not actively work to abolish slavery during his lifetime. The article points out that, despite claiming to support equality and human rights, Jefferson still owned slaves and gained from the slavery system. The complexity and contradiction in Jefferson's views and actions are evident in his failure to translate his Enlightenment beliefs into tangible efforts against slavery. Although he held negative views on slavery's moral implications, he did not implement policies to effectively eliminate or alleviate the system.

The article explores how Jefferson's philosophical beliefs frequently aligned with the practicalities of government within the realm of political activities. One of the major examples often talked about is the Louisiana Purchase that occurred in 1803. This choice, consistent with Jefferson's idea of an agrarian republic, necessitated the increase of presidential authority in ways that seemed to go against his previous position on a limited government. The Louisiana Purchase exemplifies a dilemma in Jefferson's political career, illustrating the conflict between his dedication to strict adherence to the constitution and the necessity of governing an expanding country. Although Jefferson defended the acquisition as being in the nation's best interest, it still presented obstacles to his beliefs in Enlightenment and republican values.

To sum up, the article discusses the enduring influence of Jefferson's Enlightenment ideas and republican principles on American culture. Although Jefferson's impact on democratic governance, education, and individual rights was significant, his legacy is marred by his failure to effectively address slavery among other things, leading to complexities in his historical evaluation. The article highlights that Jefferson's Enlightenment beliefs, while revolutionary, were constrained by the practical limitations of his era and his personal situation. In the end, Jefferson has been depicted as someone whose philosophical contributions influenced American political thought, but he did not always fully implement those ideals in practice.

Kaynakça

Appleby, J. ve Ball, T. (1999). Introduction. J. Appleby and T. Ball (Ed.). *Political Writings, Thomas Jefferson* içinde (xiii-xxxi). Cambridge: Cambridge University Press.

Bailey, J. D. (2007). *Thomas Jefferson and Executive Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Becker, C. (1943). What Is Still Living in the Political Philosophy of Thomas Jefferson. *The American Historical Review*, *48*(4), 691-706.

Buckley, T. E. (2013). *Establishing Religious Freedom: Jefferson's Statute in Virginia*. Charlottesville & London: University of Virginia Press.

Caivano, D. (2023). *A Politics of All: Thomas Jefferson and Radical Democracy*. Lanham: Lexington Books.

Cogliano, F. D. (2014). *Emperor of Liberty: Thomas Jefferson's Foreign Policy*. New Haven and London: Yale University Press.

Commager, H. S. (1975). *Jefferson, Nationalism, and the Enlightenment*. New York: George Braziller.

Curtis, C. M. (2012). *Jefferson's Freeholders and the Politics of Ownership in the Old Dominion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dreisbach, D. L. (2002). *Thomas Jefferson and the Wall of Separation between Church and State*. New York and London: New York University Press.

Egerton, D. R. (2009). Race and Slavery in the Era of Jefferson. F. Shuffelton (Ed.). *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson* içinde (73-82). Cambridge: Cambridge University Press.

Helo, A. (2009). Jefferson's Conception of Republican Government. F. Shuffelton (Ed.). *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson* içinde (35-46). Cambridge: Cambridge University Press.

Helo, A. (2014). *Thomas Jefferson's Ethics and the Politics of Human Progress: The Morality of a Slaveholder*. Cambridge: Cambridge University Press.

Holowchak, M. A. (2014). *Thomas Jefferson's Philosophy of Education: A Utopian Dream*. London and New York, Routledge.

Jayne, A. (1998). *Jefferson's Declaration of Independence: Origins, Philosophy, and Theology*. Kentucky: The University Press of Kentucky.

Jefferson, T. (2022). *Notes on the State of Virginia*, Ed. R. P. Forbes. New Haven and London: Yale University Press.

Jefferson, T. (1999). *Political Writings*. J. Appleby and T. Ball (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Jefferson, T. (1914). *Autobiography of Thomas Jefferson 1743-1790*. An Introduction and Notes by P. L. Ford, G. P. Putnam's Sons.

Jefferson, T. (1826). *From Thomas Jefferson to Roger Chew Weightman, 24 June 1826*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/98-01-02-6179

Jefferson, T. (1825). *From Thomas Jefferson to Henry Lee, 8 May 1825*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/98-01-02-5212

Jefferson, T. (1820a). *Thomas Jefferson to Richard Rush, 20 October 1820*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-16-02-0291

Jefferson, T. (1820b) *Thomas Jefferson to John Holmes, 22 April 1820*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-15-02-0518

Jefferson, T. (1816a). *Thomas Jefferson to John Taylor, 28 May 1816*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-10-02-0053

Jefferson, T. (1816b). *Thomas Jefferson to "Henry Tompkinson" (Samuel Kercheval), 12 July 1816*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-10-02-0128-0002

Jefferson, T. (1811). *Thomas Jefferson to Benjamin Rush, 16 January 1811*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-03-02-0231

Jefferson, T. (1810). *Thomas Jefferson to John Tyler, 26 May 1810*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-02-02-0365

Jefferson, T. (1807). *From Thomas Jefferson to Albert Gallatin, 13 January 1807*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/99-01-02-4862

Jefferson, T. (1789). *To James Madison from Thomas Jefferson, 6 September 1789*. Erişim tarihi: 10.09.2024, https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-12-02-0248

Kidd, T. S. (2022). *Thomas Jefferson: A Biography of Spirit and Flesh*. New Haven and London: Yale University Press.

Moses, W. J. (2019). *Thomas Jefferson: A Modern Prometheus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Neem, J. N. (2012a). A Republican Reformation: Thomas Jefferson's Civil Religion and the Separation of Church from State. F. D. Cogliano (Ed.). *A Companion to Thomas Jefferson* içinde (91-109). West Sussex: Blackwell Publishing.

Neem, J. N. (2012b). To Diffuse Knowledge More Generally through the Mass of the People: Thomas Jefferson on Individual Freedom and the Distribution of Knowledge. R. M. S. Mcdonald (Ed.). *Light and Liberty: Thomas Jefferson and the Power of Knowledge* içinde (47-74). Charlottesville and London: University of Virginia Press.

Newbold, S. P. (2010). *All but Forgotten: Thomas Jefferson and the Development of Public Administration*. New York: State University of New York Press.

O'Shaughnessy, A. J. (2021). *The Illimitable Freedom of the Human Mind: Thomas Jefferson's Idea of a University*. Charlottesville and London: University of Virginia Press.

Parkinson, R. G. (2012). The Declaration of Independence. F. D. Cogliano (Ed.). *A Companion to Thomas Jefferson* içinde (44-59). West Sussex: Blackwell Publishing.

Peterson, M. D. (1970). *Thomas Jefferson and the New Nation: A Biography*. Oxford: Oxford University Press.

Pybus, C. (2012). Thomas Jefferson and Slavery. F. D. Cogliano (Ed.). *A Companion to Thomas Jefferson* içinde (271-283). West Sussex: Blackwell Publishing.

Ragosta, J. A. (2012). The Virginia Statute for Establishing Religious Freedom. F. D. Cogliano (Ed.). *A Companion to Thomas Jefferson* içinde (75-90). West Sussex: Blackwell Publishing.

Rakove, J. N. (2004). Jefferson, Rights, and the Priority of Freedom of Conscience. R. Fatton Jr. ve R. K. Ramazani (Ed.). *The Future of Liberal Democracy: Thomas Jefferson and the Contemporary World* içinde (49-64). New York: Palgrave Macmillan.

Rebok, S. (2014). *Humboldt and Jefferson: A Transatlantic Friendship of the Enlightenment*. Charlottesville and London: University of Virginia Press.

Richard, C. J. (1989). A Dialogue with the Ancients: Thomas Jefferson and Classical Philosophy and History. *Journal of the Early Republic*. *9*(4), 431-455.

Rush, B. (1951). *Letters of Benjamin Rush Volume II*. L.H. Butterfield (Ed.). Princeton University Press.

Sayre, G. M. (2009). Jefferson and Native Americans: policy and archive. F. Shuffelton (Ed.). *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson* içinde (61-72). Cambridge: Cambridge University Press.

Samuelson, R (2009). Jefferson and Religion: Private Belief, Public Policy. F. Shuffelton (Ed.). *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson* içinde (143-154). Cambridge: Cambridge University Press.

Shuffelton, F. (2012). Thomas Jefferson, Colporteur of the Enlightenment. R. M. S. Mcdonald (Ed.). *Light and Liberty: Thomas Jefferson and the Power of Knowledge* içinde (137-157). Charlottesville and London: University of Virginia Press.

Shuffelton, F. (2009), Introduction. F. Shuffelton (Ed.). *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson* içinde (1-11). Cambridge: Cambridge University Press.

Slauter, E. (2009). The Declaration of Independence and the New Nation. F. Shuffelton (Ed.). *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson* içinde (12-34). Cambridge: Cambridge University Press.

Schneider, H. W. (1943). The Enlightenment in Thomas Jefferson. *Ethics*, *53*(4), 246-254.

Spahn, H. (2012). Thomas Jefferson, Cosmopolitanism, and the Enlightenment. F. D. Cogliano (Ed.). *A Companion to Thomas Jefferson* içinde (364-379). West Sussex: Blackwell Publishing.

Staloff, D. (2009). The politics of Pedagogy: Thomas Jefferson and the Education of a Democratic Citizenry. F. Shuffelton (Ed.). *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson* içinde (127-142). Cambridge: Cambridge University Press.

Steele, B. (2012). *Thomas Jefferson and American Nationhood*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sweet, T. (2009). Jefferson, Science, and the Enlightenment. F. Shuffelton (Ed.) *The Cambridge Companion to Thomas Jefferson* içinde (101-113). Cambridge: Cambridge University Press.

Tocqueville, A. D (2010). *Democracy in America*. E. Nolla (Ed.). J. T. Schleifer (Trans). Indiana: Liberty Fund.

Tucker, R. W. & Hendrickson, D. C. (1990). *Empire of Liberty: The Statecraft of Thomas Jefferson*. Oxford: Oxford University Press.

Valsania, M. (2011). *The Limits of Optimism: Thomas Jefferson's Dualistic Enlightenment*. Charlottesville and London: University of Virginia Press.

Yarbrough, J. M. (1998). *American Virtues: Thomas Jefferson on the Character of a Free People*. Kansas: University Press of Kansas.

MUSTAFA ŞEKİP'İN [TUNÇ] KANT HAKKINDA YAYIMLANAN MAKALELERİ

PUBLISHED ARTICLES BY MUSTAFA ŞEKİP [TUNÇ] ON KANT

Müjdat TAKICAK
Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü,
mujdattakicak78@gmail.com

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Ocak 2024
Kabul edildiği tarih: 17 Ekim 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 26 January 2024
Date accepted: 17 October 2024
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Bilim Tarihi ve Felsefesi; Erken Cumhuriyet Dönemi; Mustafa Şekip Tunç; Kant

Keywords
History of Science and Philosophy; Early Republican Period; Mustafa Şekip Tunç; Kant

DOI
10.33171/10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.3

Öz

Modern psikolojinin ve modern felsefenin Türkiye'de inşa edilmesinde aktif rol alan bilginlerimizden biri olan Mustafa Şekip [Tunç] daha çok Bergson hakkında yaptığı yayınlarla Türkiye'de tanınmıştır. Mustafa Şekip'in ölümünden sonra hakkında çok fazla akademik çalışma yapılmıştır. Mustafa Şekip Kant felsefesi hakkında iki makalesini Osmanlı Türkçesi ile yayımlamıştır. Bunlardan ilki 1925 yılında Milli Mecmua'da yayımlanan "Kant ve Felsefesi" isimli makalesi; diğeri 1927 yılında Hayat Mecmuası'nda yayımlanan "Kant Hiç Kabahatsiz mi?" isimli makalesidir. Bu çalışma kapsamında söz konusu iki makalenin Latin harflerine tam transliterasyonu ve felsefi analizi yapılmıştır. Mustafa Şekip "Kant ve Felsefesi" isimli makalesinde, Kant felsefesinin en belirgin taraflarına değinmiş ve gerekli gördüğü yerlerde konu ile ilgili şahsî fikirlerini paylaşmıştır. Mustafa Şekip bu makalesinde öncelikle Kant'ın Copernicus'tan ilham alarak kurguladığı "özne merkezli" bilgi modelini genel hatları ile açıklamıştır. Makalesinin devamında ise Kant felsefesinde aklın teorik olarak neyi bilip neyi bilemeyeceğini tartışıp Tanrı, ruh, özgürlük gibi metafizik unsurların konumunu izah etmiştir. Mustafa Şekip "Kant Hiç Kabahatsiz mi?" isimli makalesini, Hayat Mecmuası'nın 49. sayısında yayımladığı "Terakki Fikrinin Menşe i ve Tekâmülü" başlıklı makalesinde Kant'a yönelik beyan ettiği görüşlerine dair yakın dostu Azad Bey'in yönelttiği eleştirilere cevaben yazmıştır. Mustafa Şekip bu makalesinde Kant'ın siyasi baskılara boyun eğerek kral II. Frederik'e koşulsuz tabi olmasını eleştirmiştir. Mustafa Şekip, Kant felsefesine dair kaleme aldığı bu makalelerinde yeni bir yaklaşım ortaya koymamıştır fakat Kant felsefesinin erken Cumhuriyet dönemi bilim dünyasında tanınmasına ve ilgi görmesine katkıda bulunmuştur.

Abstract

Mustafa Şekip [Tunç], one of the scholars who played an active role in the construction of modern psychology and modern philosophy in Turkey, was mainly known in Turkey for his publications on Bergson. After Mustafa Şekip's death, much academic work was done on him. Mustafa Şekip published two articles on Kantian philosophy in Ottoman Turkish. The first is his article, 'Kant and His Philosophy,' published in Milli Mecmua in 1925; the second is his article, 'Is Kant Ever Blameless?', published in Hayat Mecmua in 1927. Within the framework of this study, these two articles have been translated into Latin letters and analyzed philosophically. In his article entitled "Kant and His Philosophy", Mustafa Şekip touched upon the most prominent aspects of Kant's philosophy. He expressed his ideas on the subject where he felt it was necessary. In this article, Mustafa Şekip first explained in general terms the "subject-centered" model of knowledge that Kant constructed with inspiration from Copernicus. In the rest of the article, Kant discussed what the mind can and cannot theoretically know in his philosophy and explained the position of metaphysical elements such as God, soul, and freedom. In his article "Is Kant Ever Blameless?", Mustafa Şekip wrote this article in response to his close friend Azad Bey's criticism of his views on Kant in his article entitled "Origin and Development of the Idea of Progress" published in the 49th issue of Hayat Mecmua. In this article, he praised Kant's philosophical views but criticized his "vassal" relationship with the King. He criticized Kant's unconditional submission to King Frederick II by giving in to political pressure. Mustafa Şekip did not present a new approach to Kant's philosophy in these articles. However, he contributed to the recognition and interest of Kant's philosophy in the

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'da çok sayıda öğrenci farklı alanlarda eğitim almak üzere yurt dışına gönderilmiştir. Eğitimini tamamlayıp dönen öğrencilerin de etkisi ile Batılı tarzda eğitim veren kurumlar faaliyete geçmeye başlamıştır. İstenen seviyede olmasa da bu okullar Osmanlı biliminde pozitif yönde bir gelişim sağlamıştır. Darülfünûn'da (İstanbul Üniversitesi) ve mühendishanelerde görev yapan hocaların Batı ile sürekli iletişim halinde olması, Batı biliminin ve düşünce yapısının hemen hemen eş zamanlı Osmanlı'ya ulaşmasına imkân tanımıştır. Cumhuriyet'in ilk dönem bilimsel faaliyetleri büyük ölçüde, Avrupa'ya gidip gelen bilim insanlarının katkılarıyla sürdürülmüştür.

Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş bazı bilim insanları, Cumhuriyet döneminde de hizmet etmeye devam etmişler ve üniversitelerde görev almışlardır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde oldukça önemli hizmetleri olan bu hocalardan biri de Mustafa Şekip Tunç'tur. Eğitim, psikoloji ve felsefe alanlarında derinlikli çalışmalarıyla tanınan Mustafa Şekip, Türkiye'de modern anlamda felsefenin ve psikolojinin kurucularından biridir. Düşüncelerinden çok etkilendiği Bergson'u Türkiye'ye tanıtan isimlerin başında gelmektedir. Özellikle felsefe ve psikoloji alanlarında çok sayıda makale ve kitap yayımlayan Mustafa Şekip, Kant ve felsefesiyle de yakından ilgilenmiştir. *Milli Mecmua*'da (1925) yayımlanan "Kant ve Felsefesi" isimli makalesinde Kant felsefesi hakkındaki görüşlerini beyan ederken, *Hayat Mecmuası*'nda (1927) yayımlanan "Kant Hiç Kabahatsiz mi?" isimli makalesinde ise Kant'a dair eleştirilerini sıralamıştır. Eldeki bu makalenin amacı, Mustafa Şekip Tunç'un Kant hakkında yayımlanan söz konusu iki makalesinin felsefî analizini yapmaktır. Bu kapsamda öncelikle Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu makalelerin Latin harflerine tam transliterasyonu araştırmacı tarafından yapılmış ve daha sonra Kant felsefesi hakkında Mustafa Şekip tarafından ileri sürülen görüşler Kant'ın eserleri ile karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Daha çok psikoloji alanındaki çalışmalarıyla bilinen Mustafa Şekip'in Kant hakkındaki görüşlerinin ortaya konulması Bilim Tarihi ve Felsefesi alanına katkı sağlayacaktır.

MUSTAFA ŞEKİP [TUNÇ] HAKKINDA BİYOGRAFİK NOTLAR[1]

Şekil 1. Mustafa Şekip Tunç (*Mustafa Şekip Tunç Jübilesi*, 1944, s. 2).

Mustafa Şekip 1883[2] yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası nüfus müdürü Yusuf Besim Bey, annesi Bulgaristan göçmeni Sabriye hanımdır. Halep'te başladığı ilkokula babasının tayini dolayısıyla Manastır'da devam etmiştir. Kısa bir süre askeri rüştiyede de eğitim görmüştür. Lisenin birinci sınıfına kadar Manastır'da okuduktan sonra ailenin İstanbul'a dönmesi ile birlikte Vefa İdadisi'ne naklini aldırmış ve 1905 yılında bu okuldan mezun olmuştur. Mülkiye Mektebi sınavına girmiş ve yedinci olarak yerleşmiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilanından bir gün önce Mülkiye'den mezun olmuştur (Derin, 1958a, s. 18; Türkmen, 1944, s. 11; Yaylalı, 2014, s. 4; Yıldız, 2010b, s. 74–75). Mustafa Şekip yedinci olarak girdiği Mülkiye'den otuz yedinci olarak mezun olmasını, Mülkiye'deki öğrenim hayatı boyunca asıl dikkatini ve enerjisini Fransızca öğrenmeye ayırdığı için genç yaşta okuması gereken Türkçe klasik eserleri vaktinde okuyamamasına bağlamıştır (Türkmen, 1944, s. 14).

[1] Mustafa Şekip Tunç'un otobiyografi çalışması S. Türkmen tarafından tespit edilmiş ve Mustafa Şekip'in emekliye ayrılması münasebetiyle hazırlanan "Mustafa Şekip Tunç Jübilesi" isimli kitapta yayımlanmıştır. Mustafa Şekip Tunç'un vefatından sonra *Hayat Mecmuası*'nın 1958'de yayımlanan 132. sayısı, hocanın hayatı ve çalışmaları hakkında makalelerinden müteşekkil olacak şekilde düzenlenmiştir. Betül Batır'ın "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mustafa Şekip Tunç'un Bilim ve Aydın Tanımı", Yakup Yıldız'ın "Mustafa Şekip Tunç ve Türk Felsefesindeki Yeri" ve Sıdıka Albayrak'ın "Mustafa Şekip Tunç'un Bir Din Felsefesine Doğru Eserinde Din Psikolojisi" isimli makaleleri yayımlanmıştır. Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Fırat Mollaer ve İslam Düşünce Atlası'nda Yakup Yıldız tarafından Mustafa Şekip Tunç maddeleri yazılmıştır. Ayrıca Yakup Yıldız tarafından 2010 yılında *Mustafa Şekip Tunç ve Felsefî Görüşleri* isimli doktora tezi, İlhan Yaylalı tarafından 2014 yılında *Şuurlu Muhafakârlık: Mustafa Şekip Tunç Düşüncesinde Birey, Toplum,* Siyaset isimli yüksek lisans tezi ve Lütfiye Koç Günay tarafından 2015 yılında *Mustafa Şekip Tunç ve Ruhiyat Geleneği* isimli yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Mustafa Şekip Tunç'a dair daha ayrıntılı biyografik bilgilere adı geçen bu kaynaklardan ulaşılabilir.

[2] Mustafa Şekip Tunç'un kimliğinde yazan resmi doğum tarihidir. Fakat Mustafa Şekip otobiyografisinde doğum yılını 1886 olarak beyan etmiştir. Fahri Derin'in hocanın yakınlarından elde ettiği bilgilere göre Mustafa Şekip yaşını büyültmüştür (Derin, 1958a, s. 18). Bu çalışmada resmi kayıtlarda yer alan doğum tarihi esas alınmıştır.

Mülkiye'den mezun olduktan sonra sırasıyla Kosova vilayeti maiyet memurluğu ve Palanga kazası kaymakam vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Maiyet memurluğu sırasında eğitimle de ilgilenmiş ve Üsküplü bir grup gencin kurduğu "Şübban-ı Vatan" isimli kulüp tarafından açılan ve yeni öğretim yöntemlerinin uygulandığı özel bir ilkokulda öğretmenlik yapmıştır (Günay, 2015, s. 7; Türkmen, 1944, s. 14). Mustafa Şekip buradaki tecrübesinden oldukça etkilenmiş ve eğitimci kimliğinin olmadığına kanaat getirerek memuriyetini terk edip Avrupa'da pedagoji eğitimi almaya karar vermiş ve bu amaçla İstanbul'a dönmüştür. Fakat bu ilk girişim başarısız olmuş ve Üsküp'e Firzovik kaymakamı görevi kendisine tevdi edilmesiyle geri dönmüştür. Bu görevde 4 ay kaldıktan sonra istifa ederek Üsküp Muallim Mektebi'nde öğretmenlik mesleğine kalıcı olarak geçiş yapmış ve burada Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yapmıştır (Yaylalı, 2014, s. 5). Balkan Savaşları'nda alınan ağır yenilgi sonrasında Harput Sultanisi Edebiyat öğretmenliğine tayini çıkmış fakat daha sonra Yanya Sultanisi olarak görev yeri güncellenmiştir. Savaş nedeniyle Yanya'ya hiç gidememiş ve Balıkesir Sultanisi'nde Edebiyat öğretmeni sıfatıyla kısa süre görev yaptıktan sonra Maarif Nezareti tarafından Batı'ya gönderilmek üzere seçilen on beş öğretmenden biri olarak Lozan'a Fransız Edebiyatı eğitimi için gönderilmiştir. Lozan'a gittikten sonra daha önce bilgi sahibi olduğu yeni açılmış olan Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde ruhiyat (psikoloji) eğitimi almak istediğini Maarif Nezareti'ne bildirmiş ve bu isteği kabul görmüştür. Enstitüdeki eğitimine ek olarak Cenevre Üniversitesi'nde psikoloji seminerlerine katılmış ve sertifika almıştır. Enstitüden mezun olduktan sonra 1915'te İstanbul'a dönmüştür (Derin, 1958a, s. 19–26; Türkmen, 1944, s. 16; Yaylalı, 2014, s. 6; Yıldız, 2010b, s. 77).

Çapa Darülmuallimat-ı Âliye'de (Yüksek Kız Öğretmen Okulu) terbiye ve ruhiyat (pedagoji ve psikoloji) öğretmeni olarak 1916'da göreve başlamıştır. 1917-1918 yılları arasında askerlik görevini yaptıktan sonra görevine geri dönmüş ve eş zamanlı olarak Maarif Nezareti Orta Tedrisat 1. şube müdürlüğü görevi de kendisine verilmiştir. Burada görev yaptığı sırada Nafi Atuf Bey'in [Kansu] çıkardığı *Terbiye Mecmuası*'nda pedagojiye ve psikolojiye dair makaleler kaleme almıştır. Buradaki yazıları Ziya Gökalp başta olmak üzere Darülfünun hocaları tarafından takip edilmiş ve çok beğenilmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ziya Gökalp ve Mehmet Emin Bey [Erişigil]'in desteği ile kendisine Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi müderris muavinliği (günümüzdeki karşılığı Dr. Öğrt. Üyesi) teklifi yapılmıştır. Mustafa Şekip tereddüt etmeden teklifi kabul etmiş ve göreve başlamıştır (Türkmen, 1944, s. 16). 1919'da muallimliğe (Doçent), 1924'te müderrisliğe (Profesör) terfi etmiştir. Edebiyat Fakültesi Psikoloji kürsüsünde bulunan Mustafa Şekip 1927 yılından itibaren İlahiyat Fakültesi'nde Felsefe-i Din dersini de vermeye başlamıştır (Yıldız, 2010a, s. 17). 1933 yılında gerçekleştirilen Üniversite Reformu'ndan sonra da göreve devam eden Mustafa Şekip, Psikoloji ve Terbiye Ordinaryüs Profesörlüğüne layık

görülmüştür. Edebiyat Fakültesi'nde 24 Eylül 1931'den 31 Temmuz 1933'e kadar Ruhiyat Tarihi ve Tarih-i Felsefe derslerini; 1 Ağustos 1933'den 26 Kasım 1937'e kadar Psikoloji ve Terbiye derslerini vermiştir. İstanbul Üniversitesi Tecrübî Ruhiyat kürsüsü 1937'de kurulduktan sonra Mustafa Şekip Umumi Ruhiyat kürsüsüne geçmiş ve 1953 yılında emekli oluncaya kadar derslerine devam etmiştir (Yıldız, 2010a, s. 21).

Mustafa Şekip gazetelere bilim, felsefe, psikoloji ve güncel konularda ara ara röportajlar vermiştir. Örneğin *Akşam Postası* gazetesinde farklı uzmanların görüşlerine yer verilerek Murad Serdoğlu tarafından yürütülen "kısırlaştırma" konulu yazı dizisi kapsamında 14 Sonkanun (Ocak) 1936 tarihinde Mustafa Şekip ile yapılan röportaj yayımlanmıştır. Mustafa Şekip bu röportajda, özellikle Almanya'da tartışılan "suç olasılığı yüksek olan kişileri kısırlaştırma" projesine taraftar olduğunu, fakat kişi hakkında verilecek böyle bir kararın hukukçular tarafından değil doktorlar tarafından verilmesinin daha uygun olduğunu beyan etmiştir (Sertoğlu, 1936, s. 6). 8 Şubat 1939 tarihli akşam gazetesinde, fikir, edebiyat, sanat ve bilim akademilerimizin kurulması gerektiğini, bunun pekâlâ mümkün olduğunu ifade ettiği yazısı yayımlanmıştır (Es, 1939, s. 7). 17 İkincikanun (Ocak) 1941 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ise "heyecan"ın sebepleri ve sonuçları hakkında doyurucu bilgilerle dolu bir yazısı yayımlanmıştır (Tunç, 1941, s. 3).

Hilmi Ziya Ülken ile beraber, Paris'te 1937 yılında toplanan Beynelmilel Felsefe Kongresi'ne katılan Mustafa Şekip, Fahri Ziya Fındıkoğlu ile beraber Bükreş'te 1939 yılında toplanması planlanan Beynelmilel Sosyoloji Kongresi'ne katılmak üzere görevlendirilmiş olmasına rağmen II. Dünya Savaşı sebebiyle söz konusu kongre düzenlenememiştir (Derin, 1958a, s. 26).

Mustafa Şekip 1953 yılında 70 yaşını doldurduğu için yaş haddinden emekliye sevk edilmiştir. Oldukça sevilen bir hoca olan Mustafa Şekip için 14 Mayıs 1954 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti tarafından Mustafa Şekip'in emekliye ayrılması münasebetiyle düzenlenen "Mustafa Şekip Tunç günü" Eminönü Halkevi'nde yapılmıştır. Toplantıda Peyami Safa, Rana Tunç, Abdülkadir Karahan, Veli Orhan Tüte, Ziya Somar gibi isimler söz almış ve hocayı muhtelif yönlerden anlatmışlardır ("Prof Tunç İçin Toplantı", 1954, s. 1). Mustafa Şekip 17 Ocak 1958'de kalp yetmezliği şikâyeti ile yatmakta olduğu İstanbul Gureba Hastanesi'nde vefat etmiştir (Yıldız, 2010b, s. 81).

Başlıca eserleri: *Ruhiyat Dersleri (1919), Ruhiyat Derslerine Lahika (1920), Gülmek Nedir? Kime Gülüyoruz? (1921), Rûhiyat (1924), Felsefe-i Din (1927), Terakki Fikri, Menşei ve Tekâmülü (1928), Çin Felsefesinin Kaynakları (1933) Yeni Türk Kadını ve Ruhî Münâsebetleri (1939), Üç Zihniyet (1940), İnsan Ruhu Üzerine Gezintiler (1943), Ruh Yapımız ve Onun Tipleri*

Bakımından Ahlâk (1944), Rûh Âleminde (1945), Fikir Sohbetleri (1948), Psikolojiye Giriş (1949), Psikoloji Dersleri (1950), Bir Din Felsefesine Doğru (1959). 1911 yılından itibaren çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanmıştır. Dergiler: *Tedrisat Mecmuası, Bilgi, Dergâh, İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Din Yolu, Yeni Türk Mecmuası, Hayat, Kültür Haftası, Ağaç, Mülkiye, İnsan, Mihrap, Milli Mecmua, Terbiye, Türk Düşüncesi, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Yeni Mektep, Felsefe ve İçtimaiyat, Türk Yurdu, Büyük Doğu* (Derin, 1958b, s. 20–25; Mollaer, 2012, s. 383; Orhan, 1944, s. 24–29). Cumhuriyet Gazetesi'nde 1937-1951 yılları arasında ve Tasvir-i Efkar'da 1941 yılında sürekli yazıları yayımlanmıştır (Derin, 1958b, s. 20–25; Orhan, 1944, s. 24–29; Yaylalı, 2014, s. 8; Yıldız, 2010a, s. 337–368; Yıldız, 2010b, s. 102).

Mustafa Şekip psikolojide ve felsefede Henri Bergson (1859-1941), Théodule Armand Ribot (1839-1956), Georges Dwelshauvers (1866-1937), William James (1842-1910), Herman Ebbinghaus (1850-1909), Sigmund Freud (1856-1939) gibi aynı zamanı paylaştığı filozofları ve psikologları Türkiye'ye tanıtmış ve eserlerini tercüme etmiştir (Yaylalı, 2014, s. 8; Yıldız, 2017).

MUSTAFA ŞEKİP'İN [TUNÇ] *HAYAT MECMUASI*'NDA VE *MİLLİ MECMUA*'DA KANT HAKKINDA YAYIMLANAN MAKALELERİ

Mustafa Şekip Kant ve görüşleri hakkında, *Milli Mecmua*'da ve *Hayat Mecmuası*'nda sırasıyla "Kant ve Felsefesi" ve "Kant Hiç Kabahatsiz midir? ʿİlmî Münâkaşalar" başlıklı iki makale yayımlamıştır.

"Kant ve Felsefesi" Başlıklı Makalesi

Mustafa Şekip'in "Kant ve Felsefesi" isimli makalesi *Milli Mecmua*'nın 15 Şubat 1925 tarihinde yayımlanan 31. sayısında yer almıştır. Bu makalesinde Mustafa Şekip, Kant felsefesinin en belirgin taraflarına değinmiş ve gerekli gördüğü yerlerde konu ile ilgili şahsî fikirlerini paylaşmıştır.

Mustafa Şekip makalesine, yakın dostu olarak nitelendirdiği Mehmet Emin [Erişirgil] Bey'in *Kant ve Felsefesi*[3] isimli kitabının yayımlandığını müjdeleyerek başlamıştır:

> Geçen iki haftanın düşünce dünyamızdaki en mühim hâdisesi muhterem yol arkadaşım Mehmet Emin [Erişirgil] Bey'in "Kant ve Felsefesi"ne dair neşrettiği

[3] Söz konusu kitap, Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kant hakkında yazılmış ilk telif eserdir. Cumhuriyet döneminde harf inkılabından sonra tam transliterasyonu yapılarak defalarca basılmıştır. Mehmet Emin'in Darülfünun'da verdiği Felsefe Tarihi derslerinden biri de Kant ve düşünceleri hakkındadır. Mehmet Emin çağdaş felsefenin temellerinin 19. yüzyılda atıldığını ve dolayısıyla bugünü anlamak için düne bakmak gerektiğini düşünerek *Kant ve Felsefesi* isimli eserini yazdığını beyan etmektedir. Mehmet Emin'e göre 19. yüzyıl felsefesinin bütün eğilimlerini sezip, esaslarını kuran Rousseau ve Kant'tır (Bayraktar, 2009, s. 70).

> mühim monografidir. Felsefe tarihinin en mühim şahsiyetlerinden birini işgal eden ve çetinliğiyle meşhur olan Kant ile yakından meşgul olabilmek ancak felsefe tarihi âşıklarına nasip olacak meziyettir. Mehmet Emin Bey bu ağır çileye büyük bir sabır ve dikkat çekici bir kavrama gücüyle tahammül ettiğini eseriyle ispat etmiştir. Bu çileyi atlattıktan sonra artık hiçbir filozof kendisini yıldıramaz. Çünkü ilk tecrübesini Kant'a tevcih etmekle çok sağlam bir zihne ve aynı zamanda kuvvetli bir iradeye sahip olduğunu göstermiştir (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

Kısa kitap tanıtımının ardından Mustafa Şekip, Kant'ın temel görüşlerini özet bir şekilde ele almıştır.

Kendinden önce bilimde ve felsefede ortaya konulmuş olan hemen hemen tüm düşüncelerden haberdar olan ve etkilenen Kant, Copernicus'un astronomide yaptığı devrimi çok önemsemiştir. Copernicus *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine (De Revolutionibus Orbium Coelestium)* adlı ünlü eserinde, evrenin merkezinde Dünya'nın olduğuna dair kemikleşmiş teoriyi tartışmaya açmış ve büyük bir düşünsel devrim yaparak güneş merkezli evren modelini tanıtmıştır. Copernicus, herhangi bir nesnenin konumundaki değişikliğin tespit edilebilmesi için bir referans nesnesine ihtiyaç olduğunu, konumsal değişikliklerin ise görenin ve görülenin bulundukları mekana göre belirlenebileceğini, içinde yaşadığımız Dünya'nın ve Güneş'in konumsal değişikliklerinin de bu bağlamda değerlendirilebileceğini, Dünya'dan bakınca Güneş'in ve diğer gezegenlerin Dünya'nın çevresinde dönüyormuş gibi görünmeleri olgusunun pekâlâ Dünya dahil diğer gezegenlerin Güneş'in etrafında dönüyor olması ile de açıklanabileceğini ifade etmiştir (Copernicus, 2017, s. 27). Yeni bir gözlem sonucu olmaksızın sadece bakış açısını değiştiren Copernicus "Güneş merkezli" evren anlayışını inşa ederken sadece bir varsayımda bulunmuş ve başarılı olmuştur. Bu devrimden oldukça fazla etkilenen Kant, düşüncede yapmayı vadettiği Copernicus devrimi ile tümel ve zorunlu (a priori) bilgiyi açıklama uğraşında yaygın olarak kabul gören "nesne kaynaklı bilgi anlayışı" yerine "özne merkezli bilgi teorisini" geliştirmiştir. Kant *Saf Aklın Eleştirisi* isimli eserinde, kendi Copernicus devrimini yaptığını ifade ederek bilginin ortaya çıkışında, öznenin nesneyi nasıl bilebildiğine, orijinal bir yaklaşımla nesnenin özneye zorunlu uyumunu gözeterek cevap aramıştır (Kant, 1993, s. BXVI-BXVII). Kant da tıpkı Copernicus gibi sadece bir varsayımda bulunmuştur. Mustafa Şekip ise makalesinde bu noktaya şu şekilde dikkat çekmiştir:

> Düşünmeli ki Kant'ı hazmedebilmek için bugünkü felsefe ve malumatımızın tesirlerinden uzaklaşarak iki asır öncesine dönmek ve sonra da bu asrın bütün fikirleriyle kaynaşmak icap etmektedir. O asır ki yeni bilimin esası olan astronomi biliminin yükselişine şahit olmuş, başımızın üstünde ve

> ayağımızın altında olan alemlerin bir diğeriyle olan münasebetleri kesin ve doğru bir şekilde keşfedilerek "mahlukatımız" haricindeki kâinatın daima, muntazam, sabit ve ahenkli bir hareket içinde olduğu ortaya çıkmıştır. Kopernik, Newton ve Kepler'le tezahür eden bu gerçek Kant'ı o derece hayrete düşürmüş ve hayran bırakmış ki aklın bu kerametini derinleştirmek kendisinin en büyük düşüncelerinden biri olmuştur. Fazla olarak bu büyük astronomi başlangıçlarının ortaya koydukları bilim, yalnız tasvir ve tanıma özel kalmayıp cisimler arasındaki münasebetlerin şartlarını tayin etmek ve hesaplamalarını göstermek suretiyle "tabiat kanunu" kavramını doğru bir şekilde ortaya atmış bulunuyordu. İşte aklın bu önemli durumunu en derin ve geniş bir kavrayışla sıkı bir eleştiriye tabi tutmak Kant'a nasip oldu (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

Mustafa Şekip, Kant'ın akla yeni bir rota çizerek kendinden önceki filozoflardan farklı görevler yüklediğini; aklı olayların izleyicisi ve yorumlayıcısı konumundan yaratıcısı konumuna yükselttiğini bildirmektedir:

> Aklın deneyim yardımıyla kendi kendisini yarattığına ikna görünen bu filozof emsalsiz olan bu büyük zafer döneminde aklın yine akıl ile bir bilançosunu yapıp kâr ve zararlarını tayin etmek istiyor ve neticede saf aklın, bugünkü tabiriyle zekânın ancak "olay"lara aşkınsal[4] olabileceğine ve yalnız bunların biliminin yapılabileceğine; ayrıca bu bilimin "mutlak" olmayıp "izafî" olacağına hükmediyor (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

Aşkınsal bir saf akıl tasviri Kant'ın özgün görüşlerinden biridir. Mustafa Şekip de Kant'ın söz konusu yaklaşımına makalesinde dikkat çekerek, Kant felsefesine göre bilimin yapılabilmesinin tek yolunun aşkınsal bir saf akılla mümkün olabileceğini söylemiştir. Bu türden bir bilimin ise mutlak değil izafi olabileceğini belirttikten sonra konuyu Kant'ın metafizik anlayışı ile ilişkilendirmiştir. Mustafa Şekip'e göre Kant'ın eleştirisinin metafizik tarihinde yaptığı en büyük katkı, mantık ve bilim yardımıyla hiçbir şeyin mutlak hakikatinin bilinemeyeceğine dair öne sürülen düşüncedir (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

[4] Mustafa Şekip bu kavram için "mütetalli'" kelimesini kullanmıştır. Redhouse'un Türkçe-İngilizce sözlüğünün 1890 baskısında söz konusu kelimenin anlamı "Full to overflowing" şeklinde geçmektedir. Osmanlı'nın son döneminde Batı kaynaklı bilimsel terimlerin Osmanlıca karşılıklarının belirlenmesinde standardın olmaması problemi göz önüne alındığında söz konusu kavram sözlükte geçen anlamıyla "aşkınsal" kelimesini karşılıyor görünmektedir (Redhouse, 1890, s. 1706).

Rönesans'tan sonra gelen en şuurlu ateist felsefenin Kant felsefesi olduğunu söyleyen Mustafa Şekip, Kant'ın metafizik konusundaki görüşlerini şu şekilde tasvir etmiştir:

> Bu itibarla Rönesans'tan sonra gelen en şuurlu ilk ateist felsefe, "Kant felsefesi" olmuştur denilebilir. Gerçekte bu felsefe değiştirilemez cevherleri (tözleri) inkâr etmiyorsa da bunların duyarlık, anlama yetisi ve akıl tarafından kanıt ve deneyimle ispat edilemeyip ancak bunlardan zorunlu olarak meydana gelen "a priori" hükümlerle keşfedildiğini söylüyor ve bu suretle mutlakiyet, uluhiyet (Tanrılık vasfı) ve mutlak doğruluk meselelerini deneyim ve duyulur dünyanın sınırları dışına çıkarmış oluyor (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

Kant'ın belirlemelerine göre, mümkün deneyimle irtibatı olan a priori bilgi mevcuttur. Örneğin matematiğin yargıları a prioridir ama bunlar ampirik anlamda görüsel olanla irtibatlı olan yargılardır. Peki görüsel olanla yani deneyimle irtibatı kesilen, onlara hiçbir şekilde uygulanamayan ama a priori olduklarını söyleyebileceğimiz bir şeyler yok mudur? Kant, Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük kavramlarını bu türden kavramlar olarak nitelendirmiş ve bu problemlerin çözümü hakkında fikir yürüten alanı ise "metafizik" ile isimlendirmiştir (Kant, 1993, s. A3/B7). Kant, Platon'un düşünürlerle ilgili kesin bilgi sunan matematik tarafımızdan anlaşılabiliyorsa ve yorumlanabiliyorsa, elbette Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük gibi metafizik unsurlar hakkında da bir şeyler söylebiliriz şeklindeki düşüncesini eleştirmiştir (Kant, 1993, s. A3–A4). Kant'a göre matematiğin a prioriliği ile metafizik unsurların a prioriliği farklı şeylerdir. Çünkü matematiğin yargılarının deneyim ile irtibatı kurulabildiğinden sentetik a priorililiği temellendirilebilmektedir. Metafizik unsurların ise deneyim ile irtibatı kurulamadığından matematikteki gibi bir sentetik a prioliliğinden bahsetmek mümkün değildir (Kant, 1993, s. B18). Dolayısıyla Kant metafiziğin tümüyle deneyim alanının dışına çıkarılmasını teklif etmiştir. Mustafa Şekip'in de makalesinde dikkat çektiği husus burasıdır.

Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde insan aklının sınırlarını tayin ederek bilinebilenle bilinemeyecek olanı birbirinden ayırt etmiştir. Bu bağlamda Antik Yunan'dan beri Tanrı, özgürlük, ölümsüzlük gibi metafizik unsurlara, somut birer varlıklarmış gibi yaklaşılmasına karşı çıkmıştır. Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde tamamen teorik aklın sınırlarının dışına iterek "bilinemezler" kategorisine yerleştirdiği metafiziği *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde ele almış ve temellendirmiştir (Kant, 1999, s. 5). Mustafa Şekip makalesinde bu noktaya dikkat çekerek Kant'ın teorik aklın sınırlarını tayin ettikten sonra bilimin ancak beşerî olabileceği ve dolayısıyla Tanrı gibi metafizik unsurlarla ilgili problemlerin çözümünün bilimde aranmaması ve başka çözümler bulunması gerektiği düşüncesinde olduğunu vurgulamıştır

(Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493). Mustafa Şekip, Kant'ın Tanrı ile ilgili düşüncelerini şu şekilde yorumlamıştır:

> Bizde teorik akıldan başka bir de "pratik akıl" olduğunu [Kant] müjdeliyor ve Allah'ı deneyimden önce bulmak kabiliyetini işte bu melekemize veriyor. İtiraf etmeli ki, Kant'taki mantık ve delile dayalı hüküm çıkarma mahareti burada var kuvvetiyle şahlanarak ahlakımızı da akıldan çıkarmağa çabalıyor (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 494).

Mustafa Şekip, Kant'ın Tanrı'yı da akıl ile ilişkilendirdiğini ifade ettiği yukarıdaki alıntının devamında bilim ile ahlak üzerine düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

> Kâinat karşısında: "ruhu gittikçe yenileşen ve artan bir hayret ve hürmet ile dolduran iki şey vardır: (1) İnsanın üzerindeki yıldızlı sema; (2) İnsanın içindeki ahlak yasası" diyen Kant'ın felsefesi gerçekte bütün samimiyetine tercüman olmuş ve aynı zamanda bilim ile ahlâkı semadan indirerek birini teorik aklımıza, diğerini pratik aklımıza yerleştirmek suretiyle "beşerîleştirmek" hamlesini yapmıştır (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 494).

Mustafa Şekip *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin "Sonsöz" bölümünün ilk cümlesine atıf yaparak kaleme aldığı bu paragrafta, Kant'ın hem teorik aklı hem de pratik aklı birlikte değerlendirerek her iki aklı da beşerîleştirdiğini bildirmektedir. Teorik aklın kuşattığı metafizik unsurlardan arındırılmış alanda oluş ve bozuluş karşısında doğrudan kurucu bir rolü olmadığını bildiren Kant, mutlak bir iyinin veya doğrudan kavranan bir ideanın teorik olan var kılınamayacağını, ancak pratik akıl yardımıyla özgürlük, Tanrı, ölümsüz ruh gibi konularda bu sistemin bir parçası olarak yer alabileceğini beyan etmektedir. Kant *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin ilgili bölümünde konu ile ilgili ayrıca şunları ifade etmektedir:

> İki şey üzerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası. Her ikisini, karanlıklarda gizlenmiş ya da benim ufkumun ötesinde aşkın alanda imişlercesine aramama ve sırf tahmin etmeme gerek yok; onları önümde görüyorum ve doğrudan doğruya benim kendi varoluşumun bilincine bağlıyorum. İlki, dıştaki duyular dünyasında benim bulunduğum yerde başlıyor ve içinde bulunduğum bağlantılar ağını, dünyalar üzerine dünyalardan ve sistemler sistemlerinden oluşan, ayrıca da dönemli hareketlerinin sınırsız zamanlarına bu zamanların başlangıcına ve devamına doğru uzanan uçsuz bucaksız büyüklüğe dek genişletiyor. İkincisi, benim görünmez benliğimde, kişiliğimde başlıyor ve kendimi, gerçek sonsuzluğu olan, ama yalnızca anlama yetisince farkedilebilen bir dünya içinde kendi gözümün önüne getiriyor (Kant, 1999, s. 174).

Kant teorik akıldan pratik akla geçerek metafiziğin konularını ele almış, Mustafa Şekip de bu noktaya dikkat çekmiştir. Mustafa Şekip bu makalesinde Kant felsefesinin temel argümanlarına kısaca değinmiş ve Kant'ın düşüncelerinden övgüyle bahsederek makalesini sonlandırmıştır.

"Kant Hiç Kabahatsiz midir? ʿİlmî Münâkaşalar" Başlıklı Makalesi

Mustafa Şekip'in "Kant Hiç Kabahatsiz mi? ʿİlmî Münâkaşalar" isimli makalesi *Hayat Mecmuası*'nın 1 Aralık 1927 tarihinde yayımlanan 53. sayısında yer almıştır. Mustafa Şekip bu makaleyi, *Hayat Mecmuası*'nın 36. ve 83. sayıları arasında yayımladığı "Terakki Fikrinin Menşeʾi ve Tekâmülü" başlıklı makale dizisinde Kant'a yönelik beyan ettiği görüşlerine[5] dair yakın dostu Azad Bey'in yönelttiği eleştirilere cevaben yazmıştır. Söz konusu makalesinde Mustafa Şekip, felsefî görüşlerini övmekle birlikte Kant'ın Kral ile olan "tebaalık" ilişkisini eleştirmiştir. Mustafa Şekip "İlerleme" düşüncesinin kökenlerinin fikrî takibini yaptığı söz konusu makalelerinin 3 Teşrin-i Sâni 1927 tarihli 49. sayısında, Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli eserinin yayımlanma sürecini anlattığı bölümde Kant hakkında bazı eleştirilerde bulunmuştur. Mustafa Şekip ilgili bölümde düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

> (...) Geçen makalede görüldüğü üzere din, devlet ve bilim kavramlarının en hararetli münakaşa edildiği senelerde Kant "Akl-ı Mahzın Tenkīdi [Saf Aklın Eleştirisi]" (1781) isimli eserini neşretti. Ebeveyni aslen İngiltereli olan bu filozof zamanın muhakkak bir tenkit asrı olduğunu pek iyi anlamıştı. Onun için bu eserinde bütün kuvvetini bilgilerimizin mahiyetini ve sınırlarını derinleştirmeye hasretti ve neticede teorik aklın ancak olayları bilebilip tüm varlığın özünü ve aslını, kendi tabiriyle "şey-i bi-zâti-hi [kendinde şey]"in veya "numen"in asla bilinemeyeceğine ve bundan dolayı bilgimizin mutlak olmayıp ancak izafi olduğuna hükmetti. Bu takdirde Allah, madde, ruh gibi öz ve mahiyetler teorik aklın idrak ve kudreti haricinde kalıyorlar demektir. "Kitâb-ı Mukaddes [İncil]"in esas kaidelerini sarsan bu hüküm Alman bilginlerin mühim bir kısmıyla hükûmet ricâline o kadar fena tesir etti ki Büyük Frederik[6] kendini derhâl bir irade beyanına mecbur görerek devlet üniversitesinde hoca olan Kant'ı vazifesini suistimal ettiği gerekçesiyle azarladı. Kant da cevabında devlet memurluğunda vazifesini suistimal etmeyi asla düşünemeyeceğini bildirmekle beraber haşmetli kral hazretlerinin sadık bir tebaası sıfatıyla bundan sonra gerek konferans ve gerek ders ve

[5] Söz konusu eleştiriler *Hayat Mecmuası*'nın 49. sayısında yer almıştır.

[6] Mustafa Şekip "Kant Hiç Kabahatsiz midir? ʿİlmî Münakaşalar" isimli makalesinde sehven hata yaparak II. Frederik yerine Büyük Frederik yazdığını beyan etmiştir.

> yazılarında dinle ilişkili meselelere temastan kaçınacağını vadetti ve aynı zamanda adı geçen eseriyle hâsıl ettiği kötü etkiyi hafifletmek için "ʿAkl-ı ʿAmeliyenin Tenkîdi [Pratik Aklın Eleştirisi]" (1788) ismiyle bir eser daha neşretti. Bunda teorik aklın bir de "ʿakl-ı ʿamelî [pratik akıl]" olduğunu yani zekânın yanında bir de ahlaki irade bulunduğunu ve bunun zekâdan ayrı ve kendisine mahsus bir karakteri ve anlayışı olduğunu ilave etti (Mustafa Şekip [Tunç], 1927b, s. 443).

Mustafa Şekip'in Kant hakkında söylediği "aynı zamanda adı geçen eseriyle hâsıl ettiği kötü etkiyi hafifletmek için "ʿAkl-ı ʿAmeliyenin Tenkîdi [Pratik Aklın Eleştirisi]" (1788) ismiyle bir eser daha neşretti" cümlesine Azad Bey karşı çıkarak eleştirmiştir. Mustafa Şekip söz konusu eleştiriyi ve cevabını "Kant Hiç Kabahatsiz midir? ʿİlmî Münâkaşalar" isimli makalesinde şu sözlerle dile getirmiştir:

> Azad Bey Efendi bu meşkûr dikkatleri arasında benim: (Kant hâsıl eylediği kötü etkiyi hafifletmek için *Pratik Aklın Eleştirisi* ismiyle bir eser daha neşretti. Bunda teorik aklın yanında bir de "pratik aklın" olduğunu ilâve etti) şeklindeki ifademde "açık açık değilse bile, üstü kapalı bir şekilde, filozofun ahlakı, karakteri ve sisteminin düzgünlüğü hakkında ithamkâr bir fikir saklı olduğunu" söylüyorlar. Kant hakkında verdiğim geriye kalan malumatı "mükemmel, aşikâr, faydalı ve doğru" bulan Azad Bey Efendi'yi temin edeceğim ki ne Kant'ın esas karakteri ve ahlakından, ne de sisteminin düzgünlüğünden asla şüphe etmiş değilim. Şüphem sadece o zamanın Alman sosyal çevresi ile muhafazakarların dini bir dogmatizmi siyasete ve devlete tatbik etmek temayüllerine iştirak eden krallık iradesine bir tebaa sıfatıyla boyun eğen "toplumsal Kant"tır. Yoksa Kant'ın ferden çok adalet ve hürriyet-perest olduğuna ve tamamen iyi niyet âşığı bulunduğuna iknayım. Yalnız "tebaalık"ı kabul etmiş olan bir Kant'ın mevcudu da inkâr edilemez. İşte bu "tebaa Kant"ı beğenmediğim içindir ki (Kant hâsıl eylediği kötü etkiyi hafifletmek için) tabirini kullanmaktan geri duramam ve bununla Kral'dan değil "tebaalık"tan dolayı üzüldüğümü anlatmak istedim (Mustafa Şekip [Tunç], 1927a, s. 16).

Azad Bey'in de işaret ettiği üzere Mustafa Şekip, "Kant hâsıl eylediği kötü etkiyi hafifletmek için *Pratik Aklın Eleştirisi* ismiyle bir eser daha neşretti" cümlesiyle, Kant'ın neyi bilip neyi bilemeyeceği hususunda aklı sınırlandırıp metafiziği dışarıda bıraktığı *Saf Aklın Eleştirisi* isimli kitabını yayımladıktan sonra, Kral'ın verdiği tepkiden çekinerek Tanrı başta olmak üzere metafizik unsurlara yer açtığı *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli kitabını yayımlamış olduğunu iddia etmiştir. Kral II. Frederik'in aydınlanma karşıtı olduğu ve Kant dâhil çok sayıda filozof düşüncelerini açıklamada baskı altında kaldığı dönemler olmuştur. Söz

konusu dönemde yayımlanan tüm eserler kraliyet tarafından oluşturulan sansür heyetinin kontrolünden geçmekte ve izin verilenler yayımlanmaktadır. Fakat Kant'ın söz konusu baskıdan etkilenerek ve bu baskıdan kurtulmak maksadıyla *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli kitabını yazdığını söylemek doğru değildir. Zira Kant 1786'dan sonra yayımladığı eserlerle kralı ve yetkilileri memnun edememiş, kendisine çok sayıda ikaz içeren mektuplar gönderilmiştir.[7] Mustafa Şekip makalesinin devamında, düşüncelerinin arkasında durarak Kant'ı Kral II. Frederik'e boyun eğmekle suçlamış fakat ortaya koyduğu felsefî argümanları ve felsefeye yaptığı olumlu katkıları da vurgulamıştır (Mustafa Şekip [Tunç], 1927a, s. 16–17). Oysa Mustafa Şekip'in iddiasının aksine, Kant yaşamının hiçbir anında yöneticilerin siyasi ve teolojik yaklaşımlarının çalışmalarını yönlendirmesine izin vermemiştir. Örneğin Kant teoloji profesörü olan yakın dostu Stäüdlin'e gönderdiği 4 Mayıs 1793 tarihli mektubunda yaptığı son çalışmalar hakkında şu bilgileri vermiştir:

> (...) saf felsefe alanının işlenmesi ile ilgili bana düşen görev bakımından uzunca bir süredir tasarladığım plan 3 ödevin çözülmesine varmış oldu: 1. Ne bilebilirim? (Metafizik), 2. Ne yapmalıyım? (Ahlak), 3. Ne umut edebilirim? (Din). Buna son olarak dördüncüsü de eklenecektir: İnsan nedir? (Antropoloji; bu konuda 20 senedir her yıl ders açıyorum zaten). Ekteki *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din* başlıklı eserimle planımın üçüncü ödevini tamamlamaya çalıştım. Bu çalışmamda bir yandan Hıristiyan dinine büyük bir ciddiyet ve saygıyla yaklaştım, diğer yandan da münasip bir serbestiyet içinde hiçbir şeyi örtüp gizlememek ilkesini kendime düstur edindim. Amacım Hıristiyan dininin en saf pratik akılla olası birleşmesini idrak edip ortaya koymak olmuştur. Bir Kitab-ı Mukaddes teoloğu aklın karşısına yine akıldan başka bir şeyi koyamaz. Ve teologlar tarafından suçlanmak istemiyorsa (ki son zamanlarda özgürlüğün kamusal kullanımındaki genel sınırlamalardan doğan kriz yüzünden bundan epeyce endişe ederim) o zaman faydasız bulduğu akli nedenleri yine başka akli nedenlere müracaat ederek etkisiz hale getirmelidir: Saray atmosferindeki bulutların yardımını onların üzerine düşürerek değil. (...) Önsözün epeyce meşakkatli olması size garip gelebilir. Bunun sebebi şudur: Bu eserin bütünü dört bölüm halinde *Berliner Monatsschrift*'te yayımlanacaktı. Bunun için ilgili sansür komisyonunun oluru alınacaktı. Birinci bölüm için (başlığı *İnsan Doğasındaki Radikal Kötülük Üzerine* idi) bu mümkün oldu. Felsefe alanındaki sansürcü Sayın Hilmer bunu kendi alanına uygun bulup kabul etti. Fakat ikinci bölümün bahtı bu kadar açık olmadı. Zira Sayın Hilmer bu bölümün Kitab-ı Mukaddes

[7] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Ökten, K. H. (2016). Kant ve Prusya'da Dini Sansür. *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(1), 87–101.

> teolojine dair olduğuna hükmetti (bilmediğim bir sebepten dolayı birinci bölümün bu alana dâhil olmadığını düşünmüştü halbuki) ve bu sebeple Kitab-ı Mukaddes alanındaki sansürcü Sayın Hermes'le görüş alışverişinde bulundu. O da doğal olarak bunun kendi uzmanlık ve karar verme alanına dâhil olduğuna hükmetti (zira din adamı olan birinin kudreti gasp etmeye çalışmaması görülmüş bir şey midir?) ve basım izni vermedi. İşte buradaki önsözde, bir sansür komisyonu denetlemekle yükümlü olduğu bir eserin hangi alana ait olduğu konusunda tereddüte düşerse, yazarın onların kendi aralarında anlaşmalarını beklemekle görevli olmadığını, fakat yerel üniversitenin bu konudaki görüşünü alması gerektiğini göstermeye çalıştım. Zira her bir fakülte kendi sorumluluk alanıyla yükümlü olduğu ve başka alana dair iddialarını kendinde sakladığı için bu hukuki anlaşmazlık konusunda sadece bir akademik senato kati şekilde karar verebilecektir. İşte bütün hukuk yollarını yerine getirmek maksadıyla bu eseri değerlendirmeleri için önce teoloji fakültesine takdim ettim ve Kitab-ı Mukaddes teoloji alanına dâhil olma iddiasında mı olduğunu yahut felsefe alanına dâhil olduğu için sansür görevinin kendilerinde olmadığına hükmederek bu görevi iade mi etmeleri gerektiğini sordum kendilerine. Görevi iade ettikleri takdirde de bunun felsefe alanına dâhil olduğunu söylemiş olacaklardı. Değerli efendim, bu süreci sizinle paylaştım çünkü eğer ileride bununla ilgili kamuoyu önünde bir tartışma çıkacak olursa kendi davranışımın hukuka uygunluğu konusunda sizin de takdirlerinizi almak istedim (Akt. Ökten, 2016, s. 2-3).

Mektuptaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kant, Mustafa Şekip'in iddia ettiği gibi Kral'dan ve yöneticilerinden korktuğu için din ile ilişkili eserlerini kaleme almamıştır. Aksine Kant'ın bir programı vardır ve onu sansür komisyonlarına rağmen uygulama gayreti içindedir. Bu anlamda Azad Bey'in Mustafa Şekip'e serzenişi ve itirazı haklı görünmektedir. Ayrıca Kral ile Kant'ın arasında koşulsuz bir tebaalık ilişkisinin olmadığına dair ikinci bir kanıt, Kral II. Friedrich Wilhelm'in Kant'a gönderdiği 1 Ekim 1794 tarihli şu emir mektubunun içeriğinden de anlaşılmaktadır:

> (...) Zat-ı şahanelerimiz, bir süreden beri felsefenizi Kitab-ı Mukaddes ile Hıristiyanlığın bazı ana ve temel öğretilerini tahrif, tahkir ve lekelemek için suistimal ettiğinizi, özellikle de bunu *Salt Aklın Sınırları Dâhilinde Din* başlıklı kitabınız ve dahi diğer küçük makalelerinizde yaptığınızı büyük bir hoşnutsuzlukla izlemektedir. Biz ise hakkınızda daha hayırlı şeyler düşündük. Çünkü gençliğin öğretmeni olarak sahiplendiğiniz vazifeye karşı ne kadar sorumsuzca davrandığınızı ve gayet iyi bildiğiniz üzere devlet reisi olarak üstlenmiş olduğumuz gayelere aykırı hareket ettiğinizi siz de bizzat idrak etmek luzumundasınız.

> Sizden en kısa zaman zarfında en itinalı şekilde sorumluluk üstlenmenizi rica ediyoruz. En yüksek gazabımızdan sakınarak gelecekte sizden bu gibi kusurlar işlememenizi, bilakis şeref ve yeteneklerinizi vazifenize uygun halde olmak üzere, devlet reisi olarak gayelerimizin şimdikinden daha çok gerçekleşmesi için sarf etmenizi bekliyoruz. Bu konudaki inadınıza devam ettiğiniz takdirde nahoş tasarruflarımızla karşı karşıya kalmanız kaçınılmaz olacaktır.
>
> Emirleri Üzerine:
>
> Woellner
>
> Königsberg'deki
>
> Prof Kant'a (Akt. Ökten, 2016, s. 4).

Emir mektubunun tehditkâr üslubu, Kant'ın yazdıklarının yönetim tarafından tasvip edilmediğini açıkça göstermektedir.

Mustafa Şekip makalesinin son bölümünde Kant'ı hangi bağlamda eleştirdiğini şu sözlerle özetlemiştir:

> Kant, bu tebaalık zaafını hiç göstermeseydi "Alman devletciliği" "Kayser"de gördüğümüz derecede sert, kaba ve dogmatik olmaz ve Almanlığın gelişmesi ve ilerlemesi bütün dünyaya meydan okuyan bir kibirle bu derece şişirilmezdi. Sonuç olarak Kant, bu fazileti, kendinin de söylediği gibi, göstermeğe mecbur değildi. Fakat onun kendini mecbur görmediği bir fazileti bizim de filozoflardan beklememekliğimiz icap etmez. Hiç şüphe yok ki müstesna düşünürün iyilik ve büyüklükleri, korkunç neticesini tahmin edemediği bu küçük kusurunu müsamaha ettirebilir (Mustafa Şekip [Tunç], 1927a, s. 16–17).

Kant gibi düşünürlerin hükümetlere karşı daha cesur olmalarının gerektiğini düşünen Mustafa Şekip, Kant'ın Kral II. Frederik'e her koşulda tâbi olmasını kabullenememiş ve bunun tesiriyle olsa gerek *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin yazılış amacını söz konusu tâbiliğe bağlayarak hatalı bir tespit yapmıştır. Nitekim Mustafa Şekip, Azad Bey'e duyduğu hürmetten dolayı böyle bir şey yaptığını beyan etse de, makalesinin sonunda eleştirilen cümlesini şu şekilde değiştirmiştir:

> (...) Ayrıca öğrettikleri ders ile hemhâl olan ve ahlaka bütün samimiyeti ile tapan Azad Bey Efendi'nin haysiyetli isteklerine hürmeten tenkit buyurdukları cümlemdeki (Kant hâsıl ettiği kötü etkiyi hafifletmek için) tabiri yerine (hafifleten) tabirini memnuniyetle kullanabilirim (Mustafa Şekip [Tunç], 1927a, s. 17).

Mustafa Şekip ilgili cümleyi "…hafifletmek için" yerine "…hafifleten" kelimesini kullanarak değiştirmiş ve bu sayede *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli eserin *Saf Aklın Eleştirisi*'nin diyeti olduğuna dair söylemini yumuşatmıştır. Fakat söz konusu cümleyi kurduğu "Terakki Fikrinin Menşe'i ve Tekâmülü" makale dizisini 1928'de bir araya getirerek *Terakki Fikri* ismiyle kitap olarak yayımlayan Mustafa Şekip'in, ilgili bölümü "Bilahere Aklı Ameliyenin Tenkidi (1788) namıyla bir eser daha neşretti." şeklinde değiştirerek (Tunç, 1928, s. 127–128) Azad Bey tarafından tenkit edilen Kant hakkındaki eleştirisini tamamen sildiği tespit edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında düşünceleri ile Türk felsefesine katkı sunmuş önemli bir aydın olan Mustafa Şekip'in *Milli Mecmua* ve *Hayat Mecmuası*'nda Kant hakkında yazmış olduğu iki makalesi bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Mustafa Şekip'in, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ve devamında popüler olan Kant'ın felsefî düşüncelerine oldukça hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Son dönem Osmanlı bilginlerinin yüzlerini tamamen Batı'ya çevirmeleri ve orada olup biten hemen hemen her gelişmeden haberdar olmaları Mustafa Şekip örneğinde de karşılık bulmuştur. Ayrıca Mustafa Şekip'in Kant felsefesinin kritik noktalarına doğru bir şekilde temas edebilmesinin yanı sıra, hatalı bir tespit yapmış da olsa, Kant'ı eleştirebilecek özgüvene sahip olduğu da bu çalışma kapsamında ortaya konulmuştur.

Mustafa Şekip "Kant ve Felsefesi" isimli makalesinde öncelikle Kant'ın Copernicus'tan ilham alarak kurguladığı "özne merkezli" bilgi modelini genel hatları ile açıklamıştır. Makalesinin devamında ise Kant felsefesinde aklın teorik olarak neyi bilip neyi bilemeyeceğini tartışıp Tanrı, ruh, özgürlük gibi metafizik unsurların konumunu izah etmiştir. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* isimli kitabında teorik aklı, *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli kitabında ise pratik aklı beşerîleştirdiğini iddia eden Mustafa Şekip, ahlakî normların oluşturulmasında kurucu unsur olarak pratik aklın yer aldığını ifade etmiştir. Mustafa Şekip bu makalesinde Kant'ın birinci ve ikinci kritiğinde teorik ve pratik aklın sınırlarını nasıl tayin ettiğini önemli noktalara temas ederek tasvir edebilmiştir. Fakat Kant felsefesine dair yeni bir yaklaşım getirmemiştir. Osmanlı bilim dünyasının Batı bilimine ve felsefesine yavaş yavaş aşina olmaya başladığı bir dönemde Kant felsefesinin tanıtılması değerlidir.

Mustafa Şekip "Kant Hiç Kabahatsiz mi?" isimli makalesini Azad Bey'in eleştirisine cevap niteliğinde 1927 yılında kaleme almıştır. Fakat "Terakki Fikrinin Menşe'i ve Tekâmülü" yazı dizinde eleştirilen görüşlerini, söz konusu makalelerini bir araya getirerek 1928 yılında *Terakki Fikri* ismiyle kitap olarak yayımlamış ve bu eleştirilerini tamamen

silmiştir. Mustafa Şekip'in Kant hakkındaki ithamkâr görüşlerini hafifleteceğini ama geri almayacağını açıkça beyan etmesine rağmen kitabında bu şekilde tavır aldığı görülmektedir.

Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yılları, felsefede önemli tartışmaların yapıldığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Söz konusu dönemde Mustafa Şekip tarafından Kant ve felsefesinin Anadolu coğrafyasına taşınması, güncel felsefî tartışmalardan Türk bilim camiasının haberdar olduğuna dair kanıtlardan birini teşkil etmektedir.

Summary

In the nineteenth century, many Ottoman students were sent abroad to receive education in various fields. Under the influence of the students who returned after completing their education, institutions offering Western-style education began to open. Although not at the desired level, these schools positively impacted the development of Ottoman science. The fact that the professors at Darülfünûn (Istanbul University) and the engineering schools were in constant contact with the West meant that Western science and thought reached the Ottoman Empire almost simultaneously. Scientific activities in the first period of the Republic were mainly carried out with the contributions of scientists who traveled to Europe.

Some academics who were raised in the last period of the Ottoman Empire continued to work in universities during the Republican period. Mustafa Şekip Tunç was one of these professors who provided important services during the transition from the Ottoman Empire to the Republic. Known for his deep studies in education, psychology and philosophy, Mustafa Şekip was among the founders of modern philosophy and psychology in Turkey. He was one of the leading figures who introduced Bergson, whose ideas he was greatly influenced by, to Turkey. Mustafa Şekip, who published many articles and books especially in the fields of philosophy and psychology, was also closely interested in Kant and his philosophy. In his article titled "Kant and His Philosophy" published in *Milli Mecmua* (1925), he expressed his views on Kant's philosophy, and in his article titled "Is Kant Ever Blameless?" published in *Hayat Mecmua* (1927), he listed his criticisms of Kant. This article aims to make a philosophical analysis of these two articles on Kant written by Mustafa Şekip Tunç. The researcher first translated these articles written in Ottoman Turkish into Latin letters and then analysed Mustafa Şekip's views on Kant's philosophy by comparing them with Kant's works. The presentation and analysis of Mustafa Şekip's views on Kant, who is known for his work in the field of psychology, will contribute to the field of history and philosophy of science.

This study evaluated two articles on Kant written by Mustafa Şekip, an important intellectual who contributed to Turkish philosophy in the last period of the Ottoman Empire and the early years of the Republic, in *Milli Mecmua* and *Hayat Mecmua*. According to the results, Mustafa Şekip was well acquainted with Kant's philosophical thoughts, which were popular from the first quarter of the twentieth century. Mustafa Şekip's example shows that the late Ottoman scholars were completely turned towards the West and were aware of almost every development there. Moreover, this study has shown that Mustafa Şekip was not only able to address the critical points of Kant's philosophy correctly but also had the self-confidence to criticize Kant.

Mustafa Şekip's article "Kant and His Philosophy" was published in the 31st issue of *Milli Mecmua* on 15 February 1925. In this article, Mustafa Şekip touched upon the most prominent aspects of Kant's philosophy and expressed his personal opinions where necessary. In this article, Mustafa Şekip explained Kant's "subject-centred" model of knowledge inspired by Copernicus in general terms. In the rest of his article, he discusses what the intellect can and cannot theoretically know in Kant's philosophy and explains the position of metaphysical elements such as God, soul and freedom. Mustafa Şekip claims that Kant humanises the theoretical intellect in the *Critique of Pure Reason* and the practical intellect in the *Critique of Practical Reason*, and states that the practical intellect is the constitutive element in the formation of moral norms. In this article, Mustafa Şekip describes how Kant determines the boundaries of theoretical and practical reason in his first and second critique by touching on critical points. However, he did not bring a new approach to Kant's philosophy. The introduction of Kant's philosophy at a time when the Ottoman scientific world was slowly becoming familiar with Western science and philosophy is valuable.

Mustafa Şekip's article "Is Kant Ever Blameless?" was published in the 53rd issue of *Hayat Mecmuası* on 1 December 1927. Mustafa Şekip wrote this article in response to his close friend Azad Bey's criticism of his views on Kant in his article titled "Origin and Development of the Idea of Progress," published in the 49th issue of *Hayat Mecmua*. Mustafa Şekip praised Kant's philosophical views in this article but criticized his "vassal" relationship with the King. In the sentence, "Kant published another work called *Critique of Practical Reason* to alleviate the bad effect it had", Mustafa Şekip claimed that after publishing *Critique of Pure Reason*, in which Kant limited reason in terms of what it could and could not know and excluded metaphysics, he was afraid of the King's reaction and published *Critique of Practical Reason*, in which he included metaphysical elements, especially God. Azad Bey criticized Mustafa Şekip by stating that this sentence "implicitly, if not explicitly, conceals an accusatory idea about the philosopher's morality, character and the integrity of his system." Mustafa Şekip, on the condition of reserving his thoughts in the face of these criticisms, changed the relevant sentence by using the word "...mitigating" instead of "...in order to mitigate" and thus softened his statement that the *Critique of Practical Reason* was the compensation for the *Critique of Pure Reason*. However, it was determined that Mustafa Şekip, who published the series of articles "Origin and Development of the Idea of Progress" in 1928 under the title *Terakki Fikri (The Idea of Terakki)*, in which he formed the sentence in question, wholly erased his criticism of Kant, which was criticized by Azad Bey, by changing the relevant section to "Later he published another work called *Critique of Practical Reason* (1788)".

It is possible to see that Kant and his philosophy were introduced to the scientific world of the late Ottoman and early Republican period through Mustafa Şekip and that current philosophical debates could be carried to this geography.

Kaynakça

Bayraktar, L. (2009). Darülfünun'da Bir Felsefe Hocası: Mehmet Emin Erişigil. *Felsefe Dünyası*, *2*(50), 64-80.

Copernicus, N. (2017). *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine.* (C. C. Çevik, Çev.). 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Derin, F. Ç. (1958a). Mustafa Çekip Tunç Hayatı. *Hayat*, *11*(132), 18-26.

Derin, F. Ç. (1958b). Mustafa Şekip Tunç'un Eserleri. *Hayat*, *11*(132), 20-26.

Es, H. F. (1939, Şubat 8). Profesör Mustafa Şekip Diyor ki... *Akşam Gazetesi.*

Günay, L. K. (2015). *Mustafa Şekip Tunç ve Ruhiyat Geleneği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kant, I. (1993). *Arı Usun Eleştirisi.* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi.* (İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk ve F. Akatlı, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Mollaer, F. (2012). Mustafa Şekip Tunç. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, s. 382-383). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mustafa Şekip [Tunç]. (1925). Kant ve Felsefesi. *Milli Mecmua*, *2*(31), 493-494.

Mustafa Şekip [Tunç]. (1927a). Kant Hiç Kabahatsiz midir? ʿİlmî Münâkaşalar. *Hayât Mecmuası*, *3*(53), 16–17.

Mustafa Şekip [Tunç]. (1927b). Terakki Fikrinin Menşei ve Tekâmülü. *Hayât Mecmuası*, *2*(49), 3-4.

Mustafa Şekip Tunç Jübilesi. (1944). İstanbul: Maarif Matbaası

Ökten, K. H. (2016). Kant ve Prusya'da Dini Sansür. *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(1), 87-101.

Orhan, C. (1944). Prof. Mustafa Şekip'in Eser ve Yazıları. *Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi* içinde (s. 24–31). İstanbul: Maarif Matbaası.

Prof Tunç İçin Toplantı. (1954, Mayıs 15). *Vatan Gazetesi*.

Redhouse, J. W. (1890). *Redhouse Turkish And English Lexicon.* İstanbul: American Mission.

Sertoğlu, M. (1936, Ocak 14). Ruhiyat Profesörü Mustafa Şekip Tunç Kısırlaştırmaya Taraftar. *Akşam Postası Gazetesi.*

Tunç, M. Ş. (1941, Ocak 17). Heyecan ve Membaları. *Cumhuriyet Gazetesi*.

Tunç, M. Ş. (1928). *Terakki Fikri.* (O. Bahadır, Haz.). İstanbul: Amedi Matbaası.

Türkmen, S. (1944). Mustafa Şekip Hayatını Anlatıyor. *Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi* içinde (s. 11–17). İstanbul: Maarif Matbaası.

Yaylalı, İ. (2014). *Şuurlu Muhafazakârlık: Mustafa Şekip Tunç Düşüncesinde Birey, Toplum, Siyaset*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, Y. (2010a). *Mustafa Şekip Tunç ve Felsefi Görüşleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, Y. (2010b). Mustafa Şekip Tunç ve Türk Felsefesindeki Yeri. *Kutadgubilig*, *18*, 73–103.

Yıldız, Y. (2017). *Mustafa Şekip Tunç*. İslam Düşünce Atlası. Erişim Tarihi: 26.12.2023. https://islamdusunceatlasi.org/mustafa-sekip-tunc/6323

FOUCAULT'NUN DELİLİĞİN TARİHİ "PROJESİ" VE DERRİDA'NIN KARAR ELEŞTİRİSİ

FOUCAULT'S HISTORY OF MADNESS "PROJECT" AND DERRIDA'S CRITIQUE OF DECISION

Ahmet EKER
Dr., ahmet.eeker@gmail.com

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 21 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 20 Aralık 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 21 August 2024
Date accepted: 20 December 2024
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Delilik; Diyalog; Kopuş; Akıldışı; Cogito; Foucault; Derrida

Keywords
Madness; Dialogue; Rupture; Unreason; Cogito; Foucault; Derrida

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.4

Öz

Bu yazıda, Foucault'nun "sessizliğin arkeolojisi" kavramsallaştırması çerçevesinde, Deliliğin Tarihi "proje"sinde incelenen suskunlaştırma temasına odaklanacağım. Makale, Michel Foucault'nun "Deliliğin Tarihi" adlı eserindeki "sessizliğin arkeolojisi" kavramı ile Jacques Derrida'nın Foucault'nun "proje"siyle bağlantılı olarak "karar" anlayışına yönelttiği eleştiri arasındaki gerilimi eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Foucault'nun Klasik Çağ'dan Modern Çağ'a deliliğe dayatılan susturma süreçlerine dair analizine odaklanan çalışma, Derrida'nın Foucault'nun deliliği ayrı bir ses olarak tarihselleştirme "proje"sinin doğası gereği imkânsız olma kavrayışını sorgulamaktadır. Nihayetinde, Derrida, Foucault'nun deliliği Cogito'dan dışlamasıyla ünlü Descartes eleştirisinin kendisinin sorunlu olduğunu öne sürerek böyle bir projenin uygulanabilirliğine meydan okur. O; Foucault'nun analizinin, Aklın diline gömülü metafizik varsayımlardan kaçamayarak eleştirdiği Kartezyen çerçeveyi desteklediğini öne sürmektedir. Derrida'ya göre bu "proje", meydan okumaya çalıştığı aynı metodolojik mantığın kullanılmasını gerektiren Akıl (logos) alanı içinde işlemek zorunda olduğu için bir tekrardır. Derrida'nın eleştirisinin özü, deliliğin dışlanmasının yalnızca tarihsel bir "Karar" olmadığı, bizzat Aklın yapısına içkin olduğu fikrinde yatmaktadır. Bu nedenle Derrida, Aklın sınırları içinden bir delilik tarihi yazma girişiminin, paradoksal olarak, ortaya çıkarmaya çalıştığı susturmayı pekiştirmek zorunda olduğunu savunur. Bu makale, özellikle delilik bilgisinin tarihsel değişimi bağlamında, "Akıl" ve "Öteki" arasındaki ilişkiyi anlamak için bu tartışmanın çerçevesini "proje" ve "karar" kavramlarıyla formüle etmektedir. Çalışma, ortadan kaldırmaya çalıştığı aynı dışlama yapılarını yeniden üretmeyen bir delilik tarihini ifade etmeye çalışmanın doğasında var olan zorlukların altını çizmektedir. Nihayetinde analiz, yerleşik epistemolojik çerçevelerin sınırlarını aşmayı amaçlayan bir bakış açısıyla iki düşünürü karşılaştırmayı hedeflemektedir.

Abstract

This paper critically examines the tension between Michel Foucault's conceptualization of the "archaeology of silence" within his project History of Madness and Jacques Derrida's critique of Foucault's understanding of decision. The study focuses on Foucault's analysis of the processes of silencing imposed on madness from the Classical Age to the Modern Age. It interrogates Derrida's argument that Foucault's project to historicize madness as a distinct voice is inherently impossible. Derrida contends that Foucault's critique of Descartes —famous for excluding madness from the Cogito— is itself problematic because it inadvertently supports the Cartesian framework it seeks to critique, unable to escape the metaphysical assumptions embedded in the language of Reason (logos). According to Derrida, such a project inevitably replicates the very methodological logic it aims to challenge, as it must operate within the domain of Reason. The essence of Derrida's critique lies in the notion that the exclusion of madness is not merely a historical decision but is intrinsic to the very structure of Reason itself. Thus, Derrida argues that any attempt to write a history of madness from within the confines of Reason paradoxically reinforces the silencing it seeks to uncover. This paper frames the debate in terms of the concepts of "project" and "decision" to explore the inherent challenges in expressing a history of madness that does not reproduce the exclusionary structures it aims to dismantle. Ultimately, the analysis seeks to compare these two thinkers from a perspective that aims to transcend the limits of established epistemological frameworks.

Giriş

Foucault, *Deliliğin Tarihi* adlı eserinde akıl ve akıl-dışı arasında bir tür kopuş ve sessizleştirmeden söz etmektedir. Delilik ve deliliğin dilinin 17. yüzyıldan bu yana belirli bir tarzda sessizleştirmeye maruz kaldığını ileri sürdüğünde Foucault, *Klasik Çağ*'dan başlayarak ve ardında daha gelişkin biçimde Modern Çağ'ın farklı söylem alanlarında bir suskunlaştırma tarihinin belirginleşmesini soruşturmaktadır. Cüzzam salgınından başlayarak çağdaş akıl hastanelerinin kurulmasına doğru evrilen süreçte bir tür sessizleştirmenin gittikçe insan deneyiminin parçası olduğuna işaret eden Foucault için akıl ve onun uzantısı olarak çağdaş psikiyatri, deliliğin akıl-dışına sevk edilmesi ile bir sessizleştirme örüntüsünün temsilcisidir (Foucault, 2016). Bu sessizleştirmenin hem kurumsal hem de söylemsel olarak ortaya çıkışı Foucault'nun *Klasik Çağ* olarak ifade ettiği bir periyotta başlamaktadır. Rönesans'ın cüzzam hastanelerinden, Klasik Dönem'in kapatılma mekânlarına doğru deliliğin farklı söylem ve kurumsal pratikler çerçevesinde konumlandırılmasına odaklanan Foucault; en önemli değişikliğin, Rönesans'tan Klasik delilik deneyiminin başlangıç evresine geçişte yaşandığını ifade etmektedir. Rönesans'tan Klasik delilik tecrübesine, Foucault açısından, 1656'da *Genel Hastane*'nin (Hôpital Général) kuruluşu gibi sembolik bir olayla ve keskin bir geçiş (Sheridan, 2003, s. 21) olarak nitelendirdiği belirgin bir kopuşla geçilmektedir.

Foucault açısından Rönesans'ta deli, düzen ve anlamla ilgili derin ve yaygın bir ilginin odağı olan ölümün yerini alarak, önemli bir kültürel figür olarak ortaya çıkmaktadır (Dreyfus ve Rabinow, 2014, s. 4). Nitekim Rönesans'ın "Stultifera Navis" olarak adlandırılan *Deliler Gemisi*'ne sevk edilen kişileri, yalnızca soyut kişiler veya durumlarından ders alınacak tiplerdi. Bu deliler aklın dışına sevk edilmiş değil, aksine bir hakikatin sözcüsü ya da ilahi bir sözü veya belirsiz bir alanın bilgisini ifade eden aklın yüksek biçimiyle özdeştir. Fakat bu kavrayış mirasını, *Klasik Çağ* ile birlikte deliliğin bir kusura dönüşmesi deneyine bırakacaktır (Foucault, 2016, s. 56; Gutting, 2005, s. 58). Rönesans insanı için delilik ilk başta, bir araya toplanmış çok sayıda farklı tipin bir parçası olarak ortaya çıktı: aptal, ahmak, ayyaş, sefih, suçlu, âşık. Düzensizlik teması, tıbbi veya bedensel işlev bozukluğu açısından değil, aşırılık ve düzensizlik açısından ele alınıyordu. (Foucault, 2016, s. 72-75: Dreyfus ve Rabinow, 2014, s. 4). Bu nedenle deliler hastanesinin değil ama hastanelerde delilere ayrılmış odaların bulunması bu aşırılık ve düzensizlik temalarıyla ilintilidir. Fakat bu durumu değiştirecek ve yeni bir döneme geçildiğini işaretleyecek ani bir "karar" kendini göstermektedir. Rönesans'ın seslerini serbest bıraktığı delilik *Klasik Çağ*'ın içinde garip bir darbeyle sessizleştirilmiştir (2016, s. 85). Aklından zoru olanların artık kapatılacağını ifade eden bu darbe, olay ya da karar anı için Foucault'nun atıf noktası Paris'te *Genel*

Hastane'nin kurulmasını sağlayan kararnamenin çıkarıldığı an olmaktadır (2016, s. 85). Foucault açısından "Rönesans'tan *Klasik Çağ*'a geçişte -Montaigne'den Descartes'a geçişte- bir darbe ya da bir olay meydana gelmiştir" (akt. Flynn, 2004, 196) saptaması, deliliğin akıl tarafından hapsedilmesinin "tarihselleştirilme" imkânı olarak düşünülmektedir. Bu darbeyi delileri artık *Genel Hastahane*'ye kapatan bir karar olarak düşünen Foucault, bu olay veya karardan itibaren deliliğin sessizliğinin arkeolojisini ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır. Bunu ise bir olanak ya da bir imkân olarak aynı zamanda bir tarihselleştirme projesi olarak gerçekleştirmektedir. Deliliğin altın çağı olarak Rönesans ve Orta Çağ'dan delilerin kapatılmasının tarihselleştirilme dönemi olan *Klasik Çağ*'a ve delilerin susturulmasının kurumsallaşması olarak "aklın" dışına itildiği Modern Çağ'a doğru bir dönüşümün tarihi söz konusudur. Fakat bir "proje" veya bir "tarihselleştirme"yi ileri sürmek Derrida'nın itiraz ettiği başka bir tartışmayı da dikkate almayı zaruri hâle getirmektedir. Sessizliğin bir tarihinin yapılabileceğini iddia etmek, Derrida açısından, imkânsız fakat radikal bir sınır "projesidir." Çünkü böyle bir "proje", Derrida için akla içkin bir "tarihselleştirme" olarak belirmektedir (Derrida, 2020, s. 48, 52).

Bu noktada, Derrida'nın ilgisini çeken soru şöyle formüle edilmektedir: Delilik ile akıl arasındaki ayrım yoluyla ve aklın alanı içinden deliliğe dayatılan sessizliği nasıl söze-dile dökmek mümkündür, dahası sessizliğin bir arkeolojisini yazma iddiası ne kadar mümkün olmaktadır? Foucault'nun deliliğin kendisinin konuşmasına izin vererek deliliğin kendisinin tarihini yazmaya çalışması, Derrida açısından Foucault'nun problemli Descartes okumasından kaynaklanmaktadır (Derrida, 2020, s. 48-68). Bu açıdan bakıldığında Derrida'nın itirazı bir yanıyla Foucault'nun Descartes'ın *Birinci Meditasyon* okumasının problemlerine işaret etmeye diğer yanıyla da Foucault'nun deliliğin sesini dışlama ve susturma projesinde *Meditasyonlar*'a atfettiği tarihsel önemin sorunsallaştırılma biçimine ilişkindir (Flynn, 2004, s. 195).

Foucault'nun Derrida ile yürüttüğü akıl-akıldışı bağlamında Descartes'ın *Cogito*'su üzerine tartışma, farklı bağlamlarda ele alınma imkanları taşımaktadır. Tarihsel bir bağlam ile çerçevelenmiş bu tartışma açısından bilinmesi gereken önemli unsur, Foucault'nun ilk dönem temel kavrayışının "episteme" adını verdiği kavrayış ile örülmüş olmasıdır. Foucault'nun ilk dönem eserleri olan *Deliliğin Tarihi (2016)* ve *Kelimeler ve Şeyler (2001)* gibi eserlerinde bu kavramsal yapı önemli bir analiz unsuru olmaktadır. Bu kavrayış çerçevesinde hakikat'e ilişkin prosedürler, farklı dönemlerde farklı "epistemik oluşumlar" içinde açığa çıkma olanağı bulmaktadır. Foucault, *"episteme için değişik söylem türlerini birbirine bağlayan ve belirli bir tarihsel döneme karşılık gelen bir ilişkiler bütünü çizer"* (Revel, 2006, s. 35). Örneğin, Foucault bilginin olabilirlik koşulu olarak bir epistemolojik alandan

söz etmektedir. “Bugünkü bilimimizin, kendini, onun içinde… tanıyabileceği bir nesnelliğe doğru gelişmesinin içinde tasvir edilen bilgiler söz konusu olmayacaktır… bütün kıstasların dışında, ele alınan bilgilerin kendi değerlerine veya nesnel biçimlerine atıfta bulunarak, nesnelliklerini gömen ve onların… olabilirlik koşulları…olan bir tarihi dışa vuran ‘episteme'dir.” söz konusu edilen (Foucault, 2001, s. 21). O halde, bu episteme kavrayışı neyi ifade etmektedir? *“Foucault… disiplinler yelpazesi, bütün bilme söylemlerini kuşatan bir tutarlılık olarak tanımladığı şeye episteme adını vermiştir. Bu yüzden, her yerde akıl/akıl-dışılık çemberinin yaygın etkisini, paradoksal içerme olarak ötekinin dışlanmasını, örgütlenmenin temeli olarak özdeşliği, iktidarın dünya üzerinde uygulanma zemini olarak söylemsel tasarımı buluruz”* (Revel, 2006, s. 35). Foucault için hem bilginin oluşumu hem dolaşıma sokulması hem de paylaşılması ve meşru kabul edilmesi bir rejim konusudur. Bu ise onun episteme olarak adlandırdığı bir dönem içinde çerçevelenmiş ve meşruiyet kazanmış söylem, bilgi ve hakikat ilişkisine işaret etmektedir. Belli bir dönemde bilginin düzenleniş meselesi hakikatin ancak bu rejim dolayımı ile anlaşılıp meşru kılındığı prosedürleri açığa çıkartmaktadır. Belirli bir dönemde hangi bilgi tarzlarının olanak bulduğu hangilerinin dışlandığına ilişkin bir söylemsel düzen belirli bir epistemik oluşum içinde mümkün kılınmaktadır. Burada bilginin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerine odaklanmaktan ziyade belirli bilgi tarzlarının bir dönemde olanaklı olma koşullarına odaklanmak önem teşkil etmektedir. Onun için belli bir dönemin söylemsel oluşumu kendi söylem alanı içinde (episteme) bir nesne, olay ya da durumun doğru/yanlış olma koşullarını belirlemektedir. Dolaysıyla belli söylem türleri belirli doğru-yanlış oyunlarının yürürlüğe sokulduğu bir epistemik düzen çerçevesinde anlamlı olabilmektedir. Nitekim bilgi meselesinde doğruluk ve geçerliliğin genel geçer bir nesnellik tarzı söz konusu olmamaktadır. Onlar, farklı epistemik oluşumlar içinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Örneğin, delilik ve delililik tecrübesi ile ilgili bilginin Orta Çağ, Rönesans, *Klasik Çağ* ve Modern Çağ’a kadar değişen anlam ile hukuki ve tıbbi iktidarın merkezine yerleşmesindeki işleyiş bu çerçevede meşruiyet kazanmaktadır. Bu açıdan Foucault için hem bilginin oluşumu hem dolaşıma sokulması hem de paylaşılması ve meşru kabul edilmesi bir rejim konusudur. Bu ise belirli bir dönem içinde çerçevelenmiş ve meşruiyet kazanmış söylem, bilgi ve hakikat ilişkisinin Foucault açısından hakikat rejimi olarak adlandırılan bir çerçevede olanak bulduğu ifade edilmektedir. Onun açısından “Hakikat; sözcelerin üretimi, düzenlenmesi, dağılımı, dolaşımıve işleyişi için düzenlenmiş bir prosedürler bütünü olarak anlaşılmalıdır. ‘Hakikat’; kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemle riyle ve kendisinin meydana getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içindedir: Hakikat rejimi”. (Foucault, 2005a, s. 52). Dolayısıyla, deliliğin dönüşümü ve delilik deneyimine içkin deli figürünün denetimi, delilik deneyiminin çerçevelenmesi, delilikle ilgili dolaşım

ekonomisinin denetimi veya hareketin disiplin prosedürleri bu epistemik oluşum çerçevesinde şekillenmektedir (bkz. Revel, 2006 s. 29-30). Dolayısıyla Foucault'nun delilikle ilgili bu tartışmanın da yer aldığı ilk dönem eserlerinde "episteme" kavramı içinde şekillenen bir söylemsel düzen kavrayışını akılda tutmak gereklidir.

Bir başka açıdan, Descartes'ın *Cogito*'suna ilişkin Foucault ve Derrida arasındaki güncel tartışmaların vuku bulduğu tarihsel ve epistemolojik soruların işaretlendiği bir çerçeve söz konusudur. Örneğin Derrida, Foucault'nun ölümünden sonra tartışmayı yeni bağlamlara taşımış ve bu polemiğin temel eksenini, yalnızca Descartes yorumlarıyla değil, metinlerin tarihsel-felsefi bağlamla ilişkilenme biçimleriyle de irdelemiştir. Koyuncu (2017) bu tartışmanın temelinde aslında iki filozofun tarih anlayışları yatmaktadır. Foucault, tarihsel kesintilere odaklanarak belirli bir momenti açıklarken; Derrida, bu kesintilerin daha genel bir yapı içerisindeki anlamını sorunsallaştırmıştır. Örneğin, Derrida'nın Levi-Strauss'un yapısalcılığını merkeze aldığı *İnsan Bilimlerinin Söyleminde Yapı, Gösterge ve Oyun* başlıklı çalışması, Foucault'nun tarih anlayışına yönelttiği eleştirilerle paralel okunabilir. Derrida, Foucault'nun tarihsel arkeolojisini ve soybilimini; tarihin tarihselliğini yeniden düşünme ihtiyacına işaret eden bir çerçevede değerlendirmiştir (Koyuncu, 2017, s. 20-21). Başka açıdan Gilles Deleuze'ün *Yapısalcılığı Nasıl Tanırız?* adlı çalışması, Foucault ve Derrida'yı yapısalcılık bağlamında ele alarak bu tartışmanın yeni haritasını çıkarmaya olanak tanır. Bu bağlamda, Derrida'nın yapının yapısallığını, Foucault'nun ise tarihsel kesintileri nasıl ele aldığı, iki filozofun birbirinden ayrışan felsefi perspektiflerini kristalize eder. Harrison ve De Ville gibi yorumcular bu tartışmanın derin ayrılıklarına dikkat çeker. Harrison, Foucault'nun tarihsel dışlanma anlarını ve Derrida'nın yapısal aşırılıkları aynı epistemolojik gerilimin yansımaları olarak görürken, De Ville iki filozofu geleneksel metafizikten uzak bir ortak zeminde buluşturur. Ancak, Campillo bu tür uzlaştırma girişimlerinden kaçınarak, Foucault'nun etik yaklaşımının Greko-Romen özyönetim temelli olduğunu, Derrida'nın ise ahlak ve adalet arasındaki sınırları sorguladığını vurgular. Bu ahlaki farklılık, iki filozofun tarih ve bilgi anlayışlarını şekillendirmiştir. (Koyuncu, 2017, s. 19-20).

Foucault ve Derrida tartışmasının merkezinde Descartes'ın *Cogito*'su üzerindeki yorum farklarından ziyade, tarihsel olayların ve yapısal ilişkilerin kavramsallaştırılmasına ilişkin daha temel sorular bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma iki düşünürün polemiklerini merkezine alarak, "proje" ve "karar" kavramlarına ilişkin bir sorunsallaştırma olarak çerçevelenmektedir. Bu açıdan metinde, bir yanıyla sessizliğin tarihinin mümkün olduğuna işaret eden Foucault'nun "projesi"nin temel güzergâhı, diğer yanıyla buna "karar" kavramıyla itiraz eden Derrida'nın *logos* eleştirisi temel hattı oluşturmaktadır. Bunun için

metnin ilk kısmında Foucault ve Descartes arasındaki ilişki irdelenecektir. Buradan hareketle, *Deliliğin Tarihi*'nde ayrıntılı biçimde ele alınan suskunlaştırma prosedürlerini inceleyerek Foucault'nun "sessizliğin arkeolojisi"ne ilişkin "proje"sinin imkanını nasıl değerlendirdiği dikkate alınmaktadır. Metnin ikinci kısmında ise Derrida'nın "karar" anlayışı çerçevesinde Foucault'ya yönelttiği eleştiriler odağı oluşturacaktır. Sonuç kısmında ise bu karşıtlıkların genel çerçevesi delilik ile "karar" sınırında dolaşan Foucault ve Derrida'nın temel anlayış farklılıkları belirginleştirilerek metin tamamlanacaktır. Bu yüzden ilk kısım, Foucault tarafından antropolojik bir keşif olarak değerlendirilen *Cogito*'nun keşfi ve delilik ile akıl-dışı temaları etrafında şekillendirilmektedir.

Deliliğin Patolojikleştirilmesi ve Dışlanma Hareketi: Foucault'nun Tarihsel "Projesi"

Foucault'nun Descartes okuması önce Descartes'ın *Meditasyonlar*'ında *Cogito* ve delilik arasında bir "karar" ile ardından Paris'te aniden ortaya çıkan *Genel Hastane*'nin (Hôpital Général) deliliğin akıl tarafından hapsedilmesinin tarihselleştirmesini sağlayan bir olay ve bir kesinti ile kesişmektedir. Bu an, Foucault'nun ilgisi aklın kendi sürekliliğini ileri sürdüğü bir süreksizlik anında ortaya çıkan dışlama düzeneğinin tarihini oluşturmaktır. Bu tarz bir proje olan *Deliliğin Tarihi*'nde, Rönesans'tan *Klasik Çağ* ve Modern Çağ'a kadar olan dönemde, aklın önce deliliği bir içeri alma (dâhil etme), sonra bir sınır olarak işaretleme (içerinin dışı) ardından ise dışarlıklı (aklın dışı) olarak kurma sürecini ortaya çıkartmaktadır. Roy Boyne, bu eserde deliliğin siyasal iktisadı, sanat ve edebiyat alanındaki tasviri ve delilikle bilim arasındaki ilişki olmak üzere iç içe geçmiş üç ana anlatının olduğunu belirtmektedir (Boyne, 2009, s. 15). Deliliğin patolojikleştirilmesi ile bir dışlanma ediminin nesnesi haline gelişi birbiri ile ilişkili bu üç süreci kapsayan dönüşüm çerçevesinde gelişmektedir. İç içe geçmiş bu üç katman aklın kendi tahakkümünü öteki üzerine kapsamlı bir biçimde gerçekleştirmesinin tarihidir. Modern aklın kesintilere dayalı süreklilik teması altında kendi temelsiz dayanağını nasıl elde ettiğini psikiyatri üzerinden anlamaya çalışan Foucault, modern psikiyatrinin bugünkü "normal bir insan" kavrayışına dayandığını düşünmektedir. "XIX. yüzyıl psikopatolojisinin (belki de bizimkinin bile) kendi yerini bir *homo natura*'ya veya hastaya ilişkin bir deneyden önce verimli olan normal bir insana göre belirlediğine ve ölçüsünü buna göre oluşturduğuna inanmaktadır." (Foucault, 2016, s. 210). Bu normal insan tasavvuru, on yedinci yüzyıldaki deliliğin kapatılmaya başlamasıyla eş zamanlıdır. Bu açıdan akıl hastalığı konusunda oluşturulabilecek bilgi türünün ne olduğunu belirlemeye çalışmaktan ziyade on yedinci yüzyıldan çağımıza kadar aklın delilik üzerinde uygulamaktan geri kalmadığı tahakküm türünün ne olduğunu belirlemeye çalışmak" onun temel ilgisini oluşturmaktadır (Foucault, 2012, s. 171). Ona

göre, XIX. yüzyıl psikopatolojisi kendisine dayanak olarak "normal bir insan" kavrayışını alırken akıl hastası ile doktor arasındaki ilişkiler de bu "normal insan" ile patolojik insan kavrayışı çerçevesinde belirginleşen a priori ilke[1] veya ölçüyü ifade etmektedir. Foucault için bu "normal insan" bir kurgudur ve insanın kendisi tarafından üretilen bir anormallik tasarımı üzerinden işlemektedir. Bu yüzden ölçüsünü bu normallik kavrayışından alan modern psikiyatri ile "pozitif bilimlerin" dayanağı, Foucault'nun sözleriyle bir *homo natura* ve hastaya ilişkin deneyden önce "normal bir insan" ölçüsüne dayanmaktadır.

> Bu normal insan… doğal bir mekâna değil de, socius ile hukuk öznesini özdeş kılan bir sistemin içine konulmalıdır; bunun sonucu olarak deli bir hastalığın onu normalin sınırlarına sürüklemesinden ötürü değil de, kültürümüzün onu kapatmaya toplumsal olarak karar vermesi ile hukuk öznelerinin yeterliliklerini fark eden hukuki bir bilginin buluşma noktasına yerleştirmiş olmasından ötürü deli olarak tanınmaktadır (Foucault, 2016, s. 210).

Aklın delilik üzerindeki tahakkümü ancak böyle bir deneyden itibaren mümkün olmaktadır ve deliyi patolojik bir nesne olarak hastalık kategorisine yerleştirerek kendi mümkün tarihini inşa etmektedir. Deliliğin kapatılmasına ilişkin tutumlar ve delilik algılarına ilişkin işleyiş etrafında açığa çıkan usuller, hastane ve tıbbi kurumların oluşmasına bağlı bir takım ele alma usullerini ortaya çıkartmaktadır. Bu usuller yoluyla bir nesnellik alanı belirlenmektedir. Deliyi akıl hastası olarak nesnelleştiren bu nesnellik çerçevesi, modern bilgi alanının a priori ilkesi olarak bir sessizleştirme hareketine işaret eden dışlamayla olanaklı olmaktadır. Bu noktada "insanın psikolojik olarak ele alınabilir bir tür olabilirliği" onun dışlama ve cezalandırmanın konusu haline gelmesi anlamını taşımaktadır. *Klasik Çağ* Hastane müdürünün, gardiyanlarının hastanede tutum ve davranışları düzenleme kuralları ile yönetmelik ve yasalarının işaret ettiği şey, ancak dışsallaştırılarak nesnel kabul edilmiş bir akıl hastalığı kategorisiyle mümkün olmaktadır. Bu ise modern psikiyatrinin insanı psikolojik veya zihinsel bir iç ile bedensel bir dış yüzey olarak keşfetmesi anlamında "dışlamanın ve cezalandırmanın dış boyutu ile suçluluğun ve teslimiyetçi ruh halinin iç boyutu tarafından tanımlanmış olması[nı][2] gerektirir." (Foucault 2015, s. 92-3). Bu kavrayış, bu iki temel ölçüte göre konumlandırılan insan kavrayışı, genel bir psikolojiyi olanaklı hale getirmektedir. Delilik, bu normallik ve a-normallik kavrayışına göre belirlenir ve toplumsal özne ile hukuk öznesi arasında bir sistem içinde görünmez hâle getirilmektedir. Foucault'nun analizinde, deliliğin Modern Dönem'de akıl hastalığı olarak

[1] Akıl hastalıkları konusundaki "pozitif" bilim ve deliyi insan mertebesine yükselten şu insancıl duygular, ancak bu sentezin sağlam bir şekilde kurulmasıyla mümkün olabilmişlerdir. Bu sentez bir bakıma, bilimsel olduğu iddiasındaki psikopatolojimizin somut *a priori*'sini meydana getirmektedir (Foucault 2016, s. 210).

[2] Ekleme makale yazarına aittir.

tanımlanması ve kapatma kurumlarına hapsedilmesi bu suskunlaştırma, görünmez kılma ya da dışlama pratiğinin devamıdır. Nitekim aklın kurumları, yasaları, yönetmelikleri, tüzükleri aracılığıyla kendine bir süreklilik sağlayan temelsiz temeli ya da a priori bir ilke olarak meşruiyet stratejilerini *Klasik Çağ*'da nasıl kuşandığına bakmak gereklidir.

Antropolojik Bir Keşif: Aklın Descartes Momenti ve Sessizleştirmenin Anatomisi

Foucault; deliliğin tıbbi veya psikolojik vaka olmaktan çok, belirli bir dönemin tahakküm ve epistemik sınırlarını yansıtan karmaşık bir toplumsal söylem düzenlenişi olduğuna işaret etmektedir. Rönesans Dönemi'nde delilik, akılla simbiyotik bir ilişki içinde ve akla içkin karakter sergilemektedir. Klasik Dönem rasyonalitesiyle birlikte delilik, giderek daha fazla patolojikleştirilip kapatılma kurumlarına sevk edilmektedir. Bu ise akıl ile akıl-dışı arasında belirginleşen keskin bir sınır çizme deneyinin temel karakteristiğini belirleyen dışlama hareketini belirginleştirmektedir. Delilik deneyiminin kovulmadan kapatılmaya kadar dışlama ediminin konusu olması, Foucault açısından Modern Çağ'ın antropolojik ilkesi olan insanın keşfi kadar köklü bir değişime neden olmamıştır (2016, s. 725-761; 2001, s. 435-458). "İnsanın keşfi" olarak Foucault bilinçli, düşünen bir *Cogito*'nun keşfini işaret ettiğinde, deliliğin artık hastalık olarak yapılandırıldığı bir diyalog yitimine işaret etmektedir. Kendisini tarihsizleştirmiş bir tarihselleştirme eyleminin koşulu olarak sunan aklın, deliliği bir hastalık kategorisinde değerlendirip sessizliğe sevk etmesi gerekmektedir. Foucault açısından akıl ve delilik ayrımının tarihini yazmak bir tarihin olanağı ile deliliğin zorunluluğu arasında bağ kurmaktan geçmektedir (Flynn, 2004, s. 199). Akıl ve deliliğin birbirinden ayrılması ile tarihin imkânı arasındaki bu bağlantı, sessizleştirmenin temeli üzerine kurulan aklın kendi hükümranlığını nasıl inşa ettiğine bakmaktan; dolayısıyla akıl ile delilik arasındaki diyaloğu ortadan kaldıran bir hareket anına odaklanmaktan geçmektedir. Bu aşamada kurucu düşünür olarak Descartes'ın akıl/zihin tasarımına başvuran Foucault şunu belirtmektedir: "Descartes kuşku yolunda ilerlerken, deliliğe rüyanın ve bütün hata biçimlerinin yanında" yer vermiştir (2016, s. 85). Delirme olasılığı, dışarıdaki dünyanın hataya açık formu ile bilincin düş içinde kendinden geçebileceği niteliği çerçevesinde deliyi kendi bedeninden yoksun bırakma tehlikesi taşımaktadır (2016, s. 85). O halde, Kartezyen bu dışlama nasıl belirginleşmektedir? Descartes'ın duyum ve rüya kavrayışına değinilecek olursa açık-seçik bir bilginin kesinliğini hata ve yanılgı ihtimalini ortadan kaldırma amacı açığa çıkmaktadır. Onun için (2007, s. 76-77) insan ancak açıkça gördüğü şeylere inanmaya eğilimlidir. Ancak açık ve seçik olarak kavranan şeyler üzerine yargıda bulunulduğunda hataya imkân yoktur. Açık ve seçik bilgi türüne ise "onun, ışığın lütfuna bağladığı açıklığını (clarté) ve apaçıklığını (évidence) sınama konusu" (Beyssade, 1997, s. 69) yapmadığı bir kesinlik arayışına iten neden, deneyim dünyasının yanılgıya ya

da hataya açık bir karaktere sahip olmasıyla ilişkilidir. Descartes insanın algılarıyla değil, zihniyle görmekte olduğunu; bu nedenle de zihinsel algının duyusal algıdan daha kesin bir temel oluşturduğunu belirtmektedir. Duyular aracılığıyla erişilen doğru kabullerinin zaman zaman ben'i aldattıklarını ifade eden Descartes; duyular yoluyla elde edilmesine rağmen kendilerinden kuşku duymanın zor olacağı şeyleri, örneğin "şimdi benim burada olmam, ateşin yanında oturuyor olmam, elimde kâğıdı tutuyor olmam" (Descartes, 2015, s. 25) gibi, bu ellerin ve tüm bu bedenin benim olduğunu reddeden mantık delilerle kendimi bir tuttuğum mantık olurdu (Descartes, 2015, s. 25). Bu ifade ile düş ve deliliğin Kartezyen kuşkunun ortaya çıkışında aynı statü veya role sahip olmadığını belirten Foucault, deliliğin akıl alanından dışlanmasını şöyle formüle etmektedir:

> Düş, bulunduğum bu yerden, gördüğüm bu kâğıttan, uzattığım bu elden kuşku duymamı sağlar; fakat delilik asla bir kuşku aracı veya aleti değildir; çünkü 'ben ki düşünüyorum, deli olamam.' Demek ki bu tavrın tersine, kuşkucu geleneğin bir kuşku duyma nedeni yaptığı delilik dışlanır (Foucault, 2011c, s. 48).

Foucault açısından Descartes'ın en önemli problemi "düşünen ben'in deli olmaması"na ilişkindir (Foucault, 2016, s. 86). Mutlak bilginin olanağı duyusal değil, zihinsel algının kavrama gücü ile sağlanmaktadır fakat delilik bir biçimde bu zihinsel yetiden yoksunluğun figürü olarak tasarlanmaktadır. Bu açıdan deliler "bir kez akıldan yoksun bırakıldıklarında, gerçek bir dışsallık anlamında aklın dışına itilmiş olurlar." (Macherey, 2016, s. 4). Buradan bakıldığında Descartes, duyulara güvenilebileceği varsayımını sarsmayı hedeflerken kuşku duyulabilir şeyler alanına duyularla elde edilen şeyleri yerleştirmektedir. Dolayısıyla hata veya aldanma duyular aracılığıyla elde edilen bir unsur olurken zihinsel duyum açık-seçik bilginin kaynağı olmaktadır. Örneğin onun açısından rüyada olmak delilerin uyanıkken yaşadığı gerçekle aynı yanılgı çerçevesine bir algılamaya neden olabilir (Descartes, 2015, s. 26). Uykuda da uyanıkken de veya "görüntülerle dolu bir rüyadayken" de yanılgıya sevk etmeyecek temel bir ilke olarak kuşku duyma ve kuşku duyan olarak varolduğunu kanıtlayan akıl -*Cogito*- anlayışı belirmektedir. Şüphe ettiğim her şeyden geriye elimde kalan temel unsur şüphe eden olarak bir 'ben'dir. Şüphe etmek düşünen ben olarak varlığımın kesinliğine ulaşmamı sağlayacak unsur olmaktadır. Özellikle *Meditasyonlar*'da belirttiği bu ilke duyularımın bana verdiği her şeyden şüphe ile başladığımda hata ve yanılgıdan kurtulacağım salt bir kesinliği bulmada başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Açık seçiklik veya kesinlik duyulardan gelen bir nitelik olamaz (Descartes, 2007, s. 35); o zihinsel algının bir yetisidir (Descartes, 2015, s. 47). Bu kavrayış varolmanın kesin kanıtını ve bilginin açık-seçikliğini düşünen bir şey olarak ben'de bulmanın sarsılmaz koşuludur. Foucault için skandal bu akıl sahibi insanın

deli ol(a)mamasına ilişkindir: "Ben bir beden sahip olduğuma inanıyorsam vücudunun camdan olduğunu düşünen birinden daha sağlam bir gerçeği elimde tuttuğumdan emin olabilir miyim? Kesinlikle, çünkü 'onlar delidir ve eğer ben kendimi onların örneğine göre ayarlarsam, onlardan daha az kaçık olmam" (Descartes, 2015, s. 26; Foucault 2016, s. 86). Bu nedenle Descartes'a göre delilik, rüyalar ve her türlü yanılgıya aittir. Yine de rüya, düş ve deliliğin hakikatle ve hakikatin peşinde koşanla (şüphe duyan özne) ilişkisi farklıdır. Rüyalar ve yanılsamalar hakikatin kendi yapısı içinde aşılırken delilik, şüpheci özne tarafından dışlanır. Şüpheci filozof için akıl sağlığı, düşündüğü ve var olduğu gerçeği kadar sorgulanamazdı. Bir kez elde edildiğinde, bu kesinlik kolay kolay terk edilmeyecektir: Delilik artık onu ilgilendirmeyecektir (Sheridan, 2003, s. 22). Bu alan akıl ve akıl-dışı ayrımın keskin biçimde birbirinden ayrıldığı eskiden beri olan bir diyaloğun koparıldığı alandır. Sayıklama veya hezeyan (delirium) eğer uyanık olanın rüyasını işaret ediyorsa onlar, imgelere teslim olma halinin uyanıkken düş görmesine benzemektedir. Bu düş halinde, algılama suretleri karşısında düşün ortadan kalktığı bir gerçek uyanıklık gereklidir. Foucault açısından yanılsama biçimlerine ilişkin Descartes'ın bu tespiti paradoksal olarak rüya bilincinde yani aldatılmış bilincin bilincinde bulunmaktadır. Bu nedenle Foucault için *"Descartes, kuşkunun gelişiminde, düşe deliliğe göre bir ayrıcalık vermektedir"* (Foucault, 2011c, s. 51). Descartes'ın deliler için söylediği "uykudaki uyanık kişinin yanılsaması"na otoriter müdahale; "uyanık olduğundan emin uyanık kişinin", yani *Cogito*'ya sahip olan bir hekimin kendisinden asla ayrılmayan niteliğinden gelmektedir.

> Descartes'ın karar verme sürecinin sonunda ve kendi kendinden asla ayrılmayan ve ikiye bölünmeyen bir bilincin iki katına çıkması içinde keşfettiği şeyi tıp, dışarıdan ve hekim ile hasta arasındaki ortaklığın çözülmesi içinde dayatmaktadır. Hekim hastaya nazaran, Cogito anını rüya yanılsaması ve delilik zamanına göre yeniden üretmektedir. Düşünmenin bizzat kendine tamamen yabancı ve dış olan ve kendini ona ancak zorla girme biçiminde dayatabilen Cogito (Foucault 2016, s. 477-478).

Aklın bu dili içinde deliliğin sesi kendi üzerine kapanmıştır. Deli, eskiden Klasik deneyin içinde varlık ve varlık-olmayan ya da akıl ile akıl-olmayanın görünür söylemi içinde bir eşikte ve bir mevcudiyete sahipken; "şimdi artık bir dilin taşıyıcısı ve asla tükenmeyen, hep yeni baştan ele alınan ve kendi zıtlarının oyunuyla hep kendine geri gönderilen bir dil tarafından" sessizliğe bırakılan insan-olmayandır (Foucault, 2016, s. 747). Bu açıdan delilik akıl-dışının alanındadır. Nitekim, Descartes için akıl-dışı bilinç veya bir delilik bilinci söz konusu olamaz. Bilinç, aklın alanına özgü bir niteliktir ve açık-seçik bilgiye varmanın koşulu da şüpheden geçmektedir. Şüphe ise kendini kuşku duyan olarak fark eden bilinçli özneye (*Cogito*) has bir yetidir, bu nitelik akıl bozukluğu olan bir delinin veya meczubun

alanında olamaz. Dolayısıyla Descartes'ın *Cogito* tasarısı, kuşku duyan birinin akıl sahibi olduğunu ve bu yüzden akıl-dışını temsil eden kişi olarak bir delilik bilincinin olamayacağını kabul etmektedir. Kuşku duymanın bilincinde olan "insan", kendisini kuşku duyan bir varlık olarak kavrayan "insan", sırf bu yeti nedeniyle deli olamaz. Bu nedenle "insan" olma niteliği delilikten uzaklaştırılmıştır ya da tersi, "deliliğin kişisi insan-dışılaştırılmıştır" ifadesiyle Foucault akıl ve akıl-dışı arasında bir kopuş olduğunu ifade etmektedir. Bilinç sahibi bir özne kuşku duyduğunun farkındadır ve bu nedenle de akıl-dışı bir bilinç durumu yadsınmaktadır. Kuşku duyarak kendini bulan öznenin Descartes, deli olamayacağının da bilincine vardığını ifade etmektedir. (Foucault, 2016, s. 497). Gerçek ile hatayı ayıran yegâne bağ da bu kuşku duyma yetisiyle sarmalanmış akıldır; daha doğrusu akıl sahibi "insan", hekim ve psikiyatristtir. Foucault açısından, deliliğe rüyanın ve bütün hata biçimlerinin yanında yer veren Descartes'ın kavrayışında düşünceye delilik karşısında garanti veren şey düşünen bir öznedir; bu özne açısından da esas unsur delirme olanaksızlığının kabulüdür (Foucault, 2016, s. 86-87). Akıl sahibi biri kaçık, deli olamaz; nitekim öznenin (*Cogito*) bir hatadan kaçınmasına veya bir düşten sıyrılmasına izin verdiği gibi, ona delilik karşısında garanti veren şey… düşünen özne için esas olan delirme olanaksızlığından gelmektedir (Keha, 2010, s. 118). Meditasyon yapan özne, düş gördüğünde bile uyanıklık ile uyku arasındaki ayrımsızlığa rağmen; belli şeyleri ve ilkeleri açıkça görmeye devam etmektedir. Bu ilk olarak Foucault açısından uyanık olduğumdan emin olamasam da meditasyonumun görmemi sağladığı şeylerden emin olmayı sağlarken; ikinci olarak "uykunun öznesi" ile "uyanıklığın öznesi" arasında bir ayrım/kesinti yaratmamayı da sağlamaktadır. Dolayısıyla, "uyuduğu varsayılan özne"ye dönüşse bile, düşünen özne kendi kuşkusunun yolunu emin biçimde izleyebilir (Foucault, 2011c, s. 53). Bu nedenle uyku ve rüya deneyimi akla içkin bir karaktere sahipken delilik bunun karşısında yer almaktadır. Düşünme ile delilik birbiri karşısına konularak bir kopuşun gerçekleştiğini ifade eden Foucault'ya göre artık deliliğin mekanının veya sahnesinin başka yerlerde, bir tür karanlıkta olduğu ifade edilmektedir. Bu aşamada Foucault açısından Descartes'ın delilik kavrayışında ondan "kaçınılması gereken bir tehlike"ye; rüya ve hata tasavvurunda ise "kaçınılan bir olasılık" anlayışı belirgindir. Nitekim hata ve rüya riskinden kaçınılabilir, çünkü bunlar aklın temeline saldırmaz. Oysa delilik durumu basit biçimde "zihnin kötü işlemesi değildir; daha ziyade, zihin işlemeyi tamamen bırakmıştır. Artık düşünmeyen ruh, kendini bulamayacağı bir alana, saf mantıksızlık alanına yönlendirilmiştir." (Macherey, 2016, s. 5).

Rüya gördüğünde bir sanrıya kapılmak hata ile oysa delilik deneyimi içinde olmak aklın-dışında olmakla nitelendirilmektedir. Bu nedenle düş görmek ve deli olmak bir ve aynı kategori içinde yer almamaktadır. Nitekim "Descartes'ın örnek olarak seçtiği delilik imgeleri,

düşünkinden farklı olarak, konuşmakta olan öznenin bizzat belirttiği fiiliyat sistemiyle uyumlu değildir. Deli başka yerdedir, bir başka andadır, bir başka beden ve başka elbiselerle. O, bir başka sahnededir" (Foucault, 2011b, s. 41). Uyuyabildiğim veya düş görebildiğim gibi deliliğe de kapılabilir miyim veya kendimi deli yerine koyabilir miyim? Dolayısıyla mesele *dormiens* ile *dementes*, *demens*[3] salınımında olabilir mi? Daha doğru bir ifadeyle eğer kendimi deli yerine koyarsam tıpkı uykuda, rüyada olduğum veya düş gördüğüm gibi, bu durum "Kendimi meditasyonumda diskalifiye etme riskine girmeyi beraberinde getirmez mi?" Foucault açısından eğer bu şekilde düşünürsem iki riskli durumla karşılaşırız: ilki artık hiç meditasyonda bulunmamak, diğeri ise sadece çılgınca bir meditasyonda bulunmak riskidir. Foucault, *Metitasyonlar*'da Descartes'ın yanıtının açık olduğunu ifade etmektedir: "Kendimi deli yerine koyarsam, onlar kadar demens, onlar kadar diskalifiye olurum, onlar kadar her türlü edim veya söz meşruluğunun dışına düşerim. Tersine, uyur gibi yaparsam, uyumakta olduğumu varsayarsam, düşünmeye devam ederim…" (Foucault, 2011b, s. 40). Foucault, Descartes'ın delileri içeren paragrafında deliliğin Latince *dementes* kelimesi ile karşılanmasının tesadüfi olmadığını belirtmektedir. Aksine terimin "teknik, tıbbi ve hukuksal bir terim" olduğunu; "bununla belli dini, medeni veya hukuksal edimleri yerine getirmeye statü olarak muktedir olmayan insanlar kategorisi belirtilmekte" olduğunu; "eylemek, mahkemeye başvurmak, konuşmak gerektiğinde *dementes*'in göz ardı edildiğini vurgulamaktadır (Foucault, 2011b, s. 39). Bu yüzden deli olmak değil, "deli gibi yapmak" veya "deli yerine koymak" bile kendimi bilerek akıl alanından çıkarmaya neden olmaktadır.

O halde deliliğe, rüya veya hata ile aynı düzeyde yer vermek delirme olasılığını aynı düzeyde dışlamak anlamına gelmez. Aksine deliliğe has bir dışlama düzeni yürürlüktedir. Nitekim, "deli bir kişi meditasyon yapamaz, çünkü hakikatin öznesi olmak için gereken tüm eğilimlerden yoksundur. Buna karşılık, rüya görme deneyimi meditasyonun öncül patikasına mükemmel bir şekilde uyarlanmıştır; meditasyon için itici bir unsur ya da en azından onun adımlarından birini oluşturur." (Macherey, 2016, s. 18). Foucault'nun ifadesiyle; "Delilik, kuşku duyan özne tarafından kuşku duyan özne olarak nitelenebilmek

[3] *Dormiens* terimi Foucault açısından Descartes için uyku ve uyanıklık arasında bir tür semsemleme, yarı bilinçli olma halini; *demens* terimini ise delirmiş olmayı, aklını yitirmiş olmayı ifade etmektedir. Foucault bu terimlere, Descartes'ın kavrayışında delilik durumu ile rüya görme arasındaki ayrımda açığa çıkan belirsizliği netleştirmek için değinmektedir (bkz. Foucault, 2011c, s. 39-40). Benzer bir açıklama için Deutscher'in şu ifadesine bakılabilir: "Foucault, uygun bir şekilde, demens ve dormiens arasındaki farkı işaretler. Ancak demens'in bir aldatılma, dormiens'in ise bir rüya olduğu konusunda o kadar net değildir. Haklı olarak demens'i düşünende bir başarısızlık olarak, dormiens'i ise basitçe bir dizi 'tuhaf' deneyimin sunulduğu durum olarak vurgular." (Bkz. Deutscher, 2014, p. 81). *Dementes* ise birinin aklının/duygularının başından gitmesi; deli, çılgın, düşüncesiz, budala anlamlarına gelmektedir. (Bkz. *Latince İngilizce Online Sözlük*) Erişim tarihi: 22.11.2024.

için dışlanmıştır. Fakat düşünme ve bilme nesnesi olarak dışlanmamıştır" (Foucault, 2005b, s. 60). Aklın dışı (ötekisi) olarak delilik, aklın iç işleyişine dair prosedürleri tehdit etme gücünden yoksun bırakılmaktadır. Delilik düş görmenin aksine kendisi olarak dilsiz bir nesnedir. *Klasik Çağ*'da, delilik için özerk bir dilin, kendi hakkında hakiki olan bir dil tutturma olanağının bulunmamasından ötürü onun adına konuşabilen bir dil, edebiyat vardır.

> Hezeyanın gizli dili tanınmaktaydı; onun üzerinde hakiki nutuklar çekiliyordu. Fakat hezeyanın kökensel bir hakla ve kendi yeteneğiyle, diliyle gerçek arasında sentez yapma gücü yoktu. Onun gerçeği ancak ona dış bir söylev tarafından kuşatılabilirdi. Ama 'bunlar delidir'... Descartes gerçeğe doğru gittiği hareketin içinde, akıl bozukluğunun lirizmini olanaksız kılmıştır (Foucault, 2016, s. 731).

Bunun sonucunda deliliğin kendini konuşması, kendisi ile ilgili bir bilgiyi dillendirmesi bir kapanıma uğramaktadır. Deliliğin hakikatine ilişkin bilgi, hatayı dışarıda bırakan akıl tarafından sağlanabilir ki bu deliliğin hakikatini "dile getirilemez olanın alanı"na sevk etmektir. Bu açıdan akıl ile delilik arasındaki diyaloğun kopmasından söz ettiğinde Foucault, "bu kopuşun bütün dilin -ve dil hakkının- toplumsal aklın ve devlet aklının vekil tayin ettiği psikiyatrik akla eklemlenmesi" neticesinde vuku bulduğunu ifade etmektedir. (Derrida, 2020, s. 52). *Klasik Çağ* boyunca deliler kapatma kurumlarına hapsedilmiştir fakat yoksullar, suçlular, aylaklar gibi diğer "sapkın" kişilerle benzer muamele görmektedir. Fakat Modern Dönem'de deliler, sözün karanlığına ve söylemin belirsizliği içinde bir suskunluğa terk edilmektedir. Delilik halinde olandan "insanın" çekilmesi ile insan-dışı bir varlık olarak deli, artık akıl hastası olarak Modern Çağ'ın yabancılaşmış deneyimininin figürüdür. "Deli artık klasik akıl bozukluğunun paylaşılmış mekanının içinde meczup değildir; hastalığın modern biçimi içinde yabancılaşmış'tır" (Foucault, 2016, s. 212, 730, 747). Örneğin Foucault açısından delilik, 'trajik deneyim' için bir aracıdır; ölüm, hakikat, başka alemler ve sıradan günlük yaşamın genel kırılganlığına dair bir farkındalık yaratmaktadır (O'Farrell, 2005, s. 36). Bu evre, Rönesans'ın delilik kavrayışını ifade etmektedir. Cüzzamdan kalan yerin simgesel düzende açtığı boşluğun, delilik tarafından doldurulduğu (Boyne, 2009, s. 23) ve şeyler ile insanların tam ortasında, gerçek ile kuruntunun sınırlarını bulanıklaştıran alaycı bir işaret olduğu dönem ise *Klasik Çağ*'ı ifade etmektedir (Foucault, 2016, s. 83). *Klasik Çağ*, deliliği bir tür budalalık olarak görürken, on dokuzuncu yüzyılın hemen başında kapatma uygulaması son bularak delilik hakkında yeni bir siyasal iktisat söylemi açığa çıkmaktadır. Bu ise deliliğin gözü dönmüş, çılgın bir figür olarak kavrandığı bir döneme işaret etmektedir (Foucault'tan akt. Boyne, 2009, s. 24-26). Foucault açısından Rönesans'tan *Klasik Çağ*'a geçiş; bir yandan deliler için

daha insancıl düzenlemelerle, *Bicetre* ve *Salpetriere Hastaneleri*'ni düzenlemeye başlayan Philippe Pinel ve diğer yandan York'ta deliliğin üstesinden gelmek için dini bakışın hüküm sürdüğü *Retreat*'ı kuran Samuel Tuke'un 1800'e denk gelen akıl hastanelerinin modern kurucularının faaliyetlerine işaret etmektedir (Boyne, 2009, s. 27). Bu andan itibaren tıp ve psikiyatri özelinde somutlaşan rasyonel aklın kolonileştirdiği bir delilik deneyimi; kusurdan hataya, yanılsamadan hezeyana ve nihayetinde hastalığa dönüşen bir süreksizlik tarihinin nesnesi haline gelmektedir.

Pskiyatrik aklın norm haline gelen işleyişi içinde deli figürü bundan böyle akıl hastası olarak tıbbileştirilerek tımarhane mekanlarına sevk edilmektedir. Delilik artık ilahi bir bahşetme olmaktan ziyade bizzat delinin sorumluluğuna bırakılmaktadır. Psikiyatri ya da akıl sağlığı biliminin gelişiminin ön koşulu olarak bu sorumluluk devri, tam olarak Foucault açısından modern psikiyatrinin kendi temelsiz temelinin yaslandığı a priori işleyiş olmaktadır. Bu alan aklın, akıl hastalığı söylemiyle sessizleştirme operasyonu olarak delinin dilinin anlaşılmaz ve anlamlandırmanın dışında konumlandığı söylem alanını oluşturmaktadır. Foucault'nun sözleriyle "Modern Çağ'da delilik artık akıl hastalığı biçimine sevk edilerek bir sessizleştirme işlemine sevk edilmiş ve bunun sonucunda tıbbi algılamanın bir a priori'si haline gelmiştir" (Foucault, 2016, s. 746). Deli; XIX. yüzyılın tümü boyunca artık yalnızca, aynı suçluluktan, aynı gerçekten ve aynı yabancılaşmadan söz edecek olan açıklayıcı bir antropolojinin tabanı üzerinde tanınacak ve yeniden tanınacaktır. Bu andan itibaren deliliğin dili ile aklın (deli-olmamanın) dili arasında bir ikilik daha belirgin hâle gelmektedir (2011a, s. 20). Deli-olmamanın dilinin hakikat hükümranlığındaki mutlak konumlanışından önceki bir momenti -en azından aklın içinde işleyen bir Orta Çağ ve Rönesans Dönemi- varsayan Foucault açısından; deliliğin sesinin henüz anlamlı olarak kavrandığı bir toplumsal peyzajdan, sözün artık kesildiği modern bir peyzaja geçildiği anlaşılmaktadır. Bu deliliğin bir tür "altın çağı"nda, söylemin kavramsal eklemlenişinin aklın dilini bir tür bastırma veya tahakküm dilinin yürütücüsü olarak işaretlemediği toplumsal anlam mimarisi söz konusudur. Nitekim Foucault; *Klasik Çağ* öncesi deliliğin toplumsal peyzaj alanının içinde olduğunu, dahası hakikatle ve hakikati ifade etmekle temel bir ilişkisi bulunduğunu kabul etmektedir. Fakat modern psikiyatrinin temellük ettiği deneyim, deliliğin toplumsal peyzaj alanında sözünün anlamlı kavrayışına ilişkin bir deneyim dokusudur. Bu ise sessizliğe bürünmüş veya susturulmuş delilik bilincinin akıl ile olan diyaloğunun kopması anlamını taşımaktadır. Akıl ve akıl-dışının arasında bir sınır deneyimi olarak eşikte duran delilik, bundan böyle bir a priori varsayımın tıbbi nesnesi olarak, kendine has söz diziminin olmadığı akıl hastalığı söylemi çerçevesinde sessizliğe terk edilmektedir. Foucault'nun "aklın delilik hakkındaki monoloğu" dediği unsur, bu sessizleştirme tertibatı olarak Aklın işleyişidir. Dolayısıyla sessizliğin arkeolojisinin temel

unsuru, "Aynı"nın "Fark" üzerinde kurduğu bir tahakküm olmaktadır.

Bundan böyle bir zamanlar aklın sınırları içinde kavranan Öteki, akıl alanından sürülmüştür. Deliliğe ilişkin bir diyalog ve söz de -ki buna Foucault tarih demektedir- akıl alanından hareketle kurulmaya elverişli hale gelmektedir. Böylece akıl, içerisinde Öteki'nin kovulduğu Aynı'nın sahnesine dönüşmüştür. Delinin sessizleştirilmesi de Descartesçı aklın kendisinden kuşkulanmayı reddederek deliyi akıl-dışı bir konumda görmesi ve sesinden yoksun bırakmasıyla olanaklı olmaktadır. Böylece delilik; Rönesans'ın ölüm, öte dünya ve hakikat ilişkisinden Klasik akıl-dışı söylemine ve nihayetinde Modern Dönem'in akıl hastalığı gibi bir nesnelliğe doğru evrilen bir sessizleştirme tasarısı olarak anlaşılmaktadır. Kendisinden kuşkulanmayı reddeden akıl; hata ve yanılsama türleri dolayımıyla kendi emin konumunu inşa etmektedir. Delilik ise Descartes'ın kuşkunun yol alışı sürecinde *"düşünce yüzeyinde hiçbir iz, hiçbir yara izi bırakmadan dışarı atılmış durumdadır"* (Foucault, 2016, s. 222). Aklın bu işleyişi Foucault için deliliğin içinden "insan"ın geri çekilmesini ifade etmektedir. Bir yanda akıl sahibi ve rasyonel insanın, diğer yanda aklın karşısında patolojik bir hastalık olan -dolayısıyla akıl-dışında yer alan- deliliğin kişisi konumlanmaktadır. Bundan böyle delilik için konuşacak yetki, delinin kendisinde değildir; aklın temsilcisi olarak psikiyatr özne, doktorda olmaktadır. Bu işleyiş ise bilgi alanları ile onların nesneleştirdiği bir deneyim peyzajı olarak deliliğin kişisinin aklın kişisi (özne) için nesne haline geldiği yeni bir toplumsal alanın belirişini simgelemektedir. Bu prosedürel işleyişle delilik, *Cogito*'nun alanından kovulmuştur ve onun nesnesi haline gelmiştir. Nitekim bu kovulmuş olma deneyimini *"özü gereği deli olamayacak bir Cogito'nun mahkemesinden kovulmuş"* (Derrida, 2020, s. 48) kökensel bir yabancılaşma olarak öznenin kendiyle özdeş olduğu bir antropolojiyi açığa çıkartmaktadır (Foucault, 2016, s. 745-46). Bu yüzden artık delilik adına konuşan ve onu hastalık olarak kuran bir "akıl" söz konusudur.

Foucault'nun Projesine Derrida'nın Karar Eleştirisi

Foucault açısından on dokuzuncu yüzyıldan itibaren aklın yasalarının delinin bedenine kazındığı, akıl dışı olan bir alan belirlenmektedir. Fakat bu işleyişin ilk anı, Klasik Dönem'de delilerin kapatılma mekanlarına hapsedilmesiyle başlamaktadır. Aklın; "Öteki" ya da "Fark"lı olanı bu mekanlara sevk ettiği, iletişim ve diyalog imkanını kendinden itibaren mümkün kıldığı söylem düzeni açığa çıkmaktadır. Bu kapatılma ve susturulma gibi kavramlarla ifade edilen işleyiş, pozitif tıp söyleminin hâkim olduğu ve deliliğe akıl hastalığı statüsünün verildiği modern epistemik bir söylem çerçevesinde ortaya çıkan (Foucault, 2015, s. 82-83) antropolojik bir keşif olarak insanın -öznenin- keşfiyle kurumsallaşmaktadır.

Deliliğin nesnelleştirilmesi ile açığa çıkan 19. yüzyılda antropolojik insanın keşfini Foucault (2016, s. 738); insan bir yanda, onun deliliği diğer yanda ve onun gerçeği ise öbür yanda şeklinde bir bölünmeden itibaren mümkün olduğunu belirterek bunun *Klasik Çağ*'da "gerçek ve hata, dünya ve fantazma, varlık ve varlık-olmama" gibi ikili bir görünüme sahip olduğunu düşünmektedir. Delilik deneyi, 19. yüzyıl itibariyle Rönesans ve Orta Çağ deliliğinden farklı bir düzleme yerleşmektedir. Deliliğin insanı, önce kapatma mekanlarına sevk edilecek; ardında ise psikiyatrinin tahakkümü altında nesnelleştirilecek akıl hastaneleri veya tımarhanelere sevk edilecektir.

> Klasik dönemde hezeyanın aşkınlığı…deliliğe asla dışa yayılmayan bir içsellik sağlıyordu ve bu içsellik onu kendi kendiyle yok edilemez bir ilişki içinde tutuyordu. Şimdi deliliğin tümü ve deliliğe ilişkin her şeyin dış eşdeğerlileri olmak zorundadır; veya…bizatihi deliliğin özü insanı nesnelleştirmek, onu kendi dışına kovmak, onu sonunda düpedüz bir doğa düzeyinde, şeylerin düzeyinde sergilemek olacaktır (Foucault, 2016, s. 734).

Delilik, Klasik akıl bozukluğunun paylaşılmış mekânında artık meczupluk değildir, hastalığın modern biçimi içinde yabancılaşmıştır. Böylece antropolojik bir döngünün insan ve ötekisi olarak akıl hastası kişisi olan *Homo psychologicus*, *homo mente captus*'tan yani [the insane human] türerken onun karşıtı olan bilinçli, düşünen bir *Cogito* olarak insanı da ortaya çıkartmaktadır (Foucault, 2016, s. 746). Foucault; Rönesans'tan Klasik Dönem'e kadar uzanan periyotta uzun süredir görünür ve kendisinden hep söz ettirmiş olan deliliğin, modern görünürlük alanında kaybolduğunu ve sessizliğe gömülerek dilsizleştirildiğini belirginleştirdiğinde bir iletişimsel kopuştan söz etmektedir. Bu ise Foucault için insanı *homo psychologicus* haline getiren bir yabancılaşma biçiminin doğması olarak psikiyatrinin temelsiz temelinin atıldığı, delilik ile akıl hastalığının özdeşleştirildiği söylemsel düzeneği açığa çıkartmaktadır. Nitekim, psikiyatrinin temelsiz temelinin atıldığı bu an, psikolojinin kendi otoritesini konuşturduğu bu yer, psikolojinin kendisinin de ortadan kaldırılıp aklın, akıl dışıyla olan… psikolojik de olmayan bu temel ilişki biçiminin tesisi (Foucault, 2015, s. 93-94) akıl ve akıl-dışı arasındaki diyaloğun koparıldığı yerdir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanın nesne olarak kurulması; nesnel bir veri olarak, mutlak bir süreklilik olarak, tümel olarak tıbbi bir kategori içinde deliliğin kişisini yerleştirilmesiyle olanaklı olmaktadır. Nitekim deliliğin, akıl bozukluğu ve tıbbi bir sınıflandırma içerisine yerleştirilmesi *"ancak bu büyük nesneleştirmeden… yola çıkmak suretiyle, geriye dönük olarak bilgi öznesinin -o da mutlak ve her yerde karşılaşılabilir bir öznedir- iktidarının kesinleşebileceği anlamına gelmektedir"* (Revel, 2006, s. 46-47).

Foucault; deliliğin sessizliğinin arkeolojisini açığa çıkartmak istediğinde psikiyatrik söylemin altında suskunlaştırılmış, bastırılmış, alaşağı edilerek nesne haline getirilmiş bir ötekiliğin kendi anını açığa çıkartmayı amaçlamaktadır (Derrida, 2020, s. 51). Bunu yaparken özne olarak kurucu bir nitelik atfedilen *Cogito*'nun merkezi bir konuma yerleştirilerek, akıl alanı ve akıl-dışını kendisinden itibaren inşa etmesini açığa çıkarması gerekmektedir. Nitekim, Descartes'ın saptamasının olanaklı olabilmesi, insanın düşünen özne olarak kendini kabul ettirmeden önce deliliğin tıbbi bir söylem tarafından nesneleştirilmesine bağlıdır. Ancak bu koşuldan itibaren *Cogito*; kendini sabitleşmiş ve değişmez olarak, yani tümel olarak kurma olanağına kavuşabilmektedir (Revel, 2006, s. 46-47). Bu eksen, Foucault açısından bir yarılma veya bir diyalog kopuşu olarak "karar"ı açığa çıkarmaktadır: *"Delilik, kuşku duyan özne tarafından kuşku duyan özne olarak nitelenebilmek için dışlanmıştır"* (Foucault, 2011c, s. 60).

Deliliğe yönelik bu sessizleştirilme prosedürleri, ilgili "karar"dan itibaren bir tarihsel kopuşun kesinti anını saptama imkânı sağlamaktadır. Karar "an"ı aynı zamanda *Cogito*'nun "an"ı olarak belirmektedir. Neyin düşünülebilir olduğunu ve kimlerin bir mantık dizgesi içinde akla uygun olarak konuşabileceğini, daha açık neyin norm ve neyin norm dışı olduğunu belirleyen bir özne açığa çıkmaktadır. Modern akıl hastalığının söylemsel ve kurumsal düzenlenişinden dışlama pratiklerine kadar onun hakkında neyin düşünülebilir veya neyin makul olduğuna ilişkin bir tahakküm ilişkisi bu özneden itibaren mümkün olmaktadır. Foucault, *"aklın delilik hakkındaki monoloğu olan psikiyatrinin dili ancak böyle bir sessizlik üzerine kurulabileceğini"* (Foucault, 2011a, s. 22) ifade ettiğinde, psikiyatristin aklı temsil eden olarak özne; onun yarattığı pozitivist bir akıl hastalığı kategorisine de akıl hastasını (deliyi ya da Öteki'ni) yerleştiren bir düzenlemeye dikkat çekmektedir. Bu yüzden aklın akıl-dışı açısından bir söylemsel sınıflandırma kategorisi inşa ettiğini belirten Foucault; modern söylem alanı içinde, delilik hakkında bilgi veren ifadeleri, onun hakkında neyin düşünülebilir ya da söylenebilir olduğunu buyuran kuralları, deliliği temsil eden özneleri ve delilikle meşgul olan kurumlardaki pratikleri analiz ettiğinde aklın akıl-dışı olarak bir sınıflandırma sistemini nasıl inşa ettiğini saptamaktadır (Foucault, 2016, 1973, 1972).

Bu andan itibaren psikiyatrinin savları ve otoritesi altına girmiş olan deli, bir tür manevi işkencenin muhatabı olarak aklın akıl-dışı karşısında değil, delilik üzerindeki tiranlığının yasasına dönüşmektedir. (Merquior, 1986, s. 28-30). Foucault'nun, "manevi" olarak deliliğin patalojikleşmesi ile ifade ettiği unsur, bedensel bir sınırlandırma ve kapatılmadan, aklın alanı içinde tımarhanelere sevk edilen bir suskunlaştırma/sesizleştirme operasyonuna işaret etmektedir. Bu sessizleştirme deneyinin

temel çerçevesi, hastalık kategorisinde pozitivist bir bilimin nesnesi haline gelen deliliğin cüzzamdan bırakılan bir mirası devralacak olmasıdır. Temel fark ise özgürlükten feragat ederek sessizleştirmeye doğru ciddi bir sorumluluk devrinin gerçekleştiği ve hastalığından bizzat delinin sorumlu tutulduğu modern söylem tertibatının ötekisi olacaktır. Delinin dilinin anlaşılmaz ve anlamlandırmanın dışında konumlandırılması ise sadece söylenilebilir olanın değil, aynı zamanda anlamlı olanın ne olduğunu ve kim tarafından dillendirileceğini belirleyen bir öznenin oluşmasını açığa çıkartmaktadır.

Bu aşamada Descartes'ın düşüncesinin Foucault açısından önemi belirmektedir. Descartes, kesin bilgi arayışını ya da açık ve seçik bilginin sarsılmaz noktasını oluştururken ötekiliğin iki yolla dışlanması suretiyle bir eksen çizmektedir. Boyne'nun belirttiği üzere ilk olarak deliliğin akıl sahibi bir zihinde olanaksızlığını kabul eder ve zihinle delilik arasında herhangi bir bağın olabileceği varsayımını kabul etmez. İkinci olarak ise Tanrı tasarımını güç ve ahlak terimleriyle tanımlamayarak Tanrı'nın ötekiliğini yadsımakta ve onun yerine kendine ilişkin daha kusursuz ve güçlü bir imgeden hareketle kurduğu bir Tanrı tasarımını geçirmektedir (Boyne, 2009, s. 66). Descartes, her ne kadar kesin bir bilgi arayışında başvurduğu düş ve hata etrafında dolaşsa da zihni, deliliğin tehlikesinden kurtaramamaktadır. Duyular tarafından hataya sürüklenmek ile rüya görerek gerçeğin tahrif edilmesine imkân tanıyan zihinsel faaliyetin; bilinci kuşku duymayacağı en son noktaya, mutlak bilgiye, eriştiremeyeceğini fark ederken deliliği de bunlarla aynı düzeye yerleştirerek dışlamaktadır (Foucault, 2016, s. 86-87). Onun açısından aslında "insan delirebilir, ama doğruyu gözlemlemekle yükümlü egemen bir öznenin uygulaması olarak düşünce deliremez." Bu yargı ile "Rönesans'ın çok aşina olduğu, mantıksız bir akıl ve makul bir akılsızlık deneyimi artık iptal edilerek Montaigne ve Descartes arasında, bir ratio'nun ortaya çıkışı gerçekleşmektedir" (Sheridan, 2003, s. 22-23). Bu ayrım noktasının önemli bir yöntembilimsel önemi olduğunu ifade eden Boyne (2009, s. 69); duyuların yanıltıcılığı, düşlerin gerçek dışılığı ve deliliğin sanrıları gibi üç gerekçe üzerinden Foucault için Descartes'ın akıl sahibi bir özne tanımı yaparak kendi döneminin "insanı"nı Rönesans'ınkinden ayırdığını belirtmektedir. Bu savlar arasında onun iddia ettiği şey, Descartes'ın "duyuların yanıltıcılığı ve düşlerin aldatıcılığı ile ilgili durumların içinden bizzat geçerek" epistemolojik bir kavrayış oluştururken; delilik tecrübesi ya da delilik bilgisinin içinden geçerek bu kavrayışa erişmemesine ilişkindir. Aksine, deliliği dışlayarak bir delilik bilgisine erişmektedir. Böylece hata, rüya ve delilik argümanlarıyla açığa çıkan bir dışlama faaliyeti *Klasik Çağ* aklı açısından önemli bir karakter olarak belirmektedir. Nitekim, sorun aslında Foucault'nun yorumuna bakıldığında şüphe ve kesinlikten bir özneyi alıkoyabilecek unsurlara deliliğin de katılmasıdır. Fakat deliliğin deneyimi veya bölgesine geçmeden onu tıpkı hata ve düş gibi devre dışı bırakabileceğini düşünen Descartes, "deliliğin düşüncesinde

yanlış olmayan şeyler aramak yerine" aklın, düşünen ben'in delirme olanaksızlığını ileri sürmektedir (Boyne, 2009, s. 69). Delilik ve düşünmeyi birbiri ile karşıtlık olarak kuran Descartes açısından delilik kolaylıkla aklın sınırından kovulmaktadır; oysa Foucault delilik deneyiminin bir delilik varsayımı kabul ederek bilgikuramsal biçimde değerlendirildiğini fakat deliliği hata ve düş görme sanrısı gibi bilgikuramsal tartışma ile aşmanın/devre dışı bırakmanın mümkün olmadığını düşünmektedir. Aklı başında olması gereken özne kavrayışı Descartes'ı bir yargıya sevk etmiştir. Onun açısından *"rüyalar veya düş; meditasyonun işgal ettiği alanın içinde, tam merkezindedir; delilik ise dışında olmalıdır. Böylece delilik; gördüğümüz gibi sadece teoride değil, pratikte de meditasyondan dışlanır."* (Macherey, 2016, s. 18). Nitekim Descartes için mesele, bir bedene sahip olan veya bir istenç sahibi özne değildir. *"Daha ziyade anlama yetisi olarak, düşünce olarak, egemen hakikatin kaynağı olarak bir öznedir"* (Boyne, 2009, s. 69). Bu yeni mantık, kendini özgür irade ve belirlenimcilik ya da başka ifadeyle karar verme ahlakı ve doğa bilimleri arasında ortaya çıkacak ikilikte göstermektedir. Bu ikilikler şimdiye kadar bir sorun teşkil etmezken, çağdaş düşüncede artık bu ikizleşme/ikilikler birlikte varolacaktır. Delilik bundan sonra ya bedensel bir işlev bozukluğu veya ahlaksal bir kusurdur. Descartes ile çağcıl psikiyatri veya delilik kavrayışı arasındaki bağlantı da bu serimlemede gizlidir (Boyne, 2009, s. 71).

Deliliğin değerlendirilme biçimi ile hata ve rüyanın değerlendirilmesi arasındaki farklılık; delilik deneyiminin, delilik hakkındaki bilgi ile kavranabileceğine karar veren aklın, şaşmaz bir kesinlikle bulunan "düşünüyor olma" yetisidir. Foucault'nun *Genel Hastane*'ye eşlik eden "karar" kavramı bu işleyişi belirginleştirmektedir. Nitekim, Descartes daha başından deliliği, zihni yanılgıya sevk edebilecek bir tehdit olarak düşünmektedir. Bu yüzden Descartes açısından asıl olay, düşünen ben'in deli olamamasıdır. *"Düşüncenin bir hatadan kaçınmasına veya bir düşten sıyrılmasına izin verdiği gibi, ona delilik karşısında garanti veren şey bir gerçeğin sürekliliği değildir, bu garanti düşüncenin nesnesi değil de düşünen özne için esas olan delirme olanaksızlığından gelmektedir"* (Foucault, 2016, s. 86). Descartes açısından insanın (*Cogito*), deli olduğunu düşünsel olarak bile varsayması olanaksızdır. *"Çünkü delilik tam da düşünme olanaksızlığının koşuludur…"* (Foucault, 2016, s. 87). Bu yüzden Foucault deliliğin, Descartes açısından rüya ile hatadan farklı bir kavranışa içkin olduğunu belirtmektedir. Nitekim, *"rüya görme deneyimi 'içsel' bir deneyimdir, zira herkes her an rüya görmenin mümkün olduğunu kabul etmelidir… 'düşünüyorum, öyleyse varım', aynı zamanda 'şüphe ediyorum, öyleyse varım' anlamına da gelir, 'rüya görüyorum…öyleyse varım' da olabilir"* (Macherey, 2016, s. 14). Dolayısıyla rüya görme ediminde bir tür akla içkin bir işleyiş söz konusuyken, delilik deneyimi aklın dına sevk edilmiektedir. Bu nedenle rüya gören kişi düşünebilirken, deli düşünme yetisinden yoksun olmaktadır. (Macherey, 2016, s. 14).

Bu aşamada Foucault, bir dışlama hareketi olarak *Klasik Çağ*'ın özünü oluşturan kavrayışa işaret etmektedir. *Klasik Çağ*'ın özü bir kopuştan itibaren mümkün hale gelen aklın ve akıl-dışının söylemsel kuruluşunda belirginleşmektedir. Derrida için böyle bir varsayımla Foucault, deliliğin bir tür "kendi anına sahip olduğu"nu kabul etmektedir. Derrida, "klasik aklın ağına düşüp felç olmadan önce nefes alıp verdiği haliyle ehlileşmemiş deliliğin kendisinin bir tarihi" olduğunu belirtir (Derrida, 2020, s. 52). Derrida'nın hareket noktası, tam olarak bu belirsiz fakat Foucault'nun emin olduğunu sandığı "karar anı" ile ilgilidir. Orta Çağ ile Rönesans'ı *Klasik Çağ* tecrübesinden keskin biçimde ayıran işleyiş *"Foucault'nun çok kuvvetli bir kelimeyle Karar diye adlandırdığı şeyle gerçekleşmektedir. Bu tek bir hamleyle akıl ile deliliği birbirine bağlayıp birbirinden ayırdığı"* (Derrida, 2020, s. 57) iddiasını merkezine alan Derrida, "karar"ın bir tür kesme ya da yırtılma ya da ayrışma an'ı olduğunu belirtmektedir. Karar'ın gerçek tarihi zemininin belirsiz olması Derrida'nın iki problematik çerçeve çizmesine imkân tanır: İlk olarak Foucault, Yunan *logos*'una muammalı bir gönderme yaparak Klasik aklın aksine "onun tersi yoktur" demektedir. Yunan *logos*'unun ötekisi yokken Klasik aklın karşıtının bulunduğunu ima etmektedir. İkinci olarak, *Klasik Çağ* öncesi bulunduğu ima edilen *logos*'un tarihini belirsiz bırakmanın "deliliğin zorunluluğu ile tarihin olanaklılığı ile ilişki" varsaydığı yani "karar" varsayımından kaynaklı bölünme ve çatışma ile tarihin bizzat imkânı arasında kurduğu derin bir bağ varsaymaktadır (Derrida, 2020, s. 58-62). Derrida'nın peşine düştüğü, bu bağlantı sorunudur. Tarihin kendi olanaklılığının tarihi ya da tarihselliğin tarihi nasıl yazılabilir? Eğer tarih; gelenek ve akıl, delilik ve akıl -anlam ve anlamsızlık- ayrımından oluşuyorsa bu ayrıma dair söylemin kendisini bu ayrımdan önceki bir bölgede konumlandırmış olması gerekmez mi? Bu bölünmeyi çizen aklın, "tarihsel olarak belirlenmiş bir çatışmada kendisine karşı çıkan ve kendisini belirleyen akıldan daha derin bir akıl" olması gerekmez mi? Foucault'nun "projesi" akıl ve delilik ayrımını önceliyor mu, eğer öyleyse Derrida açısından Foucault "Neden deliliğin dışlanması ile ilgili *Klasik Çağ*'a özel bir ayrıcalık tanıyor?" Başka açıdan ise Foucault'nun "proje"si, akıl söyleminden uzakta ve ona karşıt olarak işlediğini iddia eden bir söylem olarak belirdiği için *"Bu kavrayış aklı kutsamak üzere, aklın faaliyetini derinleştiren metafizik bir jeste dahil değil midir?"* (Flynn, 2004, s. 197-198).

Bu sorular çerçevesinde Derrida, Foucault'nun projesinin ancak bölünmenin kendisini kapsayan bir akıl tarafından yazılabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla *Kitap* veya *Proje* ancak akıl ve deliliği birbirinden ayıran bölünmeden -ya da Foucault'nun deyimiyle "karar"dan- önceki bir konumdan yazılabilirdi (Flynn, 2004, s. 198). Bunu yapma arzusuyla hareket eden Foucault, akıl ve delilik ayrımının tarihini yazmak isterken deliliğin zorunluluğuyla tarihin olanağını birbirine bağlamaktadır. Sessizliğin tarihini, sessizleştirilenlerin sözüne imkân tanıyarak gerçekleştirmek yerine Foucault'nun, akıl

alanının kendisi içinden konuşarak ilerlenmesini sorunsallaştıran Derrida; Foucault'nun çalışmasını bir "proje" olarak değerlendirerek bir projenin her durumda aklın dilini, sözdizimini ve cümle yapısını kullanmak zorunda olmasına vurgu yapmaktadır (Derrida, 2020, s. 55-62). Bu yüzden Foucault'nun sessizliğin arkeolojisi "projesi", deliliğin dışlanması ve nesneleştirilmesi örüntüsünü anlattığı anda bu eylemin tekrarı anlamına gelmektedir. Dışlamanın kınanması, aklın yasaları dışına çıkıldığını ifade etmez. Aksine dışlamaya ilişkin her işaret, aklın iç işleyişine dair nasıl bir dışlama düzeneğinin belirdiğini yani bir "proje" uygulamasını ifade etmektedir. Bu "proje"; dışlama ve nesnelleştirme edimini gösterdiği, onu kınadığı durumda bile, hatta tam olarak aklın buna izin veren yasalarının buradan itibaren anlamlı hâle geldiği, bir tarihi ve dahası sessizliğin tarihini mümkün kıldığı iddiasında olduğu anda "delilik üzerine" konuşmaktadır. Onun adına konuşmak deliliğin sesine yer vermek değil, aklın delilik alanına ilişkin yadsıma ve sessizleştirme operasyonunun sınırını keskinleştirmektedir. Foucault'nun konuştuğunu düşündüğü yer, konum, mekân akıl sahibi bir *Cogito*'nun dilbilimsel sözce alanı içinden mantıksal bir alan, organize edilmiş "proje" alanıdır. Dolayısıyla bu girişim hala aklın iktidar alanı içinden; Derrida'ya göre hala *logos*'un dilini ve *logos* alanı içinden mırıldanmaktadır (Derrida, 2020, s. 51-56).

Diğer yandan Derrida açısından rüyalar ve delilikle ilgili iki şey arasındaki ilişkinin Foucault'nun gösterdiğinin tam tersi olduğu fark edilir (Macherey, 2016, s. 7). Derrida'ya göre, Descartes rüyaları diğer duyusal yanılsamalardan daha ayrıntılı incelemektedir. Bunun nedeni ise rüya esnasında geçerli olan şeyin, duyusal algı durumunda daha güçlü bir gerekçeyle geçerli olmasıdır. Yani, duyusal ve imgesel kökenli kesinlikler ve gerçekler, duyusal hatalardan ve tekçi kompozisyonlardan kaçan tek şeylerdir (De Ville, 2010, s. 8). Kesinliği duyusal veya imgesel kaynaklardan elde etmek olanaksız olduğundan rüyalar ve yanılsamalar o halde Foucault'nun iddia ettiği Descartes'ın doğrulama metodu ile aşılmamaktadır. Derrida açısından Descartes, duyulardan ve hayali yapılardan elde edilen tüm bilginin tamamen hatalı olma olasılığını kabul etmeye hazırdır. Descartes açısından yanılgıdan veya imgesel ve düşsel kompozisyondan dahi kaçan kesinlikler basit ve düşünülür (intelligible) şeylerdir. Bu nedenle düşlerde, tıpkı bir tabloda her tür ayrıştırmadan sonra geriye indirgenemez bir gerçeklik ve basitlik olanın yani renklerin kalması gibi, duyusal ve imgesel olmayan ama düşünülür olan bir pay bulunmaktadır (Derrida, 2020, s. 69) Oysa Foucault, Descartes için rüya yanılsamasının rüyanın kendi içinde aşıldığına işaret etmektedir. Rüya tıpkı ressamın hayal gücü gibi keyfi bir düzenlemeye tabidir. *"Hakikat, rüyanın mümkün olma koşuludur. Rüya görme durumundan etkilenmeyen bir hakikat çekirdeği vardır. Rüyada yanılsama, düşünce nesnesi tarafından ortadan kaldırılır; delilikte durum böyle değildir, burada yanılsama kendisini düşünce*

nesnesine değil, düşünen özneye bağlar" (Flynn, 2004, s. 200). Derrida açısından ise bir düşünülür basitliğin kesinliğine, sürekli indirgemelerle ilerleyip sonrasında buna direnen bir duyusal veya imgesel kesinlikle varılmaz. Bu düşünülür genel kesinlik, kötü deha/cin kurmacasıyla metafiziksel ve mübalağalı bir şüpheye tabi kılınır. Bu aşamada, kötü cin'in ortaya çıkmasından önce kalan tek kesin şey, basit ve anlaşılır olandır. Saf anlaşılır olan, Descartes'a göre, iki artı üçün beş etmesi gibi şeylerdir. Bu da kötü cin tarafından şüpheye düşürülecektir. Bu noktada deliliğin dışlanması, Foucault'nun iddia ettiği nedenlerden ötürü değil, burada bahsedilen deliliğin her şey hakkında yanlış olmadığından dolayıdır; yeterince deli değildir. Bu formda delilik, duyusal yanılsamanın en ciddi biçimini sunmaz. Bu anlamda, rüyayı gören kişi deliden daha delidir ve kötü dehanın çağrılması, toplam deliliğin olasılığını ileri sürmeye devam eder (De Ville, 2010, s. 8). Nitekim Derrida açısından Descartes gerçekten de delilik deneyimini, deliliğe indirgemez ama deliliğin içerisinde olacak bir nüveyle karşılaşıncaya değin de soruşturmaz. O, delilik hipotezini dikkate almaz; bir dışlama kararıyla onu dışlar. Camdan olduğumu sansaydım çılgın olurdum. Fakat bu ihtimal dışlanmıştır, zira düşünüyorumdur (Derrida, 2020, s, 69). Foucault delilik ve rüya arasında bir karşıtlık varsayarken Derrida için tam aksine rüya gören kişi deliden daha delidir. Nitekim, Macherey açısından *"Derrida açısından hiperbolik şüphe pratiğinde belirli bir dozda delilik olmadan yapamayan bir şey vardır"* (Macherey, 2016, s. 10). Kendisinden şüphe edinceye değin ilerlenen bir sorgulamada, şüpheyi bir tür delilik noktasına vardıran bir akıl hakimdir.

Derrida sessizliğe ilişkin bir tarih projesinin, ilk önce kendisinin bir tarihe sahip olup olmayacağı konusunda; sonra delilik, akıl-dışı ve sessizlik gibi mümkün bir tarih söyleminin aklın bir mantığına içkin olduğu konusunda kuşkusunu ifade etmektedir. Onun için akıl alanında çıkarılacak tarihsel bir dizge, mantık organize bir dil, aklın bir projesi ve yine aklın söz diziminden kurutulamayacağı belirgindir (Derrida, 2020, s. 52). Derrida için Foucault'nun sessizlik arkeolojisinin eleştirisi iki açıdan şekillenen bir akıl söylemine dahil olmakta ve aklın dilini konuşmaktadır. İlk olarak Foucault'nun Antik Çağ'dan beri aklın süregelen tek bir biçimi olduğunu kavraması onu XVII. yüzyıldaki kopuş olarak akıl-dışılık ile aklın karşıtlık kazandığı bir olay anı anlayışına sevk etmiştir (Derrida, 2020, s. 52). Bu an Fransa'da *Genel Hastane*'nin 1656 yılındaki kuruluş fermanıdır (Foucault, 2016, s. 90). İkinci olarak Foucault'nun Descartes okumasındaki yanılgıdan kaynaklı Descartes'ın deliliği dışlaması bir yandan felsefi düşüncenin böyle bir nesnesi olduğu anlayışına hizmet ettiğini savunmaktadır (Boyne, 2009, s. 80-81).

Derrida açısından akıl alanından hareketle yapılan bir tarihi kazının, akla rağmen bir yeraltı kazısı olma misyonunu taşıması güçtür çünkü aklın dilini; bir gramer, bir dilbilgisel yöntem kullanarak akıl-dışının sessizleştirilme formülasyonunu yeniden işler kılacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Derrida için akıl ile akıl-dışı ikiliği çerçevesinde Foucaut'nun serimlediği argümanlar, totolojiktir ve deneyimi bir çıkışsızlığa sevk ederek metafizik kapanmayı ifade etmektedir (akt. Revel, 2006, s. 74). Bu kavrayış ışığında Derrida, Foucaultcu delilik eleştirisinin akla içkin ve aklın kendi projesini daha derinleştiren bir niteliğe sahip olduğunu ileri sürmektedir. Onun açısından Foucault'nun meselesi akıl ile delilik veya akıl-dışı arasında özgür bir mübadele momentine geri çekilmek ya da onu varsaymaktır. Fakat böyle bir an varsaymak; deliliği, aklın içerisinde yer alan bir bilgi serimlemesi çerçevesinde vuku bulan metinsel ya da doküman dilinden açığa çıkan aklın dilinden kurtarmaz. Foucault'nun bir kopuş anı bulmak için Descartes'a başvurması gerçekte bir filozofa değil, onun düşünüşünde açığa çıkan bir dile başvurması olarak belirmektedir. Nitekim Derrida açısından, Foucault ile birlikte felsefenin Descartes'a yapılan dönüşü; Descartes'ın diline, metnine, aklına bir dönüştür ve bu yüzden filozofa bir dönüş değildir (Swacha, 2017, s. 73). Böyle bir "karar", kararın hakikiliğinden ziyade aklın uygulamalarından başka bir şey değildir. Derrida, Foucault'nun "karar" olarak söz ettiği kesme, kopuş edimini kendi "karar anı" kavrayışı çerçevesinde temellendirmektedir. Onun açısından bir "karar" şu niteliklere sahip olduğunda hakiki bir "karar" niteliğine sahip olmaktadır:

> [Karar], asla bir şimdiki zaman oluşturmadan anın zamansallığını talep eder. Eğer söylenebilirse, zamansız bir zamansallığa, kavranamayan bir süreye aittir: Ne sabitlenebilen ne kurulabilen ne yakalanabilen [prendre] ne kavranabilen ne de idrak edilebilen bir şeydir. Anlayış, sağduyu ve akıl onu yakalayamaz [begreifen], kavrayamaz, anlayamaz ya da ona aracılık edemez; onu olumsuzlayamaz ya da yadsıyamaz, olumsuzlama işine dahil edemez, onu işler hale getiremez... (Derrida, 1995, s. 65).

Karar, mevcut anda (şimdi) rasyonel bir süreç tarafından çerçevelenmiş belirlemelere direnir; aksi durumda edimin bir "karar" olmaktan çıkacağı ifade edilmelidir. Foucault açısından sözün deliliğe verilerek bir sorumluluk tesisinin var olduğunu kabul ettiği "karar" öncesi zaman, aklın *logos*'a içkin dışlama düzeni olarak, hâlâ aklın dili içinde konuşan bir sözün zamanıdır. Bu ise "aklın" delilik üzerinde tahakkümünü sürdürmektedir. Nitekim, Foucault'nun bu "proje"si hâlâ akıl-dışının söze geldiği bir olanağa işaret etmez; aksine delinin sözünün, "aklın" prosedürel işleyişi içinde silinmesinin radikal örneği olarak görünür. Başka açıdan eğer Foucault kimin hangi sözleri ifade edebileceğini ve kimlerin bu sözden mahrum tutulması gerektiği veya sessiz kalması gerektiğini tesis eden prosedürlere

işaret ediyorsa, deliliğin sessizliğine ilişkin bir projeyi de kimin (hangi özne) hangi prosedürlerle yapacağına ilişkin usuller söz konusudur. Bu yüzden Derrida açısından aslında *"Foucault'nun açık projesinin ardında, başka bir projenin sessizlik içinde yer aldığı söylenebilir"* (De Ville, 2010, s. 4). Bu nedenle akıl-dışını ya da deliliği açıklamak için *Cogito*'ya başvurması Kartezyen *Cogito*'ya tarihsellik içinde bir ayrıcalık tanımaktadır. Oysa bir yapıt/eser ancak tarih içinde anlamlı cümlelerden, sözdiziminden oluşmaktadır. Dolayısıyla, Foucault'nun analizini de kapsayacak şekilde bir *Cogito* kavramsallaştırmasının bir düşünce içinde anlamlı hale gelmesi ancak bir miras ile, Batı düşüncesine Yunan *logos*'undan kalan bir süreklilik çerçevesinde anlamlı olmaktadır. Bu yüzden Foucault'nun "karar" olarak ifade ettiği eylem/deney de bu *logos*'a içkin ve logos alanında gerçekleşen bir yarılma, kesme, kopuştan fazlası olmamaktadır. Bu yüzden Derrida, Kartezyen *Cogito*'nun bu şekilde ayrıcalıklı kılınmasına karşı çıkar ve bunun yerine "Klasik Akla" içkin Batı düşüncesinin Yunan mirasıyla sürekliliğini öne sürmektedir (G.P.B, 1979, s. 6). Foucault'nun, Sokrates'in diyalektiğinin zaten güven verici olduğuna ilişkin olumlaması ile Klasik aklın kendi ötekisini dışlamak suretiyle kendi kendisine teminat verdiği bir özgüllüğü varsayan ikili görülen tezi arasında sıkışmaktadır. Klasik aklın bir yandan kendi karşıtından korunmak için karşıtını dışladığı ve kendini güvenceye aldığı iddiası örneğin *"Sokratik an ile Kalliklesçi hybris karşısındaki diyalektik zafer zaten logos'un kendi kendisinin dışına atılmasını, oradan sürülmesini ve bir kararın, bir farkın onda açtığı yaraları imler; o zaman da Foucault'nun kitabında betimlemeye çalıştığı dışlayıcı yapı klasik akılla birlikte doğmuş olamaz"* (Derrida, 2020, s. 59). Çünkü Yunanlılar için bile *logos*'un akıl ve delilik arasındaki içsel bir anlaşmazlıkla bölündüğü gösterilebilirse, o zaman Klasik delilik dışlamasını köken olarak ayrıcalıklı kılmak için hiçbir neden kalmaz, çünkü Orta Çağ'daki "serbest mübadele" zaten oluşturulmuş bir ayrımın arka planına karşı bir *epi-fenomen* statüsüne indirgenmiş olur (G.P.B, 1979, s. 6). Bu yüzden Derrida, bu durumun aklın tarihine, dahası felsefe tarihine içkin temel bir nitelik olan bir ayrım olarak değerlendirilebileceğini ve onun ne *Klasik Çağ*'a has ne de ona atfedebilecek bir özgünlük olmadığını ifade etmektedir. Oysa, Foucault, akıl ile delilik ayrımından önce gelen ya da daha sonra akıl ve akıl-dışılık diye adlandırılacak şeylerin içinde aklın ve deliliğin serbestçe dolaşmasına ve mübadele etmesine izin veren bir *logos*'un varlığını kabul etmektedir (Derrida, 2020, s. 56-57). Derrida için Foucault'nun *ratio*'yu *logos*'tan farklı ve Modern Çağ'la birlikte beliren bir anlayışla ele alması delilik deneyiminin dönüşümüne ilişkin en önemli metafizik çıkmazı belirginleştirmektedir. Nitekim Derrida açısından Descrates'ın kavrayışında *"deliliği zincire vurmak değil, tam tersine onu serbest bırakmak [déchaîner] gerekiyordu. İşte bu yüzden, kendini kurtarmak için delilikle açıkça uzlaşmaya varan bu*

akıldan daha deli bir şey yoktur" (Macherey, 2016, s. 11-12). Bu çerçeve onun açısından tüm felsefe tarihi için geçerli olmaktadır.

Farklı bir ifadeyle, Derrida'nın hareket noktası Antik Yunan'dan bu yana *logos* düşüncesi gittikçe ratio'yla, Batı metafiziğinin temel tahakküm aygıtı haline gelecek bir akılla özdeşleşmiştir (akt. Revel, 2006, s. 73). Bu yüzden *logos*'un yetki alanı dışında bir akıldan söz edilemez. *"Sokrates-öncesi anlamda veya felsefi anlamda, Tanrı'nın sonsuz anlağı anlamında veya antropolojik anlamda, Hegel-öncesi anlamda veya Hegel-sonrası anlamda... İmdi, bu logos'ta, onu phone'ye bağlayan kökensel ve asal bağ asla kopmamıştır"* (Derrida, 2014, s. 20). *Logosentrik* bir kavrayışta; nesnel bir hakikatin, nesnel bir gerçekliğin olduğuna ve dilin, dildeki kelimelerin nesnel hakikat ile gerçekliğin anlamını taşıyabileceği savunulmaktadır (Sahu, Sarangi ve Sarathi, 2021, s. 100). Derrida için Foucault, bir akıl alanı içinde konuşarak aslında deliliğin sessizliğe sevk edilmesi projesini daha da derinleştirmektedir. Bu yüzden Foucault'nun yaklaşımının çıkışsızlık veya çözümsüzlükle yapılandırılmış bir metafiziği beslediğine ve *"modern Ratio'nun düzeni dışındaki herhangi bir şey olanağına set çektiğine inanır"* (Revel, 2006, s. 74). Aklın grameriyle akıl-dışının sözüne erişilemeyeceğine ilişkin bu ön kabul Derrida'nın söz-merkezli/*phonosentrik* dünya kavrayışıyla ilişkilidir.

Derrida yazının çıkışı ile *logus*'u bir içkinlik olarak ele almaktadır. *Logos* bir bakıma önce ötekini kovarak, yazı adı altında ötekini dışarı veya aşağı fırlatarak, kendini savunabilen zorba söz olarak açığa çıkmaktadır (Derrida, 2014, s. 61). Yazı sistemi ise dile içkin bir özelliğe sahiptir. Bu kavrayış ekseninde Derrida'nın iddiası, yazının sözden türemiş olduğunu belirtirken yazıyla temas etmemiş bir dilin olanaksız olmasını ileri sürerek dilin her zaman aslında bir yazı olduğuna ilişkindir (Derrida, 2014, s. 87). Metafiziğin dilinden sıyrılmanın olanaksızlığını belirten Derrida için Batı metafiziği Platon'dan beri *phone*'ye ayrıcalıklı bir konum verdiğinden sesmerkezli bir metafizik nitelik taşımaktadır. Onun açısından Descartes'ın *Cogito*'su da Platon'dan bu yana süren bu sesmerkezliliğin niteliğini kuşanmaktadır. Bunun en net örneğini kendi konuştuğunu veya sessini işiten bir bilinç olarak Descartes'ın *Cogito*'sunun *logos*-merkezli mirası sürdürmekte olduğuna işaret ederek, Foucault'yu *logosantrik* metafiziğin artçısı olarak değerlendirmesinde açığa çıkmaktadır (Boyne, 2009, s. 80-81). Sessizliğin arkeolojisinin dili, *logos*'un dili olduğundan aslında Derrida için Foucault, hâlâ akıl alanı içinde konuşarak imkânsız bir "proje"yi gerçekleştirmek istemesine rağmen başarısızlığa mahkûm olmaktadır. Bunu ise Foucault'nun "delilik yapıt yokluğudur" ifadesiyle değerlendiren Derrida, yapıt/eser'in bir cümleyle başladığını, bir sözdizimsel kurala göre şekillendiğini ifade ederek her cümlenin "olanaklı bir anlamı" dışavurmak olduğunu belirtmektedir. Cümle, özü gereği bir norm

ifadesidir; yani normal olandır. Bu ise Descartes'çı anlamda her normalin aklı barındırdığı yani anlamı içinde taşıdığını ifade etmektir. Dolayısıyla cümle hem normalliği hem de anlamı içinde taşımaktadır. Derrida bir adım daha atarak *logos*'un akıl olduğunu ve dahası tarihsel bir akıl olduğunu belirtmektedir (Derrida, 2020, s. 75-76). O halde "Bir projeyi 'proje' yapan yahut bir yapıtı/eseri 'eser' yapan 'olasılık koşulları' nelerdir?" sorusu belirginleşmektedir.

> Foucault'nun başarısını mümkün kılan nedir? Nasıl oluyor da Foucault *Deliliğin Tarihi*'ni yazdığı noktada, *Klasik Çağ*'da (yaklaşık olarak 1650'den 1800'e kadar) belirlenmiş bir akıl ile belirlenmiş bir delilik (genel olarak akıl ve delilikten ayırt edilmelidir) arasındaki bu kırılma noktasını anlayabiliyor ve dile getirebiliyor? Foucault, Tarih'inde bu konu üzerinde açıkça durmaz. Derrida'nın iddiası, bunun ancak deliliğin belli bir özgürleşmesi sayesinde gerçekleşebileceği, çünkü psikiyatride delilik ile akılsızlık arasında bir yer değiştirmenin çoktan başlamış olduğudur (akt. De Ville, 2010, s. 4).

Foucault'nun metnin giriş aşamasında Descartes'ı yorumlama biçimi, belirli bir ön kabulü içermektedir. Foucault, Descartes'ın deliliği dışlayarak akıl alanını tesis ettiğini öne sürerken Derrida; Descartes'ın deliliği tamamen dışlamadığını, aksine düşüncenin sınırları içinde ele aldığını savunmaktadır. Derrida'ya göre, Descartes'ın yaklaşımı Foucault'nun iddia ettiği kadar keskin bir dışlama içermez (Boyne, 2009, s. 97-103). Descartes deliliğin dışlanmasını örneklendirir ya da canlandırır, ancak bunu yaratmaz (Flynn, 2004, s. 202). Foucault için Descartes'çı "aklın" muktedir biçimde bir tür "çitleme girişimi", bir yandan kendisine göre karşıtlık/Öteki tesis ederken diğer yandan bu karşıtı susturur. Fakat Derrida, delilikten bu kaçışın tarihteki belirli bir anın ürünü olmadığını, daha ziyade tarihi ve genel olarak konuşmayı açan şey olduğunu savunur. Bu ise düşünme, anlam ve dilin *logos*'a içkin olan karakterini ifade etmektedir. Foucault'ya göre delilik ve felsefe arasında bir dışsallık ilişkisi vardır ve bu karşıtlık bir güç (Karar-yargı) eylemiyle ortaya çıkar. (Flyn, 2004, s. 203). Oysa, Derrida için delilik ve felsefenin birbirini sarmaladığı felsefi bir an, felsefenin kendi içinde bir delilik vardır: *"Cogito delilikten kaçar çünkü kendi anında, kendi otoritesi altında; ben deli olsam bile, düşüncelerim tamamen deli olsa bile geçerlidir"* (akt. Flyn, 2004, s. 203). Derrida açısından felsefenin söylemi içinde yazılmış bir metin; Batı felsefesi, edebiyatı, beşerî bilimleri gibi Batı'nın genel metni yani *logos*'u içinde hayat bulmaktadır. Derrida, Foucault'nun dilinin sıradan dilin kıskacından kaçmasının mümkün olmadığını, bu nedenle Foucault'nun eserinin Kartezyen *Cogito*'nun yeniden onaylanmasından ibaret olduğunu savunarak Batı dil ailesinin heterojenlik, yokluk ve delilik karşısında birliği, mevcudiyeti ve aklı önceleyen tortulaşması tarafından kökten belirlendiğini iddia etmektedir (Sprinker, 1980, s. 83). Nitekim Derrida, Foucault'nun

Descartes okumasını "hem bir koruma ve hem de hapsetme eylemi" olarak nitelendirdiğinde onun yirminci yüzyıl için tanımlanabilecek bir Kartezyen eylemi yerine getiren özne olduğunu ima etmektedir. O halde Derrida için Foucault analiz ettiği söylemlerden ayrılmaz, aksine Descartes'ın dahil olduğu bilgi şebekesinin içinde incelemeye tabi tuttuğu ilişkilerin devamını gerçekleştirmektedir. Derrida için Foucault'nun düşüncesindeki metafizik kavramların varlığını sürdürmesi "karar"ın, bölünmenin, farklılığın tarihini yazma girişimidir; bölünmeyi orijinal bir varlığın birliğinden sonraki bir olay veya yapı olarak yorumlama riskini taşır ve böylece metafiziği temel işleyişinde doğrular (Derrida, 2020, s. 59).

Sonuç

Delilik ile Karar Sınırında Foucault ve Derrida

Foucault'nun "karar" anlayışındaki mesele; bir zamanlar akıl ile delilik ayrımından önce gelen bir *logos*'un içerisinden akıl ile deliliğin konuşabiliyor olduğu iddiasıdır. Bu unsur kısmen Orta Çağ'da akıl ve delilik (akıl-dışılık) diye adlandırılacak deneyimin birbiriyle diyalog kurmasına izin vermektedir. Bu evrede delilerin şehirde gezinmelerine izin verildiği gibi aklın ve deliliğin serbestçe içinde dolaşmasına ve mübadele etmesine izin veren bir *logos*'un içerisinden -Derrida bunu bir tür serbest mübadele *logos*'unun içerisi olarak tanımlar- hareket olanağı söz konusudur. (Derrida, 2020, s. 56). Derrida; asıl meselenin "nasıl oluyorda kendi kendisini korumaya alıp, kendisi için parmaklık yapmaya çalışan bir aklın -Klasik aklın- korumacılığının 'kaynağı' belirlenebilmektedir?" sorusu olduğunu ifade etmektedir (Derrida, 2020, s. 56-57). Dolaysıyla, mesele bu belirsiz "karar anı"nın Foucault açısından nasıl çerçevelendiğini, aklın bu ediminin hem kendisine hapishane olarak kurduğu hem de kendisiyle bir monologa yol açtığı bir iletişimsizlik anına, yani aklın diyaloğu kesmesindeki "karar anı"na ulaşmaktır. *"Mesele o halde diyaloğun koparak iki monologa ayrıldığı noktaya erişebilmektir: Foucault'nun çok kuvvetli bir kelimeyle Karar diye adlandırdığı şeye"* (Derrida, 2020, s. 57).

Derrida açısından Foucault'nun girişimine ilişkin "Deliliğin bir tarihi yazılabilir mi? ve Foucault deliliğin tarihini hangi 'yerden' yazmaktadır?" soruları daha da anlam kazanmaktadır. Foucault bu tarihi aklın dilinden; deliliğin içine hapsedilmiş halinden değil, deliliğin bilgi tarafından ele geçirilmesinden önceki halinden yazmak ister (De Ville, 2010, s. 3). Bu tarih, Derrida'nın belirttiği gibi, deliliği yakalamak için işler olan dili kullanırken, Klasik akıl tarafından yakalanmadan önce evcilleştirilmemiş deliliğin tarihi olma iddiasındadır. Ancak aklın dili, deliliği zorunlu olarak yakalayan ya da nesneleştiren düzenin ve nesnellik sisteminin dilidir. Bu da sessizliğin bir "tarihinin" yazılıp

yazılamayacağı sorusunu gündeme getirir; zira tüm tarih tanımı gereği, genel olarak rasyonalite ve anlamın tarihidir (akt. De Ville, 2010, s. 3).

Karar anı, Foucault için deliliğin psikolojik özne olarak aklı başında insanın otoritesine girerek "akıl" söylemi tahakkümü altında susturulmasına işaret etmektedir. Akıl ile deliliğin kesintisiz diyaloğundan akıl ve akıl-dışının kapatma mekanlarında hâlâ var olan bir mücadele olarak sessiz diyaloğuna kadar henüz delilik, akıl alanından sürgün edilmemiştir. Dolayısıyla "karar", bu diyaloğun ortadan kalkarak sessizliğin mutlak hale geldiği ve delilik ile akıl arasında ortak dil yokluğunu ifade etmektedir (Foucault 2016, s. 705). Foucault, bu hükümran aklın doğuşunu "karar" olarak adlandırır ve kendisiyle uyumlu olmayan her türlü düşünme, eylem ve varoluş tarzını dışlayarak gayri hakiki ilan etme yetkisini kendinde görmektedir (Boyne, 2009, s. 79). Bu aşamada fiziksel uygulamalardan ahlaki bir zemine taşınan ardından ise pozitiflikler olarak bir nesnelleştirmenin konusu olacak delilik, muktedir bir öznenin açığa çıkması ile yadsınan deneyimi ifade etmektedir. Bu yadsıma, deliliğin tümden sözsüz bırakılmasına ilişkin bir "karar anı"dır. Dolayısıyla "karar", aklın ortaya çıkışının mantıksal ve siyasal bir zorunluluk olarak belirginleşmesi ile bu yeni ve zorba ussallık biçimiyle uyumlu olmayan her türlü düşünce, eylem ve varoluşu dışlamayı karakterize etmektedir. Bu peyzaj alanında delilik, bir akıl bozukluğu söylemiyle kuşatılmaktadır ve *"Akıl burada kendini önce dünyadaki bütün akıl bozukluklarına karşı bir karar olarak ifade etmektedir"* (Foucault 2016, s. 223). Nihayetinde, Foucault açısından "karar" kendine içkin bir dışlama usulünü belirginleştirmektedir. Bu açıdan, dışlama usullerinin sembolik olarak en önemlisi deliliğin akıl-dışına itilerek susturulmasıdır.

Foucault'nun "karar" kavramı, modern psikiyatri söyleminde beliren bir eklemlenme temelinde Öteki'ni yaratan "Kurucu Akıl"ın işleyişiyle ilişkilendirilmektedir. Bu aşamada dışlama, aklın prosedürel bir sessizleştirme dispositifidir. Bu açıdan bakıldığında, Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nde Kartezyen dışlama pratiğini bir işaret/gösterge olarak ele alması ve bu yolla göstergenin/işaretin çağdaş tarihsel yapıyı betimlemede temel unsur olduğunu saptaması, bir Kartezyen dışlama faaliyetidir. Çağdaş tarihsel yapıdaki bir işaret/gösterge olarak Kartezyen dışlama eylemi bu nedenle Foucault'nun da kaçamadığı bir pratik olmaktadır. Derrida'nın işaret ettiği gibi, tüm Avrupa dilleri Batı aklının serüveninde ve aklın ele geçirilmesine yol açan delegasyonlarda örtüktür. Bu nedenle Foucault'nun yapmaya çalıştığı gibi bu tarihi (deliliğin nesneleştirilmesini) yargılamak imkânsız gibi görünmektedir çünkü yargılamalar da hüküm de sadece eklemlenmeleri nedeniyle suçu tekrarlamaya mahkumdur. Sessizliğin arkeolojisi bile bir mantık, örgütlü bir dil, bir düzen ve bir eser anlamına gelir (De Ville, 2010, s. 3). Dolayısıyla Foucault'nun sessizlik arkeolojisi, deliliğin dışlanması ve nesneleştirilmesi eyleminin, bu dışlamanın

kınandığı anda da etkili bir şekilde tekrarlanması anlamına gelir (Derrida 2020, s. 52-57). Foucault'nun "karar" olarak saptadığı kesinti aklın işleyişine içkin bir tespiti ifade etmektedir. Foucault'nun dili, deliliğin sözcülüğünü üstlense de aklın tahakküm içeren dışlama mantığını, sözdizimini terk edememektedir; aksine Foucault konuşurken akıl kendini konuşuyor gibidir. Bu yüzden akla rağmen bir tarih yazılamayacağı gibi bir delilik tarihinin imkansızlığı da belirmektedir. Deliliği tahakküm altına alan rasyonel ve siyasi düzenden onun içerisinden bir dil aracılığıyla kurtulması imkansızdır. Nitekim Derrida'nın işaret ettiği gibi psikiyatrist sonuçta bu düzenin yalnızca bir vekil ya da temsilcisidir, hatta onlardan yalnızca biridir. Dolayısıyla psikiyatrinin kavramsal düzeneğinden kurtulsa bile deliliğin susturulması "suçu"ndan kaçamaz.

Derrida'nın belirttiği üzere, tüm Avrupa dilleri Batı aklının serüveninde ve aklın ele geçirilmesine yol açan temsiliyetlerde örtüktür. Bu nedenle Foucault'nun yapmaya çalıştığı gibi bu tarihi (deliliğin nesneleştirilmesini) yargılamak imkânsız gibi görünmektedir. Çünkü yargılamalar da hüküm de sadece eklemlenmeleri nedeniyle suçu tekrarlamaya mahkumdur (akt. De Ville, 2010, s. 3). Bu çabanın; deliliğin suskunlaştırılmasına eşlik eden bir suçu, onu eleştirmeye ya da yıkmaya çalışsa bile suçu yinelemekten başka bir şey yapamayacağını Derrida "Aklın hakkından gelemeyeceği Truva atı yoktur" ifadesiyle etkili bir tarzda formüle etmektedir. Derrida açısından "Aklın mahkemesinin huzuruna aklın tarihsel bir belirlenimini çıkarma"ya (2020, s. 54) çalışan Foucault'nun "projesi", ancak aklın içerisinden bir "proje" olabilirdi. Nitekim, akla karşı bir tarih mümkün değildir. Foucault'nun sessizleştirme süreci için dikkate aldığı "karar" anı akıl ve akıl-dışını birbirinden ayırırken kullanılan organize bir dil olan aklın sözdiziminin sesine vekalet etmektedir. Nitekim buna içkin işleyiş sergileyen Foucault'nun "karar"ı, mevcut bilgi ve gramer içinde çerçevelenmiş açıklamalar veya çıkarımlardan; aklın dökümanları ile metinleri ve kurumlarından kaçan bir sıçrama gerçekleştiremez. Aksine Foucault'nun deliliğin susturulmasına ilişkin "projesi" *logos* ile aklın tahakkümünü ilerletmeye yazgılıdır; aklın sesinin temsilcisi olarak deliliğin susturulmasında pay sahibidir.

Foucault, mevcut dil düzenliliği içinde önceki bilgi ya da kurallar tarafından belirlenmiş Batı düşüncesinin çoğunu yapılandıran *varlık/yokluk*, *konuşma/yazı*, *Aynı/Fark* gibi ikili karşıtlıklara; *Akıl-akıldışı* karşıtlığını ekleyerek bu ayrımlardan kaynaklı yarılmayı daha da derinleştirmektedir. Nitekim bu tarz bir "proje", Batı felsefesinin ayrıcalık tanıdığı dilsel işleyiş içinde hiyerarşileri genişletmektedir. Bu hiyerarşiler çerçevesinde iki şey arasında bir boşluk yaratılarak her zaman ilkini ikincisinden üstün tutmanın tahakkümü Batı aklının içinde yer aldığı *logas*'a içkin bir işleyişi temsil etmektedir. Bu açıdan Foucault'nun "karar"ı, karar olmaktan ziyade Batı metafiziğinin dile içkin sözce

yapısı ve dilin sıradüzenliliklerinin başka bir versiyonu olmaktadır. Nitekim Foucault'nun Akıl-akıldışı karşıtlığı çerçevesinde şekillenen delilik kavrayışı, Derrida açısından -bir dil içinde bilinmeyene doğru sıçramadan ziyade- *logos*'un belirli kuralları arasında farklı bir kural uygulama pratiğidir.

Summary

This study critically examines the tension between Michel Foucault's concept of the "archaeology of silence" in his work "History of Madness" and Jacques Derrida's critique of Foucault's "project" related to the notion of Decision. Foucault's "History of Madness" explores how madness was excluded and silenced by reason from the Classical Age to the Modern Age. In this examination, Foucault seeks to demonstrate how madness was controlled by reason, interpreting this process as a form of silencing. He argues that, during the Renaissance, madness was part of the social landscape, engaging in a certain dialogue with reason. Foucault highlights that in this period, the "Ship of Fools" became a symbolic representation of madness, where the insane were loaded onto ships and sent off to Europe's rivers in search of reason. Foucault suggests that this reflects a doubling inherent in the understanding of madness during the transition from the Middle Ages to the Renaissance.

In the social order of the Renaissance, madmen were figures sent off to another world when placed on ships, and upon disembarkation, they became figures emerging from that other world. Foucault interprets this as a motif of "being exiled to the inside or expelled to the outside." In this landscape, madness is both an intrinsic part of reason and a doubling of madness into wise madness and crazy madness. However, the madness unleashed by the Renaissance was strangely silenced in the Classical Age. According to Foucault, the transition from the Renaissance to the Classical experience of madness occurred through a sharp break, symbolized by events such as the establishment of the General Hospital (Hôpital Général) in 1656. The concept of the "archaeology of silence" is used to examine the historical silencing of madness by being relegated to the non-reason. Foucault argues that from the Classical Age onwards, madness was pushed into the non-reason, a situation institutionalized in the Modern Age through psychiatry.

Derrida critiques Foucault's project of historicizing madness by interpreting it as a Cartesian Decision, arguing that Foucault's endeavor cannot escape the metaphysical assumptions of reason. This study focuses on Foucault's analysis of the processes of silencing imposed on madness from the Classical Age to the Modern Age, while taking into account Derrida's emphasis on the inherent impossibility of Foucault's project of historicizing madness as a distinct voice. For Derrida, the exclusion of madness is not just a historical Decision but an intrinsic necessity of reason's structure. Consequently, the attempt to write the history of madness from within reason is not, as Foucault claims, a liberation but a continuation of silencing. Derrida challenges the viability of such a project by arguing that Foucault's critique of Descartes, famous for excluding madness from the *Cogito*, is itself problematic. He suggests that Foucault's analysis supports the Cartesian framework he criticizes by failing to escape the metaphysical assumptions embedded in the language of Reason. According to Derrida, this project must operate within the domain of Reason (logos) that it seeks to challenge, thus repeating the same methodological logic. Derrida's critique centers on the idea that the exclusion of madness is not merely a historical Decision but inherent to the very structure of Reason. Therefore, he argues that any attempt to write the history of madness from within the bounds of Reason paradoxically reinforces the silencing it seeks to expose. At this point, Derrida considers Foucault's project as a "project of reason," claiming that even in its attempt to write the history of madness, it reproduces the logic of silencing imposed by Reason. Ultimately, according to Derrida, Foucault's endeavor to write the history of madness is a repetition of silencing and does not offer an alternative to the dominance of reason.

This article centers on the tension formulated by the concepts of "Project" and "Decision" to understand the relationship between Reason and the Other, particularly in the context of the historical transformation of knowledge about madness. The study highlights the inherent challenges of attempting to express a history of madness that does not reproduce the same structures of exclusion it seeks to overcome. In conclusion, the article elucidates the fundamental tension between the thoughts of Foucault and Derrida, emphasizing the difficulties inherent in the attempt to write

the history of madness. Ultimately, this analysis aims to compare these two thinkers from a perspective that seeks to transcend the boundaries of established epistemological frameworks.

Kaynakça

Beyssade, J. B. (1997). Descartes: Felsefi Bir Devrim Mi? (T. Bumin, Çev.). *Cogito Dergisi, 10*, 63-81.

Boyne, R. (2009). *Foucault ve Derrida: Aklın Öteki Yüzü*. (İ. Yılmaz, Çev.). Ankara: BilgeSu.

De Ville, J. (2010). Madness and the law: The Derrida/Foucault debate revisited. *Law and Critique, 21*, 17-37.

Derrida, J. (2020). Cogito ve Deliliğin Tarihi. *Yazı Ve Fark.* (P. B. Yalım, Çev.) içinde (s. 47-89). İstanbul: Metis Yayınları.

Derrida, J. (2014). Yazı Yazı Olmadan Önce. *Gramatoloji* (İ. Birkan, Çev., 2. bs.) içinde (s. 9-151). Ankara: Bilgesu Yayınları.

Derrida, J. (1995). *The gift of death.* (D. Wills, Çev.). University of Chicago Press.

Descartes, R. (2015). *Meditasyonlar*. (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Descartes, R. (2007). *Felsefenin İlkeleri*. (M. Akın, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Deutscher, M. (2014). Foucault's Madmen. *Parrhesia, 21,* 69-85.

Dreyfus, H. L. ve Rabinow, P. (2014). *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. University of Chicago Press.

Foucault, M. (2016). *Deliliğin Tarihi*. (M. A. Kılıçbay, Çev., 6. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2015). *Akıl Hastalığı ve Psikoloji*. (E. Bayoğlu, Çev., 3. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2014). *Güzel Tehlike*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Foucault, M. (2012a). İktidar ve Bilgi. *İktidarın gözü*. (İ. Ergüden, Çev., 3. bs.) içinde (s. 167-185). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2011a). Deliliğin Tarihi'ne Önsöz. *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*. (İ. Ergüden ve F. Keskin, Çev., 3. bs.) içinde (s. 20-31). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2011b). Derrida'ya Cevap. *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*. (İ. Ergüden ve F. Keskin, Çev., 3. bs.) içinde (s. 31-47). İstanbul : Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2011c). Gövdem, Bu Kağıt, Bu Ateş. *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3* (İ. Ergüden ve F. Keskin, Çev., 3. bs.) içinde (s. 48-76). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2005a). Entelektüelin Siyasi İşlevi, (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2005b). *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2001). *Kelimeler Ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. (M. A. Kılıçbay, Çev., 2. bs.). Ankara: İmge Yayınevi.

Foucault, M. (1973). *The birth of the clinic*. London: Tavistock.

Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. New York: Pantheon.

Flynn, B. (2004). Derrida and Foucault: Madness and writing. H. J. Silverman (Ed.). *Derrida and deconstruction* içinde (s. 195-213). Routledge: Taylor & Francis e-Library.

Gutting, G. (2005). Foucault and the history of madness. G. Gutting (Ed.). *The Cambridge companion to Foucault* (2. bs.) içinde (s. 49-74). NY: Cambridge University Press.

G.P.B. (1979). Cogito incognito: Foucault's 'My body, this paper, this fire'. *Oxford Literary Review*, *4*(1), 5-8. Edinburgh University Press.

Keha, M. K. (2010). Descartes'ın Epistemolojisi ve Foucault'nun Eleştirisi: Akıl ve Akıldışılık Bağlamında Bir Eleştiri. *Kaygı Dergisi, 14*, 111-122.

Koyuncu, E. (2017). Derrida-Foucault Tartışmasını Yeniden Okumak: Foucault'da Dönemleştirme ve Tarihsellik Sorunu. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, *23*, 17-35.

Latince İngilizce Online Sözlük, https://www.latin-english.com/latin/dementes/

Lotz, C. (2006). The events of morality and forgiveness: From Kant to Derrida. *Research in Phenomenology, 36*, 255–273.

Macherey, P. (2016). The Foucault-Derrida debate on the argument concerning madness and dreams in *Foucault-Derrida fifty years later. The futures of genealogy, deconstruction, and politics*, (Olivia Custer, Penelope Deutscher, and Samir Haddad eds.). (Jennifer Cazenave, Olivia Custer, and Samir Haddad translated), Columbia University Press, 3-21

Merquior, J. G. (1986). *Foucault*. (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

O'Farrell, C. (2005). *Michel Foucault*. London: Sage Publications.

Revel, J. (2006). *Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Otonom Yayınları.

Sahu, S., Sarangi, H. ve Sarathi, P. (2021). A deconstructive analysis of Derrida's philosophy. *Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities, 9*(1), 98-107.

Sheridan, A. (2003). Madness, death, and the birth of reason. *Michel Foucault: The will to truth* içinde (s. 11-45). Taylor and Francis Publishing.

Sprinker, M. (1980). Textual politics: Foucault and Derrida. *boundary 2, 8*(3), 75-98. Duke University Press.

Swacha, M. (2017). Against teleologism notes on reason, madness, and sovereignty from Socrates to the Foucault/Derrida debate. *Diacritics, 44*(4), 66–89. Cornell University.

FROM DIVINE TO HUMAN: TRANSFORMATIONS AND INFLUENCES IN CLASSICAL GREEK ARTISTIC THOUGHT

KUTSAL OLANDAN İNSANA: KLASİK YUNAN SANAT DÜŞÜNCESİNDE DÖNÜŞÜM VE ETKİLER

M. Önder GÖNCÜOĞLU
Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
goncuoglu@mu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 13 Aralık 2024
Kabul edildiği tarih: 2 Mart 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 13 December 2024
Date accepted: 2 March 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Doğu Etkisi; Tanrısal Olan; Değişim; İnsana Dair; Ratio-humana; Klasik Yunan Heykeli

Keywords
The Eastern Influence; Divine; Transition; Human Theme; Ratio-humana; Classical Greek Sculpture

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.5

Abstract

The fifth century BCE stands out as a revolutionary period in Classical Greek philosophy, literature, and art, often regarded as a turning point and a golden age in the context of cultural history. The term classical originates from the outstanding artistic richness that emerged during this era in fields such as sculpture, painting, architecture, and theater. This artistic wealth, which becomes visible in the fifth century BCE, flourishes in the following Hellenistic period. The artistic revolution of this period is made possible by the rise of rational thought, which begins in the sixth century BCE but reaches its zenith in the fifth century BCE. This new rational perspective gradually replaces old mythological narratives with themes centered on human concerns. While many artifacts of the fifth century BCE reflect a synthesis of Pythagorean principles of mathematical proportion and Apollonian ideals of perfection, the philosophical inquiries of the Sophists and Socrates in the later part of the century begin to influence this revolutionary change. This philosophical shift directs art visibly towards human centered themes. It prompts artists, sculptors, and playwrights to explore both divine and human subjects within a new framework. This interdisciplinary study examines the transformation in Classical Greek artistic thought, tracing how divine representations in early artifacts, inspired by Eastern World, gradually give way to human centered themes. Analyzing this evolution within the philosophical, intellectual, and political context of the period, the paper seeks to clarify the complex relationship between emerging ideas and artistic innovations through selected examples of sculpture. By doing so, the research comparatively illuminates how mythological narratives evolved into human centered thought.

Öz

MÖ beşinci yüzyıl, Klasik Yunan felsefesi, edebiyatı ve sanatında devrimsel bir dönem olarak karşımıza çıkar ve sıklıkla kültür tarihsel bağlamda bir dönüm noktası, bir altın çağ olarak kabul edilir. Nitekim klasik terimi de bu dönemde beliren heykel, resim, mimari ve tiyatro gibi alanlardaki dikkat çekici sanatsal zenginlikten kaynaklanır. MÖ beşinci yüzyılda görünür olan bu sanatsal zenginlik takip eden Helenistik dönemde de etkisini sürdürür. Sanattaki bu devrim, MÖ altıncı yüzyılda başlayan ancak MÖ beşinci yüzyılda zirveye ulaşan rasyonel düşüncenin yükselişiyle mümkün olur. Bu rasyonel yeni düşünce sayesinde eski mitolojik söylenceler yavaş yavaş yerini insana dair olan konulara bırakır. MÖ beşinci yüzyılın çoğu eseri her ne kadar Pythagoras'ın matematiksel orantı ilkeleri ile Apolloncu mükemmeliyet ideallerini harmanlayan bir niteliğe sahip olsa da MÖ beşinci yüzyılın ilerleyen dönemlerinde Sofistlerin ve Sokrates'in felsefi sorgulamaları söz konusu devrimsel değişimi etkiler ve sanatı insan merkezli temalara doğru görünür şekilde dönüştürür. Böylece sanatçılar, heykeltraşlar ve oyun yazarları hem kutsal hem de insani konuları yeni bir çerçevede ele almaya başlarlar. Bu disiplinler arası çalışma, Klasik Yunan düşüncesindeki değişimi inceleyerek, Doğu'dan esinlenilmiş ilk yontu örneklerindeki tanrı tasvirlerinin zamanla terkedilip yerine nasıl insan temalarının geçtiğini ortaya koymaktadır. Dönemin felsefi, entelektüel ve siyasi bağlamı içinde söz konusu dönüşümü ele alan bu araştırma, yükselen fikirlerle sanatsal yenilikler arasındaki karmaşık ilişkiyi yontu sanatına ait seçilmiş örnekler vasıtasıyla netleştirmeyi amaçlamakta ve böylece mitolojik söylencenin insan merkezli bir düşünceye nasıl evrildiğini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır.

Introduction

The fifth century BCE represents a critical period in the history of Classical Greek art, philosophy, and literature, often regarded as a golden age that laid the foundation for Western artistic and intellectual traditions. During this period, art underwent a significant transformation, moving from the rigid and idealized depictions of earlier archaic sculptures to more naturalistic and human-centered representations. This transition was not merely a stylistic evolution but a reflection of deeper philosophical and intellectual developments that characterized Greek society at the time.

The research problem addressed in this study revolves around the question of how Classical Greek art transitioned from divine representations, influenced by Eastern traditions, to more human-centered themes, and what philosophical, intellectual, and cultural forces structured this transformation. This study, therefore, seeks to analyze the extent to which philosophical currents of the time—ranging from Pythagorean mathematical principles to the ethical inquiries of Socrates—shaped artistic expression in sculpture.

The theoretical framework of this study is based on the intersection of art history, philosophy, and cultural studies. On this ground, it makes use of classical art historical methodologies to track stylistic and thematic developments in visual art, while also using philosophical analysis to understand how new ideas influenced artistic production. Major theoretical perspectives include the influence of Pythagorean mathematical principles, which emphasized harmony and proportion in artistic creation, and the Apollonian ideals of perfection, order, and rational beauty. Additionally, the study engages with interpretations of Sophistic and Socratic thought, which introduced ideas about human nature, ethics, and self-examination, concepts that gradually influenced artistic interpretations.

While many studies have analyzed those artistic developments of Classical Greek art, less attention has been given to how these changes were influenced by new philosophical ideas. This study, therefore, aims to fill this gap by exploring how Classical Greek sculpture evolved in response to intellectual and socio-political changes.

By integrating these perspectives, this research offers a comprehensive examination of the relationship between artistic innovation and intellectual transformation in Classical Greece. Through a comparative analysis of selected sculptures from this period, the study employs an interdisciplinary approach to demonstrate how Greek art served as a medium for intellectual and cultural dialogue, ultimately shaping the artistic legacy of Western civilization.

Eastern Influence on Greek Sculpture

Sculpture began with the use of clay and stone, followed by wood, and later progressed to materials such as ivory, marble, and eventually metal. In the Archaic Greek world, people initially depicted gods through unworked wood or rectangular stones, similar to the practices of "*the Amazons or the Arabs."*[1] Early examples like "The Juno at Thespiai and the Diana at Ikaria were formed in much the same way." Additionally, "*Diana Patroa and Jupiter Meilichios at Corinth and the earliest Venus at Paphos*" were little more than stylized columns. Gods such as Eros and the goddesses of beauty were envisioned as mere stones, while Bacchus was represented in the form of a column. According to Winckelmann, even during the finest periods of ancient Greece, the term "*column"* (kion) was synonymous with "statue". Over time, rudimentary heads without facial features were added to these stone figures (Winckelmann, 2006, p. 112).

The first major shift in sculpture took place when Daedalus,[2] known from Greek mythology, separated the lower sections of the column-like figures to represent legs. This change initiated a significant innovation in early sculptural representation. However, as working on stone figures was not yet developed, the earliest examples were made of wood. These early wooden sculptures were commonly used as idols or objects of worship, depicting crude and simplistic representations of gods. These wooden representations which were known as xoana (ksoana),[3] unfortunately, have not survived to the present day.

Roughly framing, the Greek sculptures from the Geometric Period (circa tenth–eighth centuries BCE) were quite rudimentary. As O'Donnell notes, these representations were much simpler compared to Egyptian examples (O'Donnell, 2015, p. 6).[4] However, by the seventh and sixth centuries BCE, also known as the Archaic Period, sculptures made significant advancements, producing more sophisticated works compared to earlier periods.

---

1 This interaction is observed not only in sculptures but also in Greek architecture. Hence, the discussion is categorized under three main styles: first, the Doric style; then the Ionic style (with a mention of the earlier Aeolic style in some cases); and finally, the more ornate Corinthian style, which gained prominence during the Hellenistic period. Following these, during the Roman era, the Composite style emerged, blending elements of the Ionic and Corinthian orders.

2 According to legend, Daedalus, whose name means 'skillfully crafted,' is considered the first Greek sculptor. Often thought to have been an architect by origin, he is most famously associated with constructing the labyrinth for King Minos of Crete.

3 Winckelmann provides an intriguing detail regarding the early wooden sculptures. He recounts how Diagoras, a legendary figure from Antiquity known for rejecting traditional gods, used a wooden statue of Hercules as firewood to cook his meal when he couldn't find other fuel (Winckelmann, 2006, p. 116).

4 Excavations have revealed smaller terracotta figures found within graves or altars. However, as these were created as votive offerings, they have been regarded as decorative items rather than being classified under the Fine Arts.

By the fifth century BCE and the subsequent fourth century BCE, known as the Classical Period, some monumental changes in sculptural art occurred, thereby marking a golden age for Greek art.

Initially, the Greeks worked with limestone and sandstone, but they quickly learned to utilize the marble readily available in their environment, and made rapid advancements in carving this material. By the fifth century BCE, that is the peak of the Greek sculpture, bronze joined marble as a primary material for sculpture. Bonnard notes that the celebrated sculptors of Greek art, such as Myron, Polykleitos, and later Lysippos, were not primarily stone carvers but bronze workers (Bonnard, 2004, p.44).[5] However, very few of their original works have survived to this day. Most of the examples we have are the replicas of later periods. The primary reason for the loss of original bronze sculptures resulted from the reemployment of these artifacts in later periods. The materials made of bronze were melted down to make bells, coins, and, in more recent times, cannons for warfare.

Archaeological records indicate that life-sized or larger stone statues were not found in Greece before the seventh century BCE. As is well known, early epic examples such as *Gilgamesh*, *Enuma Elish*, and *Kumarbi*, along with their introducing the concept of a pantheon dominated by male gods, demonstrate the significant influence of Eastern cultural traditions on the Greek world. It is, therefore, understandable that the sculptures, created from the mid-seventh century BCE onward, similar to the examples of epics, bear similarities to Eastern examples. When the increasing interactions between the Greek and Eastern worlds from the seventh century BCE are considered, the inspirational effect of the eastern artifacts in Archaic Greek sculpture comes to be more understandable. According to Richter, this interaction intensified after 672 BCE, when Egypt conquered Assyria, and it was reinforced by mercenaries and settlers traveling from Ionia and Caria to Egypt during the same period (Richter, 1969, p. 56). Winckelmann, however, argues that significant interaction was only possible after the reign of Pharaoh Psammetichus I (c. 664–610 BCE). He notes that before Psammetichus, foreigners were not allowed to enter into Egypt and the Greek scholars who visited Egypt during this time primarily aimed to study the Egyptian system of governance (Winckelmann, 2006, p. 113).

We have no particular reason to debate the exact timing of this interaction. However, as evident from the epics, we know that the interactions date back much earlier. Regardless of when and how it began, the influence of Eastern cultures such as Phoenicia, Assyria,

[5] All translations of the cited work to English are my own.

and Egypt became apparent in early Greek sculptures, especially starting from the seventh century BCE, when Greek colonies also began to grow.[6] On the other hand, it is also essential to note that Anatolian civilizations, such as the Hittites and Phrygians, played a significant role in influencing Greek artistic philosophy as well.

The results of this interaction can be observed in two aspects: on one hand, in the variety of materials used for creating sculptures; on the other, in certain themes that emerged in Archaic Greek art. For instance, the use of ivory and bronze became prevalent thanks to the connections established with the Near East, including regions like Egypt, Syria, and Phoenicia. Homer, for example, mentions sword hilts, scabbards, and beds made from ivory. Similarly, motifs specific to the East, such as *"lotus and palmette,"* and mythical and animal figures like sphinxes, panthers, and lions, which were common in the arts of Eastern countries, began to appear in Archaic Greek art (Richter, 1969, p. 297). However, depictions of monstrous creatures started to diminish after the sixth century BCE. Additionally, figures began to be adorned with gold over time, similar to the Egyptian examples.

When specifically referring to Egypt, it is, however, important to note that its historical range covers a wide timeline including Old, Middle, and New Kingdoms, as well as the various dynasties within the Egyptian world. The vast timeline of Egyptian civilization, encompassing a rich and diverse body of sculptures and reliefs, therefore displays historical differences as well.[7] Within this framework, when referring to Egyptian influence on Greek sculpture, it should be underlined that the focus is primarily on the foundational similarities seen in the earliest examples.

Kouros and Kore Sculptures in Ancient Greek Art

The influence of the East on Greek sculpture is clearly visible in the two fundamental depictions that marked the early Greek art, particularly during a time when interactions with the East were increasing. From the sixth century BCE onwards, two prominent representations emerged in Greek sculpture: the male (kouros) and female (kore) figures. These sculptures, which were primarily found in regions such as Attica, the Peloponnese,

6 Martin Robertson notes that the influence of the East, particularly Egypt, is also present in early depictions on vases. Figures shaped in black are painted in brown tones, similar to Egyptian examples, to highlight the skin color (Robertson, 1959, p. 46).

7 The depictions in Egyptian sculpture are remarkably diverse and cannot be reduced to a single category. For instance, the *Seated Scribe* statue, dated to circa 2600–2350 BCE and discovered during excavations at Saqqara, serves as a testament to the sophistication of ancient Egyptian sculpture. Depicted seated with a loincloth, holding a papyrus scroll and seemingly engaged in writing, this exceptional piece exemplifies the advanced artistic and technical skill of its time.

Boeotia, and the Aegean Islands, clearly reflect Egyptian influence, especially in their depiction style. The figures are block-like, standing stiffly and frontally, similar to the artistic manner seen in Egyptian art.[8]

The importance of anatomical knowledge for sculpture is evident, but it was rather limited in Egypt since dissection and study of the human body were prohibited. For instance, embalming, which required the removal and preservation of internal organs, and hence known by them, remained a highly secretive craft passed down from father to son. As a result, the depictions of the human body in Egyptian art lacked realistic anatomical accuracy. Facial features like the nose and ears were often depicted disproportionately, a characteristic that was also noticeable in the depiction of sphinxes. Additionally, features like high cheekbones, small chins, flat and wide feet, and minimal variation in toe lengths were typical.

Although the Greeks would later succeed in creating more proportional and refined sculptures, early Greek representations, in this context, especially those influenced by Eastern examples, remained block-like and lacked detailed anatomical realism.

The Nicandra Kore found at the Artemis Temple in Delos is one of the earliest examples of the kore (maiden) sculptures from the Archaic period, dating back to around 580 BCE. Another early example is *The Berlin Kore* (fig. 1) (Richter, 1969, p. 65), also dating to approximately the same time, clearly exhibits Eastern influence in its block-like form. The figure is identified as female, with her long, braided hair and head accessories. These early statues—kouroi and korai—are often compared to ksoana (wooden idols) due to their simplified and rigid forms.

[8] The *Auxerre Kore*, not depicted at life-size, is one of the early examples dating back to circa 640–630 BCE and clearly displays Egyptian influence. This influence is evident in its frontal representation, the positioning of one hand at chest level, and the wig-like hairstyle adorning its head. In some similar statuettes, unlike the fully dressed female figures typically seen in sculpture, the female body is portrayed in the nude, deviating from the norm.

(Fig.1)

(Fig.2)

Another example is *The Samos Hera* (fig. 2) (Neer, 2010, p. 35), dating to around 560 BCE, features a tube-shaped body and a tunic extending to the ground. Although the head is missing, the female character is indicated by the figure's breasts. However, the hips are less defined, giving the sculpture a somewhat lifeless appearance, that is much like a *"log turned into a woman"* as described by Bonnard (Bonnard, 2004, p. 49).

One notable feature of these sculptures is the difference in the depiction of woman (kore) versus man (kouros). While male figures are typically depicted nude, female figures are portrayed fully clothed in garments such as peplos or chiton (fig. 3) (dating to circa 535 BCE) (Neer, 2010, p. 35),[9] which highlights cultural attitudes towards modesty and the role of gender in archaic Greece.

(Fig.3)

The korai were originally painted in vivid reds and blues, and their characteristic poses often show one arm raised and bent at the elbow, while the other holds their garment. Later examples from the late Archaic period, such as those found at the Acropolis, often

9 The copy next to the statue presents the Kore as restored.

depict korai with smiling expressions, braided hair, and holding flowers or fruit, typical of the common depictions of the time.

As mentioned above, another example of early sculptures influenced by Eastern traditions is male (kouros) figures. These male representations which typically were discovered in sanctuaries dedicated to Apollo, were, therefore, often identified as Apollo by archaeologists. They were usually depicted as young and nude male (The Sounion -Votive Kouros- dating to circa 600-575 BCE) (fig. 4) (Neer, 2010, p. 24).

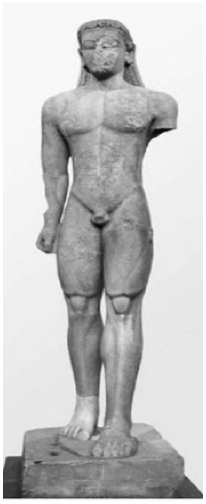

(Fig. 4)

Although clothed examples have been found in the sixth century Ionian contexts, the predominant form of kouroi is nude. As argued above, although we know that these figures were initially named Apollo, there is little evidence to firmly support this identification. Therefore, over time, scholars have reached a consensus that kouroi were primarily used as votive offerings or memorial monuments rather than representations of deities. A similar debate surrounds the kore sculptures. Based on inscriptions, some female figures (kore) have been interpreted as representing goddesses, priestesses, or even Persephone. However, the prevailing scholarly view today acknowledges that most of the female figures, like their counterparts kouroi, depict mortals and were commonly used as grave markers or offerings.

Before the seventh century BCE, no examples of kouroi have been found. In the typical male sculptures, the eyes were often depicted as large, almond-shaped, and slightly protruding from their sockets (fig 7-8), while facial features were rendered with simple lines. Although their male bodies were depicted with greater accuracy —since nude athletes competing in games provided a great opportunity for the observation— (Winckelmann, 2006, p. 196),[10] their representations still fell short of full anatomical realism. Kouroi were

[10] Gymnasiums, where youths wrestled naked and participated in other competitions, were also places people visited to admire the beauty of young men. For artists, these spaces served as schools where they could observe and study the beauty of the human form. The daily opportunity to see nude bodies sparked their

generally characterized by narrow waists, flat abdomens, broad shoulders, and firm, compact hips. This athletic and youthful depiction, in particular, may have caused some archaeologists to associate these figures with Apollo, interpreting their powerful forms as symbolic of divine strength.

Despite their aesthetic appeal, these early archaic sculptures did not yet demonstrate the balance and harmony associated with the later Pythagorean ideals of the fifth century BCE, when Greek sculpture would reach its zenith. In the male (kouros) figures, the arms typically hung straight and close to the body, with fists often clenched. It was a stylistic feature reminiscent of Eastern influences, particularly Egyptian models. Similarly, the legs showed little indication of movement, though the left leg was usually positioned slightly forward. This frontal focus, emphasizing the head, torso, hips, and legs when viewed from the front, dominated kouros design. According to Bonnard, this stance might have held *"ritual significance"* in the Egyptian context, but in the Greek world, no clear justification for this pose exists. Furthermore, from an anatomical perspective, Bonnard argues that positioning one leg forward does not have *"a significant impact on muscle dynamics"* in the figure (Bonnard, 2004, p.53).

In addition to the standing sculptures, there were also seated depictions among archaic sculptures (*Offering of Khares* from Didyma dating to circa 550 BCE) (fig. 5) (Neer, 2010, p. 34), where the influence of Eastern traditions is evident.

(Fig. 5)

These seated figures were portrayed in a rigid, front-facing posture, emphasizing their frontal view, much like their standing counterparts. The seated sculptures generally displayed feet placed closely together and hands extending downward past the knees, often depicted as clenched fists. These characteristics aligned closely with Eastern sculptural

imagination, enabling them to internalize the ideals of physical perfection. Winckelmann 2006, 196-197. The word *'gymnasium'* originates from the ancient Greek word *gymnos*, meaning naked.

styles. Moreover, the figures were typically covered in thick fabric, with the garments represented in a simplified manner. The parts of the clothing that covered the feet often included subtle folds, a detail that, according to Richter, was likely derived from Assyrian sculptures (Richter, 1969, p. 56).

To summarize, although there were seated examples, standing sculptures were far more prevalent in the Archaic period, and these often lacked a sense of motion. The representation of joints and muscles was still unrealistic, with common inaccuracies such as disproportionately placed ears.

However, there were notable distinctions from Eastern examples as well. For instance, *The Samos Hera* (fig. 2), as mentioned above, despite its lifeless appearance, displayed a more defined spine and waist contour when viewed from behind. These were the features which were absent in earlier or Eastern sculptures. Similarly, *The New York Kouros* (fig. 6), dated to circa 590–580 BCE, and *The Votive Kouros* dated to circa 600-575 BCE (fig. 4), introduced innovations absent in both Persian and Egyptian sculptures. Unlike the short-skirted depictions, which were typical of Eastern art, these kouroi were portrayed fully nude. This shift was a groundbreaking innovation in Greek art, as it emphasized the human form in its wholeness. Another difference was in the treatment of space between extremities. While the spaces between arms and legs in Egyptian sculptures were often filled for structural stability, the Greek sculptors introduced voids, creating a sense of openness and depth.

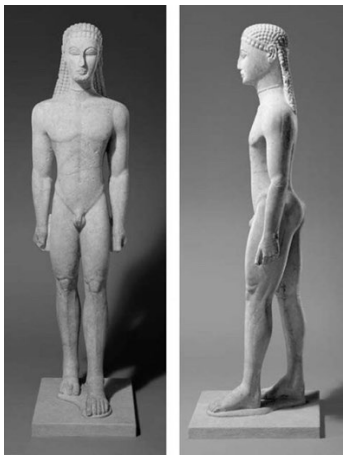

(Fig. 6)

Furthermore, *The New York Kouros* (fig.6) (Neer, 2010, p. 25) pioneered a new approach by standing independently without the support of a back pillar, which was typically used in Egyptian sculptures. This innovation allowed the kouros to be viewed from all angles, thereby making them move beyond the one-dimensional frontal perspective dominant in Eastern art.

Another significant distinction in early Greek sculptures was the absence of animal-headed depictions among their representations of gods and goddesses. As is well known, post-Homeric Greek thought visualized deities exclusively in human form. In this reading, although the early Greek sculptures relatively showed similarities to Eastern traditions, their humanlike (anthropomorphic) depiction of Greek gods set their art apart from the Eastern convention, where animal-headed figures, like in Egyptian or Mesopotamian cultures, were prominent.[11]

Before exemplifying the transformations of the sculpture taking place in the fifth century BCE, it's also essential to emphasize another distinctive feature of archaic kouroi; that is their facial expressions. Specifically, the subtle smile often seen on their lips —a feature commonly referred to as the *archaic smile*— (*The Anavysos Kouros* dating to circa 540-515 BCE) (fig. 7) (Neer, 2010, p. 43) and (a Kouros head from Attica dating to circa 540-515) (fig. 8) (Richter, 1984, p. 58) was a groundbreaking innovation of the period.

(Fig.7)

(Fig. 8)

This enigmatic expression provided the sculptures with a sense of life and individuality, making it a hallmark of Archaic Greek sculpture. It reflected an attempt to bridge the rigidity of earlier forms with a blossoming exploration of emotional depth, which would later be fully realized in the examples of Classical art.

Bonnard notes that the enigmatic archaic smile of kouroi sculptures has been a subject of extensive debate among most of ancient art historians. From this point of view, some experts have argued that this characteristic smile was not a deliberate artistic choice but rather a result of "*technical ineptitude*" (Bonnard, 2004, p. 51). According to these interpretations, crafting a smiling mouth was considered simpler than depicting a static, neutral expression. Bonnard, however, offers a more symbolic explanation. He posits that

[11] When it comes to Jewish tradition, the situation is entirely different. According to Mosaic law, depicting God in human form was strictly forbidden, and therefore making sculpture was a prohibited art form.

if the kouroi indeed represented the god Apollo, their smiles could embody "*the divine privilege of eternal happiness symbolizing a reflection of the blissful life exclusive to the gods*" (p. 52). This interpretation elevates the smile from a mere technical solution for a problem to a deliberate artistic expression of divine contentment.

By the late sixth century BCE, around 510 BCE, this archaic smile disappeared, marking a stylistic shift. Whether its origins reside in technical limitations or symbolic intent, the prevailing discussion seems to be highlighting the evolving sophistication of Greek sculpture in this period of time.

Transformations the Sculptures Underwent

From the late sixth century BCE, a wave of transformation began to unfold, accelerating in the fifth century BCE. This shift demonstrates how sculptors and their creations were profoundly influenced by the intellectual atmosphere of the time. Numerous artifacts from the early fifth century BCE have survived to the present day. A significant reason for the preservation of many artifacts particularly from the Attica is related to the 480 BCE Persian destruction of the Athenian Acropolis, after which the Athenians buried these objects in trenches.

When comparing the artifacts from the Late Archaic period (circa 540–480 BCE) to earlier examples, some prominent differences seem to have emerged, such as those seen in the *Apollo* figure —bronze— dated to circa 500 BCE (*Apollo from Piraeus*) (fig. 9) (Neer, 2010, p.37). Robertson highlights that the first quarter of the fifth century BCE marks a definitive break from archaic traditions, coinciding with the period of increased tension from the Persian threat (Robertson, 1959, p. 121). To put it differently, during this period, nationalism was on the rise, and the idea of being Greek was idealized and clearly reflected in the works of the time.

(Fig. 9)

Superficiality, which was a characteristic of earlier periods, was now replaced with increased anatomical precision. Fingers were no longer depicted homogeneously in length, arms gained dynamism, and while the left leg remained forward, both legs were portrayed with more realistic shaping. Additionally, chest formations broadened, and details such as hips, collarbones, and neck muscles were rendered with greater accuracy and prominence.

However, there were some earlier examples such as *The Calf Bearer* dating to circa 560 BCE (fig. 10) (Neer, 2010, p. 115), which technically signals the transition period and clearly exemplifies these evolving styles.

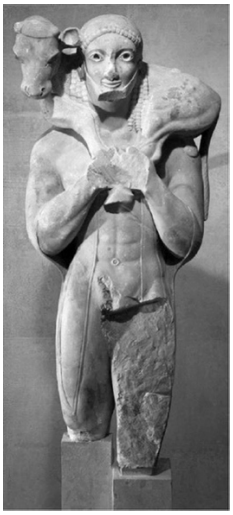
(Fig. 10)

This figure, presenting a man carrying a calf, proves how their mastery deviated from the kouroi traditions. Although his left foot was positioned forward, as a reminiscent of kouros sculptures, some notable differences appeared as well. Unlike the youthful and beardless kouroi, *The Calf Bearer* was depicted with a beard, suggesting maturity and individuality. Another key distinction was in the posture and interaction within the figure: the arms, rather than remaining fixed to the sides as in kouroi, engaged dynamically with the calf, holding it across his shoulders. However, the rest of the body still exhibited a certain rigidity, as though *"unaffected by the weight of the burden"* (Bonnard, 2004, p. 60). While reflecting the persistence of archaic conventions, this transitional piece also introduced the gradual movement towards greater naturalism and emotional expressiveness in Greek sculpture.

The Aphaia Temple on the island of Aegina in Greece, dating back to the sixth century BCE, offers another significant example of changes in Greek sculpture. Particularly, the temple's friezes depicting the Trojan Warriors illustrate the transitional level in art, where, although the upper parts of the bodies were still static, asymmetry slightly came to be visible. This shift allowed for more dynamic representations as the scenes of squatting or

half-kneeling of figures brought movement to the limbs. Moreover, the reliefs on the west and east pediments, which were carved at different times—approximately from 490 BCE and 480 BCE—, depicted the gradual evolution in artistic philosophy during this period. Compared to the more naturalistic and expressive figures on the east pediment, attributed to the later phase, the earlier west pediment depicted more archaic lines.

As the fifth century BCE progressed, these changes became even more obvious. Sculptures such as Kritian [Kritios] Boy (fig. 11) (circa 480-475 BCE) and the Charioteer of Delphi (circa 478 BCE) exemplify the shift from the rigid, stylized representations of the seventh and early sixth centuries to more natural, proportional depictions of the human form. In relation to the changes taking place during this time there is an agreement among the scholars who state that these sculptures, with their increased naturalism, reflected the pride and confidence of the Greek people following their victory over the Persians at the Battle of Marathon (490 BCE). This triumph was seen as a pivotal moment in the rise of Greek nationalism, and therefore was reflected in the idealized representations in art from this period on. In other words, the victory over the Persians played a key role in fostering a sense of collective Greek identity and pride, which was mirrored in the art of the time, emphasizing both physical harmony and human dignity.

The most significant aspect distinguishing this period from the early Archaic period is the gradual emergence of more natural representations of the human body. Harmony and proportion came to be focal points in sculpture during this transitional phase. For instance, movement was introduced to the head and one leg, and thereby making them move away from the rigid, front-facing kouros figures of the earlier period. While the shoulders continued to be portrayed frontally, the upper torso and head began to turn slightly to the side, creating a more dynamic composition. *The Kritian Boy* (fig. 11) (circa 480-475 BCE) (Neer, 2010, p. 51) exemplifies this transitional phase. One leg bears the body's weight, while the other is positioned forward, with the head turned slightly to the side. The knees are depicted at differing heights, reflecting the natural shift in weight between the supporting leg and the relaxed one. This subtle depiction of movement marked a departure from the static poses of earlier kouros figures, illustrating the evolution of Greek sculpture towards more lifelike and balanced representations.

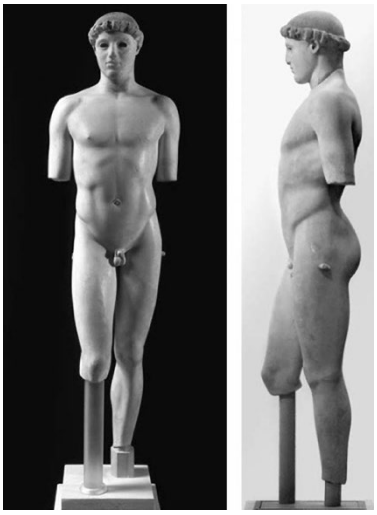 (Fig. 11)

Thus, the sculptures of this transitional period, which we can describe as a bridge between the eras, gained a dramatically more realistic approach compared to earlier works. The static, rigid, uniform, and block-like depictions of older sculptures were replaced by representations that infused the body with movement and introduced emotional nuance, though little, which subsequently resulted in a more flexible and expressive style. Friedell describes this emerging style as characterized by *"a deliberate precision and sharpness, revealed through the rigidity of its lines and the sharpness of its movements, embodying a youthful vigor"* (Friedell, 1999, p. 204).[12] Additionally, the pride and grandeur fostered by newly appearing Greek nationalism began to manifest visibly in these artifacts, thereby reflecting the cultural and ideological shifts of the time.

However, the pivotal transformation that marked the era had not yet occurred. The true revolution in artistic philosophy would emerge in the later stages of the fifth century BCE.

Towards a Golden Era

Before exploring the differences that arose in the later stages of the fifth century BCE, it is essential to first acknowledge Pericles's significance in the Classical Greek world. Pericles, who was an Athenian statesman, orator and general, was influential in shaping the artistic, intellectual, and political developments of this period, which is often referred to as the Golden Age of Athens. Understanding his influence enables us to grasp how multiple cultural factors contributed to the evolution of new sculptural forms.

[12] All translations of the cited work to English are my own.

Under Pericles's leadership (461–429 BCE), a surge in nationalist sentiment, having appeared after the Persian Wars, became more widespread. The increase in nationalism during this era manifested itself as a central concern of Greek intellectual life, finding expression not only in the sculpture of the period but also in its tragedies. During this period, along with rising nationalism Athens became a nucleus of enlightenment. Democracy,[13] which was introduced as a promising form by Cleisthenes in 507 BCE, reached its zenith during Pericles's time. Flourishing of democracy, which coincided with a remarkable proliferation of literature and art, solidified Athens's position as the cultural center of the Classical Greek world. Pericles's patronage attracted lots of thinkers, statesmen, architects, and tragedians, all of whom contributed significantly to this transformative era.

Among Pericles's well-known friends there were Protagoras, a leading figure among the Sophists; Pheidias, the architect behind iconic works such as the sculpture of Zeus at Olympia and the Athena sculpture in the Athenian Acropolis; and Anaxagoras, a pluralist philosopher. The arrival of philosophers, scientists, and artists into Athens during his time was particularly significant as their collaboration under Pericles's protection did not only enrich Athens's cultural atmosphere but also directed the route of intellectual development. While it would be an exaggeration to claim that their ideas immediately overturned traditional beliefs, their presence undoubtedly originated a process of questioning some long-held religious and moral convictions, thereby marking the beginning of deep changes, and laying the foundation for the intellectual and cultural shifts that would define the Classical Age.

During this golden age of literature, philosophy, and art; the sculptures of the period inevitably reflected a deep transformation. They embodied the defining ideals of Classical Greek culture, centering around the Pythagorean emphasis on mathematical proportionality and the Apollonian pursuit of perfection. Although divine figures, mythological narratives, and traditional motifs remained prominent in artifacts, the anthropocentric worldview emerging under Pericles's support gradually began to assert itself. This shift introduced a subtle yet discernible focus on human experience and individuality, marking the early stages of a new artistic and intellectual perspective.

[13] Regarding the etymology of the word democracy, *demos* translates to 'the people' while *kratos* means 'power' or 'rule' (Tanilli, 2012, p. 9).

This revolution was based on incorporating idealized human movement into the sculptures, crafted with extraordinary skill. It represented Apollonian idealism and the Pythagorean principles of harmony and proportion. *The Poseidon* sculpture (or Zeus, as some sources suggest), dating to circa 470-450 BCE (fig. 12) (Neer, 2010, p. 86-113), is one of the greatest examples illustrating this transformation. Depicted in mid-action, the figure steps forward, its right arm raised, seemingly poised to hurl a spear.

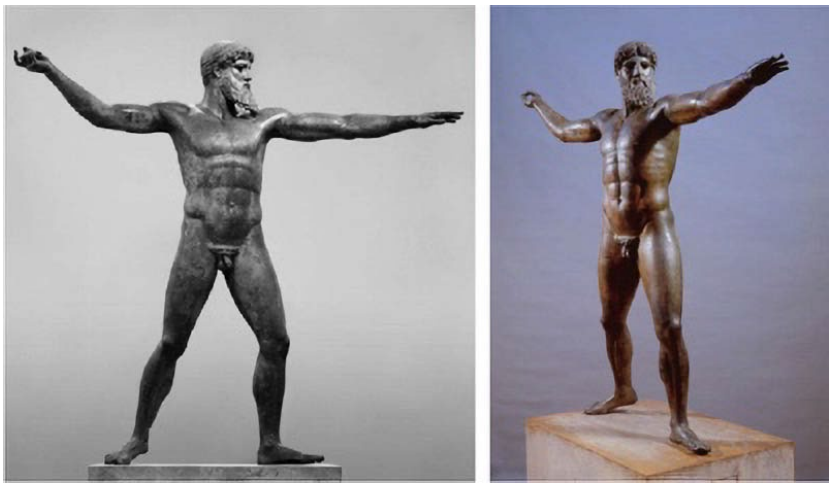

(Fig. 12)

According to Richter, this sculpture represented a groundbreaking integration of anatomical accuracy and monumental form, "*with all parts co-ordinated and with a new majesty,*" thereby granting the sculpture a newfound monumentality (Richter, 1969, p. 100). O'Donnell further emphasizes that *The Poseidon* achieved perfect arrangement between anatomy and movement. The naturalism in its pose along with the god's imposing gaze created a dramatic dynamic with the viewer, as if drawing them into an intimate, almost confrontational relationship with the divine. This was an experience intensified by the perceived trajectory of the spear (O'Donnell, 2015, p, 11-12). This innovation set the stage for the Classical period's long-term legacy in art and sculpture.

Another notable shift observed during this period was the emphasis on capturing the "*emotion*" not only in the posture and "*attitudes of the figures*" but now also in their facial features revealing *"pain, surprise, fear, and exaltation"* (Richter, 1969, p. 100). This development marked a significant leap in the artistic portrayal of individuality and emotional depth. Therefore, in the following periods, the gradual emergence of personal sculptures and busts reflecting distinct identities and expressions would no longer come as a surprise.

In this context, the shift in facial expression highlighted the growing sophistication in Greek sculpture, where physical realism and idealized form were increasingly complemented by subtle expressions that conveyed character, mood, and even inner life.

The route from collective and archetypal representations to individualized depictions set the foundation for the portraiture tradition that would flourish in the Hellenistic and Roman periods.

Myron's *The Discobolus* (The Discus Thrower)

Dated to around 455 BCE, Myron's *The Discobolus*, the Roman copy of which has survived to the present day, is one of the most iconic works of the Classical period, embodying the *revolution of movement* in Greek sculpture. This masterpiece, which marked a significant departure from earlier kouroi and divine representations, also marked the beginning of a new era in Classical sculpture as it depicts a human athlete engaged in a moment of athletic action.

The Discobolus (fig. 13) belongs to the mid-fifth century BCE, which, as argued before, was a time of considerable intellectual and cultural transformation in Greece. The period witnessed the rise of Sophist philosophy, Socrates, and their focus on human-centered thought and knowledge. Although these thinkers' ideas gained popularity later in the century,[14] their emphasis on humanity and individual potential shaped the artistic atmosphere of the time. However, while we can assuredly state that the intellectual atmosphere of the fifth century BCE was increasingly reflected in the works of sculptors during this transformative century, the thematic and technical foundations of these changes were primarily in the Apollonian and Pythagorean traditions.

In this context, Myron's masterpieces *The Discobolus* and also *The Marsyas,* while fundamentally drawing inspiration from Apollonian idealism, represent a groundbreaking innovation for its time. During this period, alongside the depiction of non-divine figures influenced by the popularity of athletic competitions, significant technical advancement was achieved in sculpture. Beginning in the fifth century BCE, a style known as *Contrapposto* (counterpoise) (Boardmann, 1993, p. 103)—characterized by the balance of the figure's posture around its center of gravity—gained momentum. This technique allowed for the most refined depiction of movement within the human form. Myron's *The Discobolus,* on this ground, depicts the athlete (dating to circa 460-450 BCE) (fig. 13) (Neer, 2010, p. 89) at the critical moment just before throwing the discus, presenting the body in dynamic asymmetry.

[14] The influence of Sophist and Socratic thought, whether positive or negative, is most evident in the tragedies of Euripides and the comedies of Aristophanes within the art of drama.

(Fig. 13)

The figure leans forward, its right foot firmly fixed to provide support, while the right arm, holding the discus, arches backward to gather force. Meanwhile, the left arm and leg counterbalance the motion, creating a harmonious flow of energy through the body. The head turns slightly toward the weight-bearing leg, and a sense of motion flows across the entire sculpture, illustrating a rhythmic refinement that characterizes this era's technical and artistic mastery.

Thus, depictions emphasizing the sense of movement became increasingly dominant, particularly in the sculptures of athletes which were influenced, as stated above, by the commonly practiced athletic competitions. With Myron, the deliberate balance was achieved through the consideration of asymmetry as a fundamental element of movement. This balance and harmony, which became possible through contrasts, came to be a defining principle of Classical Greek art. The shift in artistic vision, as emphasized above, would later manifest widely during the Hellenistic and Roman periods.

Bober highlights the importance of balance and harmony in a different context, particularly, in relation to the depictions on the Parthenon friezes. According to him, the sculptors followed a principle known as *isocephaly*, whereby all the figures, regardless of their being human or animal, seated or standing, were depicted with heads at the same height (Bober, 1999, p. 115). Despite this uniformity in head height, hierarchical differences were highlighted by varying the sizes of the figures. This approach was also seen in Egyptian art, where gods, kings, and queens were depicted as larger and more elaborately adorned figures, while others were rendered smaller and less prominently.

As highlighted earlier, one of the most significant features emerging in the fifth century BCE was the central emphasis on idealized, perfect representations that embodied balance and harmony. A key factor strengthening the concept of *ideal reality* in this period was the cultural and spiritual importance of those athletic games. According to Watson, the

sculptures of athletic male bodies were carved with perfect precision because the champions of these games were celebrated as individuals blessed with divine strength. These games, in this regard, symbolized the bestowal of divine support, and depicted perfection as a characteristic of those endowed with godlike powers. The sculptors, while striving for realistic depictions of details like "*muscles, hair, and genitalia*," also combined the finest features from various individuals to emphasize both beauty and divinity within the representations (Watson, 2005, p. 143). Myron's *The Discobolus,* as a prototypical example, therefore, was not only a symbol of physical perfection but also a manifestation of Apollonian rationality and self-control. This sculpture stood for the ideals appreciated in Athens, where individuals, emulating the gods, were encouraged to exercise control over their passions since it was deemed a vital virtue.

The Apollonian rationalism[15] evident in such works also served for a civic purpose, and thereby aiming at reinforcing the societal values. These sculptures symbolically educated citizens to submit to "*eunomia"* which meant the public wellbeing protected by the laws. However, as Bober notes, this expectation of lawfulness was rooted in the voluntary will of the citizens, ultimately elevating the individual's contribution to the democratic community. Thus, the ideals celebrated in these sculptures accentuated both the collective order and the value of individual activity (Bober, 1999, p. 116).

In this context, two critical aspects deserve attention. First, while Myron's *The Discobolus* initiated a focus on the human figure, it simultaneously integrated idealized elements of reality, divinity, and perfection. This combination reflected the intellectual spirit of the time, where Pythagorean proportions, Apollonian order, deliberate restraint, and early glimpses of Socratic rationality were united around the concept of an idealized reality. Second, a technical consideration emerged. Unlike the motionless, timeless representations of archaic art, Myron's *The Discobolus* brought the figure to life, implanting it within the fluidity of time and situating it within a specific moment. However, as Bonnard notes, this

[15] Nietzsche, in his reflections on the dichotomy of Apollonian and Dionysian forces, articulates that under the dominion of Apollonian rationality, beauty triumphs over the inherent sufferings of life. He observes that individual pain is transcended through the sublime glorification of appearance's eternity, effectively denying suffering as an inherent aspect of nature. In this framework, Nietzsche associates sculpture, a medium rooted in the visual, with the Apollonian impulse, while connecting music, a non-visual art form, with the Dionysian. He emphasizes the contrast between these two drives, often describing them as existing side by side in a state of profound conflict. This enduring association between sculpture and the Apollonian is significant even today. Ideals of form, posture, harmony, and beauty in art are deeply influenced by Apollonian notions of perfection and balance. Myron's Discobolus, for example, embodies these ideals. Despite focusing on the human subject, it integrates notions of divinity, perfection, and measured rationality into its portrayal, positioning human qualities within broader, idealized metaphysical principles (Nietzsche, 2005, p. 114-125).

depicted motion is less about a continuous action and more about a "*frozen slice*" of an idealized moment. Consequently, the sculpture did not portray objective reality but rather an idealized, momentary representation of it. Bonnard also adds that the realism in such examples stemmed from the sculptor's ability to capture and solidify faithfully the essence of the observed body. When the sculptor exercised selective judgment, choosing elements from reality to depict, they embraced the path of "*classicism*," helping them become a classical artist (Bonnard, 2004, p. 61-62). Therefore, along with *The Discobolus*, while the sense of movement entered the sculptural tradition, it did so within the confines of classical perfection.

Polykleitos and *The Doryphoros* (The Spear-Bearer)

Myron's *The Discobolus* may have marked a significant turning point in Classical Greek sculpture, but it was with his contemporary Polykleitos (480-420 BCE) that the art form truly reached its pinnacle of sophistication. Polykleitos brought a deeper focus on human characteristics in his works. This shift marked a departure from an emphasis on divinity, as sculptures of the time gradually began to exclude their obvious godliness within their works. In relation to this transformation, from this era onward "*there were fewer gods depicted in human form, but far more humans elevated to a divine stature*" (Bonnard, 2004, p. 64). This evolution reflected the flourishing of humanism that would define Greek Classicism since the sculptures of this era projected a noble pride in the faithful demeanor of both human and divine actions.

Similar to Homer and Hesiod, who long ago loosened religious and mythological themes into a literary framework, Classical sculptures gradually separated themselves from strict traditionalism. Even in their greatness, these works began to contain a more human centered attitude, complying with the intellectual and artistic currents of their time. Polykleitos's masterpieces in general, *The Doryphoros* (dating to circa 450-440 BCE) in particular, therefore, symbolized this amalgamation of humanism and idealism, while demonstrating the evolving character of Classical Greek art as it moved toward a more refined and realistic representation of the human experience.

In images where the purely divine was no longer the only subject, idealism was interwoven with a sense of motion that carried continuity. As is recalled, Myron's athlete (fig.13) did not represent continuing motion but rather an idealized moment frozen in time. But when it was about Polykleitos's mastery, he came up with a noticeable sense of unbroken movement. Therefore, his *The Doryphoros*, surviving only through Roman copies like Myron's *The Discobolus*, demonstrated how the act of walking evolved from a picture into a depiction of natural movement. *The Doryphoros,* a nude male (fig. 14) (Neer, 2010, p.

152), who is carrying a spear on his left shoulder (the spear carrying arm is missing in the addressed figure), captured the motion with his extended right leg leading the way, while the left foot, slightly lifted off the ground, conveyed an unbroken continuation of movement.

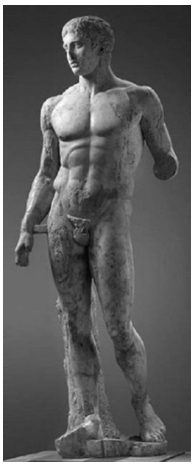

(Fig. 14)

In this sculpture, the naturalness of movement was flawlessly supported by a sense of mathematical aptitude, which, therefore, was adopted almost as "*law*" by the sculptors in later periods (Stewart, 1997, p. 93). However, it is essential to remember that Polykleitos, like his contemporary Myron, also depicted an idealized figure that was in tune with the trends of their era which was characterized by the merging of Apollonian idealism with Pythagorean mathematical harmony.

In light of this background, it could be argued that unlike the static and monolithic forms of archaic examples, motion in this period was depicted with a new measure. As is recalled, the innovation of *contrapposto*, that is the mathematical balancing and proportionality of weight moves, was a hallmark of the fifth-century BCE sculpture. With Polykleitos, this balance became more precise and refined since the weight-bearing leg and the opposing relaxed leg established a harmonious balance. Bonnard refers to this new perfect balance as a "*new rhythm*:" "*The lines connecting the two shoulders, the two hips, and the two knees are no longer horizontal; they contrast with one another. On the left side, the lowest knee and hip are met by the highest shoulder in the opposite direction.*" This interplay of oppositional yet harmonious forces represents the technical and aesthetic advances of Polykleitos's art (Bonnard, 2004, p. 65).

Polykleitos, who is frequently referred to as a prototypical example of Pythagorean mathematical harmony in artistic representation, proved this detailed proportionality, balance, and symmetry nearly in all his works. It is for this reason Friedell posits that one could study human anatomy simply by studying Polykleitos's sculptures. He further notes, Polykleitos *"measured the proportions of a finger to another finger, the fingers to the*

surface of the hand, the surface of the hand to the wrist, the wrist to the elbow, and the elbow to the arm, that is; the proportions of every limb to the next." In doing so, he developed the proportions of the human body via the metrics. This formalization into numerical terms illustrates "*a Pythagorean endeavor, or even an Eleatic one, as the true being here is not the transient flux of physical appearances but the undeniable essence underlying them, comprehensible only through pure thought and abstraction*" (Friedell, 1999, p. 224-225).

In this regard, another piece of art by him, *The Diadumenos* dating to circa 430 (fig. 15) (Vermeule, 1969, p. 5), similarly demonstrates this perfect proportionality. Viewed through this perspective, Polykleitos, who used "*a mathematical formula (kanon) to create the perfect representation of the human figure,*" emerged as a pivotal sculptor representing the harmonious, orderly, and idealized spirit of his era with systematic correctness (Boardman, 1985, p. 205).

(Fig. 15)

His significance was further accentuated by his authorship of the treatise titled *Kanon* (rule or measure in Greek), which methodized the proportional and systematic philosophy of the period. It is for this reason that his *The Doryphoros* is also known as *the Kanon*, suggesting his long-term influence on the structured ideals of Classical art.

The Transformation Heralded by Pheidias

Another important sculptor of the same century was Pheidias (c. 490-430 BCE). Much like his contemporaries, his original works, often decorated with valuable materials, have been lost, damaged or stolen. Our knowledge of his masterpieces mostly relies on Roman-era replicas or some ancient explanations. For instance, details of *The Athena* sculpture, which depicts the goddess in a triumphant post-war plot, have been pieced together through references such as the "*Varvakeion Statuette*" and the writings of Plutarch and Pausanias (Davison et al., 2009, p. xxii).

Like his contemporaries, Pheidias made monumental contributions during the intellectual renaissance led by Pericles. His colossal works, including the sculpture of *Athena Parthenos* in the Parthenon (*the Varvakeion Athena* dating to circa 438 BCE) (fig. 16) (Neer, 2010, p. 100), *Athena Promachos*, and *The Zeus sculpture* at the Temple of Olympia, are considered as peak representations of Classical Greek sculpture. *The Zeus* sculpture, standing 14 meters tall with its base, is even recognized as one of the Seven Wonders of the ancient world.

(Fig. 16)

Beyond his delicately crafted sculptures, the decorations and reliefs of the Parthenon are also attributed to Pheidias, his pupils, or sculptors working under his supervision. However, on the basis of the views particularly expressed by Plutarch; Callicrates and Ictinus should be recognized for their architectural roles in the Parthenon's creation. While it is unlikely that Pheidias created every sculpture and relief within the Parthenon, substantial evidence, according to Richter, suggests the involvement of other sculptors. Nevertheless, the dominant consensus keeps highlighting Pheidias's influence on the artistic grandeur of the monument. Therefore, Pheidias is commonly regarded as the primary supervisor who directed the entire project and likely "*sketched*" its initial "*designs,*" ensuring coherence and excellence throughout the works (Richter, 1969, p. 116).

For the goal of this paper, it is, however, essential to highlight one critical point regarding the innovation Pheidias brought about. What sets Pheidias apart from his contemporaries is that he was not contented with merely idealized depictions. He filled his works with a new sense of realism, gradually separating them from the supernatural. As Bonnard argues, Pheidias aimed "*to explain events as they are*" (Bonnard, 2004, p. 67). While the depiction of gods could still be seen as fundamentally supernatural, his

sculptures began to shift away from the traditional characteristics that had long been defining Greek art.

Certainly, Pheidias was often inspired by some well-established subjects of his time such as gods, goddesses, centaurs, chariots, and sacrificial animals. However, he moved beyond such plots and also figures like Athena, Dionysus, Zeus, Hephaestus, and Ares by incorporating representations of Athenian citizens alongside deities, as exemplified on the Parthenon frieze. His works, in this sense, paralleled the themes, which were explored by the well-known playwrights such as Sophocles and Euripides, who, like Pheidias, did not confine themselves to traditional subjects but sought to introduce new elements into their tragedies. This connection highlights a shared intellectual atmosphere among the artists, sculptors, and the playwrights of the era, influenced by the enlightenment encouraged by leaders like Pericles, who was closely associated with Pheidias.

As for the shared intellectual atmosphere, it could be stated that both Sophocles and, to an even greater extent, Euripides embraced a human centered approach in their plays, much like Pheidias, who brought a new human dimension to his sculptures. Yet, Pheidias's approach, compared particularly to that of Euripides, seems to be weaker in relation to the radical reinterpretation of traditions that Euripides would very soon achieve in his tragedies. In this reading, we cannot claim that Pheidias shared Euripides's revolutionary attitude. When considering the broader evolution of Greek sculpture, the transition from idealized depictions to more realistic portrayals and depicting human subjects alongside gods in sculptures, such as portraits, busts, and statues of individuals would only gain prominence starting in the fourth century BCE.

Despite everything, Pheidias can be regarded as a turning point in Classical Greek art with both his mastery and the innovations he initiated. His sculpture of *Athena Lemnia* (*The Lemnian Athena*) (fig. 17) (Protzmann, 2006, p. 271), for instance, represents a revolutionary portrayal of the goddess. Athena is represented with her helmet removed, her head uncovered, symbolizing a departure from traditional portrayal. In this depiction, Pheidias depicts the goddess holding her helmet in one hand and using her spear simply as a supporting prop. In other words, contrary to conventional narratives, Athena is not depicted in her challenging warrior persona anymore. According to Bonnard, Athena appears to be relaxed, as if preparing to "*devote herself to peaceful pursuits,*" stepping away from the strife of war. Pheidias, who portrayed the gods not as distant or untouchable figures but as figures close to nature and humanity, thus, conveyed a more immediate, tangible reality. According to Bonnard, this is the unique realism of Pheidias (Bonnard, 2004, p. 75).

(Fig. 17)

Pheidias, who played a significant role in the sculptures, reliefs, and friezes of the Parthenon, instilled his pioneering perspective into the depictions found on the temple's iconic frieze. While approximately 128 meters of the original 170-meter-long frieze has survived to the present-day, its pieces are now exhibited across locations such as the Acropolis Museum in Athens, the Louvre in France, and the British Museum in England. This frieze, while containing traditional elements like gods, centaurs, and goddesses, also depicts scenes from the lives of Athenians. This inserted detail reflects a groundbreaking innovation in Classical Greek art, marking the first instance of such a departure from mythological narratives. In this sense, Pheidias, who did not limit himself to mythological storytelling, made the lives of Athenians a focal subject of his work. However, despite the aspects that distinguish him from his contemporaries, it should be emphasized that Pheidias still exhibited characteristics that were rooted in his time. For instance, even though Athenian citizens are depicted alongside the gods, they are not portrayed as ordinary individuals. Instead, they are represented through idealized physical forms and expressions, perfectly incorporated with the divine figures. Thus, the representation of the ideal, as mentioned before, remains as a defining feature in Pheidias's creations as well, and thereby reflecting both his mastery and his era's artistic ideals.

The well-preserved depiction of horsemen (dating to circa 442-438 BCE) (fig. 18) (Richter, 1969, p. 116) on the Parthenon frieze stands as a clear proof for Pheidias's artistic skill. While there is no settled agreement among scholars regarding whether the scene represents a ceremonial procession, it is strongly believed to depict a procession in honor of the goddess Athena as the Parthenon was constructed in honor of Athena following the Greek victory in the Persian Wars. The detailed portrayal of 60 horses in this scene

illustrates both the dynamic energy and the meticulous technique of Pheidias's work, thereby strengthening further his significance in Classical Greek art.

(Fig. 18)

However, there are notable details worth focusing on in this depiction, the horses are not arranged in a single line but are presented side by side or intertwined, and each is represented with careful detail, from their flowing manes to their hooves, from their nostrils to their muscles and veins. Each horse is distinctive, and the presence of small holes near the horses' heads suggests that there once were the harnesses and straps in the original representation. The riders, with their athletic, broad shoulders and powerful physiques, complete this outstanding portrayal within an idealized framework. While the horses are represented with an almost untamable dynamism, their riders are illustrated as calm and composed, embodying balance, determination, and control over the wild energy of their horses. This dynamic contrast develops the sense of power and order central to the composition.

But the energy conveyed in this section is contrasted by other parts of the frieze. For instance, one section exhibits a group of women walking calmly, while another, where the gods are portrayed, shows an air of tranquility and respect. These contrasts underline the frieze's combination of divine and human elements, a groundbreaking innovation in Classical Greek art. Additionally, by placing gods and humans side by side, as stated before, the work marks a significant departure from earlier artistic traditions.

The section depicting the gods, having unfortunately worn and eroded over time, provides limited details for observation. Nonetheless, the folds of their garments richly prove the skill of the sculptor, Pheidias, and possibly his assistants. These folds of the garments, with the interplay of light and shadow within them (fig.19), provide a continuous sense of motion, thereby enhancing the dynamism, and creating a delicate, rhythmic fluidity.

However, the primary distinction in relation to the depiction of gods offers more than his artistic mastery since the significant improvement in Pheidias's work seems to be related with his portrayal of the gods in their highly humanized postures despite their divine

grandeur. One such example is the portrayal of Ares, the God of War, seated among the gods (from left to right: Hermes, Dionysus, Demeter, Ares, Nike, Hera, and Zeus) (fig. 19) (Neils, 1999, p. 7).

(Fig. 19)

In this scene, Ares appears as if calmly sitting on a bench among friends, and engaged in a conversation with them. His pose expresses a remarkable blend of divine and human. His back arches slightly backward at the abdomen, creating a curve in the front, while his arms rest forward, one pulling his right knee closer to him. This relaxed pose of Ares represents a unique blending of divinity and humanity, a hallmark of Pheidias's innovative artistry, illustrating his ability to transcend traditional representations of gods by introducing relatable human qualities into their depiction.

Although Ares retains his idealized form as a strong, young, and noble god, Pheidias represents him not with a fierce warrior essence but with a tranquil and serene demeanor. Standing beside the gods (though partially incomplete on the left side, fig. 19), human figures are also depicted. While these humans are represented smaller than the gods, thereby reflecting their lower position in the hierarchical order, Pheidias creatively presents gods and humans side by side. Moreover, towards the end of the frieze, the gods are seen among humans which suggests that the gods complete the human figures on a shared platform. In this way, Pheidias's gods, despite their magnificence, are portrayed with a gentler, more approachable demeanor, symbolically bridging the divine and the human.

Pheidias undoubtedly created idealized, magnificent depictions of divine figures, influenced by the Apollonian worldview of his time. However, alongside this, he also initiated the beginning of a significant shift. Additionally, while the warrior Athena, similar to Ares, retained her majesty, she also successfully embodied serenity and peace. Correspondingly, the traditional "*powerful and wealthy Zeus image*" was attempted to be reconciled with a higher understanding of the god, that is as a protector and generous god much like the idealized notions possessed by figures such as Socrates and Pericles (Bonnard, 2004, p. 69).

As widely acknowledged, in the sixth century BCE, the Pre-Socratic philosophers displaced the Greek gods from their cosmic roles. In the following century, the Sophists, in turn, challenged their (the Greek Gods) place within the city-states, while Socrates redirected the focus from ancient mythological frameworks to a world governed by universal truths, and which he believed resided inherently within all humans. Pheidias, who grew up within the intellectual atmosphere of the Greek Enlightenment and supported by leaders like Pericles, was aware of these transformations. Despite having portrayed the gods and goddesses with magnificence, he nonetheless moved beyond traditional mythological depictions and embraced new representations in his works.

What particularly stands out within this context is that Pheidias marked a turning point in Classical Greek artistic thought. His works demonstrated a clear departure from the Archaic period influences of the early fifth century BCE, and marked the peak of the Classical era. While he retained elements of Apollonian rationality and idealism, as did his contemporaries, he also filled his art with new perspectives, thus shaping the course of Greek sculpture in revolutionary ways.

Following Pheidias, a distinct shift towards naturalism and simplicity became evident in the development of Greek sculpture. The depictions in art gradually became less grandiose, while gods were often portrayed alongside heroes or semi-divine figures, human figures began to appear more frequently in the subsequent works of art. Athletic figures with idealized bodies slowly gave way to more relaxed, simple poses, often depicted with a sense of ease or leaning against a support. This transition clearly reflects the growing influence of Sophists and Socratic thought towards the end of the fifth century BCE as the focus on humanity and human like qualities within the ensuing era began to be reflected more in the visual arts.

The Hellenistic Period: An Era of Inevitable Change

The winds of change that began in the late fifth century BCE became unquestionably evident during the Hellenistic Age (323–31 BCE). This period met the decline of the traditional Greek city states and the rise of monumental artifacts like the great libraries and museums of Alexandria and Pergamon. However, it also faced an extraordinary cultural synthesis extending across Anatolia, Egypt, Persia, and even India, thereby embodying a fusion of Eastern and Western cultural traditions. However, it was additionally an age where there was a widespread despair urging the people to seek for new alternatives to ease the great disillusionments felt within themselves. Therefore, the Socratic schools, responding to the existential challenges of the time, began crafting new philosophies which aimed at

offering salvation and which more or less set the stage for the eventual development of Christian thought.

Since this age includes numerous changes, important for the ensuing centuries and worth studying across different context, the crucial point worth underlining for the goal of this study, briefly, is as follows: as is recalled, the transformation in sculpture began in the late fifth century BCE as divine representations in art began to subtly embrace a new dimension of reality, reflecting aspects of the human world. However, by the Hellenistic period, naturalistic and realistic depictions became dominant in Classical Greek art. This shift was not only driven by political changes but also by the increasing interest in human centered themes, which had been inspired by the philosophies of Socrates and the Sophists. The influence of the old Homeric religious ideals, therefore, diminished significantly during this time. Although myths and mythological figures such as Pan, Eros, Apollo, and Aphrodite continued to be depicted, the traditional Greek worldview based on myths and gods began to lose its prominence. In their place, the tangible realities of the human experience became more visible in artistic expressions.

Moreover, the Hellenistic period introduced some further innovations in sculpture which enhanced its ability to capture the complexity of emotions, thoughts, and the realities of the world, and thereby marking a significant departure from the earlier, more idealized forms of representation. In this reading, the Pythagorean principles of proportion and Apollonian idealism that characterized the fifth century BCE art gave way to more naturalistic representations. Monumental divine figures, while making room for an expanded variety of sculptures and subjects, gradually diminished. The integration of regions like North Africa into the Hellenistic world, especially after Alexander the Great, introduced depictions of diverse ethnicities, including portrayals of African individuals.

While the magnificence of the human form inherited from the preceding era persisted, the focus shifted to greater naturalism, emphasizing credible body language and facial expressions. The sense of movement became more pronounced in sculptures, replacing static and conventional motifs with dynamic and emotionally rich representations. Old traditional religious and divine imagery was gradually replaced by the depictions of ordinary life. In such circumstances, themes from the experiences of children, the elderly, peasants, and the impoverished as depicted in *the old woman* dating to second century BCE (fig. 20) (Bober, 1999, p. 140) came to be prominent.

(Fig. 20)

This evolution also brought a vivid expressiveness to the art. For instance, the physical strain of battle or the anguish of sorrow began to be captured through body language, which became a mirror of inner emotions. The sculptures of this era, therefore, embodied a lively and emotional storytelling approach, capturing the full range of human experience.

Another good example of the transition is *The Barberini Faun*, a sculpture dated to the third century BCE (fig. 21) (Gl 2018). While inspired by the image of the Satyr from Greek mythology, the distinctive aspect of this piece is the striking naturalism conveyed through the figure's body language. Depicted in a state of exhaustion, the faun is shown sleepy, with the expression on his lips and face harmonizing faultlessly with the relaxed posture of his body.

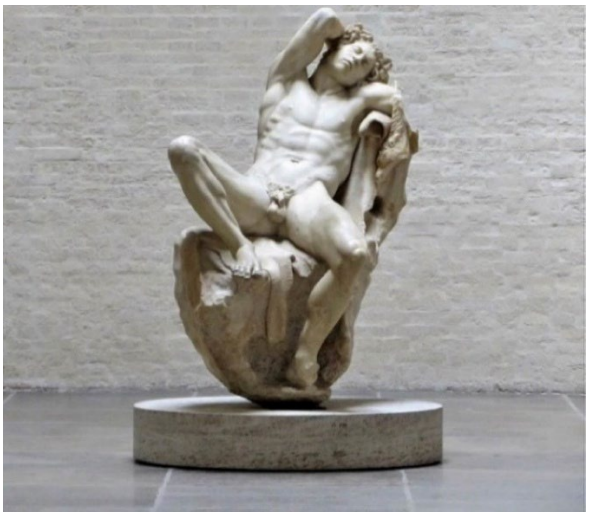

(Fig. 21)

Undoubtedly the muscular and idealized body in this anonymous work retains the typical elements of the Classical period. However, the emphasis on naturalistic representation depicts the transition emerging in the Hellenistic art. This blend of realism

and emotional depth reflects the era's shift towards capturing more lifelike and relevant human experiences.

It seems that facial expressions and the gaze now reflect the emotions of the soul. Human emotions and thoughts along with joys and sorrows are colorfully depicted in the art of this era, integrating life into art itself. Busts of philosophers, sculptures adorning monuments and tombs, statues honoring conquests, and portraits of rulers and significant people, therefore, became widespread during the Hellenistic period.

Furthermore, while gods were increasingly portrayed with human features, rulers began to take on divine attributes, which was also a point learnt from the cultures of the East. Following the end of the Hellenistic era (31 BCE), interest in Hellenic art and culture persisted during the Roman Empire. When Rome became a center of Hellenic art in the first century BCE, many Greek artists continued their craft there. The influence of Greek art and culture sustained particularly during the reigns of emperors Augustus and Hadrian.

Conclusion

Through a comparative analysis of selected sculptures primarily from the fifth century BCE, along with examples from the Hellenistic period, this interdisciplinary study demonstrates how the philosophical shifts influenced the visual language of Greek sculpture, leading to a synthesis of rationalism and artistic expression.

The transformations observed in Greek sculpture from the fifth century BCE onward highlight a deep evolution in artistic and cultural tendencies. Dominant to this shift was the increasing emphasis on the human form, human emotions, and their place in a changing intellectual landscape. The rigid and traditional styles, which were influenced by Eastern conventions, began to dissolve during the Classical era. However, the dominant approach of the fifth century Greek sculpture relied primarily on the Pythagorean principles of proportion, harmony, and balance, combined with Apollonian ideals of perfection. As this study has demonstrated, the mathematical precision of Pythagorean principles, combined with the Apollonian ideals of balance and order, played a crucial role in shaping sculptural aesthetics. Myron's masterpiece *The Discobolus and* specifically Polykleitos's *The Doryphoros*, with their contrapposto stance, exemplify this synthesis, achieving both technical mastery and a philosophical engagement with harmony and proportion.

While early depictions began to incorporate elements of human expression and individuality, the full embrace of human emotion and individuality in sculpture became more apparent toward the end of the fifth century and into the fourth century BCE by the philosophical contributions of the Sophists and Socrates. These thinkers, encouraged

sculptors to explore greater emotional depth, psychological realism, and human individuality in their work. The Sophists' emphasis on rhetoric and subjectivity, alongside Socrates's inquiries into ethics and virtue, shaped an artistic environment that moved away from rigid idealization towards a more dynamic and expressive portrayal of the human form. This intellectual shift was also reinforced by the democratic ideals of Periclean Athens, where public sculptures and architectural projects represented artistic excellence along with rationalism, and human potential.

The Hellenistic period, which embraced a naturalistic and dynamic sense of artistic thought, brought an even more obvious change in the scope and content of sculpture. Representations of the human body became increasingly realistic, often revealing defects, emotions, and everyday life. Instead of mythological themes or deities, the physical realities of the human world began to be included in artistic narratives. Although the Classical ideals of perfection and order persisted, they were enriched by a new aesthetic that embraced naturalism, complexity, spontaneity and emotional tone, marking a significant evolution in the portrayal of the human figure and its relationship with the world.

A key finding of this study is that Greek sculptors were not merely artists but intellectual contributors who actively engaged with and reflected the evolving philosophical discourse of their time. This transformation, shaped by philosophical thought, also acted as a catalyst for new ways of understanding and representing the human experience in art. Ultimately, the sculptural achievements of the fifth century BCE laid the foundation for Western artistic traditions, demonstrating how art and philosophy were closely related in shaping culture and identity.

Summary

This study employs an interdisciplinary approach, integrating art history, philosophy, and cultural studies to examine the evolution of Greek sculpture during the fifth century BCE, a period often considered a Golden Age of artistic and intellectual transformation. By bringing these fields together, the research provides a deeper understanding of the connection between artistic innovation and intellectual transformation in Classical Greece. While many studies have explored the stylistic developments of Classical Greek art, less attention has been given to the philosophical undercurrents that shaped these transformations. This study, therefore, aims to fill this gap by examining how intellectual and socio-political changes influenced the evolution of Classical Greek sculpture.

In this light, the research problem guiding this study revolves around the question of how the transition from divine to human-centered themes in Greek sculpture reflects intellectual and socio-political shifts in Greek society. Through a comparative analysis of selected sculptures from the fifth century BCE in particular, the study seeks to explore the role of philosophical currents—ranging from Pythagorean mathematical principles to Socratic ethics—in shaping artistic expression in sculpture. It demonstrates that this artistic transformation was not merely a matter of stylistic evolution but a deep reflection of the philosophical and cultural currents of the time.

The fifth century BCE, which was marked by intense transformations in philosophy, literature, and art, laid the foundation for the long-term legacy of Classical Greek culture. It is, therefore, understandable that the term *classical* is linked with the extraordinary achievements realized in this period, particularly in sculpture, painting, architecture, and theater. The richness of artistic

expression during the fifth century BCE was deeply intertwined with the rise of rational thought. While the seeds of an intellectual revolution were sown in the sixth century BCE by natural philosophers such as Thales, Anaximander, and Anaximenes, who sought to explain the origins and principles of the universe without relying on mythology, it was in the fifth century BCE that rationalism truly reached its peak. In this period, a new way of thinking began to challenge and replace the mythological narratives that had long dominated Greek culture.

However, the transition from divine to human-centered themes in Greek sculpture was a gradual evolution rather than a sudden rupture. In the early stages of Greek art, sculptures were heavily influenced by Eastern styles, particularly Egyptian art, which emphasized rigid postures and idealized representations of the divine. However, as rational thought gained momentum in the fifth century BCE, Greek sculpture began to evolve, incorporating more naturalistic depictions of the human form.

This shift was a reflection of the intellectual currents shaping Greek society. During the Classical period the widespread motif, reflected within the works of art, was rooted in the synthesis of Pythagorean and Apollonian ideals. Pythagoras's mathematical principles, which emphasized harmony and proportion, had a deep influence on artistic production. The Pythagorean principles were integrated with Apollonian ideals of perfection, balance, and order. Therefore, the sculptures of the fifth century BCE, such as those created by Polykleitos and Myron, included a remarkable naturalism and dynamism not seen in the eastern sculptures. Polykleitos's *The Doryphoros*, for example, demonstrates how he skillfully employed the technique of contrapposto, a technique that introduced a sense of movement and liveliness to the human form. This innovation enriched the realism of the sculpture while reflecting a deeper philosophical engagement with the balanced human body. Similarly, the representations of gods and mythological figures underwent significant changes during this period. While the earlier works of art often emphasized the supernatural and divine qualities, the examples from the late fifth century BCE onwards began to include a greater sense of humanity by decreasing the dominance of some supernatural features. This blending of the divine and the human themes can be regarded as the evolving artistic sensibilities of the time, as well as the influence of the contemporary philosophical thought that was prominent at the time.

Beyond the influence of Pythagorean principles, the rise of philosophical inquiry led by the Sophists and Socrates played a critical role in redefining artistic expression. The Sophists, who placed emphasis on rhetoric and human subjectivity, encouraged a more individualistic and dynamic portrayal of human figures in sculpture. Socrates, with his inquiries into ethics, virtue, and the nature of the human soul, further reinforced this trend. Additionally, particularly under Pericles, the democratic developments executed in Athens, shaped an environment valuing human achievement. Public sculptures and buildings, such as those on the Acropolis, were both artistic masterpieces and symbols of rationalism, democracy, and human potential.

One of the key findings of this study is that as the fifth century progressed, the emergence of new philosophical inquiries came to have further impacts on sculptors and opened new paths for their artistic representations, as they began to experiment with expressions of emotion, psychological depth, and realistic movement.

The findings of this study accentuate the strong interconnection between art and intellectual transformation in Classical Greece. Rather than being an isolated domain, Greek sculpture was not separate from the philosophical and socio-political currents of its time. By tracing the stylistic and thematic shifts in sculpture through the lens of philosophy and cultural studies, this research shows how artistic development was both a reflection and a stimulus of intellectual change. The blend of rationalist ideals with artistic mastery not only defined the aesthetics of the Classical period but also influenced subsequent artistic traditions in Western history.

References

Boardman, J. (1993). *The Oxford History of Classical Art*. New York: Oxford University Press.

Boardman, J. (1985). *Greek Sculpture / The Classical Period*. London: Thames and Hudson.

Bober, P.P. (1999). *Art, Culture, and Cuisine: Ancient and Medieval Gastronomy*. Chicago / London: University of Chicago Press.

Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı 2: Antigone'den Sokrates'e*. (K. Kurtgözü, Çev.). Istanbul: Evrensel Basım Yayın.

Davison, C.C., B. Lundgreen, G. B. Waywell., et all. (2009). *Pheidias: The Sculptures & Ancient Sources*. Vol. 1, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, No. 105. Oxford: Oxford University Press.

Friedell, E. (1999). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. (N. Açа, Çev.). Istanbul: Dost Kitabevi Yay.

Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Neils, J. (1999). Reconfiguring the Gods on the Parthenon Frieze. *The Art Bulletin, 81*(1), 6-20.

Nietzsche, F. W. (1910). *The Birth of Tragedy: Or, Hellenism and Pessimism*. Dr. Oscar Levy (Ed.). (W. M. Haussmann, Trans.). *Project Gutenberg*. https://www.gutenberg.org/files/51356/51356-h/51356-h.htm

Protzmann. (2006). Treu, Furtwängler und das Problem der Athena Lemnia. In *Lebendiger Gips: Das akademische Modell in Kunst und Wissenschaft*. Andreas Grüner and Kai Drew-Bärendt (Eds.), (pp. 267-278). Heidelberg: Propylaeum.https://books.ub.uniheidelberg.de/propylaeum/catalog/view/549/855/86821

Richter, G. M.A. (1969). *A Handbook of Greek Art*. 6th Edit. London / New York: Phaidon.

Robertson, M. (1959). *Greek Painting*. Geneva: Skira.

Stansbury-O'Donnell, M. (2015). *A History of Greek Art*. Chichester / West Sussex: Wiley Blackwell & Sons.

Stewart, A. (1997). *Art, Desire and the Body in Ancient Greece*. New York: Cambridge University Press.

Tanilli, S. (2012). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Vermeule, C. (1969). *Polykleitos*. Boston: The Meridian Gravure Co.

Watson, P. (2005). *IDEAS: A History of Thought and Invention, from Fire to Freud*. New York: Harper Collins.

Winckelmann, J.J. (2006). *History of the Art of Antiquity*. (Harry Francis Mallgrave, Trans.). Los Angeles, CA, United States: Getty Research Institute.

Sources Consulted for Illustrations

Fig. 1 “Berlin Kore” Richter, G. M.A. (1969). *A Handbook of Greek Art*. 6th Edit. London / New York: Phaidon.

Fig. 2 “Samos Hera” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 3 “Figures in garments” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 4 “The Sounion -Votive Kouros-” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 5 “Offering of Khares” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 6 “New York Kouros” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 7 “Anavysos Kouros” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 8 “Kouros head from Attica” Richter, G. M.A. (1969). *A Handbook of Greek Art*. 6th Edit. London / New York: Phaidon

Fig. 9 “Apollo from Piraeus” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 10 “The Calf Bearer” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 11 “The Kritian Boy” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 12 “Poseidon” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 13 “Discobolus” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 14 “Doryphoros” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 15 “Diadumenos” Vermeule, C. (1969). *Polykleitos*. Boston: The Meridian Gravure Co.

Fig. 16 “Athena Parthenos” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 17 “Athena Lemnia” Protzmann. (2006). Treu, Furtwängler und das Problem der Athena Lemnia. In *Lebendiger Gips: Das akademische Modell in Kunst und Wissenschaft*. Andreas Grüner and Kai Drew-Bärendt (Eds.), (pp. 267-278). Heidelberg: Propylaeum. https://books.ub.uniheidelberg.de/propylaeum/catalog/view/549/855/86821

Fig. 18 “Horsemen” Richter, G. M.A. (1969). *A Handbook of Greek Art*. 6th Edit. London / New York: Phaidon.

Fig. 19 “From left to right: Hermes, Dionysus, Demeter, Ares, Nike, Hera, and Zeus” Neer, R. (2010). *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture.* Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 20 “The Old Woman” Bober, P.P. (1999). *Art, Culture, and Cuisine: Ancient and Medieval Gastronomy*. Chicago / London: University of Chicago Press.

Fig. 21 “The Barberini Faun” Barberini Faun (Gl 218). 2017. *Glyptothek, Munich, Germany*.WikimediaCommons.https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Barberini_Faun

PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIORS IN TÜRKIYE: A SCALE DEVELOPMENT STUDY

TÜRKİYE'DE ÇEVRECİ DAVRANIŞLAR: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Ece Ceren AKKAYA
Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ececerenakkaya@aybu.edu.tr

Erkin SARI
Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, erkin.sari@yahoo.com.tr

Merve Nur ŞAHİN
Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, merrvesaahin@gmail.com

Yağmur RUMELİ
Doktor Adayı, Faculty of Social and Behavioural Sciences, University of Amsterdam, y.rumeli@uva.nl

Elif DARICI
Öğr. Gör., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü, elifdarici@yahoo.com

Hale İpek KAYIKLIK
Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, haleipekkayiklik@gmail.com

Gülden SAYILAN
Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, guldensayilan@aybu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 23 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 23 Mayıs 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 23 August 2024
Date accepted: 23 May 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Çevreci Davranış; Çevrecilik; İklim Değişikliği; Ölçek Geliştirme

Keywords
Pro-Environmental Behavior; Environmentalism; Climate Change; Scale Development

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.6

Abstract

The increase in the global temperature, wildfires, and droughts that occurred in the past decades have presented a preview of what would happen if people do not start taking action to protect the environment. Considering the importance of human actions to save the planet, we developed a culture-specific tool to measure pro-environmental behaviors in Türkiye, one of the most polluted countries in Europe. In a pilot study, we created a pool of 52 items with subject matter experts on environmental psychology. Then, we conducted two studies to develop the Turkish Pro-Environmental Behavior Scale (TPEBS) and test its psychometric qualities. In Study 1, we examined the scale's factor structure on a sample of college students (N = 454). Exploratory factor analysis resulted in a 17-item, 4-factor structure explaining 60.03% % of the total variance. Factors were identified as environmental literacy (5 items), reducing waste (5 items), environmentally conscious consumption (5 items), and collective action (2 items). Findings indicated that the scale's internal consistency was sound, and the positive correlations with the Environmental Attitude Scale and the New Ecological Paradigm Scale supported the convergent validity. In Study 2, we tested the construct validity of the TPEBS through confirmatory factor analysis (N = 449), and the structure showed an acceptable fit with the data. The tests of the internal consistency estimates further supported the reliability of the scale. These findings suggest that the TPEBS is a reliable and valid tool to assess pro-environmental behaviors within the Turkish context, offering valuable insights for future research and environmental policy development.

Öz

Geçtiğimiz yıllardaki küresel sıcaklık artışı, orman yangınları ve kuraklıklar, insanların çevreyi korumak için harekete geçmemeleri halinde neler olabileceğinin bir göstergesi niteliğindedir. Gezegeni kurtarmada insan eylemlerinin önemini göz önünde bulundurarak, bu çalışmada, Avrupa'nın çevresel olarak en çok kirlenen ülkelerinden biri olan Türkiye'de çevreci davranışları ölçmek için kültüre özgü bir araç geliştirdik. Pilot çalışmada, çevre psikolojisi konusunda uzman kişilerle birlikte 52 maddelik bir havuz oluşturduk. Daha sonra, Türkiye Çevreci Davranış Ölçeğini geliştirmek ve psikometrik özelliklerini test etmek amacıyla iki çalışma yürüttük. Birinci çalışmada, ölçeğin faktör yapısı üniversite öğrencilerinden oluşan bir örneklem üzerinde inceledik (N = 454). Açımlayıcı faktör analizleri sonucunda toplam varyansın %60.03%'ünü açıklayan, 4 faktörlü 17 maddelik bir yapı elde ettik. Faktörler çevre okuryazarlığı (5 madde), atıkların azaltılması (5 madde), çevreye duyarlı tüketim (5 madde) ve kolektif eylem (2 madde) olarak belirlendi. Bulgulara göre, ölçeğin iç tutarlılığı psikometrik olarak sağlamdır ve uyum geçerliliği Çevresel Tutum Ölçeği ve Yeni Çevresel Paradigma Ölçeği ile pozitif korelasyonlarla desteklenmektedir. İkinci çalışmada, ölçeğin yapı geçerliliğini doğrulayıcı faktör analizi ile test ettik (N = 449) ve yapının verilerle kabul edilebilir bir uyum gösterdiği sonucuna vardık. Bulgular ölçeğin Türkiye bağlamında çevreci davranışları değerlendirmek için güvenilir ve geçerli bir araç olduğunu göstererek, gelecekteki araştırmalar ve çevre politikası geliştirme için değerli bilgiler sunmaktadır.

Introduction

There is no longer doubt that the earth's climate is changing drastically, and our environment is in destruction. Global temperature is increasing alarmingly year by year. June 2023 was the hottest month ever recorded (Copernicus Climate Service, 2023; National Centers for Environmental Information, 2023). Ice sheets and the glaciers in the oceans and mountains are melting (National Aeronautics and Space Administration, 2023; Velicogna et al., 2020; World Glacier Monitoring Service, 2023), resulting in a rise in the sea levels which leaves some cities under the threat of being submerged (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023; Levitus et al., 2012; National Aeronautics and Space Administration, 2023). There are more frequent and large-scale wildfires (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023). Forests, especially Amazon forests, are deforesting at an unprecedented rate (Altman, 2023). Additionally, longer drought durations have been reported in different regions, and many are at risk of desertification (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023). This environmental destruction adversely affects the health and well-being of people along with millions of living organisms (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023). Indeed, global warming and environmental pollution are already happening, and they are the problems of the present. It is required to act now, not in the future.

Human activities since the Industrial Revolution can be seen as the main reason for climate change and environmental damage (Kaaronen, 2017; Swim et al., 2011; Wynes & Nicholas, 2017). Hence, changing human behavior is the first step to ending this destruction and saving the planet. Although the necessity is evident, not all individuals are willing to adopt pro-environmental behaviors. Therefore, who, how, and for what reasons exhibit these behaviors has increasingly become a popular subject of scholarly interest. The growing interest has also made it necessary to accurately measure pro-environmental behavior (Lange & Dewitte, 2019; Tian & Liu, 2022). Moreover, since the social context shapes the content of pro-environmental behavior, it is also essential to develop the measures in a culture-specific manner (Milfont, 2012; Nkaizirwa et al., 2021).

Accordingly, the current research aims to develop a reliable and valid tool to measure pro-environmental behavior in Türkiye. Although Türkiye may not have had a substantial historical contribution to environmental destruction (World Wildlife Fund, n.d.), it is now on the way to becoming one of the most polluting countries. Five of Europe's 15 most polluted cities are from Türkiye (IQAir, 2022). For Türkiye to achieve its 2053 greenhouse gas emission reduction target, a minimum of 35 percent absolute emission reductions

should be accomplished by 2030 (World Wildlife Fund, n.d.). However, this seems unlikely, considering that total greenhouse gas emissions rose to 520.9 million tons in 2018, up 137.5% from 1990 and 10.2% from 2015. Over the years, there has also been a significant increase in waste, wastewater, and land use in Türkiye. Considering that Türkiye is a populous country with a gradually increasing population density (Republic of Türkiye Ministry of Environment and Urbanization, 2021), encouraging pro-environmental behavior in Türkiye will come to the fore. Based on the idea that the first step in promoting pro-environmental behavior is to measure the construct adequately, this research aims to develop a pro-environmental behavior scale specific to the cultural context of Türkiye.

Pro-Environmental Behavior

Although it has been studied under different names, such as ecological behaviors, environmentally supportive behaviors, and environmentally significant behaviors (Larson et al., 2015), behaviors that aim to mitigate the damage to the environment and preserve and enhance the natural environment are generally called as *pro-environmental behaviors* (Ardoin et al., 2013; Gardner & Stern, 2002). There is a diverse array of ways to engage in pro-environmental behavior (Farrow et al., 2017), both privately and publicly (Lange & Dewitte, 2019), such as promoting more sustainable transportation, purchasing less consumer goods and reusing the existing ones or switching to a plant-based diet (Greenpeace UK, n.d.; iklimBU, 2018; United Nations, n.d). According to Lange and Dewitte (2019), there are different approaches to conceptualizing pro-environmental behaviors. Some approaches consider behaviors exhibited with a pro-environmental intent as pro-environmental behavior without necessarily considering their impact (e.g., Whitmarsh, 2009). On the other hand, some approaches only consider behaviors that have a tangible impact on the environment as pro-environmental behavior (e.g., Lange & Dewitte (2019). Considering that intent-oriented measures may not always be capable of assessing behaviors in terms of their impact on the environment, we adopted an impact-oriented approach in this research and only included behaviors that have an actual impact on the environment.

Earlier academic work on environmental sustainability suggests that various factors contribute to shaping individuals' pro-environmental behaviors positively or negatively (see Blankenberg & Alhusen, 2019 for a review). Among these determinants, self-transcendence (vs. self-enhancement) values (Karp, 1996; Schultz et al., 2005); personality traits (i.e., openness to experience and agreeableness; see Soutter et al., 2020 for a meta-analysis); and identifying oneself with a social group (i.e., social identity) or a specific place (i.e., place

identity; see Udall et al., 2021 for a meta-analysis) positively predict pro-environmental behaviors. Being female (Zelezny et al., 2000), having knowledge about ecological issues (Hines et al., 1987), and being aware of humankind's impact on the environment (Kollmuss & Agyeman, 2002) are the other factors motivating pro-environmental behaviors.

However, several barriers that may hinder pro-environmental engagement (Gifford, 2011) have been identified, such as lack of internal (e.g., perceived responsibility on environmental issues) and external (e.g., getting social approval for the behavior) incentives, receiving negative feedback about pro-environmental behaviors, and existing unsustainable lifestyle (Kollmuss & Agyeman, 2002). Lack of time (e.g., Blake, 1999), not receiving support from local or national authorities (e.g., Fu et al., 2018), and perceiving the behavior as difficult to perform (e.g., Yuriev et al., 2018) are other factors that discourage individuals' behavioral involvement with environmental issues.

Measurement of Pro-Environmental Behaviors

Examining the personal, social, and contextual factors that motivate individuals to act in an environmentally sustainable way and investigating the elements that hinder their pro-environmental engagement are essential when considering the promotion of pro-environmental behaviors among the public. To better understand pro-environmental engagement, various measurement methods (e.g., self-reports, behavior observation, technical tools) have been developed (see Lange & Dewitte, 2019 for a review). Among these methods, self-report surveys are the most popular among social scientists as they can provide detailed information about a significant number of people in a time and cost-efficient manner (Paulhus & Vazire, 2007). Self-report surveys used to assess pro-environmental behaviors mainly include statements about how often a specific behavior is exhibited (Brick et al., 2017). While some of these measures are designed to assess various dimensions of pro-environmental behaviors on a single scale (e.g., Casey & Scott, 2006; Kaiser & Wilson, 2004; Markle, 2013), there are also more specialized tools for particular behaviors such as civic environmental action (e.g., Alisat & Riemer, 2015), ecologically friendly consumption (e.g., Gupta & Agrawal, 2018), minimizing waste (e.g., De Young, 1985-1986), and transport behavior (e.g., Van Lange et al., 1998) as well as tools for specific groups like children (e.g., Erdoğan et al., 2012), tourists (e.g., Lee et al., 2013), and employees (e.g., Robertson & Barling, 2017).

Nevertheless, there seems to be a lack of theoretical consideration given to the assessment of pro-environmental behavior (Lange & Dewitte, 2019; Markle, 2013), which may restrict the capability of researchers in terms of generalizing their results to broader

samples as well as applying these findings to practice (Mateer et al., 2022). Previous research (e.g., Lange & Dewitte, 2019; Markle, 2013) also pointed out several methodological and theoretical issues regarding the measurement of pro-environmental behaviors. The existence of behavioral items that have minimal impact on addressing environmental issues in questionnaires (Hadler et al., 2022; Markle, 2013), inconsistency among measures (Levine & Strube, 2012; Mateer et al., 2022), and ignoring characteristics of the context where behavior occurs (Nkaizirwa et al., 2021) are some of these issues observed in the literature.

Careful consideration and planning are necessary to measure pro-environmental behavior accurately and meaningfully. Comprehension of culture's role in human-environment relationships is also essential in promoting environmental sustainability among cultural groups (Milfont, 2012). Prior studies indicated that cultural elements (e.g., social norms, individualism vs. collectivism) are important in forming an individual-natural environment relationship (e.g., Milfont & Schultz, 2016). In line with this, environmental concern's positive effect on pro-environmental behaviors is stronger in individualistic (vs. collectivistic) and loose (vs. tight) societies (Tam & Chan, 2017). A review study (Tam & Milfont, 2020) also indicates that most research on environmental sustainability relies on the data gathered from Western, educated, industrialized, rich, and democratic (WEIRD) samples, and researchers overgeneralize their findings despite the limitations of the sample characteristics. Besides, excessive dependence on measures developed in economically affluent countries (e.g., the United States) may result in ignoring ecological issues that are more relevant to developing countries (Nkaizirwa et al., 2021). Specifically, deforestation, water scarcity, and natural hazards caused by climate change (e.g., flooding and drought) are more common in non-Western societies (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2022). It is therefore necessary to thoroughly understand the role of cultural and regional elements in promoting pro-environmental engagement.

Apart from these theoretical and methodological issues in existing scales and underestimation of culture's role in individuals' pro-environmental engagement, another point needs to be mentioned with specific reference to the Turkish context. The literature on the bidirectional association between individuals and the natural environment has a relatively short history in Türkiye. Thus, there is a dearth of studies investigating the effects of individuals' actions on the environment. Due to the underdevelopment of the literature, only a small number of scales have been developed to measure pro-environmental behaviors in Türkiye. Besides, most of these measures are the adapted versions of Western-based scales (e.g., Candar, 2022; Timur & Yılmaz, 2013; Kanbur et al., 2022) or they are for

particular populations like tourists (e.g., İpar, 2018; Soylu, 2019), children (e.g., Özkan et al., 2020), employees (Kanbur et al., 2022), and secondary and high school students (e.g., Ardahan, 2022; Sontay et al., 2015). Therefore, there is a need for a measurement tool to understand pro-environmental behaviors in broader samples within the Turkish context. Considering that scales previously developed and/or adapted from other languages to Turkish culture are also important, we believe that the TPEBS addresses a significant gap by focusing on a more general sample.

To summarize, prior academic work on assessing pro-environmental behaviors has several theoretical and methodological weaknesses. Besides, the existing scales seem to underestimate the culture's role in individuals' pro-environmental behaviors. To address these issues and fill the gap regarding the measurement of pro-environmental behaviors in Türkiye, the current research aims to develop a reliable and valid pro-environmental behavior scale specific to the Turkish context.

Overview of the Present Research

This research aims to provide a reliable and valid self-report measure of the pro-environmental behaviors in the context of Türkiye and to test its dimensionality, reliability, and validity. In the following sections, we present three studies designed to develop and test a concise measure. In the pilot study, we developed the item pool and reduced the number of items based on the evaluations of the subject matter experts. In Study 1, we conducted exploratory factor analysis (EFA) to extract the latent factors that fit our data and identify the items that balanced conceptual relevance and psychometric credentials. A scale validation process encompasses three main components: tests of dimensionality, reliability, and validity. Accordingly, we assessed the scale's dimensionality in Study 2 by employing confirmatory factor analysis (CFA), which tests the relationships between latent factors and their indicators, obtained through exploratory factor analysis or theoretically assumed (Raykov & Marcolides, 2011). We examined the scale's reliability, i.e., how consistently and predictably an instrument operates in measuring the true state of what it intends to measure (DeVellis & Thorpe, 2022), by examining the internal consistency coefficients (i.e., Cronbach's alphas and Macdonald's omegas) of the total scale and its dimension in both studies. Lastly, we tested the scale's convergent validity in Study 1 through related measures. Convergent validity can be evidenced when a newly developed scale demonstrates a strong association with another scale measuring a theoretically related construct without definite cutoffs for association (DeVellis & Thorpe, 2022).

Pilot Study: Generating The Item Pool

After receiving ethical clearance from the Ankara Yıldırım Beyazıt University ethical board (No: 2022-1007), we conducted a pilot study to prepare the scale items. Initially, we created a 92-item item pool considering the contemporary debates on pro-environmental behaviors in Türkiye and reviewing the existing scales in the literature. During the item-generation process, our aim was to develop a scale that prioritizes behaviors with a substantial environmental impact while excluding those with relatively limited influence. Therefore, we included behaviors that environmental authorities consider to have a significant impact on the environment, such as educating oneself and others about environmental issues, reducing waste, adopting environmentally friendly consumer habits, and engaging in environmental collective action (United Nations, n.d.; NOAA, n.d.).

In doing so, we followed the following criteria (Brinkman, 2009; DeVellis & Thorpe, 2021; Hinkin, 1998; Hinkin et al., 1997; Johanson & Brooks, 2010): clarity and comprehensibility of the items, avoidance of double-barreled or double-negative items, avoidance of jargon, avoidance of leading items, avoidance of the acquiescence and social desirability biases, and avoidance of value-laden items. Secondly, we presented the item pool to five social psychologists who are experienced in the study of environmental psychology as well as scale development. Experts evaluated the items in terms of clarity (clear/not clear) and relevance (relevant/not relevant) to the construct the scale aims to measure (i.e., environmental behaviors). Experts also gave feedback on the scale's instructions and how to improve the items. Based on their suggestions and feedback on the relevance and clarity, we reviewed the item pool and reduced the number of items to 52.

STUDY 1: EXPLORING THE FACTOR STRUCTURE

Participants and Procedure

Four hundred and fifty-four (343 women, 107 men, 42 do not want to disclose; M_{age}= 21.59, SD_{age} = 2.24) undergraduate students reached through convenience sampling participated in the online study in exchange for course credit. Almost all participants (%97.8) considered environmental problems important; however, the majority (%86) were not members of an environmental organization.

Measures

Turkish Pro-Environmental Behavior Scale (TPEBS)

The initial scale included 52 Likert-type items that participants rated on a 1 (never) to 5 (always) scale. In addition to these five options, there was a sixth option (not valid for me) to capture the behaviors that participants did not or could not perform in their lives. We removed these responses from the dataset. The scale included seven reverse-coded items. Higher scores on the scale indicated a higher frequency of pro-environmental behaviors.

Environmental Attitude Scale

We used Akkuş's (2020) scale to measure environmental attitudes. The scale had 24 items (e.g., I turn off unnecessary lights), and participants indicated their responses on a 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree) Likert scale. Higher scores indicated a more positive attitude toward the environment (a = .97).

The New Ecological Paradigm Scale

We used the Turkish version (Bektaş & Şirin, 2018) of the New Ecological Paradigm Scale (Dunlap & Van Liere, 1978; Dunlap et al., 2000) as a metric for assessing the level of endorsement of a "pro-ecological" worldview. The scale had 15 items that fall into two factors, namely, ecocentric (e.g., "*Humans are severely abusing the environment.*") and anthropocentric (e.g., "*The so-called ecological crisis is greatly exaggerated.*") worldviews. Participants rated the items on a 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree) Likert-type scale. Higher scores indicated a more environmentalist attitude. The internal consistency coefficient was a = .83 for the original scale and a = .65 for the Turkish version.

Results

Before the analyses, we checked the data in terms of normality, linearity, and homoscedasticity assumptions, and it was valid for multivariate data analyses (interested readers can access the details of data screening at (URL-1).

Exploratory Factor Analysis (EFA)

We employed a series of factor analyses with Direct Oblimin rotation to determine the factor structure of the scale. We decided the number of the factors and the items to retain through the Kaiser criterion of Eigenvalues over 1.00, the Catell scree plot test, Monte Carlo parallel analysis, communality scores above .30, factor loadings on pattern matrix above .40, a higher difference than .15 in factor loadings of items in pattern matrix that load onto more than one factor, and interpretability of scores. Bartlett's Test of Sphericity ($x2$ (153) =

1829.46, p <.001) and Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy value (.88) showed that the sample size was suitable for factor analysis. After removing items with intercorrelations below .30 and above .90 (DeVellis & Thorpe, 2021), we obtained a 17-item scale including four factors (a = .87, ω = .87), which explained 60.03% of the variance (see Table 2 for an overview of the factors). We named these factors based on the contents of the items. The first factor (i.e., environmental literacy) included five items (items 1, 2, 3, 4, and 5) explaining 32.98% of the total variance (a = .80, ω = .80). The second factor (i.e., reducing waste) included five items (items 6, 7, 8, 9 and 10) accounting for 11.24% of total variance (a = .74, ω = .74). The environmentally conscious consumption thirdly, factor consisted of five items (items 13, 15, 16, 17, and 18; a = .78, ω = .78) and explained with 8.3% of total variance. The collective action factor, lastly, included two items (items 11 and 12) with 7.51% of the total variance (a = 82, McDonald's Omega cannot be computed due to factor including only two items). Findings are summarized in Table 1.

Descriptive Statistics and Correlations for the Study Variables

We used the Environmental Attitude Scale (Akkuş, 2020) and the New Ecological Paradigm Scale (Bektaş & Şirin, 2018; Dunlap & Van Liere, 1978; Dunlap et al., 2000) to test the convergent validity of the TPEBS. As expected, we found positive relationships with both scales: r = .33 and r = .17, p < .001, respectively (see Table 2 for the descriptives, internal consistency coefficients, and bivariate correlations between the variables). The positive and significant relationships with both scales evidenced the convergent validity of the newly developed scale.

STUDY 2: VALIDATION OF THE SCALE STRUCTURE

To test the construct validity of TPEBS, we conducted a second study. In Study 2, we conducted confirmatory factor analyses (CFA) using AMOS to test the 4-factor structure proposed in Study 1.

Method

Participants

Three hundred ninety-nine adults (321 women, 77 men, one does not want to disclose; M_{age} = 22.42, SD_{age} = 4.11) voluntarily participated in the online study. Most of the participants (%89, N = 355) were students, 13 (%3.3) were full-time workers, 16 (%4) were part-time workers, 6 (%1.5) were self-employed, 7 (%1.8) were unemployed, and 2 (% .05) were retired. The monthly household income was between 0-8500 TL for 64 (%16) participants, between 8501-17000 TL for 134 (%33.6) participants, between 17001-25500

TL for 100 (%25.1) participants, between 25501-34000 for 59 (%14.8) participants, and higher than 34001 for 42 (%10.6) participants. A vast majority of participants (%87.4, *N* = 349) lived either in a city, big city, or metropolis, while 50 (%12.6) lived in a village or county. Most of the participants were neither vegetarian (%93.7, *N* = 374) nor vegan (%98.5, *N* = 393), and only a small percentage (%23.6, *N* = 94) reported an effort to reduce consumption of animal products in the last six months. Almost all participants (%92, *N* = 377) considered environmental problems important, yet only a small percentage (%16, *N* = 64) were members of an environmental organization.

Measures

Pro-Environmental Behavior Scale

We used the Pro-Environmental Behavior Scale developed in the first study.

Demographic Information Form

Participants responded to the sociodemographic questions about their age, gender, education level, parents' education level, employment status, monthly household income, current living place, religion, ideological self-placement (on a scale from 1 to 11; 1 = left, 11 = right), perceived importance of saving money, being vegetarian or vegan, self-evaluated effort to reduce consumption of animal products in the last six months, importance of environmental problems and membership to an environmental organization.

Results

Before the analyses, we checked the data in terms of normality, linearity, and homoscedasticity assumptions, and all assumptions were met for multivariate data analyses (interested readers can find the details of data screening at (URL-1).

Descriptive Statistics and Correlations

Results indicated that age was positively correlated with environmental literacy, reducing waste, and environmentally conscious consumption. Gender was negatively correlated with collective action and positively correlated with environmentally conscious consumption. While being religious was not correlated with any of the subscales, the impact of religious belief on daily life was correlated positively with collective action. Higher satisfaction with household monthly income was correlated with a lower tendency to reduce waste. Frugality and the importance of savings were positively correlated with environmental literacy, reducing waste, and environmentally conscious consumption. In addition, the importance of savings was also positively correlated with collective action.

While being vegan was not correlated with any of the dimensions of the scale, being vegetarian was positively correlated with reducing waste, collective action, and environmentally conscious consumption. Efforts to reduce the consumption of animal products in the last six months, membership in an environmental organization, and the importance of environmental problems were positively correlated with all subscales. According to the results, education, either parent's education, political view, conservatism, and household monthly income were unrelated to any of the dimensions of the scale. Results indicated that the scale is internally consistent as indicated by the Cronbach's alphas and McDonald's Omega's for the total scale (a = .88; ω = 87) as well as subdimensions, namely, environmental literacy (a = .61; ω = 63), reducing waste (a = .74; ω = .74), collective action (a = .83; McDonald's Omega cannot be computed due to factor including only two items) and environmentally conscious consumption (a = .82; ω = .82). Descriptive statistics and Pearson correlations for the demographic variables and subscales are provided in Table 3 (interested readers can find the point biserial correlations for categorical variables (URL-1).

Confirmatory Factor Analysis

To validate the scale's factor structure, we conducted a confirmatory factor analysis (CFA) using maximum likelihood estimation on 17 items identified through exploratory factor analysis (EFA). The chi-square test x2, the root mean square of approximation (RMSEA), standardized root mean residual (SRMR), the Akaike Information Criterion (AIC), the goodness of fit index (GFI), the adjusted goodness of fit index (AGFI), the comparative fit index (CFI), and Tucker Lewis Index (TLI), were used to assess the model fit. A $x2/df$ ratio ≤ 5, an RMSEA ≤ .08, an SRMR ≤ .08, a comparatively lower AIC (for nonnested models), a GFI ≥ .90, an AGFI ≥ .80, a CFI ≥ .90, and a TFI ≥ .90 were considered as indicators of acceptable fit (Awang, 2012; Byrne, 1994; Hu & Bentler, 1999; Schumacher & Lomax, 2004; Wheaton et al., 1977).

The initial results showed that the 4-factor structure of the scale had a low fit with the data, CFI = .84, TLI = .80, GFI = .85, AGFI = .80, AIC = 602,412, RMSEA = .10, SRMR = .11, and $x2$ (522,412)/df(113) = 4,62, p < .001. Further examination of the modification indices showed that Q9 and 10 had a high modification index; hence, an error covariance was added. When evaluating the modification indices, we considered not only the potential improvement in model fit to the data but also the criterion of theoretical relevance between the items, as CFA is a theory-driven method rather than a purely data-driven one (Chou & Bentler, 2002; Hair et al., 2014). Given the conceptual relatedness of these items, the

addition of covariances between their errors is not only theoretically acceptable but also appropriate for improving model fit. The final model, as seen in Figure 1, showed an acceptable fit, CFI = .92, TLI = .91, GFI = .92, AGFI = .89, AIC = 383,995, RMSEA = .07, SRMR = .08, and $x2(300{,}995)/df(112) = 2{,}70$, $p < .001$. The results showed that the scale is acceptable for good construct validity. To summarize, the confirmatory factor analysis findings validated our measure's four-factor structure, and the internal consistency coefficients for the total scale and subdimensions further supported the finding that our measure is reliable.

DISCUSSION

The consequences of destructive human behavior toward the environment are already evident, and the signs of the upcoming environmental catastrophe are becoming increasingly visible (National Aeronautics and Space Administration, 2023). At this point, it is essential to change our environmentally harmful behaviors and start acting to benefit the environment. A growing body of scientific research is dedicated to understanding pro-environmental behaviors. The initial and arguably the most important step in searching for pro-environmental behavior is to accurately measure these behaviors (Lange & Dewitte, 2019). 2022). Conscious of the shortcomings in the literature, this research presents a culture-specific measurement of pro-environmental behavior. Specifically, we developed and validated the Turkish Pro-Environmental Behavior Scale for Türkiye, a country located in one of the regions most affected by global warming.

The scale has 17 items and four factors. The first factor, *environmental literacy,* deals with participants' behaviors to learn about environmental issues and improvements as well as the efforts to share the acquired knowledge with others. The second factor, i.e., *reducing waste,* includes items measuring individuals' behaviors to reduce the generation of their environmentally harmful waste, reusing and recycling their existing belongings. The third factor, i.e., *collective action,* pertains to participants' collective action engagement regarding the environment. Lastly, the fourth factor, i.e., *environmentally conscious consumption,* includes items measuring whether participants make their consumption choices pro-environmentally. Several psychometric tests (e.g., confirmatory factor analysis, tests of reliability, correlation analysis) demonstrated that our scale is a valid and reliable tool to measure pro-environmental behaviors in Türkiye's context.

Previous literature (e.g., Hadler et al., 2022; Markle, 2013) indicated that a high number of scales are composed of pro-environmental behaviors that have minimal impact on addressing ecological issues such as using a pot lid when cooking. It is recommended to

focus on behaviors that may have a significant negative impact on the air, water, and habitat and increase global warming rather than behaviors that may have very little impact on the environment (Brower & Leon, 1999; Markle, 2013). Accordingly, our primary goal was to develop a measure composed of behavioral items that are significant in terms of their environmental impact in Türkiye's cultural context. In line with this goal, we incorporated behaviors recommended by authorities as having the highest potential to influence the environment positively (e.g., IPCC, 2022).

TPEBS primarily included items related to educating oneself and others about environmental issues, reducing waste, adopting environmentally friendly consumer habits, and engaging in environmental collective action, as these behaviors are considered to have the greatest environmental impact (United Nations, n.d.; NOAA, n.d.). These dimensions of pro-environmental behaviors have the potential to increase environmental awareness among individuals and encourage environmentally friendly behavior patterns. For example, discussing environmental issues with other people (e.g., friends) and sharing social media posts related to ecological conservation can be effective in raising environmental awareness since the possession of knowledge about environmental issues is widely regarded as a fundamental prerequisite for engaging in effective pro-environmental behavior (e.g., Liobikiene & Poskus, 2019). In addition, considering the huge amount (7-9 billion tons annually) of global production of waste (see Wilson & Velis, 2015), it is imperative to adopt environmentally conscious consuming practices (e.g., preferring products using less packaging) and encourage recycling and reusing. These practices are helpful in terms of reducing dependence on resources (e.g., water, plastics) and minimizing greenhouse gas emissions. Besides, acting together is a meaningful way to mitigate the negative consequences of human-induced environmental destruction and climate change (Fritsche et al., 2018). Thus, forms of collective action such as participating in environmental signature campaigns and petitions are becoming more critical, considering collective actions' potential to reach a wider audience.

Considering the low number of pro-environmental behavior scales in Turkish and limited target populations (e.g., children, high-school students, tourists) of the existing scales (e.g., Ardahan, 2022; İpar, 2018; Sontay et al., 2015; Soylu, 2019), we focused on the behaviors adopted by the general population. For example, although transportation choices are also highly influential on the environment (Markle, 2013), we did not include items related to transportation choices. This decision was based on previous literature indicating that, in the context of Türkiye, most of the population relies on public

transportation, resulting in little to no variance in responses to such items (Akkaya & Yalçınkaya-Alkar, 2022).

To evaluate the convergent validity of the TPEBS, we utilized the Environmental Attitude Scale (Akkuş, 2020) and the New Ecological Paradigm Scale (Bektaş & Şirin, 2018; Dunlap & Van Liere, 1978; Dunlap et al., 2000). Consistent with our expectations, both scales showed positive associations with the newly developed TPEBS, with correlations of r = .33 and r = .17, p < .001, respectively. The literature examining the relationship between attitudes and behavior suggests that although individuals have positive attitudes towards environmental protection (e.g., thinking that the environment should be protected), these attitudes do not always turn into behaviors (Bamberg & Möser, 2007; Hornsey et al., 2016). This may explain why the correlations between the newly developed TPEBS, attitudes, and the new ecological paradigm are not very high. This so-called "attitude-behavior gap" refers to various barriers between attitude and behavior, such as environmentally unfriendly habits, lack of external incentives, and lack of time (Gifford, 2011; Kollmuss & Agyeman, 2002). Bamberg and Möser's (2007) meta-analysis also indicates that the coefficient of the relationship between awareness of environmental problems and pro-environmental behaviors is .19. Similarly, Hornsey et al. (2016) found in their meta-analysis that the relationship between awareness of climate change and behaviors to mitigate climate change varies between .17 and .19.

Our data indicate that the total scale and its subscales generally are generally reliable. In both studies, reliability estimates (i.e., Cronbach's alpha and Macdonald's omega) for the total scale as well as the subscales, except environmental literacy in Study 2, exceeded .70, which is widely seen as an indicator of good reliability (Nunnally & Bernstein, 1994; Robinson et al., 1991). The environmental literacy subscale, on the other hand, had an alpha value of .61 and an omega value of .63 in the second study. We believe that the relatively low yet acceptable internal consistency coefficient (Robinson et al., 1991) might be attributable to the low salience of environmental issues in the Turkish context. For instance, in the Turkish adaptation of the Environmental Behavior Scale (Timur & Yılmaz, 2013), the environmentally conscious consumer subscale, which has items like the environmental literacy factor, is slightly below the commonly accepted threshold (α = .66). In another study conducted by Akkaya and her colleagues (2024), environmental attitude scale (α = .64) and wildlife factor (α = .61) is also below the acceptable threshold. Accordingly, considering the low salience of environmental issues in Türkiye, we believe the relatively low reliability score might be considered acceptable.

In addition to the psychometric qualities of our scale, our research revealed some interesting relationships among the dimensions of pro-environmental behaviors and socio-demographic characteristics. To begin with age, results indicated that an increase in participant age is related to increases in environmental literacy, waste reduction behaviors, and environmentally conscious consumption. While some studies support this result (e.g., Wiernik et al., 2013), others report opposite findings (e.g., Hines et al., 1987). Future research could explore age-related differences in environmental beliefs and behaviors, as well as how these beliefs and behaviors evolve over one's lifespan.

Secondly, gender was negatively correlated with environmental activism (i.e., collective action factor) and positively correlated with environmentally conscious consumption, suggesting that men have more tendency to participate in environmental activism, whereas women are more likely to engage in environmentally conscious consumption. These findings are in line with the dual classification of pro-environmental behavior (Kennedy & Kmec, 2018), which are private-sphere (e.g., recycling, reducing waste) and public-sphere (e.g., attending an environmental protest, writing a letter on an environmental issue, signing an environmental campaign). Although existing findings related to gender differences in public-sphere PEB engagement are mixed (Mohai 2014; O'Shaughnessy & Kennedy 2010), studies mostly report that women are more likely to participate in private-sphere PEB (Huddart-Kennedy et al., 2009; O et al., 2013).

Thirdly, participants who reported higher satisfaction with their monthly income had a greater willingness to engage in waste reduction. Moreover, individuals who exhibited higher levels of frugality and placed greater value on savings scored higher in environmental literacy, waste reduction, and environmentally conscious consumption. These findings suggest that certain aspects of environmental behavior may be closely intertwined with economic concerns (Du et al., 2024), particularly in a context such as Türkiye, which has experienced significant economic inflation in recent years. Therefore, we believe that different outcomes may emerge in contexts where economic concerns are less.

With all the mentioned strengths in mind, we believe that it is crucial to consider certain limitations when reviewing the current study's results. First, like any self-report measure, our scale is not independent of biases. In particular, previous literature indicated that participants tend to engage in self-presentation strategies aimed at positively portraying themselves (Bratt et al., 2015), and they may exhibit a desire for consistency within their answers throughout the study (Lange & Dewitte, 2019). Besides, Kormos and Gifford's (2014) meta-analysis reported that self-reported pro-environmental behavior

accounted for only 21% of the variability in objective behavior. Second, our findings are constrained in their generalizability due to the limited sample, which predominantly comprises college students. So, subsequent evaluations of the scale ought to encompass a more diverse population to enhance its generalizability.

As mentioned above, climate change has become one of the most important problems of the world as it has been affecting human life more and more directly over the years. Human activities are claimed to be the main reason for the climate crisis. Therefore, it is important to examine these activities so that we can find ways to change them.

At this point, measuring pro-environmental behavior on an individual level is an important step in preventing climate change. The aforementioned studies show that there are several ways to measure pro-environmental behaviors. The definition or implementation of pro-environmental behavior depends on the context we measure, and culture plays an important role in these practices. This research emerged because existing scales measuring pro-environmental behaviors in the literature did not fully meet the need to understand the pro-environmental behaviors of Turkish society. By developing a new pro-environmental behavior scale focusing on the Turkish population, we aimed to provide a valid and reliable measurement of pro-environmental behaviors available to those who would research the environmental issues in Türkiye. Understanding the level of pro-environmental practices would also help researchers develop strategies on what can be done to promote pro-environmental attitudes and behaviors. Also, it might be easier and more meaningful to compare the practices of different sociocultural groups within Türkiye. In addition, this new scale can be used to compare pro-environmental practices of the Turkish population with different practices around the world.

Summary

With the increasing number of climate-change-related disasters and the rise in the global temperature, protecting the environment has gained greater importance. As human actions account for a substantial part of the environmental damage and climate change (Kaaronen, 2017; Wynes & Nicholas, 2017), focusing on humans' behaviors and encouraging pro-environmental behaviors should be the first step in saving the planet. Thus, detecting "who, how, and why"s of pro-environmental behavior has become a prominent research purpose among researchers from different fields. To look into these questions thoroughly, one should first be able to measure pro-environmental behaviors as accurately as possible. There is a small number of existing scales in Turkish that are either adapted from Western-based scales (e.g., Candar, 2022; Kanbur et al., 2022; Timur & Yılmaz, 2013) or aimed to measure the behaviors of particular populations such as tourists (e.g., İpar, 2018; Soylu, 2019), children (e.g., Özkan et al., 2020), employees (Kanbur et al., 2022), and secondary and high school students (e.g., Ardahan, 2022; Sontay et al., 2015). Although these scales might be effective for some research purposes, they might remain insufficient in being inclusive of broader populations' features and embracing the importance of culture. Previous studies indicate that social context and cultural elements play a noteworthy role in humans' relationship with nature (Milfont, 2012; Milfont & Schultz, 2016). Taking this into account, this research aims to develop a measure

of the pro-environmental behaviors in the context of Türkiye and test its dimensionality, reliability, and validity.

We conducted three studies designed to develop and test a concise measure. In the pilot study, considering the current issues in pro-environmental behaviors in Türkiye and existing scales in the literature, we developed an item pool consisting of 92 new items. Then, we presented the item pool to subject matter experts who are experienced in the study of environmental psychology as well as scale development processes. Based on their reviews about items' clarity and relevance, we eliminated 40 items and created a 52-item-scale.

After the pilot study, in Study 1, we conducted an exploratory factor analysis (EFA) to extract the factors that fit our data (N = 454, M_{age}= 21.59, SD_{age} = 2.24). Participants rated the items on a 1 (*never*) to 5 (*always*) scale. Higher scores on the scale indicated a higher frequency of pro-environmental behaviors. After a series of EFA, we obtained an 18-item scale including four factors (α = .88), which explained 58.68% of the variance. Then, based on the content of the items, we named the factors as environmental literacy (α = .80, ω = .80), reducing waste (α = .74, ω = .74), environmentally conscious consumption (α = .80 ω = .78), and collective action (α = 82, McDonald's Omega cannot be computed due to factor including only two items), which, respectively, explained 32.98%, 11.24%, 8.30%, and 7.51% of the total variance. In addition to our scale, we asked participants to fill out the *Environmental Attitude Scale* (Akkuş, 2020) and the *New Ecological Paradigm Scale* (Bektaş & Şirin, 2018; Dunlap & Van Liere, 1978; Dunlap et al., 2000) in order to test convergent validity. As expected, we found positive relationships with both scales: r = .33 and r = .17, p < .001, respectively. The positive and significant relationships with both scales supported the convergent validity of the newly developed scale.

In Study 2, we assessed the scale's reliability as well as its dimensionality through confirmatory factor analysis (CFA); N = 399, M_{age}= 22.42, SD_{age} = 4.11. The results of the CFA were examined through model fit indices and showed that the factor structure of the scale showed an acceptable fit with the data, CFI = .92, TLI = .91, GFI = .92, AGFI = .89, AIC = 383,995, RMSEA = .07, SRMR = .08, and $x2$(300,995)/df(112) = 2,70, p < .001. Results for the reliability tests indicated that the scale is internally consistent as indicated by Cronbach's alphas and McDonald's Omega's for the total scale (α = .88; ω = 87) as well as subdimensions, namely, environmental literacy (α = .61; ω = 63), reducing waste (α = .74; ω = .74), collective action (α = .83; McDonald's Omega cannot be computed due to factor including only two items) and environmentally conscious consumption (α = .82; ω = .82).

Overall, in a series of studies, we aimed to develop a reliable and valid self-report scale that measures pro-environmental behavior in the cultural context of Türkiye, a country located in one of the regions that are affected the most by global warming. The scale has 18 items consisting of four factors. The factors represent pro-environmental behavior types such as learning and sharing information regarding environmental issues (*environmental literacy*), reducing harmful waste and reusing/recycling materials (*reducing waste*), engaging in collaborative actions and team works to solve environmental problems (*collective action*), and eco-friendly consumption choices (*environmentally conscious consumption*). Psychometric tests (i.e., confirmatory factor analysis, tests of reliability, correlation analyses) supported that our scale is a valid and reliable tool to measure pro-environmental behaviors in Türkiye. Although there are several limitations due to our scale type (i.e., self-report) and sampling (i.e., college students), we believe that this measure will be useful for environmental sustainability research and, ultimately, policy practices aiming to promote pro-environmental activities.

References

Akkaya, E. C., Genç, M., & Alkar, Ö. Y. (2024) Validity and Reliability Study of the Turkish Form of the Pro-Nature Conservation Behavior Scale. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *16*(Supplement 1), 211-224. https://doi.org/10.18863/pgy.1521276

Akkaya, E. C., & Yalçinkaya Alkar, Ö., (2022). Çevreci Davranış Ölçeği'nin Uyarlanma Çalışmasından Öğrendiklerimiz . Psikolojide Çevre ve İklim Değişikliği Çalışmaları Sempozyumu, Çanakkale, Türkiye.

Akkuş, A. (2020). Creating an environmental attitude scale. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *4*(7), 188–203.

Alisat, S., & Riemer, M. (2015). The Environmental Action Scale: Development and psychometric evaluation. *Journal of Environmental Psychology*, *43*, 13–23. doi.org/10.1016/j.jenvp.2015.05.006

Altman, M. J. (2023). *How biodiversity loss harms human health?* United Nations Foundation. unfoundation.org/blog/post/how-biodiversity-loss-harms-human-health/?gclid=CjwKCAjw_aemBhBLEiwAT98FMtOt5B2kNju3IboSqiAZOj0SLi3xPxgQ5FohzIwsIwSpeHVkMr9SlRoCu5UQAvD_BwE

Ardahan, F. (2022). Ortaokul ve Lise Öğrencileri İçin Çevresel Davranış Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Journal of Global Sport and Education Research*, *5*(2), 27–42. doi.org/10.55142/jogser.1100042

Ardoin, N., Heimlich, J., Braus, J., & Merrick, C. (2013). *Influencing conservation action: What research says about environmental literacy, behavior, and conservation results*. National Audubon Society.

Awang, Z. (2012). *A handbook on SEM. Structural equation modeling*.

Bektaş, F., & Şirin, E. F. (2018). Yeni Çevresel Paradigma Ölçeği İle Dağcıların Çevreye Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, *1*(1), 20–26.

Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, *107*(2), 238–246. doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.238

Blake, J. (1999). Overcoming the 'value-action gap' in environmental policy: Tensions between national policy and local experience. *Local Environment*, *4*(3), 257–278. doi.org/10.1080/13549839908725599

Blankenberg, A.-K., & Alhusen, H. (2019). On the determinants of pro-environmental behavior: A literature review and guide for the empirical economist. *SSRN Electronic Journal*. doi.org/10.2139/ssrn.3473702

Bratt, C., Stern, P. C., Matthies, E., & Nenseth, V. (2015). Home, car use, and vacation. *Environment and Behavior*, *47*(4), 436–473. doi.org/10.1177/0013916514525038

Brick, C., Sherman, D. K., & Kim, H. S. (2017). "Green to be seen" and "brown to keep down": Visibility moderates the effect of identity on pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology*, *51*, 226–238. doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.04.004

Brinkman, W. P. (2009). Design of a questionnaire instrument. In *Handbook of mobile technology research methods* (pp. 31-57). Nova Publishers.

Byrne, B. M. (1994). Structural equation modeling with EQS and EQS/Windows. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Candar, İ. (2022). *Go green but why? The dynamic interplay between motivational reasons and pro-environmental behaviors displayed in private and public spheres* (Unpublished master's thesis). Bilkent University.

Casey, P. J., & Scott, K. (2006). Environmental concern and behaviour in an Australian sample within an ecocentric – anthropocentric framework. *Australian Journal of Psychology*, *58*(2), 57–67. doi.org/10.1080/00049530600730419

Comrey, A. L. (1973). *A first course in factor analysis*. Academic Press.

Copernicus Climate Service (2023, June). *Surface air temperature for June 2023*. climate.copernicus.eu/surface-air-temperature-june-2023

DeVellis, R. F., & Thorpe, C. T. (2021). *Scale development: Theory and applications*. Sage publications.

de Young, R. (1985). Encouraging environmentally appropriate behavior: The role of intrinsic motivation. *Journal of Environmental Systems*, *15*(4), 281–292. doi.org/10.2190/3FWV-4WM0-R6MC-2URB

Dunlap, R. E. ve van Liere, K. D. (1978). The "New Environmental Paradigm." *The Journal of Environmental Education*, *9*(4), 10–19. doi.org/10.1080/00958964.1978.10801875

Dunlap, R. E., Van Liere, K. D., Mertig, A. G., & Emmet Jones, R. (2000). Measuring endorsement of the new ecological paradigm: A revised NEP scale. *Journal of Social Issues, 56*(3), 425–442. doi.org/10.1111/0022-4537.00176

Erdoğan, M., Ok, A., & Marcinkowski, T. J. (2012). Development and validation of children's responsible environmental behavior scale. *Environmental Education Research*, *18*(4), 507–540. doi.org/10.1080/13504622.2011.627421

Farrow, K., Grolleau, G., & Ibanez, L. (2017). Social norms and pro-environmental behavior: A review of the evidence. *Ecological Economics, 140*, 1-13. doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.04.017

Fritsche, I., Barth, M., Jugert, P., Masson, T., & Reese, G. (2018). A Social Identity Model of Pro-Environmental Action (SIMPEA). *Psychological Review*, *125*(2), 245–269. doi.org/10.1037/rev0000090

Fu, L., Zhang, Y., Xiong, X., & Bai, Y. (2017). Pro-environmental awareness and behaviors on campus: Evidence from Tianjin, China. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, *14*(1). doi.org/10.12973/ejmste/77953

Gardner, G., & Stern, P. C. (2002). *Environmental problems and human behavior*. Allyn & Bacon.

Gifford, R. (2011). The dragons of inaction: Psychological barriers that limit climate change mitigation and adaptation. *American Psychologist*, *66*(4), 290–302. https://doi.org/10.1037/a0023566

Gordon, A. (2024, July 30). Turkey Passes 'Massacre Law' to Remove Stray Dogs From Streets. Time. https://time.com/7005319/turkey-stray-dogs-massacre-law/

Greenpeace UK (n.d.). *What are the solutions to climate change?* www.greenpeace.org.uk/challenges/climate-change/solutions-climate-change/

Hadler, M., Klösch, B., Schwarzinger, S., Schweighart, M., Wardana, R., & Bird, D. N. (2022). Measuring environmental attitudes and behaviors. In *Surveying Climate-Relevant Behavior* (pp. 15–35). Springer International Publishing. doi.org/10.1007/978-3-030-85796-7_2

Hines, J. M., Hungerford, H. R., & Tomera, A. N. (1986-1987). Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: A meta-analysis. *The Journal of Environmental Education, 18*(2), 1–8. doi.org/10.1080/00958964.1987.9943482

Hinkin, T. R. (1998). A brief tutorial on the development of measures for use in survey questionnaires. *Organizational Research Methods*, *1*(1), 104-121. doi.org/10.1177/109442819800100106

Hinkin, T. R., Tracey, J. B., & Enz, C. A. (1997). Scale construction: Developing reliable and valid measurement instruments. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, *21*(1), 100-120. doi.org/10.1177/109634809702100108

Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika, 30*(2), 179–185. doi.org/10.1007/BF02289447

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation modeling: a Multidisciplinary Journal*, *6*(1), 1-55.

iklimBU (2018). *İklim Değişikliği*. http://climatechange.boun.edu.tr/iklim-degisikligi/#nedenleri

Intergovernmental Panel on Climate Change (2022). Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability. *Retrieved from* www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/

Intergovernmental Panel on Climate Change (2023). *Climate Change 2023: Synthesis Report*. Retrieved from www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_LongerReport.pdf

İpar, M. S. (2018). *Perceptions of tourists on green hotel preferences, the relationship between environmental behavioral tendencies and behavioral intentions* (Unpublished doctoral dissertation). Çanakkale Onsekiz Mart University.

IQAir (2022). *Live most polluted major city ranking*. www.iqair.com/world-air-quality-ranking

Johanson, G. A., & Brooks, G. P. (2010). Initial scale development: sample size for pilot studies. *Educational and psychological measurement*, *70*(3), 394-400. DOI: 10.1177/0013164409355692

Kaaronen, R. O. (2017). Affording sustainability: Adopting a theory of Affordances as a guiding heuristic for environmental policy. *Frontiers in Psychology, 8*, 1974. doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01974

Kaiser, F. G., & Wilson, M. (2004). Goal-directed conservation behavior: the specific composition of a general performance. *Personality and Individual Differences*, *36*(7), 1531–1544. doi.org/10.1016/j.paid.2003.06.003

Kanbur, E., Kanbur, A., & Özdemir, B. (2022). Çevresel Örgütsel Vatandaşlık Davranışı: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *13*(30), 16–28. doi.org/10.21076/vizyoner.1144223

Karp, D. G. (1996). Values and their effect on pro-environmental behavior. *Environment and Behavior, 28*(1), 111–133. doi.org/10.1177/0013916596281006

Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research, 8*(3), 239–260. doi.org/10.1080/13504620220145401

Kormos, C., & Gifford, R. (2014). The validity of self-report measures of proenvironmental behavior: A meta-analytic review. *Journal of Environmental Psychology*, *40*, 359–371. doi.org/10.1016/j.jenvp.2014.09.003

Lange, F., & Dewitte, S. (2019). Measuring pro-environmental behavior: Review and recommendations. *Journal of Environmental Psychology*, *63*(665501), 92–100. doi.org/10.1016/j.jenvp.2019.04.009

Larson, L. R., Stedman, R. C., Cooper, C. B., & Decker, D. J. (2015). Understanding the multi-dimensional structure of pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology, 43*, 112-124. doi.org/10.1016/j.jenvp.2015.06.004

Lee, T. H., Jan, F.-H., & Yang, C.-C. (2013). Conceptualizing and measuring environmentally responsible behaviors from the perspective of community-based tourists. *Tourism Management*, *36*, 454–468. doi.org/10.1016/j.tourman.2012.09.012

Levine, D. S., & Strube, M. J. (2012). Environmental attitudes, knowledge, intentions and behaviors among college students. *The Journal of Social Psychology*, *152*(3), 308–326. doi.org/10.1080/00224545.2011.604363

Levitus, S., Antonov, J., Boyer, T., Baranova, O., Garcia, H., Locarnini, R., Mishonov, A., Reagan, J., Seidov, D., Yarosh, E., Zweng M. (2017). *NCEI ocean heat content, temperature anomalies, salinity anomalies, thermosteric sea level anomalies, halosteric sea level anomalies, and total steric sea level anomalies from 1955 to present calculated from in situ oceanographic subsurface profile data (NCEI Accession 0164586).* National Centers for Environmental Information www.ncei.noaa.gov/access/metadata/landing-page/bin/iso?id=gov.noaa.nodc:0164586

Liobikienė, G., & Poškus, M. S. (2019). The Importance of Environmental Knowledge for Private and Public Sphere Pro-Environmental Behavior: Modifying the Value-Belief-Norm Theory. *Sustainability*, *11*(12), 3324. doi.org/10.3390/su11123324

Markle, G. L. (2013). Pro-environmental behavior: Does it matter how it's measured? Development and validation of the pro-environmental behavior scale (PEBS). *Human Ecology*, *41*(6), 905–914. doi.org/10.1007/s10745-013-9614-8

Mateer, T. J., Melton, T. N., Miller, Z. D., Lawhon, B., Agans, J. P., & Taff, B. D. (2022). A multi-dimensional measure of pro-environmental behavior for use across populations with varying levels of environmental involvement in the United States. *PLOS ONE*, *17*(10), e0274083. doi.org/10.1371/journal.pone.0274083

McIntire, S. A., & Miller, L. A. (2005). *Foundations of psychological testing* (2nd ed.). Sage Publishing.

Milfont, T. L., & Schultz, P. W. (2016). Culture and the natural environment. *Current Opinion in Psychology*, *8*, 194–199. doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.09.009

National Aeronautics and Space Administration (2023, July 6). *How do we know climate change is real?* climate.nasa.gov/evidence/

National Centers for Environmental Information (2023, July 13). *Assessing the global climate in June 2023*. www.ncei.noaa.gov/news/global-climate-202306

Nkaizirwa, J. P., Nsanganwimana, F., & Aurah, C. M. (2021). Reexamining the measurement of pro-environmental attitudes and behaviors to promote sustainable development: A systematic review. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, *17*(9). doi.org/10.29333/ejmste/11138

NOAA's National Ocean Service (n.d.). What can I do to protect coral reefs? https://oceanservice.noaa.gov/ocean/earthday.html

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.

O'Shaughnessy, S., & Kennedy, E. H. (2010). Relational activism: Re-imagining women's environmental work as cultural change. *Canadian Journal of Sociology*, *35*(4), 551-572.

Özkan, B., Tuğluk, M. N., & Yiğitalp, N. (2019). Environmental sustainability scale for children 60-72 months old: A validity and reliability study. *Journal of Education and Training Studies*, *8*(1), 32. doi.org/10.11114/jets.v8i1.4485

Paulhus, D. L., & Vazire, S. (2007). The self-report method. In R. W. Robins, R. C. Fraley, & R. F. Krueger (Eds.), *Handbook of Research Methods in Personality Psychology* (pp. 224–239). The Guilford Press.

Republic of Türkiye Ministry of Environment and Urbanization (2021). Environmental indicators. webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/c-evresel-go-stergeler--ng-l-zce-20220124123608.pdf

Robertson, J. L., & Barling, J. (2017). Toward a new measure of organizational environmental citizenship behavior. *Journal of Business Research*, *75*, 57–66. doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.02.007

Schultz, P. W., Gouveia, V. v., Cameron, L. D., Tankha, G., Schmuck, P., & Franěk, M. (2005). Values and their relationship to environmental concern and conservation behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *36*(4), 457–475. doi.org/10.1177/0022022105275962

Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling* (second edition). Lawrence Erlbaum Associates.

Sontay, G., Gökdere, M., & Usta, E. (2015). The study of scale developing related to the environmental literacy component on the secondary school level. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education*, *9*(1), 49–80.

Soutter, A. R. B., Bates, T. C., & Mõttus, R. (2020). Big Five and HEXACO personality traits, proenvironmental attitudes, and behaviors: A meta-analysis. *Perspectives on Psychological Science*, *15*(4), 913–941. doi.org/10.1177/1745691620903019

Soylu, Y. (2019). *Environmental behavior and environmental purchasing behavior of visitors participating recreational activities in nature destinations: Case of Kapadokya, Köprülü Kanyon and Kazdağları* (Unpublished doctoral dissertation). Çanakkale Onsekiz Mart University.

Stern, P. C. (1992). Psychological dimensions of global environmental change. *Annual Review of Psychology*, *43*, 269–302. doi.org/10.1146/annurev.ps.43.020192.001413

Swim, J. K., Clayton, S., & Howard, G. S. (2011). Human behavioral contributions to climate change: Psychological and contextual drivers. *American Psychologist, 66*(4), 251-264. doi.org/10.1037/a0023472

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Allyn and Bacon.

Tam, K.-P., & Chan, H.-W. (2017). Environmental concern has a weaker association with pro-environmental behavior in some societies than others: A cross-cultural psychology perspective. *Journal of Environmental Psychology*, *53*, 213–223. doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.09.001

Tam, K.-P., & Milfont, T. L. (2020). Towards cross-cultural environmental psychology: A state-of-the-art review and recommendations. *Journal of Environmental Psychology*, *71*, 101474. doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101474

Tian, H., & Liu, X. (2022). Pro-environmental behavior research: Theoretical progress and future directions. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(11), 6721. doi.org/10.3390/ijerph19116721

Timur, S. & Yılmaz, M. (2013). Çevre Davranış Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(2), 317–333.

Udall, A. M., de Groot, J. I. M., De Jong, S. B., & Shankar, A. (2021). How I See Me-A Meta-Analysis Investigating the Association Between Identities and Pro-environmental Behaviour. *Frontiers in Psychology*, *12*, 582421. doi.org/10.3389/fpsyg.2021.582421

United Nations (n.d.). *Actions for a healthy planet*. www.un.org/en/actnow/ten-actions

Van Lange, P. A. M., Van Vugt, M., Meertens, R. M., & Ruiter, R. A. C. (1998). A social dilemma analysis of commuting preferences: The roles of social value orientation and trust. *Journal of Applied Social Psychology, 28*(9), 796–820. doi.org/10.1111/j.1559-1816.1998.tb01732.x

Velicogna, I., Mohajerani, Y., A, G., Landerer, F., Mouginot, J., Noel, B., Rignot, E., Sutterley, T., Van den Broeke, M., Van Wessem, M., & Wiese, D. (2020). Continuity of ice sheet mass loss in Greenland and Antarctica from the GRACE and GRACE follow-on missions. *Geophysical Research Letters, 47*(8). doi.org/10.1029/2020gl087291

Wheaton, B., Muthen, B., Alwin, D. F. & Summers, G. F. (1977). Assessing reliability and stability in panel models. *Sociological Methodology*, *8*, 84. doi.org/10.2307/270754

Whitmarsh, L. (2009). Behavioural responses to climate change: Asymmetry of intentions and impacts. *Journal of Environmental Psychology, 29*,13–23. doi.org/10. 1016/j.jenvp.2008.05.003

Wilson, D. C., & Velis, C. A. (2015). Waste management – still a global challenge in the 21st century: An evidence-based call for action. *Waste Management & Research: The Journal for a Sustainable Circular Economy*, *33*(12), 1049–1051. doi.org/10.1177/0734242X15616055

World Glacier Monitoring Service (2023, February 2). *How are our glaciers doing?* wgms.ch/

World Wildlife Fund (n.d.). *Türkiye 2030'a Kadar Emisyonlarını Yüzde 35 Azaltmalı*. wwf.org.tr/?12740/2030-Iklim-Hedefi

World Wildlife Fund (n.d.). *Türkiye'nin İklim Politikası.* wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/iklim_degisikligi_ve_enerji/iklim_degisikligi/kuresel_iklim_degisikligi_ve_turkiye/turkiyenin_iklim_politikasi/

Wynes, S., & Nicholas, K. A. (2017). The climate mitigation gap: Education and government recommendations miss the most effective individual actions. *Environmental Research Letters, 12*(7), 074024. doi.org/10.1088/1748-9326/aa7541

Yuriev, A., Boiral, O., Francoeur, V., & Paillé, P. (2018). Overcoming the barriers to pro-environmental behaviors in the workplace: A systematic review. *Journal of Cleaner Production, 182*, 379–394. doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.02.041

Zelezny, L. C., Chua, P.-P., & Aldrich, C. (2000). Elaborating on gender differences in environmentalism. *Journal of Social Issues, 56*(3), 443–457. doi.org/10.1111/0022-4537.00177

Internet Source

URL1: https://osf.io/fzmub/

Acknowledgement

We would like to thank Prof. Dr. Cemşafak Çukur, Asst. Prof. Dr. Nur Elibol Pekaslan, Asst. Prof. Dr. Gülten Ünal, Asst. Prof. Dr. Funda Salman, and Dr. Yankı Süsen for their assistance during the data collection process.

APPENDICES

Table 1.

Factor Structure of Pro-Environmental Behavior Scale

Items	*M*	*SD*	*F1*	*F2*	*F3*	*F4*
1. I talk to my friends about environmental issues.	2.15	1.16	.65			
2. I watch documentaries and programs on environmental issues.	2.90	1.10	.69			
3. I follow news and articles about the environment.	2.79	1.12	.74			
4. I follow the developments aimed at increasing productivity in agriculture.	2.95	1.07	.84			
5. I share social media posts about environmental issues.	2.32	1.16	.51			
6. Instead of throwing away broken electronic equipment, I repair or have it repaired.	3.95	.92		.76		
7. When my furniture gets old, I get it serviced instead of buying a new one.	3.71	1.05		.71		
8. Before buying a new product (e.g., clothes, shoes, bags), I repair the ones I have or have them repaired.	3.67	1.06		.76		
9. If the product I purchased is in a glass/plastic container, I reuse the container instead of throwing it away.	3.59	1.15		.65		
10. I find a place to use leftover food instead of throwing it away.	3.78	1.08		.66		
11. I collect and dispose of recyclable waste (e.g., paper, plastic, organic waste, glass.)	3.20	1.35			.75	

separately from non-recyclable waste.						
12. I prefer environmentally friendly personal care products (e.g., toothbrushes, sanitary pads, razors).	2.84	1.21			.84	
13. I prefer to shop from eco-friendly manufacturers.	3.11	1.20			.72	
14. When shopping, I buy environmentally friendly products (e.g., recyclable packaging, economy-size products).	3.25	1.02			.52	
15. I check the recycling symbols on the products.	3.28	1.07			.57	
16. I participate in petitions related to the improvement of the living conditions of animals.	3.27	1.05				.93
17. I participate in environmental signature campaigns.	2.62	1.19				.87
Eigenvalue			5.61	1.91	1.41	1.28
Variance			32.98	11.24	8.30	7.51
Cronbach's alpha			.80	.74	.80	.81
Mcdonald's omega			.80	.74	.78	-

Note. F1 = environmental literacy; F2 = reducing waste; F3 = environmentally conscious consumption; F4 = collective action

Table 2.

Descriptive Statistics and Correlations for Study Variables (Study 1)

	n	*M*	*SD*	1	2	3	4	5	6	7
1. Pro-environmental behavior scale (PEB)	454	3.14	.63	-	.79**	.68**	.82**	.62**	.35**	.19**
2. Environmental literacy (PEB)	454	2.53	.79		-	**.29****	**.45****	**.51****	**.19****	.04
3. Reducing waste (PEB)	454	3.75	.73			-	**.36***	**.18****	**.26****	**.16****
4. Environmentally conscious consumption (PEB)	454	3.06	.81					**.37****	**.25****	.09
5. Collective action (PEB)	451	2.87	1.18					-	**.27****	**.23****
6. Environmental Attitude	454	4.1	.43						**-**	**.68****
7. New Ecological Paradigm	454	3.81	.46							-

Table 3.

Descriptive Statistics and Correlations Between Study Variables (Study 2)

	n	*M*	*SD*	1	2	3	4
1. Environmental literacy	399	3.75	0.56	-			
2. Reduce waste	399	3.13	0.96	**.42*****	-		
3. Collective action	399	3.32	0.91	**.30*****	**.41*****	-	
4. Environmentally conscious consuming	399	2.64	0.84	**.39*****	**.67*****	**.48*****	-
Age	396	22.42	4.11	**.11***	**.17*****	.00	**.14****
Gender[a]	398	0.19	0.40	.01	.04	**-.13****	**.14****
Education level	399	4.39	0.86	.03	.08	.01	.10*
Mother's education level	287	4.68	1.71	-.01	-.06	.06	.01
Father's education level	399	5.35	1.66	.06	.01	-.04	.01
Ideological self-placement	399	4.08	1.92	.07	.01	-.03	-.04
Religious adherence[b]	364	.75	0.43	-.02	.05	.01	-.10
Impact of religious belief on daily life	399	5.08	2.98	.08	.03	**.11***	-.02
Conservatism	399	4.16	2.61	.07	.03	.05	-.05
Household monthly income	399	2.74	1.30	-.01	-.05	-.06	-.03
Satisfaction with household monthly income	399	5.10	2.25	.02	**-.10***	-.05	-.06
Frugality	399	6.64	2.16	**.31*****	**.11***	.06	**.10***
Importance of savings	399	7.33	2.31	**.23*****	**.19*****	**.11***	**.12***
Being a vegetarian[c]	399	.06	0.24	-.04	**.15****	**.19*****	**.13****
Being a vegan[d]	399	.02	.12	.00	.09	.07	.10*
Effort to reduce your consumption of animal products in the last 6 months[e]	399	.24	.43	**.15****	**.31*****	**.28*****	**.28*****
Importance of environmental problems	399	8.76	1.63	**.24*****	**.42*****	**.28*****	**.35*****

Membership in an environmental organization[e]	399	.16	0.37	**.11***	**.18*****	**.10***	**.24****

[a] 0 = women and 1 = men

[b] 0 = not having a religious adherence and 1 = having a religious adherence

[c] 0 = not being vegetarian and 1 = being vegetarian

[d] 0 = not being vegan and 1 = being vegan

[e] 0 = no and 1 = yes

*p < .05. ** p < .01. *** p < .001.

Figure 1

Confirmatory Factor Analysis of Turkish Pro-Environmental Behavior Scale

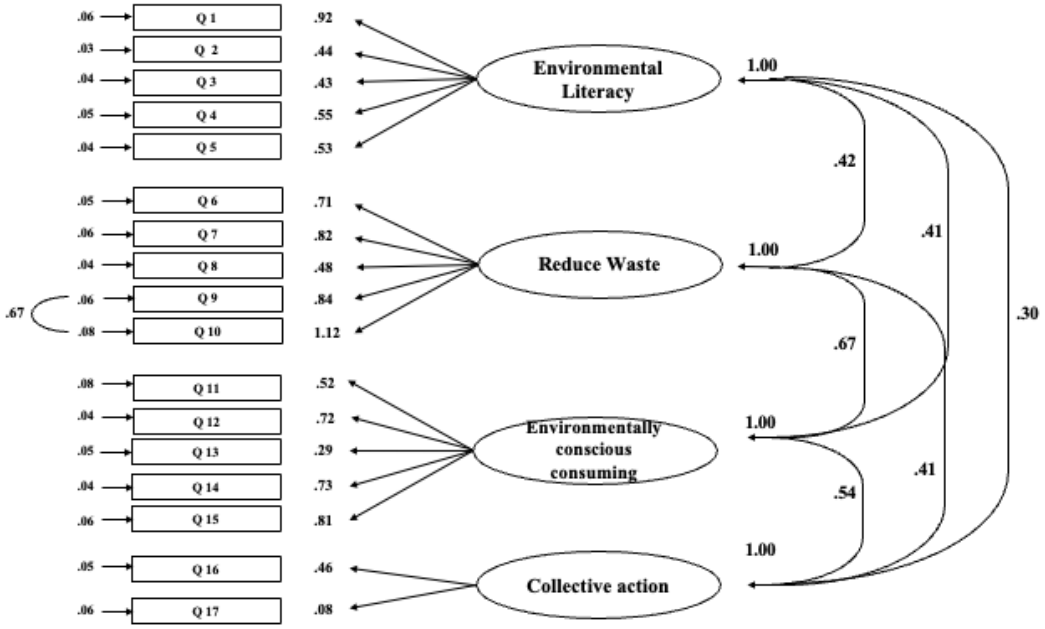

Note. *** indicates findings are significant at <.001, ** indicates findings are significant at <.01.

MEDIEVAL WAVE IN CONTEMPORARY LITERATURE: NAOMI MITCHISON'S *TO THE CHAPEL PERILOUS*

ÇAĞDAŞ EDEBİYATTA ORTA ÇAĞ DALGASI: NAOMI MITCHISON'IN TO THE CHAPEL PERILOUS *ROMANI*

Funda HAY
Assist. Prof. Dr, Ankara University,
Department of English Language and Literature,
fhay@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 22 Mayıs 2025
Kabul edildiği tarih: 12 Haziran 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 22 May 2025
Date accepted: 12 June 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Naomi Mitchison; To the Chapel Perilous; Yeni Orta Çağcılık; Arthur romanı; Fantastik tür

Keywords
Naomi Mitchison; To the Chapel Perilous; Neomedievalism; Arthurian novel; the Fantasy genre

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.7

Abstract

In recent years, nostalgia for the medieval period has appeared in the form of the fantasy genre, which generally includes magical and supernatural elements as in the works of the Middle Ages. The revival of the medieval romances and poems in popular culture in the 20th century was named "neomedievalism" by the critic Umberto Eco. Neomedieval works retell notable medieval stories or develop new plots in the light of medieval narratives and at times, they consist of chivalry and/or feature medieval settings like castles. All these features coincide with the essential characteristics of fantasy. In contemporary literature, both neomedievalism and the fantasy genre offer authors a chance to criticise the deficiencies and wrongdoing of their own periods. The Scottish author Naomi Mitchison, keeping the spirit of medievalism alive in her works, especially in To the Chapel Perilous (1955), rewrites a well-known Arthurian legend, the quest for the Holy Grail, from her own point of view, adding some anachronistic details such as the newspaper industry and reporters who are following all the steps of the knights in search of the Grail. The intertwinement of modern elements with a medieval legend is Mitchison's way of criticizing contemporary journalism, and by emphasising the dominant Medieval Church institute in her work, she points out the existence of authoritative figures in every period. The connection between the Middle Ages and the contemporary period dissociates Mitchison's novel, which is regarded as a parody, from the other neomedieval works, which often protect the chivalric spirit by glorifying medieval values. Within this frame, this paper will discuss the neomedieval elements in the fantastic novel To the Chapel Perilous as a means of criticizing Mitchison's own period and explore the place of medievalism in contemporary literature.

Öz

Son yıllarda Orta Çağ dönemine duyulan nostalji, genellikle Orta Çağ eserlerinde olduğu gibi büyülü ve doğaüstü unsurları içeren fantezi türünde de görülmektedir. 20. yüzyılda Orta Çağ romanslarının ve şiirlerinin popüler kültürde yeniden canlanması, eleştirmen Umberto Eco tarafından Yeni Orta Çağcılık olarak adlandırılmıştır. Yeni Orta Çağ eserleri, önemli Orta Çağ hikayelerini yeniden anlatmakta veya Orta Çağ anlatıları ışığında yeni olay örgüleri sunmaktadır. Bu edebi ürünler zaman zaman geleneksel Orta Çağ eserlerinde olduğu gibi şövalyelik ve/veya şatolar gibi Orta Çağ mekanlarından oluşmaktadır. Tüm bu özellikler fantezinin temel özellikleriyle de örtüşmektedir. Çağdaş edebiyatta hem Yeni Orta Çağcılık akımının hem de fantezi türünün yazarlara kendi dönemlerinin eksikliklerini ve yanlışlarını eleştirme şansı sunduğu açıktır. İskoç yazar Naomi Mitchison da eserlerinde Orta Çağ ruhunu canlı tutarak To the Chapel Perilous (1955) adlı romanında Arthur efsanesini kendi bakış açısıyla yeniden yazarken gazete endüstrisi ve Kutsal Kâse arayışındaki şövalyelerin adım adım takip eden muhabirler gibi bazı anakronistik ayrıntılar eklemektedir. Modern unsurların bir Orta Çağ efsanesiyle iç içe geçmesi, Mitchison'ın çağdaş gazeteciliğe yönelik eleştiri biçimidir. Eserinde baskın Orta Çağ Kilisesi kurumunu vurgulayarak her dönemde otorite figürlerinin varlığına da dikkat çekmektedir. Orta Çağ ile çağdaş dönem arasındaki bağlantı, parodi olarak değerlendirilen Mitchison'ın romanını, Orta Çağ değerlerini yücelterek şövalyelik ruhunu koruyan diğer Yeni Orta Çağ eserlerinden ayırmaktadır. Bu çerçevede, bu makale Mitchison'ın kendi dönemine yönelik bir eleştiri aracı olarak To the Chapel Perilous adlı fantastik romandaki Yeni Orta Çağ unsurlarını tartışarak çağdaş edebiyatta Orta Çağcılığın nasıl bir yere sahip olduğunu incelemektedir.

Introduction

For a long time, art, literature, and even the world of entertainment have presented products that have mingled with medieval figures, which could be interpreted as yearning for medieval times or finding a new way to comment on the contemporary problems. Nowadays, the fantasy genre in popular culture appreciates miracles, magic, monsters, knights, gothic castles or supernatural phenomena related to the medieval period. Umberto Eco points out this increasing interest in the medieval world in contemporary literature, as "neomedievalism," which is the revival of medievalism from the 19th century. Within the context of neomedievalism, either a medieval story is re-narrated, or a new plot set in a contemporary world is elaborated with medieval elements. In literature, especially, the fantasy genre often covers all these features, moreover, by distracting readers, it makes them evaluate their own period from a critical distance. The 20th century specially created significant space for fantastic works that have gained in popularity. Like the 19th-century author William Morris, many 20th-century writers such as C. S. Lewis and J. R. R. Tolkien have contributed to the fantastic genre with their works, including medieval elements. Within this context in the 20th century, works became a bridge between the medieval period and the contemporary period. Among the works establishing a tie between these periods, the Arthurian sagas have a significant place. In addition to the love triangle among Arthur, Lancelot and Guinevere, the quest for the Holy Grail is one of the most popular sections that is re-narrated in contemporary literature.

Naomi Mitchison's fantastic novel *To the Chapel Perilous* is one such reinterpretation of the Grail story. Even though Mitchison mostly stays loyal to the original Grail narrative, she embellishes the story with some anachronistic figures and details that parallel the contemporary period. Journalism is the most striking insertion in her reinterpretation of the Arthurian legend, through which she adds journalistic perspectives and creates an Arthurian world where the press companies have a voice. In doing so, Mitchison draws attention to the attitude of the 20th-century British press companies. The aim of this paper is to discuss how a fantastic work created with a medieval setting becomes a way to criticise authorities, and why Mitchison chooses to reinterpret a medieval story with contemporary details.

Fantasy and Neomedievalism

Mitchison often develops stories set in different periods of time. She prefers moving her readers away from his or her own time and reality. Historical fiction set in ancient times and contemporary times simultaneously, or those exploring nostalgic themes like Arthurian quests and witchcraft, or science fiction handling time travelling are the genres that

Mitchison chooses in her writing. The common point of many of her works is that she integrates her political views into these works. Evidently, for her, writing is an intellectual revolt against fascist and dictatorial governments. As a socialist, Mitchison addresses the perceived misdeeds of authorities by creating a fictional world. In doing so, she benefits from her own experiences. The author had the chance to observe the politics of governments during World War II, and being a journalist and diarist of wartime provided her with a critical perspective to evaluate the circumstances. She was a part of the mass-observation project. In 1937, within the scope of this project, the 500 mass-observers, both trained and untrained, half of whom were women, were requested to record the everyday life of the local people. After the outbreak of war in 1939, diary keepers sent their full and complete diaries to the British Government (Meschia, 2010, p. 2). Therefore, Mitchison began to write her diary as a mass-observer during the wartime, which provided her with insight into both the conditions of the civilian population and the chaos caused by the authorities. To criticise the wrongdoings of those authorities, she usually creates fantastic worlds where realities of our world take place in the form of supernatural elements and imaginary characters. Since, as Miéville notes, "*fantasy is in some systematic way resistant to ideology or rebellious against authority*," Mitchison benefits from the fantasy genre in *To Chapel Perilous* to draw readers' attention (Miéville, 2009, p. 242). The fantasy genre is usually characterised by supernatural elements in a work. Fantasy includes mysterious and magical elements, yet it is not limited to these units. Supernatural elements are blended with realistic details. Thus, defining fantasy could not be limited to the parts that do not fit the real world. According to Charlotte Burcher et.al., fantasy has a comprehensive definition highlighting both fantastic, in other words, abnormal elements, and normal elements. They state,

> While there are many definitions [of fantasy], a generous approach to the genre includes any work that contains magic or other elements that cannot be understood by the rules of reality. It also includes largely realistic works set in imagined variations on certain historical periods - the *medieval* era in particular (2009, p. 227). [my emphasis]

The attention to "the rules of reality" reveals the common understanding of the fantasy genre. Those rules are generally ignored in medieval texts; the world of the medieval narratives is composed of 'unreasonable' characters, setting, animals, or quests. All these elements allow the works to be categorised under the heading "*epic high fantasy*," which becomes the most common type of fantasy after Tolkien's *Hobbit* and *the Lord of the Rings* (Bucher et al., 2009, p. 227). Epic high fantasy, with its magical atmosphere, is fed by neomedievalism, one of the essential spirits of fantastic works. Like the other types of fantasy, epic high fantasy presents escapism for readers.

Mystical and supernatural works open a new portal to a carefree place for readers. Similar to medieval romances, contemporary fantastic works are accepted as escape fiction. Fantasy helps readers avoid the reality of their world. Particularly, taking readers to the past by offering a universe that readers are not familiar with is one of the functions of fantasy. Daniel Baker, in his article "Why We Need Dragons," discusses the importance of the past in such works: "*the realist strategy does not, and cannot, fully engage the reader. By going past reality, by plunging through and beyond it, fantasy can offer an interesting, at times disturbing, perspective*" (2012, p. 437). Realism related to their time no longer satisfies readers, and thus they prefer engaging with narratives of the distant past. As the unfamiliar setting of medieval towns meets fantasy, and as fantasy gains more popularity, medieval themes and elements attract more interest. The relation between them contributes to the medievalism movement of the 19th century, and neomedievalism of the 20th and 21st centuries.

Mitchison's Use of Fantasy in the form of Neomedievalism

Neomedievalism binds past and present. Yet, this bridge does not offer an insight into the past for all time, it could bring the present to light. According to Kaufman, "*[n]eomedievalism finds a way of clinging to the past by rejecting the 'history,' the alterity, the time and space that separated it from its desired object and bringing it into the present*" (2010, p. 3). As is pointed out, neomedievalism is an alternative way to revive the past. However, to say 'history repeats itself' is misleading. In *To Chapel Perilous*, Mitchison, by reinterpreting a notable medieval quest, explores a problem related to reaching the future. The Grail legend is a story that stands the test of time. The medieval specialist Juliette Wood emphasises that *"[a]s a symbol of personal transformation and cultural renewal, it [the Grail story] continues to fascinate a particular corner of the publishing industry*" (Wood, 2008, p. 168). Therefore, by reinterpreting the Grail legend with the modern figures, Mitchison's novel serves the same purpose, and regarding the story "as a symbol of personal transformation" she individualises the legend. Mitchison creates her own Grail story, to criticise the wrongdoings of the contemporary press.

With regard to her own observation, she is familiar with the role of media in the society and the power of the authority on media; hence, as she states in *The Moral Basis of Politics*, Mitchison "*gives voice to the unsaid and unseen, those subversive elements which exist in the unmapped margins of social space*" (qtd. in Amey, 2004, p. 70.) During her visit to Vienna in 1934, she had a chance to observe the press and the broadcast media in a wartime and witnessed that the journalists were not totally free to reveal the truth. Moreover, in Britain the censorship trials (from 1928 to 1935) against the writers seem to affect the media, as

well; in her diary, Mitchison states that it was not easy to reflect the facts in the papers: they were supposed to be careful about which topic they would touch upon or ignore. The author emphasises that the journalists, were far from reflecting the "pure" facts, by saying *"[s]o odd, this newspaper world-writer, and yet how unlike highbrow writer! Applied writing. But can writing be 'pure', like 'pure' science?*" (qtd. in Benton, 1990, p. 98). Since the journalists of the period could not write the bare facts, Mitchison took on a task as a reporter and wrote down whatever she had witnessed. Accordingly, in her only Arthurian novel, To the Chapel Perilous, she could develop the Grail story by inserting the views of Dalyn and Lienors, who are rival reporters in pursuit of the knights' quest for the Grail.

By way of adding reporters and newspapers to a medieval setting, the author uncovers a significant element of fantasy, which is anachronism. In his article, "The Politics (If Any) of Fantasy," Brian Attebery reveals that fantasy commonly reconstructs medieval villages with anachronisms he emphasises the use of anachronism in fantasy as follows:

> But the more important function—dare I say political function—of creative anachronism occurs when you take a little bit of the Middle Ages and plop it down in the midst of freeways and shopping malls. The contrast, the disjunction, transforms the present (1991, pp. 15-16).

Creating a medieval setting in works often brings anachronism. In the novel, the reporters Lienors from the *Camelot Chronicle* and Dalyn from the *Northern Pict*, are on the trail of the knights in search of the Holy Grail, which offers a natural anachronism to readers while Mitchison veils her criticism of the contemporary British press. According to Alan Lupack, *To the Chapel Perilous* "*is also a satire of power and the manipulation of information*" and it presents an "*anachronistic portrayal of Arthurian story*" and "*postmodern skepticism about the reliability of a received story*" (2001, p. 140). The deception of the press in an imaginary medieval setting paves the way for alienation. While readers escape from their reality, they are aware of the fact that those anachronistic details with the period are used to draw attention to the problems of their time. The existence of the press and the way the reporters spread the news illustrate the quest of knights of Arthur's.

In the original Grail story, narrated in *The Vulgate Cycle*, a reflection of the Holy Grail appears over the table during a Round Table meeting. Thereupon, the knights are summoned to find the Holy Grail; they are supposed to bring it to Camelot, where it belongs according to Arthur. The quest of all knights begins, and they travel many lands. However, at the end of the quest, it is Galahad, son of Lancelot, who finds the Holy Grail and brings it to Camelot. The quest does not end with the finding. Arthur and others decide to take the

Grail to the holy land, Sarras[1], since they believe it is not in situ. When they come to Sarras, the Grail is lifted up to the sky through a light, which is interpreted as God's will. After Galahad completes the mission, he dies in Sarras. Unlike this well-known version of the story, *To the Chapel Perilous* introduces more than one Grail, and every knight in the quest finds his own Grail, so the mission of the reporters is to find out which Grail is real. They decide to visit the five major knights, namely Gawain, Lancelot, Perceval, Bors and Galahad. Moreover, Mitchison introduces different aspects of each Grail; Gawain's Grail is an old-fashioned cauldron of plenty; Lancelot's is a silver cup healing people, that actually originates from Lancelot's healing of Sir Urry in Sir Thomas Malory's version of the Arthurian legend; Perceval's is a shining stone which spills gold; Bors' Grail is the dish of the Last Supper, used at the harvest; and finally Galahad's Grail is a vessel which frees the souls. In fact, although there are many other knights from the different European countries, Lienors and Dalyn prefer to announce that the real Grail has been found by one of these English knights because of their alliance with England.

> [T]he watchers were quiet determined not to have foreigners. After all, if the Grail had come to Britain, then British it was going to stay, part of Arthurian way of life. If you denied that, then you denied the whole purpose and pattern in everything and who would bother to read the papers then? (Mitchison, 1999, p. 22)

Thus, in order to meet the expectations of the English readers and to prevent common people from searching for new Grails, they decide to write a story in which only one real Grail is held in Britain, and they think that "*it wouldn't be a story if there was more than one*" (Mitchison, 1999, p. 24). The existence of the press in a medieval world presents a political criticism, which is essential for the fantasy genre. According to Attebery, "*[d]eliberately invoking such anachronisms is often seen as a political act*" and escapist fiction provides a basis for criticism through fantasy (1991, p. 10). As is seen in *To the Chapel Perilous*, Mitchison underlines the twisted news announced by Lienors and Dalyn to draw attention to the false politics of the 20th-century British press. The narrative strategy of Lienors and Dalyn is a sort of misleading representation; by twisting the facts, they try to make people believe in their story. Dalyn gives the main points of their job: "*once we've made our choice I'd advise all the others to keep quiet. If they think they've got a Grail, keep it in the family [...] until everyone believes our story, and then there'll be no danger*" (Mitchison, 1999, p. 31). When the unknown hermit living close to the Chapel Perilous

[1] A legendary place believed to be somewhere in the Middle East.

approves, the reporters will make certain which one is announced as the true Grail and who will be 'the Grail winner.' They will not announce every knight who has found a Grail.

The newspaper companies of the 'Dark Ages' reveal 'what is real' according to their interest. Such misconduct gives prominence to how the press works not only in a fictional world, but also in the contemporary world. At this juncture, the reason behind the use of medievalism assumes importance. There are several ways of benefiting from medieval elements. In his essay, "Dreaming of the Middle Ages", Umberto Eco specifies the ways of dreaming of the Middle Ages: they are, namely, the Middle Ages of pretext, ironical revisitation, barbaric age, Romanticism, philosophia perennis or neo-Thomism, national identities, Decadentism, philological reconstruction, the so-called tradition or occult philosophy, and expectation of the Millennium. He thinks that "*before rejoicing or grieving over a return of the Middle Ages, we have the moral and cultural duty of spelling out what kind of Middle Ages we are talking about*" (Eco 1986, p. 72). For Mitchison's novel, there is a return to "*the Middle Ages as the site of an ironic revisitation*" (Eco, 1986, p. 69). Mitchison uses the Arthurian world ironically to demonstrate that the authority employs methods that are reminiscent of the 'Dark Ages.' In the novel, the finding of a Grail by every knight is a twisted detail used to show how hard it is for journalists to find and report the facts in every period. Unlike the other Arthurian novels, which focus on the magnificence of King Arthur and his Round Table, Mitchison's work presents an ironic narrative which depicts an Arthurian world in which the facts are covered up.

Mitchison, as a prolific writer of over eighty books, usually deals with social issues. In her works, she presents her observations to the reader and in doing so, she reflects her thoughts about what is happening within society. As her biographer, Jill Benton even states, "*[h]er children's books are not as naïve as she deceptively makes them appear. They usually have a social message, […] Naomi's writing was so sufficiently subtle that her didactic intention was seldom noticed*" (Benton, 1990, p. 42). *To the Chapel Perilous*, which is categorised as a children's book by certain critics, is regarded as a complex vehicle for social critique because the author demonstrates that the present authoritative figures decide what will be said and what will be seen in the papers. In the novel, the reporters Lienors Blanchemains, from Merlin's *The Camelot Chronicle*, and Dalyn, from Lord Horny's *The Northern Pict*, are developed in line with the understanding of the 20th-century journalists. In her interview with Raymond H. Thompson, an Arthurian scholar, Mitchison states that "*[t]he characters in the novel are based very much upon the people working for* The Guardian *newspaper at that time, which was the 1950s*" (Thompson, 1989). *The Guardian*, known as the Manchester Guardian in those years, chased Britain's international projects and was

one of several newspapers that could report against the government and its international policies[2]. Like the reporters of *The Guardian*, Lienors and Dalyn, visit different districts following the knights for the purpose of seeking the truth about the Grail. The distance and the inadequacy of technology are the major obstacles to transmitting the news. Dalyn, as a reporter aware of what is happening around him, expresses the difficulties in his job: "*[w]e've got two things to deal with […]. Space and time. […] We're long way from what is actually happening. […] in that distance anything can happen. […] We're always having to translate quickly from the doer to the reader and we can't help going wrong there"* (Mitchison, 1999, pp. 140-141).

Despite all problems related to distance, Mitchison does not neglect the role of the subs (subeditors) in reporting the news. In fact, the reporters in Camelot do not try to find out the facts but pursue the best story which the editors will countenance publishing as the story of the real Grail winner. As their search evidently shows, the facts and "*what is reportable*" depend on the editors' appreciation, which is what Mitchison finds unacceptable in the 20th-century journalism (Obermier, 2005, p. 203). Thus, the novel, as Robert W. Barber states, "*is in one sense a witty diatribe on the craft of the journalist*" (Barber, 2004, p. 322). Eventually, the author, by returning to a medieval story with anachronistic details, shows her ability to fuse mythic structures with contemporary concerns.

As mentioned above, the novel is a representation of the 20th-century press. Mitchison's words in her diary, clarify why she does not approve of the attitude of the contemporary newspapers. When she lost her interest in newspapers and periodicals, which were negligent about what was happening in Vienna, she writes "*[t]hese dear little papers that are willing to call one a genius when one's writing fiction –words that they don't need to take action about- but won't have anything to do with one's writing something but really matters!*" (qtd. in Benton, 1990, p. 99). She points out that the press chooses what they report based on the actions they might need to take or criticism they will face. In a similar way, in the novel, the news is published after the knights reveal the nature of journalism in Camelot. During the visit to the Castle Bran de Gore, where Dalyn and Lienors observe Sir Bors' Grail, Sir Bors' father-in-law King Barn passes away. The papers focus only on the death of the king; there is nothing about Sir Bors' Grail. They prefer not to report anything related to the Grail: in the words of Lord Horny, the owner of the *Pict*, "*anything setting people thinking*" (Mitchison, 1999, p. 72). In this world, there is no place for "thinking".

[2] For further information see, Michael J. Turner, (2009), *British Power and International Relations during the 1950s: A Tenable Position?* Lexington Books, and Gary D. Rawnsley, (1999), *Cold-War Propaganda in the 1950s*. Macmillian Press.

Moreover, the control of the Church over the press is depicted through the same story, in which Canon de Gofyn, on behalf of the Archbishop, wants Merlin to suppress the death of the King and to announce a contrived story about how the sister of Sir Peredur has given her blood to a woman with leprosy to distract the reader. The assistant of Merlin, Ygraine la Grande, clarifies that "*if they [the Church] don't get what they want, they'll withdraw their contributions*" (Mitchison, 1999, p. 108). As it can be seen, the novel reveals that people know as much as the authority wants them to, and the newspapers are forced to obey its will in order to survive.

Mitchison speaks of the press companies taking a political side, as well. The Guardian supports the left-wing, while the *Daily Mail* and *Daily Telegraph* are on the side of the Conservatives. Consequently, the *Camelot Chronicle* and the *Northern Pict* also take political sides instead of reporting the news objectively. While the *Camelot Chronicle* is on the side of King Arthur, the *Northern Pict* opposes Arthur. The news is formed according to its political expedience because *"[t]here's no time or space for the whole truth*" (Mitchison, 1999, p. 47). *The Camelot Chronicle* is depicted as a newspaper that has the Church's support. In addition, The Camelot Chronicle is also against Sir Lancelot since the Church is against him because of his affair with Guinevere. Furthermore, the news of the Chronicle proves its subjectivity after the visit to Joyous Garde, where Sir Lancelot lives: "Camelot Chronicle's *story about Joyous Garde was a shocker. Not a word that would make anyone suppose it was Sir Lancelot's Grail. He was mentioned certainly, but a reader would think he was acting as a kind of priest for his son"* (Mitchison, 1999, p. 76). In order not to receive a rebuff from the Church, the *Chronicle* avoids any news that causes the public to sympathise with him or exalt him. On the other hand, the *Pict*'s attitude is more different from the *Chronicle*'s. Even if Lord Horny does not stand up against the Church, he always has alternative plans in case of a change in throne. He acts in compliance with the meaning of his name, which is "*what the Scots call the Devil*", and "*[h]e always impales people with his horns*" (Thompson, 1989). Even the *Pict* reporter Dalyn recognizes the malicious intent and thinks that the Pict is "*trying to stir up trouble in Camelot*" (Mitchison, 1999, p. 114). Following the result of the battle between King Arthur and his nephew Sir Modred, it seems that the *Pict* will have to rewrite their previous news.

> If Modred won that battle, […] we'll be doing a lot of re-writing of all the Arthur and Round Table stories. Modred will have to come creditably into all of them. It will also certainly be said that Sir Lancelot killed Gareth and Gaheris on purpose and attempted to kill Modred. Fairly easy to make Lancelot into a villain (Mitchison, 1999, p.176).

In addition to distorting the results of Lancelot's rescue of Guinevere from execution, the Pict is ready to overthrow the present king and his supporters in order to save and ingratiate itself with the next king. Lorn Horny's attitude is just another example of 20th-century journalism; to survive, he changes his publishing policy and takes the side of the authoritative figure.

Conclusion

In conclusion, Naomi Mitchison's work *To the Chapel Perilous* offers a remarkable criticism of the 20th-century press through the movement neomedievalism. In the novel, the fantasy genre allows the author to widen the perspective of the readers with a critical distance. The reinterpretation of the quest for the Holy Grail is harmonised with the perspective of the contemporary journalism. When the fantasy genre is considered, it is clear that it consists of farfetched elements; yet also realism is the natural part of the genre. For that reason, fantasy is generally preferred by the authors who disapprove the policies of the governments. Moreover, the supernatural world of the medieval writing inspires Mitchison in terms of composing an escapist novel reflecting her opposing view about the contemporary politics. The use of neomedievalism repurposing medieval tropes for contemporary literature offers a critical framework through which Mitchison examines the ideologies of the authorities. By illustrating how hard it is to reveal the facts and report everything that the public should be aware of, the author shows that she disapproves of the control exercised by authorities over the ways of getting informed. By way of depicting two rival reporters, Lienors and Dalyn, Mitchison accentuates that 20th-century publishing companies could report only to the extent appreciated by the authorities. In her novel, the author represents how the Church gets involved in the publishing process, or how the editors choose what they publish in accordance with their interests. Mitchison's fantastic world illustrates socio-political misconduct that she has witnessed in person and that are extremely common in her time. *To the Chapel Perilous*, as a representation of the fantasy genre, is a novel that depicts the unethical behaviour of the 20th-century press companies and takes neomedieval principles as tools to criticise the wrongs society.

Summary

The Scottish author Naomi Mitchison, known as an outspoken socialist critical of authority, deals with socio-political problems of governments in her writing. She usually produces fantastic works to cover her views on the wrongdoings of present ideologies. In 1955, she published her only Arthurian novel *To the Chapel Perilous*, which is also a noteworthy contribution to the fantasy genre, blending socio-political consciousness with imaginative storytelling. Mitchison's work occupies a political position within the 20th-century fantasy genre, not merely as a revisiting of Arthurian legend but as a complex vehicle for social critique. At the heart of the work lies a deliberate turn toward neomedievalism, a cultural and aesthetic movement that reinterprets medieval themes and symbols for modern audiences. Neomedievalism comprises literary works written in accordance with the essential conventions of medieval literary products or containing elements and figures that are

associated with the Middle Ages. Since medieval romances and fantastic works serve escapism, *To the Chapel Perilous*, as an epic high fantasy, could be regarded as escapist. Moreover, the movement, neomedievalism, is a way of yearning for the past; in other words, it contributes to nostalgia. However, Mitchison's use of neomedievalism in the novel could not be evaluated as either nostalgic or escapist. Rather, she employs medieval topics as tools for satire and subversion. The anachronistic existence of the reporters behind the knights in search of the Grail becomes a metaphorical confrontation with the moral and spiritual vacuity of contemporary British media. The novel is a means of Mitchison's criticism of the contemporary British press. Since she worked as a journalist, she witnessed the oppression over the journalist in person. Furthermore, during the World War II, for the British government, Mitchison kept diary based on the daily lives of the local people who were influenced by the war. For that reason, she knew well what the journalists announced and what was the truth. By taking these personal experiences into consideration, she added the reporters to a medieval setting in a realistic way.

In contrast to traditional Arthurian retellings that often glorify the past, Mitchison reforms the legend as a parody to criticise the present. In the novel, the media is portrayed as manipulative and superficial—an institution more interested in spectacle than truth, a portrayal which could lead readers to "think." The editors change what is real in accordance with what they want to reveal. Although each knight finds a Grail, to attract more attention, they decide to announce one "real" Grail by making up an exaggerated story. Mitchison worked as a journalist and witnessed World War II, which helped her shape the frame of her novel in detail. The portrayal of post-war society and changing conventions of the institutions reflects Mitchison's purpose in *To the Chapel Perilous*. For that reason, the press symbolises the contemporary equivalent of medieval corruption that appeared under the control of the Church. Just as the Church controls the media in the novel, so too does the government exert power over the contemporary press Within the broader context of the fantasy genre, To the Chapel Perilous stands out as a supernatural quest, but the narrative remains firmly anchored in the socio-political realities of the 20th century. Mitchison's use of fantasy serves not to distract readers as an escapist novel might, but to illuminate them. It could be said that her work paves the way for "thinking" that is blocked by the editors of the Camelot Chronicle and the Northern Pict. It is clear that, Mitchison aims to both draw attention to a problem and encourage change. Therefore, the novel serves as an intellectual revolt, aligning with her purpose of writing. *To the Chapel Perilous* is a significant work that merges the conventions of the fantasy genre with neomedievalism to underline the political problems of the present. The lens of the past provides a distance for readers, providing a new shelter to escape. Yet the reinterpretation of the Grail legend through a contemporary perspective hides a harsh criticism of the 20th-century British press. Naomi Mitchison's sophisticated use of neomedievalism allows her to critique dominant ideologies, particularly the role of the media in post-war Britain. In the novel, fantastic escapism, serving as satire, takes the form of medieval legend.

References

Amey, Michael D. (2004). Constructing a Perilous Chapel: Contesting Power Structures in Naomi Mitchison's *To the Chapel Perilous*. *Arthuriana, 14*(3), 69-80. doi: 10.1353/art.2004.0037.

Attebery, B. (1991). The Politics (If Any) of Fantasy. *Journal of the Fantastic in the Arts, 4*(1), 7-28. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/43308098.

Baker, D. (2012). Why We Need Dragons: The Progressive Potential of Fantasy. *Journal of the Fantastic in the Arts*, 23, *3*(86), 437-459. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/24353086.

Barber, Robert W. (2004). *The Holy Grail: Imagination and Belief*. Suffolk: Harvard University Press.

Benton J. (1990). *Naomi Mitchison: A Biography*. Glasgow: Pandora.

Burcher, C., et al. (2009). Core Collections in Genre Studies: Fantasy Fiction 101. *Reference & User Services Quarterly*, *48*(3), 226-231. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/20865077.

Eco, U. (1986). *Travels in Hyperreality: Essays*. Translated by William Weaver. Orlando: Harcourt Brace.

Kaufman, Amy S. (2010). Medieval Unmoored. In *Studies in Medievalism XIX: Defining Neomedievalism(s)*. K. Fugelso (Ed.), (pp. 1-11). Cambridge: D. S. Bewer.

Lupack, A. (2001). *To the Chapel Perilous* by Naomi Mitchison; Raymond H. Thompson; *Arthur, the Bear of Britain* by Edward Frankland; Raymond H. Thompson; *Kinsmen of the Grail* by Dorothy James Roberts; Raymond H. Thompson," *Arthuriana*, *11*(4), 139-141. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/27869700.

Meschia, K. (2010). Naomi the Poet and Nella the Housewife: Finding a Space to Write from The Wartime Diaries of Naomi Mitchison and Nella Last. *Miranda 2*. doi: 10.4000/miranda.1238.

Miéville, C. (2009). Cognition as Ideology: A Dialectic of SF Theory. *Red Planets: Marxism and Science Fiction*. Connecticut: Wesleyan University Press.

Mitchison, N. (1999). *To the Chapel Perilous*. Oakland: Green Knight Publishing,

Obermier, A (2005). Postmodernism and the Press in Naomi Mitchison's *To the Chapel Perilous. Studies in Medievalism: Postmodern Medievalisms XIII 2003*. R. Utz and J. G. Swan (Eds.). Cambridge: D. S. Brewer.

Thompson, Raymond H. (1989). Interview with Naomi Mitchison. *Robbins Library Digital Projects*. Accessed April 28, 2016. Retrieved from https://d.lib.rochester.edu/camelot/text/interview-with-naomi-mitchison.

Wood, J. (2008). *Eternal Chalice: The Enduring Legend of the Holy Grail*. New York: I. B. Tauris & Co.

PRACTICES OF GREEN COLONIALISM AND ECOLOGICAL APARTHEID IN THE MIDDLE EAST*

ORTADOĞU'DA YEŞİL KOLONYALİZM VE EKOLOJİK APARTHEİD UYGULAMALARI

Ayşe YAŞAR
Dr., ayseayseyr@hotmail.com

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 29 Aralık 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 25 October 2024
Date accepted: 29 December 2024
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Yeşil Kolonyalizm; Ekolojik Apartheid; Ortadoğu; Neokolonyalizm; Çevre

Keywords
Green Colonialism; Ecological Apartheid; Middle East; Neocolonialism; Environment

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.8

Öz

Green Colonialism is a colonial method that works the colonial power's own interests in the lands it wants to benefit from and is featured by non-environmental practices. Ecological apartheid is the colonial power's combination of environmental colonial policies with apartheid practices targeting areas inhabited by a certain group. This research analyzes the practices of green colonialism and ecological apartheid in the Middle East. Some Middle Eastern countries and societies have been subjected to green colonialism and/or ecological apartheid policies domestically or internationally. Therefore, the aim of this research is to create a general framework that includes the Middle East for the issues of green colonialism and ecological apartheid. Firstly, the concepts of green colonialism and ecological apartheid will be explained. Israel's practices in the Palestinian lands, oil extraction by Western companies in the Middle East and unequal policies and practices in the internal functioning of Middle Eastern countries will be analyzed within the framework provided. In addition to books and articles, memoirs, newspapers and news websites, international agreements and reports by institutions and organizations were used in data collection. The theoretical framework used in the analysis of the data is based on postcolonial and critical geopolitical approaches. These are, respectively, a critique of colonial discourse where knowledge and power are produced together, and a method of critical geopolitics that takes into account the individual, society and environment and analyzes these critically. This research questions whether certain policies and activities, both domestic and international, in countries with a colonial past, are colonial practices or serve colonial approaches. It is concluded that there is a need to update international agreements to prevent these policies and practices; allow the international justice mechanism to operate accordingly; domestic environmental laws should also be regulated and implemented.

Abstract

Yeşil Kolonyalizm sömürgeci gücün yarar elde etmek istediği topraklarda kendi çıkarlarına hizmet eden ve çevreci olmayan uygulamalarını ifade eden bir kolonyal yöntem olarak tanımlanabilir. Ekolojik Apartheid ise sömürgeci gücün, uyguladığı yeşil kolonyal politikalarını belli bir toplumsal grubun yaşadığı bölgelerde uygulayarak ayrımcı politikalarla birleştirmesini ifade etmektedir. Bu araştırma Ortadoğu bölgesindeki yeşil kolonyalizm ve ekolojik apartheid uygulamalarını analiz etmektedir. Ortadoğu ülkeleri ve toplumlarının bir kısmı içeriden veya dışarıdan birtakım yeşil kolonyalizm ve/veya ekolojik apartheid politikalarına maruz kalmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, yeşil kolonyalizm ve ekolojik apartheid konularında Ortadoğu bölgesini içine alan genel bir çerçeve oluşturmaktır. Bu makalede ilk olarak yeşil kolonyalizm ve ekolojik apartheid kavramları açıklanacak; İsrail'in Filistin topraklarındaki uygulamaları, Batılı şirketlerin bazı Ortadoğu ülkelerinde yürüttüğü petrol çıkarım faaliyetleri ve bölge ülkelerinin iç işleyişinde geçerli olan bazı eşitsiz politikalar ve uygulamalar yeşil kolonyalizm ve ekolojik apartheid kavramları çerçevesinde analiz edilecektir. Bu araştırmada veri toplamada genel bilimsel literatürü oluşturan kitap ve makaleler yanında hatıratlardan, gazete ve haber sitelerinden, uluslararası antlaşmalardan ve kurum ve kuruluşların raporlarından yararlanılmıştır. Verilerin analizinde kullanılan teorik çerçeve; birey, toplum ve çevreyi dikkate alan ve meseleleri kritik bir açıdan analiz eden eleştirel jeopolitik yaklaşımı ile birlikte bilgi-güç üretiminin birlikte yürütüldüğü sömürgeci söylemin eleştirisine dayanan postkolonyal yaklaşıma dayanmaktadır. Bölgenin özellikle kolonyal geçmişe sahip ülkelerinde, içeriden ve dışarıdan gelen birtakım politika ve faaliyetlerin kolonyal uygulamalar olup olmadığının, kolonyal ve ırkçı yaklaşımlara hizmet edip etmediğinin sorgulanması; uluslararası sözleşmelerin bu politika ve uygulamaları engelleyecek şekilde güncellenmesi ve uluslararası adalet mekanizmasının bu şekilde işletilmesi; ülke içi çevre yasalarının düzenlenmesi ve uygulanması gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

* A different version of the abstract of this study was presented "VI. International Congress on Geographical Education" held at Istanbul University in Istanbul, Turkey, on September 19-22, 2024.

Introduction

The concept of decolonization generally refers to the process and phenomenon characterized by the gradual independence of colonies held by colonial states after World War II (Britannica, 2024). This process, accompanied by a series of wars of independence, resulted in colonial Western powers recognizing the independence of their colonies. However, did the process of decolonization, which marked the end of official colonialism, also signify the end of the exploitation activities of colonizers who continued to benefit from their colonies in various fields, particularly in the economy? The new phase initiated with decolonization revealed that while the classical colonial period had ended, colonial activities persisted in other forms. According to Nkrumah, these new forms of colonialism, termed neo-colonialism, represent the worst type of imperialism because, unlike classical colonialism, the colonial powers did not assume any responsibility for their new activities in the colonized countries. The newly independent states that emerged from the disintegration of large territorial units and the granting of independence were actually structures that were incapable of standing on their own. Therefore, it was dependent on its former colonial country, especially economically and financially (Nkrumah, 1970, pp. xi, xiii; Betts, 2012, p. 28).

After the end of World War I, the Middle East was also affected by the colonial powers' race to acquire colonies. During this period, the world's largest colonial power, Britain, played a crucial role in the disintegration of the Ottoman Empire and the emergence of new colonial units in the Middle East. The territories of the Middle East, such as present-day Iraq, Palestine, Egypt, Jordan, and the Gulf Arab countries, came under the mandate and administration of Britain. Britain, which generally governs these countries with a high commissioner and officials/advisors it appoints to the country's state administration bureaucracy, has withdrawn/had to withdraw from the region since World War II. As a result of declarations of independence of the countries in the region and their policies towards nationalization, Britain's privileges in the region have decreased. However, it is difficult to say that these privileges have ended. Because Britain and other Western powers that entered the region continued and developed some of their relations with the countries in the region. The development of economic and political relations are a reminder of the colonial past, although this has manifested in different ways after independence, that is, with neocolonial methods. One of these is the oil trade and the oil extraction carried out in the region by Western companies.

Not only the former colonized states, but also Israel*, which is a legacy of Britain's colonial presence in the Middle East, provides numerous examples of green colonialism through its activities in Palestinian territories. These examples range from concealing the expansion of Israel's occupation in Palestinian territories behind environmental intentions to rendering the areas inhabited by Palestinians environmentally unhealthy. All these instances of green colonialism target Palestinians and inherently encompass ecological apartheid policies.

Since the withdrawal of former colonial powers such as Britain and France from their colonies in the Middle East, countries in the region have been governed by one-man regimes that operate with oppression and authoritarianism. Some activities of these authoritarian regimes increase the pressure on society while also harming the environment. Sometimes these activities are hidden behind environmentalist intentions. Sometimes, ecological apartheid practices discriminate against certain groups of the population and are combined with environmental policies.

The theoretical framework of this study is based on the perspective of critical geopolitics, which approaches classical geopolitics critically. While traditional-classical geopolitics is state-centered, interest and power-oriented, and provides explanations and analyses that ignore the individual, society and environmental aspects of events, critical geopolitics, on the other hand, problematizes the statist power understandings in social sciences and positions itself away from the state-centered analysis of world politics, and instead attaches importance to the individual, society and environmental aspects of events (Kuus, 2017, p. 8). Classical geopolitics, which cannot be very impartial in terms of being full of explanations in line with the goal of states or empires to achieve world domination, is imperialist and colonialist in this respect. Tuathail (2005, pp. 41-42) attributes this feature of classical geopolitics to its depoliticization of issues such as militarism, regional expansionism and imperialism by depicting them as natural processes. Thus, classical geopolitics and some of its theorists served the colonization of the world by colonial powers. Therefore, like Foucault, Tuathail and Agnew state that geography and therefore geopolitics are a derivative of the power/knowledge relationship as a discourse (Tuathail, 2005, p. 46; Tuathail & Agnew, 1992, p. 192). Critical geopolitics, on the other hand, deconstructs the knowledge produced by classical geopolitics in line with the power/knowledge relationship by accepting it as biased knowledge. Thus, it opens up the discussion for geographical and geopolitical knowledge produced by classical geopolitics, which is claimed to be scientific

* In this article, when Israel's colonial activities are mentioned, what is meant is not classical colonialism, but settler colonialism, that is, occupation.

and objective. Additionally, this study benefits from the postcolonial perspective, which argues that knowledge/power production is carried out together (Ryan, 2004, p. 473).

This research is a study of critical geopolitics that examines the concepts of green colonialism and ecological apartheid in the Middle East within the context of neocolonialism. Therefore, in the first part, the concepts of green colonialism and ecological apartheid will be explained, and in the next part, a general framework will be drawn by presenting examples of green colonial and ecological apartheid policies in the Middle East.

GREEN COLONIALISM AND ECOLOGICAL APARTHEID

> To the northwest of Ramallah, near the village of Jibiya, there is a large, green space that has long provided Palestinians living in the area a rare escape from the hustle and bustle of the dense population centres of the occupied West Bank.
>
> In recent years, however, Palestinian families visiting this forested space for picnics and nature walks started to be harassed and pushed out by armed settlers backed by Israeli soldiers.
>
> According to locals, the harassment began some four years ago, after settlers established an illegal “farm outpost” in the area. The outpost, called Havat Zvi, is supposedly for cattle herding but, in practice, serves to keep Palestinian locals and visitors from freely accessing the green spaces of Jibiya (Abukhater, 2023).

In the decolonization process, accepting the disintegration of large colonial empires and the loss of their colonies since the second half of the 20th century was a difficult situation for colonial Western countries. The new solution produced to overcome this difficult situation was to recognize the independence of former colonial countries, but to continue economic and political interests in other ways. These new forms of colonialism, which will be called neocolonialism in short, transformed exploitation into a new, different and not easily noticeable form by ending classical exploitation. The neo-colonial activities, which ostensibly take the form of relations between two independent countries, mask the former colonized state's dependence on colonial forces behind the facade of global political and economic relations and the win-win principle.

The activities within the scope of green colonialism and ecological apartheid that will be discussed in this research are essentially neocolonial methods. Among these, green colonialism (green imperialism/ecological imperialism) is a neocolonial method that serves the interests of the colonial power in the countries or territories it wishes to benefit from and also refers to its non-environmentalist practices. These interests can be of different

types, from the exploitation of various underground and surface resources to land occupation. It also includes the activities of Global North countries to influence and direct the internal functioning of Global South countries by using concepts such as global climate change and environmentalism. Thus, the political, economic and social structures that have emerged since the colonial period and that create dispossession, poverty, exploitation and inequality remain intact and the same (Hamouchene, 2023, p. 30) or worsen. Another concept used to describe such activities is "green grabbing" (Hamouchene, 2023, p. 30). Sasa (2023) defines *"Western environmentalism as the weaponisation of ecological discourses and practices for the achievement of White supremacist, patriarchal, and capitalist aims"*.

Some of these activities may appear as seemingly green or natural activities, as in the example of the newspaper report on Israel's activities on Palestinian lands above, while the real purpose is the displacement of the locals and the usurpation of land. Another example is while acting with motives such as preventing global warming, reducing greenhouse gas emissions or carbon footprints in their own countries, Global North countries actually shift their environmentally harmful activities and the extraction and supply of resources they need to Global South countries; in this way, they try to minimize environmentally harmful activities and carbon emissions in their own countries (Dorn, 2022; Hamouchene, 2023, p. 30). Many other examples can be given of situations that fall within the scope of green colonialism.

The concept of ecological apartheid actually includes green colonialism policies. When the concept of "apartheid", which expresses racial discrimination, is expressed as "ecological apartheid", it means that a colonial power combines its apartheid policies with non-environmental practices and targets the places where a certain social group lives. Therefore, since the policies implemented in the form of green colonialism also include discrimination based on racism, they are conceptualized as ecological apartheid. According to Bullard *"Environmental racism refers to environmental policies, practices, or directives that differentially affect or disadvantage (whether intentionally or unintentionally) individuals, groups, or communities based on race or colour"* (Bullard, 2002). Examples of ecological apartheid can include developed countries sending their hazardous waste to developing or underdeveloped countries as a method of disposal, leaving regions inhabited by certain groups in poor environmental conditions, or, as in the case of Israel, making the areas inhabited by a particular ethnic/religious group environmentally disadvantaged and uninhabitable in order to seize areas where that group lives or to force them to leave the area. Furthermore, various activities conducted by transnational companies on the

international stage also present numerous examples of green colonialism and ecological apartheid (Bullard, 2002).

GREEN COLONIALISM, ECOLOGICAL APARTHEID AND THE MIDDLE EAST

In general, following World War II, Britain, which had to withdraw from the Middle Eastern countries under its mandate, had guaranteed certain privileges in the region before its withdrawal. Thus, Britain's interests in the region continued even after the independence of the regional countries. The emergence of the United States as the dominant power in the region, with Britain's withdrawal, also ensured the continuation of Western interests in the area. The establishment of Israel on Palestinian territory, its ongoing expansion, unconditional support for it, the maintenance of repressive dictatorial regimes in regional states, and the suppression of even minor democratic movements, the lack of a functioning legal system in most regional states, and the dominance of Western companies in oil extraction and trade, represent neocolonial forms in which colonial activities have become less visible. The situations listed here will be discussed below in the context of green colonialism and ecological apartheid.

A Tool for Israeli Occupation and Expansionism: Practises of Green Colonialism/Ecological Apartheid

Since 1948, the settler colonial and occupation activities of the state of Israel and, before that date, the Jewish National Fund and the Jewish Agency, along with many other institutions, in the Palestinian territories have continued to the present day, with increasing doses and sometimes taking different forms. Today, some of these activities are in the form of ecological apartheid and green colonialist activities. The most important of the basic goals of these activities are to expand the area under Israeli rule day by day and to ensure that the living spaces of the Palestinians become increasingly worse and uninhabitable. In addition, they are to legitimize land seizure and erase the Palestinian identity from the Palestinian territories (Sasa, 2023, p. 219). When we look for examples of green colonialism and ecological apartheid, the state where we can find the richest practices is Israel. Because, before the establishment of the state of Israel, the aim of settling Jews in the Palestinian territories and turning this place into a “Jewish Homeland” continues today with Judaization methods. According to the principle put forward by Herzl (1988, p. 142), *“We must investigate and take possession of the new Jewish country by means of every modern expedient"* is still valid today. Green colonialism activities, which are a modern-day form of these modern methods implemented by Israel, are essentially settler colonialist activities that legitimize land grabbing by using environmental concepts and claiming that they are acting with goals that seemingly prioritize the environment, as stated above.

One example of these green colonialism practices is the ongoing method employed by the state of Israel and its settlers to uproot trees belonging to Palestinians. According to the Palestinian Authority (PA) and the Applied Research Institute-Jerusalem (ARIJ), Israel has uprooted approximately 800,000 olive trees since the beginning of the occupation of the West Bank and Gaza in 1967, up until 2012 (Frykberg, 2015). Considering that trees, like buildings, cemeteries, and official institutions, serve as indicators of land ownership by the local population, it becomes evident that the primary aim of the tree uprooting activities conducted by the state of Israel or its colonial settlers is to erase the Palestinian population's mark on the land, dispossess them, and gradually seize their lands. Beside this, the olive tree being considered a historical, cultural, economic, and geographical symbol of Palestinians and Palestinian culture, is another reason why these trees are systematically targeted by the state of Israel and Israeli settlers. The uprooting of olive trees is carried out by the Israeli state and its Israeli settlers in order to build separation walls, "secure" roads, build watchtowers, place checkpoints, and make room for additional roads, in other words, to make room for Jewish expansion. The olive tree is seen by both Palestinians and Israel as one of the most important proofs of Palestinian ownership of their land. This explains Israel's violence against olive trees (Braverman, 2010).

The uprooting of olive trees belonging to Palestinians by Israel and the planting of pine trees in their place under the guise of environmentalism is an activity carried out by Israel in order to give the landscape a European appearance, to take root and establish a connection with a land that does not belong to them, to give the land its own character and to Judaize it (Malik, 2023; Braverman, 2010). Tree planting activities have been one of the main methods by which the Jewish National Fund has tried to collect funds and support for decades. The guise of environmentalism is apparently used as a "greenwashing" method, and in fact, the aim is to Judaize and Israeliize the Palestinian territories (Balsam, 2011, p. 90). Moreover, these greenwashing methods and discourses are not new. Indeed, Israel's first president, Chaim Weizmann, said, "*It seems as if God has covered the soil of Palestine with rocks and marshes and sand, so that its beauty can only be brought out by those who love it and will devote their lives to healing its wounds"* (Weizman, 1949, p. 458; Said, 1992, p. 85), thus essentially expressing that the Palestinian lands are barren, neglected and idle, and that they are the ones who will give it new life (Braverman, 2009, p. 335), thus giving colonialist activities a green-environmentalist character. In carrying out these activities, the Jewish National Fund presents itself simply as an environmental organization and takes part in the ongoing colonization of the Palestinian lands (Balsam, 2011, p. 90).

Another example of Israel's green colonialism and ecological apartheid policies is its storage of solid waste, wastewater, and hazardous waste onto Palestinian territories, as well as establishing waste recycling facilities in those areas. According to a report prepared by B'Tselem, an Israeli human rights monitoring organization:

> Abusing its status as an occupying power, Israel has set out less stringent regulations in industrial zones in settlements and even offers financial incentives such as tax breaks and government subsidies. This policy has made it more profitable to build and operate waste treatment facilities in the West Bank than inside Israel.

According to B'Tselem's research ("Made in Israel", 2017), there are at least fifteen waste processing facilities belonging to Israel in the West Bank. These facilities process waste coming from Israel, and four of them process hazardous waste such as solvent waste from the pharmaceutical and chemical industries, biological and medical waste, electronic and metal waste, and oil waste. In this region, Israel does not allow Palestinians to establish their own waste treatment facilities, while exempting Israeli facilities in the region from recording or reporting their external impacts/damages ("Made in Israel", 2017; Ashly, 2017).

In addition to the ecological apartheid practices carried out by the state and industry, it is essential to consider those conducted by illegal settlers. For example, in July 2024, illegal settlers polluted the water of the El-Auja Spring north of the city of Jericho in the West Bank by dumping waste into it, rendering it unusable and depriving local Palestinians of clean drinking water. Israeli state officials have remained silent on these practices, which pose both health and environmental risks ("Israel settlers dump", 2024).

Another example of Israel's green colonialism and ecological apartheid policies is its implementation of separation walls. The kilometers-long separation walls constructed by Israel between Palestinian areas and its own territory are built in such a way as to leave significant portions of Palestinian land on the Israeli side, thereby annexing those lands, while also obstructing Palestinians' access to their lands and water resources. Sixty percent of the Palestinian lands left to Israel are lands with water resources, high-quality soil, and cultivated and wild medicinal plants. These lands on the Israeli side of the wall are the basic source of income for Palestinians. The construction of separation walls on these lands, which restrict access to their rightful owners, has led to the uprooting of many trees and crops, soil degradation, erosion, and adverse effects on the living beings in the region (Abdallah & Swaileh, 2011, pp. 552-553).

One of Israel's practices that fall within the scope of green colonialism and ecological apartheid is dumping its waste, especially hazardous waste, on Palestinian lands. The dumping of these wastes by Israeli trucks into Palestinian lands pollutes the soil and water, slowly poisoning the people living in the region and endangering their lives (Frykberg, 2008). The dumping of waste in Palestinian areas by both Israeli industrial facilities and illegal settlers is a clear example of ecological apartheid. For example, a recent study by the Norwegian Refugee Council (NRC) found that the illegal discharge of untreated wastewater from Israeli settlements into the Palestinian lands in the occupied West Bank has caused devastating environmental and economic problems. Wastewater, including sewage and animal waste from illegal Israeli settlements damage agricultural crops and rendere Palestinian farmlands unusable. The ultimate goal of the environmental and economic damage inflicted on Palestinian lands is to displace Palestinians from their land and expropriate it. In this way, Israel uses illegal waste disposal activities to contribute to the ongoing occupation of West Bank ("West Bank", 2024). Another factor is the burning of Israeli waste by Palestinians to extract valuable materials. Furthermore, Palestinians are also significantly harmed by Israel's nuclear waste. One of the effects of Israeli waste incineration and of nuclear waste from the Dimona Nuclear Reactor near Israel's West Bank on the Palestinian population in the southern parts of the West Bank today is high cancer rates. This area's cancer rates are the highest in Palestine. Cancer rates in the occupied Palestinian are also higher than in other parts of the world. One of the anthropogenic reasons for this situation, among other reasons, is the various Israeli wastes dumped in the occupied Palestinian lands, including electrical and electronic waste, solid, liquid, toxic, hazardous, industrial and nuclear waste (Salem, 2023).

Another tool of green colonialism employed by Israel is the allocation of vast open areas belonging to local Palestinians as grazing land for Israeli settlers. In this way, Israel captures lands and indirectly displaces Palestinians. However, the Israeli state continues its occupation activities at full speed with its cooperation with illegal settlers, deliberate negligence and ignoring ("The wild West-grazing", 2022). The settlement of Israeli shepherds and their flocks in these grazing areas, the violent prevention of Palestinians' access to their lands, land grabbing and the legitimization through state inaction are the fundamental components of this process. The quote given just below the title "Green Colonialism and Ecological Apartheid" is an example of this situation. Accordingly, with this method, which is a frequently used method of land grabbing in the West Bank, Israeli settlers who settle in the area they want to seize through shepherd outposts and agricultural farms prevent Palestinian locals from freely accessing their lands, pastures and green areas (Abukhater, 2023). The methods of "daily terror" (Mohar, 2023) used by settlers to evict Palestinians

from their homes, lands, pastures and living spaces, such as herding their sheep into Palestinian fields, blocking roads, denying local Palestinians access to water, killing animals and entering homes in the middle of the night, all serve the purpose of land grabbing in the West Bank and driving Palestinians out of their lands. One of the areas where this method is applied is the Oppenheimer outpost, a settlement established in mid-June 2023 north of the town of Deir Istiya by Hadar Oppenheimer, the head of the Land Department in the Samaria Regional Council. Following the establishment of tents and a sheep pen, dozens of sheep were brought to the area, after which Palestinians were obstructed from accessing their grazing areas, lands, agricultural lands, orchards, and other lands and began to face harassment. The grabbed town of Deir Istiya is located in the western part of the Salfit Region, covering an area of over 30,000 dunams. Most of this area is within Area C ("Havat Oppenheimer", 2024), the area whose control should eventually be transferred to the Palestinian Authority according to the Oslo Accords. On the contrary, Jewish settlements have been built on 70% of Area C and Palestinians have not been given any construction permits in this area (Digital Memory Center, n.d.). Among the settlements established in the West Bank, only four have seized more than 20,866 dunams (2,086 hectares) of Palestinian land through the systematic violence and terror methods mentioned between 2016 and 2021 (B'Tselem, 2021, as cited in Abukhater, 2023).

When discussing the practices of green colonialism and ecological apartheid, the best examples in the world can be found in Israel's practices. Unfortunately, the occupying and discriminatory policies that Israel has implemented for decades have now become genocide. While Israel and the policies that brought it into being have brought about a series of invading, settler and colonial practices since the early 20th century, green colonialism and ecological apartheid practices are only one aspect of the problem.

Green Colonialism and Ecological Apartheid Practices Implemented by Western Companies in Middle East Oil Extraction and Trade

With growing concerns about global warming and greenhouse gas emissions, the West has made commitments to gradually reduce these emissions. For instance, the European Union (EU) set a target to reduce greenhouse gas emissions by 20% by 2020 compared to 1990 levels in 2008, achieving a 32% reduction in 2020. According to a report of the European Environment Agency, with the environmental policies and measures currently in effect, it is anticipated that EU countries will reach a joint 43% reduction in net emissions by 2030. ("Climate change in Europe", 2024). However, the reduction in emissions by these countries is not a result of any significant change in fossil fuel usage. Considering that three-quarters of greenhouse gas emissions in the EU come from the burning of various

fuels (“Reducing carbon emissions”, 2023), it is evident how challenging and slow the transition to renewable energy has been.

The EU's transition to increasingly strict greenhouse gas emission policies is causing many industries to relocate to countries with looser laws on greenhouse gas emissions. This situation is called "carbon leakage" (“Reducing carbon emissions”, 2023; “Carbon leakage”, n.d.). The sectors considered to be at risk of carbon leakage have been announced by the European Union and accepted in international agreements within the union. Among the many sectors listed in the 2019 agreement as valid for the period between 2021 and 2030, those related to energy and mineral raw materials, such as crude oil extraction, coal, iron and non-ferrous minerals, chemical and fertilizer mineral mining, and quarrying, are at the forefront (“International agreements”, 2019). As it is known, the West meets its energy and mineral raw material needs largely from foreign - underdeveloped or developing - countries. The harsh measures and taxes taken within the EU to reduce greenhouse gas emissions cause industries operating in these raw materials to move to countries with looser rules regarding greenhouse gas emissions, which creates a carbon leakage situation. Therefore, most of Europe's industries that cause the most carbon emissions have physically moved outside the EU, but continue to supply products to European consumers (Bassey et al., 2023). In other words, while greenhouse gas emissions are decreasing in the Global North countries, these emissions are increasing in the Global South countries. As a result, Western countries have reduced their total greenhouse gas emissions without making major sacrifices and making major changes in their production-consumption patterns. This ultimately prevents any improvement in total emissions.

There are other examples of the substantial external dependency of developed countries on emissions-intensive resources from developing and underdeveloped countries (Baumert et al., 2019). The Middle East is a region that should be examined in this context, as it serves as a crucial raw material source for many countries in the world. In 2023, the Middle East accounted for 31.5% of global oil production (Statista, 2024). This means that nearly one-third of the world's oil production originated from the Middle East. This ratio is almost the same in other years. Therefore, the Middle East is the most important source of the world's oil supply. This current situation, in which the Middle East is the most important supplier of the oil needed by the West, was built in the 20th century by British colonialism and later American dominance in the region. Accordingly, from the mid-19th century to the second half of the 20th century, the Middle East was forcibly integrated into the global capitalist economy by Western colonial powers, especially led by the British Empire. These colonial and imperialist powers pushed and forced the economies of Middle

Eastern countries to structure themselves around the extraction and export of generally cheap and abundant resources. Added to this is the import of high value-added industrial products of the West by the countries of the region. Thus, a huge wealth transfer took place to Western colonial power centers by sacrificing ecosystems and local development. (Hamouchene & Sandwell, 2023, pp. 6-7).

Such unequal and asymmetric imperial relations continue today with different appearances. This situation ensures that an outward-looking extractivist economy based on extracting and exporting raw materials becomes dominant in these countries. Thus, food dependency and ecological crisis in these countries worsen. As a result, such a mechanism maintains the imperialist system of domination and hierarchical relations of neo-colonial character. One aspect of this unequal relationship is the unequal ecological change resulting from the Middle East region being a producer and exporter of raw materials (Hamouchene & Sandwell, 2023, pp. 6-7). These raw materials, whether they are agricultural products or fossil fuels, are obtained from natural environments. During and after this extraction process, environmental destruction and pollution occur. In addition, since raw material extraction is a capital-intensive business, it mostly requires the investment of technology, capital and knowledge by transnational companies and investors (Warnecke-Berger, Burchardt & Ouaissa, 2022). This export model has become the basic characteristic of the economy of Middle Eastern countries. In the Middle East, where oil, which is still the most consumed energy source, is very rich, this resource is mostly extracted by Western companies. Some of it is also extracted by local companies with the same goals and operating with the same operating process. As a result, the pollution during the extraction and transportation of this energy source remains in the region where it is extracted, while the energy source is exported to major industrial countries. This unequal ecological relationship creates an ecological picture in exporting countries that is the exact opposite of what Western countries are trying to do in their own countries regarding the reduction of carbon emissions, sustainability and global warming.

In fact, there have been concrete examples proving this situation in the Middle East. The news report by the BBC in 2019 regarding Iraq, one of the countries in the Middle East that stands out with its economy dependent on oil exports, is quite important in this respect. Accordingly, it has been determined through satellite images and interviews with oil field workers that BP (British Petroleum), one of the major oil companies, has been continuously using the gas flaring method in Rumaila in Basra, Southern Iraq, one of its oil production fields. Companies resort to the gas flaring method to prevent the risk of explosion while drilling for oil, to reduce the gas pressure around underground oil

reservoirs, or to avoid extra expenses when it is not economical to collect or transport the gas, etc. The gas flaring method is one of the harmful activities that contribute to climate change. For example, it is estimated that approximately 400 million tons of carbon dioxide were emitted into the atmosphere through this method in 2021. It causes cancer in people living in the area and leukemia, especially in children. Some of the children who breathe in toxic gases unfortunately lose their lives due to leukemia. The gas flaring method is against international standards and is prohibited (Pinnell, 2022). However, Western oil companies act with the maximum profit-minimum cost motive and resort to this method in some oil fields, causing great harm to the environment and people, and they do not face any sanctions by using legal and administrative gaps, especially in countries such as Iraq, where the internal system does not function regularly and the inspection is not strict enough.

The excessive amount of water required for oil extraction further exposes Iraq, which already suffers from significant water scarcity, to the green colonialism of Western oil companies. The vast quantities of water pumped by oil companies to extract oil from fields located in the extremely arid southern region of Iraq further reduce the already scarce water resources. For instance, another facility in the south used by oil companies such as BP and ExxonMobil consumes 25% of the daily water consumption of this region, which has a population of approximately 5 million (Manisera & Sala, 2023). This situation is a clear example of green colonialism.

In the above cases, the most important reason why Western oil companies do not take any responsibility for their violations is that the Iraqi state does not/cannot impose any sanctions on the company in question. Such policies implemented by Middle Eastern countries on their own lands and their own societies are clearly an ecological apartheid practice. The green colonialism and ecological apartheid practices within the internal functioning of Middle Eastern countries will be examined in the next part of this research.

Oil companies are now more conspicuous in terms of carbon emissions as a result of increasing environmental awareness and international agreements on reducing greenhouse gas emissions. Oil companies are now more visible in terms of carbon emissions as a result of increasing environmental awareness and international agreements on reducing greenhouse gas emissions. The fact that there was no decrease in the year-end oil production amounts of companies that made promises about reducing carbon emissions, ending unfriendly practices, changing business practices, and switching to renewable energy gives the impression that their environmental statements are a “greenwashing” policy. Research has shown that these companies exaggerate their limited number of

environmental practices in the advertisements they present to the public, do not mention their practices that constitute a large part of their activities and cause large amounts of carbon emissions and environmental damage, avoid giving the full amount of greenhouse gas emissions, and disproportionately highlight their limited number of clean energy investments ("Revealed: 9 examples", 2021). However, in reality, as can be seen in the Iraq example above, they continue their activities that are harmful to humans and the environment. Therefore, one of the elements that needs to be combated within the scope of combating climate change is the misleading greenwashing practices of companies.

Green Colonialism and Ecological Apartheid Practices in the Internal Functioning of Countries in the Middle East

One of these is the Saudi oil company Aramco. Saudi Arabia, one of the most sensitive regions in the world regarding climate change and one that will deeply feel the conditions of global warming ("Saudi Arabia", n.d.), is not very careful about environmental sensitivities when it comes to oil extraction and trade. In addition, methods such as gas flaring are also used. Aramco is considered "the world's largest corporate greenhouse gas emitter", with 4.3% of all emissions belonging to Saudi Aramco alone. It has been estimated that Aramco plans to produce 27 billion tons of carbohydrate equivalent greenhouse gas production with its production between 2018 and 2030. In doing so, Saudi Arabia makes it impossible to achieve the target of keeping the total warming below 1.5°C set by the Paris Agreement in 2018 ("Greenwashing files: Aramco", n.d.). It is worth noting that Saudi Arabia is conducting these activities in one of the most vulnerable regions of the world concerning global warming.

While Aramco continues these activities, it does not hesitate to make significant financial contributions to funds related to environmentally friendly structures, green growth, and sustainability. These contributions help shape environmentally friendly activities according to the interests of fund providers (Khan, 2024) and assist in greenwashing the company's non-environmental practices. However, it is evident that Saudi Arabia, and oil-rich Gulf states like the United Arab Emirates and Qatar, have no intention of limiting their oil production (Henderson, 2023, p. 277).

In the previous section, it was stated that Western oil companies operating in Iraq frequently resort to gas flaring to get rid of unwanted gases encountered during oil extraction. Iraq's environmental laws and enforcers are also responsible for the damage caused in Iraq as a result of these harmful activities of Western oil companies. According to the interview conducted by the Guardian with Walid al-Hamid, the head of the Environmental Agency in Southern Iraq, most oil companies do not take any responsibility

for limiting the harmful environmental impacts they cause in Iraq, contrary to their attitudes in other countries, and paying the fines imposed by the environmental agency is cheaper for them than taking responsibility for preventing the environmental damage they cause. In fact, most of the fines have not been paid (Manisera & Sala, 2023). The main reason for this attitude of the oil companies is that the environmental laws in Iraq are inadequate, the fines are far from deterrent, and the oil companies are not subject to any sanctions if the responsibility for the fines and damage caused is not taken. The most fundamental reason for this is undoubtedly that the Iraqi state is dependent on oil revenues from oil companies operating Iraqi oil fields. This situation makes the Iraqi state a partner in the green colonialism policies of oil companies in Iraqi territory, which harms its own people. As Bullard (2022) states, governments should take responsibility in this regard and develop policies to prevent environmental racism both domestically and internationally.

It was mentioned that a significant portion of various industrial facilities that contribute to greenhouse gas emissions and global warming have been moved to non-Western countries, including some Middle Eastern countries. In the face of the legal responsibilities and penal sanctions that these industrial facilities face in Western countries due to their activities, they are welcomed by these countries with joy when they are moved to countries where these responsibilities and sanctions do not exist or are very lax. Economic policies and country administrators that focus on financial gain before environmental sensitivities implement policies that facilitate the relocation of these industrial facilities to their countries. As a result, while the products produced are sent to Western markets, the environmental damage and carbon emissions resulting from industrial activities remain in the countries hosting the industrial facilities. Priorities such as reducing unemployment, tax revenues, foreign currency inflow and increasing export capacity cause these countries to ignore or turn a blind eye to green colonial or ecological apartheid policies implemented in their own territories.

Apart from this, in some Middle Eastern countries, especially due to their anti-democratic and authoritarian regimes, ecological apartheid policies are also encountered in places where certain religious-ethnic or other "different" groups live. In this case, the regions where the "different" group lives are deprived of basic infrastructure and superstructure services and are put in a more disadvantaged position than other parts of the country in terms of environment. For example, this can be observed in the discriminatory policies implemented for decades against the Sunnis who constitute the majority of the country in Syria.

Conclusion

Although the colonized countries gained their independence from Western colonialists with the decolonization process in the mid-20th century on, this independence remained mostly in appearance. With neocolonization, it has been seen that colonies have not gained their true independence, and that colonial ties established by imperialist countries continue in other forms. Therefore, the concept of neocolonialism explains that colonial activities continue in other forms, that is, colonialism has not ended. In this article, the green colonialism and ecological apartheid activities are evaluated within the scope of neo-colonialist activities.

By the mid-20th century, independent countries were established in the Middle East, which had been made a mandate-colony by the British Empire after World War I. Although they gained independence from Britain, neo-colonial methods continued to operate in various forms within the regional countries. Green colonialism and ecological apartheid activities, which are evaluated within neocolonial methods, are discussed in this study within the framework of the Middle East and systematized under three headings. These are: A tool for Israeli occupation and expansionism: practises of green colonialism/ecological apartheid, green colonialism and ecological apartheid practices implemented by Western companies in Middle East oil extraction and trade, green colonialism and ecological apartheid practices in the internal functioning of countries in the Middle East.

What needs to be done to reduce and stop green colonialism and ecological apartheid practices in the Middle East are essentially quite radical and comprehensive changes. However, without implementing these changes, it will not be possible for regional countries and societies to break free from their colonial ties. One of these changes is that Israel's occupation activities and settler colonial policies in Palestinian territories must now be stopped by the international system. Israel has continued its anti-human and anti-environment colonial/green colonial and ecological apartheid policies at an increasingly rapid pace without encountering any obstacles. With the events that began on October 7, 2023, Israel's green colonialism and ecological apartheid practices have also reached their peak. The only power that can and should stop it is the international community and justice institutions and the realistic sanctions to be implemented by them.

In addition, it should be questioned whether various policies and practices originating domestically and internationallyl in the formerly colonized countries of the Middle East include colonialism and to what extent they serve colonialist and racist/apartheid intentions. In addition, it is necessary to have solid and comprehensive laws (including environmental laws) that are actually implemented. In this way, green colonialism and

ecological apartheid policies coming from both inside and outside can be inspected. In addition, Western companies operating in the countries of the region should be subject to regular and strict inspections and their activities should be terminated if environmental laws are not complied with. Only in this way will it be possible to stop the green colonialism and ecological apartheid practices of Western oil companies and other companies in the region.

The most important solution against the green colonialism-ecological apartheid policies coming from the internal political structure in the countries of the region is the democratization of the countries of the region. The establishment of sound, democratic and implemented laws will also be important in this regard. The fact that the countries of the region cannot impose any sanctions on the activities of Western oil companies or other industries that are harmful to the environment and therefore to society, makes this an internal issue. The most important reason for this is that the Middle Eastern countries lack solid agricultural, industrial, and service sectors and their production, and are dependent on oil revenues from the operation of oil fields in order to survive. This essentially shows how economically fragile these countries are, how economically dependent they are on the continuation of colonial ties, and how little progress has been made to achieve economic independence after political independence. Therefore, along with the democratization of the countries in the region, the internal economic structure must also be diversified and strengthened. Only in this way can the green colonialism-ecological apartheid and generally all colonial policies and practices of Western companies be opposed.

Only if more studies are done on green colonialism and ecological apartheid practices in the Middle East and kept on the agenda, will action be taken to prevent them. However, unfortunately, the Middle East has much bigger problems today. Wars that have caused tens of thousands of people to die in the region, internal conflicts, and Israeli occupation and attacks are among them. However, upon closer inspection, green colonialism and ecological apartheid are also deeply embedded in other major problems of the Middle East. Therefore, the solution methods for other problems and the things to be done to prevent green colonialism-ecological apartheid practices are not very different from each other.

Summary

Colonialism is the act of a country seizing the lands of another country or region and using their resources for its own benefit. In addition, in the settler colonialism type, the settlement of a large number of populations in occupied lands, in other words, the theft of the homeland itself, is also involved. Many colonized countries gained their independence from the colonizing country in the 20th century, sometimes accompanied by a war of independence. However, colonialist countries continued to benefit from some of their former colonies with the neocolonial methods they produced in order to continue their various interests in their colonies. Green colonialism and ecological apartheid practices are among these methods. In addition to the definition of green colonialism,

which includes a colonial method that serves the interests of the colonial power in the lands it wants to benefit and expresses its non-environmentalist practices, it also includes the activities of Global North countries to influence and direct the internal functioning of Global South countries by using concepts such as global climate change and environmentalism. Ecological Apartheid is a concept that refers to the colonial power's combination of green colonial policies with discriminatory policies by implementing them in regions where a certain social group lives. When policies that can be defined as green colonialism also include discrimination based on racism, they are also conceptualized as ecological apartheid.

The purpose of this article is to explain the concepts of green colonialism and ecological apartheid and to examine some examples of these practices in the Middle East region. After the withdrawal of Britain and France, many new states were established in the Middle East in the 20th century. Although some of these states declared their independence, they had to continue some relations with the former colonial power. In addition to some green colonialism and ecological apartheid practices that the Middle Eastern countries were exposed to from the outside, they also produce some green colonialism and ecological apartheid policies in their internal systemic structures because they themselves are not democratic and egalitarian. In this article, firstly, the concepts of green colonialism and ecological apartheid are explained, then some policies of some oil companies in Middle Eastern countries, some of the occupation policies that Israel has been implementing since the beginning in order to exist in Palestinian lands and some unequal practices in the internal functioning of Middle Eastern countries are analyzed in terms of the concepts of green colonialism and ecological apartheid. Due to the limited number of studies that address the concepts of green colonialism and ecological apartheid within the framework of the Middle East, it is desired that this study makes a small contribution to the literature covering the Middle East region. The approach in this study within the framework of critical geopolitics also benefits from the postcolonial approach. This approach is based on the critique of the colonial discourse in which knowledge and power production are carried out together. Furthermore, this research is a study that examines the concepts of green colonialism and ecological apartheid in the Middle East within the context of neocolonialism.

Many of Israel's practices on the Palestinian lands and people, the environmentally and humanly harmful practices of oil companies in the Middle East countries, and the practices in the internal affairs of most the Middle East countries contain many examples of green colonialism and ecological apartheid. Not only the former colonial states, but also Israel, whose presence in the Middle East is entirely settler colonial and occupation-based, a legacy of Britain's colonial presence in the Middle East, also offers countless examples of green colonialism with its activities in Palestinian lands. These examples range from concealing the expansion of Israel's occupation in Palestinian lands behind environmental intentions to rendering the areas inhabited by Palestinians environmentally unhealthy. Since the withdrawal of former colonial powers such as Britain and France from their colonies in the Middle East, countries in the region have been governed by one-man regimes that operate with oppression and authoritarianism. Some activities of these authoritarian regimes contain the policies of green colonialism and ecological apartheid. In addition, Western oil companies act with the maximum profit-minimum cost motive and causing great harm to environment and people in the Middle East. This companies do not face any sanctions by using legal and administrative gaps.

Although colonialism has officially ended, what is actually happening is that it has changed its appearance and colonial policies continue in different forms and degrees. Therefore, it should be questioned whether certain practices originating from inside and outside, especially in the Middle Eastern countries, which are our subject, are related to green colonial or discriminatory intentions. For this purpose, international agreements and justice mechanisms should be expanded to prevent green colonial and ecological apartheid policies and practices. The fact that Israel's policies falling within the scope of green colonialism and ecological apartheid serve settler colonial practices, namely its occupation, should be revealed and prevented by the international system. In addition, Western or local companies operating in the countries of the region should be subject to regular and strict inspections. In case of non-compliance with environmental laws, the activities of these companies should be terminated. Only in this way will it be possible to stop green colonialism and ecological apartheid policies in the region.

References

A, B, C bölgeleri. (n.d.) Retrieved July 20, 2024 from https://dijitalhafiza.com/kavramlar-sozlugu/a-b-c-bolgeleri-2

Abdallah, T. and Swaileh, K., (2011). Effects of the Israeli Segregation Wall on Biodiversity and Environmental Sustainable Development in the West Bank, Palestine. *International Journal of Environmental Studies, 68*(4), 543-555. Doi:10.1080/00207233.2011.608504

Abukhater, J. (2023, January 4). The menace lurking in Palestine's beautiful green spaces. *Al Jazeera.* Retrieved from https://www.aljazeera.com/opinions/2023/1/4/the-menace-lurking-in-jibiyas-beautiful-greens

Ashly, J. (2017, December 5). Israel turns West Bank into a 'garbage dump'. *Al Jazeera.* Retrieved from https://www.aljazeera.com/news/2017/12/5/israel-turns-west-bank-into-a-garbage-dump

Balsam, C. (2011, May 15). Tree Planting as Pedagogy. In J. Benjamin, M.B. Levy, S. Kershnar and M. Sahibzada (Eds.). *Greenwashing Apartheid: The Jewish National Fund's Environmental Cover Up* (E-Book) (pp. 90-99). Vol. 4. International Jewish Anti-Zionist Network. Retrieved from https://stopthejnf.org/documents/JNFeBookVol4.pdf

Bassey, N., Bringel, B., Buitrago, L., Kumar, M., Naidu, K., Ramasar, V., & Svampa, M. (2023). *Beware Europe's New green colonialism.* Retrieved July 20, 2024 from https://www.rosalux.de/en/news/id/50690/beware-europes-new-green-colonialism

Baumert, N., Kander, A., Jiborn, M., Kulionis, V., and Nielsen, T. (2019). Global Outsourcing of Carbon Emissions 1995–2009: A Reassessment. *Environmental Science & Policy*, *92*, 228-236. Doi:10.1016/j.envsci.2018.10.010

Betts, R. F. (2012). Decolonization: A brief history of the word. In E. Bogaerts and R. Raben (Eds.). *Beyond Empire and Nation: The Decolonization of African and Asian societies, 1930s-1970s* (pp. 23–38). Leiden: Brill.

Braverman, I. (2010). Uprooting Identities: The Regulation of Olive Trees in the Occupied West Bank. *PoLAR, 32*(2), 237-263. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=1548592

Braverman, I. (2009). Planting the Promised Landscape: Zionism, Nature, and Resistance in Israel/Palestine. *Natural Resources Journal*, *49*(2), 317-361. Retrieved from https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1152&context=nrj

Bullard, R. (2002). Confronting environmental racism in the twenty-first century. *Global Dialogue, 4*(1). Retrieved from https://web.archive.org/web/20120426041754/http:/www.worlddialogue.org/content.php?id=179

Carbon leakage. (n.d.). Retrieved July 2, 2024 from https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/free-allocation/carbon-leakage_en

Climate change in Europe: facts and figures. (2024). Retrieved July 6, 2024 from https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20180703STO07123/climate-change-in-europe-facts-and-figures

Dorn, F. M. (2022). Green Colonialism in Latin America? Towards a New Research Agenda for the Global Energy Transition. *European Review of Latin American and Caribbean Studies/Revista europea de estudios latino americanos y del Caribe, 114,* 137-146. Doi:10.32992/erlacs.10939

Frykberg, M. (2008, March 27). West Bank faces toxic waste crisis. *Al Jazeera*. Retrieved from https://www.aljazeera.com/news/2008/3/27/west-bank-faces-toxic-waste-crisis

Frykberg, M. (2015, April 5). Environmental terrorism cripples Palestinian farmers. Retrieved August 10, 2024 from https://www.ipsnews.net/2015/04/environmental-terrorism-cripples-palestinian-farmers/#google_vignette

Greenwashing files: Aramco. (n.d.). Retrieved August 24, 2024 from https://www.clientearth.org/projects/the-greenwashing-files/aramco/

Hamouchene, H. (2023). The Energy Transition in North Africa: Neocolonialism Again! In H. Hamouchene and K. Sandwell (Eds.). *Dismantling Green Colonialism: Energy and Climate Justice in the Arab Region* (pp. 29-48). London: Pluto Press.

Hamouchene, H. and Sandwell, K. (2023). Introduction: Just in Time – The Urgent Need for a Just Transition in the Arab Region. In H. Hamouchene and K. Sandwell (Eds.). *Dismantling Green Colonialism Energy and Climate Justice in the Arab Region* (pp. 1-25). London: Pluto Press.

Havat Oppenheimer: settlers use outpost to take over Deir Istiya land with military backing. (2024, July 16). Retrieved August 10, 2024 from https://www.btselem.org/settler_violence/20240716_havat_oppenheimer_outpost_takeover_of_deir_istiyas_land

Henderson, C. (2023). Unjust transitions: The Gulf States' Role in the "Sustainability Shift" in the Middle East and North Africa. In H. Hamouchene and K. Sandwell (Eds.). *Dismantling Green Colonialism Energy and Climate Justice in the Arab Region* (pp. 275-290). London: Pluto Press.

Herzl, T. (1988). *The Jewish State*. New York: Dover Publications.

International Agreements. (2019, May 8). *Official Journal of the European Union, 62*. Retrieved August 17, 2024 from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2019:120:FULL

Israel settlers dump waste in Palestinian spring near Jericho. (2024, July 2). Retrieved from https://www.middleeastmonitor.com/20240702-israel-settlers-dump-waste-in-palestinian-spring-near-jericho/

Kuus, M. (2017). Critical Geopolitics. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies.* Doi: doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.137

Made in Israel: Exploiting Palestinian land for treatment of Israeli waste. (2017, December). Retrieved August 10, 2024 from https://www.btselem.org/publications/summaries/201712_made_in_israel

Manisera, S. & Sala, D. (2023, June 3). Iraq's oil boom blamed for worsening water crisis in drought-hit south. *The Guardian*. Retrieved from https://www.theguardian.com/environment/2023/jun/03/iraqs-oil-boom-blamed-for-worsening-water-crisis-in-drought-hit-south

Mohar, A. (2023, September 1). Settlers Have a Very Effective System for Forcing Palestinians Out of Their Homes. *Haaretz*. Retrieved from https://www.haaretz.com/israel-news/2023-09-01/ty-article-magazine/.highlight/settlers-have-a-very-effective-system-for-forcing-palestinians-out-of-their-homes/0000018a-4c1a-d775-a79a-5d9b526c0000

Nkrumah, K. (1970). *Neo-colonialism; The last stage of imperialism.* London: Panaf Books.

Oil exports from the Middle East from 1998 to 2023. (2024). Retrieved September 1, 2024 from https://www.statista.com/statistics/265311/oil-exports-from-the-middle-east/

Pinnell, O. (2022, November 12). Air pollution: Uncovering the dirty secret behind BP's bumper profits. *BBC*. Retrieved from https://www.bbc.com/news/science-environment-63560279

Reducing carbon emissions: EU targets and policies. (2023). Retrieved July 28, 2024 fromhttps://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20180305STO99003/reducing-carbon-emissions-eu-targets-and-policies

Revealed: 9 examples of fossil fuel company greenwashing. (2021, April 19). Retrieved July 2, 2024 from https://www.clientearth.org/latest/news/revealed-9-examples-of-fossil-fuel-company-greenwashing/

Ryan, J. R. (2004). Postcolonial Geographies. In J. S. Duncan, N. C. Johnson & R. H. Schein (Eds.), *A Companion to Cultural Geography* (pp. 469-484). Oxford: Blackwell Publishing.

Said, E. (1979). The Question Of Palestine. New York: Vintage Books.

Salem, H. S. (2023). Cancer Status in the Occupied Palestinian Territories: Types; Incidence; Mortality; Sex, Age, and Geography Distribution; And Possible Causes. *Journal of Cancer Research and Clinical Oncology, 149*(8). 5139-5163. Doi: 10.1007/s00432-022-04430-2

Sasa, G. (2023). Oppressive Pines: Uprooting Israeli Green Colonialism and Implanting Palestinian A'wna. *Politics*, *43*(2), 219-235. Retrieved from https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/02633957221122366

Saudi Arabia. (n.d.). Retrieved July 24, 2024 from https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/saudi-arabia

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024, June 7). Decolonization. Retrieved July 8, 2024 from https://www.britannica.com/topic/decolonization

The Wild West-grazing, seizing and looting by Israeli settlers in the West Bank. (2022). Retrieved August 13, 2024 from https://www.keremnavot.org/_files/ugd/a76eb4_9d3dee006d0e4decac505bf432bbd56e.pdf

Tuathail, G. Ó. (2005) *Critical Geopolitics.* London; Routledge.

Tuathail, G. Ó. and Agnew, J. (1992). Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. *Political Geography, 11*, 190-204.

Warnecke-Berger, H., Burchardt, H. & Ouaissa, R. (2022). Natural Resources, Raw Materials, and Extractivism: The Dark Side of Sustainability. *Extractivism,* 1. https://extractivism.de/wpcontent/uploads/2022/01/extractivism_policy_brief-1-2022-1.pdf

Weizmann, C. (1949). *Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizmann*. London: Hamish Hamilton.

West Bank: Israeli settlement wastewater destroys Palestinian lands and livelihoods. (2024, March 21). Retrieved August 16, 2024 from https://www.nrc.no/news/2024/march/west-bank-israeli-settlement-wastewater-destroys-palestinian-lands-and-livelihoods/

REACTION TO BRITISH INTERNAL COLONIALISM IN TOM PAULIN'S "THE RIOT ACT"

TOM PAULIN'İN "THE RIOT ACT" OYUNUNDA BRİTANYA İÇ-KOLONYALİZMİNE TEPKİ

Meriç DEBELEÇ
Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Yabancı Diller Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,
meric.debelec@asbu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Ocak 2025
Kabul edildiği tarih: 16 Mayıs 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 24 January 2025
Date accepted: 16 May 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Troubles Dönemi; Alegori; Hiciv; İç-kolonyalizm; Kolonyalizm; Milliyetçilik; Tom Paulin; The Riot Act

Keywords
The Troubles; Allegory; Satire; Internal colonialism; Colonialism; Nationalism; Tom Paulin; The Riot Act

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.9

Abstract

Lasting for more than three decades and causing the death of thousands of Irish people, the Troubles is a notorious historical event that took place in Northern Ireland between the 1960s and 1998. Behind the Troubles lie many social and political problems that surrounded the region for almost a millennium. These problems revolved around the conflict between England -and later Britain- and Ireland. However, different from the long lasting Britain and Ireland conflict, the Troubles made Irish people confront themselves and kill each other. The inner-conflict in Northern Ireland depended on the deep-rooted and diversified sociopolitical demarcations that resulted from English involvement in Ireland. The two sides of the conflict were Catholic nationalists and Ulster Protestant unionists. While there are many literary works and films that deal with the Troubles, this article examines the Troubles through Tom Paulin's play The Riot Act (1985). The play is written as an alternative version of Sophocles' Antigone, and it offers no dramatic differences from the original text of Antigone. Nonetheless, the cultural, political, and historical contexts behind The Riot Act suggest that it is a political allegory that deals with the problems in Northern Ireland and the issue of Irishness. Yet, the political undertone of Paulin's work hardly received the scholarly attention that is necessary to provide a new outlook towards the Troubles. Therefore, this paper argues that The Riot Act is a political allegory that satirises British internal colonialism and its policy of divide and rule, which initiated alienation, grudge, and animosity among Irish people and caused instability in Northern Ireland. To support its claim, this study grounds its theoretical foundation on Michael Hechter's theory of internal colonialism and Jurgen Osterhammel's theoretical overview of colonialism.

Öz

Kuzey İrlanda tarihinde kötü şöhreti ile bilinen Troubles Dönemi, 1960'lardan 1998'e kadar sürmüş ve binlerce İrlandalının ölümüne sebep olmuştur. Troubles Döneminin temelinde bölgeyi neredeyse bin yıldır kuşatan birçok sosyal ve siyasi problem yatmaktadır. Bu problemler İngiltere -sonradan Britanya- ve İrlanda arasındaki çatışma çevresinde dönmüştür. Fakat Troubles Dönemi Britanya ve İrlanda çatışmasından farklı olarak İrlanda halkını birbirleri ile karşı karşıya getirmiş ve birbirlerini öldürmelerine neden olmuştur. Bu iç çatışma İrlanda'daki İngiliz müdahalesinden kaynaklanan köklü ve çeşitli sosyopolitik ayrışmalara dayanmaktadır. İç çatışmanın tarafları ise Katolik milliyetçiler ve birlikçi Ulster Protestanlarıdır. Troubles Dönemini ele alan birçok edebi eser ve film bulunmakla birlikte bu makalede Tom Paulin'in The Riot Act (1985) adlı oyunu üzerinden dönemin okuması yapılacaktır. Paulin'in oyunu Sofokles'in Antigone trajedisinin alternatif bir versiyonu olarak yazılmıştır ve orijinal metinden belirgin bir farklılık sunmamaktadır. Buna rağmen, The Riot Act eserinin ardındaki kültürel, politik ve tarihsel bağlamlar, eserin Kuzey İrlanda'nın problemlerini ve İrlanda kimliği meselesini ele alan politik bir alegori olduğunu işaret etmektedir. Paulin'in eserinin siyasi yönü ve döneme dair anlatımı ne kadar önem taşısa da Troubles Dönemine yeni bir bakış açısı sağlamak için gerekli olan akademik merakın gösterilmediği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, bu makale The Riot Act oyununun İrlanda insanları arasında yabancılaşma, kin ve düşmanlık başlatan ve Kuzey İrlanda'da istikrarsızlık yaratan Britanya iç-kolonyalizmini ve böl-yönet politikasını hicveden bir siyasi bir alegori olduğunu öne sürmektedir. Çalışma bu alegorik yapıyı tartışırken teorik temellerini Michael Hechter'ın iç-kolonyalizm teorisine ve Jurgen Osterhammel'in kolonyalizme olan teorik bakışına dayandırmaktadır.

Introduction

In the late twentieth century, Northern Ireland witnessed a long phase of bloody events. As an upheaval that made Irishmen kill Irishmen -with the involvement of British troops- The Troubles depended on a mixture of religious, social, and political issues. The mixed motifs behind the Troubles offer a blurred ideological area in which one questions whether religion was a façade over politics or vice versa. In any case, it can be considered as a blow to British internal colonialism because of its damage on the unionist status quo of Ulster Protestants (Munck, 1992, p. 219). Yet, the inhuman aspects and consequences of the Troubles make it ethically challenging to comment upon. The bloody and grim historical realities of the event may even set limitations on its consideration as an artistic or academic subject. Nonetheless, Tom Paulin (1949 – present), a child of Belfast, overcomes such challenges and limitations by producing a version of *Antigone* that deals with the Troubles with delicate attention to ethical boundaries, serving "as part of a shared community of knowledge" for the Irishmen (Sanders, 2006, p. 97). In *The Riot Act* (1985), Paulin combines a wide range of topics such as politics, religion, humanism, kinship, and nationalism. The play neither undermines the inhumanity and destructive consequences of the Troubles nor alleviates its central message and satire. By drawing upon Michel Hechter's theory of internal colonialism, and Jurgen Osterhammel's *Colonialism* (1995), this essay argues that Paulin's *The Riot Act* is a political allegory that satirises Britain's internal colonialism over Northern Ireland as Britain's policy of divide and rule drove Irish people towards the feelings of alienation, grudge, and animosity towards each other.

Having spent the majority of his life in Belfast, Tom Paulin is an Irish poet, playwright, essayist, and scholar born in Leeds, England. As a result of his father finding a new job as a headmaster of a school, Paulin family moved to Belfast when he was only four years old (Hufstader, 1999, p. 190). He grew up among political discussions in his family about the Ulster politicians, and praised the 1960s Belfast as a good place for children to grow up (Wroe, 2022). As the positive memories of childhood gave way to the trauma of the Troubles, Paulin aspired to deal with the themes of Irishness, sectarian conflict, nationalism, unionism, and Celtic culture with the poetical influence of Seamus Heaney (Wroe, 2022). He published many poetry collections, various translations and two adaptations of Greek drama with "deliberate political intent," a few anthologies, and several essay collections (Bortolotti and Hutcheon, 2007, p. 450).

Along with such names as Brien Friel, Stephen Rea -who were the initiators of the project-, Seamus Deane, and Seamus Heaney, Paulin was one of the founding directors in Field Day Theatre Company, which aimed to introduce the modern Irish theatre to the

country and have an impact in shaping up a national identity. Furthermore, through Field Day Theatre Company, the important literary figures above aimed to, in Deane's (1999) words, examine *"a political crisis produces a clash of loyalties that is analyzable but irresolvable"* (p. 14). Paulin shared such negative outlook of the centuries old crisis in Ireland with Deane. Placed in an ambivalent ideological position,

> Paulin's own outrage, a fire maintained by the friction between his democratic ideals and the base politics of the world in which he lives, often consumes itself in congested anger over past betrayals of Ireland by England and a hopelessness about the future of Ulster Protestantism … [And therefore,] Paulin cannot decide which angers him most—the way Britain deals with Protestant Ulster or the way Ulster Protestants themselves behave (Hufstader, 1999, pp. 189-90).

The duality of his anger towards British internal colonialism and resentment towards the fact that unionists welcomed it shows that his reaction is, in fact, initially directed towards Britain. Accordingly, it is reported by various acquaintances of Paulin that the Belfast playwright was intolerable to any kind of injustice (Wroe, 2022). Combined with such view, his sympathy towards United Irishmen engendered in him a sense that overarched sectarianism or the duality of republicanism and unionism (Hufstader, 1999, p.190). Consequently, what anguished him the most about the Troubles was the fact that it disunited Irishmen into a major bloody conflict, a message which is analysed in *The Riot Act* further in this study. Accordingly, in the play, Paulin (1985) scolds the fate that has always been cast upon Ireland by referring to the Sisyphus Myth: *"Generation after generation has suffered, and every time we think to get free of what happened before and will surely happen after, then we find there's something in our road, like a ramp maybe, that we can never get over, that we can never push past"* (p. 35). In accordance with the continuous and generational nature of the Irish conflicts, it is tough to introduce the Troubles merely as a thirty year religious and political turmoil.

The Eternal Fate of Ireland

The deep rooted tensions, which existed since the twelfth century, in the Irish region range from religious to social ones; and from political to economic ones. Mostly, it has been the long British rule and interference that governed the dynamics, problems, and solutions in the region. The British involvement in Irish matters started with Henry II's interference in 1171. Strikingly, the mighty English King settled into Irish territory by taking advantage of the power struggles among the regional leaders in Ireland (Grant, Kay, Kerrigan, Parker, 2011, p. 81). Since then, -and thus far- England, and later Britain, has always managed to

create crisis and take advantage of it in Ireland up until the Troubles. In a study of this scope, the issue is tended with specific attention to twentieth century background of the events. From this perspective, the Easter Rising, an Irish rebellion that took place in 1916 and suppressed by the British army, can be considered as the event that started to boil up the tension that exploded in the 1960s. After the Eastern Rising events and the Partition of Ireland[1] in 1921, Britain achieved to establish a relatively firm status quo, by means of *"Unionism's monolithic strength,"* in Northern Ireland only until the 1960s (McKittrick and McVea, 2002, p. 6). Until then, the 1960s, the segregation of Catholic people was normalized and unionist agenda of Ulster Protestants became more robust and powerful.

The economic, residential, religious, educative, and occupational segregation of Catholic people in Northern Ireland lasted without a major rebellion only until the Civil Rights Movement that emerged in the mid-1960s. Soon after the start of the Civil Rights Movement, tension started to boil up. During the demonstrations in Belfast and Derry, people started to get injured or killed. In fact, it was the unionists who made the first kill as they killed an elderly Catholic widow (McKittrick and McVea, 2002, p. 35). It is among the reports that many people were not aware that the movement would turn out to be a violent catastrophe of this extent. One witness of the events expresses such unawareness as follows: *"if I had realised that the potential was there on either side for a sectarian war I wouldn't have gone"* (Munck, 1992, p. 222). Finally, fears of large scale sectarian conflict were realised in 1968 with the violent protests known as the Battle of Bogside in Derry. The violent acts were interchanged between Catholics, who were not a minority in Derry as they were in Belfast, and Protestant unionists (Munck, 1992, p. 214). Moreover, it was in 1968 that British troops became involved in the Troubles.

Naturally, the involvement of British military force gave Irish Republican Army (IRA) the reason and justification to be involved. Ronnie Munck presents a perspective that sees the successive involvement of two opposing blocs as a conspiracy. If the Troubles can be analysed as a conspiracy that allowed IRA to make moves towards Irish nationalism, the same can be applied to Ulster unionists as *"it was Paisley's Ulster Protestant Volunteers who had called a counter-demonstration in Dungannon which led the RUC[2] to bar the civil rights march from the town centre"* (Munck, 1992, p. 218). Following the involvement of both parts, the violence increased with shootings, bombings, and assassinations. In 1979, for instance, Irish National Liberation Army (INLA) killed Airey Neave, who was considered by Thatcher

1 Britain recognised both Northern Ireland and Southern Ireland as two separate and autonomous political entities.

2 Royal Ulster Constabulary.

a significant figure in her campaign (White, 1987, p. 191). Despite the British attempt to grant the Irish Republic license to have a say in Northern Ireland matters through the Anglo-Irish Agreement in 1985, the Troubles and its destructive effects lasted until the Good Friday Agreement in 1998. According to Élise Féron (2014), who examines the everlasting conflict in Ireland through an anticolonial perspective, the Troubles was a final proof that showed *"the apparent incapacity of the British government to manage the situation … [and] solve the conflict between the catholic and protestant communities of Ireland"* (p. 101). Regardless of the truth of this assessment, it is open to question whether Britain aimed to solve the conflict at all or inflame it as per its internal colonial agenda.

One major achievement of the British, through its involvement in Irish matters, was a full-fledged radical hybrid identity; namely, unionist Ulster Protestant identity. A minority group, Catholics -with the same ethnic background as the majority- being treated as second class citizens signalled the problematic sociopolitical strata of Northern Ireland. Religion was indeed a central factor that must never be undermined in the Troubles. Notwithstanding, Britain's agenda to hinder the unification of Irishmen is as central as -if not more- religion in forging the sharp demarcation between two Irish sociopolitical and religious entities. On one hand, there is a unionist community with an unbent and embedded eagerness to be a part of Britain (Féron, 2014, p. 103). Theirs was such a strong urge that the Ulster unionists prioritised being British over their Irishness. On the other hand, there are oppressed Catholics and nationalist Irishmen, who were united during the Troubles by means of unique circumstances that surrounded the 1960s Northern Ireland. Notably, along with these entities, there was The Republic of Ireland, which reached the total recognition of its Irishness and prioritised Irish identity over British rule through nationalistic feelings during 1910s all the way up to 1937, when they managed to become a totally independent state (Hechter, 1977, pp. 10-11). Contrary to the well-established national organisation in South, unionist Northern Ireland enjoyed being a part of Britain and cherished Britishness at the expense of their sense of belonging to Irishness.

Internal Colonial Theory and the Troubles

Viewing the Troubles through the perspective of internal colonialism is not a comparatively new approach as *"the colonial paradigm"* was started to be *"used for framing the conflict in Northern Ireland"* in the 1970s, *"when anti-colonial discourses gained popularity in Ireland and began to constitute a powerful political resource"* (Féron, 2014, p.

96). The oppressive and exploitative practices of Britain[3] over Ireland is also historically deep-rooted as

> The 16th and 17th centuries were the years of the direct appropriation of Irish lands by the English settlers and landlords … After the repeal of Corn Laws in 1846 and the introduction of free trade in agricultural products, there was increasing oppression, expropriation and eviction of cultivation (Chandra, 1977, pp. 639-640).

As such, in light of the long history of English involvement in Irish land and matters, Michael Hechter analysed the matter through his internal colonial theory in 1975. Drawing upon the concept of colonial situation, Hechter (1977) asserts that *"the internal colonial model posits an altogether different relationship between"* superordinate and subordinate (p. 9). He builds the model upon the conflict of the core and periphery with *"the core is seen to dominate the periphery politically and to exploit it materially,"* and thus *"the internal colonial model does not predict national development"* of the peripheral culture (Hechter, 1977, p. 9). In accordance with the centre and periphery interactions that are put forth by Hechter as an essential characteristic of internal colonialism, *"the essence of colonialism in Ireland … was the subordination of Irish economy to the British economy and the transformation of Ireland into an agrarian appendage of industrial Britain"* (Chandra, 1977, p. 642). In context of the internal colonisation of Northern Ireland, the peripheral culture of their own is abandoned by Northern Ireland for a unionist value system.

In the conflict of Irish nationalists -most of whom are Catholics- and Ulster unionists -most of whom are protestants-, unionists are guided by the British ideology, which shows the successful outcome of British internal colonialism. To clarify, the success of British internal colonialism is the creation of two polarised identities out of one ethnic group. Therefore, Britain achieved to heterogenize the Irish people into two different socio-political entities; perpetually obstructing their path towards forming a homogenous sense of Irishness. Accordingly, utilising and interpreting Hechter's theory, Katherine Verdery (1979) makes an additional claim that *"an analysis of internal colonialism should discuss juxtaposed spatial entities in terms of their contrasting internal social arrangements, identifying who were the critical actors in the system and what interests they represented"* (p. 379). She intends to measure the reaction of different sub-groups or communities towards their subjugation by an external political entity. Concordantly, the interplay of

[3] In order to avoid repetition, it must be underlined that Henry II's involvement in Ireland in the twelfth century was in form of invasion. The practices mentioned here belong to the colonial context. Thus, there appear two completely different forms of expansion practiced by England, and later Britain.

external interference and internal reaction constituted the internal colonial power dynamics in Northern Ireland. Concerning the internal colonial power dynamics that functioned in Northern Ireland, Hechter (1977) designates *"one of the defining characteristics of the colonial situation,"* which initially inspires internal colonialism, as *"the interaction of at least two cultures -that of the conquering metropolitan elite … and of the indigenes (native culture)- and that the former is promulgated by the colonial authorities as being vastly superior for the realization of universal ends"* (p. 73). In this conflict, Irishness makes up the native culture whereas Ulster unionism stands for the metropolitan culture with its unconditional support to Britain. Such unremitting support derives from Britain's successful *"creation of a burgeoning social group, acting as a free-floating resource"* (Hechter, 1977, p. 65).

Subsequently, British internal colonialism over Northern Ireland is neither an expansionist one nor a settler colonial one. With regard to Osterhammel's (2004) classification of the types of colonial rule, it is *"quasi-colonial control,"* under which Northern Ireland *"remains intact as an independent polity with its own political system"* but the *"indigenous office holders are powerless marionettes"* (p. 20). Likewise, Hechter's theory of internal colonialism is adjacent with Osterhammel's (2004) quasi-colonial control as the former argues that the *"political conflict between core and peripheral group"* is *"mediated by the central government,"* or metropolitan political entity (p. 32). In accordance with these views, *"between 1937 and 1968 … thirteen sitting Unionist MPs were appointed judges, moving effortlessly from making laws to administering them,"* consolidating the indirect rule of Britain, which utilised the Irish politicians who carried with them the British colonial agenda in symbiotic manner (McKittrick and McVea, 2002, p. 11). Similar to its indirect control over India, Britain controlled Irish people by virtue of *"London politicians, who in any case tended to have a strong instinct to keep matters Irish at arm's length"* (McKittrick and McVea, 2002, p. 10). In fact, Paul Hadfield (1984), a theatre columnist of 1980s, speculates that Creon in *The Riot Act* represented Douglas Hurd, who was closely linked with Thatcherian government and was appointed by Thatcher the Secretary of State for Northern Ireland at the time (p. 29). In accordance with distant indirect control, the central aspect that made British internal colonialism possible was the *"advisory capacity"* of London over Northern Ireland, *"to have a say in everyday political matters"* (Osterhammel, 2004, p. 52).

The split and rule strategy of colonialism comes to foreground in the problematisation of the position of Irish people in midst of such sharp sociopolitical demarcation. The initial problem was *"a unity of purpose and political coherence which simply did not exist"* between Irish nationalists and Ulster unionists (Munck, 1992, p. 215). The lack of unity between the

Irish was the continuing legacy of Britain's internal colonialism, which sought to create among the Irish *"political dependence, social inferiority, residential segregation, economic subjection, and juridical incapacity"* (Hind, 1984, p. 548). In a first-hand account they provide in their book about the Troubles, McKittrick and McVea (2002) emphasise this point as a Catholic Irish person reports the following in a melancholy tone:

> If there is one thing which I have learned in my 30-40 odd years as a community social worker it is this: that, broadly speaking, two communities have lived side by side in Northern Ireland without really knowing each other, or without making any real honest, sincere and conscious effort to bridge the communications gap (p. 18).

Alienated from his or her own blood, this Irish community social worker seems to be confused from his or her inherent unwillingness or inability to bond with compatriots. Thus, his retrospective melancholy reflects *"the decisive social divisions"* that are created by the British involvement in Irish society (Hind, 1984, p. 545).

Allegorical Representations of Internal Colonial Situation in Northern Ireland

In *The Riot Act,* Tom Paulin puts the big-scale sociopolitical incompatibility among Irish people, which leads to tragedy both in real life and in the play, into perspective in an objective manner by utilising the "ability of adaptation to respond or write back to an informing original from a new or revised political and cultural position" (Sanders, 2006, p. 98). Considering the allegorical dimension of the play, two brothers -Eteocles and Polynices- slaying each other alludes to fellow Irishmen killing each other during the Troubles. Another parallelism is that, historically, the original riot act was the Civil Rights Movement that sought justice. In the play, too, the tragedy is triggered by Antigone's search for justice between two brothers (Paulin, 1985, pp. 9-11). The coexistent themes of justice and resistance in both *Antigone* and *The Riot Act* demonstrate the latter's "degree of proximity to the adapted work" (Bortolotti and Hutcheon, 2007, p. 445). Prior to examining Antigone as the allegory of resistance and riot, Creon must be examined so as to understand how oppression and internal colonialism are allegorised in the play by an unjust, segregative, tyrannical outsider figure who managed to infiltrate into the matters of the state.

As Creon constantly "*watches, sometimes impassive, sometimes looking one to the other in a manner that is vigilant, cynical, judicial*," he allegorises *"England's involvement with Ireland,"* which was *"older and more intrusive than with the other Celtic lands"* (Hechter, 1977, p. 72; Paulin, 1985, p. 31). There are several indications in the play that demonstrate Creon as the embodiment of the oppressive and intrusive Britain. One indication is, as observed in the stage direction above, his constant surveillance of other characters and the

whole situation. As the new advisory force that emerges in Theban state, Creon superintends the country rather than democratically ruling it. In other words, he manages every situation arbitrarily without resorting to any legislative, executive, or judicial organ. Such method of administration brings about another indication, which is Creon's monological rule. One of the victims of such monology is his son, Haemon, who complains to him in a cautionary manner: *"You'd speak, you'd mock; but you never, never listen"* (Paulin, 1985, p. 42). Another suggestive element concerning Creon's allegory is his monopolisation of religion. After arbitrarily forbidding the burial of Polynices, one of Antigone's two brothers who killed each other in a fight, Creon is warned by the chorus leader who tries to persuade him by saying that perhaps it was the Gods who covered Polynices' body (Paulin, 1985, p. 21). Accordingly, the chorus leader suggests that it might not be a good idea and proper manners to deprive Polynices of a proper burial. Nonetheless, Creon manipulates religion for his political agenda by answering the chorus leader as follows: *"Old man, d'you know what they call that? Blasphemy … What god was it took the least care of him ever?"* (Paulin, 1985, p. 21). So, Creon thwarts religion arbitrarily in order to legitimise his decision.

Another indication of Creon representing Britain and its oppression over the Irish is that he is not a natural king of Thebes. That is to say, he seizes the throne by taking advantage of the crisis, the two brothers being killed. Subsequently, he makes clear the terms and conditions of his administration. According to internal colonial theory, the colonising entity *"seeks to stabilize and monopolize its advantages through policies aiming at the institutionalization and perpetuation of the existing stratification system"* (Hechter, 1977, p. 39). In other words, the colonising entity tends to build an inherently oppressive and repressive status quo, and it acts ambitiously to preserve that status quo. At the very beginning of his rule, Creon reveals in the excerpt below that he is going to establish a new status quo and repress any objection:

> It … gives me great pleasure to report that public confidence and order are now fully restored, and, if I may, I would further like to take this opportunity of thanking each and every one of you for your … most exceptional loyalty … since that time both of Oedipus's sons have died in battle … For purely technical and legal reasons -kinship to the dead and so on- the office of king therefore devolves upon me. Such a position brings with it a very, very heavy responsibility, and it is probably true that no one who has not at some time or other assumed the burdens of public office can ever really reveal the full range of their abilities … I have always held that one of the soundest maxims of good government is: always listen to the very best advice. And in the coming

> months I shall be doing a very great deal of listening, sounding opinions and so forth. However, let me say this, and say it plainly right at the very outset, that if ever any man here should find himself faced with a choice between betraying his country and betraying his friend, then he must swiftly place that friend in the hands of the authorities (Paulin, 1985, pp. 15-16).

There are three significant points to make about Creon's address to his subjects. Firstly, Creon begins by presenting himself like a saviour on whom peace and order depends. Not only he presumes that there is order in Thebes, but also he presumes that everyone is loyal to him. Similarly, the coloniser presumes an *"ordained mandate to"* rule over the colonised (Osterhammel, 2004, p. 17). A historically parallel presumption is Britain's claim that it stabilized Irish matters through partition; a presumption that has turned out to be dramatically inaccurate during and after the Troubles.

Secondly, Creon is aware of his unjust seizure of the throne. Creon's humorously portrayed justification of becoming the king out of nowhere reflects Paulin's satire of Britain; *"for purely technical and legal reasons -kinship to the dead and so on*[4]*- the office of king therefore devolves upon me"* (Paulin, 1985, p. 16). In the face of this new establishment, Antigone seeks justice. Similarly, the Civil Rights Movement sought justice and *"wanted to change Northern Ireland to make it a more normal place to live, that didn't have to rely on the Special Powers Act, and where Derry could be cleaned up from the slum that it was of gerrymandering and discrimination"* (Munck, 1992, p. 216). What turned Northern Ireland into a hub of discrimination and a slum was the lasting impact of British internal colonialism, which tends to shake the fundamental structure of the target country or groups of peoples to the core as

> the impact of English domination on the people of Ireland had been disastrous. Ireland had been ruined and artificially impoverished … The people were deteriorating physically; and their character was being ruined. In administration, the colonial regime followed extremely corrupt and repressive methods (Chandra, 1977, p. 641).

Correspondingly, like Britain -as the outsider- was initially not supposed to interfere with Irish people's destiny, Creon in the play is the outsider that harms Thebes. Richard Jones addresses this issue of Creon being slightly detached from Thebes through a linguistic perspective. Most probably hinting the overseas presence, Jones (1997) claims that *"whereas Sophocles' Creon is very much a Theban, Paulin's Creon serves in linguistic*

[4] The evasive tone of Creon is attention grabbing. Evidently, he does not have a legit justification concerning how he became the King all of a sudden.

terms as an intermediary between the 'Thebes' we see before us on stage and, apparently, an externally located locus of power, one which most dominates his discourse in his most public moments," such as the speech above (p. 237). As an outside force, Creon shakes Thebes to the core with the whole family ending up dead and the state ending up destabilised.

Thirdly, after the paternal, soothing, and protective tone with which Creon starts his speech, he concludes with intimidation, which again suggests a monological rule to which no one can object. Correspondingly, parallel with Britain's worry during the Troubles *"that there was a situation of concern to be dealt with in the United Kingdom, and which deserved an appropriate internal answer*[5]*,"* Creon immediately takes action upon sensing the threat behind Antigone's duty of loyalty to her brother (Féron, 2014, p. 98). Even though Creon acts confident that *"no one in Thebes will follow"* Antigone, he admits that *"being rid of her 'll satisfy"* him (Paulin, 1985, p. 28). The sheer reason behind the immediate decision to kill Antigone is Creon's concern that she will disrupt the political status quo.

Emblematising resistance and riot against oppression and injustice, Antigone addresses the issues of heritage, kinship, and legacy in *The Riot Act*. Michael Hechter (1977) designates one of the most proximate methods for the colonised to resist as *"cultural similarity, or the perception of a distinctive ethnic identity in the peripheral group"* (p. 34). Hence, Antigone, too, stresses a sense of ethnic unity several times in the play. She questions the issue of loyalty and to whom loyalty must be shown: *"It was never Zeus made that law. Down in the dark earth there's no law says, 'Break with your own kin, go lick the state.' We're bound to the dead: we must be loyal to them"* (Paulin, 1985, p. 27). Building her case on kinship and legacy, Antigone separates the entities of ethnicity and state. Therefore, it is suggested by Paulin that Irishness can never be integrated with a unionist state that is under the quasi-control of Britain. Reiterating her connection to her brothers, Antigone tells Ismene that Creon has *"no right, ever, to keep … [her] … from … [her] own"* (Paulin, 1985, p. 11). The motif of one's attachment to one's countrymen is articulated in form of kinship.

Another important aspect to mention about Antigone's riot is the impact of her tragic sacrifice on the Theban public. In consequence of Antigone's punishment, the tension builds in the city as the word is spread. The growing tension can be inferred from the warnings of not only Haemon but also Tiresias to Creon. Both warnings are posed to Creon prior to Antigone's death. Firstly, Haemon explains to his father the art of ruling in a mild

5 The internal answer was eventually sending British military to Belfast and Derry in 1968.

fashion, concluding that otherwise *"the people of Thebes would contradict"* him (Paulin, 1985, p. 39). Nonetheless, he is dismissed, just as Tiresias the prophet, who professes that Thebes deserved a better leader (Paulin, 1985, p. 50). As an overt warning sign, Tiresias adds that Creon is *"right on the edge"* (Paulin, 1985, p. 50). Although the exemplary dialogues are those between Creon and his dissenters, the underlying tension depends on Antigone's riot act. Just as the Civil Rights Movement that contradicted the status quo built by Britain in Northern Ireland, Antigone's action holds the *"capacity to destabilize an ossified state"* (Munck, 1992, p. 219). Likewise, Conor O'Brien (1972) assesses Antigone as *"an ethical and religious force … uncompromising … [and] as dangerous in her way as Creon, whom she perpetually challenges and provokes"* (p. 158). In short, Antigone's act poses threat against a tyrant, ignites a search for justice, and brings about a change in the status quo.

At another instance, similar to Paulin, who *"identifies his own political ideals with the originally Protestant nationalism of the United Irishmen, but sees … [the] fatal compromises"* made for that cause, Antigone stresses her sacrifice in the face of her territorial sense of belonging to Thebes (Hufstader, 1999, p. 198). Referring to her probable death for the sake of justice, she helplessly complains: *"This city's sacred to me, but you'd sneer at anyone would love, yet leave it"* (Paulin, 1985, p. 45). Notably, Paulin himself left Belfast and moved to London after being disillusioned from the struggle against the British as a result of the catastrophic effects of the Troubles (Wroe, 2022). Yet again, Antigone becomes the mouthpiece of Paulin (1985) when she remonstrates against the hesitance of Ismene as the former tells the latter that the latter is *"sour on everything that's sacred … it's my own soul and honour I can nor bend nor sell"* (p. 14). Antigone's reproach against Ismene alludes to Paulin, who, *"before telling his wrath to England … tells it to his own Protestant culture of Northern Ireland"* (Hufstader, 1999, p. 191).

Reproached by Antigone and allegorised as the ideology of Ulster Protestant unionism, Ismene chooses to yield to authority over her own flesh and blood. Notably, her degree of activity is lower in *The Riot Act* compared to the original tragedy, in which she is nearly killed for her passionate claim that she collaborated with Antigone. In Paulin's version, Ismene is a very hesitant figure who is fearful for her stable position. Towards her indifference to heritage and legacy, Antigone is somewhere in-between angry and considerate. From the very beginning, in fact, Antigone does not believe, anyways, that Ismene is going to support her as the former confesses this to the latter: *"You won't link hands with me, not now, not ever. That's your nature"* (Paulin, 1985, p. 12). One such political allusion demonstrates the degree of embeddedness Britain has achieved over Ulster

unionists. Willing and eager to yield to British domination that Ulster unionists never aspired for a national identity or a nationhood apart from Britishness. Parallel with his anger towards his Protestant compatriots, Paulin (1985) antagonizes Ismene in the following dialogue: *"ISMENE And how could I bide here with you gone. ANTIGONE You may ask Creon that: deep down, it's him you care for … Save your own skin. I wouldn't blame you"* (pp. 31-32).

Notably, O'Brien (1972) offers a different approach to Ismene's stance. In an empathetical and somehow pragmatic manner, he argues that *"Ismene's common sense and feeling for the living may be the more needful, if less spectacular element in 'human dignity'"* (p. 159). Correspondingly, one such approach immediately brings into mind the scene when Ismene analogises principles with corpses, telling Antigone that *"you burn for them, but they're cold things, principles"* (Paulin, 1985, p. 13). In this perspective, it is not hard to understand why O'Brien established a milder outlook towards the character. Parallel with the Ulster unionists who are passionately content with the British status quo, Ismene holds up a passive and content position in a system where *"enforced order always defeats the Antigones, the defenders of principle"* (Hufstader, 1999, pp. 191-192).

Conclusion

Conclusively, Tom Paulin's *The Riot Act*, which allegorises the Troubles as "an act of re-vision in itself," reacts to a tyrannical, unresponsive, and irresponsible administration (Sanders, 2006, p. 18). Simultaneously, the play is argued by this study as an opposition to the deeds of British internal colonialism and the consequences of those deeds. As previously argued through Hechter's ideas along with other scholarly opinions, the Civil Rights Movement was the accumulated result of the sociopolitical instability constructed by British internal colonialism in Northern Ireland over the centuries. Together with this, the Civil Rights Movement got out of control because of the lack of action on the part of the Northern Ireland. *"By failing to cope with a reformist movement, the state was creating revolutionaries,"* just like Creon who cannot fulfill his promise of listening to his subjects (Munck, 1992, p. 221; Paulin, 1985, p. 39). The play's destructive but hopeful ending, when Creon expresses his regret, is the *"yoking of allegory with a historical meditation on what might have been but was not"* because Britain never re-considered its involvement in Ireland's political matters (Hufstader, 1999, p. 197). Paulin seeks an end to the everlasting and recurrent conflict. According to Marx and Engels, as Chadra (1977) claims, the sole cure to the internal colonial problem was *"overthrow of colonialism through the repeal of the Union of 1801 and the voluntary or forcible liquidation of British domination. Little could be changed or improved till this was accomplished"* (p. 643). Yet, complementary to Creon's

realisation, it was perhaps a fulfilling response to this cautionary narrative that *"Britain has learned to envisage its future without Northern Ireland"* in the 2000s and now (Féron, 2014, p. 109). Yet again, perhaps at one point Irish peoples will be able to establish a holistic and inclusive national culture that would perpetually counter the embedded British influence over themselves.

Summary

The Troubles, which took place in Northern Ireland in the late twentieth century, is a dismal event that caused the death of many Irish people. Starting in the 1960s and ending in 1998 with the Good Friday Agreement, the Troubles resulted from manifold religious, social, and political issues and conflicts. The motifs behind these conflicts were very mixed. Hence, the Troubles offer a blurred ideological area in which one questions whether religion was a façade over politics or vice versa. In his play *The Riot Act* (1985), Tom Paulin offers "A Version of Antigone" that deals with the Troubles with delicate attention to ethic boundaries that surround the bloody event. *The Riot Act* presents a wide range of topics such as politics, religion, humanism, kinship, and nationalism with regard to the issues of Northern Ireland conflicts and Irishness. This paper argues that Paulin's *The Riot Act* is a political allegory that satirises Britain's internal colonialism over Northern Ireland as Britain's policy of divide and rule drove Irish people towards the feelings of alienation, grudge, and animosity towards each other. The theoretical foundation of the study is grounded on Michael Hechter's theory of internal colonialism and Jurgen Osterhammel's theoretical overview of colonialism.

In the play, Paulin simultaneously reacts to British internal colonialism and expresses his anger towards Irish people for not uniting among themselves. The duality of his anger and resentment towards the unionists who welcomed Britain domination means that his reaction is initially directed towards British expansionist policy. The deep rooted domination and tensions in the region date back to the twelfth century when The British involvement in Irish matters started with Henry II's interference in 1171. The long British rule and interference governed the dynamics, problems, and solutions in the region. Most importantly, Britain's policy of divide and rule created a polarised sociopolitical climate that hindered the unity of Irishmen, forging a sharp demarcation between two Irish sociopolitical and religious entities. On one hand, there exist a unionist community that is eager to be a part of Britain. On the other hand, there are oppressed Catholic nationalists. The central anguish expressed through Antigone's bitter fate in Paulin's play is the fact that the Troubles further disunited Irishmen into a major bloody conflict.

The long history of English involvement in Irish land and matters is analysed by Michael Hechter through his internal colonial theory. Additionally, the long history of Britain's expansionist policy towards Ireland is a matter that can be explained through Jurgen Osterhammel's theoretical approach to colonialism. In the conflict of Irish nationalists and Ulster unionists, unionists are guided by the British ideology, which is a successful outcome of British internal colonialism. The success the creation of two polarised identities out of one ethnic group. Subsequently, British internal colonialism over Northern Ireland is neither an expansionist one nor a settler colonial one. With regard to Osterhammel's classification of the types of colonial rule, it is quasi-colonial control.

The Riot Act puts sociopolitical demarcation between Irishmen, which leads to tragedy both in real life and in the play, into perspective. Therefore, this study considers the play as a political allegory with regard to its characters, who represents different sociopolitical entities that partook in the Troubles. Considering the allegorical dimension of the play, two brothers -Eteocles and Polynices- killing each other alludes to fellow Irishmen killing each other during the Troubles. Another parallelism is that, historically, the original riot act was the Civil Rights Movement that sought justice. In the play, too, the tragedy is triggered by Antigone's search for justice between two brothers.

Creon is examined in the play as an unjust, segregative, tyrannical outsider figure who managed to infiltrate into the matters of the state. Paulin shows through Creon how oppression and internal colonialism functioned in Ireland. Thus, Creon is the embodiment of the oppressive and intrusive Britain in *The Riot Act*. There are several indications and aspects in the play that suggest so. Some aspects can be listed as surveillance, unjust seizure of power, and evoking fear through intimidation.

In the face of the tyrannical figure of Creon, Antigone emblematises resistance and riot against oppression and injustice. In the play, she addresses the issues of heritage, kinship, and legacy, all of which are related to the issue of Irishness. Similar to the Civil Rights Movement that disrupted the political status quo that backed up the unionist spirit in Northern Ireland, Antigone's riot and tragic sacrifice shake the Theban public to the core in the play. Antigone is the social, cultural, and political mouthpiece of Paulin in reacting to oppression and injustice.

Reproached by Antigone for her passivity, Ismene is allegorised as the ideology of Ulster Protestant unionism. In *The Riot Act*, she chooses without question to yield to authority. She remains indifferent to the injustices committed towards her own flesh and blood. Correspondingly, Paulin depicts her degree of activity much lower in *The Riot Ac*t compared to the original tragedy of Sophocles. In Sophocles' tragedy, she is nearly killed for her passionate claim that she collaborated with Antigone. In Paulin's version, Ismene is a very hesitant figure who is fearful for her stable position.

This study concludes that Tom Paulin's *The Riot Act* allegorises the Troubles, and reacts to a tyrannical, unresponsive, and irresponsible administration. Simultaneously, it finds that Paulin's play is an opposition to the deeds of British internal colonialism and the consequences of those deeds. Along with its reactionary nature, Paulin's play, with its hopeful ending, contemplates whether at some point Irish peoples will be able to establish a holistic and inclusive national culture that would perpetually counter the embedded British influence over themselves.

References

Bortolotti, G. R. and Hutcheon, L. (2007). On the Origin of Adaptations: Rethinking Fidelity Discourse and "Success": Biologically. *New Literary History*, *38*(3), 443–458. www.jstor.org/stable/20058017.

Chandra, B. (1977). Marx And Engels And Colonialism in Ireland. *Proceedings of the Indian History Congress*, *38*, 637–650. www.jstor.org/stable/44139126.

Deane, S. (1999). Introduction. In T. Eagleton, F. Jameson, and E. Said (Eds.). *Nationalism, Colonialism, And Literature* (pp. 3-22). London: University of Minnesota Press.

Féron, É. (2014). Prisoners of History? British-Irish Relations and the Conflict in Northern Ireland. *European Review of International Studies*, *1*(3), 94–109. www.jstor.org/stable/26593314.

Grant, R. G., Kay, A, Kerrigan, M., and Parker, P. (2011). *History of Britain and Ireland: The Definitive Visual Guide*. London: Dorling Kindersley.

Hechter, M. (1977). *Internal Colonialism: The Celtic Fringe In British National Development, 1536-1966*. Los Angeles: University of California Press.

Hind, R. J. (1984) The Internal Colonial Concept. *Comparative Studies in Society and History*, *26*(3), 543-568. www.jstor.org/stable/178555.

Hufstader, J. (1999). *Tongue of Water, Teeth of Stones: Northern Irish Poetry and Social Violence*. Lexington: The University Press of Kentucky.

Hadfield, P. and Lynda, H. (1984). Theatre: From Devlin to Sophocles. *Fortnight*, *208*, 29. www.jstor.org/stable/25547569

Jones, R. C. (1997). 'Talking amongst Ourselves': Language, Politics, and Sophocles on the Field Day Stage. *International Journal of the Classical Tradition*, *4*(2), 232–246. www.jstor.org/stable/30222347

McKittrick, D. and McVea, D. (2002). *Making Sense of the Troubles: The Story of the Conflict in Northern Ireland*. Chicago: New Amsterdam Books.

Munck, R. (1992). The Making of the Troubles in Northern Ireland. *Journal of Contemporary History*, *27*(2), 211-229. www.jstor.org/stable/260908

O'Brien, C. C. (1972). *States of Ireland*. New York: Pantheon Books.

Osterhammel, J. (2004). *Colonialism: A Theoretical Overview*. Princeton: Markus Wiener Publishers.

Paulin, T. (1985). *The Riot Act: A Version of Sophocles' Antigone*. London: Faber and Faber.

Sanders, J. (2006). *Adaptation and Appropriation*. London: Routledge.

Verdery, K. (1979). Internal Colonialism in Austria-Hungary. *Ethnic and Racial Studies*, *2*(3), 378-399. doi.org/10.1080/01419870.1979.9993274

White, B. (1987). From Conflict to Violence: The Re-emergence of the IRA and the Loyalist Response. In John D. (Ed.). *Northern Ireland: Background to the Conflict* (pp. 181-96). New York: Syracuse University Press.

Wroe, N. (22 Mar 2022). *Literature's Loose Cannon*. *The Guardian*, 25.10.2024, www. theguardian.com/books/2002/mar/23/poetry.academicexperts.

AN ANALYSIS OF THE AMERICAN IMPACT ON ANKARA-BASED PERIODICALS IN THE 1950S

1950'LERDE ANKARA MERKEZLİ PERİYODİK YAYINLAR ÜZERİNDEKİ AMERİKAN ETKİSİNİN ANALİZİ

Gizem Mahmuriye ÇİFTÇİ
Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı,
gciftci@metu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 9 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 9 Ocak 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 9 October 2024
Date accepted: 9 January 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Amerikan Etkisi; Ankara'daki Süreli Yayınları; 1950'lerde Ankara; Türk-Amerikan İlişkileri; Popüler Kültür

Keywords
American Influence; Periodicals in Ankara; Ankara in the 1950s; Turkish-American Relations; Popular Culture

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.10

Abstract

The 1950s can be analyzed in terms of its social, cultural, economic, and political aspects. The reason for the richness of this period is the rapid integration of numerous countries into a globalized and commercialized system immediately following the Second World War. As countries recovered from the devastation of the war, interactions between them commenced and diversified in various ways. Frequently, these interactions were conducted under the umbrella of public diplomacy to foster mutual understanding and interaction. In this context, the United States, as the most influential nation of the Cold War era, played a significant role in the transformation of many countries, re-emphasizing the significance of the 1950s once again. Ankara, the capital of Turkey, was not an exception from this development; since the early 1950s, Ankara has intensified its engagement with the United States of America through a range of cultural initiatives. The presence of numerous American citizens who had arrived in Ankara due to their participation in mutual activities also facilitated this process. Conversely, it was one of the cities that were profoundly influenced by American culture and society, and this influence left a remark, particularly in the periodicals of the period. This article analyzes the Turkish-American rapprochement in the indicated period by examining the role of American-style living in Ankara's social and cultural life through the lens of the Ankara-based periodicals published in the 1950s.

Öz

1950'li yıllar sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yönleriyle incelenebilir. Bu dönemin zenginliğinin nedeni, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından çok sayıda ülkenin küreselleşmiş ve ticarileşmiş bir sisteme hızla entegre olmasıdır. Ülkeler savaşın yıkımından kurtulmaya başladıkça, çeşitli ülkeler arasında etkileşimler başlamış ve bu çeşitliliğin sayısı küreselleşmiş bir dünyada giderek artmıştır. Bu etkileşimler sıklıkla kamu diplomasisi adı altında gerçekleşmiş ve bunun sonucunda ülkeler arasında karşılıklı anlayış ve etkileşimi teşvik etmek amacıyla Soğuk Savaş döneminin en etkili araçlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminin en etkili ülkesi olan ABD, kültürel alanda çeşitli ülkelerin değişim ve gelişim sürecinde büyük bir rol oynamıştır ki bu da 1950'li yılların önemini bir kere daha vurgulamaktadır. Bu dönem içinde ABD'nin faaliyet yürüttüğü ülkeler arasında Türkiye'nin başkenti Ankara da yer almaktadır. 1950'lerin başından itibaren Ankara, bir dizi kültürel girişim aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini daha da yoğunlaştırdı. Karşılıklı faaliyetlere katılımlarının bir sonucu olarak Ankara'ya gelen çok sayıda Amerikalıların varlığı da bu süreci hızlandırmıştır. Buna karşılık, Amerikan kültürü ve toplumundan etkilenen şehirlerden biri olan Ankara'da bu etki özellikle dönemin süreli yayınlarında iz bırakmıştır. Bu makale, belirtilen dönemdeki Türk-Amerikan yakınlaşmasını, Amerikan tarzı yaşam fikrinin Ankara'nın sosyal ve kültürel yaşamındaki rolünü 1950'lerde yayımlanan Ankara merkezli süreli yayınların merceğinden inceleyerek analiz etmektedir.

Introduction

Ankara in the 1950s can be analyzed from several different perspectives. With the end of the Second World War, the changes and innovations brought about by the Republic began to manifest themselves visibly in various aspects of life, especially in the 1950s. Following its designation as the capital, Ankara's importance increased considerably, attracting attention not only within the political and diplomatic spheres but also within the cultural milieu. It represented the most significant implementation area of the modernization project of the Republic after 1923 when it was declared the capital. One aspect of the modernization project the Republic in Ankara implemented is directly related to new vital teachings (Bayraktar, 2016, p. 68).

The determination and implementation of these new teachings significantly impacted numerous aspects of daily life and the development of Ankara. While these teachings became dominant in the public sphere, they undoubtedly manifested themselves most in the entertainment sector of cultural life. During the 1950s, the entertainment industry was dominated by magazines, theatre, and cinema, with each sector influencing the others, especially in major cities of Turkey. Moreover, the 1950s were also characterized by the most intense interaction with the United States, not only politically and diplomatically but also culturally. The transformation initiated by the Republic in 1923 resulted in a notable shift in the cultural dynamics of Ankara during the 1950s. This period witnessed the emergence of Americanization and the adoption of American-style living practices in the city. The American influence, which was most evident in Istanbul before the Second World War, became increasingly apparent in Ankara, following the war (Gökatalay, 2018, p. 231). The acceleration of globalization and the subsequent diplomatic and political negotiations with the US made the various dimensions of American influence visible in the sectors as mentioned earlier under the name of “mutual interaction.” In particular, the magazines and newspapers established to facilitate that mutual interaction accelerated this process. In this context, the periodicals, newspapers, and radio programs of the 1950s served as sources of information, providing insight into the extent of American influence on Ankara's entertainment life.

The visibility of American popular culture’s impact on the entertainment life of Ankara was very transparent and influential throughout the 1950s. This effect manifested itself mainly in cinema, and the U.S. put an effort to distribute entertainment culture over the world. The real purpose of the propaganda activities of the US started with World War I, and reached its peak during World War II. This approach has been implemented not only in Turkey but also in numerous other countries. *The New York Times* correspondent Paul

K. Lee wrote an article about the impressions of Hollywood pictures abroad in Ankara on March 28, 1943. The article clarified the function of Hollywood during WWII. Later, it was the same for the Cold War period since this function became stronger immediately. To illustrate, the film Meet John Doe, through its portrayal of the political and social inequalities prevalent in American society, demonstrates how an individual can effect change at the local level, even globally, and contribute to the transformation of their country. In Meet John Doe, American society's social, economic and political were referenced, and the audience was presented with a reality perspective. However, it can be argued that although the American influence in the 1950s was significant, the concept of 'influence' should not be limited to positive connotations. Lee states that:

> Hollywood doesn't know its own strength. The tremendous impression which American films made abroad is a constant source of surprise to an American accustomed to treat them purely as entertainment... People standing in line in the snow in Ankara to buy tickets for such serious pictures as "Meet John Doe" and "Boys Town". Whether the message of such movies gets across fully, I am not prepared to say, but the idea that America is a sort of dream world miraculously came true certainly does (Lee, 1943).

However, the Cold War propaganda was very different from the war-time propaganda, particularly in the case of Turkey. It can be indicated that Turkish-American rapprochement led to more U.S. influence in cultural fields. People started entertaining themselves by looking at screens when the world evolved into virtual reality. Even though television was quite popular, and the impact of television and other popular manufactured products was enormous in the 1950s in America, it was not common universally as not everybody could afford it. However, cinema culture is one of the areas where this interaction was seen the most (Gökatalay, 2019, p. 148). Moreover, Gökatalay (2019) states that, unlike any other city, cinema culture was perceived as a kind of serious entertainment in the capital, Ankara, during the early Cold War period. Undoubtedly, the term—serious entertainment—referred to the fact that even though cinema was used to entertain people, people in Ankara took this entertainment to understand which people must attend seriously for a long time. Throughout the 1950s, it was not a surprise that many periodicals regarding cinema appeared to satisfy the necessity in people's minds about the pictures, particularly foreign ones. In this scope, this research examines how the Turkish-American rapprochement affected the entertainment sectors of cinema and theatre in Ankara during the Cold War era, with a particular focus on the 1950s and 1960s. It analyses how these sectors responded and evolved in the context of Ankara's political and socio-cultural shifts caused by the mutual interaction in the 1950s. The study draws on a range of periodicals published

in Ankara during the 1950s to contextualize these developments within the city's cultural landscape.

THE TURKISH-AMERICAN RAPPROCHEMENT IN THE 1950s

The 1950s represent a period during which the cultural influence of the United States was particularly pronounced. This influence was such that it could not be compared to any other culture due to the fact that the American cultural phenomenon was created by incorporating a multitude of influences from a variety of sources. The numerous overseas programs, encompassing both educational and political initiatives, such as the Fulbright Act in 1946 and the Marshall Plan in 1947, played a pivotal role in shaping American popular culture and contributing to its global spread during the Cold War era. Moreover, during World War II and the early Cold War, the entertainment industry helped forge a national consensus celebrating the American way of life (Ashby, 2006, p. 263). The Cold War period resulted in a relaxation of social constraints on individuals, thereby facilitating the emergence of the concept of leisure time. It is stated that interpretations of what makes twentieth-century American life “modern” occasionally treat changes in how Americans spend their leisure time (Fischer, 1994, p. 453). This concept, which represents a pivotal development in popular culture, initially manifested primarily through magazines, motion pictures, and radio, and even though it started a very long time ago, its growth was significantly accelerated by the advent of commercialization in the 1950s.

As was the case in most post-war societies, Turkey was undergoing significant social transformation during the 1950s. This shift was influenced by many other factors, and one of them was American popular culture. It is indubitable that the phenomenon of globalization plays a pivotal role in fostering cultural interaction and understanding between these two geographically disparate nations. Many different methods had been applied to increase cultural interaction. One of them was The United States Information Agency (USIA), which was a unit whose objective was to engage in public diplomacy. Previously known as the United States Information Service (USIS), the USIA was responsible for directing cultural activities in the international arena. These methods under the name of public diplomacy are carried out typically through a plethora of activities such as media programs, cultural programs, and educational exchange programs (Bergman, 2006, p. 103), and the advent of radio marked the initial stages of this phenomenon. The significance of radio during the Second World War was considerable, radio perhaps offered the best example of popular culture’s blending of wartime and entertainment (Ashby, p. 269). The origins of radio broadcasting in Turkey can be traced back to the 1920s. During the War of Independence, the significance of communication was more fully appreciated, and it became

evident that a significant deficit existed in this domain. In the initial years of the Republic, efforts were made to address this deficit through the utilization of wireless telegraphy to enhance domestic and international communication (Özçağlayan, 2012). As a result of this, the first attempt was held in Istanbul in 1927. The advent of radio led to a significant increase in the number of people accessing information and entertainment. It also enormously impacted society because radio was the first choice to spread information, news, and later popular culture. In the context of friendship between Turkey and the U.S., various radio programs were held to introduce the two countries to each other. There is no doubt that the most well-known broadcast on the radio was *Voice of America* (VOA). It is asserted that the Turkish broadcasts of the Voice of America (VOA) commenced on 19 December 1949. These broadcasts were conducted daily between the hours of 19.15 and 19.45. These broadcasts' content encompassed various formats, including news, commentaries, musical pieces, and programs featuring American popular culture. Additionally, memorable topic speeches were aired daily (Aydos, 2012). Moreover, VOA's English broadcast was quite popular in Ankara, and their program was regularly announced in multiple periodicals such as *Turkish-American News*[1] and *USIS Bulletin Ankara Activities Supplement.*

VOA English Broadcast Schedules contained various programs, including "Music USA Programs, Women in the World, The Sports Arena, Economic News Letter, and Have You a Question?"[2] This variety proves that people wanted to be reached out with many issues, which was a critical mission to spread the ideas in as many subjects as they could. Furthermore, there was a weekly radio program in New York called "This is Turkey", and the noted lecturer and radio personality Henry Milo expressed the program's purpose. "This is Turkey" was presented to make the people of the United States better acquainted with modern Turkey, its people, life, culture, art, music, literature and its vital part in Western civilization (*Turkish-American News*, 1953). Since radio's popularity was high, both sides did their best to improve it so that the interaction could remain, so radio service was constantly developed. *Turkish-American News* (1953) highlighted the development by indicating that this service should have many practical benefits. Equally important is the fact that it was a new symbol of friendship between the people of Turkey and the United States. Hence, while radio was being used to teach American people about Turkish culture,

[1] The newspaper, published weekly in 1951, provided extensive coverage of the growing interaction between Turkey and the United States of America in Ankara.

[2] This information comes from USIS Bulletin Ankara Activities Supplement. Indicated programs are just an example, and more can be seen in the aforementioned magazine. VOA English Broadcast Schedules provide comprehensive content about programs every week.

and vice versa, the cultural exchange between the two countries got more prominent due to the improvement in radio service. This assisted both countries later to have more information about each other not only in their cultural affairs but also in foreign affairs. After all, as the U.S. and Turkey became more acquainted, this interaction started to affect their future policies.

THE CULTURAL AND ENTERTAINMENT LIFE IN ANKARA DURING THE 1950-1960 PERIOD

After the radio, magazines of the period became a fundamental tool to propagate popular culture in the first decade of the Cold War. The best way to examine the influence of the American culture in Ankara is through magazines because the impact of radio, newspapers, and magazines can be traced down to the rural level (Abadan, 1963). Hence, these were critical tools to display what was happening in the core of society. In terms of periodicals, Ankara during the 1950s hosted many magazines such as *Ankara'da Bu Hafta*, *Sinemagazin,* and *Kadın Dünyası.* There were also newspaper supplements concerning cinema from Hollywood and the world of women in the newspapers such as *Turkish-American News* and *Kadının Sesi.* These sources will be used primarily to identify the American impact on Turkish society.

USIS Bulletin Ankara Activities Supplement reflected the main argument: the intense American influence permeating Ankara's cultural life in the best way. Indeed, there are multiple aspects to display the visibility of the American impact on Turkish culture. *USIS Bulletin Ankara Activities Supplement* was a weekly bulletin whose purpose was to bring together all activities performed weekly in Ankara. Yet, this magazine gives substantial insight to comprehend the diversity and prevalence of the influence in the entertainment life in Ankara since it combines all social activities into one. Despite its short-term publishing life that ended in 1959, it contained numerous information regarding the interactions between Turkey and the U.S. When one looks at the content of the bulletin, the first thing to be stunned about is the variety of activities in Ankara. The news covered popular sectors such as movies, theaters and sports, libraries, museums, nightclubs, and educational facilities. Moreover, in various issues, articles about Turkey began to appear, including helpful information such as suggestions regarding the tradition, religion, women, and more for foreigners in Turkey. For instance, the 1959 edition of the bulletin, covered the week between 27 August and 2 September, contains numerous articles about educational matters. Among these, an announcement was made regarding recruiting American teachers for English language courses organized by the Turkish-American Association. It was stated that any American resident in Ankara could serve as a teacher

and that such courses would facilitate more significant interaction between the United States and Turkey, thus representing a significant initiative. Moreover, the same issue included information regarding Middle East Technical University developments. In the second half of the 1950s, Middle East Technical University (METU) was founded in 1956 in Ankara, and unlike other Turkish universities, it was to be patterned after American models (Üsdiken, 2011, p. 322). Accordingly, a call was made for individuals willing to provide accommodation for students, to facilitate enhanced communication between the students and their host families (*USIS Bulletin Ankara Activities Supplement,* 1959).

The historical and cultural events organized in connection with Ankara's urban life were published almost weekly in the issues. Of particular interest are the tours to the Atatürk House, Atatürk Museum, Archaeological Museum (with specific reference to the remains of the Roman, Hittite, and Sumerian civilizations), and the Ethnographic Museum. These tours offer insights into Ankara's historical and cultural significance, providing foreign visitors a comprehensive introduction to the city. They encompass the city's contemporary urban life and its historical development, showcasing the factors that have shaped Ankara into the city it is today. It would be reasonable to posit that the portion of the budget allocated to cinemas is of greater significance than one might initially assume. As previously stated, the entertainment sector was one of the most productive instruments of cultural diplomacy during the Cold War. In the 1950s, numerous foreign films, mostly in English, were exhibited in various cinemas in Ankara. Such establishments included theatres with names such as Büyük, Ulus, Renkli, İnci and Gölbaşı Maltepe. The majority of these theatres are situated in central areas, including Kızılay, Ulus, Maltepe, and Bahçelievler. The concentration of cinemas in Ankara, which is characterized by the high number of cinemas, diversity, and proximity to the city center, indicates a significant demand for cinema within this entertainment sector. The strategic location of these cinemas reflects a conscious effort to reach a large audience. It was documented that romantic comedy films such as *Ruby Gentry, Many Rivers to Cross, Designing Women,* and *Sailor Beware* were screened. The prevalence of films within this genre indicates a shift in the collective consciousness from a period of fear and anxiety caused by the Second World War to one of relaxation and entertainment in the 1950s, and this phenomenon was not exclusive to the United States.

It is expressed that popular culture boosted the Cold War consensus that the American system worked (Ashby, 2006). With a rash of post-war combat films, westerns, biblical epics, and musicals, Hollywood shaped the culture of Cold War Americanism. The majority of the journals in the 1950s, which were Western and primarily American cultural centered,

tried to establish a new dialogue with the reader (Alkan, p. 603). In light of this, cultural dimensions of the Cold War period, such as cinema and fashion, exhibited themselves in magazines and newspapers. Multiple periodicals emerged during the 1950s, and the following figure is vital to understanding the development of the press in Turkey throughout the 1950s.

Periods	**Number of Publications**	**%**
1923-1929	95	1,1
1930-1939	160	1,8
1940-1949	214	2,4
1950-1959	671	7,6

As shown in Figure 1[3] (Yılmaz, Avşar, Çakmak and Yazıcı, 2016), the number of periodicals published in Ankara since 1923 almost tripled during the 1950s when it is compared to the previous decade. A reason for this increment must be related to the increase in cultural interactions and developments in the social life in Ankara. Additionally, it needs to be remembered that the advent of cinema in Turkey commenced in 1896 with the filming of Alexandre Promio, one of the cameramen appointed by the Lumiere Brothers to oversee the production of motion pictures on an international scale. Nevertheless, the earliest documented instance of a regular film screening occurred in Istanbul in 1908, which represents a later date (Vardar, 2005). Even though the history of cinema in Turkey is old, cinema's entry into daily life in the modern sense began in the 1950s (Alkan, 2019). Hence, particularly for specific themes, many journals were published even though their publication lives lasted shorter than expected. This can be attributed to two factors. Primarily, the products in question are subject to a high level of demand, which is further compounded by their limited lifespan. This is because they share a similar content profile and are released in rapid succession during the same period. Nevertheless, in the subject of cinema, four new magazines were published: *Sinemagazin* was a weekly magazine in 1951, *Sinema Yıllığı* was published irregularly in 1955, *Sinema* was a monthly magazine in 1956, and *Sinema-Tiyatro* was published monthly from 1959 to 1960. Moreover, *Dostluk* and *Official Text* were other significant periodicals of the 1950s (Yılmaz, Avşar, Çakmak and

[3] This information comes from a book named *Ankara'da Yayımlanan Süreli Yayınlar Kaynakçası: 1923-2005 Uzerine Bir Değerlendirme,*" (An Evaluation on Bibliography of Periodicals Published in Ankara: 1923-2005), edited by Bülent Yılmaz, Nermin Avşar, Tolga Çakmak and Yasin Yazıcı (Yılmaz, Avşar, Çakmak & Yazıcı, 2016, pp. 17, 159, 328, 462).

Yazıcı, 2016). The importance of these periodicals regarding cinema comes from the fact that almost all of them highlighted the news of Hollywood rather than any other countries' movies. For instance, Refia Başar, the owner and editor-in-chief of *Sinemagazin*, who founded the 'Başar Film' business in Ankara with her husband, screenwriter, and film writer Melih Başar, was the first woman to publish a cinema magazine in Ankara (Yavuztürk, 2013). Therefore, it is apt to indicate that the improvement in relations between Turkey and the US, which gained momentum in the 1950s, extended beyond the political and diplomatic spheres, as previously discussed. It also influenced the social roles of women during this period. As demonstrated by Refia Başar's significant involvement in the cinematic sphere and her close observation of American culture, it is evident that the Turkish-American influence had a profound impact on both the individual and the collective. Consequently, it is imperative to acknowledge this as one of the most crucial factors influencing the daily and cultural life of Ankara.

THE INFLUENCE OF THE TURKISH-AMERICAN RELATIONS ON THE PERIODICALS OF ANKARA IN THE 1950s

Many magazines dedicated their news to the U.S. Even the name of *Dostluk*—friendship in English—indicates how the relationship between Turkey and the U.S. was more than just an alliance but a friendship on the Turkish side. American culture—or popular culture of the 1950s— was usually the central theme of many magazines. To illustrate, the cinema magazine *Sinemagazin* published its first issue on November 25, 1951, highlighting its aim by asking who amongst Turkish citizens would not like cinema, which has become an indispensable item like bread, water, and air today? *Sinemagazin* made the most accurate observations of Ankara cinema culture and the cinema habits of the Turkish people in general (Gökatalay, p. 156-157). The latter one, *Ankara'da Bu Hafta, was published for the first time on November 29, 1952, and it almost had the same purpose: the* need for entertainment. In statements to the press, the magazine's proprietor, İ. H. Birler, and the editor-in-chief, Alp Tümerkan, asserted that the magazine's objective was to guide individuals employed in the state capital of Ankara, who typically worked five or six days per week, on how to access various forms of entertainment. This included recommendations on how to spend their free time, considering both financial constraints and personal preferences. The recommendations extended to a diverse range of entertainment options, including cinemas, theatres, and casinos (*Ankara'da Bu Hafta*, 1952). Using leisure time to have fun, which increases with the rise of economic efficiency and improvement of working conditions, was an essential part of urban life (Gültekin and Onsekiz, 2005). Ankara has been known as the city of civil servants since its establishment,

and entertainment life was designed to meet the needs of Ankara people to enjoy during weekends. That's why the weekly magazine Ankara'da Bu Hafta (1952) highlighted its purpose on the front page of its first issue by saying that this magazine offers alternative entertainment options from cinema, theatre to sport, a pavilion for people of Ankara who work so much and need entertainment at weekends. Therefore, Ankara society's fondness towards cinema can indicate that it created many new markets and business in the entertainment sector. In other words, the already existing industry became much more developed during the 1950s, and that's how a variety of periodicals primarily based on cinema culture appeared. Moreover, the policies of the ruling government, the Democrat Party[4], supported the changing life of the country along with westernization efforts and admiration of the American way. Moreover, Celal Bayar, who was the president of Turkey between 1950 and 1954, expressed this admiration by announcing that Turkey is trying to follow the progress of the Americans in our country. Turkey hopes that in 30 years, this blessed country will be a small America with a population of 50 million (Alkan, 2019).

When the magazines mentioned above are examined in detail, the differences between the magazines are not too much. This is probably due to the use of mostly the same sources, yet they mainly served the idea of presenting information about cinema culture. One of the visible differences is that *Ankara'da Bu Hafta* gave information about theaters, the time of the picture, and other entertainment areas such as pavilions, sports, and images to attract readers' attention. On the other hand, *Sinemagazin* presented the latest cinema news, many of which were related to Hollywood by giving more space to images. There were multiple articles regarding specific celebrities, their movies, their lives, and personal affairs. For instance, Ingrid Bergman was shown as one of the most reported celebrities; the news about her personal life was presented in almost all magazines and newspaper supplements of the period. Moreover, various jokes, clauses, and anecdotes about Hollywood were also displayed in a way that caught the reader's attention. According to Gökatalay (2019), all these topics were closely related to the desire to endear the American lifestyle and Hollywood-style consumption habits to the Turkish people.

Furthermore, there were actually periodicals based on only about American news, such as *Amerikan Haberler Merkezi: Haftada Bir Amerika* was published from 1954 to 1968, and *Amerikan Haberler Merkezi, Günlük Dünya ve Amerikan Haberleri* also presented the American news from 1952 to 1953. It has been asserted that *Amerikan Haberler Merkezi* provided support for the dissemination of sound and musical broadcasts in Turkey

[4] The Democratic Party was established in 1946 by Celal Bayar, who served as the third President of Turkey from 1950 to 1960. In the 1950, it became a ruling party until 1960.

commencing in 1954. This support, it is claimed, was intended to serve the purpose of conveying aspects of American cultural life to Turkey (Kubilay ve Pelivan, 2019)

Likewise, magazines about women can be found more during the 1950s, so another area to observe the marks of American influence is the periodicals which focused mainly on women. *Kadın* was on the air about general subjects from the Ankara American News Center in 1953. *Kadının Sesi* was a monthly newspaper published by the Turkish Women's Union headquarters about literature and culture. Lastly, *Kadın Dünyası* was produced every 15 days to give fashion news worldwide and the news of celebrities and cinema (Yılmaz, Avşar, Çakmak and Yazıcı, 2016).

It is claimed that anti-communism, the rise of sexuality, and the tabloidization of the upper culture were observed in the journals of the 1950s-1970s (Koçer, p. 135). According to this statement, of the aforementioned women's magazines, *Kadın Dünyası* offers the most comprehensive coverage of the subject matter. The magazine was owned by Bülent Sokullu and edited by Seyfi Özgen. *Kadın Dünyası* manifests its aim by saying that they brought documents about women and femininity worldwide. *Kadın Dünyası* (1959) *highlighted women's spiritual life* with issues such as social issues and women's rights. However, criticism rapidly came to this magazine. Its articles were attacked because they contained heavy subjects. Instead, it was advised to focus on issues such as cinema, magazines, and sports in their articles. From an analysis of the social context of the period in question, it can be discerned that the public was more inclined to consume content about the entertainment industry than to engage with discourses on matters such as women's rights. In the 1950s, the entertainment sector was a way to escape reality, covering a big part of people's social lives. Therefore, *Kadın Dünyası* placed more emphasis on diversity in terms of subjects. To illustrate, fashion news frequently came from Paris as France became a dominant foreign influence over the news. Conversely, the news from the United States is predominantly focused on musical and cinematic developments, as well as celebrity gossip. To illustrate, the news item concerning American musician Harry Belafonte is worthy of note. The article's interest lies in its focus on the racial, social, and political context of the United States, rather than on the personal life of a well-known musician. It draws on the musician's success to provide information about the ongoing racial struggle, social inequality, and chaos in America. Although Harry Belafonte is a prominent Black American figure with a successful career and a large following in the United States, this article critiques the persistence of racial discrimination in the American context. An additional illustration is provided by the case of Turkish artists who proceeded one by one to the United States and attained success there. As reported in the news, following the dancer and

actress Necla Ateş, artists, including the renowned actors Muzaffer Tema and Ayhan Işık, proceeded to the United States. Even the film actress Mine Çoşkun took Turkish national attire embellished with motifs to America, emphasizing that cultural interaction with Americans would ensue (*Kadın Dünyası,* 1958). Furthermore, the recommendations and advice about finding a good man to marry or becoming an attractive woman became a famous headline in many women's periodicals. According to an undated issue of the journal, as reported in the news, a Harvard University professor named Hooton provided guidance to American girls on selecting their future spouses. This information was subsequently shared with Turkish girls, as the news outlet in question perceived the American approach to such matters to be informed, methodical, and technically proficient (*Kadın Dünyası*).

From this point, it is apt to state that cinemas tried to allocate an almost equal space for domestic and foreign films. With cinema magazines, celebrities became the main topic. These famous people were mainly artists in Hollywood, and their pictures were presented in a more attractive, sexual way than before. Even though women and cinema were like one subject that is not separated from each other, cinema was not mentioned often in women's periodicals (Gökatalay, 2019). However, its impact on women is entirely a different subject. For instance, cinema had an essential place in working women's and homemakers' social lives. It is indicated that homemakers went to the movies secretly and saved their cinema money by hiding it from their husbands (Soysal, 1973). Before concluding this part, it must be clarified that this example illustrates the limitations placed upon women's social lives and their inability to participate in the entertainment sector fully. Nevertheless, despite these constraints, women gained significant cultural benefits from the period, including access to cinemas.

Conclusion

From a cultural perspective, the 1950s represent a particularly fruitful period for historical study. This cultural richness can be attributed to two principal factors. The first reason is the emergence of the United States of America as a superpower at the conclusion of World War II and the establishment of an international order that convinced numerous countries that the "American way of life" was the optimal model for global governance. The second reason is that there is no alternative order in opposition to this power of America. Even though the new post-war order was shaped by America and Soviet Russia, America conveyed its power to other countries more rapidly and effectively through a novel yet highly productive method of communication: public diplomacy. In this context, Ankara, the capital of Turkey, undertook a multitude of initiatives to enhance interaction with America, resulting in a recognizable impact on various aspects of Turkish society.

While numerous other fields may be considered in analyzing this effect, it is imperative to recognize the significance of periodicals in the context of the 1950s. In light of the prevailing circumstances, newspapers and magazines constituted one of the most rapid and productive avenues for disseminating information, ranking alongside radio and television. It is also noteworthy that the ratio of individuals with access to television sets in Turkey during this period was not equivalent to that observed in the United States during the 1950s. The periodicals that proliferated in the 1950s remained the most efficacious means of obtaining information about America. While the majority of news about the United States concerns American popular culture, including music, film, and celebrities, there is also coverage of social issues such as social order, inequality, and racism. In essence, the following can be stated: Despite the United States' efforts to portray its socio-political order as the optimal model for emulation, there needs to be more evidence to substantiate this in the periodicals circulating in Ankara. As previously stated, most periodicals from this era had a relatively brief publication history; many magazines only survived after their first or second issue. Due to the high demand for this sector, even if a magazine were discontinued, another similar publication would indeed ensure the flow of information about America. This demonstrates that curiosity about America continued throughout the 1950s.

Ultimately, the American culture of the 1950s made its way into Ankara in many ways and across a range of domains. It would be a mistake to underestimate the influence of Turkish politics. Although the situation later changed, the 1950s in Turkey coincided with a period in which there was a willingness to accept America and much of what it had to offer. During this period, the entertainment industry exerted a dominant influence on social and cultural life. While the American influence was pervasive, it did not leave a lasting impact. Instead, it manifested as a superficial penetration, and by the end of the 1950s, American-style life began to lose its influence.

Summary

Istanbul, which had served as the capital for nearly 600 years, continued to exert a considerable influence over Ankara despite the latter's designation as the capital in 1923. Following the developments in Istanbul, numerous initiatives have been undertaken with the objective of enhancing the urban infrastructure of Ankara, including places for social and cultural activities. Despite the fact that these initiatives were initiated and supported by the government, particularly following the conclusion of the Second World War, there was also a growing influence from abroad, which began to shape Ankara's social and cultural life. Diplomacy, which can be considered one of the most significant aspects of the Cold War era, began to be employed in a multitude of domains. The 1950s can be described as a period of relative prosperity and relaxation following the devastation of the war. However, it can also be characterized as a period of transition; this diplomacy was conducted primarily through cultural and social interactions for Turkey and many other states. During this period, diplomacy was conducted in a manner that differed from previous practices. In this context, the public diplomacy policy initiated by the United States during the Cold War period is of significant importance. To guarantee the support of foreign countries through the dissemination of knowledge and the promotion of cultural activities, thereby propagating the American way of life

as widely as possible, it is evident that the United States' most intriguing and pivotal policies have significantly impacted the capital city of Ankara. While numerous Americans visited Turkey as part of initiatives such as the Marshall Plan and the Truman Doctrine, the early 1950s, which saw a reciprocal inflow of immigrants from Turkey, represent a pivotal period for understanding the dynamics of mutual communication and interaction. While numerous other areas will be examined and a variety of viewpoints will be considered, the impact of American influence on Ankara's cultural and social life can be discerned through the information provided by periodicals and newspapers published in the 1950s. The longevity of these periodicals was shorter than anticipated. However, the advent of similar journals upon the cessation of production aligns with the dynamics of supply and demand characteristic of the period.

The influx of Americans into Ankara, coupled with the formation of a network of interactions, gave rise to a growing interest in America and its role in the cultural and social life of the city. An analysis of the surviving periodicals reveals an increasing interest among Turkish society in American films, music, and performances. Similarly, information about American celebrities was frequently disseminated to the Turkish public via numerous periodicals, and in the 1950s, magazines, and journals constituted a significant source of information about America for Turkish society. This can be attributed to the fact that, although radio was more readily available to a considerable proportion of Turkish households, television was less prevalent, and many individuals needed more financial means to supply it. Consequently, periodicals could disseminate information to a larger audience, thereby maintaining the flow of information. A content analysis of these periodicals reveals that the most prominent sections are the information and advertisements, particularly those about the Hollywood film industry, especially magazines called *Ankara'da Bu Hafta* and *Sinemagazin*. However, one of these periodicals is more comprehensive in scope: USIS Bulletin Ankara Activities Supplement, which was a bulletin more than a magazine, with a publication life of one year, was more comprehensive than the other periodicals under analysis. This publication, which was published entirely in English, contains a range of information, from travel activities in Ankara to educational courses for Turkish individuals seeking to enhance their English language proficiency and business activities for American residents in Ankara. Upon analysis of this publication alone, it can be concluded that the American population in Ankara was significant during the 1950s and that the cultural impact of America's public diplomacy efforts was direct. It is beyond the scope of this study to determine whether the influence exerted by the United States was enduring or temporary. Nevertheless, the evidence suggests that the United States of America presence had a tangible impact on Ankara's entertainment landscape during the 1950s. This phenomenon persisted throughout the decade, giving rise to a number of periodicals based in Ankara.

References

Archival Sources

Newspapers & Periodicals

Ankara'da Bu Hafta (1952, November 29), p. 3.

Kadın Dünyası (1958).

Sinemagazin (1951, December 3).

The New York Times (1943, March 28).

The Turkish-American News (1953), p. 6.

USIS Bulletin Ankara Activities Supplement (1959).

Secondary Sources

Abadan, N. (1963). *Social Change and Turkish Women*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Alkan, Mehmet Ö. (2019). Soğuk Savaş'ın Toplumsal, Kültürel ve Günlük Hayatı İnşa Edilirken. In M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları.* Ankara: İletişim Yayıncılık.

Ashby, L. (2006). *With Amusement for All: A History of American Popular Culture Since 1830*. University Press of Kentucky.

Avşar, N., Çakmak, T., Yazıcı, Y., & Yılmaz, B. (2016). *Ankara'da Yayımlanan Süreli Yayınlar Kaynakçası: 1923-2005 Uzerine Bir Değerlendirme*. Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM.

Aydos, Serpil. (2012). 1948-1955 Yılları Arasında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinde Kamu Diplomasisi. *Amme İdaresi Dergisi*, *45*(4), 119-138.

Bayraktar, A. N. (2016). Large-Scale Change in the Capital Ankara after the Declaration of the Republic: The Construction of Modern Life and Modern Spaces. *Journal of Ankara Studies*, *4*(1), 67–80.

Dutta-Bergman, M. J. (2006). U.S. Public Diplomacy in the Middle East. *Journal of Communication Inquiry*, *30*(2), 102–124. doi.org/10.1177/0196859905285286

Fischer, C. S. (1994). Changes in Leisure Activities, 1890-1940. *Journal of Social History*, *27*(3), 453–475. doi.org/10.1353/jsh/27.3.453

Gökatalay, S. (2018). The Effects of the Turkish-American Rapprochement on Ankara City Culture during the Early Cold War. *Journal of Ankara Studies*, *6*(2), 211–235. doi.org/10.5505/jas.2018.03522

Gökatalay, S. (2019). Cinema Culture in Ankara in the Early Cold War Period. *Journal of Ankara Studies*, *7*(1), 147–174. doi.org/10.5505/jas.2019.39974

Gültekin, N., & Onsekiz, D. (2005). Ankara Kentinde Eğlence Mekanlarının Oluşumu ve Yer Seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, *20*(1), 137-144. doi.org/10.17341/gummfd.05040

Koçer, D. (2009). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Kadın Dergilerinde Kadın İmajı. *Journal of World of Turks*, *1*(2), 131-143.

Kubilay, Ç., & Pelivan, M. (2019). Demokrat Parti ve Radyo: Bir Islahat Girişimi (1954). *Ankara Universitesi Ilef Dergisi, 29-60.* doi.org/10.24955/ilef.574360

Özçağlayan, M. (2012). Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Gelişimi (1926-1991). *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *14*.

Soysal, S. (2001). *Yenişehir'de Öğle Vakti*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Üsdiken, B. (2011). Transferring American Models For Education in Business and Public Administration to Turkey, 1950-1970. In N. B. Criss, S. Esenbel, T. Greenwood & L. Mazzari (Eds.), *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830- 1989* (p. 322). United Kingdom: Cambridge Scholars Publishing.

Vardar, B. (2005). Türkiye'de Sinemanın Gelişimi ve Ulusal Sinema Tartışmaları. *Öneri Dergisi, 6*(23), 305-316.

Yavuztürk, G. M. (2013). Ankara'da Yayımlanmış Sinema Dergilerinin Kısa Tarihçesi. *Journal of Ankara Studies*, *1*(2), 79–92.

POLONYA ROMANTİK EDEBİYATININ UKRAYNA EDEBİYATI VE TOPLUMSAL BİLİNCİNE YANSIMALARI

REFLECTIONS OF POLISH ROMANTIC LITERATURE ON UKRAINIAN LITERATURE AND SOCIAL CONSCIOUSNESS

Seyyal KÖRPE KEMER
Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, seyyalkorpe@istanbul.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Kasım 2024
Kabul edildiği tarih: 7 Şubat 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 25 November 2024
Date accepted: 7 February 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Ukrayna; Polonya; Romantizm; Şevçenko; Mickiewicz; Kostomarov; Artemowsky

Keywords
Ukrainian; Poland; Romanticism; Shevchenko; Mickiewicz; Kostomarov; Artemowsky

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.11

Öz

1789 Fransız İhtilalinin yansıması olarak 19. yüzyıl itibariyle Avrupa ve Dünya ülkeleri arasında oldukça güçlü bir toplumsal ve kültürel etkileşim süreci gerçekleşmiş, bu süre zarfında uluslar bir yandan farklı bölgelerde doğan yeni düşünce akımlarını özümserken, diğer yandan kendi kültürel miraslarını, gelenek göreneklerini koruma eğilimi içine girmiş ve tüm bu gelişmeler sanat, edebiyat ve kültür dünyasına görkemli bir zenginlik getirmiştir. Söz konusu dönemde en yoğun kültür geçişlerinden biri de Polonya egemenliği altında bulunan topraklarda gerçekleşmiştir. Ukrayna'nın bilim ve felsefe tarihinde sanat, kültür ve edebiyat sahasındaki gelişmelere ışık tutan düşünce akımlarının aralıksız olarak Batı Avrupa'dan Polonya kanalıyla Ukrayna'ya ulaşmış ve buradan da doğuya doğru yol almış olduğu genel olarak kabul edilmiş bir gerçekliktir. Tarihsel gelişmeler doğrultusunda Polonya'nın Ukrayna kültürünün yapılanma sürecinde gerek savaş ve ayaklanmalar gerekse eğitsel ve kültürel paylaşımlar sonucunda oldukça baskın bir rol aldığı bilinmektedir. Polonya ve Ukrayna uluslarının Lehistan-Litvanya Birliği altındaki topraklarda uzun yıllar bir arada yaşamış olmaları, böylesi bir etkileşimin en somut nedenlerinden biri olmuştur. Ukrayna romantik edebiyatı tıpkı Polonya'da olduğu gibi Ukrayna devlet yapısının tamamen Rus İmparatorluğu boyunduruğu altına girerek ortadan kaldırılması girişimlerine karşı mücadele verme yolunda, ulusal gelenek - göreneklere ve ulusun muhafazakâr geçmişine sıkı sıkıya bağlı bir kültürel örgütlenme anlayışı temelinde biçimlenmiştir.19. yüzyıl başlarında aralarında Adam Mickiewicz'in de bulunduğu Polonyalı romantik sanatçılar tarafından romantik şiirin Kazak topraklarına ve Kazak Ukrayna'sına tanıtılması ve bunu izleyen süreçte Polonya edebiyatında "Ukrayna Okulu" adlı edebiyat ekolünün başlaması, Polonya- Ukrayna kültürel ilişkilerinin gelişimi bakımından oldukça önemli adımlardır. Ukrayna romantik edebiyatının önde gelen temsilcilerinden Taras Şevçenko, Mykola Kostomarov ve Hulak Artemowsky ise edebi çalışmalarında Adam Mickiewicz etkisinin yoğun olarak hissedildiği isimler arasında yer almaktadır.

Abstract

As a reflection of the French Revolution in 1789, a very strong social and cultural interaction process took place between European and World countries in the 19th century, and during this period, nations, on the one hand, assimilated new thought movements born in different regions, and on the other hand, tended to protect their own cultural heritage and traditions. All these developments have brought magnificent richness to the world of art, literature and culture.One of the most intense cultural transitions during the said period took place in the lands under Polish sovereignty. It is a generally accepted fact that in the history of science and philosophy of Ukraine, the currents of thought that shed light on the developments in the fields of art, culture and literature have continuously reached Ukraine from Western Europe through Poland and from there moved towards the east.In line with historical developments, it is known that Poland played a dominant role in the structuring process of Ukrainian culture, both as a result of wars and uprisings and educational and cultural exchanges. The fact that Polish and Ukrainian nations have lived together for many years in the lands under the Polish-Lithuanian Commonwealth has been one of the most concrete reasons for such interaction. Ukrainian romantic literature, just like in Poland, was formed on the basis of a cultural organization approach that is closely tied to national traditions and customs and the nation's conservative past, in order to fight against the attempts to destroy the Ukrainian state structure by completely subjugating it to the Russian Empire. The introduction of romantic poetry to Kazakh lands and Kazakh Ukraine by Polish romantic artists, including Adam Mickiewicz, in the early 19th century and the subsequent start of the literary school called "Ukrainian School" in Polish literature are very important steps in the development of Polish-Ukrainian cultural relations. Taras Shevchenko, Mykola Kostomarov and Hulak Artemowsky, among the leading representatives of Ukrainian romantic literature, are among the names in whose literary works the influence of Adam Mickiewicz is felt intensely.

Giriş

İnsanlık tarihi ve kültürüne büyük ölçüde katkı sağlamış Ön Asya, Eski Mısır, Türk, Çin, Hint ve Antik Yunan gibi köklü medeniyetlerle karşılaştırıldığında uygarlık yolunda oldukça geç ilerlemeye başlamış olan Slavlar, M.S.9. yüzyıla dek uluslararası ilişkiler sahasında yer almaksızın, kendi sınırları içinde ve kendilerini çevreleyen büyük imparatorluklara bağlı biçimde edilgen bir topluluk olarak varlık göstermişlerdir. Ancak, Slav topluluklarının tarih sahnesine nispeten geç çıkmış olmalarına karşın hızlı bir gelişim gösterdikleri, önemli askerî ve siyasî başarılara imza attıkları, büyük imparatorluklar kurmak suretiyle Asya ve Avrasya bozkırlarının büyük kısmına hâkim oldukları, Doğu Avrupa ve Balkanların yanı sıra bir dönem Orta Avrupa'yı dahi etkileri altına aldıkları kaydedilmiştir. 9. yüzyılın ikinci yarısında nihayet siyasî bir yapı altında birleşmeyi başaran Slav toplulukları, Kiev Knezliği adıyla bilinen ilk devletlerini kurmuşlardır.

Moğol istilası sonucunda yıkıma uğradığı yıllar dışında her daim önemini koruyan Kiev bütün Slav şehirlerinin merkezi konumunda olmuştur. Ayrıca Kiev şehri, M.S. 988 yılında kitlesel olarak Hıristiyanlığı kabul eden bazı Slav kabilelerinin en eski kiliselerine ev sahipliği etmesi bakımından Doğu Slav toplulukları için dini bir yerleşim bölgesi, Kiev Knezliği ise Doğu Slav topluluklarının ortak devleti konumunda olmuştur. Ancak Ruslar bu en eski siyasî oluşumu adlandırırken Eski Rusya (Древняя Русь = Drevnyaya Rus) adını tercih ederken, Ukraynalılar Kiev Rusyası (Киевская Русь = Kievskaya Rus) tabirini kullanagelmiştir. Nitekim 16. yüzyıla dek Ukrayna adının somut bir siyasî oluşumu nitelendirmediği görülmektedir. Bununla birlikte, bu ad aynı yüzyılda ve sonrasında Leh kaynaklarında Ukrayna bölgesi Kiev havalisindeki geniş bir sahayı tarif etmek için kullanılmaya başlamıştır. Guillaume Levasseur de Beauplan (1600-1673) ve Johann Baptist Homann (1664-1724) gibi Batı Avrupalı kartograflar çizdikleri haritalarda "Kazakların ülkesi Ukrayna" (Ukraina is the land of Cossacks) tabirini kullanmışladır. Ukrayna adı 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı belgelerine de girmiştir (Acar, 2023, s. 15). "*Ancak tüm Slav ulusları gibi, Ukrayna ulusu da Avrupa ve dünya sahasında kültürel özgünlüklerinin bilincine 19. yüzyılda romantik tarihçilik, özellikle Herder, Fichte, Schlegel gibi Alman kuramcıların "romantik ulusçuluk" ideolojisine ilişkin felsefi düşüncelerini tanımaları, kavramaları ve özümsemeleri sonucunda varabilmişlerdir"* (Nowacki, 2007, s. 182). Bu noktada Napolyon Savaşlarının, Slav uluslarına güçlerini birleştirme, savaşma arzularını tetikleme ve yazgılarını belirleme haklarının bilincine varmaları yolunda önemli bir katkıda bulunduğu özellikle belirtilmelidir. Napolyon yenilgisi Rusya'nın Avrupa'daki öneminin artmasını sağlamış, böylelikle Slav uluslarını Rusya liderliği altında birleştirme girişimini başlatmıştır.

Ukrayna kültürü büyük ölçüde Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu etkisi altında biçimlenmiştir. Ancak, Polonya aydın sınıfının da Ukrayna kültürü üzerinde kayda değer etkisi olmuştur. Keza Polonya kültürü de, uzun yıllar (1795-1918) işgale maruz kalmak suretiyle adı geçen bu iki büyük imparatorluğun etkisi altında olmanın yanı sıra, Orta Çağ'dan itibaren Alman kültürüyle ve yüz yıllar boyunca, özellikle 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren resimde, edebiyatta, müzikte ve dilde Fransız kültürüyle yakın ilişki içinde olmuştur. Polonya ve Ukrayna arasındaki toplumsal ve siyasi etkileşimler her iki ulusun edebiyatına köklü bir dayanışma ve kardeşlik duygusu eşliğinde, bağımsızlık mücadelesi verme motivasyonu doğrultusunda ulus ve halk kavramlarını yüceltip kutsallaştırmak suretiyle yansıtılmıştır. Bu doğrultuda, her iki ulusun edebiyat eserlerine sömürgecilik karşıtı düşünceleri savunan temalar hâkim olmuştur (Nowacki, 2007, s. 181). *"19. yüzyıl ise Aydınlanma düşüncesine, Fransız Devrimine ve Alman Romantizmine dayanarak ayaklanmaların ve böylelikle Ukrayna ulusunun oluşmaya başlamış olması bakımından Ukrayna kültürünün gelişmesi adına ayrıcalıklı dönemlerden biri olarak öne çıkmaktadır"* (Özkural Köroğlu ve Satymova, 2021, s. 528). Polonya-Ukrayna uluslarının karşılıklı temasları henüz Orta Çağ'da Polonya Krallığı'nın tarihteki ilk hükümdarlık ailesi olan Piast Hanedanlığı ve Rurik Hanedanı tarafından yönetilen Kiev Knezliği döneminde başlamıştır. Piast'ların Latin Hıristiyanlığını, Kiev Büyük Prensi I. Vladimir'in (Володимир I Великий) ise Doğu Hıristiyanlığını benimsemiş olması iki devlet arasında kültürel sınırları belirleyici nitelikte önemli gelişmeler olmuştur. Böylelikle Polonya büyük ölçüde antik kültürün Batı Roma Latin, Ukrayna ise Doğu Roma Grek-Bizans kanadından etkilenme sürecine girmiştir. Polonya ve Ukrayna kültürlerinin kendi aralarında etkileşime girmesine neden olan unsurların başında ise hanedanlıklar arası evlilikler gelmiştir. Kiev Büyük Knezi I. Vladamir'in küçük oğlu Sviatopolk'un (Святополк) Büyük Casimir'in (Kazimierz Wielki) kızıyla gerçekleştirdiği evlilik, Ukrayna-Polonya kültür etkileşimine katkı sağlayan, hanedanlar arası ilk evlilik olarak bilinir. Söz konusu evlilikler, Polonya ve Ukrayna şehirleri arasında yoğun ticaret akışının gerçekleşmesini ve böylelikle iki ulusun öncelikle birbirlerinin konuşma dilini, ardından alfabelerini öğrenmelerini gerekli kılmıştır. Bu süreçte her iki ulusun temsilcileri birbirlerinin sanat ve edebiyat eserlerini tanıma ve edinme olanağı bulmuş, bunun sonucunda her iki dilde sözcük alıntılama ve benzeri dil yaşantıları gerçekleşmiş, böylelikle ortak bir kültür alanının oluşmasına zemin hazırlanmıştır (Nowacki, 2007, s. 181). *"1569 yılında Lublin'de imzalanan anlaşmayla Lehistan Krallığı ve Büyük Litvanya Dukalığının "Lehistan Litvanya Birliği" adı altında birleşmesi sonucunda ise, Avrupa'nın en büyük yüzölçümüne sahip ülkelerinden biri ortaya çıkmıştır"* (Körpe Kemer, 2019, s. 743). Bu yeni devletin sınırları içinde Polonyalı, Litvanyalı, Rus, Kazak ve Yahudiler çoğunluktaydı. Farklı inançlara ve kültürlere sahip insanların bir

arada yaşamaya başlaması pek çok soruna neden olsa da, sanat ve edebiyatın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Lehistan-Litvanya Birliği topraklarında yaşayan Rusların kendi etnik ve dini kökenlerinin farklılığına odaklanmaları, Polonya-Ukrayna arasındaki kültürel ilişkilerin yeni bir yol izlemesine neden olmuştur. Lehistan-Litvanya Birliği'nde faaliyet gösteren Rus yazarların bu dönemde verdikleri eserlerin neredeyse tamamı Lehçe ve Ukraynaca yazılmaya başlamıştır. Bu nedenle, edebiyat araştırmacıları bahsi geçen dönemin kültürel mirasını Polonyalı ve Ukraynalıların ortak birikimi olarak değerlendirmektedir (Nowacki, 2007, s. 182). 19. yüzyılda gerek Avrupa gerekse dünya çapında öncesine kıyasla çok daha kapsamlı ve hızlı bir kültürel etkileşim süreci gerçekleşmiştir. Ancak, bu esnada uluslar birbirlerinin gelenek, görenek ve düşünce birikimlerini birebir kopyalamak yerine, yeni sanat ve felsefe akımlarından beslenerek öz kültür miraslarını geliştirme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu dönemde, Latin-Polonya ve Rus egemenliği altında bulunan Ukrayna topraklarında da sosyo-politik koşulların bir sonucu olarak oldukça güçlü kültür aktarımlarından biri yaşanmıştır.

Polonya'da Romantizm

"Polonya edebiyatı, 1795-1863 yılları arasında klasisizm, santimantalizm ve romantizm akımlarının etkin olduğu bir gelişim sürecinden geçmiştir. Polonya'da söz konusu akımlar içinde en çok ses getiren ve en uzun süreli etki göstereni ise romantizm olmuştur" (Körpe Kemer, 2020, s.129). Polonya romantik dönem edebiyatı Polonya'nın en önemli edebi ve siyasi temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Adam Mickiewicz'in "Poezja" (Şiir) adlı eserinin yayımlandığı 1822 yılı ile, Çarlık Rusya'sına karşı patlak veren Ocak Ayaklanması'nın bastırıldığı 1864 yılı arasında yaşanmıştır. Batı Avrupa ülkelerinde Romantizm, genel olarak, orta sınıfın feodal sisteme, özellikle de saray aristokrasisine karşı duruş sergileme düşüncesi doğrultusunda gelişim göstermekle birlikte, her bir ulusun kültüründe farklı olgu ve değerlerle biçimlenmiştir. Polonya edebiyatında, ülkenin 1795 yılında Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından üçüncü ve son kez paylaşılmasından 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle bağımsızlığını yeniden kazanmasına dek geçen 123 yıl boyunca, yeni kuşaklara yurtseverlik bilincini kazandırmak amacıyla ulusçuluk, gelenekçilik ve bağımsızlık mücadelesi temalarının baskın olduğu eserler yaratma misyonu benimsenmiştir.

Polonya romantizmi feodal yapıya karşı eleştirel bir tutum sergilemenin yanı sıra, ulusal varlık mücadelesi verme bağlamında yepyeni bir ideolojinin sembolü olarak öne çıkmıştır. 19. yüzyıl Polonya'sının bağımsız hareketlerinde soylular ve soylu zihniyeti özel bir öneme sahip olsa da, bu zorlu mücadelede aristokratlar ve köylüler gibi farklı toplumsal sınıflara da yer verilmiştir. Yüzyılın başlarında ulusun şanlı geçmişine ve Slav halklarının

tarihsel köklerine yönelik ilgi artışı, Polonya'da bilimsel yaşamın karakteristiği haline gelmiştir. "*Polonyalı etnograf, arkeolog ve tarihçi Zorian Dołęga-Chodakowski'nin 1818 yılında Polonya ve Ukrayna halk şarkılarını bir araya getirerek oluşturduğu "Hıristiyanlık Öncesi Slavlık Kavramına İlişkin (O Slawianszczyznie przed chrzescijanstwem) adlı inceleme yazısı böylesi bir gelenekçi anlayışın yansıması olarak öne çıkmıştır"* (Pełka, 2020, s.170). Böylece Slav halklarının yaşantı, kültür ve geleneklerinde her iki ulusun ortak değerlerini belirleyen ruhani ve manevi unsurlara yönelik bir farkındalık yaratmak istenmiştir.

Ulusal bağımsızlık mücadelesinin stratejisini belirlerken ilerici ve muhafazakâr düşünceler arasında ikileme düşmüş olması, Polonya ve Ukrayna romantizminin ortak özelliği olarak öne çıkmaktadır. Polonya romantizmi romantik yurtseverlik algısını bireysel ölçekte ele alırken, geniş halk topluluklarının bilincinde ulusal meselelere ilgi uyandırmayı amaç edinmiştir. Bu doğrultuda, Polonya ulusunu ve halkını temsil eden bireyleri varlıklarını ve yaşamlarını tamamen bağımsızlık mücadelesine adamaya teşvik eder nitelikte, özgün bir romantizm anlayışı biçimlenmiştir:

> Polonya'da ulusal bilinç bu anlamda 19. yy.da oluşmaya başlar. Gerçek "Polonyalılık" kavramının devlet kurmaya bağlı olmadığı düşüncesi belirir. Böylece çağdaş bir yurtseverlik anlayışı doğar. Bu düşünce, belirgin bir biçimde din ile bağlantılıdır. İşgalcilerle yapılan bağımsızlık savaşı, iyi güçlerin kötü güçlerle olan ebedi mücadelesine benzetilir (Şeytanla Tanrı). Bu dönemde iyi güç olarak belirlenen Polonya'nın işgal altında bulunan diğer Avrupa ülkelerinin kurtarıcısı olduğuna dair bir Polonya misyonu inancı doğar. "Mesyanizm'" diye anılan bu inanç, romantizm akımının yücelttiği politik, felsefi ve edebi düşüncelerle paraleldir. Bu inanca göre, tıpkı İsa'nın (Mesih – Kurtarıcı) insanlığı kurtarması gerektiği gibi, Polonya'nın da bağımsızlığını yitiren halkları özgürlüğüne kavuşturması gerekmektedir. Söz konusu dönemin şair ve yazarları, Polonya'da ulusun ruhani önderleri olarak büyük saygı görürler. Geleceği görme yeteneği olan peygamberler olarak nitelendirilirler. En önemli şairler "Ulusal Şair" diye adlandırılır. Onların düşünceleri tıpkı peygamberlerin görüşleri gibi bir amaca yönelik olmalıdır (Körpe, 2005, s. 16).

Mesihçi felsefe Polonya ulusunun, kendisini ve esaret altında bulunan diğer ulusları bağımsızlığa kavuşturana dek yaşamak durumunda olduğu sancılı süreci İsa Mesih'in insanlığı kurtarmadan önce yaşanması gereken acılı süreçle eş değer tutmuştur.

Polonyalı ulusal şairlerin işgal altında bulunan ülkenin geleceğine ilişkin kehanette bulunma yeteneğine sahip peygamberler olarak kabul edilmiş olmaları, Polonya romantizminin özgünlüğünü oluşturan temel unsurlardan biridir. Varlıkların bir kısmının

metafiziksel özellikler taşıdığına yönelik inancın, kökenini Antik Çağ metinleri ve İncil'den almış olduğu bilinir. Ancak, sanatçı ve peygamber kavramlarının insan varlığı üzerinde bir arada temsil edilmesi Polonya'da romantik döneme özgü bir yaklaşımdır. Nitekim Polonya dilinde Türkçede karşılığı şair olarak kullanılan iki sözcük bulunmaktadır. Polonya Bilim Akademisinin sözlüğünde bunlardan ilki olan ve Lehçede *"wiedzieć"* (bilmek) fiilinden türemiş "wieszcz" sözcüğü "dahi, ilham veren şair, özellikle romantik şair, devletlerin ve ulusların geleceğine yönelik ön görülerde bulunabilen kişi; ikincisi olan "poeta" sözcüğü ise "manzum biçiminde yazılan eserlerin yazarına verilen ad" olarak tanımlanmaktadır (Słownik języka polskiego PWN, t.y.). 19. yüzyılın başlarına dek Polonya kaynaklarında bu iki sözcük birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Polonya romantizminde edebiyatın ulusu ve devleti yeniden yapılandırma ve bu amaç doğrultusunda felsefi motivasyon oluşturma misyonunu üstlenmesiyle "şair" sözcüğü "kehanet sahibi ruhani önder", "peygamber", "geçmişi açıklayan, geleceğe ışık tutan ve ahlaki arınmaya çağrıda bulunan kişi" anlamını kazanmıştır. Kısacası, bundan böyle "şair" sözcüğü Polonya ulusunun duyduğu bağımsızlık özleminin haklılığını savunma ve onlara çetin bir mücadele sonunda kazanılacak zafere ilişkin umut verme amacıyla toplumsal gereksinimler doğrultusunda biçimlenmiş sembolik bir kavram haline gelmiştir (Butewicz, 2021). Nitekim Polonya romantizminde şairlerin dizeleri, tarihsel sorunlara çözüm yolları sunan *"kutsal sureler"* olarak kabul edilmiştir.

Ukrayna'da Romantizm

Ukrayna edebiyatının romantik akımdan esinlenerek eser veren ilk şairleri, 1830-1840 yılları arasında Harkov Üniversitesi'nde Harkov Romantik Okulu'nu kuran genç akademisyenler ve öğrenciler olmuştur. Harkov Romantik Okulu'nun temsilcileri Ukrayna halk bilimine yönelik ilgilerini muhafaza etmekle birlikte, yeni edebi türler geliştirmek adına Batı Avrupa edebiyatına ait eserleri Ukrayna diline aktarma çalışmalarında bulunmuşlardır. Özellikle Johann Gottfried von Herder'in Slav halk şiirinin doğal yaşam düzenine daha yakın olduğuna, "sözde" uygarlıkların yozlaştırıcı etkisine karşı hakiki ve saf biçimini muhafaza edebildiğine ilişkin düşüncesini benimsemişlerdir. Ancak, 1840 yılında aralarında Taras Şevçenko (Тарасa Шевченка), Panteleimon Kulish (Пантелеймон Куліш) ve Mikola Kostomarov (Микола Костомаров)'un da bulunduğu, Kiev Üniversitesi bünyesinde oluşan "Kiril ve Methodius Kardeşliği Derneği"[1] üyelerinin faaliyetleri doğrultusunda Kiev şehri, Ukrayna romantik dünya görüşünün merkezi haline gelmiştir.

[1] Adını büyük Slav eğitimcileri Aziz Kiril ve Methodius'dan alan Kiril ve Methodius Kardeşliği Derneği 1845 yılı sonu ile 1846 yılı başı arasında, aralarına bir süre sonra Taras Şevçenko'nun da katılacağı, Ukrayna'nın seçkin aydınları M. Kostomarov, V. Bilozerskiy, M. Hulak, Panteleymon Kuliş, P. Markoviç, G. Andruzkiy, M.

19. yüzyıl, Ukrayna dilinde yazılmış eserlerin giderek artmasına bağlı olarak Ukrayna edebiyat dilinin önemli ölçüde gelişim gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Petro Hulak-Artemovsky (Петро Гулак-Артемовський) Ukrayna diline yaptığı çevirilerle Avrupa edebiyatının Ukrayna topraklarında tanınmasını sağlamış, Yevhen Pavlovych Hrebinka (Євген Павлович Гребінка), Hryhorii Fedorovych (Григорій Федорович), Kvitka-Osnovianenko (Квітка-Основ'яненко) ve Levko Borovykovsky (Левко Боровиковський)'nin de aralarında bulunduğu Ukraynalı sanatçılar düzyazı ve şiir türünde eserler vermişlerdir. Markiian Semenovych Shashkevych (Маркіян Семенович Шашкевич), Ivan Mykolaiovych Vahylevych (Іван Миколайович Вагилевич) ve Yakiv Holovatsky (Яків Головацький) ise Galiçya'da halk şarkılarını, efsaneleri ve masalları bir araya getirip şiir ve balad şeklinde yayınlayan Ukraynalı sanatçılar arasında yer almıştır.

Ukrayna edebiyatında romantik dönem 1818 yılında Petersburg'da, öncelikle Ukraynalı halkbilimci Mykola Tsertel (Микола Цертелє) tarafından düzenlenen, ardından Mykhaylo Maksymovych (Михайло Максимович) tarafından "Küçük Rus Şarkıları" (Малоросійські пісні) başlığı altında toplanan ilk ulusal halk şarkısı koleksiyonunun yayımlanmasıyla çiçeklenmeye başlamıştır. *"Bundan yola çıkarak Ukraynalı romantik sanatçıların ulusal değerleri öne çıkaracak şekilde bir sanat anlayışı benimsedikleri anlaşılmaktadır"* (Szewczenko, 2021, s. 273). Petro Hulak Artemovsky'nin, Adam Mickiewicz'in "Bayan Tvardovska" (Pani Twardowska) başlıklı eserinden esinlenerek oluşturduğu "Tvardovski" (Твардовського) başlıklı, balad türündeki çalışması bazı kaynaklarda Ukrayna romantik dönem edebiyatına ait ilk *özgün* eser olarak kaydedilmiştir. *"Grabowicz ise Ukrayna erken dönem romantik edebiyatının başlangıç tarihini belirtirken, Adam Mickiewicz'in "Pani Twardowska" ve "Farys" adlı eserlerinin Hulak Artemovsky ve Levko Borovykovsky tarafından Ukrayna diline "çevrildiği" dönem ifadesini kullanmıştır"* (Grabowicz, 1980, s. 119). Artemovski'nin bu eserinin "Pani Twardowska"nın doğrudan çevirisi olduğu şeklinde yorumlar çoğunluktadır.

Romantizmin Rus İmparatorluğu'nun yerel kültür mirası üzerindeki olası etkileri başlangıçta Rus aydınları üzerinde tedirginlik yaratmıştır. Bu durumun temel nedeni, Fransız İhtilali'nin toplumsal bilinçte Batı'nın "sözde" bilgeliğine karşı oluşturduğu genel bir düş kırıklığı ve güvensizlik duygusu olmuştur. Batı zihniyetinin bir ürünü olarak ortaya

Savıç, O. Navrotskiy, D. Pılçıkov tarafından kurulmuştur. Dernek tüm Slav halklarının birleşik konfedere devletini kurmayı hedefleyen bir yeraltı örgütü niteliğindedir. Derneğin ana programı, Kostomarov tarafından birbirinden bağımsız 109 makaleden oluşan "Ukrayna Ulusunun Yaradılış Kitabı başlığı altında kaleme alınmıştır. Derneğin amacı demokratik bir konfederasyon düzeni kurmaktır. Yönetim şekli olarak demokrasiyi benimsemesi, eşitlikçi bir anlayışta olması, otokrasiye mesafeli duruşu derneğin ayırt edici özelliğidir.

çıkmış *"ilerleme"* düşüncesinin Avrupa kültürünün temel değerlerinin zedelenmesinin temel nedeni olduğuna yönelik bakış açısı baskın gelmiştir. Bunun yanı sıra, Rus ordularının Avrupa'ya gerçekleştirdiği akınlar ve Rus İmparatorluğu'nda otokrasi ve serflik gibi, geleneksel yapıyı oluşturan temel unsurlara karşı duyulan güçlü bağ ilerici Rus gençliğinin yeni ve demokratik bir devlet ve toplumsal düzen kurma arzusuna ket vurmuş, bu konuda genel bir umutsuzluk ve güvensizlik oluşmuştur. Yine de, bütün bu direnişler çok yönlü ve zaman zaman içeriği ve sınırları belirsiz nitelikteki romantik hareketin batıdan doğuya doğru ilerlemesine engel olamamış, bunun sonucunda Rus topraklarında romantik düşüncenin tohumları yeşermekle kalmamış, Avrupa ve Rus romantizmi arasında pek çok ortak unsur da ortaya çıkmıştır. Dahası, Rus romantizminin Avrupa kültüründen gelen esintileri yoğun ve köklü bir biçimde benimsediği görülmüştür. Böylelikle Rus kültürünün etkisi altında biçimlenmiş Ukrayna romantizmi de aynı nedenlerden ötürü Çağdaş Ukraynalı araştırmacılar tarafından "Avrupa edebiyatı" adı altında incelenmeye başlamıştır. Ukrayna'nın bilim, sanat, kültür ve edebiyat alanlarında meydana gelen gelişmeler için esin kaynağı olan düşünce akımlarının aralıksız olarak Batı Avrupa'dan Polonya kanalıyla Ukrayna'ya ulaştığı ve buradan da doğuya doğru yol aldığı düşüncesi genel olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte, Ukrayna romantik edebiyatının gelişiminin Ukrayna'nın doğu-batı ve kuzey-güney bölgelerinin yanı sıra Kırım, Kafkasya, Dinyeper bölgesi ve Donbass gibi, S.S.C.B.'nin çeşitli merkezi bölgeleri arasında önemli bir noktası olan Harkov'da gerçekleşmiş olması bu süreçte doğal olarak büyük ölçüde Rus kaynaklarından etkilenmiş olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Nowacki, 2007, s. 268-269). Nitekim aralarında Nikolay Gogol'ün de bulunduğu Ukrayna kökenli pek çok yazar bu dönemde eserlerini Rus dilinde kaleme almıştır.

Ukrayna romantik dünya görüşü Polonya'da olduğu gibi, Ukrayna devletinin ortadan kaldırılması ve böylelikle Ukrayna'nın tamamen Rus İmparatorluğu boyunduruğu altına girmesinin sağlanması girişimlerine karşı mücadele verme motivasyonu doğrultusunda, ulusal gelenek ve göreneklere, ulusun muhafazakâr geçmişine kökten bağlı bir kültürel örgütlenme anlayışı temelinde biçimlenmiştir. Böylece henüz bağımsız bir devlet çatısı altında olmasa da, Ukrayna dilini, kültürünü ve geleneklerini yaşatmak suretiyle bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlama amacı güdülmüştür. Böylesi bir anlayış doğrultusunda hareket etmek Ukrayna kültürünün devamlılığını sağlamakla kalmamış, benimsenen yeni düşünce ve sanat akımları sayesinde yeni ve özgün eserlerin oluşmasına olanak vermiştir. "*Ancak, Ukrayna'da romantizm Polonya'da olduğu gibi klasisizme karşı çetin bir mücadele vermek zorunda kalmamıştır. Bunun nedeni klasik akımın Ukrayna'da yansımalarının oldukça zayıf olmasıdır"* (Szewczenko, 2021, s. 270). Bunun yanı sıra, dönemin Ukrayna kültürü öncelikle yaşamın neredeyse tüm alanlarında varlığını

hissettiren yoğun Rus baskısından dolayı ulusal gelenek ve görenekleri yaşatan kaynaklara her zaman olduğundan çok daha büyük bir ilgi göstermiştir.

Romantik Dönem Ukrayna Edebiyatında Mickiewicz Etkisi

19. yüzyılın başlarında, romantik şiirin, aralarında Adam Mickiewicz'in de bulunduğu Polonyalı sanatçılar tarafından Kazak topraklarına ve Kazak Ukrayna'sına tanıtılması ve bunu izleyen süreçte Polonya edebiyatında "Ukrayna Okulu" adlı edebiyat ekolünün başlaması Polonya-Ukrayna kültürel ilişkileri bağlamında oldukça önemli gelişmelerdir. Józef Bohdan Zaleski, Antoni Malczewski, Seweryn Goszczyński, Wincenty Pol gibi Polonyalı romantik şairler tarafından eserlerde kullanılan Ukrayna imgesi çağdaş sanatçıların ve edebiyat eleştirmenlerinin ilgi odağı olmuştur. Michał Grabowski çok sayıda Ukrayna halk şarkısını Lehçeye çevirerek, Ukrayna halk destanlarının ve Romantik Ukrayna imgesinin Polonya ve Avrupa edebiyatında tanınması ve yaygınlaşmasında, böylelikle Polonya edebiyatında Ukrayna Okulunun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Nowacki, 2007, s. 182-183). Ukrayna teması Polonya edebiyatına ilk olarak, küçük bir soylu aileden gelen Józef Bohdan Zaleski tarafından tanıtılmıştır (Gradkowski, 2021, s. 395). Yazar eserlerinde Ukrayna doğal güzelliklerini, bozkırlarını, vadilerini, Dinyeper Nehri'ni ve bir zamanlar bu toprakları yöneten efsanevi Kazak hetmanlarını tasvir etmiştir. Sanatçının düşünce dünyasında yeryüzü, Tanrı, Panslavizm ve Polonya ve Ukrayna unsurlarının belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Zaleski eserlerinde sıklıkla doğa manzaraları ve özgür Kazak motiflerine yer vermiştir. Sanatçı Kazak insanının tasvirini oldukça duygusal bir üslupla yansıtırken, tarih sahnesinde giderek artmakta olan Polonya-Kazak çatışmaları meselesine değinmekten kaçınmış, bunun yerine ortak düşman olan Tatarlara ve Türklere karşı Polonya-Kazak birliği temasına odaklanmıştır.

Romantik dönem Ukrayna edebiyatına etki eden Polonyalı sanatçıların başında Adam Mickiewicz gelmiştir. Mickiewicz'in eserleri pek çok Rus şairine varoluşu romantik bakış açısıyla yorumlama yolunda esin kaynağı olmuştur. Söz konusu sanatçılar Mickiewicz'in üslubunu yakından tanımak, özümsemek ve kendi yaratıcılıklarına katkı sağlamak amacıyla şairin eserlerini Rusça ve Ukraynacaya çevirmiş, bunun yanı sıra felsefi, sanatsal ve kültürel bir aktarım aracı olarak değerlendirmişlerdir. Ancak, ortaya çıkan bu eser çevirilerinde kaynak metne yeterince sadık kalınamadığı pek çok kez öne sürülmüştür. 19. yüzyıl Polonya edebiyatının en seçkin eserlerinden biri olarak kabul edilen, Mickiewicz tarafından yazılmış, Piotr Vyazemsky ve Ivan Kozlov tarafından Rusçaya çevrilmiş "Kırım Soneleri" (Sonety Krymskie) ve Aleksandr Illichevskiy (Олександр Іллічевський), Vladimir-Benediktov (Володимир-Бенедіктов) ve Nikolay Bierg (Микола Бірг) gibi, Ukrayna'nın büyük şairlerince yapılmış diğer eser çevirilerinin dahi çağdaş çeviribilimin kalite

standartlarını karşılamaktan uzak olduğu tespit edilmiştir. Nikolay Aseyev (Николай Асеев), Pavel Antokolskiy (Павел Антокольский), Mikhail Golodnyy (Михаил Голодный) ve Mikhail Svetlov (Михаил Светлов) Polonyalı şair Mickiewicz'in eserlerini Rusçaya çeviren diğer isimler arasında yer alır (Maliszewski, 1990, s. 34). Aslında çeviri konusunda dikkat çeken yetersizliklerin bir kısmının Ukraynalı çağdaşlarının Mickiewicz'in eserlerini birebir aktarmaktan çok, Ukrayna ulusunun tarihsel ve kültürel mirasıyla harmanlayarak yeni bir versiyon yaratma kaygısından kaynakladığı da öne sürülebilir.

Taras Şevçenko

1814-1861 yılları arasında yaşamış, Ukrayna romantik edebiyatının en seçkin temsilcisi, şair ve ressam Taras Şevçenko Polonya romantik edebiyatının peygamber vasfına sahip büyük şairi Mickiewicz'in Ukrayna edebiyatındaki örneği olarak kabul edilir. Şevçenko yaşamının büyük kısmını önce serf, ardından sürgün olarak tutsaklık altında geçirmiştir. Bunun yanı sıra, 1847 yılında Kiev'de Kiril ve Methodius Kardeşliği Derneği'nin çatısı altında sürdürdüğü çarlık karşıtı özgürlükçü faaliyetleri nedeniyle tutuklanmıştır. Rus ordusunda 10 yıl süreli zorunlu hizmet cezasına çarptırılan Şevçenko Urallar ve Hazar Denizi bölgelerinde insanlık dışı koşullarda çalışmaya mahkûm edilmiştir (Butewicz, 2021). Böylece ulusunun kurtuluşuna odaklı plan ve faaliyetlerini Mickiewicz'e benzer şekilde anayurdundan uzakta gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. Sürgün döneminde Polonyalı ayaklanmacılarla yakın temaslar kurmuş, aynı yazgıyı paylaştığı bu insanlara sempati duymuştur. Şevçenko'nun "Do polyakiv" (Polonyalılara) adlı şiiri böylesi bir yakınlaşmanın göstergesi olarak ortaya çıkmıştır:

Polonyalılara
Bir zamanlar biz Kazaklar iken
Henüz birlik hakkında hiçbir şey duymamışken
Polonyalı kardeşlerimizle birlikte neşe içinde
Hür bozkırlar üzerinde yaşardık hürce
Beyaz zambaklarla birlikte
Genç kızlar da açarlardı aşkla bahçelerde
Anneler gururla izlerdi hür doğmuş,
Geçmişteki acılarına merhem olan oğullarını

Evet, işte böyleydi Polonyalı kardeşim

Şimdi bir Kazak'a yardım elini uzat kardeşim
İçtenlikle aç ona yüreğini
Kardeşim, yardım et bu sürgüne, yardım et bana

> Geçmişin huzur dolu cennetini birlikte yeniden var edebilmek için[2] (Şevçenko, 1974, s. 214-215).

Şevçenko ülkesinin yazgısına ilişkin, Mickiewicz'in gerçekleştirdiği ölçüde, mesihçilik inancı doğrultusunda oluşturulmuş mucizevi yaşantılar ve kehanet deneyimleriyle dolu stratejik bir romantik program geliştirmiş olmasa da, edebiyat çalışmalarında sıklıkla tanrısal esinlenme yaşantılarına yer vermiştir. Söz gelimi, sanatçının ilk şiir kitabı "Kobzar" (Gaydacı, 1840) başlıklı eseri zaman zaman kehanetlerde bulunan, görme özürlü, gezgin bir halk çalgıcısı olan kahramanıyla öne çıkmıştır:

> **Prelüd (Benim Dumka'm...)**
> Oraya, şimdilik uzaklarda olan dünyaya
> Zarif bir karşılanma eşliğinde varacaksınız
> Hakikate
>
> Hatta belki şana ve şöhrete de orada kavuşacaksınız
> Ukrayna, anayurdum benim,
> Bu kalabalıklar sana yükseldiğinde
> İyi bak onlara
> Sevgili yavrularına (Szewczenko, 1840, 3).[3]

"Gaydacı" (Kobzar) figürüne Şevçenko'nun bu eseri dışında lir çalgıcıları tarafından biçim ve olay örgüsü bakımından icra edilen ve Ukrayna tarihini öven "duma" adlı destansı şarkılarda da rastlanmaktadır. Bu eserler Şevçenko'nun Ukrayna halkının bilincine peygamber imajına sahip bir gaydacı olarak yerleşmesini sağlamıştır. Sanatçının, düşünce ve duygularını saf bir biçimde yansıttığı eserleri Ukrayna halkının geleceğin bağımsız Ukrayna'sına yönelik umut ve hayallerinin bir temsili haline gelmiş, kendisi ise amaç edinilmiş bağımsızlığa ulaşma yolunda Tanrı'nın merhametine sığınmalarına aracılık eden bir peygamber olarak kabul edilmiştir. Şairin ölümünün ardından, eserin başlığını oluşturan "Kobzar" sözcüğü Ukraynalılar tarafından onun sanatsal yaratıcılığının tümüne anlam veren bir kavram, eserin kendisi ise bir tür "Ulusal İncil" olarak benimsenmiştir.

---

[2] Marian Jakóbiec, Barbara Antoniukow ve Stanisław Rotnicki tarafından yayıma hazırlanan ve Polonya Ossoliński Ulusal Enstitüsü tarafından *Biblioteka Narodowa* (Ulusal Kütüphane) *Taras Szewczenko Wybor Pozeji (*Taras Şevçenko Şiir Seçkisi) başlığıyla 1974 yılında yayımlanan kitap içinde yer alan, Ukraynaca aslından Jerzy Jędrzejetoż tarafından Lehçeye çevrilmiş versiyonundan alınmış bu kısmın Türkçeye çevirisi Seyyal Körpe Kemer tarafından yapılmıştır.

[3] Władysław Syrokomla tarafından Ukraynaca aslından Lehçeye çevrilerek *Kobziarz* başlığıyla interaktif olarak yayımlanmış kitap içinde yer alan *Przygrywka (Dumki moje...)* başlıklı şiirden alınmış bu kısım Lehçeden Türkçeye Seyyal Körpe Kemer tarafından tercüme edilmiştir. Erişim tarihi: 15 Kasım 2024, https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/szewczenko-kobziarz.pdf

Şevçenko sürgün yaşantısı sırasında, İncil okumalarından ve halk edebiyatının peygamber temalı örneklerinden aldığı ilhamı şiirlerine yansıtarak güçlü bir yankı uyandırmıştır. "Kobzar" başlıklı eserinden, Eski Ahit'te adı geçen peygamberlerin, kendisi üzerinde derin bir etki bıraktığı ve onları rol model olarak benimsediği anlaşılmaktadır. Eserde Ukrayna'nın yazgısından dolayı Yeremya gibi üzüntü duymakla birlikte, gelecekteki dirilişini öngördüğünü düşündüren pek çok bölüm bulunmaktadır (Butewicz, 2021). Ulusun yazgısına yön veren tarihi hataları, Polonya-Litvanya Birliği altında varlık gösteren halkların yaşadığı acıları, kardeş katliamlarını dile getiren, bunula birlikte çok daha parlak ve çok daha umutlu bir gelecek kehanetinde bulunan Ukraynalı lir çalgıcısı motifi Polonya edebiyatının seçkin isimlerinden Stanislaw Wyspiański'nin "Wesele" (Düğün) başlıklı drama eserinde de yer almaktadır. Wyspiański'nin dramasındaki hayali kahramanlardan biri olan *Wernyhora* ulusal mesihçiliğin, Polonya'nın gelecekte bağımsızlığını yeniden kazanacağına ilişkin inancın ve aynı zamanda, yaşanan düş kırıklıklarının ve yerine getirilmemiş sözlerin temsilcisi konumundadır. Ev sahibine emanet ettiği görev, sorumluluk zafiyeti ve harekete geçme isteksizliği nedeniyle yerine getirilmemiştir. Wernyhora okuyucuya, Polonya'nın geçmişte sahip olduğu fırsatları iç çatışmalar, edilgen tutumlar ve ortak düşman karşısında birliğin sağlanamaması gibi nedenlerden ötürü yakalayamadığını anımsatmaktadır.

Şevçenko Ukrayna'nın sanat, felsefe, kültür ve edebiyat tarihinde oldukça önemli bir konuma yerleşmiştir ve şiir türündeki eserlerinin Ukrayna toplumsal bilincinin şekillenmesinde kayda değer etkisi olmuştur. Özellikle "Kobzar" adlı eseri Ukrayna romantik edebiyatının ve çağdaş Ukrayna dilinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Eserlerinde yer alan devrimci ve siyasi iletiler yalnız Ukrayna halkını değil, esaret altında bulunan halkların tümünü derinden etkilemiş ve onlara bağımsızlık mücadelesi yolunda şevk vermiştir.

Mykola Kostomarov

Ukrayna'nın toplumsal, kültürel ve siyasi geçmişinde önemli bir figür olan Ukraynalı yazar ve tarihçi, Kiril ve Methodius Kardeşliği Derneği üyesi Mykola Kostomarov, Polonya-Ukrayna kültürel ilişkileri bağlamında önemli isimlerden biridir. Hulak-Artemovsky'nin öğrencisi olması Polonya edebiyatı, kültürü ve dili ile temas kurma olanağı bulmasını sağlamıştır. Mickiewicz'in özellikle "Polonya Ulusunun ve Polonya Haç Yolculuğunun Kitabı" (Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego) adlı eserinden esinlenerek "Ukrayna Ulusunun Yaradılış Kitabı" (Книхи Буття Украинского Народа) başlıklı eserini oluşturması, bu bağlamda önemlidir. Bu iki eser arasında romantik dünya görüşü, tarihsel unsurlar ve mesihçilik felsefesi bakımından pek çok benzerlik bulunmaktadır. Buna karşın, bu eserlerin birbirinden tümüyle ayrıldıkları noktalar da vardır. Yazarlarının Fransız

Devrimi'ne karşı tutumlar bu ayrımların başında gelmektedir. "*Alman kökenli Ukraynalı ve Amerikalı Slavist, dilbilimci, Ukrayna edebiyat tarihçisi, Harvard ve Kolombiya Üniversitesi profesörü Yuriy Shevielov Ukrayna kültürünün geleneksel kültür mirasına olan bağlılığını kendisini Fransız İhtilali'nin neden olduğu ilk küreselleşme hareketinden koruyan bir unsur olarak öne çıkarmıştır"* (Szewczenko, 2021, s.270). Nitekim Fransız dili ve kültürünün Rus edebiyatı eserleri üzerinde ulusal motiflerden uzaklaştırıcı bir etkisinin olduğu genel olarak kabul görmüş bir gerçektir.

Kiril ve Methodius Kardeşliği Derneği'ne Çarlık Rusya'sı tarafından yapılan baskınlar sırasında Mickiewicz'in "Polonya Ulusunun ve Polonya Haç Yolculuğunun Kitabı" adlı eserine ulaşılmıştır. Böylece dönemin Rusya İmparatorluğu'na bağlı bölge valiliği tarafından ele geçirilen, Kostomarov'un dernek manifestosu niteliğindeki eseri ile Mickiewicz'in eseri arasındaki benzerlikler fark edilmiştir. 30 Mart 1847 tarihinde Kostomarov'un evinde yapılan aramada el konulan "Ukrayna Ulusunun Yaradılış Kitabı" başlıklı eseri Kiev ve Petersburg'da gerçekleştirilen yasal davaların konusu olmuştur. Kostomarov birkaç kez değiştirdiği ifadesinde bu eserinin Mickiewicz'in "Polonya Ulusunun ve Polonya Haç Yolculuğunun Kitabı" adlı eserinin bir bölümünün çevirisi olduğunu belirtmiştir. Yapılan soruşturmalar sonucunda Kostomarov'un kitabının yalnızca çeviri niteliğine sahip olmadığı, Slav halklarını ayaklandırmaya yönelik kışkırtıcı çağrılar barındırmak suretiyle adli bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir (Astafyev, 2006, s.14). Kostomarov çarlık ailesine hakaret olarak kabul edilen Rus karşıtı şiirleri ve Kiril ve Methodius Kardeşliği Derneği'ne katıldığı dönemlerde mesihçi felsefenin dayatıldığı bir metin olarak değerlendirilen "Ukrayna Ulusunun Yaradılış Kitabı" adlı eseri nedeniyle sürgün cezası almıştır.

Mickiewicz "Polonya Ulusunun ve Polonya Haç Yolculuğunun Kitabı" adlı eserini 1830 Kasım Ayaklanması'nın bastırılmasından kısa bir süre sonra kaleme almıştır. Manzume biçiminde ve İncil tarzında yazılmış olan eser Polonyalı göçmenler üzerinde, gerçekleştirilmesi tüm dünyanın yazgısını değiştirecek önemli bir misyon taşıdıkları hususunda farkındalık yaratmaya ilişkin didaktik bir işleve sahiptir. Mickiewicz bu eseriyle çarlık baskısından kaçan, zorlu siyasal ve toplumsal koşullar nedeniyle birbiriyle çatışmaya düşmüş göçmen topluluklarına ulaşıp onları bağımsızlık mücadelesini sürdürmeye ikna etmeyi hedeflemiştir. Polonya'da yasa dışı basılan eser kısa süre içinde büyük bir popülerite kazanarak yazarının Avrupa'da tanınmasını sağlamıştır.

"Ukrayna Ulusunun Yaradılış Kitabı" adlı eserinde Kostomarov Mickiewicz'in eserinin İncil tarzını muhafaza etmiş ve benzer şekilde Slav halklarını esaretten kurtarmayı Ukrayna halkının tarihi misyonu olarak öne çıkarmıştır. Ancak, Kostomarov'un eserinde

Hıristiyanlık ilkeleri doğrultusunda bir yaşam tarzı oluşturmakla birlikte, demokratik federe yapıda bir devlet kurmak birincil amaç olarak gösterilmiştir. Mickiewicz'in eserinde yer alan Polonya ideolojisinde ise bağımsızlığın elde edilmesinin ardından demokratik sistem yerine eski soylu geleneğine uygun yönetim anlayışının sürdürülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir:

> Polonya Litvanya ile birleşmişti ve Litvanya'da, Litvanya'ya ait olan Litvanyalılar ve Ukraynalılar bir aradaydı (Kostomarov, 1980, s. 7).
>
> ---
>
> Ve Ukrayna Polonya ile birlikte, iki kız kardeş olarak, Slav ile diğer Slav olarak, Kutsal Teslis'in suretinde bölünmez ve ayrıdır, kutsal, bölünmez ve gelecekte tüm Slav halklarının kendi aralarında birleştiğinde olacağı gibi (Kostomarov, 1980, s. 7).
>
> ---
>
> Ve Ukrayna yok edildi. Fakat aslında sadece öyle görünüyor (Kostomarov, 1980, s. 9).
>
> ----- Erişim Tarihi: 15 Kasım 2024
>
> Ukrayna mezarda, fakat ölmedi
>
> Slav dünyasının tamamında tüm Slav halklarını özgürlüğe ve kardeşliğe çağıran sesi duyuldu (Kostomarov, 1980, s. 9).

Yukarıdaki alıntılardan[4] anlaşıldığı üzere, Kostomarov'un bu eseri, üzerinde çalışılmakta olan, Ukrayna'nın ulusal yapılanması hareketinin bir manifestosu niteliğindedir. Eserin metni tıpkı Polonya örneğinde olduğu gibi, Ukrayna ulusunun eşitlik ve kardeşlik temelinde Slav ülkeleri arasında bir birlik oluşturma misyonu üstlenmiş olduğu düşüncesi ve inancı üzerine kurulmuştur. Böylesi bir anlayış Rus düşünce tarihinde de yer alan Slavofilizmin bir ifadesi olarak öne çıkmıştır. Bu düşünce doğrultusunda çarlık rejimi en yüksek değer olarak tanımlanan özgürlüğün önünde bir engel olarak görülmüştür.

Petro Hulak-Artemovsky

27 Ocak 1790 yılında Horodyshche'de doğan, 13 Ocak 1865 yılında Harkov'da yaşamını yitiren Petro Hulak Artemovsky 1825 yılında Harkov Üniversitesi'nde profesör unvanı almış ve aynı üniversitede rektör olarak görev yapmıştır. Artemovsky Harkov

[4] Kostomarov'un Electronic Library of Ukrainian Literature adlı sitede yayımlanan, B. Yanivs'kyi tarafından İngilizceye çevrilmiş The Books Of Genesis Of The Ukrainian Nation adlı eserinden yapılan alıntılar İngilizceden Türkçeye Seyyal Körpe Kemer tarafından çevrilmiştir. Erişim tarihi: 15 Kasım 2024, https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/English/218/Books-of-Genesis.pdf

Üniversitesi'nde Polonya edebiyatı ve kültürü derslerinin yanı sıra Polonya dili dersleri verilmesine yönelik çalışmalara katkıda bulunmuştur. Polonya romantizminin büyük isimlerinden Zygmunt Krasicki ve Adam Mickiewicz'in eserlerini Ukrayna diline çevirerek Ukrayna'da Polonya edebiyatının tanınmasını sağlamakla kalmamış, Polonya eserlerinin Ukrayna diline çevrilmesi konusunda öğrencilerine rol model olmuştur. "*Artemovsky 1818 yılında 19. yüzyıl Ukrayna edebiyatının en radikal eserlerinden biri olan "Efendi ve Köpek" (Господар і Пес) başlıklı, bir köylü ve bir lordun yaşamlarını mecazi biçimde anlatan masal türünde eseriyle siyasi görüşlerini aktararak Doğu Ukrayna'da büyük yankı uyandırmıştır"* (Szewczenko, 2021, s. 272). Sanatçının bu eseri Polonyalı şair Ignacy Krasicki'nin 1779 yılında yayımlanmış "Peri Masalları ve Kıssalar" (Bajki i przypowieści) adlı koleksiyonu içinde yer alan aynı adlı eserinin prototipi özelliğine sahiptir. "*Ukrayna'nın kültür dünyasında önemli bir yer edinmiş olan Artemovsky'nin sık sık seyahat ettiği, belli bir süre Kiev, Volhynia, Varşova, Krakov ve Paris'te yaşadığı, Lehçe ve Fransızcaya ileri düzeyde hâkim olduğu bilinmektedir"* (Szewczenko, 2021, s. 272).

Artemovsky tarafından Ukrayna diline serbest biçimde çevrilen, başka bir deyişle uyarlanan, Mickiewicz'in balad türündeki "Bayan Tvardovska" adlı eserinin öyküsü dünyada çok sayıda büyücünün olduğu zamanlarda Krakov'da yaşayan Bay Tvardovski adlı uyanık bir Polonyalı asilzade büyücüye ilişkin efsaneye dayanır. Esere adını veren Bayan Tvardovska ise Bay Tvardovski'nin karısıdır. Bay Tvardovski ölümsüzlük iksirini bulmak üzere "Kara Büyünün Sırrı" adlı bir kitaba başvurur. Okuduklarının etkisiyle şeytanla iş birliği yapmaya karar verir. Böylesine sıra dışı bir girişime kalkışmasının temelinde, şeytanın sanıldığı ya da empoze edildiği denli korkulacak bir varlık olmadığı düşüncesi bulunmaktadır. Sonunda yanına çağırmayı başardığı şeytanla, dünyada her türlü zevkin ve konforun tadına varmasını sağlaması koşuluyla ölümünün ardından sonsuza dek ruhunu teslim alabileceği yönünde bir anlaşma yapar. Şeytanın aralarındaki bu uzlaşmanın sözde kalmamasına, kâğıt üstünde tasdik edilmesine ilişkin koşulunu kabul eden uyanık asilzade kendinden son derece emin olan şeytana hissettirmeden, anlaşma metnine ölümün kendisini Roma'da karşılaması gerektiği koşulunu ekler. Böylece Şeytan uzun yıllar boyunca Tvardovski'ye hizmet eder. Bay Tvardovski "Roma" adlı bir handa iştahla votkasını içerken ansızın karşısına çıkar. Bunun üzerine büyücü, şeytana inancı gereği canını almadan önce yerine getirmesi gereken üç görevi anımsatır. Bu görevlerden ilki, kalkanının arması üzerinde bulunan at resmini canlandırmaktır. Ardından kumdan bir kırbaç yapmasını ve ceviz tohumlarından çatısı Yahudi sakallarıyla örülmüş, haşhaş tohumlarıyla donatılmış bir bina inşa etmesini ister. Şeytanın tüm bunları gerçekleştirmesinin ardından Meryem Ana'ya ilahiler söyleyerek zaman kazanmaya çalışır. Bay Tvardovski'ye dokunmadan önce kutsal suda yıkanmayı dahi kabul eden Şeytan zeki

büyücünün zaman kazanmak için kendisine bir yıl boyunca karısıyla birlikte olmayı teklif etmesi üzerine anlaşmadan vazgeçip anahtar deliğinden kaçmaya koyulur. Böylece Bayan Tvardovska kutsal suyun dahi yapamadığını yaparak, kocasını şeytanla yaptığı anlaşmanın sonucundan kurtarmış olur.

Olayların komedi türünde işlendiği bu eserde, korkudan bir anda tavşana dönüşen mağrur bir asker, adil ve erdemli bir kişi olarak tanınmasına karşın rüşveti kabul eden bir avukat ve alkolik ayakkabıcı gibi, Polonya'nın mevcut toplumsal sorunlarına gönderme yapan pek çok ayrıntı bulunur. Tvardovski'nin kirli oyunlarıyla kendisini Şeytan'dan korumayı başarması, erdemsiz davranışlarda bulunanların her zaman hak ettikleri cezayı almadıklarına ilişkin bir iletidir. Bunun yanı sıra, "Şeytan" olarak adlandırılan varlığın, toplumsal kültürde benimsendiği ya da empoze edildiği denli korkunç ve tehditkâr bir varlık olmadığı yönünde radikal bir ileti vermektedir. Kültür tarafından cinsel arzuların kışkırtıcısı olarak gösterilen Şeytan'ın Bayan Tvardovska ile birlikte olmaktan kaçınması ise insan türünün, iradesini yok sayarak tüm yanlış eğilimlerinin kaynağını şeytana yüklemeye kalkmasının eleştirisi olarak değerlendirilebilir:

> Bunun üzerine dönüp karısına Tvardovski:
> Ağlama sevgili karıcığım, dedi
> Şeytanı seninle cezbetmek istedim
> Ne var ki O yüz çevirdi
> Soytarı olsa da bu şeytanların hepsi
> Akılları da vardır elbet
> Bilirler kerevitlerin kışı nerede geçireceğini
> Ve kaçarlar kadınlardan
> Bu bizim için geçerli değil
> Fakat cehennemde durum farklı olabilir:
> Bir kadın ruhu ve bedeni kemirir (Szewczenko, 2021, s. 283).[5]

Çağdaş Ukrayna edebiyatı tarihçileri Artemovsky'nin "Tvardovski" adlı eserinin Mickiewicz'in "Bayan Tvardovska"'sının birebir çevirisi olmadığını öne sürmüş olsalar da, Ukraynalı şairin baladının Mickiewicz'in Pani Twardowska'sının yeniden yapılanmış biçimi olduğu genel olarak kabul görmüştür. Nitekim Artemovsky de eserinin "yeniden yapılanma" niteliğinde bir ürün olduğunu inkâr etmemiş, ancak, yayımlandığı dergilerin tamamında yazarı olarak yalnızca kendi adını kullanmış, Lehçeden çeviri olduğuna ilişkin herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. "Tvardovski" Ukrayna edebiyatında oldukça büyük etki

[5] Lehçeden Türkçeye Seyyal Körpe Kemer tarafından çevrilmiştir.

yaratmış ve 1827 yılında “Slav” (слов'янська) dergisinin 27. sayısında yayımlanmıştır. Eser aynı yıl Maksym Maksymovych (Максим Максимович)’in ulusal halk şarkılarını derleyerek “Küçük Rus Şarkıları” (Малороссийские песни) başlığı altında yeniden yayımladığı dergide de yer almıştır. Bundan yalnızca birkaç ay sonra ise Polonya’nın aylık bilim ve edebiyat dergisi “Varşova Güncesi” (Dziennik Warszawski)’nin 9. sayısında yayınlanmış, üstelik Mickiewicz’in, eserin Ukrayna versiyonunun Lehçe aslını geride bıraktığı yönünde bir değerlendirmede bulunduğu belirtilmiştir (Szewczenko, 2021, s. 274).

Sonuç

19. yüzyılın ilk yarısında aynı coğrafyada yaşayıp benzer siyasi girişimlerin hedefi haline gelmiş Polonya ve Ukrayna ulusları Avrupa devletleri ve Çarlık Rusya’sının siyasi ve kültürel baskısına karşı direniş mücadelesi verirken, romantizm ideolojisinin tanrısal gelenekçi, muhafazakâr özgürlükçü ve düşsel unsurlarıyla derin bir bağ kurmuşlardır. Polonya ve Ukrayna ulusları söz konusu dönemde bağımsız bir devlet yapısı altında bulunmamalarına karşın, mesihçilik felsefesi doğrultusunda, peygamber vasfına sahip toplumsal liderler olarak gördükleri edebiyatçılar rehberliğinde dillerini, kültürlerini, gelenek-göreneklerini ve tarihsel geçmişlerini muhafaza etmek suretiyle varoluş savaşı verme yolunu seçmişlerdir.

İki ulus arasında ulusal bağımsızlığa kavuşma amacı doğrultusunda biçimlenen toplumsal ve siyasi örgütlenme hareketleri kültürel, sanatsal ve edebi çalışmalarda da yansıma bulmuştur. Söz konusu süreçte, Polonya romantizminin kurucuları ve Polonya bağımsızlık savaşının liderlerinden biri olan Adam Mickiewicz’in sanatsal ve siyasi görüşlerini temsil eden eserleri, aralarında Taras Şevçenko, Mykola Kostomarov ve Hulak Artemovsky’nin de bulunduğu, Ukrayna edebiyatının ve Ukrayna ulusal direniş hareketlerinin önde gelen figürleri tarafından büyük ilgi görmüştür. Özellikle Polonyalı şair Mickiewicz ile Ukraynalı çağdaşı Taras Şevçenko arasında sanatsal ve düşünsel bağlamda kayda değer ölçüde benzerlik olduğu anlaşılmaktadır.

Mickiewicz’in şiiri genellikle neo-romantik bir atmosfere sahip Rus şiirinin özellikle Ukrayna kanadının yaratılması yolunda güçlü bir esin kaynağı olmuştur. Ukraynalı sanatçılar eserlerinde benzer metaforlar ve sembolik öğeler kullanarak, Mickiewicz’in sanatsal betimlemelerini kendi üsluplarıyla yeniden yapılandırma yoluna gitmişlerdir. Ulusal bağımsızlık ideolojisi doğrultusunda ve yeni bir siyasi yapılanma yolunda ilerlerken, ilerici ya da muhafazakâr dünya görüşlerini benimseme konusunda çelişki ve çatışma dolu bir ortamda gelişmiş olması, Polonya ve Ukrayna romantizminin ortak paydası olarak öne çıkmıştır.

Summary

In this article, it is primarily aimed to draw attention to the fact that Ukrainian romantic literature developed largely in line with the thought movements coming from Western Europe through Poland. In relation to this, it was emphasized that the reason why Poland played a dominant role in the formation of Ukrainian culture, as a result of both wars and uprisings, as well as educational and cultural exchanges, in line with historical developments, was due to the fact that Polish and Ukrainian nations lived together for many years in the lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Romanticism, which created radical changes in the texture of literature, art, philosophy and politics in Europe between 1790 and 1850 by prioritizing emotion over reason and imagination over analytical thought, is based on a feeling of discontent against the crushing weight of society, national oppression and the dictatorship of money. In Western European countries, Romanticism generally developed in line with the idea of the middle class taking a stand against the feudal system, especially the palace aristocracy. Romanticism has a special importance in Poland, as the country lost its political existence after being divided by its neighbors Russia, Prussia and Austria for the third and last time in 1795. In this case, Polish poets, thinkers and statesmen, including Adam Mickiewicz, set out to create a new understanding of homeland in the public consciousness, stating that the fact that Polish lands are under occupation does not mean that these lands are no longer the homeland of the Polish Nation. This understanding is clearly linked to religion. The war of independence against the invaders is likened to the eternal struggle between good and evil. A Polish mission belief emerged that Poland, determined as the good power, is the savior of other occupied European nations. Ukrainian romanticism, just like in Poland, was formed on the basis of a cultural organization that is radically tied to national traditions and customs and to the historical past of the nation, with the aim of fighting against the attempts to abolish the Ukrainian state and thus bring Ukraine under the complete domination of the Russian Empire. Thus, although it is not yet an independent state, it is aimed to ensure the unity and solidarity of the Ukrainian nation by keeping the Ukrainian language, culture and traditions alive. While the Polish and Ukrainian nations, who lived in the same geography and were exposed to similar political initiatives in the early 19th century, struggled to resist the political and cultural oppression of European states and Tsarist Russia, they established deep ties with the divine, traditionalist, conservative, libertarian and imaginative elements of the romantic ideology. The attempts of Polish artists, including Adam Mickiewicz, to introduce romantic poetry to Kazakh lands and Kazakh Ukraine, and the subsequent emergence of a school called the "Ukrainian School" in Polish literature, are very important developments in terms of Polish-Ukrainian cultural relations. Young academics and students who founded the Kharkiv Romantic School at Kharkiv University between 1830 and 1840, stood out as the first poets of Ukrainian literature, who wrote works inspired by the romantic movement. Representatives of the Kharkov Romantic School, while maintaining their interest in Ukrainian folklore, worked on translating works of Western European literature into Ukrainian in order to develop new literary genres. However, the artistic and cultural activities of the members of the "Cyril and Methodius Brotherhood Society", formed under the auspices of Kiev University in 1840, including Taras Shevchenko, Panteleimon Kulish and Mikola Kostomarov, caused Kiev to become the center of the Ukrainian romantic worldview. Taras Shevchenko, Mykola Kostomarov and Hulak Artemowsky, among the distinguished representatives of Ukrainian romantic literature, are among the artists in whose literary works the influence of Adam Mickiewicz is felt intensely. The ballad type work titled "Tvardovski", written by Petro Hulak Artemovsky, inspired by Adam Mickiewicz's work titled "Mrs. Tvardovska", is recorded as the first original work of Ukrainian romantic period literature. However, Grabowicz claimed that Ukrainian romantic literature began when Adam Mickiewicz's works Pani Tvardovska and Farys were “translated” into Ukrainian by Hulak Artemovsky and Levko Borovykovsky. Indeed, the majority of comments say that Artemovski's work is a literal translation of "Pani Tvardovska" Shevchenko's poem "Do polyakiv" (To the Poles) is an important work in that it refers to the historical facts and common fate of the Polish and Ukrainian nations and shows his sympathy for the Polish nation. The work of the artist who often included apocalyptic experiences in his works, appeared in 1840 with the name “Kobzar” came to prominence with its hero, a blind wandering folk musician who made prophecies from time to time. The figure of the kobzar is also found in Shevchenko's epic songs called "duma" performed by lyre players and praising the history of Ukraine. These works enabled Shevchenko to be established in the consciousness of the Ukrainian people as a kobzar with prophetic qualities. Mykola Kostomarov, who had the opportunity to come into contact with Polish literature, culture and language as a student of Hulak Artemovsky, inspiring by Mickiewicz's work named “The Books and the Pilgrimage of the

Polish Nation" produced his work titled The Books Of Genesis Of The Ukrainian Nation. This was one of the important developments in the context of Polish-Ukrainian cultural relations. There are many similarities between these two works in terms of romantic worldview, historical elements and messianic philosophy. Artemovsky contributed to the teaching of Polish literature and culture courses as well as Polish language courses at the University of Kharkiv. By translating the works of Zygmunt Krasicki and Adam Mickiewicz, two of the great names of Polish romanticism, into the Ukrainian language, he not only made it possible for Polish literature to be known in Ukraine, but also became a role model for his students in translating Polish works into the Ukrainian language.

Kaynakça

Acar, S. (2023). Ukrayna'nın Tarihi Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığı'na. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8(1),* 14-30. Doi: 10.56252/turktarars.1260916

Astafyev, O. (2006). Tvorchist′ Tarasa Shevchenka Ta Adama Mitskevycha Yak Dialoh Kul′tur. *Slovo i chas*, (C. 6, s. 7-15).

Butewicz, W. (2021). *Mickiewicz i Szewczenko - wieszczowie narodowi.* Erişim tarihi: 15.11.2024, https://www.polityka.pl/pomocnikhistoryczny/2145816,1,mickiewicz-i-szewczenko--wieszczowie-narodowi.read.

Grabowicz, G. G. (1980). The History Of Polish-Ukrainian Literary Relations: A Literary and Culturel Perspection. P. P. Potichnyj (Yay. Haz.), P*oland and Ukraine Past and Present Kitabı* içinde (s. 107-131). Toronto: The Canadian Institute of Ukrainan Studies.

Gradkowski, H. (2021). Debiut romantyka – Józef Bohdan Zaleski. Jarosław Ławski i Łukasz Zabielski (Yay. Haz.), *Debiuty Mickiewicza, Debiuty romantyków Studia. W 200. rocznicę debiutu wieszcza: 1818–2018 Kitabı* içinde (s. 395-407).

Kostomarow, M. (1980). *The Books Of Genesis Of The Ukrainian Nation.* (B. Yanivs'kyi, Çev.). Toronto: World Christian Ministries. Electronic Library of Ukrainian Literature. Erişim Tarihi: 15.11.2024, https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/English/218/Books-of-Genesis.pdf

Körpe Kemer, S. (2020). Polonya Edebiyatında Bir Romantik Manifesto Olarak "Oda Do Młodości" (Gençliğe Od), *International Social Sciences Studies Journal, 6*(54), 129-137.

Körpe Kemer, S. (2019). Eliza Orzeszkowa'nın ""Nad Niemnem" (Neman Kıyısında)" Başlıklı Romanında Polonya Pozitivist Programınının Yansımaları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 59(2),* 742-757. Doi: 10.33171/dtcfjournal.2019.59.2.1

Körpe, S. (2005). *Leh Edebiyatında Romantizmden Realizme Geçiş. Adam Mickiewicz'in Pan Tadeusz Adlı Yapıtı.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Maliszewski, J. (1990). Adam Mickiewicz w liryce narodów Związku Radzieckiego, *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie Seria: Filologia Polska,* 33-46.

Nowacki, A. (2007). Stefan K o z a k, Polacy i Ukraińcy. W kręgu myśli i kultury pogranicza. Epoka romantyzmu. *Roczniki Humanistyczne, 54-55 (2006-2007 z. 7),* 181-185.

Özkural Köroğlu, N. ve Satymowa, S. (2021). Ukrayna Ulus İnşasının Yapıtaşları ve

Bugüne Yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 525-534.

Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. Słownik Języka Polskiego.1983. Warszawa:Panstwowe Wydawnictwo Naukowe

Pelka, L.J. (2004). Polskie wizje ukraińskiej ludowej mitologii niższej. Banek Kazimierz (Yay.Haz.) Polsko-ukraińskie badania religii kitabı İçinde (s. 167-180). Krakow: Jagiellon Üniversitesi Yayınları.

Szewczenko, I. (2021). Adam Mickiewicz a debiut ukraińskiego romantyzmu. Jarosław Ławski i Łukasz Zabielski (Yay. Haz.). *Debiuty Mickiewicza, Debiuty romantyków Studia. W 200. rocznicę debiutu wieszcza: 1818–2018 kitabı* içinde (s. 267-284).

Szewczenko, T. (1974). *Biblioteka Narodowa Taras Szewczenko Wybór poezji.* Krakow: Wydawnictwo Kraków.

Szewczenko, T. (1840). *Kobziarz.* (Władysław Syrokomla, Çev.), Erişim Tarihi: 15.11.2024, https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/szewczenko-kobziarz.pdf.

CELA'NIN "BAYAN CALDWELL OĞLUYLA KONUŞUYOR" ADLI ROMANINDA YAS VE MELANKOLİ

MOURNING AND MELANCHOLIA IN CELA'S "MRS. CALDWELL SPEAKS TO HER SON"

Hale ERDOĞAN HACIBANOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, İspanyolca Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, hacibanoglu@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 5 Aralık 2024
Kabul edildiği tarih: 18 Mart 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 5 December 2024
Date accepted: 18 March 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Camilo José Cela; Psikanalitik Eleştiri; İspanyol Edebiyatı; İspanyol Romanı

Keywords
Camilo José Cela; Psychoanalytic Criticism; Spanish Literature; Spanish Novel

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.12

Öz

Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor (1953) XX. yüzyıl İspanyol edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olan Camilo José Cela'nın (1916-2002) beşinci romanıdır. Yazarın diğer eserlerini kaleme alırken kullandıklarından farklı bir teknik uygulanarak yazılmıştır. Bayan Caldwell adlı karakterin genç yaşta ölen oğluna hitaben yazdığı mektuplardan oluşan romanda bulunan bölümler, yer ve tarih gibi detaylar belirtilmeden yazılmış olsa da günlük tarzında ve her birinde farklı bir konudan bahsedilecek şekilde tasarlanmıştır. Diğer yandan edebiyat araştırmaları alanında Cela'nın diğer romanları üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da parçalı ve dağınık anlatım tekniğiyle dikkat çeken bu eserini ele alan araştırmalar kısıtlı sayıdadır. Romanda belli bir olay örgüsü bulunmamasına rağmen eserin bütününe bakıldığında, yalnızlık içinde bir kadın olarak resmedilen anlatıcının ruh halinde olup bitenlerle ilgili derin bir fikir verilmektedir. Psikanalitik eleştiri kuramı da hem yazar ve eser arasındaki ruhsal bağlantıyı hem eserdeki karakterlerin ruh hallerini ve davranışlarını açıklamak için kullanılagelmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, Camilo José Cela'nın, oğlunu kaybetmiş yaşlı bir kadının başkarakter olarak yer aldığı romanı Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor psikanalitik eleştiri kuramı çerçevesinde, yas teması ve melankolik unsurlar bakımından incelenmiştir. Çalışma sonucunda ise romanda birbirinden tamamen bağımsız görünen bölümlerin, etrafında toplandıkları yas teması ve sahip oldukları melankolik unsurlarla beraber bir bütünlük oluşturdukları, dolayısıyla belirli bir olay örgüsünden yoksun olan romanı oluşturan en önemli unsurun yas teması ve bu tema işlenirken kaçınılmaz olarak belirgin hale gelen melankoli olduğu ortaya konmuştur.

Abstract

Mrs. Caldwell Speaks to Her Son (1953) is the fifth novel by Camilo José Cela (1916–2002), one of the most prominent authors of 20th-century Spanish literature. This novel employs a technique distinct from those used in the author's other works. It consists of letters written by the character Mrs. Caldwell to her son, who died at a young age. While the sections of the novel are presented in a diary-like format without specifying details such as time and place, each explores a different theme. Although various studies have been conducted on Cela's other novels within the field of literary studies, research addressing this work, which stands out for its fragmented and scattered narrative style, remains limited. Despite the absence of a linear plot, the novel as a whole offers profound insights into the psychological state of the narrator, portrayed as a woman living in solitude. Psychoanalytic criticism has been commonly applied to examine both the psychological connections between the author and the text and the mental states and behaviors of the characters. Therefore, this study analyzes Camilo José Cela's novel Mrs. Caldwell Speaks to Her Son, centered on an elderly woman grieving her son, within the framework of psychoanalytic criticism, focusing on the themes of mourning and melancholia. The findings reveal that the seemingly independent sections of the novel coalesce into a cohesive whole through the overarching theme of mourning and the melancholic elements intertwined with it. Thus, the study concludes that the central element binding the novel —despite its lack of a traditional plot— is the theme of mourning and the inevitable prominence of melancholia in its articulation.

Giriş

1989 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi İspanyol yazar Camilo José Cela (1916-2002), XX. yüzyıl İspanyol edebiyatının önemli isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Cela'nın eserleri hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da araştırmacılar genellikle yazarın en çok tanınan ve okunan romanlarına odaklanmışlardır. Bu nedenle bu çalışmada, Cela'nın diğer romanları arasında deneysel üslubu ve parçalı yapısıyla dikkat çeken romanı *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor* (Mrs. Caldwell habla con su hijo) ele alınmıştır. Eser, Bayan Caldwell'in, gençliğinde, Ege Denizi'nin sularında ölen oğlu Eliacim'e yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Böylelikle romanda yas teması ve melankolik unsurlar kaçınılmaz olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor* adlı roman, psikanalitik eleştiri kuramı çerçevesinde, Bayan Caldwell adlı karakter vasıtasıyla işlenen yas teması ve melankolik unsurlar bakımından incelenmiştir. Çalışmanın amacı, XX. yüzyıl İspanyol edebiyatında öne çıkan yazarlardan biri olan Cela'nın, roman kahramanlarının ruhsal derinliklerini nasıl yansıttığını ortaya koymak ve diğer eserlerine nazaran hakkında kısıtlı sayıda çalışma yapılmış olan romanın, yas teması ile beraber melankolik unsurları nasıl gösterdiğini ortaya koymaktır.

1. Camilo José Cela'nın XX. Yüzyıl İspanyol Edebiyatındaki Önemi

Camilo José Cela'nın XX. yüzyıl İspanyol edebiyatındaki önemi, öncelikle eserlerinin sunduğu çeşitliliğe dayanmaktadır. Cela, romanlar, kısa öyküler, denemeler, şiirler ve seyahatnameler de dâhil olmak üzere farklı türlerde eserler kaleme almıştır. Ayrıca bu eserler hem üslup bakımından hem de tematik olarak büyük bir çeşitliliğe sahiptir.

Yazarın en çok tanınan romanlarından biri olan *Pascual Duarte'nin Ailesi* (1942), şiddet ve marjinallik gibi karanlık ve tartışmalı temaları ham ve doğrudan bir üslupla ele almaktadır. Martínez Cachero, Sanz Villanueva ve Ynduráin (1981) savaş sonrası İspanyol romanının tarihinin *Pascual Duarte'nin Ailesi* ile etkili bir şekilde başladığını ifade etmektedirler (s. 321). 1943 yılında, Cela'nın, bir tüberküloz hastanesindeki yaşamı ve ölümü şiirsel bir şekilde anlatan romanı *Pabellón de reposo* yayımlanmıştır. Roman, yazarın 1931 ve 1942 yıllarında kendi rahatsızlığı nedeniyle bulunduğu hastanelerde edindiği kişisel deneyiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Pérez, 2015, s. 234). Torres-Rioseco'ya (1962) göre, Cela, 1944 yılında yayımlanan *Nuevas andanzas y desventuras de Lazarillo de Tormes* ile pikaresk romana yeni bir duyarlılık getirmeye çalışmış fakat yalnızca taşra ve köy hayatı hakkında yazdığı için eleştirilmiştir (s. 168-169). Cela'nın iç savaş sonrası yaşamı birden fazla karakter ve olay örgüsü üzerinden anlatan romanı *Arı Kovanı* (1950) ise o dönemdeki İspanyol toplumunun sadık bir yansıması olmanın yanı sıra deneysel anlatıda bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Roman, kafelerde,

genelevlerde, restoranlarda yaşanan Madrid hayatını sunan kaba gerçekçi bir eserdir (Torres-Ríoseco, 1962, s. 167). Ortega (1965), romandaki kahramanların trajedisinin sahip oldukları zamanla ne yapacaklarını bilememeleri olduğunu, çünkü onlar için zamanın, günlük ıstıraplarının tekrarını temsil ettiğini ifade etmektedir (s. 92). Cela'nın beşinci romanı olan *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor* (1953) ise yazarın ilgili eserde yer alan önsözünde açıkladığı üzere, uyguladığı beşinci roman yazma tekniğinin bir ürünüdür (Cela, 2022, s. 8). Cachero, Villanueva ve Ynduráin (1981) *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor*'un, muhtemelen rahatsız edici özgünlüğü nedeniyle çok az ilgi görmüş bir roman olduğunu ifade etmektedirler (s. 330). Bensoussan (1977) da Cela'nın romanları arasında en az değer verilmiş ve en az anlaşılmış olanı olduğunu ve bunun nedeninin, romanın, toplumcu-gerçekçi roman türünün hâkim olduğu bir dönemde psikanalitik bir temayla ortaya çıkması olabileceğini ifade etmektedir (s. 179). Diğer yandan romanla ilgili olumsuz değerlendirmelerin, bir bakıma da kitapta yer alan ensest, mastürbasyon, fuhuş ve zina gibi konular nedeniyle maruz kaldığı sansürle de ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir. Özetle, Cela, 1940-1960 yılları arasında en çok sansüre maruz kalmış İspanyol yazardır. *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor* da İspanya'da uygulanan sansür nedeniyle ilk olarak Fransa'da yayımlanabilmiştir (Bensoussan, 1981, s. 180).

2. Psikanalitik Eleştiri Kuramı

Psikanalitik eleştiri kuramı, XX. yüzyılda, Sigmund Freud'un çalışmalarının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Cebeci'nin (2004) Trilling'den aktardıklarına göre, sanatçıların başvurdukları başlıca malzeme insan doğasıdır. Bu nedenle edebiyat araştırmacıları, doğal olarak, gerçek hayattaki insanlarla ilgili iç görülerini kurgusal karakterlere de yansıtırlar. Böylelikle edebî eser *"bir psikanalitik olay öyküsü"* olarak algılanır (s. 179).

Psikanalitik eleştiri kuramının temellerinin dayandığı kaynaklardan biri, Freud'un *Dostoyevski ve Baba Katilliği* adlı çalışmasıdır. Dostoyevski'nin ölümünün ardından ortaya çıkan eserlerinin yayıma hazırlanması sürecinde, editörlerin Freud'dan *Karamazov Kardeşler* için psikoloji ile ilgili bir giriş bölümü yazmasını istemeleri üzerine 1926'da yazılmaya başlanmış ve ancak 1928'de tamamlanmıştır (Freud, 1981, s. 6). Ergün'ün (2011), İnal'dan (1979) aktardığına göre, bu çalışma, edebî eleştiriden ziyade kuramı tanımlamak ve kuramın ortaya koyduğu savları kanıtlamak amacıyla yazılmıştır (s. 120). Freud çalışmasında, yazarın karmaşık kişiliğini, yaratıcı bir sanatçı, nevrotik bir hasta, hem ahlakçı hem de günahkâr biri olarak dört eksende sunmuştur. Daha sonra ise yazarın, kendi öz yaşam öyküsünü ve sahip olduğu kişisel özelliklerle beraber tutum ve davranışlarını eserlerindeki karakterlere nasıl yansıttığını açıklamıştır (Freud, Dostoyevski ve Baba Katilliği, 1981, s. 7-32). Bu nedenle psikanalitik eleştirinin, eserin oluşumunun,

kendisini yaratan sanatçının ruhsal süreçlerinin bir yansıması olduğunu varsayarak eserle sanatçı arasında bir koşutluk kurmayı amaçladığı ifade edilmektedir (Yücel, 2012, s. 56).

Diğer yandan zamanla bu durum değişerek kuramın yöntemleri çeşitlenmeye başlamıştır. Psikanalitik kuram, edebiyat araştırmacıları tarafından, kimi zaman yazarın psikolojisini ve bilinçaltı dünyasını ortaya çıkarmak için, kimi zaman bu yolla elde ettikleri bulgular aracılığıyla sanatçıların eserlerini yorumlamak için, kimi zaman da eserlerde yer alan karakterlerin psikolojisini ve davranışlarını açıklamak için kullanılmaktadır (Moran, 2002, s. 149). Eseri anlamlandırma sürecinde, eserdeki karakterlerin *"ruhsal yapılarının ortaya konması ve davranışlarının çözümlenmesi"* psikanalitik eleştirinin kullandığı yöntemlerden biridir (Ergün, 2011, s. 119).

3. Yas ve Melankoliye Dair

Yas, sevilen birinin genellikle ölüm nedeniyle kaybedilmesi sebebiyle duyulan acı ve bu acıya neden olan kayba uyum sağlama süreci olarak tanımlanır (Bakırcıoğlu, 2012, s. 1706). Seven'e (2023) göre ise *"kaybın yaşanması, bireyin ona atfettiği değer ve anlamın kaybolarak geride yeri doldurulması zor bir boşluk bırakması şeklinde oluşur. Bu deneyim en acı haliyle tabi ki ölüm şeklinde cereyan eder"* (s. 47). Özkan ve Baltacı (2020), Freud'un *Yas ve Melakoli* (Trauer und Melancholie, 1917) adlı makalesinin yayımlanmasından itibaren bahsi geçmeye başlayan bu iki kavramdan ilkinin pek çok çalışmada ele alındığını ancak ikincisinin, yani melankolinin, terim olarak *"ciddi düzeyde depresyonla ilişkili mental durum"* olarak tanımlandığını ve alanyazında yas kadar geniş bir yer edinememiş olduğunu belirtirler (s. 321). Yas sürecinin beraberinde melankoliyi de getirebileceği göz önünde bulundurularak bu iki kavram arasında tek yönlü de olsa bir sebep sonuç ilişkisi kurulabileceği düşünülebilir. Nitekim Dindar (2014) da *Yas ve Melankoli* için yazdığı sunuş bölümünde Freud'un da sıklıkla kullandığı, hastalık durumunu açıklamak için olağan bir ruhsal deneyimi model alma yöntemine başvurduğunu ifade eder ve ekler: *"melankolideki ruhsal işleyişi açıklamak için ise yas yaşantısı bir model olarak alınır"* (s. 10).

Freud'a (2014) göre yas *"genellikle sevilen bir kişi ya da kaybedilen kişinin yerine konan soyut bir kavramın yitirilişine verilen tepkidir"* (s. 18). Freud (2014) melankoliyi ise *"ruhsal olarak, derin biçimde acı veren üzüntü, dış dünyaya duyulan ilginin sekteye uğraması, sevme yetisinin kaybı, tüm etkinliklere ket vurulması, yerini kendini suçlama ve aşağılamaya bırakmış, cezalandırılacağına dair sanrısal bir bekleyiş içinde kendilik duygusunun değerden düşmesi"* olarak tanımlar (s. 19). Yas ve melankoli arasındaki farkı ise kendilik duygusunun belirlediğini, melankolide bu duygunun aşırı derecede azaldığını ifade eder (Freud, 2014, s. 19-22).

Örneğin, melankoli olarak adlandırılan bu ruhsal duruma düşmeden önce iyi ve becerikli olan bir kişi, melankolik ruh durumunda kendini değersiz biri gibi hisseder. Diğer yandan, melankolik biri, içinde bulunduğu ruhsal durumla bir karşıtlık oluşturacak şekilde kendini sergilemekten haz alabilir ve rahatsız edici derecede konuşkan olabilir. Bu sırada kendini küçük düşürmeyi veya kendisi hakkında dile getirdiklerinin, başkalarının yargılarıyla uyumlu olup olmamasını umursamaz çünkü kişi, nesneye dair bir kayıp yaşadığı yas durumundan farklı olarak kendi benliğine dair bir kayıp yaşamıştır. Bu nedenle benliğinin bir öğesi, bir diğer öğesiyle karşı karşıya gelir ve onu eleştirerek bir nesne gibi ele geçirir. Ayrıca melankolik kişide kendine dair hissedilen ahlaki bir hoşnutsuzluk hâkimdir. Kendiyle ilgili değerlendirmelerinde bedensel rahatsızlıkları, çirkinliği, güçsüzlüğü ve toplumsal aşağılanmışlık duygusu öne çıkar. Melankolik kişinin kendine yönelik suçlamaları arasında en şiddetli olanların, aslında kişinin kendisiyle değil, sevdiği kişiyle ilintili olduğu düşünülebilir. Böylelikle ortaya, kişinin kendisine yönelttiği suçlamaların aslında sevgi nesnesine karşı olduğu ve buradan da bu suçlamaların kişinin kendi Ben'ine aktarıldığı sonucu çıkar. Melankolik kişinin kendisi hakkındaki aşağılayıcı ifadeleri aslında bir başkasına söylemek istedikleridir, bu nedenle bunları saklamaya çalışmaz ve dile getirmekten kaçınmaz. Tüm bunları yaparken alçakgönüllü ve itaatkâr görünmekten oldukça uzaktır, tam tersine, incinmiş ve büyük bir haksızlığa uğramışçasına ıstırap içinde görünür (Freud, 2014, s. 24-36).

Ayrıca Freud (2014), melankolide içerik olarak yastan fazlasının bulunduğunu, çünkü melankoliye yol açan nedenlerin, nesnenin kaybıyla, yani sevgi nesnesinin ölümüyle ortaya çıkan yastan daha kapsamlı olduğunu, sevgi nesnesi ve kişi arasındaki ilişkinin, birbirine karşıt sevgi ve nefret duygularının aktarımıyla beraberinde incinmişlik, haksızlığa uğramışlık ve hayal kırıklığı duygularını da getirdiğini ifade eder ve ekler: *"melankolide, sevgi ve nefret nesne üzerinde ayrı ayrı sayısız savaş verirler"* (s. 31-41). Thomas'a (2022) göre de melankolik, sevilen nesneden gelen suçlamayı kendisine yönelterek bir parçasını, çoğu zaman özsaygısını kaybeder ve bu sevgi nesnesinin kaybından kendini sorumlu tutar. Böylelikle melankolik ego, suçluluk duyguları, vicdan azabı ve yaşadığı reddedilmeden bir şekilde kendisinin sorumlu olduğuna dair inancı nedeniyle tükenir (s. 124). Bununla beraber Dhar'a (2019) göre, egonun yapısı *"geçmişteki nesne-seçimlerinin ve çözümlenmemiş yasların bir arkeolojik kalıntısı"* olarak değerlendirilebilir: ancak ego sadece pasif bir kalıntı değildir; geçmişteki kayıpların sürekli ve acı verici bir hatırlatıcısıyla yaralanmıştır (s. 6). Bu bağlamda, Dhar'ın (2019) Butler'dan aktardıklarına göre, melankoli de *"tamamlanmamış bir yas süreci"* olarak değerlendirilmektedir (s. 6).

García (2014) da melankolinin Freud'un *Yas ve Melankoli* adlı çalışmasından beri bilindiği gibi her zaman ruhun hastalıklı bir durumu olmadığını ve Freud'un yasla ilişkilendirerek ortaya koyduğu çerçeve dışında kalan biçimlerinin de söz konusu olduğunu ifade eder (s. 19-30). Melankoli, psikotik olsa da olmasa da insanın iç dünyasında yaşayabileceği dengesizliği en gözle görülür hale getiren durumlardan biridir çünkü kişi, acı, hüzün, suçluluk, kaygı, zaman algısının bozulmasıyla umut ve geçici iyileşme dönemleri arasında gidip gelir (Borgna, 2014, s. 43-54). *"Melankoli, içeriksel olarak, gerek ruh hali (Stimmung), gerekse de psikotik hayat biçimi olarak can sıkıntısıyla iç içedir"* (Borgna, 2014, s. 155). Böylelikle karşımıza, ruhsal bir hastalık olarak melankoli ve bir ruh hali olarak melankoli olmak üzere iki kavram çıkmaktadır. Borgna (2014) bu iki kavram hakkında şunları bildirir: *"bir hastalık olarak melankoli ve bir ruh hali ve mizaç olarak melankoli kavrayışları, böylelikle, edebiyattan ve günlük dilden koparılamayacak deneyimler haline gelmiştir"* (s. 173). Hatta Pihlström ve Kivistö (2023) aşkın da temelde melankolik bir doğaya sahip olduğunu öne sürerler: *"melankolik bir tutum, hayatı anlaşılmaz ve hatta trajik olarak tanıma temelini paylaştıkları takdirde, âşıklar arasında önemli bir bağlayıcı unsur haline gelebilir"* (s. 83) Melankolik âşıklar *"dünyaya diğer insanlar gibi aynı şekilde dalıp gitmedikleri duygusu"*ndan aldıkları tatminle beraber bir *"sağlıksızlığı"* paylaşırlar çünkü dünyayla onlar arasındaki ilişki, *"tereddüt, şüphe ve belki de tam bir yaşam sürme yetersizliğini"* içerir (Pihlström ve Kivistö, 2023, s. 84).

BAYAN CALDWELL OĞLUYLA KONUŞUYOR'DA YAS TEMASI VE MELANKOLİK UNSURLAR

XX. yüzyıl İspanyol edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Camilo José Cela'nın beşinci romanı olan *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor* 1953 yılında yayımlanmıştır. Cela, o tarihe kadar yazmış olduğu dört romanında hayatı olduğu gibi tasvir etmeye çalışmış ancak bu romanda farklı bir teknik uygulamış ve deneysel bir eser ortaya koymuştur (Foster, 1967, s. 60-62). *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor*, bir annenin, Ege Denizi'nde ölen oğlu Eliacim'e hitaben yazdığı birbirinden bağımsız bölümlerden oluşmaktadır. Cela'nın, karakterlerin psikolojisini ve en derin düşüncelerini araştıran iç gözlemci anlatım özelliklerini taşıyan roman boyunca Bayan Caldwell'in bir dizi anı ve kişisel kaygıyla yüzleştiği görülmektedir. Bu sırada da yas teması ve melankolik unsurlar kaçınılmaz olarak görünür hale gelmektedir.

Romanda, Cela'nın önceki dört romanının ve *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor*'un ortaya çıkışını anlattığı önsözünün ardından *Okuru Bilgilendirmek İçin* başlıklı ikinci bir önsöz yer almaktadır. Yazar bu bölümde Bayan Caldwell'i bir yolculuk sırasında tanıdığını anlatır. Kaldıkları otelde bir akşam, yaşlı kadın ona Ege Denizi'ndeki bir gemi kazasında

ölen oğlu Eliacim anısına yazdığı sayfaları okur. İlgili önsözün yazılmasından bir buçuk ay önce, yazarın Londralı bir dostu, Bayan Caldwell'in yazdığı sayfalarla dolu bir paketi kendisine gönderir (Cela, 2022, s. 13-14). Böylelikle roman, bu bölümde yer alan ifadelere göre, Cela'nın bu sayfaları düzenleyip bir araya getirerek basıma hazırladığını söylemesiyle oluşturulmuş bir dış çerçeve ile başlamaktadır.

Bayan Caldwell'in kaybettiği oğluna hitaben yazdığı bölümlerden oluşan romanda tarih veya yerle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Romanın *Neden Zıpladığını Çok İyi Biliyorum, Küçük Elia'm* adlı ilk bölümü Bayan Caldwell'in oğlu Eliacim'le ilgili bir anısıyla başlar: *"Nemli bir bulutun aklını başından aldığı şapşal bir melek tasviri gibi, zıplaya zıplaya gelirdin"* (Cela, 2022, s. 15). Dolayısıyla romanın henüz ilk satırlarında anlatıcının bir kayıp yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan aynı bölümde yer alan şu ifadeler, yaşlı kadının melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan zaman algısının bozulmasıyla ilgili bir karmaşa içinde olduğunu göstermektedir: *"Bir devlet memuru, bir kamu görevlisisin artık sen. Buna rağmen, sanki bir doktor ya da bir Macar kontuymuşsun gibi, çok büyük bir sıklıkla olmasa da, parmağınla burnunu karıştırarak dolaşıyorsun. Bir daha uyarmayacağım seni. Bundan ötesi, senin bileceğin iş"* (Cela, 2022, s. 16). Romanın daha ilk bölümünde yer alan bu ifadeler hem yas temasının hem de melankolik ruh halinin esere hâkim olduğunu düşündürmektedir.

Kitapta yer alan *Eski Zamanlardan Bir Tango* başlıklı bölümde Bayan Caldwell'in oğluyla dans ederken kendini genç bir kız gibi hissettiğini söylediği satırların ardından kendisiyle ilgili bazı memnuniyetsizliklerini dile getirdiği görülmektedir: "*Şu gümüşi saçlarla... Ne korkunç! Şu kekre, buruk dudaklar... Ne korkunç! Şu ölü bakışlar... Nasıl da korkunç"* (Cela, 2022, s. 21-22). Bayan Caldwell'in, yaşının getirdiği kimi özelliklerinden bu ifadelerle bahsetmesi, melankolik ruh halinin özelliklerinden birini yansıtmaktadır çünkü bu ifadeler, yaşlı kadının kendisiyle ilgili değerlendirmelerinde aşağılayıcı davrandığını göstermektedir.

Gelenek adlı bölümde ise yaşlı kadının sanki oğlu hayattaymış gibi ona geleneklerle ilgili tavsiyeler verdiği görülmektedir: *"Geleneği sevmediğin ya da seviyormuş gibi yapmadığın sürece, altın yumurtlayan tavuktan mahrum kalırsın, oğlum. Seni uyarmak benim görevim. İstersen öğütlerime kulak ver, istersen bildiğini yap"* (Cela, 2022, s. 22). Bu satırlar, Bayan Caldwell'in, melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan zaman algısının bozulması durumunu yaşadığını kanıtlar niteliktedir.

Tek bir cümleden oluşan *Yusufçuk* başlıklı bölümde, Bayan Caldwell'in kaybettiği oğluna duyduğu özlemi ifade eden satırlar yer almaktadır: *"Seni sonsuza kadar kalbimin yanı başında taşıyabilmek için, bir yusufçuk kadar küçük ve zarif bir şey olmanı isterdim"*

(Cela, 2022, s. 24). Bu bölümde dikkat çeken bir diğer nokta ise yaşlı kadının, oğlunu "*sonsuza kadar*" kaybetmiş olduğunun bilincinde olduğunu düşündürmesidir. Dolayısıyla bu ifadelerde melankolik ruh halinin unsurlarından biri olan hüzünle beraber yas temasının da yeniden ön plana çıktığı gözlenmektedir.

Eliacim'in Isabel adlı bir ata oynayarak para kaybettiğinin anlatıldığı *Isabel* adlı bölümde ise Bayan Caldwell'in, oğluna öfkeli olduğunu anlatan satırlar bulunmaktadır: *"Yaşadıklarından hiç ders almıyorsun. Yaşadıklarından ders almak gibi bir meziyetin yok senin. Senin başında dikilmediğim için yaşanıyor olsa gerek bunlar"* (Cela, 2022, s. 25). Söz konusu olayın *"geçen gün"* diye başlanarak anlatılması, yaşlı kadının zihninin bulanıklaşıp zamanın akışıyla ilgili farkındalığını koruyamadığını gösterir niteliktedir. Burada dikkat çeken zaman algısının bozulması daha önce de ifade edildiği gibi melankolik ruh halinin özelliklerinden biridir. Diğer yandan yaşlı kadının oğluna yönelttiği öfkeli ifadelerin ardından gelen kendine yönelik cümlesinden, genç adamın deneyimlerinden gerekli olan dersleri çıkarmadığı için anne olarak kendini suçladığı anlaşılmaktadır. Bu kendini suçlama durumu da daha önce açıklanmış olduğu gibi melankolik ruh halinin özelliklerinden biridir.

İzleyen bölümlerden ardı ardına üç tanesinin ortak bir özelliği melankolik ruh halinin özelliklerinden birini yansıtmalarıdır. *Kümelli Hint Ayvası* başlıklı bölümde, Bayan Caldwell'in, oğlu Eliacim'e bir vasiyette bulunduğu görülmektedir: *"… bunu, sevgili annemin anısına adıyorum, diyerek bir porsiyon kümelli Hint ayvası ısmarlarsan, sana minnettar kalırım, oğlum"* (Cela, 2022, s. 32) Bu bölümü takip eden, *Şehirden Bir Şey İstiyor musun?* adlı bölümde yer alan ifadeler de benzer niteliktedir: *"Şehre her gidişinde, bana haber ver lütfen. Bunu yapmak çok mu zor, oğlum? Söz veriyorum, her seferinde, "Hayır, oğlum, hiçbir şey istemiyorum, çok teşekkür ederim," diye karşılık vereceğim"* (Cela, 2022, s. 32). Bir sonraki, *Sinekler* başlıklı bölümde yer alan ifadeler de Eliacim sanki hala hayattaymış gibi yazılmıştır: *"Evet, oğlum, en az yirmi çeşit sinek vardır bence. Ama bu konuda pek az şey söyleyebilirim sana. Çalışkan bir böcekbilimci sana bu konuyu açıklasa iyi olur"* (Cela, 2022, s. 33). Önceki bölümlerde yer alan ve oğlunu kaybetmiş olduğunu kabullendiğini gösteren ifadelere rağmen Bayan Caldwell'in bu bölümlerde yeniden oğlu sanki hiç ölmemiş gibi ona vasiyette bulunduğu, söz verdiği ve tavsiyede bulunduğu görülmektedir. Sonraki bölümler arasında yer alan *Siyah İpek İç Çamaşırı* adlı bölümde ise yaşlı kadının, oğlunun ölümünün bilincinde olduğunu gösteren ifadeler yer almaktadır: *"(Genç yaşta öldüğün için, belli bir ölçüde saygısızlık yapmaya hakkın vardı, oğlum; asla yüzüne vurmazdım bunu)"* (Cela, 2022, s. 40). Bu bölümde Bayan Caldwell, oğlunun ölümünün ardından, muhtemelen -yatak odasında olduğu için- mezuniyet fotoğrafının önünde giyinip soyunurken yüzünü

buruşturduğunu gördüğünden bahsetmektedir. Bayan Caldwell'in bununla ilgili olarak yukarıda alıntılanan bölümü parantez içinde yazması, oğlunun ölümünün bilincinde olmasına rağmen, sanki bunu bu mektuplarda açık açık yazarsa gerçeklik kazanacakmış gibi yok saymaya çalıştığını düşündürtmektedir. Görüldüğü gibi Bayan Caldwell oğluna kimi zaman hayattaymış gibi hitap etmekte kimi zaman da öldüğünün farkında olduğunu gösteren ifadelerde bulunmaktadır. Bu durum, daha önce de olduğu gibi Bayan Caldwell'in zaman algısında bozulmalar meydana geldiğini göstermektedir ki bu durum bilindiği gibi melankolik ruh halinin özelliklerinden biridir.

Barbital başlıklı bir başka bölüm ise şu sözlerle başlar: *"Barbitalle intihar, öteden beri hayatına son vermenin zahmetli bir yöntemidir, oğlum. Çok fazla sevmiş, fakat yokluk çekmemiş, hiçbir şeyin yokluğunu hissetmemiş insanlara göredir"* (Cela, 2022, s. 43). Bu ilacı kullanarak intihar etmekle ilgili düşüncelerin, Bayan Caldwell'in aklına nereden geldiği, romanda yer alan tüm bölümler birbirinden bağımsız olduğu için bilinmemekle beraber, *"çok fazla sevmiş, fakat yokluk çekmemiş…"* diye tarif ettiği insanlar arasında kendisini de görüp görmediği tam olarak anlaşılamamaktadır. Buna rağmen bu bölüm, oğlunun yasını tutmakta olan bir annenin, ona hitaben kaleme aldığı bu yazılardan biri için intihar konusunu seçmesinin nedenleri arasında, kendi ölümüyle ilgili ihtimalleri de değerlendirmeye çalışıyor olması olabileceği düşünülmektedir. Bu durum, Bayan Caldwell'in muhtemelen dış dünyaya duyduğu ilgisinin azaldığını gösterir ki bu da melankolik ruh halinin özelliklerinden biridir.

Yaz Mevsimi başlıklı bölümde ise Bayan Caldwell'in genellikle neşeli zamanlarla özdeşleştirilen bu mevsimi nasıl gördüğüyle ilgili ifadeler yer almaktadır: *"Yaz, can çekişmekte olanların mevsimidir. Can çekişmekte olanların, ahenkli bir ıslıkla eski melodileri çalarak geçen ölüm trenine, kaçıyormuş gibi alelacele atladıkları mevsim"* (Cela, 2022, s. 44). Bu cümleler, melankolik ruh halinin sevme yetisinin kaybı olarak ifade edilen özelliğini göstermektedir. Diğer yandan Bayan Caldwell'in yaz mevsimini niçin ölümle ilişkilendirdiği veya oğlu Eliacim'in hangi mevsimde öldüğü açıkça ifade edilmese de bu durumun, yaşlı kadının oğlunun ölümüyle bir ilgisi olabileceği düşünülmektedir. Bu bölümün hemen ardından gelen *Deniz, Bir Deniz, O Deniz* adlı bölümde ifade edilenler de bu düşünceyi destekler niteliktedir. Şöyle ki bu bölüm, *"Midemi bulandıran bir sözcüktür deniz"* sözleriyle başlar ve *"Ege Denizi (Doğu Akdeniz), hiç telaffuz etmek istemediğim, zorunlu olmadıkça telaffuz etmekten kaçındığım bir isimdir"* ifadeleriyle biter (Cela, 2022, s. 45). Bilindiği gibi Eliacim, Ege Denizi'nde boğularak ölmüştür. Bu nedenle Bayan Caldwell'in birbirini takip eden bu iki bölümde, oğlunun ölüm zamanı ve yeriyle ilgili olarak peş peşe yazmış olabileceği ihtimali güçleniyor görünmektedir. Diğer yandan bu sonuncusunda yer alan ve

bu denizin ismini söylemekten mümkün olduğunca kaçındığını ifade etmesi, Bayan Caldwell'in, oğlunun ölümünü kabullendiği ve bunu hatırlamaktan acı duyduğunu da gösterir niteliktedir. Böylelikle bu bölümlerde hem yas teması yeniden ön plana çıkmakta hem de melankolik ruh halinin en belirgin özelliklerinden biri olan derin üzüntü dolaylı olarak ifade edilmektedir. *Ölüler ve Bir O Kadar Yersiz Düşünceler* başlıklı bölüm ise *"Ölüler, şaşılası pozlar edinme alışkanlığındadır, oğlum"* sözleriyle başlar ve Bayan Caldwell'in kocasının ölümüyle ilgili anlattıklarının da yer aldığı, birbirinden kopuk ifadelerle devam ederek tamamlanır (Cela, 2022, s. 46). Kendisinden önce gelen iki bölümle beraber bu bölümün de odaklandığı temel konunun ölüm olması dikkat çekicidir. Bu durum, daha önce de intiharla ilgili bir bölüm yazmış olan Bayan Caldwell'in muhtemelen dış dünyaya olan ilgisinin azaldığını göstermektedir ki bu da daha önce ifade edildiği gibi melankolik ruh halinin özelliklerinden biridir.

Bu bölümü takip eden, *Lort Macaulay* adlı bölümde ise farklı bir konu öne çıkmaktadır. Bayan Caldwell bu bölümde oğlu hayattayken yaptıkları veya yapamadıklarıyla ilgili pişmanlıklarını dile getirmektedir: *"İngiliz tarihi konusundaki uzmanlığıyla sivrilen seçkin muhafazakâr Lort Macaulay gibi aklı başında ve ihtiyatlı olmanı isterdim senin. Senin bir Lort Macaulay olamamanın sorumlusu, yalnızca benim belki de"* (Cela, 2022, s. 46). Burada dikkati çeken, Bayan Caldwell'in, oğlu Eliacim'in yeterince ihtiyatlı olmadığını düşünmesi ve bunun sorumlusunun da kendisi olduğunu düşünerek oğlu hayattayken yaptıklarından veya yapamadıklarından pişmanlık duymasıdır. Bu durum yaşlı kadının, oğlunun ölümünden kendisini sorumlu hissediyor olabileceğini düşündürmektedir. Böylelikle melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan kendini suçlama halinin de yeniden gözlendiği söylenebilir.

İzleyen bölümler arasında yer alan, *Kum Saati* başlıklı bir diğer bölüm de yine Bayan Caldwell'in, oğlunun ölümünü kabul ettiğini göstermektedir: *"Senin hatırana yönelik bu satırları pazartesi günü yazıyorum, Elia"* (Cela, 2022, s. 49). Burada Bayan Caldwell hem kaybını kabullenişini tekrar ifade etmekte hem de bu satırları ne sebeple kaleme aldığını ilk kez açıkça dile getirmektedir. Böylelikle yas teması, roman boyunca ilk kez açıkça ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan, Bayan Caldwell'in, oğlunun yasını, kendi sözleriyle onun hatırasına yönelik olarak yazdığı satırlarla tutması yalnızlığının da bir göstergesi gibi görünmektedir. İzleyen bölümler arasında yer alan *Yalnızlık* adlı bir bölüm, bu görüşü destekler niteliktedir. Bu bölüm Bayan Calwell'in kendisini yapayalnız hissettiğini anlatan satırlarla başlar: *"Benim mutlak yalnızlığım, senin hayalini nesnelerin üzerine düşürebilir diye düşünüyordum bir süredir, oğlum"* (Cela, 2022, s. 51). Bölüm, Bayan Caldwell'in, kaybettiği oğlunun hatırasını zihninde daha canlı tutabilmek için bu yalnızlıktan

yararlandığını anlatan satırların ardından şu sözlerle tamamlanır: *"Yalnızlık, parmak uçlarımı kazılı adının üzerinde gezdirebileceğim güzel bir ağaç değil, Elia"* (Cela, 2022, s. 45). Bu bölüm Bayan Caldwell'in, oğlunun ölümünün ardından kendini içinde bulduğu yalnızlıktan kimi zaman hoşnut, kimi zaman da rahatsız olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum, yaşlı kadının duygularının bir uçtan diğerine değişebildiğini ifade etmektedir ki bu da melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan, kişinin iç dünyasında meydana gelen dengesizliği göstermesi bakımından önemlidir.

Hatırlamamaya Çalışsak da İçimizde Taşıdığımız O Dazlak Kurukafa başlıklı bir bölümle başlayan ve birbirini aralıklarla takip eden uzunca bir zincir boyunca Bayan Caldwell'in, oğlunun ölümü kabullendiği gözlenmektedir. Yukarıda adı geçen bölümde yaşlı kadının, oğlunun o sırada ne halde bulunduğunu düşünerek acı çektiği görülmektedir: *"Bu kibrimi cezalandırdı Tanrı. Seni, kafatası denizanaları için zifaf odasına dönüşmüş bir halde gözümde canlandırmaya mahkûm etti beni"* (Cela, 2022, s. 52). Bu bölüm aynı zamanda Bayan Caldwell'in, oğlunun ölümünü tanrının kendisine vermiş olduğu bir ceza olduğunu, dolayısıyla bu kayıptan kendisini sorumlu hissettiğini göstermesi bakımından da önemlidir. *Maskesiz, Eldivensiz, Gömleksiz* başlıklı bir başka bölümde yine Bayan Caldwell'in, oğluyla öldükten sonra da temasta kalabilmek için farklı bir yaşam formunda olmayı dilediğini anlatan satırlar bulunmaktadır: *"Ah, keşke denizin derinliklerinde yaşayan dikenli, yaman bir balık ya da denizin dibindeki incecik bir kum, küçücük bir tuz parçası olsaydım"* (Cela, 2022, s. 53). Bu bölüm, dolaylı olarak hem Bayan Caldwell'in oğluna olan özlemini hem de yeniden açıkça dile getirmese de onun denizde ölmüş olarak bulunduğunu kabul ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu bölümü izleyen *Küçük Kır Çiçekleri* adlı bölümde, bu düşünceyi destekleyen ifadeler yer almaktadır: *"Eksiksiz bir küçük kır çiçekleri koleksiyonum olsaydı, seni pışpışlayan denize kadar gider, ansızın dalgalara bırakıverirdim onu, Elia. Zamanında aklıma gelmedi ne yazık ki"* (Cela, 2022, s. 54). Bu ifadelerden, yaşlı kadının, oğlunun ölümünü kabullenişiyle beraber, onu bundan uzun zaman önce kaybetmiş olduğu, dolayısıyla bu yası uzun süredir tuttuğu anlaşılmaktadır. Eliacim'in öldüğü zamanla ilgili bir fikir veren bu bölümden birkaç bölüm sonra, bu kez de genç adamın Ege Denizi'nde ne sebeple bulunduğuyla ilgili bir ipucu veren *Argo* başlıklı bölüm gelmektedir. Bu bölüm şu satırlarla tamamlanır: *"(Yine de kulak asma benim söylediklerime; oğulları görev başında şerefle ölen annelerin söylediği şeylerdir bunlar belki de)"* (Cela, 2022, s. 55). Burada yer alan ifadelerden, Bayan Caldwell'in oğlunun, bir görev sebebiyle Ege Denizi'nde bulunduğu sırada öldüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan, daha önce de olduğu gibi, bu cümlenin parantez içinde verilmesi, yaşlı kadının, bu kaybın hem farkında olduğunu, hem de yüksek sesle veya apaçık dile getirmekten kaçındığı izlemini vermektedir. Bu bölümlerin tamamında hem yas teması yeniden görünür hale gelmekte hem de

melankolik ruh halinin özellikleri olan, derin üzüntü ve kendini suçlama gibi olumsuz duygular ön plana çıkmaktadır.

Zarif Boncuklar başlıklı bir diğer bölümün sonunda yer alan ifadeler ise Bayan Caldwell'in durmadan oğlunu düşündüğünü göstermektedir: *"Yataktan seni düşünerek kalktığımda, Elia, mavi boncuklarla bezeli elbiseyi giyiyorum. Yataktan seni düşünerek kalktığımdaysa, oğlum, yeşil boncuklarla bezeli elbiseyi giyiyorum"* (Cela, 2022, s. 62). Bu satırlardan, Bayan Caldwell'in kaybetmiş olduğu oğluna duyduğu özlemin büyüklüğü, yaşlı kadının devamlı olarak onu düşünmesi ve boncuklarla süslü elbiseler giyerek bu anları belki de törensel bir şekilde yaşadığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Bayan Caldwell'in her güne kaybettiği oğlunu düşünerek başladığını anlatan bu satırlarla melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olarak ifade edildiği üzere yaşlı kadının dış dünyaya duyduğu ilginin azaldığını da söylemek mümkündür çünkü Bayan Caldwell, o gün yapacağı, gerçek hayatla ilgili işler yerine oğlunun hatırasıyla güne başlamaktadır.

Maden Ocağı adlı bölüm ise şu cümlelerle başlar*: "Madenci, her gün, gün ışığına çıktığında bıkkınlığını kusmak için, düşüncelerini o derin gözenekte biriktirir, Elia. Sen pek erken çekildin hayattan. Şifresi ancak olgunlaşınca çözülebilen en temel şeylerin farkına varamayacak kadar erken"* (Cela, 2022, s. 64). Önceki bölümlerde, Bayan Caldwell'in oğlu Eliacim'in, muhtemelen görev için bulunduğu Ege Denizi'nde ve yaz mevsiminde öldüğünün çıkarılabileceği ifadelere rastlanmıştı. Bu bölümde yer alan ifadelerden de yaşlı kadının oğlunun, henüz hayatının gençlik dönemini yaşarken öldüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan Bayan Caldwell, ne zaman olursa olsun bir anne için acı verici bir deneyim olan bu kaybın, oğlu daha genç yaşındayken yaşanmış olmasından dolayı da ayrıca acı duyduğu görülmektedir. Böylece bu bölümde yas teması kaçınılmaz olarak yeniden görünür hale gelmektedir.

İzleyen bölümler arasında yer alan, *Bütün Kalbimle Nefret Ediyorum* başlıklı bölümde, Bayan Caldwell'in, hayatıyla ve etrafında gördüğü şeylerle ilgili memnuniyetsizliği ifade edilmektedir: *"Senin annen, etrafındaki her şeyden bütün kalbiyle nefret ediyor, sevgili oğlum. Soluduğu havadan, bulaşıkları yıkayan gündelikçiden, okşanmasına izin veren kediden, içtiği sudan, yediği ekmekten, rahatı yerinde çaydanlıktan, radyodaki programlardan, sızlanmadan yanan sigaradan, seyahatlerin düzensizliğinden, gözünün alıştığı mobilyalardan"* (Cela, 2022, s. 69). Günlük hayatla ilgili tüm bu detaylara olan nefretini ifade ettikten sonra yaşlı kadın, nefret etmediği şeyleri saymanın, nefret ettiklerini saymasından daha kısa süreceğini, buna rağmen üzüldüğü tek şeyin, Eliacim'in onun yanında olmaması olduğunu söyler (Cela, 2022, s. 69). Bayan Caldwell'in, kendisini çevreleyen hayatla ilgili onca şeyden nefret ederek yaşamasına rağmen üzüldüğü tek şey

oğluyla beraber olamamaktır. Bu durum, yaşlı kadının duyduğu acının derinliğiyle ilgili bir vurgu olarak da kabul edilebilir. Melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan derin üzüntüye ek olarak bu bölümün, Bayan Caldwell'in dış dünyaya duyduğu ilgisinin azaldığını ve sevme yetisini kaybettiğini de yeniden gösterdiğini söylemek mümkündür.

Atalarımızdan Miras adlı, bir sonraki bölümde Bayan Caldwell, kendi çocukluğundan ve evlilik yıllarından bahsettikten sonra şu sözleri söyler*: "Artık yaşlı sayılırım, sevgili Elia. Neredeyse, diyelim. O nedenle, arada atalarımızdan miras konusu üzerine düşünesim geliyor"* (Cela, 2022, s. 70) Bu ifadelerden, bu satırların yazıldığı tüm sürecin, Bayan Caldwell'in yaşlılık dönemini değil, onun öncesini de kapsadığı anlaşılmaktadır. Romanı oluşturan bölümlerde, yazıldıkları yer ve tarihle ilgili herhangi bir bilgi bulunmasa da yukarıdaki ifadelerden bu yazım sürecinin yıllara yayıldığı anlaşılmaktadır. *Pansiyonlar* başlıklı bir sonraki bölümün sonunda da Bayan Caldwell'in, ilgili satırların yazıldığı sıradaki yaşıyla ilgili ifadeler yer almaktadır: *"Genç değilim artık. Heveslendiğim pek az şey var"* (Cela, 2022, s. 71). Bu cümlelerden Bayan Caldwell'in genç olmadığı ancak yaşlı da olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir önceki bölümde yer alan ifadelerden yola çıkılarak yapılan varsayımlar, bu bölümdeki ifadelerle destekleniyor görünmektedir. Diğer yandan Bayan Caldwell'in kaybettiği oğluna mektuplar yazarak uzun yıllar geçirmesi romandaki yas temasını yeniden vurgulamakta, ilgi duyduğu çok az şeyin olduğunu söylemesi de melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan, dış dünyaya duyulan ilgilin azalması durumunu da yeniden gözler önüne sermektedir.

Bu bölümlerin ardından gelen *Benjamin Disraeli* başlıklı bölümde ise Eliacim'le ilgili yeni bir çıkarım yapılabilmesine yardımcı olacak ifadeler bulunmaktadır: *"Sokağa çıktığımda, senin kefenine bürünmüş denizcileri görünce, hak etmediğim, tuhaf bir mucizeye tanık olmuş gibi hissediyorum kendimi"* (Cela, 2022, s. 71). Daha önceki bölümlerde Eliacim'in Ege Denizi'nde bir görev sırasında hayatını kaybettiğini anlatan ifadeler saptanmıştı. Bu bölümde yer alan ve yukarıda alıntılanan ifadelerden de genç adamın muhtemelen denizci bir asker olduğu anlaşılmaktadır. Bölümün sonunda yer alan ifadeler ise şu şekildedir: *"Kraliyetin bazı şeyleri yasaklamasını sağlayabilmek için, Benjamin Disraeli'nin gücüne sahip olmak isterdim; sensiz hayatımda biraz olsun mutlu olabilirdim böylece"* (Cela, 2022, s. 71). Böylelikle bu bölümde hem yas teması hem de melankolik ruh halinin başlıca özelliklerinden biri olan derin üzüntü tekrar ön plana çıkmaktadır.

İzleyen bölümler arasında yer alan, *Lir Çalan Miram* adlı bölümde yer alan şu ifade dikkat çekmektedir: *"Ama sen ölüsün, ne fark eder ki"* (Cela, 2022, s. 72). Romanın önceki bölümlerinde Bayan Caldwell'in oğlunun ölümünden hiçbir zaman açıkça bahsetmediği, bunu yaptığı zamanlarda da ilgili cümleleri parantez içine alarak kaleme aldığı gözlenmişti.

Bu bölüm hem Bayan Caldwell'in bu kaybı açıkça dile getirmesi hem de bu yolla romandaki yas temasının yeniden vurgulanması bakımından önemlidir. Sonraki bölümlerden biri olan *Tropikal Meyveler* adlı bölümde ise Bayan Caldwell'in oğluna yeniden, sanki hala hayattaymış gibi seslendiği satırlarla başlar: *"Sana her tarafı tropikal meyvelerle, muzlar, Hint ayvaları, Akdeniz hurmalarıyla bezeli bir pijama hediye edeceğim, oğlum"* (Cela, 2022, s. 73). Benzer şekilde devam eden bölüm, melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan, zaman algısında meydana gelen bozulmayı tekrar sergilemesi bakımından önemlidir. Bu durum, bir sonraki bölüm olan *Süper Pusula*'da da devam etmektedir. İlgili bölümün son satırları şu şekildedir: *"Süper pusula, tövbe ederek kurtulamayacağımız büyük bir günah haline gelecek, sevgili Elia. Hayır gelmeyecek diyorsan, bekle. Göreceksin"* (Cela, 2022, s. 74).

Romanda yer alan *Yüzme Dersi* başlıklı bölüm ise daha önce de intihar ve ölümle ilgili satırlar yazmış olan Bayan Caldwell'in kendi ölümü üzerine de düşündüğünü ifade eden cümlelerle başlar: *"Çocukluğumdan bu yana her gün yüzme dersi alsaydım, yine de yüzmeyi öğrenemezdim, oğlum. Böyle olması daha iyi belki de; bu bilgisizliğim, bu yeteneksizliğim sayesinde, beni beklediğin yere daha çabuk ulaşabilirim"* (Cela, 2022, s. 78). Burada Bayan Caldwell'in yüzme bilmediği için boğularak ölebileceğini, böylelikle de kaybettiği oğluyla yeniden bir araya gelebileceğini düşündüğü görülmektedir. Bu durum, melankolik ruh halinin özelliklerinden birinde olduğu gibi yaşlı kadının hayata veya dış dünyaya duyduğu ilgiyi ve yaşama olan sevgisini veya sevme yetisini kaybettiğini göstermektedir.

Sonraki bölümlerden *Şarap ve Bira* adlı bölümde de Bayan Caldwell'in kaybettiği oğluyla ilgili bir bilgi veren şu cümle yer almaktadır: *"Buna mukabil, senin prensiplerine sahip bir gence, genç bir deniz subayına hiç yakışmayan zevklere edepsizce bir düşkünlüğün vardı"* (Cela, 2022, s. 84). Bu bölüm, daha önce, genç yaşında, görev için bulunduğu Ege Denizi'nde boğularak öldüğü ifade edilen Eliacim'in denizci bir subay olduğu bilgisiyle genç adamla ilgili genel bilgilere bir yenisini eklemesi bakımından önemlidir. Buna ek olarak izleyen bölümlerden biri olan *Silindir Şapkalar* başlıklı bölümde de Eliacim'in niçin bir görev nedeniyle Ege Denizi'nde bulunduğuyla ilgili bir ipucu verebilecek şu satırlar yer almaktadır: *"Bütün erkekler silindir şapka giyselerdi, hiç savaş olmazdı, Elia. Ve sen, yanımda olur, en azından dikkate alman için yalvardığım öğütlerimi dinlerdin"* (Cela, 2022, s. 87). Bu ifadelerden Eliacim'in muhtemelen bir savaş sırasında öldüğü anlaşılmaktadır. Bu ipucuyla beraber genç adam ve genç yaştaki ölümüyle ilgili genel bilgiler tamamlanmıştır.

İzleyen bölümlerden *Bronz Kâğıt Ağırlıkları* başlıklı bir diğer bölümün sonunda yer alan ifadelerde melankolik ruh halinin başlıca özelliklerinden biri olan derin üzüntü yeniden ortaya çıkmaktadır: *"Ama süngüsü düşük bir halde kedere, her zamanki gerçekliğe döndüğümde, yanlış zamanda doğduğumu, mitolojik, edebi ve tarihi karakterleri temsil eden bronz kâğıt ağırlıkları çağına erişemeyeceğimi anlıyorum, Elia"* (Cela, 2022, s. 91). Bu bölümde Bayan Caldwell'in kederi *"her zamanki gerçeklik"* olarak ifade etmesi dikkat çekerken melankolik ruh halinin başlıca özelliklerinden biri olan derin üzüntü yeniden vurgulanmaktadır.

Sonraki bölümler arasında yer alan *İnce Belli Sevgili Aranıyor* adlı bölümün son satırlarında da melankolik ruh halinin özelliklerinden, hayal kırıklığı ve haksızlığa uğramışlık duyguları gözlenmektedir: *"Kısa ve düşüncesiz ilanın, bana derin bir keder verdi, Elia. Ben de beni hiç terk etmeyecek bir oğlum olmasını isterdim"* (Cela, 2022, s. 113). Buradan Bayan Caldwell'in oğlunun ölümünü kendisini terk etmiş olması olarak da gördüğü için hayal kırıklığına ve haksızlığa uğramış hissettiği anlaşılmaktadır.

Melankolinin ön plana çıktığı bu bölümlerin ardından yazılmış olan bölümlerden biri olan, *Boş Zaman*'da ise yeniden yas teması görünür hale gelmektedir. Bayan Caldwell burada oğluna şöyle söyler: *"Denizin altında geçirdiğin o upuzun boş zamanlarda beni düşündüğün oluyor mu, Elia"* (Cela, 2022, s. 120). Daha sonra gelen *Görmezlikten Gelemiyorum* başlıklı bölümde ise şu satırlar yer almaktadır: *"Kimi zaman, acıya gark olup gözyaşı dökerken, benim kopamadığım (ne büyük talihsizlik!) şeylerin hepsinden uzak durabilen, onları görmezden gelebilen herhangi bir nesneyle seve seve yer değiştiresim geliyor, Elia"* (Cela, 2022, s. 120-121). Bu bölümde yeniden, melankolik ruh halinin temel özelliklerinden biri olan derin üzüntü vurgulanmakta ve ayrıca yine melankolinin getirdiği kendilik duygusunun değer kaybetmesi gözlenmektedir çünkü Bayan Caldwell, duyduğu kederden kurtulmak için kendisi olmak yerine herhangi bir nesne olmayı tercih ettiğini ifade etmektedir.

İzleyen bölümler arasında yer alan, *Viyana Valsleri* adlı bölümde de şu satırlar yer almaktadır: *"Serilip kalınca, kısa bir süre, sessizce ağlıyor, senin fotoğrafını öpüyorum. Sonra genellikle uyuyakalıyorum"* (Cela, 2022, s. 136). Bu bölümde oğlunu kaybetmiş yaşlı bir kadının kimi geceler uyumadan önce yaptığı en son şeyin oğlunun fotoğrafını öpmek olduğunun ifade edilmesiyle yas teması yeniden görünür hale gelmekte, bundan önce sessizce ağladığını söylemesiyle de melankolik ruh halinin başlıca özelliklerinden olan derin üzüntü de yeniden vurgulanmaktadır.

Sonraki bölümlerden biri olan *Susuzluk*'ta ise Bayan Caldwell'in içinde bulunduğu karamsar ruh haliyle ilgili ifadeler yer almaktadır: *"Öyle olduğu için, susuzluk nedir bilmediğimden, çoğunlukla ıpıssız hatıralarım; geleceğimse, kapkara görünüyor, Elia"* (Cela, 2022, s. 143). Bu bölümün aynı zamanda Bayan Caldwell'in melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan cezalandırılacağına dair varsayıma dayanan bir bekleyiş içinde olduğunu gösterdiği düşünülmektedir.

Okul Çıkışı adlı bölümde ise melankolik ruh halinin bir başka özelliği olan sevme yetisinin kaybıyla ilgili ifadeler bulunmaktadır: *"Sürücülere, iki günde bir, iki üç çocuğu ezmeleri konusunda kesin talimat verilse, belki herkes için daha iyi olur diye düşünüyorum, Elia. Böylece artık çığırından çıkmış olan manasız okul çıkışı sevincine son verilebilir"* (Cela, 2022, s. 144). Bayan Caldwell'in bu ifadeleri, söz konusu seslerin, yaşlı kadına, kaybettiği oğlunu hatırlatıyor olmasından kaynaklanıyor olabilir; ancak burada bu çalışma bakımından asıl önemli olan, Bayan Caldwell'in, günlük hayatla ilgili neşeli sayılabilecek detayları bile artık sevmediği, bu detayların onu mutlu etmediğidir. Böylelikle bu bölümün, melankolik ruh halini tanımlayan durumlar arasında yer alan sevme yetisinin kaybını da yeniden vurguladığı söylenebilir.

İzleyen bölümler arasında yer alan *Eski Kitaplar*'da yer alan şu satırlarla yas teması yeniden görünür hale gelmektedir: *"Ama eski kitaplar artık senin işine yaramaz, Elia. Çünkü denizin dibinde, eski kitapların açıklığa kavuşturamadığı şeyler bile bilinir"* (Cela, 2022, s. 147). Görüldüğü gibi bu bölümde Bayan Caldwell, genç yaşta kaybettiği oğlunun denizin sularının altında bulunduğunu dile getirmekte, dolayısıyla romanın ana teması olan yas yeniden açıkça vurgulanmaktadır.

Sonraki bölümlerden *Pulsuz Balık*'ta ise melankolik ruh halinin başlıca özelliklerinden olan derin üzüntü yeniden kendini göstermektedir: *"Rengi çok güzeldi, turuncuydu pulsuz balığım, Elia. Sonra git gide soldu rengi. Benim mahkûm olduğum, turuncu renkli pulsuz balığımın zaman zaman yatıştırabildiği keder ona bulaştığı içindir belki de"* (Cela, 2022, s. 148). Bu bölümde Bayan Caldwell'in hissettiği üzüntüyle beraber, balığın giderek kötüleşip ölmesinden de kendini sorumlu tuttuğu anlaşılmaktadır ki bu da melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan kendini suçlama durumuyla ilişkilendirilebilir. Bayan Caldwell'in oğlunun ölümü nedeniyle kendini suçladığını gösteren ifadeler ise *Büyülü Bahçe* adlı bölümde yer almaktadır: *"Tanrının verdiği ceza, beklediğimden ağır oldu, oğlum"* (Cela, 2022, s. 155). Hemen bir sonraki bölüm olan *Bal* ise şu satırlarla tamamlanır: *"Hâlâ öğrenmen gereken çok şey vardı, Elia. Vakitsiz olduğu kadar aceleciydi terk edişin"* (Cela, 2022, s. 156). Görüldüğü gibi bu cümleler aracılığıyla romandaki yas teması yeniden ön plana çıkarken,

ilgili bölümlerin birbiri ardına yazılmış olması da Bayan Caldwell'in oğlunun ölümünden dolayı kendini suçladığını doğrular görünmektedir.

Kitapta yer alan *Yastıkta Bir Kan Lekesi* adlı bölümde ise Bayan Caldwell'in her sabah uyandığında yastığında bir kan lekesi bulduğu, doktorun teşhisinin, durumun tehlikeli olduğunu gösterdiği anlatılır. Hastalığının ciddiyetine rağmen Bayan Caldwell, romana hâkim olan yas temasını vurgulayacak şekilde bu lekeleri oğlunun yüzüne benzettiğini, her sabah bu lekelerin etrafını çerçevelediğini anlatır ve öldüğü zaman bu desenlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulacak bir kefenle defnedilmeyi istediğini ifade eder (Cela, 2022, s. 161-162). Bayan Caldwell'in bu vasiyetinin yerine getirilip getirilmediği bilinmemekle beraber büyük ihtimalle böyle bir şeyin mümkün olmadığı düşünülmektedir; ancak yaşlı kadının yıllar boyu oğlunun hatırasına kaleme aldığı satırların bir araya getirilip bu romanın oluşturulmuş olması bu vasiyetin daha anlamlı bir biçimde yerine getirildiğini düşündürmektedir. Her iki durumda da Bayan Caldwell, öldükten sonra da oğlunun hatırasını yaşatarak yasını tutmaya devam edecektir.

Sonraki bölümlerden *Terlikler* başlıklı bölümde de hem yas teması hem melankolik ruh halinin çeşitli özellikleri vurgulanmaktadır. Söz konusu bölümün son paragrafı şöyle başlar: *"Demem o ki, benim için artık hiçbir şeyin önemi yok, Elia. Kesinlikle hiçbir şeyi önemsemiyorum"* (Cela, 2022, s. 176). Bu satırlarda melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olduğu üzere Bayan Caldwell'in dış dünyaya duyduğu ilgiyi yitirdiği görülmektedir. İlgili paragraf şu sözlerle devam eder: *"İstediğim tek şey, artık terliklerine ihtiyacı olmayan ölülerin terliklerinden uzaklaşmak. Ölü sen olsan bile, ölülerin terliklerinden uzaklaşmak istiyorum"* (Cela, 2022, s. 176). Bu cümlelerle yas temasının yeniden vurgulandığını gösteren paragraf şu ifadelerle son bulur: *"Sen denizin dibindesin, terliklerinse sandığın. İstihzanın böylesi! Anneni nasıl inciteceğini bir an olsun düşünmedin. Kendinden ve mavi terliklerinden başka hiçbir şeyi düşünmedin"* (Cela, 2022, s. 176). Bu satırlardan da Bayan Caldwell'in, erkenden ölüp onu ardında kalan eşyalarla baş başa bıraktığı için oğluna gücendiği ve böylece melankolik ruh halinin özelliklerinden biri olan haksızlığa uğramışlık duygusuyla baş etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Sonraki bölümlerden *Envanter*'de Bayan Caldwell'in, arkadaşlarının da yönlendirmesiyle tedavi görmek için hastaneye yatacağı anlatılır. Diğer yandan bu bölümdeki şu ifadeler Bayan Caldwell'in melankolik ruh halinin, iç dünyada dengesizlik olarak tanımlanan özelliğini gösterdiğini kanıtlar niteliktedir: *"Bir süredir kendimi kötü hissediyorum, Elia. Moralim bozuk (bunun altında yatan nedenler malum), ruh halim boyuna değişiyor (buna yol açan nedenler ortada), içimde her şeye karşı bir isteksizlik var (bunu doğuran nedenler belli), senin dışında hiçbir şey ilgilendirmiyor beni"* (Cela, 2022, s. 182).

Bu satırlardan Bayan Caldwell'in ruh halinin devamlı olarak değiştiğiyle beraber yine melankolinin özelliklerinden olan, dış dünyaya olan ilginin kaybı da yaşlı kadının bu durumun apaçık farkında olduğunu anlatan sözcükleriyle yeniden vurgulanmaktadır.

Romanın sonunda, dört kısa bölümün yer aldığı *Kraliyet Akıl Hastanesinden Mektuplar* adlı bölümün ardından yazarın eklediği *Yine Okuru Bilgilendirmek İçin* başlıklı son sözle roman tamamlanır.

Sonuç

Camilo José Cela, İspanya İç Savaşı'ndan sonraki dönemin karmaşıklığını ve insan psikolojisinin derinliklerini yansıtırken özgün üslubuyla dikkat çeken eserleriyle XX. yüzyıl İspanyol edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur. En çok tanınan eserleri, toplumdaki yoksulluk ve şiddeti anlatan *Pascual Duarte'nin Ailesi* ve iç savaş sonrası İspanya'da büyük toplumsal çalkantıların yaşandığı dönemi anlatan ve XX. yüzyıl İspanyol edebiyatının en tartışmalı romanlarından biri olarak kabul edilen *Arı Kovanı*'dır. Cela'nın bu romanları üzerine pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor* başlıklı romanını ele alan araştırmaların kısıtlı olmasının nedeni muhtemelen eserin parçalı ve dağınık anlatım biçimidir.

Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor, yazarın, Bayan Caldwell'i daha önceden bir yolculuk sırasında tanımış olduğunu ve ölümünün ardından eline ulaşan yazılarını bir araya getirdiğini anlattığı önsözden oluşan bir dış çerçeveye sahiptir. Daha sonra ardı ardına sıralanan ve içinde yer veya tarihle ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan bu bölümler, Bayan Caldwell'in oğluna hitaben yazıldığı için mektup, her biri yaşlı kadının iç dünyasını yansıtacak biçimde birbirinden farklı gündelik konulardan bahsettiği için de günlük olarak değerlendirilebilir. İster mektup ister günlük olarak değerlendirilsin, bu bölümlerin her biri Bayan Caldwell'in, genç yaşında, bir görev sırasında, Ege Denizi'nin sularında ölen oğlunun hatırasına yazılmıştır. Bu nedenle romanda yas teması ve melankolik unsurlar kaçınılmaz olarak öne çıkmaktadır.

Roman psikanalitik eleştiri kuramı çerçevesinde, yas teması ve melankolik unsurlar bakımından incelendiğinde, eseri oluşturan mektupların birçoğunda, anlatıcının acı verici bir kayıp yaşadığını dolaylı veya dolaysız olarak anlatan ve bu şekilde de eserdeki yas temasını gözle görünür hale getiren ifadelere rastlanmıştır. Romanın ilk bölümünün ilk satırlarının bir anıyla ilgili olması gibi anlatıcının bir kayıp yaşamış olduğunu hissettiren ifadelerin yer aldığı bölümlerle beraber bu kaybın ne olduğu, nasıl olduğu, nerede olduğu ve hatta ne zaman olduğuyla ilgili cümlelerin bulunduğu bölümlerle eserdeki yas temasının ön plana çıktığı gözlenmiştir.

Romanda yer alan mektuplar, melankolinin beraberinde getirdiği duygusal ve zihinsel durumlar bakımından incelendiğinde ise en çok Bayan Caldwell'in derin bir üzüntü içinde olduğunu ve dış dünyaya karşı duyduğu ilginin azaldığını veya tamamen yitirildiğini gösteren ifadeler bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Bayan Caldwell, kederi, oğlu olmadan yaşadığı hayatın her zamanki gerçekliği olarak nitelemiş, kendisi için artık hiçbir şeyin önemi kalmadığını ifade etmiştir. Diğer yandan yaşlı kadının oğluna hitap ederken kimi zaman sanki hala hayattaymış gibi yazarak öğütler vermesi, hatta vasiyette bulunması, kimi zaman da artık hayatta olmadığının bilincinde olduğunu gösteren açık ifadeler kullanması, Bayan Caldwell'in zaman algısının bozulduğunu düşündürmektedir. Melankolinin bir diğer özelliği olan kendini suçlama hali de roman boyunca birden çok kez gözlenmiş, yaşlı kadının, oğlunun başına gelenlerle ilgili olarak kendini suçladığını, geçmişte yaptıklarından veya yapmadıklarından pişmanlık duyduğu birtakım şeyler olduğunu ve bunların bazılarını gerçek hayattakinden farklı yapmış olması durumunda oğlunun hâlâ hayatta olacağını düşündüğünü gösteren ifadelere rastlanmıştır. Melankolinin, Bayan Caldwell'in oğluna yazdığı bu mektuplarda en çok görülen özelliklerinden bir diğeri ise sevme yetisinin kaybıdır. Örneğin, Bayan Caldwell, nefret etmediği şeyleri sıralamanın, nefret ettiği şeyleri sıralamaktan daha kısa süre alacağını ifade etmiş, yaz mevsimi, okuldan çıkan çocukların cıvıltısı gibi şeylerin ona artık neşe vermediğini anlatan cümleler kullanmıştır. Tüm bunlara ek olarak romanı oluşturan bölümlerde, Bayan Caldwell'in kendisiyle ilgili değerlendirmelerinde çirkinliklerini ve zayıflıklarını ön plana çıkardığını, kendisini hayal kırıklığına ve haksızlığa uğramış gibi hissettiğini gösteren ve yaşlı kadının, iç dünyasında birtakım dengesizlikler olduğunu, kendilik duygusunu yitirdiğini ve cezalandırılacağına dair varsayıma dayalı bir bekleyiş içinde olduğunu düşündüren ifadelere rastlanmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında, Cela'nın *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor* adlı romanı oluşturan bu mektupların, birbirinden bağımsız olarak yazılmış gibi görünmelerine rağmen taşıdıkları ortak özellikler ve işledikleri konu sayesinde bir bütünlük oluşturmalarında yas teması ve melankolik unsurların büyük rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Gelecek araştırmalarda, romandaki aile içi iletişim sorunları ve anne-oğul ilişkisi gibi konulara odaklanılarak hem eserle ilgili hem de Bayan Caldwell adlı karakterle ilgili daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Summary

Camilo José Cela holds a significant place in 20th-century Spanish literature due to his diverse body of work, which spans various genres and showcases thematic and stylistic variety. For instance, *The Family of Pascual Duarte* (1942) explores themes of violence and marginality through a striking narrative style and is often considered the starting point of post-war Spanish novels. Similarly, *Rest Home* (1943) draws inspiration from Cela's own hospital experiences and takes the form of a poetic novel. In contrast, *New Adventures and Misfortunes of Lazarillo de Tormes* (1944) aims to bring a new sensibility to the picaresque novel, although its focus on rural life has drawn criticism.

Meanwhile, *The Hive* (1950) stands out for its realistic depiction of Spanish society and its experimental narrative techniques. This work portrays characters' perception of time as a recurring tragedy, reflecting the monotony of daily suffering. On the other hand, *Mrs. Caldwell Speaks to Her Son* (1953) represents Cela's attempt to experiment with a fifth novelistic technique. Although this work received limited attention due to its unconventional approach, it contributes to Cela's overall literary corpus, which mirrors the sociocultural realities of the time while embracing innovative literary techniques.

At the same time, psychoanalytic criticism, shaped in the 20th century by Freud's works, has offered a theoretical framework that connects creativity to the foundations of human nature. This approach often interprets literary works as "psychoanalytic case studies". Freud's seminal essay, *Dostoevsky and Parricide*, remains a cornerstone of this framework, analyzing Dostoevsky's complex personality and its reflection in his writings, thereby elucidating the connection between the artist and their work.

Initially focusing on the creative process as an expression of the artist's psychological experiences, psychoanalytic criticism has since evolved to examine the relationships between the author, the characters, and the text using diverse methodologies. Today, it is employed to analyze the subconscious of the author, the psychological constructs of fictional characters, and their behaviors, offering nuanced interpretations of literary works.

Within this framework, Cela's *Mrs. Caldwell Speaks to Her Son* reveals profound emotional and psychological depth, particularly when examined through the themes of grief and melancholia. The protagonist, Mrs. Caldwell, addresses her late son through a series of letters, portraying grief as both a personal and universal experience. From the opening lines, the narrative introduces a sense of loss, although details about the nature, time, place, or circumstances of the loss remain ambiguous. These subtle hints allow the theme of grief to surface more prominently as the narrative progresses, anchoring the emotional core of the novel in Mrs. Caldwell's longing for her son and her struggle to adapt to his absence.

Moreover, Mrs. Caldwell's letters vividly depict the emotional and mental states associated with melancholia. For example, her profound sorrow and diminishing interest in the outside world become recurring motifs. She describes her grief as an immutable reality of her existence without her son, emphasizing the lack of meaning in her life. In a psychoanalytic context, this sentiment signifies a transition from mourning to melancholia.

At times, Mrs. Caldwell writes as if her son were still alive, offering advice or instructions, while at others, she acknowledges his death with stark clarity. This oscillation suggests a distorted perception of time and reality, highlighting her psychological turmoil. Another melancholic trait, self-blame, is evident throughout the novel. Mrs. Caldwell frequently holds herself accountable for her son's death, expressing regret for past actions or inactions. She implies that alternative choices might have prevented his demise, thus revealing the guilt that underpins her inner conflict and melancholic disposition.

One of the most striking features of Mrs. Caldwell's letters is her loss of the ability to love. She remarks that listing things she does not hate would take less time than listing those she despises, reflecting her emotional detachment from the world. Formerly joyful aspects of life, such as summer or the laughter of children, no longer bring her happiness, underscoring melancholia's capacity to sever connections with external pleasures. Additionally, Mrs. Caldwell's self-assessments often emphasize her flaws and vulnerabilities. She portrays herself as disappointed and wronged, indicating significant internal instability, a loss of self-identity, and an anticipation of punishment—hallmarks of a deeply melancholic psyche.

In light of these observations, *Mrs. Caldwell Speaks to Her Son* achieves coherence through its recurrent exploration of grief and melancholia, despite the seemingly disconnected nature of its epistolary structure. By transforming an individual experience of grief into a universal narrative, the novel offers profound insights into human psychology when viewed through a psychoanalytic lens. Future studies focusing on familial communication issues and the mother-son relationship could further illuminate the intricacies of both the text and the character of Mrs. Caldwell, enriching our understanding of the novel's psychoanalytic dimensions.

Kaynakça

Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Bensoussan, A. (1977). Camilo José Cela y el incesto: Mrs. Caldwell habla con su hijo. F. Lopez, v.d. (Yay. haz.). *Actas del Quinto Congreso Internacional de Hispanistas* içinde (s. 179-183) Bordeaux: Université de Bordeaux. Erişim tarihi:21.01.2025,https://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/05/aih_05_1_015.pdf

Borgna, E. (2014). *Melankoli.* (M. M. Çilingiroğlu, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cachero, J. M., Villanueva, S. S. ve Ynduráin, D. (1981). La novela. *Historia y Crítica de la Literatura Española, Época Contemporánea: 1939-1980* (Cilt VIII) içinde (s. 318-361). Barselona: Editorial Crítica.

Cebeci, O. (2004). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı.* İstanbul: İthaki Yayınları.

Cela, C. J. (2022). *Bayan Caldwell Oğluyla Konuşuyor.* (G. Aksay, Çev.). İstanbul: Olvido Kitap.

Dhar, A. (2019). Melancholy Philosophy: Polis-Praxis-Phronesis and the Slave's Knos How. *Abjection and Abandonment: Melancholy in Philosophy and Art* içinde (s. 1-18). Singapore: Springer.

Dindar, C. (2014). Sunuş: Freud, Mecnunluk Hevesi, Hayali Kapasite. *Yas ve Melankoli* içinde (s. 5-15). İstanbul: Telos Yayınevi.

Ergün, N. (2011). Ölü Bir Deniz Romanına Psikanalitik Bir Yaklaşım. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD), 1*(14), 119-136.

Foster, D. W. (1967). "La colmena" de Camilo José Cela y los informes de éste sobre la novela. *Hispanófila, Mayo 1967*(30), 59-65. Erişim tarihi: 28.09.2023, https://www.jstor.org/stable/43806836

Freud, S. (2014). *Yas ve Melankoli.* (A. Emirsoy, Çev.) İstanbul: Telos Yayınevi.

Freud, S. (1981). Dostoyevski ve Baba Katilliği. *Psikanaliz Açısından Edebiyat* (S. Hilav, Çev.) içinde (s. 6-32). Ankara: Dost Kitabevi.

García, M. I. (2014). El imposible duelo. *Debate Feminista, 50*, 19-31. Erişim tarihi: 26.09.2023, https://www.jstor.org/stable/44735270

Moran, B. (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (7. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortega, J. (1965). Importancia del personaje Martin Marco en "La colmena" de Cela. *Romance Notes, 6*(2), 92-95. Erişim tarihi: 26.09.2023, https://www.jstor.org/stable/43802396

Özkan, A. ve Baltacı, S. (2020). Freud ve Lacan'ın Psikanalitik Kuramlarında Yastan Ayrışan Melankolik Özne. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology, 40*(2), 317-333. DOI:10.26650/SP2019-0056

Pérez, O. A. (2015). Una aproximación biopolítica a la narrativa de la posguerra: La tuberculosis en "Pabellón de reposo" de Camilo José Cela y "El mar" de Blai Bonet. *Hispania, 98*(2), 231-242. Erişim tarihi: 28.09.2023, https://www.jstor.org/stable/24368284

Pihlström, S. Kivistö, S. (2023). *Critical Distance: Ethical and Literary Engagements with Detachement, Isolation, and Otherness*, Cham: Springer.

Seven, R. (2023). Neden Yas Tutarız? *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (57), 33-51. DOI:https://doi.org/10.21054/deuifd.123944

Thomas, A. (2022). *Writing Plague, Language and Violence from the Black Death to COVID-19*. Cham: Palgrave Macmillan.

Torres-Ríoseco, A. (1962). Camilo José Cela, primer novelista español contemporáneo. *Revista Hispánica Moderna, 28*(2/4), 166-171. Erişim tarihi: 28.09.2023, https://www.jstor.org/stable/30202685

Yücel, T. (2012). *Eleştiri Kuramları* (3. bs.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

ZOYA PİRZAD'IN *IŞIKLARI BEN SÖNDÜRÜRÜM* ROMANINDA KADIN KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN ANALYSIS OF FEMALE IDENTITY IN ZOYA PIRZAD'S NOVEL I TURN OFF THE LIGHTS

Serpil YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, yldrmserpil44@gmail.com

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 7 Kasım 2024
Kabul edildiği tarih: 2 Ocak 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 7 November 2024
Date accepted: 2 January 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Varoluş Boyutu; Kadın Kimliği; Zoya Pirzad; Işıkları Ben Söndürürüm

Keywords
Dimension of Existence; Female Identity; Zoya Pirzad; I Turn Off the Lights

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.13

Öz

Günümüzde feminizm ve kadına yönelik tutum sosyoloji çalışmalarında ve farklı kültürel alanlarda önemli araştırma konularındandır. Bu konu son birkaç on yılda edebiyat sahasında da tartışılmaktadır. Özellikle kadın yazarların eserlerinde ana tema olarak kabul edilmektedir. Zoya Pirzad kurgusal edebiyat alanında romanının ana odağını kadına veren, kadın dünyasını, kadın düşüncesi ve kadın kalemiyle anlatmayı başarabilen, Çağdaş İran Edebiyatı'nın önemli yazarlarından biridir. Pirzad, kadınsı anlayış ve tutumla, kadınsal duyguları ve deneyimleri eserlerinde sıkça konu edinir. 1380 yılında basılan ve yazarın ilk uzun romanı olan Işıkları Ben Söndürürüm kadın toplumunu tasvir eden ve toplumda hâkim olan belirli düşünce kalıplarını ortaya koyan kadın romanlarındandır. Adı geçen bu romanda; etnik kökenine, ait olduğu sınıfa, yaşam tarzına bakılmaksızın; kadınların maruz kaldığı, çoğu zaman görmezden gelinen baskıları, ötelenmişlik, yalnızlık duyguları, kimlik arayışları, yepyeni, kadınca bir bakış açısıyla gözler önüne serilmiştir. Bugün toplumda kadın varlığının önemine binaen bu romanın kadın bakış açısıyla incelenmesi ve kadına dair belirli düşünce kalıplarının yıkılması elzemdir. Yazar, eserinde kadının zihin ve iç dünyasındaki labirentlerin canlı tasvirini sunarak, kadının dünyasını kadın kimliğinin farklı boyutlarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu araştırmanın temel amacı; Zoya Pirzad'ın Işıkları Ben Söndürürüm adlı romanında kadının toplumsal ve bireysel varoluş mücadelesini ve onun "anne", "eş", "âşık" ve "toplumsal" kimliklerini belirleyen kişiliğinin farklı boyutlarını incelemektir.

Abstract

Today, feminism and attitude towards women are important research topics in sociology studies and different cultural fields. This issue has also been discussed in the field of literature in the last few decades. It is considered a main theme especially in the works of women writers. Zoya Pirzad is one of the important writers of Contemporary Iranian Literature, who gives the main focus of her novel to women in the field of fictional literature and manages to describe the women's world with women's thought and women's pen. Pirzad frequently discusses feminine emotions and experiences with a feminine understanding and attitude in her works. Published in 1380 and the author's first long novel, I Turn Off the Lights, it is one of the women's novels that depicts the women's society and reveals certain thought patterns dominant in society. In this mentioned novel; regardless of ethnicity, class, lifestyle; It has been revealed the pressures that women are subjected to, which are often ignored, their feelings of alienation, loneliness, and their search for identity, from a brand new, feminine perspective. Considering the importance of women's existence in society today, it is essential to examine this novel from a woman's perspective and to destroy certain thought patterns about women. In her work, the author by showing a vivid depiction of the labyrinths in the mind and inner world of women, revealed the woman's world and the different dimensions of women's identity.Therefore, the main purpose of this research is; in Zoya Pirzad's novel ITurn Off the Lights, it is to examine women's struggle for social and individual existence and the different dimensions of her personality that determine her "mother", "wife", "lover" and "social" identities.

Giriş

Antik çağlardan beri kadınlar daima insan yaşamının hikâye anlatıcıları olmuştur. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren çeşitli feminist ayaklanmalarla birlikte kadın hakları konuları şekil kazanmış ve kadın yazarlar öykü, roman ve şiir kalıplarını kullanarak kendi eleştirel ve entelektüel eserlerini kaleme almışlardır. Genel olarak kadın yazarların eserlerinde kadının bireysel ve toplumsal statüsünü yeniden tesis etme ve kanıtlama çabasında oldukları söylenebilir. Bu hareketten sonra kaleme alınan eserlerin devamında İran Edebiyatında feminizm düşüncesi hızla yayılmıştır. Yeni oluşan bu hareketten önce erkeklerin kaleminden çıkan çoğu eserde kadın, odak ve ana karakterlerin sadece bir parçası olarak resmedilmiştir. Bazen fitneci, bazen cahil ve bazen de şuh bir sevgili olarak nitelenen kadın, erkek bakış açısı ve yazın tarzıyla tasvir edilmiştir.

Çoğu zaman vefasızdır, gözü nergis, kirpiği oktur, bir mazmundur, merak edilen fakat söz sahibi değildir. Özne değildir. Kadınların edebiyat dünyasında birer özne olmaya başladıkları ana değin, kendileri hakkında yazılan her şey erkeklerin bakış açısı, tahayyülleri, beklentileri ve kimi zaman birtakım dini inanışların metinlerinde belirtilen kadın tasvirleri ve erkelerin söylemleri ile kaleme alınmıştır (Kopuz Çetinkaya, 2018, s. 157).

Fakat kadın yazarlar, kadın ruhu ve hissiyatına olan aşinalıkları ve kadın bakış açısı ve düşünce tarzıyla kadını, kadının dünyasını, onun varoluş mücadelesini ve toplum tarafından kadına biçilen rolleri başarılı bir şekilde yazıya aktarabilmişlerdir. Böylece kimlik sorunu yaşayan, kendini tanımaya çalışan ve var olma mücadelesi veren tüm dünya kadınlarının sesi olmuşlar; onların hak arama çabalarını ortaya koymuşlardır.

Zoya Pirzad, kadınsı anlayış ve tutumla, kadınsal duyguları ve deneyimleri eserlerinde konu edinen, Çağdaş İran Edebiyatı'nın önemli yazarlarındandır. Bu çalışmada betimleyici-analitik yöntemle yazarın *Işıkları Ben Söndürürüm* adlı eserinde kadın ve onun varoluş felsefesi ele alınmıştır. Bu doğrultuda insanın var olma süreçlerinin ayrılmaz bir parçası ve onun toplumsal varoluşunun bir boyutu olan kimlik (Ulusoy, 2020, s. 326) kavramı kısaca açıklanmıştır.

KİMLİK NEDİR

Sosyal psikolog Erickson, kimliği; "bireyin iç dünyasında kendisini ontolojik olarak anlamlı bir bütünlükle özdeşleştirmesi ve bununla birlikte dış dünyayla bağ kurması" olarak tanımlar. Wheelis'in tanımı ise; "kişinin davranış, eylem ve değer yargıları arasında kurduğu uyuma dayanan bütünlük ve birlik hissi"dir. Fromm'a göre ise kimlik, "kişinin kendisini diğer birey ya da gruplarla özdeşleştirerek kazandığı aidiyet hissinin adı"dır (Yıldırım, 2018, s. 48). Bu durumda kimlik insanın yaşadığı toplum ve sosyal çevre

tarafından tanınma ve bir bireyle ya da bir insan grubuyla özdeşleşme ihtiyacından kaynaklanır. Bu ihtiyacın karşılanması insanda bireysel öz farkındalığın oluşmasını sağlar ve bir insan grubuna ait olma duygusunun tatmini, o insan grubunun kolektif ve ortak öz farkındalığını veya yerli veya milli kimliğini belirler (Rezayî Kadirî, 1398, s. 12).

Bireysel veya kolektif kimlik ihtiyacı, bir kişi veya grubun kendisinde duyduğu ve doyurmaya çalıştığı bir ihtiyaç olmaktan ziyade, toplumsal yapı ve örgütlenmelerle, toplumsal norm ve değerlerle, dünya ve çağ ile bağlantılı olarak gelişen ve yaşanan bir ihtiyaçtır (Bilgin, 1999, s. 14).

Kimlik en geniş manasıyla, bireyin tüm özelliklerini kapsar; hem kişinin kendisini nasıl gördüğü, hem de toplum tarafından nasıl görüldüğü, kimlik kavramıyla ilgili konulardır (Aşkın, 2017, s. 213). Kişiliğimizin derinliklerinde kök salmış inanışlara göre kimlik bizim kontrolümüzün dışında olup çocukluk günlerimizdeki kültür ve eğitim ortamından kaynaklanmaktadır. Yani kimlik, daha çok dışa dönük bir yansıtmadır; bireyin dış dünyayla girdiği etkileşimin ışığında kendisini ifade etmesidir (Budak, 2017, s. 46-47). Dolayısıyla her insan kendi varoluşsal boyutlarını tanıyarak kendi kimliğini şekillendirebilir ve kimliğinin dönüşümü ve olgunlaşması yönünde adımlar atabilir.

Zoya Pirzad'a ve Işıkları Ben Söndürürüm'e Dair

Pirzad, annesi Ermeni, babası İranlı olan bir ailenin çocuğu olarak 1952 yılında İran'ın Güneybatısında yer alan Abadan şehrinde doğdu. Kısa öykü ve romanlarıyla dünya çapında bir üne kavuştuktan sonra İran Edebiyatı'nda olduğu kadar Ermeni Diaspora Edebiyatı'nda da ilgiyle takip edilen bir yazar oldu. Pirzad'ın en önemli özelliklerinden biri ayrıntılara, günlük olaylara ve hayatın sıradan olaylarına gösterdiği özendir. Kadın sorunları ve kaygıları Zoya Pirzad'ın en çok işlediği konuların başında gelir. Hikâyelerinin asıl kahramanlarını kadınlardan seçip kadınların bağımsızlıklarının ve geleneksel bağlardan ve normlardan kurtuluşlarının elzem oluşuna vurgu yapar. Eserlerindeki kadınlar, kendi kadın deneyimlerini, duygularını ve hâkim ataerkil yapı ile çatışmalarını anlatırlar. Pirzad, bir röportajında kadınların erkeklere bağımlı olduğu düşüncesinin onu fazlasıyla üzdüğünü belirtmiş; İran'da, Ermenistan'da, Hindistan'da ve batı hariç daha birçok ülkede yeni doğan bir kızın önce babasının kızı, sonra eşinin karısı son olarak da oğlunun annesi olarak tanımlanmasını son derece endişe verici bulduğunu söylemiştir.

Yazarın mahareti de bu endişe ve kaygılarını akıcı ve sade bir şekilde, detaylı ve ustalıkla dile getirebilmesindedir. Kadın sorunlarını dile getirerek kendince bu sorunlara bir çıkış yolu gösterir. Eserlerinde dikkat çeken şey; yazarın, ataerkil toplumda ötekileştirilen, her durumda aşağılanan, sadece evinin dört duvarı arasına sıkıştırılan ve

her fırsatta ekonomik ve psikolojik şiddete maruz bırakılan kadınların durumuna itirazı, hassasiyeti ve bu erkek egemen yapı karşısında sergilediği tutumdur. Tüm bunlar, Zoya Pirzad'ın kadın sorunlarına olan hassasiyetinin ve benimsediği feminist düşüncelerin göstergesidir. Benimsemiş olduğu bu feminist düşünce yapısıyla kadınların hayatlarına, isteklerine, beklentilerine ve toplum dayatmalarına farklı bir bakış açısı sunar. Yazarın, eserlerinde feminist yaklaşımların ortaya çıkmasında en önemli hususlardan; kadının kimlik arayışına, kadının yaratıcılık rolüne, erkelerin kadınlara karşı ilgisizlik ve sevgisizliğine, kadının eve hapsedilmesine ve hikâyelerinde kadın kahraman seçimine işaret edilebilir.

Eserlerini Farsça kaleme alan yazar, ilk romanı olan *Işıkları Ben Söndürürüm'ü* (Çeragha ra Men Hamuş mi Konem) 1380 hş./2001 yılında yayımladı. Çeşitli dillere de çevrilen bu romanda; etnik kökenine, mensubu olduğu sınıfa, yaşam tarzına bakılmaksızın; kadınların maruz kaldığı, çoğu zaman görmezden gelinen baskılar, ötelenmişlik ve yalnızlık duyguları, çelişki ve içsel çatışmalar yepyeni, kadınca bir bakış açısıyla gözler önüne serilmiştir. Bu eserde, İran'ın Abadan şehrinde yaşayan sıradan bir Ermeni ailesinin örf adet ve inançları konu edilirken, bu Ermeni topluluğun Fars toplumuyla kurduğu toplumsal, kültürel ve dini ilişkileri de söz konusu edilmiştir. Pirzad hem İran Edebiyatı hem de Ermeni Diaspora Edebiyatı'na farklı bir bakış açısı sunmaya çalışmıştır. Yazar, bu ilk romanıyla 2002'de yılın en iyi romanı Mehregan Edebiyat ve Hooshang Golshiri Edebiyat ödülüne layık görülmüştür (Yıldırım ve Deveci Bozkuş, 2023, s. 91).

Romanın Özeti

Pirzad, bu romanında İran'ın Abadan kentinde yaşayan ve petrol şirketinde çalışan bir ailenin hayatını konu edinir. Klaris adındaki üç çocuklu genç bir kadının zihinsel süreçlerini ve kaygılarını ortaya koyar. Hikâye basit ve günlük hayatın sıradan bir rutiniyle başlar. Otuz sekiz yaşındaki Klaris'in dünyası; evi çekip çevirmekle, kocası ve çocuklarıyla ilgilenmekle, annesi ve kız kardeşiyle düzenli ev sohbetleri yapmakla geçer. Fakat Klaris, monotonluklar ve günlük sıkıcı işler kıskacında, kendini çatışmalar, çelişkiler ve içsel diyaloglar ortasında bulur. Klaris, otosansürü alışkanlık haline getirmiş, kendisini ailesine hizmet etmeye ve etrafındakileri memnun etmeye adamış bir kadındır. Bu uysal tavrından dolayı çevresi tarafından kabul gören Klaris, sürekli ulaşılabilir olduğu ve hiçbir şeye itiraz etmediği için iyi niyeti çevresi tarafından kolaylıkla suiistimal edilir. Evi herkesin girip çıktığı uğrak yeri gibidir. Klaris en başından kendi zihnindeki yapılacaklar ve yapılmayacaklarla okuyucuya, tek görevi çocuklarına bakmak, ev temizlemek ve kocasıyla ilgilenmek olan sıradan bir kadın izlenimi verir.

Hikâyenin diğer karakterleri olan Klaris'in arkadaşı Nina, annesi ve kız kardeşi Alis de ilerleyen zamanlarda bu sıradan kadının monoton hayatına dahil olurlar. Sıkıcı hayatı daha da zorlaşmaya başlayınca Klaris, hayatındaki monotonluktan kurtulmak ve yeni bir rutine başlamak ister ve tam bu noktada komşusu olan Almira Simonyan, oğlu Emil ve torunu Emili Simonyan hikâyeye dahil olurlar. Bu aile, hem Klaris'i hem de ailesini çok değiştirir. Çok geçmeden Emili Simonyan, Klaris'in ikiz kızlarının yakın arkadaşı olur, ergen oğlu Armen'in ise aklını çeler. Emil'in annesi Simonyan Hanım tezat davranışları olan akıllı ve olgun bir kadındır. Kısa zamanda Klaris'i etkiler ve yakın arkadaş olurlar.

Klaris, Emil'in ilgisinin, dostça davranışların ve ortak zevklerin etkisi altında Emil'e âşık olur. Zaman geçtikçe onun hassasiyetleri ve iç çatışmaları artar. Emil'in nezaketi, şefkati ve ölçülü tavrı, vakitli vakitsiz Klaris'in zihnini Emil ile soğukkanlı ve kaba kocası arasında karşılaştırma yapmaya zorlar. Hayattaki bazı değişimler, kadının etrafındaki kişilerin kaygısız davranışları, Alice'in kıskançlıkları, Emil'in dikkatini çekmek için gösterdiği çaba, ergen Armen'i alışılmadık ve isyankâr hareketlere sürükleyen Emili'nin sinsiliği, annesinin kuruntuları, Klaris'i içsel buhrana ve hüsrana sürükler. Hikâyenin ortasından itibaren Klaris'in düşünceleri ve duyguları artık eskisi kadar net değildir, bu da Klaris'in kafa karışıklığının, endişesinin ve kendisi hakkındaki düşüncelerinin belirsizliğinin nedeni olabilir. Fakat tüm bunlar, hayata başka bir yönden bakma, kendini tanıma ve dolayısıyla var olma sürecinin ayrılmaz bir parçası olan kimliğini keşfetme olanağı sağlar. Romanda kadının "anne", "eş", "âşık" ve "toplumsal" olmak üzere dört kimliği ayrı başlıklar altında ele alınmıştır:

Anne Kimliği

Kadın, yüzyıllar boyunca evinin dört duvarı arasında hapsolmuştur. Eğitimi önemsenmemiş ev işi, çocuk bakımı gibi işlerle görevlendirilmiştir. Çoğu modern toplumda kadına, "eş", "anne" ve "ev hanımı" rolü biçilerek kadın, "ucuz emek" ve "ücretsiz aile işçisi" olarak görülür. İyi eş ve iyi anne modeli, cinsiyet rollerine uygun kalıp yargılarla belirlenir. İncelenen *Işıkları Ben Söndürürüm* romanında kadınlara, kendilerini eş ve çocuklarına adamaları durumunda iyi anne olacakları; iyi anne olduklarında da mutluluk ve saygınlık kazanacakları fikri dayatılmıştır (Kale, 2022, s. 40). Eserdeki anneler, kendilerine toplumun dayattığı bu görevleri benimsemişlerdir. Özellikle hikâyenin başkahraman konumundaki anne karakteri Klaris, tüm dikkatini çocuklarına, kocasına, ev işlerine ve aile sorunlarına veren cefakâr bir annedir. Bazen bu annelik rolüne kendini o kadar çok kaptırır ki başka bir şey düşünmez hale gelir. Öyle ki çocuklar konusunda tüm davranışlarını, hareketlerini ve günlük işlerini onlara göre ayarlayacak kadar titiz ve özverilidir. Hatta oğlunun odasının duvarındaki fotoğrafa bakarken de annelik duygularıyla hareket eder. Zira odanın

duvarında asılı duran Aleon Dellon'un fotoğrafını incelerken oyuncunun saçlarının alnına nasıl döküldüğünü düşünür. "*Elini uzatır ve Aleon Delon'un gözlerinin içine giren saçlarını eliyle çekerek düzeltir*" (Pirzad, 1381, s. 18).

Sanki Klaris'in hayatının tüm günleri birbirinin aynısıdır ve onun zihinsel meşguliyeti sadece çocukları, kocası ve evi ile sınırlıdır. O, saate bakmadan çocukların eve dönüşlerinden yola çıkarak vaktin öğleden sonra dört buçuk olduğunu anlar. Bu sahne hem hikâyedeki kadının günlük meşguliyetini yani çocuklarıyla ilgilendiğini hem de olayların sürekli tekrar ettiğini gösterir. Bu romanda Klaris için zaman günlük olaylara göre şekillenir, olaylar o kadar tanıdık ve birbirinin aynısıdır ki kadın, olayların gerçekleşme zamanını gözleri kapalıyken bile bilir. Bu durum, karakterin monoton, sıkıcı ve bezgin hayatının göstergesidir. Klaris kızı Arsine'nin elbisesi hakkında şöyle der: "*Arsine'nin elbisesinin cep kenarının sökük olduğunu bakmadan biliyordum*" (Pirzad, 1381, s. 10).

Işıkları Ben Söndürürüm romanında Bayan Simonyan, oğlu ve torunu Emili için bir şehirden başka bir şehre taşınmıştır. Bayan Simonyan da Klaris gibi bütün zorluklara çocuğu için katlanmış bir kadındır. "*Kendimi tanıdığım andan itibaren sadece katlandım. Önce babama, sonra kocama, şimdi de oğluma ve torunuma. Zevk aldığım herhangi bir işi yapmadım*" (Pirzad, 1381, s. 181-182).

Bu nedenle çocukları için kadınlık gururundan, evinin konforundan, kariyerinden ve hedeflerinden vazgeçen kadınların annelik kimliği fedakârlıkla ilişkilendirilir. Zira "annelik, kadını ataerkilliğe ilişkin sınırlandırmaların içinde tutmanın ve bunu 'doğal' gibi göstermenin meşru zeminini oluşturur. Öyle ki kadının, anneliğinin "uysallığına" bağlı olarak aileyi 'edepli' bir şekilde dışarıya karşı temsil etme çabasını da üstlenerek öznelliğini silikleştirmesi beklenir" (Dudu Karaman ve Doğan, 2018, s. 1477). Dolayısıyla kadın annelik içgüdüsüyle ve içinde yaşadığı prototip halindeki toplumun beklentisi doğrultusunda çocuğunu yaşama hazırlarken kendisine zaman ayıramaz ve kendi bireysel ve toplumsal kimliğini kazanamaz. Zoya Pirzad'ın eserlerindeki kadınlar geleneksel rolleri üstlenen kadınlardır. Geleneksel toplumda anne kimliğini benimseyen kadınlar, kendi kimliklerini toplumun onlara yüklediği görevlere ve "genetik kodlarla kendilerine aktarılan bilgilere, toplumun yüklediği ve kendilerinin benimsediği rollere" uygun davranırlar (Kale, 2022, s. 39).

Klaris'in cinsiyeti ve anne olarak davranış şekli toplumun popüler kültürüne uygundur. Klaris, egemen düzenin kadına yönelik anlayış ve tutumuna aşinadır ve bir kadın olarak karakteri, toplumun anne modeliyle tamamen uyumludur. Çocuklarıyla ilgili tüm detayları eksiksiz olarak bilir, çocuklarının hayatına çeki düzen vermek için adeta kendini paralar. Romanda anne ile çocuk arasındaki ilişki o kadar etkili ve gerçekçi

resmedilmiştir ki okuyucu kendini sürekli aile üyeleri arasında hisseder: "*İkizlerin odasının perdelerini çektim ve kırk parçalı yatak örtüsünü yatakların üzerine örttüm. Annem bu yatak örtülerini yıllarca topladığı parçalarla dikmişti*" (Pirzad, 1381, s. 38). Diğer satırlarda Klaris'in cefâkar ve düşünceli anne kimliği açıkça görülür:

> Odayı düzenledim, kendi kendime dedim ki: kızlarımın çocukluktaki uyumları büyüdükleri zaman da keşke devam etse. Arsine'nin pijamasını katladım ve yastığının altına koydum... Radyo açıktı. Yumurtaları tavaya kırdım ve buzdolabından tereyağını ve peyniri çıkaran Artoş'a şöyle seslendim: masayı ben kurarım, sen git Armen'i uyandır, sinemaya geç kalmasın (Pirzad, 1381, s. 38).

İlerleyen satırlarda büyüme sancıları çeken Armen'in alışılmadık ve isyankâr hareketleri Klaris'in kendini sorgulamasına ve anne olarak yetersiz hissetmesine neden olur. Oğlunun kendisine karşı duyduğu memnuniyetsizliğin farkına varması, Klaris'in annelik görevlerini yerine getirmekte tereddüde düşmesine sebep olur. Yaşadığı bu tereddüt, şefkatli, anlayışlı, daima başkalarının mutluluğu için çabalayan ve ilişkilerinde yalnızca kendinden ödün veren Klaris'i hayatı ve başkalarıyla olan ilişkilerini yeniden sorgulamaya sevk eder. Bunda özellikle Armen'in, Emil'in acımasız kızı Emili'ye yazdığı aşk mektubunun önemli bir rolü vardır: "*Sevgili Emili, ben de ahmak kız kardeşlerimden, sadece sızlanmayı, yemek pişirmeyi, çiçek dikmeyi, dırdır etmeyi bilen annemden ve ancak satranç oynamayı, gazete okumayı seven babamdan kurtuluyorum. Tüm babaların, annelerin ve büyük annelerin canı cehenneme*" (Pîrzâd, 1381, s. 190).

Eş Kimliği

Toplumsal yaşamda ve aile içinde kadının üstlendiği roller içinde eş kimliği birinci sırada gelir (Genç, 2018, s. 23). *Işıkları Ben Söndürürüm* romanındaki kadınlar özellikle Simonyan Hanım ve Klaris, fedakâr ve özverili eş kimliğini deneyimlemiş kişilerdir. Klaris eş rolünde oldukça becerikli, ilgili ve akıllı bir eştir. Aşçılık, terzilik ve bahçıvanlıkta da gayet iyidir. Tüm ev işlerini memnuniyetle kendisi üstlenmiştir. Ancak yaşanacak mahallenin ve yine aynı şekilde binilecek arabanın modelinin belirlenmesi gibi önemli konularda ise kocasının kararları geçerlidir. Kocası her ne kadar görünüş itibariyle otoriter ve zorba bir adam olmasa da uygulamada tüm ev işlerini eşinin omuzlarına bırakan ilgisiz, soğukkanlı ve az konuşan bir adamdır. Çoğunlukla kendi dünyasında yaşar; karısı ve çocuklarıyla samimi ve yakın bir ilişkisi yoktur. Klaris, eşi Artoş'un ilgisizliğinden rahatsızdır. Eşi sürekli siyasi meselelerle meşguldür. Artoş onun duygusal isteklerini görmezden gelir, ona sevgi ve şefkat göstermez. Eşinin en küçük hatasında homurdanarak onu aşağılamaktan adeta zevk alır: "*Feryadımı duyunca mutfağa koşmuştu. Tepemde dikilip her zamanki gibi*

homurdanıyordu. Bu tür olaylar olduğunda 'yüz defa söyledim, dikkat et. Patates yandı, yandı. Bu sıcakta neden köfte ve patates kızartıyorsun? Yemeği dışarıdan söylerdik. Emin ol dışarıdan söylenen yemek kimseyi öldürmez" (Pirzad, 1381, s. 107).

Artoş karşı tarafı özellikle karısını suçlayarak sevgisini gösteren bir adamdır. Klaris bu durumu şöyle açıklar: "*Yıllar önce anlamıştım: Artoş, başına bir şey gelen kişiyi suçlayarak sevgisini gösterir*" (Pirzad, 1381, s. 107). Bu durum, aile üyeleri özellikle kadın ile kocası arasındaki ilişkilerin kopma sinyalini verir.

Klaris ile Artoş her ne kadar aşk evliliği yapmış olsalar da evlendikten sonra ikisi arasındaki heyecan ve tutku zamanla kaybolur. Birlikte daha az zaman geçirmeye ve daha az sohbet etmeye başlarlar. İkisi arasındaki bu iletişimsizlik tartışmalara sebep olur. Artoş'un ilgisizliği o kadar fazladır ki bazı durumlarda aralarındaki konuşma ve tartışma yarım bile kalır. Artoş komşuları olan Simonyan Hanım ile ilgili konuşurken konuşmasını yarıda kesip sohbeti sonlandırır. Klaris bu duruma şöyle tepki gösterir: "*Konuşmaya devam etmesini bekledim, ses çıkmadı. Çorabın teki elimde pencere kenarındaki yeşil deri koltuğa oturdum*" (Pirzad, 1381, s. 23). Kadın ile kocası arasında hiçbir şekilde müşterek yaşamın gereği olan sevgi ve saygı bağına rastlanmaz.

Klaris, kocasının siyasi faaliyetleri ve ilgisizliği ile ilgili memnuniyetsizliğini dile getirdiğinde Artoş tepki olarak: "*Şekerliğin kapağını açtı ve tek kelime etmeden, sanki bir bahçeyi suluyormuş gibi şekeri masanın, sandalyelerin ve mutfağın zeminine serpti*" (Pirzad, 1381, s. 259). Artoş bu hareketiyle -dolaylı olarak- Klaris'in ev hanımı olduğunun ve dolayısıyla ev dışındaki konularda yorum yapmaması gerektiğinin mesajını verir.

Ancak Klaris'in Artoş hakkındaki eleştirileri zihnindeki konuşmalardan ibarettir. Kadının pasif yaradılışı ve içe kapanıklığı onu kocasıyla ilgili içsel söylemlerde bulunmaya sevk eder. Klaris duygusal ihtiyaçlarının karşılanmadığını gördükçe yalnızlaşır ve bu derin yalnızlık ona depresyon zeminini hazırlar. Sürekli ev işlerine koşturan Klaris bir süre sonra kimsenin onun içsel arzu ve istekleriyle ilgilenmediğini fark eder. Özellikle kocasına olan duygusal bağlılığına ve ilgisine rağmen onun duyarsızlığıyla karşılaşır. Artoş eşinin duygusal ihtiyaçlarını görmezden gelir ve böylece Klaris duygusal boşluğa sürüklenir: "*Neden mutsuz olduğumu hiçbir zaman sormadı. Bu geceki üzüntümün onunla bir alakası olmayabilir, fakat diğer günler de hiç sormuyordu*" (Pirzad, 1381, s. 186).

Kocasının ilgisizliği öyle bir raddeye ulaşır ki Klaris'in zihninde yeni sorular belirir. Çocuklarına karşı son derece ilgisiz olan Artoş, çocukları Armen ile Arsine arasındaki kavga esnasında Klaris'in elini tutar ve aralarındaki kavgaya karışmamasını söyler. Klaris'in eli Artoş'un elindeyken bir süre öylece kalırlar. Artoş'un onun elinden tutmasıyla Klais'in

zihninde şu soru yankılanır: "*Acaba ne zamandır elimi tutmamıştı?*" (Pirzad, 1381, s. 57). Klaris'in bu iç diyalogu derin bir yalnızlığın dışa vurumudur.

Klaris'in hislerine ve duygusal bağlılığına karşı Artoş'un ilgisizliği, Klaris'in kocasına yaklaşımının değişmesine, ondan nefret etmesine, aralarının açılmasına ve hatta duygusal boşluğa düşüp başka bir erkeğe yönelmesine sebep olur. Öykünün başlarında Klaris, ev işlerini yapmaktan ve çocukların eğitimiyle ilgilenmekten oldukça memnundur ve kocasının kendisiyle olan soğuk ve sıradan ilişkisini ve ev işlerini hoşgörüyle karşılar. Onun bu durumu öyle bir noktaya ulaşır ki giderek benliği ve kişisel ilgilerini bir kenara bırakır ve başkalarıyla olan ilişkilerinde yalnızca kendinden ödün vermeye başlar (Keshani, 2018, s. 383).

Klaris bir kadın olarak kocasının yaşamındaki rolünü yeniden gözden geçirerek benliğinin dağılan parçalarını yeniden toplar; ev işlerinde daha ölçülü davranmaya, duygusal istek ve gereksinimlerine öncelik vermeye başlar (Keshani, 2018, s. 383). Görünüşte ne olursa olsun, eşinin sevgisinin derinliğine bakabilmeyi öğrenir. Eşi de onun hayal kırıklığını ve kafa karışıklığını fark eder ve onunla daha fazla ilgilenmeye başlar. Artoş'un dönüşümü ve karısının duygusal ihtiyaçlarına yönelik geliştirdiği bu yeni anlayış, Klaris'in istek ve arzularını artık açıkça ifade etmesinin sonucudur. Bir süre sonra Klaris ile eşi arasında güçlü bir duygusal bağ kurulur ve Klaris heyecan ve iştiyakla yeniden rutin hayatına döner. Romanın sonuna kadar ilk rolü olan anne ve eş kimliğini benimsediği görülür. Her gece eşinin uyumadan önce ona sorduğu ışıkları sen mi söndürüyorsun yoksa ben mi sorusuna her defasında ışıkları ben söndürürüm diyerek cevap verir. Bu cümlenin, Klaris'in anne ve eş kimliğinin özeti olduğu söylenebilir.

Âşık Kimliği

Kadının aşk kimliğinde, âşıklıktan ziyade maşuk kimliği öne çıkar. Maşuğun özellikleri içinde acı ve ıstırap verici olması önde gelir, cana kasteder. Kimse ona hesap soramaz. Asığa yar olmaz, tas yüreklidir. Zulüm ve eziyette sınırları zorlar. Vuslatı yoktur, söz verir ama sözünde durmaz, âşığın ağlayıp inlemesi acıdan, üzüntüden ölecek duruma gelmesi onu etkilemez. Merhametsizdir. Âşığın ağlaması ona zevk verir. Âşığın âhlarını ve feryatlarını duymazdan gelir (Pala, 2012, s. 402). Fakat kadın âşıklık rütbesine eriştiğinde sürekli gizemli ve sessiz bir hale bürünür ve duygularını ifade etmekten utanır. Aşk duygusu arttıkça kadın kendini toplumdan soyutlar ve içine kapanır.

Eşinin duygusal ilgisizliğinden iyice sıkılan Klaris'in hayatı, komşusu Emil ile birlikte değişir. Emil, Klaris'e aşk duygusunu tattıran, hikâyenin ikinci erkek karakteridir. Hassas, kadınları, hayatı, ev ve ev işlerini seven bir adamdır. Klaris'in sözlerine ve düşüncelerine de

oldukça önem verir. Emil'in ilgisini gördükçe yavaş yavaş ona karşı farklı duygular besler. Bir misafirlikte Klaris yemek masasını toplarken Emil ona şöyle der: "*Klaris! Yardım edeyim mi?*" (Pirzad, 1381, s. 93). Bu cümle onda hoş bir his uyandırır ve kendi kendine sorar: "*Küçük yardım teklifi mi daha çekiciydi yoksa bana adımla seslenişi mi?*" (Pirzad, 1381, s. 93).

Klaris, evine girip çıktığı sırada birçok ortak noktaları olduğunu düşündüğü Emil'e âşık olur ve onu her geçen gün daha çok görmek ister. Klaris Emil ile ilk karşılaştığında, kendisini anlayan ve onu günlük hayatın sıkıcı işlerinden bir süreliğine uzaklaştıracak tek kişinin o olduğunu hisseder. Böyle bir hissin ortaya çıkmasıyla birlikte, Klaris, Artoş ile Emil'i kıyaslayarak ikisinin de farklı duygu ve düşüncelere sahip olduğunu fark eder. Emil ile tanıştıktan sonra kocasının ilgisizliğini daha fazla düşünmeye başlar. Onun kayıtsız ve ilgisiz tavrı Klaris'te sürekli Emil'i görme isteği uyandırır. Bu esnada Emil'e olan aşk duygusu tüm varlığını kaplar ve duygusal boşluğunu Emil ile yakınlaşarak doldurmak ister. Bu yüzden de karşı konulamaz bir çekim hisseder: "*Bezelye çiçeklerine baktı. Neden herkesin seninle konuşmak istediğini anlıyorum. Seninle konuşmak konfor sağlıyor. Bana baktı: sanki insan seni yıllardır tanıyor"* (Pirzad, 1381, s. 103).

Klaris, evlerine gelen Emil'in Artoş'la olan birlikteliğini hem kıskanır hem de Emil'in kendi yanında olmasından mutludur. "*Gece Emil'in konuşmalarını hatırladım, yarın saksının toprağını değiştirmeye gelecek. Mutlu oldum"* (Pirzad, 1381, s. 149).

Emil, Klaris'in ilgi alanlarına, onun sanatına ve yaptığı işlere değer veren ince ruhlu bir adamdır. Klaris'in keten perdelerin eteğine işlediği nakışları sadece Emil fark eder: "*Emil kahve fincanını aldı ve pencereye baktı. Ne güzel perdeler*" (Pirzad, 1381, s. 89).

Klaris ev hanımlığı, annelik ve kadın olmanın sonu gelmeyen görev ve sorumluluklarının yükü altında isteklerini, ihtiyaçlarını ve arzularını gömmüştür. Ailesi ve yakın çevresi tarafından hep görmezden gelinmiş, geri plana itilmiştir. Onu fark eden tek kişi Emil'dir. "*Masayı topluyordum, yemek yemediğimi kimsenin fark etmediğini düşünüyordum. O an Emil 'dolma harikaydı ama sen yemeğe elini bile sürmedin' dedi*" (Pirzad, 1381, s. 214). Emil'in bir erkek olarak Klaris'e insancıl yaklaşımı Klaris'in kadınlık hislerinin harekete geçmesine sebep olur. Bu hisler yıllardır eş ve annelik rolleriyle bastırılmıştır. "*Emil siyah takımı, gri kravatı ve yeşil gözleriyle gülümsedi. Tokalaşmak için elimi uzattım, tokalaşmak yerine eğildi ve elimi öptü"* (Pirzad, 1381, s. 45).

Klaris kendisi ve inançlarının yanı sıra toplumsal normlarla da çatışma halindedir. İnanç ve düşünceleri sürekli değişmektedir. Kendi içindeki çatışmalar, kendiyle, eşiyle ve çocuklarıyla arasındaki mesafenin açılmasından ne kadar korktuğunu göstermektedir.

Ahlaki değerleri ve vicdanı Klaris'in bu aşkı düşünmesine asla müsaade etmez ve dolayısıyla somut ve aleni olarak hiçbir zaman Emil'e olan aşkını itiraf edemez fakat yaşadığı duygusal gelgitler ve duygularını tasvir ettiği şu ifadeler onun düşünce ve hayal dünyasını ortaya koyar niteliktedir: "*Benimle birlikte gelmek istediğini söylediği an onun gelmesine neden karşı çıkmadığımı bilmiyorum. Aklımdan dahi geçmedi. Günün bu saatinde neden kurumda değil ki. Ama geleceğini söylediği an kendimi daha iyi hissettim"* (Pirzad, 1381, s. 100).

Ancak Klaris'in Emil'e olan aşkı uzun sürmez. Bir süre sonra Emil'in, arkadaşı Nina teyzenin kızı Violet ile evlenme niyetinde olduğunu öğrenir. Bu tanışmadan sonra Klaris, kimliksel ve zihinsel anlamda bir sarsıntı yaşar ve bu sarsıntı onu tüm ilişkilerini sorgulamaya zorlar. Fakat Emil ve ailesiyle tanışmak, Klaris'in sıradan hayatını değiştirmiş, onun karakterinde dönüşüme sebep olmuştur. Daha önce farkına bile varmadığı varoluşsal sorunlarını sadece Emil aracılığıyla idrak edebilmiştir.

Emil'in annesi Simonyan Hanım zengin ve katı kuralları olan bir kadındır. Genç yaşta, bencil ve baskıcı bir adam olan babasının ısrarı ve baskısı sonucunda aşkından vazgeçip istemediği bir evlilik gerçekleştirir. Ancak Simonyan Hanım asla evlenemeyeceği bir adama âşıktır. Kocasının ölümünden sonra bile sevdiği adam ölünceye kadar ona olan aşkından vazgeçmez. "*Konuşmalarımızı dinliyordum, fotoğraflara bakıyordum. Her yere peşimden geldi. Hindistan'a, İngiltere'ye, Fransa'ya. Eşim ölünce özgür olacağımı ve evleneceğimizi düşündüm, dünyanın en mutlu kadını olacağımı sandım"* (Pirzad, 1381, s. 184). Tüm hayatı boyunca o genç adamın ölümünün ve ümitsiz aşkının yasını tutar. Sadık âşık kimliğine sahip çıkar.

Toplumsal Kimlik

Toplumsal kimlik ya da kolektif kimlik, daha dar kapsamda ifadesini bulan mikro ve alt kimliklerden öte bütün ulusu, toplumu/daha geniş bir alanı kapsadığı varsayılan ya da bu bağlamda atıfta bulunulan kolektif/kültürel kimliktir (Dalbay, 2018, s. 169). Bilgin (1999, s. 59) toplumsal kimliği belirli bir alanda kök salmış birtakım grupların (etnik toplulukların) diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, vurgulama talebi şeklinde tanımlar. Toplumsal kimliğin bir durumu değil bir süreci ifade ettiğini belirtir. Ona göre toplumsal kolektif kimlik canlıdır, diğer topluluklarla ilişki içerisinde sürekli yenilenir ve değişir. Nasıl ki bireysel kimliklerin inşası kişiler arası ilişkilerle mümkün oluyorsa toplumsal kimliklerin inşası da topluluklar arası ilişkiler sayesinde gerçekleşir.

Özdemir'e göre (2001, s. 108) toplumsal kimlik, bireyin ait olduğu toplumsal çevrenin değerlerine, normlarına, muhakeme gücüne, sanatına, diline, dinine, gelenek ve göreneklerine ve diğer kurumlarına karşı geliştirdiği bir aidiyet bilincini ifade eder. Birey

kendi toplumu ve diğer toplumlar arasındaki benzerlikleri, zıtlıkları, çatışmaları toplumsal kimliğine yüklediği anlam sınırları çerçevesinde tanır. Birey, toplumsal kimlik vasıtasıyla yaşam pratiklerine dâhil olur. Toplumsal kimlik, çoğunlukla, bilinç ötesinde bir işlev yüklenerek bireyin bütün varlığına hükmeder.

Kuşkusuz toplumsal kimlik, bireyin kişiliğini şekillendiren temel esaslardan biri sayılır ve aslında toplumsal olarak onun kim ve ne olduğu sorusunun cevabıdır. Bazı toplumlarda, ataerkil sistem bu fırsatı kadından almış, kadının toplumsal konumunu idrak etmesini ve aynı zamanda bireysel kimliğini tanımasını engellemiştir.

Günümüzün modern toplumlarında kadın, eskiye nazaran bireysel ve toplumsal kimliğini tanımak için daha fazla çaba sarf eder. Toplum tarafından tanınmak ve onaylanmak ister. Modern edebiyat alanında özellikle kadın yazarların eserlerinde daha fazla kadın çabası ve uğraşı dikkat çeker. Bu kadın yazarlar, kendilerini ortaya koyup toplumsal kimliklerini kabul ettirmeleri, özgürlük ve ekonomik güç açısından toplumsal ve bireysel haklarını savunmaları için eserlerinde kadın karakterlere fırsat sunarlar. *Işıkları Ben Söndürürüm* romanında Klaris, olanca dikkatiyle eşine ve çocuklarına odaklandığı, annelik ve iyi bir eş olma yönüne ağırlık verdiği için, kendi toplumsal kimliğini ve potansiyelini fark edemez. Bu durum bir süreliğine onun depresyona girmesine ve içsel yılgınlığa kapılmasına sebep olur. "*Neden beni kimse düşünmedi? Neden kimse benim ne istediğimi sormadı? Aklımın şefkatli tarafıyla kendime sordum: sen ne istiyorsun? Gündüz birkaç saat yalnız kalıp sevdiğim şeyler hakkında biriyle sohbet etmek istiyorum dedim"* (Pirzad, 1381, s. 177).

Yaşadığı depresyonun etkisiyle hayatının gerçek anlamını sorgulamaya, kendi gerçeğini aramaya başlar: "*Kızgındım. Kendini zorla davet ettiren Nina'ya, yalnızca kendisini düşünen Alis'e, Alis'i düşünen anneme, yalnızca satranç oynamayı düşünen Artoş'a. Neden kimse beni düşünmüyordu? Neden kimse ne istediğimi sormuyordu?"* (Pirzad, 1381, s. 177).

Eşi onun depresyonunu ve kafa karışıklığını görünce ev işlerine ilaveten tercüme gibi sevdiği işleri de yapması için onu cesaretlendirir. Klaris, Nurullahi Hanım (kadın hareketinin öncülerinden biri) adında bir kadınla tanıştıktan sonra hayatının monoton ve sıkıcı rutininden kurtulmaya ve kendi bireysel ve toplumsal kimliğini kazanmaya karar verir: *"Yürüdüm ve düşündüm; sürekli evde durmaktan, sınırlı insanlarla konuşmaktan ve tekrarlanan sorunlarla boğuşmaktan yoruldum. Kendim için bir şeyler yapmalıyım. Nurullahi Hanım gibi…"* (Pirzad, 1381, s. 197).

"Kadın hak ve özgürlüklerini savunma derneği"ne katılmak için Nurullahi Hanım'ın davetini kabul eder. Roman boyunca Nurullahi Hanım, toplumun bir parçası olarak kadınların kendi toplumsal ve bireysel kimliklerinin farkındalığı için çabalar. Bu mücadele hakkında Klaris'e şöyle der: "*Siz Ermeni hanımlar bizden çok daha öndesiniz. Sizin yıllardır sahip olduklarınız için biz yeni yeni mücadele veriyoruz. Biz henüz yolun başındayız"* (Pirzad, 1381, s. 193). Nurullahi Hanım ile Klaris arasındaki konuşmaya dair, toplumun kadınlara ve onların dönüşümlerine yönelik bir inanışın varlığından söz edilebilir.

Entelektüel kadınların temsili olarak sunulan bu kadın, kadın mitingleri ve toplantıları düzenler. O, seçme hakkını, kadınların en öncelikli amacı olarak görür: *"Açıkça tekrar ediyorum, İranlı kadınların ilk arzusu ve amacı oy kullanma hakkına sahip olmaktır"* (Pirzad, 1381, s. 77). Kadınların uyanışı hakkında Nurullahi Hanım'ın konuşmaları ve okuduğu şiir Klaris'i çok etkiler: *"Uyanın kız kardeşlerim / Güzeller, kendi kanlarıyla dünyada/ Ulusal özgürlük fermanını yazıyorlar tarih sahnesine / Sadece pembe dudak ve mahmur bakış, değildir kadın olmanın şartı …"* (Pirzad, 1381, s. 78).

Gerek başka bir sosyal grupla gerek başka bir kültürle karşılaşmada fertler kendi durumları ve karşılaştığı durum arasında karşılaştırmaya giderler fertlerin niçin öyle olduğu konusunda yapılan açıklamalar sosyal kimliği ortaya koyucu mahiyettedir (Sözen, 1991, s. 108). İran toplumu ile Ermeni toplumu arasında sosyal ve kültürel karşılaştırma yapan Klaris sosyal kimliğini ortaya koyar: *"Onun düşündüğü gibi olmadığını söylemek için tekrar geldim. Ermeni kadınlarının da Nurullahi Hanım'ın ihtimal dahi vermediği birtakım kendi sorunları var"* (Pirzad, 1381, s. 195). Klaris'in bu ifadesinden belli bir sosyal sınıfa mensup ve nispeten daha üst düzeyde yer alan bir grup Ermeni kadının kendi toplumları ile hâlâ çatışmaları ve sorunları olduğu anlaşılmaktadır.

Yazarın amacı kadının özgürlüğünü ve farkındalığını dile getirmektir ancak öykünün hiçbir bölümünde bu görülmez. Dolayısıyla Klaris kadını ve kadın haklarını doğrudan savunamaz fakat hikâyenin olay örgüsü, bu uğurda çok başarılı olamamasına rağmen Klaris'in toplumdaki kadın haklarının bir tür savunucusu olduğuna okuyucuyu inandırmayı başarır.

> İlan panosuna baktım: Kadın ve özgürlük konuşmacı Pervin Nurullahi Hanım, başlama saati: 11:30. Nurullahi Hanım'ın sesi kırılgandı, şu cümlelerin altını çiziyordu: sonuç olarak hatırlatmalıyım ki bu uğurda şimdiye dek onca emek verdik. İranlı kadınların boğazından çok ağıtlar, feryatlar yükseldi. Sorun şu ki, bu feryatlar şimdiye kadar birlikte ve aynı amaç için edilmedi ve koordineli değildi… (Pirzad, 1381, s. 77).

Sonuç

Kadın edebiyatı alanında ana konu kesinlikle kadınlar ve kadınları ilgilendiren sorunlardır. Çalışmamıza konu olan Zoya Pirzad da bu alandaki güçlü yazarlardan biridir. Yazar *Işıkları Ben Söndürürüm* adlı romanında kadına ve kadın kimliğine odaklanmış, kadın kimliğinin farklı boyutlarını ele almıştır. Pirzad'ın bu romanı incelendiğinde, kadın kimliğinin en önemli boyutunun "anne kimliği" olduğu sonucuna varılabilir. Kadının bu varoluş boyutu onun canında ve ruhunda derin köklere sahiptir ve bu kökler onda kadın olmanın verdiği tatmin duygusunu ortaya çıkarmıştır. Öyle ki kendini çocuğun ikinci yaratıcısı olarak görmekte ve bütün varlığıyla bu sorumluluğu üstlenmektedir.

Kadın kimliğinin bir diğer boyutu ise "eş kimliği"dir. Kadının aile içi görev ve sorumlulukları göz önünde bulundurulduğunda, öncelikle eş olma rolü üstlendiği söylenebilir. Becerikli, ilgili ve akıllı bir kadın olan Klaris de toplumsal yaşamın akışı içindeki sıraya göre fedakâr eş kimliğini benimsemiştir. Aşçılık, terzilik ve bahçıvanlıkta da gayet iyi olan Klaris "iyi ev kadını" ve "iyi eş" rolünde evin tüm sorumluluğunu memnuniyetle üstlenmiştir.

Eserde tespit edilen bir diğer kimlik ise, kadının "âşık kimliği"dir. Gerek Simonyan Hanım'ın gerekse de Klaris'in aşk semeresi beklenti ve hayal kırıklığıdır. Simonyan Hanım otoriter babasının izni olmadığı için aşkından vazgeçmiş sevmediği bir adamla görücü usulü bir evlilik gerçekleştirmiştir. Kocasından ilgi göremeyen, hep görmezden gelinen, her fırsatta eleştirilen Klaris ise derin bir yalnızlığa ve duygusal boşluğa düşmüş bir kadındır. Tam bu noktada anlaşılmak, değer görmek, takdir edilmek ve duygusal yönden tatmin edilmek isteyen Klaris, komşusu Emil'in kendisine karşı samimi ve sevecen tavırlarından etkilenir ve ona âşık olur. Ancak ahlaki yapısı, vicdanı ve yetiştirildiği gelenekçi ve ataerkil toplum, ne aşkını ifşa etmesine ne de onu yaşamasına izin verir. Son kertede bu aşktan nasibine düşen sadece pişmanlık ve hayal kırıklığıdır.

Kadın kimliğinin bir diğer boyutu da ona toplumsal sorumluluk yükleyen "toplumsal kimlik"tir. Ermeni kadınlarıyla İran kadınları arasında sosyal ve kültürel karşılaştırmaya gitmesi Klaris'in sosyal kimliğini açıklar. Kadınlar bazen zorunluluktan bazen de isteyerek ve içsel yönelimle toplumsal sorumluluğu kabul ederler. Ataerkil toplumlarda topluma katılma imkânlarından mahrum bırakılan kadınlar, modern toplumlarda en az erkekler kadar toplumsal sorumluluk üstlenebilir, kendi toplumsal ve bireysel kimliklerini bulma ve onu geliştirme noktasında adımlar atabilirler. Emil ve ailesiyle tanışmak Klaris'in monoton hayatını değiştirip onun karakterinde dönüşüme sebep olmuştur. Bu olaydan önce kendi cam fanusunda yaşarken şimdi bu zindandan kurtulup kendini keşfetmeye yönelmiştir.

Yazar Klaris karakterini yaratarak ve onun sorunlarını işleyerek, hayatın anlamını keşfetmenin ve kimlik kazanmanın önemine dikkat çekmiştir.

Pirzad'ın ele aldığı kadınlar, kendi kimliklerini tanımakla ve onu topluma kabul ettirmekle meşgullerdir. Eserinde, ataerkil sistemin ürünü olan, kadını eviyle sınırlayan, ailenin ve diğerlerinin hizmetinde gören ve böylece kendi bireysel ve toplumsal kimliğini keşfetme imkânı tanımayan geleneksel düşünce kalıplarını ve geleneklerini şiddetle eleştirmiştir.

Pirzad'ın eserinde ele aldığı kadın, kendi varoluşunun farkına vararak hem kendisinin hem de toplumun en küçük çekirdeği olan ailenin gelişmesine, büyümesine ve son olarak da toplumun ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Zoya Pirzad, kadını hiçbir şekilde ev ve aile sorumluluğundan kaçmaya teşvik etmemekte aksine bu sorumluluğu kadın kimliğinin bir parçası olarak görmektedir.

Summary

Women writers have tried to examine women's problems and thoughts in every period and to reflect them in their own works by using story writing techniques. These works have an important role in determining the changes in the lives of modern women.

Zoya Pirzad is a contemporary writer who can successfully reveal women and their individual and social identities in Persian literature with feminine understanding and emotion. In this study, woman and her philosophy of existence are discussed in her work titled I Turn Off the Lıghts, using a descriptive-analytical method. In her work, the author presents a vivid depiction of the labyrinths in the mind and inner world of women, revealing the woman's world and the different dimensions of women's identity. Therefore, the main purpose of this research is; In Zoya Pirzad's novel I Turn Off the Lights, it is to examine the woman's struggle for social and individual existence and the different dimensions of her personality that determine her "mother", "wife", "lover" and "social" identities.

In this novel, the author discusses the life of a family living in Abadan, Iran, and working in an oil company. The author reveals the mental processes and concerns of a young woman named Klaris with three children. The story begins with a simple and ordinary routine of daily life. The world of thirty-eight-year-old Klaris; She spends her time doing household chores, taking care of her husband and children, and having regular meetings with her mother and sister.

What stands out in the novel is; It is the author's objection and sensitivity to the situation of women who are marginalized in the patriarchal society, humiliated in every situation, confined within the four walls of their homes and subjected to economic and psychological violence at every opportunity, and the attitude she displays towards this male-dominated structure. All of these are indicators of Zoya Pirzad's sensitivity to women's issues and the feminist ideas she adopts. With this feminist mindset she has adopted, she offers a different perspective on women's lives, wishes, expectations and social impositions. One of the most important issues in the emergence of feminist approaches in the author's works; women's search for identity, women's creative role, men's indifference and lovelessness towards women, women's imprisonment at home and the choice of female heroes in their stories can be pointed out.

In the novel, women's "mother", "wife", "lover" and "social" identities are identified and the different dimensions of these identities are discussed under the headings.

Klaris gender and her behavior as a mother are in line with the popular culture of the society. Klaris is familiar with social norms, society's understanding and attitude towards women, and her character as a woman is completely compatible with society's mother model. She knows all the details about her children completely, and she literally spends herself to get his children's lives in order.

The women, especially the focal characters, in the novel I Turn Off the Lights, have experienced and realized their identity as spouses. Klaris is a very skillful, caring and intelligent wife. She is also very good at cooking, tailoring and gardening. She gladly took on all the housework herself. Klaris is disturbed by her husband Artosh indifference. Her husband is constantly busy with political issues. Artosh ignores her emotional wishes and does not show her love and affection. He almost takes pleasure in humiliating his wife by grumbling at her smallest mistake. Klaris reassembles the scattered pieces of her self by reconsidering her role as a woman and her role in her husband's life; She acts more moderately in household chores and, most importantly, thinks about her emotional wishes and needs.

In the novel ITurn Off the Lights, Klaris cannot realize her own social identity and potential because she focuses on her husband and children with all her attention and focuses on motherhood and being a good wife. This situation causes her to become depressed and internally frustrated for a while. Under the influence of the depression she experiences, she begins to question the true meaning of her life and search for her own truth. Klaris cannot directly defend women and women's rights, but the plot of the story manages to convince the reader that Klaris is a kind of defender of women's rights in society, although she is not very successful in this regard.By making women aware of their own existence, Pirzad contributes to the development and growth of both herself and the family, which is the smallest nucleus of society, and finally to the progress of society. Zoya Pirzad does not encourage women to escape from home and family responsibilities in any way, on the contrary, she sees this responsibility as a part of the female identity.

Kaynakça

Aşkın, M. (2007). Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(2), 213-220.

Bilgin, N. (1999). *Kolektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Budak, A. (2017). *Roman, Kimlik, Kültür* (Kuramsal Metin İncelemeleri). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Dalbay, R. S. (2018). "Kimlik" ve "Toplumsal Kimlik" Kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *2*(31), 161-176.

Dudu Karaduman, E. ve Doğan, N. (2018). Annelik Rolü Üzerine: Kadının "Annelik" Kimliği Üzerinden Tahakküm Altına Alınması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *6*(2), 1475-1496. https://doi.org/10.19145/e-gifder.443214

Genç, H. N. (2018). Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet Algısı Olarak Kadın. *Folklor/Edebiyat*, *24*(94), 13-34. https://doi.org/10.22559/folklor.219

Kale, Ö. (2022). Anne Kimliğine Kuramsal Bir Bakış (2000-2020). *Asia Minor Studies*, *10*(1), 35-41. https://doi.org/10.17067/asm.988781

Keshani, N. (2018). Işıkları Ben Söndürürüm ve Kuşum Romanlarındaki Unsurlar ve Kadın Karakterlerin İncelenmesi. *Çağdaş İran Edebiyatında Kadın* içinde (s. 377-395). Ankara: Hece Yayınları.

Kopuz, Çetinkaya, F. (2018). İranlı Çağdaş Şair Sîmîn-i Behbehânî'nin Şiirlerinde Dert ve Kadın. *Çağdaş İran Edebiyatında Kadın* içinde (s. 155-177). Ankara: Hece Yayınları.

Özdemir, C. (2001). Kimlik ve Söylem. *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*, 107-122.

Pala, İ. (2012). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. (22. bs.), İstanbul: Kapı Yayınları.

Pirzad, Z. (1381). *Çeragha Ra Men Mamuş mi Konem*. İran: Neşr-i Merkez

Rızâyî Kadirî, H. (1398). Bazhânî-i Mefhum-i Huviyyet der Ruykerdhâ-yi Nezerî. *Rüşd-i Amûziş-i Ulûm-i İctimâ'i*, *1*(22), 12-15.

Sözen, E. (2011). Sosyal Kimlik Kavramının Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Bir İncelemesi. *Sosyoloji Konferansları*, *23*, 93-108.

Ulusoy, E. (2020). Kimlik İnşası ve Politikaya Aktarımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *57*, 325-342. https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.692965

Yıldırım, S. ve Deveci Bozkuş, Y. (2023). Zoya Pirzad'ın Yek Ruz Mande Be 'Îd-i Pak (Paskalya'ya Bir Gün Kaldı) Adlı Eserinde İran Ermenileri. *Ermeni Araştırmaları*, *73*, 89-108.

Yıldırım, S. (2018). Feriba Vefi'nin Uçup Giden Bir Kuş Romanında Kadın Kimliği. *Nüsha*, *18*(47), 45-64. https://doi.org/10.32330/nusha.470128

RIZÂ FERRUHFÂL'IN *AH İSTANBUL* ÖYKÜSÜNDE GELENEK VE MODERNİZM ÇATIŞMASI

THE CONFLICT OF TRADITION AND MODERNISM IN AH ISTANBUL *BY REZA FARROKHFAL*

Soner İŞİMTEKİN
Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü,
sonerisimtekin@yyu.edu.tr

Melek GEDİK
Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü,
melekgedik@yyu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Şubat 2025
Kabul edildiği tarih: 14 Nisan 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 11 February 2025
Date accepted: 14 April 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Rızâ Ferruhfâl; Öykü; İran Edebiyatı; Gelenek; Modernizm

Keywords
Reza Farrokhfal; Story; Iranian Literature; Tradition; Modernism

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.14

Öz

İran edebiyatında gelenekselliğin ya da modernizmin etkileri hakkında herhangi bir ayrımdan bahsetmeden önce geleneğin, Fars edebiyatında her dönem etkin bir rolünün olduğu kabul edilmelidir. İran'ın klasik edebiyat anlayışı, geleneğin ve köklü kültürün edebiyata dâhil edilmesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle, Fars edebiyatının temelini oluşturan şiirde işlenen konular, seçilen temalar ve dilsel kullanımlar bin yıllık geleneksel edebî anlayışın bir yansımasıdır. Modernist bakış açısıyla verilen eserler ise İran edebiyatının on ve on birinci yüzyılına tarihlenebilecek köklü ve kadim geçmişinin neredeyse son halkasını oluşturan zaman dilimini kapsamaktadır. Dil kullanımlarına ve konuların içeriğine bakıldığında, modern edebiyatın gerek şiir gerek düz yazı formunda on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktığı ve ilk örneklerinin bu dönemde verildiği; ancak modernizm akımı doğrultusunda, özellikle nesir türündeki örneklerin, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kaleme alındığı görülmektedir. Çağdaş İran edebiyatında modernizm akımının öykü alanındaki temsilcilerinden olduğu düşünülen Rızâ Ferruhfâl'ın 1989 yılında yazdığı Ah İstanbul öykü seçkisinde yer alan ve seçkiyle aynı adlı kurmaca öyküsünde, İran edebiyatında yaşanan modernleşme sürecinin, öykü karakterleri ile temsil edilerek sembolik ve alegorik bir anlatımla kaleme alındığı ve okurun alımlaması için İran edebiyatında gelenek ile modernite çatışmasının bu doğrultuda anlamsal betilerle kurgulandığı düşünülmektedir. Çalışmanın bütünlük arz etmesi ve okurların özellikle araştırma kısmında yer alan paradigmayı bütüncül bir yaklaşımla değerlendirebilmesi amacıyla, giriş bölümünde modernizm kavramına ve edebi modernizmin dünya ölçeğinde nasıl şekillendiği dair bilgi verilmiş, ardından İran edebiyatında modernleşme eğiliminin seyri aktarılmıştır. Sonrasında Ferruhfâl'ın öykü biçemi; söz konusu öykünün derin yapısında yer alan izlekler, öykü kişilerine atfedilen temsiliyetler ve olay örgüsüyle birlikte incelenmiştir.

Abstract

Before mentions on any distinction about the effects of traditional structure or modernism in Iranian literature, it should be accepted that tradition has an active role in Persian literature in every period. Iran's understanding of classical literature can be evaluated as the inclusion of tradition and root culture into literature. In particular, the topics covered, selected themes and linguistic uses in poetry, which forms the basis of Persian literature, are a reflection of a thousand-year-old traditional literary understanding. The works written from a modernist perspective cover a time period that can be dated to the tenth and eleventh centuries of Iranian literature, which can constitute almost the last link of its deep-rooted and ancient past. When we look at the use of language and the nature of the subjects, it is seen that modern literature, both poetry and prose, emerged in the nineteenth century and the first examples were given in this period. However, it is seen that especially the prose genre examples were written in line with the modernism movement, starting from the first quarter of the twentieth century. Reza Ferruhfâl, who is thought to be one of the representatives of the modernism movement in contemporary Iranian literature, in the field of short stories. In his fictional story of the same name, which was included in the Ah Istanbul short story collection he wrote in 1989, the modernization process in Iranian literature was written in a symbolic and allegorical narrative by representing it with story characters, and in this respect, tradition and modernity in Iranian literature were written for the reader to perceive. It is thought that the conflict was fictionalized with symbolic figures. In order for the study to be complete and for the readers to evaluate the paradigm in the research section with a holistic approach, information on the concepts of modernism and how shaped on a world scale literary modernism is given in the introduction, and then the course of the modernization trend in Iranian literature is conveyed. Afterwards, Farrokhfal's story style is analysed together with the themes in the deep structure of the story in question, the representations attributed to the story characters and the plot.

Giriş

Edebiyatta modernizmden bahsetmeden önce etimolojik bilgilere değinmeksizin *modernite* ve *modernizm* gibi terim ve kavramların alan yazındaki kullanımına dair kısa bir açıklama iyi olacaktır. Bu doğrultuda, tarihsel bir dönemin adı olan *modernite*; kaynağını *Aydınlanma Düşüncesi*'nden alan, sosyal bilimlerde hem modern çağı hem de Orta Çağ sonrası Avrupa'da oluşan belirli sosyo-kültürel normlar, tutumlar, uygulamalar ve prensipler topluluğunu ve bu prensiplere bağlı yaşam tarzını ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir. Çoğu araştırmacı tarafından günümüze ait bir dönemi kendisinden hareketle tanımlama çabasında olan, içinde yaşanılan zamanı anlamaya yönelik devinim gösteren ve geleneksel olanı şiddetle reddeden bir bilinç durumu (Bkz. Güçlü Avcıoğlu, 2015, s. 5; Çetin, 2023, s. 12; Williams, 1983, s. 207-208; Örgen, 2010, s. 18-19; Bayrak Akyıldız, 2019, s. 168) olarak kabul edilen modernite kavramı için Özay (Url1), gelenek ile irtibatının kopmadığını, aksine bu kavramın geleneği dönüştürdüğünü ve bu doğrultuda modernite ile geleneğin bir araladığının söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu durum modernizmin tanımı için de benzerlik göstermektedir.

Modernite pratik olarak kabul edilecek olursa, işin teorik yani kuramsal olan yanı da modernizmdir. Modernizmi tanımlarken akla gelen ilk tümce, modernizmi romantizmin reddi olarak gören Ezra Pound'a ait *make it new* (yeni yap) ifadesidir (Childs, 2017, s. 3; Rabaté, 2019, s. 20). Birçok eleştirmen, modernitenin ve modernleşme aşamalarının ideolojik boyutunu temsil eden ve akılcılığı, evrenselliği ve hümanist yaklaşımları benimseyen modernizm akımına dair sabit ve tek bir tanımının yapılmasının mümkün olmadığı yönünde hemfikirdir. Harvey (2019, s. 38) bu durumu, *"modernizmin, henüz bütünüyle yazılmış ve açıklanmış olmayan karmaşık tarihsel coğrafyası, modernizmin tam olarak ne olduğu konusunda yorum yapmayı bir kat daha güçleştirir"* şeklinde ifade etmektedir. Modernizm genellikle geleneğin antitezi veya reddi olarak tanımlanır ve işlevsel olarak 'modern' olmayana, yani 'geleneğe' karşı diyalektik bir muhalefete işaret eder (Adams, 2016, s. 233). Peter Childs (2017, s. 4), modernizmi geleneksel temsil biçimlerini altüst etme ve kendi zamanının yeni duyarlılıklarını ifade etme yönündeki bilinçli bir istekle hareket etme şeklinde tanımlarken, Greenberg modernizmin özünün, bir disiplinin karakteristik yöntemlerinin, onu yıkmak için değil, ama onu kendi yeterlilik alanına daha sağlam bir şekilde yerleştirmek amacıyla disiplinin kendisini eleştirmek için kullanılmasında yattığını belirtmektedir (Matar, 2017, s. 3). Irving Howe (Hillmann, Url2, s. 3) da söz konusu akımı "*zamana gönderme yapan çağdaş teriminin aksine, kendine özgü duyarlılığı ve tarzı nedeniyle eşi benzeri görülmemiş modern bir [eğilim]*" şeklinde tanımlamaktadır. Bayrak Akyıldız ise (2019, s. 168) modernizmin tanımı için 1850'li yılların

ardından temeli atılan ve yine yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemi kapsayan, geleneksel ve klasik normlardan, ifade ve temsil yöntemlerinden radikal bir kopuşla ilişkilendirilen sanatsal, kültürel ve estetik hareketler ifadelerini kullanmaktadır.

Kantarcıoğlu'nun (2007, s. 1) belirttiği gibi çağdaşlığı aşan kavram olarak modernizm ve sayesinde çeşitli disiplinlere ait bilginin sentezlendiği bilimsel perspektifler öyle kapsamlı sistemlerdir ki insan hayatı tek bir uzmanlık dalındaki bilgi birikimini öğrenmeye dahi yetemeyecek kadar kısadır. Ancak yapılan tanımlar ve yorumlardan hareketle, Jean Paul Sartre'ın (1982, s. 13) da "*hiç kuşkusuz aynı çağın sanatları birbirlerini etkileyecek ve hepsi aynı etkenlerce koşutlanacaktır*" ifadesinden, modernizmin ideolojik boyutuyla birçok disiplini olduğu gibi edebiyatı da etkilemesi ve şekillendirmesi kaçınılmaz olmuştur.

Edebi Modernizm

Birçok akımı kapsayan, eskiyi yani geleneksel olanı tümüyle değiştirmeye yönelen, içinde bulunduğu çağı ve toplumları bütüncül bir yaklaşımla görme eğilimi sergileyen modernizmin aynı zamanda her sosyal duruma uygun olduğu düşünülen çözüm önerileri sunduğu varsayılmaktadır (Bkz. Özay, Url1; Erkman-Akerson, 2010, s. 152; Kolcu, 2008, s. 324; Najafi, 2018, s. 2). Bu çözüm önerilerinin ve görüşlerin çoğu doğaldır ki kendisini edebiyatta da gösterecektir. Gümüş'ün de belirttiği üzere;

> Sözlü edebiyat yerine gözlerini Batı'da oluşmuş değerlere çevirmiş yazarlar, henüz tanımlayamadıkları bir modernleşme sürecine girdiklerini biliyorlardı elbette. Edebiyatın oynayacağı rol, üstelik onu o güne dek tanımadığı bir özgürleşmeye de götürebilirdi. Edebiyatın özgürleşmesi, bir ülkenin modernleşmesinin somut göstergelerini kendi alanında da yaratabilmesinin önünü açıyordu. Artık otoritenin yerine Batılı değerlere sahip olunacak, temel eğitim düzeni değişecek, halk eğitiminin araçları yaratılacak, yayımlanan kitaplar çoğalacak, bilgi arabanın önüne koşulacaktı (2010, s. 30).

Görsel sanatlarda, müzikte, edebiyatta ve tiyatroda, sanatın nasıl yapılması, tüketilmesi ve ne anlama gelmesi gerektiğine dair Viktorya Dönemi ölçütlerini reddeden, geleneksel değerlerden uzaklaşan, daha önce sabit ve istikrarlı kabul edilen kavram ve formlarda radikal şekilde değişimi savunan bu akımın özellikle 1910-1930 yıllarını kapsayan *yüksek modernizm* döneminde de sanat için sanat görüşünü benimseyen modernizmin öncü şahsiyetleri, şiir ve edebiyatın nasıl olabileceğini, dilde ve anlatı tekniklerinde ne yapabileceğini temelden değiştirerek yeniden tanımlamışlardır (Bayrak Akyıldız, 2019, s. 168 - 169; Najafi, 2018, s. 3; Hillmann, Url2, s. 3).

Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm adlı eserinde Kantarcıoğlu (2007, s. 1), modernizmin felsefede hümanizm, ekonomide liberalizm ve edebiyatta yeni romantisizmi içine alan çok kapsamlı ve çağdaşlığı aşan bir kavram olduğunu belirterek, gerek çağdaş bir düşünce gerekse Rönesans'tan günümüze kadar Batılı aydının ulaşmayı hedeflediği bir ideal olduğunu dile getirmekte; farklı bilimlere ait perspektiflerin oluşturdukları geniş bir sentez sayılan modernizmin amacının, bu perspektifler doğrultusunda insan hayatını çeşitli boyutlarıyla tanımlayarak evrensel bir birleşim oluşturduğunu söylemektedir. İnsan gerçeğini modernizm felsefesi içinde ifade eden çoğu edebiyatçı da pozitivizmi reddetmeden insan tecrübesinin birbirinden farklı ve çeşitli boyutlarını araştırmış ve insanın maddî değerleri yanında manevî değerlerinin zenginliğini vurgulamışlardır. Bu doğrultuda, Robert Langbaum (1957, 1970 akt. Kantarcıoğlu, 2007, s. X, 9), insanı maddî ve manevî değerlerin hem kaynağı hem de yorumcusu olarak kabul eden söz konusu edebî akımı Batı edebiyatında *radikal romantisizm* olarak adlandırmış ve modernizmi, modern gelenek şeklinde tanımlamıştır. Radikal romantizmi modernizm ile özdeş kabul eden Langbaum'a göre;

> Radikal romantisizmin veya modern gelenekçiliğin temelinde "bir reddediş ve yeni bir teklif" vardır. Eserlerinde modernizmi işleyen yazarlar, içine doğdukları kültür değerlerini edilgen bir şekilde kabullenememişlerdir. Bu yazarların hepsi, hazırda buldukları değerleri akılla ve eleştirici bir yaklaşımla, tecrübenin ve çağdaş bilincin ışığında incelemek ve onları yeniden yorumlamak gibi bir misyona talip olmuşlardır. Modernizmin benimsediği analitik ve sentetik metotlarla, yıkılan geleneğin enkazından sağlam değerleri bulup çıkarmak ve bu değerlere insanın ihtiyaçlarına göre yeniden hayat vermek, bu sanat adamlarının başlıca görevi olmuştur (1957, s. 20; 1970, s. 5).

Radikal romantisizmi bir tecrübe doktrini olarak gören Langbaum için önemli olan tercih edilen sistemin tecrübenin denetiminden geçip gerçekliğini ispatlamış olmasıdır. Bu sebeple modern roman tecrübe romanı olarak da adlandırılmaktadır. Ancak Langbaum radikal bir romantiğin, geçmişin değerlerine karşı olmayan aksine geçmişe sahip çıkan ve insan hayatından soyutlanmamış değerleri reddetmeyen bir yazar olduğunu da belirtmiş ve *geçmişin değerlerini eleştirici aklın süzgecinden geçirme disiplinini geliştirmiş olan yeni romantik* [içinse]*, yeni veya eski her değer, tecrübenin içinde yeniden yorumlanmak zorundadır"* şeklinde bir tanımlama yapmıştır (akt. Kantarcıoğlu, 2007, s. 9-10).

Bahsedildiği üzere yazarların bu ideoloji doğrultusunda yeni bir değer oluşturma tekliflerinin özellikle roman türüne yansıması belirli birtakım aşamaları beraberinde getirmiştir. Kantarcıoğlu (2007, s. 21-26), modern roman kültürünün oluşması için

gösterilen ilk aşamanın dramatik roman olduğunu söylemekte; sonrasında, natüralist roman, realist roman, psikolojik roman ve izlenimci roman türlerini modern romanın gelişim safhalarına dâhil etmektedir. Virginia Woolf, James Joyce, T.S. Eliot, Ezra Pound, Wallace Marcel Proust, Stéphane Mallarmé, Franz Kafka ve R. M. Rilke gibi isimler yirminci yüzyılda edebi modernizmin kurucuları kabul edilmektedirler (Bayrak Akyıldız, 2019, s. 168-169; Ouliaeinia, 1389, s. 84-85). İran edebiyatında modernist eserler veren yazarlardan ise çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde ayrıntılı şekilde bahsedilmiştir.

İçinde bulunduğu zamanın ihtiyaçlarına cevap verme misyonunu benimseyen ve bu doğrultuda modernizm akımından etkilenen yazarlar da yazma eylemi gerçekleştirirken kaçınılmaz şekilde modernizm akımına dair birtakım özellikleri eserlerine yansıtmışlardır. Modernizmin edebiyata yansımasında da verilen eserlerin içeriğinin ve eserlerin dilsel kullanımlarının değişimini beraberinde getirdiği görülmektedir. Söz konusu akım doğrultusunda üretilen yazılı eserlerin özelliklerine bakıldığında; geleneksel anlatım yerine daha çok alegorik anlatımı benimseyen yazar tarafından, karakterlerin mantıksal ve zamansal bir sıra izlemeyen düşüncelerine yer verildiği, bir diğeri ile bağıntısı olmayan olaylar arasında ani sıçramaların yapıldığı ve anlatı kişisinin aynı zaman dilimi içerisinde yaşadığı farklı anların, kesintili anlatıların aktarıldığı bilinç akışı tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Yazar, karakterlerin psikolojik özelliklerinin ön planda tutulduğu, derin iç gözlemlerin, bireysel yalnızlığın, bireyin toplumdan kaçma arzusunun dile getirildiği olaylar kurgulamaktadır. Eserlerde, karakterin bunalımının ve toplumla olan çatışmalarının işlenmesi ve okurun alımlaması için kurgusal çağrışımlara başvurulması; şiirsel anlatının tercih edilmesi; olay, karakter ve çevre yerine simge, imge, ritim gibi unsurların ön plana çıkarıldığı düzenlemeler yer almaktadır. İnanç kaybı ve kültürel tükenmişlik temalarının tercih edilmesi, tarih yerine efsanelere ilgi gösterilmesi, odaklayımda başkarakterin hâkim kılınması da modernizm doğrultusunda üretilen edebi eserlerin belirleyici unsurları olarak kabul edilebilir (Bkz. Bayrak Akyıldız, 2019, s. 170; Kantarcıoğlu, 2007, s. 21-25; Ecevit, 2021, s. 36-39; Najafi, 2018, s. 3; Ouliaeinia, 1389, s. 84-86).

Modernizme dair diğer bir husus da Freudyen düşüncenin modernizmin oluşumundaki derin etkisidir. Freud, Adler ve Jung gibi teorisyenlerin temsil ettiği psikanaliz olgusu birçok yazarın dikkatini zihinsel deneyimlere yöneltmiştir. Bu bağlamda Henry James ve James Joyce gibi romancılar, "*İnsanın bilinçaltı gerçeklerine ifade kazandırmaya çalışmış*" ve "*Dilin bu gerçekleri yansıtmaktaki yetersizliğinden dolayı, kendi inançlarına uygun semboller geliştirmişler ve böylece izlenimci romanı ekspresyonist, dışavurumcu sembollerle öz ve biçim bakımından zenginleştirmişlerdir.*" (Kantarcıoğlu, 2007, s. 26). Bu etki iç veya dramatik monolog ve bilinç akışı gibi yeni önemli tekniklerin ve

yöntemlerin gelişmesine katkı sağlamıştır (Nozeri, 1379, s. 136-137; Ouliaeinia, 1389, s. 85-86).

Problem Durumu

Alan yazın incelendiğinde, yirmi birinci yüzyılın çok yönlü yazar ve araştırmacılarından kabul edilen, son yıllardaki çalışmalarında edebiyat teorileri ve kültür araştırmalarına odaklanan Rızâ Ferruhfâl'ın (d. 1949) biçemine ve kaleme aldığı öyküleri üzerine Türkiye'de, Fars Dili ve Edebiyatı alanında kapsamlı bir incelemenin yapılmadığı görülmüştür. Çalışmada, yazar tarafından modern kurguyla yazılan *Ah İstanbul* öykü seçkisinde, seçkiyle aynı adlı öykü dört araştırma sorusu temelinde ele alınarak sahip olduğu düşünülen anlam katmanlarına dair bütüncül çıkarımlar yapılacaktır. Araştırma soruları çerçevesinde;

a. Eserin modernizm akımı özelliklerini haiz olup olmadığı,

b. Eserde alegorik bir anlatımın bulunup bulunmadığı,

c. Öykünün derin yapısında, gelenek ve modernite arasında bir çatışma durumunun yer alıp almadığı,

d. Yazar tarafından İran edebiyatında modernizm akımının başarıya ulaşamama gerekçelerinin verilip verilmediği durumu incelenecektir.

Çalışmada söz konusu öykü kişilerinin, İran öykücülüğünün moderniteye geçiş aşamasındaki İranlı aydın kesimi temsil ettiği, öykü kurgusunun ise modernizm akımının İran edebiyatında kapsamlı bir etki oluşturmadığı durumunu alegorik şekilde aktardığı düşünüldüğünden, temsil edilen İran'daki aydın kesime ve alegorik anlatıya dayanak olacak dönemin edebiyat seyrine dair bilgilerin yer aldığı makalenin "Fars Nesrinde Gelenekten Moderniteye Geçiş Aşamaları" ve "Fars Edebiyatında Öykü Türünün Gelişimi" bölümleri, benzerliklerin anlaşılması ve yapılacak yorumları desteklemesi adına çalışma çerçevesi dâhilinde sunulmuştur.

1. Fars Nesrinde Gelenekten Moderniteye Geçiş Aşamaları

İran edebiyat dönemleri üzerine yaptığı sınıflamada, ilk üç dönemi geleneksellikle ilişkilendiren Hillmann (1982, s. 8), dördüncü dönemi modern edebiyat olarak kabul etmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında, İran siyasi milliyetçiliğinin ifade aracı olarak gelişmeye başlayan modernist bir eğilimin ortaya çıktığını ifade eden araştırmacı, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren modernizmin ve yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra post-modernizmin etkisindeki Batı edebiyatlarından esinlenen ve geleneksel anlatım tarzlarından uzaklaşan İran edebi modernizminin, klasik İran edebiyatı karşısında devrim

niteliğinde bir gelişme aşaması olduğunu dile getirmektedir. Hillmann, gerek günlük dile yakın bir üslup kullanımı gerekse bireysel görüşleri ve somut çağdaş kaygıları yansıtan benzeri görülmemiş konu ve temaların temsili açısından modernist edebiyatı, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan bu yana İran edebiyatının baskın türü olarak tanımlamaktadır (1982, s. 8).

Hillmann'ın yapmış olduğu bu kronoloji doğrudur. Zira Batı'da yaşanan düşünsel değişimler Doğu toplumlarına eşzamanlı olarak yansımamıştır. Özellikle, modernist öykü türünde İran edebiyatında verilen örneklerin de II. Dünya Savaşı sonrasına tarihlendirilmesi bu bağlamda doğaldır. Harrison'un da (Url3) belirttiği üzere, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ve yirminci yüzyılın başlarına kadar devam eden, 'çağdaş' toplumların ve dolayısıyla günümüz dünya düzeninin şekillenmesinde derin etkisi bulunan modernizmin özellikle edebiyattaki yansımasının başlangıç ve bitiş tarihi uluslar nezdinde farklılık göstermektedir. Zira akımın farklı toplumlarda farklı zamanlarda başlayıp bitmesi ve bazı modernist yazarların yirminci yüzyılın ortalarına kadar çalışmalarını yayınlaması, modernizmin kesin sonunun belirlenmesini güçleştirmektedir.

Bu bahisle, yirminci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak İran edebiyatında öykü türünün modernite yolunda kat ettiği adımlara değinmeden önce İran'da modernite düşüncesinin ortaya çıkış gerekçelerinden bahsetmek yararlı olacaktır. Zira her tarihsel aşama, İran'da da olduğu üzere kendi gereksinimini karşılayacak yeni anlatım biçimlerine ihtiyaç duymuştur. Toplumsal ve kültürel nedenlerin etkisi ile geleneksel edebi biçimler yirminci yüzyıla yaklaştığında etkisini kaybetmiş ve özellikle öykü alanında modernist örnekler kaleme alınmıştır. Bu değişimin temel sebebi İran'ın on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, içinde bulunduğu çağa ayak uyduramaması ve sosyal açıdan ilerleme kaydedememesidir. Ülkenin bu durumdan kurtulabilmesi için Batı'nın başta teknolojik gelişimi ile gerek kurumlarının gerek eğitim sisteminin model alınması gerektiğine inanan Emir Kebir gibi devlet adamlarının başlattığı birtakım ıslahatlar, ilerleyen dönemlerde İranlı aydınların ve edebiyatçıların fikri anlamda köklü değişimler geçirmesine aracılık etmiştir. Matbaanın kurulması, yeni eğitim kurumlarının tesis edilmesi ve İranlı gençlerin eğitim için Avrupa'ya gönderilmesi yaşanacak değişimlerin temeli olarak kabul edilebilir. Batı'ya gönderilen öğrenciler ve eş zamanlı olarak İran'da yaşanan siyasal baskılar neticesinde İstanbul'a ve Avrupa'nın farklı ülkelerine göç eden aydınlar ve edebiyatçılar İran'ın modernleşmesi adına düşünsel bir gayrete girişmişlerdir (Kırlangıç, 2014, s. 10-11).

Yirminci yüzyılın başlarında bu bilinçle üretilen özellikle nesir türündeki eserlerde biçim, dil ve temalarda hissedilir değişiklikler meydana gelmiştir. Artık genel geçer şeyler söylemenin, geleneksel edebiyatın konularını dile getirmenin önemsiz olduğuna inanan

İranlı yazarlar da toplumda birey olarak yaşayan insanın hayatını konu edinmeye başlamışlardır. Edebiyatta yaşanan bu dönüşümler, Fars romanının ortaya çıkışına uygun ortamı oluştururken, bir süre sonra kaleme alınacak ilk modern öyküler için gerekli hazırlık aşamalarını sağlamıştır (Âbidînî, 2002a, s. 6-7; Hillmann, 1987, s. 71-72). Kurtuluşun Batılılaşmakta olduğuna kanaat getiren aydınlardan bazıları Batı'nın tekniğini alıp hayat tarzını dışarıda tutmak gerektiğine, bazıları ise yaşam tarzı olarak da Batılılaşmanın şart olduğunu ve İran'da yeni bir dönemin başlaması gerektiğini söylemiş (Kırlangıç, 2014, s. 11) ve benimsedikleri yeni sorumluluklarını ifade etmek için edebiyatta yeni edebi biçimlerin kullanılmasına, yeni konularla karakterlerin oluşturulmasına meyletmişlerdir. Zamanın gereğini sade anlatımda ve vatanla ilgili sorunları ortaya koymada gören aydınlar, agresif bir üslupla eski edebi geleneği şiddetle eleştirmişlerdir (Âbidînî, 2002a, s. 3). Batı uygarlığına duyulan hayranlık ve onun her türlü görünümünün eleştirilmeksizin kabul edilmesi İran'ın kültürel mirasının aşağılanmasının bir tür modernite olarak görülmesine de sebep olmuştur. Avrupa'da dahi Baudelaire gibi yazarlar (Levenson, 2011, s. 108) geleneğin ve modernitenin birbirini besleyen unsurlar olduğundan bahsetmiş ve şimdiki zamanın haklarını savunurken klasik geçmişin itibarını korumuşlarsa da maalesef İranlı aydınların çoğu Avrupa'da ortaya çıkan kültürel ve felsefi konular hakkında detaylı bilgiye sahip olmaksızın, yüzeysel bilgilerle "Yeni edebi biçimlerini denemeye, 'Batılı fikirleri ve edebi türleri [kendi] yerli düşünce ve ifade biçimleriyle değiştirmeye" istekli olduklarını göstermişlerdir (Najafi, 2018, s. 7). Fransız ve Rus edebiyatı yoluyla yeni edebi akımlarla tanışan İranlı aydınlar, yeni izleklerle roman, öykü ve piyes türlerinde geleneksel edebiyatla temelden farklı bir edebiyat ortaya çıkarmış, modernitenin gereği olduğunu düşündükleri fikirler ile sadece İran'ın geri kalmışlığını değil geleneksel değerleri de şiddetle eleştirmişlerdir. Âhundzâde, Mirzâ Âkâ Han ve Merâgâî, âşıkane ve lirik temaları siyaset ve vatanla ilgili konularla değiştirince ahlâkî çöküşün önlenebileceğini ve ülkenin durumunun düzelebileceğini iddia etmiş; hatta Tâlibof, yazı ve alfabenin Doğulu toplumların ilerlemesinin veya çağdaş uygarlıktan geri kalmasının başlıca sebeplerinden olduğunu, Mirzâ Âkâ Han ise geleneksel edebiyatın milletin ahlâkını bozduğunu ileri sürmüştür (bkz. Âbidînî, 2002a, s. 4, 7-8, 10). Ancak 1905-1907 yılları arasında gerçekleşen İran Meşrutiyet Devrimi'nin kalıcılığı için mücadele edilen zaman diliminde I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ülkedeki sosyal, siyasal ve ekonomik krizin derinleşmesi neticesinde, modernleşmenin yalnızca 'ulus devlet' çerçevesinde gerçekleşebileceğine ve İran'ın kurtuluşunun eski, yozlaşmış bürokratik sistemin yerini alabilecek güçlü bir devletin kurulmasıyla, zamanın varlığına ve tarihî geçmişine vakıf tek bir ulusun ortaya çıkmasıyla mümkün olacağı görüşünde birleşen İranlı modernist aydınlar bu kez amaçlarını gerçekleştirmek için kültürel ve geleneksel anlayışı araç olarak kullanma yoluna gitmiş ve

Kolcu'nun da (2008, s. 325) modernizmin gözlemsel özelliklerine dair belirttiği üzere; "millî kimliğin ve kültürün söylemi" gibi kavramlar etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Fars edebiyatında ilk toplumsal roman örnekleri 1920'li yıllarda verilmişse de beklenen etkinin oluşmadığını gören yazarlar bu kez bir süre sonra eserlerinde umutsuz romantizmi ve natüralizmi yansıtmaya meylederek ilk toplumsal romanları kaleme almışlardır. Orta sınıfın alt kesimlerinin, yoksulların psikolojisini bir dereceye kadar yansıtan yazarlar, tarihî efsaneler uydurmak yerine kentteki sıradan insanların hayatını işleyerek toplumsal romanda modernleşmeyi, değerlerin ve demokratik olmayan geleneksel yapıların eleştirilmesi şeklinde okura sunmuşlardır (Âbidînî, 2002a, s. 50-51).

2. Fars Edebiyatında Öykü Türünün Gelişimi

Fars edebiyatında kısa öykü ilk toplumsal romanlardan birkaç sene önce ortaya çıkmış, kısa süre içinde de konusu ve teknik yenilikleri bakımından tarihî ve toplumsal roman türlerini geride bırakmıştır. Öykü türünün modernite düşüncesinin bir ürünü olduğu söylemek yanlış olmayacaktır. İran'da romanların tutunamayışının ve okurun kısa öyküye ilgi göstermesinin başlıca nedeni roman yazarlarının kabul edilebilir karakterler ve kurgular oluşturamamış olmasıdır. Ancak daha sonra Bozorg Alevî, Sadık Çûbek, Gulâm Hüseyin Sa'edi, Samed Behrengi, Celâl Al-Ahmed ve Simin Dâneşver gibi yazarların eser temalarında, anlatım tarzlarında ve karakterizasyonlarında bir değişim ve kırılma meydana gelmiştir. Özellikle Cemalzâde, Hidâyet ve Alevî gibi yazarlar, öykü yazım tekniklerine ve toplumsal ilişkilere yeni bir bakış açısı kazandırarak öyküleriyle geniş halk kitlelerinin sesi olmuşlardır (Najafi, 2018, s. 2; Hillmann, Url2, s. 4).

İlk toplumsal romanların, gündelik hayatı işleme bakımından tarihî romana oranla daha ileri bir adım atmış olması gibi kısa öyküler de tarihî romanlardaki abartılı büyüklenme ve ilk toplumsal romanlardaki aşırı duygusallık yerine, bireysel ve toplumsal yetersizlikleri sade dil kullanımı ile ölçülü ve eleştirel şekilde dile getirmiştir. Milani'ye göre bu, sıradan insanların dilinin edebiyat sahnesine girmesine izin verilmiştir (Milani, 2003, s. 148 akt. Najafi, 2018, s. 5). Muhammed Ali Cemâlzade'nin *Yekî Bûd Yekî Nebûd* adlı eserinde yer alan ilk modern öykü örnekleri, geçmişin yetersiz edebiyat izleklerine alternatif şekilde, zamanın toplumsal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap mahiyetinde kaleme alınmışlardır (Âbidînî, 2002a, s. 55-56; Yazdi, 2019, s. 26-27). Cemâlzade bir taraftan Avrupaî modernliği yaymaya çalışıp bağnazlığa, geleneğe inatla karşı çıkarken diğer taraftan gelenekselliğe dönmek gerektiğini de dile getirmiştir. Modernist aydınları eleştirip geleneklerin, taassupların koruyucusu olarak gördüğü sıradan halkı övmüştür (Âbidînî, 2002a, s. 119-122; Hillmann, 1987, s. 72). Cemâlzade'nin birbiriyle çelişen görüşleri, aslında Avrupaî akımları derinlemesine incelemeden hayranlık duyan, görüşleri temelsiz

olan ve bahsedildiği üzere geleneksel üslubu şiddetle eleştiren yazarlara karşıdır. Bu durumu kült eseri *Farsi Şeker Est*'te alegorik bir anlatımla kurguladığı söylenebilir. Şunu da belirtmek gerekmektedir; Yazdi'nin de (2019, s. 26) üzerine hemfikir olunan görüşleri doğrultusunda, "*Cemâlzâde, Farsça düzyazıyı görkemli nesir üslubundan ve geleneksel Fars yazarlarının seçkinci ve ezoterik konularından başarılı ve sistematik bir şekilde kurtaran, yazılarında sıradan kitleleri ve onların endişelerini ele alan ve kurguda sade bir dil kullanımını savunan ve bunların "sosyal gerçekçiliğin" unsurları olduğu söylenen ilk İranlı yazardır."* Ardından Hidâyet ve sonrasında Alevî ise Freud'un psikanalizi hakkında öğrendiklerini kısa öykü kalıbına dökmüşlerdir. Özellikle Sâdık Hidâyet, İranlıların dünyadaki konumunu irdeleyerek, gelenek ve modernite arasında sıkışıp kalan insanların varlığını tanımaya çalışmıştır. Bu yazarlar öykülerinde, dinî kısıtlamaları eleştirdikleri gibi Rızâ Şah'ın otokratik yönetim sisteminin sosyal adaletsizliğini ve edebi dogmatizmi de hedef almışlardır (Dehdarian, 2014, s. 238 akt. Najafi, 2018, s. 6). Bozorg Alevî'ye göre "*1930 ile 1936 arasındaki yıllar, modern Fars edebiyatının, özellikle öykü türünün gelişimi açısından son derece verimli, hatta devrim niteliğinde, en zengin dönemlerden biri olarak*" kabul edilmelidir (Dehdarian, 2014, s. 232 akt. Najafi, 2018, s. 6).

Modern öyküde benimsenen yeni edebî eğilimler arasında ideolojik ve sürrealist edebiyatın adını anmak mümkündür. İran'da 1940'lı yıllarda Rızâ Şah'ın devrilmesi ve ülkenin siyasal ve kültürel atmosferinin rahatlaması ile İran'a sürrealizmle ilgili ilk bilgiler ulaşır (Âbidînî, 2002b, s. 213). 1941 yılında İran gazetesinde yayımlanan *Bûf-i Kûr* eseri ile Hîdâyet bu akımın da öncüsü kabul edilmektedir. Öyküde, biçim ve dilin bilincine ulaşma için ön hazırlık ve yol gösterici bir kılavuz mahiyetinde kabul edilen Hidâyet'in *Zinde be-Gûr*, *Se Katre Hûn* ve *Bûf-i Kûr* üçlemesi kendilerinden sonra Fars edebiyatında yazılmış tüm modernist anlatı eserlerin kaynağı olarak kabul edilebilir. Zira hikâyelerin konu ve temalarındaki köklü değişikliklerin yanı sıra modernist unsurlar da anlatım biçimlerinde kendini göstermiştir. Öykü kahramanları sadece saray mensupları ya da seçkinler değil, sıradan insanlar olmuş ve hikâyeler günlük dille aktarılmıştır. Sadık Hidâyet'in kısa öykü ve romanlarında tüm bu modernist unsurlar görülebilir (Najafi, 2018, s. 4; Hillmann, 1987, s. 71). İran'da yirminci yüzyılın ilk yarısını takip eden yıllarda eser veren modernist yazarların dahi hala *Bûf-i Kûr*'un etkisinde kaldıkları açıkça görülmektedir (Âbidînî, 2002b, s. 213; Najafi, 2018, s. 3). Hidayet'in eserlerinin, Fars edebiyatının modernleşme sürecinde karşılaşılan dilsel ve teknik gecikmeleri hızla telafi eden kılavuzlar olduğu söylenebilir.

Horus-i Cengî dergisi yazarları da sürrealizm (gerçeküstücü) eğilimlerden etkilenerek, sanatın takındığı her türlü toplumsal tavrı reddedip yazmanın her şeyden öte yazarın kendi içsel eğilimlerini yatıştırmak için olduğunu, başka bir amaçla yazılmaması gerektiğini

savunurlar. Yayımladıkları bir bildiri ile edebiyatta yeniliği öncelerler. Hûşeng İrânî ve Gulâm Huseyn Garîb gibi bu akımın yazarları teorik makaleler kaleme almaya başlar; ancak gelenekselliği bertaraf etme, özellikle öyküde yeni bir dil ve forma ulaşma yolunda pek de başarılı olamazlar. Sadık Hidâyet'in *Bûf-i Kûr* adlı eserinin etkisiyle yazılan eserler, sürrealist olmaktan öte romantik temellerde kaleme alınır. Toplumsal belgeleri yerli yerine oturtmak amacında olan toplumcu yazarların aksine, modernist yazarların şiirsel ve manevi bir özbilinçle, gerçeküstüne ve zihni, melankolik kurgular oluşturmaya ilgileri olduğu görülür (Âbidînî, 2002b, s. 213). Akımı savunan yazarlar kendilerini Hidâyet'in devamı olarak görürler; ancak İranlı gerçeküstücü yazarların bu konudaki istikrarı uzun sürmez ve kısa zaman sonra *Horus-i Cengî* dergisi kapanır. Celâlî Âl-Ahmed'in deyimiyle gerçeküstücü yazarlar, kendi ardı sıra bir dizi *Bûf-i Kûr* edebiyatı meydana getiren *Bûf-i Kûr*'dan etkilendikleri gibi genç yazarların çoğu da Cemâlzâde ve Alevî'den etkilenirler; ancak bazı istisnalar hariç çoğu geleneksel modellerin birer taklitçisi olmaktan öteye gidemezler (Âbidînî, 2002b, s. 144). Alevî, dönemin taklitçi genç edebiyatçılarını, yerleşik ve kabul görmüş üsluptan farklı, modern ifade biçimlerine doğru el yordamıyla yol almak zorunda kalan "*yumurtadan yeni çıkmış civcivler*"e benzetmektedir.

Yirminci yüzyılın başlarında modern bir toplum ve modernist edebi ifade teknikleri için mücadele etme girişiminde bulunan öykü yazarları hükümet tarafından yürütülen otokrasiyi de modernleşmenin baskısını da eşit derecede eleştirmişlerdir (Najafi, 2018, s. 7). Zira İkinci Dünya Savaşı sonrasında modernleşme düşüncesinin Batılı toplumlar tarafından ideoloji, tarih, toplum ve kültür üstü bir kavram ve program olarak İran'ın da içinde yer aldığı Batı haricindeki toplumların önüne bir ütopya olarak konmasıyla (Altun, 2005, s. 9) modernleşmenin Batılılaşmak olmaması gerektiğinin farkına varan İranlı yazarlar, 1950 ve 1960 yıllar arasında siyasal içerikli eserlerinde ve ihtilal sonrası yenilgi edebiyatında amaçlarına ulaşmada başarısız olduklarını hissederek yenilgi karşısındaki isyanlarını ifade etmek adına yeni bir edebi form bulmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda Avrupa'dan yaklaşık birkaç on dilimlik yıl sonrasında yani 1960'larda tekil modernist akım İran'da gelişmeye başlamıştır.

Öykücülüğün estetik olanaklarını artıran biçem çeşitliliğini de beraberinde getiren bu dönemin yazarları, modern olma yolunda adımlar atarken ve biçem alanında denemeler yaparken, kent hayatının kargaşasını yapı bakımından kendine özgü bir biçem ile yansıtmışlardır. 1960'lı yıllarda İran öykü yazarlarının göstermiş olduğu bu gelişim, yeni yenilikçi yazarlar kuşağının kendilerine has bir üsluba ulaşmalarına da olanak vermiştir. Söz konusu yenilikçi genç kuşak, öyküde yeni bir yapı ve hayata yeni bir bakış açısıyla bakmak adına eserlerini, İran öykücülüğünde geleneksel yazım biçimlerinden kaçmak için

ortaya koydukları bir çeşit içsel devinim ile kaleme almışlardır (Âbidînî, 2002b, s. 213-214). Toplumsal bağlılık 1960'lı yıllarda İranlı yazarlar için bilinçli bir edebi hassasiyet haline gelmiştir. Hillmann'ın (1982, s. 8) da belirttiği üzere, aslında çoğu modernist yazar, temelde aynı amaçlar için aynı edebi biçimleri ve ifade tarzlarını savunan, elitist ve bağlantısız olarak algılanan gelenekçi muhalefetle, düşmanca ve baskıcı olarak algılanan bir siyasi iktidar yapısıyla ve halkla karşı karşıya gelen bir grup entelektüel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hareket aslında Temmuz 1946'da Tahran'da düzenlenen Birinci İranlı Yazarlar Kongresi'nden beri bilinçli bir harekettir. Hillmann, söz konusu kongrede özellikle İranlı aydınların düşünce yapısının moderniteye bağlı olarak son elli yıldaki gelişiminin geçen beş yüz yıldan hatta beş bin yıldan daha fazla olduğu dile getirilmiştir (Alevî, 1984, s. 13).

Fransız yeni roman hareketine benzeyen edebi bir görüşü benimsemelerine ve bazı eleştirmenlerce modernleşmiş ülke edebiyatlarının taklidi sayılabilecek eserler kaleme aldıkları belirtilse de, hayata aynı perspektiften bakan ve yeni öykü tekniklerine ilgi gösteren Rızâ Ferruhfâl, Ebu'l-Hasan Necefî, Muhammed Hukûkî ve Hûşeng Gulşîrî gibi yazarların kurmuş olduğu ve birinci sayısı 1965 yılında yayımlanan *Cong-i İsfahân Dergisi,* merkezine öykü yazım tekniğinin önemini koyarak özgünlük gücü ve bakış açısındaki yenilikleri sebebiyle çağdaş İran anlatı edebiyatında ilerlemeye katkı sunmuştur. Basit anlatım tekniklerinden imtina eden bu derginin yazarlarına göre, okur gerçeklere ulaşmak için gerçek dünyada nasıl davranıyorsa hikâyede de öyle hareket etmelidir. Rızâ Ferruhfâl'ın onlardan birisi olduğu yazarların çoğu insan doğasının olağan dışı ve bilinmeyen yönlerine, çevre seçimine, öyküyü geliştirme gibi meselelere eğilmişler ve özellikle yazının estetik yönüne olan arzuyu 60'lı ve 70'li yılların kısa öykülerine muhteşem bir şekilde yansıtmışlardır (Âbidînî, 2002b, s. 214-217; Ouliaeinia, 1389, s. 84). Bu dönemde kaleme alınan öykülerin dili ve üslubu ile ilgili Ouliaeinia'nın tespitleri edebiyatta yaşanan dönüşümün genel hatlarını çizmektedir:

> Özellikle altmışlı ve yetmişli yıllarda anlatı dili daha önemli hale gelmiştir. Önceki döneme göre dili bir araç değil amaç olarak gören yazarlar bu dönem çoğunluktadır. Modernist edebiyatta artık dil hikâyenin ana unsurudur. Büyülü gerçekçilikten Kafka, Borges, Rolfo'nun temsilcileri olduğu gerçeküstücülüğe ya da Faulkner ve Virginia Woolf'un eserleri gibi zihinsel-psikolojik anlatılara sahip öykülerdeki biçim çeşitliliği ise bu yirmi yılın öykülerinde dikkat çekici bir diğer unsurudur (1389, s. 87-91).

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra modernist öyküde yaşanan bu olumlu dönüşümlere rağmen, iki unsur modernite düşüncesinin seyrini olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu iki unsur sansür faaliyetleri ve milliyetçi duyguların artmasıdır. 1953-1978 arası Muhammed Rızâ Pehlevi döneminde ve sonrasında, 1979'da başlayan

Humeyni döneminde ülkede yaşanan sansür faaliyetlerinin modernist eğilimin önünde bir engel olduğu ve modernist öykünün toplumsal etkisini azalttığı söylenebilir. Ancak milliyetçi düşüncelerin modernite düşüncesine ket vurmasının bir tercih olduğu düşünülmektedir. Zira Modernleşmenin kaçınılmazlığını ve çoğu zaman arzu edilirliğini kabul etseler bile yaşadıkları duygu kompleksi yazarların modernist görüşlerinde köksüzlük duygusu hissetmelerine neden olmuştur. Milliyetçi fikirler Musaddık sonrası, Humeyni öncesi dönemde çoğu modernist yazarın ideolojilerinin doğal ve önemli bir parçası olduğundan, modernist görüşlerini eserlerinde doğrudan ifade etmekte tereddüt yaşamışlardır. Modernist İranlı yazarlar ve Pehlevi hükümeti, aslında Batılılaşmadan modernleşme ve İran siyasi milliyetçiliği gibi temel bir ideolojiyi paylaşmışlardır. İslam öncesi İran kültürünün ve geleneğinin önemi, Modernist yazarların Pehlevi hükümeti ile paylaştıkları ortak görüşler olmuştur. Hem bu yazarlar hem de Pehlevi hükümeti, İran ve İranlıların bu süreçte İran kimliğini kaybetmeden Batıdan, onun fikirlerinden, teknolojilerinden ve ürünlerinden en iyi şekilde yararlanmaları gerektiğini ilan etmişlerdir (Hillmann, 1982, s. 16-17, 19). Bahsedildiği üzere her ulusun edebiyatı, edebiyata egemen olan dönemsel akımların kendi gerçekliklerine göre yorumlanması ve değişimi olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda özellikle ikinci nesil modernist İranlı yazarların endişesi ve eleştirisi dil, kültür ve geleneksel yapıdan kopmak bir yana dursun Batı medeniyetinin getirdiği ve İran'ın kültürel yozlaşmasına sebebiyet verdiği düşünülen değerlerine karşı olmuştur. İlk grup yazarlar geleneği şiddetle eleştirirken yaşadığı toplumu ve toplumun bağlı olduğu değer ögelerinin İslam'dan beslendiğini bilen ikinci kuşak yazarlarının modernist bakış açısıyla bizzat Batı modernizminin kültürel yıkıma sebebiyet vermesini eserlerinde dile getirmiş olmaları aslında modernist düşüncenin bir yansıması olarak yorumlanabilir.

3. *Ah İstanbul* Öyküsünde Geleneğin ve Modernizmin Temsilleri

Ah İstanbul yüzey yapıda, okurun alımlaması için siyasal ve toplumsal göndermelerin yer aldığı bir metin olarak değerlendirilebilir. Öykü, kültür devriminin yaşandığı, üniversitelerin kapatıldığı ve devrim coşkusunun azaldığı yıllarda geçmekte ve 1980'lerdeki kültürel durağanlığın hüzünlü bir tablosunu çizmektedir. Bu doğrultuda genç neslin ideallerinin kaybolması, refah düzeyinin düşmesine ve kitapçılara gelen müşterilerin azalmasına yol açmıştır. Ferruhfâl'ın, anlatısını o yıllarda yaşanan kültürel duraklamaya bir gönderme olarak kurguladığı yorumu yapılabilir. Öykü kişisi kadının bir piyasa romanını tercüme etmesinin, devrim sonrası yaşanan yıllardaki kültürel ve estetik düşüşün bir başka ifadesi olduğu da söylenebilir. Gençliğinin son yıllarını geçirmekte olan ve orta yaşın eşiğindeki öykü başkişisi genç editör imgesiyle Ferruhfâl, üstü kapalı olarak idealist

bir çağın sonuna gelindiğini ve kültürel yozlaşmanın başladığı bir çağa girildiğini ima ediyor olabilir; hatta bu yorum doğrultusunda öykünün Marksist yönü olduğu çıkarılabilir. Çünkü modernist yazarın eserine yansıttığı unsurlardan biri Marksist söylemdir. Ferruhfâl, da verdiği bir röportajında (Golâmî, Url4, s. 5); Gilles Deleuze'den, Marksist söylemden ve Mihail Bahktin'in yapısalcılığından etkilendiğini dile getirmiştir. Yenilikçi edebiyat eleştirmenleri; Marksist ideolojiye hizmet etmeyen ve toplumsal gerçekliği yansıtmayan eserin estetik açıdan kusurlu olacağını dile getirmektedirler. Bu söylem tipi, Moran'ın (1991, s. 90-91) ifade ettiği üzere toplumsal yapının eleştirisinden hareketle ideal toplum düzenine gönderimde bulunan bir söylem çeşididir ve edebi eserlerin gizil veya açık ideolojik içeriğini deşifre etme girişimi olarak tanımlanabilir. Söz konusu girişim, toplumdaki insan yaşamına ilişkin esas varsayımların temelini oluşturan ve bu varsayımlara bağlı olduğu söylenen bir dizi sınıfın toplumsal yapıdaki durumunu ortaya çıkarma çabasıdır (Lunn, 1982, s. 18). Ferruhfâl'ın öykü başkişisinin monolog şeklinde ve yayınevi çalışanı Fazlı ile kurduğu diyalogda yer verdiği aşağıdaki tümceler ile toplumsal yapıya getirdiği bu eleştiri, öykünün Marksist söylem yönü olarak kabul edilebilir:

> Yerimden kalktım ve pencerenin kenarına gittim. Caddenin diğer tarafında, tam karşımda bulunan duvarının üzerinde, koyu renkler ile acemice boyanmış bir resim yer almaktaydı. Yapılan bu sloganda, düşmana her yönden saldırırken, hepimizin tek bir yürek, tek bir vücut gibi hareket etmemiz gerektiği tasvir edilmişti. Her ne zaman bakışlarım bu slogana takılsa, içimde bir güvensizlik hissediyordum (Ferruhfâl, 1368, s. 152).
>
> … Fazlı kitapçının tüm ışıklarını yakmıştı. Eli ile mağazanın vitrinini gösterip "şu vahşi doğaya bak hele" dedi ve tezgâha bir avuç kuru üzüm döktü. "Akşamın ilk vakitleri bizim satışlarımızın da başlangıcı olurdu" deyip arka odadan bir bardak sıcak tavşankanı çay getirdi. …"Eskiden mağazanın kepenklerini akşamın ilk vakitlerinde indirirdik. Şimdiyse bir saat sonra bu caddelerde insan korkuya kapılıyor" dedi. … "Yani sen korkmuyor musun? Hadi ben korkuyorum, evin içinde de başsız tavuk gibi tünüyorum. Peki, akşam bir yere gitmen gerektiğinde ki hiçbir yere gitmesen bile, insanın açık olduğunu bildiği bir yer olmalı. Böylece evdeyken insan kendini sakin ve huzurlu hisseder, işte ben böyle biriyim (Ferruhfâl, 1368, s. 153).

Genç editörde ortaya çıkan güvensizlik duygusu ve slogana dair yapılan bu yorum, eleştirmenlerin İran'da yaşanan savaş yıllarının umutsuzluğu, özellikle entelektüel kesim üzerindeki etkisine dair söylemleri ile de örtüşür niteliktedir. Toplumsal katkı açısından değerlendirildiğinde dahi öykünün modernist bakış açısıyla kaleme alındığı söylenebilir;

ancak öykünün derin yapısında alegorik bir anlatımla kurgulanan farklı anlamsal katmanları da olduğu düşünülmektedir.

Bahsedildiği üzere, 1949'da doğan ve edebiyat kariyerine yirmili yaşlarının sonlarında, döneminin en saygın edebiyat dergilerinden biri olan *Cong-i İsfahan*'da 1970'lerin sonunda öyküler yayımlayarak başlayan ve çeşitli yayınevlerinde editör olarak uzun seneler görev alan Rızâ Ferruhfâl da bizzat edebiyatla tanıştığı yılların ve öykü yazmaya başlamasının, kendi yorumuyla "*modernizm virüsünün diğer adı olan bir nevi tecrit duygusu sonucunda*" olduğunu dile getirmektedir. Mîr Âbidînî (1377, s. 1068), Ferruhfâl'ın özellikle söz konusu öykü seçkisindeki biçemine dair yaptığı yorumda; ilk eserleri modernizmin başlangıcında James Joyce'unkilere benzeyen, sonraki eserleri ise Mikhail Bahktin'inki gibi postmodern anlatılara sahip çalışmaların yazarları Şehriyâr Mendenipûr ve Ebû Turâb Husrevî'nin aksine, Ferruhfâl'ın *Ah İstanbul* öykü seçkisinde modern kurguyla ilgilenmediğini, öykülerinin aynı formatta, entelektüellerin hayatına ve sorunlarına yeni bir bakış açısı getirdiğini, öykülerinde küçük çalışmaların ve durumların, görüntülerin ve karakterlerin küçük değişikliklerle tekrar ettiğini belirtmektedir. Ancak Ferruhfâl'ın *Ah İstanbul* öyküsünde de Mendenipûr'un *Mah-i Nimrûz* eserinde olduğu gibi (bkz. Esmaeilpour, 2021, s. 66-67) karakterlerin sembolize edilerek bazı sosyal durumları, toplumsal kesimleri temsil ettikleri iddia edilmektedir.

a) *Ah İstanbul* Öyküsünde Modernizm Akımının Özellikleri

Ferruhfâl'ın biçemi hakkında yapılan yorumun aksine, yazarın özellikle *Ah İstanbul* seçkisiyle aynı adlı öyküsünde, modernist edebiyat tekniklerini uyguladığı görülmektedir. Çalışmanın birinci problem durumu, söz konusu öykünün modernizm akımı özelliklerine sahip olup olmadığıdır. Bu kısımda verilen örnekler ve yorumlar eserin modernizm akımı doğrultusunda yazıldığını göstermektedir. İlk olarak, yazarın söz konusu öyküde; öykü başkişisi genç editörün düşünme eylemini iç diyalog olarak kahraman bakış açısıyla ve serbest çağrışım yöntemi ile duyumlar ve imgeler eşliğinde bir düşünceden diğerine gelişigüzel atlayarak aktardığı aşağıdaki tümceler, modernist edebiyat unsurlarından bilinç akışı tekniğine örnek teşkil etmektedir:

> Acaba ben daha çok bu hikâyenin maceralarının geçtiği mekâna âşık olmamış mıydım? Acaba bu meftunluk sebebiyle kendimi ayağa düşmüş bir casusluk hikâyesine kaptırmamış mıydım? Hatta en kötü edebiyat eserlerinde bile edebiyatın kendisi kadar eski bir istiare ya da metafor bulunabileceğini hatırladım. Uyumak için ışığı söndürdüm; ancak gözüme uyku girmiyordu. Yarı uyur yarı uyanık bir halde, bir limanı seyrettiğimi gördüm. Gece vaktiydi, denizin kenarında limanın ışıklarının sudaki aydınlığı

> ile elimde olmaksızın, hiçbir alınyazısının kesinliğinin olmadığı geldi dilime. Kendimi [birden] yayınevindeki ofisimde, çalışma masamın arkasında oturmuş halde gördüm; o kadın ile bir cümle üzerinde çalışıyorduk. Onu bir türlü cevaplandıramıyordum; daha kötüsü ise doğru ve açık bir cümle yazmak hakkındaki gerekli olan tüm kuralları bildiğimi de hissediyordum. Ne kadar gereksiz, ne kadar beyhude! Kadın sandalyeden kalkmış, alaycı bir şekilde bana bakıyordu. Gözleri sanki renksizdi… (Ferruhfâl, 1368, s. 154).

Modernizmin başat unsurlarından bireyin toplum içindeki yalnızlığı ve bireyin toplumdan uzaklaşma isteği gibi alt izlekler de *Ah İstanbul* öyküsünde kullanılmıştır. Kolcu'nun (2008, s. 152) belirttiği üzere toplumsal yabancılaşma modernizme ait bir hastalıktır. Genç ve bekâr editörün yalnızlığına ve yabancılaşma duygusuna yer verilmesi modernizmin akımının öyküdeki diğer bir görünümüdür. Yazarın diğer öykülerinde olduğu gibi bu öykü kişileri de yalnızdır. Kafka, Faulkner, Beckett, Joyce, Miller gibi temsilcileri olan *Yenilikçi Edebiyat*'a göre de insan doğuştan yalnızdır, toplum dışı ve tek başınadır, diğer insanlarla ilişki kurmaz (Moran, 1991, s. 91). Genç editörün hissettiği yalnızlık duygusu modernizmin bu yönünü destekler niteliktedir.

Eserin modernizm akımının etkisiyle yazıldığını düşündüren bir diğer unsur da kent imgesidir. Bir yazarı, roman [veya öykü] ortamında pragmatik doktrinin uygulayıcısı olarak gören ve ondan hümanizmin sentezci tavrını beklediğini söyleyen Muller'a göre (akt. Kantarcıoğlu, 2007, s. 12-13), modern bir romancı, romanın konusu olan insan gerçeğine ideolojik perspektiflerden bakabilen, onların bağıntılı gerçekliğini görebilen ve onları hümanizmin sentezleyici yaklaşımıyla bir araya getirebilen kişidir. Paralel şekilde, Charles Baudelaire de sanatçıyı kent hayatının günlük konuları üzerine yoğunlaşabilen, bunların gelip geçici özelliklerini anlayabilen; ancak yine de bu kısa anın içinden, sonsuzluğa ilişkin taşıdığı tüm işaretleri çıkarıp alabilen biri olarak tanımlamaktadır. Buna göre başarılı modernist sanatçı günümüzün anlık, gelip geçici güzellik biçimlerinden evrensel ve ebedi olanı bulup çıkarabilen kişidir (Harvey, 2019, s. 34). Akımın öncü şahsiyetlerinden sayılan Theodor W. Adorno (Örgen, 2010, s. 18-19) geleneğin, bir bilinç olmadığını, akılcılıkla çelişki içerisinde ve önceden konulmuş toplumsal bağlayıcılıklar olduğunu belirtmekte, bu bağlamda kent soylu toplumla gelenek olgusunun hiçbir şekilde bağdaşmayacağını dile getirmektedir. Bu doğrultuda 1948 sonrası modernizm büyük ölçüde kentsel bir olgu ve kentlerin sanatı olarak kabul edilmiş; doğal meskenini de kentlerde bulmuştur (Harvey, 2019, s. 39). Aşağıdaki tümceler de modernizm akımı dâhilinde yazıldığı düşünülen *Ah İstanbul* öyküsünün kırsal yaşamdan ziyade kentli bireyin veya alegorik anlatımla kent soylu yazarların ve bizzat edebiyatın karşılaştığı sorunları konu edinen bir anlatı olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

> Başımı sosyoloji metninden kaldırdığımda artık akşam olmak üzereydi. Ofisten dışarı çıktım. Fazlı'ya uğrama havasında değildim; içimden eve gitmek de gelmiyordu. Sokağın kenarındaki kurumuş ve balçıklaşmış bir su akarının üzerinden atladım ve asfaltın üzerine bastım. Geri dönüp baktığımda, Fazlı'yı şehrin ortasındaki bir kitapçıda değil de, sanki karanlık ve büyük bir çölün kenarında, sadece tek ampulü yanan küçük bir dükkânda yalnız bırakmıştım. … Gökyüzünde günbatımının ölgün kırmızı ışığı görünüyordu; ancak kaldırımlar, kurumuş ve sararmış ağaçlar, duvarlar ve sloganlar dumanlı bir karanlığa batmışlardı. Arabalar gürültüyle ve parlak ışıklarıyla ayağımın dibinden geçiyorlardı. Orada durmuştum ve adımlarımı hareket ettiremiyordum (Ferruhfâl, 1368, s. 171-172).
>
> … Öğlenleri Hovagim'in kafesinde öğle yemeği yiyor, ikindileri laflamak için Fazlı'nın yanına gidiyordum; bazı zamanlar ise şehrin kör ve ıssız sokaklarında eve kadar yürüyordum (Ferruhfâl, 1368, s. 172).

Yine odaklayımda öykü başkişisi genç editörün hâkim kılınarak bunalımın eşiğinde olduğunun sezdirildiği, toplumla olan çatışmasının dile getirildiği ve tükenmişlikten dem vurduğu tümceler veya anlatıda geçen ve metinlerarasılık örneği olarak da kabul edilebilecek efsanevi *Ashâb-ı Keyf* olayı ile Ferruhfâl'ın üyesi olduğu ve moderniteyi savunan *Cong-i İsfahan* dergisinin yayın prensiplerine atfedilebilecek *Alain Robbe-Grillet*'in *L'immortelle* filmi gibi semboller de modernizm akımı özelliklerine yapılan diğer gönderimler olarak değerlendirilebilir.

b) *Ah İstanbul* Öyküsünde Alegorik Anlatım

Modernist eserlerde alegorik anlatımın kullanılması beklenen bir durumdur. *Ah İstanbul*'da öykü kişileri, karakter özellikleri ve yaşadıkları konu edilirken aslında İran edebiyatındaki modernite durumunun bir görünümü verilerek öykü kişilerinin İran edebiyatında modernite ve geleneksel değerler arasına sıkışıp kalmış İranlı aydın kesimin temsilleri olduğu düşünülmektedir. Bahsedildiği üzere, modernist eserlerde alegorik anlatımın kullanılması ve bu doğrultuda bireyin psikolojik özelliklerinin konu edilmesi ve okurun bu anlam kodlarını bizzat kendisinin çözümlemesi de modernizm akımının temel unsurlarından sayılmaktadır.

Ferruhfâl, okurun dikkatini doğrudan İran edebiyatına, İran'ın entelektüel kesiminde yaşanan sorunlara ve bu sorunların toplumdaki yansımalarına çekmektedir. Öykünün ana mekânının bir yayınevi; öykü kişilerinin editör, redaktör, yazar, mütercim ya da üniversite öğrencileri olması anlatımda alegorik bir anlatının bulunduğu savını desteklemektedir. Söz konusu öykü, bu iddialar temelinde değerlendirildiğinde; çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde belirtildiği üzere moderniteye geçiş aşamalarında, İranlı yazarların bu akıma

ve yazım gerekliliklerine derinlemesine vakıf olamadıkları için modernizmi tam olarak yansıtan eserler veremedikleri dile getirilmiştir. Gelenekselliği ve klasik bakış açısını tam olarak reddetmeyen dönemin İranlı aydınları yaşadıkları bu arada kalmışlık ile eserler üretmişlerdir. Bazı aydınlar gelenekselliği savunurken bazıları moderniteyi şartlı olarak kabul etme yoluna gitmişlerdir. Ferruhfâl büyük bir ustalıkla, İranlı aydının yaşadığı bu çatışmayı okurun alımlaması için öykü kişileri üzerinden kurgulamıştır. Bu doğrultuda bu kısımda öykü kişilerinden, temsilliyetlerinden ve olay örgüsünden bahsedilmesi faydalı olacaktır.

Ah İstanbul öyküsü genç bir editörün kısa zaman dilimine yerleştirilmiş ve yaşadığı birkaç günlük olayları konu alan bir anlatıdır. Genç editör ile yanında çalıştığı ve çoğu konuda fikir ayrılığı yaşadığı yaşlı yayınevi sahibi, çalışmalarını yayımlatmak üzere ofise gelen insanlar hakkında sohbet ederler. Bu kişilerin öyküye dâhil olmaları ile uzun olmayan öykü zamanı geriye dönük zamansal sıçramalarla ve gömülü anlatılarla genişler. Öykünün başkişisi ve aktaranı genç editör, gelenek ve modernite arasında sıkışıp kalan bir entelektüeldir. Söz konusu karakterin, anlatının başlangıcında kurmuş olduğu "*Sosyoloji ile ilgili yorucu bir metnin tercümesi üzerinde çalışıyordum. Cümleleri yazıyor, siliyor ve tekrar yazıyordum*" (Ferruhfâl, 1368, s. 139) tümceleri ile Ferruhfâl'ın, modernleşme kuramının ve dahi modernizm akımının şekillendiği disiplin kabul edilen sosyolojiden ve bu doğrultuda yazılmış metinleri kavramanın zor yönünden bahsetmesi, modernizmi anlamanın meşakkatli bir süreç olduğunun anlamsal ön gönderimi olarak değerlendirilebilir.

İç içe geçmiş döngü tekniğini öykülerinde kullandığı düşünülen Ferruhfâl'ın, *Ah İstanbul* öyküsünde usta şekilde anlam katmanları oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu öykünün ilk tümcesi ile eserin geleneksel kurgudan farklı olduğu okura sunulmaktadır. Ferruhfâl'ın diğer öykülerinde olduğu gibi çoğu imgede gri rengi seçmesi de 'renk psikolojisi' üzerine yapılan çalışmalar doğrultusunda yorumlanabilir (Yılmaz, 1991, s. 45). Yazarın durgun ve tarafsız bir renk olarak kabul edilen ve bu hareketsizliğin içine saklanmış ümitsizlik duygusunun belirtisi olan 'gri renk' imgesini kullanması gerek bireysel gerek toplumsal olarak içinde bulunduğu döneme dair hissettiği hayal kırıklığının anlamsal gönderimi olarak değerlendirilebilir. Ferruhfâl'ın 'hikâyenin ortası' tekniği ile başladığı ilk tümce "*gözleri griydi*" (Ferruhfâl, 1368, s. 139) ifadesidir. Yazar böylelikle okurun dikkatini artık öykü kişisi ve moderniteyi/modernizmi olması gerektiği kadar derinlemesine özümseyememiş olan entelektüel kesimin temsili kabul edilebilecek kadına odaklamıştır.

Genç editörün, "*Gözleri griydi. … Başımı kâğıdın üzerinden bir anlığına kaldırdığımda orta boylu, günün modasına uygun şekilde baştan aşağı siyah elbise içinde bir kadının odamın karşısından geçtiğini gördüm.*" (Ferruhfâl, 1368, s. 139) tümceleriyle betimlediği ve

anlatının devamında niteliksiz tercümeler yaptığını düşündüğü kadın ile *"Fransızca şiirlerin tercümesi ile zaten beni canımdan bezdirmiş olan Mihryâri Bey vaktimi ve zamanımı telef etmek için yeter de artardı…", "Size daha önce de söylediğim gibi, modern edebiyatı okumanızı tavsiye ediyorum" dedim."* (Ferruhfâl, 1368, s. 149-150) gibi tümcelerle diyalog kurduğu Mihryâri Bey karakterlerinin, modernite yanlısı olan ancak yetkin görülmeyen İranlı aydın kesimin temsilleri oldukları düşünülebilir ki bu durum ilk tümcelerden itibaren okura erken sezdirimler şeklinde hissettirilmektedir. Öyküde geçmişe bağlı olan ve içinde bulunduğu zamanı eleştiren yayın evi sahibinin ise gelenekselliği reddetmeden moderniteyi uygulamaya çalışan İranlı aydını temsil ettiği söylenebilir. Öykü başkişisi genç editörün uğrak mekânı olan Hovagim'in lokantasındaki öğrenciler ise Ferruhfâl öykülerinin genelinde bulunan, erken yaşlanan ve bir anlık hevesle hayatlarından vazgeçen aydınların sembolize görünümleridir. Toplumdan uzaklaşan bireyi temsil eden bu karakterlerin, yaşadıkları yalnızlık ve hayal kırıklığı içinde hayatlarına devam etme zorunlulukları da modernizme yapılan diğer anlamsal gönderimlerdir.

Bu doğrultuda, öykü kahramanı genç editörün "*Yarı uyur yarı uyanık bir halde, bir limanı seyrettiğimi gördüm. Gece vaktiydi, denizin kenarında limanın ışıklarının sudaki aydınlığı ile elimde olmaksızın, hiçbir alınyazısının kesinliğinin olmadığı geldi dilime*" (Ferruhfâl, 1368, s. 156) ifadeleriyle, uyku ve uyanıklık arasında gördüğü deniz imgesinin Ferruhfâl tarafından okurun alımlaması için kullanıldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Ferruhfâl'ın bu imgeyi psikanalitik söylem üzerinden okura sunduğu söylenebilir. Rüyaların geçmişe dayalı çağrışımlara sahip bir ürün olduğunu ileri süren Sigmund Freud'un aksine Carl Gustav Jung'a göre rüyalar, rüya görenin geçmiş yaşantışının bir uzantısı olmaktan ziyade şimdiki zamanına dair bilgi vermektedir. Jung'a göre kolektif (ortak) bilinçdışının sembolü olarak deniz, ayna gibi yüzeyi yansıtır; ancak yüzeyin altında kavranamayan derinlikler bulunmaktadır (Jung, 2015, s. 139-142). Freud'un bilinç ve bilinçdışı farkındalık düzeylerini açıklamak için kullandığı buzdağı görselindeki denizin/okyanusun derin suları, insan düşüncelerinin ve zihinsel aktivitelerinin daha az farkında olduğunun bir sembolüdür. Yani rüyada görülen deniz imgesi, Freud'a göre de alt yüzeyinde bilinmezlikler barındırmaktadır. Zihinde belirme sebepleri Freud ve Jung'a göre farklı kaynaklara dayanıyor olsa da deniz imgesinin çağrışımları görünenden öte, görünenin arka planındaki belirsizliği, bilinmezliği, kişiyi çevresine yabancılaştıran ve oradan soyutlayan bir hissi, bireyin kendini arayışını ya da kabul edilme, onaylanma gibi bilinçdışı arzuları temsil ediyor olabilir. Temsil olarak değerlendirilen öykü başkişisinin, deniz imgesine verdiği tepki modernitenin İran'daki belirsizliğini de akla getirebilir.

> İhtiyar sonrasında sözlerinin devamını getirmişti: "Çok güzel bir kadın idi; hala da güzel. Ben onu çok uzun zaman önce, henüz 23-24'lü yaşlarında tanımıştım... Bu romanı o tercüme etmiş." Bu esnada masanın üzerindeki sarı renkli dosyayı bana doğru itmişti. "Gitmeden önce, buraya bizim cevabımızı duymaya gelecek. Zannedersem ilginç bir çalışma olacak." Dosyanın sayfalarına şöyle bir göz atmıştım. Kadınsı bir yazı ile yaklaşık 200 sayfa idi. Kitabın orijinali de burada idi. İhtiyar şöyle söylemişti: "Yetenekli bir kadın idi. Bir ara ressamlık da yapıyordu. Hatta birkaç da sergi düzenlemişti. Sanırım şiir de yazmıştı. Ancak garip olan şu ki; bu kadın hayatında hiçbir şeyi ciddiye almamış gibi (Ferruhfâl, 1368, s. 143).

Bu tümcelerden kadın karakterin yetenekli biri olduğu çıkarılabilir; ancak kadın yaptığı işi ciddiye almayan, kolaya kaçıp çalışmalarını taklit yoluyla yapan bir entelektüel görüntüsü çizmektedir. Genç editörün ve yayınevi sahibi yaşlı adamın Mihryâri Bey için düşünceleri de bu doğrultudadır. Bu da söz konusu karakterlerin alegorik bir anlatımla modernitenin/modernizm akımının gerektirdiklerine vakıf olmayan, hatta kendi edebiyatlarını, dilbilgisel kurallarını tam anlamıyla bilmeyen ve bu bağlamda nitelikli eserler veremeyen İranlı aydın kesimin temsilleri oldukları iddiasını desteklemektedir.

c) *Ah İstanbul* Öyküsünde Gelenek ve Modernizm Çatışması

Ah İstanbul öyküsünde bireyin toplumdan kaçmak istemesi gibi motifler, eserin modernizm akımının özelliklerine sahip olduğunun başka bir göstergesi olmakla beraber "*Herkes gidiyor, herkes bir yerlere gidiyor*"; "*ancak benim gibi bir insan için buradan gitmek yani yeni bir hayata başlamak çok geç*" (Ferruhfâl, 1368, s. 143). Ferruhfâl'ın tüm kahramanları gibi bu öykünün başat kişileri de bir şeyden kaçmak ve bir yolculuğa çıkmak istemektedirler. Başka bir deyişle, öykü kişileri bir arayış içerisindedirler. Kaçmak eyleminin geleneksel değerlerden, hayali kurulan yolculuğa çıkmanın yani kaçışın ise moderniteye meyletme şeklinde çıkarımının yapılması oldukça olasıdır. Ayrıca "*Doğrusunu söylemek gerekirse, uzun yıllardır, hatta çocukluğumdan beri, bir gemide yelken açmayı hayal ediyordum..."* (Ferruhfâl, 1368, s. 160) gibi ifadeler kuran ancak hiçbir zaman gitmeye cesaret edemeyen genç editörün modernite karşısında geleneksel değerleri savunulduğunun sezdirimidir.

Öykü başkişisi genç editör, anlatının başında moderniteyi savunan ve bu kavram için çaba gösterilmesi gerektiğine inanan İranlı aydın kesimdir. Modernitenin gerektirdiklerinin farkındadır ve geleneksel değerlere karşı ön yargılı değil ancak mesafelidir. Bilinçli ve nesnel bir karaktere sahiptir. Çalışmanın birinci bölümünde bahsedildiği üzere; Batı uygarlığına duyulan hayranlık ve onun her türlü görünümünün eleştirilmeksizin kabul edilmesini benimseyen, İran'ın kültürel mirasının aşağılanmasını bir tür modernite olarak gören ve

'garbzede' aydınlar olarak tanımlanabilecek kesimi eleştirmektedir. Bu doğrultuda yaptığı çalışmaları yayımlatmak üzere yayınevine gelen kişiler hakkında pek de olumlu düşünmez. Öyküde, edebiyatta her türlü yeniliği şartsız kabul eden ve derinlemesine araştırma yapmadan yüzeysel şekilde uygulayan kesimin temsiliyeti olan Mihryâri Bey ve kadın karaktere dair düşünceleri bu savı destekler niteliktedir:

> Çevirisini yaptığım sosyoloji metni iyi gitmiyordu. Bunun yanı sıra uğraştığım başka işler de vardı. Sakin ve ağırbaşlı bir adam olan Mihryârî Bey de sanki çıkması yasakmış gibi her daim buraya geliyordu. 65 yaşında Fransızcadan şiirler tercüme etmişti ve bizim ihtiyar da onun İngilizce ve Fransızcayı çok iyi bildiğini söylüyordu. Ancak tercümeleri hakkında ona ne söylemem gerektiğini de bilmiyordum (Ferruhfâl, 1368, s. 141-142).
>
> Sosyoloji metnine tam dalmıştım ki birden Mihryâri Bey müdürün odasından çıkıp yanıma geldi ve parfümünün o baş döndürücü kokusu ile tam karşıma oturdu. "Pekâlâ, bizim iş ne durumda?" diye söze başladı. Ona ait olan tercüme defterini masanın çekmecesinden çıkardım. Şiirleri mavi mürekkeple ve çok güzel bir el yazısıyla yazmıştı.
>
> "Size daha önce de söylediğim gibi, modern edebiyatı okumanızı tavsiye ediyorum" dedim. O da bana: "Size arz etmiştim, yeni şiir eserlerine çok da yabancı değilim" dedi.
>
> Mihryâri Bey susmuştu, ancak ben sözlerimin devamını getirmekteydim: Eğer sizin tercümeniz bundan 30 – 40 sene önce Farsçaya çevrilmiş olsaydı, kendi zamanına göre gerçekten iyi bir tercüme olduğunu söyleyebilirdik…
>
> Mihryâri Bey sözlerimi bitirmeme izin vermeyerek: Size göre yaptığım bu çeviri günümüz için uygun değil, öyle mi?
>
> Düzeltilmesi gereken oldukça yer var; belki başka bir yayıncı yapmış olduğunuz bu tercümeyi olduğu gibi kabul edebilir; ancak yazık, gerçekten yazık olur dedim.
>
> Mihryâri Bey bir kez daha sessizliğe gömülmüştü. Ancak sonunda şöyle söyledi: "Peki o zaman, tercümeyi bu haliyle okumaları için dostlarıma yollayabilirim." Gülümsedi ve sözlerine devam etti: "Belki de birine hediye ederim." Ben de çaresizce, onun cevabı karşısında: "Pek de kötü bir fikir sayılmaz" dedim. Tercüme defterini ve kitaplarını alıp ona verdiğim büyükçe poşete koydu; vedalaşıp odadan çıktı. Artık onun için elimden başka bir şey gelmezdi. … Onun elinden kurtulmuştum ancak öyle bir ruh hali içerisindeydim ki, sanki nesli tükenmekte olan bir hayvanı öldürmüştüm.

> Çırak geldi ve "beyefendi sizi çağırıyor" dedi. Müdürün odasına girer girmez, "Mihriyâri ile görüşmen nasıl geçti?" diye sordu. "Kendime engel olamadım ve bizim ihtiyarın kullandığı kinayelerden biriyle ve çokbilmiş bir edayla kendisine cevap verdim: "Ashâb-ı Kehf'in olayını işittin mi? (Ferruhfâl, 1368, s. 149-152).

Ferruhfâl, *Ashâb-ı Kehf* imgesiyle dönem yazarlarının içinde bulunduğu çağdan ve getirimlerinden habersiz olduklarını ima etmektedir. Ferruhfâl bu ifadelerle gelenek ve modernite arasında bir çatışma olduğunu okura sezdirmektedir. Genç editörün, tercümesini yayımlatmak üzere gelen kadına dair monologları ya da yayın evi sahibi yaşlı adam ile kurdukları diyaloglar da aslında Mihryâri Bey için hissettikleri ile paralel ifadelerdir.

> "Kadın "Peki ya şiir? Şiir yayımlamak da sizin işleriniz arasında mı?" diye sorduğunda, kendi kendime onun kim olduğunu mırıldanmıştım. İhtiyar zor ve hüzünlü bir soruya cevap vermek istiyormuş gibi derin bir nefes çekmiş, "Hayır, roman veya tarihî kitapların tercümesi gibi değil... Şiir yayımlamak bu günlerde oldukça zor" (Ferruhfâl, 1368, s. 141).

Yaşlı adamın ifadeleri dönemde öykü, roman ve düz yazı biçiminde yazılmış Avrupai eserlerin Farsçaya tercümesinin revaçta olduğunun ve modernist eğilimle yazılan şiirlerin niceliksizliğinin sezdirimi olarak da değerlendirilebilir.

> Hovagim yemeği getirene kadar bir sigara yaktım. Sanki az bulunur ve oldukça kıymetli bir yazmaymış gibi dosyanın kapağını açtım. Elime gelişi güzel aldığım bir sayfayı okudum: "Gemi, Akdeniz'in sakin ve sıcak sularına doğru yaklaşıyordu. Dünyanın en berrak suları..." Başlangıç cümlesi bir paragraftı. Sonra okumaya devam ettim. "O, gözlerini gemi kamarasının beyaz duvarlarına bakarak açtı; ancak bir gece önceki yaşananları hatırlayarak, bir kez daha kendi yeri hakkında yaptığı yanlışlığı fark edip sabah vaktinin o tatlı uykusunu mahvettiğini anladı." Bu cümlede yersiz şekilde kullanılan "o" ayrı zamirini cümlenin başından silmek amacıyla, elimi kalemimi çıkartmak için gömleğin cebine doğru götürdüm. Fakat bu tür düzeltmeler için daha çok zaman olduğunu düşündüm. Yemeğimi bir yudum su ile yutmaya çalışırken, orijinal kitaba da bir göz attım. Yazarını tanımıyordum. Bana göre bu, otellerde veya havaalanlarında satılan rengârenk ciltli ve cep boyutu ölçülerinde olan kitaplardandı. Kadın, kitabın ismini "İkili Oyunlar" olarak tercüme etmişti. Basım tarihi 1980, New York idi. Kendi kendime, öyleyse kitabı buradaki dükkânlardan birinden almamış dedim. Uzun zamandır şehirdeki dükkânlar sadece Avrupa'nın elde kalmış

> ve satılmamış kitaplarını satıyorlardı. Bu kitapların tamamı da 1979 senesinden önce basılmışlardı (Ferruhfâl, 1368, s. 145-146).

Burada 1979 yılı da dikkat edilmesi gereken bir imgedir. Çünkü *postmodernizm* terimi, edebiyatta 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlanmış ve 1980'lerde ise zirveye ulaşmıştır (Talebian Sadehi, 2013, s. 35); Jean François Lyotard'ın, 1979 yılında yayımlanan '*Postmodern Durum*' adlı eseri ile postmodernlik kavramı dünya ölçeğinde kabul gören bir akım halini almıştır. Ferruhfâl'ın, anlatısında bu yılı zikrederek *geç modernizm* ya da *yüksek modernizm* olarak adlandırılan döneme duyulan kuşkuya ve şüpheye gönderimde bulunmuş olması muhtemeldir.

> Tüm bu merakıma rağmen tercümeyi okumayı sonraya erteledim. Sonuç olarak sarı dosyayı kitabın orijinali ile beraber eve götürdüm. Bir iki gece geç vakitlere kadar yatağımda okudum. Kitabın orijinal nüshası ile tercüme metinden otuz kırk sayfa okuduktan sonra içimi bir ümitsizlik kapladı. Kuru ve amatörce bir çeviri idi, hatta oldukça yanlışları da vardı (Ferruhfâl, 1368, s. 146).
>
> Nihayet bir gece kitabı bitirdim. Gözlerim o kadınsı siyah yazıya bakmaktan yorgun düşmüş, kapanıyordu. Kendi kendime, acaba bu kadın ne düşündü de tercüme için böyle bir kitabı seçti diye sordum. Çok satan bir kitap veya popüler bir film için gerekli olan heyecan, romantizm, seks, Doğu bloğuna ait bir ülkenin gizli ajanlarının kedi fare oyunları ve Amerikalı kahramanlar gibi tüm klişeleri ve materyali içinde barındıran bir kitaptı. Ancak kendi türünde bir başyapıt olsa dahi bu kitabın yayınlanmasına imkân yoktu (Ferruhfâl, 1368, s. 148 -149).

Ferruhfâl'ın bu tümceler ile 1960-1970'li yıllarda modernist görünümlü yazar ve mütercimlerin bayağı konuları tercih etmelerine, İran'da bu dönem yapılan tercümelerde polisiye, casusluk veya sıradan aşk konularına yönelmelerine genç editör üzerinden eleştiri getirdiği söylenebilir. Çünkü İran Milli Bibliyografyası istatistiğine göre de 1963-1978 yılları arasında 1700 adet yabancı anlatı eseri yayımlanmış, bu yayınların arasında değersiz kitap basımları kötü tercümelerle gerçekleşmiştir (Âbidînî, 2002b, s. 8).

> Ev sahibesi sonunda sessizliği bozdu ve "romanı okudunuz mu?" diye sordu.
>
> Evet, okudum" dedim. Başka bir sigara yaktı, bana da teklif etti ve coşkuyla şöyle söyledi: "İyi, biliyorum yaptığım çeviride mutlaka yanlışlıklar vardır ama romanın kendisi sizce nasıldı?
>
> Cevapları hazırlamıştım ama kelimeleri ağzımda geveleyerek şöyle söyledim: "… Ben tercüme metnini bir kez başından sonuna kadar okudum, hatta onun bazı bölümlerini birkaç defa…. Yazarını tanımıyorum." Karşımda oturmuş ve

> baştan aşağı kulak kesilmiş gibi görünüyordu. Devam ettim: "Şimdi düşündüğümde görüyorum ki yazarın hikâyenin mekânlarını tanımlaması… ya da daha iyi söylemek gerekirse hikâyenin geçtiği yer, benim için çok fazla cinayet var…" Bilimsel bir tartışmadan uzak idi ve bir an, küçük kızına söz söyleyen genç bir edebiyatçının rolüne büründüğümü hissettim. Ancak çaresiz sözlerimin devamını getirdim: "Mesela benim için okyanus gecelerinin ve garip yolcuları ile geminin barının tasviri oldukça ilgi çekiciydi. Elbette bu sadece şahsi bir görüş ama doğrusu şu ki gemi ile yolculuk etmek arzusu duyduğum çocukluk yıllarımdan beri… Yani hikâyenin önemli bir bölümünün geçtiği yer olan İstanbul'a doğru…
>
> Bu roman bana, ismini tam hatırlayamadığım bir filmi hatırlattı; Alain Robbe-Grillet'in Ölümsüz veya Ölmeyen (L'Immortelle) filmi… O filmin maceraları da İstanbul'da geçiyordu. Siyah beyaz çekilmiş, güzel bir filmdi." Birden şaşırıp güldü ve şöyle söyledi: "Siz de mi o filmi izlemiştiniz?" (Ferruhfâl, 1368, s. 159-161).

Ferruhfâl'ın modernist eserlerde görülebilen ve metinlerarasılık örneği kabul edilebilecek bu tümceleri, *Cong-i İsfahan* yazarlarının Fransız yeni roman hareketine benzeyen edebi bir görüşü benimsediklerinin ve bu doğrultuda Alain Robbe-Grillet'in *Silgiler* adlı romanını tercüme ettiklerinin ve yazarların bu dergide bu tür modernist yayınlar yapacağına dair verdikleri sözün (bkz. Âbidînî, 2002b, s. 216) sezdirim yoluyla okura aktarılması olarak yorumlanabilir. Zira Ferruhfâl ve arkadaşları tarafından *Silgiler* adlı eserin yayımlanmasıyla 1953'ten itibaren edebiyat dünyasında gelenek ve modernist görüşler arasında yoğun tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Ferruhfâl'ın bu gönderimi gelenek ve modernizm çatışmasını aktarmak üzere bilinçli bir tercih olarak yaptığı dile getirilebilir.

> [Yayınevi sahibi yaşlı adam]: Bu bey, dün dostlarımdan birini tamamıyla ümitsizliğe düşürdü." dedi. Ev sahibesi meraklı bir şekilde başını çevirdi ve bana bir bakış fırlatıp güldü. İhtiyar devam etti: "Düşündüğünü yapar, yaklaşık benimle aynı yaşta, bu yaşta aklına tercüme fikri düşmüş. Bir gün de kalkıyor ve elinde Fransız sembolistlerinin veya bu beylerin deyişine göre sembolist şiirlerin olduğu bir defter ile bizim ofise geliyor…" Yaşlı adam beni gösterdi ve kahkahalarla güldü.
>
> Kabul ediyorum. Tamamıyla doğru bir söz. O bizim dostumuz elbette kültürlü ve okumuş bir adam, bu doğru ama işin akımında olamamıştır. Önemli olan şudur insan işin içinde (akımında) olmalıdır. Ben her hâlükârda bu editör beyefendinin görüşüne katılıyorum. O adam için yapılabilecek bir şey yok. O

> şiirlerin basılması mümkün değil ve bir yayıncı olarak benim için… (Ferruhfâl, 1368, s. 163-164).

Ferruhfâl'ın bu tümcelerinin, modernite doğrultusunda sembolizmin gerek Fars şiirindeki gerek Fars nesrindeki seyrine ve bu süreçte kendisinin de üyesi olduğu *Cong-i İsfahan* dergisinin olumlu katkısına yönelik olduğu düşünülmektedir ki bu da *Ah İstanbul* öyküsünde kurgulandığı iddia edilen gelenek ve modernite çatışmasının yer aldığı savını güçlendirmektedir. Çünkü çalışmanın birinci birinci ve ikinci bölümlerinde de belirtildiği üzere; dönemin yenilikçi yazarları Fransız yeni roman hareketine benzeyen edebi görüşü benimsemiş ve modernleşmiş ülke edebiyatlarının taklidi sayılabilecek eserler kaleme almışlardır.

> İhtiyar kendi yerinde arkasına yaslandı ve şöyle söyledi: "Ben ve bu genç uzunca bir müddettir beraberce yeni kelimeler üzerinde ki genellikle de benim bulduğum kelimeler üzerine, anlamsız şekilde tartışıyoruz." Bir ah çekti ve devam etti: "Tamam, belki ben yaşlandım ve muhafazakârım ancak ben de her halükarda dilimizin oldukça fazla değişime uğradığına inanıyor ve usulen şiir tercümesinin imkânsız bir iş olduğunu biliyorum!
>
> Bu kesin bir hüküm; istisnalar vardır" dedim (Ferruhfâl, 1368, s. 163).
>
> Müdür: "Evet, evet bana göre mütercimin işi de tam olarak bu istisnaları bulmak/ortaya çıkartmaktır" dedi. Bir an sessizleşti ve sönmüş piposunu sesli bir şekilde yaktı. Ev sahibesine hitaben şöyle söyledi: "Ama benim için ilgi çekici olan, o adamın bu günlerde özellikle şiir tercüme düşüncesiyle kafayı bozmuş olmasıydı. Şiirleri de bu adama okuması ve görüş bildirmesi için verdim. Biliyor musun nasıl bir görüşte bulundu? Yanıma geldi ve şöyle söyledi: "Ashâb-ı Kehf hikâyesini işittin mi?" Yaşlı adam tekrar kahkahalarla güldü." (Ferruhfâl, 1368, s. 164).

Yukarıda da değinildiği üzere Ferruhfâl'ın, *Ashâb-ı Kehf* imgesiyle dönem yazarlarının da *Ashâb-ı Kehf* uyurları gibi içinde bulundukları yüzyıldan habersiz olduklarını sezdirmek için kullandığı ifade edilebilir.

> Yaşlı adamın, "Tüm bunlara rağmen, ümitsiz değilim" dediğini işitiyordum. Şöyle söylüyordu: "Yeni simalar tam da böyle durumlarda ve vaziyetlerde ortaya çıkarlar; taze soluklu yazarlar, mütercimler ve yayıncılar… Ne sorun var; bırakın bu gençlerimiz ortaya çıksınlar…" Masaya oturduğum başka bir anda, yaşlı adam artık o kadar da ümitli değildi. "Hiç kimseye de bir eleştiri yapılamıyor. Ancak benim gibi bir insan için buradan gitmek yani yeni bir hayata başlamak çok geç" diyordu (Ferruhfâl, 1368, s. 166).

> Ev sahibi "Şimdi söyleyiniz, tüm kalbimle söylemenizi istiyorum; tercüme ettiğim kitap nasıl? Basılabilir mi? İşe yarar bir şey mi?" diye sordu. Sadece "Mükemmel hanımefendi, harika" dedim (Ferruhfâl, 1368, s. 168).
>
> [Ertesi gün]: Yaşlı adam piposunu yaktı, dumanı öksürerek göğsünden çıkardı ve sordu: "Hımm, kitabın ismi neydi?
>
> İkili İlişkiler
>
> Yerinden kalktı ve pencerenin kenarına gitti. Dışarıyı izliyordu; sanki gözü caddeden tanıdık birinin geçişine takılmıştı. Çırağın getirdiği çaydan bir yudum içtim ve tereddütle "Basılabileceğini zannetmiyorum, bazı yerleri…" diye söylerken, … İyi, oraları çıkart ve metni birbirine kaynaştır" dedi.
>
> Sorun sadece oralarda değil, romanın kendisi casusluk-aşk konulu bir piyasa romanı. … Yaşlı adam kafasını çevirdi ve "Öyleyse onu arşivleyelim" dedi. Belki yüzümdeki şaşkınlığı ve soran ifadeyi okumuştu; bana doğru geldi ve gözlerime bakmaksızın sözlerine devam etti. "Önemli olan sadece bir iş değil. İnsanların işleri tek tek ele alındığında hatalar bulunabilir, eksik olabilir; ancak insanlar süreçte yer alırsa, kendi kendilerine yanlışlarını düzeltebilirler. En önemlisi bu gidişattır ve bu yüzden sebat göstermek gerekir. O müşterek dostumuzu ümitsizliğe sevk etmemeliyiz. Bu sayede o da işin devam ettiğini düşünür. Bırak tercümesini yayınlayacağımızı zannetsin. Tepeme dikildi ve elini omzumun üzerine koyup şöyle söyledi: "Hoşuma gidiyor; senin her şeyi bu kadar ciddiye alma halinden hoşlanıyorum; lakin unutma, bu meslekte söylediğimiz her şeyin mutlaka yerine getirilmesi gerekmiyor (Ferruhfâl, 1368, s. 170-171).

Bu diyalog, yayın evi sahibi yaşlı adamın (müdür) geleneksel değerleri ve modernitenin getirimlerini harmanlama çabasında olduğunu gösterir niteliktedir. Bu anlamsal kullanımlar, geleneksel modellerin birer taklitçisi olmaktan öteye gidemeyen gerçeküstücü İranlı aydın kesimi de akla getirmektedir.

> Çırak gelip, "Beyefendi sizi çağırıyor" dedi. Yaşlı adam, yüzünün etrafındaki pipo dumanından oluşan mor renkli bir bulut arasında beni o kadına "ustamız ya da bugünlerdeki söylenişiyle editörümüz" diye tanıştırmış ve bu sözünün arkasına, sadece onun neslinden adamların göğsünden çıkabilecek o uzun ve yayvan gülüşlerinden birini koyuvermişti (Ferruhfâl, 1368, s. 140).

Ferruhfâl'ın kurduğu bu tümcedeki *"ustamız ya da bugünlerdeki söylenişiyle editörümüz"* gibi ifadeler, yayınevi sahibi yaşlı adamın gelenek ve modernite arasında kaldığının işareti sayılabilir. Torusdağ'ın da (2018, s. 222) belirttiği üzere; bu gibi ifadelerle okura, modernleşme adına biçimlerin, hitap şekillerinin değiştirildiği ancak düşüncelerde

modernitenin içselleştirilemediği sezdirilmektedir. Ki bu da gelenek ve modernite arasındaki başka bir çatışma unsurudur.

> Hayır hayır yanlış yapma! Ben sana bir yayıncı olarak şunu söylüyorum; daima en iyi yetenekleri hiç aklına gelmeyecek tam da böyle yerlerde bulabilirsin…" Yalan söylüyordu. Şimdiye kadar tavsiyesiz ya da bir dostun, bir ahbabın görüşü olmaksızın tek bir sayfayı bile yayınlamadığını biliyordum (Ferruhfâl, 1368, s. 141-142).

Yukarıda yer alan ifadeler ise yayınevi sahibi yaşlı adamın geleneksel değerlerden kopamadığını ve modernitenin bu doğrultuda ilerleyebileceğini düşündüğünü aktarmak için kurulmuş tümceler olarak değerlendirilmiştir. Bu tümcedeki '*tavsiye*' ifadesi aslında yaşlı adamın geleneksel değerler ve modernite düşüncesinin arasında kaldığına yapılan anlamsal bir göndermedir.

Bahsedildiği üzere diğer karakterler olan Mihryâri Bey ve kadın da yetenekli kişilerdir; ancak modernitenin daha doğrusu modernizm akımının gerektirdiklerine vakıf değillerdir. Aslında yayınevi sahibi yaşlı adam (müdür) ve sonradan benliğinde bir tür Hegel'in efendi/köle diyalektiğini ortaya çıkan ve yaşlı adama dönüştüğünü hisseden genç editör, birçok eleştirmenin de kabul ettiği üzere öykünün yazıldığı yıllara kadar modernizmin İran'daki başarısızlığının tespitidir. Anlatıdaki genç editör fizik doğasını aşamamış bağımlı bilincin temsilidir yani İran edebiyatındaki geleneksel algıya bağımlı olan modernist çabadır (Efendi/köle diyalektiği hk. bkz. G. W. F. Hegel, 2022, s. 83-84, 87-90)**.** Gelenek İran'da ve edebiyatında o denli köklüdür ki özellikle ikinci nesil modernist İranlı yazarların dil ve kültür üzerinden getirdiği eleştiri ile örtüşür niteliktedir. Genç editör, zaman içerisinde yaşadığı çatışmalar sonrasında yayınevi sahibi yaşlı adamın düşüncelerinin doğruluğuna teslim olmuştur:

> Hala bu kahrolasıca yaşlı adamdan öğrenmem gereken şeyler olduğunu hissettim. Bir zaman bir yerde "ömrünün bir dönemindeki rüyaları başka bir döneme götürmek isteyen kişi aptaldır" diye bir şey okuduğumu hatırladım ve kendi kendime; "o halde bir devrin rüyalarını başka bir devre götürmek isteyen kişi daha aptaldır" dedim. Zamanla, yayın evi müdürü yaşlı adamın habis ruhunun, o vecizli sözlerle, bana nüfuz etmiş olduğunu hissettim. Yola koyuldum ve göğsümdeki sıkışmış nefesi dışarı üflerken, elimde olmaksızın Arapça "Ey verdiği sözden uzaklaşan" sözü geldi dilimin ucuna ve birden, bunların aslında yaşlı adamın eski ve terk edilmiş sözlerinin ta kendisi olduğunu fark ettim (Ferruhfâl, 1368, s. 171-173).

d) Yazar Tarafından İran Edebiyatında Modernizm Akımının Başarıya Ulaşamama Gerekçelerinin Öykü Üzerinden Verilmesi

Yapılan tüm yorumlar dikkate alındığında; Ferruhfâl'ın *Ah İstanbul* öyküsünün başkişisi genç editör artık geleneksel yapıdan kopmak bir yana dursun Batı medeniyetinin getirdiği ve İran'ın kültürel yozlaşmasına sebebiyet verdiğini düşündüğü gelişmelere karşı çıkmaktadır. Tarihsel olarak, modern ve modernist edebi metinler, çürümüş veya şeffaf olmayan toplumsal oluşumlara karşı kahramanca bireysel direnişin dramasını sunmaktadır (Eldridge, 2008, s. 23). Bu düşünceden hareketle anlatıda yer alan tümcelerin bu yorumu desteklediği çıkarımı yapılabilir. Çalışmanın İran'daki modernite aşamalarında bahsedilen ilk grup İranlı yazarlar geleneği şiddetle eleştirirken, yaşadığı toplumu ve toplumun bağlı olduğu değer ögelerinin İslam'dan beslendiğini bilen ikinci kuşak yazarlar modernist bakış açısıyla bizzat Batı modernizminin kültürel yıkıma sebebiyet vermesini eserlerine dile getirmişlerdir. Rızâ Ferruhfâl da kendi düşüncelerini bu öykü kişileri üzerinden aktarmaktadır. Yazara göre modernizm akımı İran'da tam anlamıyla uygulanamayacaktır. Ancak örtük olarak, yazarın Batılı olmak ve modern olmak arasında ince bir çizginin olduğunu ve modernleşme için Batılı olmanın şart olmadığını ve her ulusun kendi modernleşme inşası için geçmiş değerlerinden ve geleneksel yapısından hareket etmesi gerektiğini iddia ettiği de ileri sürülebilir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedilen tarihsel nedenlerden dolayı, İran edebiyatında moderniteye geçiş serüveninin Ferruhfâl için gelişme umudu olmayan, karanlık ve ıssız bir vizyon görüntüsü çizmesi güçlü bir olasılıktır. *"Görünüşleri gün be gün daha da kirli ve dağınık bir hal alıyordu. Onlardan, keçisakalı hurma renkli olan biri arkadaşına şöyle söylüyordu: "Gerçekten söyleyeyim sevgili dostum bugün acayip güzel bir moddayım." ve arkadaşı da ona cevap veriyordu: "Haklısınız dostum; gerçekten hoş bir haldesiniz…"* (Ferruhfâl, 1368, s. 169) gibi tümceler ile betimlenen ve görünüşleri her geçen gün daha da dağınık hale gelen bu öğrenciler aslında kafaları karışan aydın kesimin ve toplumdaki kötü gidişatın öyküdeki temsilleridir. Devrim döneminin tutkulu ve hayal gücü kuvvetli bu gençleri, meşrutiyet ıslahatlarının başarısızlığını gören ve başarıya dair umutları kalmayan aydınların, halkın sembol niteliğindeki yansımalarıdır.

Ferruhfâl, İran edebiyatında yaşanan modernite ve gelenek çatışmasını, dönemin moderniteye geçiş aşamalarının başarısız kabul edilmesini ve İran edebiyatında geleneğin baskın rol oynamasını öykü başkişisi genç editörün düşünceleri, yaşadıkları, gözlemleri ya da tepkileri üzerinden aktarmaktadır. Temel izleği "İran edebiyatında modernizmin başarıyla uygulanamayışı" olarak değerlendirilen öykünün başında, genç editörün özellikle zor bir sosyoloji metni ile uğraşmasının imgesel bir sezdirim olduğu belirtilmiştir. Genç

editörün anlatının sonuna kadar büyük çaba göstererek söz konusu metni çözümlemeye çalışması ancak bu çabayı metnin sonuna kadar nihayete erdirememesi ve diğer öykü kişileri ile yaşadığı deneyimleri, "modernizmi anlamak ve uygulamak zordur", "modernizm yolunda derinlemesine araştırma yapmak gereklidir" gibi öyküde tespit edilen alt izlekleri ve çalışmanın son araştırma problemi olan İran edebiyatında modernizm akımının başarıya ulaşamadığı iddiasını desteklemektedir.

Sonuç

Rızâ Ferruhfâl, *Ah İstanbul* öyküsünde entelektüel karakterler kullanır. Söz konusu karakterlerin yüzey yapıdaki ilişki ve söylemleri dikkate alındığında öykü içerisinde yer alan *İkili Oyunlar* çerçeve anlatısının aşk veya lirik duygunun tezahürü şeklinde yorumlanması olasıdır. Bir öyküde gerilim veya merak duygusu oluşturmak eserin temel bileşenlerindendir. Okur merak etmediği veya çıkarım yapamayacağı bir eseri okumaktan zevk almayacaktır. Elbette Ferruhfâl bunu aydınlar arasından bir anlatıcı seçerek hassas bir şekilde yapmıştır. Okur çerçeve hikâyenin yayımlanıp yayımlanmayacağını, genç editör ile kadın arasında nasıl bir sonunun olacağını merak etmektedir. Ancak dönemin modernist özelliklerine bakılması ve yazarın modernitenin temsilcilerinden sayılması gibi gerekçeler ile öykünün derin yapısının incelenmesi gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.

Öykü kişilerinin temsil ettikleri olgular aslında taç yaprağı anlatı misali, İran'ın toplumsal ve kültür hayatının geçtiği dönemleri sembolize etmek için merkeze yerleştirilen öykünün tamamlayıcısı niteliğindedir. Depresif bir anlatı olarak değerlendirilebilecek *Ah İstanbul*'da, yayınevine gelen gri gözlü bir kadınla tanışan, onu kendi hayatı üzerine düşünmeye sevk eden ve bekâr bir entelektüel olan öykü başkişinin kafelerde yemek yiyen ve başka insanların durumlarına olan merakı ve onları gözlemlemesi, üniversitelerin uzun zamandır kapalı olması, yıllar süren siyasal ve toplumsal tartışmalar, yaşanan savaşlar ve bu olgular bağlamında bireyin hissettiği yerinden edilmişlik ve çaresizlik duygusu ile hikâyenin toplumsal arka planı çizilmektedir.

Öyküde genel olarak, "*ihtiyar adam, şiir, tarihi kitaplar, edebiyatın unutulmuş şahısları, eski kitap satıcısı, eski istiare, eski felsefi metinler", "O resimlere bakmayın, çok eskiden kalmalar, suluboya ile yapılmış tabiat manzaraları", Ashâb-ı kehf hikâyesi, yaşlı adamın eski ve terk edilmiş sözleri"* gibi tümceleler, sözcük ve sözcük öbekleri gelenekselliği, "*sosyoloji metni, günün modasına uygun şekilde, pipo, chevrolet, blue jean, Rolex marka saat, plak, gramofon, "Bu roman bana, ismini tam hatırlayamadığım bir filmi hatırlattı; Alain Robbe-Grillet'in Ölümsüz veya Ölmeyen (L'immortelle) filmi… O filmin maceraları da İstanbul'da geçiyordu. Siyah beyaz çekilmiş, güzel bir filmdi"* gibi tümceler, sözcükler ve sözcük öbekleri ise moderniteyi çağrıştırmaktadır; ancak belirtilmiş olduğu üzere Ferruhfâl'ın, *Ah İstanbul*

öyküsündeki sözcük seçiminin ötesinde, modernite ve gelenek arasındaki çatışma unsurlarını sözcük bağlamında sınırlandırmayıp alegorik anlatımla öykü kişilerini ve dönemin edebi anlayışını temsiliyetler şeklinde kurguladığı, İran'da ve İran edebiyatında yaşanan gelenek ve modernite çatışmasını bu kişilerinin temsiliyeti aracılığıyla sembolize ettiği, öykü kişilerinin arasındaki fikir ayrılıklarının aslında modernite ve geleneksel olgular arasında yaşanan çatışmalar olduğu söylenebilir.

Öykünün *"İran edebiyatında modernizmin başarıyla uygulanamayışı"* olarak belirlenen temel izleği ve *"modernizmi anlamak ve uygulamak zordur", "modernizm yolunda derinlemesine araştırma yapmak gereklidir"* gibi alt izlekleri bağlamında, anlatıda İran'ın, İran edebiyatının moderniteyle olan imtihanının dile getirilmiş olabileceği, yaşanan toplumsal değişimin öykü karakterleri ile sembolize edilerek verilmiş olabileceği iddia edilebilir. Çünkü öyküde yer alan bilinç akışı tekniği, bireyin yalnızlık duygusu ve bir yerleri terk etme isteği ya da öykü başkişisinin içsel yolculuğa çıkması, gerek diyalog gerek monolog şeklindeki tümce yapıları, karakterlerin psikolojik durumlarının anlatılması, zaman zaman gerçeklikten koparak zamansal sıçramalar yaşaması veya metinlerarasılık doğrultusunda modernizm akımın özelliklerinden efsaneleştirme gibi unsurların yer alması öykünün derin yapısında farklı anlam katmanları olduğunun göstergesi olarak tespit edilmiştir.

Ah İstanbul öyküsünün modernite ve geleneksel değerler arasında, arada kalmış İran aydınının yaşadığı çatışmaları konu edindiği ve geleneksel değerlerin İran edebiyatının başat unsuru olduğunun sezdirildiği anlamsal bir derin yapıyla sunulduğu görülmüştür. Aynı zamanda eserin bir kabulleniş anlatısı olduğunu dile getirmek mümkündür. Ferruhfâl'ın diğer öykülerinde yer alan tüm karakterlerinin seyahat etmek ve gitmek istediklerini ancak kaderlerine bağlı olduklarını, içinde bulundukları koşullardan kopup yolculuğa çıkamadıklarını ve kendi içlerine dönerek içsel bir sefere çıkmayı tercih ettiklerini düşünmek de olasıdır. Bu aslında moderniteden ziyade geleneksel değerlerin unutulmaması gerektiğinin ve modernitenin kalıcı olmadığının bir görünümüdür. Öyküde kadın karakter bir yolculuğa çıkmak istemektedir; ancak bu yolculuğun başarılı olacağı şüphelidir. Bu yolculuk modernizmin belirsizliği olarak değerlendirilebilir. Öykünün başkişisi genç editör ve yayınevi sahibi yaşlı adam da geçmişe dair bu arzularını açıkça dile getirmektedirler; ancak onlar herhangi bir yolculuğa çıkmamışlardır. Çünkü geleneğin baskınlığı onları engellemiştir. Bu öykü kişilerinin aslında dönemin edebi anlayışını temsil ettiklerini göstermektedir. Modernitenin her görünümünün şartsız uygulanmasını savunan aydın kesim karşısında genç editör ve yaşlı yayınevi sahibi bunun gelenekle harmanlanmasını isteyen savunuculardır.

"*O resimlere bakmayın, çok eskiden kalmalar. Henüz onları kaldırmaya fırsatım olmadı*" veya "*Bir gün buradan sonsuza dek gitmek zorunda kalacağımı hiç düşünmezdim… lakin burada insan kendini her geçen gün daha da yalnız hissediyor*" diyen kadın karakterin, gitmek ve yoluna devam etmek ya da eskiden kurtulmak istemesi, moderniteye öykünme olarak değerlendirilebileceği gibi, aynı zamanda arada kalmışlığın da bir göstergesi olabilir. Aynı şekilde, öyküde *Ashâb-ı Kehf* uyurları ile özdeşleştirilen ve içinde yaşadığı çağın edebiyat akımlarından habersiz olduğu sezdirilen Mihryâri Bey'in de tercümelerini kaleme alırken el yazısıyla dikte etmesi onun geleneksellikten çıkamadığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu karakterler dönemin aydın kesiminin arada kalmışlığının sembolize görünümleridir. Yaşlı adamın, "*ancak benim gibi bir insan için buradan gitmek yani yeni bir hayata başlamak çok geç*" sözleri geleneksellikten kurtulmanın zor olduğunu, genç editörün *"Doğrusunu söylemek gerekirse, uzun yıllardır, hatta çocukluğumdan beri, bir gemide yelken açmayı hayal ediyordum…"* tümceleri ancak gitme eylemini bir türlü gerçekleştirmemesi ise yaşlı adam gibi geleneksellikten kaçamayacağının farkında olmasıyla ilintilidir. *Ah İstanbul* öyküsünde genç editörün yaşlı adama dönüştüğünü hissetmesi gelenekselliğe ait bir kabulleniş olarak yorumlanabilir. Rızâ Ferruhfâl'ın da aslında kendi düşüncelerini bu öykü kişileri üzerinden aktardığı kabul edilecek olursa, yazarın söz konusu öyküde, örtük biçimde Batılı olmak ve modern olmak arasında ince bir çizginin olduğunu ve modernleşme için Batılı olmanın şart olmadığını, her ulusun kendi modernleşme inşası için geçmiş ve geleneksel değerlerinden beslenmesi gerektiğini iddia ettiği sonucu çıkarılabilir.

Summary

When the literature is examined, it is seen that there is no comprehensive study in Turkey on the style and stories of *Reza Farrokhfal* who is considered one of the versatile writers and researchers of the twenty-first century and whose works in recent years have focused on literary theories and cultural studies. The author's selection of stories, *Ah Istanbul*, is considered by most critics to be successful example of fictional works written in the late 1980s.In an interview, Reza Farrokhfal stated that he was influenced by Gilles Deleuze, Marxist discourse and Mihail Bakhtin's structuralism. Farrokhfal, who considered the function of literature in modern societies, the connection between the writer and the reader in the field of loneliness, as an unconditional area of freedom, also touched on the importance of the concept of loneliness for the creation of a work of literary value and stated that the years he personally encountered literature and started writing stories were a result of a sense of isolation, which is another name for the virus of modernism.

Considering the modernist characteristics of the period and considering the author as a representative of modernity, it is necessary to look at the deep structure of the *Ah Istanbul* story. In this study, this selection consisting of seven short stories, the story *Ah Istanbul* with the same name as the selection, was examined based on four research questions and holistic inferences were made regarding the layers of meaning that were thought to be present, and within the framework of the research questions; a. Whether the work has the characteristics of the modernism movement, b. The use of allegorical narration in modernist works and the presentation of abstract concepts in human terms are expected situations. While the psychological characteristics of the individual are discussed in the narration, in fact, the situation of modernity in Iranian literature is personalized in this context and whether the people fictionalized in the story are representations of modernity and traditional understanding in Iranian literature, in other words, whether abstract concepts are given in human terms, c. Whether the conflict between tradition and modernity and the defense of traditional values

against modernity are included in the deep structure of the story, d. The story's allegorical depiction of the reasons for the failure of the modernism movement in Iranian literature was examined.

In this context, it is thought that the story of *Ah Istanbul* deals with the conflicts experienced by the Iranian intellectual who is stuck between modernity and traditional values and is presented with a deep semantic structure that suggests that traditional values are the dominant element of Iranian literature. It is also possible to say that the work is a narrative of acceptance. It can be said that all the characters in Farrokhfal's other stories want to travel and go, but they are bound to their fate, they cannot break away from the conditions they are in and go on a journey, and they prefer to turn inward and go on an internal journey. This is actually a view of traditional values rather than modernity and that modernity is not permanent. In the story, the female character wants to go on a journey; however, it is doubtful that this journey will be successful. This journey can be evaluated as the uncertainty of modernism. The young editor and the old man who is the owner of the publishing house, the protagonists of the story, also openly express these desires for the past; however, they did not go on any journey. Because the dominance of tradition prevented them. This supports the problematic situation of the study and shows that the characters of the story actually represent the literary understanding of the period. The young editor and the old publishing house owner are the advocates who want this to be blended with tradition, as opposed to the intellectuals who advocate the unconditional application of every aspect of modernity.

While looking at Reza Farrokhfal*'s Ah Istanbul* story selection, can be understood that the author actually wrote stories about modernity, which he believed was weak against to tradition. The ruins and remnants used in all other narratives in the story selection are the symbolic form of the deep-rooted culture in Iran, which stands like a wall against traditionalism and those who want to change traditionalism. While the woman character who says, "*Don't look at those pictures, they are very old. I haven't had the chance to remove them yet*" or "*I would never have imagined myself that one day I would have to leave here for good... but here one feels lonelier by the day*", wants to leave and move on or get rid of the past, which can be evaluated as emulating modernity, but it can also be an indication of being stuck in the middle. Similarly, Mr. Mihryari, who is identified with the 'parable of the seven sleepers of the cave' in the story and is implied to be unaware of the literary movements of the age in which he lived, dictated his translations in longhand can be interpreted as an indication that he could not break away from traditionalism as well. These characters are the symbolic images of the intellectuals of the period being stuck in the middle. The old man's words "*But for a person like me, leaving here means starting life all over again, and it's too late for me*" indicate that it is difficult to escape from traditionalism, while the young editor's sentences "*To tell the truth, for many years, ever since childhood, in fact, I've dreamed of sailing on a ship...*", but his inability to do so, can be related to his awareness that he cannot escape from traditionalism like the old man. The fact that the young editor feels that he has become an old man in the story *Ah Istanbul* can be interpreted as an acceptance of traditionalism. It can be said that *Farrokhfal* actually conveys his own thoughts through the characters in this story. It can be concluded that the author implicitly claims in the story that there is a fine line between being Western and being modern, that being Western is not a requirement for modernization, and that every nation should feed on its past and traditional values for its own modernization construction.

Kaynakça

Adams, R. (2016). Tradition. E. Hayot ve R. Walkowitz (Ed.). *A New Vocabulary for Global Modernism* içinde (s. 233-247). New York: Columbia University Press.

Alevî, B. (1984). The First Iranian Writers Congress 1946. (T. M. Ricks ve F. Amini, Çev.). *Payam-i Nov* içinde (s. 1–32, 101-109). Vol. 2, No. 9 (Tir 1325/June/July, 1946).

Altun, F. (2005). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.

Bayrak Akyıldız, H. (2019). Postmodernizm. Bayrak Akyıldız, H. (Ed.). *Batı Edebiyatında Akımlar II* içinde (s. 166-199). Eşkişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Childs, P. (2017). *Modernism (The New Critical Idiom)*, New York: Routledge.

Çetin, H. (2003). Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, 25*, 11-40.

Dehdarian, R. (2014). 'Newly Hatched Chickens, Bozorg Alavi on the Young Scene of the 1930s. B. Devos ve C. Werner (Ed.). *Culture and Cultural Politics Under Mihya Shah: The Pahlavi State, New Bourgeoisie and The Creation of Modern Society in Iran* içinde (s. 233-248). New York: Routledge.

Ecevit, Y. (2001). *Türk romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim.

Eldridge, R. (2008). *Literature, Life, and Modernity*, New York: Columbia University Press.

Erkman-Akerson, F. (2010). *Edebiyat ve Kuramlar*. İstanbul: İthaki.

Esmaeilpour, N. (2021). "Globalization In Pre- and Postrevolutionary Iranian Literature: A Comparative Study of Authors inside and outside Iran", (Editörler). Mostafa Abedinifard vd., *Persian Literature as World Literature* içinde (s. 51 - 68). New York: Bloomsbery.

Ferruhfâl, R. (1368). *Ah İstanbul (Mecmua-i Dastan)*. Tahran: İntişarat-i Esperek.

G. W. F., Hegel. (2022). *Tinin Görüngübilimi*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea.

Golâmî, A. (URL4). *Goftegû-yi ba Rezâ Ferruhfâl*. Erişim tarihi: 15.01.2025, https://www.ibna.ir/news/290453

Güçlü Avcıoğlu, A. (2015). *Türk Romanında Modernizmden Postmodernizme Geçiş*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gümüş, S. (2010). *Modernizm ve Postmodernizm Edebiyatın Dünü ve Yarını*. İstanbul: Can Yayınları.

Harrison, J. (URL3). *Modernism-Literature*. Erişim tarihi: 04.11.2024, libguides.uvic.ca/modernism

Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis.

Hillmann, M. C. (URL2). *On Ahmad Karimi-Hakkak's View of Modernist Persian Poetry*. Erişim tarihi: 04.11.2024, https://www.academia.edu/3218765/On_Ahmad_Karimi_Hakkak's_View_of_Modernist_Persian_Poetry

Hillmann, M. C. (1987). Iranian Nationalism and Modernist Persian Literature. *Essays on Nationalism and Asian Literatures East&West,* 69-89.

Hillmann, M. C. (1982). The Modernist Trend in Persian Literature and Its Social Impact. *Iranian Studies, 15*(1-4), 7-29.

Jung, C. G. (2015). *Rüyalar*. (A. Kayapalı, Çev.). İstanbul: Pinhan.

Kantarcıoğlu, S. (2007). *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Kırlangıç, H. (2014). *Meşrutiyetten Cumhuriyete İran Şiiri*. Ankara: Hece Yayınları.

Kolcu, A. İ. (2008). *Edebiyat Kuramları Tanım, Teknik, Tahlil*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.

Langbaum, R. (1957). *The Poetty Esperience: Romanticism as a Modern Tradition*. New York: W.W. Norton and Company.

Langbaum, R. (1970). *The Modern Spirit*. London: Oxford University Press.

Lunn, E. (1982). *Marxism and Modernism*, Los Angeles: University of California Press.

Levenson, M. (2011). *Modernism*. New Haven: Yale University Press.

Matar, A. (2017). *Understanding Wittgenstein, Understanding Modernism*, New York: Bloomsbury Academic.

Milani, A. (2003). *Modernity and Its Foes in Iran*. Tahran: Akhtaran.

Mîr Âbidînî, H. (2002a). *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı I*. (D. Örs, Çev.). Ankara: Nüsha.

Mîr Âbidînî, H. (2002b). *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı II*. (H. Kırlangıç, Çev.). Ankara: Nüsha.

Mîr Âbidînî, H. (1377). *Sed Sâl-i Dâstânnevîsî-yi İrân III*. Tahran: Neşr-i Çeşme.

Moran, B. (1991). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Najafi, M. (2018). Literary Modernism in Iranian Novel. *Iraniyat Journal of Iranian Studies, 2*(2), 2-9.

Nozeri, H. (1379). *Postmodernite ve Postmodernism*, Tahran: Nakş-i Cihân.

Ouliaeinia, H. (1389). Modernism ve Pesâmodernism Der Âsâr-i Dâstân-i Kûtâh Nivîsân-i Muâsır-i İrân. *Ketâb-i Mâh-i Edebiyât*, *44*, 84-95.

Örgen, E. (2010). *Türk Şiirinde Gelenek Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri*. Konya: Palet Yayınları.

Özay, M. (URL1). Modernite ve Modernizm. *Tübitak Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 04.11.2024, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/modernite_ve_modernizm

Rabaté, J. M. (2019). *Understanding Derrida, Understanding Modernism*. New York: Bloomsbury.

Sartre, J. P. (1982). *Edebiyat Nedir?* (B. Onaran, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.

Talebian Sedehi, K. (2013). Postmodern Influence in Contemporary Persian Literature. *Theory and Practice in Language Studies, 3*(1), 35-40.

Torusdağ, G. (2018). Anlamda Biçemsel Çözümlemenin Önemi Füruzan'ın Özgürlük Atları Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 40,* 211-225.

Yazdi, H. R. (2019). Rival Texts Modern Persian Prose Fiction and The Myth of The Founding Father. H. Rezai Yazdi ve A. Mozafari (Ed.). *Persian Literature and Modernity* içinde (s. 25-84). New York: Roudledge.

Yılmaz, Ü. (1991). Renk Psikolojisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Williams, R. (1983). *Keywords, A Vocabulary Culture and Society*, London: Oxford University Press.

KOVİD-19 SALGININ MODERN ARAP ŞİİRİNE YANSIMASI

REFLECTION OF COVID-19 PANDEMIC ON MODERN ARABIC POETRY

Emine BAĞMANCI
Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati, dedeogluemine@harran.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 23 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 10 Nisan 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 23 October 2024
Date accepted: 10 April 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Arap Şiiri; Kovid-19; Salgın Edebiyatı; Hastalık

Keywords
Arab Poetry; Covid-19; Pandemic Literature; Disease

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.15

Öz

Tarihin çeşitli dönemlerinde birçok salgın hastalık görülmüştür. Bu hastalıklar ise sadece yayılarak toplu ölümlere yol açmakla kalmayıp bireysel ve toplumsal davranış ve algıda temel değişiklikler oluşturmuştur. Edebiyat ise gerek bireysel gerek toplumsal durumlara ilişkin çeşitli konuları kapsayan bir alan olarak salgın hastalıklar bağlamındaki bu değişikliklerin ele alındığı çok sayıda eserin oluşmasını sağlamıştır. Ortaya çıkan bu eserler, toplumun sosyo-psikolojik yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. İnsanların salgına dair düşünceleri, hastalık karşısında aldıkları tavır ve insan psikolojisi üzerinde bıraktığı etki edebiyatın konusu olmuştur. Dolayısıyla bu hastalıklar, toplumun büyük bir kısmını etkilediği için edebiyat da hastalık aracılığıyla toplumun kolektif ruhunu yansıtmaya çalışan önemli bir alan olmuştur.

Salgın edebiyatı kapsamında şiir türü, diğer türlerden büyük bir farklılık göstermektedir. Nitekim hastalık nedeniyle tıp alanındaki bilgilerin sıkça konuşulduğu bir ortamda şiir, salgının insanın duygu dünyası üzerinde meydana getirdiği etkilerinden söz etmiştir. Bu bağlamda toplu ölümler, insanların hastalık karşısındaki çaresizlikleri ve belirsizlik gibi durumlar şiire zengin bir malzeme kaynağı oluşturmuştur.

Salgın hastalıklar Arap edebiyatının gerek klasik gerek modern döneminde hem düzyazı hem şiir türünde kendine geniş yer bulmuştur. Özellikle ölen kişilerin ardından yazılan ağıt türünde salgından izler görmek mümkündür.

İçinde bulunduğumuz çağa damgasını vuran hastalık ise kovid-19 salgını olmuştur. Bu çalışmada kovid-19 virüsünden kaynaklanan salgının Arap şiirine yansıma biçimi, basılı ve dijital kaynaklarda geçen şiir örnekleri üzerinden incelenmiştir. Bu örneklerde kovid-19 salgınının dinî, psikolojik ve ekonomik olmak üzere çeşitli açılardan ele alındığı, şairlerin salgınla mücadelede halka rehberlik etme çabasında olduğu görülmüştür.

Abstract

Many epidemics have been seen in various periods of history. These diseases have not only spread and caused mass deaths, but have also led to fundamental changes in individual and societal behaviour and perceptions. Literature, on the other hand, with its unlimited structure that can cover every period of human life, has led to the creation of a large number of works dealing with these changes in the context of epidemics. These works provide important information about the socio-psychological structure of society. People's thoughts about the epidemic, their attitude towards the disease and its effect on human psychology have been the subject of literature. Therefore, since these diseases affect a large part of the society, literature has been an important field that tries to reflect the collective spirit of the society through the disease.

Within the scope of epidemic literature, poetry shows a great difference from other genres. As a matter of fact, in an environment where medical knowledge was frequently discussed due to the disease, poetry talked about the effects of the epidemic on the human emotional world. In this context, situations such as mass deaths, people's helplessness and uncertainty in the face of disease have created a rich source of material for poetry.

Epidemic diseases have found a wide place in both prose and poetry in both classical and modern periods of Arabic literature. It is possible to see traces of the epidemic, especially in the lament genre written after the dead.

The disease that has left its mark on the current era has been the Covid-19 epidemic. In this study, the reflection of the epidemic caused by the Covid-19 virus on Arabic poetry is analysed through examples of poems in printed and digital sources.

Giriş

Kovid-19 hastalığı (Covid-19), yeni keşfedilen bir koronavirüsün sebep olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalığın ilk vakası 2019 yılının aralık ayında Çin'in Hubei eyaletinin Vuhan şehrinde ortaya çıkmıştır. Hastalığın üç ay gibi kısa bir süre içerisinde tüm dünyada hızlıca yayılması üzerine Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın (pandemi) ilan edilmiştir (WHO Director, 2020).

Salgınlar, bir halk sağlığı sorunu olmanın yanı sıra aynı zamanda meydana getirdiği geniş çaplı etkiler nedeniyle toplumsal bir olgudur (Yelboğa ve Aslan, 2020, s. 46). Bu bağlamda koronavirüs salgını da yaşanılan kayıplar, devlet tarafından konulan kısıtlamalar, alınan önlemler, karantina süreci, uzaktan eğitim ve ekonomik sorunlar gibi çok çeşitli boyutlarıyla kısa sürede toplumsal hayatın merkezine oturmuştur.

Dünyada edebiyatın gelişimi, değişimi ve dönüşümü, tarih çizgisi boyunca gerçekleşen büyük ve toplumsal olaylar ve eğilimlerle yakından ilgilidir. Nitekim yazarlar hayal gücüyle beraber toplumsal gerçeklerden de beslenerek bu gerçekleri edebiyat denilen kurgusal düzlemde yeniden yorumlamaktadır. Dolayısıyla toplumun her alanında iz bırakacak etkilere yol açan bir salgının, toplumu yansıtan edebi eserleri etkilemesi de olası ve doğal bir sonuçtur.

Edebiyatın en önemli özelliklerinden biri olan gerçekliği yansıtma olduğu fikri, yüzyıllar boyunca birçok sanatçı ve düşünür tarafından ifade edilmiştir (Moran, 2014, s. 17). Her toplumun kendi ürettiği edebi eserlerdeki yansıması kendine özgüdür ancak toplumsal yaşamı yansıtan bir ayna olması, edebiyatın toplum ayırt etmeksizin sergilediği ortak özelliğidir. Edebiyat, toplumsal olaylara değinirken bunların niteliğinden bahsetmekle kalmayıp insanların duygu dünyasında meydana getirdiği değişikliklere ayna tutmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda edebiyat için sıkça başvurulan ayna benzetmesi, hastalık-edebiyat ilişkisi açısından açıklayıcı bir benzetmedir. Buna göre tıp, hastalığın rasyonel gerçeklerini inceleyen bir alan olup edebiyat bu hastalıkların insanlar ve toplum üzerinde meydana getirdiği korku, üzüntü ve depresyon gibi irrasyonel güçlerle şekillenen, yaratıcılıkla yaşamın iç içe geçtiği bir alandır (Taşdelen, 2015, s. 99). Böylece gerçek dünyada yaşanan salgın hastalıklar; neden olduğu üzüntü, ölüm korkusu ve acı gibi olumsuz duyguların işlenmesine olanak sağlaması yönüyle tercih edilen bir tema olmuş (Çıkla, 2016, s. 29) ve kurgusal dünyada yeniden yorumlanarak edebi eserlerde yerini almıştır. Edebiyatta salgın teması, yol açtığı geniş çaplı etkiler nedeniyle bireyci, toplumcu ve romantik gibi farklı edebî akımlarda dahi varlık bulmaktadır. Dolayısıyla hastalık, edebiyata geniş pencere açan bir tema olarak önemini korumaktadır.

Edebiyatın, salgın hastalığa geniş yer vermesinin birtakım olumlu sonuçlar getirdiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda edebiyat hastalık üzerinden üzüntüleri dile getirirken ortak bir buluşma alanı oluşturarak insanların bu üzüntülerini paylaşmalarına olanak sağlayan yapıcı bir rol üstlenmektedir (Abbas, 1989, s. 16). Nitekim hem okur hem sanatçı hastalık üzerinden yaşamı anlamlandırma çabasına girmektedir (Uraldı, 2015, s. 101). Bu çaba, insanların hastalıkla baş etme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

Özetlenen bu bilgiler ışığında çalışma içerisinde, dünyanın yakın tarihinde yaşanan Kovid-19 salgınının Arap şiirindeki yansımaları ele alınmıştır.

Çalışmanın Amacı

Edebî eserler, çağlar boyunca var edildikleri zamanın ve toplumun o zaman dilimindeki yaşayışının birer aynası olarak kabul edilmiş estetik özellikli yazılı ve sözlü eserlerdir. Bunlar, nesilden nesle aktarılarak güçlü bir toplumsal hafıza oluşturmakla birlikte birer kültür mirası niteliği de taşımaktadır. Dolayısıyla tüm dünyada yaşamın her alanında silinmez etkiler bırakan Kovid-19 salgınının toplumlar üzerindeki sosyal, psikolojik, siyasal ve daha birçok alandaki etkileri de şüphesiz edebî ürünlere yansımış ve edebiyat tarih çizgisinde kayıt altına alınmıştır. Yürütülen bu çalışma da, modern Arap edebiyat tarihine düşülen bu kayıtlardan biri olmak amacıyla, Kovid-19 salgınının modern Arap şiirindeki yansımalarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Öte yandan konuyla ilgili çalışmalar yürüten araştırmacılar için derleyici bir kaynak olması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Kovid-19 salgını, modern Arap şiirine hangi yönleriyle konu olmuştur?
- Kovid-19 salgınını konu edinen Arap şairler kimlerdir?
- Kovid-19 salgının konu alan şiirler, hangi platformlarda (basılı, dijital) yayınlanarak okuyucuya ulaştırılmıştır?

Yöntem

Nitel araştırma yönteminin uygulandığı bu çalışmada veriler, doküman inceleme yoluyla elde edilmiştir. Doğrudan gözlem veya görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda birincil araştırma yöntemi olarak da kullanılabilen doküman inceleme yöntemi (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 187) bu çalışma için uygun düşmektedir. Bu yöntem ışığında öncelikle modern Arap edebiyatı alanında çeşitli eserler sunan şairlerin şiirleri ile "sosyal medya şiirleri"nin ayrıştırılması yapılarak edebî değeri olan ürünlerin çalışma kapsamına alınması sağlanmıştır. Zira Kovid-19 sürecinde dijital ortamların yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte edebî ürünler yalnızca basılı değil, dijital olarak da okuyucuya ulaştırılmıştır. Bu

durumda öncelikle dijital ortamlarda taranan şiirlerin ayrıştırılması önem kazanmıştır. Bunun için temel dayanak; dijital ortamda ulaşılan bir şiirin şairi ile ilgili araştırma yapılması, "şair" sıfatıyla yayınladığı başka şiirlerinin olup olmadığının saptanması ve şairin tanınırlığının araştırılması olmuştur. Bir doküman tarama çalışması olan bu ayrıştırmanın ardından basılı kaynaklarda bulunan şiirler taranmıştır. Elde edilen veriler, çalışmanın amaçlarında bahsedilen araştırma soruları kapsamında incelenerek gruplanmış ve "basılı yayınlarda Kovid-19 salgınının Arap şiirine yansıması" ve "dijital yayınlarda Kovid-19 salgınının Arap şiirine yansıması" olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir.

ARAP EDEBİYATINDA SALGIN

Modern Arap edebiyatı, edebiyatla toplumun sıkı ilişkisinden uzak bir görüntü çizmemektedir. Toplumsal konular, Modern Arap edebiyatında yaygın olarak ele alınan konuların başında gelmektedir (Ürün, 2016, s. 134). Bu bağlamda salgın hastalıklar, geçmişten günümüze Arap edebiyatına zengin malzeme sunan önemli bir tema olmuştur (Ahmed, 2020, s. 390). Nitekim Arap edebiyatı tarihine bakıldığında üç kitlesel salgın döneminde Arap edip ve şairlerin bu konuya karşı kayıtsız kalmadıkları görülmüştür (Şen, 2021, s. 193). Dolayısıyla Arap edebiyatında hem klasik hem modern döneme ait salgın temalı edebî çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar düzyazı ve şiir türünde olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Şiir türünde, muhadram şairlerden Hassan b. Sabit (ö. 674), Abbasi döneminden ise İbnu'r-Rumi (ö. 864) ve el-Mütenebbi (ö. 965) gibi öne çıkan şairlerin salgın temasını dizelerine taşıdıkları görülmektedir. Sonrasında İbnu'l-Verdî'nin (ö. 1349) *Salgından Haber* (النبأ عن الوبا) başlıklı bir şiir kaleme aldığı bilinmektedir. Modern döneme gelindiğinde ise salgın konusunun işlendiği şiir örneklerinin çoğaldığı dikkat çekmektedir. Toplumcu-gerçekçi akımın Arap şiirini önemli ölçüde etkilemesiyle beraber salgın gibi "mahşerin dört atlısından biri" olarak gösterilen hastalık konusuna şiirlerde geniş yer verilmiştir. Mısırlı şair Ali el-Cârim'in *Veba* (الوباء), Filistinli şair Fedva Tukan'ın *Taun* (الطاعون) ve Iraklı şair Nâzik el-Melâike'nin *Kolera* (الكوليرا) isimli şiirleri modern dönem Arap şiirinde salgın hastalık temasını işleyen başlıca örneklerdir. Bu şiirler arasında *Kolera,* hem Arap edebiyatında serbest şiir türünün ilk örnekleri arasında gösterilmesi hem de salgının yol açtığı korku, üzüntü ve kayıpları etkili bir biçimde ifade etmesi açısından ses getiren bir şiir olmuştur.

Salgın temasının Arap edebiyatında daha geniş bir yelpazede ele alınması düzyazı türünde görülmektedir. Bu düzyazı çeşitleri içerisinde roman ön plana çıkmaktadır. Salgın gibi çeşitli yönlere sahip bir konunun roman türüne elverişli olması bu eserlerin çok sayıda olmasını açıklamaktadır. Salgın temasının modern dönemde işlendiği düzyazı türündeki eserlere bakıldığında; Mısırlı yazar Taha Hüseyin'in *Günler* (الأيام) adlı otobiyografisi, Mısırlı

yazar Necip Mahfuz'un *Ezilenlerin Mücadelesi* (ملحمة الحرافيش) adlı romanı, Sudanlı yazar Emir Tâcussir'in Ebola '7 (76 إيبولا) (2012) isimli romanı ve Mısırlı yazar Ahmed Halid Tevfik'e ait *Veba* (الوباء) romanı başlıca örneklerdir.

Çeşitli dönemlerde ortaya çıkıp insanları korku ve paniğe sürükleyen salgının, insanı merkeze alan edebiyat için önemli bir malzeme oluşturması şaşırtıcı bir durum değildir (Çetin, 2020, 3). Dolayısıyla bu alanda ortaya çıkan eserlerin büyük bir sayıya ulaşması Arap edebi çevrelerinde *Salgın Edebiyatı* (أدب الجوائح/الأوبئة) ifadesinin kavramsallaşmasına yol açmıştır (Salih ve İsmail, 2020, s. 22, Kafi ve Çıkar, 2020, s. 540). Günümüzde ise Kovid-19 salgının tüm dünyayı etkisi altına almasıyla birlikte bunun edebiyata yansıması olağan bir biçimde gerçekleşmiştir (Tabûş, 2023, s. 553). Bu kapsamda anlatı türleri içerisinde Kovid-19 salgının ele alındığı birçok eser oluşmuştur. Çoğunluğu öykü türünde oluşturulan bu eserler; Ürdün Kültür Bakanlığının basımıyla çeşitli yazarların kaleme aldığı *Korona Döneminde Günlük Hayat* (يوميات في زمن الكورونا) isimli öykü eseri, Ürdünlü yazar Kâmil en-Nasîrat'ın (كامل النصيرات) *Koronadan Korkanlar İçin Mizahi Günlükler* (يوميات ساخرة لخائف كورونا) isimli öykü kitabı, Suriyeli yazar Muhammed Fethî el-Mikdâd'a ait (محمد فتحي المقداد) *Korona Kurbanları* (قربان الكورونا) adlı öykü kitabı, Faslı yazar Hasan el-Bartâl'ın (حسن البرطال) kaleme aldığı *Anlaşılması Güç Koronalar* (كورونيات عسر الفهم) ve Faslı yazar Nûrâ es-Sadîk'in (نورة الصديق) *İki Gönül Arasında Korona* (كورونا بين قلبين) adlı romanı Kovid-19 temasını ele alan düzyazı örneklerinin bir kısmıdır.

Arap Şiirinde Kovid-19 Salgını

Şiir, duygusal değişiklikleri en iyi ifade eden bir tür olarak öne çıkmakla birlikte (Abdurrahman, 2018, s. 4979) kendi sesini oluştururken toplumsal gerçeklerden beslenmektedir. Bu bağlamda şiir, sanatı yaşama dönüştürerek insanların duyguları ile gerçekliklerini aynı anda kucaklayabilme özelliğine sahiptir. Bu nedenle yaşamın gerçeklerine şiir aracılığıyla bakmak bu gerçekliğe çok sayıda kapı aralanmasını kolaylaştırmaktadır (Akın, 1996, s. 32). Şiir, taşıdığı toplumcu unsurlar ve hayata karşı sergilediği duruşla okuyucuda derin bir etki bırakmaktadır (el-Allak, 1997, s. 9).

Arap dili alanında önemli çalışmaları bulunan Şevkî Dayf (1910-2005), Arap şiirinin geçmişten günümüze her zaman toplumla iç içe olduğunu ve tarihin hiçbir döneminde toplumdan kopuk bir görüntü çizmediğini ifade etmiştir. Arap toplumunda şairin, her zaman kendisini toplumsal olaylara dâhil olma sorumluluğunda gördüğünü, bu yönüyle şairi "toplumun evladı" olarak nitelendiren bir anlayışın hâkim olduğunu belirtmiştir (1962, s. 191). Dolayısıyla Arap edebiyatı günümüzün salgınına karşı kayıtsız kalmayarak geçmişteki özelliğine benzer bir yansıtma gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Kovid-19

hastalığını ele alan şiirler, salgının günlükleri niteliğindedir ve şairler, dil yoluyla salgının üstesinden gelmeye çalışmışlardır (Rıdvan ve el-'Akeli, 2022, s. 475).

İnsan yaşantısının çok çeşitli alanlarında etkisini gösteren Kovid-19 salgını, Arap coğrafyasının çeşitli bölgelerinde roman ve öykü gibi birçok edebî çalışmaya malzeme oluşturduğu gibi şiir türünde de ele alınmıştır. Çağdaş şairler salgını dini, felsefi, psikolojik ve toplumsal olmak üzere çeşitli açılardan işlemişlerdir (Salih ve İsmail, 2020, s. 20). Bu şiirlerden bir kısmı Arap dilinin çeşitli diyalektleriyle, bir kısmı ise standart Arapça ile yazılmıştır (Bekâdî, 2021, s. 221).

Arap edebiyatında ortaya çıkan Kovid-19 temalı şiirlerin, aynı salgının başka toplumların edebiyatlarına olan yansımalarından daha derin ve kapsamlı olduğu öne sürülmektedir. Arapların şiir konusunda tarih boyunca sergiledikleri yetkinlikten kaynaklı olarak salgını şiire yansıtma yaklaşımının geniş çaplı ve derinlikli bir nitelik arz ettiği ifade edilmektedir (Amuni ve Timehin, 2020, s. 1).

Arap Yayıncılar Birliği'ne göre (APA), Kovid-19 salgını nedeniyle ortalama iki ay süren kapanma süresince Arap coğrafyasındaki kitap satışlarında önemli bir azalma gerçekleşmiştir. APA Genel Sekreteri Bachar Chebaro, dijital satışların %30 ila 35 oranında artmasına karşın fiziki kitap satışlarında %80'i aşan bir düşüş yaşandığını bildirmektedir (Chebaro, 2020). Bu sayısal bilgi ışığında özellikle Kovid-19 sürecinde gerek yazar/yayıncı gerekse okuyucu olarak edebiyatla ilgilenen kimselerin "çevrim içi" aktivitelerinin arttığı anlaşılmaktadır. Okuyucunun basılı eserlere ulaşma oranı büyük ölçüde düştüğüne göre üretenlerin de (yazarlar) çevrim içi üretime yöneldiği dikkat çekmektedir. Nitekim çalışma kapsamında ele alınan şiirlerin büyük bir kısmına çevrim içi kaynaklarda ulaşılmıştır. Basılı olanların ise yine ilk kaynak olarak çevrim içi mecralarda yer aldıkları, ancak bilimsel çalışmalara konu olarak basılı hale geldikleri dikkat çekicidir. Bu noktada, "Yöntem" başlığı altında bahsedildiği gibi dijital ortamda taranan Kovid-19 temalı şiirlerin profesyonellik/amatörlük açısından ayrıştırılması önem kazanmaktadır. Zira çok sayıda insanı yakından ilgilendiren Kovid-19 salgını üzerine yazılan şiirlerin sayılamayacak kadar fazla olması, bu ayrıştırmayı zorunlu hale getirmiştir.

Basılı Yayınlarda Yer Alan Kovid-19 Temalı Şiirler

1. Ulusal ve uluslararası kapsamda birçok şiir ödülü alan ve Suudi Arabistan'ın tanınmış şairlerinden kabul edilen Câsim es-Sahîh'in[1] (جاسِم الصحيح) (1964-) çeşitli şiir kitapları bulunmaktadır (Nûru'd-dîn, 2021, 272). Kovid-19 salgınına karşı kayıtsız

[1] Bazı kaynaklarda Suheyh olarak geçmektedir.

kalmayan es-Sahîh, salgına ilişkin karamsarlıktan uzak bir tutum sergilemeyi tercih etmiştir (Nûru'd-dîn, 2021, s. 272). Şairin şiire *Dünya Yeniden Doğuyor* (الأرْضُ تولد من جديد) başlığını vermesi onun bu tutumunu açıkça göstermektedir:

Koronaya karşı… Bilim tüm gücüyle yol almakta	(كورونا) واشرأبّ العلمُ روحا
İnatçı şeytanla mücadele içinde *……*	تُكافِحُ ضدّ شيطان مريد ……
Bir devirden başkasına geçerken	ومن طورٍ نسافر نحو طورٍ
Sanki dünya yeniden doğuyor *……*	كأن الأرضَ تولدُ من جديد ! ……
İçeri kapanmış şarkı mırıldanmaktayız	ونبقى في محابسنا نغني
"Dünya Yeniden Doğuyor" diye	بأنّ الأرضَ تُولد من جديد

Câsim es-Sahîh'in kırk iki dizeden oluşan bu şiiri, ilk kaynak olarak yine dijital ortamda okuyucuya ulaşsa da 2021 yılında Hudâ Alî Nûru'd-dîn tarafından bilimsel bir çalışma kapsamında incelenmiş, böylece basılı bir kaynakta yer almıştır.

2. Salgınları ölümcül olan diğer hastalıklardan ayıran ana özellik bulaşıcılık riski taşımasıdır. Bu nedenle salgın hastalıkların birçoğunda temel korunma yöntemlerinden biri kabul edilen izolasyon, sosyal bir canlı olan insanı dar bir alana hapsetmektedir. Ancak bu fiziksel kapanma, ruhsal buhranı da beraberinde getirmektedir. Edebiyat bu noktada devreye girerek bireylerin yaşadığı ruhsal ve fiziksel tahribatlar ile toplumun karşı karşıya kaldığı bu yeni yaşam biçiminin aynası görevini görmektedir (Hill, 2006, s. 66). Sudanlı bir fizik profesörü ve şair olan Hâşim el-Beşîr (هاشم البشير) (1953-) de Kovid-19 hastalığının bahsi geçen etkilerine ilişkin otuz iki dizeden oluşan *Korona Salgını* (كورونا جائحة) başlıklı bir şiir kaleme almıştır (Sâlih ve İsmail, 2020, s. 26-27). Bu şiirinde salgının insan hayatı üzerindeki etkilerine, özellikle insanların ruh hallerini, dinî ve sosyal yaşamlarını nasıl etkilediğine değinmiştir:

Korona…İnsanları ölüme sürükleyen..	(كُورُونَ) أهلكتِ الأنامَ حُتُوفُهُ
Tedavisi, sıkıntısı aklı aciz bırakan	أعيا العقولَ عِلاجُه وصروفُهُ
Ani ölümleri saçmaya devam edip	قدْ نشّرَ الموتَ الزؤامَ ولم يزلْ
Binlerce insanı kırıp geçiren *……*	تغتالُ آلافَ النفوسِ سيوفُهُ .....
Korkar oldu cami müdavimleri bile	حتّى المساجدَ رُوّعت روّادُها
Uğramıyor insanlar konuksever evine	وازورَّ عن بيت الكرام ضيوفُهُ
Ne spor ne tiyatro… Tenha her taraf şimdi	وأرى الملاعبَ والمسارحَ أقفرت
Gitmez oldu hiç kimse hep gittiği yerlere	ماعاد ترتادُ المكانَ ألوفُهُ

3. Cezayirli şair Abdulmelik Bûmengil (عبد الملك بومنجل) (1970-), on üç beyitten oluşan ve salgın nedeniyle boşalan camilere değindiği *Minarelerin Hüznü* (حزن المآذن) adlı şiirinde salgından önceki ve sonraki günleri şu şekilde karşılaştırmıştır (Bûrâs, 2024, s. 31):

Ağır davranırdık camiye giderken	كنا نهبّ كسالى نحو مسجدنا
Hava da açıktı bahtımız da	والجو صحو، ووجه الدرب مبتسم
Sevinç nağmeleri mırıldanırdık	فنغنم البهجة الخضراء ناظمة
Kalpten ve dostça, sevgi doluydu her yer	قلبا وصحبا، فشمل الحب منتظم
Şimdi ne yanımda bir dost ne etrafta yeşillikler	والآن لا الصحب بجنبي، لا المدى خضِر

Ne oldu peki? İntikam mı alıyor kara kedi?	ماذا جرى؟ هل غراب البين ينتقمُ؟

4. Kovid-19 ile ilgili dört farklı şiir kaleme alan Suriyeli şair Berekât el-Yûsuf (بركات اليوسف) (1973-), bu şiirlerinde salgını çeşitli açılardan ele almıştır (Alahmad, 2020, s. 158). Bunlardan *İlerliyor Kovid* (كوفيد أقبل) isimli şiirinde, hastalığın bulaşıcılığına değinmiştir:

Bulaşıyor herkese	إن التفشّى حاصلٌ
Markette, mağazada	في مَتْجرٍ أو مَشْغَلِ
Ya geçen bir tren	أو في قِطارٍ عابرٍ
Ya da korunaklı alanda	أو ساحةٍ مَعْقِلِ

Şair, *Doğunun Zehirli Rüzgârı* (ريح الشرق المسمومة) isimli şiirinde ise virüsün yapaylığı, doğallığı, varlığı yahut yokluğu gibi tartışılan konuları ele almıştır (Alahmad, 2020, s. 163):

Vuhan'dan çıktı yola Korona	كورونا في وُوهان ألقى رَحْلَهُ
Orasıydı yeri yurdu	ولهُ هناك مَحَجَّةٌ ومقامُ
Gizlice hazırlandı denmekte onun için	قد قيل دُبِّر في اللّيالي أمْرُهُ
Yeni bir dünya kurulsun diye	حتّى يجدِّدَ عالمٌ ويُقامُ
Ya da bir kurgudan ibarettir	أو أنّه نسج لمحض خرافةٍ
Bilinmezlik üzerine kurulu kuruntudan	بُنِيَتْ على أسرارِها الأوْهامُ
Belki de kasıtlı çıkarılan bir hastalık	أو أنّه داءٌ تفَشّى عُنْوةً

5- Kovid-19'un insan hayatına olan etkisine şiirlerinde yer veren şairlerden biri de Cezayir'in önde gelen isimlerinden Embârek Kûmnî'dir (امبارك قومني) (1968-). Kûmnî, *Tövbekâr Kalp* (قلب منيب) adlı şiirinde, salgının ortaya çıkışını dinî inançlara dayandırmaktadır (Bekâdî, 2021, s. 224). Çok eski dönemlerden beri insanların işlediği günahlara karşı hastalığın, Tanrı

tarafından verilen "ilahi ceza" olduğu düşüncesi (Sarı ve Atılgan, 2012, s. 15) şiirde af dileme biçiminde kendini göstermektedir.

Durdum rahmet sahibinin kapısında	وقفْتُ بباب رحمان رحيم
Rabbimin yüzüme kapanmayan kapısı	وقاصدُ بابِ ربي لا يُصدُّ
Bir hastalık ki tüketmekte her yeri	وباء حلَّ بالأمصار يفني
Sen emri çevrilmeyen, yaşatansın herkesi	وأنت الحي أمرك لا يردُ

6. Suriyeli şair Hâlid Cemîl es-Saddaka (خالد جميل الصداقة) (1956-2020), Cahiliye Dönemi şairlerinden Amr b. Kulsum'un kasidesini söylediği vezinle *Korona Muallakası* (المعلقة الكورونية) adlı bir şiir kaleme almıştır. Şair bu şiirinde salgına karşı dikkatli olunması gerektiğini ifade ederek insanları uyarmıştır. Ancak şairin virüse yenik düşerek vefat etmesi ise arkasında bıraktığı şiirine hüzünlü bir hikâye oluşturmuştur (Rıdvan ve el-'Akelî, 2022, s. 496).

Dinle! Bana damlacıklardan koruyan	ألا هُبّي بكمّامٍ يقينا
Ya da aşı yapan bir maske ver	رذاذَ العاطسين وعقّيمنا
Büyük bir kafesteyiz biz bugün	فنحن اليومَ في قفصٍ كبير
Korona bize korku saçarken	وكورونا يبثّ الرعبَ فينا
Aniden hapşırsa birimiz	إذا ما قد عطسنا دون قصدٍ
Gözler ona çevrilir azarlar gibi	تلاحقُنا العيونُ وتزدرينا

7. as-Saddaka gibi virüse yakalanan şairlerden biri de Suudlu doktor şair Sa'd 'Atiyye el-Gâmidî'dir (سعد عطية الغامدي) (1967-). Birçok şair gibi el-Gâmidî de hastalıkta dua ederek Allah'a sığınmak gerektiğini vurgulamıştır (Sâlih ve İsmail, 2020, s. 25):

Yüce Kitap'ta "Kabul ederim" diyen Zat	مَنْ قال في الوحيِ المطهّر "أَسْتَجِبْ"
Dua edene de isteyene de karşılık verir	سيُجيبُ من يدعو ويُعطي من طلبْ
Korkular belirince yine karşılık verir	أَمَّنْ يجيبُ إذا المخاوفُ أقبلتْ
Üzüntüyü ve sıkıntıyı gidererek	فيُزيلُ مِن غمٍ ويكشفُ من كُرَبْ

8. Kovid-19'un ele alındığı şiirlerde şairlerin halkı bilinçlendirmeye çalışarak onları hastalıktan korunmak için yönlendirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda Tunuslu şair Abdulaziz el-Hemmâmî'ye ait (عبد العزيز الهمامي) (1952-) *Korona* (كورونا) isimli şiirde belirgin yönlendirmeler yer almaktadır (Abdulmunim, 2022, s. 553). Karantina önlemini ön plana çıkaran şairin, insanları ikna etmek için vurgulu ifadeler kullandığı dikkat çekmektedir (Bûsâha, 2022, s. 28):

Gir evine, lütfen	فَلْتدخلْ بيتَكَ لَوْ تسْمحْ
Dünya hastalık içinde	العالَم مَوْبُوءٌ
Zarar verir dışarının havası	وهَوَاءُ الشّارِعِ يَجْرَحْ
İlk çiçeğindir evin senin	المَنْزِلُ وَرْدتَك الأولَى
Odan en ferah yerin	وَمَكَانُكَ فِي الغُرْفَةِ أَوْضَحْ
Çağın koronası... Ansızın geldi	كُورُونَا العَصْرِ تُبَاغتُنا
Kıyafetimizin altına gizlendi	وَتُعَرْبِدُ تَحْتَ مَلاَبِسِنَا
Sakın	فَاحْذَرْ
Çıkma evden	أَنْ تَخْرُجَ مِنْ بَيْتِكَ
Ayrılma	أَوْ تَبْرَحْ
Ölüm kapıyı çalmakta	المَوْتُ يَدُقّ عَلَى الأَبْوَابِ
Sakın açma	فَلاَ تَفْتَحْ

9. Salgın hastalıklar toplumsal bir olgu iken kimi şairler bunu başka toplumsal konularla iç içe ele almışlardır. Örneğin Ummanlı şair Ahmed el-Felahî (أحمد الفلاحي) (1954-), Yemen'de süregelen iç savaş nedeniyle baş gösteren açlık ve yoksulluğun üstüne salgının da eklenmesini ironik bir dille ifade etmiştir (Bûrâs, 2024, s. 28-29):

Nerde kaldın, virüs!	لقد تأخرت كثيرا أيها الفيروس
Gel de arkadaş olup şu savaşı bitirelim	دعنا نكون أصدقاء وننخر الحرب
Dört bir koldan ölüme tutunalım	ومعها نعلق أطراف الموت
Gel de geçelim çöllerden, Tütsü Yolu'ndan[2]	دعنا نمر في الفيافي وعلى طريق البخور
Beşik sallayalım	نهدهد المهد
Ele geçirelim tepelikleri	ونستل الروابي
Sonra bir ülkeye yerleşelim	ثم نؤوي إلى بلاد لا تخاف العطس
Hapşırmaktan değil, açlığın şiddetinden korktuğumuz	نخاف فقط من لهيب الجوع

10. Kovid-19 salgının meydana getirdiği etkilerden biri de karantina uygulmasından dolayı insanları yalnızlığa itmesidir. Iraklı şair Abdulkerim Kâsıd (عبد الكريم كاصد) (1946-), *Boş Sokaklarda Zorlu Yolculuk* (رحلة اضطرارية في شوارع خالية) isimli şiirinde, nefes almamızı sağlayan havanın virüs taşıyan bir şeye dönüşmesini yalnızlık ekseninde ele almıştır (Bûrâs, 2024, s. 28-29):

Bu sabah	هذا الصباح
Güneş beni dışarı çekti	جذبتني الشمس إلى الشارع
Sonra tek bırakıp	تركتني وحدي
Gitti	ومضت
Gülerek	ضاحكة
Bir esinti	كان الهواء

[2] Yemen ve Umman'dan gelen tütsülerin Akdeniz'e ulaşmasını sağlayan antik ticaret yolu.

Yüzüme dokunup geçti	يمسح وجهي ويمرّ
Hastaneden çıkmış biri gibiyim *……*	وأنا كالخارج من مستشفى .....
Beni öldürecek şey sende mi gerçekten?	هل حقا ثمة ما يقتلني فيك؟
Ey hava!	أيها الهواء !
Ey kıymetli!	أيها العزيز!

11- Suriyeli şair Zâfir Sâlih as-Sadaka (ظافر صالح الصداقة), salgının *korkutuculuğuyla nam saldığını* (رهيب الشأن) ifade ederek insanlar üzerinde oluşturduğu bu korkuyu şu dizelerle ifade etmiştir (Mehmetali, 2020, s. 113):

Daha dün gelmişken kıstırdı bizi	وليد الأمس يُشْعِرنا بضيْق
Ateşsiz yakmakta bedenimizi	ويحرق جسمَنا من غير نار

12- Suriyeli şair Kemâl Baydûn (كمال بيضون), hastalığın insanlar üzerindeki etkilerinden bahsederken farklı bir noktaya değinmiştir. Şaire göre bulaşma korkusuyla birbirinden uzaklaşan insanlar evlilik düşüncesini de ötelemiş olup bekâr kalma korkusu yaşamaktadırlar (Mehmetali, 2020, s. 112):

Gençler evlilikten korkup kaçıyor	إنّ الشباب من الزواج تهربوا
Biçare bekârlar kaygı içinde	والكل أصبح خائفا يتوهم
Kısmetsizliğine yanıyor	العازب المسكين يندب حظه
Kızı da erkeği de	وكذا الفتاة من العنوسة تلطِم

13- Kovid-19 salgının meydana getirdiği ekonomik etkiler de şiire yansıyan diğer konulardandır. Salgınla ilgili iki şiir kaleme alan Iraklı şair Nûrî el-Vâilî (نوري الوائلي) hastalığı birçok yönüyle şiirine taşımıştır (Derâvşe, 2021, s. 9). Bunlardan biri de salgının ülkedeki ekonomiye zarar vermesidir:

Ne sanatçı kaldı ne ünlü	لم يبقَ فنانٌ وصاحبُ شهرةٍ
Ne oyuncu ne vaiz ne de asker	أو لاعب أو واعظ أو عسكر
Ne zengini kaldı ne güç sahibi	لم يبقَ ميسور ومالك سلطة
Ne yazan çizen, ne kitap basan	أو كاتب أو من يذيع وينشر

14- Salgın hastalıklarla mücadelede ön planda olarak sağlık çalışanları bilinmektedir. Sağlık çalışanlarının bu zorlu süreçte özverili bir biçimde çalışması, korona temalı şiirlerde değinilen konulardan biri olmuştur. Filistinli şair Sâlim Kureyş'a (سالم قريشع) (1957), bu durumu şiirine şöyle yansıtmıştır (Derâvşe, 2021, s. 21-22):

Zaman sanki durmuş gibi	وكأن ساعات الزمان توقفت
Herkes yakınından uzak	والناس كل عن خليل أعزفت
Bir tek "bilim ordusu" silahını kuşanmış	لكن جندا بالعلوم تسلحت
Salgınla savaşmak için birlikte siper olmuş	ولحرب جائحة تنادت وسددت
Ne geceyi bilirler	لا يعرفون الليل جن أو انجلت
Ne gündüzü	ساعات اليوم من نهار وانقضت

15- Salgın hastalıklarda ilk alınan önlemlerden biri de karantina ve sokağa çıkma kısıtlamalarıdır. Bu bağlamda Iraklı şair İsmail Hoşnâvo (إسماعيل خوشناو) (1973-), söz konusu sebeple sokaklarda meydana gelen boşluğu şu şekilde ifade etmiştir (Derâvşe, 2021, s. 9):

Vakit seher…	غدا الفجر
Ama onu görebilen mi var?	لا نظرة تعانقه
Issızlık kapladı	والوحشة
Her tarafını	احتلت كل صوب
Şehrin	من المدينة

16- Sosyal medyada Ğarîd Câzân (غريد جازان) ismiyle tanınan Suudlu şair Yahyâ Reyyânî (يحيى رياني) salgınla ilgili olarak *Hacının Kederi* (تنهيدة معتمر) adlı bir şiir kaleme almıştır (Salih ve Ismail, 2020, s. 25) Bu şiirinde Kovid-19 salgını nedeniyle Mescid-i Haram'ın ibadete kapatıldıktan sonra Kâbe'nin yalnızlığı ve terk edilmiş görüntüsünü dile getirmektedir:

Kalabalık değil kutsal, yüce mekânımız	بدا مهيباً ..جليلاً ..غير مزدحمِ
Düne kadar dolup taşarken	وكان بالامسِ مملوءاً من الأممِ
Ey insanların kıblesi! Her taraf bomboş	ياقبلة الناسِ ..والأرجاء خاليةً
Böyle mi olacaktı tavaf alanı?	أهكذا ساحةُ التطوافِ بالحرمِ؟

17- Suudi Arabistan'ın önde gelen şairlerinden Abdurrahman Salih el-'Aşmavî (عبد الرحمن صالح العشماوي) (1956-), Kovid-19 salgını ile ilgili kaleme aldığı şiirinde insanlığın ve savaş teknolojisinin gözle görülmeyen bir virüs karşısında düştüğü çaresizliği şu şekilde ifade etmiştir (Salih ve Ismail, 2020, s. 25-26):

Nerde sınırları aşan	أين الصّواريخُ، تجتازُ الحدودَ وفي
Taşları eriten roketler	رُؤوسِها ما بهِ الأحجارُ تَنصهِرُ
Dağları titreten toplar	أينَ المَدافعُ؟ تهتَزُّ الجبالُ لها
Her yanı patlatan bombalar, nerde?	أينَ القنابلُ بالنّيرانِ تَنفجرُ؟!

Dijital Yayınlarda Yer Alan Kovid-19 Temalı Şiirler

1. Salgın nedeniyle Kâbe'nin yalnızlığı birçok şairin hüzünlü dizeler yazmasına yol açmakla beraber iyimser tutumunu koruyan şairler de bulunmaktadır. Örneğin Iraklı şair Omar Annaz (عمر عناز) söz konusu durumu şu şekilde ifade etmiştir ("fî'ş-Şi'r ve'r-Rivâye", 2020):

Kâbe'de kimse yok dediler	خلا من زائريه البيت قالوا
Ama avlu kalabalık dedim	فقلت أراه مزدحمَ الفِناءِ

Hem de ferah, insanlar ayrıldı ki	فسيحا، غادرته الناس كيما
Melekler gelip tavaf etsin	تطوف به ملائكة السماء

2. Kişisel gelişim kitabı *Üzülme* (لا تحزن) isimli eseri ile tanınan Suudlu şair 'Â'id el-Karnî (عائض القرني) (1959-), Kovid-19 salgınını dini eksende ele almıştır ("Kûrûnâ ve Mevâkifi'ş-Şu'arâi'l-'Arab", 2020):

Bir hastalık ki gözle görülmez	وداءٌ لا يُرى بالعين صارتْ
Tüm dünyayı suskuna çeviren	به الدنيا خموداً أو سكونا
Allah'ın varlığını şimdi anladılar	لقد عرفوا بأن الله حقٌّ
Daha önce inkâr edenler	وكانوا قبل ذلك يُنكرونا

3. Kovid-19 salgınıyla ilgili şiir kaleme alan Suudlu başka bir şair de Fevâz el-La'bûn (فواز اللعبون) (1975-) olmuştur. el-La'bûn da salgının ortadan kalkacağına dair iyimser bir tutum içerisindedir ("Kûrûnâ fî 'Uyûni'ş-Şu'arâ", 2020):

Çok yakında gelecek güzel günler	عمَّا قريبٍ نرى الأفراح غامرةً
Uzaklaşacak üzüntü bizden	ويرحلُ الحزنُ عنَّا وهو مخذولُ
Dağılacak kara bulutlar	وتنجلي الغمّةُ السوداء صاغرة
Elbet kolaylıktır zorluktan sonrası	لا ريبَ فاليسرُ بعدَ العسرِ مأمولُ

4. Akademisyen şair Suudlu Ali b. Yahyâ el-Haddâdî (علي بن يحيى الحدادي) (1970-) Kovid-19'u konu aldığı şiirinde, bu salgının Allah tarafından kullarına ne kadar küçük ve güçsüz olduklarını hatırlatmak için gönderildiğini anlatmaktadır (el-Haddâdî, 2020):

Ne yücedir koronayı yaratıp gönderen	سبحان خالق كورونا ومرسله

Kullarına zayıflıklarını hatırlatmak için	على العباد يريهم كيف هم ضعفًا
Küçücük bir virüstür gözle görülmez	فيروس ليس يرى بالعين من صغر
Ama alıp götürdü nice canları	لكن بأكثر سكان الدنى عصفًا

5. Suriyeli şair Nizâr Âbidîn (نزار عابدين) (1946-2021), Kolombiyalı yazar Gabriel Garcia Marquez'in (1927-2014) tanınmış romanı *Kolera Günlerinde Aşk* isminden esinlenerek *Korona Zamanında Aşk* (الحب في زمن الكورونا) adlı bir şiir kaleme almıştır. Endülüslü şair İbni Zeydun'un meşhur "Nûniyye"sine nazire olarak yazdığı bu şiirde Âbidîn, "sosyal mesafe" kavramının sevgiye olan etkisini şu şekilde ifade etmiştir ("el-Hubbu fî Zemeni'l-Kûrûnâ", 2020):

Sevginin kuralı mesafe oldu	أضحى "التباعُدُ" دستورَ المحبّينا
Buluşmalar bizi yaklaştırmadı	ما عاد ينفعُ في اللقيا تدانينا
Elimi uzatamam	"لمّي" يديك فإني لن أمُدّ يدي
Eskidendi avuçların değmesi	كفٌّ تُلامِسُ كفّا كان
Kucaklaşma hayal oldu	كان الـعِـنــاقُ كأحْـلامٍ تُـراودنـــا
Şimdi korkuyoruz bulaşacak diye	واليوم نخشى عناقاً منك يُعدينا
Sevgi, özlem bizden uzak	الحبُّ يُطلِقنا، والشوقُ يسبِقنا
Korkar olduk tek bir sözden	والخوف يُقلقنا، فالقول يكفينا

6. Sudanlı şair Bahruddin Abdullah (بحر الدين عبد الله) (1984-), insanların modern yaşam içinde duygudan yoksun yürüttükleri hayatlarında mekanikleşen günlük yaşantılarının, manevi değerlere dönülmek suretiyle düzeleceğini ve salgının da buna fırsat veren bir sebep olabileceğini belirterek salgından ders çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir ("Hivâran Şi'riyyan", 2022):

Bu robotlaşan insan yok edecek	هذا الإنسان الآليُّ
Virüslerin amacını	سيقتلُ حلمَ الفيروساتِ
Sevgiyle galip gelecek	ويهزم بالحبّ
Kovid varyantlarına	سلالات الكوفيدْ

Sonuç

Salgın konusu, tarihin her döneminde Arap edebiyatında kendine yer bulmuştur. Günümüzde ise tüm dünyayı etkisi altına alan Kovid-19 salgını Modern Arap şiirine de yansımıştır. On yedisi basılı, altı tanesi ise dijital kaynaklarda tespit edilen toplam yirmi üç şiirin belirli bölümleri çalışmaya dâhil edilmiştir. Tamamı farklı şairlere ait olan bu örneklerin büyük bir kısmı basılı kaynaklarda geçmiştir. Ancak bu şiirlerin basılı kaynağa geçmeden önce başlangıçta elektronik kaynaklarda yer aldığı bilinmektedir.

Kovid-19 temalı şiirler incelendiğinde salgının çeşitli açılardan ele alındığı görülmüştür. Bu bağlamda salgının; dinî, ekonomik ve psikolojik taraflarına değinilmiştir. Bu şiirlerde şairlerin genel olarak yönlendirici bir rol üstlendiği dikkat çekmektedir. Alınması gereken önlemlere ilişkin halkı ciddi ölçüde uyarmaya çalışmışlardır. Hastalıkla mücadelede sağlık çalışanlarının yaptığı fedakârlıklara vurguda bulunmayı ihmal etmemişlerdir. Bu şiirlerde salgına ilişkin karamsar ifadelere rastlanıldığı gibi iyimser düşünceler de yer almaktadır.

Sekiz farklı Arap ülkesinden yirmi üç şairin içerisinde Suudlu şairlerin sayısının fazla olduğu dikkat çekmektedir. İslamiyet'in ibadet merkezi olarak kabul edilen Kâbe'nin bu ülkede bulunmasını, sayının çokluğunu açıklayan bir sebep olarak söylemek mümkün görünmektedir. Nitekim Suudlu şairler salgın nedeniyle Kâbe'yi ve diğer ibadet mekânlarını ilk kez tenha görmekten duydukları büyük üzüntüyü şiirlerinde ifade etmişlerdir.

Çalışmada incelenen şiirlerde baskın görülen özellik, dinî unsurların hâkim olmasıdır. Nitekim bu şiirlerin büyük bir kısmında salgının ortaya çıkmasının, insanların işledikleri günahtan kaynaklandığı belirtilmiş ve bu nedenle günahlar üzerine düşünüp kişinin kendisini düzeltmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra birçok şiirde salgının ortadan kalkması için şairler Allah'a dua ve yakarışta bulunarak insanları da duaya çağırmışlardır.

Kovid-19 temalı şiirlerin genel özelliklerine bakıldığında Modern Arap şiiriyle uyumlu olduğu fark edilmiştir. Arap edebiyatında şiiri toplumun bir yansıması, şairi de insanları yönlendiren bir önder görme anlayışının etkisi bu şiirlerde de görülmektedir. Kovid-19 salgını, farklı boyutlar taşıyan bir alan olması yönüyle şiirin sınırlarını genişletmiş ve Modern Arap şiirine zenginlik katan önemli bir tema olmuştur.

Summary

Epidemics are as old as human history. In different periods of history, epidemics with various characteristics have caused heavy material and moral losses to societies. Therefore, it is inevitable that these diseases, which leave deep traces in social memory, find a place in literature. The abundance of works created in this context has led to the emergence of the concept of epidemic literature. Thus, literary works have assumed the role of witnesses of this reality by conveying the effects of epidemics on human life to the next generations and have been a guide in the formation of new works. In this context, the aim of this study is to contribute to the accumulation of "epidemic literature" by revealing the reflections of the Covid-19 epidemic in Arabic literature. A number of examples of poems in printed and digital sources were identified and the ways in which they addressed the epidemic were analysed.

The situations faced by societies living in the past when they faced epidemics have been the subject of curiosity of today's people. As a matter of fact, people have tried to learn about similar situations in history in order to make sense of this situation that is new to them. By tracing epidemics in literary works, there has been a tendency to identify the similar and different aspects of the situation experienced in the past and the current process. People have tried to express the process they are going through by comparing the situation they are in with these determinations made about the past. In this respect, literature has formed a basis for people in the troubled process of the epidemic disease.

Today, the emergence of the Covid-19 epidemic has caused the history of epidemics to come to the agenda again. When the history of epidemics is analysed in the context of literature, a rich accumulation of works emerges. The prominent topics in these works are the anxiety of being caught in the epidemic, the fear and sadness of losing loved ones, and the restrictions on freedom experienced in quarantine and curfew restrictions.

The theme of epidemic has been the subject of many works in Arabic literature as well as having a wide place in world literature. In this context, writers and poets have not remained indifferent to this fact that affects a large part of the society and have written many works. The fact that epidemics took place in different periods of history has led to the formation of various examples for the periods of Arabic literature. Therefore, it has been possible to come across epidemic-themed works for almost every period of Arabic literature. However, it is noteworthy that the epidemic literature has expanded in the modern period. Although these works were written in both prose and poetry, it is seen that the works dealing with the epidemic in the novel genre in the modern period are dominant compared to other genres.

Within the scope of the study, while researching the poems dealing with the Covid-19 outbreak, it was determined that these poems are so numerous that they constitute "corona literature". Especially due to the widespread use of social media tools, the sharing of poems took place quickly and gained visibility. However, as detailed in the method title, examples with literary value were included in the study. However, the number of poems in printed sources is considerable. In this context, the relevant verses of a total of twenty-three Covid-19 themed poems, fifteen of which were printed and eight of which were in digital sources, were analysed. Document analysis method was used in the study.

When the poems in which the Covid-19 outbreak was analysed, it was seen that they were not far from the general characteristics of modern Arabic poetry. In this context, it has been noticed that the effort of modern Arabic poetry to include social events in poetry has not decreased. In addition, the poets' attempts to deal with the epidemic from many angles while carrying it to their poems again coincide with the integrative feature of Arabic poetry.

It is noteworthy that most of the poets who wrote the poems subject to the study are Saudis. It seems possible to say that one of the reasons for this situation is that as a country that hosts the cities of Mecca and Medina, the centre of worship of Islam, it has noticed the effects of the epidemic more intensely. As a matter of fact, Saudi poets have pointed out with regret in many places that the Kaaba, which is known to be constantly crowded because it is considered the qibla of Muslims, was left deserted due to the epidemic.

Looking at the general characteristics of the poems in the study, it is seen that the effects of the pandemic on human beings are addressed in the contexts of health, sociology, religion and economy. It is noticeable that the poets generally attempted to take on a guiding role while addressing these issues. In this context, they advised the public and emphasised that the precautions to be taken should be strictly followed. In addition, although there were some poets with pessimistic feelings, some poets called on people to be hopeful by using optimistic expressions that the epidemic would disappear and society would regain its former peaceful order. In addition, they tried to embrace all segments of society in their poems by including health workers who made great sacrifices in this difficult process. This attitude of the poets seems to be in line with the Arab understanding of the poet as the "leader of the society".

A striking feature of most of the poems analysed in the study is the presence of prayer and supplication lines. In these poems, God's help is requested for the epidemic to end as soon as possible and for people to regain their former health. In addition, it is seen that the belief that the reason for the emergence of epidemics throughout history is that people anger God by committing great sins continues to be influential in these poems. Therefore, the poets express that in order to get rid of this epidemic disaster, people should correct their behaviour and try to forgive themselves to God.

Kaynakça

Abbâs, İ. (1989). *İtticâhâtu'ş-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır.* Kuveyt: el-Meclisu'l-'Arabî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb.

Abdulmunim, S. M. (2022). Tedâvuliyyetu'l-Fi'li'l-Kelâmî fî Kasîdeti Kûrûnâ li'ş-Şâ'ir 'Abdulaziz el-Hemmâmî. *Mecelletu'l-'Ulûmu'ş-Şer'iyye ve'l-Lugati'l- 'Arabiyya, 7*(2), 553-585.

Abdurrahman, M. A. (2018). el-Cânibu'l-İctimâ'î fi'ş-Şi'ri'l- 'Arabiyyi'l-Hadîs- Şu'arâu'l-İhyâ Nemûzecen. *Mecelletu Kulliyeti'd-Dirâsât el-İslâmiyye, 35*(2), 4962-5038.

Ahmed, L. (2020). Vak'i ve Tahaddiyyatu'l-Edebi'l-Mutarâbit fî Zilli Caihâti Kûrûnâ. *Mulhak Mecelleti'l- Câmi'ati'l- 'Irakiyya, 2*(15), 298-396.

Akın, G. (1996). *Şiiri Düzde Kuşatmak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Alahmad, M. (2020). Berekât el-Yusûf'un Şiirinde Korona Salgını. Yakup Göçemen (Ed.), *Uluslararası Arap Edebiyatında Salgın e-Sempozyumu (8 Temmuz 2020, Kilis, Türkiye) Bildiriler* içinde (s. 158-172). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi.

el-Allâk, C. A. (1997). *eş-Şi'r ve't-Telakkî: Dirâsât Nakdiyye.* Beyrut: Dâru'ş-Şurûk.

Amuni, O. K. ve Timehin, S. O. (2020). Covid-19 Pandemic under Arabic Poetic Lens: Lagos Arabic Poets as Case Study. *LASU Journal of Humanities, 14*(2), 128-141.

Bekâdî, M. (2021). Tecelliyât Câiha Kûrûnâ fî Şi'ri Şu'arâ Mıntıkati Tamanraset-Kasîdetâ "Kalb Munîb" ve "Yâ Latîf" li'ş-Şâ'ir Embârek Kumnî Enmûzecen. *Mecelletu'l-Kelim, 6*(1), 216-234.

Bûsâha, S. (2022). Tedâ'iyyât Câiha Kûrûnâ 'alâ'l-Edeb Mukârebe Mevdû'âtiyye fî Kasîde Kûrûnâ li 'Abdi'l-'Azîz el-Hemmâmî. *Mecelletu't-Tevâsul, 28*(2), 23-35.

Bûrâs, F. (2024). Edebu'l-Câiha Beyne Sultatı'l-Hacr ve Fushati'ş-Şi'r Kırâetun fî Kasîde Huznu'l-Meâzin li'ş-Şâ'ir 'Abdu'l-Melik Bûmengil. *Mecelle İhâlât, 6*(1), 22-39.

Çetin, İ. (2020). Elektronik Ortamda Kovid-19 Salgın Edebiyatı (Şiir Örneği). *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 1-18.

Çıkla, S. (2016). *Edebiyat ve Hastalık*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Dayf, Ş. (1962). *fî'n-Nakdi'l-Edebî.* Kahire: Dâru'l-Me'ârif.

Derâvşe, H.O. (2021). Edebu'l-Evbie ve Tecelliyât Kûrûnâ fî Siyâk Nusûsi'l-Hitâbi'ş-Şi'ri'l-Mu'asır. *Evrâku'l-Mecelleti'd-Duveliyye li'd-Dirâsâti'l-Edebiyye ve'l-İnsâniyye, 3*(1), 7-37.

Hill, M. R. (2006). Sociology and Poetry: an Introduction. *Sociological Origins*, *4*(2), 66-68.

Kafi, M. ve Çıkar, M. Ş. (2020). Salgınlar ve Edebî Yansımaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 539-556.

Mehmetali, B. (2020). Sunâiyyetu'l-Vebâ (el-Marad) ve'l-Mevt fi'ş-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Hadîs. Yakup Göçemen (Ed.), *Uluslararası Arap Edebiyatında Salgın e-Sempozyumu (8 Temmuz 2020, Kilis, Türkiye) Bildiriler* içinde (s. 102-114). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi.

Moran, B. (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Nûru'd-dîn, H. A. (2021). Cemâliyyâtu'ş-Şekli'l-Kitâbî fî Kasîde "Kûrûnâ ve'l-Ardu Tûled min Cedîd" li'ş-Şâ'ir Câsim es-Sahîh. *Mecelletu'l Kelim, 6*(1), 270-290.

Rıdvân, L.Ş. ve el-'Akelî M. (2022). Eseru Câiheti Kûrûnâ fî Tahavvuli'l-Hitâbi'ş-Şi'rî el-Mu'âradatu'ş-Şi'riyye beyne 'Amr b. Kulsûm ve Hâlid es-Saddaka Enmûzecen. *Mecelletu'l-'Ulûmi'ş-Şer'iyye ve'l-Lugati'l-'Arabiyya, 7*(9), 469-514.

Salih, Shuaib S. ve İsmail, Maha A. (2020). İn'ikâsât Kûrûnâ 'alâ'ş-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır (Kasîde Câ'ihati Kûrûnâ li'ş-Şâ'ir Hâşim el-Beşîr Nemûzecen). *el-Mecelletu'l-'Arabiyya li'l-'Ulûm ve Neşri'l-Ebhâs, 6*(4), 19-31.

Sarı, Ö. ve Atılgan, K. G. (2012). *Sağlık Sosyolojisi.* Konya: Karatay Akademi Yayınları.

Şen, A. (2021). Arap Edebiyatında Salgın İzleri ve Nikola et-Türk'ün Salgına Dair Urcûzesi. *Istanbul Journal of Academic Studies*, *4*(2), 193-222.

Tabûş, S. (2023). Kûrûnâ Mun'aric Cedîd li'l-Edeb Havle'l-'Âlem Hâcisu'l-Havf ve'd-Diyâ' fî "Kurbâni'l-Kûrûnâ" liMuhammed Fethî el-Mikdâd. *Mecelletu'r-Risâle li'd-dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye, 8*(2), 552-562.

Taşdelen, V. (2015). Hastalık Durumları ve Şifa Olarak Söz. *Hece Dergisi, 225*, 97-100.

Uraldı, C. (2015). Edebiyat ve Sağlık. *Hece Dergisi, 225*, 101-102.

Ürün, A. K. (2016). Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 35*, 131-144.

Yelboğa, N. ve Aslan, Ş. B. (2020). Sosyal Sorun Olarak Salgın Hastalıklar ve Sosyal Çalışmanın Halk Sağlığını Koruma/Geliştirme Görevi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 43-49.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

fî'ş-Şi'r ve'r-Rivâye ve'l-Mekâl..Hakezâ Tesellele Kûrûnâ ilâ Defâtiri'l-Udebâ. (2020, 5 Eylül) *Cerîdetu'l-Cezîra.* Erişim Tarihi: 13.12.2023, https://www.aljazeera.net/culture/2020/4/3/كيف-تسللت-الكورونا-إلى-دفاتر-الشعراء

Chebaro, B. (2020, 9 July). *Publishing in the Arab World during the Covid-19 Pandemic* (Webinar). International Publishers Association. Erişim Tarihi: 09.01.2024, http://prod.internationalpublishers.org/wp-content/uploads/2020/07/Transcript_IPA_in_conversation_with_Bachar_Chebaro.pdf

Kûrûnâ fî 'Uyûni'ş-Şu'arâ. (2020, 17 Nisan) *Cerîdetu'l-Cezîra.* Erişim Tarihi: 10.02.2024, https://www.al-jazirah.com/2020/20200417/cm4.htm

Kûrûnâ ve Mevâkifi'ş-Şu'arâi'l-'Arab (2020, 24 Mart) *Cerîdetu'l-Cezîra.* Erişim Tarihi: 18.02.2024, https://www.al-jazirah.com/2020/20200324/ms4.htm

Haddâdî, A. Y. (2020, 29 Ağustos). Subhâne Hâliki Kûrûnâ ve Mursilihi (Kişisel Web Sitesi). Erişim Tarihi: 03.01.2024, https://www.haddady.com/19169-2/

el-Hubbu fî Zemeni'l-Kûrûnâ. (2020, 12 Mayıs) *Cerîdetu'l-Vatan.* Erişim Tarihi: 10.03.2024. www.al-watan.com/article/231225/Culture/الحب-في-زمن-الكورونا

Hivâran Şi'riyyan Mağribiyyan Sûdâniyyan fî Fıkra "Nabdu'l-Ebcediyye (2022, 10 Şubat) *Dîvânu'l-'Arab* (Web Sitesi). Erişim Tarihi: 13.12.2023, https://www.diwanalarab.com/حوارا-شعريا-مغربيا-سودانيا-في-فقرة-نبض

World Health Organization (WHO). (2020, 11 March) (Media Briefing on Covid-19). Erişim Tarihi 18. 01. 2022, https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020

MERNEPTAH ZAFER YAZITINA (İSRAİL STELİ) GÖRE KENAN BÖLGESİNDE MISIR HAKİMİYETİ

EGYPTIAN DOMINANCE IN CANAAN ACCORDING TO THE MERNEPTAH VICTORY INSCRIPTION (ISRAELI STELE)

Ercüment YILDIRIM
Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, neshali@gmail.com

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Kasım 2024
Kabul edildiği tarih: 10 Şubat 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 11 November 2024
Date accepted: 10 February 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Merneptah; Kenan Bölgesi; Mısır; İsrail Steli

Keywords
Merneptah; Canaan; Egypt; Israeli Stele

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.16

Öz

Eski Mısır'da MÖ 1550 – MÖ 1070 yılları arasında hüküm süren XVIII., XIX. ve XX. Hanedanlar zamanına Yeni Krallık Dönemi ismi verilmektedir. Bu dönemin, öncesi ve sonrasından en ayırt edici özelliği Mısır Krallığı'nın Nübye, Libya ve Kenan coğrafyalarına yayılma girişimidir. Yeni Krallık döneminin en güçlü krallarından olan III. Tutmosis'in Fırat Nehri'ne kadar Mısır'ın sınırlarını genişletmesini, Nil Nehri'nden Fırat Nehrine kadar uzanan bir krallık kurma başarısını, sonraki krallar da devam ettirmeye gayret göstermişlerdir. Hititler gibi güçlü krallıkların Kenan coğrafyasını ele geçirme teşebbüsleri, göç hareketleri ile bölgeye gelen toplulukların yerleşme çabaları ve yerel halkın isyanları Mısırlıların bölgeye kalıcı biçimde yerleşmesinin önündeki en büyük engeller olmuştur. Yine de dört yüz yıllık dönem boyunca tahtta bulunan Mısır kralları Kenan coğrafyasına hakim olmayı kendileri için öncelikli amaç edinmişlerdir. Mısır Krallığı'nın geleneksel politikası olan Kenan coğrafyasına yayılmaya girişimlerini sürdüren Kral Merneptah da bölgeye seferler düzenlemiş ve kazanmış olduğu başarıları tanrılarına duyurmak ve halkına ilan etmek için yazıtlara kaydettirmiştir. Çalışmamız, Merneptah tarafından kazıtılmış olan "Zafer Yazıtı" veya bir diğer isimlendirme ile "İsrail Steli" ışığında Mısırlıların, Kenan coğrafyasındaki küçük krallıklara hakim olmak için yaptığı mücadeleyi sonuçları ile birlikte aktarmayı amaçlamaktadır.

Abstract

The period of the 18th, 19th and 20th Dynasties that ruled in Ancient Egypt between 1550 BC and 1070 BC is called the New Kingdom Period. The most distinctive feature of this period, from before and after, is the Egyptian Kingdom's attempt to expand into the geographies of Nubia, Libya and Canaan. The success of Thutmose III, one of the most powerful kings of the New Kingdom period, in expanding Egypt's borders to the Euphrates River and establishing a kingdom extending from the Nile River to the Euphrates River, was also attempted by subsequent kings to continue. The attempts of powerful kingdoms such as the Hittites to seize the Canaan geography, the settlement efforts of communities that came to the region with migration movements and the rebellions of the local people were the greatest obstacles to the Egyptians settling permanently in the region. Nevertheless, the Egyptian kings who were on the throne for a period of four hundred years made dominating the Canaan geography their primary goal. Continuing the traditional policy of the Egyptian Kingdom to expand into the Canaan geography, King Merneptah also organized expeditions to the region and recorded his achievements in inscriptions to announce them to his gods and to his people. Our study aims to convey the struggle of the Egyptians for dominance with the small kingdoms in the Canaan geography together with its results in the light of the "Victory Inscription" or "Israeli Stele" engraved by Merneptah.

Giriş

Eski Mısır'da XVIII. hanedanlık ve sonrasında gerçekleştirilen askeri seferlerin ve meydana gelen savaşların büyük kısmı binyıllar boyunca Nil Nehri'nin etrafındaki tarım alanlarını yöneten kralların yeni topraklara yayılma mücadelesinden kaynaklanmıştır. Hiksosların, Mısır topraklarından çıkarılması yönetim anlayışı için bir dönüm noktası olmuş ve Mısır kralları emri altındakileri idare edip tarımdan gelir sağlayan idarecinin ötesinde yeni topraklar fethetmek idealine sahip askerî açıdan güçlü krallara dönüşmüşlerdir (Booth, 2005, s. 47-48; Santillian, B. ve Thomas, 2017, s. 61-68; Yıldırım, 2019, s. 73-75). XVIII. hanedanlık döneminde daha da belirgin biçimde Sina Yarımadası'nın kuzeybatısındaki Doğu Akdeniz kıyı hattında bulunan şehir krallıklarına, güneyde Nil Nehri'nin etrafında Mısır kültürüne benzer bir yaşam sürdüren Nübyelilere ve Batı Çölleri'nde hayvancılık ile göçebe hayatlarını devam ettiren Libyalılara karşı Mısır kralları, yayılmacı bir politika izlemiştir. Eski Mısır tarihindeki hiçbir dönemde Mısırlıların tarımsal zenginlik kaynağı olan Nil kıyısındaki bereketli toprakları bırakıp askeri veya iktisadi nedenlerle başka bölgelere göç ettiğine veya yerleştiğine rastlanılmamıştır. Fakat XVIII. Hanedan sonrasında, belki de Mısır'daki nüfus yoğunluğunun artmasının beraberinde getirdiği etkiyle, Doğu Akdeniz kıyısındaki stratejik alanlarda kalıcı Mısır yerleşimleri oluşturulurken Nil Deltası'nın batısındaki çöl alanlarına yakın, Akdeniz'e kıyısı bulunan bölgelere yeni Mısır şehirleri kurulmaya başlanmıştır (Bard, 2015, s. 173-174; Kendall, 2007, s. 429-444; Smith, 1997, s. 301-307).

Mısır Krallığı'nın tarımsal gelirleri artırmaya odaklı iç siyaseti yerine Mısır dışındaki bölgelere askeri seferler gerçekleştirip ganimet toplama ya da bu bölgenin zenginliklerini ele geçirme politikasına geçişte birçok dinamiğin etkili olduğu görülmektedir. Binyıllar boyunca çöller ve Akdeniz ile çevrili olmasından dolayı dış tehditlere kapalı olduğu için büyük ordular oluşturması gerekmeyen Mısır kralları güneyden Nübyelilerin batıdan Libyalıların ve Sina Yarımadası üzerinden gelen Asyalıların (Kenan bölgesinde yaşayanların ve Bedevilerin) saldırılarından korunabilmek amacıyla oldukça büyük bir ordu oluşturmak zorunda kalmıştır. Böyle büyük bir ordunun varlığı tarımsal üretimde çalışacak insan sayısının azalmasına ve dolayısıyla tarımdan sağlanan gelirin düşmesine yol açmıştır (Hasel, 1998; Morenz & Popko, 2010, s. 101-119; Goedicke, 1963, s. 187-197). XVIII. Hanedan döneminde, Mısır kralları bitmek bilmeyen bir biçimde Mısır topraklarındaki tarımsal zenginliği ele geçirmek için Mısır şehirlerine saldırılar düzenleyen, yarı göçebe oldukları için bulunmaları, yakalanmaları ve zarar verilmeleri zor olan Libya, Nübye ve Asya ahalilerine karşı askeri bir tedbir olarak önleyici seferler düzenlemeye başlamışlardır. Bu önleyici askeri seferlerin yoğunlaştığı Doğu Akdeniz kıyı bölgesindeki Kenan ile Mısır'ın

güneyindeki Nübye'den büyük inşaat projelerinde iş gücü olarak çalıştıracak köleler, bu inşaat faaliyetlerini karşılayacak değerli madenler ve eşyalar ganimet olarak alınmaktaydı (Nelson, 1944, s. 44-53; Wilkinson, 2000, s. 86-91).

Mısır kralları elde edeceği ganimetin yanı sıra bu Nübye ve Kenan'daki otoriteyi sürdürdüğü müddetçe yapılacak olan ticaretten pay alabileceğini anladığı andan itibaren her iki bölgede de askeri gücünü sürekli devam ettirmenin ve iktisadi gelir bulmanın yollarını aramışlardır. Ayrıca ticari yolların gelirleri doğrudan Mısır krallarına aktarıldığı için ticareti engelleyecek otorite boşluğu oluşmamasına dikkat edilmiştir. Nübye, Mısır kralları için kolonileşmeye uygun bir bölgeydi. Çünkü Nübye, Mısır ile benzer bir kültüre ve neredeyse denk yönetim mekanizmalarına sahipti. Bu nedenle Mısır kralları, Nil Nehrini kontrol edebilecek büyük ve güçlü kaleler yaparak, Mısır kralına bağlı yerel valiler atayarak bölgeyi kolaylıkla idareleri altına almışlardır (Török, 2008, s. 79-102; Fisher, 2012, s. 29-31; Batrawi, 1945, s. 81-101).

Mısır krallarının hızla yönetimi altına aldığı Nübyelilerin aksine Kenan bölgesindeki halkların, Mısır tarafından itaat altına alınması oldukça uzun ve karmaşık bir sürecin dikkatle idare edilmesini gerektirmiştir. Kenan bölgesinde yaşayan halklar, büyük oranda Amurru temelli Kuzey Suriye kültürünün etkisi altında kaldıkları için Mısır'ın bölgeye yayılma sürecinin ilk dönemlerinde, Mısır kültürüne oldukça yabancı ve karşıttılar. Zamanla Kenan bölgesinden Mısır'a işçi olarak gidenler ve ticaret yapanlar, Mısır kültürünün bazı öğelerini yaşadıkları coğrafyaya taşıyınca yabancılık ortadan kalmaya başlamış ve karşıtlık yerini karşılıklı uzlaşıya bırakmıştır. Ayrıca bölgede yaşayan toplumlar, Mezopotamya'da binyıllardan beri devam eden inanç sistemine dayalı medeniyet anlayışından etkilenmiş oldukları için Mezopotamya'daki idari anlayışın temel unsurlarını bünyelerinde barındıran bir toplumsal örgütlenmeye sahiplerdi. Bütün bunların ötesinde şehirlerde yaşayan kısıtlı ahali hariç tutulursa bölge halklarının büyük kısmı zor yaşam şartlarına alışık yarı göçebe bir hayat sürdüklerinden ve kan bağına dayalı akrabalık sonucu oluşturulmuş bir idare yapısına sahip olduklarından dolayı Mısır krallarına uzun süre boyun eğmeden direnebilmişlerdir (Miroschedji, 2012, s. 265 – 292; Morris, 2018 s. 89-164; Na'aman, 1981, s. 172-185; Ben-Tor, 2011, s. 23-43).

Mısır krallarının oluşturdukları büyük orduların Kenan bölgesine ulaşmak için kullanabilecekleri en önemli karayolu Sina Yarımadası üzerinden geçip kıyıyı takip eden yol iken deniz yolu ile Mısır ve Kenan arasındaki ulaşım için birçok rota mevcuttu. Bu durumdan dolayı Kenanlılar, Mısır ordularının ulaşmasından önce, saldırılar hakkında haber alabilmekteydi. Kenanlıların Mısır ordularının ani baskınlarına karşı aldıkları tedbirlerin başında Kenan bölgesinin doğusunda yer alan günümüz "Suriye Çölleri" olarak

adlandırılan uçsuz bucaksız alana hızla çekilmek gelmekteydi. Bu durum özellikle isyanlar sırasında Mısırlıların bölgedeki kontrolünü zayıflatmaktaydı (Na'aman, 2005, 99-123; Golden, 2004, s. 150-154; Weinstein, 1981, s. 1-28).

Kenan Bölgesinin Siyasi ve Sosyal Durumu

Eski Mısır medeniyetinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olan Hiksos işgalinin sona erdirilmesinin akabinde Mısır kralları, Hiksosların gelmiş olduğu Kenan coğrafyasına orduları ile gidebileceklerini ve bu toprakların zenginliklerini alabileceklerini farkına varmış olmalıdır. XVIII. Hanedan döneminde Mısırlılar, Sina Yarımadasını geçip Kenan şehirlerine saldırılar düzenleyip ganimet almaya başlamıştır. Mısır Kralı Ahmose döneminde başlayan keşif seferleri (Shea,1979, s. 1-5; Santillian, 2017, s. 61-68) I. Tutmosis döneminde genişlemiş ve günümüz Suriye kıyılarına kadar ulaşmıştır. III. Tutmosis'in krallık yıllarında Kenan topraklarında kalıcı bir Mısır nüfuzu oluşmuştur. Mısırlılar, bir yüzyıl içerisinde savaş arabalarının kullanımı ve silah teknolojisindeki gelişme ile Kenan toprakları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. (Engberg, 1939, s. 11-18; Gardiner, 1916, s. 95-110) Kenan coğrafyasına yayılma, zenginleşmeyi sağlamış, zenginleşen Mısır kralları daha güçlü ordular oluşturarak ilerleyişi hızlandırmıştır. Zamanla Alalah, Halpa (Halep) ve Kargamış'ı kontrolü altına alan Mısır kralları, Fırat Nehri'nden Nil Nehri'ne uzanan tüm coğrafyayı yönetir hale gelmiştir. (Razıq vd. 2008, s.19-24; Manuelian ve Loeben, 1993, s. 121-155) Özellikle III. Tutmosis'in yaklaşık olarak 1479-1425 yılları arasını kapsayan 54 yıl süren krallığı döneminde Kenan'daki kıyı şehirlerine 17 sefer düzenlenmiş ve Eski Mısır yazıtlarına göre parlak zaferler kazanılmıştır. Bu zaferler ile yetinmeyen III. Tutmosis, deniz ticareti ile ilgilenen Kenan şehirlerini denizden de baskı altına alabilmek için Mısır tarihindeki ilk donanmayı kurdurmuştur (Cantlon, 2010, s. 2-15; Martins, 2020, s. 7-22; Yıldırım, 2023, s. 173-187).

Mısır kralları, Kenan toprakları üzerine gerçekleştirdikleri zaferleri yazıtlarında anlatırken bölgedeki siyasi durum ve sosyal yapı ile ilgili de bilgiler vermişlerdir. Mısır'da XVIII. Hanedanlık hüküm sürerken Kenan coğrafyası olarak tanımlanan bölgenin, Ürdün Vadisi çevresinde Hazor Krallığı, Asi Irmağı'nın kuzeyinde Kadeş Krallığı, merkezi Suriye'de Tunip Krallığı, Halep'in güneyinde Nuhašše Krallığı, Suriye kıyılarında ise Ugarit Krallığı hakimiyetini devam ettirmekteydi. Bu krallıkların her biri hakim olduğu sınırlı bölgeyi idare etmeyi başarmış fakat hiçbiri Kenan coğrafyasının tamamını idare edebilecek güce ulaşamamıştır. Her krallığın kendine ait tarım arazileri, pazar yerine sahip şehirleri ve limanları bulunmaktaydı. Bu krallıklar arasında bir taraftan diplomatik evlilikler, ticari anlaşmalar ve müttefiklikler sürdürülürken diğer taraftan sürekli sınır çatışmaları ile savaşlar devam etmekteydi. Kenan bölgesine hâkim olan küçük krallıkların sınırları bazı

dönemlerde genişlemekte bazı dönemlerde daralmaktaydı. Fakat bahsettiğimiz dönem içerisinde her bir krallık bir şekilde varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Bu krallıkların bulundukları alana uygun bir sosyal yapıları mevcuttur. Günümüz Hama, Humus ve Şam'ı kapsayan Tunip Krallığı, kara ticaretinde faaliyet göstermiş ve halkı bu konuda yetenek sahibi iken günümüz Lazkiye ve Beyrut civarındaki denize kıyısı bulunan bölgeyi idare eden Ugarit halkı, deniz ticareti üzerinde uzmanlaşmıştı (Spalinger, 1979, s. 29-47; Astour, 1969, s. 381-414; Rowe, 1997, s. 177-205; Astour, 1977, s. 51-64).

Bir toplumdaki sosyal yapının en büyük belirleyicisi olan yönetici sınıf, Kenan toplumlarında diğer Ön Asya toplumlarından farklılık göstermekteydi. Her bir krallığın başında kendisini "Kral" olarak adlandıran bir yönetici bulunmaktaydı. Fakat bu yönetici, yönetilenler tarafından, tüccarların içerisindeki en büyük tüccar veya soyluların içerisindeki en önemli soylu olarak görülmekteydi. Tanrı tarafından seçilerek yüceltilmiş bir kral figüründen çok iktisadi ve sosyal hayatta öne çıkmış bir kral ve krallık yapısı bulunmaktaydı. Kenan coğrafyasındaki bir diğer aristokrasi grubu ise büyük çiftliklere sahip emri altında birçok insanın tarımsal üretim yaptığı bölge soylularıdır. Bu soylular sahip oldukları geniş tarım arazilerini miras yoluyla sonraki aile bireylerine bırakabildikleri için toplum üzerinde hakim alternatif bir sosyal yapı oluşturmaktaydı. Kenan krallıklarında, zanaatkar sınıf, toplumun oldukça geniş bir kesimini oluşturmaktaydı. Ahşap ve metal işlemeden çömlekçiliğe kadar uzanan geniş bir alanda zanaatkarlar hizmet vermekteydi. Bu coğrafyada üretilmiş olan zanaat ürünleri, özellikle lüks sanat ürünleri, tüm Akdeniz dünyasında alıcı bulabildiği için Kenan toprakları, çevresindeki diğer bölgelere kıyasla daha hızlı biçimde zenginleşebilmekteydi. Zanaatkar sınıfı, büyük ölçüde yönetici sınıf tarafından kontrol altında tutulmuş ve üretecekleri üründen ödeyecekleri vergiye kadar her türlü konuda yönetici sınıfın kararları dışına çıkamamıştır (Redford, 1993, s. 193-196; Faust, 2023, s. 14-41; Cohen, 2018, s. 21-30; Na'aman, 1981, s. 172-185; Golden, 2004, s. 53-61; Eḥituv, 1978, s. 93-105).

Kenan coğrafyasında toplumsal yapının en altında yer alan farklı isimler altında anılan birçok topluluk da bulunmaktaydı. Bu topluluklara mensup kişiler, tarlalarda çalışabilmekte, şehirlerde işçilik yanında ev hizmetinde de bulunabilmekteydi. Apiru ismi verilen bu topluluklardan biri doğrudan köle olmayıp bazen çobanlık bazen tarımda gündelikçilik yaparken çoğunlukla işçilik yaparak hayatlarını devam ediyordu. Fakat bu toplum sınıfı ile ilgili ayrıntılı bir kayıt mevcut olmadığından toplumsal yaşamdaki konumları ile ilgili geniş yorumlar yapılamamaktadır. Apiru ismi verilmiş olan bu toplumsal grubun ilerleyen dönemde "İbrani" olarak isimlendirilen toplum haline dönüşüp dönüşmediği konusunda tartışmalar bulunmaktadır (Campbell Jr, 1960, s. 2-22; Noll,

2001, s. 121-124). Bazı tarihçiler, Kenan toplumundaki sosyal koşullar, kötü yönetim ve iktisadi sıkıntılardan dolayı toprağa bağlı bazı grupların topraklarını bırakarak kendi başlarına hareket ettiğini ve çöl alanlarındaki kırsal bölgelere yerleşmiş olduğunu öne sürerek Apiruların bu gruplara mensup olduğunu iddia etmektedir. Bu durumun tersine toplumsal yapının esaretinden uzak durabilmek için toplumun diğer sınıflarından uzak yaşayan insan gruplarına Apiru ismi verildiği de görüşler arasındadır. Alalah kentindeki nüfus sayım listelerinde bir silahlı hırsızın, iki arabacının, iki dilencinin ve bir Tanrıça İştar rahibinin Apiru sınıfına mensup olduğu kaydedilmiştir. Bu da durum da Apiru grubunun etnik bir yapıya mensubiyeti göstermiş olabileceği iddiasını akla getirmektedir. Özellikle zor yaşam şartlarından sürdüğü çöldeki yarı göçebe hayatı bırakarak şehirlere yerleşen insanlara etnik yapısına bakılmaksızın Apiru isminin verilmiş olduğu da güçlü iddialar arasında yer almaktadır (Grimal, 1994, s. 218-220; Dever, 2003, s. 170-174; Spalinger, 2008, s. 169-171).

Mısır kabartma ve fresklerinde yerli halk ile bir Kenanlı belirgin derecede farklı tasvir edilmiştir. Savaş esirleri ve elçilerin tasvirlerindeki en belirgin ayrım Kenanlıların kıyafetleridir. Mısırlılar sıcak iklime bağlı olarak düz ketenden kıyafetler giyerken Kenanlılar vücudun etrafını saran, saçaklı ve geniş kıyafetler giymeyi tercih ediyorlardı. Ayrıca koyun postundan yapılmış olduğu bilinen uzun ve yuvarlak bir başlık taktıkları bilinmektedir. İlerleyen dönemde Kenan halkının başlarını tamamen tıraş ederek Hurri tarzında bir takke taktığı da fresklerde görülmektedir (Redford, 1993, s. 196; Giveon,1978; Ziffer, 2002, s. 11-20; Paton, 1914, s. 205-224).

Kenan Bölgesine Mısır Yayılımı

Nil Nehri kıyısında binyıllar boyunca yaşamış ve nehrin iki kıyısını da askerî açıdan korumaya alışmış Mısırlılar, Kenan bölgesinde bir taraftan denizin kıyı güvenliğini sağlayabilecek korunaklı alanlar inşa ederken diğer taraftan iç kesimlerde bulunan ticaret yollarını koruyabilecek karargâhlar yapma çabasına girişmişlerdir. Özellikle birbiri ardına Ramses ismi verilen kralların tahta geçtiği, "Ramsesler Dönemi" olarak isimlendirilen ve Mısır medeniyetinin klasik dönemini temsil eden zaman dilimi boyunca Mısır kralları, Kenan coğrafyasındaki varlıklarını kalıcı kılmak için birçok kale, yol üstü denetim noktası ve limanlar için koruma duvarlı alanlar inşa ettirmişlerdir. Ayrıca Sina Yarımadası'nda bedevilerin ani saldırılarını önlemek için inşa edilmiş olan koruma duvarlarını daha kuzeye yayarak iç bölgelerin güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır (Spalinger, 2008, s. 101-109; Gardiner, 1920, s. 99-116; Faulkner, 1953, s. 32-47).

Mısır krallarının bir taraftan askeri seferler düzenleyerek bir taraftan tahkimatlı yapılar inşa ettirerek yerleşmeye çalıştıkları Kenan bölgesindeki stratejik noktalara Mısırlı askerlerden oluşan garnizonlar yerleştirilmiştir. Bu garnizonların komutanları inşa faaliyetlerini, isyanları, yerel kralların görüşmelerinin ayrıntılarını, yani bölgedeki bütün gelişmeleri Mısır sarayına bildirmiştir. Bu kayıtlardan günümüze ulaşanlar incelendiğinde özellikle Şasu gibi sayıları fazla ve dağınık göçebe kabilelerin isyanları için Mısırlıların sürekli teyakkuz halinde oldukları görülmektedir. Çünkü kalabalık göçebe gruplardan birinin isyanı ve isyanın başarıya ulaşma ihtimalinin ortaya çıkması, bir anda tüm Kenan ahalisinin Mısır aleyhine ayaklanmasına yol açabileceği endişesi daima taşınmıştır. Bu nedenle bölgesel isyanlara hızla müdahale edebilmek, yayılmadan ve diğer kabilelerin durumla ilgili bilgileri olmadan bastırabilmek için Mısırlılar tahkimatlı yapıların ötesinde ilerleyen dönemde garnizon kentleri oluşturmaya başlamıştır (Chrissanthos, 2008, s. 4-10; Spalinger, 1979, s. 29-47; Redford, 1973, s. 36-49).

Mısır'ın Kenan coğrafyasına çıkış kapısı olan Gazze hem yol güzergahı üzerinde bulunması hem de Delta bölgesine doğrudan gelebilecek saldırıların önlenebilmesi için Mısır kralları tarafından daima güçlü bir kale haline getirilmeye çalışılmıştır. Gazze yakınlarındaki Deir el-Balah'da inşa edilmiş olan oldukça büyük bir kale, yüzlerce Mısır askerinin sürekli burada konuşlandırılması ile güçlendirilmiştir. Mısır orduları için bir harekât noktası olan Deir el-Balah'dan sonra daha kuzeydeki Tir ve Biblos kentlerinde de garnizonlar barındıran kaleler inşa edilmiştir. Mısırlıların kurmuş olduğu bu kaleler, bölgedeki yerleşim alanlarının darlığı ve nüfus yoğunluğu nedeniyle arkeolojik kalıntı halinde olsa dahi günümüze ne yazık ki ulaşamamıştır. Fakat metinlerden anlaşıldığı üzere garnizonlar ya büyük şehirlerin kalbine kurulup yerel halka Mısır'ın gücü gösterilerek isyan girişiminin önüne geçirmeye gayret gösterilmiş ya da kırsaldaki önemli yol güzergahları üzerine kurularak geniş alanlardan gelecek tehditler engellenmeye çalışılmıştır. XVIII. Hanedanın sonlarında günümüz Kudüs ve Bet Şan kentlerinin yakınlarına iki büyük Mısır garnizonunun yerleştirilmiş olduğu bilinmektedir. Bu iki kentin seçilmesinde isyan haberleri ve stratejik konumlarının etkili olduğu düşünülmektedir (Gardiner, 1920, s. 99-116; Yurco, 1986, s. 189-215; Darnell ve Manassa, 2007, s. 125-126; Schulman, 1957, s. 263-271).

Mısır Kralları için Kenan bölgesinde askeri garnizonların oluşturulmasının oldukça zorlayıcı olduğu bölgeden gönderilen raporlardan anlaşılmaktadır. Öncelikle bu bölgenin merkeze uzak olmasından dolayı meydana gelen nakliyedeki aksaklıklar ve bölge halkının sürekli aleyhte tutumunun Mısırlıların bölgedeki varlığını zorlaştırmış olmalıdır. Bu zorluklara rağmen büyük ordular ile hemen her yıl bölgeye düzenli seferler düzenleyen Mısır

krallarının bölgede varlığını kalıcı kılmak için büyük çaba sarf ettiği görülmektedir. Günümüze ulaşan metinlerden Mısırlıların kontrolleri altında tuttuğu limanlar, kentler ve askeri kaleler dışındaki alanlara ne kadar müdahil olduğu noktasında tam bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Kenan bölgesinde birbirinden farklı birçok etnik grup bir arada Mısır egemenliği altında yaşarken bu toplumların sosyal hayatları ile ilgili düzenlemeleri, atanmış yerel idarecilerin yaptığı bilinmektedir. Fakat bu idarecilerin yetkililerinin sınırlarının ne olduğu ve varlıklarını devam ettirebilmek için Mısır'a herhangi bir vergi ödeyip, teminat verip vermedikleri konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Mısırlıların bölge halkları arasında bir ayrım yapıp yapmadığı da bilinmemektedir. Eğer bölgedeki bir kabile, Mısır kralına diğerlerinden daha fazla bağlılık gösteriyor ve isyan etmiyorsa bu kabilenin daha az vergiyle mi ödüllendirildiği veya o kabileye diğer kabilelerin topraklarının yönetiminin verilip verilmediği gibi konular hala bilinmezliğini korumaktadır.

Merneptah'ın Zafer Yazıtı

Kahire Müzesinde 34025 numara ile kayıtlı olan, "Merneptah'ın Zafer Yazıtı" veya "İsrail Steli" olarak isimlendirilen yazıtın ön yüzü III. Amenhotep döneminde yapılan inşa faaliyetlerini anlatmaktadır. Fakat stelin boş kalan arka yüzüne Merneptah, saltanatının beşinci yılında Mısır'ı işgal eden Libyalılara karşı kazandığı zaferin şiirsel bir anlatımını yazdırmıştır. Ayrıca Merneptah, bu metnin bir diğer kopyasını Karnak Tapınağı'na dikilmiş bir başka stel üzerine de kazıtmıştır. Metin edebi açıdan, II. Ramses'in Kadeş Savaşı anlatımına benzemektedir. Merneptah'ın kraliyet unvanlarının sayılması ile oluşan sekiz beyitlik övgüyle başlatılmıştır. Ardından, Libya yenilgisinin tasviri yapılmış sonrasında Merneptah'ın zaferi ve nihayetinde barışın gelişi aktarılmıştır. Metnin son kısmı, ilk övgüyü tamamlayan on iki satırlık bir yüceltme şiiridir. Başlangıçta kral, Mısır'ı Libya tehdidinden kurtaran galip olarak övülürken, son şiir onu Mısır'ın tüm düşmanlarına özellikle Kenan halklarına karşı galip olarak yüceltir. Metin, içeriğinde aktarılan halklar arasında İsrail'den bahsetmesi nedeniyle öne çıkmış ve İsrail isminin geçtiği ilk Mısır metinidir (Goedicke, 2004, s. 53-72; Bimson, 1991, s. 3-29; Hasel, 1994, s. 45-61; Redford, 1986, s. 188-200; Spalinger, 2021, s. 192-235).

> Horus; Maat ile sevinen güçlü boğa, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı: Banere-meramun; Re'nin Oğlu: Merneptah, Maat ondan memnun, güçle büyütülmüş, Horus'un kuvvetiyle yüceltilmiş; dokuz yayı vuran güçlü boğa, adı sonsuza dek yaşayacaktır. (...) Mısır'ı çiğneyen Libyalıları geri püskürten (Merneptah), (Libyalıların) kalplerine Mısır'ın korkusunu yerleştirdi. Önde gelen birlikleri geride kaldı, Libyalı askerlerin bacakları kaçmaktan başka bir şey yapmadı. Okçuları yaylarını bıraktı (...) Libyalıların alçak şefleri gecenin

> karanlığında tek başına kaçtı. (...) Ülkesine ulaştığında yas tutuyordu (Lichtheim, 2019, s. 74-75).

Merneptah'ın Zafer Yazıtı'nın kazıttırılmasındaki temel neden kralın Libyalıları geri püskürtmesi olduğu bilinmektedir. Fakat döneminin diğer Mısır krallarının metinlerinde olduğu gibi kralın Mısır'dan ayrılışı, güçlü ordusunun başında ilerleyişi, savaş esnasında meydana gelenler, Libyalılardan alınan ganimetler, bu ganimetleri ülkeye getirilişi ve tapınaklara bağışlanması gibi pek çok detaydan bahsedilmemiştir. Bu durum Merneptah'ın başında bulunduğu bir ordu ile Libyalılar üzerine bizzat gitmediği, kendisine bağlı komutanlardan birkaçını gönderdiği izlenimini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bazı metinlerin Libyalıların, düzenledikleri saldırılar sonucu Mısır şehirlerinin uğratmış olduğu yıkımın Mısır tanrıların öfkesine sebep olup Libyalıların cezalandırılması anlatılmışken, Merneptah metninde buna da rastlanmamıştır.

> Mısır'ın büyük efendisi, Merneptah, kudret ve güç onundur, Nasıl yürüdüğünü görerek (onunla) kim savaşmaya cesaret edecek? Onunla savaşan akılsız bir aptaldır, sınırına saldıran yarını bilmezdir! (...) Mısır için büyük bir mucize gerçekleşti, Ona saldıran, onun elinde tutsak edildi. (...) Aşağılık düşman, Libyalılar, Ta-tenen surlarına saldırmak için gelmişti. Efendisi oğlunu onun yerine bırakmıştı. Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı, Banere-meramun, Re'nin oğlu, Merneptah, Maat ondan memnun. (...) Mısır'da büyük bir sevinç yükseldi. Mısır kasabalarından haykırışlar yükseliyor: Merneptah'ın Libya zaferlerini anlatıyorlar. Ne kadar yücedir o, tanrıların Kralı. Ne kadar muhteşemdir o, yönetenlerin efendisi. (...) İnsanların yüreğinde korku yoktur. (...) İnsanlar ağıt yakmaz ve yas tutmaz. Kasabalara (ahali) yeniden yerleşir (Lichtheim, 2019, s. 75-76).

Metinin anlatımı, Merneptah'ın Libya zaferlerinin tüm Mısır'a bir özgürlük getirdiğini düşündürse de askeri başarının sadece köyleri talan edilmiş olan Mısır halkının köylerine geri dönüşünü sağladığı anlaşılmaktadır. Fakat tanrıların seçerek yücelttiği, Mısır'ı korumakla görevlendirdiği Merneptah'ın yazıtındaki Libya askerlerini perişan hale getirmesi ve onların şeflerini yas içinde ülkesine geri göndermesine dair anlatım, kralın, tanrılar karşısında görevini hakkıyla yerine getirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle yazıtın en önemli olan bölümleri bu anlatıya ayrılmıştır. Mısırlıların, Libya çöllerine yerleşmek gibi bir niyeti olmadığından, bu mücadele Libyalılar için bir yağma seferi, Mısırlılar için ise önleyici bir askeri koruma girişimi olarak kalmıştır. Bölgedeki önemli su kuyuları ve bazı vahaların elde tutulması için yıl boyu asker bulunduran Mısırlılar, Libyalıların ani baskınlarına karşı bazı önlemler almış olsa da uçsuz bucaksız çöl alanlarının herhangi bir bölgesinden görünmeden ilerleyebilen, gecenin karanlığından

faydalanarak Mısır köy ve kasabalarına saldıran Libyalıları tamamen önlemek imkânsız olmuştur. Bu yazıtın yazıldığı MÖ 1208 yılından yaklaşık üç bin yıl önce Nil Nehri'nin kıyısında kurulan tarım köylerinin depolarındaki erzak, çölde yaşayan tüm halkların sahip olmak isteği yiyecek kaynağı olmuştur. Bu kaynağa bir şekilde ulaşma çabası içerisinde olan çöl ahalisi binyıllar boyunca saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılardan birini püskürten Merneptah, başarısını bu yazıt ile tanrılarına duyurmak istemiş olmalıdır.

> Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı, Re'nin Oğlu Banere-meramun, Merneptah, Maat ondan memnun. Prensler secdeye kapanıp "Barış" diyorlar. Dokuz Yay'dan hiçbiri başını kaldırmıyor. Tjehenu yenildi, Hatti (Hitit Krallığı) barış içinde, Kenan tüm acılarla tutsak edildi. Aşkelon fethedildi, Gezer ele geçirildi, Yanoam yok edildi; İsrail harap edildi, tohumsuz (köksüz) kaldı, Khor Mısır için dul kaldı. Göçerlerin hepsi boyun eğdirildi (Lichtheim, 2019, s. 76-77).

Merneptah'ın Zafer Yazıtı'nın son kısmı Mısır'a komşu olan bölgelerin genel durumu hakkında kısaca bilgi verip tüm krallığın kaostan uzak, çevresindeki tüm düşmanlarına karşı zafer kazanmış ve barış içerisinde olduğuna dair bir anlatıma ayrılmıştır. "Tjehenu yenildi" denilerek bu yazıtın ilk kısmında anlatılan Libyalıların geri püskürtüldüğü ve Mısır ülkesine tekrar saldıramayacak hale getirildiğinden bahsedilmiştir. Libya'daki tüm kabileleri tanımlamak için kullanılan Tjehenu yenildiği ifadesi ile krallığın batı sınırlarının güvence altına alındığı aktarılmaktadır.

Bir diğer komşu krallık olan Hititler için "Hatti barış içinde" ifadesi kullanılmıştır. Merneptah'ın tahta geçmesinden önceki yüzyılda Mısır'ın en büyük düşmanı olan Hititler ile uzun süre savaş durumu devam etmiştir. Merneptah'ın stelinin yazdırmasından yaklaşık 250 yıl önce Mısır kralı olan III. Tutmosis döneminde krallığın sınırları Fırat Nehri'ne kadar ulaşmıştır. Sonraki yüzyılda Kuzey Suriye ve Kenan topraklarının bir kısmı Hitit kralları tarafından ele geçirilmiştir. Bu yayılım, Hititler ile Mısırlılar arasında büyük bir mücadeleyi başlatmıştır. Bu mücadele esnasında Kenan coğrafyasındaki bağımsız küçük krallıklar bazı dönem Mısır, bazı dönem Hititler ile müttefik olarak mücadelenin daha karmaşık hale gelmesine ve savaşın uzamasına yol açmışlardır. Nihayetinde Eskiçağ tarihinin gördüğü en kalabalık iki ordu ile Hititler ve Mısırlılar Kadeş'de karşı karşıya gelmiş fakat yapılan savaş her iki tarafın da zaferiyle sonuçlanmamıştır. Yine de Kenan bölgesinin kuzeyini Hititler kontrol altında tutarken, güneyi Mısırlıların yönetimi altında kalmıştır. Savaş durumunu her iki krallık da devam ettirebilecek güce sahip olmadığından ve Mezopotamya'daki Asurların bölge üzerinde yeni bir tehdit olarak ortaya çıkmasından dolayı bir anlaşma ile sonlandırılmıştır. MÖ 1269 yılında Hitit Kralı III. Hattuşili ile Mısır Kralı II. Ramses arasında yapılan anlaşma ile Kenan coğrafyasının kuzeyi Hitit, güneyi Mısır nüfuzu altında kalmıştır.

Böylece her iki krallık barış içerisinde yaşamaya başlamıştır. Merneptah'ın Zafer Yazıtında geçen "Hatti barış içinde" ifadesi Kadeş Antlaşması akabinde Hitit ile Mısır arasında oluşan uzun dönemli barışı vurgulamak amacını taşıyor olmalıdır. Ayrıca dönemin diğer metinlerinde Mısır'dan Hitit ülkesine tahıl sevkiyatının yapıldığının belirtilmiş olması Hitit coğrafyasında ortaya çıkmış olan bir kuraklığın barışın sürmesine katkıda bulunduğu izlenimini uyandırmaktadır (Schulman, 1979, s. 177-193; Bryce, 1990, s. 97-105; Pfoh, 2016, s. 74-78; Goedicke, 1966, s. 71-80; Epstein, 1963, s. 242-246; Spalinger, 1981, s. 299-358).

Yazıt "Kenan tüm acılarla tutsak edildi." ifadesi ile sürmektedir. Mısır krallarının yüzyıllar boyunca Kenan topraklarına yayılma ve bölgeyi elde tutma mücadelesinde bölgeye yerli Mısır halkını götürüp yoğun miktarda yerleşip etnik yapıyı kendi lehlerine değiştiremedikleri için yerel unsurlar içerisinde bulunan etnik grupların aristokrat olan veya askeri gücü elinde bulunduran liderlerini destekleyerek idarelerini sürdürmüş olduğu bilinmektedir. Mısır kralına bağlı, yıllık belirli bir miktar vergi ile bölgesini yönetmesine izin verilen kişiler, kendileri için kral unvanını kullanmalarına rağmen Mısır kralına itaate devam etmişlerdir. Bölgede birden fazla yerel kralın bulunuşunun getirdiği bölünmüşlük durumu Mısır'ın bölgeyi idare etmesini kolaylaştırırken, meydana gelebilecek isyan girişimlerinin de önüne geçmekteydi. Edebi ve abartılara açık olan metinde ifade edilen Kenan'ın büyük oranda tahrip edilmesi ve insanların acılar içerisinde bırakılması, bölgeyi önemli bir gelir kaynağı gören Mısırlılar için istenmedik bir durumdu. Bu nedenle Merneptah, Kenan topraklarına düzenlediği askeri seferlerde kendine sadık olan kralların sunmuş oldukları hediyeleri kabul etmiş, kendisine bağlılığından kuşkulandığı kralların yerine yenilerini getirmiş olmalıdır.

Mısır krallarının Kenan coğrafyasını hiçbir zaman yağmalamadıkları izlenimine de kapılmamak gerekmektedir. Merneptah ve öncesindeki Mısır kralları birçok defalar isyan sonrasında ele geçirdikleri krallıkların kentlerini yağmalamış ve birçok kentin tekrar isyan etmemesi için surlarını yıktırmıştır. Bu yağmalama Mısır'ı zenginleştirirken Kenan topraklarını ayağa kalkamayacak kadar fakirleştirmemesine dikkat edilmiş olmalıdır. Çünkü yıldan yıla vergi alınan bu coğrafyanın bir anda boş arazilere dönüşmesini ve Mısır krallarının büyük kazanç sağladığı ticaretin sona ermemesini istemiş olmalıdırlar. Merneptah tarafından ele geçirilen Aşkelon'un da bu tarz bir yağmaya maruz kalmış olduğu iddia edilmektedir. Fakat şehrin konumu ve Mısır'a sağlayacağı gelir göz önüne alındığında halkının büyük çoğunluğunun yaşamasına izin verilmiş olmalıdır. Kenan coğrafyasının güneydeki iki büyük kent olan Gezer ve Yanoam'ın da benzer akıbetlere uğramış olduğu yazıttan anlaşılmaktadır. Fakat Gezer ve Yanoam'ın daha önceki dönemlerde Mısır kontrolü

altında olması bu kentlerin herhangi bir direniş göstermeden Mısır kralları ile olan önceki bağlılıklarını yenilediklerini akla getirmektedir.

Yazıtın en dikkat çeken ifadesi veya Merneptah'ın iddiası "İsrail harap edildi, tohumsuz (köksüz) kaldı" cümlesidir. Bu yazıt ile "İsrail" ismi ilk defa tarihi bir vesikada geçmektedir. Oldukça kısa olan ifadenin okunuşu ve modern dillere çevrilmesinden günümüze kadar geçen yaklaşık 120 yıllık dönemde birçok bilim insanı "İsrail harap edildi, tohumsuz (köksüz) kaldı" ifadesini farklı manalara getirmiş ve değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Bu ifadedeki ilk problem İsrail kelimesinin coğrafi bir bölgeyi mi yoksa etnik bir grubu mu tanımlamak için kullanılmış olduğudur. Geriye doğru yazılmış olan Mısır metinlerine bakıldığında Kenan coğrafyasına oldukça aşina olan Mısırlılar, önceden sınırları belirlenmiş alanlar için benzer tanımlamalar kullanmıştır. İsrail kelimesi daha önce hiçbir metinde coğrafi bir tanımlama ya da bir bölgeyi belirtmek için kullanılmamıştır. Fakat ifadenin geneline bakıldığında coğrafi bir bölgenin işaret edilmiş olduğuna dair imalar görülmektedir. Çünkü öncesinde sayılan Aşkelon, Gezer ve Yanoam coğrafi bir alanı ve şehri isimlendirmek için kullanılan bölge iken İsrail'in devamında sayılan Khor da günümüz Suriye sınırları içerisinde yer alan bir bölgenin ismidir.

İsrail tanımlamasının bir toplumu ya da etnik bir grubu tanımladığına dair Merneptah'ın yazıtından yola çıkan görüşler mevcuttur (Spalinger, 2021, s. 192-235; Redford, 1986, s. 188-200). Fakat bölgedeki toplumlar daha önce Mısırlılar tarafından çok iyi biliniyordu ve bu toplumlarla ilgili yüzyıllardır kullanılan isimlendirmeler mevcuttu. Mısır krallarının yazıtlarında yeni bir toplumdan belirtme ihtiyacını hissetmesinin akla yakın tek açıklaması yeni bir toplumun bölgeye geldiğidir. Ancak yeni bir toplumun Kenan coğrafyasına gelip gelmediği ya da bölgedeki coğrafi grupların bir veya birkaçını benzer bir adla isimlendirmek ihtiyacı duyulup duyulmadığı konusunda herhangi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Bu durum da tartışmaların hala devam etmesine sebep olmuştur.

İster bir bölge ister bir etnik yapı olsun, harap edildiklerinden tohumlarının söndürüldüğünden ya da köksüz bırakıldığından metinde bahsedilmektedir. Benzer ifadeler, Mısırlılar tarafından belirli bir bölgede isyan etmiş olan bir toplumun önderleri ortadan kaldırıldığında ya da topyekûn cezalandırılmak için çocukların köleleştirildiğinde kullanılmaktaydı. Bu nedenle bu ifade etnik bir gruba sistematik bir cezanın uygulanmış olduğunu akla gelmektedir.

Merneptah'ın Zafer Yazıtı'nda "Göçerlerin hepsi boyun eğdirildi." ifadesi dikkati çekmektedir. Kenan bölgesi sahip olduğu birbirinden farklı iklim ve coğrafi koşulları nedeniyle iki farklı yaşam biçimine ev sahipliği yapmaktadır. Kenan diyarının kıyı bölgelerine kurulmuş olan liman kentlerinde ticareti merkeze alan bir iktisadi sistem ile

şekillenmiş bir toplumsal yapı varken iç kesimlerdeki yarı kurak alanlarda hayvancılığa dayalı göçebe yaşam tarzı hüküm sürmekteydi. Mısır krallarının Kenan üzerinde hakimiyet kurma sürecinde liman şehirlerinde yaşayanlar, ticari hayatın devamlılığı için büyük çatışmalara girmekten çekinmişken yarı kurak alanlarda yaşayan göçebe toplumlar, sığınakları olan çöl alanlarından dolayı daha fevri davranmıştır. Kenan bölgesindeki isyanların büyük kısmını da bu göçebe toplumların çıkardığı bilinmektedir. Bu nedenle Merneptah "Göçerlerin hepsi boyun eğdirildi." diyerek tüm Kenan ahalisinin Mısır yönetimini kabullenmiş olduğu ilan edilmektedir.

Sonuç

MÖ 1208 yılında kazdırılan Merneptah'ın Zafer Yazıtı, tarihi dönüm noktaları olan MÖ 1269 yılındaki Kadeş Anlaşması ile MÖ 1177 yılında zirveye ulaştığı düşünülen Deniz Kavimlerinin göçü arasındaki dönem hakkında değerli bilgiler vermektedir. Yazıtın bir diğer önemli tarafı ise ilk defa İsrail kelimesinin bu yazıtta geçmesidir. Merneptah, II. Ramses gibi Mısır için büyük başarılar sağlayan güçlü bir kraldan sonra tahta geçmiş, XIX. Hanedanın dördüncü kralı olmuştur. Mısır'ın Ön Asya'nın büyük kısmına hükmettiği, emperyal amaçlar ile yayıldığı, Libya, Nübye ve Kenan topraklarını kontrol altında tutmaya çalıştığı bir dönemde kral olan Merneptah, MÖ 1213 – 1203 yılları arasında 10 yıl kadar süren kısa bir iktidara sahip olmuştur. Merneptah, kendisinden önceki Mısır kralları gibi krallığın mülkiyetinde görülen Libya'ya ve Kenan'a askeri seferler düzenleyerek hem krallığına ganimetlerle gelir sağlamaya hem de Mısır'ın bu bölgedeki varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Merneptah, başarılarını tanrılara duyurmak ve halkına ilan etmek amacıyla Mısır kralları için gelenekselleşen bir üslup ile bir yazıt hazırlatmıştır.

Mısır krallarının yüzyıllar boyunca Kenan bölgesine yerleşmeye çalışmaları ve bölgede askeri amaçla inşa ettirdikleri kalıcı karargâhlar ve kaleler ile garnizonlar oluşturmaları Mısır kültürünün bazı unsurlarının Kenan coğrafyasındaki halklar arasında yayılmasına olanak sağlamıştır. Bunun tersine Kenan coğrafyasının kültürüne ait inanç biçimleri ve teknolojik araçlar Mısırlılar tarafından kabul görmüştür. Özellikle Kenan liman kentlerinde üretilen değerli süs eşyaları, mobilya gibi ev dekorasyonları ve günlük hayatta kullanılan aletlerin Mısır coğrafyasına getirilmesi ile beraber Mısırlılar, Kenan kültürden etkilenmişlerdir. Kenan coğrafyasından getirilen günlük ev eşyalarını ve aletleri kullanmaya başlayan üst sınıf Mısırlılar yaşam biçimlerine nehir kültürünün yanına deniz kültürünü de eklemişlerdir.

Kenan coğrafyasının deniz kıyısındaki liman kentlerinde şehirli, iç kesimlerdeki yarı kurak alanlarda ise hayvancılığa dayanan göçebe bir yaşam tarzı bulunmaktadır. Mısır krallarının bölgeye gelişinden sonra ticaretin gelişip şehirlerde iş gücüne ihtiyaç duyulduğu

durumlarda çöl alanlarındaki hayvancılıkla uğraşan göçebe insan grupları şehirlere getirilerek veya kendileri gelerek yerleşmiş oldukları bilinmektedir. Bu çöl alanlarından gelen insanların sahip oldukları yabanıl yaşam zamanla kaybolmuş, şehir kültürünü benimseyip hızla asimile oldukları düşünülmektedir. Fakat çöl alanlarından gelen insan sayısının hızla artması ve gelenlerin boşalttıkları alanlara yenilerinin yerleşmesi Kenan coğrafyasında yarı göçebe bir yaşam türünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olmalıdır.

Kenan bölgesindeki nüfus yoğunluğunun Mısırlıların bölgeyi ele geçirmesinin ardından hızla artmasının bir diğer nedeni, Mısır ülkesinden fazla sayıda asker toplaması durumunda tarımsal üretimin aksayabileceğinin fark edilmesinin ardından Kenan bölgesinin doğusundaki çöl alanlarından ve Sina Yarımadası'nın kuzeyinde yaşayan göçebe topluluklardan toplanan paralı askerlerin kıyı bölgelerindeki Mısır askeri garnizonlarına yerleştirilmesidir. Mısır ordusunda görev yapıp seferlere çıkan, şehirlerin korunmasında kalelerde nöbet tutan bu kişiler askerlik görevini yapamayacak yaşa geldiklerinde Kenan diyarında Mısır kralının vermiş olduğu tarım arazilerini işleyerek yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Yüzyıllar boyunca birçok emekli askerin bölgede kalması hem isyan riskini azaltmış hem de Kenan bölgesindeki etnik yapının daha karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur.

Mısır yazıtlarında sürekli savaşlardan bahsedilmesi ve şehirlerin harap edilmiş olduğunun belirtilmesi Kenan coğrafyasını harap halde göstermesine rağmen bölgede yapılan ticaretin boyutu ve kentlerin gelişimi, yazıtlardaki abartıyı ortaya koymaktadır. Bunun ötesinde Kenan coğrafyasının temel gelir kaynağı olan ticaret istikrara bağlı olduğundan dolayı küçük krallıkların sürekli birbiri ile savaşması yerine Mısır'ın sağlayacağı istikrar, Kenan'daki tüccar topluluklar için büyük bir kazanım sağlamış olabilir. Bu nedenle vergisini ödediği müddetçe kralının Mısırlı ya da Kenanlı olmasını çok umursamayan tüccarlar için Mısır krallarının bölgedeki yayılışı göz ardı edilebilir olmuştur. Hatta dönemin en büyük krallığı olan Mısır'ı kendileri için uygun bir pazar yeri olarak görmüş olabilirler.

Bölgeye askeri sefer düzenleyen tüm Mısır kralları gibi Merneptah'ın askeri seferinin ardında da arazilerin yeniden paylaşımı temel sorunlarından birini oluşturmuş olmalıdır. Önceki seferler esnasında isyan etmemiş ve Mısır kralına devamlı itaat etmiş olan kişi veya grupların topraklarını koruduğu düşünülmektedir. Fakat bazı özel durumlarda isyan etmiş olan göçebe grupların başıboş bir şekilde gezerek problem oluşturmasının önüne geçilebilmesi için bu halklara toprak verilerek yerleştirilmiş olduğu bilinmektedir. Merneptah'ın bu tarz bir toprak reformu veya zorunlu nüfus nakli gerçekleştiğine dair belge bulunmamaktadır. Yine de eski çağ toplumları için geleneksel bir uygulama olan nüfus

nakilleri yaparak toplulukları kontrol altında tutma sistemini, Mısır'ın bölgede gerçekleştirdiği düşünülmektedir.

Kenan bölgesinde yaşayan halklara dayatılan vergi sistemi, Mısır krallarının kendi yurttaşlarına uyguladığı ile oldukça benzerdir. Yerli Mısırlılar gibi Kenanlıların da gelirleri, görevli memurlar tarafından düzenli aralıklarla değerlendirilmekte ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin iaşesi ayrıldıktan sonra vergileri belirlenip alınmaktaydı. Yerelden alınan bu vergilerin bir kısmı memur maaşları, tapınakların bakımı, askeri garnizonların ihtiyaçları için kullanılmaktaydı. Ayrıca ilk Mısır fetihleri döneminde seçilmiş verimli toprak parçaları ve şehirlerdeki zanaatkârların vergileri ya Mısır tapınaklarına ya da saraya aktarılmaktaydı. Vergilendirmenin dışında Kenan halkının krallığa karşı bir yükümlülük olarak "angarya" da bulunmaktaydı. Yol yapımından, tapınak onarımına, sulama kanalı açmaktan yük hayvanları ile vergilerin taşımasına kadar uzanan angarya hizmetleri Mısırlı memurlar tarafından sıkı sıkıya takip edilmekteydi.

Mısır sarayı, Kenan coğrafyasından vergi olarak Nübye, Libya, Punt gibi bölgelerden elde edemediği özel ürünleri almaktaydı. Bu ürünlerin başında abanoz gibi Afrika kökenli sert ağaçlardan yapılmış olan mobilyalar ile yarı değerli taşlardan oluşturulan mücevherler gelmekteydi. Ayrıca Mezopotamya, Hindistan ve Ege coğrafyası ile ticari bağlantıları olan Kenanlı tüccarlardan özel isteklerde bulunup saray ve soylular için lüks ürünler de sipariş edilmekteydi. Kenan coğrafyasından alınan vergiler ile ilgili kayıtlara göre alınan verginin en büyük kısmını başta bakır olmak üzere maden cevherlerinin olduğu görülmektedir. Sonrasında inşa faaliyetlerinde kullanılan Lübnan sedir ağacının kerestesi gelmektedir. Vergi kayıtları Kenan coğrafyasının Mısır için ne kadar önemli olduğunu gösterirken bakır ve kerestenin Mısır için vazgeçilmezliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Mısır kralları Kenan coğrafyası üzerindeki hakimiyetlerini kaybetmemeyi milli ülküleri haline getirmiştir.

Summary

Most of the military campaigns and wars that took place in ancient Egypt in the XVIIIth dynasty and beyond were the result of the struggle for expansion into new lands by kings who had ruled the agricultural areas around the Nile River for millennia. The expulsion of the Hyksos from Egyptian territory marked a turning point in the concept of governance, and Egyptian kings transformed from administrators who managed their subjects and earned income from agriculture into militarily powerful kings with the ideal of conquering new lands. In the XVIIIth dynasty, the Egyptian kings pursued an expansionist policy towards the city kingdoms on the eastern Mediterranean coastline northwest of the Sinai Peninsula, the Nubians in the south around the Nile River who lived a life similar to Egyptian culture, and the Libyans in the Western Desert who lived on nomadic pastoralism. At no time in the history of ancient Egypt has it been observed that Egyptians left the fertile lands on the banks of the Nile, a source of agricultural wealth, and migrated or settled in other regions for military or economic reasons. However, after the XVIIIth Dynasty, perhaps as a result of the increasing population density in Egypt, permanent Egyptian settlements were established in strategic areas along the eastern Mediterranean coast, while new Egyptian cities began to be established in areas close to the desert areas west of the Nile Delta but bordering the Mediterranean Sea.

The shift from the Kingdom of Egypt's domestic policy focused on increasing agricultural revenues to a policy of military expeditions to regions outside Egypt to collect booty or capture the riches of these regions seems to have been influenced by many dynamics. The Egyptian kings, who did not need to raise large armies for millennia because they were surrounded by deserts and the Mediterranean Sea and thus closed to external threats, had to raise a large army to protect themselves from the attacks of the Nubians from the south, the Libyans from the west, and the Asians (Canaanites) from the Sinai Peninsula. The presence of such a large army led to a reduction in the number of people working in agricultural production and thus a decrease in the income from agriculture. During the XVIIIth Dynasty, Egyptian kings began to organize preventive military campaigns as a military measure against the Libyan, Nubian and Asiatic peoples, who were semi-nomadic and difficult to find, capture and harm, and who attacked Egyptian cities in order to seize the agricultural wealth of Egyptian lands. From Canaan in the eastern Mediterranean coastal region and Nubia in the south of Egypt, where these preemptive military expeditions were concentrated, slaves to work as labor for large construction projects and valuable metals and goods that could finance these construction activities were taken as booty.

After the end of the Hyksos invasion, which was an important turning point in the development of ancient Egyptian civilization, the Egyptians must have realized that they could go with their armies to Canaan, where the Hyksos had come from, and take the riches of these lands. During the XVIIIth Dynasty, the Egyptians crossed the Sinai Peninsula and began to attack Canaanite cities and take booty. The expeditions that started during the reign of Egyptian King Ahmose expanded during the reign of Tutmosis I and reached the coasts of modern Syria. During the reign of Tutmosis III, a permanent Egyptian influence was established in Canaan. Within a century, the Egyptians had a great influence over the Canaanite lands with the use of chariots and the development of weapon technology. The expansion into the Canaanite geography led to enrichment, and the enriched Egyptian kings formed more powerful armies and accelerated the progress. In the following period, Egyptian sovereignty, which extended to Alalah, Halpa (Aleppo) and Carchemish, came to cover the entire geography extending from the Euphrates to the Nile. Especially during the 54-year reign of Tutmosis III, 17 expeditions were organized to the coastal cities in Canaan and he won brilliant victories according to Ancient Egyptian inscriptions. Not satisfied with these victories, Tutmosis III had the first navy in Egyptian history established in order to suppress the Canaanite cities interested in maritime trade from the sea.

The front side of the inscription, identified as “Merneptah's Victory Inscription” or “Israel Stele” and numbered 34025 in the Cairo Museum, describes the construction activities carried out during the reign of Amenhotep III. However, on the back side of the stele, which remains blank, Merneptah inscribed a poetic account of his victory over the Libyans who invaded Egypt in the fifth year of his reign. Merneptah also carved another copy of this text on another stele erected in the Temple of Karnak. In literary terms, the text is similar to Ramses II's account of the Battle of Kadesh. The text begins with Merneptah's praise in eight couplets, enumerating his royal titles. This is followed by a description of the defeat of Libya, followed by Merneptah's victory and finally the arrival of peace. The final part of the text is a twelve-line praise poem that complements the first praise. While at the beginning the king is praised as the victor who frees Egypt from the Libyan threat, the final poem glorifies him as the victor over all Egypt's enemies, especially the Canaanites. Among the peoples mentioned in the text, Israel stands out for its mention of Israel and is the only Egyptian text in which Israel is mentioned.

Kaynakça

Abd El Razıq, H., Abdel Razıq, M. ve El Weshahy, M. (2008). The Asiatic Campaigns of the King Thutmose. *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality*, *5*(2), 19-24.

Astour, M. C. (1977). Tunip-Hamath and Its Region: A Contribution to the Historical Geography of Central Syria. *Orientalia*, *46*(1), 51-64.

Astour, M. C. (1969). The Partition of the Confederacy of Mukiš-Nuḫiašše-Nii by Šuppiluliuma: A Study in Political Geography of the Amarna Age. *Orientalia*, *38*(3), 381-414.

Bard, K. A. (2015). *An Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*. John Wiley & Sons.

Batrawi, A. (1945). The Racial History of Egypt and Nubia. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 75*(1/2), 81-101.

Ben-Tor, D. (2011). *Egyptian – Canaanite Relations in the Middle and Late Bronze Ages as Reflected by Scarabs.* S. Bar, D. Kahn, J.J. Shirley (Editörler), *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism, Ideology and Literature* içinde (s. 23-43). Brill.

Bimson, J. J. (1991). Merenptah's Israel and Recent Theories of Israelite Origins. *Journal for the Study of the Old Testament*, *16*(49), 3-29.

Booth, C. (2005). *The Hyksos Period in Egypt*. Osprey Publishing.

Bryce, T. R. (1990). The Death of Niphururiya and its Aftermath. *The Journal of Egyptian Archaeology*, *76*(1), 97-105.

Campbell Jr, E. F. (1960). The Amarna Letters and the Amarna Period. *The Biblical Archaeologist, 23*(1), 2-22.

Cantlon, M. (2010). Egyptian Imperialism from Thutmosis III to Ramesses II. *Teaching History*, *44*(4), 2-15.

Chrissanthos, S. G. (2008). *Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome*. Abc-Clio.

Cohen, S. L. (2018). *Canaanites, Chronologies, and Connections: the Relationship of Middle Bronze IIA Canaan to Middle Kingdom Egypt.* Brill.

Darnell, J. C., ve Manassa, C. (2007). *Tutankhamun's Armies: Battle and Conquest During Ancient Egypt's Late Eighteenth Dynasty*. John Wiley & Sons.

Dever, W. G. (2003). *Who were the Early Israelites, and where did They Come from?* Eerdmans.

Eḥituv, S. (1978). Economic Factors in the Egyptian Conquest of Canaan. *Israel Exploration Journal*, *28*(1), 93-105.

Engberg, R. M. (1939). *The Hyksos Reconsidered*. University of Chicago Press.

Epstein, C. (1963). That Wretched Enemy of Kadesh. *Journal of Near Eastern Studies*, *22*(4), 242-246.

Faulkner, R. O. (1953). Egyptian Military Organization. *The Journal of Egyptian Archaeology*, *39*(1), 32-47.

Faust, A. (2023). The Egyptian Empire in Canaan, Highland Ethnogenesis, and the Transformation of History. Sara Mohr ve Shane M. Thompson (Editörler), *Power and Identity at the Margins of the Ancient Near East*, (s. 14-41). University Press of Colorado.

Fisher, M. M. (2012). The History of Nubia. Marjorie M. Fisher ve Peter Lacovara (Editörler), *Ancient Nubia: African Kingdoms on the Nile*, (s. 10-44). The American University in Cairo Press.

Gardiner, A. H. (1920). The Ancient Military Road between Egypt and Palestine. *The Journal of Egyptian Archaeology*, *6*(1), 99-116.

Gardiner, A. H. (1916). The Defeat of the Hyksos by Kamose. *The Journal of Egyptian Archaeology*, *3*(1), 95-110.

Giveon, R. (1978). *The impact of Egypt on Canaan: iconographical and Related Studies*. Universitätsverlag/Vandenhoeck & Ruprecht.

Goedicke, H. (1966). Considerations on the Battle of Ḳadesh. *The Journal of Egyptian Archaeology*, *52*(1), 71-80.

Goedicke, H. (2004). Remarks on the" Israel-Stela". *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, *94*, 53-72.

Goedicke, H. (1963). The Alleged Military Campaign in Southern Palestine in the Reign of Pepi I (VIth Dynasty). *Rivista Degli Studi Orientali*, *38*(3), 187-197.

Golden, J. M. (2004). *Ancient Canaan and Israel: New Perspectives*. Abc-Clio.

Grimal, N. (1994). *A History of Ancient Egypt*. Wiley-Blackwell.

Hasel, M. G. (1994). Israel in the Merneptah Stela. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, *296*(1), 45-61.

Hasel, M. G. (1998). *Domination and Resistance: Egyptian Military Activity in the Southern Levant, ca. 1300-1185 BC.* Brill.

Kendall, T. (2007). Egypt and Nubia. Timothy Kendall (Ed.), *The Egyptian World*, (s. 429-444). Routledge.

Lichtheim, M. (2019). *Ancient Egyptian Literature*. University of California Press.

Manuelian, P. D. & Loeben, C. E. (1993). New Light on the Recarved Sarcophagus of Hatshepsut and Thutmose I in the Museum of Fine Arts Boston,.*The Journal of Egyptian Archaeology*, *79*(1), 121-155.

Martins, D. (2020). Interconnecting Circles of Power: An Approach to a Study of the Regional Administration in Egypt during the Reign of Thutmose III, *Distant Worlds Journal*, *5*, 7-22.

Miroschedji, P. (2012). *Egypt and Southern Canaan in the Third Millennium BCE: Uni's Asiatic Campaigns Revisited*. Mayer Gruber, Shmuel Ahituv, Gunnar Lehmann ve Zipora Talshir (Editörler), *All the Wisdom of the East: Studies in Near Eastern Archaeology and History in Honor of Eliezer D. Oren*, (s. 265-292). Academic Press.

Morenz, L. D. ve Popko, L. (2010). The Second Intermediate Period and the New Kingdom. Alan B. Lloyd (Ed.), *A Companion to Ancient Egypt*, (s. 101-119). Wiley-Blackwell.

Morris, E. (2018). *Ancient Egyptian Imperialism*. John Wiley & Sons.

Na'aman, N. (1981). Economic Aspects of the Egyptian Occupation of Canaan. *Israel Exploration Journal*, *31*, 172-185.

Na'aman, N. (2005). *Canaan in the Second Millennium BCE*. Eisenbrauns.

Nelson, H. H. (1944). The Egyptian Temple: The Theban Temples of the Empire Period. *The Biblical Archaeologist*, *7*(3), 44-53.

Noll, K. L. (2001). *Canaan and Israel in Antiquity: An Introduction*. Sheffield Academic Press.

Paton, L. B. (1914). Canaanite influence on the religion of Israel. *The American Journal of Theology*, *18*(2), 205-224.

Pfoh, E. (2016). *Syria-Palestine in the Late Bronze Age: An Anthropology of Politics and Power*. Routledge.

Redford, D. B. (1973). New Light on the Asiatic Campaigning of Ḥoremheb. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 211*(1), 36-49.

Redford, D. B. (1986). The Ashkelon Relief at Karnak and the Israel Stela. *Israel Exploration Journal*, *36*(3/4), 188-200.

Redford, D. B. (1993). *Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times.* Princeton University Press.

Rowe, I. M. (1997). Ḫalab in the XVI th and XV th Centuries BC A New Look at the Alalaḫ Material, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, *87*, 177-205.

Santillian, B. ve Thomas, S. (2017). *Ahmose I: Pharaoh of the 18th Dynasty.* Rosen.

Schulman, A. R. (1957). Egyptian Representations of Horsemen and Riding in the New Kingdom. *Journal of Near Eastern Studies*, *16*(4), 263-271.

Schulman, A. R. (1979). Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom. *Journal of Near Eastern Studies*, *38*(3), 177-193.

Shea, W. H. (1979). The Conquests of Sharuḥen and Megiddo Reconsidered. *Israel Exploration Journal*, *1*(5), 1-5.

Smith, S. T. (1997). Ancient Egyptian imperialism: Ideological Vision or Economic Exploitation? Reply to Critics of Askut in Nubia. *Cambridge Archaeological Journal*, *7*(2), 301-307.

Spalinger, A. J. (1981). Considerations on the Hittite Treaty between Egypt and Hatti. *Studien zur altägyptischen Kultur*, *9*, 299-358.

Spalinger, A. J. (2021). *Merenptah and the Israel Stela*. Brill.

Spalinger, A. J. (1979). The Northern Wars of Seti I: An Integrative Study. *Journal of the American Research Center in Egypt*, *16*, 29-47.

Spalinger, A. J. (2008). *War in Ancient Egypt: The New Kingdom.* John Wiley & Sons.

Török, L. (2008). *Between two worlds: The frontier region between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC-500 AD*. Brill.

Van de Mieroop, M. (2009). *The Eastern Mediterranean in the Age of Ramesses II.* John Wiley & Sons.

Weinstein, J. M. (1981). The Egyptian Empire in Palestine: A Reassessment. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 241*(1), 1-28.

Wilkinson, R. H. (2000). *The Complete Temples of Ancient Egypt*. Thames & Hudson.

Yıldırım, E. (2019). *Nil'in Tanrı Kralları*. Arkeoloji Sanat Yayınları.

Yıldırım, E. (2023) Eski Mısır Kralı III. Tutmosis Döneminde Doğu Akdeniz Kıyılarındaki Şehir Devletlerine Yapılan Askerî Seferler, D. Yörük ve H. Muşmal (Editörler), *Prof. Dr. Bayram Ürekli'ye Armağan* içinde (s. 173 -187). Palet Yayınları.

Yıldırım, N. (2019). Eski Doğu Akdeniz'de bir Kralî Liman "Al-Mina, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, *13*(2), 185-201.

Yurco, F. J. (1986). Merenptah's Canaanite Campaign, *Journal of the American Research Center in Egypt, 23*, 189-215.

Ziffer, I. (2002). Symbols of Royalty in Canaanite Art in the Third and Second Millennia BCE. *Bulletin of the Israeli Academic Center in Cairo, 25*, 11-20.

IULIUS-CLAUDIUS'LAR DÖNEMİNDE İMPARATORLUK KADINLARINA YÖNELİK ZİNA SUÇLAMALARI

ACCUSATIONS OF ADULTERY AGAINST IMPERIAL WOMEN DURING THE PERIOD OF JULIUS-CLAUDIUS

Serpil AYTÜRE KARAKAŞ
Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı,
sayture@beu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 14 Şubat 2025
Kabul edildiği tarih: 8 Mayıs 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 14 February 2025
Date accepted: 8 May 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
İmparatorluk Kadınları; Adulterium; Pudicitia; Augustus; Leges Iuliae

Keywords
Imperial Women; Adulterium; Pudicitia; Augustus; Leges Iuliae

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.17

Öz

Augustus'un toplumun ahlaki yapısını yeniden tesis etme çabalarına yönelik olarak lulia kanunları ile gerçekleştirdiği doğum, evlilik ve zina alanındaki yasal düzenlemeleri, özellikle kadınların kamusal rollerini derinden etkilemekle kalmamış; aynı zamanda imparatorluk ailesine mensup kadınların da kamu ahlakının temsilinde merkezi bir yer işgal etmesine yol açmıştır. Kadının toplumdaki rolü, imparatorluk dönemi kaynaklarına da yansımış, kadın imgesi iffet, saflık, sorumluluk, doğurganlık ve matrona kavramları çerçevesinde yüceltilmiştir. Bununla birlikte kadınlardan beklenen bu erdemler karşısında "zina"nın Roma toplumunda büyük bir suç olarak ön plana çıktığı, bu suçun cezalandırmasının ise toplumsal düzenin oluşturulmasına yönelik bir zorunluluk olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu süreci yansıtan edebi ve epigrafik kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda çalışma, toplumda kadınlardan beklenen rollere ve zina ile itham edilen Iulius Claudius dönemi imparatorluk kadınlarının yargılanma süreçlerine odaklanmaktadır.

Abstract

Augustus' legal regulations on birth, marriage and adultery, which he implemented with the Lulia laws in order to re-establish the moral structure of society, not only deeply affected the public roles of women in particular; they also led to women belonging to the imperial family occupying a central place in the representation of public morality. The role of women in society is also reflected in imperial sources, and the image of women is glorified within the framework of the concepts of chastity, purity, responsibility, fertility and matrona. However, it is seen that in the face of these virtues expected from women, "adultery" came to the forefront as a major crime in Roman society, and the punishment of this crime was considered a necessity for the establishment of social order. In line with the information obtained from literary and epigraphic sources reflecting this process, the study focuses on the roles expected of women in society and the trial processes of imperial women accused of adultery during the reign of Julius Claudius.

Giriş

Zina (Adulterium), Roma toplumunda evlilik dışı cinsel ilişkiye giren kişileri ve bu tür ilişkileri tanımlamak için kullanılan bir terimdi. Evlilik yeminine sadakatsizlik olarak değerlendirilen bu durum, pek çok toplumda olduğu gibi Roma'da da ahlaki bir sapma olarak görülmüş ve kınanmıştır. Roma toplumunda zina ilgili yaptırımlar, Augustus'un bu alandaki düzenlemelerine kadar ailenin kontrolü altında kalmıştır (Berger, 1953, s. 352. Augustus dönemi öncesi zina ile ilgili sorunlar, aile reislerinin gücü ve yargılama yetkisi ile çözülmüş ve iffete yönelik (*pudicitia*)[1] suçlar sergileyen kadın üyeleri üzerinde *patria potestas*'a önemli bir yetki tanınmıştır (Tamer, 2007, s. 22).

Patria potestas, ailenin bakımına tabi olan üyeler üzerinde egemenlik ve yönetim ile birlikte sorumluluğu ifade eden babalık konumunu belirtiyordu. Roma hukuku, bu üyelerin alt konumunu *alieni iuris* olarak tanımlarken *pater familias, sui iuris*[2] olarak kabul edildiği bağımsız bir hukuki statüye sahipti. Bunun ana unsurları ise mülk edinme, mülkü elden çıkarma, alacak edinme ve borçlanma haklarıydı. Roma hukuku, evlilikte eş için *sui iuris* olmak, babasının (veya dedesinin) *patria potestas*'ında kalmak ya da kocasının (veya kayınpederinin) *manus*'u[3] altında olmak şeklinde üç durum öngörmekteydi. *Ius occidendi*, diğer adıyla *vitae necisque potestas* ya da *ius vitae necisque* ise Roma *pater familias*'ına, *patria potestas* altında çocuklarını cezalandırma yetkisi veriyordu ve ciddi yanlış davranışlar söz konusu olduğunda onları öldürme hakkına sahip olduğu düşünülüyordu. Öldürme hakkını içeren bu davranışlardan biri olan zina suçu, Roma toplumda ciddi bir olay olarak ön plana çıkmıştır (Benke, 2012, s. 286-287). Augustus, *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis (Zinalar ve Tecavüzler Hakkında Iulia Yasası)* ile zina fiilini ilk kez cezai bir suç unsuru dönüştürerek daha önce yalnızca ailenin iç meselesi olarak görülen evlilik dışı cinsel ilişkileri devlet denetimine taşımıştır (Fantham, 2011, s. 115). Augustus'un *lex Iulia de adulteriis coercendis*'in ikinci bölümüne göre, sadece *alieni iuris* olan bir kız ya babasının *potestas*'ı altında ya da kocasının *manus*'u altında zina nedeniyle onu öldürme hakkı[4] kapsamına giriyordu (Dig.48.5.26; Tamer, 2007, s. 161).

---

1 Mütevazılık, iffet veya erdem olarak çevrilebilen *pudicitia*, kadın ahlakını temellendiren anahtar bir kavramdı. Bkz. Dixon, 2012, s. 30.

2 *Sui iuris*, bir kişiye tam hukuki statü ve temsil yetkisine sahip olmasını sağlayan bazı olanaklar sağlardı. Bkz. Benke, 2012, s. 286-287.

3 *B*u terim, bir aile reisinin (*pater familias*) aile üyeleri ve köleler üzerindeki yetkisini ifade ediyordu. Daha sonraları *manus*, yalnızca kocanın karısı üzerindeki yetkisini ifade etmeye başladı; çocuklar üzerindeki yetki ise *patria potestas* (babanın yetkisi) olarak adlandırıldı. Koca, bu *manus* yetkisini, evliliğin kurulması sırasında yapılan özel bir anlaşmayla elde ederdi. Bkz. Berger, 1953, s. 577.

4 Iulius-Claudius'lar döneminden günümüze kalan dava örneklerinden, kadınların belirli durumlarda aile meclislerine yargılanmak üzere çağrılması, ailelerin kadın üyelerini kontrol etmesi fikrinin bu dönemde de

Roma aile yapısında, bireysel ve ailevi çıkarlar çoğu durumda birbirine karşılıklı olarak bağımlı olduğu için bunları net bir şekilde ayırmak mümkün değildir. Ancak Roma gelenek ve yasalarından babanın ve kızın rollerinin iç içe geçtiği ve babanın *potestas*'ının kızını ona bağımlı kıldığı hiyerarşi açık bir şekilde izlenmektedir. Bu yapıda öncelikle *pater familias*, *potestas*'ı altındaki üyelerin bireysel çıkarlarını temsil etmekle birlikte 'kolektif' aile çıkarlarını teşvik eden kişi olarak öne çıkmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında *pater familias*, bir anlamda kızının *pudicitia*'sıyla özdeşleşiyordu. Kızın *pudicitia*'sı, başka ailelerle ittifak ya da umut verici bağlar kurma açısından ailenin yararına hizmet eden kritik bir rol taşımaktaydı. Bu bağlamda *pudicitia* kurallarına uyan kız çocukları uygun evlilikler gerçekleştirmek için önemli figürler olarak kabul edilmekteydi. Bir aile çıkarı olarak bu durum *pater familias* tarafından takip ediliyor ve yönetiliyordu (Benke, 2012, s. 286-287). Bununla birlikte kişisel onur ile aile onuru arasındaki bu bağ, yalnızca aile birimiyle sınırlı kalmamaktaydı. Kadın iffetinin sosyal değer açısından birincil gösterge hâline gelmesiyle birlikte bu bağ daha geniş toplumsal düzlemlere taşmıştır. Bu anlamda, kadın iffeti neredeyse maddi bir unsur gibi görülerek toplum tarafından bir ailenin "varlıkları" veya "yükümlülükleri" arasında sayılmıştır (McGinn, 1998, s. 10).

Augustus Döneminde Zina Suçuna Yönelik Yasal Yaptırımlar

Augustus, MÖ 18-17 yıllarında kendi aile adını taşıyan lulia kanunları (*leges Iuliae*) ile ahlaki reform programını uygulamaya koydu (Bauman, 2024, s. 172). Bu yasal düzenlemeler, (*Lex Iulia de Maritandis Ordinibus, Lex Papia Poppaea ve Lex Iulia de Adulteriis Coercendis*) evlilik ve doğum için mali ödüller verilmesine, devletin cinsel davranışları denetlemesine, zina yapan ya da zinayı teşvik edenler için ağır cezalar öngören belirgin bir değişime işaret etmiştir (Shaw, 2023, s. 31). Augustus'un, evlilik hukukunun birçok yönünü köklü bir şekilde değiştiren yasalardan biri olan *Lex Iulia de Maritandis Ordinibus*, özellikle varlıklı kesimler arasında evliliği ve doğumu teşvik etmek amacıyla karmaşık bir dizi sivil ceza ve fayda düzenlemesi getirdi (Mcginn & Bruce, 2004, s. 103). Yasa bu bağlamda imtiyazlar ve ödüllerle çocuk sahibi olmayı teşvik etmiş, evli olmayanları ve çocuk sahibi olmayanların ise miras haklarını kısıtlayarak cezalandırmıştır (Bauman, 2024, s. 172; Shaw, 2023, s. 31; Tamm, 1997, s. 47). *Lex Papia Poppaea* ile birlikte bu sınırlamalar evli olup çocuğu olmayanları da kapsamıştır (Tamer, 2007, s. 18). Bu yasa, *Lex IuIia de Maritandis Ordinibus*'un kurallarını değiştirmiş ve devletin bireyler üzerindeki

paterfamilias'ın gücünde ifade bulduğunu göstermektedir. Bu bakımdan aile meclislerinde alınan kararların Roma tarihinin çok erken dönemlerinden itibaren yoldan sapmış bir kadınla başa çıkmanın standart yolu olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Tüm bunlar, bir kadının itibarının erkek aile üyelerinin ahlaki yapısı üzerinde etkili olabileceğine işaret etmektedir. Bkz. Deline, 2009, s. 69.

hakimiyetini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca uzun bir süre boyunca ailelerin inisiyatifine bırakılan zinanın cezalandırılması MÖ 18 yılında yürürlüğe giren *Iulia de Adulteriis Coercendis* kanunu ve *quaestio de adulteriis*'in (zina mahkemesi) oluşturulmasıyla devletin kovuşturduğu bir suç haline gelmiştir (Lentano, 2018, s. 290; Bauman,1996, s. 24). Kanun, toplum tarafından kabul edilmeyen cinsel ilişkileri, zina ve fuhuşla ilgili davranışları cezalandırmayı amaçlamakla birlikte bu alandaki mevcut düzenlemeleri iptal ederek zina ve *stuprum* (namussuzluk) kavramlarını oluşturmuştur (Cimachowicz, 2021, s. 111-124). Bununla birlikte yasada iki temel suç olarak tanımlanan *adulterium* ve *stuprum* yeterince ayırt edilememektedir. *Stuprum* genel anlamda zina dahil olmak üzere her türlü onaylanmamış cinsel ilişkiyi kapsasa da evli olmayan bir kadınla yaşanan ve yasal cezaya tabi olmayan cinsel ilişki anlamına gelmekteydi (McGinn, 1991, s. 342; Berger, 1953, s. 719; Fantham, 2006, s. 120; Deline, 2009, s. 38). Buna karşılık *adulterium*, yasal cezadan muaf olmayan evli bir kadınla cinsel ilişkiyi ifade ediyordu. Papinianus bu ayrımı şöyle aktarmıştır: "*Iulia] yasası, stuprum ve adulterium terimlerini gelişigüzel ve oldukça uygunsuz bir şekilde kullanır. Ancak teknik anlamda, zina evli bir kadınla işlenir... Stuprum ise bakire ya da dul bir kadınla gerçekleştirilir"* (Dig. 48.5.6.1) Yasaya göre cezai sorumluluk[5], her zaman cinsel ilişkiye girilen kadının statüsüne bağlıydı ve bu statü *lex Iulia* tarafından *materfamilias'a* (ev halkının annesi) yapılan dağınık göndermeler dışında yalnızca olumsuz bir biçimde tanımlanmıştı. Augustus'un MÖ 18-17'de *adulterium* ve *stuprum* için sürekli bir ceza mahkemesi olan *quaestio perpetua de adulteriis*'i kurmasıyla birlikte bu tür eylemler ilk kez bu mahkemede yargılanarak cezalandırılmaya başlandı (Bauman, 1996, s. 32; McGinn,1991, s. 341-342). Özel kanunlarla belli suç tipleri için yetki verilmiş kurumlar olarak görev yapan *quaestiones* mahkemeleri[6], imparatorluk dönemindeki diğer mahkemelere göre daha uzun ömürlü ve yoğun iş yüküne sahipti (Bauman, 1996, s. 32). Mahkemenin bileşen yasası olan *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis*, ciddi bazı cezalar öngörmüş olsa da bunlar yine de ölüm cezasından daha hafifti. Mahkeme, 3. yüzyıl başlarına kadar faaliyet göstermeye devam etti, sonrasında ise bu tür suçlar yalnızca *cognitio extra ordinem* (kural dışı yargılama) yoluyla ele alınmaya başlandı. Bu davalarda

5 Bu yasa kapsamında, bir koca karısının sadakatsizliğine tanık olduğunda onu affetme ya da görmezden gelme seçeneğine artık sahip değildi; eğer boşanma davası açmazsa, fuhuşa aracılık suçu ile yargılanma riskiyle karşı karşıya kalıyordu. Yasa, kocaya ya da kadının babasına, önce sevgiliye karşı, sonra da sevgilinin mahkûmiyetinden sonra eski eşe karşı zina suçlamasında bulunmaları için altmış günlük bir süre tanıyordu. Koca ya da baba bu süre zarfında dava açmazsa, artık üçüncü şahıslar da sevgiliye, kadına ve hatta suça göz yumduğu gerekçesiyle kocaya karşı dava açmak için teşvik ediliyordu. Kadının babasına ise, eğer sevgiliyi kendi evi ya da kızının evlendiği evde suçüstü yakalarsa, kızını da aynı anda öldürmesi koşuluyla, sevgiliyi öldürme yetkisi tanınmıştı Bkz. Fantham, 2011, s. 115.

6 Bu mahkemelerin kökenini Roma eyalet valilerinin karıştığı şantaj olayları için MÖ 149 yılında *lex Calpurnia* ile kurulan *quaestio* oluşturmuştur Bkz. Wilinski, 1983, s. 331.

zina yapan evli kadın ve onun sevgilisi için esas olarak malvarlığına yönelik olan cezai yaptırımlar öngörülmüştü. Mahkûmiyetin ardından ne kadın ne de erkek artık mahkemede sözlü ya da yazılı tanıklık yapabiliyordu. Ayrıca her iki taraf da bir adaya sürgün (*relegatio in insulam*) cezası alıyor (Suet. *Aug.*65; Tac.*ann.* 4.71; Dio 59.22.6–8) ve kadının yeniden evlenmesi yasaklanıyordu. Daha sonraki süreçte ise ölüm cezası getirildi. (McGinn, 1991, s. 341).

İmparatorluk Kadınları ve İdeal Kadın İmgesi

Iulius-Claudius'lar dönemiyle başlayan süreçte imparatorluk kadınlarının itibarının büyük ölçüde siyasi ortam, kamuoyu algısı, ailevi bağlantılar ve propaganda ile şekillendiği anlaşılmaktadır. Roma resmi sanatı içindeki temsiller, toplumun kadınlara dair beklentileri ve değer yargılarını gözler önüne sermektedir (Wood, 1988, s. 409). Bu kadınlar için oluşturulan kamusal roller, bir kadında hangi niteliklerin ve hangi tür erdemlerin takdir edildiği, hangi davranışların ise kınandığı konusunda önemli kanıtlar sunmaktadır. Bu bakımdan imparatorluk kadınlarının üç temel açıdan öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri yaşlı kadın ataların gösterişli *pietas*[7] temsilleridir. Onlar bu temsiller aracılığıyla kamu hafızasında yer edinmekte ve hüküm süren imparator tarafından soyunu göstermek amacıyla anılmaktaydılar. Mirasçıların doğması umudunu sembolize eden yaşayan kadınlar ise aile içinde eş ve anne olarak saygı görmekteydiler. Dolayısıyla ailenin onurunu ve soyunun devamını korumaya çalışan, mütevazı, sadık bir anne ve eşi temsil eden bu *matrona* figürü, Roma'nın erdem ve iffetli ideal kadın sembolü olarak merkezi bir rol oynamaktaydı (Dixon, 2012, s. 30). Son olarak, hayatta olan ya da yaşamını kaybeden, çocuk sahibi olan ya da olmayan tüm imparatorluk kadınları, imparatorun ailesine ve rejimine ait olduğunu iddia etmek istediği çeşitli erdemlerin somutlaştırmaları olarak sunulabilmekteydi (Wood, 1988, s. 409). Bunlara ek olarak bir imparatorluk kadını tarafından kendisi için siyasi otorite iddiası nadir bir durum olsa da bu kadınların politik arenada etki yaratma kapasitesinin olduğu da kabul edilen bir gerçekti. Bu bakımdan söz konusu kadınların erkek akrabaları aracılığıyla siyasi gücü kullanması hem doğal hem de saygın bir durum olarak görülüyordu. Tüm bu beklentiler, imparatorluk ailesine dahil olmanın gerektirdiği yükümlülüklerle birleşince kadınlara daha büyük bir sorumluluk getirmiştir. Bununla birlikte onların yüksek statüsü[8], siyasi doğası olan dedikoduları da

7 Görev bilinci, sorumluluk.

8 Soy, yüksek bağlantılar ve para, bir Roma kadını için güç ve itibarın başlıca unsurlarıydı. Roma kadınlarının servetleri aile mirasına dayanıyordu ve buna eklenen vasiyetnameler, aynı zamanda itibarlarını da artırıyordu. Günümüzde olduğu gibi mali bağımsızlık, güç ve özerklik açısından belirleyiciydi. Bkz. Boatwright, 1991, s. 515, 518.

içerecek şekilde skandal potansiyellerini artırmış ve onlara yönelik suçlamaları (zina, vatana ihanet, zehirleme) beraberinde getirmiştir (Boatwright, 2021, s. 81). Dolayısıyla bu kadınların ailevi konumu ve imparatorluk ailesine yakınlıkları, onları temelde siyasi amaçlar taşıyan zina iddiası ile örtülü asılsız suçlamalara açık hâle getirmiştir (Pavlon, 2023, s. 229). Bu koşullar içinde Iulius- Claudius dönemi siyasi kültüründe kadınlara yöneltilen zina suçlamalarının elit sınıfın politik dili haline geldiği görülmektedir.

Iulius- Claudius'lar Döneminde Zina ile Suçlanan İmparatorluk Kadınları

Iulius-Claudius'lar döneminde, imparatorluk kadınlarına yönelik olan suçlamalar ve ardından gelen kınama sayısında belirgin artış gözlenmektedir. Onların kınanmaları ve düşüşleri genellikle zina suçlamalarıyla örtülü olsa da altta yatan motivasyon, mevcut imparatorun konumunu veya rejimi tehdit etme potansiyelleriydi (Varner, 2004 s. 104). Bu bağlamda Augustus ile Nero'nun egemenlik dönemleri arasında Roma'da elit sınıfa mensup olan ve bu gruba dahil olmayan kırktan fazla kadının ceza davasına dair kanıt bulunmaktadır. Bu döneme ait kanıtların çoğu Tacitus'un *Annales* adlı eserinden gelmekle birlikte (Tac.*ann.*4.71; 3.24; 2.50.3) diğer antik kaynaklar[9] da bu konuya ilişkin olarak önemli bilgiler sunmaktadır (Suet.*Aug.*65; Dio 57.22.2; Vell. Pat.2.100). Kanıtlar, bu kadınlara yöneltilen ithamların genellikle zina, vatana ihanet, sahtekarlık ve zehirleme gibi suçları kapsadığını göstermektedir (Boatwright, 2021, s. 70). Bunlardan zina suçlamalarına dair toplamda on altı vaka mevcuttur. Ancak kaynaklarda bildirilen vakaların hiçbiri, zina davaları üzerinde yargı yetkisine sahip olan *quaestio de adulteriis* adlı daimî mahkemede gerçekleşmemiştir; bunların hepsi senatoda ya da görünüşe göre *cognitio extra ordinem* prosedürleri kapsamında görülmüştür (Deline, 2009, s. 29). İmparatorluk kadınlarına yöneltilen bu zina suçlamalarının dayandığı temel motivasyonu daha iyi analiz etmek için Augustus'tan Nero egemenliğine kadar geçen dönemde ön plana çıkan dava süreçlerini incelemek önem taşımaktadır.

Iulia de Adulteriis Coercendis kanunu temelinde zina ile suçlanan ve sürgüne gönderilen imparatorluk kadınlarından ilki, Augustus'un ikinci karısı Scribonia'dan olan kızı Iulia'dır. Iulia'nın kişiliği ve kaderi, Caesar'ın katillerine karşı yürütülen intikam süreci içinde şekillenmiş ve aynı zamanda Augustus'un hanedan ardıllığı planı kapsamında aracı rolü yine bu dönemde başlamıştır (Brennan & Turner & Wright, 2007, s. 18). Iulia'nın ilk evliliği MÖ 25 yılında Augustus'un yeğeni Marcus Claudius Marcellus ile Augustus'un Marcelli ailesiyle ittifakı güçlendirmesi amacıyla gerçekleştirilmişti. Marcellus'un MÖ 23'teki erken ölümü üzerine önce babasının çağdaşı ve en iyi generali olan M. Vipsanius

9 Antik kaynakların aktarımında çeviri eserlerden yararlanılmıştır.

Agrippa ile ardından üvey kardeşi Tiberius ile politik bir evlilik yaptı. Augustus, kızı Iulia'nın, MÖ 2 yılında ahlak dışı davranışlarından dolayı suçlanması üzerine[10] Tiberius'tan boşanmasını sağlamış (Suet. *Tib.* 11) ve herhangi bir yargılama yapmaksızın onu Pandateria adasına sürmüştür (Sut. *Aug.* 65). Iulia'nın sonradan Regium'a taşınmasına izin verilmiş ancak burada 14 yılında ölüme terk edilmiştir (Boatwright, 2021, s. 66). Bununla birlikte Augustus, hem Iulia gensi için Campus Martius'ta inşa ettirdiği mezarlık alanına kızının defnedilmesini yasaklamış hem de onu mirasından mahrum bırakmıştır (Suet. *Aug.* 65)[11]. MÖ 2'den sonra, imparatorun kızını tasvirleri ile anmak politik olarak muhtemelen uygun görülmemiştir (Varner, 2004, s. 86). Iulia'nın zina ile suçlanması onun sürgüne gönderilmesini sağlamakla kalmamış; aynı zamanda onun kişiliğinin ve imparatorluk kadınlarının aşağılanmasının etkili bir yolu olarak da görülmüştür. Iulia'ya yöneltilen zina suçlamalarına rağmen Plinius tarafından bu sürgünün asıl nedeni olarak Augustus'a karşı siyasi entrikalara karışması gösterilmektedir. Plinius, zina ve komplolar arasında[12] açıkça bir bağlantı kurarak bu durumu "*zina ve cinayet planları kamuoyuna açıklandı*" şeklinde ifade etmiştir (Plin.*HN* 7.45; Varner, 2004, s. 86). Dio ise Iulia'nın sevgililerinden biri olduğu iddia edilen Iullus Antonius'un siyasi amaçlarına değinmiştir (Dio *55.10.15*). Tacitus, bu durum hakkında "*bozulan kutsal görev*" ve "*ihanet edilen imparatorluk onuru*" ifadelerini kullanırken Velleius Paterculus, olaya karışanların ve senatör ve atlı sınıfın üyelerinin zina ile suçlanarak sürgünle cezalandırıldığını aktarmıştır (Tac.*ann.*4.71; Vall. Pat.2.100; Boatwright, 2021, s. 66). Bu hüzünlü hikâyenin bir benzeri de kızı Genç Iulia' nın başına gelen trajik olayda kendisini gösterir. MS 8 yılında zina ile suçlanan Augustus'un torununa yönelik herhangi bir yargılama yapılmaksızın Apulia açıklarındaki Trimerus adasına sürgün edildiği bilinmektedir (Tac. *ann.* 4.71; Suet. *Aug.* 64,65). Livia, sürgündeki torununa destek vermiş olsa da lulia kötü koşullar içinde yaşadığı bu adada 28 yılında ölmüştür. Tacitus, Augustus'un karışık talihinden söz ettiği pasajında MS 20 yılında gerçekleşen tüm bu olayları değerlendirirken imparatorun büyük siyasi şansını, kızı ve torununun

[10] Seneca'da vurgulanan bir satır, Augustus'un kamu imajına verilen zarara işaret etmektedir: *"Babanın zina yasasını çıkardığı forum ve kürsü, kızının zinalarına sahne olarak hizmet ediyordu*" Bkz. Sen.*Ben.*6.32.1.

[11] "*Kızı ve torunu Iulia'ların başlarına bir şey gelirse, kendi mezarına gömülmesini istemedi*". Bkz. Suet. *Aug.* 65; Bununla birlikte, sürgüne gönderilmeden önce, Iulia'nın büstleri, Hellen dili konuşulan doğu bölgelerinden günümüze kalan yedi yazıtta belgelenmiştir. Iulia'nın grup adanmalarına dahil edilmesine dair örnekler tek yazıttan değil, imparatorluğun doğu bölgelerinden gelmektedir. Onun tasvirlerinin doğuda sergilenmesine izin verilmiş olabileceği düşünülebilirken, tasvirlerinin çoğunun onun lanetlenmesinin ardından imha edilmiş veya depolanmış olması gerekir. Bkz. Varner, 2001, s. 58.

[12] Dio, komploya karışanlar arasında Sempronius Gracchus, Appius Claudius, Quintus Crispinus, Scipio ve M. Antonius ve Fulvia'nın ikinci oğlu Iullus Antonius'un bulunduğunu Iullus'un ise Roma'yı ele geçirmeye teşebbüs ettiği için idam edildiğini bildirmektedir Bkz. Dio 55.10.15.

iffetsizliğiyle (*impudicitia*) lekelenmiş olan şanssız aile hayatıyla şöyle karşılaştırmıştır (Boatwrigt, 2021, s. 66-67):

> Yüce Augustus, kamusal yaşamında sarsılmaz bir başarıya sahip olmasına rağmen, ailesi içinde kızı ve torununun sefahati nedeniyle şanssızdı; her ikisini de Roma'dan sürgün etti ve sevgililerini ya ölümle ya da sürgünle cezalandırdı. Erkekler ve kadınlar arasında oldukça yaygın bir ahlaksızlığı, kutsal değerlere saldırı ve vatana ihanet gibi korkunç bir suç olarak adlandırarak, atalarımızın hoşgörülü yaklaşımını, hatta kendi çıkardığı yasaları bile aşmıştı (*Tac. ann.* 3.24.2–3).

Tacitus, burada *maiestas* (devlete ihanet), *religio* (dinsel görevler) ve cinsel ahlaksızlık gibi unsurları Augustus'un ailesi üzerinden birbirine bağlamakla birlikte Augustus'un kızını, torununu ve onların sevgililerini cezalandırırken hukuki sınırları aştığını öne sürmektedir (Boatwright, 2021, s. 67). Burada Augustus'un aştığı yasaların *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis* olduğunu ima etmektedir. Görünen o ki Iulia ve çocukları, Augustus'un *patria potestas*ına tabi oldukları için iddia edilen suç ortaklarından farklı bir uygulama ile cezalandırılmıştır (Cohen, 2008, s. 210-211). Bu bakımdan Augustus'un Iulia'yı şehirden uzaklaştırma kararını, suçlu bir çocuğa yönelik tipik Roma *pater familias*ının geleneksel tepkisi olarak algılamak mümkündür. Bauman, Augustus'un resmi olarak bir mahkemesinin olmadığını, ancak davaları dinlediğini; ayrıca bir iç mahkeme, Augustus'un kendi pozisyonuyla ilgili davaları dinleyen kişisel bir mahkeme ve genel hukuk suçlarına ilişkin kendi *cognitio*su olmak üzere üç ayrı dava türü belirlemeye çalıştığına dikkat çekmektedir (Bauman, 1996, s. 53; Cohen, 2008, s. 212). Anlaşıldığı kadarıyla ilk aşamada, imparatorun iç mahkemesi, bir kamu ceza mahkemesinin benzeri olarak işlev görmeye başlamış; başkaları için özel alan içinde kalacak meseleler, kamu ceza yasaları gözetiminde cezalandırılmıştır. İkinci aşamada yasadaki asıl vurgu, imparatoru kişisel olarak etkileyen meselelerde olmakla birlikte komploların başı çektiği suçlar esasen kamuya ait görünmektedir. Üçüncü aşamayı ise imparatorun kişisel olarak ilgilenmediği ortak hukuk suçları oluşturmaktaydı. Ancak uygulama açısından ne tür bir ayrım olduğunu görmek oldukça zordur. Bununla birlikte her iki Iulia'nın davası, yasanın *paterfamilias*'ın[13] kendi inisiyatifiyle harekete geçme hakkını ortadan kaldırmadığını açıkça göstermektedir (Richlin,1981, s. 385). Onlara yöneltilen zina suçlamaları, iktidardaki imparatora karşı siyasi entrikalara karışmış sonraki imparatoriçeleri itibarsızlaştırmanın standart yolu

[13] Augustus, kendisini ataların geleneklerini (*mos maiorum*) savunan güçlü bir figür olan sadece "*pater patriae*" (vatanın babası) değil; aynı zamanda "*paterfamilias patriae*" (ülkenin aile reisi) olarak görüyordu. Bkz. Richlin, 1981, s. 385.

haline gelmiştir (Varner, 2004, s. 87). Dio, bu durumu "*bu olayın sonucunda birçok başka kadın da benzer davranışlarla suçlandı*" şeklinde ifade etmiştir[14].

Tiberius yönetiminin başlamasıyla birlikte[15] tarihi kaynakların odağının *domus Augusta* (Augustus'un ailesi) ve onun elit sosyal çevresine kaydığını söylemek mümkündür (Deline, 2009, s. 30). Tacitus, bu döneme dair aktarımlarında skandallarla ve sansasyonel olaylarla karışık bir biçimde dahi olsa imparatorluk kadınları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu suçlamalarla ilgili olarak dört dava dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, Genç Iulia'nın MÖ 8 yılında sürgüne gönderilmesinden sonra, MS 17'de *maiestas* ve zina suçlamaları ile karşı karşıya kalan Augustus'un büyük yeğeni Appuleia Varilla'ya aittir (Boatwright, 2021, s. 70; Deline, 2009, s. 49). Tacitus'a göre bir *delator* (ihbarcı) tarafından suçlanan Appuleia'nın "haince" faaliyetleri, İmparator Tiberius, annesi (Livia) ve tanrılaştırılmış Augustus hakkında sarf ettiği aşağılayıcı sözlerden oluşuyordu[16]. Tacitus, bu davada zina ve vatana ihanet suçlarının kasıtlı olarak birleştirildiğini söylemektedir (Richlin, 1981, s. 27). Bununla birlikte Tacitus'un "*Appuleia'yı ihanet yasasından muaf tuttu*" ifadesinden (Tac. *ann.* 2.50.3) Tiberius'un kendisi ya da annesi hakkında yapılan konuşmaların suç teşkil etmeyeceğini ilan ettiği anlaşılmaktadır (Bauman, 1996, s. 55).

İmparatorun dava sürecindeki konuşmaları, bu duruşmalara başkanlık ettiğini de göstermektedir[17]. Bu davanın ardından Appuleia zina suçundan hüküm giydiğinde, Tiberius onun ailesine teslim edilmesini ve Roma'dan uzaklaştırılmasını (*relegatio*) önermiş, sevgilisi Manlius'un ise İtalya ya da Afrika'da yaşaması yasaklamıştır (Tac.*ann.*2.50; Boatwright, 2021, s. 71). Tiberius tarafından alınan kararda geçen "c*ezanın hafifletilmesi ve atalarının geleneklerine uygun olarak Appuleia'nın akrabaları tarafından Roma'nın 200*

---

[14] "*Bu olay sonucunda birçok başka kadın da benzer davranışlarla suçlandı, ancak imparator hepsini dikkate almadı; bunun yerine belirli bir tarih belirleyerek o tarihten önce olan bitenle ilgili herhangi bir soruşturmayı yasakladı. Çünkü kızı söz konusu olduğunda hiçbir merhamet göstermeyeceğini belirtmiş, "Phoebe'nin babası olmayı, onun babası olmaya tercih ederdim*" demişti. Bkz. Dio.55.10.16.

[15] Iulia'lar dışında, hukuki sorunlara karışmış dokuz kadının vakası bilinmektedir. Tiberius döneminde (MS 14–37) beş dava daha gerçekleşmiştir; Caligula döneminde (MS 37–41) ise doğruluğu net olmayan kendi kız kardeşlerine yönelik görünen iki dava söz konusudur. Tacitus'un belirttiğine göre Claudius döneminde (MS 41–54) Genç Agrippina tarafından hedef alınan Lollia Paulina'ya ait bir dava ve Nero döneminde ise (MS 54–68) Domitia Lepida'ya ilişkin bir dava bilinmektedir. Bu davalardan bazıları senatoda, imparatorun huzurunda görülmüştür. Bkz. Boatwright, 2021, s.69-70; Marshall'ın Roma senatosunda yargılanan kadınlara dair araştırması için bkz. A.J.Marshall, (1990). "Women on Trial before the Roman Senate." *EMC* 34, s. 333– 366.

[16] "*Bu sırada, vatana ihanet yasası da olgunlaşmaya başlıyordu. Bir ihbarcı, Augustus'un kız kardeşinin torunu olan Appuleia Varilla'yı, tanrısallaştırılmış Augustus, Tiberius ve onun annesi hakkında edepsiz konuşmalar yaptığı ve Caesar soyundan biri olarak zina yaptığı gerekçesiyle suçladı..."* Bkz. Tac.*ann.* 2.50.

[17] İmparatorların senato oturumlarında görüş belirtme hakları her zaman bulunmaktaydı Bk. Deline, 2009, s. 49.

mil ötesine gönderilmesi"[18] şeklindeki ifadesi bazı araştırmacılar tarafından davanın bir tür aile içi mahkemeye devredildiğine yönelik yorumlanmıştır. Ancak daha makul bir yoruma göre senatoda yargılanmak suretiyle suçlu bulunmuş ardından cezasının verilmesi için akrabalarına teslim edilmiş olmalıdır. Burada *mos maiorum*'a göre karar verilmesi beklentisi söz konusudur. Bu ikinci yorum, yargılamanın senatoda yapıldığını varsayarak davanın resmi süreç içinde kalmasını sağladığı için daha tutarlı görünmektedir (Boatwright, 2021, s. 71).

Bir diğer imparatorluk kadını olan Aemilia Lepida'nın davası, kadın sanıklara birden fazla suç isnat edilen davalardan biridir (Townend, 1962, s. 486). Hem Sulla hem de Pompeius soyundan gelen bir imparatorluk kadını olan Aemilia Lepida'nın davası, büyük servetiyle tanınan bir Roma soylusu olan ikinci eşi Publius Quirinius ile yaptığı evlilik ve boşanma süreciyle ilişkiliydi. MS 20 yılında gerçekleşen bu dava, Tacitus'un *Annales* adlı eserinde iki uzun bölümde ele alınmıştır (Tac. *ann.* 3.22.1–23.1; Boatwright, 2021, s. 71). Lepida'ya yönelik suçlamalar arasında Quirinius'un çocuğunu taşıyormuş gibi davranması, zina, zehirleme ve kâhinler aracılığıyla imparatorluk ailesi hakkında astrolojik kehanetlerde bulunmak nedeniyle *maiestas* yer alıyordu (Deline, 2009, s. 30). Suetonius'un aktarımına göre ise eski *consul* Quirinius, yirmi yıl önce boşadığı Lepida'yı kendisini zehirlemekle suçlamıştır (Suet. *Tib.* 49). Bununla birlikte Lepida'nın suçlu bulunduğu "ahlak dışı davranışlar", büyük olasılıkla Quirinius'un olmayan bir çocuğu onun evladı gibi göstermeye çalışmasıyla ilgiliydi. Çünkü Quirinius'un Lepida'yı boşamasından birkaç ay sonra Lepida bir çocuk dünyaya getirmiş ve bu çocuğun babasının o olduğunu öne sürmüştür. (Townend, 1962, s. 477). Appuleia davasında olduğu gibi burada da Tiberius'un talebiyle Lepida'nın *maiestas* suçlaması düşürülmüş; fakat diğer iki suçtan ötürü cezalandırılmıştır (Tac. *ann.* 3.22.2). 1.yüzyıl imparatorluk kadınlarını içeren üç başka dava daha zina, *maiestas* ve kamu yargılamaları arasındaki ilişkiyi netleştirmektedir.

Bu davalardan ilki, MS 31 yılında Livilla'nın (Claudia Livia Iulia) suçlamasıdır. Livilla, Genç Antonia ve Yaşlı Drusus' un kızı, Germanicus ve Claudius'un kız kardeşidir; bu nedenle *domus Augusta* ile sıkı şekilde bağlantılıdır (Boatwright, 2021, s. 73). Livilla, MS 4 yılında, ilk kocası olan Gaius Caesar'ın (Augustus'un torunu ve evlatlığı) ölümünden sonra Tiberius'un oğlu Drusus ile evlenmiş ve bu evlilikten üç çocuk doğurmuştur. Ancak MS 23 yılında, Livilla'nın imparator muhafızı Seianus tarafından baştan çıkarıldığı ve her türlü

[18] Appuleia Varilla örneğindeki bu uygulama, zina cezalarının bir ölçüde farklılık gösterdiğine işaret etmektedir. Bu cezalar, Roma'nın 200 mil ötesine sürgün ile daha ağır bir ceza olan *exilium* arasında değişmektedir. *Exilium*, daha büyük mal kaybına yol açan ve vatandaşlık statüsü üzerinde etkisi olan bir sürgün türüdür (Deline,2009, s. 37).

suistimale karıştığı, özellikle de kocasını öldürme komplosuna dâhil olduğu iddia edilmiştir. (Tac.*ann.*4.3; Suet.*Tib*.62; Dio 57.22.2; Boatwright, 2021, s. 73). Ne var ki, Drusus'un ölümünden hemen sonra herhangi bir suçlama yöneltilmemesi, Livilla'nın o dönemde şüpheli bulunmadığını göstermektedir. Seianus, MS 31 yılında suçlanıp öldürüldüğünde, eski karısı Apicata, Livilla'yı onun suçlarına ortak olmakla itham etti. Livilla, muhtemelen annesi Genç Antonia ya da Tiberius tarafından imparatorluk sarayında cezalandırıldı. (Dio 58.11.6–7; 57.22.4). Kaynaklarda herhangi bir resmî yargılamadan bahsedilmemiştir; ancak Livilla *damnatio memoriae* (adı ve hatırasının lanetlenmesi, silinmesi) cezasına çarptırılmıştır (Tac. *ann.* 6.2.1; Varner, 2004, 93-94; Boatwright, 2021, s. 74).

Tiberius dönemine ait bir başka dava ise imparatorluk ailesinden bir kadın olan Yaşlı Agrippina'nın kuzeni Claudia Pulchra'ya aitti. Pulchra, imparatora yönelik olarak büyü yapmak, zehirleme ve zina suçlamalarıyla yargılanmıştır. Tacitus eserinde Pulchra ve sevgilisi olduğu iddia edilen Furnius'un mahkûmiyetinden söz etmekle birlikte iffetsizlik suçlaması, genellikle *stuprum* suçunu ima eden örtük bir ifade gibi görünmektedir (Tac. *ann.* 4.52; Deline,2009, s. 58). Bu suçlama, daha yaygın olan *adulterium* ile aynı cinsel ahlaksızlık kategorisine girmektedir. Yasaya göre dul bir kadına söz konusu eylemlerin son beş yıl içinde gerçekleşmiş olması kaydıyla zina suçlaması yöneltilebilirdi. Ancak Pulchra yaklaşık on altı yıldır dul olduğu için zina ile suçlanamazdı; bu nedenle iddianame *stuprum* suçu üzerine kurulmuş olmalıdır. Claudia Pulchra gibi Appuleia Varilla ve Iulia Livilla da davaları sırasında evli değillerdi; bu da *adulterium* (zina) ile *stuprum* (yasadışı cinsel ilişki) arasındaki ayrımın oldukça esnek olduğunu doğrular.

Başka imparatorluk kadınları da cinsel suçlar ile *maiestas* suçlarının birlikte işlendiği davalarla cezalandırılmıştı. Bunlardan biri yaşamı boyunca hanedan siyaseti açısından önemli bir figür olarak kabul edilen Germanicus'un eşi, Gaius (Caligula) ve Genç Agrippina'nın annesi, ayrıca İmparator Nero'nun anne tarafından büyükannesi olan Yaşlı Agrippina'dır (Wood, 1988, s. 409). Augustus'un kızı Iulia'dan doğan üçüncü nesil imparatorluk kadınlarından biri olan Agrippina, Iulia'nın, Augustus'un eski dostu ve yetenekli bir askeri komutan olan Marcus Vipsanius Agrippa ile yaptığı evlilikten doğan beş çocuktan biriydi (Bélo, 2021, s. 358-359). Agrippina, iki yaşına geldiğinde babasını kaybetmiş; ancak Tiberius'un meşru oğlu Drusus ile aynı hak ve ilişkilere sahip olmuştur. MS 4/5 civarında, 17 veya 18 yaşında, ikinci kuzeni Germanicus ile evlenmiştir[19].

[19] Tacitus, Agrippina'yı Augustus'un torunu, Germanicus'un eşi ve onun çocuklarının annesi olarak tanıtırken diğer yandan Germanicus'u Romalı halk tarafından babası Drusus'un anıları sayesinde sevildiğini vurgular (Tac. *ann.* 1.33.1-2; Gillespie, 2020, s. 64).

Augustus'un kanından bir soy sağlama şansına sahip olduğunu bilen Agrippina, kocasının kariyerinde aktif rol almış ve kendi kamusal imajına önem vermiştir. Suetonius ve Dio'nun aktarımlarına göre onun ön plana çıkması, Germen kabilelerinin Germanicus tarafından fethedilme süreci ile başlamıştır (Suet. *Aug*. 34; Dio, 56.19-23). Tacitus, Agrippina'nın Germania'da bir generalin görevlerini üstlenerek, askerleri denetleyip onların temel ihtiyaçlarını karşıladığını ve Germanicus'un dönüşüne kadar sorumluluğu elinde tuttuğunu kaydetmiştir. Bu cesaret hikayesinin onu imparatorlukta ünlü ve saygı duyulan bir figür haline getirmesine rağmen Tiberius, Agrippina'nın oğlunu Caesar Caligula olarak anmayı düşündüğünü belirterek bu durumu hoş karşılamamıştır (Tac.*ann.* 1.69.1-3; Pavón, 2023, s. 259). Sonuçta MS 19 yılında eşi Germanicus'un öldürülmesiyle birlikte[20] Agrippina hayatı boyunca hazırlık yaptığı imparatoriçe olma umudunu da yitirmiştir. Bu sürece rağmen antik kaynaklarda Germanicus ve Agrippina'nın ailesinin Augustus'un anısının yayılmasında önemli bir role sahip oluşu sıklıkla vurgulanmıştır. (Gillespie, 2020, s. 64). Germanicus ve Agrippina'nın çocukları, Augustus ve Livia'nın ortak olarak paylaştığı tek torunları olması sebebiyle imparatorluk varisleri olarak daha fazla değer taşıyorlar; ayrıca Augustus'un evliliği ve meşru çocuk sahibi olma sürecini teşvik eden ahlaki yasaların temsilcileri olarak ön planda yer alıyorlardı[21].

Bu nedenle onun hane içindeki erdemleri, imparatorluk boyunca kutlanmış ve Augustus ahlakı ile hanedan sürekliliğinin bir sembolü olmuştur (Gillespie, 2020, s. 68). Agrippina'nın tek evliliğinin, iffetli anneliğinin ve Augustus'un ona duyduğu saygının halk tarafından olumlu bir şekilde değerlendirilmesinde merkezi rol oynadığı anlaşılmaktadır. Büyükbabasının ahlakçı politikasıyla teşvik edilen geleneksel Romalı *matrona* erdemlerinden birkaçı olan *pudicitia*, *castitas* (saflık, iffet) ve *fecunditas'a* (doğurganlık) sahip olmasına ve evliliğinin büyük bir gelecek vadetmesine rağmen ne Livia'nın ne de Tiberius'un sevgisini kazanabilmiştir (Pavlon, 2023, s. 258). Tüm bunların aksine, Tacitus her ikisinin de ona karşı duyduğu nefret ve küçümsemeyi açıkça dile getirmiştir. Sonuç olarak Agrippina'nın kabul gören tüm erdemleri ve özellikleri, Tiberius tarafından hem zina

[20] Suetonius, bu konu ile ilgili olarak "*Germanicus'un Tiberius'un tertibiyle ve o zaman Syria'nın başında bulunan Cn. Piso'nun da suça katılıp yardım etmesiyle öldürüldüğü düşünülüyordu"* demektedir. Bkz. Suet. *Tib*. 52.

[21] Suetonius, Agustus'un, bu yasaları desteklemek amacıyla Germanicus ve oğullarını bir kamu gösterisi kapsamında tanıttığını şöyle aktarmaktadır: "*Bir halk gösterisi sırasında atlı sınıfı yasayı yürürlükten kaldırmasını çok isteyince, Germanicus'un çocuklarını getirtti ve kimisini kendi yanına alarak kimisini de babalarının kucağına oturtup herkese gösterdi, el hareketleri ve yüz ifadesiyle genç bir adama öykünmenin sıkıntı verici olmadığını belli etti*" (Suet. *Aug*.34).

hem de *maiestas* suçlamalarına maruz kalmasına engel olamamıştır (Boatwright, 2021, s. 71-72).

Yaşamı boyunca kardeşlerinin, eşinin ve çocuklarının iktidar haklarının zorla ele geçirildiğini gören Agrippina, MS 29 yılında *maiestas* suçlamasıyla yargılandı ve Pandateria adasına sürgün edildi; ancak 33 yılındaki açlıktan ölümünden sonra, Tiberius, onun senatör Gaius Asinius Gallus ile zina suçundan da yargılanması gerektiğini ima etmiştir (Bélo, 2021, s. 361).

> Tiberius'un öfkesini en çirkin suçlamalarla aktardığı kesindir. Onu iffetsizlikle, Asinius Gallus'la ilişki kurmakla ve onun ölümünden sonra yaşamaktan nefret etmekle suçladı (Tac.*ann.* 6.25).

Suetonius ise Agrippina'nın ölüme giden sürecini şöyle aktarmıştır:

> En sonunda Tiberius bir Augustus heykelinin yanına, bir orduların yanına sığınmak istiyor diye iftira attıktan sonra, onu Pandataria'ya sürdü ve hakaret ettiği için onu bir gözü çıkana dek yüzbaşıya kamçılattı. Açlıktan ölmeye karar veren Agrippina'nın ağzını zorla açtırıp yemek yedirilmesini buyurdu. Kararlı davranarak ölüp giden Agrippina'nın anısına çok ağır suçlamalarla saldırdı… (Suet. *Tib.* 53).

Agrippina, Seianus'un idam edilmesinden iki yıl sonra öldü ve Senato bu olayı kutlayarak Tiberius'a şükranlarını sundu ve bu tarihin Iupiter'e yıllık bir kurban töreniyle anılması gerektiğini ilan etti (Fantham, 2006, s. 122-123).

Caligula döneminde zina ile suçlanan imparatorluk kadınlarından Yaşlı Agrippina'nın kızları Iulia Livilla ve Genç Agrippina da (MS 39'un sonlarına doğru) sırasıyla Pandateria ve yakınındaki Pontia adalarına sürgün edildi (Dio 59.22.6–8; Boatwright, 2021, s. 71-72). Onlar, Caligula'nın en sevdiği kız kardeşi Drusilla'nın dul eşi Marcus Aemilius Lepidus ile zina yapmakla suçlandılar. Suetonius, Caligula'nın kız kardeşlerini cinsel ve başka şekillerde küçük düşürmesinin, Lepidus'un kendisine karşı bir komploya karışması nedeniyle onu damgalamasını kolaylaştırdığını ekler [22]. Her iki kadın da MS 41'de yeni imparator Claudius'un Caligula'nın birçok kararını iptal etmesinden sonra Roma'ya döndü. Ancak 41 yılına gelindiğinde Iulia Livilla, L. Annaeus Seneca ile zina yapmakla suçlanarak yeniden Pandateria'ya sürgün edildi. Iulia Livilla da annesi Agrippina'nın kaderini paylaşarak kısa süre sonra öldürüldü.

[22] "*…onları Aemilius Lepidus'a karşı açılan bir davada zina suçuyla ve kendisine kurulan tuzaklardan haberdar olmakla suçladı*". Bkz. Suet. *Cal.* 24.

Suetonius, bu ikinci kriz sırasında Livilla'nın gerçek bir suçlama ile karşılaşmadığını ve kendini savunma şansı olmadığını şöyle ifade etmiştir: "*Damadının babası Appius Silanus'u, Drusus'un ve Germanicus'un Iulia adındaki kızlarını, kesin olmayan bir suç yüzünden ve hiçbir savunma hakkı vermeden öldürttü, yine büyük kızının kocası Gnaeus Pompeius'u, küçük kızının da nişanlısı L.Silanus'u ortadan kaldırttı*" (Suet. *Claud*. 29.1). Dio ise, bu suçlamanın Messalina tarafından Livilla'ya karşı duyduğu kin ve kıskançlık nedeniyle uydurulduğunu iddia etmektedir (Dio 60.8.4–5; Deline,2009, s. 43; Boatwright, 2021, s. 72). Bununla birlikte Messalina da bir süre sonra yöneltmiş olduğu bu suçların hedefi haline gelmiştir. Zina ve *maiestas* ile suçlanan Valeria Messalina, Livilla gibi, hüküm süren imparatora karşı bir komplo rolü nedeniyle Senato tarafından resmen mahkûm edildi (Varner, 2001, s. 64). Iulius-Claudius ailesi içinde iyi bağlantılara sahip olan Messalina, babası dönemin *consul*lerinden Marcus Valerius Mesalla Barbatus ve annesi Domitia Lepida aracılığıyla Octavia'nın büyük torunuydu. Messalina'nın MS 38 yılında, yaklaşık 14 yaşındayken, 47 yaşında olan Claudius ile evliliği, Octavia ve Britannicus'un dünyaya gelmesiyle birlikte Iulius ve Claudius hanedanlarının birleşmesini sağlamıştır (Boatwright, 2021, s. 74). Messalina, MS 48 yılında, dönemin *consul*ü Gaius Silius ile açık bir ilişki yaşamaya başlamış, aynı yıl içinde Claudius Ostia'da iken, şahitli bir nikâh, kutlama yemeği ve bir "düğün gecesi" düzenleyerek Roma'da evlenmiştir. Tacitus, bu olayları aktarırken yalnızca ahlaki değil, politik vurgulara yer verir (Tac.*ann*. 11.26–38). Dio da benzer bir vurguyu Claudius'a haberi veren azatlıların sözleri ile "*Eğer hemen harekete geçmezsen, karın Roma'yı ele geçirecek*" şeklinde aktarmıştır (Dio 60.31.5; Boatwright, 2021, 74). Bununla birlikte söz konusu politik ithamlar cinsel ahlaksızlık söylemlerinden daha zayıf görünmektedir. Antik kaynaklarda Messalina'nın çöküşünün nedenleri genellikle şehvet düşkünlüğü, vahşilik ve açgözlülük olarak aktarılmıştır (Tac.*ann*. 11.26–38; Boatwright, 2021, 74). Tacitus, Suetonius ve Cassius Dio, Messalina'nın kontrolsüz cinsel davranışlarına yoğun bir şekilde odaklanırken (Tac.*ann*. 11.26–38; Suet. *Claud.* 26; Dio 60.31.5) olayın politik yönlerini gölgede bırakmış, böylece *maiestas* suçlamalarının belirsizliğini artırmışlardır (Boatwright, 2021, s. 74). Suetonius, Claudius'u azatlılarının Messalina'yı yargılamadan öldürmeye ikna ettiklerini ifade etmektedir (Suet. *Claud.* 26). Bununla birlikte Messalina'ya yönelik olarak gerçekleşen anısını yok etmeye yönelik yaptırımlar, onun politik önemini gözler önüne sermektedir. Messalina'nın düşüşü, imparatorluk kadınlarının cinselliğini politikalardan ayırmanın imkansızlığını vurgulamaktadır (Varner, 2004, s. 95; Boatwright, 2021, s. 75).

Zina ile suçlanarak sürgüne gönderilen imparatorluk kadınlarına dair son örnek Nero ile 13 yaşında evlenen Claudia Octavia'dır. Messalina ve Claudius'un kızı olan Octavia'nın Nero ile olan düğünü (Tac. *ann*. 12. 58. 1; Dio 60. 33. 11; Gallivan, 1974, s. 302) Tacitus'un

ifadesiyle cenazesine eş değer bir an olacaktı (Tac. *ann* 14.63; Brennan, Turner, Wright, 2007, s. 24). Ancak Nero için MS 53 yılında Octavia ile olan evliliği, onun siyasi konumunu kullanması bakımından oldukça önemli bir boyut taşıyordu (Wood, 2000, s. 3; Aveline, 2004, s. 462-463). Nero'nun Octavia ile yaptığı politik evliliğin sonu, imparatorun Poppaea ile başlayan ilişkisiyle birlikte geldi. Bu ilişki, Nero'nun Octavia'dan boşanma ve onun yargılanma sürecini beraberinde getirdi (Suet. *Nero* 35.1–3). Tacitus, Nero'nun boşanmadaki başlıca gerekçesinin Octavia'nın kısırlığı olduğunu vurgularken daha sonra kendisini Eucarus adında bir köle ile aldattığını iddia ettiğini aktarmaktadır (Tac. *ann*. 14. 60).

Octavia'nın hizmetlilerinin çoğunun bu suçlamaların temelsiz olduğunu iddia etmesine rağmen MS 62'de Octavia'dan boşanmaya karar veren Nero, boşanmadan kısa bir süre sonra, onu Campania'ya sürgüne gönderdi. Muhtemelen Poppaea, tam olarak bu dönemde Nero ile evlendi (Gallivan, 1974, s. 312). Bu süreçte halkın tepkisini yanlış hesaplayan imparator, Octavia'yı destekleyen kalabalığın eylemlerini kısa sürede şiddete dönüştürmesi üzerine Octavia'nın muhtemel bir isyanın kilit noktasını oluşturabileceğini fark etti (Varner, 2001, s. 45). Tacitus, bu kısa süre zarfında, halkın Poppaea'nın heykellerini yere atarak bunların yerine Octavia'nın tasvirlerini taşımasını şöyle anlatmıştır: "*Sevinçle, Capitolium'a tırmandılar ve sonunda tanrılara tapındılar. Poppaea'nın heykellerini devirdiler, Octavia'nın heykellerini omuzlarında taşıdılar, çiçeklerle süslediler ve bunları forumda ve tapınaklarda yerleştirdiler"* (Tac. *ann.* 14.61; Gillespie, 2020, s. 79). Bu süreçte Octavia'nın tasvirleri, halk tarafından saygıyla karşılanırken, Poppaea'nın heykelleri, henüz hayattayken sembolik bir *damnatio memoriae*'ye maruz kalmıştır. Agrippina'ya yönelik halk desteğinin gösteriminde olduğu gibi Octavia'nın tasvirlerine olan bu ilgi, ölüm işaretlerini de beraberinde getirmiştir**.** Bu gösteriler sırasında halk her ne kadar Nero'ya övgüyle seslense de Romalıların eylemleri kısa süre sonra imparator tarafından isyan olarak yorumlanmıştır.

Askerlerin şehre girişi, olayın iç çatışma gölgeleriyle sarılmasına ve Poppaea'nın Claudius soyunun sonuncusu olan Octavia'ya karşı galip gelmesine yol açmıştır. Nero, bu sırada halkın tepkisini aşmak amacıyla Octavia'nın zina yaptığına dair deliller elde etmeye çalışmıştır. Bu konuda Agrippina'nın öldürülmesine yardım eden filo komutanı Anicetus'u şantaj ve rüşvetle etkilemiş, zina suçlamasını ortaya koyarak Octavia'nın Pandateria adasına hapsedilmesini sağlamış (Tac. *ann*. 14. 62. 2) ve zina suçundan Octavia'yı MS 9 Haziran 62'de ölüme mahkûm etmiştir (Tac. *ann*. 14. 64. 3; Dio 62. 13; Suet. *Nero*, 35; Wood, 2000, 6). Onun infazının da diğer davalarda olduğu gibi yasanın dışında kaldığı anlaşılmaktadır (Deline, 2009, s. 65). Octavia'nın ölümünden sonra, Senatus, Roma'nın bir

hainden kurtuluşu için şükran günü kutlanmasına izin vermiş, olasılıkla Octavia'nın halka açık imgeleri kaldırılmış, tahrip edilmiş ve yok edilmiştir (Murgatroyd, 2008, s. 263).

Octavia'nın trajik hayatı, Roma tarihi dramalarının tek mevcut örneği olan Octavia'da ayrıntılı bir cezai politika eleştirisine ilham vermiştir. Bu trajedi bireysel masumiyet ve saflığa rağmen imparatorluk ailesine mensup olmanın tehlikelerini vurgulamaktadır (Sen. Octavia, I.260; Bauman, 1996, s. 89; Boatwright, 2021, s. 75). Bu davalar, zinanın siyasi bir araç olarak kullanıldığına ve cinsel davranışların kadının aleyhine kullanılabilecek bir koz haline geldiğine işaret etmektedir (Deline, 2009, s. 38). Iulius-Claudius'lar dönemi sonrasında, hiçbir imparatorluk kadınının kamusal bir mahkemede yargılandığı kaydedilmemiştir (Boatwright, 2021, s. 75).

Sonuç

Zina, MÖ 18 yılında yürürlüğe giren *Iulia de Adulteriis Coercendis* kanunu ve zina mahkemesinin kurulması ile birlikte devletin kovuşturduğu bir suç haline gelmiş, aynı zamanda bu dönemden itibaren imparatoriçelerin ve imparatorluk ailesinden olan diğer kadınların cezalandırılmasının standart yolunu oluşturmuştur. Augustus'un kamusal ahlak ve düzen anlayışının bir yansımasını oluşturan *lex Iulia*'nın özellikle zina ile ilgili hükümleri, Augustus'un Roma Devleti'ni güçlendirme çabalarının bir parçası olarak, kadınların kamusal imajı üzerinde de kalıcı ve belirleyici bir etki yaratmıştır.

Iulius-Claudius'lar döneminde, imparatorluk ailesine mensup kadınlara yöneltilen suçlamalar ile bu kadınların toplumsal yaşamda itibarsızlaştırılmaları ve nihai düşüşleri arasında dikkat çekici bir artış gözlemlenmektedir. Zina ile suçlanan kadınların yargılanma süreçleri değerlendirildiğinde bu durumun Roma toplumunda sadece ahlaki ya da hukuki bir sorun olmanın ötesinde, toplumsal ve siyasi dinamiklerle iç içe geçmiş bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan imparatorluk kadınlarının özel hayatlarının toplumsal bir baskı unsuru haline gelerek siyasi amaçlar için manipüle edildiği dikkat çekmektedir.

Roma imparatorları, iç ve dış tehditlerle karşılaştıkları dönemlerde rakiplerini tasfiye etmek için bu tür ithamları kullanmış, hanedanlığa mensup kadınlar ise siyasi bir araç olarak zina yapmakla suçlanmıştır. Bu suçlamalar, kadınların hem politik hem de toplumsal olarak baskı altına alınmasına yol açmıştır. Zina ile suçlanan kadına yönelik uygulanan cezalar genellikle *damnatio memoriae*'ye maruz kalma, sürgün ve ölüm şeklinde kendini göstermiştir.

Summary

The term adulterium was a concept in Roman society that referred to sexual relations outside of marriage and to those who engaged in such relations. This situation, which was considered as infidelity to the marriage vows, was condemned and forbidden in Rome and many other societies. Although this term was valid for both men and women, it was generally used more frequently for women in Rome and was closely associated with social norms. In Roman society, sanctions related to adultery were mostly under the control of families until the regulations of Augustus. Before Augustus, there were no laws regarding adultery in Rome; adultery was considered a family matter and was resolved with the power of the heads of the family.

In this case, Roman tradition allowed the effective operation of the principle of patria potestas on women who committed crimes against chastity (pudicitia). Patria potestas expressed the right and responsibility to govern family members and determined the authority of the father. Roman law defined other family members as alieni iuris, while the pater familias had an independent and self-determined legal status. In this context, infidelity in Rome was not only a moral issue, but could also have serious legal consequences. The structure of the Roman family reveals a close relationship between individual interests and family interests. The pater familias represented the interests of individuals under his potestas, but also stood out as the person who defended and promoted the collective interests of the entire family. It was possible to clearly observe the hierarchy in the family structure with the power of the father and the dependence of the daughter on him.

The status of women in Roman imperial families, although not fully reflective of all Roman women or aristocratic women, provides important information about gender roles in Roman society. The public roles of imperial women provide important evidence that determines which characteristics and activities of women were appreciated and which were condemned. Imperial women were particularly prominent in official art and propaganda works in three main ways: elderly female relatives, women representing future heirs, and women in matters of fertility or childbearing. In addition, it was considered both natural and respectable for women to be able to exercise political power through their male relatives. The Lex Iulia law, adopted as part of Augustus' efforts to strengthen the basic structure of the Roman State and to rebuild the moral order, had a profound effect on the public image of imperial women in particular. These laws aimed to ensure the state's intervention in matters related to private life, such as marriage, childbirth, and adultery, and led to significant social and cultural changes in Roman society and women. Accusations of adultery were not just a moral problem for imperial women, but also an issue intertwined with social and political dynamics. The private lives of imperial women became elements of social pressure and were manipulated for political purposes. Accusations of adultery directly affected the social status of imperial women and the power dynamics within the empire, and emperors used these accusations to eliminate their rivals.

As can be understood from this legal process, the Romans tried to take precautions against the new order in various ways. One of these measures was Augustus' attempt to defend "family values" through a series of laws, including a law on adultery (lex IuIia de adulteriis). Augustus' aims include reestablishing public and private morality, various evaluations of his aim to morally elevate the ruling classes in order to ensure the power and security of his expanding imperial program, or demographic and financial justifications. Although it is impossible to determine Augustus's thinking behind the laws with certainty, what is certain is that these laws were an important milestone in the legal status of women. While the failure of married women to comply with marital fidelity and the failure of single, divorced or widowed women to fulfill their chastity obligations had previously been considered a matter specific to that family, with the lex IuIia de adulteriis, this situation began to be considered for the first time as a behavior that would be punished upon the request of any citizen who decided to resort to the penal procedure envisaged for this purpose, in addition to their fathers and husbands. *The Iulia de Adulteriis Coercendis* Law (18 BC) transformed the crime of adultery from being a matter solely within the family into a crime requiring state intervention. Special courts were established with the law for the crime of adultery and special punishment procedures were established for women belonging to the imperial family. In the examinations conducted on selected examples, attention is drawn to the punishment processes shaped by the roles expected of imperial women, social norms and fear of political power. This situation shows that adultery accusations were not only individual moral accusations, but also played a critical role in Roman society's understanding of gender, power dynamics and the preservation of social order. As a result, accusations of adultery went beyond being merely a moral or legal problem in Roman society, and

became a phenomenon that deeply affected social and political structures. These accusations were used as an important tool in power struggles within the imperial family.

Kaynakça

Aveline, J. (2004). The Death of Claudius. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, *53*(4), 453-475.

Bauman, R. A. (2024). *Antik Roma'da Kadınlar ve Politika.* (B. Okay, Çev.). İstanbul: Liberus Kitap.

Bauman, R.A. (1996). *Crime and Punishment in Ancient Rome*. Routledge.

Bélo, T. P. (2021). Agrippina the Elder and Her Military Attitude. *Núcleo de Estudos Multidisciplinares de História Antiga e Medieval. Mythos, 4*(1), 356-372.

Benke, N. (2012). On the Roman father's right to kill his adulterous daughter. *The History of the Family, 17*(3), 284-308.

Berger, A. (1953). Adulterium. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (s. 352). Philadelphia.

Berger, A. (1953). Manus. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (s. 577). Philadelphia.

Berger, A. (1953). Stuprum. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (s. 719). Philadelphia.

Boatwright, M. T. (2021). *Imperial Women of Rome, Power: Gender, Context*. Oxford: Oxford University Press.

Boatwright, M. T. (1991). The Imperial Women of the Early Second Century A. C. *The American Journal of Philology*, *112*(4), 513-540.

Brennan, P., Turner, M. ve Wright, N. L. (2007). *Faces of Power. İmperial Portraiture on Roman Coins*. Australia.

Cimachowicz, K. (2021). Some Remarks on the Criminal Liability of Slaves Based on Lex Iulia de adulteriis coercendis. *Studia Iuridica Lublinensia, 30*(2), 111-124.

Cohen, Sarah T. (2008). Augustus, Julia and the Development of Exile "Ad Insulam". *The Classical Quarterly*, *58*(1), 206-217.

Deline, T. L. (2009). *Women in Criminal Trials in the Julio-Claudian Era.* PhD. Diss., The University of British Columbia.

Dixon, J. E. (2012). *The Language Of Roman Adultery*, PhD. Diss., The University of Manchester.

Fantham, E. (2011). *Roman Readings. Roman Response to Greek Literature from Plautus to Statius and Quintilian*. Berlin and Boston: de Gruyter.

Fantham, E. (2006). *Julia Augusti, The Emperor's Daughter*. London and New York: Routledge.

Gallivan, P. A. (1974). Suetonius and Chronology in the de vita Neronis. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, *23*(3), 297-318.

Gillespie, C. (2020). Agrippina the Elder and the Memory of Augustus in Tacitus Annals. *Classical World*, *114*(1), 59–84.

Lentano, M. (2018). Roma'da Evlilik, Çocuklar, Akrabalık İlişkileri. (L. T. Basmacı, Çev.). U. Eco (Ed.). *Antik Roma* içinde (s. 285-292). İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Marshall, A. J. (1990). Women on Trial before the Roman Senate. *EMC, 34*, 333- 366.

McGinn, T. A. J. ve Bruce, W. F. (2004). *A Casebook On Roman Family Law*. Oxford University Press.

McGinn, T. A. J. (1998). *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome*. Oxford University Press.

McGinn, T.A. J. (1991). Concubinage and the Lex Iulia on Adultery. *Transactions of the American Philological Association (1974-2014)*, *121*, 335-375.

Murgatroyd, P. (2008). Tacitus on the Death of Octavia. *Greece & Rome*, *55*(2), 263-273.

Pavon, P. (2023). Models of *fortitudo feminae* in Tacitus Annals: Agrippina the Elder, Epicharis and Boudicca. *Araucaria, 25*(54*),* 251-272.

Richlin, A. (1981). Approaches to the Sources on Adultery at Rome. H.P. Foley (Ed.). *Reflections of Women in Antiquity* içinde (s. 379-404). Routledge.

Shaw, R. (2023). Characters, Criminalisation and the Augustan Marriage Legislation. *Law, Crime and History, 11,* 30-51.

Tamer, D. (2007). *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coerdencis.* İstanbul: Homer Kitabevi.

Tamm, D. (1997). *Roman Law and European Legal History*. Denmark.

Townend, G. B. (1962). The Trial of Aemilia Lepida in A.D. 20. *Latomus*, *21*(3), 484-493.

Varner, E. R. (2004). Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture. *Monumenta Graeca and Romana 10*. Leiden: Brill.

Varner, E. R. (2001). Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women. *Memoirs of the American Academy in Rome*, *46*, 41-93.

Wilinski, A. (1983). Roma Ceza Hukuku ve Ceza Hukukuna Bir Kuşbakışı. (B. Erdoğmuş, Çev.). *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *1*(1), 329-335.

Wood, S. E. (2000). The Incredible, Vanishing Wives of Nero. *Transformation and Tyranny* içinde (s. 1-15). Atlanta: Emory University.

Wood, S. (1988). Memoriae Agrippinae: Agrippina the Elder in Julio-Claudian Art and Propaganda. *American Journal of Archaeology, 92*(3), 409-426.

Kısaltmalar

Cass. Dio: Cassius Dio, *Historiae Romanae*= E. Cary.& Foster, Herbert B. (Trans.) (1914-1927). *Roman History,* Harvard University Press, Loeb Classical Library.

Dig. Digesta= (S.P.Scott, Trans.) (1932). *Digesta*. The Central Trust Company, Cincinnati.

Plin. *HN.*: Plinius, Naturalis Historia= (H. Rackham, Trans.)(1938). *The Natural History,* Cambridge: Harvard University Press.

Sen. *Ben.*: L. Annaeus Seneca, *De Beneficiis*= (John W. Basore, Trans.) (1935). *Moral Essays, 3.* MA. Cambridge: Harvard University Press. Loeb Classical Library.

Sen. Octavia: L. Annaeus Seneca, Octavia = (A. Doğucan Hanegelioğlu, Çev.). (2022). *Octavia. Bir Roma Tarihi Draması.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Suet.: C. Suetonius Tranquillus, *De vita Caesarum: Vita Augusti = On İki Caesar'ın Yaşamı*. (G. Özaktürk ve Ü. F. Telatar, Çev.). (2019). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Tac.*ann.*: Cornelius Tacitus, Annales= (A. J. Church, W. J. Brodribb ve S. Bryant, Trans.). (1942). *Complete Works of Tacitus*. New York.

Vell.Pat.: Velleius Paterculus = (F.W. Shipley, Trans.). (1924). *Compendium of Roman History*. London.

ARTUKLU HANEDANINDA SİYASİ EVLİLİKLERİN GÜÇ DENGELERİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

THE ROLE OF POLITICAL MARRIAGES IN THE POWER DYNAMICS OF THE ARTUQID DYNASTY

Elif KÖMÜRCÜ
Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
elif.komurcu@erzincan.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 18 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 27 Ocak 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 18 October 2024
Date accepted: 27 January 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Artuklular; Siyasi Evlilikler; Aile; Hatun; Türkmen Beylikler; Evlilik

Keywords
The Artuqids; Political Marriages; Family; Hatun; Turkoman Principalities; Marriage

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.18

Öz

Toplumun en önemli kurumlarından biri olan aile kavramı geçmişten günümüze Türk topluluklarında devletlerarası siyaset ve politikanın bir parçası haline gelmiştir. 1102/1409 yılları arasında yaklaşık üç asır bir sürede Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da hüküm süren Artuklu hanedanlığında gerçekleşen bu siyasi evlilikler, hanedanın gücünü koruma ve genişletme stratejilerinde önemli bir rol oynamıştır. Siyasi evlilikler hem iç hem de dış ilişkilerde barış ve ittifak sağlamanın bir yolu olarak kullanılmıştır. Artuklu beyleri, komşu devletlerle veya güçlü yerel aşiretlerle yapılan evliliklerle hanedanlarını güçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Özellikle Selçuklu, Zengi ve Eyyubi gibi dönemin büyük güçleriyle yapılan evlilikler, Artukluların bölgedeki dengeleri lehlerine çevirmelerine yardımcı olmuştur. Bu evlilikler, sadece askeri destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ticari yolların kontrolünü elinde tutmalarına ve bölgesel anlaşmazlıklarda diplomatik bir avantaj elde etmelerine de imkân vermiştir. Bununla birlikte, bu evlilikler bazen hanedan içi rekabetleri artırmış ve taht kavgalarına yol açmıştır. Bu durum, Artukluların iç istikrarını zedeleyerek hanedanın zayıflamasına da neden olmuştur. Bu bağlamda Artuklular döneminde siyasi evlilikler hem hanedanın yükselişinde hem de zayıflamasında kilit bir faktör olarak öne çıkmıştır.

Sonuç olarak, bu makalede tarihi süreç içerisinde Artuklu Hanedanı'nda gerçekleşen hanedan içi evliliklerin yanı sıra, diğer Türkmen beylikleri, Selçuklu Devleti, Zengiler, Eyyubiler, İlhanlılar, Timurlular ve diğer bölgesel güçler arasında kurulan sıhriyet bağları değerlendirilecektir. Makalede, bu siyasi evliliklerin, hanedanın gücünü artırmak, askeri ve diplomatik ittifaklar kurmak gibi olumlu etkileri olduğu kadar, hanedan içi çatışmalara ve rekabetlere yol açarak zayıflamaya neden olan olumsuz sonuçlar da incelenecektir.

Abstract

The concept of family, one of the most important institutions of society, has become a part of interstate politics and diplomacy in Turkish communities from the past to the present. In the Artuqid dynasty, which ruled over Eastern Anatolia and Northern Mesopotamia for approximately three centuries between 1102 and 1409, political marriages played a significant role in the strategies to preserve and expand the power of the dynasty. Political marriages were used as a means to secure peace and alliances in both internal and external relations. The Artuqid rulers aimed to strengthen their dynasty through marriages with neighboring states or powerful local tribes. In particular, marriages with the great powers of the period, such as the Seljuks, Zengi and Ayyubids, helped the Artuqids to tip the balance of power in the region in their favour. These marriages not only provided them with military support, but also enabled them to control the trade routes and gain a diplomatic advantage in regional disputes. Nevertheless, these marriages sometimes fuelled intra-dynastic rivalries and led to throne disputes. This situation undermined the internal stability of the Artuqids and led to the weakening of the dynasty. In this context, political marriages stood out as a key factor in both the rise and weakening of the dynasty during the Artuqid period.

In conclusion, this article will evaluate not only the dynastic marriages that took place within the Artuqid Dynasty throughout history but also the marital ties established between other Turkoman principalities, the Seljuk State, the Zengids, the Ayyubids, the Ilkhanids, Timurids and other regional powers. The article will examine the positive effects of these political marriages, such as enhancing the dynasty's power and forming military and diplomatic alliances, as well as the negative consequences, such as internal conflicts and rivalries that led to the weakening of the dynasty.

Giriş

Artuklu Beyliği Mardin ve Diyarbekir bölgesinde 495-1102/812-1409 tarihleri arasında varlığını sürdüren bir Türkmen hanedanıdır (Alptekin, 1991, C. 3 s. 415-418; Köprülü, 2001, C. 1, s. 617-625). Artukluların atası olan Eksük Bey, Oğuzların Döğer boyundandır. Kaynaklarda konu ile ilgili, Artuklu Beyi Necmettin Ilgaz'ın oğlu Hüsamüddin Temürtaş'a ait olduğu söylenen IVI damgası ile Kâşgarlı Mahmud'un "Divânü Lügati't-Türk" (Mahmud, 1939, s. 5) eserinde mevcut olduğu Kayı boyuna ait damganın benzerliği, Artukluların Kayı boyuna mensup olduğunu görüşünü ortaya koysa da Sümer, Artuklu paralarında görülen damganın Kâşgarlı Mahmud, Reşidüddin ve Yazıcıoğlu tarafından oluşturulan Kayı boyu damgalarına benzemediğini belirttikten sonra, Döğer boyunun damgasına dikkat çekmiştir. Sümer'e göre, Kâşgarlı'da yer alan Döğer damgası Artuklu damgasına çok benzemese de Yazıcıoğlu'ndaki Döğer damgası Artuklu damgasına en çok benzeyen damga olarak görünmektedir (Poole, 1877, s. 118, 176; Ross, 1927, s. 47; Sümer, 1953 s. 142; Sevim, 1962, s. 121-146; Yazıcızade, 2017, s. 20).

Eksük Bey'in oğlu Zahirüddin Artuk Bey, 454/1063 yılında Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girmiştir. Artuk Bey Malazgirt muharebesinde Bizans'a karşı önemli fetihlerde bulunmuştur (el-Ömeri, 2014, s. 221; Fazlullah, 2010, s. 81-84; Sevim, 2011, s. 46-47; Yinanç, 2020, s. 69). Şam Selçuklu hükümdarı Tutuş 479/1086'da Kudüs'ü fethettiği zaman Selçuklu İmparatorluğu'nda önemli hizmetlerde bulunan ve 477/1084'te Amid muhasarasına katılan kumandanlardan Artuk b. Eksük'ü bu şehrin valiliğine tayin etmişti. Artuk Bey burada hakimiyetini 11 yıl (480-1087/491-1098) sürdürdü. Artuk Bey'in vefatından sonra yerine oğulları Sökmen ve İlgazi Kudüs'ün 491/1098'de Fatimiler tarafından zaptedilmesiyle burayı ellerinde tutamadılar. Böylece bölgeden ayrılan oğullar, babaları Artuk Bey'in (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 101; Savran, 1985, s.323) ismiyle anılan bağımsız bir devlet kurmuşlardır (Hillenbrand, 1981, s. 131; İbnu'l Cevzi, 2011, s. 221, 244, 248, 259; İbnü'l Ezrak, 1992, s. 90-106; Kayhan, 2001, s. 57; Köprülü, 2001, C. 1, s. 618-619; Müneccimbaşı, 2000, s. 189; Sevim, 1960, s. 209-232; Turan, 2014, s. 64-65, 84; Turan, 2013, s. 147-152; Väth, 1999, s. 233; Yinanç, 1997, C. 3, s. 614). Böylece Artukoğulları Hısn-ı Keyfa (494/1101-628/1232), Harput (506/1112-518/1124 ve 581/1185-630/1233) ve Mardin (502/1108-812/1409) olmak üzere üç koldan varlığını sürdürmüştür. Artuklular, Selçuklular ve daha sonra gelen Zengiler ve Eyyubiler gibi bölgesel güçlerle karmaşık diplomatik ve askeri ilişkiler içinde olmuş, XIV. yüzyılın sonlarına kadar Mardin ve çevresindeki varlıklarını korumuşlardır. Ancak, 811/1409 yılında bölge, Timur'un seferleri ve ardından gelen diğer olaylar sonucunda Artuklu

hâkimiyetinden çıkmıştır (Alptekin, 1991, C. 3, s. 415-418; Bedirhanoğlu, 2020, s. 137-148; İbn Kalanisi, 2015, s. 83; Poole, 2020, s. 220-221; Vath, 1999, s. 233-260).

1. ARTUKLU BEYLERİ VE EVLİLİK YOLUYLA KURULAN İTTİFAKLAR

Artuklu Beyliği döneminde, evlilikler, diplomatik ilişkileri güçlendirmek ve siyasi ittifaklar kurmak amacıyla önemli bir araç olarak kullanılıyordu. Özellikle Türkmen beylikleri, Selçuklu Devleti, Zengiler, Eyyubiler, İlhanlılar ve diğer bölgesel güçler arasında evlilikler yoluyla siyasi birlikler kurmak yaygın bir uygulamaydı. Bu strateji hem hanedanlar arasındaki ilişkileri güçlendirmekte hem de sınır bölgelerinde barışı sağlamaktaydı.

1.1. Artuklularda Hanedan İçinde Gerçekleşen Evlilikler

Hısn-ı Keyfa sahibi Sokman'ın İbrahim ve Rüknüddevle adında iki oğlu vardı. Sokman 506/1112 senesinde vefat edince oğullarından İbrahim Hısn-ı Keyfa'ya hâkim oldu. Ancak bir müddet sonra ölünce yerine Rüknüddevle Davud ve Azer Hatun hâkim oldu. Rüknüddevle'nin Arslan Doğmuş, Kara Arslan (Fahrüddin), Süleyman ve Mahmud adında dört oğlundan Arslan Doğmuş, es-Said Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Hediye Hatun ile 534/1144 yılında evlenmiştir. Bu evlilikten bir oğlu olmuştur (Ataoğlu, 1994, s. 408; Artuk, 1944, s. 73). Bu evlilik ile Arslan Doğmuş, Timurtaş'ın gücünden ve himayesinden yararlanmak istemiştir. Ancak, Arslan Doğmuş'un 538/1148'de vefatı ve ardından oğlunun da kısa bir süre sonra ölmesi, bu stratejik ittifakın uzun vadede etkili olmasını engellemiştir (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 74, 83). Diğer taraftan İbnü'l-Ezrak'ın verdiği bilgilere göre, Arslan Doğmuş'un bir kızı olduğu ve bu kızın siyasi ittifaklar bağlamında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Arslan Doğmuş'un kardeşi Kara Arslan, Ahlatşah Sökmen el-Kutbî'nin kızıyla evlense de orada çok kalmayarak amcasının yanına gelmiştir. Arslan Doğmuş'un bu hatundan Emir Ahmed (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 102-103) ve İzzeddin adında iki oğlu olmuştur. Kara Arslan, Yağısıyan (Ağısiyan- Ağusian, Aexianus, Ansian, Yağıbasan)'ı büyük bir hürmetle karşılamış ve onu ağabeyi Arslan Doğmuş'un kızıyla evlendirmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 102). Sara hastalığından vefat eden Yağıyasan geride Fahreddin'in oğullarının hizmetinde olan bir erkek çocuk bırakmıştır. Bu evlilik aracılığıyla, Kara Arslan hem amcasını kendi yanına çekmiş hem de taht üzerinde herhangi bir hak iddia edebilecek bir varis ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Arslan Doğmuş'un ölümünden sonra herhangi bir taht taliplisi kalmadığı için Kara Arslan, 1148'den itibaren hükümranlığını daha sakin ve güven içinde sürdürmüştür.

559/1164 yılında atabey Nureddin Mahmud b. Zengi Haçlılara karşı cihat çağrısı yaparak civardaki hükümdar ve emirlerden yardım istemiştir. Suriye, el-Cezire ve Diyarbekir bölgesi Türkmenleri, kardeşi Kudbeddin Mevdud, Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alp ve Hısn-ı Keyfa hâkimi Kara Arslan bu çağrıya olumlu cevap verdiler. Türk orduları, Haçlıları Harim'de mağlup ettiler (Usta, 2002, C. 6, s. 477). Bu olayın ardından Necmeddin Alp'in vefatından sonra yerine oğlu Kudbeddin II. İlgazi (571/1176-579/1184) geçmiştir. Fahreddin Kara Arslan kızlarından birini Kutbeddin II. İlgazi ile evlendirmiştir. İlgazi'nin annesi gelinin getirilmesi için amcası Samsamuddin ve Kutbeddin, Seyfeddin Şirbarik, ileri gelen devlet adamları ile Meyyafarikin'e gittiler. Düğün alayı, gelin, gelinin kardeşi Fahreddin'in oğlu Nuredddin, Fahreddin'in devlet erkanı ve gelinin sayılamayacak kadar olan çeyizi ile 27 Muharrem 560/13 Aralık 1164 yılı cuma günü Meyyafarikin'e geldiler (Darkot, 1997, C. 8, s. 195; Grigor, 2007, s. 52; Grousset, 2005, s. 231; Honigmann, 1970, s. 15-16; Minorsky, 1997, C. 8, s. 197; Savran, 2005, C. 29, s. 511; Taylor, 1865, s. 24; Tufantoz, 2005, s. 46-47). Bu evlilik neticesinde iki Artuklu emiri ülkelerinin sınırlarını güvence altına aldı (Bulduk, 2004, s. 45; İbnü'l Ezrak, 1992, s. 143). II. İlgazi, zevcesiyle birlikte kayınpederini ziyaret etmek amacıyla Hısn-ı Keyfâ'ya gitmiştir. 18 Cemaziyelevvel 560/2 Nisan 1165 tarihinde gerçekleşen bu ziyarette, şehir şereflerine yakışır şekilde süslenmiş ve misafirler en güzel şekilde ağırlanmıştır. İlgazi ve eşinin burada geçirdiği 17 gün, o dönemin üst düzey aileleri arasındaki bağların gücünü ve karşılıklı saygının önemini vurgulamaktadır. Bu ziyaret sonrasında, İlgazi ve eşi 5 Cemaziyelahir 560/19 Nisan 1165 tarihinde Mardin'e geri dönmüşlerdir (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 143-144, 148; Kayhan, 2008, s. 59; Merçil, 2013, s. 271-272; Turan, 2019, s. 177). Fahreddin Kara Arslan'ın kızı ile II. İlgazi'nin evliliğinden Yavlak Arslan dünyaya gelmiştir. Yavlak Arslan, bu evliliğin sonucu olarak önemli bir mirasçı konumuna gelmiştir. Yavlak Arslan'ın annesi, II. İlgazi'nin vefatının ardından, İlgazi'nin kölesi olan Alp Kuş ile evlenmiştir. Melike'nin bu ikinci evliliği, dönemin sosyal yapısında köleler ve aristokrasi arasında bile evliliklerin gerçekleşebildiğini ve bu tür evliliklerin, kişisel durumlar kadar siyasi ve sosyal bağlamda da değerlendirildiğini göstermektedir (İbnü'l Esir, 1991, C. 11, s. 402).

Bir diğer hanedan içi evliliğe bakıldığında II. Sökmen'in kendisinden sonra devletini kardeşi Mahmud'a bırakmamak amacıyla kız kardeşini çok sevdiği kölesi Ayaz ile evlendirdi. II. Sökmen'in ölümünden sonra, Hısn-ı Keyfâ ve Âmid'deki yönetim, onun kızıyla evlenen kölesi Ayaz'a devredilmişti. Erkek hanedan üyesi bulunurken yönetimin Ayaz'a verilmesi hoş karşılanmamıştır. Bu nedenle II. Sökmen'in kardeşi Mahmut, Ayaz'a karşı bir hareket başlatarak yönetimi ele geçirdi ve Ayaz'ı bir süre hapse attı. II. Süleyman Şah, Hısn-ı Keyfâ ve Âmid bölgesindeki iç çatışmalardan haberdar olunca, duruma müdahale etti ve Ayaz'ı serbest bıraktırdı. Ayaz, bölgeden ayrılarak Anadolu Selçuklu Devleti'ne sığındı ve bu

devletin emirleri arasına katıldı. Bu olay, Selçuklu Sultanının bölgedeki siyasi olaylara güçlü bir şekilde nüfuz ettiğini ve yerel güç dengelerini kendi çıkarları doğrultusunda etkilediğini göstermektedir (Kesik, 2018, s. 189; Merçil, 2013, s. 220; Polat, 2004, s. 88; Turan, 2014, s. 284; Turan, 2013, s. 189; Usta, 2002, C. 6, s. 478).

Hanedan içindeki evlilikler, Artuklu Beyliği gibi siyasi yapılar için aile bağlarını güçlendirmek ve iç istikrarı korumak amacıyla önemli bir strateji olarak öne çıkar. Davud'un oğlu Kara Arslan'ın, amcası Behram Bey'in oğlu Belek Gazi'nin kızıyla evlenmesi de bu stratejik evliliklerden biridir. Belek Gazi'nin Menbiç'te şehit edilmesinden sonra Harput beldesi, Mardin Artuklu hükümdarı olan Hüsameddin Timurtaş'ın kardeşi Süleyman'ın eline geçti. Hısn-ı Keyfa Emiri Davud ile Mardin Emiri Timurtaş arasında Harput toprakları üzerindeki ihtilaflar, her iki tarafın da stratejik öneme sahip bu bölgeyi kontrol etme arzusundan kaynaklanmıştır. Davud, amcası Necmüddin İlgazi'nin oğlu Hüsamüddin Timurtaş ile giriştiği mücadelede üstün gelerek Harput ve Palu gibi stratejik bölgeleri ele geçirmiştir. Bu zafer, Davud'un bölgedeki gücünü artırırken, Harput ve çevresinin ticaret yolları ve askerî açıdan kritik konumu nedeniyle Davud'un hakimiyet alanını genişletmesini sağlamıştır. Ebu Bekir b. Kara Arslan (580/1185-630/1233), babasından devraldığı topraklar üzerinde güçlü bir yönetim kurarak Harput ve çevresindeki Artuklu egemenliğini pekiştirmiştir. Davud, Harput'taki hakimiyetini meşrulaştırmak amacıyla oğlu Kara Arslan'ı, amcası Behram Bey'in oğlu Belek Gazi'nin kızıyla evlendirmiştir (Demirkent, 2013, s. 26; İbnü'l-Adîm, 1982, s. 171-172; Sevim, 1983, s. 216). Bu evlilik, Davud'un, Belek Gazi'nin saygınlığından ve mirasından yararlanarak bölgedeki yönetimini daha sağlam ve meşru hale getirmesini sağlamıştır. Böylece, Kara Arslan'ın Belek'in soyuyla birleşmesi, Harput üzerindeki hakimiyetin yalnızca askeri değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal açıdan da kabul görmesini sağlamıştır. Rükneddin Davud'un ölümünden (19 Muharrem 539/23 Temmuz 1144 Pazar günü Hani'de) sonra yerine oğlu Fahrüddin Kara Arslan geçmiştir (Ataoğlu, 1992, s. 42-43; Kayhan, 2008, s. 53-72; Sussheim, 1997, C. 5, s. 965).

1.2. Artuklular ile Ahlatşahlar Arasında Gerçekleşen Evlilikler

Zeynep Hatun, Ahlatşahlar Beyliği döneminin önemli bir figürü olarak, güçlü aile bağları sayesinde siyaset sahnesinde etkili olmuştur. Zeynep Hatun, Ahlatşahlar Beyliği'nin en güçlü hükümdarlarından II. Sökmen'in ana bir kız kardeşi ve amcasının kızı olması nedeniyle, döneminin siyasi ve ailevi dengelerinde önemli bir yere sahipti. Bu yakın akrabalık bağları, Zeynep Hatun'a sadece aile içerisinde değil, aynı zamanda beyliğin siyasi kararlarında da nüfuz kazandırmıştır. Hatunun babası, Ahlatşahlar Beyliği'nin kurucusu Sökmen el-Kutbî'nin oğlu Ahmed'dir. Hatunun, Necmeddin Alp ile evliliği 540/1145-1146

senesinde olmuştu. Zeynep Hatun, ağabeyi II. Sökmen'i ziyaret etmek amacıyla gittiği Ahlat'tan dönüş yolunda, 14 Zilkade 566/19 Temmuz 1171 yılında Mardin'de vefat etmiştir. Onun vefatı hem İlgazi ailesi hem de Ahlatşahlar için büyük bir kayıp olmuştur. Özellikle annesi Zeynep Hatun'un Ahlatşahlar hanedanıyla olan bağı, II. İlgazi'nin siyasi ve sosyal etkisinin daha da pekişmesine katkı sağlamıştır (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 163; Sümer, 1989, C. 2, s. 24-28; Yaşa, 2014, C. 6, s. 485).

Yine Artuklu-Ahlatşah arasındaki ilişkilere bakıldığında Yavlak Arslan, babası Kutbeddin İlgazi'nin ölümünden sonra tahta geçmiştir. Ancak yaşının küçük olması nedeniyle, devlet yönetimi fiilen başkalarının eline geçmiştir. Ahlatşahı Sökmen, Hüsameddin Yavlak Arslan'ın akrabasıdır ve bu dönemde Mardin Artuklularını himaye etmiştir. Sökmen, Artuklu Beyliği'ni desteklemiş ve Yavlak Arslan'ın küçük yaşta tahta geçmesi nedeniyle devleti koruma altına almıştır. Ahlatşahı Sökmen, Yavlak Arslan'ın babasının memlûkü olan Nizameddin Alpkuş'u, Yavlak Arslan'ın annesiyle evlendirerek devlet işlerinin idaresini ona vermiştir (Abu'l Farac, 1999, s. 434-435; Alptekin, 1991, C. 3, s. 416; Kayhan, 2021, s. 17). Böylelikle devletin idaresi Yavlak Arslan ölünceye dek Alpkuş idaresinde kalmıştır. Bu, hanedanın çıkarlarını koruma ve yönetimde istikrar sağlama amacı güden bir hamledir. Sökmen'in 1185 yılında ölmesiyle birlikte, tüm devlet idaresi Alpkuş'un eline geçmiştir. Bu dönemde Alpkuş, Artuklu Beyliği'nin önemli bir figürü olarak devleti yönetmiştir.

Diğer taraftan II. Sökmen'in evliliğinin ardından aynı sene Artuklularda bir evlilik daha gerçekleşti. 14 Safer 559/12 Ocak 1164 Pazar günü Emir Samsamuddin Yakub b. Süleyman b. Davud, Şirbarik'in kızı Göç Hatun ile evlendi. 18 Cemaziyelevvel/12 Şubat 1167'de emir Seyfeddin Şirbarik'in eşi öldü. 28 Ramazan 562/18 Temmuz 1167'de ise Fahreddin Kara Arslan b. Davud Harput'ta öldü (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 144).

1.3. Artuklu Beyliği ile Selçuklular Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artuklu Beyliği ile Selçuklular arasındaki siyasi ilişkilerin bir yansıması olarak evlilikler önemli bir stratejik araç olarak kullanılmıştır. Artuklu Beyliği'nin siyasi evlilikler yoluyla Selçuklu Devleti ile yakın ilişkiler kurması, bu iki güç arasındaki bağların güçlenmesine ve bölgedeki dengelerin korunmasına yardımcı olmuştur. Artuklu beyliği ile Selçuklular arasındaki siyasi evliliklere bakıldığında Artuk Bey'in kızını Suriye Selçuklu meliki Tutuş ile evlendirdiği görülmektedir. Tutuş'un vefatından sonra dul kalan bu hatun daha sonra İnal b. Anuştegin ile evlenmiştir (Alıç, 2021, 20). Necmeddin İlgazi'de kızını Tekiş b. Alp Arslan'ın oğlu ile Cemaziyülevvel 495/ Şubat-Mart 1102 yılında evlendirdi. Bu tür evlilikler, o dönemin siyasi manevralarında güçlü bir araçtı ve hanedanlar arasındaki bağları kuvvetlendirerek bölgesel istikrarı sağlamaya yönelik bir çabaydı. Necmeddin

İlgazi'nin bu evlilikle hem Selçuklularla olan ilişkilerini güçlendirdiği hem de kendi konumunu daha da sağlamlaştırdığı anlaşılmaktadır. Özellikle Selçuklu Devleti'nin desteğini almak ve Artuklu Beyliği'nin bağımsızlığı ile Selçuklulara bağlılığı arasındaki hassas dengeyi korumak için bu tür evlilikler stratejik öneme sahipti (İbnü'l Esir, 2016, C.8, s. 469). İlgazi'nin Mardin'deki üstünlüğünü gören Halep Selçuklu emiri Rıdvan'ın eski atabeyi Cenahüddevle'nin kızı ile 501/1107-1108'de evlendi (Azimi, 1988, s. 133).

Diğer taraftan Necmeddin İlgazi, Halep'teki karışıkları engellemek amacıyla sefere çıktı. Buradaki sükûneti sağladıktan sora Halep Selçuklu meliki Rıdvan b. Tutuş'un kızı Ferhunde Hatun ile evlendi. Ancak ömrünün son günlerinde olan ve sağlığı bozulan İlgazi bu hatunun yüzünü dahi göremeden 515/1121'de ölmüştür. Halep Selçuklu meliki Rıdvan b. Tutuş bir diğer kızını da Artuklulardan Sevinç b. Şirbarik b. Emir Ali ile evlendirmiştir (Azimi, 1988, s. 60; İbnü'l Ezrak, s. 37-38). İlgazi'nin ölümünün ardından Ferhunde Hatun, Belek Gazi ile evlendi. 518/1124'te Membiç emiri Hasan b. Gümüştekin'i durdurarak Membiç'i muhasara etti. Bu esnada kaleden atılan ok ile hayatını kaybetti (Alptekin, 1992, C. 5, s. 402; Carnotensis, 2009, s. 241; Sauvaget, 1938, s. 207; Yinanç, 2020, C. 1, s. 244). Belek Gazi'nin vefatından sonra eşi Ferhunde Hatun, önce Artuklu beylerinden Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar ile evlendi. Süleyman'ın vefatının ardından, Mardin Artuklularından Hüsameddin Timurtaş ile evlilik yaptı. Bu evlilikte nikah akdini Mecdüddin es-Sesid yapmıştır. Ferhunde Hatun, bu evlilik sırasında Belek Gazi'den olan oğlu Celal Mülük Köpek /Göbek'i de yanına alarak Mardin'e geldi. Hüsameddin Timurtaş, Ferhunde Hatun'un oğlu Celal Mülük'ü kendi kızı Hediye Hatun ile evlendirerek aileler arasında daha da güçlü bir bağ kurdu (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 60-61). Bu evlilik, Artuklu ailesi içindeki ittifakları ve güç dengelerini sağlamlaştırma açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Selçukluların Artuklular ile yaptığı diğer bir evlilik Belek Gazi'nin I. Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile olan evliliğidir. Belek Gazi amcası Sökmen'in kendisine Suruç şehrini bırakmasıyla siyasi sahnede adını duyurmaya başladı. Ancak kısa süre sonra Suruç, Urfa Haçlı Kontluğu tarafından işgal edildi. Belek Gazi, Belih Çayı Zaferi'nde (9 Şaban 497/7 Mayıs 1104) amcası Sökmen'in yanında önemli bir rol oynadı (Aquensis, 2007, s. 689; Çelik, 2021, s. 525-540; Demirkent, 1994, s. 12-13; Holt, 1999, s. 30-31; İbnü'l Esir, 2016, C. 8, s. 492-498; Kütük, 2018, s. 164; Metin, 2019, s. 817-852; Runciman, 1992, s. 32-33; Sevim, 2009, C. 37, s. 392-394; Usta, 2016, s. 95-96; Nayır, 2020, s. 527-529). 1112 yılında ise Harput, Çemişgezek, Dersim ve Hısn-ı Ziyad'ı ele geçirerek, merkezi Palu olan kendi beyliğini kurdu. Bu başarılarının ardından Belek, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile evlendi. I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Şahin Şah, kardeşi Tuğrul

Arslan'ı tahtan indirerek kendisi oturdu. Şahinşâh'ın Tuğrul Arslan'ı hükümdarlıktan azletmesi ve kardeşlerinden Mesud ile Melik Arap'ı hapse attırması Ayşe Hatun'u fazlasıyla tedirgin etmişti. Belek Gazi'den yardım isteyerek ona: "Merhum kocam Sultan Kılıç Arslan nice defalar sizi medhederek dedi ki; bütün Türk emirleri içinde Belek kadar akıllı ve kudretli kimse yoktur. Ben de sizden beni ve oğlumu adınızla korumanızı istiyorum" diyerek ondan oğluna atabey olmasını rica etti (Azimi, 1988, s. 40; Turan, 2014, s. 173-175). Bu evlilik, Belek Gazi'ye Malatya Selçuklu tahtı üzerinde hak iddiası kazandırdı. Amcası Sökmen'in ölümüne kadar onunla hareket eden Belek Gazi, siyasi ve askeri anlamda gücünü pekiştirdi. Ayşe Hatunun oğlu Tuğrul Arslan ise Emir Rüknüddevle Davud'un kızıyla evlendi. Tuğrul Arslan'ın kız kardeşi Saide/Sacide Hatun ise Meyyâfârikîn'in idaresini eline alan Şemsuddevle Süleyman ile evlenmiştir. Kadı Tâceddin Ebû Salim b. Nubâta'nın, Malatya'ya giderek gelini alıp Meyyâfârikîn'e getirdiği ve burada nikâh akdinin gerçekleştiği bilinmektedir (Abû'l-Farac, 1999, C. 1, s. 351; Alptekin, 1992, C. 5, s. 402-403; Azimi, 1988, s. 40; Claude, 1979, s. 101; Mateos, 2000, s. 277-278).

Belek Gazi'nin vefatından sonra Anadolu'da ortaya çıkan güçler, özellikle Danişmendliler ve Artuklular gibi yerel hanedanlar arasında ciddi bir rekabete neden oldu. Danişmendli Emir Gazi, bu dönemde oldukça etkili bir figürdü. Emir Gazi, Belek Gazi'nin vefatını (20 Rebiulevvel 518/7 Mayıs 1124) fırsat bilerek damadı I. Mesud ile iş birliği yaptı. Böylece Malatya'yı 27 Rebiyülahır 518/ 13 Haziran 1124'te kuşattı ve ele geçirdi. Daha sonra Hanzit memleketlerine doğru yönelerek bu topraklara saldırdı. Bu süreçte, Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı, Belek Gazi'nin dul eşi Ayşe Hatun'un mirasını ve kalan toprakları koruma isteğiyle Danişmendlilere karşı koymak istediyse de Emir Gazi'ye karşı doğrudan bir savaşı başlatabilecek güce sahip olmadığı için, sadece Danişmendlilerin bazı topraklarını yağmalamakla yetindi. Bu arada Belek Gazi'nin dul eşi Ayşe Hatunun, mirasın savunma mücadelesine devam etti. Gerger/Gargar Kalesi'ni işgal ederek, Belek Gazi'nin ardından topraklarının bağımsız bir mirasçısı olarak hak iddia etti (Abu'l Farac, 1999, C. 2, s. 359; Honigmann, 1970, s. 134; İşpirli, 1993, C. 8, s. 464-465; Kesik, 2009, s. 127; Sümer, 2004, C. 29, s. 339-342; Solmaz, 2019, C. 2, s. 245-247). Ayşe Hatun ve oğlu Tuğrul Arslan, Danişmendli Emir Gazi'nin gücü ve genişlemesi karşısında daha fazla direnemedi. Sonunda, 1 Zilkade 518/10 Aralık 1124 Çarşamba, Malatya'yı Danişmendlilere teslim ederek şehri terk ettiler. Ayşe Hatun ve oğlu, çekilmenin ardından Minşâr Kalesi'ne sığındılar (Mateos, 2000, s. 282; Kesik, 2020, s. 11-34). Ayrıca İbnü'l Ezrak, Ayşe Hatunun Belek Gazi ile evliliğinin bitmesinin ardından Hısn-ı Keyfa Artuklu Beyi Rüknüddevle Dâvud ile evlendiğini bildirir (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 45; Metin, 2017, s. 35-62).

Artukluların Selçuklularla gerçekleştirdiği bir diğer evlilik ise Hısn-ı Keyfa Artuklu emiri Nureddin Muhammed b. Kara Arslan ile II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka/Halataita Hatun arasında gerçekleşmiştir. 568/1173 yılında II. Kılıç Arslan'ın Hısn-ı Keyfa topraklarına saldırması, bölgedeki dengeleri tehdit eden önemli bir olaydı. Bu saldırıya karşı Nureddin Muhammed, Sultan Kılıç Arslan'ın saldırılarına karşı koruma talep ederek, Nureddin Mahmud'dan yardım istemiştir. Nureddin Mahmud, bölgedeki durumu ciddiyetle ele alarak harekete geçmiş ve bu müdahale sonucunda Sultan Kılıç Arslan'ın kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme, Nureddin Mahmud'un ve Nureddin Muhammed'in bölgedeki hakimiyetlerini sürdürmelerine yardımcı olmuş, aynı zamanda bölgedeki stratejik dengeyi koruma yönündeki çabalarını pekiştirmiştir. Nureddin Mahmud'un 569/1174 yılından ölümüyle bölgede karışıklık çıksa da onun yeğeni Seyfeddin Gazi buna engel oldu. Selahaddin Eyyübi'nin Suriye'de kazandığı başarılar neticesinde II. İlgazi ve Nureddin Muhammed Salahaddin Eyyübi tarafından gönderilen elçi Ebu'l Hamid el-Acemi'nin önünde sadakat yeminlerini bildirdiler (Özaydın, 2022, C. 25, s. 398-402; Şeşen, 2009, C. 36, s. 377-340). Tüm bunlara rağmen bölgedeki etkinliğini artırmak isteyen Nureddin Muhammed Kılıç Arslan'ın kızı ile evlendi. Ancak Muhammed sonraları şarkıcı bir kadına âşık olunca, Sultan Kılıç Arslan çeyiz olarak verdiği Malatya'yı geri almak için harekete geçti. Bu durum karşısında Nureddin Mahmud, Selahaddin Eyyübi'den yardım istedi. Ancak bu gergin ortamı II. Kılıç Arslan'ın veziri İhtiyareddin Hasan b. Ufras'ın uğraşları ile engellenerek Nureddin Muhammed'in şarkıcı kadından uzaklaşması kararlaştırıldı. Nitekim şarkıcı kadın Bağdat'a gitti ve ölünceye kadar orada kaldı (Abu'l Farac, 1999, C. 2, s. 517; İbnü'l Esir, 2016, C. 9, .447-448; Merçil, 2013, s. 120; Müneccimbaşı, 2000, C. 2, s. 22-23; Şeşen, 1971, s. 268; Turan, 2014, s. 237-238; Usta, 2002, C. 6, s. 487). Selçuka Hatun, Nureddin Muhammed 581/1185-86 yılında vefat edince Abbasi halifesi en-Nasır Lidinillah ile evlendi (Abu'l Farac, 1999, C. 2, s. 517-518).

Selçuklu döneminde gerçekleşen bir diğer evlilik ise Necmeddin İlgazi'nin kızı Güher Hatun ile Hille emiri Dübeys arasında gerçekleşmiştir. Hille emiri Seyfüddevle Sadaka b. Mezyed ölünce yerine oğlu Dübeys emirliğin başına geçmiştir. Bu dönemde Selçuklu şehzadeleri (Sultan Mesud ve Sultan Mahmud) arasındaki karışıklığı fırsat bilen Dübeys hakimiyet sahasını genişletmek isteyince Sultan Mahmud'a karşı Sultan Mesud'un yanında oldu. Ancak meydana gelen savaşta mağlup olunca Mardin Artuk emiri Necmeddin İlgazi'ye sığındı. 513/1120'de Kûfe kadısı Ebû Cafer es-Sakafî aracılığı ile Mardin Artuklu emiri İlgazi'nin kızını isteyerek onunla evlenmiştir. Dübeys ve Güher Hatunun bu evlilikten İzzeddin Muhammed adında oğlu olmuştur (İbnü'l Adim, 2014, s. 147; İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 105). Bu evlilik neticesinde 515/1121'de kayınpederi İlgazi ile Gürcistan üzerine düzenlenen sefere katılmıştır. Ancak meydana gelen savaşın yenilgiye uğramasıyla Dübeys

ile Necmeddin İlgazi Mardin'e döndü. Dübeys 517/1123 yılında Halife Müsterşid-Billah ile mücadeleye girdi. Ancak halifenin ordusuna karşında yenilince Caber kalesi hâkimi Sâlim b. Mâlik'e sığındı (Özaydın, 1994, C. 10, s. 14; Ravendi, 2020, C.1, s. 106). Hille emiri Dübeys daha sonra İmadüddin Zengi ile Hahlife Müsterşid-Billah'a karşı yeni bir sefer tertip ettiyse de 526/1132'de mağlup oldu ve Sultan Mesud'a sığındı. Dübeys 14 Zilhicce 529/25 Eylül 1135'te Sultan Mesud tarafından öldürtüldü. Sultan Mesud, Dübeys'in kızı Sufrâ Hatun ile 532/1138'de evlenmiştir (İbnü'l Esir, 2016, C. 9, s. 115; Kuş, 2018, s. 384).

1.4. Artuklu Beyliği ile Zengiler Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artuklu Beyliği döneminde siyasi amaçla gerçekleşen sıhriyet bağları dönemin bölgesel güç dengeleri üzerinde önemli bir rol oynayarak Zengiler ile devam etmiştir. Buna en iyi örnek İmadüddin Zengi'nin Mardin Artuklu beyi Hüsâmeddin Timurtaş'ın (515/1122-548/1154) kızı Safiyye Hatun ile olan evliliğidir. Bizans İmparatoru Joannes Komnenos'un 532/1137 yılında Suriye'ye yaptığı sefer, bölgedeki Türk beyliklerini kısa bir süreliğine bir araya getirmiştir. Bizans tehdidine karşı birleştikleri bu dönemde, Artuklular ve Zengiler gibi yerel beylikler, Bizans ordusunun bölgeden çekilmesiyle dikkatlerini Haçlılar üzerine çevirmiştir. Bu stratejik yön değişikliğiyle, Suriye'deki Haçlı kontlukları hedef alınmıştır. Özellikle Urfa önemli bir nokta haline gelmiştir (Cahen, 1935, s. 219-276; Çevik, 2002, s. 115-161; Hillenbrand, 1990, s. 96, 144-145; Khoniates, 1995, s. 20). İmadüddin Zengi liderliğinde, Türk beyleri iki farklı yöne kuvvet göndermiştir: Bir kısmı Halep'e giderken diğer bir kısmı Urfa'yı kuşatarak Haçlıları sıkıştırmayı hedeflemiştir. Bu kuşatma, Zengi'nin Urfa üzerindeki baskısını artırmış ve Haçlıların savunma hattında önemli bir zayıflık yaratmıştır. 533/1138 yılında Atabey Zengi ile Timurtaş arasında anlaşmazlık çıktı. Bundan dolayı Atabey Mardin üzerine yürüdü ve Dara'yı aldı. Fakat daha sonra aralarında sulh olunca Atabey Dara'yı Hüsameddin Timurtaş'a teslim etti ve kızı Safiyye Hatun ile evlendi (Alican, 2013, s. 6; İbnü'l Ezrak, 1992, s. 68). Safiyye Hatun, Hüsameddin Timurtaş'ın kardeşi Emir Ayaz'ın (Ayas/İlyas) dul olan eşiyle olan evliliğinden olan ilk çocuğu idi. Ayas b. Necmeddin'in oğlu Emir Şihabettin de bu hatundan idi. Timurtaş bir süre sonra Erzenu'r-Rum (Erzurum) hâkimi Emir Gazi'nin kızıyla evlendi. Meyyafarikin'e gelen hatundan 520/1126 yılında es-Sahib Necmeddin Alp, 521/1127 yılında Emir Cemaleddin Serbi, sonra Hediye Hatun ve Samsamüddin Bahram oldular (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 40).

Mardin Artuklu emiri Hüsameddin Timurtaş, Zengi atabeyi I. Seyfeddin Gazi ile kızı Zümrüt Hatunu evlendirdi. Bu evlilikten Meliku'l Mülük Seyfeddin Gazi olmak üzere dört çocuğu oldu (İbnü'l Ezrak, 1992, s. 106). 544/1149 yılında Atabey Zengi'nin oğlu Seyfeddin Gazi Nusaybin kapısına doğru hareket edip Emir Celdek el-Halifeti'yi de Zümrüt Hatunun

Nusaybin kapısına getirilmesi için Mardin'e gönderdi. Bu sırada Seyfeddin Gazi hastalanınca gelin Musul'a götürüldü ve Sökmen'in kızı (Atabey Zengi'nin eşi) olan Hatunun evine indirilerek 20.000 dinar nikah akdi karşılığında nikah kıyıldı. Ancak ağır hasta olan Seyfeddin Gazi hekim Ebu'l Berakat'ın tedavilerine rağmen Safer 544/ Haziran-Temmuz 1149'da öldü. Seyfeddin Gazi'nin vefatıyla birlikte dul kalan hatun onun kardeşi Kutbüddin Mevdud ile evlendi. Bu evlilik ile Dara 12 Zilhicce 544/ 12 Nisan 1150 Çarşamba günü Hüsamettin Timurtaş'ın idaresine girdi (Abu'l Farac, 1999, C. 2, s. 388; Alptekin, 1985, s. 113; Bezer, 2013, C. 44, s. 268- 272; Bezer, 2009, C. 37, s. 31; Elisseeff, 1967, C. 2, s. 128; Gök, 2013, s. 128; İbnü'l Ezrak, 1992, s. 88-90; İbnü'l Esir, 2016, C. 9, s. 201-202; Yürekli, 2008, s. 229-235). Diğer taraftan 545/1150 yılında Hüsameddin Timurtaş'ın oğlu Samsamüddin Behram, Zengilerden Kutbüddin Mevdud'un kız kardeşiyle evlendi (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 90). Hüsameddin Timurtaş, Zengilere karşı zaman zaman bağımsız hareket edebilse de bu evlilikle ilişkileri daha yakın tutmayı hedeflemiştir. Ayrıca Zengiler ve Artuklular arasındaki bu evlilik ittifakı, Eyyüblere karşı bir savunma veya denge oluşturma amacı da gütmektedir. Hüsameddin Timurtaş 11 Zilkade 548/28 Ocak 1554 yılında Mardin'de öldü. Ölümünden sonra geride el-Malik Necmeddin Alp, Cemaleddin Serbi, Samsamuddin Bahram, Safiyye Hatun, Zümrüt Hatun, Hediye Hatun ve Nura Hatun kaldı (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 96-106).

1.5. Artuklu Beyliği ile Dilmaçoğulları Arasındaki Siyasi Evlilikler

Dilmaçoğulları Emiri Fahreddin Devletşah, Anadolu'nun beylikler dönemi sırasında önemli bir bey olarak öne çıkmış ve ilk icraatlarından biri olarak Bitlis, Erzen ve Duvin'den oluşan beylik topraklarında kendi otoritesini sağlamaya çalışmıştır. Fahreddin Devletşah, beylik topraklarında otoritesini sağladıktan sonra, bölgedeki siyasi ilişkileri yeniden inşa etmeye yönelmiştir. Ağabeyi Yakut Arslan döneminde, Dilmaçoğlu Beyliği ve Mardin Artuklu Emirliği arasındaki ilişkiler, Zengi Hanedanı'na tabi olmaları nedeniyle zayıflamıştı. Bu nedenle Devletşah, bu ilişkileri canlandırmak amacıyla adımlar atmıştır. Bu bağlamda, 543/1148 yılında Emir Bahaüddin Sevic ve vezir Diyaüddin'i Meyyafarikîn'e göndererek önemli bir diplomatik hamle yapmıştır. Gönderilen heyet, Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Nura/Nure Hatun'a Fahreddin Devletşah adına talip olmuştur. Nikah akdi olarak 50.000 dinar mehir karşılığında (Zilhicce 543/Nisan 1149) Meyyafarikin'de kıyılan nikahtan sonra Hatun Erzen'e götürülmüştür. Bu evlilik ile bölgesel güç dengelerini yeniden kurularak Dilmaçoğlu Beyliği ile Mardin Artuklu Emirliği arasındaki bağlar kuvvetlenmiştir (Çevik, 2002, s. 141; İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 87). İbnü'l-Ezrak'ın verdiği bilgilere göre, Timurtaş'ın kızı Nura Hatun'un evliliği için sadece Fahreddin Devletşah değil, aynı zamanda Şeddadiler'den Ani hâkimi Fahreddin Şeddad'a talip olmuştur (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 106).

Ancak Fahreddin Şeddad, İzzeddin Saltuk'un kızı ile 549/1154 yılında nişanlandıysa da bir müddet sonra kızın babası onu Erzen ve Bitlis hâkimi ile evlendirdiği belirtilmektedir (Bezer, 2010, C. 38, s. 409-411; İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 114; Kırzıoğlu, 1982, s. 73; Öngül, 2014, C. 6, s. 463). Bu tercih, Dilmaçoğulları'nın bölgedeki stratejik önemini ve daima güçlü bir müttefik olarak görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca yine ikili ilişkilerinde devam ettiği bu dönemde Necmeddin İlgazi b. Artuk'un kızı Seferi Hatunun Erzen ve Bitlis hâkimi Hüsameddin Kurti/Karti b. Toğan Arslan'ın evliliği bölgedeki siyasi dengelerin korunması açısından önemli bir izdivaçtır (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 105).

1.6. Artuklu Beyliği ile Yınaloğulları Arasındaki Siyasi Evlilikler

491/1098-578/1183 yılları arasında Diyarbekir'de hüküm üren Yınaloğulları'da Artuklu hanedanı ile siyasi evlilikleri kurarak kendilerini güvence altına almak istemişlerdir. Mardin Artuklu beylerinden Necmeddin İlgazi'nin kızı Yumna Hatun, Amid hâkimi Ebu Mansur İlaldı ile evlenmiştir. Bu evlilikten Cemaleddin Şemsülmülük Mahmud adında bir oğlu olmuştur (Artuk, 1944, s. 15-16; Ataoğlu, 1994, s. 412; İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 72; Sevim, 2000, C. 22, s. 257-258).

İnaloğulları ile Artuklular arasında gerçekleşen bir diğer evlilik ise Şemsülmülük Mahmud'un, İmadüddin Zengi'den dul kalan kuzeni olan Mardin Artuklu beyi Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Safiyye Hatun ile izdivacıdır. 536/1152 yılında İnaloğulu İlaldı Bey'in vefat etmesiyle yerine oğlu Şemsülmülük Mahmud geçti. Ancak Zengîlerin Güneydoğu Anadolu'ya yönelik saldırıları, Ergani, Hâlâr, Tulhum ve Çermük gibi stratejik bölgeleri ele geçirmelerine yol açmıştır. Ancak bu kaleler ve kasabalar kısa süre sonra Hasankeyf Artuklu Emîri Fahreddin Karaarslan tarafından işgal edilmiştir. Emir Mahmud, beyliğinin varlığını sürdürmek amacıyla diplomatik bir adım atarak, Artuklu hanedanıyla bağ kurmuş ve 50.000 altın başlık parası karşılığında Artuklu Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun'la evlenmiştir. Ancak Safiyye Hatunun gerçekleşen evlilikten bir yıl sonra 544/1149 yılında vefat etmesiyle Şemsülmülük Mahmud vaad ettiği mehiri ödemedi. Bunun üzerine Hüsameddin Timurtaş kızının mehrini almak üzere Amid üzerine yürüdü (Çevik, 2014, C. 6, s. 491-499; Sevim, 2000, C. 22, s. 257-258). Bir süre sonra Amid hâkimi ile yazışan Hüsameddin Timurtaş o senenin gelirini aldı (İbnü'l-Ezrak, 1992, s. 95).

1.7. Artuklu Beyliği ile Karakoyunlular Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artukluların Karakoyunlu hanedanı (751/1351/873/1469) ile de ilişkileri bulunmaktadır. Karakoyunlu devletinin kurucusu Bayram Hoca Mardin Artuklu hükümdarı el-Melikü'l-Mansur Ahmed'i mağlup etmiştir (Sümer, 1967, s. 41). Bayram Hoca (ö.782/1380) vefat edince yerine kardeşi Türemiş'in oğlu Kara Mehmet devletin başına geçti.

Kara Mehmed Bey, Artuklu hükümdarı Melik İsa ile olan düşmanlığı sona erdirmek amacıyla diplomatik bir adım atarak Melik İsa'nın kızıyla evlenmek istedi. O dönemde siyasi evlilikler, çatışmaları sona erdirmenin ve ittifaklar kurmanın etkili yollarından biriydi. Ancak bu evlilik teklifi reddedildi. Reddedilme, iki devlet arasındaki gerilimi daha da artırdı. Bunun üzerine Kara Mehmed Bey, gücünü askeri yollarla göstermeye karar verdi ve Mardin'i kuşatarak Artuklu ordusunu mağlup etti. Bu askeri zafer, Kara Mehmed Bey'in stratejik üstünlüğünü kanıtlarken, Artukluların yeniden müzakere yoluna başvurmasını sağladı. Melik İsa'nın kızı yerine kardeşiyle evlenmesi teklif edildi. Kara Mehmed Bey, bu teklifi kabul ederek iki devlet arasında barış sağladı (Ebu Bekr-i Tihrani, 2001, s. 36; Ferdi, 2006, s. 41; Sümer, 2001, C. 24, s. 434- 438). Sonuç olarak, bu olayda siyasi evlilikler, sadece aile bağlarını güçlendirmekle kalmayıp, düşmanlıkları sona erdirmede de önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Artuklu hanedanının Karakoyunlular ile gerçekleştirdiği bir diğer önemli siyasi evlilik ise Artuklu beyi el-Melikü's-Salih Şihabeddin Ahmed ile Karakoyunlu Kara Yusuf'un kızı arasında gerçekleşen evliliktir. Serdrûd Zaferi (Aka, 2001, s. 6), Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a Azerbaycan'ı kazandıran kritik bir dönüm noktasıdır. Bu zaferin ardından Kara Yusuf, fetih hareketlerine devam ederek komutanlarından Bistam Bey'i İran'ın batısında yer alan Irak-ı Acem bölgesinin fethiyle görevlendirdi. Bistam Bey, bu görevde başarılı olup Sultâniye ve Kazvin gibi stratejik şehirleri ele geçirdi. Aynı dönemde, Mardin Artuklu hükümdarı, Akkoyunlular'ın saldırısıyla karşı karşıya kaldı ve Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'tan yardım talep etti. Kara Yusuf, 811/1409 yılının ilkbaharında Âmid (Diyarbakır) önlerine gelerek Akkoyunlu beyini ağır bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra Mardin'e yönelerek oradaki durumu değerlendirdi ve Artuklu hükümdarı el-Melikü's-Salih'in Mardin'i koruyamayacak kadar zayıf olduğunu fark etti. Bunun üzerine Kara Yusuf, el-Melikü's-Sâlih'e bir teklifte bulundu: Kızını ve Musul'u ona verip, Mardin'i Karakoyunlu hâkimiyeti altına aldı. Mardin'e kendi beylerinden birini tayin eden Kara Yusuf, böylece yaklaşık üç asır boyunca hüküm süren Artuklu hanedanının bağımsızlığına son verdi (811/1409) (Ebu Bekr-i Tihrani, 2001, s. 54-55; Ferdi, 2006, s. 36-47; Sümer, 1967, s. 436-438; Taştemir, 2003, C. 28, s. 43-48; Vath, 1986, s. 181-215).

1.8. Artuklu Beyliği ile Moğollar Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artuklu Beyliği döneminde, evlilikler, diplomatik ilişkileri güçlendirmek ve siyasi ittifaklar kurmak amacıyla yapılan evlilikler Moğollar ile gerçekleştirilmiştir. Moğollar, Anadolu'ya ilk büyük seferlerini 640/1243 yılında Kösedağ Savaşı ile gerçekleştirdiler (Sümer, 2002, C. 26, s. 272-273). Anadolu Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında gerçekleşen bu savaş, Anadolu tarihinde dönüm noktalarından biri oldu. Melikü'l Muzaffer

Kara Arslan'ın 1292'de vefatından sonra İlhanlı hükümdarı Gazan Han Diyarbekir ve Diyar Rebia bölgesinin idaresini sadakatinden dolayı II. Necmeddin Gazi'ye (693-711/1294-1312) verdi. Bundan başka ona Sultan unvanı ile tac ve çetr gibi saltanat alametlerini verdi. Nitekim Mardin'de 698/1299 yılında basılan gümüş sikkelerde Necmeddin Gazi'nin Sultan unvanı basılan gümüş sikke basan hükümdarlar listesinde yer almaktadır. Daha sonra Necmeddin İlgazi İlhanlılarla bağlarını kuvvetlendirmek için kızı Dünya Hatunu, İlhanlı hükümdarı Olcaytu ile 708/1309'da evlendirdi (Dalkesen, 2011, s. 543-544; Jackson, 2017, s. 257; Merçil, 2013, s. 233; Özgüdenli, 2007, C. 33, s. 345-347; Turan, 2013, s. 202).

1.9. Artuklu Beyliği ile Eratnalılar Arasındaki Siyasi Evlilikler

Artuklu beyliği dönemi siyasi ilişkilerinde ittifakları güçlendirmek, çatışmaları önlemek ve karşılıklı çıkarları sağlama almak amacıyla kullanılan önemli bir araç olan evliliklerin bir diğeri ise Eratnalılar arasında gerçekleşmiştir (Göde, 1995, C. 11, s. 295-296). Siyasi ilişkileri akrabalık bağı ile daha da güçlendirmek isteyen Alaeddin Eratna oğlu Şeyh Hasan'a (ö. Ramazan-Şevval 748/Ocak 1348) Mardin Artuklu hükümdarı Melik Salih'in kızını istedi. Evliliğe onay veren Mardin hükümdarı kızının çeyiz hazırlıklarını tamamladıktan sonra gelin alayı ile Mardin'den Sivas'a gönderdi. Artuklu melikesinin Sivas'a geldiği vakit Şeyh Hasan'ın rahatsızlanarak vefat etmesi üzerine Alaeddin Eratna gelin alayını geri göndermeyerek ortanca oğlu Cafer Bey ile evlendirmek istedi. Bunun üzerine Alaeddin Eratna, Mardin Artuklu hükümdarı Melik Salih'e durumu haber göndermiştir. Ayrıca mektupta bu evlilik karşılığında Harput'u Artuklulara bırakacağını da ifade etmiştir. Durumu öğrenen Artuklu hükümdarı kızının iddet süresinin bitmesinden sonra bu evliliğe onay vermiştir. Alaeddin Eratna dünürü Melik Salih'ten onay aldıktan sonra Artuklu melikesini oğlu Cafer ile evlendirmiştir (Acar, 2000, C.21, s. 466-471; Bilmen, 1968, s. 368; Ceziri, 1992, C. 6, s. 2726-2727; Erdoğan, 2005, s. 274; Erdem, 2013, s. 71-95; Göde, 1994, s. 86; Göde, 2006, s. 42; Nayır, 2020, s. 546; Uzunçarşılı ve Edgüer, 2014, s. 231; Uzunçarşılı, 1968, s. 161-189).

Alaeddin Eratna, beklenmedik bir durumla karşılaştığında bu evliliği iptal etmek yerine, Artuklu Beyliği ile ittifakı sürdürmenin yollarını aramıştır. Alaeddin Eratna'nın, bu evlilik karşılığında Harput'u Artuklulara bırakmayı teklif etmesi, siyasi evliliklerin yalnızca akrabalık bağı kurmakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toprak devri gibi somut anlaşmalarla da desteklendiğini göstermektedir. Bu, evliliklerin siyasi ve ekonomik çıkarlarla ne kadar iç içe olduğunu gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Tarih boyunca her coğrafyada görülen siyasi evlilikler, devletlerin siyasi hayatlarını derinden etkileyen, güç dengelerini değiştiren önemli diplomatik araçlardan biri olmuştur. Devletlerarası ittifaklar kurmak, barış anlaşmaları sağlamak ve bölgesel nüfuz kazanmak gibi stratejik amaçlar doğrultusunda kullanılan bu evlilikler, tarihin seyrinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu uygulamaya Artuklu Hanedanı'nda da sıkça rastlanır. Artuklu Beyliği, 495-811/1102-1409 yılları arasında Mardin ve Diyarbekir bölgelerinde hüküm sürerken, siyasi evliliklerle diplomatik ilişkilerini güçlendirmiştir. Kız alma ya da kız verme yoluyla kurulan bu evlilikler hem iç hem de dış politikada önemli etkiler yaratmış; hanedanın gücünü pekiştirmede stratejik bir araç olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak makalede ele alınan siyasi evlilikler bağlamında Artukluların hanedan içinde gerçekleştirdiği evlilikler şu şekildedir; Hısn-ı Keyfa beyi Rüknüddevle Davud'un oğlu Arslan Doğmuş'un es-Said Timurtaş'ın kızı Hediye Hatun ile evliliği (538/1144), Arslan Doğmuş'un kardeşi Kara Arslan'ın, Ahlatşah Sökmen el-Kutbi'nin kızı ile evliliği, Kara Arslan'ın Arslan Doğmuş'un kızı ile evliliği, Hısn-ı Keyfa Hâkimi Fahreddin Kara Arslan'ın kızının Kutbeddin II. İlgazi ile evliliği, Yavlak Arslan'ın annesinin, oğlu II. İlgazi'nin kölesi olan Alp-Kuş ile evliliği, II. Sökmen'in kız kardeşi Zeynep Hatunun Necmeddin Alp ile evliliği (540/1145-46), Nizameddin Alpkuş'un Artuklu Yavlak Arslan'ın annesi ile evliliği, Emir Samsamuddin Yakub'un emir Şirbarik'in kızı Göç Hatun ile evliliği (14 Safer 559/ 12 Ocak 1164), II. Sökmen'in çok sevdiği kölesi Ayaz ile kız kardeşinin evliliği, Kara Arslan'ın amcası Behram Bey'in oğlu Belek Gazi'nin kızıyla evliliği, Necmeddin İlgazi ile Halep Selçuklu meliki Rıdvan b. Tutuş'un kızı ile Belek Gazi'nin evliliği, Belek Gazi'nin vefatından sonra Ferhunde Hatunun önce Artuk beylerinden Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar ile daha sonra onun ölümüyle Mardin Artuklularından Hüsameddin Timurtaş ile yaptığı evlilikler, Ferhunde Hatunun oğlu Celal Mülük ile Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Hediye Hatunun evliliği şeklinde gerçekleşmiştir.

Artukluların Selçuklu devleti ile gerçekleştirdiği evlilikler ise; Artuk Bey'in kızı Suriye Selçuklu meliki Tutuş'un evliliği, Necmeddin İlgazi'nin kızı ile Tekiş b. Alp Arslan'ın oğlu ile evliliği, Halep Selçuklu emiri Rıdvan'ın eski atabeyi Cenahüddevle'nin kızı ile İlgazi'nin evliliği (501/1107-1108), Belek Gazi ile I. Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile evliliği, Ayşe Hatunun Hısn-ı Keyfa emiri Rüknüddevle Davud ile evliliği, Ayşe Hatunun oğlu Tuğrul Arslan ile Emir Rüknüddevle Davud'un kızı ile evliliği, Tuğrul Arslan'ın kız kardeşi Saide Hatunun Şemsüddevle Süleyman ile evliliği, Hısn-ı Keyfa Artuklu emiri Nureddin Muhammed'in, II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka Hatun ile evliliği, Necmeddin İlgazi'nin kızı Güher Hatunun Hille emiri Dübeys ile evliliğini görmekteyiz.

Diğer taraftan Artukluların Zengiler ile evlilikleri; İmadüddin Zengi'nin Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Safiyye Hatun ile evliliği, Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Zümrüt Hatun ile Zengi atabeyi I. Seyfeddin Gazi'nin evliliği, Zümrüt Hatunun Seyfeddin Gazi'nin erkek kardeşi Kutbeddin Mevdud ile evliliği, Hüsameddin Timurtaş'ın oğlu Samsamüddin Behram'ın Zengilerden Kutbüddin Mevdud'un kız kardeşi ile evliliği görülmektedir.

Artuklular ile Dilmaçoğulları arasındaki evliliklere bakıldığında; Dilmaç Emiri Fahreddin Devletşah'ın Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Nure Hatun ile evliliği (Zilhicce 543/ Nisan 1149), Necmeddin İlgazi b. Artuk'un kızı Seferi Hatunun Hüsameddin Kurti b. Togan Arslan ile evliliği görülmektedir. Artuklular ile Yınaloğulları arasında ise Artuk Beyi Necmeddin İlgazi'nin kızı Yumna Hatun ile Amid hâkimi Ebu Mansur İlaldı ile evliliği, Şemsülmülük Timurtaş'ın kızı Safiyye Hatun ile evliliği bilinmektedir. Artuklu-Karakoyunlu arasındaki siyasi evliliklere bakıldığında ise Karakoyunlu Kara Mehmed Beyin Artuklu hükümdarı melik İsa ile evliliği, Artuklu beyi el-Melikü's-Salih Şihabeddin Ahmed ile Karakoyunlu Kara Yusuf'un kızı ile evliliği görülürken Artuklu hanedanının Moğollar ile olan münasebetlerinde II. Necmeddin İlgazi'nin kızı Dünya Hatun ile İlhanlı hükümdarı Olcaytu (708/709- 1309) evliliği görülmektedir.

Artuklular ile siyasi ilişkileri akrabalık bağı ile daha da güçlendirmek isteyen diğer devlet ise Eratnalılar olmuştur. Alaeddin Eratna'nın oğlu Cafer Bey ile Mardin Artuklu hükümdarı Melik Salih'in kızının evliliği, iki hanedan arasında bir ittifak kurma ve ilişkileri daha sağlam bir temele dayandırılmıştır. Ayrıca bu evlilik neticesinde Harput Artuklulara bırakılmıştır.

Summary

Political marriages, which have been observed in every geography throughout history, have been one of the important diplomatic tools that deeply affect the political lives of states and change the balance of power. These marriages, which were used for strategic purposes such as establishing inter-state alliances, securing peace treaties and gaining regional influence, played a decisive role in the course of history. This practice is also frequently encountered in the Artuqid dynasty. While ruling in Mardin and Diyarbekir between 495-1102/812-1409, the Artuqid Principality strengthened its diplomatic relations through political marriages.

In conclusion, in the context of the political marriages discussed in this article, the marriages of the Artuqids within the dynasty are as follows; The marriage of Arslan Doğmuş, the son of Rüknüddevle Davud, the ruler of Hısn-ı Keyfa, to Hediye Hatun, the daughter of Es-Said Timurtaş, the marriage of Arslan Doğmuş's brother Kara Arslan to the daughter of Ahlatşah Sökmen al-Kutbi, the marriage of Kara Arslan to Arslan Doğmuş's daughter, the marriage of the daughter of Fahreddin Kara Arslan, the ruler of Hısn-ı Keyfa, to Kutbeddin II. İlgazi II, the marriage of Yavlak Arslan's mother to Alp-Kuş, a slave of his son İlgazi II, the marriage of Sökmen II's sister Zeynep. Sökmen II's sister Zeynep Khatun's marriage with Necmeddin Alp, Nizameddin Alpkuş's marriage with Artuqid Yavlak Arslan's mother, Emir Samsamuddin Yakub's marriage with Emir Şirbarik's daughter Göç Hatun, Sökmen II's sister's marriage with his favourite slave Ayaz, Kara Arslan's marriage with Kara Arslan's uncle Behram Bey's son Belek Gazi's daughter, Necmeddin İlgazi's marriage with the daughter of Aleppo Seljuk Sultan Rıdvan b. Tutuş's daughter and Belek Gazi, Necmeddin İlgazi's marriage with the daughter of Aleppo Seljuk Sultan Rıdvan b. Tutuş's daughter. After the death of Belek Gazi, Ferhunde Hatun's marriages first with Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar, one of

the Artuk beys, and then after his death with Hüsameddin Timurtaş, one of the Mardin Artuqids, and the marriage of Ferhunde Hatun's son Celal Mülük and Hüsameddin Timurtaş's daughter Hediye Hatun. In intra-dynastic marriages, especially Yavlak Arslan's mother, after the death of İlgazi II, married Alp Kuş, a slave of İlgazi. This second marriage of Melike shows that even marriages between slaves and aristocracy could take place in the social structure of the period.

The marriages of the Artuqids with the Seljuk state are as follows: the marriage of Artuk Bey's daughter to the Syrian Seljuk king Tutus, the marriage of Necmeddin İlgazi's daughter to the son of Tekiş b. Alp Arslan, the marriage of the Aleppo Seljuk emir Rıdvan, who saw the superiority of İlgazi in Mardin, to the daughter of his former atabee Cenahüddevle, the marriage of Belek Gazi to the widow of Kılıç Arslan I. Kılıç Arslan I's widow Ayşe Hatun, Ayşe Hatun's marriage to the Emir of Hısn-ı Keyfa Rüknüddevle Davud, Ayşe Hatun's son Tuğrul Arslan's marriage to Emir Rüknüddevle Davud's daughter, Tuğrul Arslan's sister Saide Hatun's marriage to Şemsüddevle Süleyman, Hısn-ı Keyfa Artuqid Emir Nureddin Muhammed's marriage to Selçuka Hatun, daughter of Kılıç Arslan I. The marriage of Nureddin Muhammad, the Artuqid emir of Hısn-ı Keyfa, to Selçuka Hatun, the daughter of Kılıç Arslan II, and the marriage of Güher Hatun, the daughter of Necmeddin İlgazi, to Dübeys, the emir of Hille.

As for the marriages of the Artuqids with the Zengis; Imad al-Din Zengi's marriage with Safiyye Khatun, the daughter of Hüsameddin Timurtaş, the marriage of Hüsameddin Timurtaş's daughter Zümrüt Khatun with the Zengi atabee Seyfeddin Gazi I, the marriage of Zümrüt Khatun with Seyfeddin Gazi's brother Kutbeddin Mevdud, the marriage of Hüsameddin Timurtaş's son Samsamüddin Behram with the sister of Kutbüddin Mevdud from the Zengis. For example; In 533/1138, when there was a dispute between Atabey Zengi and Timurtash, Atabey Zengi marched on Mardin and took Dara. But later, when they made peace, Atabey handed Dara to Hüsameddin Timurtaş and married his daughter Safiyye Hatun. On the other hand, after the death of Seyfeddin Gazi, the widowed woman married his brother Qutb al-Din Mawdud and Dara came under the rule of Hüsamettin Timurtaş on Wednesday 12 Dhu al-Hijja 544 / 12 April 1150.

When the marriages between the Artuqids and Dilmaçoğulları are examined; Dilmaç Emir Fahreddin Devletşah's marriage with Hüsameddin Timurtaş's daughter Nure Hatun, Necmeddin İlgazi b. Artuk's daughter Seferi Hatun's marriage with Hüsameddin Kurti b. Togan Arslan. The marriage of Hüsameddin Timurtaş's daughter Nura/Nure Hatun with Fahreddin Devletşah. In addition, according to the information given by Ibn al-Azraq, not only Fakhr al-Din Devletşah, but also Fakhr al-Din Shaddad, the ruler of Ani from the Shaddadids, was the suitor for the marriage of Timurtaş's daughter Nura Hatun. However, although Fahreddin Shaddad was engaged to Izzeddin Saltuk's daughter, it is stated that after a while the girl's father married her to the ruler of Erzen and Bitlis.

As for the marriages between the Artuqids and Yınaloğulları, the marriage of Yumna Hatun, daughter of Artuq Bey Necmeddin İlgazi, to Abu Mansur İlaldı, the ruler of Amid, and the marriage of Safiyye Hatun, daughter of Şemsülmülük Timurtaş, are known. When we look at the political marriages between Artuqid and Karakoyunlu, we see the marriage of Karakoyunlu Kara Mehmed Bey to Artuqid ruler Malik Isa, and the marriage of Artuqid Bey al-Malik al-Salih Shihabeddin Ahmed to the daughter of Karakoyunlu Kara Yusuf. Especially in this period, Kara Yusuf headed towards Mardin after a heavy defeat of the Akkoyunlu Bey in 812/1409. When Kara Yusuf realised that the Artuqid ruler al-Malik al-Salih was too weak to protect Mardin, he made an offer to al-Malik al-Salih: He gave his daughter and Mosul to him and took Mardin under Karakoyunlu rule. Kara Yusuf, who appointed one of his own beys to Mardin, thus put an end to the independence of the Artuqid dynasty that ruled for nearly three centuries.

In the relations of the Artuqid dynasty with the Mongols, the marriage of Dünya Hatun, the daughter of Necmeddin İlgazi II, and the Ilkhanid ruler Olcaytu is observed.

It was the Eretnaids who tried to strengthen their political relations with the Artuqids through family ties. The marriage of Alaeddin Eretna's son Cafer Bey to Melik Salih, the daughter of the Artuqid ruler of Mardin, formed an alliance and put the relations on a more solid ground. Moreover, as a result of this marriage, Harput was left to the Artuqids.

Kaynakça

Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi.* C. I-II. (Ömer Rıza Doğrul, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Acar, H. İ. (2000). İddet. *İslam Ansiklopedisi*, (C. 21, s. 466-471). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aka, İ. (2001). *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri).* Ankara: TTK Yayınları.

Alıç, S. (2021). *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Alican, M. (2013). Artuklular Döneminde Mayyafarikin (Silvan). *History Studies*, *5*(5), 1-18.

Alptekin, C. (1992). Belek bin Behram. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 5, 402-403). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alptekin, C. (1991). Artuklular. *İslam Ansiklopedisi* (C. 3, s. 415-418). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alptekin, C. (1985). *Dımaşk Atabeyliği (Toğ Teginliler).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Aquensis, A. (2007). *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem).* (S. B. Edgington, Çev.). New York: Oxford University Press.

Artuk, İ. (1944). *Mardin Artukoğulları Tarihi*. İstanbul: Gençler Kitabevi.

Ataoğlu, R. (1994). İbnü'l Ezrak'a Göre Artukluların Nesebi. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 9*, 407-413.

Ataoğlu, R. (1992). Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'un Siyasi Faaliyetleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *16*(27), 33-43.

Azimi. (1988). *Azimi Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler).* A. Sevim (Yay. haz.). Ankara: TTK Yayınları.

Bedirhanoğlu, H. E. (2020). Artukluların Anadolu'da Hâkimiyetlerini Tesis Etme Süreçleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, *6*(1), 137-148.

Bezer, G. Ö. (2013). Zengiler. *İslam Ansiklopedisi* (C. 44, s. 268- 272), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Bezer, G. Ö. (2010). Şeddadiler. *İslam Ansiklopedisi* (C. 38, s. 409-411), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Bezer, G. Ö. (2009). Seyfeddin Gazi I. *İslam Ansiklopedisi* (C. 37, s. 31). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Bilmen, Ö. N. (1968). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu II*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Bulduk, A. (2004). *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*. M. Öztürk ve İ. Yılmazçelik (Yay. haz.). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. İstanbul: E Yayınları.

Cahen, C. (1935). Le Diyâr Bakr au temps des premiers Urtukides. *Journal Asiatique, 227*, 219-276.

Carnotensis, F. (2009). *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*. (İ. B. Barlas, Çev.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ceziri, A. (1992). *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, (c. 6, s. 2726-2727). (M. Keskin Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Çelik, S. (2021). Harput Artuklu Emîri Belek Gazi'nin Haçlı Liderlerini Tutsak Etmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *31*(1), 525-540.

Çevik, A. (2014). XII. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Türkmen Beyliği Yınaloğulları. *Türkler* (C. 6, s. 491-499), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Çevik, A. (2002). Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları. *Türklük Araştırmaları Dergisi, 12*, 115-162.

Dalkesen, N. (2011). İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın. *Ortaçağda Kadın*. (A. Çetin Ed.). Ankara: Lotus Yayınları.

Darkot, B. (1997). Meyyâfârikîn. *İslam Ansiklopedisi* (C. 8, s. 195-196), Eskişehir: MEB Yayınevi.

Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi II (1118-1146).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ebu Bekr-i Tihrani. *Kitab-ı Diyarbekriyye*. M. Öztürk (Yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Elisseeff, N. (1967). *Nureddin: un Grand Prince Musulman de Syrie au Temp Des Croisades: (511-569/1118-1174),* C. II. Dımaşk: Institut Français de Damas.

Erdem, S. (2013). İslam Hukukuna Göre İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17*(2), 71-95.

Erdoğan, M. (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Göde, K. (2006). Artuklu- Eratna Münasebetleri, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu*, İ. Özçoşar ve H. H. Güneş (ed.). İstanbul: Ofset Basım.

Göde, K. (1995). Eratnaoğulları. *İslam Ansiklopedisi*, (C. 11, s. 295-296). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Göde, K. (1994). *Eratnalılar: 1327-1381*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gök, H. İ. (2013). *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Grigor, A. (2007). *Okçu Milletin Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Grousset, R. (2000). *Ermenilerin Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Hillenbrand, C. (1990). *A Muslim Principality in Crusader Times (The Early Artuqid State)*. Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul: Leiden.

Hillenbrand, C. (1981). The Establishment of Artuqid Power in Diyār Bakr in the Twelfth Century. *Studia Islamica*, *54*, 129-153.

Holt, P. M. (1999). *The Age of The Crusades, The Near East from The Eleventh Century to 1517.* (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Honigmann, E. (1970). Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı. (F. Işıltan, Çev.). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İbn Kalanisi. (2015). *Şam Tarihine Zeyl-I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. (O. Özatağ, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İbnu'l Cevzi. (2011). *Mir'atü'z-zaman fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbnü'l Ezrak. (1992). *Tarih-i Meyyafarikin ve Amid Tarihi*. (A. Savran, Çev.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İbnü'l-Adîm. (2014). *Zübdetü'l-Haleb fî Tarîhi Haleb'te Selçuklular*. Ankara: Türk Tarih kurumu Yayınları.

İbnü'l-Adîm. (1982). *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbnü'l-Esir. (2016). *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 8. (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Ocak Yayınları.

İbnü'l-Esir. (2016*). el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9. (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Ocak Yayınları.

İbnü'l-Esîr. (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11. (A. Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.

İşpirli, M. (1993). Danişmend. *İslam Ansiklopedisi* (C. 8, s. 464-465). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Jackson, P. (2017). *The Mongols and the Islamic Wold from Conquest to Conversion.* London.

Kaşgarlı Mahmud. (1939). *Divan-ü Lügati't-Türk Tercümesi*. (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kâtip Ferdi. (2006). *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*. (A. Emiri, Yay.). (Y. M. Yardımcı, Çev.). İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını.

Kayhan, H. (2021). Ahlatşah II. Sökmen ve Zamanı (1122-1185). *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi,* 6(2), 15-33.

Kayhan, H. (2008). Fahreddin Kara Arslan Devri Artuklu Tarihi. *Belleten, 72*(263), 53-72.

Kayhan, H. (2001). Tarihi Meyyâfarıkîn ve Amid'e göre Artukluların Soykütüğü. *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, *1*(169), 57-60.

Kesik, M. (2020). Melik Muhammed (1134-1142). *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, *12*(Özel Sayı), 11-34.

Kesik, M. (2009). Danişmendli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, *34*, 119-144.

Khoniates, N. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri).* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kırzıoğlu, F. (1982). *Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi (1018-1236)*. Ankara: San Matbaası.

Köprülü, M. F. (2001). Artuk oğulları. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 1, s. 617-625). Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

Kuş, N. (2018). Hille'de Bir Bedevî Emiri: Dübeys b. Sadaka. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 18*(2), 339-386.

Kütük, A. (2018). Unutulan Zafer: Harran Savaşı (1104) ve Türk-İslâm Tarihindeki Yeri. *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran I.* K. Şulul vd. (Ed.). Ankara: Berikan Yayınları, 2018), 157-173.

Merçil, E. (2013). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Metin, T. (2019). *Emîr Necmeddin İlgâzi Dönemi Artuklu-Haçlı Münasebetleri ve Afrin Zaferi (28 Haziran 1119). Belleten, 83*(298), 817-852.

Metin, T. (2017). Sultanlığı Meşruiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, *6*, 35-62.

Minorsky, V. (1997). Meyyâfârikîn. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 8, s. 196-201). Eskişehir: MEB Yayınevi.

Minorsky, V. (1953). *Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddadids of Ganja II. The Shaddadids of Ani III. Prehistory of Saladdin*. London: Taylor's Foreign Press.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2000). *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi) II*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Nayır, Ş. (2020). Artukluların Yaptığı Siyasî Evliliklere Dair Örnekler. *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan.* (E. Altan, M. Kesik ve M. Öztürk Ed.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 521-553.

Öngül, A. (2014). Saltuklular. *Türkler* (C. 6, s. 461-471), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Özaydın, A. (2022). Kılıcarslan II. *İslam Ansiklopedisi* (C. 25, s. 398-402). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özaydın, A. (1994). Dübeys b. Sadaka. *İslam Ansiklopedisi* (C. 10, s. 14), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2007). Olcaytu Han. *İslam Ansiklopedisi* (C. 33, s. 345-347). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Polat, M. S. (2004). *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Poole, S. L. (2020). *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*. (H. E. Eldem, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

Poole. S. L. (1877). *The Coins of the Turkman Houses of Seldjook, Urtuk, Zengee*, etc. in the British Museum, Classe X-XIV, London.

Ravendi. (2020). *Rahat-Üs-Sudur ve Ayet-Üs-Sürur*. C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşidü'd-din Fazlullah. (2010). *Cami'ütü Tevarih*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Runciman, S. (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi II*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sauvaget, J. (1938). La tombe de l'Ortokide Balak. *Ars Islama*, *5*(2), 207-215.

Savran, A. (2005). Meyyâfârikîn. *İslam Ansiklopedisi* (C. 29, s. 511-512), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Savran, A. (1985). İbnu'l-Azrak'a Göre Artukluların Soy Kütüğü. *Edebiyat ve Beşerî Bilimler Dergisi, 13,* 321-334.

Sevim, A. (2011). *Ünlü Selçuklu Komutanları (Afşin, Atsız, Artuk, Aksungur).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sevim, A. (2009). Sökmen b. Artuk. *İslam Ansiklopedisi* (C. 37, s. 392-394). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sevim, A. (2000). İnaloğulları. *İslam Ansiklopedisi* (C.22, s. 257-258). İstanbul: TDV Yayınları.

Sevim, A. (1983). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sevim, A. (1962). Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri. *Belleten, 26*(101), 121-146.

Sevim, A. (1960). Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmetilerine Karşı Selçuklu Seferi. *Belleten*, *24*(94), 209-232

Solmaz, S. (2019). Melik Gazi. *İslam Ansiklopedisi* (C. EK-2, s. 245-247). (Gözden geçirilmiş 3. bs.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sussheim, K. (1987). İl-Gazi. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 5, s. 964-966). İstanbul: MEB Yayınları.

Sümer, F. (2015). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sümer, F. (2004). Mesud I. *İslam Ansiklopedisi* (C. 29, s. 339-342). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sümer, F. (2002). Kösedağ Savaşı. *İslam Ansiklopedisi* (C. 26, s. 272-273), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sümer, F. (2001). Karakoyunlular. *İslam Ansiklopedisi* (C. 24, s. 434-438), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sümer, F. (1989). Ahlatşahlar. *İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 24-28). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sümer, F. (1986). Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar. *Belleten, 50*(197), 447-494.

Sümer, F. (1967). *Kara Koyunlular.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sümer, F. (1953). Döğerlere Dair. *Türkiyat Mecmuası, 10,* 139-158.

Şeşen, R. (1971). İmad Al-Din Al-Katib Al-İsfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 3*, 250-369.

Şeşen, R. (2009). Selâhaddîn-İ Eyyûbî. *İslam Ansiklopedisi* (C. 36, s. 337-340). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri. (2014). *Mesâliku'l- Ebsâr.* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

Tarih- i Fohrüddîn Mubârekşoh. (E. Deniaon' Ross, Yay.). London.

Taştemir, M. (2003). Mardin. *İslam Ansiklopedisi* (C. 28, s. 43-48), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Taylor, J. G. (1865). Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood. *Journal of the Royal Geographical Society of London, 35*, 21-58.

Tufantoz, A. (2005). *Ortaçağ'da Diyarbekir, Mervanoğulları / 990-1085*. Ankara: Açа Yayınları.

Turan, O. (2019). *Doğu Anadolu Türk Devletleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Turan, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Turan, O. (2013). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Urfalı Mateos. (2000). Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Usta, A. (2016). *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Usta, A. (2002). Artuklular. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler*, C. 6 içinde (s. 471-483). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1968). Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti, *Belleten*, 32(126), 161-189.

Uzunçarşılı, İ. H. ve Edgüer, R. N. (2014). *Sivas Şehri*. (R. Toparlı Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Väth, G. (1999). Artuklu Beyliği'nin Yönetimi. (M. Ersan, Çev.). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 3*, 233-260.

Väth, G. (1986). *Die Geschîchte der artuqidischen Fürstentümer in Syrien und der Ğazîra'l-Furatiya (496-812/ 1102-1409).* Würzburg.

Yaşa, R. (2014). Ahlatşahlar. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Editörler). *Türkler*, C. 6 içinde (s. 484-490). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yazıcızade Ali. (2017). *Tevarih-i Ali Selçuk*. (A. Bakır, Haz.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Yinanç, M. R. (2020). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yinanç, M. H. (1997). Diyarbekir. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 3, s. 605-626). Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

Yinanç, M. H. (1979). Bitlis. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 661-664), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

Yürekli, T. (2008). Zengilerde Evlilik ve Kadının Yeri. *Dini Araştırmalar Dergisi, 11*, 229-235.

TANZİMAT DÖNEMİ EŞRAFI: KASTAMONU EŞRAFLARINDAN DEST-İ ŞİRİNZADELER ÖRNEĞİ (1839-1867)

NOTABLES OF THE TANZIMAT PERIOD: THE CASE OF DEST-İ ŞİRİNZADES AMONG THE NOTABLES OF KASTAMONU (1839-1867)

Alperen Yalçın BAZNA
Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, ylcbzn@hotmail.com

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 21 Mayıs 2024
Kabul edildiği tarih: 31 Temmuz 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 21 May 2024
Date accepted: 31 July 2024
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Eşraf; Kastamonu; Dest-i Şirinzade; Taşra; Tanzimat

Keywords
Notables; Kastamonu; Dest-i Şirinzade; Provincial; Tanzimat

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.19

Öz

Osmanlı taşrasının idari, ekonomik, sosyal hatta askeri yapısının biçimlenmesinde mahalli eşraf ve ayanın her dönemde az veya çok bir etkisi ve katkısı olmuştur. Özelikle 17. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin taşra sosyo-ekonomik ve idari tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan bu eşraf veya ayanlar, II. Mahmud döneminden itibaren merkezileşme politikası çerçevesinde pasifleştirilmişlerdir. Bu amaçla Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce bazı bölgelerde ayanlık kurumu ortadan kaldırılmıştır. Fakat bu kurumun tamamen ortadan kaldırılması Tanzimat döneminde yapılan birtakım düzenlemelerle gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere Tanzimat Dönemi, mali alana endeksli merkezileşme bağlamında birçok alanda olduğu gibi mülki ve adli alanlarda da birtakım yeni ilkeler getirmiştir. Bu ilkelerin taşra cephesi açısından temel hedeflerinden biri de mümkün mertebe taşra idarecileri ile mahalli eşrafın birbirine muhalefet etmeyeceği bir yönetişim biçimini geliştirmek olmuştur. Bu anlamda merkezi hükümet taşrada Tanzimat ilkelerinin uygulanması için özellikle ilk zamanlarda bu taşra eşraf ailelerinin yardımına başvurmak zorunda kalmıştır. Tanzimat ilkelerinin uygulanması noktasında yardımlarına başvurulan ailelerden biri de kaynaklarda belirtildiğine göre altı yüzyıllık bir geçmişe sahip olan Kastamonu'daki Dest-i Şirinzadeler ailesidir. Eligüzelzadeler olarak da bilinen ailenin ileri gelenleri Tanzimat'tan önce mütesellimlik Tanzimat'tan sonra ise yerel meclislerde üye olmak, bazı ihtisas komisyonlarında bulunmak ve maden eminliği veya mültezimliği gibi önemli görevleri deruhde etmişlerdir.

Bu çalışmada Tanzimat öncesi ve Tanzimat'ın getirdiği ilkelerin uygulanması safhasında taşra eşrafının devlet karşısındaki tutumlarının seyri, yani Tanzimat öncesi ve özellikle sonrasındaki durumları karşılaştırmalı bir yöntemle kadim bir hanedan ailesi olan Şirinzadeler ailesi özelinde ortaya konulacaktır. Bu sayede Osmanlı taşra yapısı içerisinde kadim bir hanedanın durumu da ele alınmış olacaktır. Zira şu ana değin köklü bir hanedan ailesinin bu şekilde karşılaştırmalı bir yöntemle ele alındığı bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmada, arşiv kaynakları, devlet ve vilayet salnameleri, Kastamonu şer'iyye sicilleri, dönemin resmî gazeteleri ve ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır.

Abstract

In every period, the local notables and ayas had a greater or lesser influence and contribution in shaping the administrative, economic, social and even military structure of the Ottoman provinces. Particularly after the 17th century, these notables or ayans, who formed an integral part of the provincial socio-economic and administrative history of the Ottoman Empire, were pacified within the framework of the centralization policy since the Mahmud II period. For this purpose, the ayiyat institution was abolished in some regions before the proclamation of the Tanzimat Edict. However, the complete elimination of this institution was realized through certain regulations made during the Tanzimat period. As it is known, the Tanzimat period introduced a number of new principles in the civil and judicial spheres as well as in many other areas in the context of centralization indexed to the financial sphere. One of the main objectives of these principles on the provincial front was to develop a form of governance in which provincial administrators and local notables would not oppose each other as much as possible. In this sense, the central government had to resort to the help of these provincial notables, especially in the early days, for the implementation of Tanzimat principles in the provinces. One of the families whose help was sought for the implementation of Tanzimat principles was the Dest-i Şirinzades family in Kastamonu, which, according to the sources, had a six-century history. The prominent members of the family, also known as Eligüzelzadeler, held important positions such as lieutenant governor (mutesellim) before the Tanzimat, membership in local assemblies after the Tanzimat, participation in some specialised commissions, and as mining supervisor or mining tax collector.

In this study, the course of the attitudes of the provincial notables towards the state before the Tanzimat and during the implementation of the principles introduced by the Tanzimat, i.e. before and especially after the Tanzimat, will be revealed with a comparative method in the case of the Şirinzadeler family, an ancient dynastic family. In this way, the status of an ancient dynasty within the Ottoman provincial structure will also be discussed. This is because there has not been a comparative study on a long-established dynastic family in this way so far. The study utilizes archival sources, state and provincial salnames, Kastamonu shar'iyye registers, official newspapers of the period and second-hand sources.

Giriş

Selçuklulardan Osmanlılara geçen ayan[1] ya da eşraf tabiri ilk zamanlarda çok daha geniş bir manada kullanılıyordu. Nitekim bu tabir ile ilmiye, askeri, esnaf ve tüccar sınıfına mensup kişilerin önde gelenleri kastedildiği gibi zamanla kendi bölgelerinde sivrilerek kimi idari görevleri elde edenler de kastediliyordu (Mert, 1991, C. 4, s. 195-196). Ancak genel anlamıyla bu tabir ile kast edilen, bulunulan şehir veya kasabanın her bir nüfuzlu ailesiydi (Köprülü ve Uzunçarşılı, 1979, C. 2, s. 41; Cezar, 1965, s. 317-318; Ergenç, 1982, s. 106-107).

Bu taşra eşrafının nüfuzlarının artması temelde birkaç amile bağlanabilir.[2] Bunlardan ilki Koçi Bey'in Risalesi'nde de belirttiği gibi diğer nedenlerin bunun sonucu olarak ortaya çıkan Osmanlı toprak rejiminin esasını oluşturan timar sisteminin[3] bozulması[4] sonrası iç güvenliğin temininde önemli bir rol üstlenen timarlı sipahi sayılarındaki azalıştı (Cezar, 1965, s. 320). Bu azalış, merkezi hükümetin valilere, iç güvenliğin ve merkezi otoritenin tesisi maksadıyla 16. yüzyılın sonlarından itibaren maiyetlerinde ücretli askeri birlikler istihdam etmelerine izin vermesine yol açtı (Yaycıoğlu, 2016, s. 123). Aynı şekilde maiyetlerinde ücretli askeri birlikler istihdam etmelerine izin verilenler arasına zamanla bölgelerinde zenginleşip sivrilen mahalli eşraf da dâhil oldu. Mustafa Cezar'a göre ayanlığın gelişip büyümesindeki en büyük amil de budur. (Cezar, 1965, s. 323-328).

Eşraf nüfuzunun artmasına sebep olan temel amillerden ikincisi, 17. yüzyılda merkezi hükümetin, yukarıda da belirtildiği gibi eyalet valilerinin maiyetlerinde ücretli askeri birlikler istihdam etmelerine izin vermesinden sonra artan hatta bazen isyanlara kadar varan otoritelerini dizginlemek adına giriştiği tedbirlerdi. Bu amaçla merkezi hükümet, kadı ve defterdarların önemini arttırarak eyalet valilerine karşı büyük bir mücadele başlattı. Bu mücadelede kadı ve defterdarlar ise bölge eşrafına başvurmak zorunda kaldı. Böylece bunlar ya bölgelerinde mütesellimlik, valilik gibi idari görevleri ya da mültezimlik,

[1] Osmanlı Devleti'nde ayanlar üzerine yapılan bazı çalışmalar için bkz. Karasu, H. (2018). Osmanlı Ayanları Üzerine Yapılan Çalışmalar (Tanzimat'a Kadar), *Turkish Studies*, *13*(6), 127-150.

[2] Bkz. Özkaya, Y. (1999). Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar, *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 6, s. 167-173). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları; Özkaya, Y. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 119.

[3] Timar sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barkan, Ö. L. (1979). Timar, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, *12*(1), 286-333; Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *1*(4), 525-551.

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. *Koçi Bey Risalesi*. (1972). (Z. Danışman, Sadeleştiren). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, s. 32-36. Ayrıca bkz. Akdağ, M. (1963). Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *8*(14), s. 51; Mert, Ö. (1980). *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 3-9.

muhassıllık gibi mali görevleri elde edip güçlerini daha da perçinlediler (İnalcık, 1977, s. 27-29).

Eşraf nüfuzunun artmasına sebep olan temel amillerden üçüncüsü, 17. yüzyılın sonunda ortaya çıkan malikâne uygulamasıydı. Zira uygulamanın umuma açık hale getirilmesinden sonra ülkenin pek çok yerinde kimi malikâneler, ya merkezdeki askeri, ilmi ve bürokratik zenginlerce satın alınıp idaresi mahalli eşraflara devredildi ya da doğrudan varlıklı mahalli eşrafça alınıp yönetildi (Yaycıoğlu, 2016, s. 29, 77).

Eşraf nüfuzunun artmasına sebep olan temel amillerin dördüncüsü ise padişahların merkez yönetiminde olduğu gibi taşra yönetiminde de sorumluluğu paylaşma anlayışından ileri geliyordu. Bu, Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın başlarına değin yerel eşraf üzerinden halkla mutabakata varmayı hedefleyen dolaylı bir yönetim sistemini geliştirmeye çalışması anlamına geliyordu (Barkey, 2011, s. 2). Söz konusu dönemlerde umumiyetle eşraftan oluşan sancak yöneticileri, görevlerini sancak merkezindeki mahkemede toplanan ve kadı tarafından başkanlık edilen meclis ile işbirliği halinde yerine getirmek zorundaydılar. Başta askeri sınıfın üyeleri olmak üzere toplumun en önde gelen adamları, güvenlikten sorumlu ağaları, yerel ulema, esnaf ustaları ve tüccarlar gibi kentin zengin ya da diğer önemli üyelerden müteşekkil bu meclis, 18. yüzyıl boyunca güvenlik, maktu vergilerin tevzii ve yerel harcamaların belirlenmesi konularında giderek önemli bir rol üstlendi (İnalcık, 1977, s. 32-33). Özellikle vergilerin paylaştırılması ve toplanmasında işletilen bu maktu vergi sistemi eşrafın daha da güçlenmelerine vesile oldu. Zira varlıklı ya da sarraflardan kredi alma kapasitesine sahip kimi eşraf, bireysel ya da ortaklarıyla birlikte halk adına girişimci olarak vergi ve masrafları önceden üstleniyorlardı. Bunlar, kamu harcamalarını ödedikten sonra kadıların denetiminde diğer halk liderleriyle kaza mahkemelerinde bir araya geliyorlardı. Bu toplantılarda eşraf ve topluluğu temsil ettiğini iddia eden liderler hesaplaşıyorlardı. Yüklenici eşraf, harcamaları açıklamak için belgeler ve tanıklar sunuyor ve hizmet ücreti veya faiz talep ediyordu. Halk liderleri hesapları kabul ederse meclis toplam miktarın kasaba mahalleleri ve köyler arasında nasıl paylaştırılacağını müzakere ediyordu (Yaycıoğlu, 2016, s. 128-129). Anlaşmaya varıldıktan sonra temsilciler kendi seçim bölgelerine giderek paylarını topluyor ve yüklenici eşrafa ödüyorlardı (Yaycıoğlu, 2016, s. 123-124). Eşrafın bu biçimde taşra ile merkezi hükümet arasındaki mutabakatı tesis etme durumu 1808 yılında Sened-i İttifak Sözleşmesi ile merkezi güce ortak olma teşebbüsüne dönüştü (İnalcık, 1964, s. 604; Tanör, 2016, s. 50-64). Bu, Osmanlı siyasal hayatında ayanların ilk defa bir denge unsuru olarak görülmesi demekti (Berkes, 2012, s. 138).

Görüldüğü üzere Tanzimat öncesinde mahalli eşrafın nüfuz ve konumu içinde bulunulan şartlara göre oluşmuş ve gelişmişti. Tanzimat'ın ilanından önce kimi bölgelerde ayanlık kurumu ilga edilmiş[5] ise de bu kurumun tamamen ortadan kaldırılması Tanzimat sonrası yapılan düzenlemelerle gerçekleşti. Bu bağlamda 1840 yılından sonra artık devlet ile halk arasındaki ilişkilerde daha önce resmî görevli olarak kabul edilen ayanlara yer verilmedi (Çadırcı, 2013, s. 37). Ancak yaşanan bu gelişmeler mahalli eşrafın Osmanlı taşra yönetimindeki önemli rolünün kaybolduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü gerek II. Mahmud'un redif askeri teşkilatının ihdasında gerekse 1845 yılında Tanzimat yeniliklerinin tanıtılması amacıyla kurulan imar meclislerinde bu taşra eşrafından faydalanıldı (Mert, 1991, C. 4, s. 198). İmar meclisleri, bilginin merkezileştirilmesine yönelik bariz kaygının yanı sıra taşra eşrafının İstanbul'da toplanması aynı zamanda hem taşranın önde gelen siyasi figürlerini hizaya getirdi hem de ekonomik taşra seçkinlerini yeni ve tartışmalı reformların hayatta kalması ve refahına bağladı. 'Siyasetin meclisleşmesi' hükümet merkezi ile taşra çevresi arasında kurumsal bir tampon oluşturdu. Mali ya da cezai konular gibi popüler olmayan önlemler yerel meclisler tarafından alınıyor, böylece yerel üyeler imparatorluk yönetimine etkin bir şekilde dâhil oluyordu. Mahalli eşrafın da yer aldığı meclisler, aynı zamanda resmî mahalli idarecilere karşı yöneltilecek yerel eleştiri kanallarına daha rutin, gündelik bir temelde kurumsallaşmış bir meşruiyet de sağlıyordu. Bu anlamda eşrafın da içerisinde bulunduğu bu bölgesel meclisler hem başkentte hem de taşrada gelişen pazarlık sürecini yönlendiren hayati arenalar olarak görev yapıyordu (Hanssen, 2002, s. 64).

Tanzimat döneminde mahalli eşrafın etkinliğinin devam etmesini sağlayan düzenlemelerden biri de 1842 yılında mülki anlamda yapılan düzenlemedir. Söz konusu düzenleme gereğince Osmanlı taşra idaresi eyalet, sancak ve kaza şeklinde yeniden taksime tabi tutuldu. Yeni taksime göre kazaların yönetimi müdürlerin uhdesine verildi. Müdürler ise her kazadaki eşraf aileleri arasından seçilecekti. Bunda merkezi hükümetin her kaza eşrafının kendi memleketlerini hariçten tayin edilecek kimselerden daha çok iyi bilip memleketlerini kalkındırmada onlardan daha çok istekli davranacakları ön görüsünden kaynaklanmıştı (Takvim-i Vekayi, Def'a 238, 3 M 1258). Bu uygulama yurtluk ve ocaklık yerlerde de söz konusu oldu. Örneğin yurtluk ve ocaklık sistemin hüküm sürdüğü Diyarbekir eyaleti, 1845 yılı başlarında Tanzimat'a dâhil edildiğinde mahalli eşrafın elindeki

[5] Ayanlığın kaldırılması muhtarlık teşkilatı ile ilişkilendirilmektedir. Bkz. Akyıldız, A. (2006). Muhtar. *TDVİA*, (C. 31, s. 52). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; Çadırcı, M. (2017). Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi.* (T. Ercoşkun, Derleyen). Ankara: İmge Kitabevi, s. 15.

topraklar hazineye devredildikten sonra kimilerine maaş bağlandı, kimilerine ise kaza müdürlüğü verildi (Çadırcı, 2015, s. 203).

Tanzimat sonrasında mahalli eşraf, bazı ihtisas komisyonlarında üyeliklerde bulunmak ve kimi başka idari görevleri deruhte (valilik, mutasarrıflık, maden eminliği vesaire) etmek gibi vazifeleri de icra ettiler. Bununla birlikte Arap vilayetleri gibi kimi bölgelerde mahalli eşraf merkezi hükümet açısından bir tehdit unsuru olarak görüldü. Bu çerçevede bu bölgelerde reform ve devlet şiddetinin birlikte ilerlediğinden emin olan Osmanlı yetkilileri, kamu düzeni ve güvenliğin ancak yerel eşrafın dize getirilmesi ve onların takipçilerinin siyaset sahnesinden uzaklaştırılmasıyla garanti altına alınabileceğini düşündüler (Makdisi, 2002, s. 35).

Yukarıdaki bilgiler bir bütün halinde değerlendirildiğinde Tanzimat Döneminde mahalli eşrafın bölgelerinde nüfuz arayışlarının, merkezi hükümetin çıkardığı düzenlemelerin ve merkezi hükümetin taşra üzerindeki yönetim anlayışının da etkisiyle yeniden güç kazandığı görülecektir. Bu anlamda 1861 yılı sonlarında Bursa eşraflarından Tahir Ağa'nın Tanzimat Döneminin ilk yıllarında sancak meclisi üyeliği ile başlamış olduğu görevini Bursa mutasarrıflığı ile taçlandırması çok güzel bir örnektir (Satıcı, 2006, s. 233). Bu, mahalli eşrafın, merkezi yönetimin aleyhlerinde olabilecek bazı gelişmelere karşı durabilecekleri anlamına da geliyordu (Mert, 1999, C. 3, s. 179). Bununla birlikte merkezi hükümet Arap vilayetlerinde olduğu gibi pek çok yerde onları pasifleştirme yollarını aradı. Her şeye rağmen yukarıda da ifade edildiği üzere devlet taşra politikasını yürütmede eskiden olduğu gibi taşra eşrafına başvurmak zorundaydı. Zaten sonraki dönemlerde her bölgenin ileri gelenleri bölgelerinin temsilcileri olacaklardı. Bu bağlamda Meclis-i Mebusan'a seçilen vekillerin hemen hepsi bölgelerinin ileri gelenleriydi. Kaldı ki Meclis-i Mebusan'ın iki organından Meclis-i Ayan'ın ayanlık kurumunun sadece ismen yok olduğunu; ancak fiilen varlığını hep devam ettirdiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Burada bu anlayışın günümüzde de devam ettiğini belirtmek gerekir.

1. TANZİMAT'TAN ÖNCE DEST-İ ŞİRİNZADELER

Bilindiği üzere taşra eşrafı ile onların yaşadığı çevre ve çevre toplulukları arasındaki ilişkilerde farklı örüntüler söz konusuydu. Örneğin Yozgat'ta Çapanoğulları şehrin kurucu ailesini oluşturuyordu ve rakipleri yoktu. Başka yerlerde egemen aile, tarihsel yerel kökleri olan diğer önemli aileler arasında birinci sıradaydı. Bu aileler, yönetim işindeki diğer eşraflarla ya da belirli bir eğitim veya ticaret alanında uzmanlaşmış kişilerle uzun süreli evlilik ve iş ilişkilerine sahiptiler (Yaycıoğlu, 2016, s. 74; Polat, 2022, s. 99).

Kastamonu'nun nüfuzlu ailelerinden Eligüzelzadeler olarak da bilinen Dest-i Şirinzadeler beylikler döneminden kalma köklü bir aileydi. Ailenin geçmişinin Beylikler dönemine kadar geri gittiği hem 16. yüzyılda Kastamonu'da yapılan tahrirlerde ailenin ismi ile yapılan bir çeşmeden (Tosunoğlu, 1993, s. 397) hem de Kastamonu ile merkez arasında yapılan ve ailenin geçmişinin 600 yıl öncesine dayandığına dair bir yazışmadan anlaşılmaktadır (BOA, MVL 177/127 (1), 10/R/1273; I.MVL 367/16116 (1), 23/R/1273. Yine ilk dönemlerden itibaren Kastamonu'ya ait pek çok şer'iyye sicilinde şuhûdü'l-hâller arasında Şirinzadeler'e ait isimlerin bulunması da köklü bir aile olduğunu göstermekteydi (Ekici, 2018, s. 96; Kurumlar, 2006, s. 89-90). Kimi sicillerde şuhûdü'l-hâller arasında bulunan aile *"hanedan-ı kadimden/beldeden dest-i Şirinzade..."* şeklinde geçmekteydi (Mayuk, 2019, s. 60,131; Kurumlar, 2006, s. 212). 17. yüzyıl sonlarında Eymür ve Kabaklı köylerinde namı bilinen bir aileydi (Güzey, 2001, s. 79).

Köklü ve nüfuzlu bir aile olması münasebetiyle devlet, zaman zaman orduya asker sevki, hayvan tedariki ve daha bazı başka konularda ailenin yardımlarına başvurdu. Bu anlamda ailenin önde gelenlerinden Mehmed Ağa, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1695 yılında yapılan muharebede orduya asker temin etmekle; Gedikli İbrahim, 1720'li yılların başlarında İran ile başlayan harplerde mekkâri başılığına tayin edilmekle; Halil Ağa, 1760'lı yılların sonlarında azledilip Bozcaada'ya sürgün edilen Muhsinzade Mehmed Paşa'yı ikâmet mahalline ulaştırmakla; Esad Ağa, vefat eden Abdullah Paşa'nın Canik'te bulunan mallarını müsadere etmekle görevlendirildi (BOA, A.DVNSMHM 106, s. 171, Evasıt-ı Za/1106), A.DVNSMHM 133/212, 29/Ca/1139; Aloğlu, 2019, s. 51-52, C.DH 21/1042 (1), Evasıt-ı R/1182, AE.SMST.III 30/1182 (1), Evahir-i RA/1182; AE.SMST.III 30/2085 (1), 29/R1182; HAT 1409/57210 (1), 29 Z 1206).

Ailenin bu tür yararlılıkları tüm 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başları boyunca devam etti. Örneğin III. Selim döneminde 1790 yılında silahşöran-ı hassa rütbesini haiz (BOA, HAT 208/11044 (1), 29/Z/1204) ailenin önde gelenlerinden Mehmed Esad Bey (BOA, , HAT 1459/16 (1), 22/S/1210), Mısır meselesi yüzünden Fransa ile yapılan savaşta Arnavutluk taraflarına sürücü olarak tayin edildi (BOA, C.AS 272/11285 (1), 18/M/1215). Aile bölgede farklı görevler de ifa ediyordu. Örneğin İbrahim Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa subaşı, Mehmed Halife ise imam olarak görev yapıyordu (BOA, AE.SAMD.III 213/20563 (1), 14/L/1139; Maden, 2014, s. 113-114).

Ailenin devlet tarafından çeşitli görevlerde istihdam edilmesi Kastamonu'daki nüfuzlarının artmasında önemli bir araç oldu. Ailenin nüfuzlarının artmasındaki en büyük araç mütesellimlik görevini uhdelerine almalarıyla başladı. Bu çerçevede aynı zamanda Divan-ı Hümayun hocalarından bulunan Mehmed Esad Bey'e bu hizmetleri karşılığında

1803 yılında Kastamonu mütesellimliği görevi verildi (BOA, C.TZ 91/4547, 1(1), 14/M/1218). Ailenin ileri gelenlerinin Kastamonu'daki mütesellimlik görevleri daha sonraki tarihlerde de devam etti. 1811 yılına gelindiğinde Mehmed Ağa Kastamonu'nun yeni mütesellimi oldu. Mehmed Ağa'ya sadece Kastamonu mütesellimliği görevi değil aynı zamanda Küre-i Nühas madeni eminliği ile Devrekâni kazası haslarının dörtte üç hissesinin iltizamı da verildi (BOA, C.DRB 21/1017 (3), 29/C/1226). Mehmed Ağa'nın Kastamonu'da gösterdiği iyi idare kendisinin 1812 yılında yeniden mütesellim olarak tayin edilmesini sağladı (BOA, TS.MA.e 698/16 (1), 29/Z/1226). Fakat bir süre sonra halk tarafından merkeze Mehmed Ağa aleyhinde pek çok şikâyet dilekçesi gönderildi. Bunun üzerine merkez tarafından konu hakkında bir inceleme başlatıldı. Yapılan incelemelerde şikâyet dilekçelerin pek çoğunun rakip eşrafın kışkırtmaları ile gönderildiği anlaşıldı (BOA, HAT 280/16596 (1), 29/Z/1227). Bu yüzden II. Mahmud bir hattında Kastamonu'daki bu şikâyetlerin yoğunluğu sonrasında yerliden kimseye mukataa, kaza ve sancak idaresinin verilmemesi gerektiğine dair görüş bildirdi (BOA, TS.MA.e 698/16 (1), 29/Z/1226). Bu arada Mehmed Ağa'nın Küre-i Nühas maden eminliği görevi 1813 yılında da devam etti (BOA, C.DRB 24/1182 (1), 24/R/1228).

Mehmed Ağa 1817 yılı sonlarında veya 1818 yılının hemen başlarında hac için Medine'de iken vefat etti. Vefat ettikten bir müddet sonra mallarına devlet tarafından el konuldu (BOA, C.ML 2/100 (1), 6/Ra/1233, C.ML 2/100 (2), 7/Ra/1233). Mehmed Ağa'nın herhangi bir suça dâhil olmamasına rağmen devletin böyle bir politika izlemesinin nedeni II. Mahmud'un özellikle 1812 Bükreş Antlaşması sonrasında merkezileşme politikasına ağırlık vermeye başlamasından kaynaklanıyordu. Bu çerçevede II. Mahmud, devlete sadakat gösteren ve nüfuzlu ileri gelen ailelere karşı kuvvet kullanmamış ve onların ölümlerini beklemiştir. Ölümleri sonrasında ise mirasçıları yerine merkezin temsilcilerini atamak suretiyle ailenin taşradaki etkinliğini azaltmaya çalışmıştır (Mert, 1999, C. 3, s. 178).

Mehmed Ağa'nın mallarına devlet tarafından el konulmuş olsa da aile, Kastamonu ve başkentteki nüfuzu sayesinde etkinliklerini sonraki zamanlarda da devam ettirmeyi başardı. Zira aile, 1823 yılında Kastamonu mütesellimliğini yeniden elde etti. Aileye mütesellimlik görevi ile birlikte çeltik ve Boyabat mukataaları da verildi (BOA, HAT 571/27977 (1), 29/Z/1238). Bu, ailenin yeniden eski gücünü elde etmesi için bir fırsat yarattı. Bununla birlikte ailenin mütesellimlik süresi dolunca Tanzimat'a kadar bir daha bu göreve getirilmedi. Bu da eskiye nazaran nüfuzlarının tedricen azalmasına sebep oldu.

Şirinzadeler ailesi uhdesindeki görevleri dolayısıyla zaman zaman halkın suçlamaları karşısında kimi soruşturmalara da tabi tutuldular. Örneğin sahip olduğu zeamet toprakları dâhilinde Rahime adlı biri merkeze gönderdiği 1717 tarihli bir şikâyet dilekçesinde İbrahim Ağa'nın, kardeşinin kızı Fatma hatunu oğluna nikâhlamak suretiyle babasından kalan yaklaşık 300 kese tutarında eşya ve nakit parayı zimmetine geçirdiğini iddia etti. Söz konusu iddia merkeze ulaştığında derhal gereği yapılmak üzere Mehmed Çavuş Kastamonu'ya gönderildi (Ekici, 2018, s. 123-124, Yıldızoğlu, 2019, s. 55). Mehmed Çavuş Kastamonu'ya vardığında olayın çözüme kavuşturulması adına İbrahim Ağa'yı kadı mahkemesine davet etti. Mahkemede bu işin çözümlenmesi için ne kadar çaba sarf edildiyse de başarılı olunamadı. Bunun üzerine merkez tarafından İbrahim Ağa'nın Divan-ı Hümayunda yargılanmasının yapılması amacıyla İvaz Çavuş Kastamonu'ya gönderildi (Yıldızoğlu, 2019, s. 80). Bu olay Şirinzadelerin bölgedeki gücünü göstermesi bakımından kayda değerdir. Buna benzer bir şikâyet de 1740 yılında oldu. Söz konusu şikâyette Şirinzade Halil'in başkasının eşini zorla hizmetkârı Hüseyin ile evlendirdiği iddia ediliyordu (Döşemetaş, 2019, s. 353). Bundan başka dergâhı ali müteferrikalarından Halil Bey merkeze gönderdiği dilekçesinde İbrahim Ağa'nın Kastamonu'da uhdesindeki Ayandon nahiyesinde Başakpınar, Söğüş vesair yerlerde 5 adet köyde aldığı 300 kuruşluk paranın iadesini istiyordu (BOA, AE.SAMD.III 213/20563 (1), 14/L/1139). Yine 1728 tarihli bir başka şikâyette aynı zamanda mekkâri başısı olan ve şark seferi için Bolu, Kastamonu, Ankara ve Çankırı'da katır satın almakla görevlendirilen İbrahim Ağa'nın katırlarını beğenmediği kişilerden 80-85 kuruş tevzi edip aldığı, kimilerinden değerinden çok aşağıya katır satın aldığı böylece halka zulmettiği iddia ediliyordu (Aloğlu, 2019, s. 97-98). Neticede İbrahim Ağa'nın zimmetinde 7 bin kuruş olduğu tespit edildi ve gereği için Kastamonu kadısına emir gönderildi (Aloğlu, 2019, s. 116-117). Görüldüğü üzere aile görevlerini ifa ederken bazı suçlamalarla da karşı karşıya kalmıştı.

Aile aleyhinde yapılan suçlamalardan biri de Tahmiscioğlu isyanında söz konusu oldu (Uzunçarşılı, 1937, s. 139-152, Maden, 2018, s. 97-125). Ailenin bahsi geçen isyanda herhangi bir dahli olmamasına rağmen önceki Kastamonu mütesellimi Memiş Ağa, merkeze gönderdiği bir yazısında Mehmed Bey'in kayınbabası Kâtip İbşirzade Hacı Salih Efendi ve diğer bazı kimselerle birlikte halkı kışkırttığını, bu sebeple derhal bir yere sürgün edilmesi gerektiğini ifade etti (BOA, HAT 504/24867 (1), 29/Z/1247, HAT 1233/48015 (1), 29/Z/1248, Uzunçarşılı, 1937, s. 141-149). Eski mütesellim gibi bu sırada kimi halk grubu da ondan şikâyet etmekteydi. Hatta aile, bir ara halk üzerinde o kadar baskı kurdu ki aleyhinde merkeze pek çok şikâyet dilekçesinin gönderilmesine sebep oldu. Neticede ailenin ileri gelenlerinden ve Tanzimat döneminde de önemli bir figür olarak karşımıza çıkacak olan Mehmed Bey Limni adasına sürüldü (BOA, I.MVL 152/4317 (3), tarihsiz). Bununla birlikte

Tanzimat döneminde bazı zaruretler dolayısıyla ailenin ileri gelenleri yeniden birtakım görevlerde istihdam edilmeye devam edecekti.

2. TANZİMAT DÖNEMİNDE DEST-İ ŞİRİNZADELER

Osmanlı Devleti, her ne kadar II. Mahmud döneminden itibaren merkezileşme politikasına daha fazla ağırlık vermiş ve bu politikayı Tanzimat Döneminde perçinlemek adına birtakım idari, mali ve adli reformlara girişmiş olsa da yerelde bu reformları yürürlüğe koyabilmek ya da reformların muhalefetle karşılaşmasını önlemek adına Tanzimat öncesinde olduğu gibi yerel ileri gelenlerin yardımına başvurmak zorundaydı. Bilindiği üzere Tanzimat öncesinde devlet, halkı temsil edecek eşrafın halkın tensibini almış olmasına büyük önem verirdi. Çünkü devlet açısından önemli olan resmî olarak seçilecek eşrafın devletin verdiği görevleri ifa etmede ve bu görevleri halka benimsetmede ne kadar mahir olduğu idi (İnalcık, 2009, s. 90). Tanzimat döneminde ise Tanzimat Fermanı ile iyice beliren merkeziyetçilik, Osmanlı taşra yönetimini iki temel açıdan etkiledi. Bunlardan ilki mali alanda gerçekleştirilen yeni teşkilatlanma iken; ikincisi, mahalli eşrafın taşra yönetimini etkilemeleri sürecinin düzenli, ivedi ve eşitlikçi bir biçimde işlemesine gerek duyulmuş olmasıydı (Ortaylı, 2008, s. 496). Bu çerçevede Tanzimat dönemine gelindiğinde merkezi bürokrasi ve onların taşradaki temsilcileri, yerel ileri gelenlerle pek çok konuda imtizaç etmek ya da bir mutabakata varmak zorundaydı. Aslında buna merkez bürokrasisin muhassıllık teşkilatına dair kaleme aldığı talimatname ile daha sonra taşra yönetimine dair çıkarılan nizamnameler veya yönetmelikler sebebiyet vermişti. Zira gerek muhassıllık meclislerine gerekse bu meclisin devamı niteliğindeki memleket, eyalet, vilayet ve bunların alt türevleri olan meclislere aza olarak seçilebilmenin koşulları arasında bulunduğu mahallin en akıllısı, iffetlisi ve en iyisi olmak yanında devlet işlerine ve memleket ahvaline vakıf ve aşina olmak gibi kurallar vardı (Sayın, 1999, s. 333). Bu kurallar göz önüne alındığında sıradan bir kimsenin meclislere üye olarak seçilebilmesi söz konusu olamazdı.

Tanzimat döneminde merkezin taşrada yerel ileri gelen ailelere ihtiyaç duymasının ve onların yardımlarına başvurmasının iki temel sebebi daha vardı. Bunlardan birincisi hazırlanan reform programlarının taşrada ne şekilde tatbik edileceğine dair önceden üzerinde çalışılmış herhangi bir programın olmayışı ve ikincisi ise yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere merkez bürokratlarınca bölgeyi en iyi tanıyanların ve nüfuz sahibi olarak temsiliyetin mahalli eşrafa münhasır olması gerektiğine dair varsayım idi. Bu iki önemli sebepten dolayı taşranın pek çok yerinde yerel meclislere seçimle belirlenen kişiler mahalli eşraf oldu.[6] Hatta örneğin Kastamonu'da oluşturulan muhassıllık

[6] Bu durum muhassıllara verilen Talimat-ı Seniyye'nin ikinci bendinde: *"... muhassıl-ı emval olanların ikâmet edecekleri kazâdan başka icâbına göre üç dört kazâ dahi birleşerek tertib ve küçük meclislere muhassıl-ı*

bölgelerinde olduğu gibi taşranın pek çok bölgesindeki küçük muhassıllık bölgelerine bölgenin eşrafı muhassıl vekili olarak tayin edildiler (Bazna, 2021, s. 84).

Görüldüğü üzere bölge ileri gelenleri Tanzimat öncesinde olduğu gibi aynı zamanda kendi halklarının da temsilcileri konumundaydılar. Bu, bir bakıma devletin taşradaki yönetim anlayışının önemli bir yönünü de ifade ediyordu. Bu anlayışın ayanlığın tarihi seyri incelendiğinde de aynı olduğu görülecektir. Bu bakımdan taşra yerel ileri gelenleri her zaman bölgelerinin temsilcileri ve müteşebbisleri olarak görev yaptılar. Merkezi hükümetçe onlara yüklenen bu görevler aynı zamanda ülkede yerel yönetim anlayışının gelişmesine hatta milli egemenliğin yolunun açılmasına ön ayak oldu (İnalcık, 2009, s. 95).

Kastamonu'nun en önemli eşraflarından Dest-i Şirinzadelerden Mehmed Ağa'nın oğlu Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından aynı zamanda Göl ve Sorgun kazaları ayanı olan Mehmed Raşid Bey[7] de taşranın diğer pek çok yerinde olduğu gibi yerel meclislere üye olarak seçilenlerden biriydi (BOA, MŞH.ŞSC.d 5741 (1)). İlk olarak Kastamonu'daki muhassıllık meclisine üye olarak seçilen Mehmed Bey, zamanla diğer ileri gelenler ile meclis azaları üzerinde nüfuz kurdu. Muhassıllık teşkilatı kaldırıldıktan sonra bu etkisini daha da arttırdı. Öyle ki servet ve nüfuzu sayesinde vergi alımında, asker yazımında ve daha pek çok konuda bölge halkı, eşrafı ve yöneticileri üzerinde birtakım yönlendirmelerde bulunmayı başardı. Buna karşın yöneticilerle zaman zaman bazı ihtilaflar da yaşadı. Bu ihtilaflarda Tanzimat'ın ilk yıllarında devlet, taşra politikası gereği bölgeyi temsil eden yerel ileri gelenlerin desteğinden mahrum kalmamak adına mümkün olduğu kadar geleneksel denge politikasından biraz olsa da saparak zaman zaman mahalli eşrafa meyletti. Örneğin 1842 yılının ikinci yarsında Mehmed Bey ve diğer meclis azası İbşirzade Hacı Salih Efendi Kastamonu kaymakamı Selim Paşa tarafından merkeze vergilerin toplanmasına engel oldukları gerekçesi ile şikâyet edildiğinde (BOA, I.DH 67/3311 (2), 23/B/1258) kaymakam haksız bulunarak azledilmişti (BOA, I.DH 67/3311 (5), 23/Ş/1258.

Bunda belirtildiği üzere Mehmed Bey'in halk ve meclis üzerindeki nüfuzu oldukça etkiliydi. Çünkü Bolu müşirince kaymakama bu kişilerin suçları ile ilgili mahalli meclis mazbatası istendiğinde kaymakam uzun süre çabalamasına rağmen böyle bir mazbatayı meclis, mahalli eşraf ve halkın muhalefeti nedeniyle elde edememişti. Kaymakam, bunun yerine bir ilam gönderebilmişti. Bu ilam da Mehmed Bey ve diğer üyeyi suçlayacak nitelikte değildi. Bir süre sonra böyle bir mazbatanın gönderilmesi bir kez daha Bolu müşirince

mumaileyh tarafından vekil olarak vücuhdan biri bulunduğu halde müftü ve naib ve vücuhdan dahi iki nefer kimse memur ve tayin kılınarak ..." şeklinde ifade edilmekteydi. Bkz. Sayın, A. V. (1999). *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara: Maliye Bakanlığı, s. 321.

7 Mehmed Bey'in bu unvanı alması Kastamonu muhassılı Hüseyin Paşa'nın merkezden talebiyle gerçekleşmiştir. Takvim-i Vekayi, Def'a 189, 26 L 1255 (02.01.1840).

istendiğinde bu sefer bir mazbata gönderilmişti. Fakat bu mazbatada da Mehmed Bey'in suçlu olduğuna dair herhangi bir ibare bulunmuyordu. Hatta Mehmed Bey yargılanmak üzere Bolu eyaletine gittikten bir müddet sonra halk ve kimi meclis azalarınca Bolu müşirliğine bazı dilekçeler gönderildi. Bu dilekçelerde özetle halk ve kaymakam arasında önemli sorunlar yaşandığı, bu yüzden kaymakamın görevden alınması gerektiği ifade edildi. Bolu müşiri Ali Şefik Paşa da yaptığı soruşturmalar neticesinde kaymakamın azlinin daha uygun olacağını düşündü. Düşüncesine göre kaymakam azledilmediği takdirde Tanzimat yeniliklerine karşı halkta tepkiler meydana gelecekti. Bu bağlamda bu düşüncesini içeren yazısını sadrazamlık makamına iletti. Biraz sonra mesele ile bizzat ilgilenmek üzere Mehmed Bey ve İbşirzade'yi de yanına alarak Kastamonu'ya gitti (BOA, I.DH 67/3311 (3), 26/B/1258). Ali Şefik Paşa Kastamonu'ya vardıktan sonra burada da konu hakkında bazı araştırmalar yaptı. Yaptığı araştırmalarda kaymakamın mülki işlerde yetersiz olduğunu ve bazı kötü niyetli kimselerin yönlendirmeleri ile bu tür hareketlerde bulunduğunu gördü. Bu nedenle merkezle yapılan yazışmalardan sonra kaymakamın azline karar verildi (BOA, I.DH 67/3311 (4), 7/Ş/1258, I.DH 67/3311 (5), 23/Ş/1258).

Yukarıdaki olay Tanzimat döneminde devletin taşra yönetim anlayışını göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir. Olay tahlil edildiğinde merkez bürokrasisinin en temel önceliklerinden birinin de Tanzimat yeniliklerinin tatbikinde hem halkın hem de yerel ileri gelenlerin gönlünü hoş tutmak olduğu görülecektir. Fakat bu anlayış bazen yöneticiler açısından bir zafiyet oluşturmuştur. Mesela 1843 tarihli bir arşiv kaydına göre yeni kaymakam Esad Bey, Mehmed Bey'in peşinden giderek birtakım yolsuzluklarda bulunmuş ve aleyhinde merkeze pek çok şikâyet dilekçesinin gönderilmesine sebep olmuştu. Esasında böyle bir durum merkezi hükümetin arzu ettiği bir şey değildi. Nitekim kaymakam bu davranışı ve diğer bazı uygunsuzlukları nedeniyle görevinde sekiz ayı dahi dolduramadan azledilmişti (BOA, I.DH 78/3906 (2), 23/Ca/1259). Mehmed Bey ise Kastamonu meclisindeki görevine 1847 yılı başlarına değin devam etmişti.[8] Hatta imar meclisleri için başkente gönderilen iki kişiden biri de Mehmed Bey olacaktı (Bilirli, 2019, s. 24). Mehmed Bey daha sonra diğer bazı kimselerle İnebolu'dan Kastamonu'ya kadar bir yol yapımı için görevlendirilecekti (BOA, A.MKT 99/77 (1), 17/Za/1263). Bu arada Mehmed Bey'in Hasbi, Hıfzi, Lütfi ve Şadi gibi şairleri konağında misafir edip onları himaye ettiğini belirtmek gerekir (Tan, 2016, s. 163).

[8] Mehmed Bey'in görevine devam ettiği Kastamonu Meclisi mazbatalarındaki mühürler okunmak suretiyle anlaşılmıştır. Mehmed Bey'in mührünün bulunduğu mazbatalar için bkz. BOA, A.MKT 17/75 (1), 21 L 1260 (03.11.1844); A.MKT 58/20 (1), 29 Z 1262 (18.12.1846).

Mehmed Bey görevinde her ne kadar dirayetli, iş bilir ve devlet işlerinin icrasında gayretli olmuşsa da bazı hallerde halk tarafından başkente gönderilen pek çok dilekçede şikâyet edildi. Bahsi geçen şikâyet dilekçelerine göre Mehmed Bey'in kimi uygunsuzluklarda bulunduğu ve zamanla arttırdığı nüfuzu ile diğer meclis azaları üzerinde tahakküm kurmak suretiyle kimsenin aleyhinde hak iddia edememesine neden olduğu iddia edildi. Bu iddialar karşısında merkezi hükümet Kastamonu valisi Mustafa Paşa'ya bir emir göndererek gerekli soruşturmaların yapılmasını emretti. Yapılan soruşturmalarda Mehmed Bey'in gerçekten de edindiği nüfuz ve meclis üyesi bulunması sayesinde kimsenin aleyhinde hak iddia edememesine neden olduğu görüldü (BOA, A.MKT 75/87 (1), 23/Ra/1263). Bundan sonra Meclis-i Vâlâ'da alınan karar gereği Mehmed Bey altı ay meclisten uzaklaştırıldı (BOA, I.MVL 152/4317 (5), 7/C/1265). Bu sayede kendisinden hak iddia edenler meclise başvuracak ve gereği yapılacaktı.

Bir müddet sonra kendisinden hak iddia edenler olmuştu. Fakat Mehmed Bey bunlara talep ettikleri her ne ise vermek suretiyle davalarını geri çekmelerini sağlamıştı.[9] İlerleyen günlerde Mehmed Bey Mustafa Paşa'ya artık aleyhinde hak iddia eden kimse olmadığını bildirerek yeniden meclis azalığına tayin edilmesini talep etti. Mehmed Bey'in bu isteğinden sonra Mustafa Paşa Kastamonu eyalet meclisinden konu hakkında bilgi istedi. Mecliste yapılan müzakerelerde Mehmed Bey'in meclise yeniden seçilmesinin uygun olacağı kararlaştırıldı (BOA, A.MKT 75/87 (1), 23/Ra/1263). Böylece Mehmed Bey nüfuzu sayesinde meclisteki üyeliğini devam ettirmeyi başardı. Hatta kısa bir müddet sonra Istabl-ı Amire payesini de aldı (BOA, I.MVL 152/4317 (3/1,2,3,4), /tarihsiz).

2.1. Mehmed Bey'in Yargılanması ve Sürgün Edilmesi

Mehmed Bey'in meclisteki üyeliği 1849 yılı Nisan'ında redif askerlerin yazımında rüşvet aldığı gerekçesi ile yapılan yargılamalardan sonra son buldu ki bunun ayrıntılarına aşağıda değinilecektir.[10] Bununla birlikte Mehmed Bey'in meclis üyeliğinden çıkarılmasında belirtilen bu olay tek başına sebep olmamıştı. Bunun dışında özellikle Kastamonu meclisinde ve Meclis-i Vâlâ'daki yargılamaları esnasında kendisinden farklı konularda şikâyette bulunanların sayılarının artmış olmasının da büyük bir etkisi olmuştu. Mehmed Bey hakkında yapılan şikâyetlerin konuları farklılık arz etse de burada bazı örnekler vermekte fayda vardır. Çünkü bu şikâyetlerin hemen hemen hepsi Tanzimat ilkelerine

[9] Kastamonu'dan merkeze gönderilen umumi bir arzuhalde belirtildiğine göre Mustafa Paşa döneminde Mehmed Bey'den davacı olanlar ondan 100 bin kuruştan fazla para almışlardır. BOA, I.MVL 152/4317 (3/1, 3/4), tarihsiz.

[10] Mehmed Bey'in 1849 yılının ikinci yarısında kadar Kastamonu eyalet meclisine üyelik yaptığına dair mazbatalar için bkz. BOA, A.MKT 89/90 (1), 1 Ş 1263; A.MKT 93/35 (1), 5 N 1263; A.MKT 99/77 (1), 17 Za 1263; A.MKT.MVL 7/59 (2), 25 S 1264; A.MKT 136/53 (1), 25 B 1264.

aykırı suçlamalardı. Bu şikâyetlerden biri Mehmed Bey'in cerime adı altında bazı kimselerden para alması ile ilgiliydi (BOA, MŞH.ŞSC.d 5749/4, 7/C/1265). Bir diğeri Mehmed Bey'in bazen aldığı hayvanların ücretini tam olarak vermediği bazen de kendisine ait çiftliklerin öşrünü hiç ödemediğine ilişkindi (BOA, A.MKT 199/93 (1), 8/B/1265, A.MKT 200/78 (1), 23/C/1265, MŞH.ŞSC.d 5749/7, 23/C/1265). Hatta kimilerinin ödemiş olduğu paraları kendine mal etmek suretiyle bazı usulsüzlüklerde bulunduğu hususunda da şikâyetler bulunmaktaydı. Şöyle ki; Çekelne (Çanlı) kazasına tabi Karaağaç divanı sakinlerinden İsmail adlı bir kimse 1840 yılında Mehmed Bey'e 3.080 kuruş vermesine rağmen Mehmed Bey 1843 yılında daha önce ödenen miktarın kendisine ait olduğunu iddia etmiş ve söz konusu miktarı yeniden talep etmişti. Fakat Mehmed Bey'in bu parayı aldığı durumu daha sonra ispatlanmış olsa da Mehmed Bey söz konusu meblağı henüz ödememişti (BOA, A.MKT 205/55, 1 (1), 12/B/1265). Benzer bir olay da Hoşalay kazasında yaşanmıştı (BOA, A.MKT 208/9 (2), 30/B/1265).

Mehmed Bey ile ilgili yapılan şikâyetlerden başka bir tanesi bazı yerlerde kimilerinin eşyalarına fuzuli olarak el koymasına dairdi (BOA, MŞH.ŞSC.d. 5749/8, 23/C/1265). Başka bir şikâyete göre ise Mehmed Bey, bazı kimseleri türlü bahanelerle hem dövdürüp hakkı olmadığı halde onlardan para almış hem de Tanzimat'a aykırı olmasına rağmen angarya işlerde çalıştırmıştı (BOA, A.MKT 198/42 (1), 25/C/1265). Bir diğer şikâyette Mehmed Bey'in arazilerinin değerlenmesi ve arazilerine olan ulaşımın kolaylaşması amacıyla nüfuzunu kullandığına ilişkindi. Söz konusu şikâyete göre Mehmed Bey, Göl kazasına tabi Kuru karyesinde bazı karye ahalilerinin arazilerinde geçmekte olan yolu taş duvarlarla kapattırarak tasarrufu altındaki Harre Hasan karyesindeki çiftliğinden geçmesini sağlamıştı (BOA, A.MKT 203/56 (1), 23/B/1265). Mehmed Bey hakkındaki bu şikâyetler ömrünün sonuna kadar Kastamonu meclisinde ahalinin temsilcisi olarak yer alamamasına neden olacaktı.[11]

Yukarıda da belirtildiği üzere Mehmed Bey'in Kastamonu eyalet meclisinden azledilmesine neden olan asıl olay 1847 yılında bazı kimselerden redif askeri olarak yazılmamasına karşılık rüşvet alması ve bunun için bazı devlet görevlileri ile işbirliği

[11] Nitekim Kastamonu meclisine ait mazbatalarda artık Mehmed Raşid Bey'in ismi bulunmamaktaydı. 1849 tarihinden sonraki mazbatalarda genellikle aza olarak Ahmed Şükrü, Mustafa Tahir, Seyyid Mehmed Murad, Seyyid Ahmed Said ve Hafız Mehmed Said, Seyyid Mustafa Sabri, Ahmed Şevki, Mehmed Arif, Salih, Hidayet Ağa, Şemsizade Mustafa Bey gibi isimler bulunmaktadır. Bu mazbatalar için bkz. BOA, I.MVL 152/4317 (6), 7 C 1265; A.MKT.UM 9/41 (1), 1 R 1266; A.MKT.UM 14/10 (1), 3 C 1266; MVL 243/2 (1), 1 Za 1262; MVL 119/55 (1), 9 N 1268; A.MKT.MVL 60/41 (1/2), 25 Ra 1269; MVL 211/14 (1), 25 Z 1269; MVL 215/1 (1), 22 S 1271; MVL 217/29 (1), 9 N 1272; A.MKT.NZD 197/79 (1), 16 S 1273; MVL 570/48, (1), 21 N 1274; MVL 588/80 (1), 3 M 1275; MVL 578/57 (1), 17 Ra 1275; MVL 589/20 (1), 11 M 1276; C.DH 109/5432 (1), 2 C 1276; MVL 605/68 (2), 15 R 1277; MVL 621/10 (1), 1 Ca 1278; MVL 649/5 (1), 25 Za 1279; A.MKT.MHM 303/26 (3), 13 Za 1280; MVL 713/1 (1), 23 Ra 1282.

yapmak istemesi ile ilgili iddialardan kaynaklanmıştı. Şöyle ki; merkezden alınan karar gereği taşradaki tüm redif askerleri toplanıp başkente gönderilecekti. Mehmed Bey, güya bu durumu fırsata çevirmek istercesine Kastamonu merkez ve Sorgun kazalarından başkente gitmek istemeyen 4 kişiden bir miktarını da Kastamonu Redif Binbaşısı Mehmed Ali Ağa'ya vermek amacıyla akçe istedi.[12] Söz konusu kimseler bu teklifi kabul edince Mehmed Bey de durumu binbaşıya açıkladı. Binbaşı, ilk anda Mehmed Bey'in bu teklifine bir şey demeden onu gönderdi ve durumu hemen sevk memuru Ferik Ahmed Paşa'ya bildirdi. Durumu öğren Ferik Ahmed Paşa binbaşıya konunun redif meclisinde de görüşülmesini ve konu hakkında bir mazbata alınmasını emretti. Binbaşı hemen söz konusu kişileri meclise getirtip meclisin diğer üyeleri huzurunda onları sorguladı. Yapılan sorgulamalarda Mehmed Bey'in bu kişilerden akçe aldığına dair bir mazbata hazırlandı. Mazbatayı alan Ferik Ahmed Paşa, redif meclisi mazbatasıyla ile birlikte Kastamonu eyalet meclisine başvurdu. Başvuru üzerine konu hemen eyalet meclisi gündemine alındı. Yapılan değerlendirmelerde gerekli kimseler meclise davet edildiler. Meclise davet edilen kimselerle konuya dair evraklar üzerinde yargılamalar yeniden başlatıldı. Yapılan yargılamalarda hazırlanan mazbatada, Mehmed Bey'in binbaşının yanına giderek redif askeri olarak yazılmak istemeyenlerin sayısının çok olduğunu belirttiği ve aldığı 12 bin kuruş rüşvetin 5 bin kuruşunun binbaşıya ayrıldığı, ayrıca suçlamaları da itiraf ettiği ve bundan dolayı meclisten uzaklaştırıldığı belirtiliyordu (BOA, I.MVL 152/4317 (5), 7/C/1265).

Burada Kastamonu eyalet meclisinde Mehmed Bey'in yargılanma biçimine de değinmek gerekir. Öncelikle Mehmed Bey'in söz konusu suçlamaları reddetmesi üzerine söz konusu askerlerle mecliste yüzleştirilmelerine karar verildi. Fakat mazbatada belirtildiğine göre ilk yüzleşmede, binbaşı dışındaki askerler Mehmed Bey'den çekindikleri için onu suçlayacak herhangi bir ifadede bulunamamışlardı. Bu sebeple Mehmed Bey, başka bir odaya çıkarılarak gıyabında yeniden sorgulandılar. Bu sefer askerler redif meclisi mazbatasında belirttikleri iddialarını aynen tekrarladılar (BOA, I.MVL 152/4317 (5), 7/C/1265). Kastamonu meclis mazbatası hazırlandıktan sonra yargılamalar sonucunu kapsayan tüm evraklar iki ayrı yazı ile merkeze gönderildi. Bunlardan ilki vali ve Ferik Ahmed Paşa (BOA, I.MVL 152/4317 (17), 10/N/1265), ikincisi ise sadece Kastamonu valisi Selim Paşa imzalıydı. Yazılarda, Mehmed Bey'in yapılan yargılamalar sonrasında suçluluğunun sabit olduğu ve aldığı akçelerin tamamının söz konusu redif askerlerine iade

[12] BOA, I.MVL 152/4317 (4), 5 C 1265 (28.04.1849). Mehmed Bey'in bunlar dışında Akkaya nahiyesi ile Küre-i Nühas kazasından birer kişiye daha bu hususta taahhütte bulunduğu da iddia edilmekteydi. BOA, I.MVL 152/4317 (7), 7 C 1265 (30.04.1849). Yine redif meclisinde yapılan başka bir sorgulamada da Mehmed Bey'in Sorgun kazasından Köle oğlu Ömer'den de 2.800 kuruş rüşvet aldığı belirtilmekteydi. BOA, I.MVL 152/4317 (1), 1 Ş 1265 (22.06.1849).

edildiği, ayrıca merkezden bu konuya dair emir gelene değin meclisten uzaklaştırıldığı bir kez daha belirtiliyordu (BOA, I.MVL 152/4317 (9), 9/C/1265 (02.05.1849), I.MVL 152/4317 (10), 9/C/1265).

Mehmed Raşid Bey aleyhinde bir taraftan yerel bürokrasi birlikte hareket ederken diğer taraftan da Kastamonu'da bulunan ulemadan olanlar ile muhtarlar, eşraf ve kimi halk umumi bir dilekçe ve bu dilekçeye dair bir kadı ilamı alarak merkeze gönderdiler (BOA, I.MVL 152/4317 (3/1,2,3,4)/tarihsiz, I.MVL/152/4317 (12), 21/B/1265). Söz konusu umumi dilekçede her ne kadar özetle Mehmed Bey'in meclisten uzaklaştırılmasının halkta büyük bir memnuniyet yarattığı belirtilse de Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin halk cephesindeki beklentilerin, bu beklentilere karşı halkın durumunun ve merkezin mahalli eşrafla olan ilişkilerin seyir ve biçiminin Mehmed Bey özelinde ifade ediliyor olması bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle bahsi geçen dilekçe günümüz Türkçesi ile verilecektir. Dilekçede öncelikle Mehmed Bey'in Tanzimat öncesi kötülüklerine yer veriliyordu. Buna göre Mehmed Bey Tanzimat'tan önce de halka türlü kötülükler yapmış ve bu yüzden uzun süreliğine Limni Adasına sürülmüştü. Bununla birlikte bir müddet sonra bir şekilde affedilip Kastamonu'ya dönmeyi başarmış ve yeniden türlü yollarla halka pek çok zararlar vermeye devam etmişti (BOA, I.MVL 152/4317 (3), tarihsiz, I.MVL 152/4317 (12), 21/B/1265).

Ardından Mehmed Bey'in Tanzimat Dönemi'ndeki kötülüklerine yer veriliyordu. Buna göre 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile halkta büyük bir bayram havası yaşanmıştı. Zira bu Ferman ile herkes can ve mal emniyetine kavuşup onun zararlarından emin olacaktı. Fakat Mehmed Bey Tanzimat'ın ilanından hemen sonra bir yolunu bulup meclise aza olarak tayin edilmiş ve istenmeyen türlü davranışlarda bulunmaya devam etmişti. Bu anlamda bazen kaymakamlarla bir olup halkı ezmiş bazen de kendisine uymayıp hakkı savunan, ehil, devlet ve millete sadık kaymakamlara kin ve düşmanlık besleyerek onlara türlü hakaretler etmiş ve aleyhlerinde aslı olmayan şikâyetlerde bulunmuştu. Hatta bunun için bir de pek çok yalancı şahit tedarik etmişti. Böylece halkı korkutmayı ve onlara zarar vermeyi kendisine huy edinmişti. Gün geçtikçe meclisteki hâkimiyetini de tesis edip iyice sivrilmişti. Onun mecliste sivrilmesi ve yöredeki her işi kendi isteğine göre yönlendirmesi hayli kimsenin perişan olmasına ve bazılarının da onun yüzünden ömürlerini heba etmesine sebebiyet vermişti. Bu bakımdan Kastamonu'da Mehmed Bey'in kötülüğünün dokunmadığı veya bir şekilde zarara uğratmadığı kimse neredeyse kalmamıştı. Bundan dolayı herkes ondan nefret etmiş ayrıca herkeste bir ümitsizlik peyda etmişti. Mehmed Bey, bir taraftan kaymakamları şikâyetlerle azlettirebiliyor diğer taraftan da kendisine uymayan diğer devlet görevlilerini türlü hilelerle

korkutarak pasifleştirebiliyordu. Bu nedenle çoğu devlet görevlisi onun hilelerinden aciz kalıyor, iyi ve kötüye karışmadan görev sürelerinin bitimini bekliyorlardı. Bu bağlamda onun Kastamonu'daki varlığı gün geçtikçe kargaşa ve rahatsızlıkların artmasın neden oluyordu (BOA, I.MVL 152/4317 (3), tarihsiz, MVL 152/4317 (12), 21/B/1265).

Dilekçede geçen önemli hususlardan biri de Mehmed Bey yüzünden merkezi hükümetçe Kastamonu'da mülki bir değişikliğe gidilmiş olmasıydı. Dilekçede, Mehmed Bey'in gün geçtikçe karışıklıkların artmasına sebep olduğu, bu nedenle Kastamonu'nun, 1846 yılında sancaktan eyalete dönüştürüldüğü belirtiliyordu. Kastamonu'nun eyalete dönüştürülmesiyle halkta büyük beklentiler oluşmuştu. Gerçekten de Kastamonu eyalete dönüştürüldükten sonra valiliğine tayin edilen Mustafa Paşa, uyanık bir kimse olduğundan Mehmed Bey'in şimdiye kadar sebep olduğu her şeyi öğrenmiş ve öğrendiklerini bir yazıyla merkeze bildirmişti. Ayrıca onu eyalet meclisinden de uzaklaştırmıştı. Mehmed Bey eyalet meclisinden uzaklaştırılınca ondan hakkı olduğunu iddia eden herkes meclise başvurarak hakkını talep etmişti. Bu talepler sonrasında Mehmed Bey, 100 bin kuruştan fazla parayı hak sahiplerine iade etmişti. Buna karşılık o, çok kısa bir süre sonra taraftarlarının bazılarını başkente gönderip vali hakkında bazı dedikodular yaymış, hatta bir süre sonra bir daha kanunlara aykırı hareketlerde bulunmayacağına dair mühürlü bir senet vermek suretiyle yeniden meclis üyeliğine dönmüştü. Buna rağmen o, yine eski kötülüklerde bulunmaya devam etmiş ve azledildiğinde kendisinden hak talep edenlere husumet beslemeye devam etmişti. Bundan başka vali aleyhinde de halk arasına nifak sokmaya başlamıştı. Mehmed Bey'in bölgede daha da cesaretlenmesine ve sivrilmesine neden olan şeylerden biri de kendisine Istabl-ı Amire payesinin verilmiş olmasıydı. Mehmed Bey'in bu kadar ön plana çıktığı bir anda Bekir Sami Paşa yerine vali olarak tayin edilen Mehmed Selim Paşa, Mehmed Bey'i dizginlemiş ve kötülüklerine asla müsamaha göstermemişti. Fakat Mehmed Bey, yine de karakterinde saklı olan kötülükleri yapmaya devam etmişti. Bu anlamda din ve devlete hıyanet etmek demek olan redif askerlerinin bazılarından onları askerlikten muaf tutması karşılığında rüşvet almıştı ki bunu da eyalet meclisinde ikrar etmiş, bu yüzden bir kez daha meclisten ihraç edilmişti. Mehmed Bey'in meclisten uzaklaştırılmış olması halkta büyük bir sevinç yaratmıştı. Çünkü artık halk onun tüm kötülüklerinden kurtulmuş olacaktı. Zaten yukarıda da belirtiği gibi bu dilekçe Mehmed Bey'in meclisten uzaklaştırılması vesilesiyle teşekkür mahiyetinde kaleme alınmıştı (BOA, I.MVL 152/4317 (3), tarihsiz, I.MVL 152/4317 (12), 21/B/1265).

Esasında yukarıdaki evraklarda yer alan suçlamaların hepsi birer iddiaydı. Zira aşağıda açıklanacağı üzere Mehmed Raşid Bey, kısa bir süre sonra bu iddiaların tamamının iftira olduğunu belirten bir yazı merkeze gönderdi. Mehmed Bey yazısında, kendisinin

kanunlara aykırı hiçbir hareketinin olmadığını, söz konusu isnatların sırf kendisine verilen Istabl-ı Amire payesini hazmedemeyen bazı meclis azalarıyla yine kendisini istemeyen diğer bazı mahalli eşrafın iftiraları olduğunu iddia etti. Ayrıca redif askerleri ile ilgili suçlamaların asılsız olduğunu, aslında binbaşının kendisinin üç askerin elindeki redif tezkerelerini 5 bin kuruş karşılığında aldığını ve bu şekilde onları başkente göndermekten kurtarmak sevdasına düştüğünü ileri sürdü. Bunun dışında binbaşının üç askeri redif meclisine çağırıp lehinde ifade vermeleri için zorladığı, hatta bu konuda elde ettiği mazbatayı meclisin diğer üyeleri bulunan yüzbaşılara zorla mühürlettiğini de belirtti. Mehmed Bey'in iddialarından bir diğeri Kastamonu valisi Selim Paşa'nın, söz konusu askerleri sorguladığında askerlerin kendisini daha önce hiç görmedikleri, dahası belirtilen meblağı binbaşıya kendi elleriyle verdiklerini söylemeleri üzerine binbaşının onları kışlaya hapsettirmesi ile ilgiliydi. Mehmed Bey'in iddialarından bir diğeri ise binbaşıyı kurtaran kişinin Ferik Ahmed Paşa olduğuydu. Çünkü bir şekilde binbaşıyı kurtarmak uğruna Kastamonu eyalet meclisinden kendisi aleyhine mazbatayı o aldırmıştı. Netice itibariyle Mehmed Bey yazısında, işin hakikatinin anlaşılması gayesiyle davacılarıyla birlikte Meclis-i Vâlâ'da yargılanmayı merkezden talep etti. Hatta Mehmed Bey, yargılamalar sonrasında Tanzimat'a ve Ceza Kanunnamesi'ne göre kanunlara aykırı herhangi bir suç işlediği ispatlanırsa her cezayı kabul edeceğini bildirdi (BOA, I.MVL 152/4317 (13), 25/B/1265). O, daha sonra isnat edilen suçlamalardan beraat ettiğini de ileri sürecekti (BOA, I.MVL 152/4317 (15), 20/Ş/1265).

Mehmed Bey'in talebi üzerine konu Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilerek durumun seraskerlik makamına bildirilmesine karar verildi (BOA, I.MVL 152/4317 (15), 20 Ş 1265). Seraskerlik makamı ile yapılan yazışmalarda şöyle bir karar çıktı: Redif askerlerinin celbinin önemli bir mesele olması, zaten konunun daha önce gerek redif meclisinde gerek Ferik Paşa'nın yazısı ve Dar-ı Şura'daki ifadesinde gerekse de Kastamonu eyalet meclisinde aydınlatıldığı, bu yüzden binbaşının Mehmed Bey ile muhakemesinin uygun olmayacağı, bunun yerine Kastamonu'ya Babıali'den bir memur gönderilerek gerekli soruşturmaların yapılmasının daha faydalı olacağı ön görüldü (BOA, I.MVL 152/4317 (17/2), 2/Ş/1265). Fakat bir süre sonra seraskerlik makamına yeniden bir sadrazamlık tezkeresi gönderildi. Tezkerede, Mehmed Bey hakkında Ferik Paşa tarafından başka bir yazı veya mazbatanın gönderilip gönderilmediği ve yeniden Serasker paşanın reyi soruldu. Bu soruya serasker paşa Mehmed Bey'in suçluluğunun sabit olduğu ve derhal gerekli cezasının verilmesi gerektiği cevabını verdi (BOA, I.MVL 152/4317 (17/1), 10/N/1265). Bu sırada Mehmed Bey de ilk yazısına cevap alamayınca yaklaşık iki ay sonra merkeze yeni bir yazı daha gönderdi. Bu yazısında da ilk yazısında belirttiği gibi hasımları ile birlikte başkente gelerek orada yargılanmayı talep etti. Mehmed Bey'e göre aleyhinde hareket edenlerin başında müftü

efendi ile İbşirzade Halil Salih Efendi vardı (BOA, I.MVL 152/4317 (18), 3/L/1265). Mehmed Bey'in bu yazısından sonra yeniden konu hakkında bilgi alınmak üzere sadrazamlık makamınca seraskerlik makamına bir tezkere gönderildi. Seraskerlik makamı cevabında bir kez daha konunun mahallinde halledilmesi gerektiğini bildirdi (BOA, I.MVL 152/4317 (19), 9/Za/1265).

Yukarıda görüldüğü üzere Mehmed Bey ve binbaşının iddiaları birbirine uymadığından nihayet durum bir kez daha Meclis-i Vâlâ gündemine alınarak tartışıldı. Yapılan tartışmalarda Mehmed Bey ile söz konusu askerlerin Meclis-i Vâlâ'da yargılanmalarının daha uygun olacağı kararlaştırıldı (BOA, I.MVL 152/4317 (21), 16/L/1265, I.MVL 152/4317 (22), 21/Za/1265). Bu karar sonrasında Kastamonu valisinden Mehmed Bey ile askerlerin gönderilmesi istendi (BOA, A.MKT.MVL 20/42 (1), 27/Za/1265). Yapılan yargılamalarda Mehmed Bey'in her ne kadar askerlerden rüşvet aldığı kesin bir şekilde ispatlanamamış olsa da bu konuda ve diğer bazı konularda uygunsuzluklarda bulunduğu anlaşıldı. Bu yüzden Mehmed Bey, Istabl-ı Amire rütbesi elinden alınarak 1850 yılında üç seneliğine Tokat'a sürüldü. Her şeye rağmen askerlerden aldığı ileri sürülen paralar askerlere iade edildi. Ayrıca Mehmed Bey'in cezasının bitiminde münasip bir mahalde ikâmeti için yeniden merkezin görüşüne başvurulacaktı (Takvim-i Vekayi, Def'a: 424, 11 C 1266).

Mehmed Bey, sürgündeki cezasının bitmesini beklerken rakip eşraf boş durmayarak onun yeniden Kastamonu'ya dönmemesi için başkente birtakım dilekçeler gönderdiler. Bu esnada o da boş durmayıp cezasının bitimine birkaç ay kala affedilip, Kastamonu'da iskân edilmesi için bazı girişimlerde bulundu. Bu maksatla Sivas eyaleti valisi Mehmed Hamdi ile Ankara eyaleti mutasarrıfı Mehmed Vecihi'den kendisi için aracı olmasını istedi. Bunun üzerine vali ve mutasarrıf Mehmed Bey'in artık memleket işlerine karışmamak kaydıyla Kastamonu'da iskân edilmesi için merkeze ayrı ayrı yazılar gönderdiler. Yazılarında Mehmed Bey'in memleketine dönmemesi halinde hem ailesinin perişan olacağını hem de işlerinin yüz üstü kalacağını belirttiler. Bu yazılardan sonra Mehmed Bey, cezasının bitimine kısa bir süre kala sürgün sonrası merkez tarafından nerede ikamet edileceğinin kararlaştırılması amacıyla Meclis-i Vâlâ'ya başvurmak üzere başkente gitti. Meclis-i Vâlâ'da alınan karar gereğince Mehmed Bey, Sivas veya Bolu taraflarında ya da Kastamonu dışında istediği başka bir mahalde ikâmet edebilecekti. Bu karar karşısında Mehmed Bey, sürgün esnasında aleyhinde yapılan tüm şikâyetlerin rakip eşrafın bir oyunu olduğunu ve asıl amaçlarının mal ve mülklerine el koymak olduğunu iddia etti. Bu nedenle cezasının bitiminden sonra memleket işlerine karışmamak koşuluyla yeniden memleketinde ikâmetine izin verilmesini istirham etti. Bu isteği mecliste görüşüldü ve geçici bir süre için

memleketine gidip işlerini hallettikten sonra varsa satacak şeylerini satıp isterse başkentte isterse Sivas veyahut Bolu taraflarından bir yerde ikâmet edilmesi yönünde karar çıktı (BOA, I.MVL 268/10262 (7), 7/C/1269, I.MVL 268/10262 (8), 17/C/1269).

2.2. Sürgün Sonrası Dest-i Şirinzadeler

Meclis-i Vâlâ'da Mehmed Bey hakkında alınan karar sonrasında Mehmed Bey işlerini halletmek ve daha sonra yukarıda belirtilen yerlerden birinde ikâmet etmek üzere Kastamonu'ya gitti (BOA, MVL 262/1 (1), 29/C/1269). Fakat burada uzun bir süre kalınca Kastamonu valisi Hamdi Paşa, Mehmed Bey'in memleketini terk etmek niyetinde olmadığını, bu yüzden hiçbir işini halletmediğini merkeze bildirdi (BOA, MVL 262/1 (1), 29/C/1269). Bu sırada Mehmed Bey de memleket işlerine karışmamak üzere neden Kastamonu'da kalması gerektiğini içeren bir dilekçe kaleme alarak sadrazamlık makamına gönderdi. Dilekçesinde, memleketinde kalmadığı takdirde borçlu olduğu kimselerin kendisini rahat bırakmayacağını, var olan emlak ve çiftliklerinin değerinden oldukça aşağı satılması yüzünden elde edilecek paraların borcunu ödemeye yetmeyeceğini ve ailesinin perişan olacağını belirtti. Bunun yerine o, borçlarını ancak her sene çiftliklerinden elde edeceği gelirlerle ödeyebileceğini ifade etti (BOA, MVL 263/83 (1), 7/M/1270). Mehmed Bey'in bu dilekçesi sonrasında taleplerinin uygun olup olmayacağı Kastamonu valisinden soruldu (BOA, A.MKT.UM 145/59 (1), 28/M/1270). Kastamonu valisi bu soruya, eyalet meclisinde yapılan müzakerelerden sonra Kastamonu'da kalmasının uygun olmayacağı cevabını verdi (BOA, MVL 266/49 (1), 29/S/1270).

Mehmed Bey, bir süre sonra sadrazamlık makamına Kastamonu'da ikâmetine müsaade çıkması için bir önceki dilekçesinde belirttiği gerekçelerle bir dilekçe daha gönderdi (BOA, MVL 154/36 (1), 25/B/1270). Bu dilekçe Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü ve Mehmed Bey'in Kırım Savaşı esnasında Sinop taraflarında gösterdiği yararlıklardan dolayı Kastamonu valisinden yeniden bilgi istenildi (BOA, MVL 154/36 (3), 27/Ş/1270, A.MKT.UM 160/1 (1), 9/L/1270). Bunun üzerine bölgedeki ulema, şeyh, eşraf, tüccar vesair kimseler eyalet meclisine davet edildiler. Burada söz konusu kimselerin görüşlerine başvuruldu. Herkes, Mehmed Bey'in çektiği cezasının kendisine yeterli olduğunu ve memleket işlerine karışmamak kaydıyla çiftliklerin birinde kalmasında bir mahzur olmayacağını belirtti. Bu şekilde hazırlanan mazbata merkeze gönderildi (BOA, I.MVL 319/13530 (1), 12/M/1271). Mazbata Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü ve Mehmed Bey'in sürgün edilmesinden yaklaşık iki yıl sonra Kastamonu'da kalmasına müsaade çıktı (BOA, I.MVL 319/13530 (3), 18/S/1271, I.MVL 319/13530 (4), 29/S/1271).

Mehmed Bey, Kastamonu'da ikâmet etme müsaadesini elde ettikten sonra 1856 yılı sonlarında başkente gidip Kastamonu'nun 600 yıllık hanedanından olduğunu ve sürgün edilmesine sebep olan suçlamaların tamamen bir iftiradan ibaret olduğunu, bunu dönemin valileri Safveti ve İsmet Paşalardan da sorulmasını talep ederek elinden alınan Istabl-ı Amire rütbesinin iade edilmesini ve bir görevle kayrılmasını isteyen bir dilekçe ile Meclis-i Vâlâ'ya başvurdu (BOA, MVL 177/127 (1), 10/R/1273). Mehmed Bey'in bu başvurusu üzerine konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü ve sadrazamlık makamından o esnada Maliye Nazırı bulunan Safveti Paşa ile eski Kastamonu valisi İsmet Paşa'dan bilgi istenildi (BOA, A.MKT.NZD 205/40 (1), 18/R/1273; I.MVL 367/16116 (1), 18/R/1273). İsmet Paşa şu cevabı verdi: Kastamonu'da 600 yıllık bir geçmişe sahip olan Mehmed Bey aleyhinde herhangi bir kötülük işitmedim. Aleyhinde yapılan suçlamalar özellikle rüşvet olayı Kastamonu eyalet meclisi azalarından merhum İbşirzade Hacı Salih Efendi tarafından tertip edilmişti. Zira görevim esnasında sürgün edilmesine sebep olan askerlere rüşvetin Hacı Salih Efendi tarafından verildiğini kendisi hayatta iken başka kimselere söylediğini kendi kulaklarımla işittim. Ayrıca sürgünde iken emlak ve çiftliklerinin harap olduğunu ve kendisinin büyük zararlara uğradığını pek çok kimseden duydum. Bu sebeplerle rütbesinin iade edilerek bir görevle kayrılması onun zararlarını tazmin açısından gereklidir (BOA, I.MVL 367/16116 (1), 23/R/1273). Safveti Paşa ise şu cevabı verdi: Mehmed Bey dirayetli ve akıllı bir kimsedir. Aleyhinde yapılan suçlamalar eyalet meclisi azası ile sair kimselerin iftiralardır ki bunlar daha sonra pek çok kimseden de işitilmiştir. Fakat şu anda iftira atanlar öldüklerinden ikrarları temin edilemez. Bununla birlikte rütbesinin iade edilerek bir görevle kayrılması onun adına iyi olacaktır (BOA, I.MVL 367/16116 (2), 26/R/1273).

Safveti ve İsmet Paşaların bu bilgilendirmelerinden sonra konu Meclis-i Vâlâ gündeminde yeniden ele alındı. Yapılan görüşmelerde Mehmed Bey aleyhinde yapılan rüşvet suçlamasının kesin olmadığı ve bir iftiradan ibaret olduğu, diğer suçlamaların ise adi konuları içerdiği görüldü. Bu yüzden Mehmed Bey'e rütbesinin iade edilerek bir görevle kayrılmasının uygun olacağı kararlaştırıldı (BOA, I.MVL 367/16116 (3), 9/C/1273). Bu karar daha sonra padişahın iradesine sunuldu. Padişah, Mehmed Bey'e rütbesinin iade edilmesini ve ilerde bir görevle kayrılmasını emretti (BOA, I.MVL 367/16116 (4), 10/B/1273).

1857 yılı sonlarına gelindiğinde Trablusgarp eyaleti dâhilindeki Fizan kaymakamlık görevini yürüten Mustafa Paşa'nın ve ardından vekâleten tayin edilen eski Humus kaymakamı Trabluslu Hacı Ahmed Paşa'nın vefatı, Mehmed Bey için yeni bir görev elde etmesi ve yeniden eski itibarını kazanması için bir fırsat oldu. Her ne kadar ilk olarak İbrahim Bey'in kaymakam olarak tayin edilmesi düşünüldüyse de bundan bazı sebeplerle

vazgeçildi. Neticede Trablusgarp valisi Osman Paşa ile yapılan bazı yazışmalardan sonra buraya Istabl-ı Amire payesini haiz Mehmed Raşid Bey'in aylık 12.250 kuruş maaşla tayin edilmesi kararlaştırıldı (BOA, I.MVL 385/16842 (9), 20/R/1274, I.MV 385/16842 (10), 26/R/1274, A.MKT.NZD 246/2 (1), 22/R/1274, A.MKT.MVL 94/21 (1), 13/Ca/1274, I.MVL 385/16842 (11), 4/Ca/1274).

Mehmed Bey, Fizan'a kaymakam olarak tayin edildikten aşağı yukarı iki yıl sonra halk tarafından aleyhinde Trablusgarp eyaleti meclisine birtakım şikâyetler yapıldı. Halk şikâyetlerinde, Mehmed Bey'in bölge eşrafı ile ulemayı kayırdığını ve vergilerin çoğunu kendilerine yüklediğini iddia etti. Ayrıca Mehmed Bey'in kimi haksızlıkları gerek askeri zabitlerce gerekse yabancı tüccar kâtipleri ile sair kimselerce de Trablusgarp valisine bildirildi. Bunun üzerine vali tarafından Mehmed Bey bazı vesilelerle vergilerin adaletli bir şekilde paylaştırılması ve haksızlıklarda bulunmaması hususunda birkaç defa uyarıldı. Buna rağmen halkın şikâyetleri artarak devam etti. Bu sebeple konu Trablusgarp eyaleti meclisinde ele alındı. Yapılan görüşmeler sonunda kaleme alınan mazbataya göre Trablusgarp'a yaklaşık 250 saat mesafedeki Fizan'ın Afrika ülkelerine yakın sınırlarda önemli bir konumda bulunması münasebetiyle halkın gönlünü hoş tutmak zarurettir. Aksi halde pek çok kimse memleketlerini terk edip başka yerlere göç edebilir. Bu nedenle halkın gönlünü almak adına bir an önce Mehmed Bey yerine dâhili ve harici işlerde tecrübeli olan Erzurumlu Hacı Hasan Ağa vekâleten tayin edilmelidir. Mehmed Bey de sorgulanmak üzere hemen Trablusgarp'a çağrılmalıdır (BOA, MVL 753/94 (1), 17/S/1276, MVL753/94 (2), 29/S/1276). Eyalet meclisinden alınan bu karardan bir müddet sonra Hacı Hasan Ağa, 25 bin kuruş harcırahla bazı tahkiklerde bulunmak üzere Fizan'a gönderildi (BOA, I.MVL 455/20418 (1), 27/Ra/1278, I.MVL 455/20418 (2), 22/R/1278).

Yukarıda belirtilen Trablusgarp eyalet meclisinin mazbatası ile eyalet valisi bulunan Ahmed İzzet Paşa'nın eklediği yazısı merkeze gönderildi. Konu Meclisi-i Vâlâ'da değerlendirildi ve Mehmed Bey'in muhakemesi yapılmadan azledilemeyeceği yönünde karar alındı. Bu karar bir müddet sonra Trablusgarp valisine bildirildi (BOA, A.MKT.UM 375/41 (1), 6/R/1276). Bu kararı alan vali hemen muhakemesini yapmak üzere Mehmed Bey'i eyalet meclisine davet etti. Ayrıca Fizan'a gönderilen Hacı Hasan Ağa'dan da Mehmed Bey aleyhinde şikâyetçilerin olup olmadığını soruşturmasını istedi. Mehmed Bey eyalet meclisinde yargılanmak üzere Trablusgarp'ta bulunduğu esnada sarraf Nevruzoğlu Avakim elindeki alacak senediyle ondan şikâyetçi oldu. Avakim, faiziyle birlikte Mehmed Bey'in kendisine 200.600 kuruş borcu olduğunu ve uzun zamandır borcunu ödemediğini iddia etti. Bu amaçla Avakim, merkezi hükümetten borcunun bir an önce tahsili için bir mübaşir tayin edilmesini, borcun ödenmemesi halinde ise Mehmed Bey'in Kastamonu'daki

emlakının satılmasını talep etti. Sarrafın bu talebi Hazine-i Hassa Nezareti dâhilindeki hazine-i hassa komisyonuna soruldu. Yapılan incelemelerde söz konusu borcun doğru olduğu tespit edildi (BOA, A.MKT.DV 155/73 (2), 1/Ş/1276).

Avakim'in bu haklı talebi üzerine borcun tahsili için Trablusgarp'a İzzet kavas mübaşir olarak tayin edildi (BOA, A.MKT.DV 155/73 (1), 28/Ş/1276). Mübaşir Trablusgarp'a varır varmaz Mehmed Bey'den borcun ödenmesini istedi. Mehmed Bey ise hemen karantina başkâtibi Ahmed Efendi vasıtasıyla borcunun 110 bin kuruşunu temin ederek ödedi. Kalanını ise Kastamonu'ya döndüğünde emlakını sattıktan sonra ödeyeceğini söyledi. Zira Mehmed Bey memleketinde emlakını değeriyle sattırabilecek güvenilir bir kimsesinin olmadığı beyan etti. Bu yüzden eyalet valisi kalan borcun biraz daha ertelenmesi hususunda merkeze bir yazı gönderdi (BOA, A.MKT.UM 403/53 (1), 9/L/1276, A.MKT.UM 422/51 (1), 5/S/1277, A.MKT.DV 167/56 (1), 5/S/1277). Buna rağmen Mehmed Bey borcunu birkaç yıl daha ödemedi. Fizan kaymakamlığından 1862 yılı başlarında istifa ettiğinde Avakim bir kez daha mübaşir marifetiyle borcunun ödenmesini talep etti. Fakat Mehmed Bey kalan borcunu başkente döndükten sonra ödeyeceğini belirterek mübaşirle birlikte başkente döndü (BOA, A.MKT.UM 546/9 (1), 13/Ş/1278).

Mehmed Bey aleyhindeki tek şikâyet buydu. Bu şikâyet de görev yaptığı bölgede görev kusurundan kaynaklanan bir şikâyet değildi. Nitekim yargılanmak üzere yaklaşık 7-8 aydır Trablusgarp'ta bulunmasına rağmen aleyhinde herhangi bir şikâyetçi çıkmamıştı. Bunun üzerine o, adamları aracılığıyla durumu merkeze bildirmişti. Merkezde durum Meclis-i Vâlâ'da görüşüldüğünde Mehmed Bey'in muhakemesinin bir an önce sonuçlandırılıp merkeze bildirilmesi emredildi (A.MKT.UM 415/65 (1), 2/M/1277). Bu emir sonrasında konu derhal eyalet meclisi gündemine alındı. Burada yapılan yargılamada Mehmed Bey aleyhinde ne herhangi bir şikâyet geldiği ne de zimmetine dair herhangi bir senet ya da evrak olduğu tespit edildi. Bu nedenle Mehmed Bey meclisce görevine iade edildi. Bununla birlikte alınan karar gereğince Mehmed Bey görev yerine vardığında Tanzimat gereği vergileri herkesin hal ve tahammülüne göre paylaştırmak hususunda daha dikkatli davranacaktı (BOA, MVL 757/42 (1), 10/M/1277). Mehmed Bey, görev yerine dönerken valinin isteğiyle beraberinde Sirte bedevileri ile bazı sair kabilelilerin Afrika içinden esir aldıkları kimselerden 200 kişilik bir grubu da ailelerine teslim etmek üzere götürecekti (BOA, MVL 757/42 (2), 14/M/1277). Bununla birlikte Mehmed Bey, bir süre sonra gerek Fizan'ın oldukça uzak olması gerekse yaşamış olduğu bu gibi olaylar memleketine dönmesi için bir vesile oldu. Bu sebeple görevinden istifa talebinde bulundu ve bu talebi kabul edildi. Talebi kabul edildikten sonra muhasebesi yapıldı ve zimmetinden herhangi bir şey olmadığı

dönemin valisi Mahmud Nedim Paşa tarafından merkeze bildirildi (BOA, A.MKT.UM 540/37 (1), 13/Ş/1278).

Mehmed Bey istifa ettikten bir müddet sonra bu sefer kendisine mutasarrıflık görevinin verilmesi hususunda merkezi hükümete başvurdu (BOA, MVL 388/113 (1), 5/Za/1278). Mehmed Bey'in bu başvurusu merkezde uygun görülmedi. Fakat kendisine 13 Aralık 1863 tarihinde başkentteki poliçeci esnaflarından Nikogos'un kefaletiyle maktu olarak 3 yıllığına Küre-i Nühas madeni mültezimliği ile birlikte kaza müdürlüğü görevi verildi (BOA, I.MVL 536/24088 (1), 10/S/1282). Mehmed Bey 3 yıl karşılığında aldığı Küre-i Nühas madeni mültezimliği görevi için hazineye her yıl 171.500 kuruş ödeyecekti (BOA, I.MVL 497/22468 (7), 14/C/1280). Ancak bir süre sonra maden işleri ile kaza işlerinin birbirinden ayrılması ve sırf maden iltizamının Mehmed Bey uhdesinde kalması diğer bazı nedenlerin de etkisiyle zarar etmesine neden oldu. Bu bağlamda 21 Ocak 1865 tarihinde ilk yılı için hazineye vermesi gereken miktarın ancak 79 bin kuruşunu teslim edebildi. Kalan 92.500 kuruş zimmeti kefilinden tahsil edilmeye çalışıldıysa da tahsil edilemedi. Bu sebeple merkezi hükümet Mehmed Bey'e zimmetini bir an önce ödemesini ve sonraki iki sene için de başka bir kefil bulmasını, aksi takdirde sözleşmesinin feshedileceğini bildirdi. Mehmed Bey ise zimmetini bir defada ödeyemeyeceğini ve sonraki seneler için de kefil bulamayacağını, dolayısıyla 21 Ocak 1865 tarihinden itibaren maden iltizamı sözleşmesinin feshini merkezden talep etti.

Mehmed Bey'in bu talebinden sonra zimmetinin ne yolda tahsil edileceği, madenin hangi şekilde idare edilmesi gerekeceği yani yeniden iltizam ile mi yoksa emaneten mi eğer emaneten yönetilecekse masraflarının nereden ve nasıl karşılanacağı hususlarını araştırmak üzere maden meclisi azasından Abdülhamid Efendi memur olarak Kastamonu'ya gönderildi. Abdülhamid Efendi Kastamonu'ya vardığında Mehmed Raşid Bey'in madenin idaresini önceki müdür İbrahim Bey'den 20 Şubat 1864 tarihinde devraldığını, bu anlamda madenin 1 ay 9 gün boyunca eski müdürün uhdesinde kaldığını tespit etti. O da borcun ne Mehmed Bey'den ne de kefilinden alınamayacağını anladı. Bu nedenle merkeze Maadin-i Hümayun Nizamnamesi'nin kırkıncı maddesi hükmünce Mehmed Bey'in mallarının satılarak borçlarının tahsil edilmesini, ayrıca 1 ay 9 günlük fark olan 18.580 kuruş ile mübaşirlik hizmeti olan 7.500 kuruşun da zimmetine eklenmesi gerektiğini bildirdi. Fakat bir süre sonra zimmetinin kaza idaresinin de uhdesinde kaldığı süre içerisinde aşar ve vergi bakayaları ile birlikte 300 bin kuruştan fazla olduğu görüldü. Yapılan tahkiklerde Mehmed Bey'in Harre Hasan çiftliğinin bu değerde olduğu tespit edildi. Mehmed Bey de hiçbir şekilde borcunu ödeyemeyeceğini anlayınca merkezden zimmetine karşılık olması amacıyla çiftliğine el konulmasını talep etti ve bu talebi uygun görüldü (BOA,

I.MVL 536/24088 (1), 10/S/1282, I.MVL 536/24088 (2), 1/Ra/1282, I.MVL 536/24088 (3), 11/Ra/1282, MVL 710/60 (1), 25/S/1282, I.MVL 552/24774 (1), 20/Z/1282, I.MVL 552/24774 (2), 27/Z/1282, MVL 720/5 (1), tarihsiz, 720/5 (2), 29/M/1283, MVL 720/5 (3), 1/Ra/1283, MVL 720/5 (4), 21/S/1283).

Mehmed Bey sonradan aşağıda açıklandığı üzere tamir ve inşa ettirdiği zemberek ve kalhaneler ile sair alet ve edevata harcadığı yaklaşık 150 bin kuruşun da borcuna sayılmasını ve kendi halini arz etmek üzere başkente gelmesine müsaade edilmesini merkezi hükümetten istedi (BOA, MVL 720/5 (1), tarihsiz). Merkezi hükümet durum hakkında bilgi almak için Kastamonu mutasarrıflığına bir emir gönderdi. Konu eyalet meclisinde değerlendirildi ve Mehmed Bey'in gerçekten de söz konusu borcunu ödeyemeyeceği, Harre Hasan çiftliğinin borcuna sayılmasının uygun olacağı ve başkente gelmesine izin verilmesinin iyi olacağı yönünde görüş bildirildi. Ayrıca sonradan çıkarılan 25.920 kuruş zimmetini de ödeyemeyeceği hususu da ifade edildi (BOA, MVL 720/5 (2), 29/M/1283).

Esasında Mehmed Bey'in maden işinde başarısız olmasında kaza idaresinin uhdesinde alınması ve maden aletlerinin oldukça atıl durumda kalmış olması ile kimi maliyetlerin artmasının büyük bir etkisi vardı. Mehmed Bey merkeze gönderdiği bir yazısında bu durumu şöyle açıkladı: Bakır üretimine başlandığında zemberekler, kalhaneler ve sair alet ve edevat tamamen kullanılmaz durumdaydı. Maden için gerekli kalhane ve zembereklerin tamir ve inşaları için 6-7 ay kadar zaman harcandı ve nihayetinde 16 çift zemberek ile 2 çift kalhane inşa edildi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra maden üretim işine girişileceği esnada maden için kazalardan gelmesi gereken ameleler gönderilmedi. Ameleleri teşvik ve tedarik etmek amacıyla aldıkları yevmiyeler iki katına çıkarıldı. Haliyle bu masrafları arttırdı. Tam sonraki iki sene için kâr elde edileceği ümidiyle gayretler arttırılırken kaza müdürlüğü ile maden işleri birbirinden ayrıldı ve kaza müdürlüğü görevi başkasına verildi. Bu ise yapılan sözleşmeye aykırıydı. Zira yapılan sözleşme gereği her iki görev de kendisine üç yıl için tevdi edilmişti. Bu görev başkasına verilince maden üretimi için ihtiyaç duyulan kömür, amele vesair aletler bürokratik işlerin uzaması yüzünden vaktiyle temin edilemedi. Neticede bu olumsuzluklar mecburi bir istifaya sebebiyet verdi (BOA, MVL 722/5 (1), tarihsiz).

İbrahim Ağanın torunu Mehmed Ağa'nın oğlu olan Mehmed Raşid Bey istifa ettikten bir müddet sonra 1866 yılının ikinci yarısında vefat etti. Vefat ettikten sonra Şeyh Şaban-ı Veli türbesinin civarına defnedildi (BOA, MŞH.ŞSC.d 5765/38, s. 65). Bu arada oğlu Mehmed Emin Bey üçüncü sınıf teftiş memurlarından olup babası döneminde Humus kaymakamlığına tayin edilmişti (BOA, MVL 432/44 (2), 6/B/1280, MVL 432/44 (3),

12/B/1281). Fakat kadim bir geçmişe sahip olan Şirinzadeler ailesi Mehmed Raşid Bey'in vefatından sonra artık eski gücüne kavuşamayarak sakin bir hayat yaşadılar. Nitekim gerek Osmanlı Devlet Arşivleri kayıtlarında gerekse vilayet salnameleri ve yerel gazeteler gibi sair kaynaklarda ailenin eskisi gibi etkili olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmadı.

2.3. Dest-i Şirinzadelerin Serveti

Eligüzelzadeler veya Dest-i Şirinzadeler köken itibariyle yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı öncesine dayanan bir aileydi. 16. yüzyılda yapılan tahrirlerde İbn-i Neccar mahallesinde Eligüzelzade adında bir çeşme ve bu çeşmeye gelir sağlamak gayesiyle Papuccular adlı mevkide bulunan iki adet dükkân gelirinin vakfedilmesi ailenin itibarlı olduğunu göstermekteydi (BOA, AE.SMST.III 84/6243 (1), 24/Ca/1185). Öyle ki zamanla kazandıkları itibar Candaroğulları dönemine ait ilk mescit olan ve daha sonra camiye çevrilen İbn-i Neccar Camisinin Eligüzel Camisi olarak anılmasına sebep oldu (Kankal, 2004, s. 318-319). Mehmet Behçet'in caminin daha sonra Eligüzel Camisi olarak anılmasının nedenini 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra İbn-i Neccar mahallesinde Eligüzel adıyla bilinen servet sahibi ve cömert birinin camiye yakın bir yerde büyük bir bina yapmasına ve buralarda etkili olmasına bağlaması da ailenin ne denli zengin ve nüfuzlu bir aile olduğunu göstermesi bakımından da kayda değerdir (Behçet, 1998, s. 65-66).

Görüldüğü üzere aile 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kastamonu'nun varlıklı aileleri arasında bulunmaktaydı. Ailenin bu varlıkları elde etmesi uhdelerinde bulunan timarlar, zeametler, iltizam işleri ve icra ettikleri devlet görevleri ile olmuştu. Örneğin 1774 tarihli bir kayıtta Şirinzadelerin uhdesinde birtakım iltizamlar bulunuyordu (BOA, TS.MA.e 708/12 (1), 8/Za/1187). Fakat ailenin zenginleşip sivrilmesinde yukarıda da açıklandığı üzere Kastamonu mütesellimliğini elde etmeleri oldukça etkili oldu. Daha sonra aileye mütesellimlik ile beraber Küre-i Nühas madeni eminliği ve bazı kazalardaki iltizamlar da verildi (BOA, C.DRB 21/1017 (3), 29/C/1226). Bu şekilde zenginleşen aile mütevazı da olsa bir servet biriktirmeyi başardı. Bu çerçevede İbrahim oğlu Mehmed Ağa 1817 yılı sonlarında veya 1818 yılının hemen başlarında hac için Medine'de iken vefat ettiğinde yapılan müsaderede yaklaşık 27.418 kuruş mal varlığı ve 3.913,5 kuruş da borcu olduğu tespit edildi (BOA, MŞH.ŞSC.d 5725/10, MŞH.ŞSC.d 5725/11). Aile 1823 yılında yeniden Kastamonu mütesellimliğini elde ettiğinde uhdesine bu sefer çeltik ve Boyabat mukataaları da verildi (BOA, HAT 571/27977 (1), 29/Z/1238). Görüldüğü üzere Tanzimat dönemine girilmeden önce aile Kastamonu'da hatırı sayılır bir etkiye sahip bulunuyordu.

Tanzimat Dönemine gelindiğinde aynı zamanda Göl ve Sorgun kazaları ayanı da olan ailenin önde gelenlerinden Mehmed Raşid Bey, Kastamonu muhassılı Hüseyin Paşa sayesinde Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılığı ünvanını da elde ederek muhassıllık meclisine üye

olarak seçildi (Takvim-i Vekayi, Def'a 189, 26/L/1255). Bu, ailenin Kastamonu'da daha etkin olmasını, dolayısıyla servetini arttırmasına ya da korumasına imkân tanıdı. 1845 yılında Kastamonu'da tamamlanan Temettü'at sayımlarına göre ailenin hatırı sayılır çiftlik, emlak ve arazisi olduğu tespit edildi. Sayımlar neticesinde ailenin Sorgun kazasının Kabaklı ve Hisarcık divanlarında, Göl kazasının Kovalca divanında, Devrekâni kazasının Emir Hüsnü divanında ve Küre-i Nühas kazasının Ortaca divanında çiftlik, emlak ve arazileri vardı. Ayrıca Göl kazasının Mihrane karyesinde Hamza Paşa evkafında zaviyedarlık ve yaptırdığı caminin mütevellisi olarak görev yapıyordu. Yine Göl kazasının Kovalca karyesinde İsmail Bey camisinin ve karye içinde inşa ettirdiği çeşmenin mütevellisi idi (BOA, ML.VRD.TMT.d 4126/4, 11/B/1261). Bundan başka ailenin İbn-i Neccar mahallesinde bir adet de konağı vardı (Behçet, 1998, s. 65). Günümüze ulaşmayan bu konak 1870 yılından sonra inşa edilmiş olmalıdır.

Mehmed Raşid Bey yargılanıp Tokat'a sürgün edilmeden önce aleyhinde yapılan şikâyetlerden de servetinin fazla olduğu anlaşılmaktadır. Aleyhinde yapılan bir şikâyette Mehmed Bey'in Kastamonu kazalarından Sorgun kazasında Kozlu, Yeniköy, Gözler, Urgancılar ve Mihran adlı beş çiftliği ayrıca 11 adet değirmeni olduğu belirtiliyordu (BOA, A.MKT 200/78 (1), 23/C/1265, MŞH.ŞSC.d 5749/7, 23/C/1265). Yine İsmail Bey vakfı öşür gelirinin ödenmediğine dair mütevellisi ve diğer görevlileri tarafından yapılan bir şikâyete göre Mehmed Bey'in tasarrufunda Harre Hasan, Hocaordu, Kovalca ve Haydarlı isimli dört adet çiftlik daha bulunduğu ifade ediliyordu (BOA, A.MKT 199/93 (1), 8/B/1265). Mehmed Bey'in bu mülkleri içerisinde en değerli olanı Harre Hasan çiftliğiydi. Bu çiftlik Mehmed Bey, Küre-i Nühas madeni iltizamında iflas etmesinden sonra borcuna karşılık gösterilecekti.

Mehmed Raşid Bey 1866 yılında vefat ettiğinde Küre-i Nühas madeni iltizamında karşılaştığı zarardan dolayı servetinin büyük bir kısmını kaybetti. Vefat ettikten sonra miras taksimi için eşi Şemsiye Hanım ile kızı İsmet Hanım ve oğlu Mehmed Emin Bey kadı mahkemesine çağrılıp yapılan tereke sayımında Mehmed Bey'in 185.550 kuruş değerinde serveti olduğu tespit edildi. Bunun 19.495 kuruşu kişisel eşyaları kalanı da çiftlikleri ve çiftliklerinde yer alan mülklerinin, eşyalarının ve hayvanlarının değeriydi. Defin, tereke vesair işlemleri için 11.1195 kuruş kesinti yapıldı. Kalan para üç mirasçısına taksim edildi. Taksime göre eşi Şemsiye hanımın hissesine 21.794 kuruş 10 para, kızı İsmet hanımın hissesine 50.858 kuruş 25 para ve oğlu Mehmed Emin Bey'in hissesine ise 101.707 kuruş düştü. Bununla birlikte Mehmed Raşid Bey'in hazineye borcu dolayısıyla her bir mirasçı hisselerine düşen miktarı Kastamonu valisi Tevfik Paşa'ya teslim ettiler (BOA, MŞH.ŞSC.d 5765/38, s. 65, MŞH.ŞSC.d 5765/39, s. 66).

Vefatı sonrasında borcun tam olarak tahsili gerçekleşmedi. Bu nedenle üçüncü sınıf teftiş memurlarından oğlu Mehmed Emin Bey Kastamonu eyalet meclisine davet edildi. Fakat o sırada başkentte bulunduğundan kalan borç tahsil edilemedi (BOA, MVL 738/9 (1), 16/Ra/1284). Burada Harre Hasan çiftliği her ne kadar borcuna karşılık olduğu daha önce tespit edilmiş ve hazinece el konulmuşsa da çiftliği satın almaya maddi gücü yetecek etrafta henüz kimse yoktu. Oğlu başkentte iken babasından kalan emlak ve eşyanın borcuna sayılmasını ve geriye kalan borcun da taksitlere bölünerek ödenmesini istedi (BOA, MVL 541/11 (1), 4/R/1284). Ancak babasının zimmetinin ödenmesi Kastamonu tarafından istendiğinden Kastamonu'ya dönmesi sağlandı (BOA, MVL 543/6 (1), 4/Ca/1284). Diğer taraftan Şemsiye Hanım eşinden kalan bazı varlıkların kendisine ait olduğunu ileri sürerek el konulmamasını istedi (BOA, MVL 534/98 (1), 1/S/1284). Görüldüğü üzere Şirinzadeler ailesi artık eski güç ve servetlerini kaybettiler. Bu nedenle eski servetlerini bir daha elde edemediler.

Sonuç

Mahalli eşrafın Osmanlı taşrasında etkinliğinin artması toprak rejiminin bozulmasıyla birlikte merkezi otoritenin 16. yüzyılın sonlarında zayıflamasıyla başladı. Özellikle iltizam sistemi, merkezi hükümet ile mahalli eşraftan oluşan mültezimler arasında eşrafın sosyo-ekonomik statülerini yerelleştirmeleri ve Osmanlı devletinde pay sahibi olmaya başlamaları için bir vesile oluşturdu. Zamanla Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan bu eşraf veya ayanlar üzerinde son yıllarda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar umumiyetle Tanzimat öncesi döneme ait olup ya genel mahiyette ya da bölge eşraflarının mikro tarihlerini ele almaktadırlar. Tanzimat döneminde ise mahalli eşrafla ilgili çalışmalar azdır.[13] Oysa mahalli eşrafın etkisi tarihin hiçbir döneminde azalmamıştır. Zira Osmanlı Devleti gerek 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerekse Tanzimat düzenlemeleri ile yerel eşraf üzerinden vergi, askerlik ve idari gibi pek çok konuda halkla mutabakata varmayı hedefleyen dolaylı bir yönetişim biçimini geliştirmek amacındaydı.

Tanzimat döneminde mahalli eşrafın etkinliklerinin devam etmesinin nedenlerinden biri de tasarlanan reformların taşrada ne şekilde uygulanacağına dair belirli bir programın olmayışı ile merkezi yönetimi temsil eden mahalli idarecilere karşı mahalli eşrafın bir denge unsuru olarak görülmesiydi. Taşranın pek çok yerinde eskiden olduğu gibi nüfuz sahibi

[13] Birkaç örnek için bkz. Yılmaz, Ö. (2014). Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi. *Belleten*, 78(282), s. 611-657. DOI: 10.37879/belleten.2014.373; Satıcı, E. (2006), Meclis Üyeliğinden Paşa'lığa Tahir Ağa (Tanzimat Sonrası Yerel Yönetimde Eşrafın Rolüne İlişkin Bursa'dan Bir Örnek). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *25*(40), 225-244 https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000249.

pek çok eşraf ailesi güç ve servetlerini korumak ve arttırmak için değişen konjonktüre ayak uydurmak durumunda kaldılar. Bu çerçevede Tanzimat'tan önce asker sevki, hayvan tedariki, mütesellimlik, mutasarrıflık gibi görevleri ifa eden pek çok eşraf ailesi gibi Şirinzadeler ailesi de Tanzimat'tan sonra gücünü ve servetini korumak ve arttırmak adına mahalli meclislere üye olmak, kimi ihtisas komisyonlarında bulunmak, bir kısım idari görevleri yüklenmek ve mali müteşebbisler olarak işletmeleri yönetmek şeklinde etkinliklerini devam ettirdiler. Meclis üyeliğinden sancak idareciliğine Bursa'da Tahir Ağa ve Fizan'da çalışmamızın konusunu oluşturan Şirinzadeler ailesinden Mehmed Bey'in yükselmesi önemli birer örnekti. Son olarak Tanzimat döneminde taşra eşrafının bölgedeki etkinliklerinin daha net anlaşılabilmesi için bu konuda daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Summary

Although the institution of ayanism had been abolished in some regions before the proclamation of the Tanzimat, the complete abolition of this institution was realized with the regulations made after the Tanzimat. In this context, after 1840, the ayans, who had previously been considered official officials, were no longer involved in the relations between the state and the people. However, these developments should not be taken to mean that the important role of the local notables in the Ottoman provincial administration was lost. Indeed, among the conditions for being elected as a member of both the councils of the muhassıllık and the councils of the kaza, sanjak, province and their sub-derivatives, there were rules such as being the wisest, chaste and the best in the neighborhood, as well as being familiar and knowledgeable with state affairs and the affairs of the country. Given these rules, it was out of the question for an ordinary person to be elected as a member of the assemblies.

Dest-i Şirinzades, also known as Eligüzelzades, one of the influential families of Kastamonu, was a well-established family dating back to the Principalities. It is understood that the family's history goes back to the Principalities period both from a fountain named after the family in the 16th century surveys in Kastamonu and from a correspondence between Kastamonu and the center that the family's history dates back 600 years. Being a well-established and influential family, the state occasionally resorted to the family's help in recruiting soldiers for the army, supplying livestock and some other issues. In this sense, Mehmed Aga, one of the prominent members of the family, was assigned to supply soldiers to the army during the 1695 war between the Ottoman Empire and Austria; Gedikli İbrahim was assigned as the head of the mekkâri during the wars with Iran in the early 1720s; Halil Aga was assigned to deliver Muhsinzade Mehmed Pasha, who was dismissed and exiled to Bozcaada in the late 1760s, to his place of residence; Esad Aga was assigned to confiscate the property of the deceased Abdullah Pasha in Canik.

The family's employment by the state in various positions was an important tool in increasing their influence in Kastamonu. The biggest tool for the family to increase their influence began when they assumed the lieutenant governor. Within this framework, Mehmed Esad Bey, who was also one of the teachers of the Imperial Council, was appointed as the lieutenant governor of Kastamonu in 1803 in return for these services. The family's prominent members continued to serve as lieutenant governor in Kastamonu in the following years. In 1811, Mehmed Aga became the new lieutenant governor of Kastamonu. Mehmed Agha was appointed not only as the lieutenant governor of Kastamonu, but also as the supervisor of the Küre-i Nühas mine and the grant of three-fourths of the hass of Devrekâni kaza.

The family, which continued their activities in this way before the Tanzimat, continued their activities as members of local assemblies after the Tanzimat. In this context, Mehmed Raşid Bey, one of the important figures of the family, was one of those elected as a member of the Kastamonu muhassıllık and later as a member of the provincial council. As the most influential person in the region, Mehmed Bey was able to influence the people, notables and administrators of the region in tax collection, military enlistment and many other matters. However, he also had some conflicts with the rulers from time to time. In these conflicts, in the early years of the Tanzimat, the state deviated

slightly from its traditional policy of balance in order not to be deprived of the support of local notables representing the region as required by its provincial policy, and from time to time leaned towards the local notables. For example, in the second half of 1842, when Mehmed Bey and another member of the council, Ibşirzade Hacı Salih Efendi, were complained to the center by Selim Pasha, the district governor of Kastamonu, for preventing the collection of taxes, the district governor was found unjustified and dismissed. When this incident is analyzed, it will be seen that one of the main priorities of the central bureaucracy was to please both the public and local notables in the implementation of Tanzimat innovations. However, this understanding sometimes created a weakness for the administrators. For example, according to an archival record dated 1843, the new district governor, Esad Bey, followed Mehmed Bey and engaged in some corruption and caused many complaints to be sent to the center against him. In fact, such a situation was not something the central government desired. As a matter of fact, the district governor was dismissed before completing eight months in office due to this behavior and some other improprieties.

Mehmed Bey's forcefulness in Kastamonu came to an end in 1849 when he was suspended from his position as a member of the council after the trials against him for allegedly taking bribes in the enlistment of redif soldiers. As a result of the trial, he was exiled to Tokat for 3 years. After finishing his exile, he managed to find a way to return to his hometown. By the end of 1857, the death of Mustafa Pasha, the district governor of Fizan in the province of Tripolitania, and then of the former district governor of Homs, Haji Ahmed Pasha of Tripoli, who was appointed by proxy, became an opportunity for Mehmed Bey to obtain a new post and regain his former reputation. Eventually, Mehmed Bey was appointed as district governor in Fizan. However, he resigned from his post in 1862 because he could not get used to the weather here and it was too far from his hometown.

After resigning and returning to his hometown, in late 1863 he assumed the position of Küre-i Nühas mine refugee and accident directorate. However, the expenses incurred to make the mine functional and the separation of the kaza administration from the mine administration made it difficult to provide sufficient manpower and caused some bureaucratic difficulties. Therefore, Mehmed Bey applied to the central government and stated that he could not pay the amount he had promised to pay for the mine operation. He also demanded the termination of the contract with the central government. Some time later, in 1866, Mehmed Bey died and his debts to the state were repaid from his property in Kastamonu. Because of these debts, the family was no longer as strong as before and lived a modest life.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

1. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Ali Emiri Mustafa III. (BOA, AE.SMST.III. 30/1182, Evahir-i RA 1182).

Ali Emiri Mustafa III. (BOA, AE.SMST.III 30/2085 (1), 29/R1182).

Ali Emiri Mustafa III. (BOA, AE.SMST.III. 84/6243, 24/Ca/1185).

Ali Emiri Ahmed III. (BOA, AE.SAMD.III. 213/20563, 14/L/1139).

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri. (BOA, A.DVNSMHM.d. 106, Evasıt-ı Za/1106).

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri. (BOA, A.DVNSMHM.d. 106). 133/212, 29/Ca/1139).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 17/75, 21/L/1260).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 58/20, 29/Z/1262).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 75/87, 23/Ra/1263).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 89/90, 1/Ş/1263).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 93/35, 5/N/1263).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 99/77, 17/Za/1263).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 136/53, 25/B/1264).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 198/42, 25/C/1265).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 199/93, 8/B/1265).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 200/78, 23/C/1265).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 203/56, 23/B/1265).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 205/55, 12/B/1265).

Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi. (BOA, A.MKT. 208/9, 30/B/1265).

Cevdet Askeriye. (BOA, C.AS. 272/11285, 18/M/1215).

Cevdet Dahiliye. (BOA, C.DH. 21/1042, Evasıt-ı R/1182).

Cevdet Dahiliye. (BOA, C.DH. 109/5432, 2/C/1276) .

Cevdet Darphane. (BOA, C.DRB. 21/1017, 29/C/1226).

Cevdet Darphane. (BOA, C.DRB. 24/1182, 24/R/1228).

Cevdet Maliye. (BOA, C.ML. 2/100, (1), 6/Ra/1233; C.ML 2/100 (2), 7/Ra/1233).

Cevdet Timar. (BOA, C.TZ. 91/4547, 14/M/1218).

Hatt-ı Hümayun. (BOA, HAT. 208/11044, 29/Z/1204).

Hatt-ı Hümayun. (BOA, HAT. 280/16596, 29/Z/1227).

Hatt-ı Hümayun. (BOA, HAT. 504/24867, 29/Z/1247).

Hatt-ı Hümayun. (BOA, HAT. 571/27977, 29/Z/1238).

Hatt-ı Hümayun. (BOA, HAT. 1233/48015, 29/Z/1248).

Hatt-ı Hümayun. (BOA, HAT 1409/57210 (1), 29 Z 1206).

Hatt-ı Hümayun. (BOA, HAT. 1459/16, 22/S/1210).

İrade Dahiliye. (İ.DH. 67/3311, (2), 23/B/1258; 67/3311, (3), 26/B/1258; 67/3311 (4), 7/Ş/1258; 67/3311, (5), 23/Ş/1258).

İrade Dahiliye. (İ.DH. 78/3906, 23/Ca/1259).

İrade Meclis-i Vala. (İ.MVL. 152/4317 (1), 1/Ş/1265; 152/4317 (3), tarihsiz; 152/4317 (4), 5/C/1265; 152/4317 (6), 7/C/1265; 152/4317 (7), 7/C/1265; 152/4317 (9), 9/C/1265; 152/4317 (10), 9/C/1265; 152/4317 (12), 21/B/1265; 152/4317 (13), 25/B/1265; 152/4317 (15), 20/Ş/1265; 152/4317 (17), 10/N/1265; 152/4317 (18), 3/L/1265; 152/4317 (19), 9/Za/1265; 152/4317 (21), 16/L/1265; 152/4317 (22), 21/Za/1265).

İrade Meclis-i Vala. (İ.MVL. 319/13530 (1), 12/M/1271; 319/13530 (3), 18/S/1271; 319/13530 (4), 29/S/1271).

İrade Meclis-i Vala. (İ.MVL. 367/16116 (1), 23/R/1273; 367/16116 (2), 26/R/1273; 367/16116 (3), 9/C/1273; 367/16116 (4), 10/B/1273).

İrade Meclis-i Vala. (İ.MVL. 385/16842 (9), 20/R/1274; 385/16842 (10), 26/R/1274; 385/16842 (11), 4/Ca/1274).

İrade Meclis-i Vala. (İ.MVL. 455/20418 (1), 27/Ra/1278; 455/20418 (2), 22/R/1278).

İrade Meclis-i Vala. (İ.MVL. 497/22468 (7), 14/C/1280).

İrade Meclis-i Vala. (İ.MVL. 536/24088 (1), 10/S/1282; 536/24088 (2), 1/Ra/1282; 536/24088 (3), 11/Ra/1282).

İrade Meclis-i Vala. (İ.MVL. 552/24774 (1), 20/Z/1282; 552/24774 (2), 27/Z/1282).

Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri. (ML.VRD.TMT.d. 4126/4, 11/B/1261.

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 119/55 (1), 9/N/1268).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 154/36 (1), 25/B/1270; 154/36 (3), 27/Ş/1270).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 177/127 (1), 10/R/1273).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 211/14 (1), 25/Z/1269).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 215/1 (1), 22/S/1271).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 217/29 (1), 9/N/1272).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 243/2 (1), 1/Za/1262).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 262/1 (1), 29/C/1269).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 263/83 (1), 7/M/1270).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 266/49 (1), 29/S/1270).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 268/10262 (7), 7/C/1269; 268/10262 (8), 17/C/1269).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 388/113 (1), 5/Za/1278).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 432/44 (2), 6/B/1280; 432/44 (3), 12/B/1281).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 534/98 (1), 1/S/1284).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 541/11 (1), 4/R/1284).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 543/6 (1), 4/Ca/1284).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 570/48 (1), 21/N/1274).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 578/57 (1), 17/Ra/1275).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 588/80 (1), 3/M/1275).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 589/20 (1), 11/M/1276).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 605/68 (2), 15/R/1277).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 621/10 (1), 1/Ca/1278).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 649/5 (1), 25/Za/1279).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 710/60 (1), 25/S/1282).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 713/1(1), 23/Ra/1282).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 720/5 (1), tarihsiz; 720/5 (2), 29/M/1283; 720/5 (3), 1/Ra/1283; 720/5 (4), 21/S/1283).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 722/5 (1), tarihsiz).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 738/9 (1), 16/Ra/1284).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 753/94 (1), 17/S/1276; 753/94 (2), 29/S/1276).

Meclis-i Vala Evrakı. (MVL. 757/42 (1), 10 M 1277; 757/42 (2), 14/M/1277).

Sadâret Mektubî Kalemi Deâvî Belgeleri. (A.MKT.DV. 155/7373 (1), 28/Ş/1276; 155/73 (2), 1/Ş/1276).

Sadâret Mektubî Kalemi Deâvî Belgeleri. (A.MKT.DV. 167/56 (1), 5/S/1277).

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı. (A.MKT.MVL. 7/59 (2), 25/S/1264).

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı. (A.MKT.MVL. 20/42 (1), 27/Za/1265).

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı. (A.MKT.MVL. 60/41(1/2), 25/Ra/1269).

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı. (A.MKT.MVL. 94/21 (1), 13/Ca/1274).

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı. (A.MKT.NZD. 197/79 (1), 16/S/1273).

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı. (A.MKT.NZD. 205/40 (1), 18/R/1273).

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı. (A.MKT.NZD. 246/2 (1), 22/R/1274).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 9/41 (1), 1/R/1266).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 14/10 (1), 3/C/1266).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 145/59 (1), 28/M/1270).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 160/1(1), 9/L/1270).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 375/41 (1), 6/R/1276).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 403/53 (1), 9/L/1276).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 415/65 (1), 2/M/1277).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 422/51 (1), 5/S/1277).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 540/37(1), 13/Ş/1278).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı. (A.MKT.UM. 546/9 (1), 13/Ş/1278).

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı. (A.MKT.MHM. 303/26 (3), 13/Za/1280).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı. (TS.MA.E. 698/16 (1), 29/Z/1226).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı. (TS.MA.e 708/12 (1), 8/Za/1187).

Kastamonu Şer'iyye Sicilleri

KŞS No: 5725, H-29-12-1234.

KŞS No: 5741, H-29-12-1246.

KŞS No: 5749, H-29-12-1266.

KŞS No: 5765, H-29-12-1285.

2. Resmî Yayınlar

Takvim-i Vekayi: Def'a 189 (26 L 1255); Def'a 238 3 M 1258; Def'a 424 11 C 1266).

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akdağ, M. (1963). Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *8*(14), 51-61. doi.org/10.1501/Tarar_0000000019.

Akyıldız, A. (2006). Muhtar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 31, s. 51-53). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aloğlu, H. (2019). *30 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1124-1141/M.1712-1728).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Barkan, Ö. L. (1979). Timar. *MEB İslam Ansiklopedisi, 12*(1), 286-333). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Barkey, K. (2011). *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi.* (Z. Altok, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bazna, A. Y. (2021). *Osmanlı Taşra İdaresi: Kastamonu Örneği (1839-1876).* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Behçet, M. (1998). *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi).* Hazırlayan: M. S. Cihangir (Haz.). Kastamonu: Kastamonu Valiliği İl Özel Yayınları: 1.

Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* (A. Kuyaş, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilirli, T. (2019). *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cezar, M. (1965). *Osmanlı Tarihinde Levendler.* İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları No: 23.

Çadırcı, M. (2017). Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839). (T. Ercoşkun, Yay. haz.). *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi* içinde (s. 3-27). Ankara: İmge Kitabevi.

Çadırcı, M. (2015). Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1839-1856). H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s. 199-207). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Döşemetaş, Ö. (2019). *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası (1725-1750).* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Ekici, E. (2018). *21 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili'nin (1-104) Sayfaları Arası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1128-1129/M. 1716/1717).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı Klâsik Dönemindeki 'Eşraf ve A'yan' Üzerine Bazı Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları, 3*(3), 105-113.

Güzey, A. R. (2001). *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hanssen, J. (2002). Practices of Integration -Center- Periphery Relations in the Ottoman Empire. J. Hanssen, T. Philipp ve S. Weber (Ed.). *The Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire* içinde (s. 49-74). Beirut: Ergon Verlang Wüzburg in Kommision.

İnalcık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet.* E. Yalçın (Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (1977). Centralization and Decentralization in Ottoman Administration. T. Naff ve R. Owen (Ed.). *Studies in Eighteenth Century Islamic History, Paper on Islamic History, IV* içinde (s. 27-52).

İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu. *Belleten, XXVIII*(112), 603-622.

Kankal, A. (2004). *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*. Ankara: Zafer Matbaası.

Karasu, H. (2018). Osmanlı Ayanları Üzerine Yapılan Çalışmalar (Tanzimat'a Kadar). *Journal of Turkish Studies*, *13*(6), 127-150.

Koçi Bey Risalesi (1972). (Z. Danışman, Sadeleştiren). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

Köprülü, F. ve Uzunçarşılı, İ. H. (1979). "Ayan". *İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, s. 40-42). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kurumlar, Z. A. (2006). *69/1 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicil (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Maden, F. (2018). *Kastamonu'da Eşkıyalık*. İstanbul: Kitabevi.

Maden, A. (2014). *41 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin (H.1160/M.1747-1748) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makdisi, U. (2002). Rethinking Ottoman Imperialism: Modernity, Violence and the Cultural Logic of Ottoman Reform. (J. Hanssen, T. Philipp ve S. Weber (Ed.). *The Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire* içinde (s. 29-48). Beirut: Ergon Verlang Wüzburg in Kommision.

Mayuk, R. (2019). *101 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1254-1255/M.1838-1839).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mert, Ö. (1991). Ayan. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, s. 195-198). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mert, Ö. (1999). Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi. *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 3, s. 174-180). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Mert, Ö. (1980). *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Özkaya, Y. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özkaya, Y. (1999). Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar. *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 6, s. 165-173). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Polat, S. (2022). Çapanoğulları Ailesi ve Şehrin Kuruluşu. E. Güngör (Ed.) *Yozgat- Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi. II. Cilt* içinde (s. 99-118). Ankara: Akçağ Yayınları.

Satıcı, E. (2006). Meclis Üyeliğinden Paşa'lığa Tahir Ağa (Tanzimat Sonrası Yerel Yönetimde Eşrafın Rolüne İlişkin Bursa'dan Bir Örnek). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *25*(40), 225-244 https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000249.

Sayın, A. V. (1999). *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara: Maliye Bakanlığı.

Tan, N. (2016). Kastamonu'da Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde Çok Sayıda Şair Yetişmesinin Ana Sebepleri. A. R. Özkan (Ed.). *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu, Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri* içinde (s. 159-167). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.

Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tosunoğlu, A. (1993). *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Kastamonu'da Tahmiscioğlu Vak'ası. *Tarih Semineri Dergisi*, *1*(2), 139-152.

Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *1*(4), 525-551.

Yaycıoğlu, A. (2016). *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolution*. California: Stanford University Press.

Yıldızoğlu, N. (2019). *21 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin (104-222) Sayfaları Arası Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1128-1129/1716-1717),* (Yayımlamamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Ö. (2014). Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi. *Belleten*, *78*(282), 611-657. DOI: 10.37879/belleten.2014.373.

SIRBİSTAN-ARNAVUTLUK-TÜRKİYE BAĞLAMINDA KOSOVA İÇİN JEOPOLİTİKALAR

GEOPOLITICS FOR KOSOVO IN THE SERBIA-ALBANIA-TÜRKİYE CONTEXT

Müberra KOÇYİĞİT TÜRK
Dr., muberrakocyigit09@gmail.com

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 10 Mart 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 3 October 2024
Date accepted: 10 March 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Kosova; Sırbistan; Arnavutluk; Türkiye; Jeopolitik

Keywords
Kosovo; Serbia; Albania; Türkiye; Geopolitics

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.20

Öz

Kosova; 2008'de elde ettiği bağımsızlık nedeni ile Sırbistanla toprak paylaşım sorunu yaşamaktadır. Sırbistan; tarihi, coğrafi, kültürel, siyasi ve jeoekonomik nedenlerle Kosova'yı kendine ait görmektedir. Kosova'daki azınlık Sırpların, Sırbistan'a bağlılığı ve Arnavutlarla çatışmaları, sorunun temelidir. Kosova ise, tarihi, dini, etnisiteye dayalı olarak kendini Sırbistan'dan bağımsız görmektedir. NATO, BM ve AB gibi kuruluşlar, Kosova için kalıcı çözüm bulamamışlardır. NATO'nun Kosova'ya müdahalesi ve Sırbistan'ı destekleyen Rusya Federasyonu'nun varlığı, sorunu küreselleştirmiştir. Rusya Federasyonu, Sırbistan'ı NATO ve AB'ye karşılık BM'de Kosova'nın bağımsızlığını veto ederek desteklemekte ve bölgenin istikrarsızlığından faydalanarak NATO'nun genişlemesi konusunda Sırbistan'ı tampon devlet olarak görmektedir. ABD ise NATO vasıtalı jeopolitik çıkarlarına dayalı Balkanları kontrol ederek Rusya Federasyonu'nu zayıflatmaktadır. Kosova'da donmuş sorunların iki ana aktörü Rusya Federasyonu ve ABD'nin yürüttüğü vekâlet savaşı devam etmektedir. Problemin çözülmesi, AB'ye girmek isteyen Sırbistan için gerekli durumdur. Sorunun çözümü için alternatifler; Sırp-Arnavut nüfusunun mübadelesi, Kosova'nın Arnavutluk ile birleşmesi olabilir. Ancak bu alternatifler, jeopolitik riskleri de içermektedir. Türkiye, Kosova'nın toprak bütünlüğüne saygı duyan ülke olarak; etnik, dini ve tarihi yakınlığı ile bölgedeki çatışma ve istikrarsızlığın giderilmesi için Kosova'nın garantörü olmaya adaydır. Kosova için jeopolitik kurgularını tarihi analizlerden yola çıkarak yapan çalışma, yeni bir zihin haritası çizerek, analitik hiyerarşi yönteminden faydalanarak, bölge için alternatif jeopolitikaları ve bunların getirdiği riskleri ele almaktadır.

Abstract

Kosovo; has had land-sharing problems with Serbia since gaining independence in 2008. Serbia sees Kosovo as its own due to historical, geographical, cultural, political and geoeconomic reasons. The loyalty of the minority Serbs in Kosovo to Serbia and their conflicts with Albanians are the basis of the problem. Kosovo, on the other hand, sees itself as independent from Serbia based on history, religion and ethnicity. Organizations such as NATO, the UN and the EU have not been able to find a permanent solution for Kosovo. NATO's intervention in Kosovo and the presence of the Russian Federation supporting Serbia have globalized the problem. The Russian Federation supports Serbia by vetoing Kosovo's independence in the UN in response to NATO and the EU, and sees Serbia as a buffer state in NATO's expansion by taking advantage of the region's instability. The USA, on the other hand, weakens the Russian Federation by controlling the Balkans based on its geopolitical interests through NATO. The proxy war waged by the two main actors of the frozen problems in Kosovo, the Russian Federation and the USA, continues. Solving the problem is a necessary situation for Serbia, which wants to join the EU. Alternatives for solving the problem could be the exchange of the Serbian-Albanian population and the unification of Kosovo with Albania. However, these alternatives also include geopolitical risks. Turkey, as a country that respects Kosovo's territorial integrity, is a candidate to be Kosovo's guarantor for eliminating conflict and instability in the region with its ethnic, religious and historical closeness. The study, which bases its geopolitical constructions for Kosovo on historical analyses, draws a new mind map, utilizes the analytical hierarchy method, and addresses alternative geopolitics and the risks they bring for the region.

Giriş

Coğrafya, güç ile bağlantılıdır ve Dünya'nın coğrafi bölgeleri, siyasi güçler arasındaki tarihi mücadelenin de etkisi ile ortaya çıkmıştır (Toal, 2005, s. 8). Tarihi bağlamda bu mücadele ile şekillenen stratejik bölgelerden biri de Balkanlardır. I. Dünya Savaşı'nın başladığı yerlerden biri olan Balkanlar; II. Dünya Savaşı'nın meydana geldiği stratejik cephelerden biri idi (Gürkan, 1993, s. 259). Adriyatik Denizi, Karadeniz ve Adalar Denizi arasında bir yarımada niteliği gösteren Balkanlar; izafi konumunun getirdiği eksen niteliği ve etno-demografik, dini yapısı ile bölgesel ve uluslararası güçlerin çekişme alanı haline gelmiştir. Balkanlar; etnik ve dini açıdan mozaikleşmiş bir coğrafi ortam olarak, çeşitli etnisitelere ev sahipliği yapmaktadır. Dış güçlerin etkisi ile bu çok dinli etnik yapı gösteren bölgede askeri-dini-etnik çatışmalar ve toprak paylaşım sorunları doğmuştur. Bu nedenle Balkanlar için "Barut fıçısı" analojisi yapılmaktadır. Balkanlar, bilhassa ABD ve Rusya Federasyonu'nun Kafkasya'da olduğu gibi jeopolitik güçlerini gösterdikleri stratejik bölge haline gelmiştir.

Kosova; küçük ancak jeopolitik bağlamda Balkanların kalbidir (Malcom, 1998, s.10). Kosova'da yaşanan çekişmeler; bölgedeki Balkanizasyonun en son halkası olarak Sırp ve Arnavut milliyetçiliğinin dini-etnik, tarihi, siyasi ve ekonomik rekabetine dayanmaktadır.

MÖ 1. binyılda Kosova, Arnavutlarla akraba olan Hint-Avrupa halklarından İliryalı kabilelerin yaşadıkları bölge idi (Guzikova ve Nesterov, 2015, s.178). Arnavutların, Kosova'ya MS 2. yy. da Sırpların ise MS 560'da geldikleri bilinmektedir. 1389'da I. Murat'ın I. Kosova Savaşı ile bölgeyi ele geçirmesinden sonra Sırbistan ile birlikte Rumeli bölgesi olarak adlandırılan topraklar, 523 yıl Osmanlı Devleti'nin himayesinde kalmıştır. Sırbistan; 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsız olurken, Osmanlı Devleti döneminde Müslüman olan Kosova, 1912'de Sırbistan tarafından işgal edilmiş ve 2. Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya'nın kontrolü altında kalmıştır (Canolli, 2023, s.78). Günümüzde Sırp ve Arnavut milliyetçileri, Balkan topraklarının büyük bir bölümünü kendi toprağı olarak kabul etmektedir.

Kosova sorunu; nüvesinde ulusal kurtuluşa, kendi kaderini tayin etme eğilimine bağlı olarak Kosovalı Arnavutlar ve Sırbistan'ın kaybedilen eyalette en azından resmi biçimde kendi yönetimini kurma çabaları arasındaki siyasi çatışmalardır ve hala sürmektedir (Bebler, 2008, s. 377).

Kosova krizinin temelleri, sadece etnik ve ulusal tabakalaşmaya değil, Osmanlı Devleti'ne, Balkan Savaşları'na, I-II. Dünya Savaşları'na dayanmaktadır (Stošić ve Živojinović 2022, s. 41). 1918'de kurularak 1992'ye kadar varlığını sürdüren ve Yugoslavya sınırlarına dâhil olan Kosova'da Sırplar, bölgeyi Sırplaştırmak için Türk ve Arnavutları

Anadolu'ya göçe zorlarken, onların yerine Sırp ailelerini yerleştirmiştir. 2. göç dalgası ise, II. Dünya Savaşı'nın ardından yine Anadolu'ya gerçekleşmiştir. Bu savaşın ardından Tito'nun Yugoslavya yönetiminde söz sahibi olarak Voyvodina ve Kosova'ya özerklik hakkı tanıması, Sırpları rahatsız etmiştir. Tito "Ben iki alfabe, üç dil, dört din, beş millet, altı cumhuriyetten oluşan ve yedi komşusu olan bir ülkenin lideriyim" diyerek parçalanmaya hazır Yugoslavya'nın coğrafi gerçekliğini belirtmiştir. Esasen Tito dönemi, geniş özerkliklerin verilerek çeşitli milletlerden müteşekkil bölgeyi birleştirerek dağılmasının önlenmeye çalışıldığı dönem olmuştur. Ancak bu durum bölgede hem halkları bir arada tutmak isteyen hem de kendini ön planda görmek isteyen Sırpları diğer halklar ile karşı karşıya getirmiştir. Sırp milliyetçiliğinin baskınlığı, Balkanlarda üstün olma gayreti, bölgenin parçalanmasındaki asli unsurlardan biri olmuştur. Sırpların Büyük Sırbistan hayali ile diğer halklara hükmetme çabası, bölgedeki Balkanizasyonun ana nedenlerinden birini oluşturmuştur. Sırbistan'ın bölgedeki etno-milliyetçi baskınlığı ve Ortodoks Hristiyanlık tercihi Kosova'yı etnik ve dini açıdan Arnavutluk'a yakınlaştırmıştır.

Sırbistan'ın günümüzde Kosova'ya dair kabullenemediği durumlardan biri Kosova'yı Sırbistan'ın bir parçası olarak görmesidir. Ancak Taşdemir ve Yürür'e göre (1999: 138), Sırplar, 1912'den başlayarak çok sayıda Slav ailelerini Kosova'ya yerleştirmiştir ve 1918'den itibaren Yugoslavya dönemi ile bölgenin Sırplar tarafından işgali sürmüştür. 1989'da Sırbistanlı Slobodan Miloseviç'in[1] Sırplaşması için Kosova'nın özerkliğini kaldırması, Kosova'yı Sırbistan ile bir daha birleşemeyeceği biçimde bağımsızlık yoluna götürmüştür. Dolayısı ile günümüzde Sırbistan'ın Kosova ile yaşadığı sorunların temelinde yine kendi politikaları yatmaktadır.

Günümüzde Kosova'daki Sırp azınlığına dayalı Sırbistan ve çeşitli kuruluşların çözüm önerileri üzerine temellendirilmeye çalışılan Kosova sorunu vardır. Kosova-Sırp bölünmüşlüğü; etnik farklılıklar, dini inanç tercihleri açısından kendini göstermektedir. Sırbistan'daki Arnavut nüfusu, Kosova'daki ve Mitroviça'nın kuzeyindeki Sırplar, bu iki ülkenin en temel sorununu oluşturmaktadır. Kosova ile Sırbistan'ın yaşadığı sorunların temelinde Kosova'nın bazı bölgelerinde yaşayan Sırp nüfusu üzerinden gelişerek Kosova'nın iç sorunu olmaktan çıkmış durum bulunmaktadır. Bu bağlamda Sırbistan'ın, Kosova'daki Sırp azınlığı üzerinden Kosova'ya müdahalesi sürmektedir. Sırplar, Kosova'nın ne bağımsızlığını ne de özerkliğini kabul etmemektedir. Ancak Kosova; tarihi, etnik ve dini nitelikleri açısından kendini Sırbistan'dan ayrı nitelendirmektedir. NATO, AB, BM gibi

[1] Slobodan Miloseviç, 1989'da Sırbistan Cumhurbaşkanı olmuştur. Onun döneminde Kosova'nın özerk statüsüne son verilmiş ve 1990'da Sırbistan, Kosova hükûmetini feshetmiştir. 13 yıl boyunca Yugoslavya'yı yöneten Miloseviç, 11 Mart 2006 tarihinde savaş suçlarından yargılandığı sırada Lahey'de (Den Haag) hapishanede ölmüştür.

uluslararası kuruluşlar, Kosova sorununa çözüm bulamamışlardır. Bu bağlamda çalışma, Kosova'ya dair alternatif jeopolitikalar üretmektedir.

Bu çalışma, Kosova'nın, tarihi-coğrafi-etnik ve dini realitesine dayalı olarak istikrar kazanması ve güçlü ülke imajı üretmesi için alternatif jeopolitikalar önermeyi ve bu önerilerin taşıdığı jeopolitik riskleri ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma için çağdaş parçaların tek başına ve sistemin parçası olarak coğrafi analizini yapmak amacıyla jeopolitik araştırma yöntemlerinden analitik hiyerarşi yönteminden yararlanılmıştır. Analitik hiyerarşi yönteminde temel hedef ve bu hedefe ulaşmak için alternatifler geliştirmek söz konusudur. Yani bir bölgenin veya ülkenin gelişmesi ve istikrar kazanması için bölgeye dair seçenekler sunulmakta, buna göre çözüm önerileri ve taşıdığı riskleri ele alınmaktadır. Kosova adına üretilebilecek jeopolitikalar bu alternatifleri içermektedir. Ayrıca çalışmayı desteklemesi adına tarihsel analiz yönteminden faydalanılmıştır. Ülke ve bölge için sunulan alternatif politikalar, konunun algılanabilir olması adına ArcGIS 10.4.1 yazılımında çizilen haritalar ile desteklenmiştir.

Jeopolitika; coğrafi bölgelerde etkileşim ile bunlardan doğacak olan güç mücadelesini irdelemektedir (Defay, 2005, s. 8). Bu bağlamda çalışma Kosova'da güç mücadelesini jeopolitik açıdan irdeleyerek, ilgili literatür üzerinden Kosova sorunu için üretilmiş tek taraflı politikaları inceleyerek yeni jeopolitik öneriler sunmaktadır.

Kosova Sorununun Küreselleşmesi ve Çözüm Arayışları

Kosova; 2008 yılında bağımsızlığı çok sayıda ülke tarafından tanınmış ve Balkan Yarımadası'nda kuzey, doğu ve güneydoğusunda Sırbistan, güneyinde Makedonya, batısında Arnavutluk, kuzeybatısında Karadağ ile komşuluğu olan bir ülkedir (Ek 1).

Kosova; Balkan Yarımadası'nın ortasında konumlanmış, bölgesel olarak Sırp-Arnavut rekabetine ve küresel olarak iki tarafı destekleyen ABD-Rusya Federasyonu rekabetine dayalı paylaşılamayan ülkedir. Kosova'nın 1912'den bu yana alana hâkim olan ulusal ve uluslararası aktörlerin çıkarları doğrultusunda sürekli yapılanması, bölgeyi istikrarsızlaştırmış ve bölgede huzursuzluklar yaratmıştır. Uluslararası örgütlerin de Kosova'ya istikrar getiremediği anlaşılmaktadır. BM, AB ve NATO'nun Kosova krizine jeopolitik çözümler bulması konusunda taraflı bir tablo çizdiği görülmektedir.

Rusya Federasyonu'nun Balkanlardaki siyasetinin temel nedenleri; bölgede etkinliğini artırmak, nüfuz alanını genişletmek, jeoekonomik çıkarlarını korumak ve sürdürmek, Türkiye'nin bölgedeki etkisini kırmak, NATO'ya karşı bölgede aktif olmak biçimindedir. Bu amaçla Sırbistan ile yakın temas halindedir (Kurt ve Yaşar, 2018, s. 441). Çarlık Rusya'sı 19. yy başlarında çıkarları ve amaçları için Slavcılık ile Batıcılığın biçimlenmesinde etken

olmuştur (Hasanov, 2012, s.134). Rusya Federasyonu; Soğuk Savaşın ardından Avrasya'nın en büyük gücü olmak istemiş ve bunun için mücadele vermiştir (Sotirović, 2020, s.1). Öte yandan ABD'de baskın bir aktör olma eğilimi göstermektedir. Yugoslavya'nın dağılmasıyla Kosova sorunu ABD ve Rusya Federasyonu'nun bölgede desteklediği taraflar ile küreselleşmiştir. Sırbistan'ın Kosova ile olan sorunlarına bu iki tarafı destekleyen Rusya Federasyonu ve ABD'nin vekâlet mücadelesi eşlik etmekte, sorunları dengede ve donmuş vaziyette tutmaktadır (Pérez, 2020, s. 19). ABD'nin askeri müdahaleleri ile Barış Koruma Gücü'nün bölgede bulunmasına rağmen sorunun çözümü için Kosova'nın AB'ye katılma isteğini ve AB'nin bu sorunu çözmesi konusunu gündeme getirmiştir (Özlem, 2017, s. 114). Ancak Kosova'nın AB üyeliği önünde engeller bulunmaktadır. Bunlardan en önemli olanı Kosova'nın, BM üyesi olan Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından tanınmamasıdır (Kenar ve Hodza, 2022, s. 175).

1991'de Kosova'nın bağımsızlık eylemlerine karşı Sırbistan'ın bölgeye dönük milliyetçi politikaları bulunmaktaydı. Kosova'da Arnavutlar ile Belgrad Sırp Hükümeti arasında gerginlik artınca 1998'de silahlı çatışmalar başlamış ve bölgeye dönük Batı toplumları müdahale etmiştir (Kahraman, 2022, s. 151). Kosova'yı Sırplar tarihi-dini bakımdan önemserken, Arnavutlarda tarih öncesinden bu yana kendi vatanı olarak görmektedir (Ayata, 2015, s. 136). Sırbistan'ın Büyük Sırbistan'ın parçası olarak gördüğü Kosova'da 1998-1999 Sırbistan-Kosova Savaşı başlamıştır. Sırp-Kosova mücadelesinin bölgesel bir sorun olmaktan çıkarak küresel bir sorun halini alması, NATO'nun bölgeye girmesi ve buna karşın Sırbistan'ı destekleyen Rusya Federasyonu'nun varlığı olmuştur. Soğuk Savaş sonrası Rusya Federasyonu ile ABD rekabeti, Balkanlarda Kosova sorunu ile kendini göstermiştir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu BM gücü, Kosova'ya yerleşmiş ve 2005'de barış için müzakereler başlamıştır. Kosova'nın bağımsızlığı için sunulan öneri, BM'de veto yetkisi olması nedeniyle Rusya Federasyonu tarafından onay görmemiştir. Kosova'nın 2008'de bağımsızlık ilan etmesine karşın bağımsızlığını Sırbistan ve Rusya Federasyonu kabul etmemiştir. Kosova sorunun çözüme kavuşması, Sırbistan'ın AB'ye üye olmasını sağlayacak olan bir süreç olduğundan Rusya Federasyonu tarafından çözümlenmesi istenmemektedir (Rey, 2018, s. 18). Ayrıca Rusya Federasyonu, Sırplarla olan etnik ve Ortodoks Hristiyan bağını koruyarak, Balkanlardan sıcak denizlere erişim konusunda Sırbistan'ın konumunu önemsemektedir. Karadağ'ın 2006'da bağımsızlık kazanmasının ardından bu hayali biten Rusya Federasyonu'nun Sırbistan'ı önemseme nedenlerinden biri de Sırbistan'ı tampon bölge olarak görmesidir. Nitekim Balkanlarda günümüzde AB ve NATO'ya girme eğilimleri yüksek olan ülkeler bulunmaktadır. Arnavutluk, Karadağ, Kuzey Makedonya, Hırvatistan,

Bulgaristan, Balkanlar'daki NATO ülkeleridir. Bosna-Hersek ve Sırbistan, NATO'ya üyeliği olmayan iki ülkedir. Rusya Federasyonu'nun bölgedeki tek şansı Sırbistan'dır. NATO ile kuşatılmışlığa karşı Rusya Federasyonu için Kosova bağlamlı Sırbistan, Balkanlardaki stratejik tampon bölgesidir. Öte yandan Sırbistan, Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'daki savaş durumuna karşın savaşı Avrupa havzasına taşımak isteyeceği jeopolitik kozudur. Nitekim Kafkasya'da Gürcistan'ın Rusya Federasyonu'ndan ayrı bir politik duruşla NATO'ya girme çabası, Ukrayna'nın batı yönelimli politikaları, Moldova'nın ise Transdinyester hariç Avrupa yaklaşımları Rusya Federasyonu'nu bu coğrafi alanlarda taraftar nüfus arayışına itmektedir. Rusya Federasyonu, Kosova'nın kuzeyindeki Sırp askerlerini eğiterek çatışmaları konusunda Sırbistan'a destek sunarken, Sırplar ise Rusya Federasyonu'nu Ukrayna'ya karşı desteklemektedir. Ukrayna'da olduğu gibi Rusya Federasyonu'nun Kosova'yı işgal etmesi ihtimali Kosova'yı endişelendirmektedir. "Kosova Sırpların, Kırım Rusların" sloganı Sırbistan ve Rusya Federasyonu arasındaki jeopolitik bağı göstermektedir. Putin, Ukrayna'nın Donetsk, Luhansk bölgelerindeki bağımsızlığı ve oradaki halkların referandumunu kabul ettiğinde Kosova'yı örnek göstermektedir. Yani Rusya Federasyonu'na göre Kosova'daki çoğunluk referandum ilan ettiyse ve uluslararası devletlerde kabul ettiyse, Ukrayna'daki bölgelerin bağımsızlığı da kabul edilmelidir.

Rusya Federasyonu'nun, Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmezken, Kosova'daki durumu Ukrayna'daki Rus temsili için örnek vermesi jeopolitik bir çelişkidir. Öte yandan Rusya Federasyonu, Kosova sorununda Sırbistan'ı destekleyerek Kosova'daki %90'ın üzerindeki Arnavut nüfusunu görmezden gelmektedir. Bechev'e göre (2017, s. 56) Kosova problemi, Rusya Federasyonu'nun çok kutuplu dünya algısına ve bağımsız bir güç merkezi olma hedeflerine zarar vermiştir. Rus jeopolitiğinin en stratejik hamlelerinden biri demografik çoğunluktur. Rusya Federasyonu, hâkimiyet kurduğu coğrafi sahalarda kendine taraftar nüfusla haklarını resmileştirmeye çalışmaktadır. Örneğin Kırım'da Rus nüfusunun varlığı bölgenin Rusya Federasyonu'na aidiyet gerekçesi olarak gösterilirken, Kosova'da ağırlık gösteren Arnavut nüfusu, Ruslar tarafından görmezden gelinmektedir. Bu durum Rus demopolitikasının bir çelişkisidir.

Rusya Federasyonu, Kosova'ya dair yerel, küresel çıkarlar ile kaygılara dayalı biçimde Batı'ya karşı çıkmakla beraber, Kosova'nın bağımsızlığını Sırplara yapılan hak ihlali ve onların etnik temizliği olarak görmekte ve bu konuya dair Sırbistan'ın rızası alınması gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca Rusya Federasyonu, Kosova'nın bağımsız olmasının Dünya'nın ayrılıkçı bölgelerine örnek teşkil edeceğini düşünmektedir. Bu bağlamda Rusya Federasyonu, SSCB dönemi sonrası kendi eyaletlerinde bağımsızlık olasılığı ile toprak bütünlüğünün bozulması konusunda endişe duymaktadır (Antonenko, 2007, s. 6). Rusya

Federasyonu'nun Kosova'nın bağımsızlığına duyduğu tepkiye karşın, Gürcistan'ın özerk bölgeleri olan Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını desteklemesi, Rus dış politikasının diğer çelişkisini oluşturmaktadır. Bu durum Rusya Federasyonu'nun bölgesel müdahalelerinin, ülkenin jeopolitik çıkarları doğrultusunda şekillendiği gerçeğini ortaya koymaktadır. BM üyesi olarak Rusya Federasyonu'nun Kosova'nın tanınırlığına dair bir çözüm bulmasının aksine Kosova'nın bağımsızlığını Sırbistan taraftarı olarak tanımamıştır. Bir başka BM üyesi olan Çin Halk Cumhuriyeti, BM'de Kosova'nın tanınması konusunu veto etmiştir. Bu ülkenin bölgedeki ticari çıkarları bu durumun önüne geçmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti, ekonomik ve ticari açıdan Balkanlarda faaliyette bulunmaktadır. İpek yolu ticareti ile birlikte Balkanları Avrupa'ya erişimi konusunda eksen olarak gören Çin Halk Cumhuriyeti; Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ile ticari faaliyetler yürütmektedir. Sırbistan'ı bu eksenin parçası olarak görmekte ve Kosova'nın bağımsızlığını tanımamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Avrupa yatırımlarının yarısı Balkanlardadır. Öte yandan Kosova'nın bağımsız olmasının Çin Halk Cumhuriyeti'nin özerk bölgelerine (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) örnek teşkil etmesi nedeniyle Kosova'nın bağımsızlığına sıcak bakmadığı düşünülebilir.

NATO'nun ve bazı Avrupa devletlerinin desteği ile kurulmuş olan Kosova'da NATO'nun varlığı, Rusya Federasyonu'nun bölgeye yerleşme durumuna karşı bulunmaktadır. Ancak NATO'nun bölgedeki varlık nedenini de sorgulamak gereklidir. NATO'nun bölgede bulunması, Sırp-Kosova çatışması önündeki bariyer ve Rusya Federasyonu'nun Balkanlar'daki dolaylı varlığına bir darbedir. Ancak ABD, Kosova'nın merkezi konumu üzerinden Balkanları kontrol etmek ve gözlemlemek için Kosova'da askeri üs oluşturmuştur. Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan, Arnavutluk, Karadağ ve Makedonya'nın NATO üyesi olması, ABD'yi Balkanlarda güçlendirip genişletirken, rakibi Rusya Federasyonu'nu bölgede sıkıştırmaktadır. Balkan devletlerinin büyük çoğunluğunun AB'ye üye olması, NATO ile birlikte bölgede AB etkisini de artırmaktadır. Bu nedenle Rusya Federasyonu, bölgede AB ve NATO'nun yaygın etkisine karşı Slav olan Sırpları desteklemektedir. Ancak, İmanov'a göre (2014, s. 163) SSCB'nin dağılması ile Balkanlarda Rusya Federasyonu'nun Slav-Ortodoks söylemleri milliyetçi kesimlerde karşılık bulmasına karşın, 1990'lı yılların sonlarında değerini kaybetmiştir. Bu bağlamda günümüzde Avrupa'da ve Balkanlarda ekonomik açıdan sorun yaşayan ülkeler, jeoekonomik çıkarları nedeniyle milliyetçi mekanizmaları zaman zaman göz ardı edebilmektedir.

ABD için Kosova; Rusya Federasyonu'nun yarattığı etkiyi kırdığı Balkanların merkez bölgesidir. ABD'nin kendi sınırları dışında en büyük askeri üssü Bondstell kampı Kosova'dadır (Ek 2). Bondsteel askerî üssü, ABD'nin bölgedeki gücünü gösterebileceği ve

bölgede çıkabilecek problemlere müdahale edebileceği yerdir. Bu üs ile Kosova sorununa dâhil olan Türkiye ile Yunanistan'ın önüne geçmiştir (Oğultürk, 2014, s. 125). Ancak, Türkiye'nin Kosova ile tarihi-etnik-dini bağlarının varlığı onun bu bölgeyle bağlantı kurmasını sağlayacak temel faktörlerdir. Bu nedenle göz ardı edilmemelidir.

ABD'nin Kosova'nın doğal zenginliği ve enerji kaynakları da dikkatini çekmektedir. Stosic ve Zivojinovic'e göre (2022, s. 34) Kosova krizinin, Sırp-Arnavut ilişkilerinin kötüleşmesini hızlandıran ve Sırbistan'dan ayrı eyalet idaresinin oluşturulması ve NATO üssü kurulmasını sağlayan durum, Kosova'nın maden ile enerji kaynakları açısından zengin olmasıdır. Örneğin Trepçe, Balkanların en zengin maden yataklarından biridir. Öte yandan ABD ile bazı Avrupa ülkeleri Kosova ile Bosna'da Müslümanları destekleyip, petrol zengini olan İslam Dünyası'nın gözünde yücelerek kendi enerji güvenliklerini sağlamışlardır (Adamyan, 2013, s. 73).

Sırbistan ve Kosova arasında AB tarafından arabulucu müzakereler yapılmış ancak başarılı bir sonuç alınamamıştır. AB'nin kendi anakarasındaki sorunları dahi çözememesi, kabul gören bir olgudur (Arsava, 2009, s. 18). AB, Kosova krizine çözüm önerisi olarak Kosova'da Sırbistan'ında talebi ile "Sırp Belediyeler Birliği" kurulması için bir anlaşma ön görmüştür. Bu anlaşmaya göre Sırp nüfusunun yoğun olduğu yerlerde Martti Ahtisaari tarafından Kosova'daki Sırp nüfusunun yerel kurumlarının olması, Sırbistan ile bağ kurmalarına müsaade eden bir plan ortaya konulmuştur. Bu plan dâhilinde Sırp belediyelerinin Kosova Hükümeti ile Sırbistan'ın finansmanından faydalanarak özel haklarının olmasına karar verilmiştir. Ancak bu durum Güney Kosova'da uygulanmasına rağmen kuzey bölümünde uygulanamamıştır. Çünkü bu durum Kosova'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne aykırı bir durum olarak algılanmıştır. Ayrıca bu durumu Kosova, Bosna Hersek örneğine benzeterek Kosova'da Sırp vilayeti elde etmenin bir yolu olarak görmüştür (Anadolu Ajansı, 2016). Ahtisaari'nin teklifine göre Sırpların Kosova meclisinde hak ihlaline dair her şekilde anayasa değişikliğini veto etme hakları bulunmakta ve Sırpça resmi dil olarak kabul edilmektedir. Buna karşın Sırbistan'da böyle değildir (KOHA, 2023). 2011'de AB, Kosova-Sırbistan gerginliği için Belgrad-Priştine diyaloğunu başlatsa da bir aşama kaydedilememiştir. 2015'de ise, Sırp Belediyeler Birliği enerji ve iletişim, Mitroviça köprüsünde (bu köprü Kosova'nın kuzey bölümünde Sırp ve Arnavut nüfusunu ayırmaktadır) serbest dolaşım üzerine görüşmeler yapılmıştır. Bilhassa Sırp Belediyeler Birliği konusuna Kosova tarafından sıcak bakılmamıştır. Bu bağlamda AB'nin çözüm önerisi sonuçsuz kalmıştır. Öte yandan etnik ve kültürel çatışmaların azaltılmasına dönük biçimde Sırpların yaşam koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olacak bir mekanizma

Kosova'nın siyasi çerçevesinde yapılmasına karşın sorunu çözümleyememiştir (Vladimirovna ve Yurievna, 2021, s. 240).

Dışsal aktörlerin bölgede etkin olması da Kosova sorununa dair bir çözümün üretilmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Vladimirovna ve Yurievna'a göre (2021, s. 240) AB ile işbirliğinin geliştirilmesi beklentisi, uluslararası aktörlerin baskısı, Kosova ile Sırbistan'ı etkileşime zorlamaktadır.

Kosova İçin Alternatif Jeopolitikalar

Avrupa'nın parçası olarak Sırbistan'ın AB'ye girmesi Kosova krizini çözer mi? Sırbistan, AB ve Rusya Federasyonu arasında çıkarları çatışan bir ülkedir. Sırbistan, Rusya Federasyonu'ndan aldığı desteğe karşın ikili oynayarak bir yandan NATO'ya girmek istemezken, bir yandan AB'ye üye olmak istemektedir. AB'ye girmesi, Sırbistan'ın, Kosova'yı tanımak ve onunla ilişkilerini normalleştirmek zorunda kalacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca Sırbistan'ın Kosova'nın egemen bir devlet olması konusunda Rusya Federasyonu'nun BM'deki vetosuna bağımlı olması ve ucuz doğalgaz konusunda Rusya Federasyonu'ndan faydalanmaya devam etmek istemesi, Sırbistan'ı ikileme sokmaktadır. Ancak Sırbistan, BM'de veto yetkisi olan devletlere güvenerek bir taraftan Kosova'nın bağımsızlığını tanımamakta ve Kosova'daki azınlık Sırp nüfusunu kullanarak Kosova'yı hala kendi toprağı olarak görmektedir. Öte yandan AB'ye üye devletlerden bazılarının Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmemesi, Sırbistan'ın lehine bir durumdur. AB, bu konuda ikiye bölünmüş durumdadır. Kosova ve Sırbistan'ın AB'ye katılım durumunun, bölgesel barışın sağlanmadan gelişmesi mümkün görünmemektedir. Öte yandan Sırbistan, geçiş bölgesi olarak konumsal ve ekonomik gelişim açısından hassas bir stratejik denge kurması gereken ülkedir. Sırbistan'ın bölgesel ve küresel açıdan iyi bir jeopolitik imaj için bölgesel sorunlarını diplomasi ile çözümlemesi gerekmektedir.

Sırbistan; bir yandan Rusya Federasyonu'nun siyasi yetkilerine güvenmek istemekte, bir yandan jeoekonomik açıdan gelişmek istemektedir. Bu nedenle günümüzde Rusya Federasyonu'ndan siyasal güç açısından faydalanmakla birlikte, bölgesel açıdan jeoekonomik gelişimini daha çok önemsemektedir. Sırbistan'ın AB'ye girmesi, bölgedeki siyasi istikrarsızlığı düzenlemeye yardımcı unsur olarak görünmektedir. Bu durum Kosova krizinin çözümü açısından önemlidir. Ancak bunun için Sırbistan'ın belirgin bir jeopolitik duruş sergilemesi gerekmektedir. Sırbistan, AB'ye girme konusunda Kosova ile sorunlarını aşmak zorunda olduğunun farkındadır. Kosova merkezi bir bölge olarak Arnavutluk için "Büyük Arnavutluk" Sırbistan için "Büyük Sırbistan" hayalinin parçasıdır. Hırvat, Boşnak ve Sırplar akraba halklar iken, Arnavutlar farklıdır. Nitekim Yugoslavya topraklarına Arnavutluk dâhil olmamıştır. 19. yy'ın ortasında Arnavutlar, Kosova nüfusunun yarıdan

fazlasını oluşturmuştur (Guzikova ve Nesterov, 2015, s. 178). 1918'de Yugoslavya kurulurken, Arnavutluk bağımsız olmuş ve Kosovalı Müslümanlar Arnavutlar ile birleşmek istemiştir. Ancak Sırplar bu duruma engel olarak Sırplaştırma ve sürgün etme politikası uygulamışlardır. Kosova tarihi açıdan Yugoslavya'nın parçası olmuş, ancak etnik açıdan Arnavutluk ile ortak nitelikler göstermiştir. Bu nedenle Kosova, etnik sınırları ile siyasi sınırlarının uyum göstermediği bir bölge haline gelmiştir. Daha öncede var olan ve Kosova'nın etnik, siyasi, toprak paylaşım sorunlarının çözümü için Arnavutluk ile birleşmesi fikri söz konusu olabilir. Büyük Arnavutluk ifadeleri Sırbistan'da tepki ile karşılanmaktadır. Bu durum bölgede sıcak savaşın ortaya çıkabilme ihtimalini doğurmaktadır (Kuczyński, 2019, s. 8, 22).

Kosova'nın Arnavutluk'a katılması durumu mümkün müdür ve bu durum bölgedeki sorunları çözer mi? Günümüzde bu yaklaşım güncelliğini korusa da Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmek istemeyen Sırplara karşı 2007'de BM temsilcisi Martti Ahtisari, "Kosova için arabulucu olarak bir şart koşarak Kosova'nın bağımsızlık sonrası asla Arnavutluk ile birleşmeyeceğine dair verilmiş sözü bulunmaktadır" ifadesini sunmuştur. 5 Şubat 2008'de Kosova bağımsız olmasına rağmen bağımsızlığı Sırbistan tarafından kabul edilmemiştir. Bu sözün bağlayıcılığı tartışmalı olsa da mühim olanın Kosova krizine bu durumun çözüm üretip üretmeyeceğidir. Kosova başbakanı Alvin Kurti, Arnavutluk ile birleşme durumu için Kosova'dan çıkacak evet referandumuna onay vereceğini ifade etmiştir.

Kosova'nın günümüzdeki varlığı büyük oranda Arnavutluk nüfusu ile sürmektedir. Kosova'nın %90'ın üzerinde sahip olduğu Arnavut nüfusu onun Arnavutluk ile birleşmesini sağlayabilecek en büyük etkendir. Sırbistan, Kosova'daki %4'lük Sırp nüfusuna dayanarak Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmemektedir. Öte yandan Kosova'nın, Arnavutluk ile birleşme durumu için Kosova Anayasa'sında düzenleme yapılması gerekmektedir. Öncelikle parlamentoda çoğunluğun oyunun ve Kosova'daki azınlık grubun oyununun alınması şarttır. Kuzey Kosova'daki Sırp azınlığın birleşmeyi reddedeceği aşikârdır. Öte yandan bölgesel devletlerin tepkisi ne olacaktır? Örneğin Makedonya, ülkesindeki Arnavut nüfusun varlığı nedeniyle endişe duyarak bu birleşmeye sıcak bakmayabilir. Kosova'nın BM, NATO gibi uluslararası kuruluşlara üye olması önündeki engel Arnavutluk ile birleşme sonucu aşılabilir. Ancak Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti, BM üyesi olarak bu birleşme fikrinin kendi ülkelerindeki ortak etnik grupların birleşmesi yönünde fikir geliştirilmesinden rahatsızlık duyabilirler. Tüm tepki ve etkenlere rağmen Kosova bölgesel sorunlarının çözümü için Arnavutluk ile birleşirse ne gibi sonuçlar doğacaktır? Günümüzde Arnavutluk ile Kosova arasında temaslar son derece yüksek olup entegre olma faaliyetine

açıktır. Arnavutlar, Kosova'da oturma izni almak zorunda olmayıp, eğitim görebilmektedirler. Aynı şekilde Kosovalılarda bu hakka sahiptir. Nitekim Syla (2014, s. 375) yetmişli yılların başında Arnavutluk ile Kosova arasında doğrudan temasların kurulduğundan söz etmiştir. Etnik ve dini açıdan Arnavutluk ile ortak niteliğe sahip olmasına karşın Kosova'daki Türk ve Sırp azınlığın bu duruma bakış açısı da son derece önemli olacaktır. Türk nüfusunun azınlık olması ve Arnavutluk ile birleşmesi durumunda Arnavutların etnik açıdan baskın hale gelmesi, Türk nüfusunun hakları konusunda geri planda kalmasına neden olabilir. Şayet bu konuda birleşme durumu olursa hak ve özgürlüklerin yasal güvence altına alınması gereklidir. Arnavutluk'un Kosova ile birleşmesi durumunun getireceği diğer sonuçlar: Arnavutluk, NATO ülkesi olarak sınırlarını genişletmiş olacaktır. Bu durum NATO sınırlarını genişleterek ABD'nin güç kazanmasını sağlarken, Rusya Federasyonu'nun Sırbistan üzerinden daha fazla jeopolitik refleksler göstermesine neden olabilir. Sırbistan'ın Arnavutluk ile tarihi rekabetinin (Büyük Sırbistan ve Büyük Arnavutluk yarışı) yanı sıra jeoekonomik açıdan Kosova'daki doğal kaynakların Arnavutluk'a eklenmesi, Sırbistan tarafından kabul edilir bir durum olmayacaktır. Kosova'nın Arnavutluk ile birleşmesi Kosova'yı denize kıyısı olan bir ülkenin bölümü haline getirirken, ülke yüzölçümü ve nüfusunun da artmasını sağlayacaktır (Ek 3). Öte yandan bu birleşme Avrupa veya diğer kıtalarda etnik ve dini açıdan benzer nitelikler gösteren başka bölgelere örnek teşkil edebilir.

Kosova'nın kuzeyindeki Sırp nüfusunun bu durumu kabullenmesi zor görünmektedir. Nitekim Sırbistan, bu bölgedeki Sırplar üzerinden ve bölgenin zengin doğal kaynaklara sahip olması nedeni ile bölgede hak iddia etmektedir. Bu sorun başka çözüm önerisi olan mübadeleyi doğurabilir. Kosova'nın kuzeyinde Mitroviça şehrinde İbar Nehri üzerindeki Mitroviça Köprüsü adeta Sırp ve Arnavut nüfusunu bölmektedir. Bu nehrin kuzeyi Sırp nüfusunun yüksek olduğu bölgeyi temsil etmekte ve bölgede var olan krizin ana nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Güney kısmını ise Arnavut nüfusu oluşturmaktadır. Mitroviça, Osmanlı Devleti döneminde Kosova'nın bir parçası idi. Günümüzde İbar Nehri üzerine kurulu olan köprü, 2019'dan bu yana barış gücü KFOR (Kosova'da güvenliği sağlamakla görevli NATO önderliğinde çok uluslu bir barış gücüdür) tarafından korunmaktadır ve bu köprü Sırbistan ve Kosova arasında sınır gibidir. Köprünün kuzey bölümündeki Sırbistan bayrağının varlığı bu bölümden itibaren Kosova'yı tanımayan Sırp nüfusunun varlığını göstermektedir (Ek 4).

Kosova'daki azınlık Sırplar, kendilerini Sırbistan'a bağlı hissetmektedir. Kosova hükümeti, ülkede yaşayanların Kosovalı kimliğini ve plakasını taşımasını isterken, bu azınlık grup reddetmektedir. Nitekim plaka değişim sorunu, Sırbistan'dan Kosova'ya

geçildiğinde ortaya çıkmaktadır. Dahası Kosova'nın maden yatakları açısından zengin bölgesi Trepçe, Sırpların Kosova'daki sorunlarından biridir. Trepçe'nin zengin çinko, kurşun, altın, gümüş gibi maden kaynaklarını Sırbistan'a ait gören Sırplar, bu bölgenin kamulaştırılmasından rahatsızlık duymaktadır. Kosova Meclisi, Trepçe madenlerinin kamulaştırılmasına dair yasa tasarısını kabul etmesine karşın Sırbistan kabul etmemiştir. Sırbistan, Kuzey Kosova'daki Sırp nüfusu ve bölgedeki maden zenginliği nedeniyle Trepçe yasasına karşı çıkarak Kosova'nın iç işlerine karışmaktadır. Trepçe'nin bir bölümü Arnavut nüfusunun yoğun olduğu Mitroviça'da iken, Sırp nüfusunun yoğun olduğu kuzey bölgesindedir (Ek 2).

Kosova-Sırp bölünmüşlüğü; plaka değişim sorunu, etnik farklılıklar, dini inanç tercihleri açısından kendini gösterirken, Sırbistan'daki Arnavut nüfusu, Kosova'daki ve Mitroviça'nın kuzeyindeki Sırplar, bu iki ülkenin en temel ortak sorununu teşkil etmektedir. Günümüzde Kosova ile Sırbistan'ın yaşadığı sorunların temelinde Kosova'nın bazı bölgelerinde yaşayan Sırp nüfusu üzerinden gelişerek Kosova'nın iç sorunu olmaktan çıkmış durum yatmaktadır. Sırbistan'ın, Kosova'daki Sırp azınlığı üzerinden Kosova'ya müdahalesi sürmektedir. Ayrıca Sırbistan'ın bu azınlık nüfus üzerinden AB vasıtasıyla çözüm üretmeye dönük taviz koparma süreci, meseleyi uluslararası soruna dönüştürmektedir.

Kosovalı Arnavutlar ile Sırplar arasında eski Yugoslavya'nın parçaları olmalarının dışında ortak bir noktaları bulunmamaktadır. Tarihi, coğrafi-etnik dokusu itibari ile Kosova; Sırbistan'ın doğal bir parçası olmaktan daima uzak olmuştur (Yalçınkaya, 2009, s. 261). II. Dünya Savaşı öncesinde bölgede Arnavutluk ve Arnavutluk harici nüfus birbirine çok yakın iken, Sırpların sayısı artmıştır (Dimitriev ve Milioevic, 2010, s. 29). İtalya ve Almanya, II. Dünya Savaşı ile yarattıkları etnik-nüfus yapısını onaylayıp, 100.000 Sırp ve Karadağlı'yı mülteci durumuna sokarak Arnavutlar tarafından bölgenin iskânına neden olmuşlardır (Dimitriev ve Milioevic, 2010, s. 30). Yazarların bu söylemine karşın, I. Dünya Savaşından sonra bölgenin etnik yapısını değiştiren Sırplar, Türk ve Arnavut nüfusunu büyük ölçüde bölgeden temizleyerek Anadolu'ya göndermiştir. Sırpların bölgenin demografik yapısını değiştirerek günümüzde Kosova azınlık Sırpları üzerinden bölgesel taleplerde bulunması hem etnik çatışmaları tetiklemiş hem de bölgesel sorun için çözümsüzlük yaratmıştır. Bu bağlamda Sırplar, I. Dünya Savaşından sonra Almanların yaptığı nüfus değişimini zaten bölgede daha öncesinde Sırpların lehine gerçekleştirmişlerdir. 1991'den sonra bölgedeki etnik çatışmalarla Kosova krizi uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Bu sorunun altında yatan temel neden bölgede 1912 sonrası Sırplar tarafından değiştirilen etnik nüfustur.

Kosova; Balkanlarda dil-din-etnik yapı ve coğrafi etkenlere dayalı olarak etnik-dini açıdan en çok sorun yaşayan ülkelerden biridir (Arlı ve Şentürk, 2012, s. 5). 1.664.000 nüfusu bulunan Kosova'nın %92'si Arnavut, %4'ü Sırp, %1'i Türk, %2'i Boşnak ve Goran, %1'i Romanlardan oluşmaktadır. Nüfusunun büyük kısmı Müslüman olan Kosova'da az sayıda Katolik ve Sırp Ortodoks'u bulunmaktadır (Bashota, 2019, s. 77). Kosova'nın %96'sı Müslüman, %2.2'si Katolik ve %1.5'i Ortodoks'tan oluşmaktadır (Purova, 2016, s. 23). Bu bağlamda Kosova'da İslami kimlik baskındır.

NATO'nun bölgeden çekilmesi bölgedeki çatışmaları etnik-dini ve tarihi açıdan yeniden alevlendirecektir. Bu soruna çözüm biçiminde etnik çatışmaların sonlanması için Kosova'nın kuzeyindeki azınlık Sırp nüfusu ile Sırbistan'daki Arnavut nüfusunun mübadelesini ortaya çıkarabilir. Kosova'nın kuzey bölgesinde Leposaviç, Zveçan, Zubin Poptok, güneyde Sterpçe, doğuda Graçniça, Novo Brdo, güneydoğuda Ranillug, Partesh, Kolokot Sırp nüfusunun yoğun olduğu bölgeler iken, Sırbistan'ın güneybatısında Kosova ile sınır olan Buyanovac, Praşeva bölgelerinde Arnavut nüfusu yoğundur (Ek 5). Preşeva'da Arnavut nüfusu ağırlıklı olmasına rağmen Sırbistan, bu bölgenin Sırbistan'a ait olduğunu ve Arnavutların nüfus bakımından Sırplardan az olduğunu iddia etmektedir (Emin, 2020, s. 21, 22 ve Janjić, 2006, s. 58).

Kosova'daki Sırp ve Sırbistan'daki Arnavut nüfusu, nüfus mübadelesine tabi tutulabilir. Mübadele yapılmadığı takdirde zamanla Sırbistan, Sırp nüfusunun bilhassa Kuzey Kosova'da olması gerekçesi ile bölgeyi ilhak edebilir. Böyle bir jeopolitik riske karşı mübadele çözüm olarak görülebilir. Bu mübadelenin eylem planında tarafların tepkisi önemlidir. Sırbistan'ın Kosova'daki zengin kaynakların varlığı ve bölgenin Sırp tarihinin merkezi olması, bölge üzerine nüfus mübadelesini zorlaştırabilir.

Sırbistan'daki Arnavut nüfusu ise bu duruma sıcak bakabilir. Ekonomik sorunlarını merkeze almak zorunda olduğunu bilen Sırbistan için Kosova ile sorunlarını mübadele üzerinden çözmesi, AB'ye girmesi için bir ön adım olabilir. Nitekim Sırbistan, Kosova ile sorunlarını çözmeden AB'ye giremez. Mübadele ile birlikte Kosova'nın toprak bütünlüğü etnik açıdan desteklenebilir ve bu durum bölgeye istikrar getirebilir. Ayrıca, ülkenin kuzey bölümündeki zengin yeraltı kaynakları, Kosova'nın jeoekonomik açıdan kalkınmasını sağlayabilir. Bu problemin çözülmesi, Sırbistan'ın Kosova'nın iç işlerine karışmasını önleyerek Kosova'nın sınır güvenliğini de sağlayabilir. Kosova için Sırp azınlık sorunun çözüme kavuşturulması uygun görünmektedir. Sırbistan'ın Kosova'daki Arnavut nüfusunu Arnavutluk ve Makedonya'ya tazyikleyerek bölgede demografik değişimi ortaya çıkarmak istediği unutulmamalıdır.

Kosova'da istikrarı sağlamak için diğer alternatif Türkiye'dir. 15. yy. dan 20. yy. başına değin Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığı bölgeye istikrar getirmiştir. Kosova, 1389'da Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olmuş uzun süre yerli ve Müslüman halk birlikte yaşamıştır (Aslan, 2011, s. 165). Günümüzde Osmanlı Devleti'nin izlerini taşıyan Kosova'da aynı istikrarı sağlayacak ve hamilik rolünü üstlenebilecek ülke, tarihi-dini-etnik bağları nedeni ile Türkiye olabilir. Osmanlı Devleti döneminde Türk varlığı daha fazla olmasına rağmen Sırp nüfus politikaları nedeniyle azalmıştır. Kosova'da günümüzde Müslüman nüfusu %88'i aşmaktadır. Türk nüfusunun Kavimler Göçü ile temellendiği Balkanlarda ve Kosova'da Türk nüfusu büyük oranda Osmanlı Devleti'nin bölgeyi alması ile etnik açıdan güçlenmiştir. Nüfusun %90'dan fazlasını Arnavutların oluşturduğu Kosova'da %1-2 civarında Türk nüfusu bulunmaktadır. Prizren, Mamuşa, Gilan, Priştine, Mitroviça, Vıçıtırın Kosova'da Türk nüfusunun yoğun bulunduğu şehirlerdir. Prizren tamamen Türk izlerini taşımaktadır. Prizren'deki resmi dillerden biri de Türkçe'dir. Bu durum Türkiye-Kosova bağını güçlendirmektedir.

Türkiye'nin Kosova'da ve genel çerçevede Balkanlarda aktif politikalar yürütmesindeki en temel neden; tarihi-etnik ve dini bağlarının varlığıdır. Balkanlar ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve Türkiye'deki Balkan göçmenlerinin varlığı ile perçinlenmiştir (Ermağan ve Satıcı, 2012, s. 386). Tarihi bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla 15 Aralık 1923'de Arnavutluk ile Dostluk Antlaşması, 28 Ekim 1925'de ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ile Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Soğuk Savaş döneminin ardından Türkiye; Balkanlarda tarafsız ve barışçıl politikalarını sürdürürken, Süleyman Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası" yine Turgut Özal'ın "21. Asır Türk Asrı olacaktır" ifadeleri o dönemde Türkiye'nin Orta Asya'dan Balkanlara değin jeopolitik arzusunu özetlemiştir. Türkiye'nin yakın kara ve deniz havzalarına dair tarihi bağlarını ve coğrafi yakınlığını keşfi, bu coğrafi alanlarda daha aktif politikalar yürütmesini sağlayabilir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan tasviye edilmesi, bölgede jeopolitik ve jeoekonomik açıdan boşluk yaratarak yeni çatışmaları doğurmuştur. Bosna-Hersek ve Kosova'daki kıyımlarla Bosna Hersek'in ve Arnavutluk Devletleri'nin başvurusunun Türkiye olması hem bir tarihi mecburiyetin hem de sorumluluğun dış politik parametresi olması dikkat çekicidir (Davutoğlu, 2016, s. 122).

Türkiye, Kosova'nın bağımsızlığını destekleyen ilk ülkelerdendir. Türkiye, Kosova üzerine tarihi, dini-kültürel ilişkilerine dayalı biçimde diplomasi ile sorunların çözümünden yana olmuştur. Kosova'nın bağımsızlığını tanıyarak Arnavutlar ile Türklerin haklarının korunmasına öncelik vermiştir (Şahıdov, 2010, s. 1869-1871). Türkiye, Kosova'da statüko ile güç dengesinin değişimine olan tepki, Soğuk Savaş sonrası bölgede nüfuzunu artırma,

batılı kimliğini güçlendirici güvenlik politikaları, kültürel bileşeni için Kosova'nın bağımsızlığını desteklemektedir (Abazi, 2008, s. 5).

Osmanlı Devleti'nin çekilmesinden itibaren bölge parçalayıcı unsurlarla beraber istikrarsızlaşmıştır. Bihaç-Orta Bosna-Doğu Bosna-Sancak-Kosova-Arnavutluk-Makedonya-Kırcaali-Batı Trakya hattı ve Doğu Trakya'ya ulaşmakta olan kuşak, Türkiye'nin Balkanlardaki jeopolitik ve jeokültürel kaynağıdır (Davutoğlu, 2016, s. 317). Kosova'nın bu hattın merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, NATO üyesi ülke olarak Kosova'nın güvenliğini inşa edebilecek bölgesel aktör olabilir. Türkiye, Sırp gücünün Kosova'dan çekilmesinin ardından asayiş ile güvenlik sağlayan barış gücüne destek olmuş, tarihi bağları nedeni ile istikrar-barış ile güvenlik için operasyonlar yapmıştır (Kapucu, 2021, s. 108).

Türkiye, Balkanlarda NATO vasıtalı Slav-Germen alanına karşı bir alternatif geliştirmektedir. Türkiye'nin Avrupa'da aktif ülke olması, Doğu Avrupa ile Balkanlarda kendi başına strateji geliştirmesi ve bu duruma uygun NATO siyaseti yürütmesi gereklidir. Bunun içinde NATO'nun yeniden yapılandırılması konusunda özel anlam kazanacağı öncelik edinmesi gereklidir. Bu konuda Türkiye için Kosova iyi bir başlangıç olarak görünmektedir. Bosna-Hersek ile Arnavutluk'un istikrar kazanmaları ve güçlenmeleri için, bölgedeki azınlık nüfusun güvenlik şemsiyesi altına alınacağı milletlerarası hukuki temelin oluşturulması gereklidir. Bu hukuksal temel içinde Türkiye, Balkanlardaki Müslümanlar için müdahale etme hakkını elde edeceği hedefi göz önüne almalıdır (Davutoğlu, 2016, s. 123). Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığı, tarihi, etnik, dini bağları ve bölgesel istikrarın kurucusu olduğu gibi Türkiye'nin de aynı zeminde bölgeye istikrarı getiren ülkesi olabilir. Bunun için Türkiye, Kosova'da en etkili diplomasi yürütmesi gereken devletlerin başında gelmeli ve Kosova'nın toprak bütünlüğünün garantörü olmalıdır. Bu bağlamda Türkiye, Balkanlar'da yürüteceği siyasi diplomaside Arnavutluk-Kosova-Bosna-Makedonya bölgelerinde ortaya çıkacak herhangi bir krizde arabulucu rolü üstlenmeye hazır olan ilk ülke olarak talep görecek bir politik zemini hazırlayabilmelidir.

Türkiye'nin Balkanlara dönük politikasında ulaşım temel faktördür. Bunun için Balkanlarda deniz-kara yolu bağlantılı iş birliğinin temel oluşturması, Türkiye'nin Adriyatik'ten başlayan jeopolitikalarını uygulaması için zorunluluktur (Davutoğlu, 2016, s. 124). Kosova'daki durum, uluslararası açıdan hem ABD'nin gerilemesini hem de yeni merkezi güçlerin siyasi oyun alanına dâhil olduğunu göstermektedir (Türkmen, 2006, s. 89). Türkiye'nin bölgede ulaşım temelli inşa edeceği barış ve denge unsuru son derece önemlidir. Bosna Hersek; Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Karadağ üzerinden Bosna Hersek'e varan karayolunu bağlı iken, Sırbistan'ın ticari olarak Türkiye'ye bağlılığı

bulunmaktadır. Konumsal açıdan Sırbistan bir kara ülkesidir. Yugoslavya'nın dağılmasından bu yana deniz ülkesi olma niteliğini kaybeden Sırbistan, karayolu-tır ticaretini Türkiye üzerinden Avrupa'ya gerçekleştirmektedir. Bu açıdan Sırbistan transit niteliği gösterse de Türkiye istediği takdirde Kosova üzerinden kara ticaretini gerçekleştirebilir. Bu durum Türkiye'nin Kosova'daki aktivitesini artırabilecek jeopolitik üstünlüğüdür. Bu bağlamda eksen Türkiye'den yanadır. Şu halde Türkiye'nin Balkanlardaki rolünü Kosova'dan yana kullanması, Sırbistan'ı destekleyen Rusya Federasyonu tarafından nasıl algılanacaktır? Türkiye, Rusya Federasyonu'nun da NATO'nun da vazgeçmeyeceği bir ülkedir. Türkiye'nin, yakın kara havzalarında olduğu gibi Balkanlarda da dengeleyici bir stratejisi bulunmaktadır. 2008'den bu yana Türkiye'nin NATO'nun önemli bir askeri gücü olarak Kosova'daki varlığı, bölgede istikrarı sağlamaktadır. Bu bağlamda Kosova'nın hamiliği ve varlığı, Türkiye'ye bağlı olabilir. Türkiye'nin, güçlü bir dış politika izlemesi bölgedeki gücünü de artırmaktadır. Kosova ile Türkiye arasında ticari antlaşmalar olup, Türk firmaları Kosova'da sağlık, bankacılık, sigorta, inşaat alanlarında önemli yatırımlar yapmaktadır. Türkiye'nin Kosova ile ticari, tarihi ve kültürel açıdan güçlü bağları bulunmaktadır. Sırp-Kosova çatışmasında Türk komandolarının Kosova'ya gitmesi iki ülke arasındaki askeri bağları da güçlendirmektedir.

Türkiye'nin Balkanlar ile önemli bağını Türkiye'de yaşayan Balkan diasporası oluşturmaktadır. Nüfusu tam olarak bilinmemekle beraber Türkiye'de Balkan göçleri ile gelen Arnavut nüfusu bulunmaktadır. Dolayısı ile Türkiye'nin bu nüfus üzerinden Kosova Arnavutları için güvenlik ve istikrar sağlayıcı bir rolü olabilir. Kosova'da yaşanan sorunlardan biri Türk dilinin resmi temsilidir. Osmanlı Devleti döneminde din-dil serbestliği olan bölgede Yugoslavya döneminde bastırılmış, ancak Tito döneminde hukuksal kimliği tanınmıştır. NATO'nun bölgeye gelmesi ile Kosova'da 1999'da Türkçe resmi dil kabul edilmemiştir. 15 Haziran 2008 Kosova Anayasasında Türkçe, ancak Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde resmi nitelik kazanmaktadır. Kosova Türkleri açısından bu durum Türk dilinin temsili konusunda sorun yaratmaktadır. Seçim barajı nedeniyle Türkçe her bölgede resmi nitelik kazanmamaktadır. Prizren, Türk nüfusunun fazla olduğu resmi dili Türkçe olan bölgedir. Ancak Türklerin bölgede din-dil ve kültürel açıdan varlığını devam ettirmesi bölgenin Türk nüfusu ile desteklenmesini gerektirmektedir. Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi Kosova'daki azınlık Türk nüfusunun hamiliğini üstlenmesi uygun görünmektedir. Bu jeopolitik yaklaşım bölgenin istikrarı ve bölgede azınlık olan Türklerin güvenlik şemsiyesi olan Türkiye için stratejiktir.

Sonuç

Balkanlar, tarihi-coğrafi açıdan büyük imparatorlukların kurulduğu İtalya ve Anadolu Yarımadası arasında denizlerle çevrelenmiş, transit niteliği gösteren bir kara havzasıdır. Balkanlar, küresel aktörler ABD ile Rusya Federasyonu'nun çatıştığı ve düzenlemek istediği jeopolitik bölgedir. Bu düzenin kurulmak istendiği son bölge Kosova'dır. Kosova günümüzde askeri-stratejik, jeoekonomik, siyasi ve etno-milliyetçilik açısından önemini koruyan bir bölgedir. Kosova, Balkan kara havzasının merkez bölgesi olarak bazı ülkeler tarafından tanınmasa da 2008'den bu yana bağımsız bir ülkedir. Ancak Kosova krizinde gelinen son noktaya jeopolitik açıdan bakıldığında bölgesel ve uluslararası güçler ile örgütler tarafından çözümleyici olmayan jeopolitik yaklaşımlar söz konusu olmuştur. BM, NATO ve AB bölgedeki sorunlara kalıcı çözümler getirememiştir. BM, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu, Sırbistan'daki jeopolitik çıkarlarına dayalı olarak Kosova'nın bağımsızlığını veto etmektedirler. AB'nin önerdiği çözüm önerileri uygulanamazken, Sırbistan'ın AB'ye girmesi için öncelikle Kosova sorununu çözümlemesi gereklidir. Kosova-Sırbistan arasında gerginlik, güvenlik sorunu ve çatışma riski hala sürmektedir. Sırbistan, Kosova ile olan sınır bölgesine askeri yığınak yapmaya devam etmektedir. Kosova'da kalıcı istikrar için kalıcı çözümler gereklidir.

Rusya Federasyonu, Balkanlar'daki jeopolitik çıkarları doğrultusunda etnik-dini yakınlığı nedeniyle Sırp milliyetçiliğini yükseltmekte, NATO ve AB karşısında BM'deki veto yetkisine dayanarak, Sırbistan'ı Kosova konusunda desteklemekte ve Kosova'nın bağımsızlığını tanımamaktadır. Böylece NATO'nun genişlemesine karşı tampon bölgeler yaratmaktadır. Sırbistan, Büyük Sırbistan hayali ile Kosova'yı hala toprakları olarak görmek istemektedir ve Kosova'daki Sırp azınlığı üzerinden bölgeye müdahalede bulunmaktadır. Arnavutluk ise tarihi bağlamlı Büyük Arnavutluk hayali ile bölgede ağırlıklı Arnavut nüfusuna dayanarak Kosova'nın Arnavutluk'a katılmasını beklemektedir. Uluslararası milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı söz konusudur. Dolayısı ile Kosova, 1991'den bu yana kendi kaderini tayin etme hakkı ile NATO destekli bölgede 2008'den beri var olan bir devlet inşa etmiştir. Ancak Kosova'nın varlığı NATO'ya dayalı olarak devam edemez. Nitekim NATO, Kosova'da Rusya Federasyonu karşısında askeri-siyasi kontrol bölgesini temsil ederken, bir yandan da Rusya Federasyonu'na karşı tehdit oluşturarak varlığını Balkanlar'da genişletmektedir. 1999'dan bu yana Kosova'yı kimin himaye ettiği veya yönetimine dair belirsizlikler söz konusudur. Bu nedenle bölgede kalıcı egemen bir devletin varlığı için oluşturulacak jeopolitikalar gereklidir.

Kosova sorunu için biran önce diyalog süreci başlamalıdır. Diyalog sürecinde önemli olan hususlardan biri anlaşmanın içeriği, uygulama mekanizması ile yükümlülükleri ve bu anlaşmanın Kosova ve Sırbistan'da anayasal değişiklikler üretip üretmeyeceği ya da her iki ülkenin egemenliğine dokunup dokunmayacağıdır (Muçaj ve Balaj, 2019, s. 54).

Kosova'ya dair ileri sürülen temel jeopolitikaların toprak bütünlüğünü desteklemesi gereklidir. Bu bağlamda çözüm önerilerinden biri Kosova ile Arnavutluk'un birleşmesi durumudur. Kosova'da Arnavut nüfusunun %90'ın üzerinde olması, Arnavutluk ile birleşmesini destekleyebilir. Ancak bu durum, jeopolitik avantaj ve riskleri beraberinde getirmektedir. Örneğin Kosova'nın, Arnavutluk ile birleşme durumu için Kosova Anayasa'sında düzenleme yapılması gerekmektedir. Parlamentoda çoğunluğun ve Kosova'daki azınlık grubun oyunun alınması şarttır. Kuzey Kosova'daki Sırp azınlığın birleşmeyi reddedeceği anlaşılmaktadır. Makedonya, ülkesindeki Arnavut nüfusun varlığı nedeniyle endişe duymasına neden olarak bu birleşmeye yakın bakmayabilir. Kosova'nın BM, NATO gibi uluslararası kuruluşlara üye olması önündeki engel Arnavutluk ile birleşmesi sonucu aşılabilir. Ancak Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti, BM üyesi olarak bu birleşme fikrinin kendi ülkelerindeki ortak etnik grupların birleşmesi yönünde fikir geliştirmesinden rahatsızlık duyabilirler. Arnavutların etnik açıdan baskın hale gelmesi, ülkedeki Türk nüfusunun hakları konusunda geri planda kalmasına neden olabilir. Şayet bu konuda birleşme durumu olursa hak ve özgürlüklerin yasal güvence altına alınması gereklidir.

Kosova'nın en büyük sorunu ve Sırbistan'ın müdahale yetkisini doğuran Mitroviça'nın kuzeyindeki ağırlıklı Sırp nüfusu, Kosova'nın geleceği için problem arz etmesidir. Her iki ülkenin jeopolitik ve toplumsal bakış açısı farklı olmakla birlikte bölgedeki sorunun çözümü adına öneri olarak, Kosova'daki Sırp nüfusu ve Sırbistan'daki Arnavut nüfusu göz önüne alındığında Sırp ve Arnavut nüfusunun mübadelesi, Kosova'nın toprak bütünlüğünü sağlayabilir. Aksi takdirde Sırbistan, Kuzey Kosova'daki Sırp nüfusunun bulunması gerekçesi ile bölgeyi ilhak edebilir. Bu durum aynı zamanda AB'ye girmek isteyen Sırbistan'ın Kosova ile sorunlarının çözümü için gerekli görünmektedir. Öte yandan bu konuya dair tarafların böyle bir çözüm önerisine yaklaşım biçimi önemlidir.

Kosova, artık bağımsız bir ülke olarak kendi kaderini tayin ederek, toprak bütünlüğünü korumak istemektedir. Bu amaçla Kosova'nın toprak bütünlüğüne saygı duyan ülkelerle iş birliği içinde olması gerekli görünmektedir. Kosova'nın 14. yy. da Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığından bu yana toprak bütünlüğüne saygı duyan ülke; etnik, dini ve tarihi yakınlığı ile Türkiye'dir. Geçmişte Balkanlarda bölgesel istikrarı ve çatışmasız ortamı sağlayan Osmanlı Devleti'nin varlığı, günümüzde Türkiye ile devam edebilir. Türkiye,

Kosova'daki çatışma ve istikrarsızlık için bir çözüm olabilir. Bu bağlamda Türkiye, Kosova'nın güvenlik şemsiyesi altında garantör ülkesi olabilir. Balkanlarda yaşanan sorunlar nedeniyle bölgeden İslami-Osmanlı etkileri ve kimliği silinmeye çalışılmıştır. Türkiye, Kosova üzerinde etki-etkileşimini artırarak bu tasviyeye izin vermemelidir. Bu amaçla Türkiye'nin, merkezi Kosova olan Bosna-Arnavutluk-Kosova-Makedonya eksenini güçlendirmesi uygun görünmektedir. Türkiye, Rusya Federasyonu'nun bıraktığı jeopolitik boşluğu NATO üyesi ülke ve tarihi-etnik bağlarına dayalı olarak değerlendirmelidir. Bu açıdan Balkanlardaki ağırlığını Bosna-Arnavutluk-Kosova üzerinden artırmalıdır.

Türkiye'nin daha önce Karadeniz Havzasında Rusya Federasyonu-Ukrayna arasında ve Afrika kara havzasında Somali-Etiyopya arasında göstermiş olduğu etkin diplomasi örneği onun diğer yakın kara ve deniz havzalarında etkin roller üstlenebileceğini göstermiştir. Türkiye, Kosova sorununa çözüm oluşturabilecek baş aktörlerden biri olabilir. Bu amaçla Kosova'da NATO'daki askeri gücü ve tarihi bağları üzerinden bölgedeki etkinliğini baskın biçimde artırabilir. Bu bağlamda Kosova sorunu için üretilebilecek her bir jeopolitikanın taraflar açısından bir takım riskleri bulunmakla birlikte sorunun ebedi kalmaması adına diplomasi ile sürdürülmesi, bölgede dengelerin oluşturulması adına gerekli görünmektedir.

Summary

The Balkans is a transit land basin surrounded by seas between Italy and the Anatolian Peninsula, where historically and geographically great empires were established. The Balkans, as a conflict area of global powers, is a geopolitical region where European actors on the one hand and global actors USA-Russia on the other hand want to play a role in the construction of the new world order. The last region where this order is intended to be established is Kosovo. Kosovo is a region that maintains its importance in terms of military-strategic, geoeconomic, political and ethno-nationalism today. Kosovo has a land sharing problem with Serbia due to the autonomy it gained with the 1974 Soviet Constitution and the independence it gained in 2008. Serbia; It considers Kosovo its own for historical, geographical, cultural, political and geoeconomic reasons. The loyalty of the minority Serbs in Kosovo to Serbia and their conflict with the Albanians is the basis of the problem. Kosovo, on the other hand, sees itself as independent from Serbia based on history, religion and ethnicity. Organizations such as NATO, the UN and the EU have not been able to find a permanent solution for Kosovo. NATO's intervention in Kosovo and the presence of Russia supporting Serbia have globalized the problem. Russia supports Serbia by vetoing Kosovo's independence at the UN, in response to NATO and the EU, and sees Serbia as a buffer state for NATO expansion, taking advantage of the instability of the region. The USA, on the other hand, weakens Russia by controlling the Balkans based on its geopolitical interests through NATO. The proxy war waged by Russia and the USA, the two main actors of the frozen problems in Kosovo, continues. Solving the problem is necessary for Serbia, which wants to join the EU. Alternatives to solve the problem; The exchange of the Serbian-Albanian population could be the unification of Kosovo with Albania. However, these alternatives also involve geopolitical risks. Türkiye, as a country that respects the territorial integrity of Kosovo; With its ethnic, religious and historical closeness, it is a candidate to be Kosovo's guarantor to eliminate conflict and instability in the region. Metnin ilk paragrafı da aynı şekilde sola dayalı olmalıdır.

In this study, alternative geopolitics have been proposed for Kosovo to gain stability based on its historical-geographical-ethnic and religious reality and to produce a strong country image, and the geopolitical risks of these proposals have also been addressed. For the study, the analytical hierarchy method, one of the geopolitical research methods, has been used in order to analyze the

geography of contemporary parts individually and as part of the system. In the analytical hierarchy method, the main goal and the development of alternatives to achieve this goal are discussed. In other words, options regarding the region are presented for the development and stability of a region or country, and solution suggestions and risks are discussed accordingly. The geopolitics to be produced on behalf of Kosovo include these alternatives. The alternative policies presented for the country and the region have been supported by creating maps in ArcGIS 10.4.1 software in order to make the subject perceivable.

Kosovo's biggest problem and the reason for Serbia's intervention authority is that the predominantly Serbian population in the north of Mitrovica poses a problem for Kosovo's future. Considering the Serbian population in Kosovo and the Albanian population in Serbia, the exchange of the Serbian and Albanian populations is essential for Kosovo's territorial integrity. Otherwise, Serbia may annex the region on the grounds that there is a Serbian population in Northern Kosovo. This situation also seems necessary for Serbia, which wants to join the EU, to resolve its problems with Kosovo. Kosovo must now determine its own destiny as an independent country and preserve its territorial integrity. To this end, Kosovo must cooperate with countries that respect its territorial integrity. The country that has respected Kosovo's territorial integrity since the Ottoman Empire's presence in the region in the 14th century is Turkey, with its ethnic, religious and historical closeness. The Ottoman Empire, which provided regional stability and a conflict-free environment in the Balkans in the past, can continue its presence with Turkey today. Turkey can be a solution to the conflict and instability in Kosovo. In this context, Türkiye can be a guarantor country under Kosovo's security umbrella.

Kaynakça

Abazi, E. (2008). Kosovo ındependence: an Albanian perspective. *SETA Policy Brief, 11*, 1-5.

Adamyan, G.G. (2013). Проблема косово в контексте геополитических интересов запада и россии. *Наука И Современность*, *21*, 69-76.

Antonenko, O. (2007). *Независимость косово: почему россия против?* париж: изд-во французского института международных отношений.

Arlı K. ve Şentürk N. S. (2012). *Kosova Sorunu ve Bu Sorun Karşısında ABD-Avrupa Birliği Politikalarının İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Projesi).

Arsava, F. (2009). Self-Determinasyon Hakkı ve Kosova. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, 5*(17),1-21.

Arslan, H. (2011). Osmanlı Son Döneminde Kosova'da İthida (İslamlaşma Süreci) Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52*(1),165-88. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001062

Ayata, A. (2015). Kosova: Sonun Başlangıcı/Kosovo: Beginning Of The End. *Akademik Hassasiyetler, 2*(3), 133-145.

Bashota, V. (2019). *Country report-Kosovo. Western Balkans at the crossroads: assessing ınfluences of Non-Western external actors.* 76-88. Prague: Prague Security Studies Institute.

Bebler, A. (2008). Problemi i Kosovës dhe kundërshtitë e principit të vetëvendosjes në Evropë. *Kosova,* (29-30), 373-398.

Bechev, D. (2011). *Constructing South East Europe the politics of Balkan regional cooperation*. UK: Palgrave Macmillan.

Canolli, A.C(2023). 6 Antropologjia në Kosovë. *Kosova Anthropologica, 1*(1), 78-83.

Davutoğlu, A. (2016). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu.* İstanbul: Küre Yayıncılık.

Defay, A. (2006). *Jeopolitik*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Dimitriev, A.V., & Milioevic, S. (2010). Демографическая агрессия: косовский прецедент и ситуация в России. *Историческая Психология И Социология Истории, 3*(2), 28-48.

Emin, E. (2020). Balkan Raporu: Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafi Araştırma 113, *İNSAMER,* 1-52.

Ermağan, Y. İ. ve Satıcı, G. (2012). Uluslararası Siyasette Kosova'nın Bağımsızlığına Dair Temel Meseleler Ve Türkiye'nin Genel Balkanlar Politikası. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21*(3), 371-390.

Guzikova, M.O. & Nesterov, A.G.(2015). Косово На Пути К Суверенитету: К Истории Вопроса. *СубСцрипт, 3-2*(63), 178-184.

Gürkan, İ. (1993). İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değin Balkanlar. İ. Soysal (Ed.). *Balkanlar* içinde (s. 127-178), İstanbul: Eren Yayınevi.

Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

İmanov, V. (2014). 2000'li Yıllarda Rusya'nın Balkanlar Politikası: "Elveda Rumeli"? *Uluslararası Balkan Kongresi Bildirisi Kitabı*, 28-29 Nisan 2014, 162-168.

Janjić, D. (2006). Challenges of the Peace Process in the South of Serbia. P. Jureković ve F. Labarre (Eds.). *International Peace Plans for the Balkans – A Success? 12th Workshop of the Study Group "Regional Stability in South East Europe*" içinde (s. 57-82).

Kahraman, H. S. (2022). *Jeopolitik Yaklaşımlar Ekseninde Rusya'nın Batı Balkanlar Politikası.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları.

Kapucu, D. (2021). Kosova Krizinin Çözümünde, NATO'nun Barışı Destekleme Harekâtına Türkiye'nin Katkıları. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, 4*(4), 87-113.

Kenar, N. ve Hodza, B. (2022). Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci Bağlamında Kosova-AB İlişkileri. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8*(1), 161-180. https://doi.org/10.46849/guiibd.1117084

Kuczyński, G. (2019). Russia's Hybrid Warfare İn The Western Balkans. Warsaw Institute, *Special Report*, 1-33.

Kurt, H. ve Yaşar, A. (2018). Balkan Yarımadası'nın Jeopolitiği. *IBANESS Konferans Serisi*-Tekirdağ / Türkiye.

Malcom, N. (1998). *Kosovo: a short history*. New York: New York University Press.

Muçaj, F., & Balaj, L. (2019). The process of dialogue between the Republic of Kosovo and the Republic of Serbia. *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe, 22*(1), 67-86.

Oğultürk, M. C. (2014). Kosova'nın Bağımsızlık Süreci Kapsamında ABD Dış Politikasının Analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 10*(19), 99-132.

Özlem, K. (2017). Kosova Sorunu Ekseninde Küresel Aktörlerin Politikalarının Analizi. *Küresel Riskler ve Bölgesel Krizler*, 99-124. İstanbul: BİLGESAM Yayınları.

Pérez, Ó. M., (2020). Kosovo at risk: from local to global. *Master in Geopolitics and Strategic Studies, 19*(20), 1-25.

Purova, N. (2016). Kosova'nın Nüfus Coğrafyası. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Rey, J. D. (2018). *Kosovo. The influence of external actors in the Western Balkans A map of geopolitical players,* 17-20. Berlin: Konrad Adenauer Stiftung.

Sotirović, V.B. (2020). Importance of Russia in Global Politics. 1-8. https://www.researchgate.net/publication/340526088_Vladislav_B_Sotirovic_Importance_of_Russia_in_Global_Politics.

Stošić, S. ve Živojinović, M. (2022). Геоекономија Косова И Метохије У Геополитичком Обрасцу Сједињених Америчких Држава. *Vojno Delo, 74*(3), 32-46.

Syla, S. (2014). Bashkëpunimi Kosovë-Shqipëri: Shkëmbimet arsimore, kulturore dhe shkencore ndërmjet shtetit shqiptar dhe Kosovës, 1970-1980. *Kosova,* (39), 375-393.

Şahıdov, A. (2010). Uluslararası İlişkiler, Balkanlar ve Türkiye'nin Yaklaşımı. *2.Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi* içinde (s. 1867-1874). Prizren: Sakarya Üniversitesi, Priştine Üniversitesi, Bozok Üniversitesi, Türk Bilim Araştırma Vakfı.

Taşdemir, F., ve Yürür, P. (1999). Kosova sorunu: Tarihi ve hukuki bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1*(3), 135-152.

Toal, G. (2005). *Critical geopolitics.* London: Routledge.

Türkmen, F. (2006). *İnsan Haklarının Yeni Boyutu, "İnsancıl Müdahale*". İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.

URL 1. Anadolu Ajansı. (2016). https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/sirp-belediyeler-birligi-kosovayi-bosnalastiracak-mi? (Erişim Tarihi: 17.10.2023).

URL 2. KOHA. (2023). https://www.koha.net/tr/AB'nin Kosova'da Sırp çoğunluğun oluşturduğu Belediyeler Topluluğu Konusundaki Israrı (Erişim Tarihi: 19.10.2023).

Valdimirovna, K.İ. & Yurievna, M.E. (2021). Косово: сецессия как национальный проект. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право, 14*(1), 228-249.

Yalçınkaya, A. (2009). Milletlerarası Hukuk Açısından Özerklik, Federasyon ve Bağımsız Kosova. *1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi.*

Ekler:

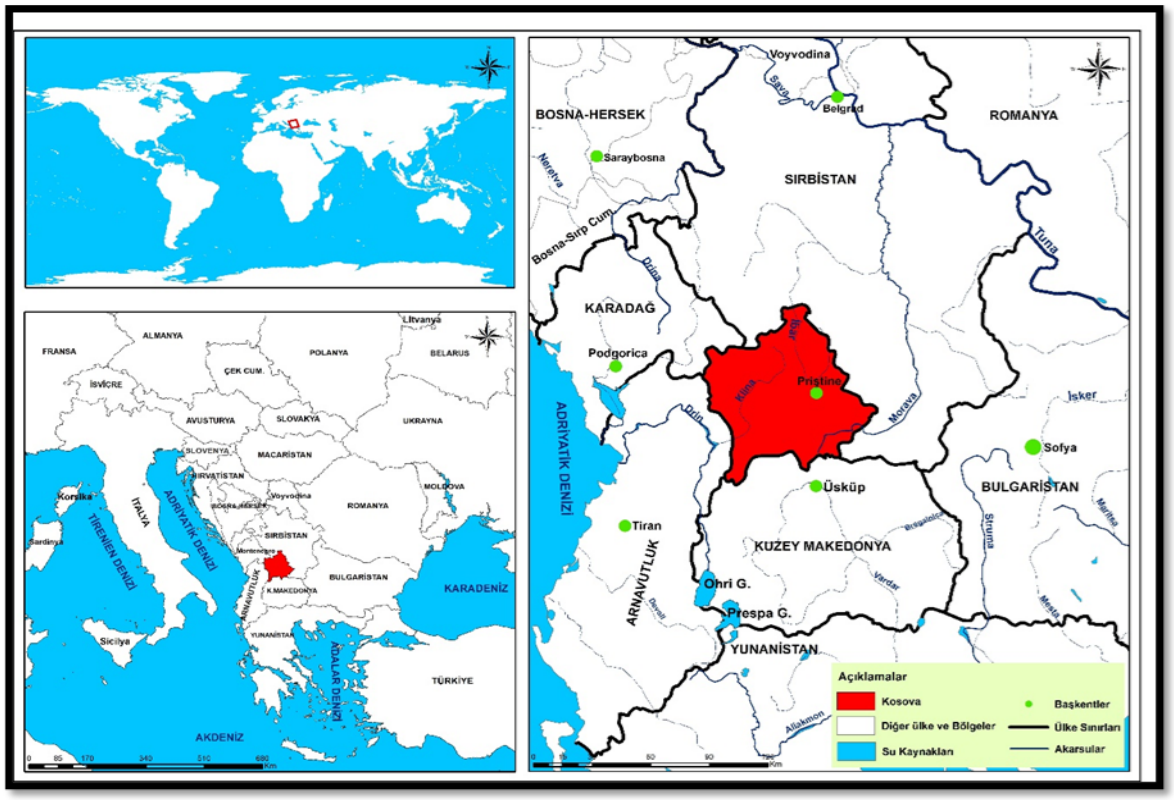

Ek 1.Kosova'nın lokasyon haritası

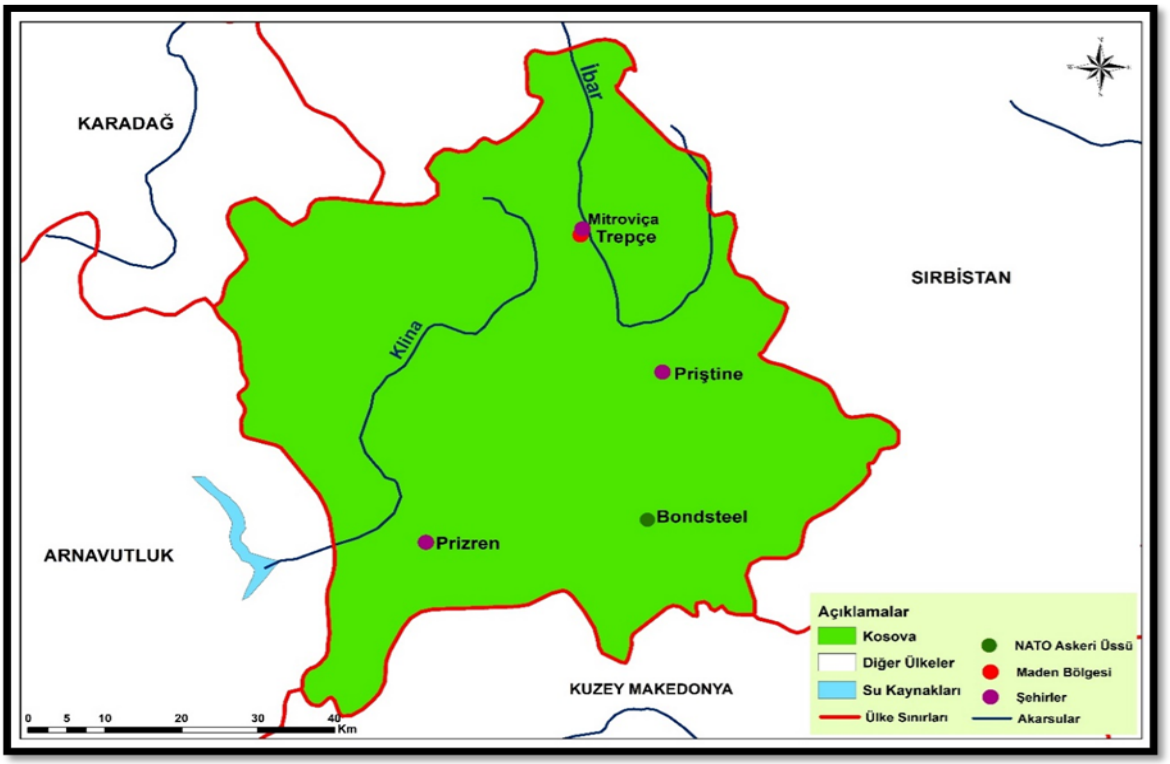

Ek 2. Kosova'da stratejik yerler

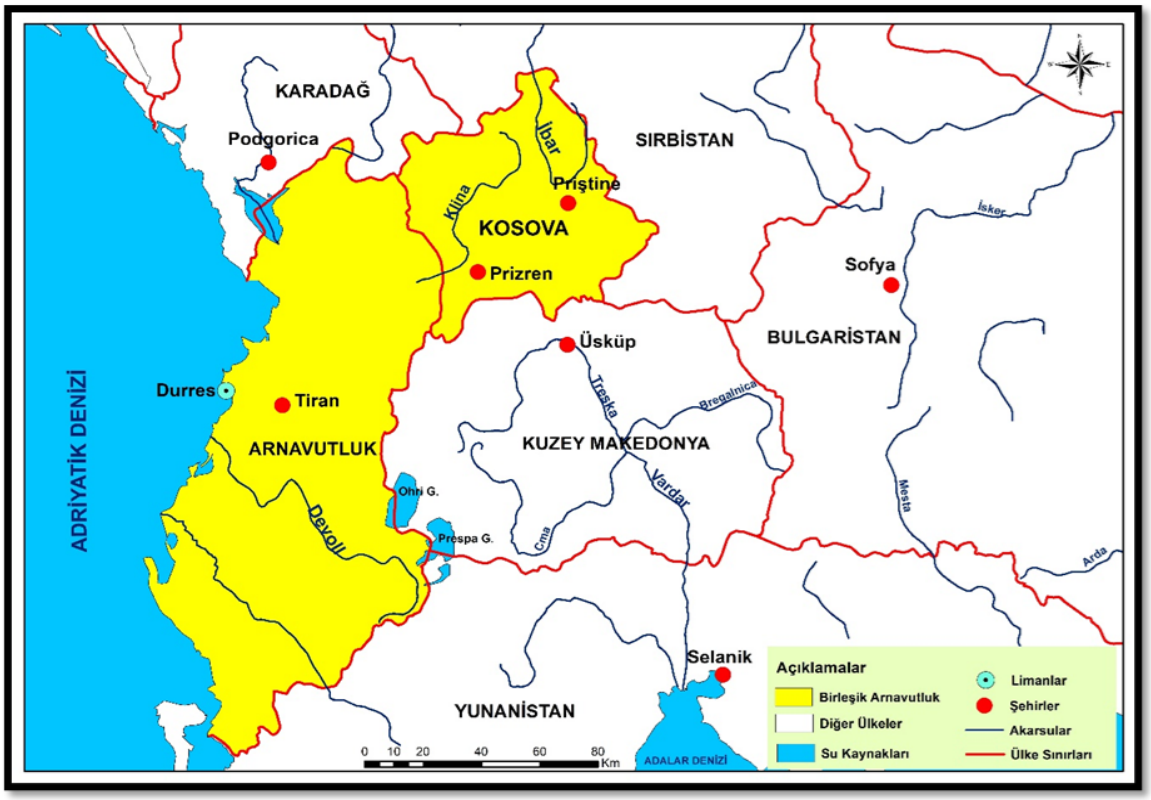

Ek 3. Birleşik Arnavutluk Devleti

Ek 4. Mitroviça şehrinde Mitroviça Köprüsü (Kosovska Mitrovica Jicege).

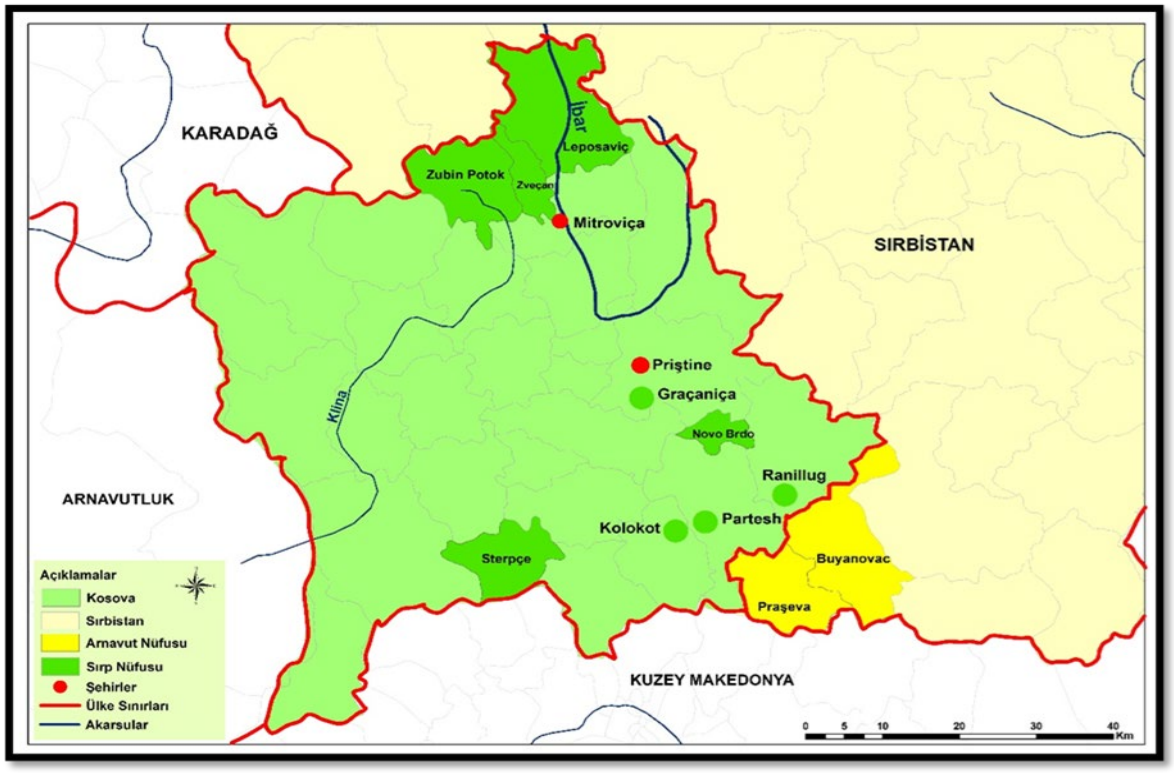

Ek 5. Kosova'da Sırp ve Sırbistan'da Arnavut Nüfusunun Yoğun Olarak Yaşadığı Yerler

SÖYLEM ANALİZİ

DISCOURSE ANALYSIS

Mehmet Akif DUMAN
Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilim Bölümü, Genel Dilbilim Anabilim Dalı, mehmetakif.duman@erbakan.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 9 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 20 Aralık 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 9 October 2024
Date accepted: 20 December 2024
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Söylem Analizi; Dil; Özne; İktidar; İdeoloji

Keywords
Discourse Analysis; Language; Subject; Power; Ideology

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.21

Öz

Söylem analizinde yöntem, araştırmacının hangi konuyu, hangi bağlamda ele almak istediği ile alakalı olarak belirlenir. Dolayısıyla tüm söylem türlerine uygulanabilir bir analiz yönteminin varlığından söz edilemez. Söylemin amacı ve yöntemi arasındaki gerilim birçok farklı kuramın ortaya konması ile aşılmaya çalışılmıştır. Fakat daha en başta söylemin tanımı üstünde dahi bir mutabakat sağlanamaz. Birçok disiplinin ortak analiz yöntemi olan söylemin tanımlarında görülen farklılık uygulamaya da yansır. Analiz nesnesine ne şekilde bakılması gerektiği ile ilgili birkaç maddelik önerilerden otuzar maddelik listelere kadar birçok farklı yöntem önerilmesine rağmen temel dinamikler neredeyse sabittir. İki yüzden fazla kaynak incelenerek vardığımız sonuç tüm söylem türlerinde temel olan dört kavram setini ayıklamamızı sağlamıştır. Söylemin analizi dil ve iletişim, özne ve toplum, güç ve iktidar ve ideoloji gibi kavramlarla doğrudan ilişkilidir. Diğer birçok temel kavramın da bu başlıklar altında değerlendirilebileceği görülmüştür. Mesela "yapı, metin, anlam, üslup, bağlam" gibi kavramlar Dil ve İletişim başlığı altında değerlendirilebilir. Yahut "yasak, tabu, sınıf, politika, devlet" gibi kavramlar Güç ve İktidar başlığı altında ele alınabilir niteliktedir. Söylem analizinin giderek girift bir hal alan yapısı bilhassa başlangıç düzeyinde analizcinin başa çıkması gereken çok katmanlı bir kuramsal probleme dönüşmektedir. Makalenin amacı taksonomik bir kolaylıkla temel düzeyde analiz için kılavuz oluşturmaktır.

Abstract

In discourse analysis, the method is determined according to the topic and the context adressed by the researcher. Therefore, it isn't possible to talk about an all to apply discourse analysis method. The tension between the purpose and method of discourse has been tried to be overcome with many different theories. Yet, even on the definition of discourse, there isn't any consensus. A common analysis method for many disciplines, discourse, different definitions of which are also reflected in practice. Although many different methods, from a few-item to thirty-item lists, have been suggested on how to handle the object of analysis, the basic dynamics are almost constant. We attained four sets of concepts being fundamental to all types of discourse by examining more than two hundred sources. The analysis of discourse is directly related to concepts such as language and communication, subject and society, power and authority, and ideology. Many other basic concepts can also be evaluated under these titles. For example, concepts such as "structure, text, meaning, style, context" can be evaluated under the title of Language and Communication. Or concepts such as "prohibition, taboo, class, politics, state" can be considered under the title of Power and Authority. The increasingly intricate structure of discourse analysis, particularly at the beginner level, transforms into a multi-layered theoretical problem that the analyst must tackle. The aim of the article is to provide a taxonomically easy guide for basic level analysis.

Giriş

Söylem, disiplinler arası bir inceleme alanı olarak, üzerinde tam anlamıyla uzlaşılmış bir tanıma sahip olmasa da dilin sosyal, kültürel ve ideolojik bağlamlarda nasıl kullanıldığını anlamayı amaçlar. Söylem, yazılı ve sözlü iletişimden jestlere ve toplumsal anlam inşasına kadar geniş bir kapsama sahiptir. Farklı kuramcılar söylemi çeşitli biçimlerde tanımlamış, nihayetinde dilin toplumsal bir olgu olduğu ve söylemin toplumsal, tarihsel ve kültürel bağlamda incelenmesi gerektiği konusunda ortak bir zeminde buluşmuşlardır. Analiz, söylemin ardıl yapısını, anlam katmanlarını ve dilin hem kurallı hem de esnek yönlerini dikkate alır. Söylem analizinde yalnızca ifade edilenler değil, dışarıda bırakılan unsurlar da incelenir. Söylem, toplumsal dinamikleri yansıtan ve aynı zamanda onları inşa eden bir süreçtir; bu nedenle analizinde toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal bağlamlar kritik bir rol oynar. Farklı disiplinlerin katkılarıyla şekillenen bu alan, söylemin karmaşık yapısını anlamak için çeşitli yöntemler sunarken temel dinamiklerini büyük ölçüde korur.

Söylem çözümlemesi, söylemin yapı, kural ve bağlamlarını derinlemesine inceleyerek insan ve topluma dair olguları anlamayı hedefler. Yazılı ve sözlü her türlü iletişim ürünü analiz kapsamına alınabilir; söylem yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı değildir, güç, iktidar, toplumsal değerler ve birey-toplum ilişkilerinin nasıl üretildiğini ve sürdürüldüğünü de inceler. Söylem çözümlemesi bağlam, verici-alıcı ilişkisi ve dilin işlevleri gibi unsurları dikkate alır, ancak tüm söylem türlerine uyacak evrensel bir yöntem geliştirilmesi zordur.

Birçok farklı disiplinin analiz vasıtası olan söylem hakkında *yeni bir şey söylemek*ten ziyade uygulamada kolaylık sağlamak amacıyla birçok tasnif incelenerek sıralanan maddeler (bkz. 4. Bölüm) söylemin yapısından kaynaklanan çatışmalar sebebiyle *kesinleşmiş* madde başları olmak gayesinde değildir. Bu bağlamda öncelikle söylemin belli başlı düşünürler tarafından yapılan tanımları sıralanmıştır (bkz. 1. Bölüm). Tanımlarda *her şeyin söylemin konusu olması*ndan, söylemin birkaç öge ile sınırlandırılmasına kadar oldukça geniş bir aralığın araştırma sahası olarak işaret edildiği görülecektir.

Takiben kısaca söylem analizinin amacı irdelenmiştir (bkz. 2. Bölüm). Sadece yazılı ürünlerle değil, sözlü verilerle de muhatap olan söylem için tür farklılığı sebebiyle, kusursuz bir analiz yönteminden bahsetmek zaten imkansızdır. Yine kısaca irdelenen yöntem kısmında (bkz. 3.Bölüm) analiz için kullanılan madde başlarının hem nicelik hem de nitelik açısından ne kadar değişken olabileceği görülecektir.

Makalenin esas kısmı olan *Söylem Analizi*'nde (bkz. 4. Kısım) iki yüzden fazla kaynak taranarak pratik bir yöntem önerilmeye çalışılmıştır. Bu madde başları belirlenirken ihtiva ettikleri alt başlıklar ayrıca gözden geçirilmiş ve maddelerin birbirlerine olan çağrışımsal yakınlıkları giderilmeye çalışılmıştır.

Netice itibarıyla bilhassa *söylem çözümlemesi* derslerinde karşılaşılan farklı kaynakları aynı anda bir arada bulundurma zorunluluğu giderilmeye çalışılarak söylem için temel düzeyde yahut başlangıç düzeyinde bir *başvuru kaynağı* kurgulanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle incelenmiştir. Doküman incelemesi, araştırılan olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren materyallerin sistematik bir biçimde taranması, analiz edilmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. İncelenen veriler; kitaplar, makaleler, raporlar, resmî belgeler ya da diğer yazılı materyalleri içerebilir. Bu yöntemin en önemli noktalarından biri, geçmiş çalışmaların analiz edilmesiyle birlikte mevcut bilgi birikimine dayanarak yeni perspektiflerle konunun farklı açılarının değerlendirilmesidir. Araştırmacı doküman incelemesinde incelenen dokümanları titizlikle seçmelidir. Dokümanların doğruluğu ve tarafsızlığı konusunda dikkatli olunmalı ve güvenilirliği dikkatlice değerlendirilmelidir. Araştırmada da incelenen dokümanlar da bu ilkeler doğrultusunda seçilmiştir. Buna ek olarak doküman analizi literatür taraması ile karıştırılmamalıdır. Doküman analizi, belirli sayıda çalışmanın derinlemesine incelenmesini içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Doküman inceleme yönteminin belirli aşamaları bulunmaktadır. Öncelikle araştırmacı inceleyeceği dokümanları araştırma sorularına uygun bir biçimde seçer. Seçilen dokümanlar çeşitli şekillerde değerlendirilebilir. Dokümanlar incelenirken belirli bir sistematik yaklaşım benimsenir ve böylece elde edilen verilerin güvenilirliği artmaktadır. Bu süreç araştırmacıya geniş bir veri seti sunmasının yanı sıra aynı zamanda derinlemesine düşünme ve analiz yapma fırsatı vermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Makale için sistematik biçimde taranan veriler öncelikle tematik olarak incelenmiş daha sonra değerlendirme sürecinde analiz için başlık oluşturabilecek maddelere göre ayrıştırılmıştır. Elde edilen maddeler ortak özelliklerine göre kendi içinde sınıflandırıldığında ortaya dört maddelik bir şablon çıkmıştır.

1. SÖYLEMİN TANIMI

Söylemin tanımı yapıldığında ve kapsamı irdelendiğinde analiz için kullanılacak temel başlıkların işlevselliği daha net biçimde görülecektir.

Her ne kadar birçok disiplinin analiz vasıtası olsa da söylemin, üzerinde tam anlamıyla mutabık olunan kesin bir tanımı yoktur. Tanımlar, yapanların dahil olduğu disiplinin temel özelliklerini yansıttığı gibi kapsayıcılık bakımından da ciddi farklar içerirler. Mesela van Dijk (1997) söylemi *bir şeyi söyleme şekli* olarak tanımlar. Fairclough için *her şey söylemden ibarettir* ve söylem *sosyal bir pratik*tir (1989, s. 22). Crystal için *cümle düzeyinin ötesinde üretilen her türlü metin veya konuşma*dır (2008, s. 148). Fairclough ve Wodak için toplumsal unsurların belirli yorumu olan söylem gerçekliğin belli bir bakış açısı ile yeniden kurgulanmasını sağlayan güçtür. Kısaca dilin belli anlamlara gelecek şekilde kullanılması olan söylem dildeki farklılaşmaları ve kullanım alanlarını esas alarak taksonomik bir yapı kazanır (Fairclough ve Wodak, 1997).

Söylem, olay ve anlam diyalektiğidir. Olay bağlamında konu, atıf, zaman ve kişiler ön planda iken anlam bireysel olanı ve ifadenin karşılık geldiği manayı ayrıştırır (Ricoeur, 2007). İletişimsel bir eylem olarak söylem; sözlü ve yazılı iletişimi, jest ve mimikleri, imajları ve tüm göstergebilimsel katmanları kapsar (van Dijk, 2016). Kuramsal olarak ve sınıflandırmak amacıyla tetkik edildiğinde kapsamadığı çok az sosyal bilimsel saha olduğu görülecektir (Elbirlik ve Karabulut, 2015, s. 31-50). Söylemin bu kapsayıcılığı bir şey ortaya koymak için belirlenen tüm yolları (Megill, 2012) kullanarak "Her şey söylemin konusudur" demeyi mümkün kılabilir.

Söylem kendi içinde ilişki kurma esasına dayalı bir mekanizmaya sahiptir. Söylemin her unsurunun bir diğeri ile alakalı olması bazı varsayımları ve çıkarımları da beraberinde getirir. Yani ön yargıların söylemin kurgulanması sürecinde mevcut olduğu gibi çıkarımların tespiti esnasında söylem dışının söylem ile çatışarak bir boşluk yaratması da doğaldır (Althusser, 1987, s. 18-20). Bu bağlamda *her şey söylemseldir* sloganı ciddi anlamda yumuşak bir zemine sahip görünmektedir. Mesela bir depremi tektonik hareket olarak yorumlamak ile Tanrı'nın gazabı olarak görmek arasında ölçülemez bir mesafe vardır (Purvis ve Hunt, 2014). Söylemin kapsayıcılığını *her şey* olarak netleştirmeye çalışmak söylemin çok boyutluluğu sebebiyle mümkün görünmemektedir. Söylem her şey olamasa da *birçok* şeydir. Mesela bir cümle, bir konuşma, bir jest, bir tepki, bir kanaat, bir tartışma, bir kitap, hatta satın alınan bir mal söylemsel olarak karşımıza çıkabilir (van Dijk, 2015 ve 2016). Söylem politika-metin-konuşma ekseninde dil odaklı olarak ele alınsa dahi *her şey* ifadesi tutarlı bir hal almayabilir (Wodak vd., 2009). Bu bağlamda söylemi sınırlandırmak

için kullanılacak ifadeler (ırkçı söylem, medya söylemi, nefret söylemi, popülist söylem, cinsiyetçi söylem vb.) daha mantıklı bir çerçeveye oturacaktır.

Belli alanlarda iç dinamikleri daha net bir şekilde tanımlanabilecek olan söylem, dünyayı kurgular ve inşa eder (Phillips ve Hardy, 2002). Her zaman *karmaşık* bir yapısı olan ve son haliyle değil de *tarihsel* oluşum içinde değerlendirilmesi gereken söylem (Reisigl ve Wodak, 2009) (1) yazılı ve sözlü olabilir, (2) yerel ve genel bağlam içinde incelenir. (3) Dilin toplumsal bir olgu olduğu unutulmamalıdır, dolayısıyla söylem sosyo-kültürel bağlamda değerlendirilmelidir. (4) Söylem ardıl bir yapıya sahiptir, yani bir dizi halinde birbirine bağlı ögelerden (soru-cevap gibi) oluşur. (5) Söylem, söylem düzeyleri ile de ilgilenir; sözdizimsel ve anlambilimsel ögeler karşılıklı olarak irdelenir. (6) Söylem anlam oyunları ile de yakından ilgilidir, bilhassa kasıt ve ima eksenlidir. (7) Söylem dilin hem kuralcı hem de esnek taraflarından yararlanır. (8) Söylem analizinde sadece verilenlere/söylenenlere odaklanılmaz, söylenmeyen, gözden kaçan, dışarıda bırakılan, eksik olan da analizin konusudur (van Dijk, 1997).

Söylem analizinde öncelikle (1) sosyolojik sorulara verilen yanıtlar aranmalıdır, yani söylem evvela toplumsal bir meseledir. (2) Analiz; eylem, inşa ve değişebilir özellikler olarak üçlü bir ilişki ortaya koyar. (3) Konuşma ve metinler analiz edilirken gerçeklikle ilişkilerinden ziyade evvela nasıl tasarlandıkları sorgulanmalıdır (Potter ve Wetherell, 1994, s. 48). İçsel olarak yapılandırılmış olan söylem (1) kurallıdır. (2) Sosyal ve tarihsel bir zemin üstünde kurgulanan söylemde kültürel, ekonomik, siyasal ve kişisel gerçekleri benimsemiş konuşmacı üretici konumundadır. (3) Söylem bu süreçlerin bir sonucu olduğu gibi bu süreci kurmaya ve biçimlendirmeye de muktedirdir (Punch, 2005, s. 215).

Birçok disiplinin ortak analiz yöntemi olan söylemin tanımlarında görülen farklılık uygulamaya da yansır. Analiz nesnesine ne şekilde bakılması gerektiği ile ilgili birkaç maddelik önerilerden otuzar maddelik listelere kadar birçok farklı yöntem önerilmesine rağmen *temel dinamikler* neredeyse sabittir.

2. SÖYLEMİN AMACI

Söylem çözümlemesinin amacı söylemi meydana getiren kural, yapı ve durumları derinlemesine analiz etmektir. Neticede bütüncül olarak insanla ilgili olgulara ulaşılması hedeflenir (Fairclough, 2003a). Analiz malzemesinin alanı oldukça geniştir; sadece yazılı ürünler değil, sözlü veriler de söylemsel analize tabi tutulabilir (Elliot, 1996). Makaleler, bildiriler, siyasi propaganda malzemeleri, sohbetler, tartışmalar, televizyon programları, reklamlar, dergiler, romanlar, hikayeler, masallar, bilmeceler, fıkralar, sloganlar vb. hatta duvar yazıları söylemsel analize malzeme olabilir.

Söylem çözümlemesinde toplumsal doğruların, değerlerin ve fikirlerin sadece nasıl ortaya çıktıkları değil nasıl yayıldıkları, sürdürüldükleri ve çatıştıkları da analiz edilir. Bu bağlamda söylem çözümlemesi tanımlama ve genelleme ile birlikte üretimsel bir tavra da sahiptir (Parker, 1992). Düzenlenmiş sosyal pratiklerin yansıma biçimi olan söylem, bilginin güç-iktidar ilişkisi barındırması tezinden hareketle bir noktada *güç* ve *iktidar* odaklıdır (Howarth ve Griggs, 2016, s.402). Dolayısıyla analiz edilmesi gereken şey yani amaç sadece *bilgi* değil, iç içe geçmiş kavramlar olan güç ve iktidar olmalıdır (Hekman, 1999). Bu kapsamda, analiz söylem türüne göre yapılacağı için başta bağlam olmak üzere, verici-söylem-alıcı ilişkisi, verici-sözce ilişkisi, dilin işlevleri gibi bir dizi kavrama dikkat edilmelidir (Günay, 2013). Neticede tüm söylem türlerine uygulanabilecek kusursuz bir analiz yönteminin varlığı bu anlamda sorgulanabilir görünmektedir.

Söylemin amacı salt bilgi vermek değildir. Söylem birey-toplum ayrımına yahut iç içeliğine dikkat ederek yorum, üretim ve değerlendirmelerde bulunur (Terre Blanche ve Durrheim, 1999). Mesela söylem psikolojisine göre söylenen ve kastedilen arasındaki mesafe iletişimin temelidir. Yani her zaman söylenen ve anlaşılan (kasıt) aynı olmayacak, dilin daha ziyade *perlokasyonel katman*ı (etkisöz) belirleyici olacaktır (Duman, 2023). Herhangi bir amaçla söylenen cümlenin muhatapta uyandırdığı tesir, tepki, karşılık yahut anlaşılıp anlaşılmama iletişimin sürekliliği ve düzeni için göndericinin mesajından daha önemlidir. Zira anlaşılmayan bir mesaj başarısız bir gönderidir.

Söylem toplumsallık temelli dünyanın anlaşılması için yegâne araçtır (Phillips ve Hardy, 2002); öyle ki söylem sayesinde sözlü yahut yazılı iletişimin tüm ögeleri (içerik, gönderici, otorite, alıcı, amaç vb.) sorgulanır ve analiz edilir. Söylem belli bir toplumun, belli bir zamanda etkileşimsel olarak ortaya koyduğu bilgileri (ki buna güç-iktidar dengesi de ilave edilmelidir) inceler (Punch, 2005). Bağlam-bağımlı olan söylemin insanı anlamak ve anlamlandırmaktaki önemi büyüktür (Ward, 1997). Toplumsal bir canlı olan insan söylem sayesinde yeniden tanımlanarak topluluk içine sıkışmışlığı, otorite-güç-iktidar denklemindeki baskılanmış yeri net biçimde belirlenmiştir. Artık modern zamanlar *özne*nin değil yığın içindeki belirsiz kişilerin (hatta bireyin ötekileşmesinin) çağıdır.

3. SÖYLEMDE YÖNTEM

Söylemin tek bir tanımı olmadığı gibi tek bir kuramsal çözümü de yoktur. Söylem analizi araştırmacının hangi konuyu, hangi bağlamda ele almak istediği ile alakalı olarak belirlenir (Jørgensen ve Philips, 2002).

Söylemdeki temel bakış (1) dili bir sistem olarak görmeyi temel edinebilir, bu durumda önemli olan *yapı*yı bulmaktır. (2) Dil bir sonuç değil de bir süreç olarak ele alınırsa *dil kullanımı*na odaklanılması gerekir. (3) Belli bir konu ekseninde dilsel yapıların araştırılması ile de *sınırlı bir alanın söylemi*ne odaklanılmış olunur. (4) Dilin *büyük bir olgu* olarak ele alınması durumunda da toplum ve kültür gibi daha kuvvetli bağlantılar üzerinden analizler yapılır (Wetherell vd., 2001; Juez, 2009). Dolayısıyla söylem analizi için temel olgu *dil* olabilir.

Söylem; (1) sosyal problemler, (2) güç ilişkileri, (3) toplum-kültür bağlantısı, (4) ideoloji (ki söylem asla tarafsız olmaz), (5) tarihsellik (art zamanlılık esastır) ve (6) yoruma açıklık ekseninde genişler. Sosyal bir eylem olan söylem toplumsal yapının bir sonucu olduğu gibi toplumu etkileme gücüne de sahiptir (Fairclough ve Wodak 1997).

Kendi gerçekliğinde ve bağlamında (1) incelenmesi gereken söylem (2) hem yazılı hem de sözlü olabilir. (3) Ardışık bir yapı ihtiva eden söylem (4) sosyal yapı yani toplumsallıkla paralel seyreder. Söylem sadece sözdizimsel ögelere odaklanmaz, odak noktası (5) anlamdır (van Dijk, 1997). Bağlam-bağımlı olarak anlam ve anlamın ortaya çıkışı söylemin temel sorularındandır.

Dilsel eylemler olan söylemlerde yöntemsel olarak *metn*in merkeze alınması da mümkündür. Bu doğrultuda (1) öncelikle kişiler incelenmelidir. (2) Devamında sistematize edilmesi gereken anlamlara ve (3) söylemin özelliklerine odaklanılır. (4) Söylemler arası ilişkiler irdelenir, (5) Artsüremli (diakronik) gelişim ele alınır, (6) sosyal kurumlar ve güç ilişkileri tetkik edilir ve (7) söylemin etkileri üstünde durulur (Parker, 1992).

Temelde söylem üç eksende gözlemlenebilir gibi görünmektedir: Kültürel boyut, amaç ve bağlam (Blanche ve Durrheim, 1999). Fakat çok daha detaylı bir analiz yöntemi gerekirse Gee'nin tasnifine bakılabilir (1999 ve 2010). Söylemi oluşturan sözcüklerin dilsel özelliklerinden (işaretler), çıkarım ve imaların temel teşkil ettiği yorumlama imkanlarına (doldurma); verilen başlığın anlamsal çerçevesinden, söylemin çerçevesine ve edimbilimsel uzanımlarına; farklı şekillerde bağlamdan, vurguya kadar birçok ögeyi içine alan *tasnif* temel dinamikler bakımından Fairclough, Wodak, van Dijk, Parker yahut Foucault'nun tespitlerine üstün gelir nitelikte *değil*dir.

4. SÖYLEMİN ANALİZİ

Söylem analizi *dil ve iletişim*, *özne ve toplum*, *güç ve iktidar* ve *ideoloji* gibi kavramlarla doğrudan ilişkilidir. Diğer birçok temel kavramın da bu başlıklar altında değerlendirilebileceği görülmüştür. Mesela "yapı, metin, anlam, üslup, bağlam" gibi

kavramlar *Dil ve İletişim* başlığı altında değerlendirilebilir. "Yasak, tabu, sınıf, politika, devlet" gibi kavramlar da *Güç ve İktidar* başlığı altında ele alınabilir niteliktedir.

4.1. Dil ve İletişim

Söylem dünyayı hem somut hem de soyut şekilde algılamayı gerektirdiği için *zıtlıklar* üzerinden daha net biçimde okunur. *Doğa*nın olduğu yerde mutlaka *kültür* vardır, *birey* ancak *toplum* içinde anlamlıdır, insan düşünceleri yahut *tasavvur*ları ancak eyleme geçildiğinde *nesnel* bir mana kazanır. Tüm zıtlıklar ve kavram kargaşası içinde en net çerçeve toplum ve birey üzerinden okunabileceği için (ki güç, ideoloji ve iletişim de nihayetinde toplumsallığın parçasıdır) tamamlayıcı araç olan dil ile başlamak (Purvis ve Hunt, 2014, s. 21) mantıklı olacaktır.

Söylemin yapısı dilin sahip olduğu yapıya benzer (Martinet, 1985, s. 17). Söylem, ancak dilin dışındaki pragmatik durum ve ideolojik koşullarla anlaşılabileceği için dilin yürürlüğe girmesi veya dil kullanımı olarak tanımlanabilir (Benveniste, 1995). Pragmatik durum ve ideolojik koşullar dili toplumsal bir olgu olarak ele almayı gerektirir. Söylemin *dil-toplum* ilişkisi içinde uzamları ve bireysel farklılıkları da kapsayacak biçimde tanımlanması (Gee, 2005, s. 32) *hic-nunc-ego origosu*nun kullanımını mantıklı hale getirmektedir.[1]

Amaç ve işlev bakımından ele alınacak dil sadece yazılı olan değildir (Brown ve Yule, 1983). Söylem çözümlemesi hem *sözlü* hem de *yazılı* metinler için geçerlidir (Sözen, 1999); aralarında kapsam farkı vardır, sözlü söylem belli bir kesime hitap ederken yazılı söylem sınırsız sayıdaki soyut okura hitap eder (Ricoeur, 2007). Söylemin gerçeklik yaratarak dünyanın anlaşılmasını sağlaması (Mc Closkey, 2008) ve bir işaret sistemi sayılarak toplumsal iletişim ağlarını karşılaması (Purvis ve Hunt, 2014) daha fazla hayatın içindeki tanımlamaları iken "birbirleri ile ilişkili metinlerden oluşan, onların üretimi, anlamlandırılması ve yayılması ile bir nesne haline gelen dilsel yapılar" (Parker, 1992)

[1] Deiktik ifadeler, konuşmacının dinleyiciyi bir referans uzayında (durum, fikir, metin, söylem) yönlendirdiği ifade araçlarıdır. Temeli, Karl Bühler'in tanımladığı gibi *Organon Modeli* olan (Bühler, 1934, s. 31) *hic-nunc-ego-Origosu* işaret sürecinin başladığı referans sisteminin sıfır noktasıdır. Sıfır noktası, konuşmacının gerçek *burada-şimdi-ben* koordinatlarından kaynaklanabilir. O zaman bir şeye gönderme, konuşmacının *belirli algısal alan*ında gerçekleşir. Herhangi bir gösterme gibi dilsel araçlarla göstermenin de üç boyutu vardır: Bir muhatabı *göstermede*, *işaret etme*, gösteren kişinin *kendini göstermesi* ile birleştirilir. Göstermek yalnızca bir gönderme değil, aynı zamanda gösteren kişinin bir işareti ya da Bühler'in deyimiyle bir *semptom*dur. Her ikisinin de muhataba gönderilen sinyalde bir etkisi vardır, ki Bühler özellikle bu boyutu önemser. Bu kişi parmağı (ya da onun dilsel karşılığını) ve işaret ettiği şeyi görür; dolayısıyla işaret etme her zaman ben ya da sen-konumunu işaret etmek olabilir. Gösterme her zaman açıkça konumlanmış olandan (burada) ve açıkça işgal edilmiş olandan (ben) başlar; fiziksel *hic-nunc-ego-Origo* bununla birlikte eksiltmeler veya yer değiştirmeler de yaşayabilir (Cuntz, 2015, s. 57-70). Genel manada *hic-nunc-ego Origosu*nun kullanımının mantıklı hale gelmesi demek *mekân-zaman-kişi* bakımlarından gösterim sürecinin eksiksiz olması şeklinde de yorumlanabilir.

nitelemesi sonucu öne çıkarır. Doğrudan söylem-ideolojik bir içeriğe sahip olan yapılar tarafından biçimlendirilen söylemin aynı zamanda *yap*ıları biçimlendirme gücü vardır (Fairclough, 2003b). Yani söylem *çift yönlü*dür. Anahtar sözcük tarafından şekillendirildiği gibi anahtar sözcüğü de şekillendirir. Bu çift yönlülük dünya, dil, katılımcı, iletişim kanalı ve amaç için geçerli olduğu gibi söylemin kendisi için de geçerlidir. Yani söylem öncekilerden etkilendiği gibi sonrakileri şekillendirme gücüne de sahiptir (Johnstone, 2008). Bu bakımdan kökeni çok eskilere gider ve Foucault nazarında bilgiyi sağlayan tarihsel koşullara odaklanan *arkeolojik tetkik*e uygun (Emre, 2023) bir kavramsal alanı vardır (Sözen, 1999). Şu hâlde söylemin merkezi öncelikle *toplum* ve *metin* gibi görünmektedir.

Konuşuru bulunan tüm dillerde evrensel (İng. system constraints) ve kültürel (İng. ritual constraints) bazı ögeler bulunur (Goffman, 1976, s. 264-265). Söylem *sosyal*dir, fakat *evrensel söylem* kültürel bariyerlerden dolayı mümkün değildir. Söylemler farklı ve çatışma içinde olabileceği gibi hiyerarşik bir ilişki içinde de olabilirler (Punch, 2005). Söylemin *toplum*sal yönü ağırlıktadır, bu bağlamda toplumsal ilişkiler için kurucu bir güç olarak dilin yahut metnin aktarılmasını sağlar (Purvis ve Hunt, 2014). Metin merkezli söylemin öncülerinden olan Derrida için söylem bir *anlama meselesi*dir. Bir kod açma alanı olan metinde saf ve istikrarlı bir anlamın bulunması imkansızdır, dolayısıyla hiçbir söylem tamamıyla gerçek değildir. Söylemde esas olan *metin*dir, metnin dışında hiçbir şey yoktur (Derrida, 1997). Gadamer de Foucault da merkezin metin olması gerektiğini düşünürler (Akt. Hekman, 1999, s. 226). Yapmanın bir modu olan söylemde istikrarlı anlam arayışı için odak noktası metin olmalıdır (Halliday, 2007). Fakat bu metnin dışa yönelik analizinden önce iç yapısına bakıldığında anahtar kavramın *dil* olduğu görülecektir.

Toplumsalı temellendirmeye yönelik bir çaba olan söylemin başlangıç noktası *söz-sözce-tümce* merkezli (Vardar, 2007, s. 179) dildir. Gerek konuşma-yazma eylemi kapsamındaki çerçevede, gerekse de konuşma ağı türevlerinde (Potter & Wetherell, 1987) söylemin temeli konuşulan dildir. Söylemi "dil vasıtasıyla görünürlük kazanan ve düzenlenen, hazır ve önceden kurulmuş tecrübe edişler kümesi" (Hall, 1977) olarak nitelersek kültürel yapıya odaklanmamız gerekir. Çeviri çalışmalarındaki monadist yaklaşımın ve Humboldt, Sapir ve Quine gibi düşünürlerin temel tezlerinin uzantısı olarak söylemin kültüre özgülüğüne de odaklanmak temel reflekslerdendir. Bu da söylem analizi geliştiren kuramcıların oluşturduğu kriterleri en azından *genele uygulanabilirlik* bakımından sorgulamayı gerektirir.

Foucault, Collège de France'da yaptığı açılış konuşmasında sözcüklerin önceliğine ve insanı gerçekleştirmesine vurgu yapar: *"Benim arkamda (çok önceden söze başlamış, söyleyeceğim şeyleri önceden söylemiş) bir sesin şöyle demesini isterdim: Sürdürmek gerek,*

ben sürdüremiyorum, sürdürmek gerek, sözcükler olduğu sürece onları söylemek gerek, beni buluncaya, beni söyleyinceye dek, onları söylemek gerek" (Foucault, 1993, s. 9). Sözcüklerin insanı gerçekleştirmekte oynadığı rol onun toplum içinde var olmasından ziyade yok olup gitmesini engellemek yönündedir. Söylemin sözdizimsel bir gücü de vardır, sözcükler söylemler aracılığıyla konumlanırlar (Macdonell, 1991). Yani kişiyi birey yapan dildir ve dil *iletişimin temel aracı olarak* söylem içine konumlanır. Kavramsallığın bireysellik açısından taşıdığı anlam ile popüler zihniyeti dönüştürme çabası doğru orantılı olduğu için felsefi manadaki toplumsal düzen içinde evrenseli yakalama çabası bir noktada dilsel bir meseledir (Gramsci, 1971, s. 348); zira bireyin toplum içinde konuşlanması ancak iletişim ile mümkün olur. İdeolojilerin hem aktarılmasında hem de yeniden üretilmesinde temel araç olan dil (Oktar, 2002) basit bir iletişim aracı değildir. Bir yeniden yaratma aracı olan dil toplumu ve bu bağlamda bireylerin sosyal dünyasını yaratır (Wood ve Kroger, 2000). En temel manada bireyler arası yazılı yahut sözlü iletişim (mikro) ve güç-egemenlik-sınıf-eşitsizlik gibi kavramların tanımı için kullanıldığı (makro) mekanizma arasında ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Söylem tam da bu iki taraf arasında köprüler kurmayı hedefler (van Dijk, 2015). Bireyin dili ile toplumun dili aynı değildir. Bireyin dürtüleri, iç güdüsü ve hayal gücü vardır. Dürtülerin yönlendirilmesi ancak dilsel bir işleve sahip olabilir (Lacan, 1932). Söylem analizi, kullanılan dilin analizidir (Brown ve Yule, 1983). Söylem, gönderici-alıcı ekseninde niyet odaklı olarak değerlendirildiğinde biçem bakımından da sorgulanması gerekir (Johnstone, 2008). Söylemin odak noktası dildir (bilhassa da araştırma soruları); dilin kullanım biçimleri, dilin kullanım amacı söylem analizinin temelidir (Elliot, 1996). O halde dili hem sanatsal-edebî, hem de teknik açıdan değerlendirmek gerekir.

Söylemde dilbilimsel yapıdan ziyade sözceler arası ilişkilere önem verilmesi (Evre, 2009, s. 110) dilin işlevsel yönü ile ilgilidir. Dilin işlevselliği dilin teorik yapısından ziyade edimbilimsel yönünün incelenmesini gerektirir. Söylem kesinlikten ziyade sorgulanabilirlik üzerinden ilerlemelidir. Tartışmaya açık olan bu potansiyel toplumsal etkinliklerin temeli olan özneler arası ilişkilerdeki dil kullanımına odaklanır (Halliday, 2007). Dilbilimsel pragmatiğin (edimbilim) temel sorularından olan belli bir dil kullanıcısının söyledikleri ile ne yapıyor olduğu sorusu da yine kesinlikten uzak bir zemine ihtiyaç duyar.

Söylem açısından dilin belirsiz olmaması, bir sisteme sahip olması gerekir. Bilinmez, sınırsız ve belirsiz (burada ve şimdi olmayan) dünyayı anlaşılır kılarak gerçek haline getiren şey dildir (Berger vd., 2008, s. 58). Söylem sistematik dilsel yapıları nitelemek için kullanılan bir kavram olarak belli kurallara sahiptir (Tonkiss, 2006). O halde her daim bir sistem oluşturan dil (Foucault, 1972) toplumsal düzenle ilişki içerisindedir. Hem dilin toplumsal süreçleri ve toplumsal gerçeği oluşturduğu hem de toplumsal süreçlerin ve

toplumsal gerçeğin dili oluşturduğu karmaşık bir diyalektik mevcuttur. Dolayısıyla dil, içinde yaşadığımız dünyayı algılama ve kavrama yolumuzu etkiler (Weber, 1992; Fowler, 1986). Kısaca söylem dilsel sistemin ürünüdür. *"Söylem, bir iletinin tüm boyutlarını, salt iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor?), otoritesini (neye dayanarak?), dinleyiciyi (kime söylüyor?) ve amacını (söyleyenler söyledikleriyle neyi başarmak istiyor?) kapsamaktadır"* (Çelik ve Ekşi, 2008, s. 100). Dilin bir sistemi vardır, ancak söylemin bir sisteminin olması hem bildiri hem de etki aracı olması sebebiyle mümkün görünmemektedir (Benveniste, 1995).

Söylem, *dil* ile iç içedir; dilin kullanım şekline, kullanım amacına ve sosyal bağlama göre şekillenir. Hem bireysel dil (Fr. parole) hem de toplumsal dil (Fr. langue) söylem içinde düzenlenir (Punch, 2005). Söylem ne şekilde olursa olsun yalnızca dille birlikte düşünülebilir (Sözen, 1999). Söyleme giden yolda dilin temel edinilmesi toplumsal ve kültürel analizi kolaylaştırmıştır (Kocaman vd., 2009). Yani söylem içerik olduğu kadar *üslup*tur da (Chatman, 2008, s. 10). Dilin bağlam-bağımlılığını anlamsal analizi temin eder. Aynı söylemsel oluşum içinde farklı manaların ortaya çıkabilmesi *anlam*ın garanti altında olmadığının en büyük ispatıdır (Laclau ve Mouffe, 1985). "Anlamın dil içinde hareket etmesi sonucunda ortaya çıkan şey" olarak söylem (Üşür, 1997, s. 89) *bireysel sosyal iletişim ağları*nı işaret eder.

Söylemin metinsel (söylem yapıları) ve bağlamsal (söylem ve toplum-kültür-bilişsellik ilgisi) olmak üzere iki boyutu vardır (Ercan ve Danış, 2019, s. 538). Bağlam söylemin daha belirleyici olan boyutudur. Bağlam *kim tarafından*, *hangi sebepten*, *ne amaçla*, *kime* gibi soruların cevaplarını da içerir. Söylem sadece anlamak ekseninde gelişmez, tepkiyi ve tepki şekillerini de içerir (Punch, 2005). Söylem-tarihsel yaklaşımın metinlerarasılığı ve söylemlerarasılığı birleştirmesinin temelinde de bağlamın en temel kavramlardan biri olması yatar (Tekin, 2008). Viyana Okulu'na göre söylemin *bağlam*ını oluşturan üç ögeden ilki kişiler arası ideolojik etkileşime dayanır. İkinci bağlamda anlamı oluşturan dil dışı etkenlerden değişkenlere ve kurumlara odaklanılır. Kültürel, ekonomik, politik ve dinsel konular da bu alana dahildir. Son aşamada ise *birey-birey* ve *ideoloji-ideoloji* iç içeliği yerini *birey-toplum* etkileşimine bırakır. Birey bireylerden ve toplumdan etkilenerek bir şekilde (bilinçli yahut bilinçsiz) kendi ideolojisini yapılandırır (Büyükkantarcıoğlu, 2001, s. 178). Yani toplumu tanımlamak büyük oranda bireyi (vatandaşı) tanımlamak olacaktır.

Söylemin *konu*su üzerinden tanımlanması (her şey söylemin konusudur) ile *üslup* açısından betimlenmesi (söylem, bir şeyi söyleme şeklidir) iki farklı yönü işaret ediyor görünse de "neyi ve nasıl" sorularının cevabı olarak içerik ve üslup birbirini tamamlar niteliktedir. Hangi taraf ağır basarsa bassın söylem ürünü insanlar arası *etkileşim* (toplum-

güç-ideoloji) üzerinden okunduğunda faydalı neticeler verecektir. Dolayısıyla söyleme dil ve iletişim penceresinden bakmak daha kapsamlı bir analiz çerçevesi çizmek olacaktır. Çünkü *ne* söylediğimiz kadar *nasıl* söylediğimiz de önemlidir.

Her şeyin daha en başta kendinin *göstergesi* olması (Barthes, 1993, s. 41) ile başlayan süreç söylenenden söylenmeyeni aramaya (Palmer, 2008, s. 302) kadar gider. Dış dünyayı simgeler yoluyla yani doğrudan algılamayan insan (Çoban, 2003, s. 249) söylenen ve söylenmeyen arasındaki algı sürecinin ya malzemesidir ya da belirleyicisidir. Lacan'ın ayrımı ile dilsel göstergenin gönderimsel olmasından ziyade etkisel olması ile açıklanabilecek bu zıtlık (Evans, 2006, s. 104) dil-eylem (sözedim) kuramının da temel basamaklarına karşılık gelir (Austin, 1972).

Bu çerçevede belirleyici olan bir noktada *anlamın konumu*dur. Anlam insan zihninde, tamamıyla bireysel tasavvurlar biçiminde var olabilir (Locke) (Mc Ginn, 2015, s. 170; Harrison, 1979, s. 26-37; Lepore ve Smith, 2006, s. 787; Posselt ve Flatscher, 2018, s. 245). Yahut anlam bireyin zihninde değil de dış dünyada soyut halde (Leibniz) (Russell ve Fara, 2012, s. 22-24; Tanesini, 2007, s. 31; Soames, 2010, s. 95-122; Hale ve Wright, 2017, s. 9-10) veya somut durumda (Mill) (Harrison, 1979, s. 143-144, 154; Prechtl, 1999, s. 208-215; Mc Ginn, 2015, s. 50 ve 125; Daly, 2013, s. 14-17) bulunabilir. Üç taraflı bu tartışmanın kesin bir çözümü olmasa da iletişimde dinleyicinin rolü kesinlikle ihmal edilmektedir. Grice *anlam teorisi* ile *konuşma teorisi* arasında bir ayrım yaparak dengeyi kurmaya çalışır. Ona göre *iş birliği* ilkesi çerçevesinde başarılı iletişim mümkündür (1975, s. 45). Grice için konuşan bizzat söylediğinin bir parçasıdır, yani konuşulan ve konuşan iç içedir (Tanesini, 2007, s. 70; Miller, 2007, s. 246-270). Konuşulan ve konuşanın iç içe olduğu bu tanımlama kişinin söyledikleri ile değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Descartes'ın düşündüğü halde var olan (cogito ergo sum) insanı artık yerini Vico'nun gerçek olan yapandır (verum quia factum) bilincine sahip insanına bırakmıştır. Artık düşüncenin, planın yahut tasarının değil yapılanın, yaratılanın, meydana gelenin, gözle görülür olanın yahut vücut bulmuş şeyin kesin olduğu bir dünya vardır (Duman, 2023, s. 77-134).

Austin dil eylemi, *lokasyonel* (düzsöz, locutionary act), *illokasyonel* (edimsöz, illocutionary act) ve *perlokasyonel* (etkisöz, perlocutionary act) eylem olarak taksim eder. Bunlardan en önemlisi aslında perlokasyonel katmandır. Herhangi bir duygunun yahut düşüncenin etiketine sahip ifade (Austin, 1972, s. 116-125, 127-136), göndericinin ağzından çıktıktan sonra esas iletişim başlar. Kişinin ne söylediğinden ziyade karşısındakinin ne anladığı önemlidir (Austin, 1972, s. 118-125, 127-136). Bir tehdit muhatapta beklenen tesiri uyandırması ise hâlâ tehdit olarak kalabilir mi? Yapılan bir ima amacına ulaşmadı ise söz oyunu sayılabilir mi? Söylenen bir yalana inanıldı ise kasıt

gerçekleşmiş olmaz mı? Anlatılan bir fıkraya gülünmemesi tam bu noktada perlokasyonel katmanı diğer katmanlardan daha değerli kılmaktadır. İletişim ancak önce alıcının gönderici ile etkileşimi üzerinden okunabilir. İllokasyonel eylemi idrak etmek için kastetmek kavramına ihtiyaç vardır (Russell ve Fara, 2012, s. 14-17 ve 233; Lamarque, 1997, s. 520-521; Prechtl, 1999, s. 171 ve s. 215-219; Lycan, 2008, s. 31-44). Söylem analizinin bu ilk başlığındaki en önemli kırılmalardan biri dilsel bir sorun (belirsizlik) olduğu kadar poetik (metaforik) katmana geçmeyi de sağlayan *söylenen-kastedilen uyumsuzluğu*dur.

Söylemin temel dinamiklerinden olan dil ve iletişimin modern zamanlardaki sorunlarının başında *perlokasyonel katmanın göz ardı edilmesi*, *manipülasyon* ve *metafor ile metaforiğin karıştırılması* var gibi görünmektedir: Gösteren ve gönderge arasındaki ayrım (Sturrock, 2003, s. 35-36) sanıldığından daha fazla deformasyona uğramaktadır. Dil yapısal olarak tamamıyla retoriktir (de Man, 1979, s. 154) ve retoriğin Antik zamanlardan beri eleştirilen özellikleri (Duman, 2019, s. 17-94) modern zamanlarda yalanın biçim değiştirip (Duman, 2019, s. 544-548) manipülasyona vasıtası olarak kullanılması şeklinde karşımıza çıkar. Konuşanın menfaatine göre şekillenen bu tür konuşma toplumsal normların da ihlali anlamına gelir (van Dijk, 2006, s. 360). Temeldeki sorun *yalan*ın ve *manipülasyon*un temeli olan *metaforik ifadeler* ile ait olduğu yer sanat olan *metafor*u birbirine karıştırmaktır (Duman, 2022). Bu durumdaki en hassas nokta ise sanatın (bilhassa da şiirin) bir manipülasyon malzemesi olarak kullanılmasıdır.

4.2. Özne ve Toplum

Söylem asla tamamıyla kapalı bir yapıya sahip değildir. Tamamıyla kodlanmış ve normatif temeli sağlamlaştırılmış bir söylem gerçek ile karşılaştığında dağılmaya mahkumdur (Foucault, 1972, s. 34). Söylem *canlı*dır, sürece ve değişime uygun olarak çözümlenmesi gerekir. Bu çerçevede söylemin perspektifleri irdelendiğinde toplum kadar öznenin de belirleyici olduğu görülecektir. Söylem belli toplumsal pratikler için belirlenmiş bir *perspektif* öngörür. Wodak için söylem en temelde *kurucu*, *idame ettirici*, *dönüştürücü* ve *yıkıcı* olmak üzere dört temel işleve sahiptir. Söylemin kurucu olması belli toplumsal kimlikleri kolektif olarak inşa edebilme gücünü işaret eder; böylece oluşan millet, ırk, grup yahut birlikler analizi mümkün kılan toplumsal koşulları yaratır. İdame ettiricilikte oluşan bu birlikler hem devam etmekte hem yeniden oluşabilmekte hem de meşru bir zemin temin edebilmektedir. Söylemin dönüştürücü tesiri yeni bir yapı kazandırmaya karşılık gelmektedir. Söylemsel pratikler nasıl oluşturup dönüştürebiliyorsa yıkıma ve sona erdirmeye de muktedirdir (Evre, 2009, s. 146).

*Kendi hayatını yaşayan söylem*lerde gerçekler doğrudan ve basit bir şekilde yansıtılmaz (Jager, 2001). Söylemde *yeni bir gerçeklik* yaratılır. Ontolojik bir işlevselliği olan ve ideolojik yapıları biçimlendirmek için kendine yer açan söylem *düşüncenin dönüşümü*dür (Megill, 2012, s. 408). Her hâlükârda söylemin merkezinde *özne* yer alır. Söylemi bilinçdışı, ideoloji, bilim ve estetik açısından tasnif eden Althusser, işleyişin merkezini de özne olarak gösterir (2008, s. 153). Şüphesiz bilimsel söylemde daha pasif olan özne ideolojik söylemde merkezi durumdadır. Dil ile kurulan bir bağ olan söylem *özne*ler arası baskı ile ortaya çıkar (Lacan, 1968) Söylem egemenlik ilişkilerinin temsil edildiği bir yapı olarak *ideoloji* odaklıdır, dil içinde şifrelenmiş ideolojiyi toplumsal işlerlik açısında çözümler. Bu bağlamda birey odaklı olarak *söylem* hem *özne*yi yaratmak hem de sınırları göstererek (hatta boyun eğmeyi dikte ederek) özneyi yok etmek gücüne sahiptir (Mumby, 2004). Öznenin durumunun toplumdan öncelikli olması görülmesi aslında bir illüzyondur, zira bireyin toplumu etkilemesinden çok toplumun bireyi biçimlendirmesi mevzubahistir.

Söylem analizi birçok değişkenin incelenmesi ile vücut bulur (Yüksel, 2004, s. 13); bunların başında *birey-toplum ilişkisi* gelir. Birey topluma aittir, fakat bireyin ait yahut dahil olduğu toplumda *otorite*ye (güce) karşı çıkarak tam anlamıyla özgür olması mümkün değildir. Foucault'nun söylem analizindeki dışlama usulleri (yasaklanmış söz, deliliğin paylaşımı ve doğruluk istenci) doğrudan güç ile alakalıdır. Özne bilhassa siyaset ve cinsellik konularında kesinlikle özgür değildir (Foucault, 1987). Zamandan zamana değişen kültürel algının da birey üzerinden okunarak farklılıkların tespiti (Parker, 2002) aynı zamanda toplumsal yapının analizi olacaktır. Dilin kullanımı açısından kuralları *sosyal yapı* oluşturur. Sosyal yapı ve anlam arasındaki bağ bireyin toplum tarafından kabul görmesi için özümsenmese de bilinmelidir. Mesela atasözü ve deyimleri anlamayan bir kişi iletişimde zorluk yaşayabilir; düğün, sünnet, cenaze gibi özel günlerde yapılacak yanlış davranışlar yahut söylenecek uyumsuz sözcükler dışlanma ile sonuçlanabilir. Tabu, inanç, dil ve nihayetinde sihirli bir sözcük olan *ideoloji* bu bağlamda yönetici seçimi için (güç ve iktidar) bile belirleyicidir. Kimse *kendilerini anlamayan* biri tarafından idare edilmek istemez.

Modern zamanlardaki yapıya topluluk/cemaat (Alm. die Gemeinschaft) yahut toplum/cemiyet (Alm. die Gesellschaft) denmesi arasındaki ayrım bireyin karakter yahut tavrı hakkında da bilgi vermek olacaktır. Ayrımı net biçimde yapan Tönnies (1887) *cemaat*i daha olumlu olan taraf olarak niteler. *Cemaat*te birey kendisini daha büyük bir sosyal bütünün parçası olarak hisseder, eylemlerini bu kapsayıcı amaca göre yönlendirir. Herkes bir bütüne hizmet ettiğini düşünür ve öyle davranırsa ortak bilinç meydana gelir. Cemaati olumlayan iradenin biçimine Tönnies "der Wesenwille" adını verir. Cemaate ait birey, *olma arzusu*na yani kendini gerçekleştirme tavrına sahiptir. Burada birey henüz öznedir,

önemsenir, değerlidir. Buna mukabil *cemiyet*te birey başkalarını araçsal bir şekilde kendi çıkar ama amaçlarına uygun olarak kullanır. Yani bir arada olunmasının sebebi karşılıklı çıkarlardır. Genel olarak ancak tarihsel bir bireyselleşme aşamasıyla geçerlilik kazanan bu irade biçimine Tönnies "der Kürwille" adı verir yani bireyler özgür iradelidir. Modern zamanların kent hayatı *cemaat* değil de *cemiyet* özellikleri gösterir. Tönnies, ayrımı küçük-topluluktan büyük-topluma geçişi işaret için yapmıştır; ancak *kaybedilen değerler, iç çatışmalar, uyumsuzluklar ve dengesizlikler* ve öznenin *pasif, değersiz ve bireysellikten uzak* olması bakımından modern zamanların insan birikintisi daha ziyade "yığın" özelliği göstermektedir.

Nicelik bakımından cemiyet (toplum) olan yığının nitelik bakımından cemaat (topluluk) tavrı göstermesi ancak etik değerlerin öncelenmesi ile mümkündür. Bu bağlamda pratik aklın işleyişi için etik ve pragmatik kırılmada hususi ve toplumsal faydaya odaklanılmalıdır. Zira akıl ve istemin yapısı pragmatik ve etik söyleme uygun şekilde değişir (Habermas, 1991). Toplumda bireyin istekleri toplumun isteklerine feda edilir. Her ne şekilde ve propaganda da olursa olsun toplum hayatı bireyin özgürlüklerini kısıtlar. Bu kısıtlama kurumsal manada olduğu için yani muhatap her zaman belli olmadığı ve resmi mekanizma yavaş işlediği için modern insan *huzur*suz olabilir. Freud nazarında bu huzursuzluğun sebebi baskıların insanı iç güdülerini bastırmaya yahut terk etmeye zorlamasıdır (1998). Modern toplumların baskılanan bireyinin toplum ile çatışması söylem ile teşhis edilebilir. Toplumsal yapının merkezi olan söylemlerin yorumlanması ile *bilgi* elde edilir (Foucault, 1972; Bidet, 2016). Söylemin çift yönlü kullanımı (etkilenmesi ve etkilemesi) birey-toplum çatışmasında yine dil ekseninde açımlanır. Wodak da van Dijk ve Fairclough ile aynı düşünür. İnsan ve *dil*, söylemin belirsiz iki alanıdır. Ancak söylem insanın tarihsel süreç içinde gelişen dili ve kültürü üzerinden inkâr edilemeyecek kesin verilere yani *bilgi*ye ulaşabilir (Wodak ve Meyer, 2009). Özne tarihin her döneminde toplumun ona yüklediği rol üzerinden zorunluluklar ekseninde yeniden tanımlanır yahut sınırları belirlenir.

Neticede söylem bastırılan bireye değil de topluma ait olacaktır. Tek başına bireyin söylem yaratması düşünülemez. Söylemin temeli olan *dil ve anlam* toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutmak amacıyla kullanılır. Toplumların konu ve olaylara karşı nasıl tepki geliştirecekleri söylem üzerinden net biçimde okunabilir (Potter, 1996). Yani söylem analizi (van Dijk'ta olduğu gibi) daha ziyade toplumsal yapı ve ideoloji ile ilgilidir (Çoban ve Özarslan, 2003, s. 55). Amaç sadece analiz, tespit, istatistik ve mukayese değil net biçimde tamir ve tadilattır. Aksi halde sorunları teşhis edip göstererek çözülmeleri için bilgi üretmemek retorik kapsamında dahi olsa söylemin doğasına aykırıdır.

4.3. Güç ve İktidar

İktidar birçok disiplinin temel kavramlarındandır. Öyle ki insanlık tarihi *iktidar arzusu* üzerine kurgulanmıştır (Russell, 2014). Kavramın disiplinler üstü anahtar sözcüğü özne olduğu için *özne-içi* (daha çok öznenin kendisi ile ilgili) ve *özne-dışı* (daha çok özne ile haricen ilgili) bir düzen irdeleniyor gibi görünmektedir.

Ötekiler, rıza, eylemsel döngü, özgürlük ve bilgi daha ziyade *özne-içi* ifadelerdir. Buna mukabil yönetim anlamında iktidar, güç, yasak, tabu, baskı, bilgi, sınıf mücadelesi ve devlet gibi sözcükler daha ziyade *özne-dışı*'dır (yahut özne-*üstü* veya *ötesi*). Tam bu noktada özneyi kendi dışındakilere doğrudan bağlayan ve devleti içselleştirmesini sağlayan (ayrı başlıkta incelenecek) *ideoloji* kavramı karşımıza çıkar.

İktidar *özne-içi* bağlamda bazı temel kavramlarla iç içedir. Elbette iktidar sadece devlet değildir, iktidar her yerdedir. Yine de *ötekiler*, *rıza*, *eylemsel döngü* ve *özgürlük* kavramları esas meselenin anlaşılmasını sağlayan madde başları gibidir. Öncelikle iktidar sadece birey ve kolektif taraf arasındaki bir rabıta değildir, iktidar ötekilerin başkaları üzerindeki eylemlerini de kapsayabilir. İktidar onay ve rıza ile alakalı değildir. Bu da eylemsel döngüye odaklanmayı gerektirir. Mesela (olumsuz bakmak gerekirse) iktidarın eylemlerimiz üzerinde sınırlama yetisine sahip olması teorik değil, eylemsel bir süreç üzerinden okunabilir. Bu da doğrudan özgürlük ve birey çatışmasına zemin hazırlar. Foucault için iktidar sadece özgür özneler var olduğu sürece dile getirilebilir (Foucault, 2011, s. 72-76). Foucault iktidarı zorba ve baskıcı olarak görmekten kaçınır. Güç kullanımı ve iktidar net bir şekilde ayrılmış gibidir. İktidarı güce sahip, aslında güçten çok daha fazlası; fakat güç kullanmakta sabırlı ve dikkatli olması gereken bir mekanizma olarak görmek daha mantıklıdır (Canetti, 2012). Fakat ne kadar didaktik bakılırsa bakılsın *iktidar* daha ziyade panoptikon kurgusu ile iç içedir (Bentham, 2008, s. 10). İktidarın özgürlüğün uygulanmasındaki ön koşul olması modern zamanlarda toplumsal yapının belirleyicisi olan iktidar kavramının olumsuz bir çağrışım alanına sahip olmasını da açıklamaktadır.

Hepsi birer dil-eylem olan *bilgi*, *güç* ve *ideoloji*nin dildeki kullanımı fonksiyonellik bakımından söylemde *özne ötesi*nde mana kazanır (Sözen, 1999, s. 13). Hem oluşturucu hem de koşullandırıcı olan söylemin (Blommaert ve Bulcaen, 2000, s.449) anlaşılması onu meydana getiren, çeşitlendiren ve devamlılığını sağlayan *iktidar* ve uzantısı kurumlar aracılığıyla mümkündür. Söylem iktidar ile var olduğu kadar iktidarın gücünü dizginlemek, tehlikelerini önlemek ve belirsizliği zapt etmek gibi vazifelere de sahiptir (Foucault, 1993, s. 9-10). Evrensel bir anlambilim olmaması söylemin, söylem dışında bulunarak okuru ve yazarı aşan etkenlerden soyutlanamayacağı gerçeği ile örtüşür (Althusser, 2006). Söylemin çözümlenmesi gerekliliği, söylemin gizli olduğu anlamına gelmez. Yani söylem öylesine

açımlanarak anlaşılmaya hazır hale getirilip bırakılacak bir anlam olayı değildir. Söylem daha ötede bir mücadele aracı olarak *iktidarı ele geçirme*ye odaklıdır (Foucault 1981). Bu noktada özne-iktidar ilişkisinde *bilgi* belirleyici etkenlerdendir. Bilginin uygulanması ve birikimi iktidardan ayrı değildir, zira yasa toplumsal bir bölünme veya parçalanma yaratır (Foucault, 2004). Bilgi tam anlamıyla toplumla iktidar arasındaki nesnel bağlantıyı kurmaktadır.

Toplumsal yapılar tarafından biçimlendirilen toplumsal bir pratik olan söylemin sistematik açıdan temeli dil olsa da söylem düzeni (Foucault) uygulamada ideolojinin maddi baskısından kurtulamaz. Toplumsal bir pratik olarak söylem *güç* ve *iktidar* mücadelesi temellidir (Fairclough, 1989 ve 2016). Birey güç ve iktidarın iştirakçisi olmaktan ziyade baskısı altındadır. Devlet (hükumet değil), bizatihi ataerkil düzeni üretir, destekler ve tatbik eder (Donovan, 2015). Yani birey iktidarı ve baskısı hissedilen ancak net bir şekilde somutlaştırılamayan büyük bir gücün karşısında kişilere (kamusal söylem kullanan politikacılara) odaklanmak zorunda kalır (van Dijk, 2006). İktidar tarihsel gelişimin de ispatladığı üzere tatbik eden ve maruz kalan arasındaki ilişki ile sınırlı olmasa da (Poulantzas, 1978) varlık mücadelesi veren birey ancak bütünsel bir yaklaşımla çözümlenebilecek olan (Titscher vd., 2000) metinler-arasılığa odaklanacak konfora sahip değildir. Retorik hileleri kullanarak bireyleri etkileyen politikacının söyleminde daha çok yer alan vaat (gelecek zaman) doğrudan söylemin *arzu ve gücü taşıyan bilgi* (Foucault, 1966, s. 469; Beard, 2000) olması tanımı ile örtüşür. İnsan bir yandan öznenin oluşumu ve anlamlandırılması için, bir yandan iktidar ilişkilerinin temeli olduğu için *iktidar* ancak öznenin varlığı ile, öznenin ilişki alanları mevzubahis olduğunda önem kazanır. Foucault, *Özne ve İktidar*'da insanların kendi kültürlerinde özneye dönüşme süreçlerini anlatırken üç farklı eylemsel döngü öngörür: (1) Öncelikle özne aktiftir, pratik alanda konuşur, emek harcar, üretir. (2) İkinci alanda özne ayrıktır, toplumun genelinden (akıllı-deli, sağlıklı-hasta, çalışan-işsiz) bir şekilde ayrılır. (3) Sonuncuda ise özne (cinsellik öznesi olmayı edindiğinde olduğu gibi) nesneleşme sürecindedir (Foucault, 2011).

Dışlama usulleri bağlamında söylemin temelinde *yasak* kavramı yatar. Herkesin konuşma hakkına sahip olmaması ile mantıksal zemin bulan *yasak* tek boyutlu değildir. Tabusallık bakımından nesne ile, ayinsellik bakımından koşullar ile, ayrıcalıklık bakımından özne ile alakalıdır. Söylemin arzu ve iktidar ile olan ilişkisi yasaklar üzerinden okunabilir. Öyle ki söylem sadece arzuyu aşikâr eden yahut gizleyen çerçeve değildir, aynı zamanda arzunun nesnesi olabilme gücüne de sahiptir (Foucault, 1993). Tabu söylemin otorite ve ideoloji ile kesiştiği yerde ortaya çıkan önemli bir kavramdır. Herkes her şeyi her yerde söyleyemez, düsturuna uygun olarak söylem aynı zamanda kısıtlayıcı yahut

yasaklayıcı olabilir (Foucault, 1987). Güç ilişkileri sadece soyut bir kavram olarak devlet mekanizmasının işleyişini açıklamakta kullanılmaz, bu çok boyutlu ilişkiler toplumsal hegemonyaları da kapsar (Foucault, 1982a). Bu durumda güç yahut iktidar baskıcı olduğu için kötü müdür, sorusu akla gelebilir. Foucault, iktidarın baskıcı değil de *yaratıcı* olduğunu ilanla Nietzsche'yi takip eder görünmektedir (Megill, 2021, s. 406). Bu manada aslında olması gereken (ideal) ile olanın (pratik) birbirine ciddi anlamda karıştığı görülmektedir.

Neticede dilbilimsel işaretler ve sembollerle *sınıf mücadelesi*ni yansıtan bir alan sayılabilecek söylem (Yağcıoğlu ve Değer, 2002) güç ve iktidarı meşrulaştırılmakla değil de *hakikat*e ulaşmakla daha yakından ilgili olabilir (Alexander, 2008, s. 33). Söylem ile temelinde ırk, cinsiyet, sınıf ve kültür gibi kavramlardaki eşitsizlikler etrafında şekillenen *güç ilişkileri*nin üretilmesi mümkündür (Weiss ve Wodak, 2003, s. 15). Bu güç ilişkileri ve ideoloji yaratma biçimleri söylemde net biçimde verilmek yerine gizlenmekte ve dolaylı olarak söylenmektedir (Fairclough ve Wodak, 1997, s. 258). Söylem bir araç olarak düşünce, iletişim ve eylem odaklıdır. Söylem çok geniş bir yelpazede (etikten sofra adabına, politik ifadelerden spora kadar) *karşıt sınıfsal boyutlar*ı ortaya çıkarır (Bourdieu, 1984). Bu anlamda söylem *güç dengesi* değil de *güç dengesizliği* temellidir denebilir.

Söylem yaratım aşamasında güç ile içli dışlı oluşundan kaynaklanan tehlikelerin önlenmesi, belirsizliği yarattığı kaosun engellenmesi ve ortaya koyacağı maneviyatı yok edici maddiliğinden uzaklaşılması maksatları ile denetlenme ve örgütlenme gibi temel reflekslerle iç içe geliştirilmiştir (Foucault, 1987). Söylem çok yönlü bir araç olsa da temelinde güç ilişkilerindeki tutarsızlık yatar. Toplumu ve kültürü oluşturan bir yapı kurucu olarak söylem *ideolojik*tir (Fairclough ve Wodak, 1997). Dil esaslı söylem *ideoloji*nin oluşmasında ve dönüşmesinde merkezi bir rol üstlenir (Arık, 2009).

O halde *iktidar ve özne* denkleminde söylemin yerini netleştirmek gerekir. Söylem iktidarın bir aracı, vasıtası, uzantısı, destekçisi, eşlikçisi, barınağı yahut sığınağı olabileceği gibi engelleyicisi, eleştiri mercii, direnç noktası yahut muhalefet sahası da olabilir. O halde Mills'in tabiri ile söylem, iktidar üretebileceği gibi iktidarı yok da edebilir (2003, 128). Söylem ve iktidarın bu iç içeliği benzer kavramlar olarak algılanmalarına dahi sebep olmaktadır. Oysa söylemin üretimi ve iktidarın kullanımı mevzubahistir (Punch, 2005), yani söylemin oluşumu iktidar mekanizmasının bir sonucudur (Foucault, 1987, s. 23). İdeoloji kısmında daha detaylı irdelenecek anlam ilişkilerindeki bu dengeyi teori-pratik ayrımı sağlar.

4.4. İdeoloji

Söylem ve ideoloji ilişkisi de yine tartışmaya açık, belirsiz, gri ve manipülatif bir alandır. Bu yüzden ilkin, her ne kadar şu ana kadar üzerinden mutabık olunan bir tanımı yapılmamış olsa da (Eagleton, 1991) ideolojinin sınırlarını çizmeye çalışıp ardından *söylem-ideoloji* rabıtasına geçilmesi daha mantıklı olacaktır.

İdeoloji öncelikle değer ve inanç temelli bir dünya görüşü ya da sınıfsal bir bakış olarak soyutlanabilir (Williams, 1977). İdeolojinin kapsamı örgütlenmiş haldeki tüm düşünce, değer ve yönelimleri içine alacak şekilde genişletilebilir (Lull, 2001). İdeoloji toplumu var eden bireyin içinde yaşadığı doğal-somut gerçekliğe karşılık geldiği için reddedilebilir yahut engellenebilir bir olgu değildir (Purvis ve Hunt, 2014). İdeoloji "dünyayı ve kendimizi algılama biçimimizi yönetir; *doğal* ya da *aşikâr* diye gördüklerimizi denetler; dünyayı görmemize aracılık eden, eylemlerimizi ona uydurduğumuz bütünleşmiş bir gönderme çerçeveleri dizgesidir" (Becker, 1984, s. 69). İdeoloji; günlük konu ve konuşmalarımız ile toplumsal bakışın tanımı, değişimi, yayılımı bakımlarından söylemle kesişir. İdeolojilerin yeniden üretiminde temel rolü olan söylem günlük ifadeler yahut gündelik hayat için de birçok bakımdan belirleyicidir. Söylem yapısı içinde rol olan birçok dilsel durum üzerinden ideolojinin toplumu nasıl etkilediği rahatlıkla okunabilir (van Dijk, 2003). Bir nevi toplumsal biliş (van Dijk, 2005) olan ideoloji denk olmayan güç ilişkilerini de belirlediği yahut değiştirdiği için (Wodak, 2001) söylemin temel dinamiklerindendir. Bu aşamada söylem ideoloji için bir araç gibi görünse de *söylem ideolojiyi belirler*, *ideoloji de söylemi* demek bağlantıyı netleştirmeye yetmeyecektir. Bağlantı *mesaj-kod dengesi* üzerinden de okunabilir: *"İdeoloji, mevcut mesaj düzeylerinden biridir; mesajların anlamlandırılma düzeyidir. İdeolojiyi okumak demek mesajların görünmeyen yüzünü okumak demektir. Söylem mesajın söylediği; ideoloji ise, söylenebilecek olanı belirleyen kodlamadır"* (Üşür, 1997, s. 110).

İdeolojiler grup inançlarıdır van Dijk için. Kuramsal olarak söylem olmadan ideoloji temelden eksik kalır. İdeolojiden etkilenen toplumsal bir pratik olarak söylem; genel manada toplumsal temsillerle, özel manada da ideolojilerle alakalıdır (1997). Williams nazarında ideoloji (1) belli bir sınıfa yahut gruba *özgü* inanç sistemlerini karşılayacağı gibi (2) *yanlış* fikir yahut bilinç olarak hakiki bilgiyle çelişen yanıltıcı inanç sistemi manasına da gelebilir. (3) Ayrıca ideoloji *fikir üretim süreci*ne verilen genel ad da olabilir (Fiske, 1996). Bu bağlamda öznenin ait olduğu grup yahut topluluk ile arasındaki temel bağ ideoloji olacaktır. Özne söylem aracılığıyla paylaşılan toplumsal temsiller sayesinde ideolojiyi içselleştirir (Yağcıoğlu ve Değer, 2002).

Her *söylem* temelde bir ideoloji yahut düşünce üstüne kurulur (Eagleton, 1991). Her ne kadar ideoloji çoğu zaman metinde *dolaylı* olarak geçse de (Dijk, 2015) yorumlanarak açığa çıkarılabilir. Bu noktada ideolojinin kasıtlı bir şekilde *gizlenme*si farklı bir alan açar, bu şekilde kurgulanan bir ideolojiye direnmek kolay değildir (Reah, 1998). Metne gizlenen ideolojinin bireyi etkisi altına alma, büyüleme, değiştirme, dönüştürme gücü inkâr edilemeyeceği için söylemin ideoloji ile sıkı bir bağı var gibi görünmektedir. En azından tüketim toplumunun alışkanlıkları üzerinden yapılacak bir okuma *özne-etki-ideoloji bağlamı*nda söylemin sihirli formülü oluverir. Hatta bu iç içelik Eagleton için *süreklilik* biçiminde tarif edilir. 30'larda askıya alınan *ideoloji* 70'lerde dönüşerek *söylem* oluverir. Anlamsal çözümleme manasında ikisinin de toplumsal bir pratik olması ve maddi etkilerinin olması örtüşmeyi desteklemektedir. Fakat aralarında net bir de ayrım vardır; ideolojiler söyleme indirgenebilse de bütün söylemler ideolojiye dönüşemez. Bu bağlamda söylemin ideolojiyi kapsadığı görülmektedir; ideolojileri özel söylem birlikleri saymak mümkündür (Eagleton, 1991, s. 194).

Althusser ise ideoloji ile farklı açılardan hesaplaşır. Felsefe dilsel yapı tarafından yönetilen bir söylem değildir onun için. İdeoloji bilimden ayrıdır, zira ideoloji bilimin aksine eksik, kusurlu, ham ve dolayısıyla tahribata uğramış durumdadır (Purvis ve Hunt, 2014, s. 18-19). Dolayısıyla çözüm ideolojiyi çöpe atmak değil, daha *dilbilimsel ve söylemsel bir ideoloji* yaratmaktır. Foucault için söylem ve ideoloji net bir şekilde *ayrı* iken Althusser söylemi ve ideolojiyi *iç içe* görür (Purvis ve Hunt, 2014). Foucault son yirmi yıllık okumalarındaki amacın iktidar olgusunun incelemek olmadığını net bir şekilde belirtir. Amacı daha ziyade "insanların farklı tarzlarda özne kılınmalarının bir tarihini" yaratmaktır (1982b, s. 208). Ne olursa olsun özneleri karşı karşıya getiren çatışma unsuru olarak ideoloji (Purvis ve Hunt, 2014, s. 11) ciddi politik kodlara sahiptir. Baskın politik görüşlerin insanların aynı ideolojiye sahip olma ön şartı ile hareket ettiği düşünülürse ideolojinin sınıf, baskı ve hegemonya gibi kavramlarla da yakından ilgili olduğu görülecektir.

Söylemde *iktidar* ve ideoloji ilişkisine ayrıca dikkat edilmelidir (Punch, 2011). İdeoloji bir noktada farklı sınıf ve toplumsal grupların anlaşılması için kullanılan bir araç olarak (Hall, 1983) *güç-hegemonya-devlet* üçlüsüne hizmet etmektedir. Hegemonya bir yerde yönetilenlerin kendi rızaları ile üretilen ideolojiye boyun eğmeleri (Gramsci, 1971) değil midir? İdeolojiyi benimsemiş yahut boyun eğmiş sınıfın normalleştirme ve kanıksama sürecinde söylemle uyum içinde olmaması düşünülemez. Zamanla normalleşen hâkim ideoloji insanları aynılaştırmakta ve hegemonyayı pekiştirmektedir (Wodak ve Meyer, 2009). İdeolojinin var olmasını sağlayan ve bilhassa da kurumlar ve devletin ideolojik aygıtları arasında cereyan eden çatışma *sınıf mücadelesi* odaklıdır. Her ne kadar tartışmaya açık

olsa da sınıf mücadelesi ile kurulan dolaylı bağlantı ekonomik tutarsızlık, dengesizlik yahut farklılıklar varsayımı ile çözümlenir (Wood, 2003). Artık farklı medeniyet mensupları ile din-kültür ekseninde çatışmak için yeterli zamanı bulunmayan (alt yapıyla üst yapının tamamen ayrıştığı topluma mensup) insan kendi toplumu içinde maddi edinimleri ile öne çıkarak ayrışmaya, özel olmaya ve özneliğini kutsamaya çalışır. Büyük savaşların bile maddi kaygılarla ne kadar iç içe olduğu düşünülürse bireysel çatışmaların özellikle geri kalmış ülkelerde sınıf mücadelelerinin temel dinamiği olduğu söylenebilir. Herkese eşitlik hayalleri ile üstü örtülmeye çalışılan dengesizlik ideolojinin en sağlam propaganda araçlarından olarak söylemin değişmez konularındandır. Hiçbir siyasetçi yoktur ki vaatlerinin büyük kısmı maddi iyileştirmeler içermesin. Özetle ideolojilerin temelinde güç edinme, egemenlik yaratma ve sömürü kurma temelli hakikatlerin temsili bulunmaktadır (Fairclough, 2003b).

Bu aşamada ideoloji-söylem sözcük çiftinin bir diğer belirleyicisi olarak karşımıza *özne* çıkmaktadır. Althusser'ye göre kişi kimliğini *maddi ideoloji aynaları*nda kendini ve toplumsal rollerini görerek kazanır. İyi bir insan olmak, iyi bir Hristiyan olmak, iyi bir yurttaş olmak vb. bu bağlamda aynı çizgi üstüne dizilmiş özne gerekliliklerdir. Foucault ise ideolojinin *özne*ye ilişkin teorik bir hümanizm içinde hapsolduğu kanaatindendir (1980). O halde modern zamanların öznesi ya ideolojiye esir, tâbî, yenilmiş, kapılmış yahut hapsolmuş durumdadır veya ideoloji ile çatışma halinde, sorgulamakta, eleştirmekte ve hali ile acı çekmektedir. Bu iki durumun birinden diğerine geçiş mümkün olduğu gibi şüphesiz otorite için ideal olan netice itibarıyla ilk tiptir. Bu doğrultuda öznenin tek tipleştirilmesi ve bu şekilde üretilmesi ideoloji üretmek isteyen herkesin odak noktalarından olmalıdır (Hall, 1988). Mesela kapitalist ideolojinin insan tipi *bencil*dir. İnsan kendini doğuştan itibaren bencil, mal edinimine odaklı ve para merkezli bulmaz. Bu özellikler toplum tarafından *ideoloji üzerinden* insanlara aşılanır. İdeolojilerin bireyle etkileşime geçtiği noktada araya *söylem* girer. Birey farklı şekillerde söylemden istifade ederek kendi zihin yapısını oluşturur (van Dijk, 2005). İdeoloji son raddede bireyi işaret ediyor gibi görünse de kolektif bir tavırdır, çoğunluğa işaret eder (van Dijk, 2003). Modern zamanların ideoloji yüklü bireyi için Althusser güzel bir örnek verir. Caddede kendi halinde yürüyen bir vatandaş polis düdüğü yahut başka bir ikaz sesi duyduğunda sesin geldiği yöne döner ve o andan itibaren artık *özne*ye dönüşmüştür. Kişi kendisi o sesin öznesi olarak görür ve cevap vermeye hazır halde etrafı izler (1971). Bir suç işlememiş olmasına ve kendi halinde yolda yürümesine rağmen seslenilenin kendisi olduğunu düşünen birey ikaza cevap vermeye hazır halde bekler. Bu yanlış kabullenme, hazır bulunuşluk, içten içe duyulan tedirginlik yahut korku bireyin çoktan *mevcut ideolojinin öznesi* olduğunu gösterir.

Söylem-ideoloji bağlantısındaki bir diğer mühim kavram da *dil*dir. Dil en temel manada ideoloji ve anlam arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan göstergebilimsel vasıtadır. Voloşinov'un biraz abartılı bir şekilde ifade ettiği üzere nerede bir gösterge varsa orada ideoloji vardır (2001, 48). Gösterge olmadan ideolojinin olamayacağı ve ideolojinin göstergeler üzerinden okunması gerektiği çıkarımı mantıklıdır, fakat yorum süreci göz ardı edilmemelidir (Elliott, 1996), ki bu aşamada söylem çözümlemesi olmadan ideolojinin nasıl eksik kalacağı anlaşılmaktadır. Mesela *beyaz güvercin* sembolik manada barışa karşılık gelmekle ideolojik bir anlama sahiptir. Ziya Osman'ın *Sebil ve Güvercinler* şiiri için bu *ideolojik hazır bulunuşluk* bize yanlış bir çözümleme kapısı açar. Öncelikle güvercin mübarek bir kuştur, Hacı Bektâş-ı Velî güvercin suretine girebilmektedir. Masumiyetin sembolü olarak kutsal yerler ile birlikte anılır. Can ayrıca uçup gitmesi, bedeni terk etmesi bakımından da güvercine benzetilebilir (Pala, 2010; Güneş vd., 2019). *Yorum süreci* bu gibi durumlarda ideolojinin anlaşılması adına ön şart hükmündedir.

Dilin uzamsal okumada (her zamanda ve her mekânda) daima *siyasal* bir içeriğinin olması dilin ideolojiler tarafından kuşatılmış olmasından kaynaklanır (Gee, 1999). Sonsuz şekilde birbirine bağlanabilen parçalardan oluştuğu için karmaşık bir yapısı olan söylem ideolojinin dildeki taşıyıcısı yahut tezahürü konumundadır (van Dijk, 2003). Basit bir mesaj dahi bireye doğrudan ulaşmaz. Mesaj ideolojik söylemin filtresinden geçerek muhatabına ulaşır (Özer ve Dağtaş, 2003). *Selamlaşma*nın ve *vedalaşma*nın şekilleri üstüne düşünüldüğünde dahi ne kastedildiği net biçimde anlaşılacaktır. Modern zamanların kendilerini hiç de tek katmanlı, basit ve kolay zannetmeyen bireyleri toplumsal işaretlere ortak tepkileri vermekte sakınca görmezler. Aslında toplumsal deneyimleri aktarmak ve olumlu manada yeniden biçimlendirmek için ideolojik malzemeler ile uyumlu şekilde kullanılan *söylem* sosyal medya kültüründeki (kırılmadan ziyade) tıkanmada öznenin kolay yaratılması sorunu ile karşı karşıyadır. Althusser'nin polis düdüğüne tâbî olan vatandaş tipi günümüzde tepkisini *yorum*lar, *story*ler, *post*lar ve like'lar ile göstererek nesnel davranıştan ve fiziksel hamlelerden uzak durup (ki bu manada esas sorun perlokasyonal katmana dahi geçilemeden illokasyonel katmanda tek taraflı kalıştır. Duman, 2023) soyut arzu nesneleri ile tatmin olan kapanma toplumunun öznelerine dönüşmüşlerdir.

Konu ideoloji-söylem bağlantısı olunca ortaya distopik bir tablonun çıkması şaşırtıcı değildir. Zira etik değerler konusunda ciddi anlamda sorgulanması gereken modern toplumlar için ideoloji "hakikat olduğu sanılan şeyin her zaman karşısında" görünmektedir (Foucault, 1980). Hakikat üretimi insan bilincine göre değil; siyasal, ekonomik, kurumsal tasarruflara göre yapılmaktadır. Hakikate ulaşmanın tek yolu olan bilginin ne ölçüde deforme edildiği düşünülürse ideolojiye bakış da değişecektir. Modern zamanların belirleyici

kavramı olan "bilgi kirliliği" internet, medya araçları ve hatta yazılı kaynaklar üzerinden eleştirilebilir çeşitliliğe sahiptir. Deforme edilen ve orijinali menfi kaygılarla yok sayılan çevirilerden sokakta, televizyonda ve telefonda zorla maruz kalınan reklamlara; mantıksız olduğu halde absürt bir kurgu ile Camus'yu şaşırtıp Sisifos'un elini taşın altında çekmesine sebep olacak tartışma programlarından bireyselliği gün geçtikçe yok eden ticaret-sağlık-eğitim-güvenlik politikalarına kadar her şey ideolojiktir ve hepsi *söylem analizi* sayesinde deşifre edilebilir.

Sonuç

Tüm söylem türlerine uygulanabilir bir yöntem mümkün müdür? Analiz yöntemleri dolaylı da olsa dayatma içerir. Mesela büyük oranda dile odaklanılırsa (Wetherell vd., 2001; Juez, 2009) ideoloji ve güç-iktidar dengesi ihmal edilebilir. Güç-toplum-ideoloji dengesi merkeze alınırsa (Fairclough ve Wodak, 1997) dil ve iletişim ihmal edilebilir. Anlam ve sosyal yapıya odaklanmak (van Dijk, 1997), kültür-amaç-bağlam ekseninde çalışmak (Blanche ve Durrheim, 1999) yahut metni merkeze almak (Parker, 1992) yine *mükemmel* bir çözümleme imkânı sunmaz. Bu analiz yöntemleri elbette kıymetlidir ve faydalıdır; fakat her şekilde söylem analizi mükemmel olamayacak, sonraki bir araştırmacının ilave edeceği açık bir nokta mutlaka kalacaktır. Gee'nin analiz maddelerinin sayısı (1999, 2010) yüze çıksa dahi yüz birinci ilave edilebilecektir. Bu bakımdan ilgili analiz yöntemlerini kaide olarak algılamak yerine çerçeve olarak düşünüp *kapsam içinde esnek davranabilmek* daha isabetli analizler yapılmasını sağlayacaktır. Ayrıca *mükemmel ve kapsamlı bir analiz* yerine kısmî de olsa isabetli ve tutarlı bir analiz daha kıymetlidir.

Derrida'nın meşhur tespiti uyarınca (Söylemde esas olan *metin*dir, metnin dışında hiçbir şey yoktur) tüm analiz malzemelerini bütünlük açısından *metin* sayarsak temel sorunlardan biri neyin söylemin konusu olup neyin olmadığıdır:

- Her şey söylemin konusudur (Fairclough, 1989).
- Her şeyin söylemin konusu olması mümkün değildir, söylemsel olan ve olmayan arasında net bir ayrım yapılmalıdır (Hindess ve Hirst, 1977; Foucault, 1972).
- Böylesi bir ayrıma gerek yoktur (Laclay ve Mouffe, 1985).

Söylem gibi *insanı ilgilendiren her şey* ile alakalı olan bir disiplinin sınırlarını çizmeye çalışmak kanaatimizce gereksizdir. Önemli olan analiz edilen söylemdeki örüntüyü bulmak, mesajı çıkarmak ve *metn*i mukayeseye hazır hale gitmektir.

Söylem analizine *fayda* esaslı yaklaşılmalıdır. Söylemin temeli olan *dil ve anlam* toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutmak amacıyla kullanılır. Amaç sadece analiz, tespit, istatistik ve mukayese değil net biçimde tamir ve tadilattır. Aksi halde sorunları

teşhis edip göstererek çözülmeleri için bilgi üretmemek retorik kapsamında dahi olsa söylemin doğasına aykırıdır. Bir gazete haberi, bir televizyon programı, bir seçim konuşması yahut bir öykü neden analiz edilmektedir? Elde edilen sonuç kullanılabilir olmalıdır. Söylemin türüne göre analiz yöntemi seçmek bu bakımdan mantıklıdır. Makalede sıralanan dört madde bu bakımdan *temel maddeler* olarak önerilmektedir.

İki yüzden fazla kaynak incelenerek söylem alanında çalışan düşünürlerin ortak vurguları netleştirilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz analiz için seçilen *metin* hem içerik hem de üslup bakımından farklı analiz maddelerini de gerektirecektir. Burada amaç tüm söylem türlerinde öncelikle hangi istikamete bakılması gerektiği ile ilgili bir öneride bulunmak, *içi doldurulması gereken çerçevelerin sınırlarını belirlemek*tir. Söylem analizi *dil ve iletişim*, *özne ve toplum*, *güç ve iktidar* ve *ideoloji* gibi kavramlarla doğrudan ilişkilidir. Diğer birçok temel kavramın da bu başlıklar altında değerlendirilebileceği görülmüştür. Mesela "yapı, metin, anlam, üslup, bağlam" gibi kavramlar *Dil ve İletişim* başlığı altında değerlendirilebilir. "Yasak, tabu, sınıf, politika, devlet" gibi kavramlar da *Güç ve İktidar* başlığı altında ele alınabilir niteliktedir.

İdeoloji ve anlam söylem çözümlemesi ile ortaya çıkar (Mora, 2010), fakat analizcinin tarafsız olması mümkün görünmemektedir. Nasıl ki söylem analizi için en temel maddelerden biri ideoloji ise bilinçli bir insanın varlığı için de en temel şartlardan biri kendi şahsi ideolojisine sahip olmasıdır. Söylem özneldir, yorum temellidir. Her *söylem* temelde bir ideoloji yahut düşünce üstüne kurulur. Her ne kadar ideoloji çoğu zaman metinde *dolaylı* olarak geçse de yorumlanarak açığa çıkarılabilir. İdeolojiler söyleme indirgenebilse de bütün söylemler ideolojiye dönüşemez. İdeoloji bilimden ayrıdır, zira ideoloji bilimin aksine eksik, kusurlu, ham ve dolayısıyla tahribata uğramış durumdadır. Dolayısıyla çözüm ideolojiyi çöpe atmak değil, daha *dilbilimsel ve söylemsel bir ideoloji* yaratmaktır. Sonsuz şekilde birbirine bağlanabilen parçalardan oluştuğu için karmaşık bir yapısı olan söylem ideolojinin dildeki taşıyıcısı yahut tezahürü konumundadır. Mesela depremle ilgili bir haberi analiz eden araştırmacı bunu hangi bağlamda ele almalıdır? Deprem "yer kabuğundaki hareketlerin meydana getirdiği enerjinin boşalması sonucunda oluşan sarsıntı" olarak mı, yoksa Zilzâl Suresi ekseninde mi düşünülmelidir? Yahut bu ikisi birleştirilmeli midir? Yahut *Yemekteyiz* (tv8) programı ile *Das perfekte Dinner*'yı (VOX) mukayese eden bir araştırmacı Alman versiyonunda sunucu olmamasını açıklarken nasıl nesnel kalabilecektir? Veya herhangi bir politikacının seçim vaatlerini metaforik açıdan inceleyen bir araştırmacı Davidson (*yalan* kavramı) yahut Beardsley'e (*absürtlük* teorisi) değinmeden ne kadar isabetli analizler yapabilir?

Söylem her aşamada ve terimsellikte *zıtlık*larla iç içedir: (1) Özneyi söylemin merkezi sayarsak *iç-dış ayrımı* ile kuşatıldığını görürüz. Ötekiler, rıza, eylemsel döngü, özgürlük ve bilgi daha ziyade özne-içi ifadelerdir. Buna mukabil yönetim anlamında iktidar, güç, yasak, tabu, baskı, bilgi, sınıf mücadelesi ve devlet gibi sözcükler daha ziyade özne-dışı'dır (yahut özne-üstü veya ötesi). (2) Herkes her şeyi her yerde söyleyemez, düsturuna uygun olarak söylem aynı zamanda kısıtlayıcı yahut yasaklayıcı olabilir. Söylem iktidarın bir aracı, vasıtası, uzantısı, destekçisi, eşlikçisi, barınağı yahut sığınağı olabileceği gibi engelleyicisi, eleştiri mercii, direnç noktası yahut muhalefet sahası da olabilir. O halde söylem, iktidar üretebileceği gibi iktidarı yok da edebilir. (3) En temel manada bireyler arası yazılı yahut sözlü iletişim (mikro) ve güç-egemenlik-sınıf-eşitsizlik gibi kavramların tanımı için kullanıldığı (makro) mekanizma arasında ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Söylem tam da bu iki taraf arasında köprüler kurmayı hedefler. (4) Söylemin anlaşılması onu meydana getiren, çeşitlendiren ve devamlılığını sağlayan *iktidar* ve uzantısı kurumlar aracılığıyla mümkündür. Söylem iktidar ile var olduğu kadar iktidarın gücünü dizginlemek, tehlikelerini önlemek ve belirsizliği dizginlemek gibi vazifelere de sahiptir. Söylem daha ötede bir mücadele aracı olarak *iktidarı ele geçirme*ye odaklıdır.

Avusturyalı Leo Spitzer'in 1928 tarihli *Stilstudien*'inin (Üslup Çalışmaları) söylem analizinin en eski örneği olup olmadığı konusunda devam eden bir tartışma vardır, ki önemine binaen Foucault bunu Fransızca'ya çevirir. Kesin olan ise terimi ilk olarak Zellig Harris'in 1952'de yayınladığı bir dizi makalede kullandığıdır. Spitzer'yi başlangıç alırsak, bir disiplinin yaklaşık 100 yılda bu denli genişlemesinin, güçlenmesinin ve derinleşmesinin bir tek açıklaması olabilir. Platon'un hakikati bulmak için Tanrı'nın katını işaret etmesine karşın Peirce'ün yorum ile hakikate ulaşılabileceği varsayımı ancak söylem ile sistematik bir yapı kazanmıştır. Söylemin analizi, *anlamak* için tek sistemli yoldur.

Summary

First of all, after explaining that it is not possible to have an analysis method applicable to all types of discourse, which is the acronym of "discourse analysis", changing the name to "analysis of discourse" necessitates a clear template for the method as the logical starting point of the article.

Discourse is produced, power is used; in other words, the formation of discourse is a result of the power mechanism. The theory-practice distinction provides the balance in meaning relations. In this sense, the more theoretical and hypothetical discourse analysis is, the more practical and action-oriented discourse analysis is.

Analysis methods involve imposition, even if indirectly. For example, if the focus is largely on language, ideology and the balance of power-authority can be neglected. If the balance of power-society-ideology is taken to the center, language and communication can be neglected. Focusing on meaning and social structure, working on the axis of culture-purpose-context or focusing on the text again does not provide a perfect analysis opportunity.

These analysis methods are certainly valuable and useful; however, discourse analysis cannot be perfect in any way, and there will definitely be an open point that a later researcher will add. Even if Gee's analysis items reach one hundred, the one hundred and first can be added. In this respect,

instead of perceiving the relevant analysis methods as a rule, thinking of them as a framework and being flexible within the scope will enable more accurate analyses to be made. In addition, instead of a perfect and comprehensive analysis, an accurate and consistent analysis, even if partial, is more valuable.

According to Derrida's famous observation (The main thing in discourse is the text, there is nothing outside the text), if we consider all analysis materials as texts in terms of integrity, one of the fundamental problems is what is and what is not the subject of discourse: (1) Everything is the subject of discourse. (2) It is not possible for everything to be the subject of discourse, a clear distinction should be made between what is discursive and what is not. (3) There is no need for such a distinction.

I think it is unnecessary to try to draw the boundaries of a discipline that is related to everything that concerns people, such as discourse. What is important is to find the pattern in the analyzed discourse, extract the message and prepare the text for comparison.

The analysis of discourse should be approached with a benefit in mind. Language and meaning, which are the basis of discourse, are used to keep the individuals who make up the society together. The aim is not only analysis, detection, statistics and comparison, but clearly repair and renovation. Otherwise, not producing information to diagnose and show the problems and solve them, even within the scope of rhetoric, is against the nature of discourse. Why is a newspaper report, a television program, an election speech or a story analyzed? The result obtained should be usable. In this respect, it is logical to choose an analysis method according to the type of discourse. The four items listed in the article are suggested as basic items in this respect.

The four items explained in the article (Language and Communication, Subject and Society, Power and Authority, Ideology) are not an analysis method. By examining more than two hundred sources, an attempt has been made to clarify the common emphases of thinkers working in the field of discourse. Undoubtedly, the text selected for analysis will also require different analysis items in terms of both content and style. The aim here is to make a suggestion regarding which direction should be looked at first in all types of discourse and to determine the boundaries of the frames that need to be filled. Discourse analysis is directly related to concepts such as language and communication, subject and society, power and authority, and ideology. It has been seen that many other basic concepts can also be evaluated under these headings. For example, concepts such as “structure, text, meaning, style, context” can be evaluated under the heading of Language and Communication. Concepts such as “prohibition, taboo, class, politics, state” can also be addressed under the heading of Power and Authority.

Ideology and meaning emerge through discourse analysis, but it does not seem possible for the analyst to be impartial. Just as one of the most basic elements for the analysis of discourse is ideology, one of the most basic conditions for the existence of a conscious person is to have his/her own personal ideology. Discourse is subjective, based on interpretation. Every discourse is fundamentally based on an ideology or thought. Although ideology is often indirectly mentioned in the text, it can be revealed by interpretation. Although ideologies can be reduced to discourse, not all discourses can be transformed into ideology. Ideology is separate from science, because ideology, unlike science, is incomplete, flawed, raw and therefore damaged. For this reason, the solution is not to throw away ideology, but to create a more linguistic and discursive ideology. Since it consists of infinitely interconnected parts, discourse, which has a complex structure, is the carrier or manifestation of ideology in language.

Discourse is intertwined with contradictions at every stage and terminology: (1) If we consider the subject as the center of discourse, we see that it is surrounded by the distinction between inside and outside. The others, consent, the action cycle, freedom and knowledge are rather intra-subjective expressions. In contrast, in the sense of governance, words such as power, force, prohibition, taboo, oppression, knowledge, class struggle and state are rather extra-subjective (or supra-subjective or beyond). (2) In accordance with the principle that not everyone can say everything everywhere, discourse can also be restrictive or prohibitive. Discourse can be a tool, means, extension, supporter, companion, shelter or refuge of power, as well as its inhibitor, authority of criticism, point of resistance or field of opposition. Therefore, discourse can produce power or destroy power. (3) In the most basic sense, there is a serious gap between the written or verbal communication between individuals (micro) and the mechanism used for the definition of concepts such as power-dominance-class-inequality (macro). Discourse aims to build bridges between these two sides. (4) The

understanding of discourse is possible through the power and its extension institutions that create, diversify and ensure its continuity. Discourse, as well as existing with power, also has the task of restraining the power of power, preventing its dangers, and restraining uncertainty. Discourse is focused on seizing power as a means of struggle.

There is an ongoing debate as to whether Austrian Leo Spitzer's 1928 Stilstudien (Style Studies) is the earliest example of discourse analysis, which Foucault translated into French due to its importance. What is certain is that the term was first used by Zellig Harris in a series of articles published in 1952. If we take Spitzer as a starting point, there can be only one explanation for the expansion, strengthening, and deepening of a discipline in about 100 years. While Plato pointed to God's level to find the truth, Peirce's assumption that truth could be reached through interpretation only gained a systematic structure with discourse. Analysis of discourse is the only systematic way to understand.

Kaynakça

Alexander, J. C. (2008). Klasiklerin Merkeziliği, (O. Baş, Çev.). S. P. Turner (Ed.). *Sosyal Teori ve Sosyoloji: Klasikler ve Ötesi* içinde (s. 27-46). İstanbul: Küre Yayınları.

Althusser, L. (2008). *Psikanaliz Üzerine Yazılar Freud ve Lacan*, (İ. Keskinoğlu, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, L. (2006). *Makyavel'in Yalnızlığı*, (T. Ilgaz, A. Şenel ve S. Çarmık, Çev.). Ankara: Epos.

Althusser, L. (2005). *Yeniden Üretim Üzerine,* (A. Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, L. (1987). *Politika ve Tarih.* (A. Şenel ve Ö. Sezgin, Çev.). Ankara: V Yayınları.

Althusser, L. (1971). Ideology and Ideological State Apparatuses. *Lenin and Philosophy and Other Essays* içinde. London: New Left Books.

Arık, B. (2009). Hrant Dink Cinayeti Haberlerinin Söylemi. M. Şeker ve T. Şeker (Editörler), *Terör ve Haber Söylemi* içinde (s. 241-289). İstanbul: Literatürk.

Austin, J. L. (1972). *Zur Theorie der Sprechakte*. Stuttgart: Reclam.

Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel Serüven.* (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beard, A. (2000). *The Language of Politics.* London: Routledge.

Becker, S. (1984). Marxist Approaches to Media Studies: The British Experience. *Critical Studies in Mass Communication* 1, 66-80.

Bentham, J. (2008). Panoptikon ya da Gözün İktidarı. (Z. Özaslan, Çev.). B. Çoban ve Z. Özarslan (Editörler). *Panoptikon Gözün İktidarı* içinde (s. 9-75). İstanbul: Su Yayınları.

Benveniste, E. (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*. (E. Öztokat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berger, P L ve Luckmann T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. (V. S. Öğütle, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Bidet, J. (2016). *Foucault'yu Marx'la Okumak*. (Z. Cunillera, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Blanche, M. T ve Durrheim, K. (1999). *Research in Practice*. Cape Town: University of Cape Town Press.

Blommaert, J. ve Bulcaen, C. (2000). Critical Discourse Analysis. *Annual Reviews Anthropol, 29,* 447-466.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. London: Routledge.

Brown, G. ve Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, P. ve Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Verlag von Gustav Fischer.

Büyükkantarcıoğlu, S. N. (2001). Yazınsal Eleştiri Kuramları İçerisinde Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Yeri ve İşlevi. *TÖMER Dil Dergisi, Dilbilimsel Eleştiri Özel Sayısı, 105*, 17-29.

Canetti, E. (2012). *Kitle ve İktidar*. (G. Aygen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Chatman, S. (2008). *Öykü ve Söylem. Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*. (Ö. Yaren, Çev.). Ankara: De ki Basım Yayım.

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford, UK: Blackwell.

Cuntz, M. (2015). Deixis. J. Dünne ve A. Mahler (Editörler). *Handbuch Literatur und Raum* içinde (s. 57-70). Berlin: de Gruyter.

Çelik, H. ve Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27*(27), 99-117.

Çoban, B. (2003). Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi. B. Çoban, Z. Özarslan (Editörler). *Söylem ve İdeoloji* içinde (s. 245-284). İstanbul: Su Yayınları.

Çoban, B. ve Özarslan, Z. (2003). *Söylem ve İdeoloji*. İstanbul: Su Yayınları.

Daly, C. (2013). *Philosophy of Language*. London: Bloomsbury Academic.

De Man, P. (2008). *Okuma Alegorileri*. (M. Z. Çıraklı, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Derrida, J. (1997). *Of Grammatology*. Baltimor & London: The John Hopkins University Press.

Donovan, J. (2015). *Feminist Teori*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duman, M. A. (2023). Edimbilim (Dilbilimsel Pragmatizm). S. Çakır (Ed.). *Dilbilim* içinde (s. 77-134). Konya: NEÜ Press.

Duman, M. A. (2022). *Bir Metafor Olarak Metafor*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Duman, M. A. (2019). *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*. Ankara: Nobel.

Eagleton, T. (1991). *Ideology an Introduction*. London: Verso.

Elbirlik, T. ve Karabulut F. (2015). Söylem Kuramları: Bir Sınıflandırma Çalışması. *Dil Araştırmaları, 17*, 31-50.

Elliott, R. (1996). Discourse Analysis: Exploring Action, Function and Conflict in Social Texts. *Marketing Intelligence & Planning, 14*(6), 65-68.

Emre, İ. (2023). *Edebiyat Bilimi. Teoriler-Yöntemler-Uygulamalar. 2. Cilt: Yöntemler*. İstanbul: Fidan.

Ercan, G. S. ve Danış, P. (2019). Söylem, Söylem Analizi ve Eleştirel Söylem Analizi: Tanımları ve Kapsamları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 6*(2), 527-552.

Evre, B. (2009). Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir Sınıflandırma Girişimi. İ. Parlak (Ed.). *Medyada Gerçekliğin İnşası* içinde (s. 107-152). Konya: Çizgi.

Fairclough, N. (2016). A Dialectical-Relation Approach to Critical Discourse Analysis in Social Research. R. Wodak ve M. Meyer (Editörler). *Methods of Critical Discourse Studies* içinde (s. 86-108). London: Sage.

Fairclough, N. (2003a). *Analysing Discourse Textual Analysis for Social Research*. London, UK: Routledge.

Fairclough, N. (2003b). Dil ve İdeoloji. (B. Çoban, Çev.). B. Çoban ve Z. Özarslan (Editörler). *Söylem ve İdeoloji* içinde (s. 155-170). İstanbul: Su Yayınları.

Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.

Fairclough, N. ve Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis. Teun A. Van Dijk (Ed.). *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* içinde (s. 258-284). London: Sage.

Fiske, J. (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş.* (S. İrvan, Çev.). Ankara: Ankara Bilim ve Sanat Yayınları.

Foucault, M. (2011). *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2.* (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Foucault, M. (2004). *Marx'tan Sonra.* (G. Aksay, Çev.). İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi.

Foucault, M. (1993). *Michel Foucault Ders Özetleri 1970-1982*. (S. Hilav, Çev.). İstanbul: YKY Yayınları.

Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni*. (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.

Foucault, M. (1982a). İktidar ve Bilgi. (O. Aruoba, Çev.). *Tan, 3*(4), 84-92.

Foucault, M. (1982b). The Subject and Power. H. Lederer Dreyfus, P. Rabinow (Editörler). *Michel Foucault* içinde. Chicago: University of Chicago Press.

Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge*. Brighton: Harvester Press.

Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language.* (A. M. Sheridan-Smith, Çev.). New York: Pantheon Books.

Fowler, R. (1986). *Linguistic Criticism*. Oxford: University Press.

Freud, S. (1998). *Ruhçözümlemesine Yeni Giriş Konferansları.* (E. Kapkın ve A. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.

Gee, J. P. (2010). *How to Do Discourse Analysis: A Toolkit.* London and New York: Routledge.

Gee, J. P. (1999). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. London and New York: Routledge.

Goffman, E. (1976). Replies and Responses. *Language in Society, 3,* 254-313.

Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. (Q. Hoare ve G. Nowell-Smith, Çev.). London: Lawrence & Wishart.

Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. (P. Cole ve J. L. Morgan, Çev.). *Syntax and Semantics: Vol. 3: Speech Acts* içinde (s. 41-58). New York: Academic Press.

Günay, V. D. (2013). *Söylem Çözümlemesi.* İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Güneş, Ö., Yeşil A. ve Öğreten N. (2019). Hüsn ü Aşk'ta Anlam Çeşitliliği Yönünden Kuşlar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, *Ö5*, 239-260.

Habermas, J. (1991). *Erläuterung zur Diskursethik.* Frankfurt am Main: Shurkamp Verlag.

Habermas, J. (1988). *On the Logic of the Social Sciences.* Cambridge: The MIT.

Hale, B. ve Wright, C. (2017). *A Companion to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell.

Hall, S. (1988). The Toad in the Garden: Thatcher Among the Theorists. C. Nelson ve L. Grossberg (Editörler). *Marxism and the Interpretation of Culture* içinde (s. 58-75). Urbana: University of Illinois Press.

Hall, S. (1983). The Problem of ldeology. B. Matthews (Ed.). *Marx 100 Years On* içinde. London: Lawrence & Wishart,.

Hall, S. (1977). Culture, the Media and the "Ideological Effect". J. Curran, M. Gurevitch ve J. Woollacott (Editörler). *Mass Communications and Society* içinde (s. 315-348). London: Edward Arnold.

Halliday, M. A. K. (2007). *Language and Education*. J. Webster (Ed.). London-New York: Continuum.

Harrison, B. (1979). *An Introduction to the Philosophy of Language.* London: Palgrave Macmillan.

Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*. (H. Arslan ve B. Balkız, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Hindess, B. ve Hirst P. Q. (1977). *Mode of Production and Social Formation*. London: Macmillan.

Howarth, D. ve Griggs, S. (2016). Discourse Analysis, Social Constructivism and Text Analysis: A Critical Overview. H. Keman, J. J. Woldendorp (Editörler). *Handbook of Research Methods and Applications in Political Science* içinde (s. 400-419). Northampton: Edward Elgar Publishing.

Jager, S. (2001). Discourse and Knowledge: Theoretical and Methodological Aspects of a Critical Discourse and Dispositive Analysis. R. Wodak, M. Meyer (Editörler), *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (s. 32-62). London: Sage.

Johnstone, B. (2008). *Discourse Analysis.* Oxford: Blackwell.

Jørgensen, M ve Phillips L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method.* London: Sage.

Juez, L. A. (2009). *Perspectives on Discourse Analysis: Theory and Practice.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing,

Keskin, F. (2011). Söylem, Arkeoloji ve İktidar. *Doğu Batı Dergisi, 9*, 15-23.

Kocaman, A. vd. (2009). *Söylem Üzerine*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Lacan, J. (1968). *The Language of the Self: The Function of Language in Psychoanalysis*. (A. Wilden, Çev.). Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Laclau, E. ve Mouffe C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.

Lamarque, P. V. (1997). *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language*. Oxford: Pergamon.

Lepore, E. ve Smith B. C. (2006). *The Oxford Handbook of Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press.

Lull, J. (2001). *Medya İletişim Kültür*. (N. Güngör, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.

Lycan, W. G. (2008). *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*. London: Routledge.

Macdonell, D. (1991). *Theories of Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.

Martinet, A. (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (B. Vardar, Çev.). Ankara: Birey Toplum Yayınları.

Mc Closkey, R. (2008). A Guide to Discourse Analysis. *Nurse Researcher, 16*(1), 24-45.

Mc Ginn, C. (2015). *Philosophy of Language*. Cambridge: The MIT Press.

Megill, A. (2012). *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Miller, A. (2007). *Philosophy Of Language*. London and New York: Routledge.

Mills, S. (2003). Söylem ve İdeoloji. (Z. Özarslan ve B. Çoban, Çev.). Z. Özarslan, B. Çoban (Editörler), *Söylem ve İdeoloji* içinde (s.113-130). İstanbul: Su Yayınevi.

Mora, N. (2010). *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim.* Ankara: Nobel.

Mumby, D. K. (2004). İdeoloji ve Anlamın Toplumsal İnşası: Bir İletişim Bakış Açısı. (Ç. Dursun, Çev.). *Doğu Batı İdeolojiler*, *3*(30), 123-141.

Oktar, L. (2002). Laik ve Anti-Laik Söylemlerde Biz ve Onlar Çatışması, S. Yağcıoğlu (Ed.), *1990 Sonrası Laik-Antilaik Çatışmasında Farklı Söylemler: Disiplinler Arası Bir Yaklaşım* içinde (s. 163-174). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Pala, İ. (2010). *Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Palmer, R. E. (2008). *Hermenötik.* (İ. Görener, Çev.). İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Parker, I. (2002). Discourse Analysis. P. Banister, E. Burman, I. Parker, M. Taylor, C. Tindal (Editörler), *Qualitative Methods in Psychology: A Research Guide* içinde (s. 92-108). Buckingham: Open University Press.

Parker, I. (1992). *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.

Philips, N. ve Hardy C. (2002). *Discourse Analysis: Investigating Process of Social Construction*. London: Sage.

Posselt, G. ve Flatscher M. (2018). *Sprachphilosophie: Eine Einführung*. Wien: Facultas.

Potter, J. (1996). *An Analysis of Thinking and Research about Qualitative Methods*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Potter, J. ve Wetherell M. (1994). Analyzing Discourse. A. Bryman, R. George Burgess (Editörler), *Analyzing Qualitive Data* içinde (s. 47-66). London: Routledge.

Potter, J. ve Wetherell M. (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour.* London: Sage.

Poulantzas, N. (1978). *State, Power, Socialism*, New York: Verso.

Prechtl, P. (1999. *Sprachphilosophie*. Stuttgart: Metzler.

Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.

Purvis, Trevor ve Alan Hunt. (2014). Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji.… (S. Coşar, Çev.). *Moment Dergisi*, *1*(1), 9-36.

Reah, D. (1998). *The Language of Newspapers.* London: Routledge.

Reisigl, M. ve Wodak R. (2009). The Discourse-Historical Approach (DHA). R. Wodak, M. Meyer (Editörler). *Methods for Critical Discourse Analysis* içinde (s. 87-121). London: Sage.

Ricoeur, P. (2007). *Yorum Teorisi*. (G. Y. Demir, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Russell, B. (2014). *İktidar*. (M. Ergin, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Russell, G. ve Fara D. G. (2012). *The Routledge Companion to the Philosophy of Language*. London: Routledge.

Scollon, R. (2001a). Action and Text: Towards an Integrated Understanding of the Place of Text in Social (Inter)action, Mediated Discourse Analysis and the Problem of Social Action. R. Wodak, M. Meyer (Editörler), *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (s. 139-183). London: Sage.

Scollon, R. (2001b). *Mediated Discourse: The Nexus of Practice.* London: Routledge.

Soames, S. (2010). *Philosophy of Language*. Princeton: Princeton University Press.

Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi, Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Sturrock, J. (2003). *Structuralism*. Oxford: Blackwell Publishing.

Tanesini, A. (2007). *Philosophy of Language A-Z*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Tekin, B. Ç. (2008). The Construction of Turkey's Possible EU Membership in French Political Discourse. *Discourse & Society, 19*(6), 727-763.

Titscher, S. vd. (2000). *Methods of Text and Discourse Analysis*. London: Sage.

Tonkiss, F. (2006). Analysis Text and Speech: Content and Discourse Analysis. C. Seale (Ed.), *Researching Society and Culture* içinde (s. 367-383). London: Sage.

Tönnies, F. (2010). *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Üşür, S. S. (1997). *İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi.

van Dijk, T. A. (2016). Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach. R. Wodak, M. Meyer (Editörler), *Methods of Critical Discourse Studies* içinde (s. 62-85). London: Sage.

van Dijk, T. A. (2015). Critical Discourse Analysis. D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton (Editörler), *The Handbook of Discourse Analysis* içinde (s. 466-485). Oxford: Wiley-Blackwell.

van Dijk, T. A. (2009). *Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge: Cambridge University Press.

van Dijk, T. A. (2006). Discourse and Manipulation. *Discourse & Society, 17*(2), 359-383.

van Dijk, T. A. (2005). Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları. M. Küçük (Ed.), *Medya İktidar İdeoloji* içinde (s. 315-362). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

van Dijk, T. A. (2003). Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım. B. Çoban, Z. Özarslan (Editörler), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji* içinde (s. 13-112). İstanbul: Su Yayınları.

van Dijk, T. A. (2001). Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity. R. Wodak, M. Meyer (Editörler), *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (s. 95-120). London: Sage.

van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.

van Dijk, T. A. (1997). Discourse as Structure and Process. *The Study of Discourse* içinde (s. 1-35). London: Sage.

van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society, 4*, 249-283.

van Dijk, T. A. (1993). *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park: Sage.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Multilingual Yayınları.

Voloşinov, V. N. (2011). *Marksizim ve Dil Felsefesi*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ward, G. (1997). *Postmodernism*. İllinois: Teach Yourself Books.

Weber, J. J. (1992). *Critical Analysis of Fiction, Essays in Discourse Stylistics*. Amsterdam: Atlanta.

Weiss, G. ve Wodak R. (2003). Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis. G. Weiss, R. Wodak (Editörler), *Critical Discourse Analysis* içinde (s. 1-34). New York: Palgrave Macmillan.

Wetherell, M. vd. (2001). *Discourse Theory and Practice: A Reader.* London: Sage.

Williams, Raymond. (1977). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

Wodak, R. vd. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University.

Wodak, R. (2007). Pragmatics and Critical Discourse Analysis. *Pragmatics and Cognition, 15*(1), 203-225.

Wodak, R. (2002). Fragmented Identities: Redefining and Recontextualizing National Identity. P. Chilton, C. Schaffner (Editörler). *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse* içinde (s. 143-169). Amsterdam: John Benjamins.

Wodak, R. (2001a). What CDA is About–a Summary of its History, Important Concepts and its Developments. R. Wodak, M. Meyer (Editörler), *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (s. 1-14). London: Sage.

Wodak, R. (2001b). The Discourse-Historical Approach. R. Wodak, M. Meyer (Editörler), *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (s. 63-94). London: Sage.

Wodak, R. (1996). Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis. J. Zienkowski, J. O. Östman, J. Verschueren (Editörler), *Discursive Pragmatics* içinde (s. 50-69). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Wodak, R. ve Meyer M. (2016). Critical Discourse Studies: History, Agenda, Theory, and Methodology. R. Wodak, M. Meyer (Editörler), *Methods of Critical Discourse Studies* içinde (s. 1-22). London: Sage.

Wodak, R. ve Meyer M. (2009). Critical Discourse Analyses: History, Agenda, Theory and Methodology. R. Wodak, M. Meyer (Editörler), *Methods of Critical Discourse Analyses* içinde (s. 1-33). London: Sage.

Wood, E. M. (2003). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması.* (Ş. Artan, Çev.). İstanbul. İletişim.

Wood, L. A. ve Kroger R. O. (2000). *Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text.* London: Sage.

Yağcıoğlu, S. ve Değer A. C. (2002). *1990 Sonrası Laik-Anti Laik Çatışmasında Farklı Söylemler: Disiplinler Arası Bir Yaklaşım.* İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüksel, Y. (2004). *Söylem Analizi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ANLATI GRAMERİ: SEMANTİK YAPI LEYLÂ ERBİL'İN ESERLERİNDE ANLAMSAL KÖKLER VE DEĞERLER*

NARRATIVE GRAMMAR: SEMANTIC STRUCTURE GENERATIVE ROOTS AND TRUTH VALUES IN LEYLÂ ERBİL'S WORKS

Hüseyin SOYLU
Dr. Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, huseyinsoylu@yyu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 2 Haziran 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 24 October 2024
Date accepted: 2 June 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Anlatı Grameri; Üretici Anlam Bilimi; İzotop; Muhtemel Dünyalar Semantiği; Leylâ Erbil

Keywords
Narrative Grammar; Generative Semantics; Isotopy; Possible World Semantics; Leylâ Erbil

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.22

Öz

Anlatısal söylem, çeşitli sözce oluşumlarının kompleks örgüleriyle yapılandırılan dilbilgisel bir operasyondur. Bu dolaşık dilsel kurguyu hareketlendiren üretici sözce mekaniğine eğilmek, bütüncül bir anlatısal söylemin yapısal karakterini, yani anlam çekirdeklerini, mikro bir gramerle keşfetmeyi gerektirir. Bu anlamda üretici anlam bilimini, bir anlatı gramerine uyarlamak ve çözümleyici dilbilgisel setler ortaya koymak mümkündür. Bu çalışmada üretici anlam bilimi aracılığıyla yazınsal söylemin anlam üniteleri generatif bir önermenin, argümanın deneysel hacminde ele alınır. Başka bir deyişle, bu çalışma üretici anlam biliminin derin anlam ilişkilerinden hareketle yazınsal söylemi semantik bir sıkıştırmaya ve sözce üretim dinamiğine indirgeyerek analiz eder. Böylelikle, yazınsal söylemin içerik çekimlerini merceğe alan stratejik bir anlatı grameri teşekkül eder. Anlatı grameri, bu bağlamda, anlamsal köklerin ve değerlerin çözümlendiği, sözce üretiminin ve içeriğinin deşifre edildiği semantik bir söylem soruşturmasına karşılık gelmektedir. Bu anlatı gramerinin paralel soruşturma hattını ise tekil anlam oluşumlarını söylemsel yapıya dağıtan izotopik sistem oluşturur. Bu açıdan çalışma, yazınsal söylemin derin yapısını ve bununla birlikte bağlamsal eksenlerini -sözce kesimlerini ve bireşimlerini- tesir altına alan üretici, yükleyici bir semantik kökün anlatısal takibini ve gramerini üstlenmektedir. Bunun haricinde semantik yapı ayrıca, kurmaca dünyaya özgü hakikat ve sahicilik değerlerini ön plana çıkaran muhtemel dünyalar semantiği aracılığıyla çözümlenir. Bu çalışmanın amacı, Leylâ Erbil'in eserlerinde yer alan tahkiye formasyonunu semantik yapı aracılığıyla çözümlemek ve stratejik bir anlatı gramerinin teşekkülüne imkân tanımaktır.

Abstract

Narrative discourse is a grammatical operation performed by complex patterns of generated utterances. The generative mechanisms of these utterances need to be addressed in a discourse-centric particular approach. To launch this sort of literary linguistic investigation and to define grammatical contours requires to delve into narrative discourse in order to explore an integrative contexture, that is, a semantic core. In this sense, generative semantics could be employed to establish a narrative grammar and introduce discursive apparatuses which scrutinize semantic configuration. Therefore, this paper aims to probe into narrative discourse via generative semantics to discover generative arguments, propositions in an experimental, almost sentential grammatical scale. In this way, a strategic narrative grammar, which focuses on derivational contexture and architectural nucleus of meaning, becomes apparent. Semantic-based narrative grammar also correlates with isotopic system of fictional universe. For Greimas, narrative isotopies indicate an encircling semantic structure. Through their homogenous character, narrative meaning gradually accumulates. Thus, these isotopies become circular, grammatical diagrams which posit a discursive course. The paper also surveys the semantic structure of Leylâ Erbil's works through possible world semantics which tackles with truth values and authenticity of narrative discourse in quasi-grammatical way.

* Bu çalışma, yazarın "Leylâ Erbil'in Eserlerinde Tahkiye Yapısı: Anlatı, Söylem ve Hermenötik" (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Leylâ Erbil'in eserlerinde vücut bulan anlatısal söylemi, minimal anlam çekirdekleri aracılığıyla yapısal bir parçalanmaya tâbi tutmaktır. Böylelikle, eserlerin tahkiye karakteristiğinin ve söylemsel bağlarının anlam bilimsel bir keşifle ortaya çıkarılabileceği düşüncesi, çalışmanın hipotetik hareket noktasıdır. Temel çözüm setlerini ve metodolojik yönelimlerini, üretici anlam biliminin derin anlam ilişkileri üzerinden alan bu çalışma, yazınsal söylemi semantik bir sıkıştırmaya ve sözce üretim dinamiğine indirgeyerek analiz etmektedir. Bir başka deyişle, yazınsal söylemin derin yapısını ve bununla birlikte bağlamsal eksenlerini- sözce kesimlerini ve bireşimlerini- yani izotopları ("yerdeşlik", Rifat, 2013, s. 250) tesir altına alan üretici, yükleyici bir semantik kökün anlatısal takibini ve gramerini üstlenmektedir. Bunun haricinde çalışma ayrıca, ikincil bir boyutta anlamın formel oluşumlarının ve söylemsel inşasının yanı sıra, muhtemel dünyalar semantiği aracılığıyla -semantik yapısal soruşturmanın orijinal bir dönüşümü olarak- çağdaş kurmacaya özgü sahicilik değerlerini mercek altına almaktadır. Dolayısıyla, "kurmaca anlatıda kip" terimiyle eş anlamlı kullanılan "anlatı gramerinden" (Yivli, 2015, s. 631) ya da "öyküleme gramerinden" (Yivli, 2019, s. 146) yöntem bilimsel olarak ayrışmaktadır. Oktay Yivli, alıntılanan kıymetli çalışmalarında "öyküleme dil bilgisini" (2019, s. 145) zamansal yapılar ve kurgusal geçişler üzerine kurmuştur. Bu çalışma ise üretici anlam biliminin derin yapılarıyla ve muhtemel dünyalar semantiğinin gerçeklik yoklamalarıyla daha deneysel bir anlatı gramerini odağa almaktadır. Başka bir deyişle, bu çalışmada anlatı grameri; anlamsal köklerin ve değerlerin çözümlendiği, sözce üretiminin ve içeriğinin deşifre edildiği semantik bir söylem soruşturmasına karşılık gelmektedir.

Anlatısal söylemin gramatikal organizasyonunu içerik ve anlam çekimleri açısından ele alan semantik, sözce oluşumlarını anlamsal ünitelere bölerek analiz eder. Başka bir deyişle biçimsel kalıplar ve hizalanmalar yerini semantik matrislere bırakır. "Cümleler hâlinde veya tam bir metin zemininde birleşerek üretilen" (Culler, 2004, s. 88) anlam setleri, semantik soruşturmanın esas konusudur. Çünkü, bu tür bir yöntemle hem "yazınsal gövdenin anlamsal (…) algoritmaları" (s. 88) hem de "semantik bir mikro-evrenin" (s. 88) modüler yapısı ortaya çıkar. Ayrıca, söylemin yazınsal organizmasına canlılık bahşeden ve ona sürekli kan pompalayan anlam hücreleri de görünür kılınmış olur. Bu anlamda A. J. Greimas'ın yapısal anlam bilimi, dilsel ve yazınsal anlam soruşturmalarına öncülük eden önemli bir metodolojik birikim sunar. Greimas, "kenetlenmiş" (s. 89) anlam setlerini çeşitli yöntemlerle deşifre etmeye ve "sözcüklerin anlamı ile metnin anlamı arasında köprü kurmaya" (s. 89) çalışır. Zira "her sözcük, bağlamıyla sıkı sıkıya ilişkilidir ve anlamını ondan alır" (Guiraud, 1999, s. 42). Bu nedenle anlamı, "ifadeye bürünmüş (…) bir yapı" (Greimas,

1989, s. 540) statüsünde ele almak gereklidir. Greimas, anlatısal söylemin semantik ağını tespit etmek amacıyla "içkinlik ve dışavurum" (Culler, 2004, s. 90) olmak üzere iki karşıt cephe belirler. "İçkinlik düzlemi, minimal anlam birimlerini içerir" (s. 90). Bu anlam birimleri çeşitli terkiplerle bir araya gelerek belirli bir anlam öbeğini, yani dışavurumu oluşturur. Anlam birimlerin "semantik temsili ve kompozisyonu (…) sabit bir özden" (s. 90) meydana gelir. Anlatısal söylem içinde tekil bir anlam oluşumunu tespit etmek için bu sabit özün uğradığı değişiklikleri takip etmek gerekir. Bu takip sürecinde anlam birimlerinin homojen tekrarı "sınıfsal anlam üniteleri"; sınıfsal anlam ünitelerinin tekrarı ise "izotop" (s. 92) üretir. Greimas'a göre izotop kavramı bir anlatının *"yekpâre biçimde okunmasını mümkün kılan çok çeşitli anlamsal kategorilerin bir kompleksi"* (Eco, 1980, s. 146) niteliğindedir. Çünkü izotop, *"dilsel tezahürün (yapıtın) sahici (saptanabilir) bir yapısal karakteridir"* (Culler, 2004, s. 92) ve bütün bir yazınsal söylemin "nasıl homojen semantik düzeylerle konumlandığını" (s. 92) açığa çıkarır. Umberto Eco, izotopu eserin konusu ile mukayese eder. Ona göre konu, okuma eylemi süresince "okurun (yapıtla) iş birliği içerisinde (…) etkinleştirdiği kooperatif bir araçtır" (Eco, 1980, s. 145). Başka bir deyişle konu, *"gerçekleşmesi gerekli olan semantik nitelikleri belirlemede okura yardımcı olan çıkarımsal bir şemadır"* (s. 145). Oysaki izotoplar okurun "geçici hipotezlerinin (eserde içkin olan) fiilî ve metinsel doğrulamalarıdır" (s. 145). Bu anlamda izotoplar; meşru anlamın metinsel olarak biriktiği, yığıldığı kümülatif içerik öbekleridir. Onlar aracılığıyla anlatısal söylem "izotopik katmanlara" (Culler, 2004, s. 94) bölünebilir. Zira olay örgüsel düzlemin "bileşik inşâlarını" (Van Holk, 1986, s. 217) oluşturan izotopik katmanlar; yapıtın "semantik ağını, daha yüksek bir iltisâk seviyesine" (s. 217) yükseltir.

Leylâ Erbil'de semantik yapı, işte bu tür bir izotopik sistem aracılığıyla ortaya çıkar. Anlatısal bir dolaşımla ve söylemsel bir derecelenmeyle anlam çekirdekleri sistematik bir matrise, yani izotopik katmanlara dönüşür. Bu noktada üretici anlam biliminin "derin yapıların, yüklemlerden ve argümanlardan oluşan mantıksal önermeler biçiminde temsil edildiği" (Ryan, 1979, s. 137) varsayımı önemlidir. Çünkü üretici anlam bilimi, "cümlenin derin yapısının" sözdizimsel değil, anlam bilimsel bir "doğaya" (s. 137) sahip olduğunu iddia eder. Bir cümlenin "türeyiş" eğrisinin, "semantik yoruma tekâbül eden bir zeminden" (s. 137) başlaması gerektiğini öne sürer. Daha açık bir tabirle, Chomsky'nin sözdizimini kerteriz alan derin yapılarının aslında "yeterince derin" (s. 137) olmadıklarını vurgular. Bu anlamda üretici anlam biliminin cümlesel hacmini ve mikro gramerini bir anlatı gramerine teşmil ve tatbik etmek mümkündür. Çünkü "anlatı (da) -özü itibarıyla- mantıken doğru biçimlendirilmiş önermelerden" (s. 138) ve anlam çekirdeklerinden mürekkep bir söylem inşasıdır. Bu söylem inşasını parantez içine alan bir "anlatı grameri inşa etmek (her şeyden önce) (...) ayırt edilebilir ve düzenli (...) tekrarları" (Greimas, 1971, s. 794) tespit etmeyi

gerektirir. Zira anlatı grameri "söylemin içsel organizasyonunu" (s. 795) yönetir ve "anlatı nesnelerinin üretilmesini" (s. 794) sağlar. Bu anlamda semantik merkezli anlatı grameri "üretici bir tutumla" (Nef, 1977, s. 21) ve "buluşsal bir değerle" (s. 22) anlatısal söylemi "aslî veri" madeni kabul eder. Çünkü, anlatısal söylem belirli "bir artikülasyon eforuyla sözceler hâlinde infilâk eder" (s. 21). Generatif anlam bilimi, bu infilâk hâlinin yani, sözce yapılarının üretici köklerini dilbilgisel "gözlem birikimleriyle" taksonomik bir "anlatı yapısına" (s. 21, 22) dönüştürür. Zira, yazınsal-dilbilimsel bir "metin çalışması, her zaman hem tümevarımsal hem de tümdengelimsel yaklaşımları (…), geniş genellemeleri (…) içermelidir" (s. 21). Greimas'ın izotop olgusu da üretici anlam bilimi ile anlatı gramerinin bir kesişimi statüsündedir. Çünkü, üretken anlam çekimlerinin yörüngesini izotopik kümelenmeler ve hizalanmalar tesis eder. İzotop, "neredeyse her zaman metnin- yorumlayıcı bir insicâma tabi tutulduğunda- sergilediği istikamette ilerleyen bir sürekliliğe, sâbiteye karşılık gelir" (Eco, 1980, s. 153). Bu anlamda Greimas'ın içkinlik ve dışavurum ayrımı da anlatısal söylem içerisinde ayrıca belirginlik kazanmış olur. Çünkü içkinlik anlam çekirdekleriyle; dışavurum ise anlam çekimleriyle eş değerdir.

Leylâ Erbil'in Eserlerinde Semantik Yapı

Tuhaf Bir Kadın'da izotopik sistem, dört ayrı bölüm üzerinden oluşur. Bunlar sırasıyla, "Kız, Baba, Ana ve Kadın" bölümleridir. Her bir bölüm kendisine özgü sabit bir anlamsal cevherden meydana gelmiştir:

> **(1)** Bugün Mösyö Lambo'ya şiirlerimi birine okutmak istediğimi söyledim, tezgâhta içen bir adamla tanıştırdı beni hemen. Onun 'O' olduğunu bilmiyordum (…) 'Oku bakalım reis, ne okuyacaksın!' dedi. Bu kabalık karşısında çok bozuldum, korka korka okudum en güzellerinden; 'Kimler yeraltında yaşamaya iten bizleri/ gök masmaviyken kardeşlerim, sapsarı benizlerimiz' diye biteni. (…) 'Düşmüş Kızlar Sonesi'ni okudum ardından: 'Kızlarımız hep ağlayarak mı savaşa gidemeyecek?' (…) İşte benim tek sığındığım, avunduğum şiirlerden de umudum kesildi artık. Yaşamanın anlamı ne olacak artık, ölebilirim artık. (…)
>
> **(2)** Bugün son gün. Degustasyon'da buluştuk Halit'le. Nasıl oldu bilmiyorum, birden her şeyimle açılıverdim ona. Başım dönerek anlatıyor anlatıyor anlatıyordum. Meral'le dertleşircesine en saklı şeylerimi; annemin diktatörlüğünü, geçimsizliklerimizi, bir çeşit tutsak oluşumu, din baskılarını, acılarımı, özgürlüğümü elde edemezsem kendimi öldürmeyi düşündüğümü bile söyledim ona (…). ("Kız") (Erbil, 2011, s. 14, 15, 17, 18).

"Kız" bölümünün sabit anlamsal özü, üretici önermesi Nermin'in "Ben özgürlüğümü elde etmeden mutlu olamayacaksam, dünya da bana bunu vermemekte direnmekteyse mutlu olamayacağım demektir" (s.18) sözleridir. Zira yapıt, Greimas'ın içkinlik olarak adlandırdığı bu minimal anlam ünitesinin, ilksel önermenin çeşitli bağlamlarda ortaya çıkan dışavurumlarıyla yazınsal hacmine ulaşır. Başka bir deyişle, yapıtı yekpâre bir hükme bağlayan bu generatif anlam kökü- "séme"- (Rifat, 2013, s.10) aracılığıyla anlatısal söylem yapısal karakterini kazanır. Bu anlamda kız bölümünün izotopik sistemi, özgürlük istenciyle mutsuzluk bilinci arasında sıkışan ve "muhalif bir eyleyen" (Culler, 2004, s. 95) statüsünü benimseyen kurmaca öznenin üretken anlam çekimleriyle oluşur. (1) ve (2) numaralı alıntılar, üretici önermenin anlamsal çekimlerle homojen bir söylemsel üniteye, yani izotopik katmana dönüştüğünü örnekleyen metinsel kanıtlardır. İlk alıntıda üretici önerme Nermin'in şiirleriyle birlikte estetik bir süblimasyona; ikinci alıntıda ise tekil bir siteme ve iç dökme eylemine dönüşür. Her iki alıntıda da içkin öz, yükleyici argüman sabit kalır; fakat "vak'a grameri" (s. 96) değişir. Bu anlamda her iki alıntı da yapıtın sabit önerimsel özünün, izleksel dönüşümlerle uğradığı söylem biçimlerini karakterize eder. Çünkü "üretici anlam bilimi nazarında" generatif önerme hâlinde vukû bulan "bir cümlenin semantik temsili, (aynı zamanda) onda mündemiç olan mantıksal biçimin bir temsilidir" (Lakoff, 1971, s. 277). Bu mantıksal biçim, gramatikal dönüşüm zeminini muhafaza eder ve anlam tasarıları, "önergeleri üzerinde ampirik bir kontrolü" (s. 277) elinde bulundurur. Zira üretici "dönüşümsel çevrim (döngü), (sözel) türetimler üzerindeki oryantasyonu belirtir" (s. 237). Bu anlamda "Kız" bölümünün üretici önermesi, bu tür bir söylemsel döngüyü tetikler.

"Baba" bölümünde üretici önerme "dönüp baktığımda ölüm yatağımdan kaldırarak başımı, yarı yarısı erimiş omuzlarımın berisinden, 'kalk yeniden başla' deseler" (s. 79) sözleri, "Ana" bölümünde ise "anahtarı kilide sokup döndürüyorum, kapımı açıyorum halkıma ilk kez, birden her şeyin kuruduğunu görüyorum, herkes kurumuş bakıyorum" (s. 140) sözleridir:

> **(1)** Sabahın duru ışığıyla uyandım. Perdeyi nicedir çekmiyorum yatarken. Ortalık ağarırken gülibrişim dallarını görüyorum, sonra oynamasını seyrediyorum yapraklarının, sığdığı kadar pencereye. (…) Ecel. Biraz Ecel, biraz Vat, biraz Fulton, biraz da Sermet Vergin'in hayvanlığı. Küp gibi su dolmuş karnım gaz var diye içine (…) İnsanı gözden çıkarıveriyor ha bu kasaplar… Nermin, 'Düzen yüzünden,' diyor. (…)
>
> **(2)** dönüp baktığımda ölüm yatağımdan kaldırarak başımı, yarı yarısı erimiş omuzlarımın berisinden, 'kalk yeniden başla' deseler: Arsanın parasıyla bir taka al. Kaptan ağabeyin, sen ve Memiş dayın, dört tonluk bi şey. Parayı

yetiştireme, Nuriye'yi memlekete Rom Ana'nın yanına gönder. Tatar gelin ölsün veremden, piyanosunu bırakıp ("Baba") (Erbil, 2011, s. 74, 79, 80).

(3) Halk girmeye başlıyor içeri, önce ilk sıra, yüzüme bakmadan önümden geçip ayakkabılarını çıkararak (…) Akrabalar salonu, salona açılan odayı doldurmuşlar. Çocuklar bağdaş kurmuşlar, gençler ayakta sıkış sıkış, erkeklerinin çoğunun ellerinde tespih, kadınların başları önlerinde, yere dikmişler gözlerini. (…)

(4) Ben odama koşuyorum, dedemden kalma kılıcı kapıp saldırıyorum üzerlerine. 'Kanınıza susamışsınız siz, sizi kesmek haktır,' diye bağırıyorum (…) Kovalıyorum düşmanları. Kavgaya girmeyenler el çırparak bizi seyrediyorlar ("Ana") (Erbil, 2011, s. 140, 144, 148).

"Baba" bölümünde metnin anlamsal örgülerini dokuyan üretici argüman, aynı zamanda bir içkinlik dinamiğidir. Çünkü ölüm hâlinin interoseptif duyarlılığı, yapıtın içerik üretici dilsel pratiğini etkisi altına alır. Böylelikle anlamsal matris ne kadar fazla sözce kesimiyle çatallansa da derin yapısını, izotopik sistemini sürekli kompozisyonel dışavuruma yansıtır. Bu anlamda "Ecel. Biraz Ecel, Biraz Vat, biraz Fulton, biraz da Sermet Vergin'in hayvanlığı", "arsanın parasıyla bir taka al", "Nuriye'yi memlekete Rom Ana'nın yanına gönder" sözleri, işte bu tür bir yansıtıcı, iç gözlemsel karakteristiği örnekler. "Leksikal (birimsel) anlamın", sürekli "yapısal (kümülatif) anlamla" (Kearns, 2011, s. 3) yani, üretici önermeyle belirli bir semantik frekans dâhilinde ayrışmasına ve buluşmasına işaret eder. Zira "semantik yorumu belirleyen derin yapının gramatikal ilişkileridir" (Chomsky, 1976, s. 14). Burada gramatikal ilişki, üretici-yükleyici argümanın bir zarf hâlinde- "yeniden başla"- anlatısal fiilin niteliğini kendisine tevcih etmesinde yatar. "Ana" bölümünde de benzer bir semantik düzlem söz konusudur. Toplumla çatışmanın fiilî kökü suretini değiştirir; fakat özünü muhafaza eder. Özellikle (4) numaralı alıntı da üretici argüman, kati bir hükme dönüşür ve operasyonel bir nitelikle yüklenir. "Ben odama koşuyorum, dedemden kalma kılıcı kapıp saldırıyorum üzerlerine. 'Kanınıza susamışsınız siz, sizi kesmek haktır,' diye bağırıyorum" sözleri bu durumu kanıtlar. Böylelikle semantik cevherin ilk başta tezahür eden "önerimsel işlevi (the propositional function)", (her şeyin kuruduğunu görüyorum, herkes kurumuş bakıyorum) "operasyonel bir tanıma" (Rapoport, 1952, s. 15) evrilir. Başka bir deyişle, eyleme geçirmeye yetkin bir tanım kuvveti kazanır. Özellikle, "her şeyin, herkes(in)" ifadelerinin belirsiz dilsel hacmi, generatif anlamsal kökün söylemsel hareketliliğini ve geçirgenliğini ortaya koyar.

Son bölüm olan "Kadın"da ise anlamsal formasyonları derleyen üretici önerme, "Ona öyle gelmişti ki, (…) işçi kardeşleri alanlara sığmayacak (…) naraları yıldızlı gökleri delecek, yüzyıllardır beklenen 'imtiyazsız sınıfsız' toplum kuruluverecekti" (s. 154) sözleridir:

(1) Ama yılmaya, umutsuzluğa düşmeye niyeti yoktu Bayan Nermin'in; araya giren bütün hain güçlere karşın bir gün halk onları, onlar da halkı anlayacaklardı. Hatta onlar şimdiden halkı anladıklarını sanıyorlardı ama halka bir türlü yolunu bulup anlatamıyorlardı kendilerini. (…)

(2) Perde aralıklarından dökülen morumsu kar ışığı, Bayan Nermin'in karyolanın bir yanından sarkan sağ kolunu, göğüslerine sımsıkı bastırdığı kuştüyü yastığın üzerinde gevşeyip kalmış sol kolunu aydınlattı. (…) Bu durumda yüzyıllardır çektiği çilelerinden artık kurtulmayı bile istemeyen o canım halkından biri gibiydi ("Kadın") (Erbil, 2011, s. 154, 186).

Bu bölümün üzerine inşa edildiği yükleyici argümanı, ideolojik bir yanılgı hâlinin tekil çekimlerini içerir. İzotopik sistem, bu tür bir anlamsal çekirdeğin içerisinden ortaya çıkar. (1) ve (2) numaralı alıntılar, bu anlamsal çekirdeğin anlatısal erimini örnekler. Yapıtta sabit anlamsal öz belirli bir dilsel devinimle olabildiğince genişler. Tüm periferik unsurları, yani yoksul ve eğitimsiz insanların yaşamına dâhil olmanın getirdiği anlamsal birimleri içerisine alarak genleşir; fakat daha sonra sahip olduğu eski hacmine, başlangıç noktasına yani münferit zihinsel kütleye döner. Bu anlamda metnin sınıfsal anlam üniteleri; sözce kümelerinin içerik değerini, üretici önerme ekseninde sürekli besleyerek semantik bir ağ oluşturur. Tam da bu noktadan hareketle anlatısal "söylemi; cümle sınırlarını cümle bağlayıcıları olarak değerlendirerek yalıtılmış tek bir cümle olarak" (Katz, Fodor, 1963, s. 180) kavramanın meşru bir semantik analiz sağlayacağını söylemek mümkündür. Çünkü ilksel argüman "açıklayıcı" ve yayılmacı bir dilsel "kuvvete" (s. 180) sahiptir. Bu anlamda anlatısal söylemi üretici argümanlarla "bileşik cümlelerin" (s. 180) deneysel hacminde "esnetme" (s. 180), genişletme faaliyeti stratejik bir anlatı gramerini koyutlar. "Kadın" bölümünün semantik dairesini, vektörel bir sözel grafik hâlinde mikro bir cümle oluşumuna, "atomik bir analitik birime" (Nef, 1977, s. 20 indirgeyen üretici önerme, işte bu tür bir gramere karşılık gelir.

Karanlığın Günü'nde izotopik sistemi oluşturan üretici argüman "Bir misafirhane burası,,, bu dünya,,, koltuk,,, evrende,,, oturuyorum,,, evren, felek, kâinat, acun,,, kâinat kozmosta,,, uyumlu, kaosa karşıt olan,,, yaban bir koltukta (…) burada düşünüyorum" (s. 7) sözleridir. Yapıt, anlam kriterlerini ve ölçeklerini sabitleyen bu üretici argümanın hazır şablonu içerisinde hareket eder. Bu anlamda semantik matris, anlatısal söylemin kendisine dönüşlü bir fiil hâlini benimsemesiyle, yani kurmaca öznenin varlığını pasif düşünce kiplerinin durağan modülasyonuna hasretmesiyle ortaya çıkar:

(1) Birazdan gelir eşim,,, burada iki kuru kafa kaldık sonunda,,, bu misafirhanede,,,

yüzlerce arkadaştan

toplantıdan ve sarhoşluktan

sevgiliden, hırlaşmadan

filmlerden, kitaplardan

resim ve alkollerden

arta kalarak burada bu evrende yeni insanlara karşı savunmasız,,, sadece düşünceyle varolarak (…)

1(a) Dünyasın, evrensin, özsün,,, masalsın, biricik ve tek, her şeyi elinde tutansın, tanrı sensin, yargılamamalı, öldürmemeli, yazmalısın (…)

(2) Sadece ben değil, Melih Emin, Turhan, Gülümser, Sadrettin, Azade, Necdet,,,, hepimiz severiz Yıldız'ı… Bizler hem birbirinden sıkılan ve hem de bir araya gelmeden yaşanamayacağını sanan bizler. (…)

2(a) —Şu emperyalizmin işlediği en ağır insanlık suçu nedir, biliyor musunuz, dedi, dünyanın, insanların hâlâ bağımsızlık, demokrasi, özgürlük gibi kavramlar yüzünden mücadeleye girebileceklerini ve kazanabileceklerini sandırtmasıdır (…)

(3) Güvercinlere içerden, evden bir yardım eden var idiyse, bence o mutlaka annemdi. Çünkü tüm katlar güvercinlerden yakınıcıydılar. (…) O zamanlar dilini de, ellerini de ne güzel kullanırdı annem. (…)

3(a) Eve döner dönmez dalıyorum odasına annemin, müthiş bir meraktayım; obur, azmış bir merak. (…) Kolumu daldırıyorum pamukların arasına, 'kara kaplı' muhtırayı' çekip alıyorum (…)

3(b) Anneme gittim: Bakıcılar ve hademeler ve bulaşıkçılar ve pansumancılar ve stajyer hastabakıcılar ve hastabakıcılar ve hemşireler yatak örtüsünü bitirmişler, gene imeceyle yemek masası örtüsüne başlamışlardı. (…)

(4) Cebindeki bütün kâğıtları yere saçtı adam. 'Al işte sana para!' (Erbil, 2020a, s. 12, 16, 67, 79, 249, 264).

Yapıt, üretici önermenin sıralı sözcük dizimiyle yarattığı düşünce silsilesini- "evren, felek, kâinat, acun (…) yaban koltuk"- anlatısal söylem içerisine yerleştirdiği çeşitli anlam kompleksleriyle tekrar eder. (1) numaralı alıntı bu tekrarın başlıca izotopik katmanını, yani özdüşünüm hâlini örnekler. Çeşitli harf dizinleriyle çoğaltılması mümkün olan 1(a)

numaralı alıntı ise bu izotopik katmanın alt anlam kümesini oluşturur. Greimas'ın tabiriyle, "sınıfsal anlam ünitelerine (classemes)" (Culler, 2004, s. 92) karşılık gelir. (2) ve (3) numaralı alıntılar; üretici önermenin, yani "kaosa karşıt olan uyumun" altında sıkışmış ironinin -algılarla ve tecrübelerle kaos hâlini alan bellek kompozisyonunun- negatif ikizleşmeleridir. Bu anlamda esas izotopik katmana bağlı olmakla birlikte özel bir semantik kütleyi içerirler. Bu anlam kütleleri, 2(a)'da ideolojik bir sorgulamayla; 3(a) ve 3(b)'de ise kişisel yaşantılarla bölünür. Tüm bu pasajlar yapıtın anlam dağılımına işaret eden "ampirik veriler" (Katz ve Fodor, 1963, s. 176) sunar. Çünkü üretici önerme, daha en başından bildirimsel bir hükümle yapıtın anlamsal akışını kontrolü altına alır. Başka bir deyişle, sözce kümelerinin reaktif değerini bir geçmiş zaman imgesiyle nötralize ederek anlam birimlerini durağan ve kademeli bir genişlemeyle birbirlerine bağlar. Böylelikle homojen anlam üniteleri "mantıksal bağlaçlarla" (Kearns, 2011, s. 25) belirli bir ardışıklık gerekmeksizin izotopik sisteme eklemlenmiş olur. Yalnızca (4) numaralı alıntı bu akışın haricinde konumlanır. Bu nedenle son alıntı "semantik bir anomali" (Katz ve Fodor, 1963, s. 188) statüsündedir.

Cüce'de derin yapıya, içkinliğe işaret eden ve sözcüklerin tikel anlamlarıyla metnin tümel anlamı arasında köprü kuran üretici önerme "yaralı doğar bütün insanlar, anlaşılmak, sevilmek, sevecenlik dilenir ömrünce" (s. 11) sözleridir. Yapıt, bu önermenin hem pozitif hem de rejeneratif çoğaltımlarıyla anlamsal sinerjisini oluşturur:

> **(1)** biliyorum, kaçmışındır iyelik sıfatlarından, zamirlerinden ve kiplerinden hayat boyunca kaçtığın gibi resmi kâğıtlardan (…)
>
> **1(a)** Bekliyorsun. Ruhun enerjiyi bir yere akıtarak dirilmek istiyor olası mı bu? Neye kime akıtacaksın onu, kimi ortak edeceksin duygularına? Sana, senin eziyetine kim katlanabilir. (…)
>
> **1(b**) bakın ne cevher var burada 'ama-maya, amentü, amen' bir cevher ki kendi benliğine ait opal, kristal, ve topaz bir taş atımı uzaktayken herkesin erişmek istediği neden insanların çıkarılması öne, bırakılması arkada gider bu kadar gücüne." (…)
>
> **1(a=b)** Çözdüm halatı; kendimi kendime çektim ve elmayı hayranlıkla beni seyreden adamın eline tutuşturdum. Dişledi (…) İlk kez görüyormuşça süzdüm erkeğimi. Tanrı Zeus'un kafasından bin yıllık ana tanrıçayı yeniden yaratması gibi doğurmuştu bir kez daha beni. (…)
>
> **(2)** Sabah karşılaştın Hatçaabla'yla, yoğurt mayalamış, domates toplamış, yanına azıcık taze fasulye katmış, taze sovan… Elleri mantar tutumuş! Bizim tavan arasından eskiden kalma, merdaneli bir çamaşır makinesi olacak Hoover, alsana onu, dedin (…)

> **2(a)** Yıldırım koşarak geldi aneey! diye seslendi, kapının önünde kaydı düştü dizleri kanadı, aneey, sen bana bir renksiz televizyon verecekmişsin ver, dedi (...) (Erbil, 2015, s. 7, 9, 16, 18, 85).

Üretici önerme, yapıtın içerik kümelerine sirayet eden derin bir dilsel kuruluşa işaret eder. (1) ve (2) numaralı alıntılar yapıtın bu dilsel kuruluşuna, yani üretici anlam sınıflamasına karşılık gelir. Çünkü anlatısal söylem bir çırpıda fark edilmeyen, yani şeffaf olmayan bir yükleyici argüman ekseninde semantik oluşumunu ve bütünlüğünü sağlar. Bu anlamda "(edebî) söylemler, çıplak gözle algılanması her zaman mümkün olmayan (...) organizasyon ilkelerine sahiptirler" (Greimas ve Courtés, 1976, s. 434). Bu ilkeler aracılığıyla "sözdizimsel (formel) yapılar, semantik bir şarjla (yatırımla)" (s. 434) yüklenir. Böylelikle, anlatısal söylemin kompozisyonel mimarisini ayakta tutan "içeriğin stabil üniteleri" oluşur ve bu üniteler, "kurmaca dünyanın veya deneyimin (özgül) bir formülasyonunu" (s. 434) içerirler. (1) ve (2) numaralı alıntılar, işte bu sabit ünitelere karşılık gelir. (1) numaralı alıntı entelektüel bir inkârla semantik zinciri kırıyor gibi görünse de gramatikal diseksiyon neticesinde içeriksel kökün sabit kaldığı ortaya çıkar. Çünkü salt bir olumsuz çekimle- "kaçmışındır iyelik sıfatlarından, zamirlerinden ve kiplerinden"- söylemsel kök değişmez. Bu yüzden (1), ters bir sözel açıyla da olsa üretici önermeye olan bağlılığını muhafaza eder. Onu takip eden alt anlam kümeleri bu durumu temellendirir. Zira 1(a) ve 1(b) numaralı alt anlam kümeleriyle birlikte sureten açığa çıkmış olan ayrışma hâli, fiilî bir birleşme arzusuna dönüşür. 1(a=b) numaralı alıntıyla birlikte ise kümülatif olarak ilerleyen izotopik sistemin neticesinde üretici önermenin anlamsal özü, imgesel bir sahneyle yakalanmış olur. (2) ve 2(a) numaralı alıntılar ise üretici önermenin günlük karşılaşmalarla ve deneyimlerle birlikte sağlama alınmasına karşılık gelir. Başka bir deyişle konsantre söylem organizasyonunun ve sık dokunmuş anlatı örgüsünün değil, bir diyalog hâlinin ürünüdür. Bu nedenle "yaralı" doğan insanlık hâlini işaretleyen anlamsal özü, daha seyrek bir dil içi üretime tabi tutar.

Kalan'da izotopik sistem bir soru hâlinin, özel bir bilinç soruşturmasının üzerine kurulur. Lahzen yaşam deneyimlerini, dilsel ve zamansal bir sıkıştırmayla panoramik bir anlam akışına dönüştürür. Bu anlamda yapıtın üretici argümanı "sen hangi bilinçtesin lahzen/hangi göklerin bulutlarından yağdın bu çorağa/ (...) hangi kavşağındasın tinsel gerçekliğin" (s. 36) sözleridir:

> **(1)** bizim evimiz, fatih sultan mehmet'in 'burası rumlarındır' diye 'rum tebaa'ya bağışladığı sınırın kuzeyiyle kimsenin bağışlamadığı yıkıntı toprakların fosil uygarlıkların üzerinde güney kavşağından dikilirdi korkuluk gibi (...)

1(a) babam yok,,, ben doğmadan az önce ölmüş,,, durup durup ablama sarılırım,,,, olsun der, bizim annemiz de var halamız da korkma sen (…) ama uyuyamıyorum,,, korkuyorum,,, (…) ablam uykuda,,, çatı katının ufacık pencere camına burnumu dayar seyrederim gelen günü (…)

1(b) biz ablamla ben/düşmezdik peşinden dayının/sanki henüz tanımadığımız/ o dış dünyanın bağırış çağırışını/getiriyordu ayağımıza (…)

1(c) öyle bir zamanım oldu ki/erkekler fır dönüyor çevremde/ bayılıyorlar içinden çıkmayacakları labirentime girmeye (…)

(2) kierkegaard'ı neden koparıp atamıyordum zihnimden bilmem… 'angst'ın kökeni ego değil miydi,,, bizi kaygıya karşı savunan (…)

2(a) korkunç ivan/polanski/bergman/bunuel/antonioni/ kitle kültürünün/gizil ahlakımızın yöneticileri /toplum/ halk (…)

(3) işte buradasın,,, bakır tencerenin önünde mutfakta,,, ufak üzüntüleri geride bıraktın. annenin ölümünü, orgcu ilk eşini, iş hayatını, sevgililerini (…)

3(a) o kızı anlat,,, kürek kürek hınçla karılmış toprak,,, kızı diri diri gömen baba oğul ve onları pencereden seyreden anne (Erbil, 2020b, s. 52, 53, 79, 86, 98, 99, 110, 211).

Üretici önerme, kurmaca öznenin varlık hâlinin anlamsal kökünü açığa çıkarır. Çünkü, yapıt bu anlamsal kökün salt yaş çekimleriyle çoğaltılmış ve anlatısal sözdizimine dökülmüş dilsel bir ürünüdür. (1), (2) ve (3) numaralı alıntılar, yapıtın anlamsal kalıplarını açığa çıkaran semantik bir bölümlenme sunar. (1) ve onu oluşturan alt anlam kümeleri, üretici önermenin çocukluk ve gençlik bilinciyle kurduğu sorgulayıcı nostaljiye, tinsel gerçeklik pozisyonuna karşılık gelir. (2) numaralı matris, zaman ve benlik sınırlarının nispeten aşılıp düşünsel ve felsefî açılımlarla kazanılan "önerimsel tutum" (Frawley, 2009, s. 20) pozisyonuna işaret eder. Başka bir deyişle, kendilik algısının geri çekilerek harici gerçekliğe ilişkin bir "inanç konteksti" (s. 20) ya da "dünya tasarlayıcı argüman/yüklem" (s. 20) sunma durumudur. Anlatısal söylem içerisinde yer alan önerimsel tutumda genellikle, "ifadenin kaplamının (açık ve keskin) belirlenimi bulanıklaştırılmaya" çalışılarak "göndergesel bir opaklık" (s. 20) yaratılır. Böylelikle edebî söylem; "yalın gerçekliklerin" esaretinden kurtularak "tasarlanmış, (belirli bir anlamla) tefsir edilmiş dünya" (s. 20) yaratımını bünyesine dâhil etmiş olur. (3) numaralı matris, üretici önermenin olgunluk gözlemleriyle oluşturduğu anlam kompleksini ifade eder. Tinsel gerçeklik pozisyonunu sorgulayıcı sabit anlamsal öz, zamanı muayyen bir söz dizimiyle kat ederek (ufak üzüntüleri geride bıraktın. Annenin ölümünü, orgcu ilk eşini, iş hayatını, sevgililerini) nihai bağlamını bulmaya çalışır. Bu anlamda üretici argüman, bu tür anlam sınıflarına bölünerek çoğalır;

fakat gizli bir semantik ajandayla bu sınıfları kontrol altında tutar. Çünkü semantik yapılanma her şeyden önce bir "arka plan bilgisine" (s.11) karşılık gelir.

*Üç Başlı Ejderha'*da üretici argüman, "intikam duygusu melankoli hâlinde oturur yüreğin ortasına" (s.7) sözleridir. Anlatısal söylem, yas ve karşı olum duygularıyla yüklenmiş bu üretici argüman ekseninde semantik düzlemini oluşturur:

> **(1)** adil olmayan her şey doğal sayılmıştır uygarlığımızda,,, kimse ses çıkaramaz olmuştur artık,,, binlerce yılın getirdiği düzen,,, uygarlaştırma budur,,, (...) başkaldırı eskidi,,, başka yollar bulmalı,,, bulana kadar,,, burayı peyledim ben (...)
>
> **1(a)** onunla eşti yaşı küçüğümün,,, genç dostumla,,, küçüğüm derdim oğluma,,, yok oğlumu değil,,, genç dostumu anlatacaktım sana,,, onu mu, beni mi,,, şu şeytan çarpmış yamuk kenti mi,,, koynumda gezdirdiğim gazete varağını mı,,, hayatı mı,,, tümü de bağımlı birbirine (...)
>
> **(2)** Neyse ki Üç Başlı Ejderha girdi hayatıma,,, bir de şu eşik,,, bir de şu varak kalbimin üstündeki,,, sabra dönüştürüyor kini,,, bir gün diyorsun,,, bir gün belki de belli mi,,, intihar ederim atlarım Üç Başlı Ejderha'yı çeviren demirlerden aşağıya (...) neden orayı seçtim bilemiyorum (...) aslında bir mızıldanma benimkisi,,, bir telaş oğlumu unutmanın (...)
>
> **2(a)** Üç Başlı Ejderha İstanbul'daki en eski Yunan sütunudur. Sütun 3 yılanın birbirine dolanmasından oluşmuş sarmaldır (...) Bu şaheser, 8 metre boyunda ve 29 burmadan oluşmakla birlikte şu anda ancak 5 metrelik bir kısmı ayakta durmaktadır. (...)
>
> **2(b)** tarih 11 mayıs 330, yer Sultanahmet Meydanı 'Hipodrom',,, Büyük sarayın hemen önünde,,, bomboş meydanda doğum yapıyorum (...) en derin okyanusunda kadınlığın uzun ve ince oğullarımı doğurmaktayım (...)
>
> **2(c)** 'Gelinim çay yapıyordu. 'Evi basıyorlar' diye bağırdı. Komşumuz Pakize, 'Bize gelin' dedi' (Erbil, 2019a, s. 5, 7, 11, 12, 20, 41).

Üretici önerme bir içkinlik formuyla yapıtın anlam dinamiklerine yerleşir. Anlatısal söylem, bu önermenin içerdiği yükleyici argümanla birlikte belirli dönüşümler geçirir ve semantik yapı, içerden dışarıya doğru bir anlamsal akış kazanır. Çünkü kurmaca özne, duygu ve zihin durumunu söylem kalıplarına dökerek üretici, yansıtıcı ve tasarlayıcı semantik geçirgenliğini elde eder. (1) ve 1(a) numaralı alıntılarda özgül anlamın düşünsel ve duygusal taslağı, yani anlamın ham dökümü; (2) numaralı alıntıyla birlikte yaratıcı bir yazınsal senkroni içerisinde erimeye başlar. Öznenin ideolojik ve kişisel deneyimlerle birlikte edindiği anlam çekirdekleri, "Üç Başlı Ejderha" ve "gazete varağı" ile birlikte

performatif bir dışavurum değeri kazanır. Başka bir deyişle, derin anlamsal kökün yüzey manifestolarına dönüşür. Bu anlamda (2) numaralı matris ve onun alt anlam kümeleri, üretici semantiğin "dönüşümsel türetmelerine" (Katz, 1971, s. 315) karşılık gelir. Zira "belirli semantik safhaları, belirli yüzey yapılarına bağlayan düzenlilikler" (s. 315) sergilerler. Bu anlamda dışavurum ya da dönüşüm "bir cümlenin (ya da sözcenin) stilistik varyantlarını üretmede (dilsel) bir düzenek sağlar" (s. 315). Bu düzenek "kompleks anlamların teşekkülüne" imkân tanıyan ve üretici argümanda hazır bulunan mantıksal ilişkilerle (…) ve içsel yapıyla" (s. 316) ilişkilidir. Bu açıdan üretici argüman "dilsel (yazınsal) konstrüksiyonun anlamını" tayin eden "semantik bir işaretleyici" (s. 316) statüsündedir. Yapıtın izotopik sistemi, anlam türetici sözel dokusu böylesi bir gramatikal üretkenlikle şekillenir.

Tuhaf Bir Erkek'te semantik matrisleri etkisi altına alan üretici önerme "ben o zamana kadar/tuhaf bir erkeğe rastlamış değildim (…) zaten bu kentte her şey tuhaf/gökyüzünün renkleri/denizin iniltileri/toprağın küsmesi" (s. 7,8) sözleridir. Eser, üretici önermenin bu tanımlayıcı vurgusuyla izotopik sistemini kurar:

(1) O günlerde henüz
tuhaf bir erkek nasıl olur bilmiyordum (…)
memleket Gorgo felaketiyle
altüst olurken
biz
orgcu sevgilimle
birlikteyiz
ben hâlâ anlamamış durumdayım
tuhaf insanlar olduğunu bu dünyada
biliyorsunuz asıl anlatmak istediğim
tuhaf bir erkekti ama
bu tuhaf erkeği
ancak böyle
anlatabileceğim size (…)
1(a) bugün
benim için bir parti veriyor bümin-mümin
ida dağı peçekuş manastırında
sürpriz bir kutlama partisi bu bu sevgili eşim
yanınan ayıramadığı orguyla (…)
(1b) tuhaf bir adam
evlendim evleneli
ne bir arkadaşıyla tanışmışım

ne bir hışmıyla bu bünyamin'in
yalnızlıktan ve ilgisizlikten/ bitap
yoksun bir genç kadın
allah düşürmüştü onu önüme/bana zulüm olsun diye sanki (…)

(2) başımızdaki
yeni gorgo korkunç
sezince sevilmediğini
intikam alıyor (…)
'unsur'ları ile
karıkocaların
yatağını bile
dinliyor
üstelik (…)

2(a) 'özgürkalmışbeyinlerörgütü'
son bilgileri
gizlice asıyordu
ağaçlara
duvarlara
kapılara
yerlere (…) (Erbil, 2020c, s. 16, 39, 40, 45, 51).

"Tuhaf" sıfatı, bir idefiks formuyla kurmaca dünyayı tanımlayan, hükme bağlayan ve yapılandıran sözde bir fiil statüsündedir. Çünkü tesir kuvveti yüksek bir yükleyici argümandır. Bu anlamda üretici önermede her şeyden önce "işaret-edici sezgi" (Deleuze, 2015, s. 29) söz konusudur. Başka bir deyişle, tuhaf olma durumunu gerekçelendirme mecburiyeti taşıyan bağlayıcı bir anlamsal kontrata işaret eder. Bu nedenle üretici önermede kullanılan "bazı sözcüklerin, bazı dilsel parçacıkların; imgelerin seçimi için, dolayısıyla tek tek şey durumlarına işaret etmek için boş biçimler olarak" (s. 29) kullanıldığını ifade etmek gerekir. "Gökyüzünün renkleri/denizin iniltileri/toprağın küsmesi" ifadeleri tam da üretici önermenin kapladığı izotopik sisteme işaret eden, bu sistemin imgesel özgüllüğünü ve pozisyonunu ortaya koyan dilsel parçacıklardır. (1) ve (2) numaralı alıntılar, üretici önermenin anlatısal tahakkuku ya da sözel cereyanlarıdır. Çünkü "anlam, önermenin ifade-edilenidir (…) önermede içten-içe-olan ya da alttan-alta-olan saf olaydır." (s. 36) Bu anlamda üretici "önermenin boyutlarının (…) sürüklediği çember" (s. 37) etrafında semantik yapı şekillenir. Başka bir deyişle üretici önerme, "sentagmatik (dizimsel) açılım(larla) (unfolding)", serimlerle "semantik öbekleri", yani tuhaflık dışavurumlarını *"anlatısal bünyeye tahvil eder."* (Nef, 1977, s. 22) Yapıtta tuhaf oluşun iki sözel hâli söz konusudur. İlki, evlilik ilişkisinin yarattığı bireysel çatışma hâli; ikincisi ise siyasal

otoritenin yarattığı kolektif anomalidir. Üretici önerme, çember içerisinde tuttuğu bu iki anlam kuşağıyla semantik iklimini oluşturur. Başka bir deyişle saf olay biçiminde teşekkül eden anlam; işte bu içten içe, alttan alta vuku bulan semantik yapılanmayla belirginleşir. 2(b) numaralı alıntı, (2)'nin sıkıştırarak yoğunlaştırdığı anlamsal stresin yüzeye dağılan bir genişlik çekimidir. Daha farklı bir tabirle, anlatısal söylemin yayılmacı dilsel kuvvetini aşmaya odaklı "kurgusal yüzeysel bir gerilim" (Deleuze, 2015, s. 146) birimi; pasif, fakat muhalif bir anlam fragmanıdır.

İzotopik anlam sistemini tikel üretici önermelerle tespit etmeyi amaçlayan generatif semantik, çağdaş tahkiye formasyonunda özgün bir yazınsal soruşturmayla revizyona uğrar. Anlamın formel oluşum süreçleri arka plana atılır ve kurmaca evrene özel hakikat ve sahicilik değerleri ön plana çekilir. "Muhtemel Dünyalar Semantiği" olarak adlandırılan bu özel anlam soruşturması, "mantıksal-semantik sistemi (logico-semantic system) (…) ampirik bir yazınsal semantiğe" (Doležel, 1980, s. 8, 10) dönüştürür. Muhtemel dünyalar semantiği "beşerî imgelem ve (…) semiyotik etkinlik", yani kurmaca algılar aracılığıyla rasyonel dünyanın kurallarını askıya alan "karşı-olgusal dünyaları" (s. 10) odağına alır. Bu alternatif dünyalar yalnızca kendisine özgü anlam setleriyle değerlendirilir. "Yetkisel denetim işlevi (authentication function)" (s. 13), anlatısal söyleme "hakikat değeri atamayı" (s. 14) sağlayan bu değerlendirme süreçlerinden biridir. Bu işlev aracılığıyla kurmaca metni özel kılan semantik dereceler ortaya konur. Leylâ Erbil'in öykülerinde bu tür alternatif dünyalara ve bu dünyalara içkin yerleşik anlam dokularına rastlamak mümkündür. Bu öyküler arasında "Yatak", "Bilinçli Eğinim II", "Konuşmaklardan Bıkan" yer alır.

"Yatak" adlı öyküde kurmaca öznenin fiilî gerçekliğini çevreleyen "kuş" motifi irrealist bir anlam kipine, yani muhtemel dünya semantiğine karşılık gelir:

> Uykulara sabahları dalıyorum. KUŞ uyandırıyor beni. (…) Ötekiler durmadan çoğalıyorlar. Ben de çoğalmak isterdim. Gerçekte tek başıma da değilim, KUŞ var işte. Bir düzen kurulu aramızda. Bana o bakıyor. Neyim olduğunu bilmiyorum (…) Kimi vakit çıkıyorum sokaklara. KUŞ da. (…) Dışarda insanlar koşuşuyorlar dizi dizi (…) dünyada ardına düşülesi varmışçasına koşuyorlar (…) Nazır'ın arkadaşı, 'Bit, bit hem de çok bit generation!' dedi. 'KUŞ'a ayıp olmuyor ya?' dedi bana. 'Yoo' dedim, 'o aldırmaz!' (…) KUŞ'a kızıyorlar biliyorum: bizimle içmiyor, hem giriyor aramıza hem de bizlerden ayrı kalıyo diye. Arkalarından onları çekiştirdiğini de sanıyorlar (…) Gururu seviyor KUŞ! Salt gururu! (…) Ama vardır kafasında bi nen; ola ki en güçsüz anıma uygulamak üzere kanlı öç planları kuruyordur domuz! (…) 'Onunla mı sevişiyorsun?' dedi Nuh. 'Bilmiyorum ki' dedim usulca KUŞ duymasın diye (Erbil, 2019b, s. 3, 4, 5, 7, 8).

Kuş figürü, kurmaca dünya içerisinde yaratılan gerçeküstü bir anlam açılımına işaret eder. Başka bir deyişle, metnin anlam ve hakikat dereceleriyle oynayan "yarı-linguistik bir varlıktır" (Doležel, 1980, s. 2). Çünkü kurmaca dünyanın semantik matrisini ve sözel iklimini yapılandıran gramatikal bir öyküsel çekime ve referans aralığına tekabül eder. Muhtemel dünya semantiği, tam da "metinle birlikte yaratılmış olan (bu türden) dünyaların semantik yapısı içerisinde" tezahür eden "hayal (sanal) ve gerçeklik arasındaki karşılıklı etkileşimi" (Ryan, 1995, s. 175) odağına alır. Metnin gerçeküstü anlam kipini oluşturan kuş, fiilî dünyaya istinaden olağan dışı bir içerik hacmiyle tahmil edilmiştir. Bu semantik statü yalnızca anlatı sesi tarafından değil, çevresel karakterler tarafından da tanınmıştır. Bu anlamda anlatı öznesinin ayrıcalıklı, sürreal bir ajan olarak kuşu öne çıkaran "bildirimsel tümceleri" sübjektif bir anlam atfetme faaliyeti olarak kalmaz, aynı zamanda "anlatısal hakikatlerle de örtüşür" (Doležel, 1980, s. 14). "'KUŞ'a ayıp olmuyor ya?' dedi bana. 'Yoo' dedim, 'o aldırmaz!' (…) KUŞ'a kızıyorlar biliyorum: bizimle içmiyor" ya da "onunla mı sevişiyorsun?" sözleri bu durumu temellendirir. Bu açıdan öyküde yetkisel denetim işlevi devreye girmiş ve metin içinde vücuda gelmiş olan semantik dünya tasarımı ve ona ilişkin söylemsel önermeler tasdik edilmiştir. Çünkü salt ben zamirine dayalı doğruluk ölçüsü, çoğunlukla yanıltıcıdır. Dolayısıyla bu tür özne pozisyonlarının "yetkisel denetim otoritesini (kurmaca dünya içerisinde) kazanmaları gerekmektedir" (s. 18). Ayrıca "kurmaca söylemin muhtemel dünya semantiği" içerisinde yer alan özel anlam ve gerçeklik kipi, aynı zamanda "onu sınırlandıran bir (doğruluk) koşulu" (Proudfoot, 2006, s. 25) olmalıdır. Çünkü bu koşul yalnızca "verili kurmacanın sınırları içerisinde" (s. 25) doğruluk derecesini muhafaza eder. Bu anlamda kuşun sürreal anlam çekimleri, yalnızca tekil öykü evreni kapsamında semantik sahiciliğine ulaşır.

"Bilinçli Eğinim II"de muhtemel dünya semantiği, kurmaca öznenin haricî nesneleri imgesel çekimlerle "sanal bir inşa" (Ryan, 1995, 175) hâline getirmesiyle oluşur:

> Dündü, çaldığım gömütlükten getirip diktiğim bunları. Dört bi yanımı kuşattılar şimdi, enini boyunu kapsadılar odanın (…) İlk gök doğmadan gittim, anısızlığın akçılında çiçekleniyordu sessizlik. Öyle, dün kabartılmış sinlerinin çamurunda yatıyorlardı uslu uslu. (…) Ellerimle açtım sinlerini, ellerimle açtım. Nereleri geldiyse ellerime, nereleri geldiyse doldurdum getirdim. Beni böyle umarlar mıydı? (…) Onları çaldığımı, saksılara diktiğimi, anamı ıtır, babamı fesleğen ettiğimi bilebilirler miydi? (…) Özellikle, anneme bakın (…) derimde açtığı oluklara kanlarım birikiyo akmadan (artık ne ıtırlığı var bunların ne fesleğenliği), yarıklarımdan içeri daldırıyor saçlarını, gömülüyo etlerime, sinini bedenimde açacak neredeyse… (Erbil, 2019b, s. 23, 24, 25).

Öyküde hakiki göndergesel içeriklerini yitiren ıtır ve fesleğen, özel bir anlam kuşağıyla yapılandırılır. Bu süreç, kurmaca öznenin ruhsal ve algısal izolasyonunun dilsel bir tezahürüdür. Çünkü harici nesnelerin özel anlamlarla çekimlenmesi, bunalımlı bir duygusal sinerjiye dayanır. Bu anlamda kurmaca dünya içerisinde atfedilen bu özel anlam, paylaşımlı ve eş güdümlü değil; tekil ve bağımsızdır. Yetkisel denetim işlevi açısından da öykü, sıklıkla yaratılan bu semantik atmosferin yanıltıcılığını vurgular. "Çaldığım gömütlükten getirip diktiğim bunları", "ellerimle açtım sinlerini, ellerimle açtım" sözleri bu durumu örneklendirir. Zira bu sözler muhtemel dünya semantiğinin organik değil, sanrısal olduğunu gösterir. Öyküsel "dünyanın (anlamsal) teşekkül prosedürünün" (Doležel, 1980, s. 15), çapraz sözce edimleriyle veya objektif ve bağımsız anlatıcı merciiyle tasdik edilmesi olanaklı görünmez. Bu nedenle metinsel semantik, istikrarlı bir kuşku hâlini söylem kümelerine dağıtır ve okurun karşısına "sahte (yapay)-cümle" (s. 9) birimleriyle çıkar. "Yarıklarımdan içeri daldırıyor saçlarını, gömülüyo etlerime" sözleri bu mikro gramatikal düzeni örnekler. Çünkü "sahte-cümle birimlerinin hakikat değeri, yalnızca kaynağına ilişkin referanslarla tayin edilebilir" (s. 9). Kurmaca öznenin içsel bir mecburiyetle kötücül bir fanteziyi sürdürme arzusu, bu cümle yapılarını sahte kılan orijinal referanstır. Bu anlamda kurmacanın özgül anlam küresi içerisinde "hangi unsurların bulunabileceği, yalnızca yetkisel denetim işleviyle belirlenir" (s. 12). Bu işlev aracılığıyla anlatı semantiğinin doğası, yani "önerme hâli, sorguya alınır" (Pavel, 1975, s. 167).

"Konuşmaklardan Bıkan" adlı öyküde oldukça müphem ve konsantre bir dilsel ve anlamsal konfigürasyon söz konusudur. Kurmaca öznenin etkileşimleri ve bu etkileşimlerin semantik dökümü fiziksel dünyayı aşan bir alternatif ortamla yansıtılır:

> Yoldaşım akşıngöz bi gerilme geçirdi, uzadı kısaldı. Önüme geçip de ekşi bakır, ıslak keçi, ılık ılık da deri kokan karanlık bi eve soktuğunda beni, ellerimi ne demek olduğunu iyi bildiğim bi acıtmayla sıktı. (…) Mavi benekli yanakları, gaga burnu, beyaz kirpikleriyle Easter Adası yontularını andırıyordu. (…) Burası onun ini olmalı. Odanın köşesinde bi yığın çalı çırpı, uzun boyunlu bi şişe, bi de toprak çanak var (…) Yığının ucuna ilişip bi sigara yaktım (…) katıksız bi sevi bekliyordu benden. Kuşsa kuşlar, yılansa yılanlar, insansa insanlar arasında bulamadığı seviyi umuyordu benden. (…) Onun
>
> KUŞ
>
> ÇIYAN
>
> DİLSİZ BİR İNSAN oluşunun önemi de yoktu (…) Kolları belimde içinde fener yakılmışçasına ışıyor pul pul. Ağzının içinde tüylü bi yılan yağılığıyla kayan dili itiyorum dışarı (Erbil, 2019b, s. 49, 50, 52).

Muhtemel dünya semantiği; dil, anlam ve gerçeklik algılarını ters yüz etmeye ayarlı postmodernist söylemle yakın bir ilişki içerisindedir. Çünkü her ikisi de "zihnin ve bedenin maddenin direnciyle karşı karşıya geldiği, yer çekimi kanunlarının yürürlükte olduğu gerçeklik konseptiyle" eş anlamlı ve eş değerli bir "vekil (sanal) gerçeklik" (Ryan, 1995, s. 173) konseptini ön plana çıkarır. Böylelikle çağdaş "anlatı semantiğinde" ve tahkiye yapısında "okurun tefekkürüne sunulan tek varlık, opak bir maddeye dönüştürülen dil" (s. 176) olur. Opak madde analojisinin amacı, anlatısal söylemin geçirgenlik derecesinin düşüklüğünü vurgulamaktır. Bu anlamda öyküde "ekşi bakır, ıslak keçi, ılık ılık da deri kokan karanlık", "ağzının içinde tüylü bi yılan yağılığıyla kayan dili", KUŞ, ÇIYAN, DİLSİZ BİR İNSAN" sözleriyle oluşturulan sözdizimsel kompresyon, aynı ölçekte semantik bir sıkıştırma da yaratarak fiziksel kanunlara aykırı karşı-olgusal bir dünya meydana getirir. Kurmaca özne ve "mavi benekli yanakları, gaga burnu, beyaz kirpikleriyle Easter Adası yontularını andıran" akşıngöz, bu karşı-olgusal muhtemel dünya semantiğinin birbirlerini doğrulayıcı ajanlarıdır. Dolayısıyla yetkisel denetim işlevi, yalnızca öyküsel dünyanın dinamikleri içerisinde hareket eder. Öyküdeki semantik atmosferin fiilî dünya ile mecazî dünyayı bulanıklaştırması, muhtemel dünya kuruluşunun postmodern söyleme bağlandığı noktadır. Çünkü "metinsel evrenin fiilî özünün realizmden modernizme doğru gittikçe daha fazla daralması (…) ve edebi karakterlerin şahsi dünyalarının davranışlarıyla olan ilişkilerinin problematik bir hâl alması" postmodernizmle birlikte bir imha stratejisine, yani "fiilî ve hayalî ayrımının" (s. 175) ortadan kaldırılmasına dönüşür. Dolayısıyla öyküdeki kuş, çıyan, dilsiz bir insan müphemliği, muhtemel dünya semantiği ile postmodern söylemin müşterek bir dilsel ürünüdür.

Sonuç

Leylâ Erbil'in eserlerinde yer alan semantik yapı, üretici anlam bilimi ve muhtemel dünyalar semantiği aracılığıyla çözümlenmiştir. Üretici anlam bilimiyle birlikte anlatısal söylem, generatif argümanların deneysel kompresyonlarıyla sabit bir mikro hacimde ele alınmıştır. Böylelikle, anlatısal söylemin birbirlerine temas ettikçe çoğalan üretici sözce mekaniği ortaya konmuş ve stratejik bir anlatı gramerinin oluşumuna imkân tanınmıştır. Bu anlatı grameri, ayrıca tekil anlam oluşumlarını söylemsel yapıya dağıtan izotopik sistemle koşut biçimde yürütülmüştür. Çünkü söylemsel bir dolaşım ve derecelenmeyle anlam çekirdekleri sistematik bir matrise, yani izotopik katmanlara dönüşmüştür. Bu anlamda minimal anlam çekirdekleriyle, eserlerin tahkiye karakteristiğinin ve söylemsel bağlarının keşfedilebileceği varsayımı doğrulanmıştır. Zira çalışmada her bir eserin anlam bilimsel kökü ve bu kökün bağlamsal ekseni, anlatısal izleği ortaya konmuştur. Bilhassa, anlatıların doğru biçimlendirilmiş önermelerden mürekkep bir söylem inşası olduğuna ilişkin hipotetik

başlangıç noktamız, eserlerden çekilmiş izotopik odaklarla tespit edilmiştir. Böylelikle üretici önermelerin, Leylâ Erbil'in eserlerinde ortaya çıkan söylem terkiplerini anlamsal bir uyumlanmaya (oryantasyona) ve dolaşıma tâbi tuttuğu örneklerle gösterilmiş olur. Bu açıdan çalışmanın temel bulgusu, yazınsal yapıtların söylemsel bünyelerinin mikro bir semantik optikle gözlemlenebileceği, anlatısal gövdeden çekip çıkarılabileceği olmuştur. Erbil'in anlatı inşaları, bu tür bir gramer soruşturmasının kompleks hatlarını belirginleştirmede önemli bir araç olmuştur. Bu anlamda çalışmanın ikinci bir bulgusu olarak onun yazınsal üretiminin bağdaşık semantik ağı, iç içe geçmiş sözce üniteleri aracılığıyla kazandığı söylemsel dereceler ve düzeyler tespit edilmiş olur. Böylelikle Erbil'in tahkiye kurgularını tesis eden dilsel yapılar, anlamsal dağılımlar görünür kılınmıştır. Bu açıdan çalışmada Erbil'e has kurmaca formasyonların anlam merkezli dilsel örgütlenmeleri, generatif semantiğin derinlik ilişkilerinden hareketle yeni bir açıyla irdelenmiş olur. Bunun yanı sıra, muhtemel dünyalar semantiği aracılığıyla semantik yapı, kurmaca dünyaya özgü hakikat ve sahicilik değerlerini ön plana çıkaran özel bir gramer soruşturmasıyla odağa alınmıştır. Leylâ Erbil'in öykülerinin ele alındığı bu özel soruşturmada deneyimsel (ampirik) veriler, semantik analize kaynaklık etmiştir. Özellikle yetkisel denetim işleviyle birlikte söylem ve anlam arasında cereyan eden kurmaca gerçeklik dereceleri ortaya konmuştur. Bu açıdan çalışmanın üçüncü önemli bulgusunu, Leylâ Erbil'in muhtemel dünyalar oluşturma ve bu dünyaları anlamsal bir kontratla bağlama, sürdürme biçimi oluşturur.

Sonuç itibarıyla, bu çalışmada Leylâ Erbil'in tahkiye pratiğini tesir altına alan anlam bilimsel dinamikler, sözce dağılımlarına nüfûz eden derinlik ilişkileriyle ve bu dağılımların sahicilik değerlerini yöneten kurmaca deneyimlerle ortaya konmuştur.

Summary

Narrative discourse is a grammatical operation performed by complex patterns of generated utterances. The generative mechanisms of these utterances need to be addressed in a discourse-centric particular approach. To launch this sort of literary linguistic investigation and to define grammatical contours requires to delve into narrative discourse in order to explore an integrative contexture, that is, a semantic core. In this sense, generative semantics could be employed to establish a narrative grammar and introduce discursive apparatuses which scrutinize semantic configuration. Therefore, this paper aims to probe into narrative discourse via generative semantics to discover generative arguments, propositions in an experimental, almost sentential grammatical scale. In this way, a strategic narrative grammar, which focuses on derivational contexture and architectural nucleus of meaning, becomes apparent. Greimas's structural semantics offers principal methodological insights for linguistic and literary investigations of such nucleus of meaning. To pinpoint narrative's discursive genesis, he ascertains two hierarchical, thematic operation: Immanence and manifestation. Imminence is comprised of rooted, minimal semes; manifestation is discursively equipped groupings and variants of these semes. In other words, imminence corresponds to kernels of meaning; manifestation corresponds to inflections of meaning. Greimas's distinction provides a crucial ground to decipher generative mechanisms of narrative corpus, to single out semantic nodes of literary discourse. Semantic-based narrative grammar also correlates with isotopic system of fictional universe. For Greimas, narrative isotopies indicate an encircling

semantic structure. Through their homogenous character, narrative meaning gradually accumulates. Thus, these isotopies become circular, grammatical diagrams which posit a discursive course. In Leyla Erbil's literary works, semantic structure surfaces by means of this isotopic system. Through circular medium of narrative discourse, kernels of meaning or generative propositions evolve into systematic sequences, that is, isotopic layers. In this sense, isotopy, which enables generative arguments or propositions to branch out into certain thematic classemes via narrational expansions, builds a bridge between generative semantics and narrative grammar. Because isotopic layers and conjunctions coincide with the generative roots of narrative discourse.

The isotopic system in *A Strange Woman* consists of four episodes: The Daughter, Father, Mother and Woman. Each episode has derived from separate semantic core. The Daughter's generative proposition lays in these words: "If I can't be happy without getting my freedom and if the world insistently denies me of this freedom, then I won't ever be happy." (p.18) This fundamental proposition or rooted semantic unit (séme) builds a structural character and binds isotopic clusters together with an integral logical form. In this regard, the narrative discourse emerges as a grammatical configuration, generates and transforms utterances in certain semantic alignment and homogenization.

In "Father" chapter, generative proposition weaving the narrative's semantic fabric as a dynamic of immanence is stated in these words: "If I can lift my head from my deathbed, my half-melted shoulders, look back and hear 'get up and start over!'" (p.79) The interoception of passing away takes over the discourse-generating practice of narrative. For this reason, thematic complexes and manifestations cycle around this semantic kernel. The generative proposition merges and separates with the isotopic clusters in certain semantic frequencies. In the last episode "Woman" generative proposition that consolidates the semantic formations is indicated in these words: "Seemed to her that (...) her fellow workers would not fit into the squares (...) their cries would pierce the starry skies, and the 'privileged, classless' society that had been expected for centuries would be established." (p.154) The immanent proposition of this episode is built on an ideological fallacy and its derivations. The narrative's classemes create a semantic web, continuously supplies contextual inputs to correlate with this logical pattern. In this regard, generative propositions which strip down semantic universe into an atomic sentence or micro logic match up to narrative's experimental grammar.

In Day of The Darkness generative proposition lies in these words: "It's a guest house,,, this world,,, the armchair,,, in the universe,,, I'm sitting,,, the universe, sphere, cosmos, earth,,, the world in cosmos,,, harmonious,,, opposite of chaos,,,, in a strange and cruel armchair (...) here I'm pondering" (p.7) The narrative's semantic formation emerges in accordance with the static stream of fictional consciousness. In other words, the narrative discourse through the medium of generative proposition, adopts a self-searching semantic modulation. Because the proposition takes control of narrative's semantic threads with a verdictive force. By neutralizing the reactive value of generated utterances through an introspection, it attaches isotopic clusters to each other in a gradual discursive expansion. In *The Dwarf* generative proposition is stated in these words: "All people are born wounded, begging for understanding, love and compassion throughout their life." (p.11) The narrative creates its semantic formation through regenerative reproductions of this proposition. Because discursive corpus proceeds on this semi-transparent, embedded argument. In *The Remaining,* the isotopic system and generative proposition are established as a semantic module of self-inquiry. In *Dragon with Three Heads* generative proposition is originated as a sense of mourning and objection. The fictional subject channel her emotional state into all discourse patterns. The generative proposition permeates isotopic clusters as a circular semantic force. In *A Strange Man*, generative proposition is formed as a repetitive adjective on strangeness. This adjective, as an idée fixe, describes, structures and governs narrative discourse for it associatively possesses a high-impact argument. And also, this preliminary adjective indicates to a binding semantic contract that obliges to justify the state of strangeness.

The paper also surveys the semantic structure of Leylâ Erbil's works through possible world semantics which tackles with truth values and authenticity of narrative discourse in quasi-grammatical way. Isotopic stratum and structural process of semantic generation is replaced by counterfactual fictional constructions which are in discursive motion to authenticate themselves. These alternative worlds are scrutinized by their own particular semantic operations.

In conclusion, semantic structure in Leylâ Erbil's works has been analyzed through generative semantic and possible world semantics. Through generative semantics, narrative discourse is inquired by experimental compression of generative proposition. Through possible world semantics, truth values of narrative world are inspected by empirical observations and authenticated by particular grammar principles.

Kaynakça

Chomsky, N. (1976). *Studies on Semantics in Generative Grammar*. The Hague, Paris: Mouton

Culler, J. (2004). *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and Study of Literature.* Londra, New York: Routledge.

Deleuze, G. (2015). *Anlamın Mantığı*. İstanbul: Norgunk.

Doležel, L. (1980). Truth and Authenticity in Narrative. *Poetics Today*, *1*(3), 7–25.

Eco, U. (1980). Two Problems in Textual Interpretation. *Poetics Today*, *2*(1a), 145–161.

Erbil, L. (2011). *Tuhaf Bir Kadın*. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları.

Erbil, L. (2015). *Cüce*. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları.

Erbil, L. (2019a). *Üç Başlı Ejderha*. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları.

Erbil, L. (2019b). *Hallaç*. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları.

Erbil, L. (2020a). *Karanlığın Günü*. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları.

Erbil, L. (2020b). *Kalan*. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları.

Erbil, L. (2020c). *Tuhaf Bir Erkek*. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları.

Frawley, W. (2009). *Linguistic Semantic*. New York, Londra: Routledge.

Greimas, A. J. (1971). Narrative Grammar: Units and Levels. *MLN*, *86*(6), 793–806.

Greimas, A. J. (1989). On Meaning. *New Literary History*, 20(3), 539–550.

Greimas, A. J., Courtès, J. (1976). The Cognitive Dimension of Narrative Discourse. *New Literary History*, *7*(3), 433–447.

Guiraud, P. (1999). *Anlambilim*. İstanbul: Multilingual.

Katz, J. J. (1971). Generative Semantics is Interpretive Semantics. *Linguistic Inquiry*, *2*(3), 313–331.

Katz, J. J., ve Fodor, J. A. (1963). The Structure of a Semantic Theory. *Language*, *39*(2), 170-210.

Kearns, K. (2011). *Semantics*. Londra, New York: Palgrave Macmillan

Lakoff, G. (1971). On Generative Semantics. (Danny D. Steinberg, Leon A. Jakobovits (Ed.), *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology* içinde (s. 232-296). Londra, New York: Cambridge University Press.

Nef, F. (1977). Introduction to The Reading of Greimas: Toward a discursive linguistics. *Diacritics*, *7*(1), 18–22.

Pavel, T. G. (1975). 'Possible Worlds' in Literary Semantics. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, *34*(2), 165–176.

Proudfoot, D. (2006). Possible Worlds Semantics and Fiction. *Journal of Philosophical Logic*, *35*(1), 9–40.

Rapoport, A. (1952). What is Semantics? *ETC: A Review of General Semantics*, *10*(1), 12–24.

Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları

Ryan, M. L. (1979). Linguistic Models in Narratology: From Structuralism to Generative Semantics. *Semiotica, 28*(1/2), 127-155.

Ryan, M.-L. (1995). Introduction: From Possible Worlds to Virtual reality. *Style*, *29*(2), 173–183.

Van Holk, A. G. F. (1986). On The Semantics and Syntax of Discourse: A Text-Linguistic Approach. *Studies in Slavic and General Linguistics*, *8*, 201–233.

Yivli, O. (2015). Anlatı Grameri. A. Azmi Bilgin (Haz.) *Xl. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (629-644). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı.

Yivli, O. (2019). *Öykü Nasıl Okunur Modern Öykü ve Yöntem*. Ankara: Günce Yayınları.

BAĞLANMA STİLLERİ, ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE İLİŞKİ BAĞLILIĞI: YATIRIM MODELİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

ATTACHMENT STYLES, CONFLICT MANAGEMENT AND RELATIONSHIP COMMITMENT: AN INVESTIGATION WITHIN THE INVESTMENT MODEL FRAMEWORK

Fatma CAN
Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, fatmacan@ibu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 30 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 2 Ocak 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 30 August 2024
Date accepted: 2 January 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Yetişkin Bağlanma Stilleri; Çatışma Çözme Stratejileri; İlişkiye Bağlılık; Yatırım Modeli

Keywords
Adult Attachment Styles; Conflict Resolution Strategies; Relationship Commitment; İnvestment Model

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.23

Öz

Bu araştırma, yetişkin bağlanma stilleri ile yatırım modeli bileşenleri (ilişki doyumu, seçeneklerin niteliğini değerlendirme ve ilişki yatırımı) arasındaki ilişkide çatışma çözme stratejilerinin aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmaya 237'si (%59.1) kadın ve 164'ü (%40.9) erkek olmak üzere flört ilişkisi olan, sözlü/nişanlı ve evli, toplam 401 kişi katılmıştır. Katılımcılara kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmış ve çevrimiçi ortamda hazırlanan anketi doldurmaları istenmiştir. Katılımcılardan Demografik Bilgi Formu, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II, İlişki İstikrarı Ölçeği ve Romantik Partner Çatışma Ölçeğini doldurmaları istenmiştir. Bulgular hem kaygılı hem de kaçınmacı bağlanmanın, çatışma gibi stresli durumlara verilen tepkilerin farklılaşmasıyla ilişkili olduğunu ve bu farklı tepkilerin de ilişkideki doyum, yatırım ve alternatiflerin niteliği gibi ilişki sonuçlarını önemli ölçüde şekillendirdiğini göstermektedir. Kaygılı bağlanma stiline sahip bireylerin etkileşimsel tepkisellik, baskınlık gibi çatışmaya aktif katılımla ilişkili çatışma çözme stratejilerini tercih ettikleri ve bu durumun ilişki doyumunu olumsuz etkilerken, seçenekleri daha fazla değerlendirmeyle ilişkili olduğu görülmüştür. Kaçınmacı bağlanma stiline sahip bireylerin ise kaçınma ve boyun eğme gibi pasif stratejiler benimsediği ve bu stratejilerin ilişki yatırımı ve doyumu üzerinde olumlu etkiler yaratabileceği bulunmuştur. Bu sonuçlar, bağlanma stillerinin farklı çatışma çözme stratejileri aracılığıyla, romantik ilişkilerdeki dinamikler üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koyarken, bağlanma teorisinin ilişki süreçlerinin anlaşılmasındaki önemini vurgulamaktadır. Bu bulgular, ilişki kalitesini artırmayı hedefleyen müdahale programlarının geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Abstract

This study aims to examine the mediating role of conflict resolution strategies in the relationship between adult attachment styles and the components of the investment model relationship satisfaction, quality of alternatives, and investment size). A total of 401 participants, consisting of 237 women (59.1%) and 164 men (40.9%) in dating, engaged, and married relationships, participated in the study. Participants were recruited using a convenience sampling method and were asked to complete an online survey. The survey included the Demographic Information Form, the Experiences in Close Relationships Inventory-II, the Investment Model Scale, and the Romantic Partner Conflict Scale. The findings indicate that both anxious and avoidant attachment styles are associated with different responses to stressful situations, such as conflicts, and that these varying responses significantly shape relationship outcomes, including satisfaction, investment, and the evaluation of alternatives. Specifically, individuals with an anxious attachment style tend to prefer conflict resolution strategies that involve active engagement, such as interactive reactivity and dominance, which negatively impact relationship satisfaction while being related to a greater consideration of alternatives. Conversely, individuals with an avoidant attachment style are more likely to adopt passive strategies, such as avoidance and submission, which may positively influence relationship investment and satisfaction. These results highlight the crucial role of attachment styles in shaping the dynamics of romantic relationships through different conflict resolution strategies and underscore the importance of attachment theory in understanding relationship processes. The findings also suggest that these insights could contribute to the development of intervention programs aimed at improving relationship quality.

Giriş

Romantik ilişkiler, bireylerin yaşam kalitesini, psikolojik sağlığını ve genel yaşam doyumunu önemli ölçüde etkileyen temel sosyal bağlardır. Bu ilişkiler, sadece bireylerin kişisel mutluluğunu artırmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal çevrelerini ve toplumsal yapılarını da şekillendirir. Sağlıklı romantik ilişkiler, bireylerin stresle başa çıkma kapasitelerini artırır, psikolojik dirençlerini güçlendirir ve yaşam kalitesini genel anlamda iyileştirir (Reis ve Shaver, 1988). Ancak, romantik ilişkiler aynı zamanda karmaşık ve dinamik süreçler içerir, bu da ilişkilerin zaman zaman stres, çatışma ve memnuniyetsizlik gibi zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olabilir. Bu nedenle, romantik ilişkilerin doğasını ve ilişki kalitesini belirleyen faktörleri anlamak, bireylerin sağlığını ve yaşam kalitesini desteklemek açısından büyük önem taşır (Finkel, Simpson ve Eastwick, 2017).

Bireylerin yaşamları üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, romantik ilişkilerin dinamiklerini anlamak için en sık başvurulan modellerden biri Rusbult'un Yatırım Modeli'dir (Rusbult, Martz ve Agnew, 1998). Bu model, ilişkilerin neden devam ettiğini veya sona erdiğini açıklamayı amaçlamaktadır. Rusbult ve Buunk'a (1993) göre bağlılık, bir ilişkiyi sürdürme isteği ile partnere duyulan psikolojik bağlanmayı kapsayan uzun vadeli eğilimlerdir. Diğer bir ifadeyle bağlılık, bir ilişkinin devam etme kararını doğrudan etkileyen psikolojik bir yapıdır. Bu modele göre, bağlılığı etkileyen temel unsurlar, ilişkiden elde edilen doyum seviyesi, alternatiflerin niteliği ve ilişkiye yapılan yatırımın miktarıdır (Rusbult, 2013; Rusbult, Martz ve Agnew, 1998). İlişki doyumu, bireyin romantik ilişkideki mutluluğunu ve memnuniyetini değerlendirme derecesidir. Bu değerlendirme, ilişkinin bireyin beklentilerini ne ölçüde karşıladığı ve birey için ne kadar tatmin edici olduğu gibi çeşitli faktörlerle şekillenir. Seçeneklerin niteliği ise bireyin mevcut ilişkisi dışında var olan diğer olasılıkların çekiciliği ve ulaşılabilirliği ile ilgilidir. Bu olasılıklar, başka bir partnerin varlığıyla sınırlı değildir; kariyer fırsatları, sosyal çevre, kişisel gelişim ya da özgürlük gibi bireyin yaşamına dair diğer alternatifleri de içerebilir. Eğer bir kişi, mevcut ilişkisinin dışında daha iyi seçenekler olduğunu düşünüyorsa, o zaman bu, ilişkiye olan bağlılığı olumsuz yönde etkileyebilir. Alternatiflerin çekici ve erişilebilir olduğu durumlarda, birey mevcut ilişkisini sürdürmeye daha az istekli olabilir. Son olarak yatırım miktarı, bireyin ilişkiye yaptığı maddi ve manevi katkıları ifade eder ve maddi birikimler, zaman, emek, duygusal bağlar, ortak anılar, çocuklar gibi unsurları kapsar. Yatırımların miktarı arttıkça ayrılmak daha büyük bir kayıp anlamına geleceği için, kişi ilişkiyi sürdürmek için daha fazla motive olur. Bu nedenle, yüksek yatırım miktarı, kişinin ilişkiyi devam ettirme isteğini artıran önemli bir faktördür. Bu üç faktör birlikte, bir kişinin ilişkiye ne kadar bağlı olduğunu ve ilişkinin devam edip etmeyeceğini belirler. Model, doyum düzeyi ve yatırımlar

yüksekken, alternatifler düşükse, bağlılığın yüksek olacağını ve ilişkinin devam edeceğini öne sürer (Rusbult, Martz ve Agnew, 1998).

Yetişkin bağlanma teorisi, romantik ilişkilerin dinamiklerini anlamak için kritik bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (Mikulincer ve Shaver, 2007). Teoriye göre, bağlanma davranış sistemi, bireyin güvenlik ve duygusal destek arayışlarını düzenleyen bir mekanizmadır. Bu sistem, birey stresli veya tehdit edici bir durumla karşılaştığında aktive olur ve bağlanma figürüne yakınlaşmayı, ilişkiyi sürdürmeyi ve güvenliği yeniden sağlamayı amaçlayan davranışları tetikler (Bowlby, 1969). Örneğin, romantik partnerler arasındaki çatışmalı etkileşimler gibi stresli olaylar, bağlanma davranış sistemini devreye sokabilir. Sistem, bireyi partnerine daha fazla yakınlaşmaya, destek aramaya veya ilişkiyi korumaya yönelik davranışlarda bulunmaya yönlendirir (Creasey, 2002). Ancak, bu tür etkileşimler, özellikle çatışmaları bağımsızlık için bir tehdit olarak gören ve bu nedenle kendini açma veya samimi konuşmalara katılma konusunda baskı hisseden kaçınmacı partnerlerde mesafeyi artırmaya yönelik davranışları da tetikleyebilir (Paley vd., 1999).

Bağlanma stilleri, bireylerin erken yaşam deneyimlerine dayanan ve yetişkinlikte romantik ilişkilerde nasıl davrandıklarını belirleyen kalıcı duygusal bağlanma eğilimleridir (Bowlby, 1969). Kurama göre, çocuklar, birincil bakıcıları ile geliştirdikleri bağlanma örüntüleri temelinde benlik ve başkaları modelleri geliştirirler. Bu modeller, kişinin kendi davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını düzenlerken, aynı zamanda bağlanma figürünün ulaşılabilirliği ve duyarlılığına ilişkin beklentileri de şekillendirir (Bretherton, 1987; Ein-Dor vd., 2011).

Bartholomew ve Horowitz (1991), yetişkin bağlanmasını, bireylerin kendilerine ve başkalarına yönelik içsel modelleri temel alan bir çerçeve içerisinde incelemişlerdir. Benlik ve başkaları modelleri, bireyin özsaygı ve başkalarıyla ilişki kurma biçimlerini açıklayan önemli kavramlardır. Olumlu bir benlik modeli, içselleştirilmiş özsaygıyı ve başkalarının onayına ihtiyaç duymayan bir sevilebilirlik algısını ifade ederken, olumsuz bir benlik modeli düşük özsaygı ve başkalarından onay alma ihtiyacıyla ilişkilidir. Benzer şekilde, başkaları modeli, bireyin diğerlerinin güvenilirliği ve ulaşılabilirliği hakkındaki beklentilerini yansıtır; olumlu bir model, yakınlık ve destek arama davranışlarını teşvik ederken, olumsuz bir model, yakınlıktan kaçınma ve sosyal destekten uzak durma eğilimini içerir. Bartholomew'e (1991) göre, bireylerin geliştirdiği bu içsel modeller, bağımlılık ve yakınlıktan kaçınma boyutlarıyla da açıklanabilmektedir. Bağımlılık, bireyin özsaygısını koruyabilmek için dışsal onaya ne ölçüde ihtiyaç duyduğunu ifade eder ve genellikle romantik partnerleri tarafından terk edilme veya reddedilme korkusuyla bağlantılı olan kaygılı bağlanma boyutuyla açıklanır. Diğer yandan, yakınlıktan kaçınma, bireyin olumsuz beklentiler nedeniyle

başkalarıyla duygusal yakınlık kurmaktan kaçınma eğilimini yansıtır ve kaçınmacı bağlanma boyutuyla açıklanır.

Güvenli bağlananlar, kendileri ve başkaları hakkında olumlu bir görüşe sahiptirler; bu, düşük kaygılı bağlanma ve düşük kaçınmacı bağlanma düzeyleriyle karakterize edilir. Güvenli bağlanan bireylerin, kendilerini sevilmeye değer görmeleri ve başkalarını güvenilir, duyarlı ve kabul edici olarak algılamaları, erken dönemdeki bakıcıyla kurulan güvenli bağlanma ilişkisinden kaynaklandığı varsayılmaktadır (Collins ve Read, 1990; Pistole vd., 1995). Bağlanma kuramı, bireyin ilk bağlanma figürüyle yaşadığı güvenli ilişki deneyimlerinin, kişinin hem kendisi hem de başkaları hakkındaki temel bilişsel şemalarının gelişiminde belirleyici bir rol oynadığını ileri sürer (Bowlby, 1988). Bu bağlamda, güvenli bağlanmanın, bireyin kendisi ve başkaları hakkında olumlu görüşler geliştirmesinin bir sonucu olduğu öne sürülmektedir. Bu olumlu algılar ve yüksek benlik değeri, stresli durumlar—örneğin çatışmalar—karşısında güvenli bireylerin daha yapıcı çözüm arayışlarına yönelmesine, çatışmayı etkili bir şekilde çözmeye ve uzlaşmaya daha istekli olmalarına yol açmaktadır (Corcoran ve Mallinckrodt, 2000; Kobak vd., 1993; Kobak ve Hazan, 1991). Güvenli bağlanan bireylerin bu özellikleri, romantik ilişkilerde doyumu artırır, ilişkiye yapılan yatırımları güçlendirir ve alternatif ilişkilere yönelme olasılığını düşürür. Dolayısıyla bu bireyler, ilişkiye daha fazla bağlılık gösterirler (Fletcher, Simpson ve Thomas, 2000).

Kaygılı bağlanma stiline sahip bireyler ise, çatışma durumlarında hiperaktivasyon stratejileri sergileyebilirler; bu, partnerlerinin davranışlarına karşı aşırı duyarlılık göstermeleri ve terk edilme korkusuyla yoğun bir şekilde endişelenmeleri anlamına gelir. Bu bireyler, çatışmalarda genellikle hiperaktivasyon tepkileri sergilerler; örneğin, partnerlerinin sessiz kalmasını kişisel bir reddedilme olarak algılayabilir veya küçük bir tartışmayı ilişki için bir tehdit olarak değerlendirebilirler. Bu algılar, çözüm aramak yerine partnerlerinden sürekli onay beklemelerine neden olabilir. Örneğin, "Beni seviyor musun?" gibi tekrar eden sorular sorma veya partnerlerinin sevgisini kanıtlamalarını isteme, bu bireylerin çatışma sırasında gösterdiği yaygın davranışlardır (Simpson ve Rholes, 1994). Bu durum, çatışmaların daha da derinleşmesine ve ilişkiden alınan doyumun azalmasına neden olabilir (Akköse, 2021; Cann vd., 2008; Li ve Chan, 2012; Sarı, 2008; Sığırcı, 2010). Bireyler, mevcut ilişkilerinde tatminsizlik yaşadıklarında ise alternatif ilişki seçeneklerine yönelme eğiliminde olabilirler (Joel, MacDonald, ve Shimotomai, 2011).

Kaçınmacı bağlanma stiline sahip bireyler, duygusal yakınlıktan kaçınma eğiliminde oldukları için, çatışma durumlarında genellikle uzak durma veya kaçınma stratejilerini benimserler. Bu bireyler çatışmalarla yüzleşmek yerine, sorunları görmezden gelmeyi veya

partnerlerinden duygusal olarak uzaklaşmayı seçerler (Cann vd., 2008; Fraley ve Shaver, 2000). Bu durum, ilişkideki duygusal bağların zayıflamasına ve partnerler arasındaki ilişkinin soğumasına neden olabilir. Alanyazındaki araştırmalar genel olarak, kaçınmacı bağlanmanın ilişki doyumu, ilişkiye bağlılık ve ilişkiye yapılan yatırım ile tutarlı bir şekilde olumsuz yönde ilişkili olduğunu ve bazen seçeneklerin niteliğini değerlendirme ile olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Cann vd., 2008; Etcheverry vd., 2013; Pistole vd., 1995; Simpson, 1990).

Bireylerin kendilik ve diğerleri hakkındaki çalışma modelleri, erken bağlanma deneyimlerine dayanan zihinsel temsillerdir ve sosyal algıyı, duygusal yanıt kalıplarını ve kişilerarası davranışları şekillendirir. Bu çalışma modelleri, bireylerin kendilerini nasıl gördüklerini, başkalarını nasıl algıladıklarını ve bu algılara dayalı olarak nasıl davrandıklarını etkileyerek, ilişki süreçlerini ve sonuçlarını doğrudan belirler (Bartholomew & Horowitz, 1991). Örneğin, olumlu bir kendilik modeli, kişinin kendini değerli, sevilmeye layık ve yeterli hissetmesine katkıda bulunurken, olumlu bir başkaları modeli ise diğerlerini güvenilir, destekleyici ve kabul edici olarak algılamayı kolaylaştırır. Bu modeller, bireylerin çatışma çözme yaklaşımlarından ilişki tatminine kadar birçok ilişki sonucunu etkileyebilir.

Yetişkin bağlanma stilleri ile romantik ilişkilerin işleyişi arasındaki bağlantıları açıklayan temel mekanizma, stresli durumlara verilen tepkilerdeki farklılıklar gibi görünmektedir. Bireylerin kendilik ve diğerleri hakkındaki çalışma modelleri, erken bağlanma deneyimlerine dayanan zihinsel temsillerdir ve sosyal algıyı, duygusal yanıt kalıplarını ve kişilerarası davranışları şekillendirir (Bowlby, 1988). Bu çalışma modelleri, bireylerin kendilerini nasıl gördüklerini, başkalarını nasıl algıladıklarını ve bu algılara dayalı olarak nasıl davrandıklarını etkileyerek, ilişki süreçlerini ve sonuçlarını doğrudan belirler (Bartholomew & Horowitz, 1991). Örneğin, olumlu bir kendilik modeli, kişinin kendini değerli, sevilmeye layık ve yeterli hissetmesine katkıda bulunurken, olumlu bir başkaları modeli ise diğerlerini güvenilir, destekleyici ve kabul edici olarak algılamayı kolaylaştırır. Bu modeller, bireylerin çatışma çözme yaklaşımlarından ilişki tatminine kadar birçok ilişki sonucunu etkileyebilir (Collins vd., 2004). Artan sayıda çalışma, kaygılı ve kaçınmacı bağlanma boyutlarının çatışma yönetiminde beceri eksiklikleri ile pozitif ve olumlu çatışma çözme stratejileri ile negatif ilişkilendirildiğini göstermektedir (Costa ve Mosmann, 2020; Domingue ve Mollen, 2009; Shi, 2003). Görünüşe göre kaçınmacı bağlanma çatışmadan geri çekilme ile daha güçlü bir şekilde ilişkilendirilirken, kaygılı bağlanma ise çatışmaya katılım ile daha yüksek oranda ilişkilidir. Ancak, bu bulguların tutarlılığı sınırlıdır ve her iki bağlanma boyutunun da hem çatışmadan geri çekilme hem de

çatışmaya katılımla pozitif yönde ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Bonache vd., 2019; Ricco ve Sierra, 2017; Sierau ve Herzberg, 2012).

Yatırım modeli yapılarının bağlanma stillerine göre nasıl değiştiğini inceleyen çalışmalar ise genel olarak, kaygılı bağlanmanın ilişkiye bağlılık ve ilişki doyumu ile olumsuz yönde ilişkili olduğunu, kaçınmacı bağlanmanın ise ilişkiye yapılan yatırımlar, ilişki doyumu ve ilişkiye bağlılık ile tutarlı bir şekilde olumsuz yönde, seçeneklerin niteliğini değerlendirmeyle ise olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermiştir (Etcheverry vd.,2013; Pistole vd., 1995; Simpson, 1990). Ancak alanyazında kaygılı bağlanma ile bağlılık arasındaki ilişkiye dair çelişkili bulgular da dikkat çekmektedir. Bazı araştırmalar kaygılı bağlanmanın daha yüksek bağlılıkla ilişkili olduğunu öne sürerken (örn. Feeney ve Noller, 1990), diğerleri bu bireylerin ilişkilerini sürdürmekte zorluk çektiğini ve bağlılık düzeylerinin düşük olabileceğini göstermektedir (örn. Hazan ve Shaver, 1987; Simpson, 1990).

Önceki çalışmalardan elde edilen bulgular değerli olsa da bazı tutarsızlıklar göstermektedir. Ayrıca, bu alandaki araştırmaların sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. İlk olarak, Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmalar sınırlıdır ve genellikle yetişkin bağlanma süreçleri ile ilişki kalitesine odaklanmaktadır (örn. Sarı, 2008; Sığırcı, 2010). Çatışma çözme stratejileri ile bağlanma stilleri ve ilişkiye bağlılık arasındaki olası ilişkiler ise yeterince incelenmemiştir (Akköse, 2021). Bununla birlikte, bu çalışmaların çoğu İngilizce konuşulan ülkelerde yapılmış olup, bu bulguların Türk nüfusuna genellenebilirliği sınırlı olabilir. Bu nedenle, bu çalışmanın ana amacı, Türk yetişkin heteroseksüel çiftlerden oluşan bir örneklemde yetişkin bağlanma stili, çatışma çözme eğilimi ve ilişki sonuçları arasındaki karşılıklı ilişkileri analiz etmektir. Daha spesifik olarak, bu çalışmada, bağlanma stilleri ile yatırım modeli bileşenleri arasındaki ilişkide, çatışma çözme stratejilerinin aracı rolü incelenerek bağlanma stilleri ile yatırım modeli arasındaki ilişkiye dair daha derin bir anlayış sunmak amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Örneklem

Araştırmaya 237 (%59.1) kadın ve 164 (%40.9) erkek olmak üzere toplam 401 kişi katılmıştır. Kadınların yaş ortalaması 25.7 (SS = 9.35), erkeklerin yaş ortalaması ise 28.85 (SS = 10.87) olarak belirlenmiştir. Katılımcılar, 276'sı (%68.8) flört ilişkisi olan, 20'si (%5) sözlü/nişanlı ve 105'i (%26.2) evli bireylerden oluşmaktadır. İlişki süreleri ise 1 ay ile 48 yıl arasında değişmekte olup, ortalama süre 66 ay (SS = 99 ay) olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların %49.4'ü lisans, %40.9'u lise, %7'si lisansüstü, %1.5'i ortaokul ve, %1.2'si ilkokul mezunudur.

Veri Toplama Araçları

İlişki İstikrarı Ölçeği (İİÖ)

Üç alt boyuttan (ilişki doyumu, ilişki yatırımı ve seçeneklerin niteliğini değerlendirme) oluşan İlişki İstikrarı Ölçeği, Rusbult ve arkadaşları (1998) tarafından geliştirilmiştir. Alt boyutların ilk beş maddesi dört (1 = Tamamen yanlış, 4 = Tamamen doğru), son beş maddesi ise dokuz derece üzerinden (1 = Tamamen yanlış, 9 = Tamamen doğru) puanlanmaktadır. Son beş maddenin ölçme kalitesini artırmak amacıyla eklenen ilk beş madde uygulanmakta ancak analizlerde kullanılmamaktadır. Üç farklı çalışma alt boyutların Cronbach alfa iç tutarlık katsayılarının, yatırım için .82 ile .84, seçenekleri değerlendirme için .82 ile .88 ve doyum için .92 ile .95 arasında değiştiğini göstermiştir (Rusbult vd., 1998). Ölçek, Büyükşahin vd. (2005) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Faktör analizi sonuçları, ölçeğin orijinal yapısında olduğu gibi üç faktörlü yapıyı doğrulamış ve Cronbach alfa katsayıları doyum için .90, seçenekleri değerlendirme için .84 ve yatırım için .84 olarak belirlenmiştir. Alt ölçeklerin iki yarım güvenirlik katsayıları ise sırasıyla .84, .71 ve .78'dir.

Romantik Partner Çatışma Ölçeği (RPÇÖ)

RPÇÖ, Zacchilli ve arkadaşları (2009) tarafından, bireylerin romantik ilişkilerinde kullandıkları çatışma çözme stratejilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, uzlaşma, baskınlık, boyun eğme, uzaklaşma, kaçınma ve etkileşimsel tepkisellik olmak üzere altı alt boyuttan oluşmakta ve toplamda 39 madde içermektedir. RPÇÖ'nün alt ölçekleri için hesaplanan Cronbach alfa katsayıları uzlaşma için .96, kaçınma için .84, etkileşimsel tepkisellik için .88, , uzaklaşma için .89, baskınlık için .91 ve boyun eğme için .88 bulunmuştur. Katılımcılardan her bir ifadeyi kendileri için ne derece uygun bulduklarını beş dereceli bir ölçek üzerinde değerlendirmeleri istenmektedir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum). RPÇÖ'de herhangi bir alt ölçekten yüksek puan alınması, o çatışma çözme stratejisinin daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Can, Ergül-Topçu ve Topçu (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir. RPÇÖ'nün psikometrik özelliklerini incelemek için yürütülen iki farklı çalışma sonucunda 38 maddeden oluşan altı faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayılarının .76 ile .94 arasında değiştiği saptanmıştır. İki yarım güvenirlik katsayıları ise .73 ile .91 arasında değişmiştir.

Yakın İlişkide Yaşantılar Envanteri-II (YİYE-II)

YİYE-II, Fraley, Waller ve Brennan (2000) tarafından, bağlanma boyutlarını ölçmek amacıyla geliştirilen 36 maddelik bir ölçektir. Ölçekte yer alan 18 madde, kaçınmacı bağlanma ve diğer 18 madde ise kaygılı bağlanma boyutlarını ölçer. Maddeler yedi dereceli bir ölçek üzerinden değerlendirilmektedir (1 = hiç katılmıyorum, 7 = tamamen katılıyorum). Ölçek, Selçuk, Günaydın, Sümer ve Uysal (2005) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, kaçınmacı ve kaygılı bağlanma boyutlarını içeren iki faktörlü yapıyı doğrulamıştır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı, kaçınmacı bağlanma için .90 ve kaygılı bağlanma için .86 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, ölçeğin test-tekrar test güvenirliği, kaçınmacı bağlanma boyutu için .81 ve kaygılı bağlanma boyutu için .82 olarak belirlenmiştir.

İşlem

Araştırma için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Etik Kurulu'ndan etik kurul onayı alınmıştır. Veriler, kolayda örnekleme yöntemi ile çevrimiçi olarak toplanmıştır. Ölçeklerin uygulanmasından önce katılımcılara bilgilendirilmiş onam metni sunulmuş ve araştırmaya katılmayı kabul edenlerle çalışmaya devam edilmiştir. Araştırmaya, bir ilişkisi olduğunu (flört, sözlü/nişanlı veya evli) belirten katılımcılar dahil edilmiştir. Tüm ölçeklerin doldurulması yaklaşık olarak 20 dakika sürmüştür.

BULGULAR

Bağlanma Stilleri, Yatırım Modeli Bileşenleri ve Çatışma Çözme Biçimleri Arasındaki İlişkiler

Tablo 1'de bağlanma stilleri, yatırım modeli bileşenleri ve çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkilere ait korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tabloda da görülebileceği gibi kaygılı bağlanmanın, kaçınmacı bağlanma, seçeneklerin niteliğini değerlendirme, ilişki yatırımı, etkileşimsel tepkisellik, uzaklaşma, baskınlık ve boyun eğme ile arasındaki ilişkiler pozitif (sırasıyla $r = .41$, $r = .26$, $r = .22$, $r = .42$, $r = .23$, $r = .32$ ve $r = .36$, $p<.01$); ilişki doyumu ve uzlaşma ile negatif (sırasıyla $r = -.19$, $p<.01$ ve $r = -.12$, $p<.05$) yönde anlamlıdır. Kaçınmacı bağlanmanın, ilişki doyumu, ilişki yatırımı, uzlaşma, kaçınma ve boyun eğme ile arasındaki ilişkiler pozitif yönde anlamlıdır (sırasıyla $r = .39$, $r = .33$, $r = .26$, $p<.01$, $r = .10$, $p<.05$ ve $r = .15$, $p<.01$). İlişki doyumu ile ilişki yatırımı ve uzlaşma arasındaki ilişkiler pozitif (sırasıyla $r = .31$ ve $r = .50$, $p<.01$).; seçeneklerin niteliğini değerlendirme, etkileşimsel tepkisellik, uzaklaşma, baskınlık ve boyun eğme ile arasındaki ilişkiler negatif (sırasıyla $r = -.25$, $r = -.44$, $p<.01$, $r = -.12$, $p<.05$,

r = -.22, ve r = -.18, p<.01) yönde anlamlıdır. Seçeneklerin niteliğini değerlendirme ile etkileşimsel tepkisellik, uzaklaşma, baskınlık arasındaki ilişkiler pozitif (sırasıyla r = .33, r = .16 ve r = .30, p<.01); ilişki yatırımı ve uzlaşma ile negatif (sırasıyla r = -.13, p<.05 ve r = -.16, p<.01) yönde anlamlıdır. İlişki yatırımının ise uzlaşma, kaçınma, baskınlık ve boyun eğme ile arasındaki ilişkiler pozitif (sırasıyla r = .16, r = .18, r = 15 ve r = .25, p<.01) yönde anlamlıdır.

Tablo 1

Bağlanma Stilleri, İlişki Nitelikleri ve Çatışma Çözme Biçimleri Arasındaki İlişkiler, Ortalamalar ve Standart Sapmalar.

		1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*Ort.*	*SS*
1.	Kaygılı Bağlanma	1	.41**	-.19**	.26**	.22**	-.12*	.08	.42**	.23**	.32**	.36**	64.52	18.62
2.	Kaçınmacı Bağlanma		1	.39**	.06	.33**	.26**	.10*	.02	.03	-.01	.15**	81.60	14.61
3.	İlişki Doyumu			1	-.25**	.31**	.50**	.07	-.44**	-.12*	-.22**	-.18**	7.42	1.93
4.	Seçeneklerin Nit. Değ.				1	-.13*	-.16**	-.04	.33**	.16**	.30**	.09	3.24	2.15
5.	İlişki Yatırımı					1	.16**	.18**	.02	-.02	.15**	.25**	5.35	2.16
6.	Uzlaşma						1	.19**	-.42**	-.05	-.24**	-.14**	56.70	9.65
7.	Kaçınma							1	-.09	.01	-.07	.21**	9.89	3.20
8.	Etkileşimsel Tepkisellik								1	.24**	.54**	.39**	8.29	3.44
9.	Uzaklaşma									1	.11*	.08	14.39	4.79
10.	Baskınlık										1	.27**	17.83	6.72
11.	Boyun Eğme											1	11.90	4.52

*p < .05, **p < .01.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde kaygılı bağlanma arttıkça, olumlu çatışma çözme stratejisinin daha az, olumsuz çatışma çözme stratejilerinin ise daha fazla kullanıldığı; ilişki doyumunun azaldığı ve alternatif ilişkilerin daha çok düşünülmeye başlandığı söylenebilir. Kaçınmacı bağlanma arttıkça ise ya olumlu çatışma stratejisi uzlaşmanın ya da pasif stratejiler olan kaçınma ve boyun eğmenin kullanıldığı ve çatışmadan kaçınılmaya çalışıldığı; alternatif ilişkilerin düşünülmediği ve ilişki doyumu ve yatırımının ise arttığı söylenebilir.

Bağlanma Stilleri ile Yatırım Modeli Bileşenleri Arasındaki İlişkide Çatışma Çözme Stratejilerinin Aracı Rolü

Katılımcıların bağlanma stilleri ve yatırım modeli bileşenleri arasındaki ilişkide çatışma çözme stratejilerinin aracı rolü Bootstrap yöntemiyle altı ayrı model oluşturularak test edilmiştir.

Kaygılı bağlanma ve yatırım modeli bileşenleri arasındaki ilişkide çatışma çözme stratejilerinin aracı rolüne ilişkin sonuçlar Şekil 1'de verilmiştir (Üç model aynı şekilde gösterilmiştir). Şekil 1'de görüldüğü gibi kaygılı bağlanma uzlaşmayı doğrudan, negatif yönde anlamlı olarak yordarken (b = -.06, SE = .03, t = -2.45, p = .01, %95 GA [-.11, -.01]) etkileşimsel tepkisellik, uzaklaşma, baskınlık ve boyun eğmeyi doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamış (sırasıyla; b = .08, SE = .01, t = 9.13 p = .00, %95 GA [.06, .09]; b = .06, SE = .01, t = 4.66, p = .00, %95 GA [.03, .08]; b = .12, SE = .02, t = 6.81, p = .00, %95 GA [.08, .15]; b = .09, SE = .01, t = 7.77, p = .00, %95 GA [.07, .11]) kaçınmayı ise yordamamıştır (b = .01, SE = .01, t = -1.58, p = .12, %95 GA [-.00, .03]). Ayrıca uzlaşma, ilişki doyumunu doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordarken (b = -.08, SE = .01, t = 8.44, p = .00, %95 GA [.06, .10]), etkileşimsel tepkisellik doğrudan, negatif yönde anlamlı olarak yordamıştır (b = -.15, SE = .03, t = 4.52, p = .00, %95 GA [-.21, -.08]). Kaçınma, uzaklaşma, baskınlık ve boyun eğme ise ilişki doyumunu yordamamıştır (sırasıyla; b = -.01, SE = .03, t = -.38, p = .70, %95 GA [-.06, .10]; b = -.02, SE = .02, t = -.90, p = .37, %95 GA [-.05, .02]; b = .01, SE = .01, t = .66, p = .51, %95 GA [-.02, .04]; b = -.01, SE = .02, t = -.45, p = .00, %95 GA [-.05, .03]). Kaygılı bağlanma stilinin ilişki doyumu üzerindeki toplam etkisinin (b = -.02, SE = .01, t = -3.79, p = .00, %95 GA [-.03, -.01]) çatışma çözme stratejilerinin etkisi kontrol edildiğinde ortadan kalktığı görülmüştür (b = -.00, SE = .01, t = -.45, p = .65, %95 GA [-.01, .01]). Dolaylı etkiler incelendiğinde, kaygılı bağlanma ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide, uzlaşma (b = .01, SH = .00, %95 GA [-.01, -.00]), ve etkileşimsel tepkiselliğin (b = -.01, SH = .00, %95 GA [-.02, -.01]) aracı rolü olduğu görülmektedir.

Kaygılı bağlanma ve seçeneklerin niteliğini değerlendirme arasındaki ilişkide, kaygılı bağlanma ile çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkiler daha önceki modelle aynıdır. Etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık, seçeneklerin niteliğini değerlendirmeyi doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamış (sırasıyla; b = .11, SE = .04, t = 2.83, p = .01, %95 GA [.04, .19]; b = .05, SE = .02, t = 3.05, p = .01, %95 GA [.02, .09]), uzlaşma, kaçınma, uzaklaşma ve boyun eğme ise yordamamıştır (sırasıyla; b = -.01, SE = .01, t = -.61, p = .55, %95 GA [-.03, .02]; b = .00, SE = .03, t = .07, p = .95, %95 GA [-.06, .07]; b = .03, SE = .02, t = 1.43, p = .15, %95 GA [-.01, .07]; b = -.04, SE = .03, t = -1.73, p = .08, %95 GA [-.09, .01]). Kaygılı bağlanma stilinin seçeneklerin niteliğini değerlendirme üzerindeki toplam etkisinin (b = .02, SE = .01, t = 5.34, p = .00, %95 GA [.02, .04]) çatışma çözme stratejilerinin etkisi kontrol edildiğinde düştüğü görülmüştür (b = .02, SE = .01, 25 t = 2.63, p = .01, %95 GA [.00, .03]). Dolaylı etkiler incelendiğinde, kaygılı bağlanma ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide, etkileşimsel tepkisellik (b = .08, SH = .03, %95 GA [.02, .14]) ve baskınlığın (b = -.06, SH = .02, %95 GA [.02, .10]) aracı rolü olduğu görülmektedir.

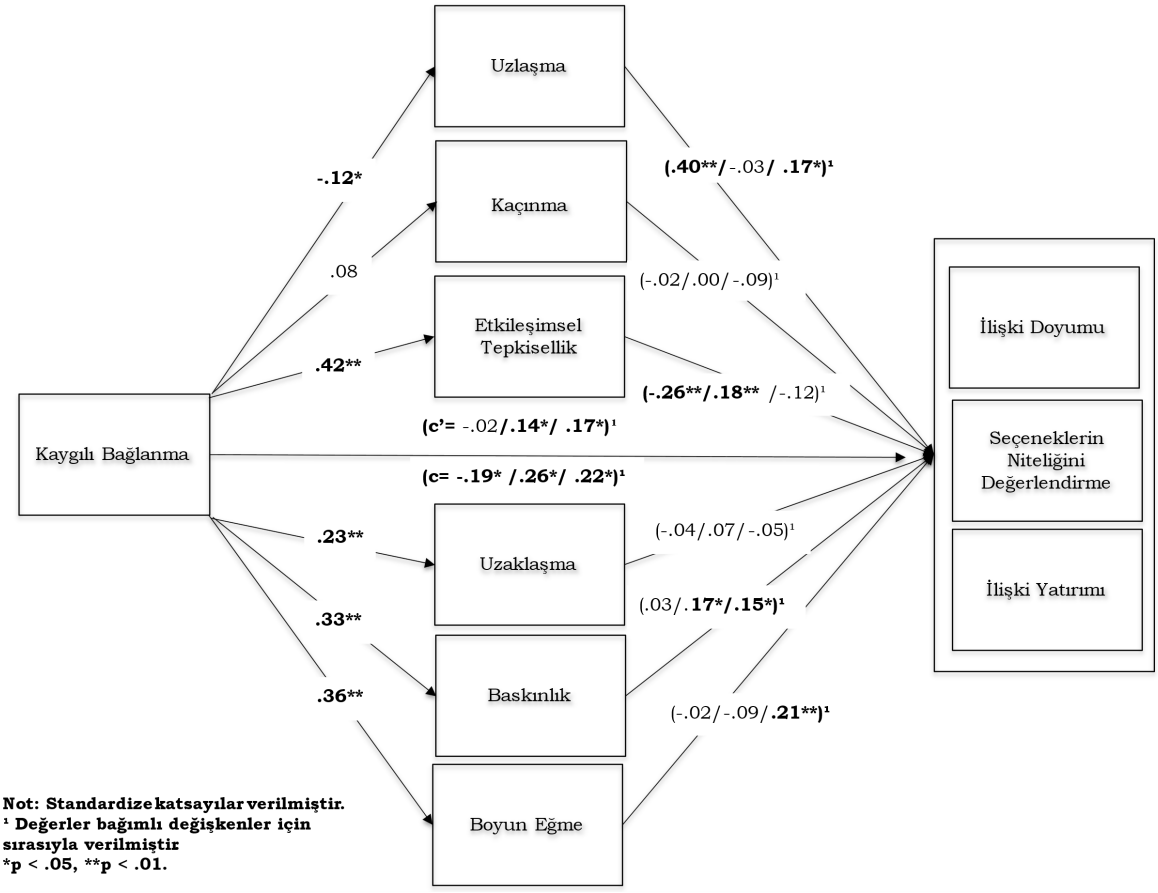

Şekil 1. Kaygılı Bağlanma ile Yatırım Modeli Bileşenleri Arasındaki İlişkide Çatışma Çözme Stratejilerinin Aracı Rolü

Kaygılı bağlanma ve ilişki yatırımı arasındaki ilişkide, kaygılı bağlanma ile çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkiler daha önceki modelle aynıdır. Uzlaşma, baskınlık ve boyun eğme ilişki yatırımını doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamış (sırasıyla; b = .04, SE = .01, t = 3.31, p = .00, %95 GA [.02 .06]; b = .05, SE = .02, t = 2.71, p = .01, %95 GA [.01, .08]; b = .10, SE = .03, t = 3.84, p = .00, %95 GA [.05, .15]) kaçınma, etkileşimsel tepkisellik ve uzaklaşma ise yordamamıştır (sırasıyla; b = .06, SE = .03, t = 1.80, p = .07, %95 GA [-.01, .13]; b = -.07, SE = .04, t = -1.81, p = .07, %95 GA [-.15, .01]; b = -.02, SE = .02, t = -1.05, p = .29, %95 GA [-.07, .02]). Kaygılı bağlanma stilinin ilişki yatırımı üzerindeki toplam etkisinin (b = .03, SE = .01, t = 4.44, p = .00, %95 GA [.01, .04]) çatışma çözme stratejilerinin etkisi kontrol edildiğinde düştüğü görülmüştür (b = .02, SE = .01, 25 t = 3.12, p = .00, %95 GA [.01, .03]). Dolaylı etkiler incelendiğinde, kaygılı bağlanma ile ilişki yatırımı arasındaki ilişkide, uzlaşma (b = -.00, SH = .00, %95 GA [-.01, -.00]), baskınlık (b = -.01, SH = .02, %95 GA [.01, .09]) ve boyun eğmenin (b = .08, SH = .02, %95 GA [.04, .12]) aracı rolü olduğu görülmektedir.

Kaçınmacı bağlanma ve yatırım modeli bileşenleri arasındaki ilişkide çatışma çözme stratejilerinin aracı rolüne ilişkin sonuçlar Şekil 2'de verilmiştir (Üç model aynı şekilde gösterilmiştir). Şekil 2'de görüldüğü gibi kaçınmacı bağlanma uzlaşma, kaçınma ve boyun eğmeyi doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordarken (sırasıyla; b = .17, SE = .04 t = 5.42, p = .00, %95 GA [.11, .24]; b = .02, SE = .01, t = 2.00, p = .05, %95 GA [.00, .04]; b = .05, SE = .02 t = 2.95, p = .00, %95 GA [.02, .08]); etkileşimsel tepkisellik, uzaklaşma ve baskınlığı yordamamıştır (sırasıyla; b = .01, SE = .01, t = .40, p = .69, %95 GA [-.02, .03]; b = .01, SE = .02, t = .56, p = .58, %95 GA [-.02, .04]; b = -.00, SE = .02, t = -.11, p = .92, %95 GA [-.05, .04]). Ayrıca uzlaşma, ilişki doyumunu doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordarken (b = .06, SE = .01, t = 8.15, p = .00, %95 GA [.03, .06]), etkileşimsel tepkisellik doğrudan, negatif yönde anlamlı olarak yordamıştır (b = -.17, SE = .03, t = -5.79, p = .00, %95 GA [-.23, -.11]). Kaçınma, uzaklaşma, baskınlık ve boyun eğme ise ilişki doyumunu yordamamıştır (sırasıyla; b = -.01, SE = .03, t = -.55, p = .59, %95 GA [-.06, .04]; b = -.02, SE = .02, t = -1.12, p = .26, %95 GA [-.05, .01]; b = .01, SE = .01, t = .86, p = .38, %95 GA [-.01, .04]; b = -.03, SE = .02, t = -1.75, p = .08, %95 GA [-.07, .00]). Kaçınmacı bağlanma stilinin ilişki doyumu üzerindeki toplam etkisinin (b = .05, SE = .01, t = 8.39, p = .00, %95 GA [.04, .06]) çatışma çözme stratejilerinin etkisi kontrol edildiğinde düştüğü görülmüştür (b = .04, SE = .01, t = 8.15, p = .00, %95 GA [.03, .05]). Dolaylı etkiler incelendiğinde, kaçınmacı bağlanma ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide, uzlaşmanın (b = .08, SH = .02, %95 GA [.04, .13]) aracı rolü olduğu görülmektedir.

Kaçınmacı bağlanma ve seçeneklerin niteliğini değerlendirme arasındaki ilişkide kaçınmacı bağlanma ile çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkiler daha önceki modelle aynıdır. Etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık, seçeneklerin niteliğini değerlendirmeyi doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamış (sırasıyla b = 13.25, SE = .04, t = 3.30, p = .00, %95 GA [.05, .21]; b = .06, SE = .02, t = 3.42, p = .00, %95 GA [.03, .10]), uzlaşma, kaçınma, uzaklaşma ve boyun eğme ise yordamamıştır (sırasıyla; b = -.01, SE = .01, t = -.93, p = .35, %95 GA [-.04, .01]; b = .01, SE = .03, t = .21, p = .84, %95 GA [-.06, .07]; b = .04, SE = .02, t = 1.83, p = .07, %95 GA [-.00, .08]; b = -.04, SE = .03, t = -1.41, p = .16, %95 GA [-.09, .01]). Kaçınmacı bağlanma stilinin, seçeneklerin niteliğini değerlendirme üzerindeki hem toplam etkisinin (b = .01, SE = .01, t = 1.22, p = .22, %95 GA [-.01, .02]) hem doğrudan etkisinin (b = .01, SE = .01, 25 t = 1.59, p = .11, %95 GA [-.00, .03]) hem de dolaylı etkilerin anlamlı olmadığı görülmüştür (uzlaşma b = -.00, SH = .00, %95 GA [-.01, .00]), kaçınma (b = .00, SH = .00, %95 GA [-.00, .00]), etkileşimsel tepkisellik (b = .00, SH = .00, %95 GA [-.00, .00]), uzaklaşma (b = .00, SH = .00, %95 GA [-.00, .00]), baskınlık (b = .00, SH = .00, %95 GA [-.00, .00]) ve boyun eğme (b = .00, SH = .00, %95 GA [-.00, .00]).

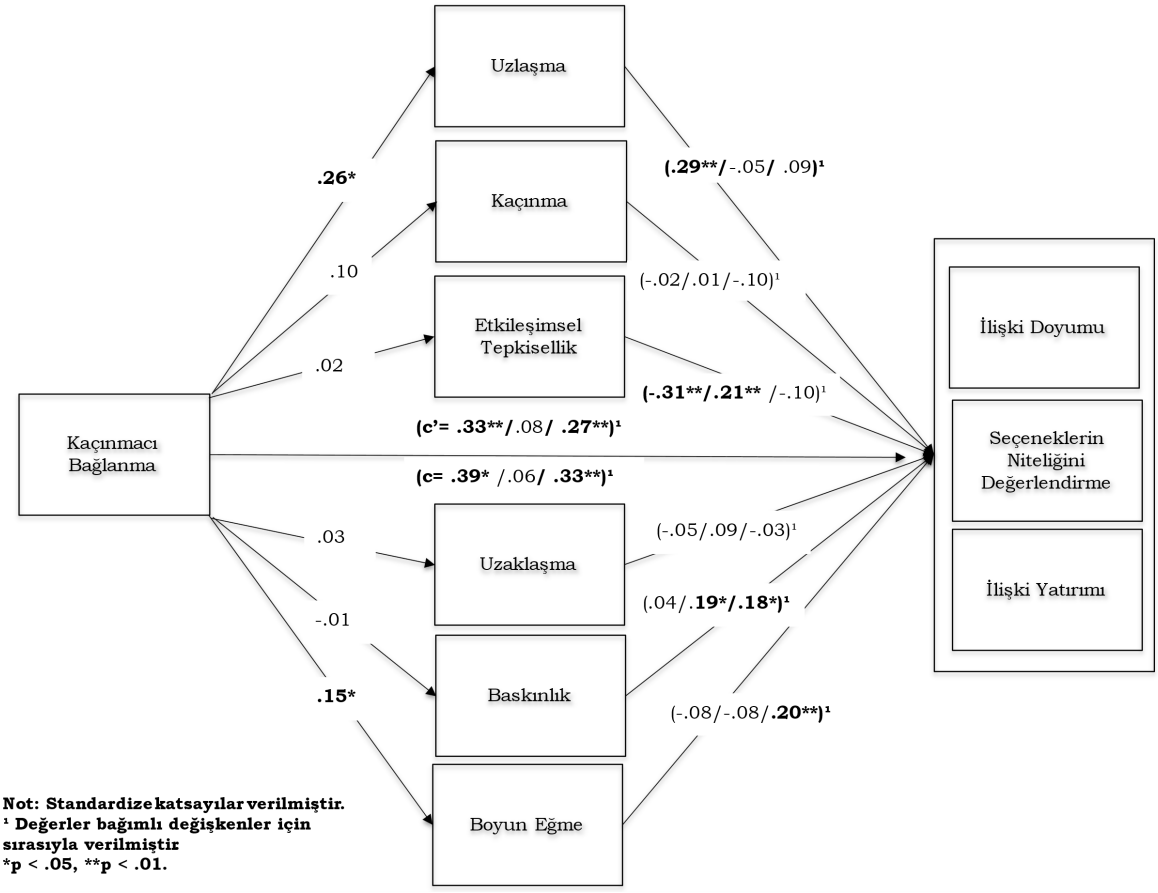

Şekil 2. Kaçınmacı Bağlanma ile Yatırım Modeli Bileşenleri Arasındaki İlişkide Çatışma Çözme Stratejilerinin Aracı Rolü

Kaçınmacı bağlanma ve ilişki yatırımı arasındaki ilişkide, kaçınmacı bağlanma ile çatışma çözme stratejileri arasındaki ilişkiler daha önceki modelle aynıdır. Kaçınma, baskınlık ve boyun eğme ilişki yatırımını doğrudan, pozitif yönde anlamlı olarak yordamış (sırasıyla b = .06, SE = .03, t = 1.97, p = .05, %95 GA [.00, .13]; b = .06, SE = .02, t = 3.34, p = .00, %95 GA [.02, .09]; b = .10, SE = .03, t = 3.88, p = .00, %95 GA [.05, .15]); uzlaşma, etkileşimsel tepkisellik ve uzaklaşma ise yordamamıştır (sırasıyla b = .02, SE = .01, t = 1.77, p = .08, %95 GA [-.00, .04]; b = -.07, SE = .04, t = -1.69, p = .09, %95 GA [-.14, .01]; b = -.01, SE = .02, t = -.64, p = .52, %95 GA [-.06, .03]). Kaçınmacı bağlanma stilinin ilişki yatırımı üzerindeki toplam etkisinin (b = .05, SE = .01, t = 6.92, p = .00, %95 GA [.03, .06]) çatışma çözme stratejilerinin etkisi kontrol edildiğinde düştüğü görülmüştür (b = .04, SE = .01, t = 5.58, p = .00, %95 GA [.03, .05]). Dolaylı etkiler incelendiğinde, kaygılı bağlanma ile ilişki yatırımı arasındaki ilişkide, boyun eğmenin (b = .03, SH = .01, %95 GA [.01, .06]) aracı rolü olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, yetişkin bağlanma stilleri ile romantik ilişkilerin çeşitli yönleri arasındaki ilişkilerde çatışma çözme biçimlerinin aracı rolünü incelemiştir. Bulgular hem kaygılı hem de kaçınmacı bağlanmanın, ilişkideki doyum, yatırım ve alternatiflerin niteliği gibi ilişki sonuçları üzerindeki etkilerini önemli ölçüde şekillendirdiğini göstermektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular; bağlanma stillerinin, yatırım modeli bileşenleri ve çatışma çözme stratejileri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bulgular, kaygılı ve kaçınmacı bağlanma stillerinin farklı çatışma çözme stratejileriyle ilişkilendirildiğini ve bu stratejilerin de ilişki doyumu, seçeneklerin niteliğini değerlendirme ve ilişki yatırımı gibi temel ilişki sonuçlarını nasıl etkilediğini göstermektedir.

Öncelikle korelasyon bulguları, kaygılı bağlanma stilinin uzlaşma ile negatif, etkileşimsel tepkisellik, uzaklaşma, baskınlık ve boyun eğme gibi işlevsiz çatışma çözme stratejileriyle ise pozitif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, kaygılı bağlanmanın bireyleri sağlıklı iletişim kurma ve çatışmaları çözme konusunda zayıf bıraktığını, bunun yerine daha tepkisel ve kontrol edici stratejilere yönelmelerine neden olduğunu desteklemektedir (Mikulincer ve Shaver, 2007; Simpson, Rholes ve Nelligan, 1992). Ayrıca, kaygılı bağlanma stilinin ilişki doyumu ile negatif, seçeneklerin niteliğini değerlendirme ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler göstermesi, bu bireylerin mevcut ilişkilerinden tatmin olmadıkları durumlarda alternatif ilişki seçeneklerine yönelmeye daha meyilli olduklarını göstermektedir (Joel, MacDonald ve Shimotomai, 2011). Bu sonuç, kaygılı bağlanmanın, bireylerin ilişkilerinde sürekli olarak daha iyi alternatifler arama eğilimine girmelerine ve bu nedenle mevcut ilişkilerinde düşük bağlılık ve doyum yaşamalarına yol açabileceğine işaret etmektedir. Nitekim aracılık analizlerine ilişkin bulgular bu çıkarımı destekler niteliktedir. Bulgular incelendiğinde kaygılı bağlanma stiline sahip bireylerin, etkileşimsel tepkisellik ve baskınlık gibi stratejileri tercih etmeleri, bu bireylerin ilişki doyumunu ve seçeneklerin niteliğini olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Özellikle, etkileşimsel tepkiselliğin yüksek olduğu durumlarda, ilişki doyumunun azalması ve alternatif ilişki seçeneklerine yönelme eğiliminin artması, kaygılı bağlanmanın ilişki sürdürülebilirliği üzerindeki olumsuz etkilerini daha da pekiştirmektedir (Davila, Karney ve Bradbury, 1999). Bu bulgu, literatürdeki birçok çalışmayı desteklemektedir (örneğin, Simpson ve Rholes, 1994), ancak bazı çalışmalar kaygılı bağlanmanın daha yüksek bağlılıkla ilişkilendirilebileceğini öne sürmektedir (Feeney ve Noller, 1990). Bu çelişki, kaygılı bağlanmanın bağlam ve kültüre göre değişen etkilerine işaret edebilir.

Kaçınmacı bağlanmaya ilişkin korelasyon bulguları, kaçınmacı bağlanmanın uzlaşma, kaçınma ve boyun eğme stratejileri ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, kaçınmacı bağlanma stiline sahip bireylerin ya çatışmaları çözmek için uzlaşma yoluna gittiklerini ya da çatışmadan kaçınma ve boyun eğme gibi pasif stratejilerle çatışmalardan kaçınmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu bulgular alanyazındaki kaçınmanın, çatışmadan geri çekilme stratejeleriyle ilişkili olduğunu gösteren bulguları destekler niteliktedir (örn. Fraley ve Shaver, 2000; Cann vd., 2008). Ayrıca kaçınmacı bağlanma stili ile ilişki doyumu ve ilişki yatırımı arasındaki pozitif ilişkiler, bu bireylerin mevcut ilişkilerinde genellikle daha yüksek doyum ve yatırım düzeyleri yaşadıklarını göstermektedir. Bu durum, kaçınmacı bireylerin ilişkilerinde alternatif ilişki seçeneklerine yönelmeyi tercih etmediklerini ve mevcut ilişkilerini sürdürmeye yönelik daha güçlü bir eğilim gösterdiklerini desteklemektedir. Kaçınmacı bağlanma stiline ilişkin aracılık analizlerini incelediğimizde de benzer bulgular dikkat çekmektedir. Kaçınmacı bağlanma stiline sahip bireylerin, ilişkilerde sıklıkla uzlaşma ve boyun eğme gibi stratejileri kullandıkları, bu stratejilerin de özellikle ilişki yatırımını ve memnuniyeti artırma eğiliminde olduğu görülmüştür. İlginç bir şekilde, kaçınmacı bağlanma stili ile ilişkideki alternatiflerin niteliği arasındaki doğrudan ilişkinin anlamlı olmadığı, bu bireylerin mevcut ilişkilerini sürdürmek için genellikle alternatiflere daha az önem verdikleri bulunmuştur. Ancak bu bulgular, literatürde kaçınmacı bağlanma stiline sahip bireylerin duygusal yakınlık ve bağlılıktan kaçınma eğilimleri nedeniyle, tutarlı bir şekilde yüksek kaçınmanın düşük bağlılığın göstergesi olduğu (örn., Shaver ve Brennan, 1992; Simpson, 1990) bulgusuyla çelişmektedir. Bu çelişki, kaygılı bağlanmaya benzer şekilde, kaçınmacı bağlanmanın bağlam ve kültüre göre değişen etkilerine işaret edebilir. Ancak araştırmanın metodolojisine bağlı olarak da ortaya çıkmış olabilir. Öncelikle ilişki doyumu, bir ilişkinin kişinin beklentilerini ne ölçüde karşıladığıyla doğrudan bağlantılıdır. Kaçınmacı bağlananların beklentileri, kaygılı bağlananlara göre daha düşük olabilir. Bu durum, kaçınmacı bireylerin ilişkideki duygusal mesafeyi ideal bir ilişki biçimi olarak görmelerinden kaynaklanabilir. Bu bireyler, yakınlaşma ihtiyacı duymadıkları için ilişkilerini daha doyum verici olarak algılayabilirler. Dolayısıyla, çalışmada ilişki doyumu nesnel ölçütlerle değil, bireylerin öznel algıları üzerinden değerlendirildiğinden, kaçınmacı bağlanan bir kişi için çok az ödüllendirici bir ilişki bile doyum verici olarak kabul edilebilir. Aynı düzeydeki bir ilişki doyumu, kaygılı bağlanan bir birey tarafından daha düşük olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak bu durum, bireylerin ilişki doyumlarını değerlendirme biçimlerindeki farklılıklardan kaynaklanmış olabilir. İkinci olarak, ilişkiye bağlılık, her ne kadar ilişkiden alınan doyum, ilişkiye yapılan yatırım ve seçeneklerin niteliğini değerlendirme tarafından şekillense de, aslında uzun süreli bir yönelimi ifade eder. Bu bileşenler zamanla değişebilir; dolayısıyla

bağlılık düzeyi artabilir ya da azalabilir. Bu durum, uzun vadeli değerlendirmeleri gerektirir. Kesitsel bir araştırma deseninden elde edilen ve çelişkili görünen bu bulguları daha doğru yorumlayabilmek için, uzun süreli ölçümler içeren boylamsal çalışmalar büyük önem taşır. Bu tür çalışmalar, zaman içerisindeki değişimleri izleyerek, ilişki bağlılığının dinamiklerini daha doğru bir şekilde ortaya koyabilir.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışma kesitsel bir desen ile yürütülmüştür; bu nedenle bulgular yalnızca belirli bir zaman dilimindeki ilişkileri yansıtmakta olup, uzun vadeli ilişki süreçlerine dair genellemeler yapmak zordur. Bu nedenle, gelecekteki araştırmaların, daha geniş ve çeşitli örneklemler üzerinde yürütülmesi ve boylamsal desenlerin kullanılması önerilmektedir. Ayrıca, çalışmada kullanılan öz-bildirim ölçeklerinin, katılımcıların algılarını ve duygularını tam olarak yansıtma konusunda sınırlı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu sınırlılıklara rağmen çalışma, bağlanma stillerinin romantik ilişki dinamiklerini anlama sürecine kayda değer katkılar sağlamaktadır. Çalışma, özellikle bağlanma stillerinin, çatışma çözme stratejileri aracılığıyla romantik ilişkiler üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Bulgular, kaygılı bağlanma stilinin ilişki sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyen stratejilerle ilişkili olduğunu, kaçınmacı bağlanma stilinin ise ilişkiyi devam ettirme eğilimini artıran stratejilerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, bağlanma teorisinin, romantik ilişkilerin işleyişini anlamada önemli bir kuramsal çerçeve sunduğunu ve bu bağlamda geliştirilecek müdahale programlarına ışık tutabileceğini ortaya koymaktadır.

Summary

This study investigates the intricate dynamics of adult attachment styles, conflict resolution strategies, and relationship outcomes within romantic relationships, focusing on the mediating role of conflict resolution in the relationship between attachment styles and various relationship outcomes. Romantic relationships significantly impact individuals' psychological well-being, life satisfaction, and overall quality of life. Understanding the factors that influence relationship quality is essential for improving individuals' mental health and overall life satisfaction.

One of the most recognized models for understanding the dynamics of romantic relationships is Rusbult's Investment Model. This model aims to explain why some relationships endure while others end, proposing that commitment, relationship satisfaction, quality of alternatives, and investment size are key determinants of relationship continuity. Commitment is viewed as a psychological construct that directly influences the decision to continue a relationship, driven by the levels of satisfaction, the quality of alternatives, and the amount of investment in the relationship.

Attachment theory offers a valuable framework for understanding how romantic relationships function, particularly in how attachment behaviors are activated in stressful situations, such as conflicts between partners. Attachment styles, which are enduring emotional patterns formed in early life based on interactions with primary caregivers, significantly influence behavior in adult romantic relationships. These styles, categorized as secure, anxious, or avoidant, shape individuals' perceptions and responses to relationship challenges. Securely attached individuals typically have positive views of themselves and others, characterized by low anxiety and low avoidance. These individuals are more likely to adopt constructive conflict resolution strategies, such as compromise,

and tend to be more satisfied with their relationships overall. In contrast, those with anxious attachment styles often display hypersensitivity during conflicts, fearing abandonment and seeking constant reassurance, which can exacerbate relationship dissatisfaction and increase consideration of alternative relationships. Avoidantly attached individuals, who tend to distance themselves emotionally from their partners, often prefer to avoid or withdraw from conflicts rather than confront them. This avoidance can lead to weakened emotional bonds and a relationship dynamic in which partners distant each other. However, research indicates that avoidant attachment is consistently negatively associated with relationship satisfaction, commitment, and investment.

The study further explores the mediating role of conflict resolution strategies in the relationship between attachment styles and relationship outcomes. Findings indicate that anxious attachment is positively correlated with dysfunctional conflict resolution strategies, such as interactive reactivity, dominance, and submission, leading to lower relationship satisfaction and a higher likelihood of considering alternative relationships. On the other hand, avoidant attachment is associated with both constructive (e.g., compromise) and passive (e.g., avoidance, submission) conflict resolution strategies, which can either mitigate or exacerbate relationship dissatisfaction depending on the context.

The study's findings suggest that the interplay between attachment styles and conflict resolution strategies plays a critical role in shaping relationship outcomes. Anxious attachment, marked by high levels of stress and insecurity, often leads to less effective communication and conflict resolution, resulting in lower relationship satisfaction and greater attention to alternatives. Avoidant attachment, characterized by a preference for emotional distance, may result in either constructive or passive conflict resolution strategies, depending on the individual's approach to managing relationship stressors.

These insights have important implications for understanding the dynamics of romantic relationships and developing interventions to enhance relationship quality. For instance, therapeutic interventions aimed at improving communication and conflict resolution skills could be particularly beneficial for individuals with anxious or avoidant attachment styles, helping them to navigate relationship challenges more effectively and maintain healthier, more satisfying relationships.

The study also emphasizes the importance of further research into the cultural and contextual factors that affect the relationship between attachment styles and relationship outcomes. Given the study's focus on a Turkish sample, future research should consider cross-cultural comparisons to explore the generalizability of these findings to different populations. Additionally, longitudinal studies are needed to examine how attachment styles and conflict resolution strategies evolve over time and their long-term impact on relationship quality.

In conclusion, this study enhances the existing literature on attachment theory and relationship dynamics by clarifying the complex relationships between attachment styles, conflict resolution strategies, and relationship outcomes. The findings underscore the importance of considering both individual differences in attachment styles and the role of conflict resolution in shaping the quality and stability of romantic relationships. As such, this research offers valuable insights for practitioners and researchers interested in promoting healthier and more resilient romantic relationships.

Kaynakça

Akköse, F. (2021). *Bağlanma Stilleri ve İlişki Doyumu Arasındaki İlişkide Aleksitimi ve Çatışma Çözme Stillerinin Aracı Rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bartholomew, K. ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, *61*(2), 226–244. https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.226

Bonache, H., Gonzalez-Mendez, R. ve Krahé, B. (2019). Adult attachment styles, destructive conflict resolution, and the experience of intimate partner violence. *Journal of Interpersonal Violence*, *34*(2), 287–309. https://doi.org/10.1177/0886260516640776

Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.

Bretherton, I. (1987). New perspectives on attachment relations: Security, communication, and internal working models. J. D. Osofsky (Ed.), *Handbook of infant development* içinde (s. 1061-1100). New Jersey: John Wiley & Sons.

Büyükşahin, A. (2005). Çok boyutlu ilişki ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *16*(2), 97– 105.

Can, F., Topçu, A. E. ve Topçu, G. (2022). Romantik partner çatışma ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi*, *10*(25), 438–455. https://doi.org/10.7816/nesne-10-25-05

Cann, A., Norman, M. A., Welbourne, J. L. ve Calhoun, L. G. (2008). Attachment styles, conflict styles and humour styles: Interrelationships and associations with relationship satisfaction. *European Journal of Personality: Published for the European Association of Personality Psychology*, *22*(2), 131-146. https://doi.org/10.1002/per.666

Collins, N. L. ve Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, *58*(4), 644-663. https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.4.644

Collins, N. L., Guichard, A. C., Ford, M. B. ve Feeney, B. C. (2004). Working models of attachment: New developments and emerging themes. W. S. Rholes ve J. A. Simpson (Eds.). *Adult attachment: Theory, research, and clinical implications* içinde (s. 196-239). New York: Guilford Publications.

Corcoran, K. ve Mallinckrodt, B. (2000). Adult attachment, self-efficacy, perspective taking, and conflict resolution. *Journal of Counseling & Development*, *78*(4), 473-483. https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2000.tb01931.x

Costa, C. B. D. ve Mosmann, C. P. (2020). Aspects of the marital relationship that characterize secure and insecure attachment in men and women. *Estudos de Psicologia (Campinas)*, *37*, e190045.

Creasey, G. (2002). Associations between working models of attachment and conflict management behavior in romantic couples. *Journal of Counseling Psychology*, *49*(3), 365-375. https://doi.org/10.1037/0022-0167.49.3.365

Davila, J., Karney, B. R. ve Bradbury, T. N. (1999). Attachment change processes in the early years of marriage. *Journal of Personality and Social Psychology*, *76*(5), 783-802.

Domingue, R. ve Mollen, D. (2009). Attachment and conflict communication in adult romantic relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, *26*(5), 678-696.

Ein-Dor, T., Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2011). Attachment insecurities and the processing of threat-related information: Studying the schemas involved in insecure people's coping strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, *101*(1), 78-93. https://doi.org/10.1037/a0022503

Etcheverry, P. E., Le, B., Wu, T. F. ve Wei, M. (2013). Attachment and the investment model: Predictors of relationship commitment, maintenance, and persistence. *Personal Relationships, 20*(3), 546-567. https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2012.01423.x

Feeney, J. A. ve Noller, P. (1990). Attachment style as a predictor of adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*(2), 281-291. https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.2.281

Fletcher, G. J., Simpson, J. A. ve Thomas, G. (2000). The measurement of perceived relationship quality components: A confirmatory factor analytic approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *26*(3), 340-354. https://doi.org/10.1177/0146167200265007

Finkel, E. J., Simpson, J. A. ve Eastwick, P. W. (2017). The psychology of close relationships: Fourteen core principles. *Annual Review of Psychology*, *68*(1), 383-411.

Fraley, R. C. ve Shaver, P. R. (2000). Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, *4*(2), 132-154. https://doi.org/10.1037/1089-2680.4.2.132

Fraley, R. C., Waller, N. G. ve Brennan, K. A. (2000). An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, *78*(2), 350-365. https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.2.350

Hazan, C. ve Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, *52*(3), 511-524. https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.3.511

Joel, S., MacDonald, G. ve Shimotomai, A. (2011). Conflicting pressures on romantic relationship commitment for anxiously attached individuals. *Journal of Personality*, *79*(1), 51-74. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00680.x

Kobak, R. R. ve Hazan, C. (1991). Attachment in marriage: Effects of security and accuracy of working models. *Journal of Personality and Social Psychology*, *60*(6), 861-869. https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.6.861

Kobak, R., Cole, H., Ferenz-Gillies, R., Fleming, W. ve Gamble, W. (1993). Attachment and emotion regulation during mother-teen problem solving: A control theory analysis. *Child Development*, *64*(1), 231-245. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1993.tb02907.x

Li, T. ve Chan, D. K. S. (2012). How anxious and avoidant attachment affect romantic relationships quality differently: A meta-analytic review. *European Journal of Social Psychology*, *42*(4), 406-419. https://doi.org/10.1002/ejsp.1842

Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change.* New York: Guilford Press.

Paley, B., Cox, M. J., Burchinal, M. R. ve Payne, C. C. (1999). Attachment and marital functioning: Comparison of spouses with continuous-secure, earned-secure, dismissing, and preoccupied attachment stances. *Journal of Family Psychology*, *13*(4), 580-597. https://doi.org/10.1037/0893-3200.13.4.580

Pistole, M. C., Clark, E. M. ve Tubbs, A. L. (1995). Love relationships: Attachment style and the investment model. *Journal of Mental Health Counseling, 17*(2), 199-209.

Reis, H. T. ve Shaver, P. (1988). Intimacy as an interpersonal process. S. Duck (Ed.). *Handbook of personal relationships: Theory, research, and interventions* içinde (s. 367-389). Routledge.

Ricco, R. B. ve Sierra, A. (2017). Argument beliefs mediate relations between attachment style and conflict tactics. *Journal of Counseling & Development*, *95*(2), 156-167. https://doi.org/10.1002/jcad.12128

Rusbult, C. E. (2013). A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, *45*(1), 101-117. https://doi.org/10.1037/0022-3514.45.1.101

Rusbult, C. E. ve Buunk, B. P. (1993). Commitment processes in close relationships: An interdependence analysis. *Journal of Social and Personal Relationships*, *10*(2),175-204. https://doi.org/10.1177/026540759301000202

Rusbult, C. E., Martz, J. M. ve Agnew, C. R. (1998). The investment model scale: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size. *Personal Relationships*, *5*(4), 357-387. https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.1998.tb00177.x

Sarı, T. (2008). *Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerle ilgili akılcı olmayan inançları, bağlanma stilleri ve ilişki doyumu arasındaki ilişkiler.* (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Selçuk, E., Günaydın, G., Sümer, N. ve Uysal, A. (2005). Yetişkin Bağlanma Boyutlan İçin Yeni Bir Ölçüm: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II'nin Türk Örnekleminde Psikometrik Açıdan Değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, *8*(16), 1-11.

Shaver, P. R. ve Brennan, K. A. (1992). Attachment styles and the" Big Five" personality traits: Their connections with each other and with romantic relationship outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *18*(5), 536-545. https://doi.org/10.1177/0146167292185003

Shi, L. (2003). The association between adult attachment styles and conflict resolution in romantic relationships. *American Journal of Family Therapy*, *31*(3), 143-157. https://doi.org/10.1080/01926180301120

Sığırcı, A. (2010). *Evli bireylerde bağlanma biçimleri ve evliliğe dair inançların evlilik doyumu ile ilişkisinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sierau, S. ve Herzberg, P. Y. (2012). Conflict resolution as a dyadic mediator: Considering the partner perspective on conflict resolution. *European Journal of Personality*, *26*(3), 221-232. https://doi.org/10.1002/per.828

Simpson, J. A. (1990). Influence of attachment styles on romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, *59*(5), 971-980. https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.5.971

Simpson, J. A. ve Rholes, W. S. (1994). Stress and secure base relationships in adulthood. K. Bartholomew ve D. Perlman (Eds.). *Attachment processes in adulthood* içinde (s. 181-204). Jessica Kingsley Publishers.

Simpson, J. A., Rholes, W. S. ve Nelligan, J. S. (1992). Support seeking and support giving within couples in an anxiety-provoking situation: The role of attachment styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, *62*(3), 434-446.

Zacchilli, T. L., Hendrick, C. ve Hendrick, S. S. (2009). The romantic partner conflict scale: A new scale to measure relationship conflict. *Journal of Social and Personal Relationships, 26*(8), 1073-096. https://doi.org/10.1177/0265407509347936

TÜRKİYE'DE TİYATRO OYUNCULARININ ÜNİVERSİTELERDE ALDIKLARI OYUNCULUK EĞİTİMLERİNİ KULLANMALARININ ÖNÜNDEKİ ENGELLERE BİR BAKIŞ VE SORUNA İLİŞKİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

A PERSPECTIVE ON THE BARRIERS TO THE UTILIZATION OF UNIVERSITY -LEVEL ACTING EDUCATION BY THEATER ACTORS IN TURKIYE AND PROPOSED SOLUTIONS TO THE PROBLEM

Muharrem DEMİRDİŞ
Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi Bölümü, muharrem0662@gmail.com

Utku SAÇAK
Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tiyatro Bölümü, Oyunculuk Anasanat Dalı Doktora Öğrencisi, sacak@ankara.edu.tr

A. Kadir ÇEVİK
Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Tiyatro, Oyunculuk, cevik@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 13 Ocak 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 24 October 2024
Date accepted: 13 January 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Tiyatro; Oyunculuk; Oyunculuk Eğitimi; Oyunculuk Bölümleri; Engeller

Keywords
Theater; Acting; Acting Education; Acting Departments; Barriers

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.24

Öz

Oyuncu ve seyirci, tiyatro sanatının iki temel unsurudur. Seyircinin izleme rolü sahneleme anına dek dışarıda bırakıldığında tiyatronun ana unsurunun oyuncu olduğu iddia edilebilir. Oyuncu eğitiminin, oyuncunun bu eğitime kendi estetik yeterliliklerini ekleyerek rolünü inşa etmesinin ve tüm bu süreçlerde kullandığı yaratıcılığının, özgünlüğünün ve bakış açısının tiyatro pratiği açısından hayati bir önemi vardır. Bu araştırmada Türkiye'de tiyatro oyuncularının üniversitede almış oldukları oyunculuk eğitimini profesyonel oyunculuk yaşamlarında kullanabilme durumları araştırılmış, katılımcılardan alınan görüşlerle bu yönde bir kullanımın önündeki engeller ve kullanımın önünü açabilecek öneriler ortaya konulmuştur. Bu araştırma nitel bir araştırmadır ve araştırmada nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu amaçlı örneklem olarak seçilen 10 (on) tiyatro oyuncusu oluşturmuştur. Çalışmada, amaçlı örneklemlere ölçüt örnekleme yaklaşımıyla ulaşılmıştır. Bu araştırmada ölçüt örnekleme için iki ölçüt kullanılmıştır: İlk ölçüt profesyonel olarak tiyatro oyunculuğu yapıyor olmak, ikinci ölçüt ise üniversitelerin Oyunculuk (Tiyatro) bölümlerinden mezun olmaktır. Araştırmadaki veriler yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilmiş ve veriler betimsel analiz yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Araştırmada tiyatro oyuncularının üniversitede almış oldukları eğitimi profesyonel oyunculuk yaşamlarında kullanabilmelerinin önünde kurumsal ve bireysel engeller olduğu görülmüş, bu engellerin oyuncuların özgür ve özerk olabilmelerinin, yaratıcılıklarını kullanabilmelerinin önünde de birer engele dönüştüğü tespit edilmiştir. Oyuncular bu engellerin kaldırılması noktasında somut öneriler sunmuş, engellerin ortadan kalkmasının yaratıcı edimlerini ve özgün bakış açılarını ortaya koyabilmelerini destekleyeceğini belirtmişlerdir.

Abstract

The actor and the audience are the two fundamental elements of the art of theater. It can be argued that the actor is the primary element of theater when the audience's role of watching is excluded until the moment of performance. The training of actors, the process of constructing their roles by incorporating their aesthetic competencies into this training, and their creativity, originality, and perspective throughout these processes are of vital importance to theater practice. In this study, the ability of theater actors in Türkiye to apply the acting education they received at university in their professional acting careers is examined. Through the views gathered from participants, obstacles to such application and suggestions to overcome these obstacles are presented. This research is qualitative, employing a phenomenological design, which is one of the qualitative research methods. The study group consists of 10 (ten) theater actors selected through purposive sampling. Criterion sampling was used to reach the purposive samples in this study, and two criteria were applied: The first criterion is being a professional theater actor, and the second is being a graduate of university-level Acting (Theater) programs. The data were obtained through semi-structured interviews and analyzed using a descriptive analysis approach. The study found that there are institutional and individual barriers preventing theater actors from utilizing their university education in their professional acting careers. These barriers were also identified as obstacles to the actors' ability to be free and autonomous, as well as to their use of creativity. The actors offered concrete suggestions for removing these barriers and stated that overcoming them would support their ability to express their creative actions and unique perspectives.

* Etik Beyan: Bu makalede yer alan anket ve mülakatlar için Ankara Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır (Onay tarihi: 22.11.2023. Toplantı Sayısı: 26, Karar Sayısı: 228).

Giriş

Tiyatronun ne olduğuna ilişkin bir soru, tiyatrodaki asal unsurun ya da unsurların ne/ler olduğuna ilişkin bir belirleme yapma zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Tiyatro herhangi bir metin olmadan var olabilir mi? Ya da tiyatro; müzik ve sahne olmadan, seyir yeri olmadan var olabilir mi? Kostüm, makyaj, suflör, görkemli tiyatro binaları olmadan tiyatro yapılabilir mi? Peki ya oyuncu, oyuncunun bedeni, varlığı olmadan, seyirci olmadan tiyatro var olabilir mi? Grotowski (2016) bu bağlamda tiyatro ve tiyatro edebiyatını birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmakta ve metnin tiyatroya en son eklenen ögelerden biri olduğunu söylemektedir. Tiyatrodaki iki asal unsura odaklanarak tiyatronun tanımını yeniden yapan Grotowski'ye göre tiyatro "seyirci ve oyuncu arasında meydana gelen şey"dir (Grotowski, 2016, s. 17). Tiyatronun metinle birlikte düşünülmesinin Batılı tiyatro düşüncesine içkin olduğunu söyleyen Artaud'ya (2009) göre de tiyatro yazılı metinden bağımsız olarak sahnede olup biten her şeyi içine alan bir sanat etkinliğidir. Brook (2010) da benzer şekilde tiyatronun gerçekleşmesi için gereken unsurların sadece seyirci ve oyuncu olduğunu vurgulamaktadır: "Herhangi bir boş mekanı alır, burası sahnedir diyebilirim. Bir adam bu boş mekanın ortasından yürüyerek geçer ve bir başkası da bu adamı gözleriyle izler, işte tiyatro etkinliği için bize gereken şey bu kadardır" (Brook, 2010, s. 11). Benzer bir vurgu Carlson (2007) tarafından da dile getirilmektedir. Carlson yazılı metinle tiyatro arasında ayrım yapmaktadır: Dram yazılı metin, tiyatro *performans süreci*dir (Carlson, 2007). Carlson, *performans süreci* ile bu sürecin özneleri olan oyunculara odaklanmaktadır. Bu yorumlardan hareketle iddia edilebilir ki oyuncu ve seyirci, tiyatro sanatının iki temel unsurudur. Seyircinin izleme rolü de sahneleme anına dek dışarıda bırakıldığında tiyatronun ana unsurunun oyuncu olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda oyuncu eğitiminin, oyuncunun bu eğitime kendi estetik yeterliliklerini ekleyerek rolünü inşa etmesinin ve tüm bu süreçlerde kullandığı yaratıcılığının, özgünlüğünün ve bakış açısının tiyatro pratiği açısından hayati bir önemi vardır (Richards, 2021).

Oyuncuların yetiştirilmesi ve eğitimi Denis Diderot, Konstantin Stanislavski, Vsevolod Meyerhold, Michael Chekhov, Jewgeni B. Wachtangow, Bertolt Brecht, Jerzy Grotowski, Yoshi Oida, Eugenio Barba, Stella Adler, Eric Morris gibi birçok isim tarafından ele alınmış, eğitim ve yöntem birlikte düşünülmüş, oyunculuk eğitimi oyunculuk yöntemleri konusuna içkin bir şekilde ele alınmıştır (Whyman, 2008; Braun, 2013; Diderot, 2016; Stanislavski, 2020).

Oyuncuların niteliklerine ilişkin Batı kaynaklı ilk veriler Antik Yunan Dönemi'nde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Aristoteles, *Retorik* (2017, s. 165-166) adlı eserinde bir konuşmacının sahip olması gereken özelliklerden söz ederken "drama yarışmalarında ödül

kazananlar"ın sesin volümü, sesin yüksekliğinin değiştirilmesi -yüksek, alçak ya da ikisinin arasında bir sesle konuşma- ve ritmi göz önünde bulundurmalarının onları başarılı kıldığını ifade etmiş ve bunların öğretilebildiğini belirtmiştir. Antik Yunanlılar oyunculukta sese büyük önem vermişler, oyuncuları ses tonlarının güzelliğini, konuşma tarzlarını ruh hallerine ve karakterlere uyarlayabilme yeteneklerini önemsemişlerdir (Brockett, 2000). Nutku (1995) Antik Yunan'da oyuncuların Roma Dönemi oyuncularına göre daha önemli kabul edildiklerini ancak Roma'nın, oyunculuk sanatına *jestlerin etkili kullanımını* kazandırdığını belirtmektedir. Brockett (2000, s. 78) ise Roma Dönemi'nde özellikle tragedya oyuncularının konuşma, şarkı söyleme ve dans etmede ustalaşmış kişiler olduklarının altını çizmekte; "birçok Romalı oyuncunun başa açı verme, bacakları, elleri kullanma ve her duygu ve durum türüne uygun entonasyonlar üzerinde yoğun teknik eğitim" aldıklarının anlaşılır olduğunu belirtmektedir. Orta Çağ'da kilise tarafından gerçekleştirilen bir tiyatro etkinliğinden söz edilse de (Çivitçi, 2010; Kayan, 2021) oyunculuk yöntemlerine, oyunculuk eğitimine ilişkin ayrıntılı bilgilere rastlanmamaktadır.

Oyunculuk ve oyunculuk yöntemi ile ilgili görüşlere sonrasında Rönesans Dönemi'nde de rastlansa da bu konuda en önemli girişimlerden biri Diderot'dan gelmiştir. Diderot'nun (2016) yaptığı tartışmalar Aydınlanma Dönemi'nin "akıl" merkezli dünya algısını yansıtır niteliktedir. Çünkü Diderot'ya (2016) göre oyuncuların karakterleri oluşturma evrelerinde yapmaları gereken en önemli şey duyguların içine girmeleri değil duyguları soğukkanlı bir biçimde, yani onları akıl süzgecinden geçirdikten sonra yansıtmalarıdır. Batı tiyatrosunda Commedia dell'Arte dışında 20. yüzyıla gelinceye kadar yöntemli bir oyunculuktan, net egzersizleri olan ve eğitimle kazanılan belli bir oyunculuk disiplininden söz etmek zordur (Karaboğa, 2018). Commedia dell'Arte geleneğinde ise planlı bir eğitim sisteminden değil usta-çırak ilişkisi içinde bir öğrenimden ve sonrasında da oyuncuların özgün üsluplarını oluşturmak için bireysel çabalarında söz edilebilir (Karaboğa, 2018; Rudlin, 2000). 20. yüzyıla gelindiğindeyse Konstantin Stanislavski oyuncunun çalışma yöntemiyle ilgili metodik bir anlayış benimseyerek oyuncular için ilk kez kapsamlı bir "sistem" önermiştir. Ancak Stanislavski'nin yıllar süren çalışmalarının bir ürünü olan "sistem" değişmez ve dogmatik değil aksine gelişebilir ve her oyuncunun kendi süreci doğrultusunda yorumlanabilirdir. Stanislavski' nin oyunculuk sanatı üzerine yaptığı çalışmalar tarih boyunca birçok tiyatro insanı için ilham kaynağı olmuştur. Günümüzde de önemini yitirmeden oyuncular ve oyuncu adayları için rehber olma niteliğini sürdürmektedir. Meyerhold ise "biyomekanik" olarak bilinen, tüm bedeni bir sistem olarak ele alan bir oyunculuk yöntemi geliştirmiştir. "Tüm biyomekanik şu olgu üzerine kuruludur: Eğer burnun ucu çalışıyorsa, tüm beden çalışıyor demektir. Öncelikle tüm bedenin dengesini bulmak gerekir. En küçük bir gerilimde tüm beden çalışır (…) Beden bir makine, oyuncu

makinisttir" (Meyerhold, 1997, s. 311-316). Bu bağlamda Meyerhold birlikte çalıştığı oyunculara kendilerini bir makine kadar yetkin kılmaları için jimnastik ve bale gibi bedeni disipline eden dersler aldırmıştır. Bertolt Brecht, oyunculuk yönteminde yeni bir yaklaşımı benimsemiş, kendisinden önce var olan tiyatro anlayışını Aristotelyen tiyatro, burjuva tiyatrosu olarak değerlendirerek epik tiyatro kuramını ve epik oyunculuğu geliştirmiştir (Brecht, 2011). Brecht, oyuncuların kendilerini rollerine yabancılaştırmaları gerektiğini, rolleri ile aralarında bir mesafenin olması gerektiğini belirtmiştir. Brecht, oyuncuların aynı zamanda Brechtyen felsefenin sorumluğunu taşımakla birlikte eğlenceli, heyecanlı, sorumluluk duygusuyla, merakla oynamaları gerektiğinin de altını çizmektedir (Brecht, 1978; Akt. Frimberger, 2022). 1959 yılında Polonya'da bir Tiyatro Laboratuvarı kuran Jerzy Grotowski, Yoksul Tiyatro kuramını inşa etmiş ve oyunculuk eğitimi için bir dizi öneride bulunmuştur. Bahsedilen tiyatro insanlarına ek olarak burada bahsedilemeyecek kadar çok sayıda önemli araştırmacı, kuramcı, uygulayıcı tarih boyunca oyuncunun icrası, yöntemleri üzerine çalışma yapmış, teoriler sunmuş ve metotlar geliştirmiştir.

Oyunculuk eğitimi günümüzde büyük oranda profesyonel anlamda oyunculuk eğitimi veren eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Özellikle de Stanislavski ve Brecht'ten sonra bir kurumsallaşma olduğu görülmektedir (Berlin Oyunculuk Okulu Öğretim Üyeleri, 2014). Savarese (2017) de Doğu'da usta-çırak ilişkisi ile sürdürülen bir oyunculuk eğitiminin zaten var olduğunu, Batı'da ise oyunculuk eğitiminin ancak 20. yüzyılın başında kapsamlı bir şekilde başladığını söylemiştir.

Türkiye'de üniversite düzeyinde oyunculuk eğitimi 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarının kurulmasıyla başlamıştır ancak 1914'te kurulan Darülbedayi-i Osmani'nin hem bir okul hem de uygulama sahnesi olduğu bilinmektedir. Çünkü Darülbedayi'de aynı zamanda okuma, telaffuz, tarih, edebiyat ve edebiyat tarihi, dram, komedya, dans, jest ve mimik, eskrim gibi dersler vardır (Şener, 1998). Ankara Devlet Konservatuvarının ardından İstanbul, İzmir, Eskişehir, Erzurum, Konya, Adana, Antalya gibi şehirlerde kurulan Güzel Sanatlar Fakülteleri ve Konservatuvarları ile oyunculuk eğitimi günümüzde yirmi devlet üniversitesinde verilmekte ve buna ek olarak vakıf üniversitelerinde de oyunculuk eğitimi bölümleri yer almaktadır (Kocabıyık ve Erdenk, 2022; Yılmaz, 2022).

Tüm bu eğitim süreçlerine ve yönteme ilişkin tartışmalara ek olarak oyuncuların aldıkları eğitimi kullanıp kullanamayacakları, bu eğitimin oyuncunun özgünlüğü ve yaratıcılığı bağlamlarındaki etkilerine ilişkin tartışmaların yapılması ve genişletilmesi, tiyatro ve oyunculuk kuramları açısından elzem görünmektedir. Çünkü oyuncunun sanatı, kendisine rehberlik edecek estetik, pratik, kişisel sanatına bağlı olmakla birlikte

(Frimberger, 2022) aldığı oyunculuk eğitimine de bağlıdır. Oyunculuk eğitimi oyuncuların özgünlüklerini ve yaratıcılıklarını beslemektedir (Grotowski, 2016; Stanislavski, 1995, 1996 ve 2020; Toporkov, 2021) ve oyunculuk eğitimi, edinilen deneyimlerin toplamından ve bunların uygulanmasından oluşmakla birlikte, oyuncunun yaratıcılığını derinleştirme ve somutlaştırma işlevi görmektedir (Ebert, 2004; Berlin Oyunculuk Okulu Öğretim Üyeleri, 2014).

Türkiye'de oyunculuk bölümlerinde dört yıllık bir oyunculuk eğitimi verilmekte ve sonrasında mezun olan oyuncular profesyonel anlamda sahne almak için devlet tiyatroları, özel tiyatrolar, şehir tiyatroları, belediye tiyatroları vb. dahil olmak üzere çeşitli tiyatro kurumlarında sanatçı olarak çalışmaktadır. Bu araştırmanın amacı tiyatro oyuncularının üniversite süreçlerinde almış oldukları eğitimi ve yaratıcılıklarını, özgünlüklerini profesyonel oyunculuk yaşamlarında kullanıp kullanamadıklarını, bunların nedenlerini, engelleri ortadan kaldırma yollarını onlardan alınan görüşlerle ortaya koymaktır. Araştırmada bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Profesyonel tiyatro oyuncuları oyunculuk yapmak için üniversite eğitiminin gerekli olduğunu düşünmekte midir, bu konudaki görüşleri nelerdir?

2. Profesyonel tiyatro oyuncuları üniversite süreçlerinde almış oldukları eğitimi kullanabilmekte midir, bu konudaki engeller nelerdir?

3. Profesyonel tiyatro oyuncularının üniversite süreçlerinde almış oldukları eğitimi kullanabilmelerinin önündeki engeller nasıl ortadan kaldırılabilir?

YÖNTEM

Bu çalışmada (deseni) nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen (olgubilim desenidir) kullanılmıştır. Fenomenolojik desen, bireylerin bir kavram veya fenomenle ilgili deneyimlerinin anlamlarının ortaya çıkarılması amacıyla yapılmaktadır. Fenomenolojik desen deneyimlerin ve yaşam dünyasının incelenmesidir. Bireylerin deneyimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan fenomenolojik araştırmalarda bireylerin ortak deneyimlerine odaklanır ve bir fenomene ilişkin tanımlamalar, yorumlamalar yapılır (Creswell, 2020; Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu araştırma, tiyatro oyuncularının üniversitede almış oldukları eğitimleri profesyonel tiyatro oyunculuğu yaşamlarında kullanıp kullanamadıklarını ve bunların nedenlerini onlardan alınan görüşlerle, onların deneyimleriyle ortaya koyduğu için fenomenolojik bir araştırmadır.

Çalışma Grubu

Fenomenolojik araştırmalarda veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu ifade edebilecek bireyler ya da gruplardır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu sebeple bu araştırmanın çalışma grubunu üniversitelerin oyunculuk bölümlerinden mezun olan ve profesyonel oyunculuk yapan 10 (on) tiyatro oyuncusu oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçiminde amaçlı örneklem kullanılmıştır. Çünkü amaçlı örneklem, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların/ kişilerin seçilmesi ve derinlemesine araştırma yapılmasına imkan tanır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017). Çalışmada, amaçlı örneklemlere ölçüt örnekleme yaklaşımıyla ulaşılmıştır. Ölçüt örnekleme yaklaşımında örneklem için belirlenen ölçütleri karşılayan birimler (nesneler, olaylar vb.) örnekleme dahil edilir (Büyüköztürk vd., 2017). Bu araştırmada ölçüt örnekleme için iki ölçüt kullanılmıştır: İlk ölçüt profesyonel olarak tiyatro oyunculuğu yapıyor olmak, ikinci ölçüt ise üniversitelerin Oyunculuk (Tiyatro) bölümlerinden mezun olmaktır. Çalışma grubunda yer alan oyuncular örneklem çeşitliliği arttırmak amacıyla dört farklı üniversitenin oyunculuk bölümlerinden mezun olan oyunculardır ve bu üniversitelerden üç tanesi devlet, bir tanesi vakıf üniversitesidir. Araştırmada katılımcıların anonimleştirilmeleri için isimlerine ve üniversite isimlerine yer verilmemiş, her bir katılımcı (K) harfi ile kodlanmış ve katılımcılara görüşme sıraları gözetilmeksizin 1'den 10'a dek sayı numaraları verilmiştir. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo1. Katılımcılara İlişkin Bilgiler.

Katılımcılar	Yaş	Oyunculuk Yapılan Kurumlar	Profesyonel Oyunculuk Yapılan Yıl Sayısı
K1	35	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	8
K2	31	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	8
K3	35	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	11
K4	35	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	15
K5	30	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	8
K6	29	Özel Tiyatro	2
K7	33	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	8

K8	31	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	9
K9	32	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	5
K10	49	Ödenekli Tiyatro ve Özel Tiyatro	20

Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanması için araştırmacılar tarafından uzman görüşlerine başvurularak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler öncesinde Ankara Üniversitesi'nden Etik Kurul izni alınmıştır. Görüşmelerde araştırmanın amaç sorularını yanıtlamaya yönelik katılımcılara 6 (altı) soru sorulmuş, soruların sırası görüşmenin akışına göre değiştirilmiş ve katılımcıların söylediklerini devam ettirebilmek, açabilmek için planlanmamış sorular da sorulmuştur. Görüşmeler araştırmacılar tarafından yüz yüze gerçekleştirilmiş, görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış, görüşmeler 35 dakika-80 dakika sürmüştür. Görüşmeler Aralık 2023-Şubat 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler veri doyumuna ulaşıldığında sonlandırılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme sorularının geçerliliğini arttırmak için alan uzmanı biri Tiyatro, diğerleri Eğitim Bilimleri alanı öğretim üyesi dört farklı akademisyenden (Prof.Dr. Tülin Sağlam, Prof. Dr. Hasan Hüseyin Aksoy, Doç. Dr. Pelin Taşkın ve Dr. Öğr. Üyesi Birgül Ulutaş) uzman görüşü alınmış ve onların görüşleri doğrultusunda sorulara son halleri verilmiştir.

Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme soruları aşağıdaki gibidir:

1. Oyunculuk yapmak için üniversite eğitimi almak gerekli midir? Bu konudaki görüşleriniz nelerdir?
2. Üniversite sürecinde almış olduğunuz oyunculuk eğitiminizi profesyonel sahne hayatınızda kullanabiliyor musunuz? Bu konudaki görüşleriniz nelerdir?
3. Üniversite sürecinde alınan oyunculuk eğitiminin profesyonel oyunculuk süreçlerinde kullanımlarının önünde engeller olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konudaki görüşleriniz nelerdir?
4. Üniversite sürecinde almış olduğunuz oyunculuk eğitimi araştırma ve değerlendirme, yaratıcı düş gücünü kullanma, yorum yapabilme ve bu yorumu sahneye taşıyabilme bağlamında destekleyici miydi? Bu konudaki görüşleriniz nelerdir?

5. Profesyonel olarak sahne alan bir oyuncu herhangi bir oyunculuk yöntemi kullanmalı mıdır? Kendi yöntemini mi oluşturmalıdır? Bir sentez mi yapmalıdır? Bu konuda görüşleriniz nelerdir?
6. Üniversite süreçlerinde alınan eğitimin profesyonel oyunculuk yaşamında kullanımının önündeki engellerin kaldırılması için sizce neler yapılmalıdır? Bireysel ve sistemsel müdahaleler neler olabilir?

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, betimsel analiz ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür (Özdemir, 2010; Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu araştırmada katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen ses kayıtları araştırmacılar tarafından deşifre edilmiş, deşifreler araştırmacılar tarafından ayrı ayrı ve farklı zamanlarda yeniden incelenmiş, araştırma sorularından ve verilerden hareketle temalar ve alt temalar belirlenmiştir. Toplanan veriler orijinal formlarına mümkün olduğu kadar bağlı kalınarak ve gerektiğinde araştırmaya katılan bireylerin söylediklerinden doğrudan alıntılar yapılarak betimsel analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir.

Bu araştırmanın güvenirliğinin sağlanması için Miles ve Huberman'ın (1994) nitel veri analizindeki güvenirlik formülü ona “Güvenirlik= Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) X 100” kullanılmış ve araştırmacılar arasında görüş birliği ölçüt olarak dikkate alınmıştır. Değerlendirmenin sonucunda belirlenen temalar ve alt temalar noktasında araştırmadaki ikinci araştırmacı ile benzerlik ya da uyum oranı %94, üçüncü araştırmacı ile benzerlik ya da uyum oranı % 91 olarak hesaplanmıştır. Bu rakamlar verilerin yorumlanmasında yüksek bir tutarlılık ve uyum seviyesi olduğunu göstermektedir; çünkü nitel veri analizinde araştırmacılar, alan uzmanları arasındaki görüş birliğinin en az %80 olması gerekmektedir (Baltacı, 2017).

BULGULAR

Bu bölümde araştırmadaki verilerden elde edilen “oyunculuk eğitiminin gerekliliği”, “engeller” ve “öneriler” temalarına ve bu temalardan elde edilen alt temalara yer verilmiştir.

OYUNCULUK EĞİTİMİNİN GEREKLİLİĞİ

Oyunculuk eğitiminin gerekliliği teması “oyunculuk için üniversite eğitiminin gerekliliği”, ve “oyunculuk için üniversite eğitiminin gerekli olmaması” alt temaları ile analiz edilmiştir. Temalar, alt temalar ve frekans (f) Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2. Oyunculuk Eğitiminin Gerekliliği

Tema	Alt Temalar	*f*
Oyunculuk Eğitiminin Gerekliliği	Oyunculuk için Üniversite Eğitiminin Gerekliliği (K1, K4, K6, K7, K8, K10)	6
	Oyunculuk için Üniversite Eğitiminin Gerekli Olmaması (K2, K3, K5, K9)	4

Oyunculuk için Üniversite Eğitiminin Gerekliliği

Katılımcılardan K1, K4, K6, K7, K8 ve K10 profesyonel tiyatro oyunculuğu için üniversitedeki oyunculuk eğitiminin mutlaka gerekli olduğunu dile getirmiştir. K1 gerek alınan eğitimin gerekse de alınan eğitim sürecindeki dört yılda sahne almaya hazırlanmak için edinilen motivasyonun ve sahne çalışmalarının profesyonel oyunculuk için çok önemli olduğunu ifade etmiştir. K1, oyunculuk eğitimi sürecindeki kuram derslerinin ve kuramlarla ilişkilendirilerek verilen oyunculuk eğitiminin de önemli olduğunu belirtmiştir: *"Karşınıza Brecht metni gelirse Brechtyen oyunculuğu bilmeniz gerekir. Diyelim ki Tennessee Williams geldi, gerçekçi bir metin, ama gerçekçi tiyatronun da bambaşka bir oyunculuk tekniği var. Moliere geldiğinde yine başka bir teknik devreye girecek. Dolayısıyla tüm bunları bilmeniz gerekiyor. Bunları da öğreneceğiniz yer üniversitedeki oyunculuk bölümleridir"*. K1, ek olarak çevresinde oyunculuk eğitimi almayan oyuncuların olduğunu belirtmiş ve bu kişilerin oyunculuklarını şöyle yorumlamıştır: *"Bu süreçten geçmemiş biri ise ya sesini ya bedenini kullanamıyor, sahnede elini kolunu nereye koyacağını bilemiyor"*. K4 de K1 ile paralel bir şekilde üniversitedeki oyunculuk eğitimi süreçlerinde alınan ses-konuşma eğitiminin önemine değinmiş ve "özellikle ses ve konuşma, sesi öne alma, sahneyi kullanma gibi noktalarda" oyunculuk eğitimin profesyonel sahne yaşamında faydasını gördüğünü belirtmiştir. K4, sahneye ilişkin tüm bilgilerini konservatuvarda öğrendiğini ve meslek hayatında gerekli olan tiyatro kitapları ile konservatuvarda karşılaştığını eklemiştir: *"Ben, birçok oyunu ve tiyatro ile ilgili kitabı konservatuvar sürecimde okudum"*. K6 kodlu katılımcı K1 ve K4 gibi konservatuvarlardaki ses ve konuşma eğitiminin önemine değinmiş ve konservatuvarlardaki teorik eğitimle birlikte beden-zihin eğitimi çalışmalarının oyuncular için vazgeçilmezliğini vurgulamıştır. K6 tüm bunlarla beraber okuldaki prova süreçlerinin, sahne deneyimlerinin, teorik kaynakların da oyuncuları besleyen kaynaklar olduğunu belirtmiştir. Ancak K6'nın *"Türkiye'de konservatuvar eğitimi gibi eğitim veren kurumlar yok, bu yüzden üniversite eğitimi gerekli"* biçimindeki ifadeleri ile K4'ün *"Eğer bir kumpanyaya mensup değilsen üniversitedeki oyunculuk eğitimi gerekli"* ifadeleri oyunculuk eğitiminin

alınabileceği alternatiflere ilişkin tartışmalara kapı aralamaktadır. K7 ise bu görüşe katılmamaktadır: *"Konservatuar eğitimi almasaydım da herhangi bir yerden oyunculuk eğitimi alsaydım, olur muydu, bence olmazdı"*. K8 ve K10 da okullardaki oyunculuk eğitiminin gerekli olduğunu belirtmiş ve K10, "bunu sahnede alaylı oyuncuları gözlemlediğim için rahatlıkla söyleyebiliyorum." demiştir. K8 ise geçmişte usta-çırak ilişkisinin olduğu kumpanya gibi, hatta Yeşilçam'a dek bile götürülebilecek kurumların bugün olmadığını, bu yüzden de oyunculuk eğitimi için herhangi bir kursun değil mutlaka konservatuvar eğitiminin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Oyunculuk için Üniversite Eğitiminin Gerekli Olmaması

Katılımcılardan K2, K3, K5 oyunculuk eğitiminin gerekli olduğunu vurgulamış, "ama" ile devam ederek bu eğitimin mutlaka üniversitede alınmasının gerekli olmadığına ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır. Katılımcılardan K2, eğitim almamış birinin oyunculuk yapamayacağını vurguladıktan sonra bu eğitimin mutlaka konservatuar eğitimi olması gerektiğini düşünmediğini, oyunculuk eğitimi veren başka kurumlardan da oyunculuk eğitimi alınabileceğini belirtmiştir. K3 üniversite eğitiminin gerekliliğini *"Üniversitede solfej, ritim gibi derslerden felsefe derslerine kadar birçok ders aldık ve tüm bu dersler sahnede çok işinize yarıyor. Bu derslerle hem kültürel anlamda gelişiyorsunuz, birçok sanatçı-yazar öğreniyorsunuz hem de sahne ile ilgili tereddütlerinizi gideriyorsunuz"* şeklinde belirtmiş ancak tüm bunların alaylı olarak, dışarıdan da öğrenilebileceğini eklemiştir. K5 ise alaylı ve okullu oyuncu ayrımına öğrenme süresi açısından yaklaşmıştır: *"Bence üniversite eğitimi gerekli değil ama eğitim işleri kolaylaştırıyor. 10 yılda alaylı olarak öğreneceklerini konservatuvarda 4 yılda öğreniyorsun"*. K9 ise eğer ki ödenekli tiyatrolarda çalışılmayacaksa üniversitede oyunculuk eğitimine gerek olmadığını, çünkü özel tiyatroların ve piyasa endeksli diğer kurumların mutlaka okullu oyuncuyla çalışmak gibi bir kaygılarının olmadığını, ünlü olmanın daha belirleyici olduğunu iddia etmiştir.

ENGELLER

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, katılımcılara profesyonel oyunculuk süreçlerinde karşılaştıkları engeller sorulmuş, verilerden hareketle temalar, alt temalar oluşturulmuş, frekanslarla birlikte Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Engeller.

Tema	Alt Temalar	*f*
Engeller	Yönetmen (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10)	10
	Kurumun Yapısı ve Prova Süreleri (K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9)	9
	Sansür ve Otosansür (K2, K3, K5, K8, K9, K10)	6
	Memurlaşan Oyuncu (K2, K9)	2
	Piyasa Mekanizması, Ekonomik Engeller ve İstihdam Sorunu (K2, K5, K7, K8, K9)	5
	Kıdemliler ve Hiyerarşi (K1, K2, K7, K8, K9)	5
	Kadrolu-Sözleşmeli Ayrımı (K1, K2, K7, K8, K9, K10)	6
	Okullardaki Eğitimin Yetersizliği (K2, K3, K6, K9)	4
	Kişisel Engeller (K8, K9, K7, K8, K9, K10)	6
	Tiyatrodaki Unsurların Bütünlüğünün Göz Ardı Edilmesi (K1, K8, K5, K6, K7, K8, K9)	7
	Seyirciler (K8, K9).	2

Yönetmen

Oyuncular, profesyonel oyunculuk hayatlarında çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Özellikle yönetmenlerin otoriteryen tutumları ve kendi oyunculuk anlayışlarını oyunculara dayatmaları oyuncuların temel itirazlarından biri olmuştur. K1 bu rahatsızlığını *"Ben kukla değilim. Oyuncu olarak yaratıcılığım var, özgünlüğüm var, biricikliğim var. Ama yönetmenler oyunculuğumu engelliyor"* şeklinde dile getirmiştir. K3 *"Yönetmenleri ikna etmek zorunda kalıyorsunuz"*, K4 *"İstemediğiniz bir yönetmenle çalışmak bir eziyete dönüşüyor"*, K5 *"Yönetmen bana bu sahnede parmağını 45 derecelik açıyla kaldıracaksın demişti. Bu durumda oyunculuk eğitiminizi kullanabilmeniz çok zor. Çünkü bazı yönetmenler oyuncuya bir kukla olarak bakıyor"*. K7 ise *"Yönetmen, ben sana nasıl diyorsam öyle oynayacaksın, dedi. Sahneye çıktı ve benim rolümü baştan sona oynadı, sonra indi, çık böyle oyna, dedi. Yarattığım karakteri gözümün önünde öldürdü. Sonra yönetmen ne yaptıysa onu taklit ettim ben"*. K8, *"Yönetmenden yönetmene değişiyor ama benim çalıştıklarımın yüzde 80'i diktatördü"*, K9 *"Ben yönetmen ne derse onu yapıyorum, kuklayım ben. Yönetmen diyor ki sen biraz öne gel, sen biraz geri git, oyunculuk buna döndü"* şeklindeki ifadeleriyle kurumlardaki otoriteryen yönetmenlere dikkat çekmişlerdir. Katılımcılar (K1, K7, K10) yönetmenle oyuncunun uzlaştığı durumlarda iyi işlerin ortaya çıktığını, oyunculuklarını yapabildiklerini eklemişlerdir. Ancak K10 çalıştığı kurumla ilgili olarak şöyle bir tespitte bulunmuştur: *"Bizler yönetmen tiyatrosu yapıyoruz. Yani yönetmen zaten her şeyi önceden tasarlamış olur, siz de ona uyarsınız"*. Yönetmenlerle ilgili olarak ifade edilen bir diğer önemli

sıkıntı da yönetmenlerin rolleri kişisel ilişkilerine bağlı olarak dağıtmalarıdır. Bu açıdan K9'un söyledikleri önemlidir: *"Bazı yönetmenler sevdikleri oyunculara rol veriyor, sevmediklerine arkada mızrak tutturuyor"*. K10, birbirlerini daha okul yıllarından tanıyan yönetmenler ve oyunculardan ötürü başrollerin yönetmenlerin arkadaşlarına verildiğini ve genç oyuncularınsa rol alamadıklarını vurgulamış, K7 ise yönetmenle ilişkileri iyi olmadığı için işine devam edemediği, sözleşmesinin feshedildiği iddiasında bulunmuştur.

Kurumun Yapı ve Prova Süreleri

Katılımcıların oyunculuklarının önündeki engellerden biri de oyunculuk yaptıkları kurumların yapısıdır. Örneğin K1 oyuncuların iki buçuk aydır provasını yaptıkları oyuna, bir oyuncunun oyundan ayrılması üzerine kendisinin son bir haftada dahil edildiğini ve kendisinden yerine girdiği oyuncunun rolünü oynarken yaptıklarının aynısını yapmasını istediklerini belirtmiştir. *"Kopyalamamı, taklit etmemi istediler. Bu aynı zamanda oyunculuk yorumumu koyamamam, sahneye taşıyamamam demekti"*. K10, kurumlardaki standart prova sürelerinin oyuncular için engele dönüşebildiğini, çünkü her oyuncunun rolü çıkarma süresinin farklı olabileceğini belirtmiştir. K2 ise aşağıdaki açıklamasıyla kurumlarda oluşan geleneksel yapının oyuncuların oyunculuklarının önündeki engellerden biri olduğunu ifade etmiştir:

> Kurum tiyatrosunda geleneksel bir anlayış var. Bunun sonucunda da artık sanat konuşmuyoruz. Örneğin sahnede bir hikâye var ama seyirci için yeni bir şey yok. Çünkü orada yeni bir şey üretilmez hale geliyor, seyirci de sadece bir tekrarı izliyor. Bu durumun oyuncunun tekniğine de bir etkisi oluyor, çünkü herkes bir düşünce sistemi içinde hareket etmek zorunda kalıyor. Burada oyunculuk sanat mıdır, zanaat mıdır tartışmasına ek olarak oyunculuk memuriyet midir tartışması da açılıyor bence. Memurlaşan oyuncularla karşılaşıyoruz kurumlarda. Kimsenin emeğine saygısızlık yapmak istemiyorum ama kurumlarda artık bir sanatçı olarak oyunculuk yapan değil memurluk yapan kişilerle karşılaşıyoruz. Orada artık sanat kalmıyor.

K9 da benzer bir eleştiri getirmiş, oyunculardan sadece tonlamaları ezberlemelerinin beklenildiğini, oyuncuların yaratıcılıklarının umursanmadığını iddia etmiştir.

Sansür ve Otosansür

Katılımcıların aldıkları eğitimi profesyonel oyunculuk süreçlerinde kullanabilmelerinin önündeki engellerden biri de sansür ve otosansürdür. K2, sansür ve otosansürü kurumsal yapıyla da ilişkilendirmekte ve kurumun anlayışının/bakış açısının silsile yoluyla genel sanat yönetmeni ve yönetmenden oyuncuya dek geldiğini, oyuncunun

kurumun kurallarına göre oynamak zorunda kalmasının da bir süre sonra otosansüre dönüştüğünü ifade etmektedir. K3 belediyelere satmak amacıyla özel tiyatrolarda yaptıkları oyunlarda sansüre maruz kaldığını, bu sebeple kendisinde de otosansürün oluştuğunu belirtmiş ve eklemiştir: *"Bu ülkedeki siyasal koşullar nedeniyle oyunları sansürlemeye başladık"*. Bu bağlamda K3, özellikle belediye tiyatrolarındaki oyunlarında belediyelerin bazı sahneleri "ahlaka mugayir" bularak çıkarttığını, K5 ise sahneleyecekleri bir oyunda, polisin insanları kandırdığı bir sahnenin polisleri kötü gösterebileceği kaygısıyla belediye tarafından oyundan çıkartıldığını belirtmiştir. K9 özellikle kimi özel tiyatrolarda politik konulara çeşitli kaygılarla yer verilmediğini, hiçbir şekilde suya sabuna dokunulmayan, gündeme dair herhangi bir eleştirinin olmadığı, daha çok cinsellik üzerinden esprilerin yapıldığı oyunların var olduğunu dile getirmiştir.

Memurlaşan Oyuncu

K2 ve K9 kurumların yapısı ile paralel bir biçimde oyuncuların memurlaşmalarının da profesyonel oyunculuk süreçlerinin önünde engele dönüştüğünü ifade etmiştir. K2 ve K9'un memurlaşan oyuncudan kastı ise çalıştıkları kurumların istediklerini harfiyen yerine getiren, oyuna yaratıcılıklarını, özgünlüklerini katmayan oyunculardır. Bu bağlamda K9'un, *"Oyuncu değil de memur olduğumuzda körelmeye başlıyoruz. Yani sadece ay başında maaşımı alayım, oyunumu oynayayım, yaratıcılığa gerek yok, yönetmenin söylediklerini yapsam yeter, oyunculuk konusunda ek bir şey yapmama gerek yok dediğimizde memurlaşırız"* ifadeleri dikkat çekicidir. K2 de bu noktada kurumsal yapıya dikkat çekmiştir. *"Oyuncunun düzenli bir maaşının olması çok güzel ama bu bir engele de dönüşebiliyor. Oyuncu, bu kurum böyle, yapacak bir şey yok, maaşımı da alıyorum diyebilir. İşte bu bağlamda kurum tiyatrolarının oyuncunun kendisini geliştirmesi için birtakım kıstaslar koyması gerekiyor"*.

Piyasa Mekanizması, Ekonomik Engeller ve İstihdam Sorunu

Katılımcı görüşlerine göre "piyasa" mekanizması, ekonomik sorunlar ve istihdam sorunu oyuncuların oyunculuklarının önündeki engellerdendir. K9'un özel tiyatrolarda istemediği rollerde oynamasının gerekçesi bu açıdan çarpıcıdır: *"Ev kiramı ödemek zorundayım"*. K9 şöyle devam etmiştir: *"Özel tiyatrolarda -hepsini kastetmiyorum, gerçekten çok iyi işler yapanlar var ama maalesef ki birçoğunda- daha fazla para kazanmak için sulu sepken güldürü oyunları sahneleniyor (…) Özel tiyatrolar para kazanma kaygısıyla hızlıca oyun çıkartıyorlar. Karakter yaratma filan da yok. Böyle oyunculuk olmaz"*. K8 ise oyuncuların aslında kendi oyunculuklarını geliştirmek için emek harcamaları gerektiğini ama ekonomik koşullar nedeniyle kendisinin de bunu yapamadığını söylemiştir: *"Ekonomik engeller var, ben barda çalıştım mesela"*. Yeni mezunların ya da genç oyuncuların istihdam

sorunları da katılımcılar tarafından yine ekonomiyle, tiyatrodaki ilişkilere de sinmiş "piyasa" mekanizmalarıyla ilişkili bir şekilde ele alınmıştır. Bu konuda K2'nin ifadeleri oldukça dikkat çekicidir: *"Her sene birçok öğrenci mezun oluyor ama birçoğu başka işler yapmaya başlıyor. Sınavlar oluyor, eleniyorsunuz, çünkü çok az oyuncu alınıyor. Bir oyuncu ancak rol oynayarak gelişebilir ama bu maalesef yok"*. K5'in ifadeleri de K2'nin ifadeleri ile benzer nitelikte ve çarpıcıdır: *"Oyunculuk yapmaya ulaşmak çok zor. Yani şu anda hangi rolü nasıl oynayacağımı düşünemiyorum, çünkü o role ulaşmak mesele zaten. Özellikle piyasa bu konuda oldukça engel"*. "Piyasa" ilişkilerinin tiyatro sanatı üzerindeki olumsuz etkilerine en çarpıcı yanıtlardan biri de K7'nin düşünceleridir: *"Özel tiyatronun yapımcısının piyasa ile ilişkisi niteliğin düşmesine yol açıyor. Ünlülerle çalışmak istiyorlar. Ünlü, sadece küfrederek seyirciyi güldürebiliyor; siz öncesinde sesiniz açmışsınız, üniversitede aldığınız disiplini oraya taşımışsınız, bunların artık hiçbir anlamı olmuyor"*.

Kıdemliler ve Hiyerarşi

Oyuncuların profesyonel oyunculuk süreçlerinin önündeki engellerden biri de kıdemcilik/yaşçılıktır. Bu engel oyuncuların hangi rolü oynayacaklarından onların oyunculuk motivasyonlarına etkileyecek kadar geniş bir etkiye sahiptir. Örneğin bu konuda K2 kıdemciliğin yarattığı hiyerarşiden söz ederken *"Romeo ve Juliet'i kırkar yaşında iki oyuncu oynuyor"* ya da K9'un *"Raskolnikov rolünü kırk beş yaşında bir oyuncuya verdiler"* şeklindeki açıklamaları dikkat çekmektedir. Çünkü K2 ve K9'a göre oyuncuların o rolleri almalarının nedeni yaşları ve kurumdaki kıdemleridir. Bu konuda K1, kurumlarda kendilerinden yaşça büyük olan oyuncuların, her şeyin en iyisini ben biliyorum şeklindeki düşünme biçimlerinin kendisini sınırladığını söylemiş, K7 ise yaşça kendisinden daha büyük ve kıdemli oyuncular tarafından mobbinge uğradığını ifade etmiştir. K10 ise bu sorunun dikkat çeken bir sonucuna değinmiştir: *"Yaşçılık ve kıdemcilik potansiyeli olan oyuncuların kendilerini göstermesini engelleyebiliyor"*. K2 bu sorunu eşitlenme sorunu olarak tanımlamış ve kendilerinden yaşlı oyuncularla eşit olamamalarının oyunculuklarının önündeki engellerden olduğunu ifade etmiştir.

Kadrolu-Sözleşmeli Ayrımı

Kurum tiyatrolarında sözleşmeli, hatta öncesinde yevmiyeli oyuncu olarak çalışmanın da oyunculuk performansları üzerinde etkisi olduğunu ifade eden katılımcılardan K1, kadrolu oyuncu ile henüz yeni başlayan sözleşmeli oyuncuları arasında farklılıklar olduğunu, hatta sözleşmelilere sen tecrübesizsin, sen kadrolu bile değilsin şeklinde yaklaşımlarda bulunulduğunu ifade etmiştir. K10 ise kurum tiyatrolarında kadrolular ve sözleşmeliler arasındaki ayrımların hiyerarşik ayrımlara dönüştüğünü şu sözlerle ifade etmiştir: *"Kadrolu ve sözleşmeli ayrımının da beslediği hiyerarşik bir yapı var burada.*

Örneğin repliğini unutan kadrolu bir arkadaşa, sözleşmeli bir arkadaş repliğini anımsatmıştı ve kadrolu arkadaştan çok büyük tepki almıştı. Mesela orada, sen daha sözleşmelisin, kim oluyorsun da bana repliğimi anımsatırsın tavrı vardı".

Okullardaki Eğitimin Yetersizliği

Katılımcılardan K2, K3, K6, K9 ise okullarda (üniversitelerde) verilen oyunculuk eğitimine ilişkin eleştirilerini dile getirmişlerdir. K2, okullarda oyunculuk biçimleri üzerine yeterince konuşmuyoruz demiş; K3, oyunculuk eğitimi veren hocalarının pedagojik eksikliklerinin olduğunu düşündüğünü ve ek olarak eğitim aldığı okulda ses, konuşma, diyafram, gibi konularda yeterli eğitim verilmediğini söylemiştir. K6, oyunculuk kuramlarının daha derinlikli bir şekilde işlenmesi gerektiğini belirtmiş, K9 ise çağdaş oyunculuk kuramları, teknikleri noktasında eksiklikler yaşadığını ifade etmiştir.

Kişisel Engeller

Katılımcılar engellerden birinin de kendilerini yenilememelerinden kaynaklanan kişisel engeller olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda K9, *"Kendimizi geliştirmiyoruz. Ezberleyip çıkıyoruz"* demiş ve tüketim kültürünün etkisi ve oyunculuk ilişkisini dile getirerek eleştirilerini sürdürmüştür:

> Tüketim kültürü oyuncuları da esir almış durumda. Sürekli gezelim, içelim, artistik pozlar verelim, sosyal medyada takipçi toplayalım diyen oyuncular var. Şu anda birçok oyuncu oyunculuğunu geliştirmek üzere bir atölyeye gitmek yerine sosyal medyada saatler geçiriyorsa bence onlar tüketim kültürünün esiri olmuş durumdalar. Tüketim kültürü de hayal gücümüzü ve yaratıcılığımızı öldürüyor. Bu konudaki engel de oyuncuların kendisi.

K6, kişinin ve yönetmenlerin hep çok azı ile yetinmelerinin iyi bir performansın önündeki engellerden biri olduğunu ifade etmiştir. Bunlara ek olarak K8, K9 ve K10 yeni olanın takip edilmemesinin de önemli bir etken olduğunu dile getirmiştir. Örneğin K8'e göre tiyatro ve oyunculuk dünyasındaki yenilikler takip edilmediği için yönetmenlerin ve oyuncuların vizyonları daralmakta, hemen ilk akla gelenler yapılmakta, bu da oyunculuk açısından daha iyi bir performansın ortaya çıkmasını engellemektedir.

Tiyatrodaki Unsurların Bütünlüğünün Göz Ardı Edilmesi

K1 ve K8, tiyatrodaki unsurların bütünlüğünün göz ardı edilmesinin oluşturduğu engellere dikkat çekmişlerdir. K1, *"Oyuncu olarak yaratıcılığım var, özgünlüğüm var, biricikliğim var. Ancak kimse diğerinden üstün değil. Tiyatroda her şey birbiriyle ilişkilidir. Tiyatroda oyuncu da bir güçtür, seyirci de bir güçtür, yönetmen de bir güçtür. Birini diğerinden yeğ tuttuğunuzda denge bozulur"* derken K8, *"Tiyatro kolektif bir şeydir. Bu yüzden*

yönetmeninden oyuncusuna, ışıkçısından kostümcüsüne herkesin birbirine destek olması gerekir" şeklindeki ifadeleriyle nitelikli bir tiyatro ve oyunculuk için tiyatronun tüm unsurlarının kolektif bütünlüğüne dikkat çekmiştir. Katılımcılar sahnede rol arkadaşları ile olan ilişkilerinin de oyunculuklarını etkilediğini ifade etmiş ve bu bağlamda özellikle alaylı ve ünlü isimlerle aynı sahnede olmanın yarattığı sıkıntılara değinmişlerdir. Bu konuda K7 ve K9 alaylı oyuncuların tiyatroyu bilmedikleri için yönetmenin her dediğini yaptıklarını, oyunculukları yeterli olmayan alaylı oyuncular yüzünden kendi yaratıcı performanslarının olumsuz yönde etkilendiğini belirtmiştir. K9 da özellikle özel tiyatroların ünlü oyuncu çalıştırma isteğinin ve daha ucuza iş yapmak için oyuncu bile olmayanlarla çalışmalarının ve bu tarz oyuncularla sahneye çıkmanın oyunculuk performansını, oyunculuk konusunda çalışma, gelişme arzusunu zaman zaman geriye ittiğini söylemektedir. K9'a göre rol arkadaşını düşünmeden bencilce oynayan, kendisini göstermeye çalışan oyuncular da rol arkadaşlarının performanslarını gölgelemektedir.

Seyirciler

Seyircilerin beklentilerinin düşük olması da oyuncular tarafından kendi performanslarının, yaratıcılıklarının önündeki engeller olarak görülmektedir. K8 ve K9 seyircilerin kötü olana alıştırıldığını, oyunculuğu önemsemediklerini ve kötü oyunculukla yetindiklerini söyleyerek seyircilerin beğeni eşiklerinin düşük olmasının oyuncuların nitelikli oyunculuklarının önündeki engellerden biri olduğunu iddia etmiştir.

ÖNERİLER

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde profesyonel oyunculuk süreçlerinde karşılaştıkları engellerin ortadan kaldırılması için yapılması gerekenler sorulmuş ve elde edilen veriler öneriler teması başlığı altında bir araya getirilmiş, alt temalar ve frekanslar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öneriler.

Tema	Alt Temalar	*f*
Öneriler	Yönetmen (K1, K6, K7, K9)	4
	Kıdemciliğin/ Yaşçılığın Olmaması ve Kurumsal Öneriler (K1, K5, K8, K9, K10)	5
	Eğitim (K1, K3, K4, K6, K9)	5
	Sanatçının Yaratıcılığına Olanak Tanınması (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10)	10
	Oyuncuların Kendilerini Geliştirmeleri (K6, K7, K8, K9)	4
	Ekonomik Sorunların ve İstihdam Sorununun Çözümü (K2, K4, K5, K9)	4
	Liyakat (K2, K5, K7, K9, K10)	5
	Sansürün Kalkması (K2, K3, K5, K8, K9, K10)	6
	Yeni Bir Kültür Politikası (K3, K7, K8)	3
	Seyircinin Beğeni Eşiğini Yükseltmek (K8, K9, K10)	3

Yönetmen

İlk öneri yönetmenlere ilişkindir. K1, yönetmenlerin tüm oyunculara ve özellikle de yeni oyunculara kendilerini gösterebilmeleri için fırsat tanımaları gerektiğini söylemiş ve yönetmenin eğer ensemble bir iş yapmak istiyorsa oyuncuları iyi tanımalarının öneminden söz etmiştir. K2 ise yönetmenlerin otoriteryen tutumlarını engelleyecek yasaların oluşturulması gerektiğini söylemiş ve bu yasaların, yönetmenle oyuncular arasındaki ilişkiyi yönetmene biat etmek şeklinde değil uzlaşı temelinde yapılandırmaya hizmet edecek şekilde oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. K6 ve K9 da bu konuda K2 gibi düşünmekte ve yönetmenle oyuncu arasında uzlaşı olması gerektiğini söylemektedir. Yönetmenlerin diktatör olmamaları gerektiğini ifade eden K7'ye göre ise oyuncunun yönetmenin karışamayacağı bir alanı olmalıdır: *"Yönetmen evet, bir sınır koyabilir ama oyuncu da o sınırın içinde kendi özgünlüğünü, yaratıcılığını ortaya koyabilmelidir"*.

Kıdemciliğin/ Yaşçılığın Olmaması ve Kurumsal Öneriler

Katılımcıların önerilerinden biri de kıdemciliğin/yaşçılığın olmaması ve diğer kurumsal sıkıntıların çözümüdür. Özellikle ödenekli tiyatrolardaki kıdemciliğin/yaşçılığın ortadan kaldırılması için K10'un önerisi oldukça somuttur. K10, kurumlardaki ilişkilerin hiyerarşik ilişkiler değil de usta çırak ilişkisi olması gerektiğini ifade etmektedir. K1 kurumsal bir sıkıntı olarak da bahsettiği yaşçılığın/kıdemciliğin olmamasını genç oyuncuların yaratıcılıklarını ortaya koymaları açısından önemli bulmaktadır. Çünkü K1'e göre başroller kıdemli oyunculara verildiğinde genç oyuncular sahnede deneyim kazanamamakta ve yaratıcılıklarını ortaya koyamamaktadır. K1 ve K9 bu sorunu sözleşmeli-kadrolu oyuncu ayrımı üzerinde de okumakta ve sözleşmeli oyunculuğun

ortadan kaldırılması gerektiğini söylemektedir. Çünkü K1 ve K9'a göre hem genç hem de sözleşmeli olmak kıdemcilikten kaynaklanan sorunlara itiraz edilememesine yol açmaktadır.

Eğitim

Katılımcılar oyunculuk eğitimi aldıkları okullara ilişkin önerilerde bulunmaktadır. Örneğin K3 ve K6 okulda herhangi bir ekol üzerinde doğrudan çalışmadıklarını ve bunun mutlaka olması gerektiğini söylerken K4, okulda çok az komedi türünde oyun çalıştıklarını, okullarda komediye daha fazla yer verilmesi gerektiğini söylemiştir. K1 ve K4'e göre okulda seyircilerle daha az buluşulması da oyunculuk bölümlerinin eksiklerinden biridir. Bununla birlikte K4'ün oyunculuk hocalarına ilişkin de eleştirileri mevcuttur. K4, oyunculuk eğitimi almamış, sonradan tiyatro ile tanışmış hocaların oyunculuk bölümlerinde hocalık yapmalarını doğru bulmadığını ifade etmiştir. Çünkü K4'e göre oyunculuk hocası *"oyunculuk eğitimi almalı ve oyunculuk da yapıyor/yapmış olmalıdır ki sahne deneyimlerini anlatabilsin"*. K9 ise tiyatro laboratuvarı, atölye tarzı bir eğitim modeline geçilmesi önerisini dile getirmiştir.

Sanatçının Yaratıcılığına Olanak Tanınması

Katılımcıların tamamı oyuncuların yaratıcılıkları için yönetmenlerin ve kurumların daha fazla alan açmaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuda K1, oyunculuk yorumlarını ortaya koymaları için oyunculara olanaklar sağlanmalı derken K8, oyuncunun politik olmasına da sanatını yansıtmasına da izin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. K9, sorunun özel tiyatrolarla ilgili olan kısmına dikkat çekmiş ve özel tiyatroların para kazanma kaygılarının oyuncuların karakterleri oluşturacak zamanlarının olmamasına yol açtığını ifade etmiş, oyunculara rol yaratım süreçleri için gereken zamanın tanınması gerektiğini eklemiştir.

Oyuncuların Kendilerini Geliştirmeleri

Oyuncuların kendilerini geliştirmeleri de katılımcıların diğer önerileri olmuştur. Bu konuda K6, çözümün içeriden olması gerektiğini savunmuş, oyunun ve oyunculuğun sığ kalmaması için oyuncunun çaba göstermesi gerektiğini söylemiştir: *"Herkes ortalama bir sahne sanatıyla yetiniyor. Bunu aşmak için çaba harcanmalı"*. K9 ve K6, oyuncuların atölyelerle, ek eğitimlerle oyunculuklarını geliştirmeleri, oyunculuk konusundaki yeni yöntem ve teknikleri takip etmeleri gerektiğini söylemiştir: *"Oyuncuların öğrenme süreci hep devam etmeli. Kendimizi sıradan hayatın rutinlerine kaptırmamalıyız, çünkü zaten yaptığımız iş sıra dışı. Sıradanlaşırsak sıradan hikayeler anlatmış oluruz. Nitelik düşer"*. Ek olarak K6 ve K7 oyuncuların ensemble oyunculuklarını güçlendirmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Çünkü onlara göre tiyatronun kendisi zaten ensemble bir iştir ve oyuncuların da bunu içselleştirmeleri, tiyatrodaki tüm ögelerle bir denge içinde çalışmaları gerekmektedir.

Ekonomik Sorunların ve İstihdam Sorununun Çözümü

Katılımcılar ekonomik sorunlar yaşadıklarını belirtmiş ve istihdam edilmemelerinin onların oyunculukları, yaratıcılıkları önündeki temel engeller olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle de yeni mezun olan oyuncuların istihdam edilmemeleri, katılımcılara göre yeni oyuncuların oyunculuklarının gelişimi önündeki engellerdendir. Bu konuda K4 kurumların çok az sayıda oyuncu aldığını ve bunun dışında da iş alanının çok az olduğunu belirterek oyuncuların daha fazla istihdam edilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. K5 ise özel tiyatroların ekonomik kaygılarının olduğunu ifade etmiş ve eğer ünlü bir oyuncu değilseniz özel tiyatroda iş bulmanızın zor olduğunu, bulsanız dahi yan rollerde oynayacağınızı belirtmiştir: *"Ben mesela bu yüzden hep yan rollerde oldum. Oyuncuların ve tiyatroların ekonomik sorunları çözülmeli"*. K7 özellikle büyükşehirlerde yaşayan oyuncuların ekonomik kaygılar nedeniyle birçok oyunda ve bazen başka başka işlerde çalıştıklarını söyleyerek bu durumun oyunculuk yapmanın önündeki engellerden olduğunu belirtmiştir. Tiyatrolara ayrılan bütçelerin arttırılması, özel tiyatrolara ödenek verilmesi de diğer öneriler arasındadır (K8).

Liyakat

Katılımcılar tiyatro sanatının ve yaratıcı oyunculuğun var olabilmesi için yönetmenlerin ve oyuncuların liyakatli olmaları gerektiğini belirtmiştir. Konuya hem yönetmen hem de oyuncu eksenli yaklaşan K2 *"Liyakat olmalı. Aklına ve yaratıcılığına inandığı kişiye ikna olur oyuncu, bu açıdan liyakatli yönetmenler olmalı. Aynı zamanda liyakatli oyuncu olmalı"* demiştir.

Sansürün Kalkması ve Yeni Bir Kültür Politikası

Katılımcılar sansürün kalkması gerektiğini belirtmiş, K7 ise iktidarların sanatı özerk bir alan olarak tanıması gerektiğini vurgulamıştır. Katılımcılar sansürün bir adım sonrasında otosansüre dönüştüğünü ve otosansürün de sanatçıların yaratıcılıklarının önünde sansürden daha büyük bir engel olduğunu belirtmiştir. Katılımcılardan K3, K7 ve K8 devletin yeni bir kültür politikasına sahip olması gerektiğini ifade etmiş ve bütçe bağlamında bir destekle birlikte, sanatın özerkliğinin ve gelişiminin önünü açacak adımların ivedilikle atılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Seyircinin Beğeni Eşiğini Yükseltmek

Katılımcılar seyircinin beğeni eşiğini yükseltilmesi gerektiğini ifade etmiş, bu görevin de yine oyunculara düştüğünü söylemişlerdir. K9'a göre günümüz seyircilerinin salt kaba ve cinsel içerikli güldürüye yönelmelerinin nedeni onların bu içerikteki oyunlara alıştırılmış olmalarıdır. Bu konuda K8, seyircinin değişmesi gerektiğinden söz ederken K9 *"Genel olarak beğeni eşiği düştü, halk bunu istiyor deniyor ama bence öyle değil. Güzel işler yapılmalı. Halk izleyecektir diye düşünüyorum. Brecht, seyircinin uyandırılması gerektiğinden söz eder ama maalesef ki biz seyirciyi uyutan ya da buna göz yuman taraftayız"* şeklinde açıklamalar yapmıştır. K10 ise seyircilerin ve sahnelenen oyunların birbirlerini beslemesi gerektiğini belirtmiş ve bunun beğeni eşiğini yükselteceğini, bunun için de cesur olmak gerektiğini iddia etmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Profesyonel oyunculuk yapan oyuncuların, üniversitelerde almış olduk eğitimi profesyonel oyunculuk yaşamlarında kullanıp kullanamadıklarının araştırıldığı bu çalışmada oyuncularla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler oyunculuk eğitiminin gerekliliği, engeller ve öneriler temaları altında analiz edilmiştir.

Kendileriyle görüşme yapılan oyuncuların tamamı oyunculuk eğitiminin gerekli olduğunu dile getirmiş ancak 6 katılımcı, oyunculuk eğitimi için doğrudan üniversiteleri işaret ederken 4 katılımcı oyunculuk eğitiminin "alaylı" bir şekilde, yani, dışarıdan da edinilebileceğini belirtmiştir. Oyunculuk eğitimi için özellikle üniversitelerin gerekliliğini belirten katılımcılar, üniversitelerin tiyatro insanı yetiştirdiğini, tiyatroya ilişkin bir bakış kazandırdığını, dört yıllık üniversite eğitimi sürecinde katıldıkları teorik ve uygulamalı derslerin onları sahneye hazırladığını belirtmiştir. Oyunculuk eğitimi için mutlaka üniversite eğitiminin gerekli olmadığını söyleyen oyunculara göre eğer bir ödenekli tiyatroda kadrolu olarak çalışmak istenmiyorsa bu eğitim dışarıdan atölyelerle, kurslarla da zaman ve nitelik konusundaki eksikliklerine rağmen, sağlanabilir. Verilerden hareketle söylenebilir ki üniversite eğitiminin gerekliliği noktasında bir oydaşma olmasa da tüm oyuncular oyunculuk için sistematik bir eğitimin gerekli olduğunu düşünmektedir. Oyunculuk için eğitimin gerekliliği vurgusu Batı tiyatrosu söz konusu olduğunda Antik Yunan Dönemi'nden bugüne var olan, ancak özellikle Stanislavski, Meyerhold, Çehov, Brecht, Grotowski, Morris, Barba gibi tiyatro insanlarının düşünceleri (Barba ve Savarese, 2017; Candan, 2019; Algan, 2023; Stanislavski, 1996) ile, Doğu kaynakları söz konusu olduğunda ise örneğin Japonya'daki Kabuki ve Nô tiyatrosundaki oyuncunun eğitimi noktasındaki teknik bilgilerle, Çin tiyatrosuna ilişkin bilgilerle (Barba ve Savarese, 2017; Zeami, 2023) uyumludur. Örneğin Stanislavski'ye (2016) göre tiyatro sanatı yeteneğe dayansa da özü

teknikle zenginleşen, eğitim, deneyim ve ustalık gerektiren bir sanattır. Grotowski (2016) ise oyuncuların ancak eğitim niteliğindeki egzersizler yardımıyla kendilerine engel teşkil eden dirençleri ve engelleri bulabileceklerini söylemekte, oyuncuların bedenilerini ve seslerini eğitmek için sürekli tekrarlar yapmaları, bedeninin sınırlarını zorlamaları ve hatta onu aşmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Doğu tiyatrosu örneklerinden biri olan Nô tiyatrosu eğiticilerinden Zeami (2023) de eğitimin oyuncular için çok önemli olduğunu belirtmekte ve örneğin yedi (7) yaşın Nô tiyatrosuna başlamak için uygun bir yaş olduğunu, müzik ve dansın, Nô tiyatrosu hareketlerinin (yürüme, ağlama, gülme vb.) bu yaşlarda çocuğa öğretilebileceğini; 11-12 yaşlarında da ses eğitimine başlanacağını belirtmektedir. Yaşlara göre sınıflandırılmış bu eğitimler süreklidir ve 50 yaş sonrasında dahi sürmektedir (Zeami, 2023). Yani eğitimin gerekliliğine ilişkin hem Doğu hem Batı tiyatrosunda bilgiler vardır ve bu bilgiler bu araştırmanın bulgularıyla uyumludur.

Oyuncular oyunculuk eğitimini profesyonel oyunculuk süreçlerinde kullanmalarının, oyuncu olarak yaratıcılıklarını, özgünlüklerini ortaya koymalarının önündeki engellerin ilk olarak otoriteryen ve kişisel ilişkilerine göre rol dağıtan yönetmenlerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Katılımcılara göre bazı yönetmenler oyunculara nasıl oynamaları gerektiği noktasında kendilerini dayatmakta, oyunculara rollerini inşa etme sürecinde özgürlük tanımamaktadır. Algan (2023) dünyada önce yazar tiyatrosunun ardından yönetmen ve sonrasında oyuncu tiyatrosunun hüküm sürdüğünden bahsetmektedir. Ancak katılımcı görüşlerinden anlaşılmaktadır ki yönetmenlerin ağırlığı ülkemizde devam etmektedir ve bu da oyuncuların yaratıcılıklarını, almış oldukları eğitimi kullanmalarının önünde bir engele dönüşmektedir. Oyuncular bu konuda yönetmenlerin olmamasından söz etmemektedirler; ancak oyuncuları tanıyan, onlara kişisel ilişkilerine göre değil yeteneklerine göre rol veren, prova sürecinde oyuncuları birer kukla olarak görmeyen, onların yaratıcılıklarını önemseyen bir yönetmen modelinin daha ideal olduğunu belirtmektedirler. Ancak oyuncuların görüşlerinden de anlaşılmaktadır ki "yaratıcı çalışmayı besleyen yönetmen" modeli, bugün yerini zaman zaman "kendi çalışmasını dayatan yönetmen" modeline bırakmaktadır, oyuncuların bekledikleri ise yaratıcı çalışmayı besleyen yönetmen modeline bir an önce geçiştir.

Katılımcılar çalıştıkları kurumların kurumsal yapılarından kaynaklanan problemler yaşadıklarını ifade etmiş, kurumların yapılarına göre oynamak zorunda kalmalarının hem oyunculuk eğitimini sahneye taşımalarının hem de özgün, yaratıcı performanslar sergilemelerinin önündeki engeller olduğunu belirtmişlerdir. Ancak görülmektedir ki oyuncular kurumlarda yaşadıkları problemlerden söz ederken de yine yönetmen sorununa değinmektedir. Burada Brook'un *"Yönetmenin rolü tuhaf bir roldür: Tanrı olmak hevesinde*

değildir ama rolü buna çok elverişlidir" (2010, s. 50) ifadelerini hatırlamakta fayda vardır. Oyuncular, tiyatrodaki temel sorunlardan birinin oyuncunun yaratıcılığını, özgünlüğünü ve özerkliğini önemsemeyen kurumsallaşmış anlayışlar olduğunu vurgulamaktadır. Oysaki oyuncunun yaratıcılığı tiyatrodaki esas unsurlardan biridir. Stanislavski (2020, 34) daha oyunculuk eğitimi sırasında dahi *"yaratımın nasıl gerçekleşeceği konusunda talimatlar vermek öğretmenlere düşmez"* şeklindeki ifadeleriyle yaratıcılığa dikkat çekmektedir ancak görülmektedir ki oyunculuk eğitimini tamamlamış, çeşitli sınavlardan geçerek oyuncu olmuş sanatçıların yaratıcılıkları engellenebilmektedir. Stanislavski'nin (2020) de ifadeleriyle söylenirse oyuncular kesinlikle sahip oldukları "yaratma iradeleri"nin peşine düşmelidirler. Çünkü oyuncular kendi seçimlerini keşfederler ve zaten yollarını çizerken bu yolun onları istedikleri noktalara götürüp götürmeyeceğini anlayabilirler (Morris, 2020).

Oyuncular hem kurum tiyatrolarında hem de özel tiyatrolarda iktidardan, siyasi rejimden kaynaklanan bir sansür olduğunu ve bunun da kendilerinde otosansüre yol açtığını belirtmiştir. Dolayısıyla oyuncular üniversitedeki oyunculuk eğitiminde edindikleri bakışı, yaratıcılık konusundaki telkinleri özgür hissedemedikleri için sahneye taşıyamamaktadırlar. Konu bu denli önemliyken Türkiye'deki YÖK Tez Merkezinde "Türk Tiyatrosunda Sansür ve Oto-Sansür Olgusu (1980-1990)" (Ünlü, 1995) başlıklı sadece bir tez oluşu, tiyatroda sansür ve otosansür ile ilgili tiyatro merkezli akademik çalışmaların yok denilebilecek kadar azlığı da bir ironi olarak karşımızda durmaktadır. Sansür bir eseri ve/veya sanatçı edimini görünmezleştirir ve iktidarlar bu yolla sanat eserleri, sanatçılar üzerinden özerklik, yaratıcılık, otonomi vb. kavramlarla hesaplaşırken (Doğan Erkazancı, 2013) zarar gören taraflardan birinin de tiyatro ve oyuncular olduğu görülmektedir. Bu bağlamda konunun akademik alanda gündeme getirilmeye ihtiyacı vardır ve verilerden hareketle iddia edilebilir ki sansürün olmamasının oyuncuların sanat yapma pratiklerine, yaratıcılıklarına olumlu etkileri olacaktır. Oyuncular yine benzer bir bağlamda özellikle oyun seçimi konusunda söz haklarının olmamasını, zaman zaman iktidarın baskısı ile yukarıdan dayatılan oyunlar sahnelemek zorunda kalmalarını da oyunculuk sanatının icrası açısından bir engel olarak görmektedir.

İstihdam, günümüz Türkiye'sinde tiyatro oyuncuları için çok büyük bir sorundur ancak bu sorunun Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek uzandığı Reşat Nuri Güntekin'in 1936'da Yedigün Mecmuası'nın 132. sayısında yayımlanan yazısında oyuncuların istihdam konusuna devletin müdahil olması şeklindeki önerisinden de (Göktaş, 2010) anlaşılmaktadır. Katılımcılar üniversitede aldıkları eğitimi kullanabilmeleri için önce istihdam edilmeleri gerektiğini belirterek kurumların çok az sayıda kadrolu oyuncu aldığını vurgulamışlardır. Oyuncuların istihdam sorunları ve iş güvenceleri ile ilgili bulgular

Ezici'nin (2008) tespitleri ile uyumludur. Ezici (2008) sadece Türkiye'de değil dünyada da oyuncuların iş güvencesi ve istihdam sorunları ile karşılaştıklarını belirtmiş, ancak Türkiye'de mezun sayıları artarken kurumların oyuncu alımı sayılarının düşük olduğunu vurgulamıştır. Ödenekli tiyatrolarda iş bulamayan oyuncuların kâr amacının öne çıktığı özel tiyatrolarda istemedikleri koşullarda, istemedikleri rolleri, istemedikleri şekillerde oynayarak çalışmak zorunda kalmaları da bulgular arasındadır. Katılımcılar oyunculuk mesleğini icra edebilmeleri için iş güvenceleri olan birer oyuncu olarak sahnelere çıkmak istediklerini belirtmiştir. Bu konuda şu eklemeyi yapmakta da fayda vardır. Özel tiyatrolar bugün ekonomik sorunlarla boğuşmaktadır. Bu sorunlar ise özel tiyatroları para kazanma, daha çok seyirci çekmek için bir katılımcının ifade ettiği şekliyle sulu sepken güldürü türünde oyunları sahneleme, ünlü oyuncularla çalışma noktasında neredeyse mecbur bırakmaktadır.

Katılımcılar kurum tiyatrolarında yaşçılık/kıdemcilik olarak tanımladıkları bir sorunla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yaş problemi hakkında söyledikleri ile Korad Birkiye'nin (2012) ifadeleri ile uyumludur. Korad Birkiye'ye (2012) göre örneğin Devlet Tiyatrosu oyuncularının yaş ortalaması 46-47'dir ve kuruma genç oyuncuların ve yeni teknik elemanların katılmaları elzemdir. Yine bulgulardan anlaşılmaktadır ki sözleşmeli istihdam biçimi tiyatro oyunculuğuna da sirayet etmiştir ve bu soruna yaşçılık, kıdemcilik gibi ek sorunların da eklenmesi oyuncuları zorlamaktadır. Bu noktada iddia edilebilir ki istihdam sorunları ile boğuşan, yaşçılık ve kıdemcilik gibi nedenlerle mobbinge uğrayan tiyatro oyuncularının üniversitelerde almış oldukları eğitimi kullanabilmeleri, yaratıcılığa daha fazla zaman ayırabilme olasılıkları düşmektedir. Bu bağlamda istihdam sorunu, yaşçılık/ kıdemcilik sorununa çözümler üretilmesi gerekliliği ortadadır.

Katılımcılar okullarda aldıkları eğitimi de eleştirmiş ve bu eğitimde oyunculuk yaşamlarında zaman zaman eksikliğini duydukları noktalar olduğunu vurgulamışlardır. Üniversitelerdeki oyunculuk eğitimi ve ders içeriklerine ilişkin az sayıda da olsa çalışmalar (Ezici, 2008; Erdenk ve Kocabıyık, 2022) mevcuttur. Örneğin Ezici (2008) oyunculardaözgüven ve özerklik için Schechner'in önerdiği performans eğitimi programının ve dünyadaki oyunculuk ders programlarında yer alan güncel oyunculuk derslerinin tiyatro programlarına dahil edilmesi önerisini dile getirmektedir. Erdenk ve Kocabıyık'ın (2022) Türkiye'deki oyunculuk bölümlerindeki ders içeriklerini karşılaştırdıkları nitel bir araştırmaları vardır. Bu çalışmada oyunculuk bölümlerindeki öğretim üyesi sayılarının yetersizliğine ve bu yetersizliğin misafir öğretim görevlileriyle giderilmeye çalışıldığına da değinilmiş, oyunculuk eğitimi programlarında ülke düzeyinde genel bir standardın oluşturulamadığı tespit edilmiştir. Ek olarak uygulamalı derslerin teorik derslere göre

sayıca daha fazla olması da yapılan tespitler arasındadır. Uygulamalı derslerin oyunculuk bölümlerinde daha fazla olması elbette doğaldır ancak araştırmanın katılımcıları da belirtmiştir ki kuram ve oyunculuk yöntemlerinin işlenmesinde, özellikle teori ve uygulamanın eşzamanlılığı sağlanabilir. Bunun dışında Erdenk ve Kocabıyık'ın (2022) da tespit ettiği öğretim üyesi eksikliği ile katılımcılardan elde edilen oyunculuk mezunu olmayan öğretim görevlilerinin "dışarıdan" gelerek oyunculuk bölümlerinde ders vermeleri yönlü bulgular da uyumludur. Bu bağlamda güncel oyunculuk derslerinin öğretim programlarına alınması, öğretim üyesi ihtiyacının giderilmesi, kuram ve uygulama derslerinin eşzamanlılığı, oyunculuk yöntemlerine spesifik olarak yer verilmesi, çeviriler yoluyla sayıları giderek artan ve basılı halde bulunan oyunculuk eğitimi çalışmalarından da faydalanılması, postmodern ve dijital olanakların tiyatroya (Candan, 2019) ve öğretim programlarına dahil edilmeleri öneri olarak sıralanabilir.

Katılımcılar kendilerini yenilememelerinin, oyunculuk bölümlerinden mezun olduktan sonra öğrenmeye devam etmemelerinin, örneğin tiyatro atölyelerine katılmamalarının, günceli ve dünyanın diğer bölgelerinde oyunculuk ve tiyatro konusunda ne tür gelişmeler, girişimler olduğunu takip etmemelerinin de profesyonel oyunculuk süreçlerinde, kendini tekrar etmek bağlamında bir engele dönüştüğünü vurgulamış, yaratıcı ve özgün olmaları için oyuncuların gelişim süreçlerinin devam etmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bulgular elbette Stanislavski (1993), Grotowski (2016), Barba ve Savarese (2017), Ebert (2004), Zeami (2023) gibi isimlerin söyledikleri ile uyumludur. Çünkü tüm bu sanatçılar oyunculuk eğitiminin sürekliliğinden söz etmiş, yaşam boyu egzersizlerle ve pratiklerle devam ettirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Rol arkadaşlarının oyunun gereklilikleri dışında kendilerini ön plana çıkarmaya çalışmalarının, *ensemble oyunculuğu* reddetmelerinin oyunculuk motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediğini belirten katılımcılar, bu tarz girişimler sonrasında aldıkları oyunculuk eğitimini sahneye taşımakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Oysaki rol arkadaşıyla uyum içinde olmak, rol arkadaşı, karakter ve oyuncu arasında cereyan eden diyalektik ilişkilere (Ebert, 2004) açık olmak oyuncuların yaratıcılıklarını, sahnede birlikte çalışma pratiğini besleyeceği gibi oyuncuların tiyatrodaki diğer unsurlara da açık olmalarını beraberinde getirecektir. Bu sonuç aynı zamanda oyuncuların kendilerini ön plana çıkartma çabalarını da ortadan kaldırarak ensemble oyunculuğu besleyebilir. Stanislavski (1993) oyuncuların kendilerini ön plana çıkartma ve gösteriş çabalarını *kişisel hırslar için sanatı sömürme* olarak değerlendirmektedir. Katılımcı görüşlerinden anlaşılmaktadır ki Stanislavski'nin (1993) bu değerlendirmesi, sanat yapmanın kendisi ile birlikte oyuncuların üzerinde düşünmeleri gereken bir unsurdur.

Katılımcılar seyircilerin beklentilerinin düşük olduğunu, seyircilerin daha çok dekor, kostüm vb. görsel ögelere önem verdiğini, ünlü oyuncuları önemsediklerini söylemiş, tüm bunların da onların yaratıcılıkları önündeki engellere dönüştüğünü vurgulamışlardır. Ancak katılımcılara göre seyircilerin bu konumlarının nedeni seyirciler değil onları kötü tiyatroya alıştıran oyuncular, kurumlar ve tiyatro ile piyasa ilişkisidir. Bu bağlamda Algan (2023) da benzer bir düşünceye sahiptir, çünkü Algan'a göre yaratıcı oyunculuk yaratıcı seyirciyi, kötü oyunculuk kötü seyirciyi doğurmaktadır. Taviani'nin (2017) belirttiği gibi oyuncu görüşü ve seyirci görüşü arasında olası özerklikler hep olacaktır ancak bu durum önemli oranda göstergelerin yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu olası özerkliklerin varlığının seyircinin de yaratıcı bir biçimde oyuna dahil olması için bir olanak sunduğu düşünülebilir. Bununla birlikte seyircinin yaratıcılığı bağlamında çalışma sürdüren isimlerden biri de Grotowski'dir. Grotowski son yıllarında tiyatro laboratuvarında oyuncunun yaratıcılığı üzerine yaptığı çalışmaları ilerletmekten vazgeçtiğini söylemiş, seyircinin yaratıcılığı, seyircinin oyunlara yaratıcı bir biçimde dahil olmaları üzerine çalışmalar yapmaya başlamıştır (Grotowski, 2016; Candan, 2019). Bu da tiyatrodaki seyirci ögesinin aslında tiyatro ile bütünlüğünü göstermesi açısından önemlidir. Sonuç olarak söylenebilir ki seyirciyi yaratıcı, beğeni eşiği yüksek izleyiciler haline, belki de Brecht ve Boal tiyatrosunda olduğu gibi katılımcı hale getirecek olan tiyatronun, oyuncunun kendisidir.

Katılımcıların üniversitede almış oldukları eğitimi profesyonel oyunculuk süreçlerinde kullanmalarının önündeki engellerle çözüm önerileri birbirine paraleldir. Ek olarak katılımcı görüşlerinden anlaşılmaktadır ki katılımcılar almış oldukları eğitimi kullanabilmelerinin, yani engellerin kaldırılmasının onların yaratıcılıklarının ve özgünlüklerinin de önünü açacağını düşünmektedir. Öyle ki sansürün olmaması, iktidarların sanata ve özelde tiyatroya müdahale etmemesi, onların özerkliklerini tanıması, oyuncuların otosansür uygulamalarını da ortadan kaldıracak ve onları yaratıcılıkları konusunda özgür kılacaktır; yani özerklik, özgürlüğü ve yaratıcılığı beraberinde getirecek, oyuncuların memurlaşmalarının da önüne geçecektir. Çünkü katılımcılar kendilerine alışılagelmiş oyunculuğu, atanmış rolleri dayatan kurumsal yapının ortadan kalkması, otoriteryen, oyuncuların rolleri üzerine düşünmelerine, rollerini inşa etmelerine izin vermeyen, kişisel ilişkilerine göre rol dağıtan yönetmenlerin değişimi ile yaratıcılıklarını ve özgünlüklerini ortaya koyabileceklerini ifade etmektedir. Oyunculara göre tiyatro yaşayan bir şeydir, değişmektedir, gelişmektedir. İşte tam da bu sebeple oyuncular öğrenmeye, kendilerini geliştirmeye devam etmelidir; atölyeler, kurslar, tiyatro laboratuvarları, hatta seyirciler ve rol arkadaşları katılımcılara göre bu konuda önemli birer öğrenme alanıdır. Oyuncular almış oldukları eğitimi kullanabilmeleri için kıdemli ve kendilerinden yaşça

büyük oyuncuların kendilerinin önünü açmaları, onlara fırsat tanımaları gerektiğini düşünmekte ve oyuncu oldukları kurumlardaki diğer oyuncuların kıdemcilik/yaşçılık yapmamaları gerektiğini söylemektedirler. Çünkü yok sayılmak, sürekli yan rollerde oynamak, düşüncelerine değer verilmemesi oyuncuların hem eğitimini kullanmalarını hem de gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşamın her alanında olduğu gibi tiyatroda da liyakatin olması oyuncularının önerilerindendir. Liyakatsizliğin, sansür ve otosansürün kalkması, oyuncuların istihdamlarının sağlanması, iş güvencelerinin olması, ekonomik sorunlarının çözülmesi, kurum tiyatroları dışındaki tiyatrolara ödenek verilmesi önerileri arasındadır. Oyunculara göre Türkiye'de yeni bir kültür politikasına ihtiyaç vardır. Bu yeni kültür politikası tiyatroların özerkliğini tanımalı, tiyatrolar ve oyuncular üzerinde siyasi otoritelerin baskı kurmasına, etkili olmasına izin vermemelidir. Oyuncular seyircilerin beğeni eşiğini yükseltmek için özellikle ödenekli tiyatrolarda kendilerine olanaklar tanınması, yeni ve deneysel olana izin verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Katılımcıların tümü sanatçıların yaratıcılığına olanak tanınması gerektiğini belirtmekte ve belirttikleri tüm önerilerin aslında birbirleri ile paralel, birbirilerini besleyen öneriler olduğunu ifade etmektedirler.

Sonuç olarak söylenebilir ki Türkiye'de tiyatro oyuncuları önemli oranda oyunculuk için üniversite eğitiminin gerekli olduğunu söylemekte, ancak almış oldukları eğitimi kullanabilmek için önlerinde engeller olduğunu ifade etmektedir. Oyuncuların almış oldukları eğitimi kullanabilmeleri ile birer sanatçı olarak yaratıcılıklarını, özgünlüklerini kullanabilmeleri arasında doğrudan bir bağ vardır ve ne yazık ki oyuncular ifade ettikleri engeller nedeniyle almış oldukları eğitimi kullanamamakta, yaratıcı ve özgün olma noktasında sorunlar yaşamaktadırlar. Sanatçıların yaratıcılıklarını ve almış oldukları eğitimi kullanabilmelerinin, özgünlüklerini sahneye taşıyabilmelerinin yolları ise bu araştırmada oyuncuların önerileri olarak sıralanmıştır. Bu önerilerin yöneticiler, kurumlar, okullar ve diğer ilgililer tarafından dikkate alınmasının oyunculuk eğitimi veren üniversitelerin işlevlerini güçlendireceği, özgür, özerk ve deneysel tiyatroların inşasına katkı sunacağı, oyunculuk bağlamında yeni atılımların önünü açabileceği söylenebilir. Kendilerini sınırlayan engellerin ortadan kalkması ile özgür ve özerk hale gelecek oyuncuların, Türkiye'deki tiyatro sahnelerine sanatsal açıdan yenilikler taşıyabilecekleri, çalıştıkları kurumların geleneksel ve hiyerarşik yapılarını aşabilecekleri, hatta üniversitelerdeki oyunculuk bölümlerinin eğitim anlayışlarını da etkileyebilecekleri ise ihtimaller olarak önümüzde durmaktadır.

Summary

In this study, the ability of theater actors in Türkiye to apply the acting training they received at university in their professional acting careers was investigated. Based on the feedback from participants, obstacles to such application and suggestions for overcoming these barriers were identified. This research is a qualitative study, utilizing a phenomenological design, which is one of the qualitative research methods. The study group consisted of 10 (ten) theater actors selected through purposive sampling. Data were collected through semi-structured interviews and analyzed using a descriptive analysis approach. The study revealed that institutional and individual barriers prevent theater actors from applying the education they received at university in their professional acting careers. These barriers were also found to hinder actors' freedom, autonomy, and ability to use their creativity. The actors provided concrete suggestions for removing these obstacles, stating that overcoming them would support their ability to express their creative acts and unique perspectives.

A question about what theater is inherently brings with it the necessity to determine the essential element(s) in theater. Can theater exist without a script? Or can theater exist without music, a stage, or an audience space? Can theater be performed without costumes, makeup, a prompter, or grand theater buildings? Moreover, can theater exist without the actor, the actor's body, or presence, and without an audience? In this context, Grotowski (2016) sharply distinguishes between theater and theatrical literature, arguing that the script is one of the last elements added to theater. Focusing on the two essential components of theater, Grotowski redefines theater as "what happens between the actor and the audience" (Grotowski, 2016, p. 17). Artaud (2009), who claims that the association of theater with text is inherent in Western theatrical thought, also sees theater as an artistic activity encompassing everything that happens on stage, independent of the written text. Similarly, Brook (2010) emphasizes that the only elements required for theater are the actor and the audience: "I can take any empty space and call it a bare stage. A man walks across this empty space while someone else watches him, and that is all that is needed for an act of theater to be engaged" (Brook, 2010, p. 11). A similar emphasis is made by Carlson (2007), who distinguishes between the written text and theater, defining drama as the written text and theater as the process of performance (Carlson, 2007). Carlson focuses on the performance process and the actors, who are the subjects of this process. Based on these interpretations, it can be argued that the actor and the audience are the two fundamental elements of the art of theater. When the audience's role as a spectator is excluded until the moment of performance, it can be claimed that the actor is the primary element of theater. In this context, actor training, the actor's construction of their role by integrating their own aesthetic competencies into this training, and the creativity, originality, and perspective employed in these processes are of vital importance for the practice of theater (Richards, 2021).

Methodology

This research is a phenomenological study because it reveals whether theater actors are able to use the training they received at university in their professional acting careers, as well as the reasons behind this, through their experiences and the insights gathered from their perspectives.

Study Group

The study group of this research consists of 10 (ten) theater actors who graduated from university acting programs and are working as professional actors. Purposive sampling was used in the selection of the sample for this research.

Data Collection

A semi-structured interview form, prepared by the researchers with input from experts, was used for data collection in this study.

Data Analysis

The data obtained from the study were analyzed using descriptive analysis. In this study, the audio recordings from the semi-structured interviews conducted with the participants were transcribed by the researchers. The transcriptions were independently and repeatedly reviewed by the researchers at different times. Themes and sub-themes were identified based on the research questions and the data.

Findings

This section presents the themes derived from the data, including the necessity of acting training, obstacles, and suggestions, along with the sub-themes identified from these main themes.

Conclusion, Discussion and Suggestions

In this study, which investigated whether professional actors are able to use the training they received at universities in their professional acting careers, the data obtained from the interviews with the actors were analyzed under the themes of the necessity of acting training, obstacles, and suggestions.

In conclusion, it can be said that theater actors in Türkiye largely believe that a university education is necessary for acting, yet they express that there are obstacles preventing them from utilizing this education. There is a direct link between actors' ability to apply their education and their capacity to express creativity and originality as artists. Unfortunately, due to the obstacles they mentioned, actors are unable to fully utilize their education and face challenges in being creative and original. The ways in which artists can use their creativity, apply their education, and bring their originality to the stage have been outlined in this study through the suggestions provided by the actors. It can be argued that if these suggestions are taken into consideration by managers, institutions, schools, and other stakeholders, it would strengthen the function of universities offering acting education, contribute to the development of free, autonomous, and experimental theater, and pave the way for new advances in the field of acting. Once the obstacles that limit them are removed, actors who become free and autonomous could introduce artistic innovations to Turkish theater stages, overcome the traditional and hierarchical structures of the institutions they work in, and even potentially influence the educational approaches of acting departments at universities.

Kaynakça

Algan, A. (2023). *Yaratıcı Oyuncu Yaratıcı İnsan.* (S. Uysal, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Artaud, A. (2009). *Tiyatro ve İkizi.* (B. Gülmez, Çev., 2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aristoteles. (2017). *Retorik.* (M. H. Doğan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(1), 1-14.

Barba, E.ve Savarese, N. (2017). *Oyuncunun Gizli Sanatı. Tiyatro Antropolojisi Sözlüğü.* (A. Candan, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Berlin Oyunculuk Okulu Öğretim Üyeleri. (2014). *Oyunculuk Elkitabı.* (T. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları

Braun, E. (2013). *Yönetmen ve Sahne. Natüralizmden Grotowksi'ye*. (B. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Brecht, B. (2011). *Epik Tiyatro*. (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Brockett, O. G. (2000). *Tiyatro Tarihi.* (S. Sokullu, S. Dinçel, T. Sağlam, S. Çelenk, S. B. Öndül ve B. Güçbilmez, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Brook, P. (2010). *Boş Mekan.* (Ü. İnce, Çev.). İstanbul: Hayalbaz Kitap.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* (23. bs.). Ankara. PEGEM Akademi.

Candan, A. (2019). *Öncü Tiyatro ve Dijital Çağda Gösterim.* (3. bs.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Carlson, M. (2007). *Tiyatro Teorileri. Yunanlılardan Bugüne Tarihsel ve Eleştirel Bir İnceleme.* (E. Buğlalılar ve B. Yıldırım, Çev.). Ankara: de ki Basım Yayın.

Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri.* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev., Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Diderot. (2016). *Aktörlük Üzerine Aykırı Düşünceler.* (S. E. Siyavuşgil, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Doğan Erkazancı, S. (2013). *Sanatta Sansür; Tahakküm, Tahammül ve Tahrik.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ebert, G. (2004). *Oyunculuk Sanatında Doğaçlama.* (T. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.

Ezici, T. (2008). Tiyatro Eğitimi ve Çağdaş Açılımlar. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, *26*(26), 113-125.

Frimberger, K. (2022). "Cultivating the Art of Living": The Pleasures of Bertolt Brecht's Philosophising Theatre Pedagogy. *Studies in Philosophy and Education,41,* 653–668. https://doi.org/10.1007/s11217-022-09852-6

Göktaş, E. (2010). Türkiye'de Tiyatro Eğitimi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 3*, 39-48.

Grotowski, J. (2016). *Yoksul Bir Tiyatroya Doğru.* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Karaboğa, K. (2018). *Oyunculuk Sanatında Yöntem ve Paradoks*. İstanbul: Habitus.

Kayan, T. (2021). *Türkiye'de Oyunculuk Eğitimi ve Kamera Önü Oyunculuğu.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kocabıyık, Y. ve Erdenk, S. (2022). Türkiye'de Oyunculuk Eğitimi Programlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Turkish Studies*, *17*(2), 201-223. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.57467

Korad Birkiye, S. (2012). Kültür Politikaları, Türk Tiyatrosu ve DT Örneği. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, *10,* 78-107.

Meyerhold, V. (1997). *Tiyatro-Devrim ve Meyerhold.* (A. Berktay, Der. ve Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook.* Sage Publications.

Morris, E. (2020). *Mutlak Bilinçle Oynamak. Aktörün İç Kaynaklarının Dinamik Bir Keşfi.* (C. N. Öztürk, Çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Nutku, Ö. (1995). *Oyunculuk Tarihi. Başlangıcından XIX. Yüzyıla.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(1), 323-343.

Richards, T. (2021). *Grotowski ile Fiziksel Eylemler Üzerine Çalışmak.* (A. Candan, Çev.). İstanbul: Norgunk.

Rudlin, J. (2000). *Commedia dell'Arte. Oyuncular için El Kitabı.* (E. İpekli, Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.

Savarese, N. (2017). Eğitim Çalışması ve Çıkış Noktası. E. Barba ve N. Savarese (Ed.). (A. Çandan, Çev.). *Oyuncunun Gizli Sanatı. Tiyatro Antropolojisi Sözlüğü* içinde (s. 94-100). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Stanislavski, K. (2020). *Oyuncunun El Kitabı.* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Stanislavski, K. (1996). *Bir Karakter Yaratmak.* (S. Taşer, Çev.). İstanbul: Papirüs Yayınları.

Stanislavski, K. (1993). *Bir Aktör Hazırlanıyor.* (S. Taşer, Çev.). İstanbul: İleri Kitabevi.

Şener, S. (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Tiyatrosu.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Taviani, F. (2017). Oyuncunun Görüşü, Seyircinin Görüşü. E. Barba ve N. Savarese (Ed.). (A. Çandan, Çev.). *Oyuncunun Gizli Sanatı. Tiyatro Antropolojisi Sözlüğü* içinde (s. 323-338). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Toporkov, V. (2021). *Stanislavski Provada.* (C. Yalaz, D. Dalyanoğlu ve Ö. Eren, Çev.). İstanbul. BGST Yayınları.

Ünlü, A. (1995). *Türk Tiyatrosundan Sansür ve Oto-Sansür Olgusu (1980-1990).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Whyman, R. (2008). *Oyunculukta Stanislavski Sistemi. Modern Performans Alanındaki Mirası ve Etkisi.* (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zeami. (2023). *Çiçeğin Ruhu. Noh Tiyatrosunun Klasik Öğretileri.* (N. Yamamoto ve R. Taşkın, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

SOLİDARİST VE DEVLETÇİ İÇERİĞİYLE SOSYOLOJİ DERSİ 1935 ÖĞRETİM PROGRAMI

1935 CURRICULUM OF SOCIOLOGY COURSE WITH SOLIDARIST AND STATIST CONTENT

Emine ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, emine.ozturk@dpu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 27 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 22 Aralık 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 27 August 2024
Date accepted: 22 December 2024
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Erken Cumhuriyet Dönemi; Solidarizm; Devletçilik; Ortaöğretim; Sosyoloji Öğretimi; Öğretim Programı

Keywords
Early Republican Era; Solidarism; Statism; Secondary Education; Teaching Sociology; Curriculum

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.25

Öz

Bu çalışma, sosyoloji dersinin 1935-1936 eğitim-öğretim yılında yürürlüğe giren ikinci öğretim programındaki solidarist ve devletçi unsurları, 1930'lu yılların uluslararası ve ulusal dinamikleri çerçevesinde ele almaktadır. Programda en geniş yer iktisat alanına ayrılmıştır ve söz konusu unsurlar ağırlıklı olarak iktisat konularında karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren olgunlaşan solidarist düşünce, Cumhuriyetin toplum kurgusuna önemli ölçüde yön vermiştir. Korumacı-devletçi iktisat politikaları ise 1930-1939 dönemine damga vurmuştur. 1930'a kadar tarım ürünleri ihraç edip sanayi ürünleri ithal eden azgelişmiş bir ülke olan Türkiye, Büyük Buhran yıllarında pek çok ülke gibi korumacı iktisat politikalarına ve devlet önderliğinde ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeline yönelmiştir. Türkiye'nin ilk sanayileşme atılımını gerçekleştirdiği bu dönemin egemen toplum anlayışı olan ve resmî söylemde 'halkçılık' olarak adlandırılan solidarizm, Türkiye'de sınıfsal ayrışmaların ve dolayısıyla sınıf çatışmasının bulunmadığı, birbirini tamamlayan üretici güçlerin ahenkli bir bütünün işlevsel parçalarını oluşturduğu kabulüne dayanmaktadır. Dönemin solidarizmi ile devletçiliği birbirini tamamlamaktadır. Birçok ülkede gençliğin ideolojik/siyasal eğitiminin önem kazandığı bu dönemde, Tek Parti İktidarı da toplumun öğrenim düzeyi en yüksek ve en dinamik katmanı içinde yer alan lise gençliğini resmî politikalar doğrultusunda yetiştirmeye yönelmiştir. Solidarist ve devletçi içeriğiyle sosyoloji dersi, lise çağı için ağır ve yoğun denebilecek bir konu listesine sahip olmakla birlikte, dönemin egemen eğilimlerine uygun bir pedagojik işlevi yerine getirmiştir.

Abstract

This study examines the solidaristic and statist issues of the second curriculum of the sociology course which was implemented in the 1935-1936 academic year, within the framework of international and national dynamics. The largest area in the program is divided into this section and these elements appear mainly in economic issues. Solidaristic thought, which has matured since the Second Constitutional Era, has significantly shaped the social structure of the Republic. Protectionist-statist economic policies dominated the 1930-1939 period. Until 1930, Turkey was an underdeveloped country exporting agricultural products and importing industrial goods, but during the Great Depression, like many other countries, it turned to a model of import substitution industrialization and protectionist economic policies under state leadership. The dominant societal understanding of this period, during which Turkey initiated its first industrialization breakthrough, was solidarism, referred to as 'populism' in the official discourse. This concept was based on the assumption that there were no class divisions and therefore no class conflicts in Turkey, and that complementary productive forces formed functional parts of a harmonious whole. The solidarism and statism of the period complement each other. During the period when the ideological/political education of youth gained importance in many countries, the Single-Party Power also aimed to educate high school youth, the most educated and dynamic segment of the society, in line with official policies. With its solidaristic and statist content, although it has intensive issues, the sociology course fulfilled a pedagogical function that aligned with the dominant tendencies of the period.

Giriş

Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemine ilişkin tartışmalar, uzun yıllar 'resmî ideoloji' kavramı ekseninde yürütülmüştür. Resmî ideoloji kavramıyla kastedilen kimi zaman açıkça, kimi zaman da örtük bir biçimde Kemalizmdir. Kemalizmin iç tutarlılığı ve bütünlüğü olan, her meseleye yanıt üreten bir ideoloji olup olmadığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından Atatürk'ün bir ideoloji yaratma düşüncesine sıcak bakmadığına dayanak olarak gösterilen bir anekdota göre, Karaosmanoğlu'nun Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) bir *"inkılâp partisi"* olarak ideolojiye ya da doktrine dayanmaksızın ilerleyemeyeceği yolundaki düşüncesine Atatürk, *"O zaman donar kalırız"* yanıtını vermiştir (Karaosmanoğlu, 2021, s. 143-144). Ne var ki, Kalaycıoğlu'nun da işaret ettiği üzere Kemalizmin 1920'lerden itibaren inşa edilen bir makro ideoloji olduğu varsayımına ve birtakım seçici gözlem ve (niyet) okumalara dayanan çeşitli görüşler, Kemalizmi zorunlu bir ütopyası olan örüntüler bütünü olarak kavramış ve açıklamıştır (Kalaycıoğlu, 2023, s. 52-55). Örneğin Parla, Kemalizmin bütünlük ve süreklilik arz eden bir ideoloji olduğu, en gelişmiş hâline ise CHP'nin 1935 programında ulaştığı görüşündedir (Parla, 2008, s. 19-20). Bu örnekleri çoğaltmak ve farklı görüşleri daha geniş bir düzlemde ele almak mümkün olmakla birlikte; çalışmanın amacı, Kemalizmin bir ideoloji olup olmadığını tartışmak değildir. Bu çalışma açısından önem teşkil eden esas konu, Kemalizmin bir 'resmî ideoloji' olarak kabul edilip çeşitli eleştirilerin odağında yer almasıdır.

Bu eleştiriler, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yoğunlaşmıştır. Bunda, özellikle *Yön* dergisi çevresinin etkisiyle 1960'lı yıllardan itibaren sol ile ilişkilendirilen Kemalizm terimine karşı -büyük harflerle- 'Atatürkçü Düşünce Sistemi'ni geliştiren 12 Eylül cuntasının 'Atatürkçülüğünü' darbenin resmî ideolojisi olan "Türk-İslâm sentezi'ne eklemlemesinin payı büyüktür. Resmî 'Atatürkçülüğün' de etkisiyle; akademi, basın, siyaset, kültür ve sanat alanlarında askerî darbenin yarattığı ağır baskıcı ve anti-demokratik iklime bir tepki olarak gelişen 'post-Kemalist' akım[1], 1980'li yıllardan itibaren uzun bir süre boyunca adeta bir paradigma hâline gelmiştir (Aytürk ve Esen, 2023, s. 7).

[1] İslâmcılar, liberaller, çeşitli sol akımlar ve Kürt siyasal hareketi 1980'lere değin sadece Kemalizme değil birbirlerine karşı da belli ölçülerde mesafeli olmuştur. Ancak 12 Eylül sonrasında, mutabık oldukları anti-Kemalizm üzerinden birbirleriyle diyaloğa girmeye, birbirlerinin mecralarında boy göstermeye, hatta ortak platformlarda bir araya gelmeye başlamışlardır. Böylelikle, 1980 öncesinin daha keskin ve kutuplaşmış ideolojik hatlarından gelen özneler eliyle, Cumhuriyetin resmî ideolojisi olarak kabul edilen Kemalizmle hesaplaşma çabası üzerine kurulu yeni ve eklektik bir muhalefet söylemi ve pratiği oluşmuştur. Söz konusu muhalif gruplar 12 Eylül Atatürkçülüğünün köklerini Erken Cumhuriyet Döneminin Kemalizminde bulmuş ve eleştirel hattını topyekûn bir Cumhuriyet sorgulaması üzerine inşa etmiştir (Aytürk ve Esen, 2023, s. 8).

Çok parçalı bir yapıdaki anti-Kemalist muhalefetin, post-Kemalizm çatısı altında bir koalisyon oluşturduğu söylenebilir. Bu muhalif koalisyonun tüm fraksiyonlarının üzerinde uzlaştığı şey, 1980'lerdeki ceberut devlet kültürünün köklerinin Cumhuriyet öncesine uzansa da esas itibarıyla Tek Parti Döneminde yoğunlaştığı, dolayısıyla 1980 sonrasını anlamak için Tek Parti Dönemini eleştirel okumalara tabi tutmanın zorunlu olduğu görüşüdür (Aytürk ve Esen, 2023, s. 10). Ancak bu okumaların bir ürünü olan *"(…) post-Kemalist literatürün 'bir ilk günah olarak erken Cumhuriyet' vurgusu, yakın (ve uzak) tarihimizin diğer dönemlerini (…), Kemalist olmayan vesayet aktörlerini"* göz ardı etmekte, hatta temize çıkarmaktadır (Aytürk, 2023, s. 41). Dahası, Erken Cumhuriyet Dönemini anakronik bir yaklaşımla değerlendiren okumalara da alan açmaktadır.

Post-Kemalist literatürün etkisiyle Türk eğitim sisteminin, henüz Cumhuriyet kurulmadan biçimlenmeye başlayan siyasal/ideolojik niteliğini istisnaî bir modelin yansıması olarak kabul eden yaklaşımlardan farklı olarak, bu metinde, Örnek'in Türkiye'deki resmî ideoloji eleştirilerinde yaygın olarak rastlanan sorunları irdelediği çalışmasından hareketle, belirli bir toplum kurgusunu hayata geçirme hedefi doğrultusunda toplum güçlerinin ideolojik bir formasyona tabi tutulması, bir modern devlet karakteristiği (Örnek, 2016, s. 195-196) olarak ele alınmaktadır. Literatürde, bu durum ya zaman zaman ya da büsbütün göz ardı edilebilmektedir. Örnek, Erken Cumhuriyet Dönemiyle ilgili literatürde çokça kullanılan 'resmî ideoloji' kavramının başka kapitalist ülkeler için kullanılmadığına; özellikle Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ülkeleri, Çin ve günümüz Rusya'sıyla ilgili metinlerde yer aldığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu kavram, devletin liberal paradigmanın 'normal' olarak kabul edemeyeceği düzeyde etkin olduğu, uluslararası kapitalist siyasal ve ekonomik sisteme uyumlanmayı güçleştirdiği kabul edilen bir yapıya işaret etmektedir. Oysa her modern devlet, içeriği ve pratikleri farklı olmakla birlikte, kendini meşrulaştırmak için ideolojiyi kullanmaktadır (Örnek, 2016, s. 188, 190).

Belki de ideolojiyi araçsallaştırmada bir derece farkından söz etmek mümkündür. Özellikle rejim inşa dönemlerinde ideolojinin hem işlevi hem etkisi daha belirgindir ve bu etkinin yoğun bir biçimde görüldüğü başlıca alanlardan biri eğitimdir. Nitekim, Erken Cumhuriyet Döneminde eğitim, yoğun ideolojik niteliğiyle 'yeni toplum' ve 'yeni insan' yaratma projelerinin bir katalizörü olarak işlev görmüştür. Eğitim kurumunun yapısı, yeni rejimin ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmiş; 'uygar' ve bir o kadar da 'ulusal' bir eğitim sistemi tasavvur edilmiştir. Özellikle 1930'lu yıllar, Cumhuriyetin idealize ettiği 'yeni insan' tipini yetiştirme yönündeki politikaların geliştirildiği kültürel, bilimsel ve eğitsel bir atılım dönemidir. 1930'lu yılların bir diğer karakteristik özelliği ise Bora'nın (2020)

deyimiyle *"(…) bütün dünyada, devletin sadece iktisadiyata değil rıza üretimine de enerjik biçimde müdahil olduğu, 'topyekûnlaştığı' bir zaman"* dilimi oluşudur (s. 137). Bu topyekûnlaşma hâli, solidarist toplum tahayyülü ve korumacı-devletçi iktisat politikalarında belirginleşmiştir.

Solidarizm, liberalizm ve sosyalizmin uç noktalarını törpüleme, ekonomizmle sosyalizmi uzlaştırma arayışlarının bir ürünüdür. Hem özel girişimi hem de devlet müdahaleciliğini öneren, sınıf çelişkilerine ve çatışmasına meydan vermeyecek bir uzlaşma esasına dayalı, pasifist, organik dayanışmayı benimseyen ve laik eğitimi savunan bir ideolojidir. Solidarizm, sosyalizme ılımlı yaklaşır; ancak sosyal adalet ilkesini benimsemekle birlikte, toplumsal eşitsizliklerin kaynağına inmez. I. Dünya Savaşı öncesinde Fransa'daki Radikal Parti[2] çevresinde etkinlik kazanan ve kurumsallaşan solidarizm, III. Cumhuriyet Fransa'sının resmî ideolojisidir (Toprak, 1977, s. 94-95).

Solidarizmin Türk aydınları ve yönetici seçkinleri tarafından benimsenmesinin tarihi, II. Meşrutiyet yıllarına kadar uzanır. Dönemin solidarizmi Ziya Gökalp sosyolojisine, daha açık bir deyişle Fransız solidarizmine dayanmaktadır.[3] Solidarizm, o yılların uluslaşma sürecine ve millî iktisat politikasına uygun bir ideolojidir (Toprak, 1977, s. 92, 95). I. Dünya Savaşı yıllarının kaotik ortamında İttihatçı çevrelerin çıkardığı *Yeni Mecmua*'da 'tesanütçülük' düşüncesine geniş yer ayrılmış, Ziya Gökalp de aynı dergide tesanütçülükten esinlenerek geliştirdiği 'halkçılık' düşüncesini savunmuş ve temellendirmiştir. 1931'de CHF programında, 1937'de Anayasa'da temel bir ilke olarak yer edinen halkçılık terimini Türkçeye kazandıran kişi, Ziya Gökalp'tir (Toprak, 1995, s. 55). Solidarizm ya da resmî söylemdeki hâliyle halkçılık, Erken Cumhuriyet Döneminde yeni toplum (ulus) inşasının temelini oluşturmuştur. Çatışmacı ve bireyci yaklaşımların ulus inşa sürecine zarar vereceği endişesini taşıyan kurucu kadrolar, ihtiyaç duydukları birleştirici-bütünleştirici fikriyatı solidarizmde bulmuştur. Dahası, Türkiye'de çatışmacılığın maddî temellerinin, yani modern sınıfsal çelişkilerin mevcut bulunmadığı argümanı[4] da halkçılık düşüncesinin bir gerekçesini oluşturmuştur.

---

[2] Tam adı Cumhuriyetçi, Radikal ve Radikal-Sosyalist Parti'dir (Cop, 2022, s. 54).

[3] Ziya Gökalp'in yanında Tekin Alp, Necmeddin Sadık (Sadak), M. Zekeriya (Sertel) ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) gibi İttihatçı çevrelere mensup isimleri de saymak gerekir (Toprak, 1977, s. 95).

[4] Daha geç bir tarih olan 1950'de dahi nüfusun %80'inin büyük çoğunluğu küçük üretici olan köylülerden, %20'lik kentli diliminin de ağırlıklı olarak ticaret ve hizmet sektörlerinde kendi adına çalışanlardan, toplam nüfusun ise sadece %2'sinin ücretli çalışanlardan oluştuğu (Keyder, 2013'ten akt. Cop, 2022, s. 58) göz önünde bulundurulursa, bu argümanın haksız olduğu söylenemez.

Atatürk, Halk Fırkasının kuruluş aşamasında İzmit'te basına verdiği demeçte, köylülerin, işçilerin, orta tüccarların, büyük sermaye sahiplerinin birbirine ihtiyacı olduğunu, büyük sermayenin zenginleşmesinin ülkenin yabancı sermayeye muhtaç olmaması bakımından hayatî önem taşıdığını ve işçi sınıfının kendi partisini kuramayacak kadar zayıf olduğunu ortaya koyan bir sınıf tahlili yapar. Atatürk'ün böylesi bir sınıfsal zemin üzerine kurulacak olan yeni fırkanın birkaç sınıfı değil tüm ulusu kucaklayacağını, toplumsal sınıfları dayanışmacı ilişkiler içinde derleyeceğini belirtmesi (Demirel, 2013'ten akt. Cop, 2022, s. 50-51), solidarist halkçılığın bir düşünce olmanın ötesine geçip somutlaştığının göstergesidir (Cop, 2022, s. 51). Atatürk'ün 20 Nisan 1931 tarihli seçim bildirgesinde dile getirdiği ve CHP'nin (CHF) 1931 programında yer alan (Toprak, 2020, s. 157), 1935 programında da büyük ölçüde korunan (C.H.P., 1935, s. 8-9) şu açıklaması ise, halkçılığın en veciz ve en bilindik ifadelerinden biridir:

> Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve ictimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir.
>
> A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, Ç) Serbest meslek erbabı, D) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektedir. Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur (C.H.F., 1931, s. 32).

Kemalizmin en önemli metinlerinden biri olan ve Atatürk'ün manevî kızı Prof. Dr. Âfet İnan tarafından kaleme alınan, ancak Atatürk'ün kendi notları ile manevî kızına yazdırdığı notlara dayandığı için esasen Atatürk'ün kitabı olarak kabul edilen *Medenî Bilgiler*'de, sanayi toplumundaki iş bölümü –Durkheim sosyolojisinin belirgin etkisiyle- *"(…) insanlar arasında mevcut olan doğal ve tarihî bağlara, yeni birçok kuvvetli bağlar eklemiştir. Bu yeni bağlar, insanlara birbirlerinin eksiklerini tamamlatan, yalnız bugünü değil, yarını da sağlamaya çalışan bağlardır"* biçiminde tarif edilir. Bir toplumu oluşturan bireylerin birbirine olan karşılıklı sorumluluk ve görevlerinin ele alındığı bölümün *"Bağlılık (Solidarite)"* başlığını taşıması da solidarist yaklaşımın bir göstergesidir. İnan, toplumu bir organizma, insanları ise bir vücudun işleyişi birbirine bağlı organları olarak tasavvur eder. Öyle ki, herkes kendi kişisel varlığı da dâhil olmak üzere sahip olduklarının büyük çoğunluğunu aynı zaman diliminde yaşadığı başkalarına ve hatta önceki kuşaklara borçludur. Bu nedenle, insanlar arasındaki iş bölümünden ileri gelen bu doğal ve sosyal

bağların yanı sıra, geçmişin -eşitsiz dağılmış bulunan- nimetlerinden de yararlanarak servet edinenlerin aynı bağlar nedeniyle zarar görenlere borcu olduğu; bu borcun devlet üzerinden 'vergi', sosyal yardım kurumları üzerinden 'bağış' yoluyla ödenmesi gerektiği ifade edilir. İnan, farklı bağlılık kuramlarının -Durkheim sosyolojisini ve Marksizmi kastettiği anlaşılmaktadır- *"sosyal güvenceler"* adı altında topladığı ilkelerinin ancak *"devlet sosyalistliği"*ne yaklaşarak uygulanabileceğini öne sürer. Bu terimi, dezavantajlı durumdakileri koruyacak sosyal politikaların ve yasal önlemlerin hayata geçirilmesi anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Eşitsizliği kabul etmekte ama kaynağına değinmemekte; sınıf, derece, ölçü, dil, ahlâk, giyiniş gibi yönlerden farkların bulunmadığı bir topluma devrimle değil yasal yoldan, devlet garantörlüğünde varılabileceğini savunmaktadır (Âfetinan, 2000, s. 90-93). Âfet İnan, solidarist toplum tahayyülünün hayata geçmesinin liberalizmle değil devletçilikle mümkün olduğu düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır. Kitabın, Türkiye'nin liberal iktisat politikalarını terk edip korumacı-devletçi iktisat politikalarına yöneldiği 1930 yılında yayımlanmış olması solidarizm ile devletçilik arasında kurulan ilişkiyi tarihsel/konjonktürel bir zemine oturtmaktadır. Dolayısıyla bu düşüncenin, liberal iktisat politikalarının uygulandığı dönemde solidarist toplum kurgusunun sekteye uğradığı iddiasını -belki de özeleştirisini- dolaylı olarak barındırdığını da söylemek mümkündür.

Korumacı-devletçi iktisat politikalarının yürürlüğe girmesinde, 1929'da patlak veren kapitalist dünya buhranının yanı sıra, içsel nedenler olarak Cumhuriyetin ilk yedi yılında uygulanan özel girişimci sanayileşmenin yarattığı hayal kırıklığı[5] ve 1930'da kurulan güdümlü muhalefet partisi Serbest Fırkanın halkta uyandırdığı büyük ilginin politika değişikliklerini zorunlu kılması belirleyici olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde uygulamak zorunda kaldığı serbest ticaret ağırlıklı politikaların olumsuz sonuçlarının hâlâ belleklerdeki tazeliğini koruması da bu etkenler arasında sayılabilir. Devletçilik, kapitalizmi devlet olanaklarıyla geliştirmeyi öngörür, esasen devlet kapitalizmidir, dolayısıyla anti-kapitalist bir politika değildir (Şenses, 2021, s. 239; Boratav, 2019, s. 67; Timur, 2013, s. 135). Büyük Buhran koşullarında, Avrupa ve ABD dâhil olmak üzere, hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelerde devlet müdahaleciliği güçlenirken[6] (Pamuk, 2021, s. 188, 191);

[5] İnsan gücü ve sermaye birikiminin yetersizliği bir yana, Lozan Antlaşması gereği ödenmesi gereken Osmanlı borçları ve gümrük vergilerinin 1929'a kadar arttırılamaması gibi kısıtlılıklar, İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen yerel kaynaklara dayalı sanayileşme hedefi önünde engel oluştursa da iktisat alanında önemli gelişmeler kaydedildiğini not etmek gerekir. 1924'te Türkiye İş Bankasının kuruluşu, 1925'te tarımsal nüfus üzerinde baskı yaratan aşar vergisinin kaldırılması, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluşu, 1927'de özel sektörün sanayi yatırımlarını teşvik amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe girmesi bu gelişmelerin başında gelmektedir (Şenses, 2021, s. 238).

[6] 1930'lu yılların ortalarına kadar süren Büyük Buhran, başta sanayileşmiş kapitalist ülkeler olmak üzere, birçok ülkeyi derinden sarsarak iktisadî, siyasal ve toplumsal etkilere yol açmıştır. Birçok ülkede sanayi

Türkiye'de 1930 yılında korumacı önlemlerle başlayan süreç, 1932 yılı itibarıyla devletçilik politikasıyla devam etmiştir. Kapitalist dünya sisteminin merkezini derinden sarsan iktisadî buhranın, bu sistemin bağımlı ve azgelişmiş çevresini oluşturan ülkeler için yarattığı ilk kez kendi dinamikleriyle ulusal bir sanayileşmeye yönelme fırsatı, dönemin hükümetleri tarafından iyi değerlendirilmiş ve önemli ölçüde başarı elde edilmiştir (Boratav, 2019, s. 63, 70-71).

Dünya sisteminin gelişmiş ve azgelişmiş blokları arasındaki iş bölümü gereği (Boratav, 2019, s. 71) Türkiye'nin o güne değin hammadde ihraç edip karşılığında sanayi malları ithal eden bir ülke olarak yürürlüğe koyduğu korumacı ve devletçi politikalar, yurt dışından satın alınan malları yurt içinde üretme mantığına dayanmaktadır. Sanayi yatırımları yapabilecek ölçüde özel sermaye birikiminin oluşmadığı bu dönemde üretimi gerçekleştirecek fabrikalar devlet eliyle kurulmuş, devletin doğrudan sanayi yatırımlarıyla birlikte sanayileşme yolunda ilk ciddî adımlar atılmıştır. Türkiye'nin devletçilik deneyimi Sovyetler Birliği'nden sonraki ilk uygulamalardan biridir, Sovyetler Birliği planlama uzmanı göndererek ve kredi vererek bu planlı kalkınma sürecine destek vermiştir[7]; fakat Türkiye'nin uyguladığı devletçiliğin sosyalist bir yaklaşıma dayanmadığı, bu politikanın yürütücüleri tarafından hep vurgulanmıştır[8] (Şener, 2019, s. 209-210). Örneğin, CHP'nin 1935 programında yer alan *"Yurdu endüstrileştirmek için, devletin ve özel girişimlerin meydana getireceği kurumlar, bir ana programa uygun olacaktır. Devlet plânları, yurdu kısa bir zamanda ihtiyacı olan endüstrilerle cihazlamak gayesine göre yapılacaktır"* (C.H.P., 1935, s. 19) ifadesi, devlet tarafından planlanmakla birlikte, özel sektörle birlikte hayata geçirilecek bir sanayileşme atılımına işaret etmektedir. Nitekim Boratav'ın (2019, s. 18-19) belirttiği üzere, özel sanayinin gelişimine destek amacıyla çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu hâlâ yürürlüktedir.

üretimi önemli ölçüde gerilemiş, işsizlik büyük oranlara varmış ve devletler serbest dış ticaretten uzaklaşıp dış ticarî ilişkileri takasa dayandırarak ve içe dönük politikalar geliştirerek bu etkilerle başa çıkma yola gitmiştir. Dolayısıyla, dünya ticareti ciddî oranda daralmıştır. Türkiye'nin ihracatının tamamına yakınını oluşturan pamuk, tütün, kuru üzüm ve kuru incir gibi ürünlerin fiyatları, azalan dış talebin etkisiyle büyük oranda düşmüş, döviz gelirleri azaldığı için ithalat kapasitesi de azalmıştır. Böylece, eskiden ithal edilen ürünlerin yurt içinde üretilmesinin gereği ve olanağı doğmuş, 'ithal ikamesi' olarak adlandırılan model, pek çok az gelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye'de de devlet önderliğinde uygulamaya konmuştur (Şenses, 2021, s. 238).

7 Devleti ekonomide bir yatırımcı ve üretici olarak öne çıkaran devletçilik politikası gereği, 1934'te Sovyet danışmanların katkılarıyla, devletin sanayi yatırımlarını düzenleme amacını güden Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Böylece 1930'ların ortalarından itibaren Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşlarla birlikte devlet; demir, çelik, tekstil, şeker, cam, çimento ve madencilik gibi sektörlerde önder konuma gelmeye başlamıştır. İkinci Beş Yıllık Plan ise II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle yarım kalacaktır (Tekeli ve İlkin, 1982 ve Boratav, 1981'den akt. Pamuk, 2021, s. 188-189).

8 Başbakan İnönü, 1930 tarihli bir konuşmasında *"Biz iktisadiyatta mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden, memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür."* açıklamasında bulunmuştur (Pamuk, 2021, s. 188).

Özel sermaye ile devlet yatırımlarının birbirini tamamladığı bu dönemde özel sermaye, genişleyen devlet sektöründen doğan ek talebi karşılamış ve devletin yatırım yapmadığı sanayi kollarında faaliyet yürütmüştür. Büyük özel sanayinin büyümesi, devlet sanayiinin büyüme hızıyla koşut bir biçimde ilerlemiştir. Burjuvazinin en kazançlı grubu devlet ihalelerini alan müteahhitler olurken, dışa dönük ticaret burjuvazisinin durumu ise ithal ikamesine[9] dayalı koşullar altında göreli olarak bozulmuştur.

Dönemin iktisat anlayışı sadece resmî politika ve söylem düzeyinde kalmamış, rıza üretimine yönelmeyi de beraberinde getirmiştir. Rıza üretimini temin eden başlıca alanlardan biri eğitimdir. Dolayısıyla, bir dersin dayandığı siyasal yaklaşımın, amaçlarının ve içeriğinin anlaşılabilmesi için başvurulacak en temel metinler olarak öğretim programları ve bu programlar doğrultusunda hazırlanan ders kitapları oldukça önemli veriler sağlamaktadır. Sosyoloji dersinin 1935 tarihli öğretim programı bu konudaki işlevsel rolüyle dikkat çekmekte ve bu çerçevede incelenmeyi hak etmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada sosyoloji dersinin dönemin solidarist toplum ve korumacı-devletçi iktisat anlayışlarını ne ölçüde yansıttığı sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır.

Tarihsel yönteme dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman analizine başvurulmuştur. Analiz edilen birincil kaynaklar çalışmanın başlıca konusunu teşkil eden 1935 tarihli sosyoloji öğretim programı ile Necmeddin Sadık tarafından bu program doğrultusunda kaleme alınan ve 1936 yılında yayımlanan sosyoloji ders kitabıdır. Ardından dönemin bazı resmî metinleri de dâhil olmak üzere ikincil kaynaklardan yararlanılarak birincil kaynaklardan elde edilen veriler tarihsel-siyasal-sosyolojik bir zemine yerleştirilmiştir. Böylece, çalışmanın başlıca konusunu oluşturan öğretim programı, yürürlüğe girdiği dönemin ulusal ve uluslararası gelişmeleri çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonraki başlıklarında, ilkin Erken Cumhuriyet Döneminde ulusal eğitime yüklenen işlevler ve eğitim politikalarına yön veren düşünsel arka plan üzerinde durulacaktır. Ardından, Cumhuriyetin ilânından bir yıl sonra ortaöğretim müfredatına dâhil edilen sosyoloji dersinin yeni toplum kurgusunun hayata geçirilmesindeki rolüne odaklanılarak, 1924'ten 1935'e değin Türkiye'de sosyoloji öğretiminin seyri ve nihayet 1935 yılında yürürlüğe giren sosyoloji öğretim programı ele alınacaktır. 1935 programı, içeriğine belirgin bir biçimde yön veren solidarist toplum anlayışı ve korumacı-devletçi iktisat politikaları ekseninde incelenecek ve tartışılacaktır. Programın ne ölçüde uygulandığının

[9] II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye devletçiliği, başta Nâsır'ın Mısır'ı olmak üzere pek çok Arap devletine ilham kaynağı olacak, ancak Türkiye'de ithal ikamesi stratejisindeki önderlik özel sektöre geçecektir. Yine de devletin ekonomideki önemli payı, 24 Ocak Kararları'na kadar devam edecektir (Pamuk, 2021, s. 198).

saptanabilmesi amacıyla, 1936 yılında yayımlanan sosyoloji ders kitabının ilgili kısımları da bu analize dâhil edilecektir.

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Yurttaşlık ve Eğitim

Köklü değişimlerin yaşandığı dönemlerde olduğu gibi, siyasal rejimlerin meşruiyet sorununun baş gösterdiği dönemlerde eğitim kurumu, bir ideoloji oluşturma aracı olarak büyük önem kazanır. Her iktidar halk içinde küçük bir grubun aktif, büyük bir grubun pasif desteğine ihtiyaç duyar. İşte bu pasif destek, 'siyasal toplumsallaşma' yoluyla elde edilir (Alkan, 1979, s. 93). Türkiye'nin ulus-devletleşme sürecindeki siyasal toplumsallaşma projesinin en önemli aracı eğitim kurumudur ve yurttaş yetiştirme, bu projenin en önemli amacını oluşturmaktadır. Üstel'in işaret ettiği üzere, Türkiye'de okulun yurttaş yetiştirmede merkezî bir kurum olarak konumlandırılmasının tarihi II. Meşrutiyet yıllarına kadar uzanır. Cumhuriyetin ilânı sonrasında da okula aynı çerçevede özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Bu süreçte, Cumhuriyetin kurucu önderlerinin okuldan beklentileri Fransız cumhuriyetçilerinin okuldan beklentileriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Cumhuriyetin önder kadrosu nezdinde okulu önemli kılan nedenlerden biri, bu kurumun çocukların ve gençlerin yeni toplum projesine ve yeni toplumun değerlerine/normlarına uyumunu sağlayacak olmasıdır. Bir diğer neden, okulun ulusal kimliğin ve değerlerin temelini teşkil eden ulusal dilin öğrenildiği yer olmasıdır. Üçüncü neden ise, yeni inşa edilen *"seküler toplum–laik devlet"* projesi doğrultusunda bireysel vicdanların eğitilmesi ve denetlenmesi işinin tek merkezden yürütülmesine olanak sağlamasıdır. Nitekim 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda da *"milletin duygu ve düşünce bakımından birliği"*nin amaçlandığı belirtilmektedir (Üstel, 2021, s. 127-128). Bu kanunla birlikte eğitim alanında Osmanlı modernleşmesinden beri süregelen ikili yapı ortadan kaldırılmış; eğitim ulusal, seküler ve pozitivist bir yapıya bürünmüştür. Müfredat programları bu doğrultuda düzenlenmiş, dersler ulusal kültür ve tarih bilincine uygun hâle getirilmiştir (Kili, 1991'den akt. Beşirli, 2013, s. 114).

Eğitimin ulus-devlet inşasındaki kurucu rolü daha Cumhuriyet kurulmadan önce teslim edilmiş ve 1921'de, Millî Mücadele devam ederken Maarif Kongresi düzenlenmiştir. Atatürk bu kongrede okulun *"genç beyinlere insanlığa saygıyı, millet ve ülkeye sevgiyi, bağımsızlık onurunu"* öğrettiğini ifade etmiştir (Manisalı, Hacısalihoğlu vd., 2009'dan akt. Yavuz, 2019, s. 100). Ancak yeni eğitim sistemi, her ne kadar *"insanlığa saygı"* ilkesine dayalı olsa da öncelikle ulusal bir nitelik taşımakta, dinsel ve enternasyonalist eğitim anlayışlarını dışlamaktadır. Atatürk'ün eğitime ilişkin görüşlerini sistematik bir biçimde ilk kez ortaya koyduğu bu kongredeki (Kaplan, 2019, s. 137, 139) *"Milli bir terbiye programından bahsederken eski devrin bütün hurafelerinden sıyrılmış, Şark'tan ve Garp'tan*

gelen ecnebi tesirlerden uzak ve seciye-i milliyemizle mütenasip (milli karakterimizle uyumlu) bir kültür kastediyorum" (Tanör, 2017, s. 295) sözlerini bu anlayışın ilk niyet beyanı olarak kabul etmek mümkündür. Atatürk, 1924 tarihli bir başka konuşmasında da *"Eğitim kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman, herkes kendine göre bir anlam çıkarır. Mesela dini eğitim, milli eğitim, beynelmilel eğitim... Bütün bu eğitimlerin hedef ve gayeleri başka başkadır... Yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği eğitim milli eğitimdir"* (Genelkurmay Başkanlığı, 1988'den akt. Kaplan, 2019, s. 139) sözleriyle ulusal eğitimin diğer eğitim türlerinden ayrıldığının altını çizer. Keza İsmet İnönü de bir konuşmasında dinî eğitimi ve enternasyonalist eğitimi, ulusal eğitimin zıddı olarak nitelendirecektir (Tanör, 2017, s. 253). 1931'de Millî Eğitim Bakanı Mahmut Esat Bozkurt tarafından yayımlanan genelgeye göre ise derslerin amacı, *"(...) öğrencileri millî hayata intibak ettirmek ve onları Türk milletine ve Türkiye Cumhuriyeti'ne azami derecede faydalı birer vatandaş"* ve de *"(...) Türk mektebi eline teslim edilmiş olan her Türk çocuğunu Cumhuriyet rejiminin psikoloji ve ideolojisini tamamıyla kavramış, Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti için azami derecede faydalı bir Türk vatandaşı"* hâline getirmektir (Narter, 2004'ten akt. Yavuz, 2019: 107). Cumhuriyet, okulu sadece yurttaş değil, *"iyi yurttaş"* yetiştiren bir kurum olarak konumlandırmaktadır (Gürses, 2011, s. 145). Yurttaş ile devlet arasındaki hukukî bağ; ortak dil, din, kültür ve tarih üzerine inşa edilmiş milliyetçilik tasavvuru, bu bağa duygusal bir nitelik de kazandırır. Bu duygusal bağ, yurtseverlik biçiminde tezahür eder. Yeni yurttaş tipolojisi, *"(...) sıcak savaş yurtseverliğini barış zamanına da taşı"*malı, *"sürekli bir zihinsel seferberlik"* hâlinde olmalıdır (Gürses, 2011, s. 88).

Modern dünyanın bütününde olduğu gibi Türkiye'de de ulus-devletin inşası, iki alt-proje olarak *"ulus-toplumun"* ve *"ulus-bireyin"* yaratılmasıyla mümkün olmuştur (Açıkel, 2008, s. 118-120). Geleceğin yurttaşları olan çocuk ve gençlerden sadece ulusal kimliğin değil, Cumhuriyetin temel değerlerinin de taşıyıcısı olmaları beklenmiş (Çaymaz, 2019, s. 33) ve bu bilinç, ilköğretimden başlanarak inşa edilmiştir. Özellikle parti ile devlet bütünleşmesinin en üst düzeye vardığı 1930'ların ikinci yarısında çocuklara ve gençlere CHP'nin 'altı ok'u çerçevesinde biçimlenmiş bir eğitim tasarlandığı görülmektedir. Nitekim 1936 tarihli ilkokul programında *"İlkokulun eğitim yolu ile Türk milletinin ortak malı haline getireceği yeni kıymetler rejimin kültür hakkındaki esas düsturlarıdır ki onlar da Cumhuriyet Halk Partisi programının ulusal eğitim kısmında saptanmıştır"* ifadesi yer almaktadır (Üstel, 2021, s. 142-143).

1930'lu yıllar, Cumhuriyetin ideolojik hattını belirginleştirdiği ve temel ilkelerini topluma benimsetmeyi önceliğe bir dönemdir. Artık I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele gibi zorlu süreçler geride kalmış, toparlanma ve siyasal rejimin karakterini biçimlendirme

evresine girilmiştir. 1930'lardan itibaren, gençlik meselesi devlet politikalarının odağına yerleşmiştir. Cumhuriyetin siyasal seçkinleri gençliği, *"kurtarıcı, kurucu ve taşıyıcı"* olarak kabul ederek siyasal eğitim yoluyla siyasal özneler hâline getirmiştir. 1930'lu yılların gençliği, geçmişin değerleriyle yoğrulmamıştır, Millî Mücadele döneminde henüz çocuk olduğu için kendini 'Osmanlı' olarak tanımlamaz, dolayısıyla yeni rejimin ilke ve değerlerini kabul etmeleri, içselleştirmeleri eski kuşaklara göre daha kolaydır. Bu da gençleri, Cumhuriyetin kurucu kadroları için doğal bir *"müttefik"* hâline getirmiştir (Yavuz, 2019, s. 10-11, 191). 1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde, yaklaşan dünya savaşının oluşturduğu tehdit, gençliğin zihnen ve bedenen üstleneceği işlevin önemini arttırmış, gençliğin siyasal konumunu belirginleştirmeye yönelik politikalara daha çok ağırlık verilmeye başlanmıştır (Yavuz, 2019, s. 57-58).

Bu dönemin eğitim ve gençlik politikalarına dair fikir edinmek için başvurulabilecek en önemli kaynaklardan biri, CHP programlarıdır. Bu çalışma doğrultusunda incelenen 1935 programı, eski adıyla Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) 1931 tarihli kurultayında kabul edilen programıyla temelde aynı olmakla birlikte, bazı farklılıklar da taşımaktadır. Bu farklılıklardan biri, dil devriminin etkisiyle partinin adının değişmiş ve program dilinin ağırlıklı olarak Öztürkçeleştirilmiş olmasıdır. 1935 programı, Parla'nın (2008, s. 31, 37) dikkat çektiği üzere, Ziya Gökalp'in 1910'lardan, Atatürk'ün 1920'lerden itibaren dile getirdiği çeşitli görüşlerin son ifadeleri ve CHP'nin temel niteliklerini oluşturan altı ok'un tam sıra hâlinde açıklanmakta ve güncel tanımlarına kavuşturulmakta oluşuyla, büyük ölçüde 1931 programıyla aynı esaslara sahiptir.[10] 1931 programındaki 'millî talim ve terbiye' (C.H.F., 1931, s. 35) başlığı, 1935 programında 'ulusal eğitim' olarak değiştirilmiştir (C.H.P., 1935, s. 32); içerik yönünden ise kayda değer bir değişime uğramamıştır.

Söz konusu bölümdeki yurttaş yetiştirmeyle ilişkili ilke ve hedefler kısaca şöyle özetlenebilir: 1. Eğitim politikasının temelinin *"bilimsizliği gidermek"* olduğu ve bu kapsamda, her geçen gün daha çok sayıda *"çocuk ve yurddaş"*ın yetiştirilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir. 2. Öğretimin her kademesinde *"kuvvetli cumuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâyık ve devrimci yurddaş yetiştirme"*nin bir zorunluluk; Türk milletine, Meclise ve Türk devletine hürmet etmenin ve ettirmenin bir görev olduğu vurgulanmaktadır. 3. Zihin, beden ve karakter yönünden *"ulusal derin tarihimizin gösterdiği"* yüksek seviyelere ulaşma hedefine işaret edilmektedir. 4. Eğitim ve öğretimde elde edilecek bilginin, yurttaşa

[10] 1923'te kabul edilen program 1927, 1931, 1935, 1938, 1939 ve 1943 yıllarında yapılan parti kongrelerinde ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve yeniden onaylanmıştır. CHP'nin 'altı ok' olarak adlandırılan temel ilkeleri, ilk kez 1931'de toplanan kongrede kabul edilen programda yer almıştır (Tunaya, 1952'den akt. Kaplan, 2019, s. 171, 173).

maddî hayatta başarı elde ettirecek bir araç olması hedeflenmektedir. 5. Eğitimin her türlü hurafeden ve yabancı fikirden uzak, üstün, ulusal ve yurtçu olması gerektiği savunulmaktadır. 6. Her eğitim ve öğretim kurumunda, öğrencinin girişim yeteneğini kırmamak için ona şefkatle yaklaşılmakla birlikte; öğrencileri yanlış yollara sapmaktan korumak için ciddî bir düzen, disiplin ve samimi bir ahlâk anlayışına alıştırmanın da mümkün olduğu belirtilmektedir. 7. Yurttaşların *"Türkün derin tarihini"* bilmesine olağan üstü önem verildiği; zira bu bilginin *"Türkün kapasite ve enerjisini, nefsine güven duygularını ve ulusal varlığa zarar verecek bütün akımlara karşı sarsılmaz dayanımını besleyen kutsal bir evin"* olduğu ifade edilmektedir (C.H.P., 1935, s. 32-35).

Programın başlıca amacı, dönemin siyasal iktidarının ilke ve değerlerini içselleştirmiş yurttaşlar yetiştirmektir. Bu amaç, evrensel bilgi ve kültür değerlerini kazandırma amacının önüne geçmiş görünmektedir. Öğrencilerin girişim yeteneğini kırmamaya özen gösterirken ciddî bir düzen ve disiplinin elden bırakılmayacağının vurgulanmış olması, özerklik ve disiplin arasında bir denge gözetilirken disiplininin -1931 programına nazaran- daha ağır bastığını gösterir. Bilginin maddî hayatta başarılı olmayı sağlayacak bir aygıt olarak konumlandırılması, felsefî anlamda materyalizme ve rasyonalizme değil, iktisadî anlamda pragmatizme işaret eder. Batı veya Doğu kaynaklı tüm yabancı düşüncelere kuşkuyla bakıldığı, hatta bu düşüncelerin küçümsendiği de anlaşılmaktadır. *"Her türlü hurafeden uzak"* ifadesinden de *"doğru dinin"* öğretileceğini anlamak mümkündür (Parla, 2008, s. 74-76, 79).

CHP'nin 1935 programının eğitim sistemine doğrudan yansımaları olmuştur. 1935-1936 eğitim-öğretim yılından itibaren yürürlüğe giren sosyoloji öğretim programı da CHP programından yoğun izler taşımaktadır.

2. 1924'ten 1935'e Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi

Türkiye'de sosyoloji, resmî dünya görüşünü oluşturma, aktarma ve yaygınlaştırma görevini üstlenmesi nedeniyle aynı zamanda bir eğitim-öğretim faaliyeti olarak yer edinmiştir (Eğribel, 2016, s. 28-29). Sosyolojinin lise düzeyindeki öğretimi, Ziya Gökalp'in 1910-1911 öğretim yılında Selânik'teki İttihat ve Terakki İdâdîsinde 'içtimâiyat' dersi vermesiyle başlamıştır (Fındıkoğlu, 1967'den akt. Arslanoğlu, 2001a, s. 68), sistematik bir biçimde lise programına dâhil edilmesi ise, Cumhuriyetin ilânından sonra mümkün olacaktır. Sosyoloji dersinin Fransa'da 1930'lu yıllara kadar sadece öğretmen okullarında okutulmuş, liselerde 'ahlâkî felsefe' adlı derste birtakım sosyolojik konuların ele alınmış olması; benzer bir biçimde İngiltere ve ABD'de de sosyoloji dersine yakın sayılabilecek 'içtimâî ruhiyat' (sosyal psikoloji) dersinin programda yer almış olması (Hilmi Ziya, 1932, s. XI) gibi örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Cumhuriyetin ilânını izleyen ilk yılda

ortaöğretim dersleri arasında sosyolojinin yer alması, bu derse verilen önemin yanı sıra, yeni toplumun inşasında üstleneceği rolün de göstergesi olarak kabul edilebilir.

1924'te toplanan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında ortaöğretim müfredat programları yeniden belirlenmiş, lise birinci devre olarak adlandırılan ortaokul programı ile lise ikinci devre programı ayrı ayrı hazırlanmıştır[11] (Cicioğlu, 1985, s. 17). 1924 yılına ait *Lise Müfredat Programı Esbab-ı Mucibe Layıhası*'nda, felsefe dersinden ayrı olarak 'içtimâiyat' adıyla okutulan dersin (Tan, 1987'den akt. Zabun, 2002, s. 25) içeriğinde, birey ve toplum kavramları ile toplum sınıflaması gibi genel konuların yanı sıra sosyolojinin çeşitli araştırma alanlarını ilgilendiren konular da yer almaktadır. Programın önemli bir bölümünü oluşturan iktisat sosyolojisi ünitesi; maddî ihtiyaçları karşılamak üzere kurulmuş örgütlenmeler olarak korporasyon, sendika ve kooperatifler, çeşitli toplumlardaki üretim tarzları, üretimin unsurları (doğa, emek ve sermaye), iş bölümünün toplumsal sonuçları, dayanışma ve sigortalar, çeşitli toplumlarda mübadele tarzları, değer ve fiyat, rekabet, tekel, mülkiyet, mülkiyetle ilgili meslekler, iktisadî değişimlerin kurumlar, âdetler ve düşünceler üzerindeki etkileri gibi konulardan oluşmaktadır. Aile sosyolojisiyle ilgili olarak, aile biçimleri ve ailenin gelişimi, çağdaş ailede evlilik, evliliğin ahlâkî ve sosyal niteliği, kadının aile ve toplum içindeki konumu, kadın haklarının gelişimi konularından bahsedilmektedir. Siyaset ve hukuk sosyolojilerini aynı kategoride ele alan programda siyasî cemiyetler, millet kavramı, milliyet fikri, vatan kavramı ve vatan sevgisi, devletin görevlerinin zamana ve mekâna bağlı olarak uğradığı değişim, din ve devletin birbirinden ayrılmasına doğru dönüşüm, yurttaşların birbirleriyle hukukî ilişkilerine göre devlet biçimleri, kast, aristokrasi ve demokrasi, bireylerin hak ve özgürlükleri, hükümet biçimleri ve seçimle ilgili kavramlar ve esaslar, yasama ve yürütme arasındaki ilişkiler, yargı ve hukukla ilgili konular, devletler arası ilişkiler, savaş ve barış gibi konular yer almaktadır. Programda ayrıca sosyolojik açıdan din, bilim ve sanat konularına da yer verilmiştir (Maarif Vekaleti, 1340'tan akt. Tok, 2019, s. 56-57). 1924 programı, hem program geliştirme alanındaki bilgi ve deneyim eksikliğinin hissedildiği, hem de Türk sosyolojisinin entelektüel alandaki var oluş sıkıntılarının belirlediği bir dönemin ürünüdür. Bu durum, yabancı örneklere yönelmeyi beraberinde getirmiştir.

[11] Cumhuriyetin ilânından hemen sonra, sultânîlerin adı 'lise' olarak değiştirilmiş, liseler birinci ve ikinci devre olmak üzere iki kademeye ayrılmıştır. Beş yıllık ilköğretimi, üç yıllık birinci devre ve sonrasında üç yıllık ikinci devre liseleri takip etmiş, ikinci devrenin üçüncü sınıfı fen ve edebiyat dallarına ayrılmıştır. 1 Eylül 1924 tarihinden itibaren birinci devreye 'orta mektep' adı verilmiş, ikinci devre yine lise adıyla devam etmiştir. Böylelikle, ortaokul ve lise, ayrı birer öğretim kademesi olarak belirlenmiştir (Cicioğlu, 1985, s. 17).

Program, Fransa Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmen okullarına yönelik olarak hazırlanan 1920 tarihli program model alınarak tasarlanmıştır (Tan, 1987'den akt. Arslanoğlu, 2001b, s. 224). Ortaöğretim düzeyinde okutulan ilk ders kitabı olan *İçtimaiyat Dersleri* de A. Hess ve A. Gleyze'nin Fransa'daki öğretmen okulları için yazdığı *Notions de Sociologie* adlı el kitabının çevirisidir. Kitap hem başka bir ülke için hem de öğretmen okulları için hazırlanmış olması nedeniyle, Türkiye'deki lise öğretiminin ihtiyacına karşılık verememiş ve çok geçmeden yeni bir kitabın yazılmasına gerek görülmüştür (Tan, 1987'den akt. Zabun, 2002, s. 62-63). 1927'de Max Bonafouce tarafından yazılan ve Necmeddin Sadak tarafından Türkçeye çevrilen *İctimaiyyat* adlı ders kitabından bir yıl sonra, Dârülfünûn müderrislerinden Mehmed İzzet'in muallim mektepleri ve liseler için kaleme aldığı *Yeni lctimaiyyat Dersleri* yayımlanmış, 1930 yılında Mehmed Servet tarafından hazırlanan *Felsefe ve İçtimaiyat* adlı kitap yardımcı kitap olarak kabul edilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 1995'ten akt. Arslanoğlu, 2001a, s. 68; Toprak, 2020, s. 325).

1927'de lise programı değişikliğe uğramış ve daha önce ayrı dersler olarak okutulan felsefe ve içtimâiyat, tek ders altında birleştirilmiş ve 1934 yılına kadar bu biçimde devam etmiştir (Cicioğlu, 1985, s. 18). 1934 programında 'Felsefe' başlığı altında bulunmakla birlikte içtimâiyat adıyla ayrıca yer verilen dersin[12] (Maarif Vekâleti, 1934, s. 53-54) içeriğinde, 1924 programından farklı bir yan bulunmamaktadır. Esas değişiklik, 1935 program değişikliğiyle birlikte söz konusu olacak; dönemin ulusal ve uluslararası gelişmeleri ve eğilimleri, sosyoloji dersinin amaçlarına ve içeriğine belirgin bir biçimde yön verecektir.

3. Sosyoloji Dersi 1935 Öğretim Programı

1935-1936 öğretim yılında okutulacak felsefe ve sosyoloji derslerinin öğretim programları ve kitaplarında yapılacak değişiklikleri kararlaştırmak üzere toplanan; İzmir milletvekili Hasan Âli Yücel, İstanbul Erkek Lisesi felsefe öğretmeni ve İstanbul Kültür Direktör Vekili Mehmet Emin Erişirgil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Hilmi Ziya Ülken, Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmeni Sadri Ertem ile Ekonomi Bakanlığında görevli bir bürokrattan oluşan beş kişilik bir komisyon tarafından 1934

[12] Günümüzde 'felsefe grubu' adı altında toplanan felsefe, sosyoloji, psikoloji ve mantık dersleri Erken Cumhuriyet Döneminde, 'felsefe' veya 'filozofi' başlığı altında yer almaktadır. Dolayısıyla, sosyoloji veya içtimâiyat dersi felsefeden ayrı bir ders olmakla birlikte, felsefe çatısı altında değerlendirilmektedir. Keza üniversite düzeyinde de, günümüzdeki gibi bir bölüm ve anabilim dalı sisteminin bulunmadığı bu dönemde, sosyoloji felsefeden bağımsızlığını kazanabilmiş değildir. Sosyoloji, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (https://sosyoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/hakkinda/bolum-tarihi) ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde (Toprak, 2017, s. 64) Felsefe şubesine bağlı bir kürsü olarak yer almıştır.

programı üzerinde önemli değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler Kültür Bakanlığı tarafından *Lise Filozofi Programı Kılavuzu*'nda yayımlanmıştır (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 3). Mehmet İzzet'in 1927 ve 1935 yılları arasında okutulan ders kitabı 1935'te yeniden onay almış olsa da (Varol, 1982'den akt. Zabun ve Berber, 2019, s. 1076), program değişikliği sonrasında yeni bir sosyoloji kitabı yazılmasına gerek görülmüş ve bu iş için Sivas milletvekili Necmeddin Sadık (Sadak) görevlendirilmiştir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 4).

Dil devriminin etkisiyle Öztürkçe sözcüklerin ağırlığının arttırıldığı programda, içtimâiyat dersinin adı 'sosyoloji' olarak değiştirilmiştir. Her ne kadar 'Filozofi Programı' adı altında bulunsa da; edebiyat kolunda iki dönem, fen kolunda bir dönem okutulacak bir ders olarak müfredatta ayrıca yer alan sosyoloji dersinin başlıca amacı, *"1- Gençleri sosyal vakıalar üzerine düşündürmeğe ve bunlar arasındaki ilgileri araştırmağa alıştırmak. 2- Gençleri Türk Devriminin amaç bildiği ideallerin fikrî temellerini kavrıyacak hale getirmek ve böylece Türk Sosyetesinin gelişmesine yarıyacak işler yapacak yurttaşlar yetiştirmek."* olarak belirlenmiştir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 11, 16). Program sosyolojik düşünme becerisi ve sosyoloji alan bilgisi kazandırmaktan çok; kuruluşundan itibaren Cumhuriyetin siyasal ve toplumsal tahayyülüne yön veren solidarist düşünceye ve 1930 sonrasında yürürlüğe giren korumacı/devletçi iktisat politikaları başta olmak üzere, dönemin politikalarını benimsetmeyi hedeflemektedir. Bu başlık altında, programda yer alan solidarist ve devletçi unsurlar, 1930'lu yılların özgül dinamikleri çerçevesinde ele alınacaktır.

3.1. Solidarist ve Devletçi Unsurlar

Sosyoloji programında en geniş alan iktisat konularına ayrılmıştır. Siyaset alanı ayrıca yer almakla birlikte, iktisat konularında da belli ölçüde içerildiği için ikinci geniş alanı oluşturmaktadır. Bu iki alana özellikle önem verildiğinin bir diğer göstergesi, liselerin fen kolunda ders yılının ilk yarısında mantık, ikinci yarısında sosyoloji dersi okutulmasına karar verildiği için, bu dönem boyunca diğer konuları eleyerek yalnızca iktisat sosyolojisi ve siyaset sosyolojisi konularının işlenmesinin zorunlu ve yeterli görülmüş olmasıdır (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 16).

Programda solidarist düşüncenin bir yansıması olarak, Türkiye'nin bireysel ve toplumsal hayat için iş bölümü bakımından *"türlü iş adamlarına"* (meslek uzmanları) ayrılmış bir toplum oluşunun, sınıf mücadelesine sahne olan ülkelerin durumu karşısındaki *"isabetliliği"* savunulmaktadır. İktisadî kuruluşlardan bahsedilirken sendikal faaliyetlerin bazı ülkelerde sınıf mücadelesinin aracı olarak görülmesinin Dünya Savaşı sonrasında yol açtığı *"ihtilâl ve anarşiler"* üzerinde özellikle durulması gerektiği vurgulanmaktadır (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 11). Buradan hareketle, program

doğrultusunda hazırlanan ders kitabında, Türkiye'de nüfusun büyük bölümü küçük üretici köylülerden oluştuğu için toplumsal sınıfların oluşmadığı, *"demokrasi devrimi"*nin belli bir sınıfın eseri olmadığı, sınıf kavgaları yerine düzen, dayanışma ve çıkarlar arasında uyum tesis edildiği savunulmaktadır (Sadık, 1936, s. 68-69). Gerek program, gerekse kitap CHP'nin 1935 programındaki ilgili maddeyle uyumludur. CHP programında da hiçbir iktisadî girişimin genel çıkarlara ve ulusal faaliyetlerle bireysel faaliyetler arasındaki uyuma aykırı olamayacağı, işverenle işçinin uyumunun esas olduğu, aralarında meydana gelebilecek anlaşmazlıklarda uzlaşma sağlanamazsa devletin hakemliğinin devreye gireceği belirtilmektedir. Grev ve lokavtın yasaklanması, bu gerekçeye dayandırılmakta ve çıkarılacak iş kanunlarının bu esaslara aykırı olamayacağı hatırlatılmaktadır (C.H.P., 1935, s. 17-18). Solidarizm, sol tınısına rağmen sağ ideolojilere de alan açabilen kaygan/akışkan bir ideolojidir (Toprak, 2013'ten akt. Cop, 2022, s. 63). Grev ve lokavt yasağı gibi uygulamalar bu eğilimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Programda siyaset alanıyla ilgili olarak, demokrasiyi doğuran nedenlerden bahsedildikten sonra Türk devriminin ulusal egemenlik idealine olan bağlılığına yer verilmesinin altı çizilmektedir. Hükümet biçimlerinden bahsedilirken ulusal hükümetin kurulmasını beraberinde getiren olgular üzerinde durulduktan sonra, Türk devriminin Cumhuriyetçiliğinin *"esaslı muhakemeye dayanan bir kanaat halinde"* anlatılacağı belirtilmektedir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 13).

Program doğrultusunda hazırlanan ders kitabında halkçılığın 'millî egemenlik', 'millî irade', 'cumhuriyet idaresi' ve 'demokrasi' terimleriyle eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir. Halkçılık, Millî Mücadele'den başarıyla çıkarak yurdu düşmandan kurtaran ve monarşiyi deviren millet iradesinin; egemenliğin bir aile, bir zümre veya bir sınıfın elinde toplanmasına karşı çıkmasının bir sonucu olduğu ifade edilmektedir. Türk devriminin hanedanı devirdikten sonra zorunlu olarak demokrat ve halkçı bir karaktere büründüğü ve tüm imtiyazlara son verdiği belirtilmektedir (Sadık, 1936, s. 67-68). CHP'nin 1935 programında da, halkçılığın yalnızca organik iş bölümüne dayalı toplumsal dayanışma üzerinden değil, iradenin ve egemenliğin kaynağının ulusa ait oluşuyla da açıklandığı görülmektedir. Bu bağlamda halkçılık, yasalar karşısında eşitlik; hiçbir sınıfa, cemaate, zümreye, aileye ve bireye imtiyaz tanımamak anlamına gelmektedir (C.H.P., 1935, s. 7-8).

Programda, dönemin korumacı ve devletçi politikalarıyla ilişkili konular şöyle sıralanabilir: Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sanayi devrimi yaşayamamış olmasının nedenleri üzerinde durularak Cumhuriyetin sanayileşme atılımı tarihsel bir çerçeveye oturtulmak istenmektedir. Cumhuriyetin sanayileşme konusunda katettiği mesafenin istatistiksel verilerle ortaya konması gereğinin üzerinde durulmaktadır. Ulaşım bahsinde,

büyük taşıma vasıtalarının kamulaştırılması, ulusal demiryolu politikası ve Lozan Antlaşması ile elde edilen kabotaj hakkının verimli sonuçları gibi kamu yatırım ve politikalarına değinilmektedir. Devletin tekeller oluşturmasının nedenleri, kamusal bir hak olarak tanımlanan özel mülkiyetin *"devlet varlığı ve menfaati"* ile sınırlı tutulması gereği vurgulanmaktadır. Ulusal devletin bir "*görevi"* olarak nitelenen sosyal yardımların devletçilik politikasıyla ilişkisine dikkat çekilmektedir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 11-13).

Ders kitabında devletçilik, *"Ferdî kapital ve teşebbüslerin başaramıyacağı ve millî hayatın tekâmülü, memleketin yoksulluktan kurtulması bakımından, yapılması beklenemeyecek kadar acele ve zarurî olan ekonomi işlerini devletin millî kapital ile başarması, devletle milletin bir olduğu devirde sosyolojik bir zarurettir."* biçiminde tanımlanmakta ve gerekçelendirilmektedir (Sadık, 1936, s. 77). Türkiye'de yetişen pamuk gibi hammaddelerin ihraç edilip, bu maddelerle işlenen ürünlerin pahalı fiyatlara ithal edilmesiyle millî servetin boşa harcandığına; millî paranın korunması için devletin fabrikalar kurmasının zorunlu olduğuna; devletçilik sayesinde gelişigüzel bir biçimde kurulan fabrikaların rekabete sürüklenip batmasıyla millî servetin ziyan olmasının önüne geçildiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, devletin açtığı fabrikalarda işçilerin çalışmasıyla işsizliğin azalacağı, kâr amacı gütmeyen devletin işçilere daha çok ücret ödeyeceği, hem üreticinin hem de çalışanın kazancının artmasıyla halkın satın alma gücünün artacağı, bunun da medeniyet bakımından ilerleme anlamına geleceği savunulmaktadır. Devletçiliğin kazanç ve sermayenin belirli kişilerin elinde birikmesinin önüne geçeceği, dolayısıyla açlığı, yoksulluğu, sınıf çatışmasını ve bu sayede komünist hareketlerin doğmasını da engelleyeceği savunulmaktadır (Sadık, 1936, s. 76-77).

Kitapta, devletin ekonomideki etkinliğinin artmasının gerekliliği liberalizm eleştirisi üzerinden temellendirilmektedir. *"Başıboş"* olarak nitelenen liberal ekonominin açık pazar anlayışının kıtalar arasında bir işbölümünü beraberinde getirdiği, sadece belli ülkelere sanayileşme olanağı tanınırken çoğunluğun tarıma ve basit mal üretimine mahkûm edildiği, bunun da sömürgeci zihniyetin bir yansıması olduğu ortaya konmaktadır. Kitaba göre devletin aslî görevlerinden biri olan vatan savunması için bile halkının ve ordusunun beslenmesiyle ilgilenmesi; ulaşımla, kara ve deniz nakliyatıyla uğraşması gerekmektedir. *"Demiryollarını devletin idare etmesi, bir memleketin en büyük zenginliği olan madenleri işletmesi, yahut kontrol etmesi (...) bu vazifeler icabı"* olarak görülmektedir. İktisadî faaliyetlerin sadece özel girişime dayanmasının bir ülkenin gelişimini ancak geciktireceği düşünülmektedir. Devletin çeşitli alanlardaki görevlerinin artmasının tarihsel evrimin bir sonucu olduğu savunulmaktadır. Monarşi rejimlerinde devletin görevleri çok dar ve

sınırlıyken, millet egemenliğine dayalı rejimlerde bu görevlerin çoğalması ve genişlemesi *"değişmez bir sosyoloji kaidesi"* olarak açıklanmaktadır (Sadık, 1936, s. 74-76).

Devletin görevleri arasında sosyal devlet uygulamaları da sayılmaktadır. Kitaba göre *"halkçı (demokrat)"* devlet zayıfları, kimsesizleri, yoksulları himaye etmeye mecburdur; sağlık ve yardım işleri devletin esas görevleri arasındadır. Eskiden bireylerin *"acıma"* hissiyle gerçekleştirdiği yardım faaliyetleri devletin sorumluluğuna geçmiştir, zira *"devlet, bütün sosyal vicdan demektir." Medenî Bilgiler*'de bahsi geçen, toplum içinde belli kişilerin yoksulluğundan başka insanların da doğrudan veya dolaylı olarak sorumlu olduğu savı burada da karşımıza çıkmakta ve herkesin birbirine karşı bir bakıma borçlu olduğu, bunun da yoksullara yardımı tüm toplumun görevi hâline getirdiği savunulmaktadır (Sadık, 1936, s. 78-79).

Öğretim programında, iktisat alanında bahsi geçen bir diğer konu da kooperatiflerdir. Cumhuriyet döneminde özellikle ziraî kooperatiflerin kazandığı öneme dikkat çekilmekte, hükümetin üreticileri toprak mahsullerinin gerçek değerinden yararlandırmak üzere daha çok satış kooperatifi kuracağı belirtilmektedir. Ayrıca ulusal paranın değeri, birikimleri ulusal parada değerlendirmenin *"ahlâkî mükellefliği"* ve getireceği ekonomik yarar, Osmanlı dönemindeki bankaların *"ulusal olmayan"* amaçları, ulusal bankaların Cumhuriyet dönemindeki gelişimi ve halkın birikimindeki artış gibi konuların üzerinde durularak bankacılık ve sermaye birikimi konularında farkındalık yaratmak hedeflenmektedir (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 11-13).

Programda, Cumhuriyetin iktisat politikaları ve bu alandaki kazanımları Osmanlı-Cumhuriyet karşılaştırmasının yanı sıra, Osmanlı'yı iflasa sürükleyen iç ve dış nedenlere dayalı bir anlatıyla ortaya konmak amaçlanmaktadır. Cumhuriyetin başarılarını, Osmanlı'nın son dönemindeki başarısızlıkları üzerinden açıklama niyet ve çabası dikkat çekmektedir.[13] Ayrıca, solidarist toplum anlayışının da bir yansıması olarak kamusal çıkarlar bireysel çıkarların önüne konmakta ve bu politik tercihe salt kamusal yarar açısından yaklaşılmayıp, aynı zamanda ahlâkî[14] bir nitelik de atfedilmektedir. Denilebilir ki, 1930'lu yılların devletçiliği ile solidarizmi birbirini tamamlamaktadır.

[13] Ders kitabında da Türkiye'nin yüzyıllarca *"fena idare"* nedeniyle iktisadî bakımdan geri kaldığına, Cumhuriyet devrine kadar bir tarım ülkesi olmaktan öteye gidemediğine (Sadık, 1936, s. 248) dikkat çekilmektedir. Bu gibi karşılaştırmalar sadece iktisat alanıyla sınırlı değildir. Örneğin Osmanlı idaresi *"otokrat ve aristokrat"*, Cumhuriyet rejimi *"halkçı"* olarak nitelendirilmektedir (Sadık, 1936, s. 67). Osmanlı münevverleri halka ve halkçılığa değer vermedikleri için Osmanlı sanatının millete yabancı kaldığı, –Ziya Gökalp'in 'halka doğru' ilkesini anımsatan bir yaklaşımla- Cumhuriyet halkçılığının halka medeniyet götürürken halktan Türk harsını öğrendiği (Sadık, 1936, s. 69) öne sürülmektedir.

[14] 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) programına giren devletçiliğin, Atatürk'ün *"Halkımız tab'an [yaradılıştan] devletçidir (…) her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde hak görüyor"* ifadesinden

3.2. Diğer Konular

Öğretim programında kadın hakları, aile, dil ve kültür, din, ahlâk ve sanat konularına da yer verilmiştir. Türkiye'de kadın haklarının gelişimine verilen önemin Türk devriminin *"yurttaşlara hak ve vazife vermede kadın erkek ayrılmaz"* ilkesine dayandığına dikkat çekilmektedir. Bununla bağlantılı olarak Medenî Kanun'un aile hukukunda yarattığı *"devrim"* üzerinde çokça durulması ve eski fıkıhtan ayrıştığı yönlerin vurgulanması istenmektedir. Ulusal bağlılığın dil, kültür ve ideal birliğine dayandığının gösterileceği; suç ve ceza kavramlarının ahlâk dersindeki bilgilerle ilişkilendirileceği; din meselesine *"türlü noktadan"* yaklaşmanın mümkün olduğunun ve sosyolojik açıdan din meselesinin üzerinde durulduktan sonra ulusal devletin laiklik ilkesini benimsemesini gerektiren nedenler üzerinde durulacağı; sanat sosyolojisi ile estetik arasındaki bağın ortaya konacağı belirtilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin sosyoloji kitabında yer alan konu ve olayların tarihsel akışına dikkat ederek öğrencinin tarih dersleri ile ortaokuldaki 'yurt bilgisi' dersinden edindiği bilgilerin pekiştirilmesi gereği üzerinde özellikle durulmaktadır. Bilim konusu mantık dersinde ayrıntılı işleneceği için sosyoloji ders kitabında yer alan bilimin kaynağı bahsinin üzerinde ayrıca durmaya gerek olmadığı belirtilmektedir[15] (Kültür Bakanlığı, 1935, s. 12-13).

Sonraki yıllarda bazı değişikliklere uğrayacak olan 1935 programı, 1952 yılına kadar yürürlükte kalacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyoloji dersinin Cumhuriyetin ilânını izleyen ilk yılda lisede okutulmaya başlanması, kurucu kadroların yeni rejimin, yeni toplumun ve yeni bir eğitim sisteminin inşa edildiği bu dönemde sosyoloji dersine verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak ilk döneminde dersin öğretim programının yoğun bir ideolojik eğilim taşıdığını söylemek pek mümkün değildir; 1935'e kadar yürürlükte kalan ilk program, giriş düzeyinde sosyoloji alan bilgisi içermektedir. Ortaöğretimde sosyoloji öğretiminde, esas itibarıyla 1935-1936 eğitim-öğretim yılından itibaren yeni bir sayfa açılmış ve bu dersin öğretim programı, uluslararası ve ulusal gelişmeler çerçevesinde yeniden oluşturulmuştur.

hareketle, sadece iktisadî değil aynı zamanda ahlâkî bir ilke olduğunu söylemek mümkündür (Bora, 2020, s. 137).

[15] 1935 programında, gençlere pozitif bilim anlayışı ve bilimsel düşünme becerisi kazandırma görevi, sadece mantık dersine değil, psikoloji dersine de yüklenmiştir (Öztürk, 2023, s. 309).

1929'da başlayan Dünya İktisadî Buhranı'yla birlikte liberalizmin gözden düşüp devletçiliğin önem kazandığı, halkların totaliter ve yayılmacı rejimler eliyle yeni bir dünya savaşına sürüklendiği, dünya genelinde gençliğin bedensel ve zihinsel eğitiminin önem kazandığı bu dönemin pedagojik eğilimleri Türk eğitim sistemine de yansımıştır. Öte yandan 1930'lu yıllar, Cumhuriyetin ideolojik hattının belirginleştiği, eğitim ve kültür meselelerine yoğunlaşılan bir dönemdir. Bu dönemi karakterize eden başlıca özelliklerden bir diğeri de, korumacı-devletçi iktisat politikalarıdır. Korumacı-devletçi politikaların ayrıntılı bir biçimde ele alındığı 1931 ve 1935 tarihli CHP programlarının bir yansıması olarak 1935 yılında hazırlanan sosyoloji programında en geniş alanlar önce iktisada, ardından siyasete ayrılmıştır. Kuşkusuz, lise düzeyinde iktisadî ve siyasal konuları işlemeye en elverişli derslerden biri sosyolojidir; ancak konuların lise düzeyinin ilerisinde oluşu dikkat çekmektedir. Programın dikkat çeken bir diğer özelliği ise, sosyolojik düşünme becerisi ve alan bilgisi edindirmek gibi amaçlara değil, Cumhuriyetin idealize ettiği genç yurttaş tipolojisini yetiştirmeye odaklanmış olmasıdır.

Ders içeriğinin yoğunluğunu, dönemin iktisadî ve siyasal koşulları kadar Erken Cumhuriyet Döneminde lise öğreniminin toplumsal karşılığıyla da açıklamak mümkün olabilir. 1935 nüfus sayımına göre kadınların %91.8'inin, erkeklerin %76.7'sinin okuma-yazma bilmediği (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937, s. 201) bu dönemin en eğitimli gençlerinin nüfusun küçük bir dilimine karşılık gelişi[16], lise öğrencisi olmayı kendiliğinden yüksek bir statü hâline getirmiş, lise öğrencilerinin ve lise mezunlarının saygınlığını arttıran temel neden olmuştur. Örneğin 1936 doğumlu Mete Tunçay'ın, *"... sık sık söylerim mesela, 1930'ların lise öğrencileri bugünün üniversite öğrencilerinden, toplum içindeki yerleri bakımından çok daha ileri görünüyor bana baktığım zaman."* (Akaş vd., 1998: 227) tespiti, Erken Cumhuriyet Döneminde lise diplomasının toplum nezdindeki saygınlığının bir ifadesidir. Yükseköğretime erişimin kısıtlı olduğu bu dönemde görece daha kolay elde edilen bir 'simgesel sermaye' olarak lise diploması, devlet bürokrasisinde ve çeşitli sektörlerde doğrudan doğruya görev almaya hazır olmak demektir. Dolayısıyla lise öğretimi, dar bir grup için yükseköğretime hazırlık basamağına, görece geniş bir grup için profesyonelliğe geçişten önceki son öğretim basamağına karşılık gelmekte ve böylece, parçaların işlevsel bütünlüğü esasına dayalı organik toplumu hedefleyen solidarist yaklaşımın gereksindiği meslek uzmanlarının yetiştirilmesi işlevini de yerine getirmektedir.

[16] 1933-1934 eğitim-öğretim yılında toplam sayısı 72 olan liselerde öğrenim gören öğrenci sayısı 9.563'tür (Önsoy, 1991, s. 11). 1931-1932 akademik yılında Dârülfünûnda öğrenim gören öğrenci sayısı 2.167 iken, 1942-1943 akademik yılında yükseköğrenim gören öğrenci sayısı 11.000'e yükselecektir (Tekeli, 2010'dan akt. Günay ve Günay, 2011, s. 7, 12).

Devletin lise öğretimini salt teorik ve teknik bilgiler edindiren bir kademe olmakla sınırlı tutmayıp; toplumun öğrenim düzeyi en yüksek, en bilinçli nüfusunu devletin ideolojik taşıyıcıları/aktarıcıları olarak konumlandırarak iktisadî ve siyasal içeriği baskın bir dersten sorumlu tutması bu çerçevede değerlendirilebilir.

Summary

In Turkey, sociology has been taught as a course in high schools since 1924. The second sociology course curriculum was implemented in the 1935-1936 academic year. The first curriculum, which was in effect until 1935, contained introductory-level knowledge about sociology. With the introduction of the new curriculum starting from the 1935-1936 academic year, a new chapter was opened in the teaching of sociology at the high school level, and the curriculum was reorganized within the framework of international and national dynamics. This study focuses on the module of economic sociology in this curriculum. The reason for examining these issues is the module has been allocated the largest space in the curriculum. The issues related to economic sociology in the curriculum have been determined in line with the solidaristic thought that matured from the Second Constitutional Era and directed the societal construction of the Republic, as well as the protectionist and statist policies that marked the 1930-1939 period. Therefore, the curriculum has been considered in conjunction with the national and international developments of the 1930s.

Until 1930 Turkey, an underdeveloped country that exported agricultural products and imported industrial goods, shifted towards a state-led industrialization model based on import substitution and protectionist economic policies during the Great Depression years, as many other countries did. In the sociology course curriculum, issues related to the period's protectionist and statist policies include the obstacles to the Ottoman Empire's industrial revolution, the Republic's industrialization breakthrough, the nationalization of large transport vehicles, the national railway policy, the efficient outcomes of the cabotage rights obtained through the Treaty of Lausanne, the rational reasons for state monopolies, the necessity of limiting private property as a 'public right' to 'state assets and interests', and social aid as a duty of the national state, the 'moral obligation' of valuing savings in national currency and its economic benefits, and the development of national banks during the Republic compared to Ottoman banks, and the increase in public savings. The economic policies of the Republic are explained through a narrative based on the internal and external reasons that led the Ottoman Empire to bankruptcy, as well as a comparison between the Ottoman and Republic periods. Public interests are placed before individual interests as a reflection of the understanding of solidaristic society. Additionally, this political preference is not only approached from the public benefit perspective but is also attributed to moral significance.

The dominant understanding of society during this period of Turkey's first industrialization breakthrough was solidarism. Officially referred to as 'populism', solidarism is based on the acceptance that there are no class divisions and thus class conflict in Turkey, and that the productive forces complement each other as functional parts of a harmonious whole. In the 1935 curriculum, as a reflection of solidaristic thought, emphasis is placed on the appropriateness of creating a society in Turkey where professions are allocated based on the division of labour for both individual and societal life, compared to countries experiencing class struggle. When discussing economic institutions, it is emphasized that the role of trade union activities as a tool of class struggle in some countries has led to 'revolutions and anarchies' after World War I.

The 1930s were a period when the Republic's ideological line was defined and its basic principles were prioritized to be adopted by the society. The challenging processes of World War I and the Turkish National Struggle were behind, and the phase of recovery and shaping the character of the political regime had begun. From the 1930s onward, the youth issue became the focus of state policies. The political elite of the Republic sought to make the youth political subjects through political education. By the mid-1930s, the approaching threat of world war increased the importance of the roles that youth would assume both mentally and physically, leading to a greater focus on policies aimed at defining the political position of youth. In this period, when the ideological/political education of youth gained importance in many countries, the Single-Party Regime also aimed to educate high school youth, the most educated and dynamic segment of the society, in line with official policies. With its solidaristic and statist content, the sociology course performed a pedagogical function consistent with the dominant tendencies of the era.

Although sociology is one of the most suitable courses for addressing economic and political issues at the high school level, the complexity of the issues in the 1935 curriculum is notable. The intensity of the economic and political content of the course can be explained not only by the political and economic conditions of the period but also by the societal role of high school education in the Early Republican Era. The fact that the most educated youth of this period represented a small segment of the population naturally elevated the status of being a high school student, increasing the prestige of high school students and graduates. In a period when access to higher education was limited, a high school diploma served as a relatively more easily obtained form of 'symbolic capital', signifying readiness for direct roles in the state bureaucracy and various sectors. Thus, high school education represented either a preparatory stage for higher education for a narrow group or the final stage before entering professional life for a broader group. Consequently, high school education also fulfilled the function of training professional specialists required by the understanding of solidaristic society, which views society as an organism with functional unity. The state's positioning of high school education not merely as a stage for acquiring theoretical and technical knowledge but as a means of preparing the most educated and conscious segment of the society as ideological carriers/transmitters of the state, holding them responsible for a more challenging curriculum than their age requires, can be evaluated within this framework.

Kaynakça

Açıkel, F. (2008). Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). T. Bora (Cilt Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* (4. bs.) içinde (s. 117-139). İstanbul: İletişim Yayınları.

Âfetinan, A. (2000). *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Akaş, C. vd. (1998). "Alkışla Cumhuriyet Olmaz!". *Cogito, 15*, 185-231.

Alkan, T. (1979). *Siyasal Toplumsallaşma: Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Arslanoğlu, İ. (2001a). Ortaöğretimde Sosyoloji Ders Kitapları. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 9*(1), 67-80.

Arslanoğlu, İ. (2001b). Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 18*, 213-236.

Aytürk, İ. (2023). Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken. İ. Aytürk ve B. Esen. (Ed.). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (3. bs.) içinde (s. 23-50). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aytürk, İ. ve Esen, B. (2023). Önsöz. İ. Aytürk ve B. Esen. (Ed.). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (3. bs.) içinde (s. 7-22). İstanbul: İletişim Yayınları.

Beşirli, H. (2013). *Gençlik Sosyolojisi: Politik Toplumsallaşma ve Gençlik.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bora, T. (2020). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler.* (7. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015).* (24. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.

C.H.F. (1931). *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı.* Ankara: T.B.M.M. Matbaası.

C.H.P. (1935). *C.H.P. Programı.* Ankara: Ulus Basımevi.

Cicioğlu, H. (1985). Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarında Felsefe Grubu Derslerinin Analizi. *Eğitim ve Bilim*, *10*(55), 16-22.

Cop, B. (2022). Tek Parti CHP'nin İdeolojisi. B. Özkan ve T. Gürakar (Editörler). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* (3. bs.) içinde (s. 47-70). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Çaymaz, B. (2019). *Türkiye'de Vatandaşlığın İnşası*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Eğribel, E. (2016). Türkiye'de Sosyoloji Tarihi Yazımı / Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine. E. Eğribel, U. Özcan, H. B. Kaçmazoğlu ve S. Kızılçelik (Ed.). *Türkiye'de Sosyoloji: Üniversitede 101. Yıl* içinde (s. 13-36). İstanbul: Doğu Kitabevi.

Günay, D. ve Günay, A. (2011). 1933'den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *1*(1), 1-22. Doi: 10.5961/jhes.2011.001

Gürses, F. (2011). *Kul, Tebaa, Yurttaş: Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Ders Kitaplarında Yurttaşlık*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Hilmi Ziya. (1932). *Umumi İçtimaiyat.* İstanbul: Matbaai Ebuzziya.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Tarihçesi. https://sosyoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/hakkinda/bolum-tarihi

Kalaycıoğlu, E. (2023). Kemalizm ve Post-Kemalizm Ayrışmasında Türkiye'de Siyaset Bilimi. İ. Aytürk ve B. Esen. (Ed.). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (3. bs.) içinde (s. 51-96). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaplan, İ. (2019). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi.* (8. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2021). *Atatürk: Biyografik Tahlil Denemesi*. (21. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kültür Bakanlığı (1935). *Filozofi Programı Kılavuzu.* İstanbul: Devlet Basımevi.

Maarif Vekâleti (1934). *Lise Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Önsoy, R. (1991). Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Ortaöğretimimiz ve Bazı Meseleleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*, 1-23.

Örnek, C. (2016). Türkiye'de Resmi İdeoloji Eleştirisinin Sorunları. *Praksis, 40*, 185-217.

Öztürk, E. (2023). Felsefe Grubu Dersleri 1935 Öğretim Programında Bir Üst Değer Olarak Pozitif Bilim Anlayışının Osmanlı'dan Cumhuriyete Bilimsel Düşüncenin Seyri Açısından Değerlendirilmesi. M. A. Dombaycı, O. Bayraktar ve Ö. Kızıltan (Ed.). *Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Felsefe 2. Cilt: Türkiye'de Felsefenin 100 Yıllık Eğitimi* içinde. (s. 291-315). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Üstel, F. (2021). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi.* (9. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Ş. (2021). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm.* (13. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Parla, T. (2008). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u.* (3. bs.). İstanbul: Deniz Yayınları.

Sadık, N. (1936). *Sosyoloji.* İstanbul: Devlet Basımevi.

Şener, M. (2019). 1923-1945: Burjuva Uygarlığının Peşinde. G. Atılgan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Ed.). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (3. bs.) içinde (s. 201-345). İstanbul: Yordam Kitap.

Şenses, F. (2021). *İktisada (Farklı Bir) Giriş.* (3. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tanör, B. (2017). *Kurtuluş Kuruluş*. (11. bs.). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Timur, T. (2013). *Türk Devrimi ve Sonrası*. (7. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.

Toprak, Z. (1977). İkinci Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim*, *1*, 92-123.

Toprak, Z. (1995). Türkiye'de Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm. S. Şen (Ed.). *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu* içinde (s. 39-81). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Toprak, Z. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sosyolojinin Evrimi: 1908-1945. H. Erbaş (Ed.). *Sosyal Bilimler Tarihini Keşfediyor: DTCF Bilim Çevresi ve Sonrası* içinde (s. 43-74). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Toprak, Z. (2020). *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tok, M. (2019). *Cumhuriyetin Yurttaş İnşa Projesinde Lise Sosyoloji Ders Kitaplarının Etkisi (1923-1938).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. (1937). *Genel Nüfus Sayımı.* Ankara: Mehmet İhsan Basımevi.

Yavuz, S. Y. (2019). *Cumhuriyet Misyonerleri: 1930-1946 Arası Türkiye'de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası.* İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

Zabun, B. (2002). *Türkiye'de Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Zabun, B. ve Berber, Ş. (2019). İdeolojik Sosyoloji Öğretimi: Halk Fırkası Programı Doğrultusunda Yazılan İlk Ders Kitabı (Necmeddin Sadak). *International Social and Researcher Thinkers Journal, 5*(21), 1672-1080. Doi: http://dx.doi.org/10.31576/smryj.324

WEB OF SCIENCE VERİ TABANINA GÖRE TÜRKİYE'DE BULUNAN ANTİK ŞEHİR ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ANCIENT CITY STUDIES IN TURKEY BASED ON THE WEB OF SCIENCE DATABASE

Merve ZAYIM
Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, mervez@istanbul.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 9 Kasım 2024
Kabul edildiği tarih: 29 Nisan 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 9 November 2024
Date accepted: 29 April 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Antik Şehirler; Bibliyometrik Analiz; Web of Science Veri Tabanı; Sosyal Ağ Analizi; Türkiye'de Bulunan Antik Şehirler

Keywords
Ancient Cities; Bibliometric Analysis; Web of Science (WoS) Database; Social Network Analysis; Ancient Cities in Turkey

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.26

Öz

Bu çalışma Web of Science veri tabanı esas alınarak Türkiye'de bulunan antik şehirler hakkındaki çalışmaların bibliyometrik analizini içermektedir. Bu sayede bu çalışmaların literatürdeki mevcut durumun ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Türkiye'de Bulunan Antik Şehirler anahtar kelimesi bağlamında sırasıyla "ancient" and "city" and "Turkey" OR "Türkiye" kelimeleri kullanılarak Web of Science veri tabanında "konu" seçeneğiyle 17.02.2025 tarihinde yapılan arama sonucunda 361 sonuca ulaşılmıştır. Bu arama yapılırken tırnak işareti kullanılmamış ve çıkan sonuçlar tarandığında ise bu kelimelerin ayrı ayrı olarak değil bir bütün olarak ele alındığı çalışmalar dikkate alınmıştır. Bu veri seti üzerinden Türkiye'de bulunan antik şehirler hakkında yapılan çalışmalar tespit edilerek bu sayı 331'e düşürülmüştür. Bu 331 çalışma üzerinden yazar-atıf, kurum, ortak atıf iş birliği ağı, anahtar kelime, ülkeler arası işbirliği ağı ve bibliyometrik eşleşme analizleri elde edilmiştir. Bunun sonucunda; farklı disiplinlerden 264 makale, 14 kitap bölümü, 48 bildiri, 3 inceleme makalesi, 1 erken erişim, 1 editöryal içerik yer almaktadır. Disiplinler açısından bakıldığından en fazla yoğunluk ile Jeoloji'ye aittir (99). Onu takip eden Arkeoloji (89), Coğrafya (26), Çevre Bilimleri (23), Mimarlık (19) alanında çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmanın amacı, Türkiye'de bulunan antik şehirler konusundaki ana araştırma temalarını ve ortaya çıkan eğilimleri tespit etmesi ve antik şehir alanındaki bilimsel katkıyı artırmaktır. Ayrıca bu konuda çalışan araştırmacılara konu ile ilgili eğilimleri açıklamak ve konunun ana hatlarını göstermesi açısından da faydalı olacağı düşünülmektedir. Elde edilen bu veriler VOSviewer programı ve ArcGIS 10.8 programı ile analiz edilerek çeşitli şemalar ve harita oluşturulmuştur. Ayrıca wordclouds ile kelime bulutu oluşturularak anlatım zenginleştirilmiştir.

Abstract

This study includes a bibliometric analysis of the studies on ancient cities in Turkey based on the Web of Science database. In this way, it aims to reveal the current situation of these studies in the literature. Within the scope of the study, 361 results were obtained as a result of the search conducted on 17.02.2025 with the "subject" option in the Web of Science database using the words "ancient" and "city" and "Turkey" OR "Turkey" respectively in the context of the keyword Ancient Cities Found in Turkey. No quotation marks were used in this search, and when the results were scanned, those studies that considered these words as a whole, rather than separately, were included. This number was reduced to 331 by identifying the studies on the ancient cities in Turkey through this data set. Author-citation, institution, co-citation collaboration network, keyword, cross-country collaboration network and bibliometric matching analyses were obtained from these 331 studies. As a result, there are 264 articles, 14 book chapters, 48 papers, 3 review articles, 1 early access, 1 editorial content from different disciplines. In terms of disciplines, geology has the highest density (99). It is followed by archaeology (89), geography (26), environmental sciences (23), architecture (19). The aim of this study is to identify the main research themes and emerging trends on ancient cities in Turkey and to increase the scientific contribution in the field of ancient cities. It is also expected to be useful for researchers working on this topic in terms of explaining the trends and showing the main outlines of the topic. These data were analyzed using VOSviewer program and ArcGIS 10.8 program and various diagrams and maps were created. In addition, the narrative was enriched by creating word clouds using word clouds.

Giriş

Bibliyometrik analizler kapsamında yapılan çalışmalar günden güne artmakta ve bu konuda araştırmacıya önemli bir katkı ve destek sağlamaktadır. Bu sayede araştırmacılar ilgi alanları dahilinde daha önce konu ile ilgili yapılan araştırmaların detaylı analizine ulaşarak daha sonrasında yapacağı çalışmaları planlamakta ve bu doğrultuda bir yol izlemektedir. Bibliyometri kavramı için çeşitli tanımlamalar yapılmakla birlikte genel olarak kitap, dergi, makale, tez, bildiri gibi bilimsel yayınların matematiksel ve istatistiksel tekniklerle incelenmesi şeklinde ifade edilmesi mümkündür (Kahraman, 2022, s. 210). Bibliyometrik analiz ise, bir alanda yapılan çalışmalara ait büyük hacimli yapılandırılmamış verileri titiz bir şekilde anlamlandırarak, bu alanların kümülatif bilimsel bilgisini ve evrimsel inceliklerini çözmek ve haritalamak için faydalandığı kompleks bir analiz yöntemi olarak açıklanabilir (Donthu vd. 2021, s. 285).

Bibliyometri, 20. yüzyılın sonlarına doğru önemli bir gelişim süreci geçirerek, başlangıçta yayın ve atıf sayımına dayalı uygulamalı bir alan olarak şekillenmiş ve disiplinler arası bir yöntem haline gelmiştir (Torres-Salinas vd. 2024). Bibliyometrik yöntem kullanılarak yapılan ilk çalışma Cole ve Eales tarafından 1917 yılında yapılmıştır (Polat, Saraçoğlu ve Duman, 2019, s. 47). "The History of Comparative Anatomy: Part 1- A Statistical Analysis of the Literatüre" adlı eserde 537 adet anatomi eserini incelemişlerdir (Cole ve Eales, 1917, s. 578). 1923 yılında E. Wyndham Hulme tarafından tarih bilimi alanında "Statistical Bibliography in Relation to the Growth of Modern Civilization" adında istatistiki bir analiz gerçekleştirilmiştir (Hulme, 1923). 1927 yılında P.L.K. Gross ve E.M. Gross tarafından "Journal of the American Chemical Society" isimli dergide yayımlanan makalelerin kaynakçalarının değerlendirildiği bir atıf analizi çalışması ortaya konulmuştur (Gross ve Gross, 1927). Daha sonralarında yapılan çalışmalar hem Dünya'da hem Türkiye'de de artmıştır. Türkiye'de Bibliyometrik analiz alanında yapılmış olan ilk çalışma 1970 yılında Kemal Özinönü'ne aittir. Bu çalışma "Growth in Turkish Positive Basic Sciences"ta yayınlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin temel bilimlerdeki mevcut durum ve belli alanlardaki bilimsel verimlilik ölçülmeye çalışılmıştır. Türkiye'de takip eden 1975-1990 yılları arasında pek fazla bibliyometrik çalışma yapılmamıştır. Ancak 1990 yılı ve sonrasında konuyla ilgili çalışmaların sayısında artış yaşanmıştır (Al, 2008, s. 10). Günümüzde de bibliyometrik çalışmalar alanında ciddi çalışmalar yapılmakta, çeşitli makale, kitap, bildiri, poster, tez gibi birçok yayın ön plana çıkmaktadır (Zan, 2012; Karagöz ve Kozak, 2014; Şahin, Acun, 2015; Kavakçı ve Yardımcıoğlu, 2018; Benavent vd. 2018; Sadık, 2018; Yeksan ve Akbaba, 2019; Savrun ve Mutlu, 2019; Karasakaloğlu, 2020; Köşker, 2020; Rana, 2020; Civelek ve Karadağ, 2020; Akgöz ve Atalay, 2021; Sarı ve Delen,

2021; Ertek ve Şahin, 2021; Siyavuş ve Aydın, 2021; Akın, 2021; Kahraman, 2022; Kahraman, 2022; Sipahi ve Genç, 2022; Arslan, 2022; Erdoğan, 2022; Boyraz ve Dönmez, 2022; Baltacı vd. 2023; Buladi Çubukçu, 2023; Dülgaroğlu ve Tür, 2023; Pamukçu ve Türkoğlu, 2023; Aslantürk ve Baltacı, 2023; Karaca, 2024; Halaç ve Kelkit, 2024).

Türkiye'de yer alan antik şehirler zaman zaman farklı ülkelerden insanların da çalışma konusu olmuş ve Anadolu'nun bulunduğu konum nedeni ile de bu yerleşmeler hemen her dönemde dikkat çekmiştir. Nitekim Anadolu dünyada bulunan ilk yerleşmelere ev sahipliği yapmış eşsiz bir tarihi mirasa sahiptir. Bu doğrultuda bu çalışma ile yapılan çalışmaların uluslararası veri tabanında yer alan mevcut durumu hakkında bir inceleme yapılması, literatür hakkında bir bakış açısı sağlarken çalışmaların hangi alanlarda yoğunlaştığını da aktaracaktır. Böylece ileride yapılacak olan çalışmalar için bir rehber ve yol gösterici de olabilecektir. Bu yöntem ile Türkiye'de bulunan antik şehirlerin küresel akademik görünürlüğünü ve etkileşimini anlamak adına kritik bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda WOS veri tabanı ele alınarak ortaya çıkan analizler incelenmiştir. Bu analizler kapsamında veriler, yazar-atıf, kurum, ortak atıf iş birliği ağı, anahtar kelime analizleri ve ülkeler arası iş birliği ağı gibi eğilimler görselleştirilmiştir. Buradan hareketle aşağıdaki soruların ve benzerlerinin cevabı aranmıştır:

- Çalışmaların türüne göre dağılışları nasıldır?
- Çalışmaların yıllara göre dağılışları nasıldır?
- Çalışmaların kurumlara göre dağılışı nasıldır?
- Çalışmaların ülkelere göre dağılışı nasıldır?
- Çalışmalarda yazarların atıf analizi nasıldır?
- Çalışmaların ülkeler bazında atıf analizi nasıldır?
- Çalışmaların bilim alanlarına göre dağılımları nasıldır?
- Çalışmalarda ön plana çıkan anahtar kelimeler hangileridir?
- Çalışmalarda atıfların ve yazar-atıf ilişkisinin durumu nedir?
- Çalışmada bibliyometrik eşleşme analizleri kapsamında çalışmaların ve yazarların durumu nedir?

Materyal ve Yöntem

Scopus, Google Scholar, Pub-Med gibi birçok veri tabanı bulunmaktadır. Bunlardan Google Scholar gibi veri tabanları yazarların çalışmalarını manuel olarak sisteme tanımlamasına olanak vermesi durumunda hatalı veya eksik bilgiler içermesine neden

olabilmektedir. Bu durum da elde edilen verilerin kullanımını ve analizini zorlaştırmaktadır. Buradan hareketle, analizlerin yapılacağı olan VOSviewer programının Web of Science veri tabanı ile daha iyi entegre olması nedeniyle bu çalışmada veri tabanı olarak Web of Science veri tabanı tercih edilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler 17.02.2025 tarihinde Web of Science veri tabanından elde edilmiştir. Bu veri tabanında yayımlanan 361 çalışma elde edilmiş ve bu veri seti üzerinden yazarlara ait tüm makale, bildiri, kitap bölümü vb. gibi tüm çalışmalar da dikkate alınmıştır. Türkiye'de bulunan antik şehirler hakkında yapılan çalışmalar alınarak geri kalan 331 çalışma üzerinden yazar-atıf, kurum, ortak atıf iş birliği ağı, anahtar kelime, ülkeler arası işbirliği ağı ve bibliyometrik eşleşme analizleri elde edilmiştir. Elde edilen verilerin işlenmesi ve analizinde ArcGIS 10.8 ve VOSviewer gibi programlardan yararlanılmıştır.

BULGULAR

Bu çalışma sürecinde ortaya çıkan sonuçlar eser analizi, yazar analizi, kurum analizi, anahtar kelime ve atıf analizi başlıkları altında sunulmuştur.

Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

WOS veri tabanında Türkiye'de yer alan antik şehirleri konu alan çalışmaların en eski yayın tarihi 1989'dur. Yıllar içinde genel itibariyle artış eğiliminde olmuştur. Yıllar bazında bakıldığında 1989 yılından 1996 yılına kadar herhangi bir çalışma kaydedilmemiştir. 1996 yılı ile başlayan devamlılık günümüze kadar devam etmiş ve 2025 şubat ayı itibariyle mevcut grafik oluşturulmuştur. 1989 yılında 1 çalışma ile başlayan bilimsel araştırmalar 1990-1995 yılları arasında kesintiye uğramışsa da gün geçtikçe nispeten artma eğiliminde olmuş en çok çalışma 2019 yılında yapılmıştır (Grafik 1).

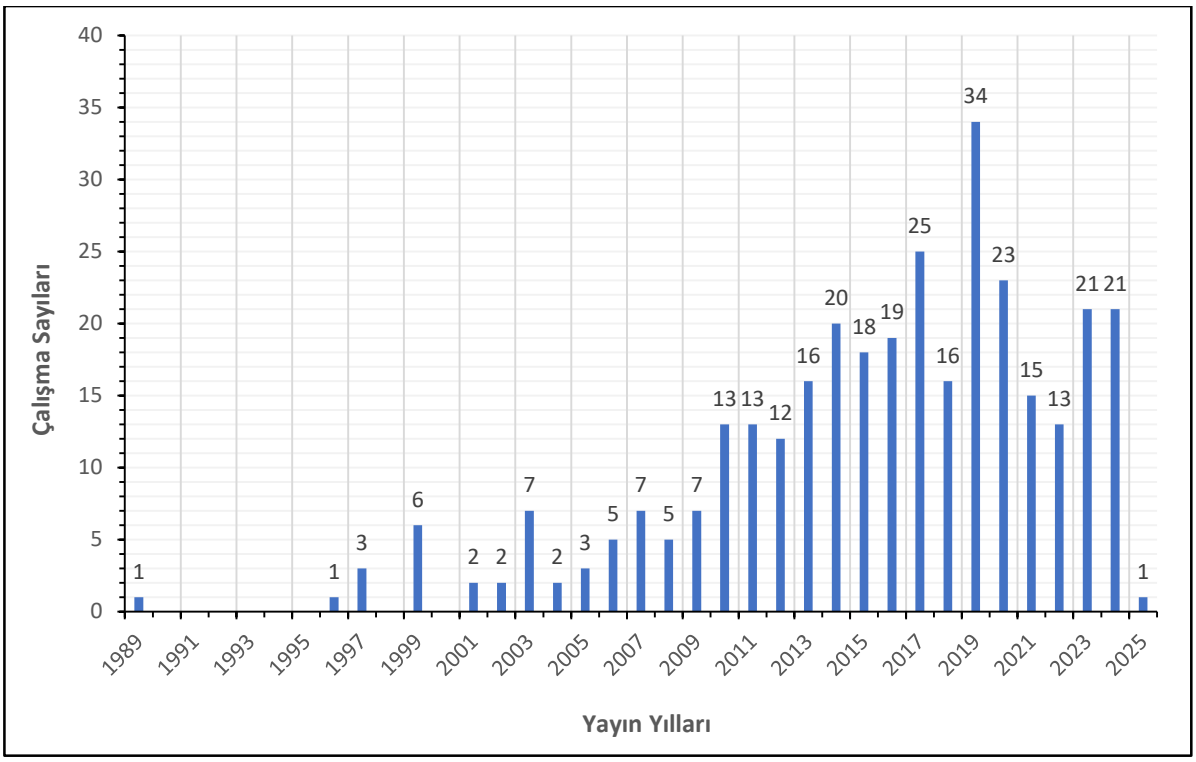

Grafik 1: WOS Veri Tabanında Türkiye'de Bulunan Antik Şehirler ile İlgili Yapılan Çalışmaların Yıllar İçindeki Dağılışı

Yayınlanan çalışmaların 293 tanesi İngilizce, 28 tanesi ise Türkçe dilinde yayınlanmıştır. 4 İtalyan, 2 Almanca, 1 Rusça, 1 Macarca, 1 İspanyol ve 1 Slovence dilinde yayınlanan çalışmalar da bulunmaktadır.

Çalışmaların Bilimsel Disiplinlere Göre Dağılımı

Web of Science veri tabanında her bir çalışma birden fazla kategori içerisinde de ele alınabilmektedir (Kahraman, 2022, s. 512). Wos'tan alınan veri setinde 74 tane ayrı kategori tespit edilmiştir. Türkiye'de bulunan antik şehirlerin yer aldığı çalışmalardan 99 tanesi çok disiplinli olarak jeoloji alanında ve onu takiben 89 tane ile Arkeoloji alanı yer almaktadır. Bu kategoriyi Coğrafya, Çevre Bilimleri, Antropoloji, Mimarlık, Sanat kategorileri takip etmektedir (Grafik 2).

Çalışmaların büyük bir bölümü Jeoloji (çok disiplinli-birden fazla kategoride ele alınabilecek) ve Arkeoloji alanında yapılmıştır. Ancak son zamanlarda artan çalışmalarda farklı disiplinler de yer almaktadır.

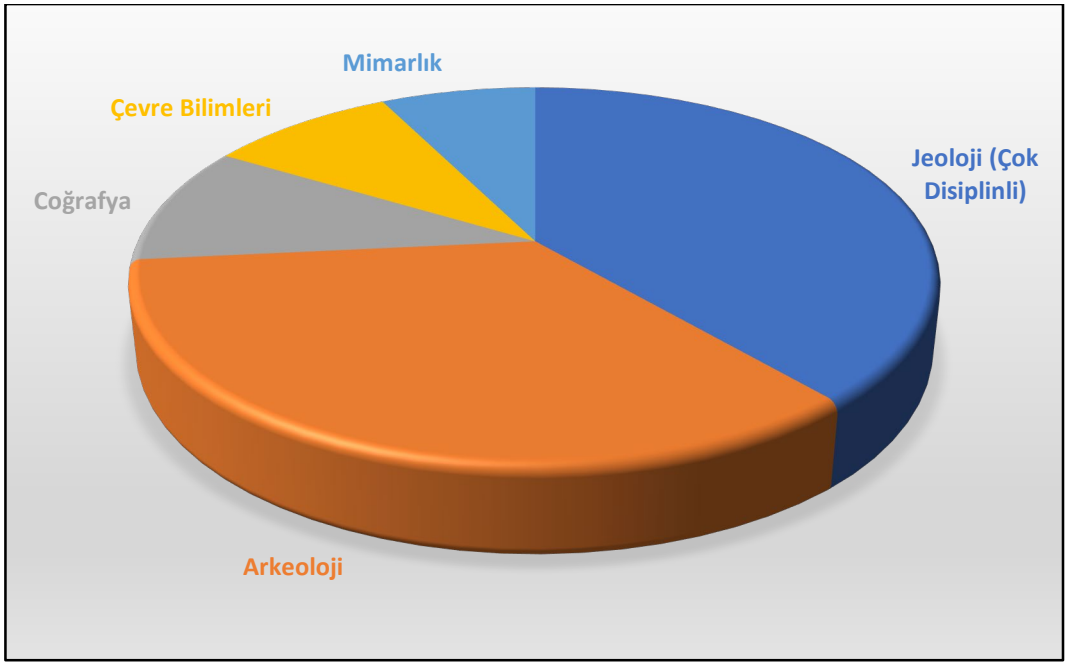

Grafik 2: Türkiye'de Bulunan Antik Şehirlerin Yer Aldığı İlgili Çalışmaların Web of Science Kategorilerine Göre Dağılımı (İlk 5 kategori)

Yazarların Ülkelere Göre Dağılımı

Çalışmaları yayınlanan toplam 889 yazar bulunmaktadır. Veri tabanından alınan veri setine göre en fazla çalışma Türkiye'den yapılmıştır. Onu Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İtalya izlemektedir. Türkiye'den yapılan çalışmalar 217 adet olup, toplam çalışmaların %66'sını oluşturmaktadır. Kalan %34'lük pay diğer ülkeler arasında dağılmaktadır (Grafik 3).

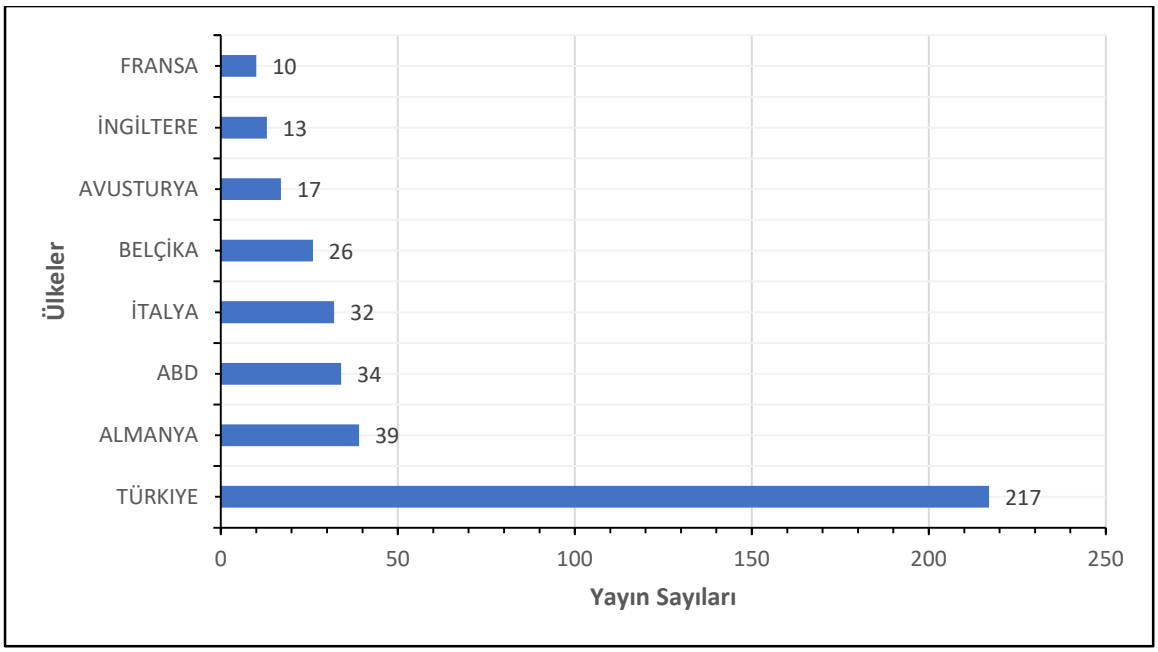

Grafik 3: Ülkelere Göre Çalışma Sayıları

Yapılan çalışmalar arasında en az katkıda bulunan ülkeler arasında 1'er yayın ile Bulgaristan, Romanya, Tayvan vb. ülkeler yer almaktadır. Bazı çalışmalar birden fazla yazar tarafından ele alınmıştır (Harita 1).

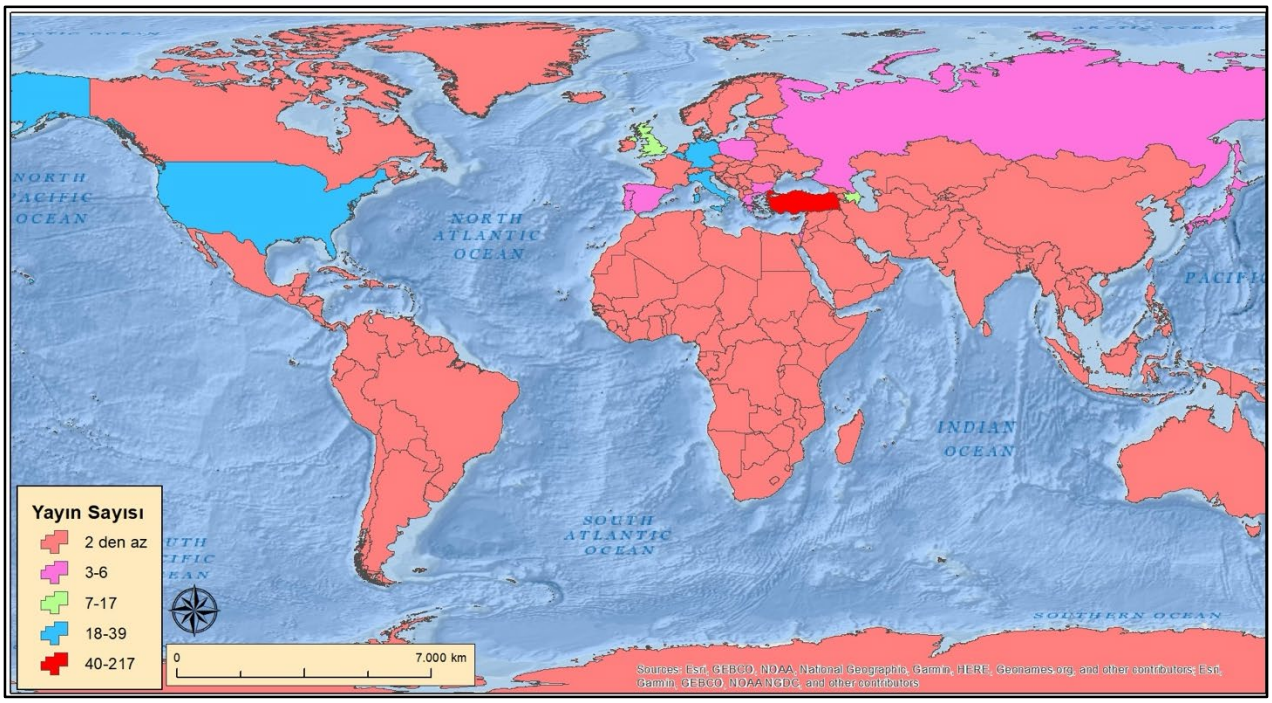

Harita 1: Yazarların Bulunduğu Ülkelere Göre Yapılan Çalışmaların Dağılışı

Ortak yazarlık analizine baktığımızda ise, en fazla birlikte çalışan ve bağlantılı yazarları belirlemek amacıyla en az 3 yayın kriteri kullanılarak bir ağ haritası oluşturulmuştur. Bu analizde, yazarlar arasında en yüksek bağlantıya sahip olan isimler incelenmiş ve bu isimler arasındaki ilişkiler ağ haritası yardımıyla görselleştirilmiştir. Sonuçlar, en fazla bağlantısı olan 11 yazarın tespit edildiğini ve bu yazarlar arasında toplamda 148 bağlantı olduğunu göstermektedir.

Buna göre veri setinde elde edilen nicel çıktılarda tek bir yayında en çok atıf alan yazarların (Helmut 373, Waelkens 274, Degryse 268, Pint 206, Seeliger 183,) en fazla bağlantıya sahip yazarlar olduğu da gözlemlenmiştir (Şekil 1). Bu durum, atıf sayılarının yazarlar arasındaki bağlantı düzeyiyle doğrudan ilişkili olabileceğini göstermektedir.

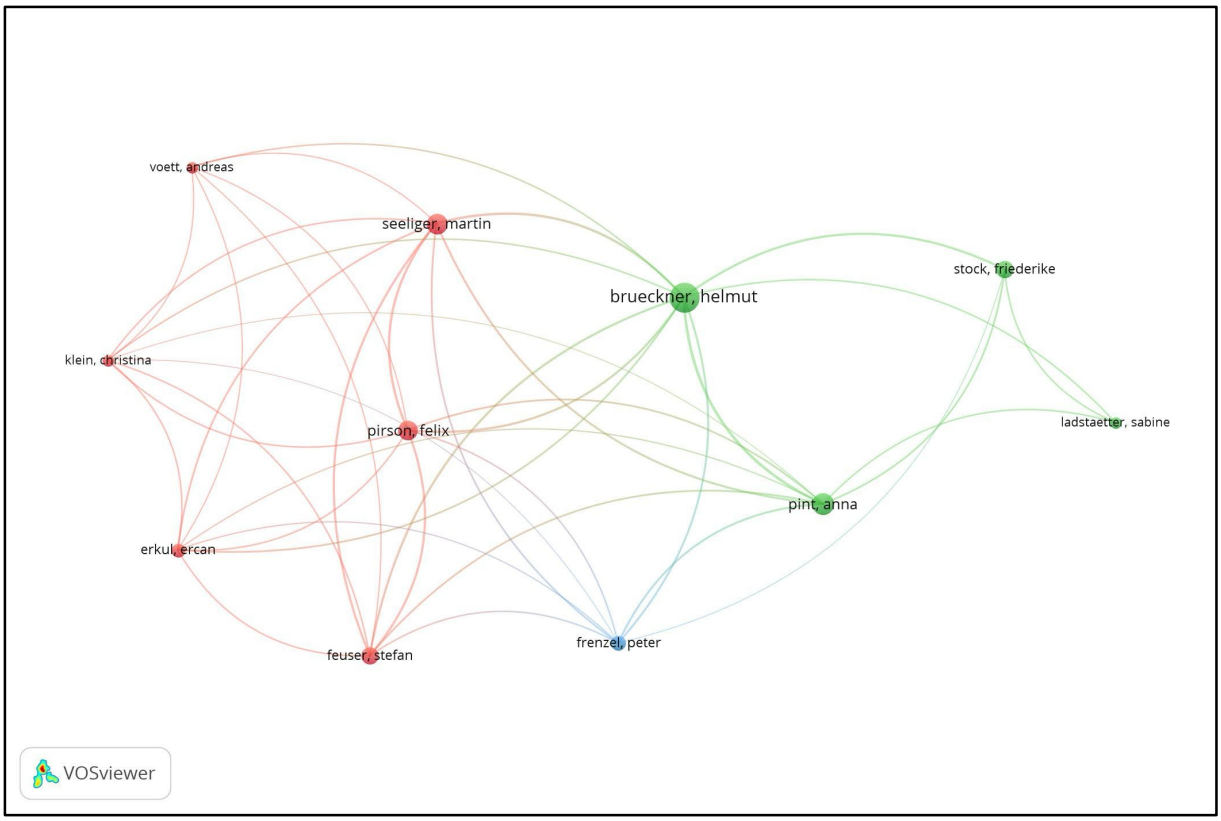

Şekil 1: Yazar-Ortak Yazar İlişkisi

Yazarların Atıf Analizi

Yazar-atıf ilişkisini belirlemek amacıyla en az 3 yayın kriteri baz alınarak yazarların-atıf analizi ile atıf ağları tespit edilmiştir. Bu analiz sonucunda, toplam 30 yazar ve 4 ayrı küme tespit edilmiştir toplamda 1155 bağlantının ortaya çıktığı bu analizde en fazla atıf alan yazarlar; Helmuut 373, Waelkens 274, Degryse 268, Pint 206, Seeliger 183, Muchez 179'dur. Bu yazarlar toplam ağ gücünün gösterildiği şekilde ön planda yer almaktadır.

Listede en fazla atıf alan yazar Helmut, Coğrafya profesörüdür ve Köln Üniversitesinde çalışmalarını sürdürmektedir. Çalışmalarının büyük çoğunluğu kıyı morfolojisi, jeoarkeoloji ve jeokronoloji üzerinde yoğunlaşmaktadır (URL-1). Listede bir diğer en fazla atıf alan Waelkens ise Türkiye'de Sagalassos antik kenti kazı çalışmalarına da katılmış olan Arkeoloji profesörüdür. Belçika'da bulunan Katholieke University Leuven"de çalışmaktaydı (Erciyas, 2016). Bu üniversite aynı zamanda en fazla atıf alan kurum olarak listelenmektedir. Bahsi geçen çalışmaların veri setinde en fazla çalışılan alanlar ile de uyumlu olduğunu söylemek doğru olacaktır.

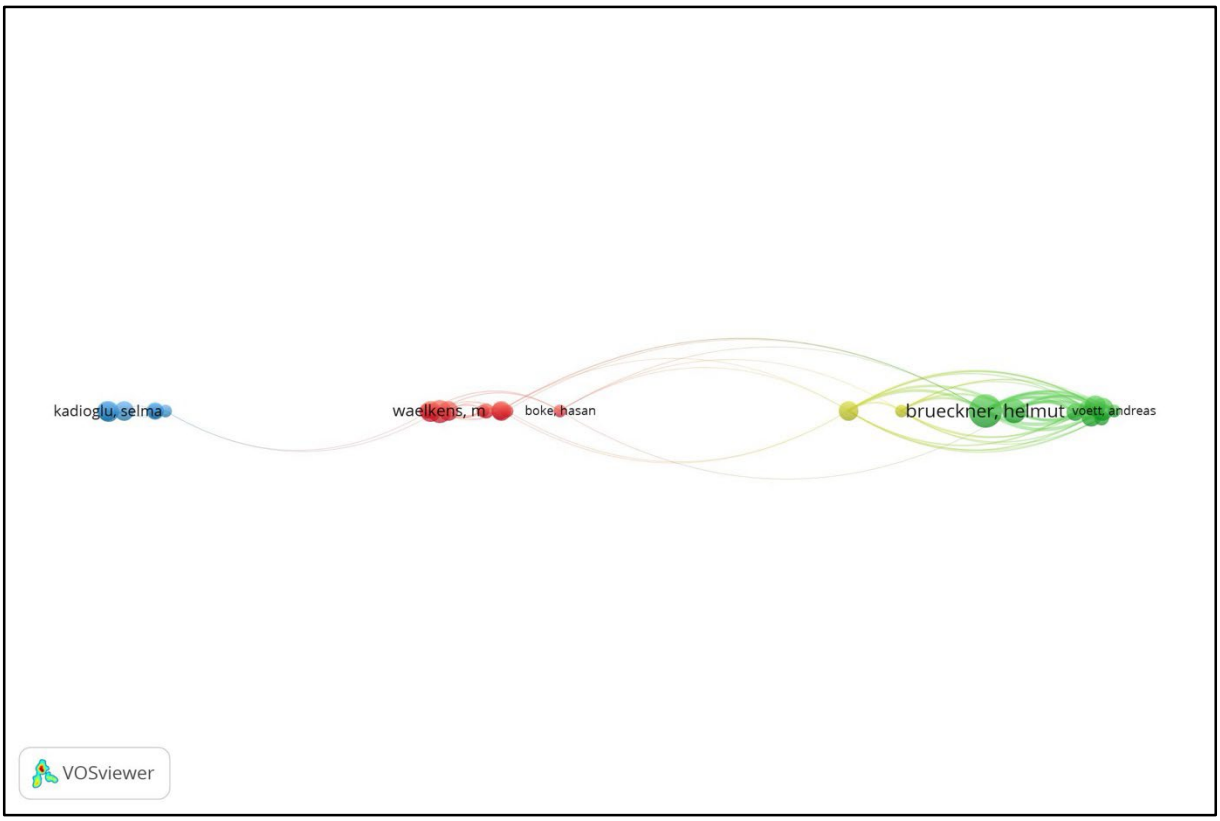

Şekil 2: Yazar Atıf İlişkisi

Ülke Atıf Analizi

Ülkeler bazında alınan atıfların incelenmesi amacıyla bir atıf ağı haritası oluşturulmuş ve analiz, en az bir yayına sahip olma ve en az 2 atıf alma kriterlerine göre yapılmıştır. Buna göre; aralarında bağ bulunan birimler üzerinden 19 ülke tespit edilmiştir. 5 farklı küme ve toplam bağlantı sayısı ise 366 olarak belirlenmiştir. En fazla atıf alan ülke, en fazla yayın sayısına da sahip olan Türkiye'dir (1608) (Turkey ile Türkiye aynı değerde toplanmıştır). Onu Almanya (698), Belçika (613), ve Amerika Birleşik Devletleri izlemektedir (383), İtalya (344) ve İngiltere (341)'dir. Bu ülkeler arasındaki bağlantı ağ haritasında da belirgin şekilde gözlemlenmektedir (Şekil 3). Bu durum genel itibariyle yayın sayısına paralel olarak gelişmiştir. Yazar atıf ilişkisi analizinde ön plana çıkan Türkiye'de 217 yayın, Almanya'da 39, ABD 34, İtalya'da 32 yayın bulunmaktadır (Grafik 3).

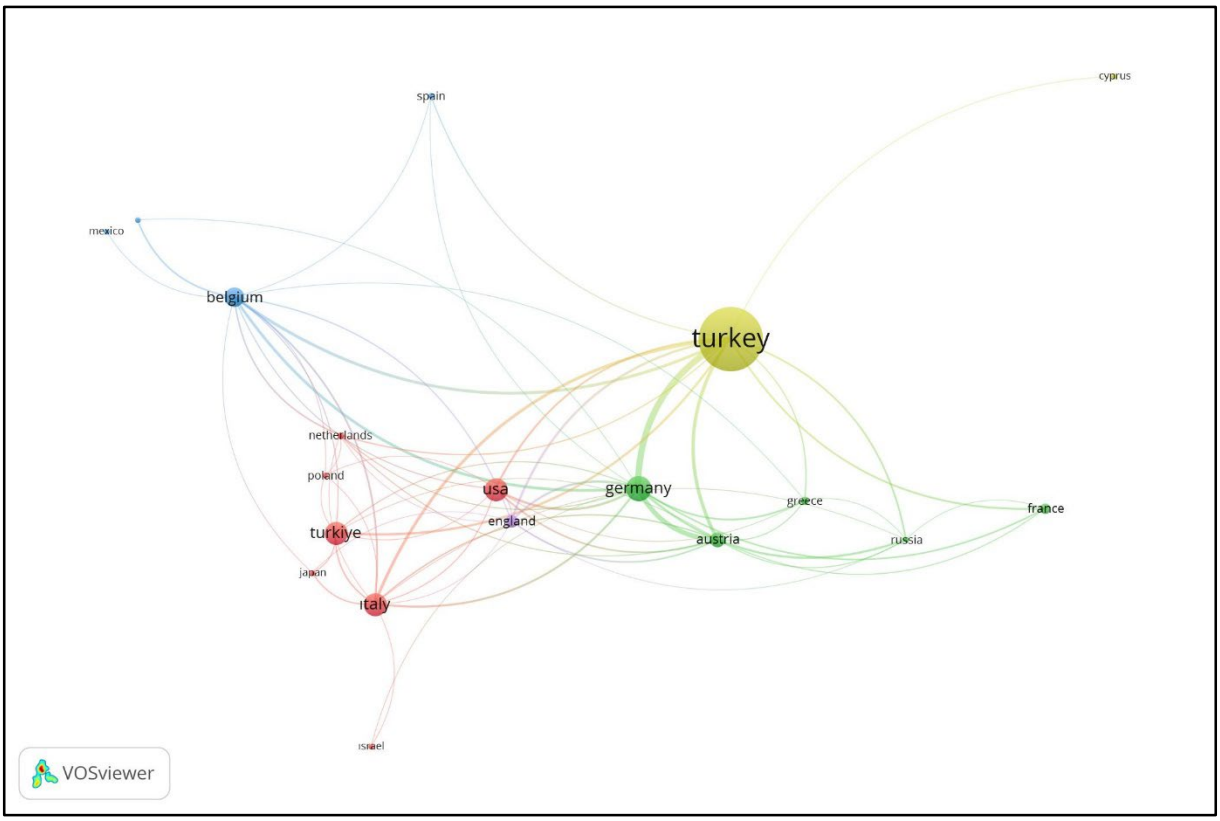

Şekil 3: Ülke-Atıf Analizi

Kurum Atıf Analizi

Kurumlar arasındaki atıf bağlantılarına dayalı olarak bir ağ haritası oluşturulmuş ve bu analiz, en az 3 yayına sahip olma kriterleri baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, ilişkili 39 kurum içinde 6 farlı küme ve toplam 508 bağlantı belirlenmiştir. Bu analizde, en fazla atıfa sahip kurum "Katholieke University Leuven" olup, 18 yayınla temsil edilmektedir. Belçika'da yer alan bu üniversite, aynı zamanda 545 atıf ile en fazla atıf alan kurumdur. En fazla atıf sayısına sahip ikinci kurum "Cologna Üniversitesi"dir. Bununla birlikte atıf ilişkisi açısından üçüncü sırada yer alan "Ankara Üniversitesi" 21 yayına sahip olmasına rağmen atıf sayısı 235'dir. Bu kurumları takiben "Kiel Üniversitesi" 154, "Rostock Üniversitesi" 131, "Süleyman Demirel Üniversitesi" 126, "İstanbul Teknik Üniversitesi" ve "Selçuk Üniversitesi" 120, "İstanbul Üniversitesi" 116 atıfla sıralanmaktadır.

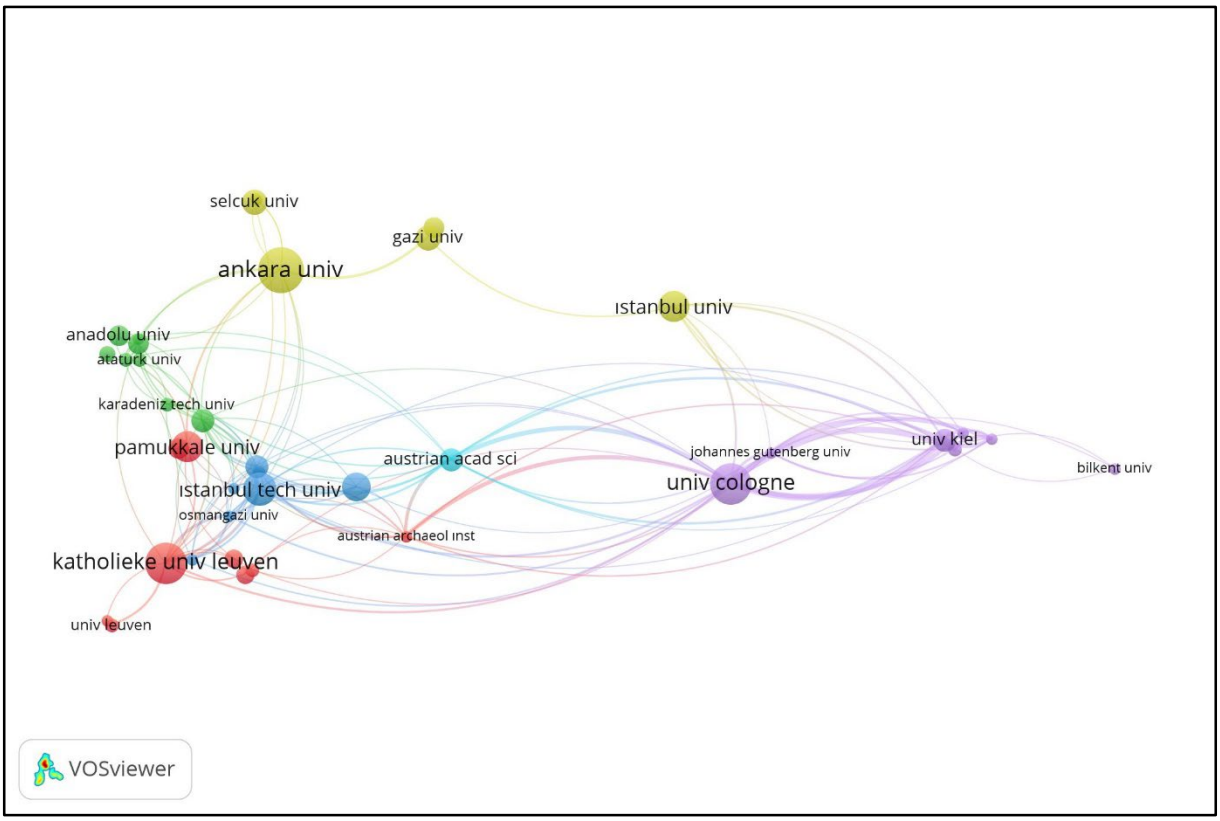

Şekil 4: Kurum-Atıf İlişkisi

Anahtar Kelimelerin Ortaklığı Analizi

Türkiye'de bulunan antik şehirleri konu alan çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimelerine bakıldığında ilk başta "Turkey" kelimesi karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu ifadenin ilk sırada çıkması beklenmedik bir durum değildir. En az 3 kelimenin ortak olarak kullanılması kriter ile yapılan analiz sonucunda birbirleriyle ilişkili olan kelimeler üzerinden yapılan analiz sonucunda "Turkey", "Gpr", "Sagalassos" ve "Cultural Heritage" kelimeleri ön plana çıkmaktadır (Şekil 5). Burada "Gpr" (yeraltı radarı) kelimesinin bu kadar yüksek çıkması, en fazla çalışılan alan jeoloji (çok disiplinli olarak) olmasının bir doğrulaması olarak da kabul edilebilmektedir. Bu analize göre, toplam 51 kelime bağlantısının bulunduğu, bunun da 9 farklı küme ile gösterildiği ve toplamda 163 bağlantının var olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler kullanılarak yapılan kelime bulutunda da tekrar eden kelimelerin yoğunluğuna göre bir dağılış verilmiştir (Şekil 6).

Şekil 5'te görülen bir diğer unsur ise anahtar kelime dağılışının yıllara göre değişimidir. Buradan hareketle özellikle son yıllarda mimarlık, kültürel miras gibi konularda çalışmaların artma eğiliminde olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir.

Çalışılan veri seti içinde hakkında en fazla araştırma yapılan antik kent Assos ve Sagalassos antik kentleridir. Bu kentleri sırasıyla Hierapolis, Hasankeyf ve Pergamon izlemektedir.

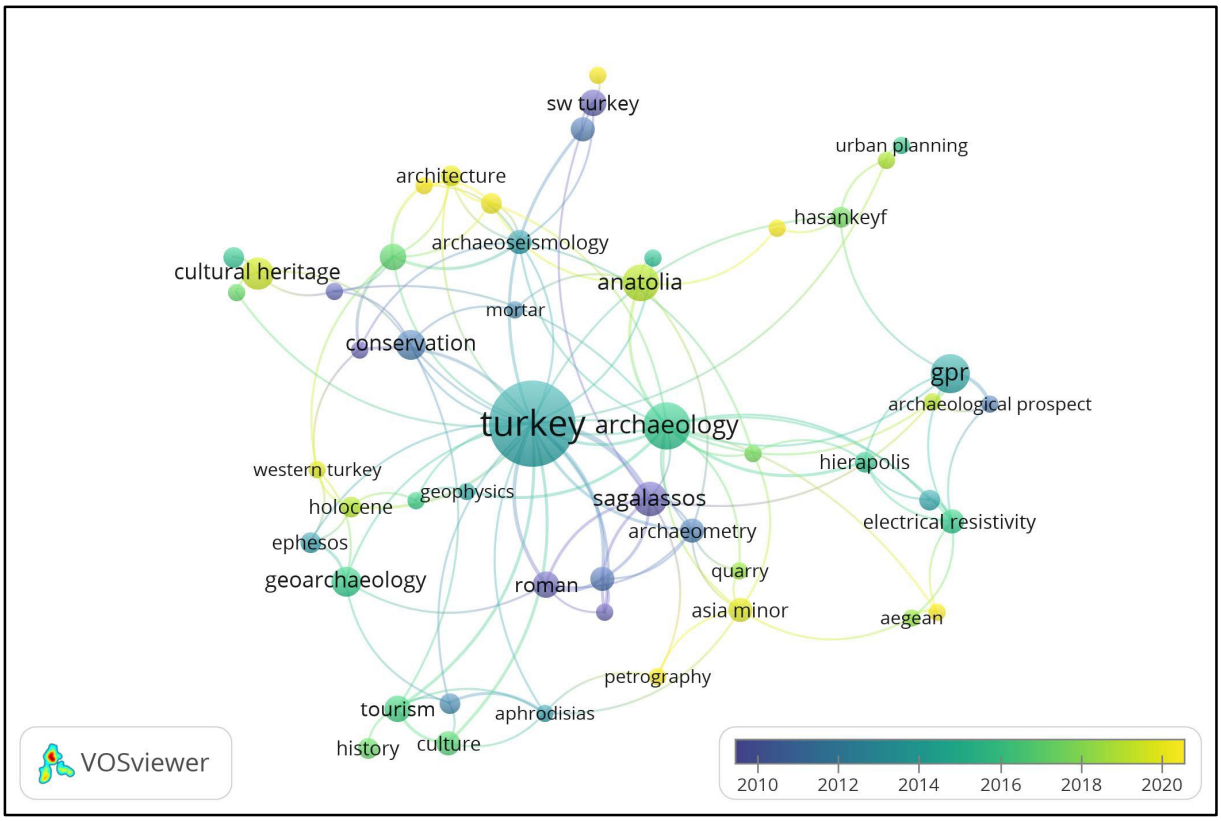

Şekil 5: Anahtar Kelime Analizi-Yıllara göre değişim

Şekil 6: En Sık Tekrarlanan Kelimelere Ait Kelime Bulutu

Çalışmaların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Bibliyografik eşleşme, iki farklı kaynağın aynı çalışmaya atıfta bulunması durumunu ifade etmektedir. Bu analizde en az 3 atıf almış yayınlar arasından seçilen ve birbirleriyle bağlantılı çalışmalar değerlendirilmiştir. Buna göre, 9 farklı küme, 785 doğrudan bağlantı ve toplamda ise 2708 bağlantı gücü tespit edilmiştir. Bu ağ analizi sonucunda en güçlü bağlantılar 166 atıf ile Yüksel (1999), 109 atıf ile Degryse 82002), 88 atıf ile Feuer (2015), 82 atıf ile Eyduran (2015), 68 atıf ile Miriello (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar öne çıkmaktadır. Analize göre, toplam bağlantı gücü kapsamında bakıldığında Pint (2015) 217, Seeliger (2019) 192, Yerli (2011) 176, Seeliger (2013) ve Stock (2019) 171, Seeliger (2014) 164, Seeliger (2017) 160 olarak belirlenmiştir (Şekil 6).

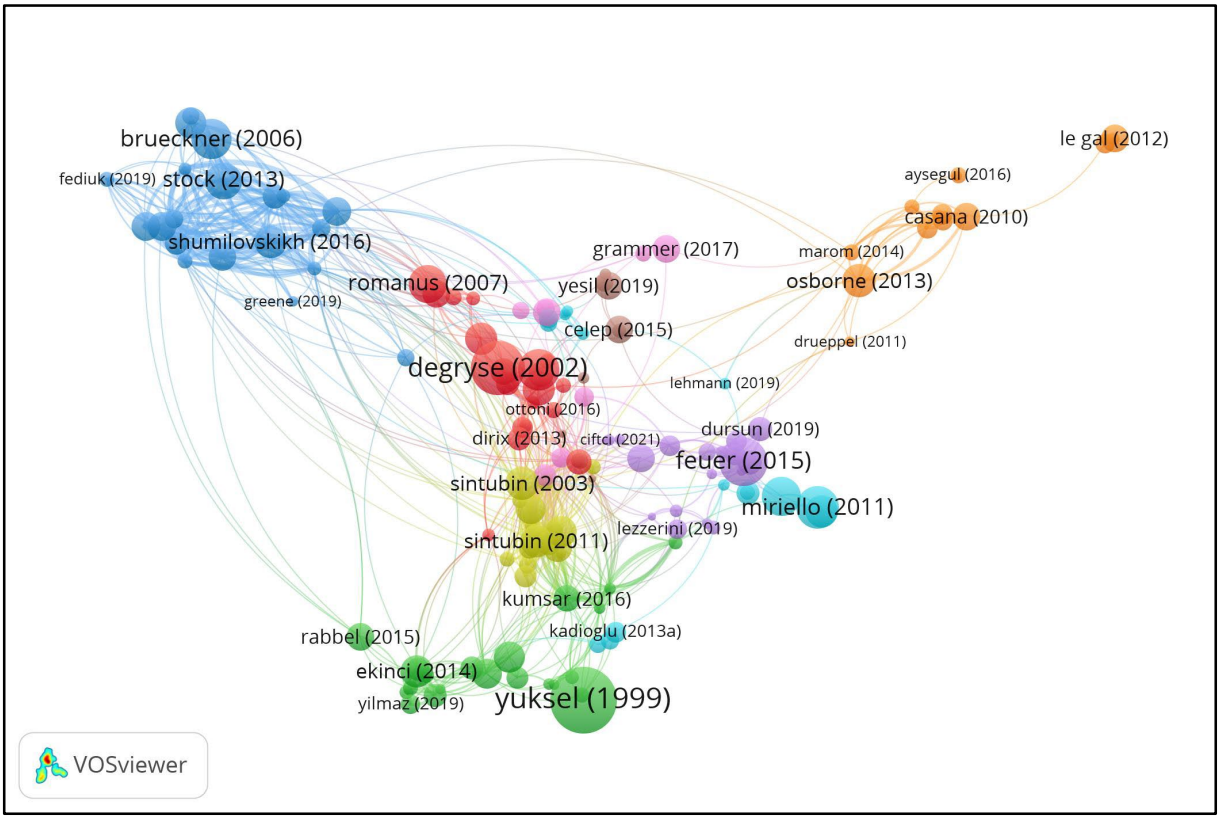

Şekil 7: Çalışmaların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Yazarların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Bu analizde, en az 2 yayına sahip ve en az 1 atıf almış yazarlar belirlenmiş olup, bu kriterleri karşılayan yazarlar arasındaki bağlantılar üzerinden yürütülmüştür. Çalışma, yazarlar arasındaki akademik etkileşimlerin incelenmesi esasına dayanmaktadır. Buna göre, 116 birim arasında 7 farklı küme, 1753 bağlantı ve 80219 toplam bağlantı gücü analiz edilmiştir. Bibliyografik eşleşme gözlenen yazarlardan bazıları (toplam ağ sayısının güçlü

olduğu yazarlar); Brueckner (16864), Pint (11788), Seeliger (10988), Pirson (9853), Feuser (9601)'dir.

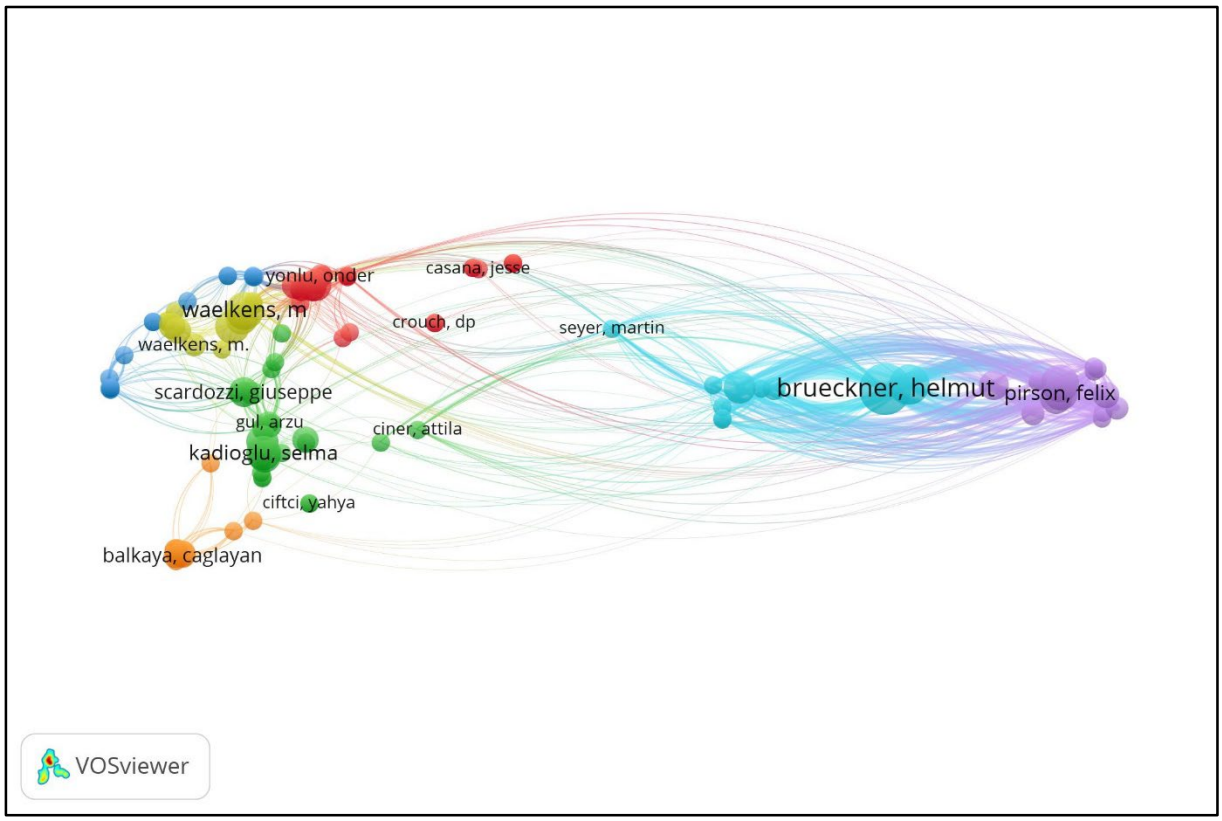

Şekil 8: Yazarların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Tartışma ve Sınırlılıklar

Çalışmada sadece Web of Science veri tabanından alınan veriler kullanılmıştır. Bu veri tabanı dışında daha birçok veri tabanında değerli çalışmaların olduğu bir gerçektir. Web of Science dışında kalan veri tabanlarının genelinde bilgi eksikliklerinin olması, yazarların, araştırmacıların manuel olarak çalışmalarını ekleme imkanı tanıması gibi nedenlerle bu çalışmada Web of Science veri tabanı tercih edilmiştir. Ancak 2025 yılı başında Trdizin veri tabanından da veri seti indirilebilir hale gelmiştir. Bu veri tabanı da aynı Web of Science gibi manuel olarak veri işlemeye izin vermemektedir. Gelecek çalışmalarda bu veri tabanı da oldukça ön plana çıkacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Antik şehirler hakkında yapılan çalışmaların çalışma perspektifinde yer alan bulunduğu dönemdeki önem, güç, fonksiyon gibi kavramlar çalışmalara yön vermektedir. Elbette birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan ülkemizde, birbirinden farklı medeniyetlerin katmanlarına ulaşılabildiği de bir gerçektir. Tarih boyunca önemini koruyan Anadolu, birbirinden güçlü ve farklı uygarlıkların varlığına imkan tanımıştır ve dünyada önemli

medeniyet alanlarının şehirlerini de barındırmaktadır. Bugün farklı alanların çalışma konusunu oluşturan bu şehirler medeniyetlerin izlerini yansıtma noktasında önemli bir neferdirler. Bu sayede Türkiye'de bulunan antik şehirleri konu alan çalışmaların bibliyometrik analizi ile mevcut durumunun irdelenmesi bu bağlamda önem arz etmektedir.

Bu çalışmada kapsamında Türkiye'de Bulunan Antik Şehirler anahtar kelimesi bağlamında sırasıyla "ancient" and "city" and "Turkey" OR "Türkiye" kelimeleri kullanılarak Web of Science veri tabanında "konu" seçeneğiyle 17.02.2025 tarihinde yapılan arama sonucunda 361 sonuca ulaşılmıştır. Bu arama yapılırken tırnak işareti kullanılmamış ve çıkan sonuçlar tarandığında ise bu kelimelerin ayrı ayrı olarak değil bir bütün olarak ele alındığı çalışmalar dikkate alınmıştır. Bu veri seti üzerinden Türkiye'de bulunan antik şehirler hakkında yapılan çalışmalar tespit edilerek bu sayı 331'e düşürülmüştür. Bu 331 çalışma içinde farklı disiplinlerden 264 makale, 14 kitap bölümü, 48 bildiri, 3 inceleme makalesi, 1 erken erişim, 1 editöryal içerik yer almaktadır. Disiplinler açısından bakıldığından en fazla yoğunluk ile Jeoloji'ye aittir (99). Onu takip eden Arkeoloji (89), Coğrafya (26), Çevre Bilimleri (23), Mimarlık (19) alanında çalışmalar yapılmıştır. Veriler, yazar-atıf, kurum, ortak atıf iş birliği ağı, anahtar kelime analizleri ve ülkeler arası işbirliği ağı gibi eğilimler görselleştirilmiştir. Çalışmaların yıllarına bakıldığında ilk çalışmanın 1989 yılında yapıldığı ve takip eden 1990-1995 yılları arasında bir durgunluk dönemini takiben bir sonraki yayın 1996 yılında yapılmıştır. Bu yıldan itibaren genel anlamda artma trendi içerisinde iken en çok çalışma 2019 yılında yapılmıştır.

Yapılan araştırmalar, bu alanda en fazla çalışmanın jeoloji (çok disiplinli) alanında ve makale türünde gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu konuda doğrudan bir kitap çalışmasının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, konuya yönelik bir kitap çalışmasının literatüre önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Yazar-atıf analizi incelendiğinde, en fazla atıf alan yazarların sırasıyla Helmuut (373), Waelkens (274), Degryse (268), Pint (206), Seeliger (183) ve Muchez (179) olduğu belirlenmiştir.

Yazarların coğrafi dağılımı açısından Türkiye'nin öne çıktığı, ancak çalışmalara farklı ülkelerden de önemli katkılar sağlandığı görülmektedir. Özellikle Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, İtalya ve İngiltere bu ülkeler arasında yer almaktadır.

Kurumlar arası atıf ağı analizi sonucunda, ilişkili 39 kurum arasında 6 farklı küme ve toplamda 508 bağlantı tespit edilmiştir. Bu analizde, en fazla atıfa sahip kurum "Katholieke University Leuven" olup, 18 yayın ile temsil edilmekte ve toplamda 545 atıf alarak en yüksek atıf alan kurum olarak öne çıkmaktadır. "Cologna Üniversitesi", en fazla atıf alan ikinci

kurum olurken, “Ankara Üniversitesi” 21 yayına sahip olmasına rağmen 235 atıf alarak üçüncü sırada yer almaktadır.

Türkiye’deki antik kentler üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin analizi incelendiğinde, en sık geçen ifadenin “Turkey” olduğu görülmektedir. Bu durum, çalışma konusunun Türkiye’ye odaklanması nedeniyle beklenen bir bulgudur. En az üç kelimenin birlikte kullanılması kriterine göre yapılan analiz sonucunda, “Turkey”, “GPR”, “Sagalassos” ve “Cultural Heritage” kelimelerinin öne çıktığı belirlenmiştir. Burada “GPR” (yeraltı radarı) teriminin yüksek frekansta kullanılması, bu alandaki çalışmaların büyük ölçüde jeoloji (çok disiplinli) alanına odaklandığını doğrulayan bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Çalışılan veri seti içinde hakkında en fazla araştırma yapılan antik kent Assos ve Sagalassos antik kentleridir. Bu kentleri sırasıyla Hierapolis, Hasankeyf ve Pergamon izlemektedir. Ayrıca en fazla atıf alan yazarlardan ikinci sırada olan Waelkens’in Sagalassos antik kentinde kazı çalışmalarına katılmış olması da burada etkili olmaktadır. Nitekim en fazla atıf alan kurum da yazarın çalışmalarını yaptığı “Katholieke University Leuven”’a aittir.

Bibliyometrik eşleşme ağı analizine göre en güçlü bağlantılara sahip çalışmalar sırasıyla 166 atıf ile Yüksel (1999), 109 atıf ile Degryse (2002), 88 atıf ile Feuer (2015), 82 atıf ile Eyduran (2015) ve 68 atıf ile Miriello (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardır. Toplam bağlantı gücü açısından bakıldığında, Pint (2015) 217, Seeliger (2019) 192, Yerli (2011) 176, Seeliger (2013) ve Stock (2019) 171, Seeliger (2014) 164 ve Seeliger (2017) 160 bağlantı gücüne sahip olup ön plana çıkmaktadır.

Yazarların bibliyometrik eşleşme ağı analizine göre, toplam ağ gücü açısından en fazla bağlantıya sahip yazarlar arasında Brueckner (16864), Pint (11788), Seeliger (10988), Pirson (9853) ve Feuser (9601) yer almaktadır. Farklı kümeleme ve kategorilerde benzer isimlerin öne çıkması, gerçekleştirilen analizlerin ve eşleşmelerin birbiriyle tutarlı olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de bulunan antik şehirler birbirinden çok farklı alanların da çalışmalarına konu olmuştur. Bu sayede ülkemizin antik şehirlerinin dünya akademik perspektifinde ele alındığı ve bu doğrultuda önemli bir noktada olduğunu da söylemek mümkün olabilmektedir. Ancak bu mevcut potansiyelini henüz yansıtmamakta, tarihte birbirinden farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan ülkemizde çalışılacak antik şehirlerin sayısı oldukça fazladır. Nitekim bu ve benzeri çalışmalar, mevcut literatürün durumunu ortaya koyarak, gelecekte yapılacak araştırmalara yön vermesi bakımından önemli bir katkı sağlamaktadır.

Summary

Bibliometric analysis studies have been on the rise in recent years. This method, which provides detailed analytical studies on a subject, helps in identifying existing gaps in the field by presenting the current state of research. By doing so, it contributes to the efficiency of research by addressing these gaps. Bibliometric studies not only facilitate the efficient sharing and development of scientific knowledge but also offer researchers and the academic community the opportunity to engage in more targeted and strategic research. These analyses allow for the evaluation of not only the quantitative aspects of research but also its quality. Examining citation relationships among authors, institutions, and countries helps in mapping research collaborations and scientific networks. In this way, the research community and the academic world can more clearly identify which studies have attracted the most attention, which themes are prominent, and which research methods are popular. These studies also help identify gaps and deficiencies in research fields by analyzing the development of research over time, trends in key areas, and scientific collaborations. Specifically, the analysis of scientific publications with numerical data provides researchers with the opportunity to identify the most influential sources, pioneering works, and popular topics in the relevant field.

Based on this, our study aims to explore how ancient cities, which have been some of the earliest examples of artificial spaces created by humans in nature and have been home to many civilizations throughout history, have been studied in the global academic arena. Anatolia, home to many civilizations throughout history, contains ancient cities that rank among the oldest settlements in world history. These cities are not only important for regional research but also serve as significant research topics in global disciplines such as history, archaeology, art, and culture. In this study, bibliometric analysis, based on the Web of Science (WOS) database, examines the research trends, scientific advancements, and international collaborations regarding ancient cities in Anatolia. This approach plays a critical role in understanding the global academic visibility and interaction of ancient cities in Turkey.

Through this study, the visibility and research capacity of ancient cities in Turkey, as reflected in the Web of Science database, have been analyzed. The current status of studies on these cities has been examined. As an invaluable cultural heritage, the ancient cities of Anatolia are recognized by the research community both nationally and internationally, with their historical, cultural, and archaeological values being uncovered. The analysis in the Web of Science database provides valuable insights for future research, serving as a guide for more in-depth studies. This study helps solidify the place of ancient cities in the global academic context and assists in identifying gaps in research. Visualizations, mapping, and multidimensional analyses have been conducted using the VOSviewer program. Within the framework of the study, 361 results were obtained as a result of the search performed on 17.02.2025 with the "subject" option in the Web of Science database using the words "ancient" and "city" and "Turkey" OR "Turkey" respectively in the context of the keyword Ancient Cities Found in Turkey. No quotation marks were used in this search, and when the results were scanned, studies that considered these words as a whole, rather than separately, were included. This data set reduced the number of studies on ancient cities in Turkey to 331. Author citation, institution, co-citation collaboration network, keyword, cross-country collaboration network and bibliometric matching analyses were obtained from these 331 studies. As a result, there are 264 articles, 14 book chapters, 48 papers, 3 review articles, 1 early access, 1 editorial content from different disciplines. In terms of disciplines, geology has the highest density (99). It is followed by archaeology (89), geography (26), environmental sciences (23), architecture (19). Trends related to authorship, citations, institutions, co-authorship networks, keyword analysis, and international collaborations have been visualized.

Ancient cities in Turkey have attracted the attention of researchers from different countries throughout history, with the region's unique position contributing to the ongoing global interest in these settlements. Indeed, Anatolia has hosted the earliest settlements in the world, offering an exceptional historical legacy. Therefore, this study provides an examination of the current state of research in the international database, offering an overview of the literature while shedding light on the areas of focus in this research field. This will serve as a guide and a reference for future research endeavors. The analyses derived from the WOS database have been explored, with data visualization covering trends in authorship, citations, institutions, co-authorship networks, keyword analysis, and international collaboration networks. Based on this analysis, the following questions have been addressed:

- What is the distribution of studies by type?
- What is the distribution of studies by year?
- What is the distribution of studies by institution?
- What is the distribution of studies by country?
- How are citations analyzed by authors?
- How is the citation analysis conducted by country?
- What is the distribution of studies by scientific field?
- What are the prominent keywords in the studies?
- What is the status of citations and author-citation relationships?
- What is the status of studies and authors in bibliometric matching analyses?

These questions are explored to provide a comprehensive understanding of the bibliometric landscape regarding research on ancient cities in Turkey.

Kaynakça

Akgöz, E. ve Atalay, R. (2021). "Turizm" Kavramının Yer Aldığı Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (2010-2020). *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi, 5*(2), 23-42.

Akın, M. H. (2021). Sağlık Turizmi Alanyazının Bibliyometrik Analizi (2015-2020). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(3), 2026-2036.

Al, U. (2008). *Türkiye'nin Bilimsel Yayın Politikası: Atıf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, E. (2022). Sosyal bilim araştırmalarında VOSviewer ile bibliyometrik haritalama ve örnek bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(Özel Sayı 2), 33-56.

Aslantürk, E. ve Baltacı, M. (2023). Turizmde Yeşil Pazarlama: Bibliyometrik Bir Analiz. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 45-56. https://doi.org/10.55044/meusbd.1368497

Baltacı, M., Aslantürk, E. ve Kodalak, O. (2023). Afrika Turizmi Üzerine Bir Bibliyometrik Analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(Afrika), 235-255. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1295808

Benavent, J. A., Tudo, J. L. A., Cogollos, L. C. ve Alexiandre, J. L. (2018). Trends in global research in deforestation: A bibliometric analysis. *Land Use Policy, 72*, 293-302. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.12.060

Boyraz, A., ve Dönmez, Y. (2022). Miras Alanı Anahtar Kelimesinin Lisansüstü Tezlerdeki Bibliyometrik Analizi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 5*(3), 387-401.

Buladi Çubukcu, B. (2023). Agro Turizm Konusu Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Journal of Humanities and Tourism Research, 13*(3), 665-675.

Civelek, M., ve Karadağ, L. (2020). Tarım Turizmi Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. *Turizm Akademik Dergisi, 7*(2), 145-164.

Cole, F. J., ve Eales, N. B. (1917). The history of comparative anatomy: Part I.—A statistical analysis of the literature. *Science Progress (1916-1919), 11*(44), 578-596.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Dülgaroğlu, O., ve Tür, E. (2023). Airbnb Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Profili. *Journal of Humanities and Tourism Research, 13*(1), 175-191.

Erciyas, B. (2022). Prof. Marc Waelkens Anısına. Anatolian Research(26), 171-176. https://doi.org/10.26650/anar.2022.26.0001.

Erdoğan, H. (2022). Retro ve Nostalji Pazarlama Hakkında Bibliyometrik Bir Çalışma. *MAKU SOBED, (36)*, 19-32. https://doi.org/10.20875/makusobed.1109892

Ertek, Ş. ve Şahin, M. T. (2021). Sualtı Kültür Mirası Araştırmaları Hakkında Bibliyometrik Bir Analiz. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (11)*, 77-92.

Gross, P. L. K., ve Gross, E. M. (1927). College libraries and chemical education. *Science, 66*(1713), 385-389. http://science.sciencemag.org/content/66/1713/385

Halaç, H. H. ve Kelkit, D. (2024). Tarihi Çevrede Dönüşüm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34*(1), 115-131.

Hulme, E. W. (1923). Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilization. *Palala Press.*

Kahraman, M. (2022). İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Coğrafya Dergisi-Journal of Geography, 44*, 207-218. https://iupress.istanbul.edu.tr/en/journal/jgeography/home

Kahraman, M. (2022). Urban studies in Turkey according to Web of Science database. *Planlama-Planning, 32*(3), 510-518.

Karaca, M. (2024). Dergipark Veritabanında Yer Alan Dijital Pazarlama Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 16*(1), 74-96. https://doi.org/10.55978/sobiadsbd.1189730

Karagöz, D., ve Kozak, N. (2014). Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İş Birliğinin Sosyal Ağ Analizi İle İncelenmesi. *Türk Kütüphaneciliği, 28*(1), 47-61.

Karasakaloğlu, B. (2020). Kış Turizmi Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik Bir İnceleme. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 17*(3), 407-426. https://doi.org/10.24010/soid.726176

Kavakcı, S. ve Yardımcıoğlu, F. (2018). Türkiye'de İbn Haldun Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14*(2), 317-342.

Köşker, H. (2020). Coğrafi İşaret Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Humanities and Tourism Research, 10*(4), 775-787.

Özinönü, A. K. (1970). Growth in Turkish positive basic sciences, 1933-1966. Ankara: Middle East Technical University.

Pamukcu, H. ve Türkoğlu, T. (2023). Sakin Şehir Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 20*(2), 248-262. https://doi.org/10.24010/soid.1246591

Polat, Z. A., Saraçoğlu, A. ve Duman, H. (2019). Harita Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Harita Dergisi, 161*, 46-56.

Rana, I. A. (2020). Disaster and climate change resilience: A bibliometric analysis. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 50*, 1-16. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101839

Sadık, G. (2018). Kültür Turizmi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili. *Journal of Business in The Digital Age, 1*(2), 76-83.

Sarı, C. ve Delen, N. N. (2021). Ekoturizm Konusunun Ulusal Makalelerdeki Bibliyometrik Analizi. *Social Science Development Journal, 27*, 179-191.

Savrun, B. ve Mutlu, H. M. (2019). Kent Lojistiği Üzerine Bibliyometrik Analiz. *Kent Akademisi, 12*(2), 364-386.

Sipahi, H. ve Genç, K. Y. (2022). Akademik Girişimcilik Literatürünün Bibliyometrik Analizi. *Journal of Emerging Economies and Policy, 7*(2), 523-538.

Siyavuş, A. E. ve Aydın, T. N. (2021). A bibliometric analysis of urban sprawl. *Papers in Applied Geography, 8*(2), 163-184. https://doi.org/10.1080/23754931.2021.1975307

Şahin, S. ve Acun, A. (2015). Turist Rehberliği Alanının Bibliyometrik Profili (Ulusal Turizm Kongreleri Bildirileri). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18*(34), 213-234.

Torres-Salinas, Daniel & Orduña-Malea, Enrique & Delgado-Vázquez, Ángel & Gorraiz, Juan & Arroyo-Machado, Wenceslao, 2024. "Foundations of Narrative Bibliometrics," Journal of Informetrics, Elsevier, vol. 18(3). https://doi.org/10.1016/j.joi.2024.101546.

Yeksan, Ö. ve Akbaba, A. (2019). Sürdürülebilir Turizm Makalelerinin Bibliyometrik Analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 220-231.

Zan, B. U. (2012). Türkiye'de Bilim Dallarında Karşılaştırmalı Bibliyometrik Analiz Çalışması. (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

URL-1.

https://geographie.uni-koeln.de/forschung/arbeitsgruppen/kuestenmorphologie-geoarchaeologie-und-geochronologie/mitarbeiterinnen/brueckner-helmut-prof-dr/publikationen:erişimtarihi24.03.2025).

TOPLUM KALKINMASI: BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARINDA BİLGİ HİZMETLERİ

COMMUNITY DEVELOPMENT: INFORMATION SERVICES IN REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES

Özlem ŞENYURT
Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü,
ozlemsenyurt@atauni.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 19 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 2 Mart 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Research article
Date submitted: 19 October 2024
Date accepted: 2 March 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Toplum Kalkınması; Sosyal Sermaye; Kütüphaneler; Bilgi Hizmetleri; Kalkınma Ajansları

Keywords
Community Development; Social Capital; Librares; Information Services; Development Agencies

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.27

Öz

Bölgesel kalkınmanın sağlanmasında ekonomik sermaye kadar beşerî ve sosyal sermayenin oluşması yeni ekonomik düzende üretkenliği artırmak için önemli bir unsurdur. Toplulukların kalkınması, bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi ve sosyal sermayenin oluşması ise bilgi hizmetlerinin yeterliğiyle mümkündür. Yerel toplulukların özellikle az gelişmiş bölgelerdeki toplulukların güçlenmesi, yerelin potansiyelinin ortaya çıkarılması ve kaynakların etkin kullanılmasını amaçlayan kalkınma ajansları bulundukları bölgede çok çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Bu çalışma, toplum kalkınmasının sağlanmasında bölge temel aktörleri ile iş birliği yapan kalkınma ajanslarının, yerel topluluğun gelişimi, yenilik ve bilgi üretiminin teşviki sürecinde verdiği bilgi hizmetlerinin varlığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda alan literatürü değerlendirilmiş olup, Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) proje ve faaliyetleri ve kalkınma kütüphanesi kaynakları doküman analizi yöntemiyle belirli bir amaç dâhilinde incelenmiştir. Sonuç olarak bilgiye erişimin kalkınmanın sağlanmasında beşerî ve sosyal sermayenin oluşumuna katkısı literatürle desteklenmiştir. Bilgi merkezleri bu kaynağın oluşmasında bilgi ağının kurulması, kolektif bilincin oluşturulup, bilgi paylaşımının gerçekleştirilmesi için iş birliği yapılması gereken temel kurumlardır. SERKA tarafından gerçekleştirilen araştırma faaliyetleri neticesinde bölgeye ilişkin pek çok veri ve bilgi üretildiği anlaşılmıştır. İncelenen faaliyet raporları ve projeler SERKA bünyesinde yürütülen bilgi hizmetlerinin yerel topluluğa daha fazla ulaşması için bilgi profesyonelleri ile çalışmaları ve beşerî sermayenin oluşmasında yerel bilgi merkezleri olan halk kütüphaneleriyle daha fazla iş birliği yapmaları önerilmiştir.

Abstract

The formation of human and social capital, as well as economic capital, is an important element in ensuring regional development in order to increase productivity in the new economic system. The development of communities, the realization of regional development goals and the formation of social capital are possible with the adequacy of information services. Development agencies, which aim to unlocking local potential and utilize resources effectively by empowering local communities, especially in underdeveloped regions, carry out a wide range of activities in their regions. This study aims to determine the existence of information services provided by development agencies, which cooperate with the main actors of the region in ensuring community development, in the process of promoting local community development, innovation and knowledge production. In this context, the literature in the field has been evaluated and Serhat Development Agency (SERKA) projects and activities and development library resources have been examined within a specific purpose by document analysis method. As a result, the contribution of access to information to the formation of human and social capital in ensuring development is supported by the literature Information centers are the main institutions that need to cooperate in order to establish an information network in the formation of this resource, to create collective consciousness and to share information. As a result of the research activities carried out by SERKA, it has been understood that a lot of data and information on the region has been produced. The activity reports and projects examined suggested that SERKA should work with information professionals in order for the information services carried out within SERKA to reach the local community more and cooperate more with public libraries, which are local information centers, in the formation of human capital.

Giriş

Çağımızın temel sermayesi olarak görülen bilgi, insan hayatında yaşam koşullarını iyileştirme ve bir ülkenin sosyal, politik, eğitimsel ve ekonomik kalkınmasına kaynak oluşturur (Kamba, 2009, s. 1). Kalkınma, bilginin uygulanması yoluyla ekonomik ve toplumsal gelişme ve değişmeyi ifade ederken; toplum kalkınması, bu iyileşmeye yerel düzeyde odaklanan etkinlikleri kapsar (Ayhan, 1993, s. 485, 487). Toplum kalkınması temelde az gelişmiş ya da geri kalmış toplulukların güçlenerek kendi yaşamlarına ve sorunlarına çözüm üretmelerini destekler. Ekonomik, toplumsal, kültürel ve eğitsel alanlarda koşulların iyi değerlendirilmesi topluluğun bu anlamda hem bilinçlenmesine katkı sağlar hem de ulusal ölçekte dengesizlikleri gidermeye yardımcı olur.

Bölgesel farklılıkların giderilmesi ve dengeli bir büyümenin sağlanmasında Kalkınma Ajansları önemli roller üstlenmektedir. "Kalkınma Ajanslarının asıl görevi kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğini destekleyerek yerel potansiyelin açığa çıkmasını sağlamaktır" (Güney Marmara Kalkınma Ajansı [GMKA], 2023). Bunun için gerekli mali ve teknik desteğin yanında, sahaya inerek yapılan çalışmalar neticesinde bölgeye ilişkin ürettiği veri ve bilgilerle bölgenin veri ve bilgi deposudur. Türkiye genelinde 26 adet kalkınma ajansı bulunmaktadır ve her ajans kendi bölgesinde üretilen projeleri desteklemektedir.

Kalkınmanın sağlanması için yürütülen proje, plan ve ajans faaliyetlerini incelemek, özellikle az gelişmiş bölgelerde yapılanları anlamak için önemlidir. Kalkınma çok yönlü değişim ve gelişim sürecini ifade ettiğinden farklı amaç ve biçimlerle ilerleyebilir. Gelişim için üç ana unsur şu şekilde tanımlanmıştır (Oakley ve Gerforth, 1985, ss. 1-2):

- Ekonomik gelişme; gelir düzeyini artırmaya yönelik yeni fikirlerin sosyal sisteme dahil edilmesi. Toplumun ekonomik üretkenliğinin artırılması.
- Sosyal gelişme; teknolojik gelişmelerin etkisiyle sosyal organizasyonların yeniden yapılanması (sağlık, eğitim gibi alanlarda).
- İnsanın gelişimi; geleceğe yönelik planlar yaparak, seçimleri yönünde potansiyelini ilerletmesi. Kişinin bilgi, beceri ve yetenekleri kullanarak bireysel ve toplumsal gelişime katkı sağlaması.

Kalkınmanın üç temel unsuru gelişme ile açıklanırken bireyin güçlendirilmesi kalkınma için temel unsurlar arasında yerini almaktadır. Bireyin güçlenmesi ise, çağın koşullarına uygun bilgi ve beceri ile donanması ve bunu hayat boyu sürdürmesi ile mümkündür. Bunun için gereksinim duyduğu bilgiye erişmesi sağlanmalıdır. Bu noktada verilen bilgi hizmetlerinin önemi ön plana çıkmaktadır, Edwards (2018) az gelişmiş

bölgelerdeki yerel toplulukların kendilerini ve çevrelerini değiştirmeleri için gerekli her türlü bilgiye erişebilmenin kalkınmanın sürdürülebilirliği için gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada, toplum kalkınmasının sağlanmasında yerel toplulukların güçlendirilmesi için bölgesel kalkınma ajanslarının verdiği bilgi hizmetlerini ve bölge bilgi merkezleriyle olan ilişkisi araştırılmaktadır.

Toplum Kalkınması ve Kütüphaneler

Kütüphaneler, kurum, kişi ve yerel topluluklara kalkınma için gerekli çok çeşitli bilgileri ve verileri sağlayacak kaynaklara sahiptir. Bunlar, "Kullanıcıların eğitim, bilgi ve kişisel gelişim konularındaki gereksinmelerini karşılamak amacıyla" bir araya getirilmiş.." kaynaklardır (Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği, 2012, m4/d). Bu kaynaklar çok çeşitli konularda olmakla beraber bazen kullanıcı gereksinimlerini karşılayamayabilir. Bu durumda kütüphaneler, "Kullanıcılar tarafından aranan, ancak kütüphanede bulunmayan materyali sağlar ya da kullanıcıları bu materyalin bulunduğu kütüphanelere yönlendirir." (Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği, 2012, m.7/c).

Topluluklara, kurumlara ve bireylere kalkınma için gerekli bilgi ve verileri sağlayan kütüphane gibi kurumlar bilgi hizmetleri aracılığıyla bireylerin gereksinim duyduğu bilgilere erişmelerini ve anlamalarını sağlamak için gerekli bilgi becerilerini edinmeleri için de eğitimler sunar. Kütüphaneler, ayrıca, bölge sorunlarına odaklanarak, ortak fikirlerin ve çözümlerin tüm paydaşlarla paylaşılabilmesi için iletişim ağı geliştirebilir ve karar verme süreçleri için toplum katılımını sağlayarak bir platform oluşturulabilir. Kullanıcıların sunulan bilgi ve hizmetlerden üst düzeyde faydalanmaları için eğitimler düzenleyebilir (Bilgiye Erişim ve Kalkınma, 2014, ss. 400-401).

Yerele odaklanan ve bu konuda öngörülü olması beklenen kurumlar olarak özellikle halk kütüphaneleri yerel toplukların gelişmesinde her anlamda hizmetler (ekonomik, sosyal, kültürel, dilsel vb.) tasarlarken, yerel topluluklara da (yerel işletme, dernek vb.) bilgi hizmetleri sağlamalıdır. Halk kütüphanesinin bu noktada sürdürülebilir toplumların inşasına katkıda bulunabileceği görevleri şunlardır (IFLA-UNESCO, 2022, ss. 389-390):

- Bilgiye sansürsüz erişim sağlamak, örgün ve yaygın eğitimi ve yaşam boyu öğrenmeyi desteklemek,
- Kişisel gelişim için yaratıcılığı, merak ve empatiyi geliştirmek için fırsatlar sağlamak,
- Erken yaşlardan başlayarak çocukların okuma alışkanlığını oluşturmak ve gelişimine katkı sağlamak,

- Temel okuryazarlık becerilerinin gelişmesi ve yeni okuryazarlık becerilerini edinilmesi için zemin hazırlamak,
- Topluluklara yüz yüze ve uzaktan bilgiye erişim hizmetleri sağlamak,
- Toplulukların kendilerini ilgilendiren her türlü bilgiye ve fırsatlara erişmelerini sağlamak,
- Toplulukları ilgilendiren (sağlık bilgisi gibi) bilimsel araştırma sonuçlarına erişimlerini sağlamak,
- Tüm yerel topluluk ve gruplara (işletmelere, derneklere) bilgi hizmetleri sağlamak,
- Yerel kültürel mirasın (sözlü gelenek dahil) korunması ve paylaşılmasında görev almak,
- Yerel topluluğun bütünleşmesini ve hoş görü ortamının oluşmasını desteklemek,
- Bilginin iletimi ve üretimi noktasında yenilikleri teşvik etmek.

Yerel ve ulusal kalkınma planlarına "kütüphanelerin ve bilgiye erişimin dahil edilmesi" IFLA'nın *2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi* belgesinde yer almıştır. Belge, kalkınmada kütüphanelerin rolünü vurgularken, ekonomik, çevresel ve sosyal kalkınma alanlarında Kapsayıcı Kalkınma Hedefini içeren bir çerçeve çizmektedir. Ayrıca, bilgiye erişimin kalkınmaya yönelik yürütülecek her türlü faaliyet alanlarını destekleyebileceği de ifade edilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin başarıya ulaşmasında kütüphanelerin sağladığı katkılara şu örnekler verilmiştir (Kütüphaneler ve BM 2030 Gündemi, 2016, s. 333):

- Küçük ölçekli gıda üreticilerinin gelirinin arttırılması (Hedef 2): Romanya'daki Biblionet programı kapsamında eğitilen halk kütüphanesi çalışanları yerel yönetimlerle birlikte çalışarak 100,000 çiftçinin BİT[1] hizmetlerini kullanarak tarımsal destek fonlarına başvuru yapmalarına yardımcı olmuş; çalışma 2011-2012'de 187 Milyon Amerikan Doları desteğin bu yerel topluluklara ulaşması ile sonuçlanmıştır.
- Yaşam boyu öğrenme fırsatlarının tanıtılması (Hedef 4): Botswana'da halk kütüphaneleri hükümetin 2016 Ulusal Vizyonu hedeflerini desteklemek yönünde çok büyük adımlar attı. Bu vizyon, BİT'ne erişimi, kütüphane kullanıcılarının bilgisayar becerilerinin iyileştirilmesi ve kullanıcıların iş

[1] BİT (Bilgi İletişim Teknolojileri)

dünyasında, eğitimde ve istihdam anlamında başarılı olmalarını desteklemeyi içeriyordu.

- Kadınların ve kız çocukların güçlendirilmesi (Hedef 5): Uganda Milli Kütüphanesi özellikle kadın çiftçiler için tasarlanmış BİT eğitimleri sunarak, bu kadınların hava tahmin raporları ve hasat fiyatları gibi bilgilere erişmelerini sağlamış, kendi yerel dillerinde çevrimiçi pazarlar kurmalarını desteklemiştir.
- Üretken istihdam ve iş güvencesi sağlanması (Hedef 8): Bir yıl içerisinde Avrupa Birliği'nde 4,1 milyon yetişkin istihdam faaliyetleri için halk kütüphanelerindeki bilgisayarları kullandı: 1,5 milyon kişi iş başvurusu yaptı, çeyrek milyondan fazlası da bu şekilde iş buldu.

Kalkınmanın sağlanmasında bölgesel farklılıkları gidermek adına yapılan plan ve projeler yerel toplulukların güçlenerek kendi kaderlerine yön vermelerini sağlamaktadır. Ancak sürecin başarıya ulaşabilmesi için bilgi hizmetlerinin ve kütüphanelerin destekleyici rolü sürdürülebilirlik için gereklidir.

Önceki Çalışmalar

Kırsal kalkınma çabasında bilgi merkezleri aracılığıyla verilen bilgi hizmetleri çocuk, genç ve yetişkinlere katkıda bulanabileceğinden, toplum kalkınmasında ve topluluğun güçlendirilmesinde kütüphanelerle ilgili çalışmalar öneriler geliştirmek açısından önemli görülmektedir (Abu, Grace ve Carroll, 2011). Toplum kalkınmasının sağlanmasında özellikle geri kalmış bölgelerde yerel toplulukların güçlendirilmesi halk kütüphanelerinin uygulayacağı programlar aracılığıyla gelişmeye katkı sağlayacağı düşüncesi araştırmaları kütüphaneler ve topluluklar arasındaki ilişkiyi güçlendirmeye odaklamıştır. Bu nedenle literatürde, yerel toplulukları güçlendirmeye ve geliştirmeye yönelik olarak eylemler, programlar, hizmetler, yerel ortaklıkların geliştirilmesi ve topluluğun katılımını artıracak önerilerde bulunan (Abu, 2014); bu önerilerin geliştirilmesinde özellikle bu toplulukların bilgi gereksinimlerinin tespitini yapan (Dent, 2006; Idiegbeyan-Ose ve diğerleri, 2015) ve kütüphane hizmetlerinin yerel ekonomik kalkınmaya ve bilgiye erişimin yerel topluluğun yaşam koşullarının iyileştirilmesine etkisinden bahseden (Dent, 2007) çalışmaları görmekteyiz.

Ülkemizde konunun önemi alanda daha çok ulusal kalkınma planları çerçevesinde yapılan değerlendirmelerle ortaya konmaktadır. Planlı kalkınma döneminde kütüphane hizmetlerini yasal açıdan değerlendiren Çapar (1981), kalkınmanın gerçekleşmesi için kütüphane hizmetlerinin planlı bir hale getirilmesi gerektiğini ancak bunun dolaylı yasalarla sağlandığını, beş yıllık kalkınma planlarında kütüphanelerin tam olarak yer

almadığını, yasa ve yönetmelikler düzeyinde herhangi bir ilkenin bulunmadığını ifade etmiştir. Özdemirci (1987) ise, beş yıllık kalkınma planlarında halk kütüphanelerinin nasıl yer aldığını toplum kalkınması açısından değerlendirmiş, halk kütüphanelerinin sunduğu hizmetlerle, kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınmaya olan katkısına dikkat çekmiştir. Birinci beş yıllık kalkınma planlarında eğitim harcamaları içerisinde kendine yer bulan halk kütüphaneleri, köylerde kurulacak halk kitaplıkları aracılığıyla toplum kalkınması çalışmalarına katkı sağlayacağı belirtilmiştir. İkinci beş yıllık kalkınma planlarında ise, kütüphaneler kültür faaliyetleri başlığı altında yer bulmuş ve halk eğitim merkezlerini koordine ederek evlere bilgi kaynaklarının iletiminin sağlanması ve gezici kütüphane faaliyetlerinin artırılması konularıyla yer almıştır. Üçüncü kalkınma planlarında bina açısından yer alırken, dördüncü kalkınma planında hem bina hem de hizmet açısından, beşinci kalkınma planlarında okuyucu isteğine göre ülke genelinde nicelik ve nitelik olarak iyileştirilmesinden bahsedilmektedir. Genel değerlendirilme neticesinde ise, dengeli ve yeterli bir planlamanın olmadığı sonucuna varılmıştır. Ersoy ve Yılmaz (2009) yaşam boyu öğrenme kavramı temelinde değerlendirdiği kalkınma planlarında, sekizinci kalkınma planına kadar bu kavramın "halk eğitimi, yetişkin eğitimi, yaygın eğitim veya okul dışı gençliğin eğitilmesi konularına önem verilmesi ya da bu fırsatların geliştirilmesi gerektiği…" şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. Sekizinci ve dokuzuncu kalkınma planında ise, yaşam boyu öğrenme kavramının doğrudan yer aldığı gözlenmiştir. Halk kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenmede önemli kurumlar olması nedeniyle araştırmada ayrıca kütüphane ve kütüphanecilerin bilgi, görüş ve faaliyetlerine yönelik bir anket uygulanmıştır. Sonuç olarak halk kütüphaneleri ve kütüphanecilerinin sürece ilişkin yeterli düzeyde farkındalığa sahip olmadıkları ve etkinliklerin de bu anlamda yetersiz kaldığı sunucuna varılmıştır. Topkaraoğlu (2021), Birleşmiş Milletlerin 2030 sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ülkemizdeki halk kütüphanelerinin faaliyetleri üzerinden değerlendirmiştir. Kalkınma için gerekli unsurlardan biri olan bilgi, halk kütüphanelerinin toplum temelli bir kalkınmada önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle araştırmada sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ilişkin halk kütüphaneleri faaliyetlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Sonuç olarak kütüphanelerin bu hedeflere yönelik olarak çok farkında olmasalar da faaliyetler yürüttükleri, doğal destekçi olarak halk kütüphanelerinin bu politikaların bir parçası olması gerektiği ifade edilmiştir. Azazi (2022) ekonomik büyüme ve gelişmeye kütüphanelerin etkisini, TR2 (Çanakkale, Balıkesir, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) ve TRC (Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgelerinin 2015-2020 yıllarına ait halk kütüphaneleri kullanıcı sayıları, kayıtlı üye, ödünç materyal, kütüphane sayıları ve kitap sayıları ve kişi başı gelir, ihracat rakamları ve okuma yazma bilmeyen işsiz sayıları üzerinden panel veri analizini kullanılarak değerlendirmiştir.

Sonuç olarak kütüphane verilerinin ekonomik gelişme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Yapılan çalışmalarda, bilgi hizmetlerinin kalkınmaya olan etkisi daha çok ulusal kalkınma planları düzeyinde değerlendirilmiş ve kütüphanelerin bu noktada ekonomik büyümeye olan etkisine odaklanılmıştır. Bu çalışma ile toplum kalkınmasına destek olan başta bölgesel kalkınma ajanslarının bilgi hizmetleri ve buna yönelik faaliyetleri, gerçekleştirilen projeleri, iş birliği noktasında yapılan çalışma sonuçlarından yola çıkarak elde edilen bulguların iki yerel aktörün iş birliğine, bilgi hizmetlerine ve kütüphanelere önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Toplum Kalkınması ve Bilgi Hizmetleri

Bilgiye dayalı ekonomilerde toplum kalkınmasının sağlanmasında bilgi hizmetlerinin önemini şu unsurlarla açıklayabiliriz.

Bölgesel gelişmişlik hedeflerinin gerçekleşmesi

Bölgesel gelişmişlik hedefleri geleneksel olarak öncelikle ekonomik büyümeye odaklansa da küreselleşme ile beraber sonuçların ekonomik yardımlara rağmen istenilen düzeyde olmadığı görülmüştür. Bölgeye yapılan ekonomik yardımların ve yatırımların istenilen "nitelik ve derinliği" yaratamaması yani beklenen gelişmişlik hedeflerinin gerçekleşmemesi, temelde küresel dünyadaki yeni üretim ilişkileri ve rekabet edebilmenin temelini artık "yenilik" olgusunun oluşturmasıdır. Bilgi ekonomisi dünya çapında özellikle 1980 sonrası rekabet edebilmenin temel belirleyeni olmuştur. Bu ekonomilerde rekabet edebilirlik, bilginin uygulanması yoluyla yeni mal ve hizmetlerin üretilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla bölgesel kalkınmada yeni bir anlayışın gelişmesine neden olmuş ve beraberinde yeni kavramları devreye sokmuştur. Bu kavramlar arasında "…insan sermayesi, sosyal sermaye, yerel iş kültürü, bilgi transfer ağları, üretim faktörleri ve sisteminin kalitesi, bölgesel deneyimlerden öğrenme ve yenilikler" yer almaktadır (Kumral, 2006, s. 280).

Rekabet edebilirlik

Hem ulusal hem de bölgesel rekabet edebilirliğe etki eden faktörlerin oluşturduğu göstergeler arasında temelde, altyapı ve erişilebilirlik (teknolojik altyapı, bilgi altyapısı, mekân kalitesi); insan kaynakları (demografik eğilimler, yüksek nitelikli işgücü); üretken çevre (girişimcilik kültürü, sektörel yoğunlaşmalar, uluslararasılaşma, yenilik) yer almaktadır. Bilginin üretilmesi, kullanımı ve kapasitesinin geliştirilmesi için göstergeler ise, bölgenin yeni fikirler üretmedeki kapasitesi; yeni fikirlerin ticari değer yaratmadaki kapasitesi; patentler gibi bilgiye dayalı mal ve hizmetlerin yaratılması bulunmaktadır (Gardiner, 2003, s. 5-6).

Sosyal sermaye

Bölgesel rekabet edilebilirlik için yeni göstergeler ekonomik sermayenin yanı sıra sosyal sermayenin de önemini göstermektedir. Sosyal sermaye bilgiye dayalı ekonomilerde resmi ya da gayri remi ağlarla bilgi akışının sağlanması yoluyla topluluk sorunlarını çözmek için önemli görülmektedir. Sosyal sermayenin özellikleri arasında, gruplar arası iş birliği, kolektif öğrenme sürecinin geliştirilmesi, bilgiyi üretme, yayma ve aktarmanın rekabet ve yenilik için kilit bir unsur olması görülmektedir. Bu durum az gelişmiş bölgeler için bilim ve bilgi anlayışına yeterince sahip olmayan ancak ekonomik, sosyal ve teknolojik değişme içinde karşılaşılması zorunlu bir durumdur (Landabaso, 2005, s. 211; Social Capital and Social Wellbeing, 2002, s. 1-2).

İş birliği

Günümüzde bilgi ürün ve hizmetlerin kıyasıya yarıştığı bilgi pazarında, kurumlar arası iş birliğine çok daha fazla gereksinim duyulmaktadır. Ekonomik ve sosyal refahın sağlanmasında bilgi, eğitim ve araştırmaya yapılan yatırım kadar, öğrenme ve fikir üretiminin yerel toplulukla beraber sanayinin, araştırma ajanslarının veya akademik kurumların iş birliği yapmasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Yeni fikirlerin üretimi, fikir ve deneyimlerin paylaşılabileceği fiziksel veya sanal öğrenme ortamlarına gereksinim duymaktadır. Bu durum yenilik ve rekabet edebilirlik için hem bilgi hizmetlerinin hem de bilgi merkezlerinin rolünün yeni bir bakış açısı kazanmasını sağlamıştır. Bilgiye erişimin, yeni hizmet ve ürünlerin ortaya çıkmasında araştırma yapmayı ve ticari etkileşimi desteklediği anlaşılmıştır. Yeni ürün, hizmet ve fikirler entelektüel ve sosyal sermayeyi dönüştüren bir süreçtir ve ekonomik büyümeyi destekler (Bryson, 2013, ss. 336-337). Kütüphaneler sosyal sermayeye bilgiyi sağlama, bilgiye erişme, yaşam boyu öğrenme, eğitim ve sosyal ağların genişletilmesi için katkı sunar (Abu ve diğerleri, 2011, s. 64).

Bilgiye erişim, kalkınmada yenilik ve bilginin üretim süreçlerine uygulanması yoluyla rekabet edilebilirliği sağlaması, hedef alınan sosyal grupların edindikleri bilgiyi eyleme dönüştürme ve gelişim sürecinin devamlılığı için gereklidir. Bu ilişki ve iş birliği ağının oluşturulmasında bilgi merkezleri ve bilgi hizmetleri önem kazanmaktadır.

Toplum Kalkınması ve Kalkınma Ajansları

Toplum kalkınmasının temel niteliklerini Miser (1993) "bir yenileşme sürecidir; halkın gönüllü katılımı ve devlet desteği vardır; ulusal kalkınma çabaları ile uyum içerisinde, eğitsel ve örgütsel bir girişimdir ve birçok konuya yönelen sürekli bir uğraştır" olarak belirlemiştir (Miser, 1993, s. 511). Toplum kalkınmasının gerçekleşmesinde iki temel bileşenden söz edilmektedir. Bunlardan ilki, yaşamın dönüştürülmesine ilişkin mevcut

potansiyelin ortaya çıkarılması, ikincisi ise, ekonomik ve sosyal gelişimi sağlayacak araçlar ve teknikler için gerekli sermayedir (Birleşmiş Milletler, 1955, s. 9). Bu noktada potansiyelin ortaya çıkarılmasında toplum kalkınmasına yönelik yapılan çalışmalar altı aşamadan oluşmaktadır: araştırma, eğitim, yerel düzeyde program yapma, yerel düzeyde örgütleşme, uygulama ve değerlendirmedir. Tüm aşamalar birbirinden kopuk olmamakla birlikte her adım birbiriyle ilişkilidir (Geray, 1972, ss. 3-4, 9).

Toplumun gelişimini sağlayacak ortam ve şartları yaratmak olarak tanımlayacağımız bu süreçte Kalkınma Ajansları, ülke kaynaklarının ekonomik ve toplumsal kalkınmada dengeli olarak dağılımın sağlanması, gelişmişlik düzeyinin tüm bölgelerde eşit olması amacıyla ekonomik ve sosyal tüm sektörlerle iş birliği yaparak, mali ve teknik destek sağlamaktadır. Bölgesel hedeflere ulaşmada ayrıca, yerel düzeyde uyum ve kamu politikalarının geliştirilmesi önemli görülen unsurlardır (Kalkınma Ajansları, 2024a; Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2022).

Cumhuriyetten günümüze bölgesel kalkınma planları yapılmakta olup gereksinimler doğrultusunda "ülke genelinde gelişmiş bölgeler, kalkınmada öncelikli bölgeler ve normal bölgeler olmak üzere üç ayrı bölge grubu" belirlenmiştir. Doğu ve güneydoğu bölgelerimiz bu noktada kalkınmada öncelikli bölgeler olarak görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında altyapı yatırımları ve sanayi tesislerinin yaygınlaştırılarak nüfusun ülkeye dengeli dağılımı hedeflenmiştir. 1960'lı yıllarda daha kurumsallaşarak Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur (Kalkınma Ajansları, 2024a). Her dönem ulusal ve yerel ölçekte ihtiyaçlar ve problemler dâhilinde planlamalar yapılarak çeşitli projeler desteklenmiştir. Bölgesel ölçekçe kalkınma ajanslarının yasal zemine kavuşması 2006 yılında 5449 sayılı *Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun* ile olmuştur.

Avrupa Birliği istatistiki sınıflandırma birimine göre *"Türkiye; 12 Düzey 1 Bölgesi ve 26 Düzey 2 Bölgesine ayrılmıştır ve 5449 sayılı Kanun gereğince Kalkınma Ajansları Düzey 2 Bölgeleri esas alınarak kurulmuştur. Türkiye genelinde her biri Düzey 2 Bölgelerinde kurulan 26 adet Kalkınma Ajansı mevcuttur"* (Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA], t.y., s. 3). Türkiye'de bulunan 26 kalkınma ajansı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Türkiye Kalkınma Ajansları

Düzey-2 Bölgesi	Kalkınma Ajansı	Kısaltma	Kapsadığı İller	Merkez İl
TR31	İzmir Kalkınma Ajansı	İZKA	İzmir	İZMİR
TR62	Çukurova Kalkınma Ajansı	ÇKA	Mersin, Adana	ADANA
TR10	İstanbul Kalkınma Ajansı	İSTKA	İstanbul	İSTANBUL
TR52	Mevlana Kalkınma Ajansı	MEVKA	Konya, Karaman	KONYA
TR83	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	OKA	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	SAMSUN
TRA1	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı	KUDAKA	Bayburt, Erzincan, Erzurum	ERZURUM
TRB2	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı	DAKA	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van	VAN
TRC1	İpekyolu Kalkınma Ajansı	İKA	Adıyaman, Gaziantep, Kilis	GAZİANTEP
TRC2	Karacadağ Kalkınma Ajansı	KARACADAĞ	Diyarbakır, Şanlıurfa	DİYARBAKIR
TRC3	Dicle Kalkınma Ajansı	DİKA	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	MARDİN
TR21	Trakya Kalkınma Ajansı	TRAKYAKA	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	TEKİRDAĞ
TR22	Güney Marmara Kalkınma Ajansı	GMKA	Balıkesir, Çanakkale	BALIKESİR
TR32	Güney Ege Kalkınma Ajansı	GEKA	Aydın, Denizli, Muğla	DENİZLİ
TR33	Zafer Kalkınma Ajansı	ZEKA	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak	KÜTAHYA
TR41	Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı	BEBKA	Bilecik, Bursa, Eskişehir	BURSA
TR42	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı	MARKA	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	KOCAELİ
TR51	Ankara Kalkınma Ajansı	ANKARAKA	Ankara	ANKARA
TR61	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı	BAKA	Antalya, Burdur, Isparta	ISPARTA
TR63	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı	DOĞAKA	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	HATAY
TR71	Ahiler Kalkınma Ajansı	AHİKA	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde	NEVŞEHİR
TR72	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı	ORAN	Kayseri, Sivas, Yozgat	KAYSERİ
TR81	Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı	BAKKA	Bartın, Karabük, Zonguldak	ZONGULDAK
TR82	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı	KUZKA	Çankırı, Kastamonu, Sinop	KASTAMONU
TR90	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı	DOKA	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	TRABZON
TRA2	Serhat Kalkınma Ajansı	SERKA	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	KARS
TRB1	Fırat Kalkınma Ajansı	FKA	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli	MALATYA

(Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2011, s. 13)

Kalkınma ajanslarının görev ve yetkileri 5449 sayılı kanunda şu şekilde belirlemiştir:

Bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için, yerel yönetim (m.5/a), kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları (m.5/e) ile iş birliğini desteklemek; yürütülen plan ve programlara ilişkin her türlü faaliyetleri ve girişimcileri desteklemek (m.5/b/c); bölge potansiyelini ortaya çıkaracak araştırma faaliyetlerini desteklemek (m.5/g/j); diğer kurum ve kuruluşlar tarafından yürütülen plan ve programları takip etmek (m.5/d); gerçekleştirilen programlara ve projelere ilişkin yerel, ulusal ve uluslararası tanıtım faaliyetlerini yürütmek (m.5/h/k); yatırımcıların mevzuat dâhilinde iş ve işlemlerine yönelik izin ve ruhsat işlerini takip ve koordine etmek (m.5/i); ajans ile ilgili her türlü konu ve faaliyeti web sayfası aracılığıyla duyurmak (m.5/l) (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, 2006). Bu amaçlardan yola çıkarak Kalkınma Ajansları ile hem ulusal hem uluslararası ölçekte sermayenin ve iş birliğinin oluşturulması ve toplumda karşılık bulmasının önemli görüldüğünü ifade edebiliriz (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, 2006).

Kalkınma Ajanslarının Politika Alanları

Kalkınma ajansları politika alanları içerisinde ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma, altyapı, yatırım ortamı ve kalkınma için iş birlikleri yer almaktadır. Bu temel politika alanlarının çok çeşitli ve kapsayıcı konu alanlarına yer verdiği görülmektedir. Kalkınmanın çok yönlü bir gelişim süreci olduğu, konu alanlarında herhangi bir sınırlamaya gidilmeksizin ve birbirinden farklı çalışma alanlarının belirlenmesi kalkınmanın

sağlanmasında önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Politika alanları altında yer alan konu başlıkları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kalkınma Ajansları Politika Alanları

Politika Alanları	Konu Alanları
Ekonomik Kalkınma	-İmalat Sanayi -Girişimcilik -Kümelenme -Ar-Ge ve Yenilik -Akıllı Uzmanlaşma -Dijitalleşme -Dış Ticaret -Düşük Karbon Ekonomisi -Turizm -Tarım ve Kırsal Kalkınma
Sosyal Kalkınma	-Beşerî Sermaye -Sağlık -Sosyal Girişimcilik -Kültür -Sosyal İçerme ve Sosyal Uyum
Altyapı	-Çevre -Enerji -Ulaştırma-Lojistik -Telekomünikasyon -Kentleşme- Kentsel Planlama
Yatırım Ortamı	-Kurumsal Kapasite -Yatırım Promosyon ve Teşvikleri
Kalkınma İçin İş Birlikleri	-Ulusal İş birlikleri -Uluslararası İş birlikleri

(Kaynak: Kalkınma Ajansları, 2024b)

Sosyal kalkınma politika alanı içerisinde beşerî sermaye, sağlık, sosyal girişimcilik, kültür, sosyal içerme ve sosyal uyum yer almaktadır. Bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinde beşerî sermayenin nitelikli ve üretken oluşu temelde ekonomik dengesizliklerin ortadan kalkmasına katkı sağlamaktadır. Kaynakların etkin kullanımından, teknolojinin geliştirilmesine kadar önemi bir unsurdur. Yaratıcı insan gücünün varlığı bilgiye dayalı ekonomilerde pek çok alanı (sağlık, nüfus, göç, istihdam, iş gücü hareketliliği, yoksulluk, ücretler, girişimcilik gibi) etkilediğinden stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle beşerî sermayenin geliştirilmesi için, eğitim, sağlık, istihdam, mesleki eğitim, üniversite, sosyal uyum konularında oluşturulan modeller sayesinde ajanslar yerel kurumlarla iş birliği içerisine girmektedir. Sosyal kalkınmanın sağlanmasında sağlık, alt yapı ve hizmetlerin geliştirilmesi, topluluğun risklere karşı korunması ve özellikle sağlık turizminin desteklenmesi için çalışmalar yürütülmektedir. Kalkınmanın sağlanmasında sosyal girişimcilik, sosyal işletme ve kooperatiflerin desteklenmesi yanı sıra dezavantajlı grupların sosyal ve ekonomik yaşama katılımlarının ve buna yönelik farkındalığın artırılmasını kapsamaktadır. Bölgesel kalkınma için kültür, kültürel markalaşma, kültür mirasının korunması, bölge tanıtım ve görünürlüğünün artırılması için desteklenmektedir. Sosyal içerme ve sosyal uyumla, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi, dezavantajlı grupların

sisteme dâhil edilmesi, yoksulluk, göç ve kentleşme gibi sorunların da çözümü hedeflenmektedir (Kalkınma Ajansları, 2024c, 2024d, 2024e, 2024f, 2024g)

YÖNTEM

Çalışmanın amacı, toplum kalkınmasının sağlanmasında yerel toplulukların güçlendirilmesi için bölgesel kalkınma ajanslarının verdiği bilgi hizmetlerinin neler olduğunu araştırmaktır. Bölgesel kalkınma ajanslarının yayınları, raporları ve projeleri incelenerek yapılanlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sayede yerel toplulukların güçlendirilmesi için verilen bilgi hizmetleri ve bölge bilgi merkezleri ile gerçekleştirilen iş birliği çalışmalarının varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kalkınma ajansları yıl içinde gerçekleştirdikleri faaliyetleri biri ara rapor olmak üzere yılda iki rapor olarak yayımlamaktadır. Bu raporlar, ajansa ilişkin bilgiler, amaç ve hedefler, faaliyetlere ilişkin bilgi ve değerlendirmeler, kurumsal kabiliyet ve kapasitenin değerlendirilmesi ve öneri ve tedbirlerden oluşur. Araştırma amaçlarını gerçekleştirmek üzere incelenen bu dokümanlar ajansların ilgili yıl içindeki her türlü faaliyetlerine ilişkin bilgileri tespit etmemize olanak vermektedir.

Bu kapsamda bölgesel kalkınma ajanslarından örnek olarak TRA2 bölgesinde (Ağrı-Ardahan-Iğdır-Kars) hizmet veren SERKA Kalkınma Ajansı özelinde yayınlar, faaliyet raporları ve projeler kapsamında verilen bilgi hizmetleri değerlendirilmektedir. Çalışmanın bu kısmında, "olguları bağlı bulunduğu ortamda inceleyen" ve veri toplama aracı olarak doküman analizinin kullanıldığı nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 37).

Literatür araştırmasında konunun ulusal kalkınma planlarında kütüphane hizmetlerinin ve ekonomik boyutuyla yansımalarının irdelendiği görülmüş, bölgesel kalkınma ajansları bağlamında bilgi hizmetlerinin yeterince irdelenmediği anlaşılmıştır. Buradan yola çıkarak araştırmanın alt amaçları şu şekilde oluşturulmuştur.

- SERKA projeleri kapsamında yapılan analiz sonucunda halkın bilgi ihtiyaçlarının karşılanması ve bilgi hizmetlerinin sunumu etkinliği belirlenecektir.
- Yapılan proje ve faaliyetlerden toplanan verilerden yola çıkarak bilgi gereksinimleri belirlenecek ve bu bilgilerin sağlanması ve öğretilmesi için ne tür faaliyetlerin yürütüldüğü tespit edilecektir.
- Verilen hizmetlerin ve kaynakların ihtiyaçları karşılamak için yeterli olup olmadığını anlamak için Kalkınma Kütüphanesinin kaynakları incelenecektir.

- Ayrıca yerel düzeyde bilgi hizmeti veren bilgi merkezlerine yönelik projelerin varlığı ve kalkınmayı destekleyici kurumlar olarak öneminin yeterince anlaşılıp anlaşılmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

BULGULAR

Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) Projeleri

Küreselleşme ile beraber yeni ekonomik süreçte bölgesel ekonomiler önem kazanırken, Kalkınma Ajansları da bu dönüşüm sürecinde önemli bir noktaya gelmiştir (Akiş, 2011, s.238; Özaslan ve Ünlü, 2015, s.65). Bölgesel kalkınmanın önemli aktörlerinden biri olan TR2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) Serhat Kalkınma Ajansı, bölgedeki üniversite, kamu kurumu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği ve koordinasyon içerisinde yerel sorunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlayan bunu yaparken de yerel potansiyeli kullanmayı hedefleyen bir kurumdur. 2023 itibari ile ajansta on dört farklı meslek grubundan 21 uzman ve 5 destek personeli çalışmakta ancak meslek grupları arasında bilgi profesyoneli (kütüphaneci, arşivci gibi) bulunmamaktadır. Ajans amaç ve hedefleri içerisinde gelişme eksenleri ve öncelikleri içerisinde "Bilgi ve teknolojiye erişim imkânının artırılması" yer almaktadır (SERKA, 2023; SERKA 2023 Yılı Faaliyet Raporu, s. 7, 27, 31).

Ajansın 2014-2023 Bölge Planlarında bugüne kadar 315 projenin desteklendiği ve 200'den fazla araştırma raporu, rehber ve tanıtım materyalinin yayınlandığı bilgisi yer almaktadır (Serhat Kalkınma Ajansı Kurumsal Stratejik Plan, 2023, s. 1).

SERKA web sayfası üzerinden önerilen projeleri ve başarılı projelere ilişkin bilgileri de paylaşmaktadır. Bu önerilen başlıklar ilgili bölgelerin geçim kaynaklarını, potansiyelini ve gereksinim duyulan hizmetlerini yansıtmaktadır. Bölgenin ekonomik, kültürel, tarihi ve sosyal potansiyel ve gereksinimleri kalkınmanın planlanmasında öncelikli alanlar olmaktadır. Tablo 2 önerilen projeleri gösterirken, Tablo 3 geçekleştirilen ve başarılı olan proje alanlarını sunmaktadır.

Tablo 2. SERKA Proje Havuzu Önerileri[2]

Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Deri İşleme Tesisi Projesi	Kura (Kür) Nehri Su Sporları ve Rekreasyon Projesi	Üçkaya Gölü Turizme Kazandırılıyor Projesi	Sarıkamış Kayak Merkezi Kapasitesini Artırıyor Projesi
Tarım Makineleri Üretim Tesisi Projesi	Ardahan Kazı Yetiştiriciliği Geliştiriliyor Projesi	Karabağ Halısı Dokuma Atölyesi ve Müzesi Projesi	Sarıkamış Macera Parkı Projesi
İshakpaşa Sarayı Gelişiyor Projesi	Doğal Taş İşleme Tesisi Projesi	Iğdır OSB'de Atık su Arıtma Tesisi Kuruluyor, Üretim Altyapısı Geliştiriliyor Projesi	Peynir Altı suyu İşleme Tesisi Projesi
Ağrı Dağı Dağ Evi Projesi	İçme Suyu Dolum Tesisi Projesi	Kadın Kooperatifleri Enerjisini Güneşten Alıyor, Hammaddesini Soğuk Hava Deposu ile Koruyor Projesi	Kağızman İlçesinde Meyve İşleme ve Paketleme Tesisi ve Soğuk Hava Deposu Kurulması Projesi
Koyunyününden Yalıtım Malzemesi Üretimi Projesi	Kavılca Buğdayı Üretim Tesisi Projesi	Tuzluca Tuz Mağaraları Sağlık Turizmine Kazandırılıyor Projesi	Kars Osmanlı Konaklarının Restorasyonu Projesi
Diyadin Kanyon Park Projesi	Entegre Kaz Yetiştiriciliği ve İşleme Tesisi Projesi	Iğdır ili Kamp ve Karavan Alanlarının Oluşturulması Projesi	Kars Kombine Biyogaz Tesisi Projesi
Diyadin Termal Kaplıca Oteli Projesi	Kamp ve Karavan Alanı Projesi	Iğdır İli Koyun Yünü İşleme Tesisi Projesi	Kars Baraj Gölü Peyzaj Projesi
Karma Yem Üretim Tesisi Projesi	Mozeret Tepesi Seyir Terası ve Günübirlik Tesis Projesi	Dilucu Sınır Kapısı Antrepo Kurulması Projesi	Sarıkamış Suni Karlama Projesi
Balık Gölü Gelişiyor Projesi	Çıldır Gölü Turizm Altyapısının Geliştirilmesi Projesi	Ambalaj Üretim Tesisi Projesi	
Doğubayazıt Dağcılık Müzesi Projesi			

Tablo 3. SERKA Başarılı Projeleri[3]

Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars
Doğubayazıt Kent Müzesi Projesi	Kür- Kale Rekreasyon Projesi	Iğdır, Sanayi Altyapısını Güçlendiriyor ve Üretime Dayalı İhracata Yöneliyor Projesi	Çıldır Gölünün Turizme Kazandırılması Projesi
Ağrı Şehir Ormanı Projesi	Ardahan İli Turizm Altyapısının Geliştirilmesi Projesi	Iğdır Hayvan Hastanesi Projesi	Tarihi Dokunun Korunması Projesi
Kaplıca Sera ile Tanışıyor Projesi	Çıldır Gölünün Turizm Değeri Artıyor Kozmetik ve Temizlik Ürünler Üretimi Projesi	Süt Ürünleri Fabrikasında Teknoloji Yenileme Kalite ve Kapasite Artırma Projesi	Sarıçamlar Arasında Kayak Keyfi Yaşamak Projesi
Plastik Su Termosu ve Strafor İmalatı Kapasite Artırımı Projesi	Kafkas Bal Arısının Gen Kaynağı Olarak Muhafazası ve Kadın Arıcıların Eğitimi Projesi	SERKA ile Yükselen Asansörler Projesi	Tarihin Kurtarılıp Turizme Kazandırılması Projesi
Büyük Patnos Otelinin Doğuşu Projesi	Ardahan Ticaret ve Fuar Alanı Projesi	Erdem İnşaat Kapasite Artırım Projesi	Sarıkamış White Park Otel Projesi
İhracata Yönelik Örme Kumaş Üretimi Kapasite Artırım ve İnovasyon Projesi		Fabrikada Galvaniz Tesisini Revize Etme, Teknoloji Yenileme, Kalite, Kapasite Arttırma Projesi	Geleneksel Kars Kaşarının Coğrafi İşaretlemesi Tarih Şehirle Buluşuyor Projesi
		Donella İç Giyim İmalatı Projesi	Kars Kaz Evi Kapasite ve Hizmet Kalitesi Artırma Projesi

[2] https://www.serka.gov.tr/slider-alt/serka-proje-havuzu

[3] https://www.serka.gov.tr/slider-alt/basarili-projeler

Yapılan projelerde, bölge kültürel miras öğelerinin, bölge turizminin, geçim kaynaklarına ilişkin oluşturulacak tesislerin, coğrafi işaretli ürünlerin, kadınların güçlendirilmesi ve üretime dâhil edilmesi konularının ön plana çıktığını görmekteyiz.

Diğer Projeler

DAP (Doğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Başkanlığı) bölgesi OKUGEP (Okuma Kültürünün Geliştirilmesi Projesi) projelerinin ekonomik ve sosyal etkilerinin değerlendirmesi, 2016-2021 (DAP, 2021):

Faaliyet alanı Doğu Anadolu'da 15 ili kapsayan DAP bölgesi, OKUGEP projesi başlığı altında başta eğitim-öğretim faaliyetlerinin desteklenmesi olmak üzere, kütüphanecilik bilincinin geliştirilmesi, okuma alışkanlığının kazandırılması ve teknoloji kullanımı becerilerinin desteklendiği 142 adet proje uygulanmıştır. OKUGEP ile DAP, beşerî sermayenin geliştirilmesini yerel düzeyde, değerler, sportif, sanatsal, akademik, sosyal vb. farklı alanlarda sağlayarak, bireyin bilgi, beceri ve üretkenliğini artırmayı amaçlanmıştır. Bu sayede ekonomik kalkınma için gerekli beşerî sermayenin oluşması ve niteliksel olarak gelişmesi hedeflenmiştir (Doğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Başkanlığı [DAP], 2021, ss. 6-7).

Proje paydaşları arasında "kütüphane müdürü, kütüphane müdür yardımcısı, kütüphane sorumlusu, kütüphane çalışanı, il veya ilçe milli eğitim müdürü, il veya ilçe müftüsü, okul müdürü, okul müdür yardımcısı, öğretmen, imam, müezzin, belletmen, usta öğretici, gönüllü" yer almaktadır (DAP, 2021, s. 8). DAP kapsamında OKUGEP 15 ilin ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Projenin uygulanması, yeni kütüphanelerin yapılması, var olanların güçlendirilerek, eksikliklerinin giderilmesi şeklinde uygulanmıştır (DAP, 2021, s. 9). Proje kapsamında kütüphanelerde sunulan eğitimlerden okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise, lisans öğrencileri ve yetişkinler faydalanmıştır. Projenin uygulandığı 2016-2021 yılları arasında, kütüphanelerde yayın ve salon sayısı, alan büyüklüğü, masa ve sandalye sayısı, bilgisayar ve tablet sayısı, kayıtlı kullanıcı sayısı, etkinliklerden faydalanan öğrenci sayısı, ödünç verilen materyal sayısında artışlar olduğu gözlenmiştir. Yine yapılan analizler neticesinde okuma alışkanlığının, sosyal ve kültürel etkileşimin, bireysel gelişimin ve yerel kalkınma düzeyinin artması gibi sonuçlara ulaşılmıştır (DAP, 2021, ss. 83-84).

Kalkınma Kütüphanesi

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından kalkınma ajanslarının gerçekleştirdikleri faaliyetleri neticesinde üretilen kaynakların tek bir arayüzden elektronik ortamda erişimini sağlayan dijital bir kütüphanedir. Web sayfası üzerinden erişilebilen kütüphane

dokümanları okuma, indirme ve kaydetmeye imkân tanımaktadır. Kalkınma kütüphanesi web sayfası üzerinden anahtar kelime ile arama gerçekleştirilebileceği gibi, filtreleme seçenekleri de kullanılabilir. Kütüphane içeriği 81 ilde, ajans, tema/sektör, düzey/bölge ve illere göre aranabilmektedir (Kalkınma Kütüphanesi, 2024). Tablo 4'te Kalkınma Kütüphanesi'nin doküman kategorisine göre dağılımları ve Tablo 5'te dokümanların sektör dağılımına ilişkin sayıları yer almaktadır.

Tablo 4. Doküman Kategorisi Sayıları[4]

Doküman Kategorisi	Sayılar
Çalıştay Raporu	70
Etki Değerlendirme	79
Fizibilite Raporu	240
İl Raporları	178
İlçe Raporları	153
İstatistik-Göstergeler	124
İyi Uygulama Örnekleri	69
Ön Fizibilite Raporu	260
Planlar	250
Sektör Raporları	623
Tanıtım Dokümanı	172
Ülke Raporu	25
Yatırım Rehberi	120
Toplam	**2363**

Tablo 5. Doküman Sektör Dağılımı ve Sayıları[5]

Tema/Sektör	Sayı	Tema/Sektör	Sayı	Tema/Sektör	Sayı
Bilişim	35	Girişimcilik	134	Sanayi	479
Bölgesel Kalkınma	478	Göç	23	Sosyal Kalkınma	145
Çevre	159	Hizmet	131	Tarım	403
Dış Ticaret	86	İstihdam	115	Turizm	387
Eğitim	124	Kırsal Kalkınma	176	Ulaştırma	59
Ekonomi	35	Kurumsallaşma	41	Yabancı Sermaye	3
Enerji	123	Lojistik	61	Yenilikçilik	97
Finans	32	Madencilik	69	Yerel Kalkınma	322
Gıda	167	Sağlık	92	Yönetişim	37

Kütüphanede SERKA tarafından yayımlanmış toplam 32 adet doküman bulunmaktadır. Doküman kategorilerinin dağılımı şu şekildedir: Fizibilite raporu (3), il raporu (2), bölge planı (1), sektör raporu (18), tanıtım dokümanı (1), ülke raporu (3), yatırım rehberi (4). Bu dokümanlara birden fazla tema tanımlaması yapıldığından sektör dağılımında tam sayı verilememiştir. Ancak, bilişim, ekonomi, kurumsallaşma, lojistik, madencilik, ulaştırma, yabancı sermaye ve yenilikçilik temalarında dokümana erişilememiştir.

[4] https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/

[5] https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/

Kalkınma ajansları hem bulunulan coğrafyanın hem de yerel toplulukların analizini ayrıntılı çalışmalarla ortaya koymaktadır. Bu bilgiler bölge potansiyelini anlamak için kullanabileceği gibi, kalkınma ajanslarının hedeflerini gerçekleştirmede ve kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanmasında güçlü beşerî sermeyesinin oluşumu için yerel topluluğun bilgiye erişim gereksinim ve potansiyelinin ortaya çıkarmak için de önemli bilgiler sunmaktadır.

SERKA Araştırma Raporları ve Yayınları

Bölge özelinde gerçekleştirilen araştırma faaliyetleri neticesinde elde edilen bilgi ve verilerden üretilmiş pek çok yayın bulunmaktadır. Bu yayınlar Kalkınma Kütüphanesinde yer almadığından ayrı olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar, bölgenin ve halkın ürün ve değerlerinin ön plana çıkarılarak kalkınma için gerekli katma değer potansiyelini yaratmayı amaçlamaktadır. İncelenen 47 adet araştırma raporunda, tarım, hayvancılık, bitki örtüsü, yer altı kaynakları, arıcılık, sağlık altyapısı, sosyo-ekonomik durum tespiti, kadın ve genç bölge profili, markalaşma, turizm alanları, iş gücü durumu, STK profili, bölge imkânları ve sınır kapıları konularına yoğunlaşıldığı görülmüştür. Belirli ürünlerin, konuların ve sektörlerin ayrıntılı analiz sonuçlarının verildiği raporlar bölge halkı ve araştırmacılar için kapsamlı bilgiler içermektedir (SERKA Araştırma Raporları, 2024).

SERKA Turizm ve Tanıtım Yayınları

Bölge turizmine ilişkin bilgi ve yerel rehberlik alınabilecek kurum ve iletişim bilgileri yanı sıra rota haritası, keşif rehberi, yürüyüş parkurları konularında ayınlar yer almaktadır. Yayınlara ilişkin kaynaklar şu şekildedir (SERKA Turizm ve Tanıtım Yayınları, 2024):

- Çıldır Gölü Rota Kitabı Bilgi & Kaynakça
- Çıldır Gölü Rota Haritası
- Ağrı Turizm Keşif Rehberi
- Sarıkamış Yürüyüş Parkurları
- Ardahan Yürüyüş Parkurları
- Kars Turizm Keşif Rehberi

SERKA Faaliyet Raporları

SERKA'nın kurulduğun günden bugüne ara raporlarla beraber yayınladığı toplam 28 adet faaliyet raporu bulunmaktadır. Çalışma raporlar içerisinde faaliyetler kapsamında gerçekleştirilen bilgi hizmetleri ve iş birliği çerçevesinde kütüphanelerin varlığı tespit

edilmeye çalışılmıştır. Faaliyet raporları, planlama çalışmaları, ajansın katılım sağladığı projeler, medya, tanıtım ve bilgilendirme faaliyetleri ve gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri incelenerek değerlendirilmiştir. 2010-2024 yılları arasını kapsayan faaliyet raporları SERKA resmî web sayfasından elde edilmiştir[6].

Planlama çalışmaları kapsamında, bölge kamu ve özel sektör kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, kooperatifler ile yapılan toplantılar, Ağrı, Iğdır, Ardahan, Kars çalıştayları yer almaktadır. 2011 yılı ara raporunda arşiv ve kütüphanede bulunan belgeler kayıt altına alınarak arşivleme güçlendirilmiştir. Arşiv ve kütüphane yönergesi uygulamaya konmuştur (SERKA 2011 Yılı Ara Faaliyet Raporu, 2011; SERKA 2011 Yılı Faaliyet Raporu, 2011).

Katılım sağlanan organizasyonlar ve projeler kapsamında, Kars'ta gerçekleştirilen "Bir Kitap Bin Umut" Projesi Z Kütüphanelerinin Açılış Töreni katılım sağlanmıştır (SERKA 2015 Yılı Faaliyet Raporu, 2015). DAP Bölge Kalkınma İdaresi: Beşerî ve Sosyal Sermaye Ortak Çalışma Grubu Toplantısı kapsamında katılım sağlanmış ve bu toplantılarda şehir kütüphanelerinden ve önemimden bahsedilmiştir (SERKA 2018 Yılı Faaliyet Raporu, 2018). 2021 Yılı Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı (SOGEP) kapsamında Ağrı ili Engelsiz Kütüphane, Yaşam ve Spor Kompleksi proje önerileri içerisinde yer almış ve bakanlığa gönderilmiştir (SERKA 2021 Yılı Ara Faaliyet Raporu, 2021).

Medya, tanıtım ve bilgilendirme faaliyetleri kapsamında, özel ve kamu kurum ve kuruluşlarından SERKA'ya iletilen kitap, dergi ve gazeteler kayıt altına alınarak, ajans personeliyle paylaşılmıştır. Ajans faaliyetlerinin tanıtımı ve tanınırlığının artırılması için medya faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve bu haber ve etkinliklere ilişkin arşiv kayıtları tutularak internet sitesinden duyurulmuştur. Kütüphane ve arşiv yönetimi için uygun program alınarak kayıtlar sisteme aktarılmıştır. Yayın faaliyetleri kapsamında ajans yayınlarına ISBN numarası alındıktan sonra İl Halk Kütüphanelerine altışar adet gönderilmiştir (SERKA 2013 Yılı Ara Faaliyet Raporu, 2013; SERKA 2015 Yılı Ara Faaliyet Raporu, 2015; SERKA 2016 Yıllı Faaliyet Raporu, 2016).

SERKA web ana sayfası[7] "haberler" başlığı altında gerçekleştirmiş olduğu eğitim ve tanıtım faaliyetlerini, ziyaret ve toplantıları duyurmakta ve arşivlemektedir. Ayrıca tanıtım faaliyetleri kapsamında sosyal medya alanları (facebook, x, instagram ve YouTube), televizyon yayınları ve radyo programları da kullanılmaktadır. Gerçekleştirilecek eğitimler ve diğer faaliyetlere ilişkin duyurular da web sayfası üzerinden gerçekleşmektedir.

6 https://www.serka.gov.tr/planlama/faaliyet-raporlari

7 https://www.serka.gov.tr/

Tartışma

Ekonomik büyümenin temelini beşerî sermaye oluşturmuyorsa kalkınmanın sağlanmasında sürdürülebilirliği yakalamak pek mümkün görünmemektedir (Güneş, Togay ve Güneş, 2015; Kar ve Ağır, 2006). Bu kaynağın oluşmasında eğitim kurumları kadar kütüphanelerde bilgi sağlayıcı kurumlar olarak önemlidir. Sosyal sermayenin oluşmasında bilgi ağının kurulması, bu konuda kolektif bilincin oluşturulup, bilgi paylaşımının gerçekleştirilmesinde önemli bir konumdadır. Bu nedenle iş birliği yapılması gereken temel kurumlardır. Toplulukların kalkınmasında bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi ve sosyal sermayenin oluşması da bilgi hizmetlerinin yeterliğiyle mümkündür. Bilgiye erişim, kalkınmanın sağlanmasında yürütülecek her türlü faaliyeti desteklemektedir (Kütüphaneler ve BM 2030 Gündemi, 2016).

Yerelden başlayarak ulusala doğru gerçekleştirilmek istenen kalkınma hedefleri yerelin potansiyelinin tespiti, iş birliklerinin oluşturulması ve projelerin desteklenmesi olarak gerçekleşmektedir. SERKA bölgede gerçekleştirdiği araştırma faaliyetleri sonucunda pek çok araştırma raporu üretmektedir. Bölgeye ilişkin yer altı ve yer üstü zenginliklerin yanı sıra turizm, insan ve iş potansiyeline ilişkin kıymetli veriler sunmaktadır. SERKA'ya iletilen ya da SERKA bünyesinde üretilen bilgi kaynakları kayıt altına alınmakta ve basılı olan kopyalardan altı adet bölge il halk kütüphanelerine gönderilmektedir. Kütüphane ve arşiv yönetimine uygun programların alındığı da yine raporlarda yer almaktadır. Ancak personel bilgileri incelendiğinde Bilgi ve Belge Yönetimi bölüm mezunu personelin olmaması bir eksiklik olarak görülmektedir.

Doğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen OKUGEP (Okuma Kültürünün Geliştirilmesi Projesi) çok anlamlı olmakla beraber, her konuda olduğu gibi sürdürülebilirliğin sağlanmasında projelerle desteklenen çalışmaların devamlı olması beklenmektedir. SERKA 2010-2024 faaliyet raporlarında kütüphanelere ilişkin 2018 yılında katılım sağlanan iki etkinlik olduğunu görüyoruz. Bunlardan ilki Z-kütüphane açılış töreni iken, diğeri DAP ve SOGEP tarafından gerçekleştirilen toplantıda çıkan kararlar oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında incelen Kalkınma Kütüphanesi bölgeye ilişkin pek çok sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bilgiyi içeren kaynakları barındırdığı görülmektedir. Yerel düzeyde hizmet veren halk kütüphaneleri kullanıcı gereksinimlerinin doğru analiz edilmesi noktasında bu kaynaklardan koleksiyon ve hizmetlerini tasarlarken faydalanmalı ve gerekli iş birliği kurulmalıdır. 2022 yılında Ardahan il ve ilçe kütüphaneleri özelinde yapılan bir araştırmada kütüphane koleksiyonun gelişigüzel bir konu dağılımı gösterdiği ve en çok toplum bilimleri ve edebiyat konularında kaynak olduğu, yöre sosyo-ekonomik faaliyetlerine

yönelik özel bir koleksiyonun olmadığı tespit edilmiştir (Şenyurt ve Akça, 2022). Oysaki, *"Halk kütüphanesi yerelin bilgisi konusunda derinlemesine bilgi toplayıp, düzenleyip, hizmete sunmayı amaçlar"* (Keseroğlu, 2019, s. 43).

Yerel düzeyde gelişime katkı sağlama amacını güden kurumların iş birliği yapması hedeflerini gerçekleştirmelerine tam anlamıyla katkı sağlayacaktır. Küresel ekonomilerde yenilik olgusunun rekabeti yaratması bölgesel kalkınmada hem beşerî hem de sosyal sermayenin yeni bir anlayış olarak yerini almasını sağlamaktadır (Kumral, 2006). Kalkınma ajansları politika alanları ve kalkınma kütüphanesi doküman konu alanlarında da yenilik olgusun yansımalarını görmekteyiz (Tablo 5). Dolayısıyla bölgesel düzeyde hizmet veren ve hem ekonomik hem de yeni bilgi üretme kapasitesinin geliştirilmesini amaçlayan kalkınma ajanslarının beşerî ve sosyal sermayenin oluşmasında bilgiye erişimin yaygınlaşması ve bilgi ağlarının kurulmasında kütüphanelerin bilgi hizmetlerine daha fazla gereksinim duyduğunu ifade edebiliriz. Bu nedenledir ki tüm faaliyetlerinde bölge için ortak hedeflere hızla ulaşabilmek için daha fazla iş birliği yapılması gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

SERKA bölgesel kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için projelere destek verirken, araştırma faaliyetleriyle de bölgeye dair veri ve bilgi üretmektedir. Bölgenin ekonomik, kültürel, tarihi, sosyal ve beşerî potansiyelini ortaya çıkarmak kalkınma için öncelikli hedeflerindendir. Bilgiye dayalı ekonomilerde bölgesel kalkınma ve rekabet edebilirlik yeni mal ve hizmetlerin üretilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla bilgiye erişim, bilgiye dayalı ekonomilerde kalkınmanın ve rekabet gücünün temelidir.

SERKA projelerinde, kültürel miras, turizm, geçim kaynakları, coğrafi işaretli ürünler ve kadınların güçlendirilmesi gibi alanlar önceliklidir. Bu alanların başarıyla geliştirilmesi ve yeni bilgi üretimi için yerel toplulukların gerekli bilgi kaynak ve hizmetlerine erişme ve anlamalarını sağlayacak bilgi hizmetleri rehberliği verilmelidir.

Kalkınma kütüphanesi, kalkınma ajanslarının araştırmalarıyla oluşturulan kaynakları barındırır. (Tablo 4). Halk kütüphaneleri, bölge bilgi gereksinimleri doğrultusunda oluşturulmuş koleksiyon ve bilgi hizmetlerinin sağlandığı kurumlardır ve kalkınma ajanslarının daimî işbirlikçileri olmalıdır.

Bölgesel kalkınma hedeflerine ulaşmada, bilgi ve belge yönetimi mezunları kurum içinde ve dışında bilgi hizmetlerinin sağlıklı ve çok yönlü yürütülmesinde ve bilgi merkezleriyle iş birliğine katkılar sunacak önemli bir unsur olarak görülmeli ve gerekli kadrolar sağlanmalıdır.

Bölgesel plan ve projelerin başarısı, beşerî ve sosyal sermayeden bağımsız düşünülemez. Bu nedenle bilgiye erişim ve bilgi hizmetlerine öncelik verilmesi, halk kütüphaneleriyle iş birliğinin artırılması ve sürecin sağlıklı ilerlemesi için bilgi profesyonelleriyle çalışılması bölge için daha yararlı olacaktır.

Summary

In global economies, knowledge is seen as the capital of the age, an element that improves people's living conditions and constitutes a resource for the social, political, educational and economic development of countries. Development refers to economic and social improvement and change through the application of knowledge. Community development encompasses activities that focus on this improvement at the local level. Community development basically supports the empowerment of underdeveloped communities to create solutions to their own lives and problems. Development is a multifaceted process of change and improvement and refers to economic, social and individual development. The empowerment of the individuals is possible only if they are equipped with the knowledge and skills appropriate to the conditions of the age and maintains them throughout their life. The basic condition for this is to provide access to the information they need. At this point, the importance of information services comes to the fore. It is essential for the sustainability of development that local communities in underdeveloped regions have access to all the information they need to transform themselves and their environment. Libraries have the resources to provide organizations, individuals and local communities with a wide range of information and data necessary for development. The importance of information services for community development in knowledge-based economies can be explained by the following elements:

- Realization of regional development objectives: It has been recognized that regional development objectives cannot be achieved through economic aid alone, as economic aid does not create the desired quality and depth, and that the basis of competition in global economies is the phenomenon of innovation. This has led to the development of a new understanding of regional development and the introduction of new concepts such as human capital and social capital.

- Competitiveness: Ensuring national and regional competitiveness is possible through access to technology and information infrastructure; highly qualified human resources; and the formation of an entrepreneurial culture in a productive environment. It involves enhancing the capacity to create and utilize knowledge, generating new ideas, and transforming these ideas into commercial value.

- Social capital: Regional competitiveness requires the formation of social capital in addition to economic capital. Social capital enables the flow of information, collective learning and cooperation. This enables the generation, dissemination and transfer of knowledge for innovation and competition.

- Collaboration: For the local community to learn and generate ideas together, they need environments where they can share their knowledge. Access to knowledge is understood to support research and commercial interaction in the creation of new services and products. The creation of new services and products is a process that transforms ideas and social capital thereby supporting economic growth. Libraries contribute to social capital through information provision, access to information, lifelong learning, education and the expansion of social networks.

In creating the environment and conditions that ensure the development of society, Development Agencies cooperate with all economic and social sectors to ensure a balanced distribution of the country's resources in economic and social development and to achieve equal levels of development in all regions.

The aim of the study is to investigate the information services provided by regional development agencies and their relationship with public libraries to empower local communities in achieving community development. For this reason, the publications, reports, and projects of regional development agencies were analyzed to understand what has been done and to determine the existence of cooperation with public libraries in empowering local communities.

In this context, the SERKA Development Agency, which serves in the TRA2 region (Ağrı-Ardahan-Iğdır-Kars), is evaluated as an example of regional development agencies, focusing on the information services provided within the scope of its publications, activity reports, and projects.

In the literature review, it was observed that library services and their economic reflections were examined in national development plans, but it was understood that information services were not sufficiently explored in the context of regional development agencies. Based on this, the sub-objectives of the research were determined as follows:

- As a result of the analysis conducted within the scope of SERKA projects, the effectiveness of meeting the public's information needs and the provision of information services will be determined.
- Based on the data collected from the projects and activities carried out, information needs will be identified, and the types of activities undertaken to provide and teach this information will be examined.
- The resources of the Development Library will be reviewed to assess whether the services and resources provided are sufficient to meet the needs.
- The existence of projects related to public libraries providing information services at the local level, and whether their importance as development support institutions is sufficiently recognized, will also be examined.

As a result, SERKA serves as the information and data repository of the region by producing many research reports through its research activities in the region. It also manages library and archive services within the organization. However, the lack of information professional staff is seen as a deficiency in terms of the healthy execution of the process and cooperation with regional information centers.

Public libraries that provide information services at the local level should also benefit from these resources when designing their collections and services in order to properly analyze user needs and establish necessary cooperation. When annual reports are analyzed, the insufficiency of projects and activities related to libraries is evident, and it is expected that efforts should be continuous to ensure sustainability, as with any subject.

The cooperation of institutions that aim to contribute to development at the local level will fully support the realization of their goals. Therefore, we can state that development agencies, which operate at the regional level and aim to enhance both economic development and new knowledge production capacity, need the information services of libraries more in the formation of human and social capital, the expansion of access to information, and the establishment of information networks. For this reason, more cooperation is needed in all activities to achieve common goals for the region quickly.

Kaynakça

Abu, R. (2014). *Community Development and Rural Public Libraries in Malaysia and Australia.* Doctoral Dissertation, Victoria University.

Abu, R., Grace, M. ve Carroll, M. (2011). The Role of The Rural Public Library in Community Development and Empowerment. *The International Journal of the Book*, *8*(2), 63-74. https://doi.org/10.18848/1447-9516/CGP/v08i02/36863

Akiş, E. (2011). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, *44*, 237-256. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9548/119259

Ayhan, S. (1993). Toplum Kalkınmasında Kuram ve Uygulamalar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 26*(2), 485-499. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000493

Azazi, H. (2022). Halk Kütüphanelerinin Ekonomik Gelişmeye Katkısı: Türkiye'de TR2 ve TRC Bölgeleri İçin Panel Veri Analizi. *Bilgi Dünyası, 23*(1), 107-124. https://doi.org/10.15612/BD.2022.675

Bilgiye Erişim ve Kalkınma Konulu Lyon Deklarasyonu. (2014). Kütüphan-e Türkiye Proje Ofisi, (Çev.). *Türk Kütüphaneciliği, 28*(3), 399-401. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tk/issue/48745/620223

Birleşmiş Milletler Sosyal İşler Bürosu. (1955). *Toplum Kalkınması Aracı ile Sosyal Gelişme*. (S. N. Candan, Çev.). Birleşmiş Milletler Yayınları, No. 55.IV.18.

Bryson, J. (2013). Measuring The Performance of Libraries in the Knowledge Economy And Society. *Australian Academic & Research Libraries*, *32*(4), 332-342. https://doi.org/10.1080/00048623.2001.10755171

Çapar, B. (1981). Planlı Kalkınma Döneminde Kütüphane Hizmetlerine Yasalar Açısından Genel Bir Bakış. *Türk Kütüphaneciliği*, *30*(1), 24-32. http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/2912/2824

Dent, V. F. (2006). Modelling the Rural Community Library: Characteristics of The Kitengesa Library in Rural Uganda. *New Library World, 107*(1-2), 16-30.

Dent, V.F. (2007). Local Economic Development in Uganda and the Connection to Rural Community Libraries and Literacy. *New Library World*, *108*, 203-217.

Doğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Başkanlığı [DAP] Bölgesi OKUGEP Projelerinin Ekonomik ve Sosyal Etkinliklerinin Değerlendirilmesi, 2016-2021. (2021). T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/okugep-nihai-rapor_21022022.pdf

Edwards, J.B. (2018). *"Vital Assets": Libraries as Partners in Community Development. Challenging the "Jacks of All Trades but Masters of None" Librarian Syndrome. Advances in Library Administration and Organization*, *39*, 1-14. Emerald Publishing Limited, Bingley. https://doi.org/10.1108/S0732-067120180000039001

Ersoy, A. ve Yılmaz, B. (2009). Yaşam Boyu Öğrenme ve Türkiye'de Halk Kütüphaneleri. *Türk Kütüphaneciliği*, *23*(4), 803-834.

Gardiner, B. (2003, April). Regional competitiveness indicators for Europe-audit, database construction and analysis. *In Regional Studies Association International Conference Pisa* (Vol. 1215).

Geray, C. (1972). Toplum Kalkınması Ve Köy Araştırmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *5*(1). https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000333

Güneş, S., Togay, A. ve Güneş, Ç. (2015). Katma Değer ve Kalkınma Bağlamında Ürün Tasarımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, *16*, 97-112.

Güney Marmara Kalkınma Ajansı. (2023). Kalkınma Ajansı nedir? Görevleri nelerdir? https://www.gmka.gov.tr/kalkinma-ajansi-nedir-gorevleri-nelerdir

Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği. (2012, 11 Ocak). Resmî Gazete (Sayı: 28170). https://teftis.ktb.gov.tr/TR-14656/halk-kutuphaneleri-yonetmeligi.html

Idiegbeyan-ose, J., Adekunjo, O., Ilo, P. ve Odion, F. (2015). Availability of Library and Information Services for Rural Community Development in Nigeria: A Case Study of Ewatto, in Esan South East LGA of Edo State. *Evidence Based Library and Information Practice, 10*(4), 143–155. https://doi.org/10.18438/B85G6D

IFLA-UNESCO Halk Kütüphanesi Bildirgesi 2022. (2022). (B. Yılmaz ve E. Ezenel, Çev.). *Türk Kütüphaneciliği*, *36*(3), 388-391. Doi: 10.24146/tk.1180073

Itsekor, V., Asaolu, A. O. ve Osinulu, I. (2015) The Role of Academic Libraries in Community Development: Issues and Strategies. *International Journal of Information Technology and Business Management*, *34*, 83-97. http://eprints.covenantuniversity.edu.ng/id/eprint/5090

Kalkınma Ajansları. (2024a). Bölgesel Kalkınma ve Ülkemizde Bölgesel Kalkınma Politikalarının Gelişim Süreci. https://ka.gov.tr/sayfalar/bolgesel-kalkinma-ve-ulkemizde-bolgesel-kalkinma-politikalarinin-gelisim-sureci--22

Kalkınma Ajansları. (2024b). Politika Alanları. https://ka.gov.tr/sayfalar/politika-alanlari--30

Kalkınma Ajansları. (2024c). Beşerî Sermaye. https://ka.gov.tr/sayfalar/beseri-sermaye--35

Kalkınma Ajansları. (2024d). Sağlık. https://ka.gov.tr/sayfalar/saglik--7

Kalkınma Ajansları. (2024e). Sosyal Girişimcilik. https://ka.gov.tr/sayfalar/sosyal-girisimcilik--36

Kalkınma Ajansları. (2024f). Kültür. https://ka.gov.tr/sayfalar/kultur--37

Kalkınma Ajansları. (2024g). Sosyal İçerme ve Sosyal Uyum. https://ka.gov.tr/sayfalar/sosyal-icerme-ve-sosyal-uyum--9

Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun. (2006, 8 Şubat). Resmî Gazete (Sayı: 26074). https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5449-20110213.pdf

Kalkınma Bakanlığı. (2011). Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Genel Faaliyet Raporu. https://static.ka.gov.tr/files/11/FaaliyetRaporlari/Kalk%C4%B1nma_Ajanslar%C4%B1_2010_Y%C4%B1l%C4%B1_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf

Kalkınma Kütüphanesi. (2024). https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/

Kamba, M. A. (2009). An overview of the Provision of Information for Rural Development in Nigeria. *Samaru Journal of Information Studies*, *9*(1). http://dx.doi.org/10.4314/sjis.v9i1.55469

Kar, M. ve Ağır, H. (2006). Türkiye'de Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eş Bütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *6*(11), 50-68.

Keseroğlu, H. S. (2019). Halk Kütüphanesi. Akkaya ve H. Odabaş (Yay. haz.). *Bilgi merkezleri: Kütüphaneler–arşivler–müzeler* içinde (s. 41-81). İstanbul: Hiperyayın

Kumral, N. (2006). Bölgesel Rekabet Gücünü Artırmaya Yönelik Politikalar TEPAV. *1. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Çok Düzeyli Yönetişim* içinde (s. 275-287), 7-8 Eylül 2006, Ankara: ODTÜ.

Kütüphaneler ve BM 2030 Gündemi'nin Uygulanması. (2016). (Herkes için Kütüphane Program Ofisi, Çev.). *Türk Kütüphaneciliği*, *30*(2), 319-337. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/805636

Landabaso, M. (2005). The regional economic development relevance of social capital. A. Kukliński, & K. Pawlowski (Editörler). *Europe-The Strategic Choices*, 211–221). National-Louis University.

Miser, R. (1993). Toplum Kalkınması Çözümlemesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi (AÜEBFD),* *26*(2), 511-540. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000492

Oakley, P. ve Garforth, C. (1985). *Guide to Extension Training*. FAO Training Series, No: 11, FAO, Rome, Italy.

Özaslan, A. ve Ünlü, H. (2015). Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarında değişim ve kalkınma ajansları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(13), 64-83. https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/issue/19445/206867

Özdemirci, F. (1987). Beş yıllık kalkınma planlarında halk kütüphanelerimiz. *Türk Kütüphaneciliği, 1*(4), 196-208. https://fahrettinozdemirci.com.tr/wp-content/uploads/2018/09/bes_yillik_kal_plan_halk_kut.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] Araştırma Raporları. (2024). https://www.serka.gov.tr/planlama/arastirma-raporlari

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] Turizm ve Tanıtım Yayınları. (2024). https://www.serka.gov.tr/planlama/turizm-ve-tanitim-yayinlari

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] (2023). Kurumsal. https://www.serka.gov.tr/kurumsal/hakkimizda/

Serhat Kalkınma Ajansı Kurumsal Stratejik Plan 2019-2023. (2023). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/serka-2019-2023-kurumsal-stratejik-plan.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2023 Yılı Faaliyet Raporu. (2023). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/serhat-kalkinma-ajansi-2023-yili-faaliyet-raporu.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2021 Yılı Ara Faaliyet Raporu. (2021). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/2021-yili-ara-faaliyet-raporu.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2018 Yılı Faaliyet Raporu. (2018). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/serka-2019-faaliyet-raporu-nihai.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2016 Ara Yıllı Faaliyet Raporu. (2016). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/65d57c3d9725d56b064af45d814c7a07.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2015 Yılı Ara Faaliyet Raporu. (2015). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/2015-yili-serka-faaliyet-raporu-son.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2015 Yılı Faaliyet Raporu. (2015). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/d43f2f6246e4dd2f522605fd9e3ddb10.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2013 Yılı Ara Faaliyet Raporu. (2013). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/547f55651cf806ad355eaa50792e06e6.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2011 Yılı Ara Faaliyet Raporu. (2011). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/813ffea8d7c4134bfc3bc309695d83a8.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA] 2011 Yılı Faaliyet Raporu. (2011). https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/9598b70f39bec86f9043d8d7b293219e.pdf

Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA]. (t.y.). 50 Soruda Kalkınma Ajansları. https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/50-soruda-kalkinma-ajanslari.pdf

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2022). Kamu-STK İş Birliği Projesi: Kalkınma Ajansları. https://www.siviltoplum.gov.tr/bilgimerkezi/kalkinma-ajanslari

Social Capital and Social Wellbeing. (2002). Australian Bureau of Statistics: Discussion paper. https://www.oecd.org/innovation/research/2380806.pdf

Şenyurt, Ö. ve Akça, S. (2022). Ardahan Kütüphaneleri: Tarihsel Bakış ve Niceliksel Bir Değerlendirme. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi*, *6*, 44-59.

Topkaraoğlu, N. M. (2021). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı halk kütüphanelerinin faaliyetlerinin değerlendirilmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, *35*(1), 99-115. DOI: 10.24146/tk.836304

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EPISTEMIC VIOLENCE LEADING TO INSIDIOUS TRAUMA AS A RESULT OF THE DISCURSIVE SHIFTS IN *BEOWULF*

BEOWULF'TA SÖYLEMSEL KAYMALARIN SONUCU OLARAK İÇSELLEŞTİRİLEN TRAVMAYA GÖTÜREN EPİSTEMİK ŞİDDET

Nurten BİRLİK
Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nbirlik@metu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 18 Kasım 2024
Kabul edildiği tarih: 6 Şubat 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Review article
Date submitted: 18 November 2024
Date accepted: 6 February 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Beowulf; Heorot; Epistemik Şiddet; Epistemolojik Kayma

Keywords
Beowulf; Heorot; Epistemic Violence; Epistemological Shift

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.28

Abstract

Focusing on Beowulf's presence in Heorot, this essay aims to read the Old English epic Beowulf as an account of discursive shifts that are objectified in Heorot. The earliest discourse represented by Grendel and his Mother is closer to the matrilinear epistemologies; the second represented by Hrothgar and Beowulf belongs to a more organised form of early feudalism, and the third discourse represented by the Christian narrator is acting out a more recent epistemology that tries to integrate the previous discourses into itself by reformulating them. In the transition from the first to the second, and then to the third discourses we see what Spivak terms epistemic violence[1]. As this violence is transgenerational, it has also led to insidious trauma[2] that is infiltrated into the psyche of the individuals in the earliest epistemology despite the lack of visible violence. This essay claims that what Grendel does in Heorot is the return of the collective repressed of second oppressive discourse. It is argued that when the others perform a wholesale attack on Grendel, this process reveals the oppositional energy between the three discourses. The narrator in the text is Christian and comes from a different epistemological background which is logocentric, patriarchal, and feudal (in a more enhanced form than the second discourse). What we hear from the narrator clashes with what the text reveals through its ruptures. This essay aims to discuss how these discursive shifts lead to epistemic violence and insidious trauma in Beowulf, against the background of the ideas suggested by Spivak, Lacan, Soja and Foucault.

Öz

Beowulf'un Heorot'da yaşadıklarına odaklanarak, bu çalışma, Eski İngiliz edebiyatına ait epik bir eser olan Beowulf'u Heorot'da gerçekleşen söylemsel kaymalar bağlamında okumayı amaçlar. Grendel ve Annesi tarafından temsil edilen ilk söylem anasoylu epistemolojilere yakındır; Hrothgar ve Beowulf tarafından temsil edilen ikinci söylem ise erken dönem feodalizminin daha gelişmiş bir haline aittir; Hristiyan anlatıcı tarafından temsil edilen ikinci söylemse ilk ikisini onları yeniden ifade ederek kendine entegre etmeye çalışan daha geç döneme ait bir epistemolojiyi dışa vurur. İlk söylemden ikinciye geçişte ve sonra üçüncü söyleme geçiş sırasında, Spivak'ın epistemik şiddet olarak tanımladığı şiddeti görürüz. Bu şiddet kuşaklararası olduğu için, görünür olmamasına rağmen, ilk kuşakta bireylerin psikesine işleyen gizli bir travmaya neden olur. Bu bağlamda, bu makale, Grendel'in Heorot'a saldırısının ikinci baskıcı söylemdeki kolektif-bastırılmış olanın geri gelişi olduğunu iddia eder. Makale, Heorot'dakiler Grendel'e tüm güçleriyle saldırırken, bu sürecin aynı zamanda söylemler arasındaki bir gerilime işaret ettiğini tartışır. Metindeki anlatıcı Hristiyandır, ve sözmerkezli, ataerkil ve (ikinci söylemdekinden daha gelişmiş olan) feodal bir geçmişe sahiptir. Anlatıcının söyledikleri, metnin içindeki anlatısal boşlukların işaret ettikleriyle çelişki içindedir. Bu makale, Beowulf'taki söylemsel kaymalardan kaynaklı epistemik şiddeti ve içselleştirilmiş travmayı Spivak, Lacan, Soja ve Faucault'dan alınan kavramlar ışığında irdelemeyi hedefler.

[1] In this essay the concept of epistemic violence is used in the sense Spivak defines in 'Can the Subaltern Speak?' as 'the asymmetrical obliteration of the trace of that Other in its precarious Subjectivity' (1988, p. 272). In her definition Spivak problematises Foucauldian definition of the concept and makes a distinction between the oppressed and the subalterns groups. She states that subaltern groups are exposed to epistemic violence as their lived experiences are not articulated in the discourse.

[2] Insidious trauma is explained by Laura Brown as the traumatic effects 'that are not necessarily overtly violent or threatening to bodily well-being at the given moment but that do violence to the soul and spirit' (1995, p. 107).

Introduction

The Old English narrative *Beowulf*, composed sometime between the middle of the 7th and the end of the 10th centuries, and brought by the Germanic tribes to Britain in their memory, was written down around the year 1000 (Niles 1983, p. 213). In this epic, Hrothgar is depicted as an old but previously competent king of the Danes. Through the flashbacks, the narrator says that as an ideal king, Hrothgar wanted to enhance his glory and fame by building a mead-hall and by sharing his gains with his thanes. The narrator records the pagan story with a Christian sensibility and says that Hrothgar built the mead-hall where 'he would give out all that God gave him (except the public land and the lives of men) to young and old…the time soon came when the greatest of all was quite ready, and the ruler whose word was widely respected gave it the name of Heorot. He did not forget his promise to give out rings and treasures at the feast' (*Beowulf*, 1988, p. 5).[3] Through such details, the sense of collectivity in the early medieval community is emphasized right in the beginning of the text. Other things that are also emphasized are the heroic ideals (which meant excellence) regarding the duties (like generosity) and expectations (like respect and loyalty) of the king, and the overwhelming significance of power, glory, and eternal fame. In fact, this obsession with fame is one of the reasons that bring Beowulf to Heorot (the other reason is gratitude felt as a result of Hrothgar's help to Beowulf's father in the past).

This cradle of feudal power and glory is threatened by Grendel, who/which is depicted as a monster by the Christian narrator. To proceed further with the text, the fact that the Old English poem involves double consciousness as it was recorded by someone outside this culture that accommodated the epic should be emphasized. In the process of narration, we see that the narrator weaves Christian elements into the pagan culture of the tribe. Therefore, Grendel becomes a monster for the pagan members or a demon characterised by what is excluded/ repressed by Christianity. Why Grendel with his 'strong android frame', as 'a mixture of Caliban and hoplite' (Heaney, 2000, p. xiv) attacks Heorot is explained by the Christian narrator against the background of the Old Testament. In the process, Grendel undergoes 'a thorough Christianizing; the common *scucca, scinna* [an evil spirit; ghost] was transformed into a demonic creature', likewise he lives in 'impenetrable moors' of a Christian hell (Klaeber, 1996, p. 62). Grendel 'the hellish fiend' with 'his wicked deeds' dwells in darkness (*Beowulf*, 1988, p. 5). In the Christian narrator's account, Grendel descends from Cain, who was 'the primordial kinslayer and therefore symbol of elemental social disunity' (Swanton, 1987, p. 56). He is ostracised from the mainstream society, and

[3] In this essay, all the references to the Old English epic, *Beowulf* are taken from Hieatt's translation of the original text in *Beowulf and Other Old English Poems*. 1988, rev. and 2nd ed., Bantam.

his father is unknown to the others. In the text, the nature not only of Grendel but also of his Mother is left in ambiguity. The only explanation comes from Hrothgar himself and in this explanation, he disconnects himself and his people from Grendel:

> I have heard my people, countrymen, and counsellors say that they saw two such great wanderers, alien spirits, keeping the moor. One of them, as they could definitely see, was in the likeness of a woman; the other wretched creature trod the paths of exile in the form of a man, except that he was larger than any other man. Him, the countrymen used to call Grendel. They know nothing of his father, not whether other evil spirits preceded him. They inhabit uncharted country, the retreat of wolves: windy cliffs and dangerous fen paths, where a mountain stream goes down under the misty bluffs and the flood runs under the earth ... every night a fearful wonder can be seen there: fire on the water (*Beowulf*, 1988, p. 37).

Although Grendel is associated with Cain, even the narrator is not convinced about the adequacy of the reasons he offers for these attacks. In such a context, Grendel remains a mystery: 'He did not want peace with any of the Danish host; he did not wish to stop his deadly evil, not to settle the feud with payment- none of the counsellors had reason to expect great compensation from the hand of the murderer' (*Beowulf*, 1988, p. 7). His undefined status in the discourse of Heorot makes Grendel an even more scary figure.

History, the Narrative and the Discursive Shifts

Jean Howard claims that 'literature is an agent in constructing a culture's sense of reality' (1986, p. 25). In this line of thinking, it is also possible to make out a culture's sense of reality by looking at that culture's literature. Similar to this symbiosis between literature and its sense of reality, the correlation between literature and history is also very important in laying bare history as literature or vice versa. The motif behind the epic poems was to transfer a historical account to future generations. In such a context, if we look at the opposition between Grendel, his Mother, and the feudal community of Heorot, we can make out many details about this particular historical period. We should bear in mind that, although such epic poems were transferred from one generation to the next as an account of what happened in material reality, whether their accounts were loyal to what had really happened or objective is open to question as exaggeration and boasting were not still unethical in these feudal communities. In this context, the opposition between Grendel, his Mother, and Hrothgar and his thanes implies more than a simple enmity. The oppositional energy between them points to opposition between three distinct discursive formations.

What Grendel represents can be taken as many different things depending on the reader's vantage point: the pre-castrated psychodynamics of the infant (Birlik, 2018, p. 2021), or Cain (Swanton, 1987). This essay opts for another vantage point and takes Grendel and what it/he represents as objectification of epistemic violence exerted on the previous discourse that was pushed to the background with the arrival of another one. In the text, the arrival of the new discourse can be taken as a transition from the earlier form of matrilinear epistemology to a more organised form of patriarchal feudal economy and epistemology. We do not know what the earlier epistemology was like since it is rendered incomprehensible in the world of Heorot. Hrothgar as the metonymic extension of the master signifier (in Lacanian sense) of this new discourse dismisses Grendel and its moors as incomprehensible, uncharted territory. When they have a wholesale attack on Grendel and his mother, this attack can also be taken as an attempt to oppress and repress the previous discourse. Grendel's attacks can be taken as the return of the repressed discourse and its collective memory. The fact that Beowulf is coming from another land to fight against Grendel and help Hrothgar and his thanes can be taken within this frame, too. As 'a glory hunter' (Heaney, 2000, p. xiv), he is fighting against not only a communal but also a discursive enemy. Although we don't know what this previous discourse was, Grendel's symbiosis with his Mother and his Mother's potency to take her son's revenge and the absence of a father (or Father) in their life might indicate a more matrilinear discursive practice, which was repressed (through epistemic mechanisms) in the collective memory. The text also looks at the transition to the patriarchal discourse from the flip side of the coin and tells what happens in the process on the side of the repressed. This oppression might imply what Spivak terms epistemic violence on both Grendel and his Mother. Epistemic violence implies 'the asymmetrical obliteration of the trace of the Other in its precarious Subjectivity' (1988, p. 272), 'the production of history as narrative (of truth)' (Spivak, 1988, p. 274). What Grendel does can be taken as objectification or working through of transgenerational trauma suffered as a result of this epistemic violence. How his reaction to the sense of community in Heorot is depicted demands attention as it reveals how Grendel feels pain for not being a member of this social space:

> This was the time of suffering for the powerful demon who dwelt in darkness, when he heard loud rejoicing in the hall every day. There was the sound of the harp and the sweet song of the minstrel, who told about the creation of men, long ago.... thus the retainers of Hrothgar lived in joy and happiness, until the hellish fiend began his wicked deeds (*Beowulf*, 1988, p. 5).

In Grendel and his discourse, this kind of violence seems to have led to insidious trauma. If this lasts through generations, then it can be taken as structural violence that leads to chronic psychic suffering (Craps and Buelens, 2008, p. 3). This transgenerational insidious trauma caused by epistemic violence might be the reason behind Grendel's attacks.

Along with this opposition between the old and the new discursive practices, there is also a third element that appears with the intrusions of the Christian narrator who recorded the epic in the third discursive layer. As stated above, in the text there are three distinct discursive practices, and the first two pagan practices are re-formulated by the sensibility of the Christian narrator. Through the elimination and addition of new details in line with Christianity, he aims to integrate the previous narrative into his epistemology. In his account, we see another example of redistributive injustice similar to the second discourse. The Christian narrator endeavours to exert another form of epistemic violence on what Beowulf and Hrothgar represent, within a Christian frame. His account also reveals the heterogeneous structural status of Heorot, bearing in itself the three discourses. The narrator tries to volarise the Christian discourse by pushing the others to the background. He tries to integrate the institutional privileges of power of the second discourse into the third discourse. He is striving for 'a new balance of hegemonic relations' (Carby at al qtd in Spivak, 1988, p. 75). Then his account can also be taken as an account of the production of the Other. In the account of the Christian narrator, we see this attempt to construct a monolithic and coherent narrative but the text resists it. In view of these three discourses, then the text itself is charged with heterogeneous resonances and residues of the repressed collective cultures. As there are three clashing discourses in Heorot, it is never a stable, homogeneous space that holds stable relationalities. This multidiscursivity in Heorot reminds Foucauldian ideas on space:

> Space in which we live, which draws us out of ourselves, in which the erosion of our lives, our time and our history occurs, the space that claws and gnaws at us, is also, in itself, a heterogeneous space. In other words, we do not live inside a void, inside of which we could place individuals and things. We do not live inside a void that could be coloured with diverse shades of light; we live inside a set of relations that delineates sites which are irreducible to one another and absolutely super impossible on one another (1986, p. 23).

The narrator fails to integrate Grendel into Christian society like Hrothgar, who failed to integrate Grendel into Heorot's society. The result is, in Foucauldian terms, a social space whose set of relations delineates sites that are 'absolutely super impossible on one another'. The Christian narrator's account reveals that 'the networks of power/desire/interest are so

heterogeneous that their reduction to a coherent narrative is counterproductive' (Spivak, 1988, p. 271). The Christian narrator's attempt to create a coherent narrative for a pragmatic reason reveals other heterogeneous elements in the discourse that refuse to be totalised. Thus, what he does proves to be an ironic attempt.

In Lacanian terms, the moors where Grendel lives can be defined as the Lacanian real as it is outside the human discourse. The real is 'that which resists symbolization absolutely' (Lacan, 1988, p. 66); or, again, the real is 'the domain of whatever subsists outside symbolisation' (Lacan, 2006, p. 388). It is doomed to remain extra-Symbolic. The real also embodies in itself an essentially traumatic quality. It is the uncharted, undefined of symbolic/language; and obviously, the paternal metaphor represented by Hrothgar remains impotent in this uncharted territory as Grendel cannot internalize the restrictive cultural norms. Grendel represents the pre-extra-Symbolic of Heorot, therefore, although Grendel is addressed as a male entity we don't hear any of his gender markers. What is emphasized about him is his symbiosis with his mother, which in fact locates him in a psychic space in which gendering has not taken place yet. The fact that the father figure is absent in their life consolidates the idea that theirs is a pre-patriarchal epistemology which is incomprehensible to patriarchal discourses. This aspect of the text also encourages us to take it as a thought experiment as in *Oedipus the Rex*, rather than a historical account. Grendel then is not located in a Symbolic, not acculturated, not gendered, and not humanised yet according to the normative patterns of Hrothgar's discourse because he is not reconfigured by the symbols of a phallogocentric discourse:

> Symbols in fact envelop the life of man with a network so total that they join together those who are going to engender him 'by bone and flesh' before he comes into the world; so total that they bring to his birth, … the shape of his destiny; so total that they provide the words that will make him faithful or renegade, the law of the acts that will follow him right to the very place where he is not yet and beyond his very death; so total that through them his end finds its meaning in the last judgment, where the Word absolves his being or condemns it- unless he reaches the subjective realization of being-toward-death (Lacan, 2006, p. 231).

For Lacan man's psychic reality is possible only through the basic signifiers which build the human signification and which function as the organizing principles in the subject's world:

> The subject attaches significance, it 'anchors itself' to certain signifiers; these signifiers, like upholstery buttons, pin down the floating mass of signification, by attaching it to the system of signifiers. If they fail, the correspondence is

> no longer achieved, words no longer carry meaning and communication, or inter-subjectivity fails (Sarup, 1992, p. 108).

The fact that Grendel cannot articulate the discourse of Hrothgar and become a speaking member of it testifies to the fact that in his world upholstery buttons represented by Hrothgar cannot function. He cannot achieve inter-subjectivity. As a result, he remains in the Real of Heorot's Symbolic. This can be explained in a Lacanian context as follows:

> To enter language is to be severed from what Lacan calls the 'real', that inaccessible realm which is always beyond the reach of signification, always outside the symbolic order. In particular, we are severed from the mother's body: after the Oedipus crisis, we will never again be able to attain this precious object even though we will spend all our lives hunting for it (Eagleton, 2008, pp. 145-146).

In such a context, Grendel's resonances and what he stands for in the collective unconscious become even more pronounced as he becomes a metonymic extension of the (m)Other, the psychic space before the Oedipus crisis.

Grendel's Attacks and Intrusion of the Symbolic Real

Grendel, 'who is evil incarnate' (Heaney, 2000, p. 47), attacks Heorot for twelve winters until it stands empty. The narrator feels the need to justify, in Christian terms, why Grendel does not kill the king: 'but he could not approach the throne, the seat where the treasure was given- God prevented him- nor feel gratitude for this' (*Beowulf*, 1988, p. 7). According to the early medieval understanding, the throne is occupied by God's secular representative on earth so even the demon acknowledges this and does not touch Hrothgar.

In this context, there is an operating master signifier that stabilizes the flying signifiers in the discourse. Hrothgar is the symbol of authority at once legislative and punitive, and can engage with the social scene. He can exert his authority on his thanes and is paid respect by them although he cannot fulfil some of the heroic ideals. Neither his sons (he has two) nor his relatives are expected to fulfil heroic ideals, either. Nor his thanes can protect the Danes from Grendel. However, as he maintains some of the heroic code of conduct like being generous and fair, the narrator's way of depicting his inability to kill the monster is characterised by sympathy. One cannot help thinking that this might be the reason why Grendel's might is exaggerated, that is, to save the king's reputation, Grendel is depicted as an indefinable and undefeatable superhuman creature.

As the narrative elements have revealed so far, the story takes place in pre-Christian times, and most of the time, the Christian narrator manages to appropriate his pre-Christian material which, in some parts, leads to the textual raptures. His ideology 'was the product of tribal history modified through recent conversion to Christianity' (Schlauch, 1956, p. 45), thus, at times he speaks from outside the pagan discourse and it becomes difficult for him to reconcile the pagan and Christian elements. A case in point is when the Christian narrator gives an account of what the Danes did to evade Grendel's attacks. They followed their pagan practice [which he 'sternly condemns' (Heaney, 2000, p. 13)] by sacrificing 'to idols in heathen temples, entreating the devil to help them relieve the distress of the people in their fight against the monster' (*Beowulf*, 1988, p. 7). According to Heaney, such scenes displace the Christian narrator 'from his imaginative at-homeness in the world of his poem' and he records 'his inherited vernacular culture with two different psychic fabrics' (2000, p. xiii).

After twelve winters of attacks by Grendel, Beowulf comes to Heorot to fight against the monster which does not pose a threat to his own tribe. For the modern readers, he does not have a valid reason to fight against the monster thus we might feel 'light-years removed in time, space and temperament both from Anglo-Saxon England and from the more remote Migration Age when the poem is set' (Niles, 1983, p. 213). However, for a heroic Nordic tribe, this act of 'selfless heroism' (Niles, 1983, p. 213) was quite understandable against the backdrop of heroic ideals. He was looking for glory and power (concepts loaded with male libidinal energy) to immortalize his name: 'Wise men did not blame him for this venture, although he was dear to them: they encouraged the brave man and looked at the omens' (*Beowulf*, 1988, p. 8). This is exactly the paradox of 'die to achieve immortality' in their case. In the absence of a systematic formulation of an afterlife, they can immortalize themselves only by achieving fame and glory. Thus, Grendel offers an opportunity to Beowulf, 'the glory hunter' and 'the poem needs Grendel and his mother more as figures who call up and show off Beowulf's physical might and his superb gifts as a warrior' (Heaney, 2000, p. xiv). Puhvel is in the same line of thinking as he states that Grendel's 'twelve-year long campaign of cannibalistic terror… calls for remedy by a figure of epic stature and thus paves the way for the introduction of the hero of the poem' (2005, p. 1). Intensity of this terror helps create a hero of a parallel magnitude. In other words, the degree of monstrosity in Grendel enhances the epic stature of Beowulf. Another reason for his presence in Heorot is his father's debt to Hrothgar:

> Your father's blows brought about a great feud when he killed Heatholaf, among the Wyflings, so that his people, fearing war would result, could not

> shelter him. From there he sought out the Danish people over the rolling waves, visiting the Scyldings at the time when I first reigned over Denmark.... I settled the feud with money. I sent ancient treasure over the water to the Wylfings; in return, Ecgtheow swore oaths to me (1988, p. 14).

Beowulf and his thanes make their entry into Hrothgar's presence where they are welcomed wholeheartedly as Hrothgar knows Beowulf's father. Even the retainers in Hrothgar's hall can see that Beowulf is not an ordinary fighter. He is boastful of what he has done so far in life and in his own depiction of himself, he appears as the unconquered male energy. Unferth offers a challenge to Beowulf, as the narrator makes clear, out of jealousy (1988, pp. 15-16). His counterargument reveals that as in the living present, in the past too, Beowulf fought against the monsters, not human beings. He gives an account of his fight as follows:

> A hostile, deadly foe drew me to the bottom: the grim creature had me fast in his grip; however, it was granted to me to pierce the monster with the point of my battle sword. The mighty sea beast was dispatched by my hand in the story of the battle.
>
> Thus the oppressors harassed me constantly. I dealt with them with my good sword as they deserved- nor did the wicked destroyers of men have the pleasure of feasting on me, sitting around the banquet at the bottom of the sea. In the morning, they lay upon the shore wounded by the sword, put to sleep by the blade so that they could never afterward hinder seafarers from making their way over the high seas (1988, pp. 16-17).

He 'employs his powers for beneficent purposes' (Puhvel, 2005, p. 1). This detail underlines that he fights against a communal enemy, not a member of a neighbouring tribe or the narrator transposes the enemy to a more abstract level, to the level of evil in Christian terms. Another thing to be underlined at this point is the parallelism between Beowulf and Christ, who sacrificed himself for the 'goodness' of others. Like Christ, Beowulf risks his life to save others. This point might also explain why only *Beowulf* among many epic narratives (which were many in number but which were forgotten as they were part of the pagan tradition) was recorded.

In the aftermath of Beowulf's victory over Grendel and his Mother, and his achievement, once more, of the glory and fame he has been seeking, we hear Wealtheow, the Queen. She addresses the king regarding the king's acknowledgment of Beowulf as his son. The Queen seems to encourage this intimacy but warns the king that he should leave the throne to his own folk: 'Someone has told me that you wish to have this hero as a son. Heorot is cleansed, the bright ring hall; make use of the generous rewards while you can,

but leave the people and kingdom to your kinfolk when the fated time comes for you to depart' (*Beowulf*, 1988, p. 32). One thing to be underlined in her speech is that she seems to have some agency as she has the courage to advise Hrothgar about the future king. She is depicted as a stabilizer, the source of continuity into their future, and as a mother figure who tries to keep her son's position as the future king.[4] When reading her words, we cannot help remembering Grendel's mother, who also tries to protect and take her son's revenge.

Heorot as a Space of Redistributive Injustice and 'Territorial Apartheid'

In the text, Grendel's visit can also be taken as a search for justice albeit through violent means against spacial discrimination and segregation. In Grendel's case, this spatial injustice rigidifies into epistemic violence. Heorot, as the heart of discourse, implies social hierarchies, and relationalities of inclusion and exclusion. It was built to announce the greatness of Hrothgar as the king. The division between who is included and who is excluded by the King and his discourse in this space also implies ontological boundaries to the members of the community. Heorot is a good example of 'the creation of lasting spatial structures of privilege and advantage' and the 'territorial apartheid' (Soja, 2008, p. 3). It is 'the intersection of space, knowledge, and power [which] can be both oppressive and enabling' (Soja, 2008, p. 2). The text underlines intersections of different discourses in Heorot and 'the spatiality of justice and injustice' in relation to these discourses and the spaces that embody them. Taking Heorot and the moors not 'flat cartographic notions of space as container or stage of human activity or merely the physical dimensions of the fixed form' but as 'an active force shaping human life' (Soja, 2008, p. 2) might help uncover other semantic resonances in the text.

In a social space what we see is different organisational patterns that work on the individuals. In Soja's words: they are 'both outcome and process, as geographies or distributional patterns that are in themselves just/unjust and as the processes that produce these outcomes' (2008, p. 3). These built environments can be just to some members while unjust even stigmatising to others:

> The political organization of space is a particularly powerful source of spatial injustice, with examples ranging from . . . the effects of exclusionary zoning to territorial apartheid, institutionalized residential segregation, the imprint

[4] Except for Wealtheow, there are no dominant women in the foreground in the text. Although the text underlines the group of women accompanying Wealtheow, the epic is dominated by the masculine energy and men but this seems to be an incomplete depiction of the material reality. Brezins claims that the lack of women in the poem does not offer 'any sort of accurate depiction of the relations between men and women' as Denmark as a land largely populated by unfortunate women who have been 'widowed before time' by Grendel (2004).

> of colonial and/or military geographies of social control, and the creation of other core-periphery spatial structures of privilege from the local to the global scales (Soja, 2008, p. 3).

Heorot, a space of social in/justice, can be taken as a social space in which discursive practices clash for validity and acknowledgment, and a space in which there is no justice in the distribution of them. Heorot can be taken as one of the earliest forms of structured and organised city space which has its own socio-structural hierarchy and politics. According to Soja, these built environments, despite their fluidity, have their own agency in granting acknowledgment to some of the individuals dwelling in it and denying it to some others. So these built environments have their own social justice, they have some societal functions like enabling intellectual growth and structured social interaction. The castle guarantees its members stable access to an equitable infrastructure. This early form of gentrification implies physical fences between the ones inside and outside, and the hardening of socio-structural barriers between the new discourse and the undefined discourse of the previous times. Its stringent physical borders also imply the paradigm of exclusion and inclusion generated by the hardened borders.

If we look at what Grendel does in the text in this context, we can say that his attacks might be taken as objectification of the insidious trauma suffered by him and his ancestors. In the hierarchasing classification of the mead-hall, he belongs outside. His attacks seem to target the barriers that are formulated in Heorot. In other words, on the one hand, he is working through the transgenerational insidious trauma he has been exposed to, on the other hand, by not killing the King he seems to acknowledge the current discursive practice. Then his attacks might also indicate a desire on Grendel's (not on his Mother's) side to be included in the new discourse/Symbolic represented by Hrothgar and a yearning for structured social interaction, acknowledgment, and relationalities to be achieved in Heorot. As he fails to be integrated into this discourse, Grendel aims to devour, thus, destroy the community in Heorot. However, he ironically leads to a sense of solidarity as his attacks become a widely shared experience among Hrothgar's thanes and intensification of discursive polarisation.

Conclusion

By way of conclusion, when *Beowulf* is read as an interface of clashing and shifting discourses, a fresh look at these discourses revealed in the text might stand for a chronological and vertical flow in the evolution of the community from the matrilinear tradition of Grendel's Mother to the patriarchal pagan tradition of Hrothgar, and the Christian and patriarchal tradition of the narrator. Grendel stands as a threshold figure at

the intersection of matrilinear tradition and pagan patriarchal system. If we read his attacks as a result of epistemic violence and the resulting insidious trauma experienced by his people, Grendel can also be taken as a return of the collective repressed psychic material. The narration of Grendel's attacks by a Christian narrator suggests an anachronistic endeavour to integrate the former discourses into the current Christian discourse in a coherent way. However, the ruptures in his narration testify to the fact that these three discourses cannot coexist on a coherent ground.

In the course of the narrative, spatial causality in Heorot might account for discursive (social, spiritual, hierarchical and linguistic, etc) polarisation and the production of justice and injustice in the text. Grendel's 'subjective sovereignty' is not acknowledged by the new discourse and this epistemic violence becomes operative in Heorot, the heart of the second discourse. This perspective might suggest a new hermeneutical frame that helps us look at Heorot and its discourse from the flip side of the coin and Grendel's attacks can be taken as acting out of the insidious trauma caused by the epistemic violence exerted by the succeeding dominant discourse.

Summary

This essay claims that the opposition between Grendel, his Mother, and Hrothgar and his thanes implies more than a simple enmity. The oppositional energy between them points to opposition between three distinct discursive formations.

It takes Grendel and what it/he represents as objectification of epistemic violence exerted on the previous discourse that was pushed to the background with the arrival of another one. The arrival of the new discourse can be taken as a transition from the earlier form of matrilinear epistemology to a more organised form of patriarchal feudal economy and epistemology. Hrothgar as the metonymic extension of the master signifier (in the Lacanian sense) of this new discourse dismisses Grendel and its moors as incomprehensible, uncharted territory. When they have a wholesale attack on Grendel and his mother, this attack can also be taken as an attempt to oppress and repress the previous discourse. Or Grendel's attacks can be taken as the return of the repressed discourse and its collective memory. Although we don't know what the previous discourse was, Grendel's symbiosis with his Mother and his Mother's potency to take her son's revenge and the absence of a father (or Father) in their life might indicate a more matrilinear discursive practice, which was repressed (through epistemic mechanisms) in the collective memory. The text also looks at the transition to the patriarchal discourse from the flip side of the coin and tells what happens in the process on the side of the repressed. This oppression might imply what Spivak terms epistemic violence on both Grendel and his Mother. Epistemic violence implies 'the asymmetrical obliteration of the trace' of the Other 'in its precarious Subject-ivity' (1888, p. 76), 'the production of history as narrative (of truth)' (Spivak, 1888, p. 78). What Grendel does can be taken as objectification or working through of transgenerational trauma suffered as a result of this epistemic violence.

In Grendel and his discourse, this kind of violence seems to have led to insidious trauma. If this lasts through generations, then it can be taken as structural violence that leads to chronic psychic suffering (Craps and Buelens, 2008, p. 3). This transgenerational insidious trauma caused by epistemic violence might be the reason behind Grendel's attacks.

There is also a third element that appears with the intrusions of the Christian narrator who recorded the epic in the third discursive layer. As stated above, in the text there are three distinct discursive practices, and the first two pagan practices are re-formulated by the sensibility of the Christian narrator. Through the elimination and addition of new details in line with Christianity, he aims to integrate the previous narrative into his epistemology. In his account, we see another example of redistributive injustice similar to the second discourse. The Christian narrator endeavours to exert another form of epistemic violence on what Beowulf and Hrothgar represent, within a Christian frame. His account also reveals the heterogeneous structural status of Heorot, bearing in itself the three discourses. The narrator tries to volarise the Christian discourse by pushing the others to the background. He tries to integrate the institutional privileges of power of the second discourse into the third discourse. Then his account can also be taken as an account of the production of the Other. In the account of the Christian narrator, we see this attempt to construct a monolithic and coherent narrative but the text resists it. In view of these three discourses, then the text itself is charged with heterogeneous resonances and residues of the repressed collective cultures. As there are three clashing discourses in Heorot, it is never a stable, homogeneous space that holds stable relationalities.

The narrator fails to integrate Grendel into Christian society like Hrothgar, who failed to integrate Grendel into Heorot's society. The result is, in Foucauldian terms, a social space whose set of relations delineates sites that are 'absolutely super impossible on one another'. Heorot, a space of social in/justice, can be taken as a social space in which discursive practices clash for validity and acknowledgment, and a space in which there is no justice in the distribution of them. Heorot can be taken as one of the earliest forms of structured and organised city space which has its own socio-structural hierarchy and politics. According to Soja, these built environments, despite their fluidity, have their own agency in granting acknowledgment to some of the individuals dwelling in it and denying it to some others. So these built environments have their own social justice, they have some societal functions like enabling intellectual growth and structured social interaction. The castle guarantees its members stable access to an equitable infrastructure. This early form of gentrification implies physical fences between the ones inside and outside, and the hardening of socio-structural barriers between the new discourse and the undefined discourse of the previous times. Its stringent physical borders also imply the paradigm of exclusion and inclusion generated by the hardened borders.

If we look at what Grendel does in the text in this context, we can say that his attacks might be taken as working through of the insidious trauma suffered by him and his ancestors. In the hierarchasing classification of the mead-hall, he belongs outside. His attacks seem to target the barriers that are formulated in Heorot. In other words, on the one hand, he is working through the transgenerational insidious trauma he has been exposed to, on the other hand, by not killing the King he seems to acknowledge the current discursive practice. Then his attacks might also indicate a desire on Grendel's (not on his Mother's) side to be included in the new discourse/Symbolic represented by Hrothgar and a yearning for structured social interaction, acknowledgment, and relationalities to be achieved in Heorot. As he fails to be integrated into this discourse, Grendel aims to devour, thus, destroy the community in Heorot. However, he ironically leads to a sense of solidarity as his attacks become a widely shared experience among Hrothgar's thanes and intensification of discursive polarisation.

This perspective might suggest a new hermeneutical frame that helps us look at Heorot and its discourse from the flip side of the coin and Grendel's attacks can be taken as acting out of the insidious trauma caused by the epistemic violence exerted by the later dominant discourses.

References

Beowulf and Other Old English Poems. (1988). (Rev. and 2nd ed.), C. Heath (Trans.). Bantam.

Birlik, N. (2018). Hermeneutics of lack of Lack and the dyad of the (m)Other and the shared Other, in Zemeckis's Beowulf. *Neophilologus*, *102*(2), 241–56. https://doi.org/10.1007/s11061-018-9552-1.

Birlik, N. (2021). Lacanian implications of departures in Zemeckis's *Beowulf* from *Beowulf*, the old English Epic. *Text Matters*, *11*, 178-185.

Berzins, A. (2004). The challenge of an adaptation. Retrieved from http://www.beowulfandgrendel.com/the-challenge-of-an-adaptation/. Accessed November 12, 2017.

Brown, L. S. (1995). Not outside the range: One feminist perspective on psychic trauma. In C. Caruth (Eds.), *Trauma: Explorations in Memory* (pp. 100-112). The Johns Hopkins University Press.

Craps, S., & Gert, B. (2008). Introduction: Postcolonial trauma novels. *Studies in the Novel*, 40, (1&2), 1-12.

Eagleton, T. (2008). *Literary Theory*. Blackwell Publishing.

Foucault, M. (1986). Of Other places: Utopias and heterotopias. *Diacritics, 16*(1), 22-7. *JStor*, doi.org/10.2307/464648.

Heaney, S. (2000). Introduction. *Beowulf: An illustrated edition* (pp. 7–24). S. Heaney (Trans.). Norton.

Howard, J. E. (1986). The new historicism in Renaissance studies. *English Literary Renaissance*, *16*(1), 13-43.

Klaeber, F. (1996). *The Christian elements in* Beowulf. The Medieval Institute.

Lacan, J. (1988). *The Seminar of Jacques Lacan Book I Freud's papers on technique 1953-1954*. J.-A. Miller (Ed.), J. Forrester (Trans). W.W. Norton.

Lacan, J. (2006). *Écrits* (1st complete edition in English). B. Fink (Trans). W.W. Norton.

Niles, J. D. (1983). *Beowulf: the poem and its tradition***.** Harvard University Press.

Puhvel, M. (c2005). *Cause and effect in* Beowulf*: Motivation and driving forces behind words and deeds.* University Press of America.

Schlauch, M. (1956). *English medieval literature and its social foundations*. Oxford University Press.

Soja, E. (2009). The city and spatial justice [«La ville et la justice spatiale», traduction: Sophie Didier, Frédéric Dufaux], justice spatiale | spatial justice | n° 01 septembre | september 2009 | http://www.jssj.org [Paper prepared for presentation at the conference Spatial Justice, Nanterre, Paris, March 12-14, 2008]. https://www.jssj.org/wp-content/uploads/2012/12/JSSJ1-1en4.pdf

Sarup, M. (1992). *Jacques Lacan.* Harvester Wheatsheaf.

Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson and K. Grossberg (Eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture* (pp. 271-313). Macmillan Education.

Swanton, M. (1987). *English Literature before Chaucer*. Longman.

AHMET GEŞEMOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDE EVRENSEL AHENK VE İNSAN DOĞASININ ÇELİŞKİLERİ: PSİKOLOJİK VE DİNİ-FELSEFİ BİR ANALİZ

UNIVERSAL HARMONY AND THE CONTRADICTIONS OF HUMAN NATURE IN AHMAD GASHAMOGLU'S POETRY: A PSYCHOLOGICAL AND RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Meleyke MEMMEDOVA

Doç., Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Mitoloji Bölümü, meleykememmed1@gmail.com

Makale Bilgisi
Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Şubat 2025
Kabul edildiği tarih: 17 Nisan 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Review article
Date submitted: 11 February 2025
Date accepted: 17 April 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Ahmet Geşemoğlu; Şiir; Ahenk; İnsan; Evren; Psikoloji; Dinî-Felsefi

Keywords
Ahmad Gashamoglu; Poetry; Harmony; Humanity; Universe; Psychology; Religious-Philosophical

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.29

Öz

Ahmet Geşemoğlu, Azerbaycan'da ampirik sosyolojinin temellerini atan ve matematiğin sosyolojiye uygulanması alanında öncü çalışmalar yapan önemli bir bilim insanıdır. Moskova'da doktora eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli sosyolojik araştırma merkezlerinin başkanı olmuş ve 350'den fazla projeye liderlik etmiştir. Edebîyat alanında da aktif olan Geşemoğlu'nun şiirleri birçok ülkede yayımlanmış, ilk kitabı Aşık Rüzgar ("Vurgun Külek") ile edebîyat dünyasında tanınmıştır. Aynı zamanda gazetecilikle ilgilenerek yüzlerce makale kaleme almış ve birçok uluslararası etkinliğe katılmıştır.

Ahmet Geşemoğlu'nun şiirlerinde insan doğasının derin çelişkileri ve evrensel ahenk kavramı güçlü bir şekilde işlenmektedir. Şair, bireyin içsel çatışmalarını, ahlaki ikilemlerini ve toplumsal değerlerle uyum arayışını ele alırken, İslamî ve insani değerleri birleştirerek evrensel bir mesaj sunar. Yardımlaşma, içtenlik ve menfaat beklentisi olmadan yapılan iyilik temaları, onun şiirlerinde sıkça karşılaşılan unsurlardır. Geşemoğlu, bireyin içindeki saf iyiliği ortaya çıkarırken, bencillik, gösteriş ve koşullu davranışları eleştirir. Özellikle "Allah'a rüşvet teklif edenler" gibi ifadelerle, insan doğasındaki ahlaki zaaflara dikkat çeker ve okuyucuyu samimi bir ahlak anlayışına davet eder. Şiirlerinde metaforlar ve semboller aracılığıyla insanın iç dünyasındaki çatışmaları ve toplumsal ahengin gerekliliğini dile getirir.

Bu araştırmanın amacı, şair Ahmet Geşemoğlu'nun şiirlerinde yer alan felsefi, psikolojik ve dinî temaları derinlemesine incelemektir. Şairin hayatı ve edebî kişiliği ışığında, özellikle insanlık, adalet ve yaşamın anlamına dair yaklaşımları ele alınarak, onun şiirsel dili ve düşünsel derinliği analiz edilmiştir. Çalışma, Geşemoğlu'nun eserleri üzerinden edebî yaklaşımını ve dünya görüşünü açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

Araştırma, nitel bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Ahmet Geşemoğlu'nun şiirleri, metin çözümlemesi ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Şairin biyografik verileri ışığında, şiirlerinde işlediği temalar, dili ve üslubu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, felsefi ve psikolojik açılımlar ile şiirlerin derinlikli analizi yapılmış, dinî içerikler de göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma, Geşemoğlu'nun şiirlerinden seçilen örnekler üzerinden, onun edebî dünyasında bu temaların nasıl işlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Abstract

Ahmad Gashamoglu is a distinguished scholar who played a pivotal role in establishing the foundations of empirical sociology in Azerbaijan and was a pioneer in the application of mathematics to sociological research. After completing his doctoral studies in Moscow, he held leadership positions in various sociological research centers and directed over 350 research projects. In addition to his contributions to sociology, Gashamoglu was actively engaged in literature, with his poetry published in numerous countries. His debut book, The Beloved Wind, brought him recognition in the literary sphere. Furthermore, he authored hundreds of journalistic articles and participated in numerous international conferences.

In Ahmad Gashamoglu's poetry, the profound contradictions of human nature and the concept of universal harmony are explored with remarkable depth. The poet examines the individual's inner conflicts, moral dilemmas, and the pursuit of alignment with societal values, offering a universal message through the integration of Islamic and humanistic principles. Themes of altruism, sincerity, and selfless benevolence frequently recur in his work. While emphasizing the innate goodness within individuals, Gashamoglu critically engages with notions of selfishness, ostentation, and conditional morality. Notably, expressions such as "those who offer bribes to God" underscore the ethical fragilities of human nature, urging readers to adopt a sincere moral perspective. Through the use of metaphors and symbols, his poetry vividly conveys the internal struggles of the human soul and the essential need for social harmony.

The aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of the philosophical, psychological, and religious themes present in the poetry of Ahmad Gashamoglu. In light of the poet's life and literary identity, his perspectives on humanity, justice, and the meaning of life are examined, with particular focus on his poetic language and intellectual depth. This study aims to uncover Gashamoglu's literary approach and worldview through an exploration of his works.

The research is based on a qualitative methodology. Ahmad Gashamoglu's poems are evaluated using text analysis and content analysis methods. In the context of the poet's biographical background, the themes, language, and style of his poetry are examined in detail. Moreover, philosophical and psychological perspectives are explored, alongside a thorough analysis of the poems, considering their religious elements as well. The study seeks to reveal how these themes are woven into Gashammoglu's literary world through selected examples from his poetry.

Giriş

Ahmet Geşemoğlu, Azerbaycan'da sosyolojinin ampirik temellerini atan ve matematiğin sosyolojiye uygulanması alanında öncülük yapmış, bilim dünyasına katkılarıyla tanınan önemli bir isimdir. Moskova'daki doktora eğitiminden sonra birçok sosyolojik araştırma merkezini kurarak 350'den fazla projeye liderlik yapmıştır. Hem edebîyat dünyasında hem de ilim ve gazetecilik alanında faaliyet gösteren Geşemoğlu, şiirlerinde insan doğasının derin çelişkilerini ve evrensel ahenk arayışını işlerken; toplumsal değerler, içsel çatışmalar ve ahlaki ikilemleri derinlemesine ele almıştır. Sosyolojik araştırmalarıyla da toplumsal yapıyı anlamaya yönelik önemli adımlar atmış, uluslararası platformlarda birçok kez Azerbaycan'ı temsil etmiştir. Şiirlerinde, insanın içindeki saf iyiliği vurgularken bencillik ve gösterişe karşı güçlü bir duruş sergileyen Geşemoğlu, edebî ve bilimsel alandaki etkinliğiyle hem akademi dünyasında hem de edebîyat dünyasında kalıcı bir iz bırakmıştır.

Ahmet Geşemoğlu'nun şiirleri, insan doğasının çelişkilerini, adalet arayışını ve yaşamın anlamına dair derin felsefi sorgulamaları içermektedir. Şairin şiirlerinde, felsefi akımlar, özellikle varoluşçuluk ve Aristoteles'in "altın orta" anlayışına paralel olarak, insanın varoluşsal sorumluluğu ve hayatın anlamı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, şairin dilindeki duygu yoğunluğu ve psikolojik derinlik, bireyin içsel çatışmalarını ve dış dünyayla olan etkileşimini vurgulamaktadır. Dinî temalar da şiirlerinde önemli bir yer tutmakta, özellikle adaletin rolü ve insana yönelik ilahi mesajlar üzerinde durulmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, şair Ahmet Geşemoğlu'nun şiirlerinde yer alan felsefi, psikolojik ve dinî temaların derinlemesine incelenmesidir. Şairin hayatı ve edebî kişiliği ışığında, özellikle insanlık, adalet ve yaşamın anlamına dair yaklaşımları ele alınarak, onun şiirsel dilinin ve düşünsel derinliğinin anlaşılması hedeflenmiştir. Araştırma, şairin eserlerinin analizine dayalı olarak, edebî yaklaşımını ve dünya görüşünü açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Ahmet Geşemoğlu'nun şiirleri, metin çözümlemesi ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Şairin hayatına dair biyografik veriler ışığında, şiirlerinde işlediği temalar, kullanılan dil ve üslup analize tabi tutulmuştur. Felsefi ve psikolojik açılımlarla şiirlerin derinlikli analizleri yapılmış, ayrıca dinî içerikler de göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma, şairin şiirlerinden seçilen örnekler ile bu temaların nasıl işlendiğini ortaya koymayı hedeflemiştir.

AHMET GEŞEMOĞLU`NUN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Ahmet Geşemoğlu, 15 Şubat 1950'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Babek ilçesine bağlı Vayhır köyünde dünyaya gelmiştir. 1972 yılında Bakü Devlet Üniversitesi Mekanik ve Matematik Fakültesi'nden üstün başarıyla mezun olmuş, ardından Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi'ne bağlı Sibernetik Enstitüsü'nde görev almıştır. 1974-1978 yılları arasında Moskova'daki SSCB Bilimler Akademisi Merkezî İktisadi Matematik Enstitüsü'nde ileri düzey eğitim programına katılmış ve ardından doktora eğitimini tamamlamıştır. 1974 yılında Varşova'da düzenlenen Uluslararası İstatistik Enstitüsü Kongresi'nde akademik bir bildiri sunmuş olup, ekonomi bilimleri alanında adaylık unvanına sahiptir. Ayrıca, UNESCO Uluslararası Kadrolar Akademisi tarafından kendisine felsefe doktoru unvanı verilmiştir.

Geşemoğlu'nun edebi kariyeri 1977 yılından itibaren Azerbaycan Halk Şairi Resul Rıza'nın önerisiyle ivme kazanmış ve şiirleri düzenli olarak Azerbaycan basınında yayımlanmaya başlamıştır. İlk şiir kitabı Aşık Rüzgar (Vurgun Külek), 1981 yılında Gençlik Yayınevi tarafından basılmıştır. 1980'de Tuva Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti Kızıl'da düzenlenen Genç Yazarların Tüm Birlik Toplantısı'nda ödüle layık görülmüş, bu başarısının ardından Aşık Rüzgar ("Vlyublennıy Veter") adlı eseri Moskova'da Molodaya Gvardiya Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Sovyetler Birliği Yazarlar Birliği üyesi olan Geşemoğlu, aynı zamanda gazetecilik alanında da aktif faaliyet göstermiş ve çeşitli makaleler kaleme almıştır. Azerbaycan Yazarlar Birliği ve Azerbaycan Gazeteciler Birliği üyesi olup, şiir ve makaleleri ondan fazla yabancı ülkede farklı dillerde yayımlanmıştır. Edebi başarıları dolayısıyla Resul Rıza adına verilen Uluslararası Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüştür (Geşemoğlu, 2015, s. 335; Memmedova, 2025, s. 14).

Ahmet Geşemoğlu'nun Sosyoloji ve Edebiyat Alanındaki Katkıları

Ahmet Geşemoğlu, Sovyetler Birliği'nde matematiğin sosyolojiye uygulanması alanında çalışan öncü uzmanlardan biri olarak kabul edilmektedir. 1974 yılından itibaren Azerbaycan'da ampirik sosyolojinin temellerini atarak bu alana önemli bir akademik miras bırakmıştır. 1980 yılında Azerbaycan Komsomol Merkez Komitesi'nde, 1987'de Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi'nde ve 1992'de Batı Üniversitesi'nde sosyoloji alanında önemli bilimsel merkezlerin kuruluşuna öncülük etmiştir. 1990 yılında Azerbaycan'da ilk bağımsız Sosyolojik Araştırmalar Merkezi'ni kurmuş ve liderliğini üstlenmiştir. Yönetimindeki El-Oba Sosyolojik Araştırmalar Merkezi, 1994 yılına kadar ülkede aktif olarak faaliyet göstermiştir. Ayrıca, Ekim 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu'na bağlı Beşeri Araştırmalar ve Tahmin Merkezi başkanlığına seçilmiş, ancak bu merkez 1997 yılında kapatılmıştır (Geşemoğlu, 2015, s. 336).

Geşemoğlu, akademik çalışmaları kapsamında ABD, İrlanda, İsveç, Mısır ve Türkiye gibi birçok ülkede düzenlenen uluslararası toplantılara katılmış ve 350'ye yakın sosyolojik araştırmayı yönetmiştir. Aynı zamanda yaklaşık 20 bilimsel faaliyet programının kurucusu olup, 300'den fazla bilimsel makale ve binlerce köşe yazısı kaleme almıştır. Bunun yanı sıra, beş şiir kitabı ve beş bilimsel eseri bulunan Geşemoğlu, edebi alanda da önemli başarılara imza atmıştır. Eserleri, edebiyat çevrelerinde büyük ilgi ve takdirle karşılanmış, bu doğrultuda kendisine "Resul Rıza" Uluslararası Edebiyat Ödülü verilmiştir. 2015 yılında Sonsuzluğun Ahengi adlı şiir kitabı Altın Kelime ödülüne layık görülmüş, 2024 yılında ise Aşık Alesker - 200 Anma Madalyası ile onurlandırılmıştır (Memmedova, 2025, s. 14).

Ahmet Geşemoğlu`nun yayımlanan şiir ve bilimsel kitapları: "Aşık Rüzgar" ("Vurgun külek") (Geşemoğlu, 1982)/ "Vlyublennıy veter" (Geşemoğlu, 1985) adlı eseri, şiirsel anlatımıyla dikkat çeker ve şairin duygusal yoğunluğu ile bireysel sorgulamalarını yansıtan bir eserdir; "Dünya çağırır meni" (Geşemoğlu, 1988), Geşemoğlu'nun toplumsal temalar üzerine derinlemesine bir bakış sunduğu önemli bir çalışmadır; "Dünyadan keçirem indi" (Geşemoğlu, 1997), Geşemoğlu'nun varoluşsal düşüncelerini işlediği bir başka önemli şiir kitabıdır; "Tetbigi sosiologiya" (Geşemoğlu, 1998), uygulamalı sosyoloji bir metodik kaynaktır; "Sosioloji araşdırma aparanlara kömek" (Geşemoğlu, 2000), sosyal bilimler üzerine derinlemesine analizler içeren bir kaynaktır; "Sosial idare etmenin felsefi ve sosioloji problemleri" (Geşemoğlu, 2008) felsefe ve sosyolojiyi bir arada ele alan kapsamlı bir çalışmadır; "Sonsuzluğun ahengi" (Geşemoğlu, 2015), şairin evrensel temaları işlediği ve dilsel derinlik sunduğu bir şiir kitabıdır; "Aştan öte" (Geşemoğlu, 2020a), şairin yaşamın farklı yönlerine dair özgün yorumlar yaptığı bir diğer önemli şiir kitabıdır; "Ömrün uğurlu bünövresi" (Geşemoğlu, 2020b), Geşemoğlu'nun yaşamın anlamına dair felsefi düşüncelerini derinleştirdiği bir çalışmadır; "Sosial-igtisadi proseslerin idare olunmasında ahengyol nezeriyyesinden istifade" (Geşemoğlu, 2021), yazarın sosyo-ekonomik süreçler üzerine özgün bir perspektif sunduğu eseridir; "Resul Rza (poema)" (Geşemoğlu, 2023), şairin şiirsel anlatımıyla Türk edebîyatına katkı sağladığı bir eserdir.

ŞAİRİN ESERİNDEKİ ANA TEMALAR VE ÇIKARIMLAR

Bu bölümde, Ahmet Geşemoğlu'nun şiirlerinde öne çıkan temel temalar ve bu temaların derinlemesine analizine dayalı çıkarımlar ele alınacaktır. Şairin eserleri, insan doğasının çelişkilerinden evrensel ahenk arayışına, bireysel uyanıştan toplumsal sorumluluğa kadar geniş bir yelpazede felsefi, psikolojik ve dinî temalar içermektedir. Geşemoğlu, şiirlerinde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin bir sorgulama yaparak, insanın içsel dünyasında gerçekleştirebileceği dönüşümle toplumsal düzeydeki değişimi ilişkilendirir. Bu başlık altında, şairin şiirlerinde işlediği ana temalar üzerinden

yapılan analizlerle, Geşemoğlu'nun eserlerinin anlam dünyasına dair önemli çıkarımlar yapılacaktır.

Bu araştırmada Ahmet Geşemoğlu'nun şiirleri, felsefi, psikolojik ve dinî açıdan derinlemesine incelenmiş ve şairin eserlerinde işlediği ana temalar ile kullanılan dilin anlam dünyası ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular şu şekilde sıralanabilir:

1. İnsan Doğası ve Evrensel Ahenk: Geşemoğlu'nun şiirlerinde insan doğasının çelişkileri, içsel çatışmalar ve bu çelişkilerin aşılması gerektiği vurgulanmaktadır. Şair, insanın saf iyiliğini ortaya koyarken, toplumsal yozlaşmalara karşı güçlü bir duruş sergileyerek, bireyleri içsel dürüstlük ve ahlaki doğruluk konusunda uyarır. Evrensel ahenk arayışı, insanın bu içsel çatışmalarla yüzleşip onları aşmasıyla mümkün görülmektedir.

2. Felsefi Derinlik ve Varoluşçuluk: Şairin şiirlerinde varoluşçuluğun etkisi belirgindir. Geşemoğlu, bireylerin hayatlarındaki zorluklarla baş edebîlmesi için içsel sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini savunur. Bu bağlamda, yaşamın anlamı ve adaletin rolü üzerine derin felsefi sorgulamalar yapılmaktadır. İnsan, hem toplumda hem de evrende anlam arayışında adaletin sağlanması adına sorumluluk taşımaktadır.

3. Psikolojik Derinlik ve İçsel Çatışmalar: Geşemoğlu'nun şiirlerinde, bireylerin içsel çatışmaları, duygusal çelişkileri ve bunların toplumsal düzeydeki etkileri ön plana çıkmaktadır. Şair, bireylerin kendileriyle ve toplumsal değerlerle olan ilişkilerindeki ahlaki ikilemleri işlerken, doğru bir ahlaki anlayışa sahip olmanın bu ikilemlerle başa çıkabilmek için gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

4. Dinî Temalar ve İlahi Rehberlik: Şairin şiirlerinde, adalet, iyilik ve insanlık gibi evrensel değerler, dinî referanslarla birleştirilerek derin bir anlam kazanır. Geşemoğlu, Allah'a ve ilahi rehberliğe başvurarak, toplumsal yozlaşmalara karşı bireylerin içsel huzuru bulabilmesi için dinî öğretilere yönelir. Dinî temalar, toplumsal barışın sağlanması için bireysel huzurun ve içsel adaletin önemini vurgulamaktadır.

5. Toplumsal ve Bireysel Uyanış: Geşemoğlu'nun şiirleri, bireysel uyanışa olduğu kadar toplumsal uyanışa da çağrı yapmaktadır. Şair, insanları içsel çatışmalarını aşmaya ve toplumsal ahenk ile adalet arayışına yönlendirmektedir. Şairin şiirlerinde evrensel değerler, toplumsal düzeyde nasıl gerçekleştirilebileceğine dair bir yol haritası sunarak, bireylerin toplumsal değişim yaratabilmesi için bir çağrı yapmaktadır.

Sonuç olarak, Ahmet Geşemoğlu'nun şiirleri, insan doğasının çelişkilerine rağmen iyiliğin ve ahengin mümkün olduğunu hatırlatmaktadır. Geşemoğlu, bireysel ve toplumsal bir uyanışı savunarak, içsel çatışmaların ancak samimi bir ahlak ve karşılıksız iyilikle aşılabileceğini ifade etmektedir. Şairin şiirlerinde yer alan evrensel ahenk teması, insanlığa

sunduğu bir ideal olarak toplumsal düzeyde büyük bir değişimin mümkün olduğunu göstermektedir.

ŞAİRİN ŞİİRLERİNDE PSİKOLOJİK, DİNİ VE FELSEFİ YANSIMALAR

Ahmet Geşemoğlu'nun şiirleri, yüzeyin ötesinde derin felsefi, psikolojik ve dinî temalar barındırarak okuyucuyu insan doğasının ve toplumsal düzenin karmaşıklığı üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Şair, şiirlerinde insanın iç dünyasını ayrıntılı bir şekilde incelerken, aynı zamanda bireyin sorumluluk bilinci, özgür iradesi ve evrensel değerlerin kıymetini öne çıkarır. Bu bölümde, Geşemoğlu'nun şiirlerinin psikolojik, dinî ve felsefi açıdan nasıl şekillendiğini, şairin insan doğası ve toplum hakkında ortaya koyduğu görüşleri, içsel çatışmaların nasıl dile getirildiğini ve evrensel ahenk temasının nasıl işlendiğini ele alacağız. Şiirlerdeki bu temaların birbiriyle ilişkisi, şairin sanatını daha derinlemesine anlamamıza olanak sağlayacak ve şiirlerinin toplumsal ve bireysel düzeydeki etkilerini daha net bir biçimde ortaya koyacaktır. Geşemoğlu'nun şiirlerinde insanın içsel dünyası ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiyi, felsefi ve dinî boyutlarla birlikte incelemek, şairin edebî mirasını daha geniş bir perspektiften değerlendirmemize imkan tanıyacaktır.

Yalnız ahəngdədi xilasın yolu!
Yer üzünün yazıq günüdü,
Yer üzünün məğmum günüdü...
Kainatın başı nəyə qarışıb?
Ahəng mələklərdi niyə susubdu?
Onlar yuxudadı, ya mürgülüdü?
Hər gün balalyır xəstə niyyətlər...
İblis ov ovlayır, əhvalı şəndi,
Xeyli ölkələrdən televizyada
Görünən nalədi, vaydı, şivəndi.
Niyə çoxalıbdı qarşıdurmalar?
Tamah yer üzünün canını alır,
Xeyli xoş niyyətlər, çiçək arzular
Köhnə kitablar tək keçmişdə qalır.
Tarixin dərsləri nə söyləyirlər?
İnsanlar səhlənkar şagird kimidi...
Ahəng hökmündəykən sonsuz kainat
Qəlblərə əmr edən nə hakimidi?
Allah bilənləri mələklər bilmir,
Alim adlananın hüdudu harda?
Nə vaxt qurtaracaq bu ixtişaşlar?

Ömrüm başa çatır bu intizarda...(Memmedova, 2025, s. 15).

Şiir, evrenin düzenine dair bir sorgulamayla başlar. "Ahenk melekleri neden susar?" sorusu, evrendeki uyumun bozulmasına yönelik bir eleştiriyi temsil eder. Şair, kainatın kaosa sürüklenmesini, insanoğlunun ahlaki çöküşü ve ilahi dengeyi bozmasıyla ilişkilendirir. Tarihin derslerinden alınmayan ibretler ve "İnsanlar kayıtsız bir öğrenci gibi" ifadesi, insanın varoluşsal hatalarını sürekli tekrar ettiğini vurgular. İnsanlık ve kainat arasındaki bu uyumsuzluk, varoluşun anlamını sorgulayan bir felsefi eleştiri niteliği taşır.

Şiirde insan psikolojisinin karmaşıklığı ve zaafları derinlemesine işlenmiştir. "Her gün doğuyor hasta niyetler" ifadesi, insan zihnindeki kötülüğün sürekli çoğaldığını ve bireysel arzuların toplumsal çöküşe yol açtığını simgeler. İblis metaforu, insanların kötülüğe yatkınlığını ve kolayca manipüle edilebilmelerini temsil eder. Şair, bireylerin içsel çatışmalarını ve nefsin kontrolsüzlüğünü eleştirirken insan psikolojisinin bu karmaşık yapısını gözler önüne serer.

Dinî bağlamda, şiir oldukça derin bir mesaj taşıyor. "Açgözlülük yer yüzünün canını alıyor" ifadesi, insanın hırs ve açgözlülüğünün, ilahi düzeni bozduğunu ve dünyayı yok oluşa sürüklediğini vurgular. " Allah'ın bildiklerini melekler bilmez" cümlesi, insan ile melek arasındaki farklılığı ve insanın sahip olduğu bilgiye rağmen ahlaki anlamda düşüş yaşamasını ele alır. Şiirde, ilahi bir düzen arayışı ve insanın bu düzene karşı olan başkaldırışı sorgulanır. Ayrıca, "Ahenk yasasındayken sonsuz kainat" ifadesi, evrenin yaratılıştaki mükemmel uyumunu ve bu uyumun insan eliyle bozulmasını dile getirir.

Sonuç olarak bu şiir, evrensel ahenk, insanın manevi yozlaşması ve ilahi düzen arasındaki karmaşık ilişkiyi gözler önüne serer. Felsefi olarak, varoluşun anlamını ve düzenini sorgular. Psikolojik olarak, insanın nefsine yenik düşmesini eleştirir. Dinî açıdan ise, ilahi denge ve insanın bu dengeye olan zararını işler. Şair, okuyucuyu hem bireysel hem de toplumsal bir sorgulamaya davet eder.

Yazarın kendisinin de belirttiği gibi her varlığın bir gayesi vardır: Her varlığın, aynı zamanda insanın da hayatta kendine özgü bir amacı vardır ve bu amaç, her varlığın kendi çevresinde ve genel olarak evrende ahenge hizmet etmesi, ahengin oluşumuna katkıda bulunmasıdır (Geşemoğlu, 2021, s. 231).

Dünya, insanların naşılığında
Heyif, bu gündədir bu doğma həyat...
Sanki teatrdır, səhnəsi uçuq,
Kimlərsə aldadır bir-birlərini,
Kimlərsə kimlərə göstərir acıq.
Dünya, insanların naşılığında,

Kim bilir, yer üzü hansı çağında?
Gecə zülmətində, gün işığında
Qəlblərdə arzular qalır yarımçıq.
Tamahdır - qadağan olunmuş ağac,
Tamah tilsimində həm tox, həm də ac,
Bir çoxu, xəlvətdə nəfs alverində,
Ayrı bir çoxu da lap açıq-sacıq.
Ahəngi pozanlar niyə pozurlar?
Haqdan üz çevirib, yolu azırlar,
Soruşsan, səbəbə səbəb yozurlar
Saysız sualların cavabı açıq... (Memmedova, 2025, s. 15).

Şiir, dünyayı ve insan doğasını sorgulayan derin bir metafizik temele sahiptir. Hayatın "teatral" bir sahneye benzetilmesi, insan ilişkilerinin yapaylığına ve aldatıcı doğasına işaret eder. İnsanların birbirini aldatması ve açık göstermesi, sosyal ilişkilerdeki ahlaki çöküşün bir yansımasıdır. Ayrıca, dünya çağlarının belirsizliği ve insanların arzularının yarım kalması, evrensel bir belirsizlik hissini ortaya koyar. Şair, insanlığın açgözlülüğünü "yasaklanmış ağaç" metaforuyla ifade ederek, varoluşsal sorunlara atıfta bulunuyor.

Şiir, insan psikolojisindeki temel çelişkileri yansıtır. Açgözlülük, doyumsuzluk ve tatminsizlik gibi duygular, hem bireysel hem de toplumsal bir analiz sunar. "Tok da aç da" ifadesi, insanın içsel doyumsuzluğunu ve tatmin olamayan psikolojik durumunu dile getirir. İnsanların “nefsiyle pazarlık” yapması, modern dünyanın maddi çıkarlar uğruna ahlaki değerleri göz ardı etmesine yol açmaktadır. Bu, insan psikolojisinin temel zayıflıkları ve zaaflarına bir eleştiri niteliğindedir.

Şiirdeki "yasaklanmış ağac" ifadesi, İslam ve diğer semavi dinlerdeki yasak meyve kavramını çağrıştırır. "Tamah, insanın doğuştan gelen zaaflarına ve hayatındaki ahlaki sınavlara işaret etmektedir. Şair, insanların "Hak’tan yüz çevirmesi" ve ahengi bozmasıyla ilahi düzeni sorgular. Şiirin sonunda "sonsuz soruların cevabı apaçık" ifadesi, dinî bağlamda insanın sorgulamalarının Tanrı'ya yönlendirilmesi gerektiğini düşündürür. Bu bağlamda, şiir insanın ahlaki ve manevi yozlaşmasına karşı bir uyarıdır.

Sonuç olarak bu şiir, insanın maddi ve manevi hayatındaki dengeyi kaybetmesi, ahlaki değerlerin erozyonu ve ilahi düzenle olan bağının kopmasına dair bir eleştiri niteliğindedir. Şair, insanlığın içsel çatışmalarını ve evrensel sorunlarını dile getirirken, okuyucuyu hem bireysel hem de toplumsal bir hesaplaşmaya çağırır. Felsefi olarak sorgulayan, psikolojik olarak eleştiren ve dinî olarak uyarıda bulunan bir şiirdir.

Gəncliyimdə əsil müsəlmandan aldığım öyüd:

“Balıq gördün, at dəryaya,
balıq bilməz, Xaliq bilər”
məsəlini sevənlər,
sahildə çabalayan balığı
əlinə götürüb, Xaliqi səsləyənlər,
- “bax ay Xaliq, mən balığı
dəryaya atıram...
göndər ənamımı” deyənlər...
ya Xaliqdən nə isə gözləyənlər
müsəlman deyil!
onların adı:
-Allaha ruşvət təklif eləyənlər!
müsəlman o kəsdir ki,
sahildə çabalayan balıq da görsə,
ya bir çətinlikdə insan da görsə,
ona yardım etməyi
qəlbi əmr edir... özünün borcu bilir...
belə insanların üz-gözündən
nur tökülür... (Memmedova, 2025, s. 15).

Bu şiir, insanın samimi niyetini, yardımlaşmayı ve gerçek İslam ahlakını vurgulayan bir metin içerir. Şiir, İslam dininde yardımlaşma ve ihlaslı (samimi) olmanın önemine odaklanır. İnsanların Allah'tan karşılık bekleyerek yaptığı eylemlerin ihlas taşımadığı belirtilir ve buna "Allah`a rüşvet teklif etmek" ifadesiyle eleştiri getirilir.

Şiirde vermek istenen mesaj: Yardımlaşma, karşılık beklemeden, tamamen içten gelerek yapılmalıdır. Allah'a yapılan ibadet veya yardım, menfaat için değil, samimiyetle yapılmalıdır. Gerçek Müslüman, yardımı bir borç ve sorumluluk olarak görür, bunu doğal bir şekilde yapar.

Şiirde öne çıkan kavramlar: "Balık gördün, at denize" metaforu: Burada, bir balığın denize atılması eylemi üzerinden insanın içindeki iyiliğin kendiliğinden ortaya çıkması gerektiği vurgulanır. İnsan, karşılık beklemeden iyilik yapmalıdır.

"Allaha rüşvet teklif edenler": Bu ifade, Allah'a koşullu ibadet eden veya iyilik yapan kişileri eleştirir. Gerçek iman, hiçbir karşılık beklemeksizin yapılan samimi eylemlerde kendini gösterir.

"Nur dolu yüzler": Gerçekten samimi ve yardımsever insanların yüzünde manevi bir aydınlık olduğu ifade edilir. Bu, ruhun temizliği ve kalbin iyiliğiyle ilişkilendirilir.

Şairin Duruşu: Ahmet Geşemoğlu, İslam'ın özündeki yardımlaşma ve ihlas ilkesini hatırlatarak, insanların yapmacık ve menfaat odaklı davranışlarından uzak durması gerektiğini öğretmektedir. Şiir, didaktik bir üslup taşır ve okuyucuyu ahlaki bir sorgulamaya davet eder.

Dil ve üslup: Basit ve etkili bir dil kullanılmış. Herkesin anlayabileceği şekilde, net mesajlar verilir. Metaforlar ve günlük hayattan örneklerle mesajlar güçlendirilmiş. Şair, okuyucu ile doğrudan bir bağ kurar, bu da eseri daha etkili kılar.

Sonuç olarak, şiir; İslam'ın özünü, yani saf iyilik ve içtenliğin önemini hatırlatan güçlü bir mesaj taşır.

Dünyanı ədalət xilas edəcək!
yer üzünün azadlığı
Xocalıya ədalətdən başlayır...
Amerikanın, Avropanın azadlığı
Xocalıya ədalətdən başlayır...
onlar əsirdi hələ
öz tamahlarına, fəlsəfələrinə, siyasətlərinə...
səs verib şərin səsinə,
Xocalını unudub
demokratiyadan danışanlar,
ikili, üçlü, xaclı oyun quranlar
gedir yolu tərsinə...
Ədalət olmayan yerdə
demokratiya olammaz,
dövran nura boyanmaz!
Xocalının naləsini
insanlığın naləsi bilməyənlər,
ədalətə vurur baltanı!
yer üzünün, özünün
taleyinə vurur baltanı!
balalrının
sabahına vurur baltanı!
demokratiyanın
kəlləsinə vurur baltanı!
dünyanı ədalət xilas edəcək! (Memmedova, 2025, s. 15).

Ahmet Geşemoğlu'nun "Dünyanı adalet kurtaracak!" adlı şiiri hem felsefi, hem dinî, hem de psikolojik açılardan derin bir analiz gerektirmektedir. Şiirin merkezinde adalet kavramı yer almakta olup, bu kavram İslam dininde de en yüce değerlerden biridir. Kur'an-

ı Kerim'de (*Nisâ*, 4:135) adaletli olmak, hatta kişinin kendisine ve yakınlarına karşı bile hakkı çiğnememesi bir yükümlülük olarak vurgulanır. Şair, şiirinde Hocalı Soykırımı gibi bir felaketi anarak, insanlığın adalet anlayışından uzaklaşmasını büyük bir manevi sorun olarak göstermektedir. Şiirin dinî mesajı, insanların Allah'a inanarak ve ilahi adalete uygun davranarak doğru yolu bulmaları gerektiğidir.

Dinî bakış açısına göre şiir, demokrasi ve adalet arasında bir ilişki kurar: Adaletsiz bir sistemin ilahi değerlere uygun bir demokrasi inşa edemeyeceği vurgulanmaktadır. Şair, "hırslarına, felsefelerine, siyasetlerine" esir düşen toplumların ilahi hidayetten uzaklaşarak insanlıktan yoksun kaldıklarını ifade etmektedir.

Şiirin felsefi analizinde adalet ve insanlık meseleleri ön plandadır. Felsefede adalet kavramı Platon, Aristoteles ve Kant gibi filozofların eserlerinde de geniş bir şekilde ele alınmıştır. Şaire göre adalet, insan varoluşunun temelidir ve onsuz hiçbir sistem (demokrasi dâhil) sürdürülebilir olamaz.

Bu bağlamda bireysel ve kolektif sorumluluk kavramı felsefi bir prizma olarak öne çıkmaktadır. İnsanlar kendi hırsları ve kişisel çıkarları uğruna adaleti göz ardı ediyorsa, bu yalnızca bir halk için değil, tüm dünya için zarara yol açmaktadır. Dolayısıyla Hocalı'ya adalet talep etmek, yalnızca bir milletin değil, tüm insanlığın kurtuluşunu sağlamak anlamına gelir. Felsefi açıdan şair ayrıca Batı demokrasilerini eleştirmekte ve bu sistemlerin temel ilkelerinde adaletin bulunmadığını vurgulamaktadır.

Şairin oluşturduğu duygusal atmosfer, bireyin psikolojik deneyimlerine ve travmalarına dokunmaktadır. Hocalı Soykırımı gibi olaylar büyük bir kolektif travma yaratır. Bu travmanın unutturulması, hem bireylerin hem de milletlerin psikolojik dengesini bozmaktadır. "Hocalı'nın feryadını insanlığın feryadı bilmeyenler" ifadesi, bu unutkanlığın insanlar üzerinde nasıl olumsuz bir psikolojik etki bıraktığını vurgulamaktadır.

Psikolojik bakış açısına göre adaletin yokluğu, insanın geleceğe olan güvenini ve emniyet hissini yok eder. Adaletsizliğe göz yuman bireyler vicdanlarını ve manevi değerlerini kaybeder, bu ise onların hem kendilerine hem de gelecek nesillere büyük zarar vermesine yol açar. Şairin "çocuklarının geleceğini baltalamak" ifadesiyle kuşaklar arası psikolojik etkiler üzerinde durduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Ahmet Geşemoğlu'nun bu eseri, dinî, felsefi ve psikolojik derinliği ile bir çağrı ve uyarı manifestosudur. Şair, yalnızca Hocalı'nın değil, tüm insanlığın geleceğinin adalete bağlı olduğunu ifade eder. Adaletin yokluğu, toplumları parçalar, bireyleri ise

manevi olarak yok eder. Bu nedenle adaletin tesis edilmesi, insanlığın manevi kurtuluşu için bir zorunluluktur.

Bu dünyadan küsmə hələ...
bu dövrandan küsmə hələ,
bizə də beləsi düşdü...
hər dövran çətin tənlikdi,
həll etmək şərəfli işdi.
kim desə bezdim dünyadan,
söz qəlbini titrətməsin,
qara-qura fikirləri
sənə tərəf gətirməsin...
hər dövranın öz rəngi var,
hər rəngin də yüz çaları,
qoyma sənə diz çökdürsün
qayğıların ağrıları.
əməlindi sənin adın,
əməlin haqdan gəlirmi?
nahaq cövlan edən zaman
səsin-sədan yüksəlirmi?
bu insan niyə yaranıb?
nizamlara nizam versin!
nizamı pozan insanın
gec-tez Allah verir dərsin.
ömür o vaxt gözəldi ki,
dövran səni əzə bilmir,
qəlb dünyanda yaltaq, əyri,
nəhs adamlar gəzə bilmir.
bu dünyadan küsmə hələ,
bizə də beləsi düşdü...
hər dövran çətin tənlikdi,
həll etmək şərəfli işdi (Memmedova, 2025, s. 15).

Ahmet Geşemoğlu'nun yukarıda yer alan şiiri, insana umut, sabır ve mücadele azmi aşılayan zengin bir içeriğe sahiptir. Şiir, dinî, felsefi ve psikolojik açılardan analiz edildiğinde derin bir mesaj taşıdığı görülmektedir. Şiir, insanın yaşam karşısında sabırlı ve metin olmasını öğütlerken, dinî açıdan kader ve imtihan kavramlarına atıfta bulunmaktadır. "Bize de böyle bir dönem düştü" ifadesi, hayatın zorluklarının bir kader olduğunu kabul etmek gerektiğini gösterir. İslam öğretisinde sabır ve tevekkül, Allah'a olan imanın ve teslimiyetin önemli unsurlarındandır. Kur'an'da (*Bakara*, 2:286) her bireyin yalnızca taşıyabileceği

kadar yük ile sınanacağı belirtilir. Şairin, amelin hakka uygun mu?" sorusu, ahlaki sorumluluğu ve eylemlerin ilahi adaletle uyumlu olup olmadığını sorgulamaktadır. Bu bakımdan şiir, insanların adaleti ve erdemi gözeterek yaşaması gerektiğini hatırlatan manevi bir öğüt taşır.

Geşemoğlu'nun şiirleri, hayatın zorluklarını çözülmesi gereken bir denklem (tenlik) olarak ele alır ve bu sürecin onurlu bir çaba olduğunu vurgular. Bu bakış açısı, varoluşçu düşüncenin temel kavramlarıyla örtüşmektedir. Birey, yaşamın güçlükleriyle karşı karşıya kaldığında kendi anlamını ve sorumluluğunu keşfetmelidir. Nitekim Sartre (1992, s. 798) ve Camus (1988, s. 45) de eserlerinde insanın absürt bir dünyada anlam arayışını merkeze almıştır. Şairin şu ifadesi: "her dövranın öz rengi var, her rengin de yüzlerce tonu", hayatın çok boyutlu yapısını ve her dönemin kendine özgü zorluklarını simgeler. Bu düşünce, Aristoteles'in (1931, s. 1107a) "altın orta" anlayışıyla benzerlik göstermekte ve insanın evrensel düzen içinde ahlaki bir denge kurması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Psikolojik açıdan bakıldığında, şiir güçlü bir motivasyon ve direnç mesajı içerir. "Bu dünyadan küsme henüz" ifadesi, bireyin hayal kırıklıkları karşısında umudunu yitirmemesi gerektiğini öğütler. Psikoloji literatüründe, dirençlilik (resilience) kavramı, bireylerin stres ve olumsuzluklara karşı gösterdiği dayanıklılığı tanımlar (Masten, 2001, s. 227). Şair, yaşamın kaçınılmaz acılarını kabul etmeyi ve bu acılar karşısında yenik düşmemeyi öğütlerken, bireyin kendi psikolojik dengesini korumasının önemini vurgular. Ayrıca, "düzeni bozan insanın er ya da geç Allah dersini verir" ifadesiyle toplumsal düzeni bozanların psikolojik ve manevi olarak sonuçlarına katlanacağı düşüncesine yer verir. Bu yaklaşım, bireyin toplumsal düzeni bozduğunda bunun bedelini er ya da geç ödeyeceğini vurgulamaktadır. "Düzeni bozan insanın er ya da geç Allah dersini verir" ifadesi, ahlaki ve manevi bir perspektiften hareketle, bireyin yanlış eylemlerinin kaçınılmaz olarak karşılık bulacağını ima eder. Baumeister'in görüşü bağlamında değerlendirildiğinde, bu yaklaşım bireyin kendi eylemlerinin sorumluluğunu taşıması gerektiğini ve yaptığı yanlışların psikolojik veya manevi düzeyde kendisine geri döneceğini ifade etmektedir. Yani, kişi ahlaka aykırı ya da zarar verici eylemlerde bulunduğunda, bu durumun bireysel ya da toplumsal sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalacaktır. Bu yüzleşme, içsel vicdan azabı, toplumdan dışlanma, pişmanlık ya da manevi bir cezalandırılma şeklinde olabilir (Baumeister, 1991, s. 80-95).

Özetle, bu yaklaşım bireyin yaptığı eylemlerin sonuçlarından kaçamayacağını ve toplumsal düzeni bozanların, er ya da geç bunun etkilerini hissedeceğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Ahmet Geşemoğlu'nun bu şiiri, insanın yaşamın zorlukları karşısında sabır ve metanetle ayakta kalmasını öneren derin bir mesaj taşır. Şiirdeki dinî, felsefi ve psikolojik perspektifler bir bütünlük içinde işlenmiş ve insanın varoluş mücadelesinin çeşitli boyutları ele alınmıştır. Şairin sunduğu çözüm, hem bireysel hem toplumsal düzeyde adalet, umut ve sorumluluk bilinciyle hareket etmektir. Bu yönüyle şiir, edebî bir eser olmanın ötesinde, manevi bir rehber niteliği taşımaktadır.

Sonuç

Ahmet Geşemoğlu'nun şiirleri, insan doğasının zaaflarına rağmen iyiliğin ve ahengin mümkün olduğunu hatırlatır. Şair, hem bireysel hem de toplumsal bir uyanışa çağrı yapar; içsel çatışmaların ancak samimi bir ahlak ve karşılıksız iyilikle aşılabileceğini savunur. Evrensel ahenk, onun şiirlerinde yalnızca bir tema değil, aynı zamanda insanlığa sunduğu bir idealdir. İnsan doğasındaki çelişkiler, Geşemoğlu'nun şiirsel dünyasında hem eleştirilir hem de bu çelişkilerin aşılabilirliği vurgulanır. Bu nedenle, onun şiirleri sadece bireyler için değil, tüm insanlık için bir yol gösterici niteliği taşır. Şairin metinleri, insanın özündeki iyilik tohumlarını yeşertme çağrısıyla, evrensel bir mesaj ve ahenk arayışı sunar. Ahengyol teorisini ve bu yolu, Geşemoğlu'nun şiirlerinde yalnızca bir tema değil, insanlığa sunduğu bir ideal olarak görebiliriz: *"Ahenk, Allah'ın işaretidir ve ahenk yolu, Allah'ın yoludur"* (Geşemoğlu, 2020a, s. 3). Bu kavramlar, şairin şiirlerinde hem bireysel hem de toplumsal bir rehberlik sağlar.

Araştırma, Ahmet Geşemoğlu'nun şiirlerinin felsefi, psikolojik ve dinî bakış açılarıyla zenginleşen bir anlam evreni sunduğunu göstermektedir. Şairin eserleri, insanın evrensel sorumluluğu ve içsel dünyasıyla hesaplaşmasına dair derin bir anlatım sergilemektedir. Eserlerdeki adalet, özgürlük ve insan hakları gibi evrensel temalar, günümüz dünyasında hâlâ geçerliliğini koruyan önemli sorunlara işaret etmektedir. Çalışma, gelecekte yapılacak araştırmalara temel oluşturacak nitelikte olup, şairin şiirleri üzerine daha geniş çaplı edebî ve kültürel analizlerin yapılmasını önermektedir. Özellikle, şairin insanlık durumuna dair derinlemesine tahlillerinin, sosyal ve kültürel bağlamlarda daha geniş bir şekilde ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Summary

Ahmad Gashamoglu is a prominent figure in Azerbaijan's academic and literary spheres. A sociologist and poet, Gashamoglu significantly contributed to the development of empirical sociology and made notable advancements in applying mathematical concepts to sociology. His literary work is equally influential, with his poetry exploring profound philosophical, psychological, and religious themes. Gashamoglu's poetry is a deep inquiry into the contradictions of human nature, the search for universal harmony, and the journey of individual awakening.

In Gashamoglu's poetry, human internal conflicts, relationships with individual and societal values, and moral dilemmas are central themes. The poet emphasizes the innate goodness within humanity while strongly opposing societal corruption, such as selfishness and ostentation, urging individuals to free themselves from these weaknesses. A recurring metaphor in his work, such as "those who offer bribes to God," critiques moral flaws within humanity and advocates for a sincere moral understanding. Through this, the poet calls for individuals to maintain their commitment to inner honesty and moral integrity. Gashamoglu's poetry conveys a powerful message: human nature's contradictions can be transcended, presenting the theme of universal harmony as an ideal that can be achieved through overcoming these internal conflicts.

Philosophical depth, particularly regarding existential responsibility, the meaning of life, and the role of justice, is pervasive in Gashamoglu's poetry. His works clearly reflect the influence of existentialism, a philosophical movement emphasizing human solitude, freedom, and the responsibilities that accompany freedom. Gashamoglu argues that individuals must fulfill their inner responsibilities to confront life's challenges. The themes of "humanity" and "justice" in his poetry adopt an existentialist perspective. The poet suggests that as individuals seek meaning in both society and the universe, they must not forget their personal responsibilities and should actively contribute to the realization of justice. In this context, Gashamoglu calls for the elevation of universal values such as justice and freedom.

The psychological depth in Gashamoglu's language reveals how internal conflicts and emotional contradictions affect society. His poetry delves into individuals' inner struggles and their resistance to societal pressures. These internal conflicts emerge as a major theme in his works. The poet underscores the necessity of having a sound moral understanding to navigate the moral dilemmas encountered in human relationships and societal values. The psychological intensity in his language, particularly through examining individual relationships with society, offers a clearer portrayal of the emotional turbulence within human nature.

Religious themes also hold significant weight in Gashamoglu's poetry. Universal values such as justice, goodness, and humanity gain profound meaning when interwoven with religious references. Gashamoglu often turns to God for guidance in matters of justice and for individuals to remain on the right path. The search for divine guidance to overcome internal conflicts and societal corruption is a recurring motif in his poetry. The poet emphasizes the importance of values such as compassion and justice in ensuring societal peace. He suggests that for peace and harmony to prevail on a societal level, individuals must first find inner peace and justice. Through this, the innate goodness within humanity will foster justice and peace on a societal scale.

Gashamoglu's poetry calls not only for individual awakening but also for societal awakening. The poet directs individuals toward overcoming their internal conflicts and pursuing social harmony and justice. The theme of universal harmony in his works transcends being merely a motif; it integrates with universal values such as justice, freedom, and humanity, offering a roadmap for how these values can be realized on a societal level. Despite the contradictions inherent in human nature, the poet argues that harmony is attainable, and by uncovering the innate goodness in individuals, a profound societal transformation is possible.

This research aims to deepen the understanding of Gashamoglu's poetry by analyzing his works from philosophical, psychological, and religious perspectives. By examining the themes, language, and style of his poetry in the context of his life and literary persona, the study seeks to reveal the intellectual depth of his poetic expression. Furthermore, it analyzes how the philosophical and psychological themes in his works influence human responsibility and the internal struggle. Gashamoglu's poetry, which calls for the discovery of goodness within human nature, also offers significant messages for improving societal structures and achieving justice.

In conclusion, despite the contradictions inherent in human nature, Gashamoglu's poetry serves as a reminder that goodness and harmony are achievable. The poet calls for both individual and societal awakening, asserting that internal conflicts can only be overcome through sincere morality and selfless goodness. In his works, universal harmony is not just a theme but an ideal he offers to humanity. His poetry carries a powerful message: a change in an individual's inner world can lead to a profound transformation in society. Enriched by philosophical, psychological, and religious viewpoints, Gashamoglu's works present a profound narrative on humanity's universal responsibility and internal reconciliation, positioning his poetry as a guide not only for individuals but for all of humanity.

Kaynakça

Aristoteles. (1931). *Nicomachean Ethics.* (W. D. Ross, Çev.). The Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of life.* The Guilford Press.

Camus, A. (1988). *The Stranger.* (M. Ward ve A. A. Knopf, Çev.). Everyman's library.

Geşemoğlu, A. (2023). *Resul Rza (poema).* Bakı: Elm ve Tehsil**.**

Geşemoğlu, A. (2021) *Sosial-igtisadi proseslerin idare olunmasında ahengyol nezeriyyesinden istifade*. Bakı: Elm ve Tehsil.

Geşemoğlu, A. (2020a). *Eşgden o yana.* Bakı: Elm ve Tehsil.

Geşemoğlu, A. (2020b). *Ömrün uğurlu bünövresi*. Bakı: JekoPrint.

Geşemoğlu, A. (2015). *Sonsuzluğun ahengi*. Bakı: Han.

Geşemoğlu, A. (2008). *Sosial idareetmenin felsefi ve sosioloji problemleri.* Bakı: Yazıçı.

Geşemoğlu, A. (2000). *Sosioloji araşdırma aparanlara kömek*. Bakı: Sabah.

Geşemoğlu, A. (1998). *Tetbiqi sosiologiya*. Bakı: TED.

Geşemoğlu, A. (1988). *Dünya çağırır meni*. Bakı: Yazıçı.

Geşemoğlu, A. (1985). *Vlyublennıy veter.* Moskva: Molodaya Qvardiya.

Geşemoğlu, A. (1982). *Vurğun külek.* Bakı: Yazıçı.

Geşemoğlu, A. (1977). *Dünyadan keçirem indi*. Bakı: Yazıçı.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist, 56*(3), 227–238.

Memmedova, M. (2025). Ehmed Geşoğlu poeziyası: İnsan varlığının ziddiyyetleri ve ümumbeşeri harmoniya. Edebîyyat Gezeti, *6*(5500), 14-15. Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı.

Sartre, J-P. (1992). *Being and Nothingness.* (H. E. Barnes, Çev.). Washington Square Press.

DTCF DERGİSİ JOURNAL

SENNUR SEZER'İN SOFRALARI*

THE TABLES OF SENNUR SEZER

Çiğdem KARA
Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cigdemk@anadolu.edu.tr

Ebru ÖZGÜN
Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ebruozgun@anadolu.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Şubat 2025
Kabul edildiği tarih: 18 Mart 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Review article
Date submitted: 11 February 2025
Date accepted: 18 March 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Sennur Sezer; Yemek Kitapları; Gösteri Sofraları; Yemek Kültürü; Ekonomik Yemekler

Keywords
Sennur Sezer; Food Books; Performance Tables; Food Culture; Economical Meals

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.30

Öz

Sennur Sezer (1943-2015), biri tarihî yemek kültürü diğeriyse farklı yemek sofraları için basit ve ekonomik tariflerinden oluşan iki yemek kitabının yazarıdır. Sezer, yemeği sadece yazmamış, onu severek tüketmiş ve pişirmişti. Makalede onun yaşamını yemek odağından ele almaktayız. Sezer'in biyografisini yine onun yemek kültürü aracılığıyla oluşturmayı amaçlamaktayız. Diğer amacımızsa yemeğin onun için bir başka sanatsal ifade biçimi olduğunu ortaya koymaktır. Bunun için Sezer'in katıldığı ve onun hazırladığı çeşitli sofralar, yaptığı ve yediği yemekler, kaleme aldığı yemek kitapları kadar yemekten de söz eden çeşitli eserleri incelenmektedir. Mikro-tarihsel yaklaşımdan esinlenerek, Sezer'in yaşamındaki tarihsel ve sosyal bağlam, özgünlükler kadar çelişkiler de dikkate alınmaktadır. Sezer'in biyografisi her biri bir yemekle simgelenen altı alt başlıkta oluşturulmaktadır. Bunlar erken çocukluk (kuş çorbası); orta çocukluk (zeytinyağlı yer elması); ergenlik ve gençlik (bostan sebzeleri); evli, çocuklu, çalışan bir anne olarak pişirdiği ev yemekleri (börek); sanatçı olarak katıldığı ve sanatçıları ağırladığı sofralar (mezeler) ile emeklilik sonrasında entelektüel yönünün de ifadesi olarak araştırma kitaplarında geçen tarihî yemeklerdir (ciğer ezmesi). Değerlendirmelerimiz sonunda Sezer'in yemek kültürü yaklaşımının eserlerinde ve yaşama bakış açısında da görülen en az yedi tema üzerinden betimlenebileceğini saptadık: Kent/İstanbul kültürü, gündelik yaşam, emek, çocuklar, yaratıcı/şairane üslup, kitaplar ve kişisel tarih. Makale sonunda onun mutfak sanatının minimal bir kolaj olduğunu ileri sürmekteyiz: Sade, basit, besleyici, zevk veren.

Abstract

Sennur Sezer (1943-2015) is the author of two cookbooks, one on historical food culture and the other consisting of easy and budged recipes for different dinner tables. Sezer did not just write about the food, she consumed and cooked it with pleasure. In this article, we discuss her life with a focus on food. Our aim is to construct Sezer's biography by her food culture. The other aim of us is to reveal that food is another form of artistic expression for her. For these purposes, the various tables that Sezer attended and prepared, the meals she made and ate, the cookbooks she wrote, as well as her various works that mention food are examined. Inspired by the micro-historical approach, the historical and social context, originalities as well as contradictions in Sezer's life are taken into consideration. Sezer's biography is constructed under six sub-headlines, each symbolized by a dish. These are early childhood (bird soup); middle childhood (sunchokes with olive oil); adolescence and adulthood (garden vegetables); home cooked meals by her as a married, working mother with children (borek); tables that she attended as an artist and hosted artists (appetizers); and after her retirement, historical meals as an expression of her intellectual side (liver pate). At the end of the evaluation, we determine that Sezer's approach to food culture can be described through at least seven themes, which are also seen in her works and her perspective on life: Urban/Istanbul culture, everyday life, labour, children, creative/poetic style, books and personal history. At the end of the article, we suggest that Sezer's culinary art is a minimal collage: Plain, simple, nutritious, delightful.

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2024-2526 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Giriş

Bir şair olan Sennur Sezer'in sadece şiir yazdığı düşünülebilir ama bu bir hataya yol açar. Kendi ifadesiyle "*yemeğe düşkün biri*" olan Sezer (2001, s. 16) aynı zamanda iyi bir aşçı ve yemek kitapları yazarıydı. Kendisine yöneltilen "*Bugüne kadar en çok kimi, neyi sevdiniz?*" sorusuna verdiği cevaptaki dört unsurdan biri de yemekti: Bütün canlılar, eşi, kızı[1], okuyup yazma ve "*Haa bir de yemek pişirmeyi, mutfağımı*" (Yıldırım, 2003, s. 309).

Bu çalışmada öncelikle Sezer'in biyografisinin yemek odağından kurgulanması, ikinci olarak da yemeğin Sezer'in gözlem, his ve düşüncelerinin farklı bir estetik doyuruculuğa sahip gerçekçi üsluptaki ifade biçimlerinden bir başkası olduğunun ortaya konması amaçlanmaktadır. Bunun için onun hazırladığı ve katıldığı çeşitli sofralar, yaptığı ve yediği yemekler, kaleme aldığı yemek kitapları kadar içinde yemek geçen çeşitli eserlerinden faydalanılmakta; onun insana, yaşama bakışı, sanatçı, entelektüel yönü yemek üzerinden anlatılmaktadır.

Aşağıda, Sezer'in yemekli biyografisi çeşitli yaş dönemleriyle entelektüel ve sanatsal üretimleri merkezinden anlatılmaktadır. Ardından bu temelden yararlanarak onun mutfağının genel niteliği ve estetik boyutunun genel bir çerçevesi çizilmektedir.

Yöntem

Biyografi çalışmalarının ana özelliği "*çoğu zaman hayat akışının yalnızca bir kısmının, genelde kişinin yaşadığı dönemdeki spesifik sorunlarla bağlantısı olan kesitlerin araştırılmasıdır*" (Magnusson, 2024, s. 102). Biz de yemek teması etrafında biçimlendirdiğimiz bu yazıda, mikrotarihten de esinlenen bir bakış açısıyla devingenlikler, tesadüfler, çelişkiler, toplumsal ilişkiler ağı içinde örülen bir tarz denedik (Klein, 2024, s. 162-163; Levi, 2020, s. 153, 172-173; Magnusson, 2024, s. 89-93). Mikrotarih genellikle sıradan bireyleri merkeze alır (Magnusson, 2024, s. 100). Bu yazıda toplumda bir yeri ve gücü olan, çeşitli ödüllere layık görülmüş (Necatigil, 2007, s. 382) bir edebiyatçının konu edilmesi bir çelişki olarak yorumlanabilir. Ama kadınların biyografi çalışmalarında neredeyse hiç yer almadığı, "*münasip biyografi özneleri olmaya*" hak kazanan kadınlarınsa standart biyografi tarzına uymayan kariyer, sorumluluk ve donanımda olduğu 1960'ların sonundan itibaren feminizmle ortaya çıkmıştır (Caine, 2019, s. 141). Sezer, çalıştığı hemen her yerde erkek kültürü hegemonyasında kendine yer edinmeye çalışan biriydi: Taşkızak'ta (800 işçinin çalıştığı tersanede 3-4 kızdan biri), Babıali'de, şiir dünyasında. Ayrıca o, dar gelirlileri, emekçi kesimleri gören; şiirlerinde anlatan biriydi. Bu açıdan sesi az duyulan, az

[1] Sayfa altı bilgiden anlaşılmaktadır ki, ilk 1972'de yayımlanan bu görüşme, çiftin ikinci çocuğunun doğumundan önce yapılmıştır (Yıldırım, 2003, s. 309).

görülen bir grubun üyesi olarak ona, onun sofraları aracılığıyla yönelmek, bu farklı toplumsal gruplardaki kadınlara da bir kapı aralamak demektir.

Genel olarak beğenilerin, tüketimin toplumsal tabakalarla ilişkisini inceleyen Bourdieu (2015, s. 260-261, 265, 268-284), malzemenin seçiminden pişirilmesine, porsiyonlanmasından neden yendiğine, yeme tarzından tüketim uzamlarına, tüketen bedenden içen bedene dek tüm yemek kültürü sürecini, çoklu boyutuyla ele alır. Çalışması, bir tabak yemeğin sadece toplumsal tabakanın değil, cinsiyetlerin de simgesel bir ifadesi olabileceğini gösterir. İşte bu yazıda da benzer bir bakış açısıyla yemekleri aracılığıyla Sezer'in deneyimlediği, temsil etmek istediği toplumsal tabakalar -ama bir bütün ve uyumluluk vurgusu kaygısı olmadan- çelişkileriyle birlikte ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Çalışma için Sezer'in eserleri kadar, onun ardından yazılanlarla eşi Adnan Özyalçıner'in onu konu eden röportaj ve eserleri incelenmiştir. Ayrıca proje kapsamında 10-12 Ekim 2024'te Özyalçıner'le yapılan görüşme notlarından da faydalanılmıştır.[2] İki gün süren görüşmelerde Özyalçıner araştırma ekibini, Sezer'in büyüdüğü semt, okuduğu okullar ve çalıştığı kurumların olduğu yerleri de gezdirmiştir. Yazıda bu izlenimlerden de yararlanılmaktadır.

BİYOGRAFİYİ PİŞİRMEK[3]

Sezer'in biyografisi birer yemek temsili üzerinden altı başlıkta anlatılabilir: Erken çocukluk (kuş çorbası), orta çocukluk (zeytinyağlı yer elması), Halkalı'daki ergenlik ve evlilik öncesi dönemi (bostan sebzeleri), ücretli çalışan eş-anne olarak aile hayatı (börek), sanat ve yemek icra ortamları (mezeler), araştırmacı-entelektüel yönünün ifadesi olan eserlerinin yoğunlaştığı emeklilik sonrası (ciğer ezmesi).

Kuş Çorbası

Sezer sadece kendi çocuklarını değil, tüm çocukları sever. Şiirinde "*Çocuklarımdır/Bütün çocukları dünyanın*" (2017, s. 219) der. Onun yazın yaşamında ve hayata bakışında çocukların özel biri yeri vardır: "*Oturur yazarım hâllerini en çok çocukların, kadınların ve işçilerin… İlle çocukların hâllerini… İnsan onlardı çünkü insanın hepsi çocuk…*" (aktaran Çubukçu, 2010, s. 16). Ucuz iş gücü olarak çalıştırılan, ekonomik ve sınıfsal eşitsizliklerin yarattığı eğitimden yoksunluklarıyla da zor şartlarda yaşamaya mahkûm

[2] Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 02.07.2024 tarihli E-54380210-050.99-751268 sayılı kararı.

[3] Bölümün adının esin kaynağı halkbilimci Tye'nin annesinin, Sezer'in (2019, s. 17) ifadesiyle zorunluluğun biçimlendirdiği, dar gelirli, kocasının zevki, inanç dünyası ve soy köklerini yansıtan mutfağını anlattığı çalışmasıdır. Bkz. Tye, D. (2010). *Baking As Biography*. Montreal 6 Kingston: McGill-Queen's University.

olan, hayatın ağır yükü altında ezilen, yoksul, aç ve açıkta kalan çocuklar Sezer'in sanatının odaklarındandır. Bu yüzdendir ki çocuklar için çok daha iyi koşullarda yaşanabilir bir dünyanın hayalini kurar.

Kadın dünyasına ait olgular Sezer'in imgeleminde çeşitli biçimleriyle yer bulurken özellikle annelik ve annenin çocuğu için gösterdiği fedakârlıkların etkileyiciliği, duygusal bir tondan ziyade gerçekçi bir zemine yerleşmesinden gelir. Kadın/anne evlerin gizil gücüdür:

> Bir çarşaftaki uçuk bir lavanta kokusu. Bir limonataya sindirilmiş bir nane rayihası. Belki de kadınların evlerdeki gizli egemenliğinin su yüzüne çıkışı. Kadınların egemenliği çocukların hem çekindiği hem özlediği bir durumdur. Çocukları koruyan, esirgeyen, eksiklerini kapatan hep kadınlardır, ablalar, anneler, büyükanneler... Kimi zaman da komşu teyzeler, ablalar. Belki de ergenliğin başında çoğu delikanlının bu ablalara âşık olmasının bir nedeni budur. Fahriye Abla şiiri bir gerçektir de o yüzden sevilir herhalde (Sezer, 2015, s. 85-86).

Sezer de böyle sevilmiştir, fedakârca: Onun 1943'te doğduğu ve ömrünün ilk yedi yılını geçirdiği Eskişehir'deki çocukluk dönemine ait -yürekte *buruk bir acı* bırakan çorbanın ortaya çıkma hikâyesinin de etkisiyle- ünlü yemek *kuş çorbası*dır.

Sezer'in babası Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarında (TCDD) çalışan bir memurdur (Sezer, 2015, 7 Ekim). Eskişehir'de bir lojmanda olmak ve dar gelirlilik bu zaruri beslenmeyi ayrıca zora sokmaktadır. Ama çocuklarına evde okuma yazma öğreten, akşam buluşmalarında şiirler, kitaplar okuyan bu ailenin kültürel sermayesi yüksektir (Sezer ve Özyalçıner, 2010, s. 147; Yıldırım, 2003, s. 304). Bu tam da Bourdieu'nün (2015, s. 280) saptadığı gibi ailenin beslenme rejimini değiştirmektedir. Düşük iktisadi sermayeli ama yüksek kültürel sermayeli bu ailenin besin tüketimi az olsa da daha sağlıklı seçimler yapabilecek bilinçtedirler. Çocuğa, yaşama, beslenmeye bakıştaki bu farklılık da kuş çorbasını ortaya çıkarmıştır.

Sezer büyümek, hastalıkları atlatmak zorundadır. Bozkırın ortasındadırlar ve topraksızdırlar. Yıl 1946-47 Eskişehir'in soğuğunda yaşanan, yoklukla sınanan savaş yıllarıdır. Öksüren Sezer'e doktor et yemesi gerektiğini söylemiştir. Protein eksikliğini masrafsız karşılamak için av hayvanlarından yararlanırlar. Hedefteki avlar basit kapanla tutulabilecek küçük kuşlardır. Avcı Sezer'in annesidir. Kuşları avlar ve tavuk diye çocuğuna yedirir. Küçük kuşlar, örneğin serçe, Selçuklu ve Osmanlı yazılı kaynaklarında eti yenilen av hayvanlarındandır (Işın, 2009, s. 452, 453; Özer ve Özcan, 2023, s. 613, 615). Küçük biri için başka bir küçük varlığın avlanması ve etkinin büyük olması bekleniyordu. Bu tartışmalı ebatların annesi Müeyyet Mahbube Hanım'ın vicdanını rahatsız ettiği

anlaşılmaktadır. Bu vicdan yükü şiirin de etkili bir biçimde ifade ettiği gibi çocuğuna, Sezer'e de taşmıştır: "*O kış her gün çorbayla/Beyaz etler pişirdi annem/"Bak tavuk yaptım kızıma"/Sertti tuzsuzdu lokmalar yağsızdı/Anneler istemese yutulmazdı…/Yıllarca kuş besledi annem/Ödemek için bir kış ölenleri/Ne ben söyledim tuzağı gördüğümü/Ne o sezdi*" (Sezer, 2017, s. 194).

Zeytinyağlı Yer Elması

Sezer'in annesi ve babası doğma büyüme İstanbullu olduğundan bazen trenle İstanbul'a aile üyelerine ziyarete gelirlerdi (Sezer, 2010, s. 213). 1950'de yine bir ziyaret için geldikleri bu kentte okula gitmesine karar verilince İstanbul Sezer'in de memleketi olur. Kasımpaşa'da, büyük anneannesi Hamide Hanımın inşası yarım kalmış evinde yaşamaya başlar (Sezer, 2009, s. 17-18). Şimdi yerinde çok katlı bir apartmanın bulunduğu bu evden babasına lojman verilince ayrılır (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024; Sezer ve Özyalçıner, 2010, s. 50; Kolçak, 2024, s. 61)

Sezer Kasımpaşa'yı anlattığı kitabında (2009), yaşamının bu döneminden de söz eder. Onun Kasımpaşa'sı Beyoğlu'na ve tersanelere yakın olduğundan nüfus yapısı, gelir ve eğitim düzeyi, konut tipi ve -ara ara değindiği- yemek kültürü açısından oldukça çeşitlidir (s. 58, 62, 108, 119, 126-127, 131, 151, 162, 164).

Büyük anneannenin evinin betimi bir dönem Kasımpaşa'daki günlük yaşamı, ilişkileri ve geçimi anlamada yardımcı olabilir. Üç katlı bu evin loş, serin kiler odası ve bahçeye açılan penceresiyle geniş bir mutfağı, hem çamaşır kaynatmada hem yemek pişirmede kullanılan bir ocağı, yere gömülü ve içme suyunun depolandığı kocaman bir küpü vardır (Sezer, 2009, s. 19). Küçük olduğu anlaşılan bahçe yine de hayata tutunmada yardımcıdır. Örneğin I. Dünya Savaşı sırasında tavuk beslenmese de maydanoz, yer elması, patates gibi bahçeden elde edilen yiyecekler bir dönemin kurtarıcı gıdaları olmuştur (s. 168). Sezer'in orada yaşadığı dönemdeyse bahçede yetişen yer elması hem hane hem de davetsiz misafirler için pişirilirmiş. Bahçedeki armut ağacının dışında diğer komşuların bahçelerinden sarkan dallardaki dutlarla erikler de yenirmiş (s. 21-22). Evlendikten sonra oturdukları apartmanın bahçesinde kendiliğinden çıkan karahindibaları topladığı ve salatada kullandığını da öğrendiğimiz Sezer, otları tanımaya olasılıkla bu bahçede başlamıştı (Özyalçıner, 2019, s. 118).

Aile köklerine rağmen tarihsel gelişmelerin de zorlamasıyla Hamide Hanım'ın İstanbul'daki yaşamının zor olduğu, buna rağmen yaşam tarzında incelikten pek uzaklaşmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Sezer'in bir türlü yıldızının barışmadığı Hamide Hanım'la bu evde geçen bir anısı yeme tarzıyla ilgilidir. Mauss (2005, s. 474, 488) gibi

düşünülürse elle yeme bir bedensel teknik olup yetişilen kültürle ilgilidir ya da sadece çocukluktan kaynaklıdır. Nedeni ne olursa olsun bu durum büyük anneannesini kızdırır ve belki de Sezer'i "*daha az insan olarak bile*" (Lupton, 1996, s. 36) düşünerek onu "*bedevi*"[4] diye kınamasına yol açarmış (Sezer, 2009, s. 18-19).

Bu ailede dar gelirlilik sürekli olacak ki Sezer'in hiç sevmediğini de belirterek söz ettiği ilk yemek *zeytinyağlı yer elması*dır. Soğan, pirinç ve taze ya da kuru naneyle pişirilen yemek için gerekli yer elmalarını Sezer kazıp çıkarır, yıkar ve temizlermiş (Sezer, 2009, s. 22).

Lezzet bilgisi, tat, koku ve ağızdaki doku duyusuyla ilişkili olup beynin yüksek kısmında, "*duygu, hafıza ve ödül sistemini etkileyen limbik sistemin pek çok bölgesini de kapsayan geniş bir ağ içerisinde*" ortaya çıkar (Leschziner, 2023, s. 178-179, 182). Belki de bu nedenle yemek, hafıza ve duygular arasında bir bağdan söz edilir. Örneğin Lupton (1996, s. 37) yiyecek ve yemek yemenin iğrenme, nefret, korku ve öfkeden zevk, tatmin ve arzuya kadar uzanan bir yelpazede yer alan somut duyumlar ve güçlü hislerle iç içe geçmiş yoğun duygusal deneyimler olduğunu ileri sürer.

Görüşmemizde Özyalçıner'den Sezer'in sevmediği yiyecekler, özellikle yer elması konusunda teyit beklemiştik (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024). Ama soruya şaşıran Özyalçıner, cevabıyla bu defa bizi şaşırtmıştı: "*Hayır, yerdi, pişirirdi*". Demek ki Sezer evde sürekli bulunan, bedava erişilen yer elmasını sıkça yemenin o dönem için yarattığı bıkkınlığı böyle güçlü bir duyguyla dile getirmişti.

Benzer bir durum patates için de söz konusudur.[5] Sezer kendisinin yoksulluğu anımsattığı için patatesten hiç hoşlanmadığından ama eşi Özyalçıner'in bayıldığından söz eder. Anılarını tetikleyen patates, yoksullukla geçen çocukluğunun imi olsa da bunu inkâr etmeyeceğini ancak övünülecek bir yanının da olmadığını kaydeder. Aslolan, bu yaşam biçiminin nedenlerini bilerek savaşmanın yollarını aramaktır ona göre (Sezer, 1999, s. 363). İleride söz edileceği gibi, belki de bu nedenle zorunlulukla şekillenen bir mutfağın zevk veren bir mutfağa dönüşmesi Sezer'in (2001) öncelikli amaçlarından biri olur.

[4] Beyrutlu olan Hamide Hanım'ın (Sezer, 2009, s. 16) kendi gibi İstanbul'a göçmek zorunda kalan büyük torununu yine göçer bir halkla etiketlemesi oldukça ilginçtir.

[5] Hatta patlıcan için de söz konusudur. Özyalçıner (2023, s. 911), bir Güneydoğu gezisi boyunca kahvaltı da dâhil sürekli patlıcan yediklerinden, Sezer'in de "*Tatsız tuzsuz bir yiyecek olduğu gibi kalorisi de*" olmayan bu sebzeden hoşlanmadığından söz eder. Görüşmemizde Özyalçıner bu anekdotunun gerçeği yansıtmadığını, Sezer'in evde çeşitli türden patlıcan yemekleri yaptığını ve yediğini anlattı (A. Özyalçıner, kişisel iletişim,10.10.2024). Dolayısıyla teyit edebildiğimiz şey Sezer'in peş peşe, sürekli aynı şeyi yemeyi sevmediği, sevdiği şeylerden bile bir anda hoşlanmaz hâle gelebildiğidir.

Kasımpaşa'da ailenin iyi ilişkiler içinde olduğu aileler, mahalleliler vardı. Dar gelirli olunsa da konuklar ağırlanırdı. Kahve değirmeninin kullanımı bunun güzel bir örneğidir. Evde kahve içimi yaygın olsa da el değirmeni bayram gibi yoğun tüketimin olduğu zamanlarda kuru kahveyi öğütmek için kullanılırdı (Sezer, 2009, s. 54-55). Bir diğer örnekse et paylaşımıdır. Eğer et bahçede mangalda ızgara yapılırsa iki yan komşuya da pay ayrılırmış (s. 56).

Kitapta bazen ayrıntıya da inilerek kimi gıdalardan da söz edilmektedir. Et farklı kategoriler altında anlatılmaktadır (s. 56-57): Evde pişenler (ocağın içinde bir sahanda pişirdikleri köfte, külbastı, pirzolalar), kır gezilerinde tercih edilenler (şiş kebap), mevsimsel tüketilenler (kuzu eti), sağlık için tüketilenler (dana eti). Tüm yemeklerin evde değil, tatlı (olasılıkla baklava), börek, güveç gibi kimi yemeklerin fırıncı esnafça pişirildiği öğrenilmektedir (s. 57).

Sularla çevrili Kasımpaşa'da deniz ürünleri de tüketiliyordu. Bir meze olarak bilinen lakerda içkinin tüketilmediği Kasımpaşa'daki evde bir yemek olarak yenirmiş. Ama Sezer onun nasıl hazırlandığını hatırlamasa da; kokusuna, üstüne doğranan dereotuna bayıldığı çirozun hazırlanışına yardım ettiğinden söz eder. Ayrıca evindeki tüketim durumuna değinmeden, belli bir mevsimde midyenin semt balıkçılarında satıldığını da anlatır (Sezer, 2009, s. 58).

Kasımpaşa, dar gelirli ailelerin düzenli beslenmesinde -çevrelerinde yetişen doğal malzemeden de yararlanarak- kendi dayanıklı gıdalarını yapmalarını da Sezer'e öğretmiştir: Gül ya da gelincikten şuruplar, domates suları (Sezer, 2009, s. 21).

Yiyecek hem duyusal özelliklere hem de sosyal anlamlara sahip olduğundan, tat ve koku aracılığıyla yemek, deneyim ve onun duygusal boyutu arasında güçlü bağlar oluşturur (Lupton, 1996, s. 32). Dolayısıyla Sezer'in hafızasında çocukluğunun sadece yoksulluğunu anımsatan yiyeceklere rastlanmaz. O, geçmiş hatırlamalarında yemekle olumlu duygusal bağlar da kurar. İncirin, cevizin kokusu çocukluğunun kapısını aralar; sevdiklerinin serçelerle karatavukları, karahindibaları sevdiğini hatırlamalarını ister (Sezer, 2015, s. 91).[6] Yakın dostu ressam Komet'e yazdığı mektupta, peyniri, haşlanmış yumurtayı, köfteyi katık ederek geçen çocukluğun tat almanın ne demek olduğunu da öğrettiğini; bu yılların proteinsiz, elbisesiz de olsa özgürce, gönlünce yaşandığını; gençliklerinde ise yol paraları olmadığı için yürüseler bile bir "*Baylan'da oturanlardan zorunlu vergi tahsili çetesi*"ne yirmi beş kuruş verecek kadar zengin sayıldıkları zamanları anımsar (s. 70).

[6] Hafıza-koku-tat ilişkisine bir başka örnek, Sezer'in şair Hicri İzgören'in şiirini "*Mardin'de ölü ardından dağıtılan ekmekler gibi tarçın kokulu ve esmer sözcükler*"e benzetmesidir (2015, s. 103).

Sezer'in anıları göstermektedir ki yemek kültürü küçük yaşlardan itibaren sadece yiyerek değil, sokaklarda, dükkânlarda dolaşarak; alışverişe giderek; yemek pişirme süreçlerinde görev alarak; komşu ve misafirlerle nezaket, destek ya da ağırlama amaçlı yiyecek paylaşımlarına katılarak da öğrenilmekte, geliştirilmektedir. Dar gelirli olunsa da bazen paylaşmak, bazen de yaşamdan zevk alacak şekilde tüketmek gerektiğini, yoksunluğu aşmak için doğal çevreden yararlanmayı, ürünleri çok yönlü ve arttırarak kullanmayı Sezer olasılıkla ilk bu toplulukta öğrenmiştir.

Bostan Sebzeleri

Sezer'in hayatının Halkalı'da geçen dönemi hakkında oldukça az bilgi sahibiyiz. Ama bir süre devam ettiği liseye, çalıştığı yerler olan Taşkızak tersanesi ve sonrasında da Babıali'ye Halkalı'dan bindiği banliyö trenle ulaştığı düşünülürse, evde kaldığı süreler oldukça sınırlı olmalı.[7] Halkalı'daki TCDD lojmanlarının oldukça güzel, göl manzaralı, kısmen yabani, doğal bırakılmış bir alanda olduğu anlaşılmaktadır.[8] Öyle ki kayısı, kiraz gibi meyve ağaçlarının da olduğu bu müstakil binanın bahçesinde Sezer'in annesi Müeyyet Hanım tavuk besler, domates, biber, patlıcan, maydanoz, taze soğan gibi sebzeler yetiştirirmiş (Kolçak, 2024, s. 61, 65-67). Dolayısıyla Sezer, Kasımpaşa'dan sonra Halkalı'da da yediğini emekle kazanma ve doğal bitki örtüsünden yararlanma bilgisini geliştirmeye devam etmiştir.

Bu dönem Sezer'in "öğlen yemeği" olarak ifade edebileceğimiz bir dönemidir. Ama bize okulda ya da iş yerlerinde öğlen ne yediği konusunda bir bilgi vermez. Taşkızak'ta olasılıkla tabldot yemek yiyordu ama gazeteci ya da düzeltmen olarak çalıştığı yerlerde öğlen yemeklerini nasıl geçirdiğini bilmemekteyiz. 10-12.10.2024'te İstanbul'daki görüşmelerde bir ara öğlen köfte yemeğe gidildiği ya da iş yerinin mutfağına girip basit şeyler pişirdiği gibi söz arasında bilgiler verilmişse de düzenli ya da ayrıntılı bir bilgi edinilememiştir.[9]

[7] 1955-2013 yılları arasında faaliyette olan Halkalı-Sirkeci banliyö hattı 47dk sürmekteydi (Sirkeci Banliyösü. Erişim adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Sirkeci_banliy%C3%B6s%C3%BC). Sefer adedi ve saatleri kadar Sezer olasılıkla kullanması gereken ikinci aracı da zaman ve cüret açısından planlamak zorundaydı.

[8] Müeyyet Hanım'ın yanlışlıkla bir çakal yavrusu beslemesinin Özyalçıner tarafından eğlenceli bir anlatımı için bkz. Kolçak, 2024, s. 65-66.

[9] Sezer 1980 koşullarında ansiklopedilerde birlikte çalıştığı yazar Mustafa Balel'in yazdığı "*fabrikada öğle yemeğinde çıkan kirazlardan evdeki çocuğuna götürmeyi düşleyen işçinin öyküsünü*" hatırlatır ve ekler: "*Kiraz Küpeler'deki açıkça söylenemeyen bir yoksulluk öyküsü. Bizden izler vardı bu öyküde belki. Üstelik o günlerde ikimizin de çocukları küçüktü*" (2015, s. 86). Belli ki eve kolaylıkla alınamayan, nadir zamanlarda işverenin sunduğu bu tatlı yemiş, evdeki çocuk için bir sürpriz; mutluluk kaynağıdır. Çocuklara özel bir dikkatle yaklaşan yemek kitabı örneğinde olduğu gibi burada da her iki sanatçının ortak zaafı çocuklardır.

Börek

Sezer'in kendisi hakkında yazdıkları ve onun üzerine yazılanlar topluca okunduğunda bir çelişki fark edilir: Çeşitli yazılarında kadın konusu işler. Feminist tartışmalarda haklar çerçevesinden örneklendiği üzere (Peterson ve Parisi, 1998, s. 142-153), kadınların erkeklere kıyasla daha az insan olarak tasarlanması durumunun da farkında olarak kadın vurgusunda hassas ve dikkatlidir (Sezer, 1994). Ama geleneksel cinsiyetçi iş bölümünü de sahiptir. Bu durum Özyalçıner'e sorulduğunda konuyu tartışmalı hâle getirmediğini, bu sorumlulukları severek üstlendiğini anlattı (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024).

Sezer'in sanata bakışında da şiirlerinde de görülen kadın kimliği, erkeğin yanında ona yoldaş bir pozisyondadır. Onun yaklaşımında kadın, bir emekçi olarak aynı toplumsal sınıfa mensup kişilerin paylaştığı ortak çıkar ve hedeflerle ilgilenir. Bu yüzden ev içi emeğin en önemli faili olan kadın şairler de emeğin araçlarını, pratik yaşamlarının nesnelerini[10] şiire sokmak zorundadırlar. Bu, bulaşık tası da olabilir, çorba tenceresi de (aktaran Sancar, 2010, s. 83).

Sezer, babasına benzeyen biriyle evlenmişti; annesinin Sezer'in babası karşısındaki yükümlülük ve davranışlarının bir benzerini o da kendi eşine karşı sergiliyordu. Daha balayındayken bunu keşfetmesini sağlayan şeyse bir yemekti: *Sardalya tava*. Sezer, düzenli ücretli iş-ev işleri-sanat-çocuklar gibi çoklu sorumluluklar içinde kimi zaman sıkıştığını ve omuzlarına ayrıca ağırlık yüklediğini hissetse de evliliğini, aile birlikteliğini tam 48 yıl sevgiyle ve başarıyla 2015'teki vefatına dek sürdürdü (Koparan, 1996, s. 2; Yıldırım, 2003, s. 305-306, 307; Şüyün, 2019, s. 69).

Peki Sezer'in sardalyanın kılçıklarını temizleyip eşinin önüne koyması, bu cinsiyetçi rol bölünmesini olağan karşılaması nasıl açıklanabilir? Kadınlar gelir getirici işlerde çalışsa da hane uzamında yürütülen temizlik ve yiyecekle ilintili (yakacak, su, giyecek, pişirme vb.) işler özellikle kadın işi olarak nitelendirilmektedir (Murdock ve Provost, 1973, s. 208; Peterson ve Parisi, 1998, s. 138). Kadınların sorumluluklarındaki cinsiyetçi bölünmenin neden ve niteliğini anlamaya çabalayan kimi çalışmalarda öne çıkarılan hamilelik ve bebek bakımı, özellikle modern dünyadaki uygulamalar kadar, çocuk sahibi olmayan kadınların durumu da öne sürülerek yetersiz bir tez olarak eleştirilmektedir (Bliege Bird ve Codding, 2015, s. 3, 5). Biyolojik bir temeldense bu görev bölünmesinin ataerkil kavramının da ifade ettiği gibi toplumsal ilişkiler ağıyla bağlantısı olduğunu iddia eden Rubin (2024, s. 70-77), akrabalık sisteminde somutlaşan cinsiyetçi toplumsal tabakalaşma ve rollere dikkat çeker. İşte Sezer'in durumu da burada anlamlı hâle gelmektedir. Aslında yine erken bir dönemde

[10] Örnek için bkz. "Akşam Türküsü" şiiri (Sezer, 2017, s. 114-115).

(10 yaşlarındayken), cinsiyetçi tabakalaşma, rol üstlenmesi konusunda üyesi olduğu toplum ve ailece yönlendirildiğini o da saptamıştır: Kız çocuklarının eş olarak hazırlanmasının bir yolu okula gitmeyi bir noktada bırakması, diğeri de örneğin *patlıcan, biber kızartarak* yemek yapmayı öğrenmesidir (Dünder, 2013, s. 94).[11]

Sezer, liseyi gizlice yarım bırakır. Amacı evlenmek değildir, Kasımpaşa'daki bir tersanede çalışmaktır. Sonra -Özyalçıner'in bize özel yaptığı turun da ortaya koyduğu gibi- Babıali'nin her köşesinde birçok gazete ve yayınevinde çalışır. Bu geçişin onun geleceğini biçimlendirmede üç önemli etkisi olduğu söylenebilir: Bir, edebiyatçı olarak eserlerini yayımlayabileceği yayın dünyasıyla yakınlaşma; iki, farklı alanlardan sanatçıların olduğu ortamlara girme olağanı; üç, hikâyelerini hep sevdiği 1950 kuşağı yazarlarından Adnan Özyalçıner'le (d.1934-) tanışma.[12]

Sezer, 1967'de Özyalçıner'le evlenir. Özyalçıner, 18 yaşında nüfusuna geçtiği halası Samiye Çelik'le birlikte Karagümrük'te yaşamaktadır. Sezer, bu geniş aile düzeninde oturmayı kabul eder, yaklaşık otuz yıl birlikte yaşarlar.[13] İlk çocuğunu 1969'da ikincisini 1972'de kucağına alır. Büyüyen, bakılması gereken insanlarla dolu bu evde yemek yapma sorumluluğunu üstlenir. Özyalçıner, bizleri Aksaray'daki eski evlerini gezdirirken karşılaştığımız karşı komşuları Sezer'in ayrıca komşuluk ilişkilerinde de unutulmaz bir arkadaş olduğundan söz etmiştir.

Dairesi uzamındaki bu yoğun ilişkiler sırasında Sezer kelimenin tam anlamıyla hep mutfaktadır. Özyalçıner Aksaray'daki evlerinin -şimdi yüksek bir binanın arka cephesi olan ama o dönem Vatan Caddesi manzaralı- geniş mutfağının Sezer'in çalışma merkezi olduğunu anlatmıştır: Sabah 06.00'da kalkar. Günün yemeğini yapar. Yemek pişerken de çalışırmış. Ardından kahvaltıya geçilirmiş. Sonra Sezer işe gitmek için evden çıkarmış (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 12.10.2024). Yıllarca yorulmadan uygulanan bu rutini Cengiz

11 Ayrıca bkz. "Yeniden Babaevinde" şiiri (Sezer, 2017, s. 364-365).

12 Sezer'i tanıyan, kendisi de yayıncı, edebiyat-inceleme kitapları yazarı ve bir şair olan Metin Turan, proje kapsamında 14 Aralık 2024'te kendisiyle yapılan görüşmede, tanışılan tek bir ismin dahi bir şairin hayatını nasıl değiştirebileceği ve şairler ya da yazarların yayın dünyasında tanıdıklarının olmasının kendilerinin tanınırlığı açısından önemi gibi konularda bizi aydınlatmıştır. Kendisine teşekkür ederiz. Sezer'in hayatında da böylesi ilişkiler ağı ve birçok kilit isim bulunuyordu. Örneğin Özyalçıner'in Şüyün'le yaptığı görüşme sosyal ağların bireylerin yaşamındaki doğrudan ya da dolaylı, üçüncü taraflara, daha fazlasına dek uzanan bağlantı zinciri ve etkilerini gösterir. Görüşmeden sadece şu küçük örnekle yetinilecektir: Doğan Hızlan Sezer'i Özyalçıner'le tanıştırmıştır. Sezer'in *Varlık*'ta çalışırken tanıştığı Orhan Hançerlioğlu da TRT arkası yarın programları için çalışmalarında üçüncü bir kişiye yönlendirerek onlara aracılık etmiştir (Şüyün, 2019, s. 42, 72).

13 Özyalçıner'e halası Samiye Çelik'in vefatı ve kaç yıl birlikte yaşadıkları da sorulmuştur. Kendisi tam tarihini hatırlayamamış, "*1990'lara kadar*" ifadesini kullanmıştır (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024).

(2016a, s. 208; 2016b, s. 214) imgeleştirir: Elini mutfak önlüğüne kurulayarak şiirlerini okuyan bir kadın şair.

Sezer artık sürekli desteklediği, her türlü yazısında anlattığı farklı alanlarda üretim yapan emekçilerden biri olmuştur: Mavi yakalı, beyaz yakalı ve sanatçı. 16 yaşından itibaren çalışan Sezer, eşi 1980'lerde Türkiye Yazarlar Sendikası yöneticisi olarak yargılanırken çalıştığı özel yayınevi "*ekonomik ambargo*" uygulayarak emekli olmasını isteyince 1983'te emekli olur (Koparan, 1996, s. 2; Sezer, 2015, 7 Ekim). Ekonomik sıkışıklığı aşmak için her zaman farklı türde edebî çalışmalar yapan çift, özellikle Yeşilçam için yaptıkları işlerden iyi gelir elde edebiliyorlardı (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024).[14] Ek gelirlere rağmen iktisadi sermaye açısından orta sınıf olan aile kültürel sermaye ve kültür tüketimi açısından Özyalçıner'in ifadesiyle daha "*küçük burjuva*" bir hayat sürüyordu (Yıldırım, 2003, s. 306, 307).

Ekonomik konum -sanatçı ve sanat çevrelerinde olsa da- yemek kültürü bağlamında onun gerçekliğini, sınırlarını belirlemiştir: Semt pazarından alışveriş yapan Sezer, eldeki malzemelerle yapılabilecek kolay ve besleyici yemek tariflerini, ucuz alışveriş yapılabilecek yerleri bilmekle kalmaz çevresindekilerle de paylaşırmış (Tuncer, 2016, s. 194; Cengiz, 2016a, s. 207; Cengiz, 2016b, s. 213). Mümkün olduğunca ucuz ürünleri çok yönlü kullanmaya ve sağlıklı beslenmeye[15] önem veren Sezer'in günlük menüsünden şu örnekler verilebilir: Kahvaltıda yeşil ve siyah zeytin, domates ve salatalık, ince doğranmış dereotu, maydanoz, çörekotu ve zeytinyağla karıştırılmış lor; protein için düzenli yumurta tüketimi; domates, biber, salatalık ve lordan oluşan basit sarımsak soslu salata; türlü gibi sebze yemeklerinde kırmızı ya da beyaz et kemiklerini kullanma; dereotu ve maydanoz saplarından elde edilen suyu çorbalara katma; tam tahıllı ekmekten dökülen tahıl tanelerini çorba üstüne serpmek için biriktirme; tavuk derisi ve et parçalarını tuzlama tarzı çorbada değerlendirme;[16] gece yatmadan önce meyve yeme (Özyalçıner, 2019, s. 22, 37, 75-76, 97, 102).

[14] *Buruk Acı* filmi (1969, yönetmen Nejat Saydam, Acar Film Prodüksiyon) ve aynı adlı şarkı sözünün gölge yazar, takma ad, ünlüler dünyası, gizlilik anlaşmaları gibi gizemli, parıltılı unsurlarla dolu maceralı arka plan öyküsü için bkz. İncesu, 2023, s. 30-32.

[15] Sezer'in yiyeceklerin besin değeri, beslenme ve hastalık ilişkisi gibi konulara da meraklı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Sezer (2015, s. 144) bir yazısında Güney Özkılınç'ın *Nâzım'ın Bursa Yılları* kitabından söz eder. Kitabın bir yerinde genç cezaevi aşçısının Nâzım Hikmet'e avludan ot toplayıp hindiba salatası yaptığı bilgisi geçmektedir. Sezer de merak edip sorar: "*Aklıma takıldı sıralanan bu sebzeler, kabak, ıspanak kökü salataları hep bir perhizi düşündürüyor… Usta'nın [Nâzım Hikmet] karaciğerinden sıkıntısı yüzünden miydi, kalbinden mi?*"

[16] Tavuk derisinden işkembe çorbasının tarifi için bkz. Sezer, 2001, s. 53-54.

Beslenmeyle eğitim, gelir, statü ve boş zaman arasında anlamlı ilişkiler olup hem iktisadi hem de kültürel sermayenin düşük olduğu gruplarda gelirin gıdaya ayrılan payı olsa da hanenin toplam harcamasındaki payı büyüktür. Buna rağmen tüketilen ürünler ucuz ve yüksek enerjilidir (Bourdieu, 2015, s. 268-277). Sezer de tüketimde görülen bu ayrımın farkındadır. Onun için yemekler toplumsal tabakanın da ifadesidir (Sezer, 2017, s. 266): Lokantada yenilse bile fakirin çorbası *nanesi yağda yakılmış tarhana*dır; dar gelirlilerin alışveriş mekânı ve zamanıyla buradan alabilecekleri kendine özel olup bunlar *akşam pazarındaki patlamış biber ve ezik domates*tir. Bu ürünler kısmen çürümüştür. Lévi-Strauss (1969, s. 64, 142-143, 152-153, 167) yapısalcılığında kültür kategorisindeki pişmişin karşıtı olarak çiğle birlikte doğa kategorisinde yer alan çürümüş bir karşı-sebze olup "*ekilmiş bitkinin tersi*"dir. İnsanlar, tarımı ve ekilenlerin pişirilmesini öğrendikten sonra çürümüş olanı yemeyi bırakmıştır. Öyleyse pazardan çürük sebze satın alınması nasıl yorumlanabilir: Kültürden çıkma? Doğaya dönmüş karşı-kültür insanlar?

Sezer (2001), her yaştan insanın, hane halkı kadar misafirlerin de düşünüldüğü az masraflı, hazırlaması ve pişirmesi kolay, sağlıklı ve yerken zevk veren yemek tariflerini bir araya getirerek yayımlar. Yemeklerinin kaynağı çeşitlidir: Yemek kitapları, Türkiye ve yurtdışındaki yemek mekânlarından öğrendikleri, kendi denemeleri, "*uydurdukları*" (s. 16). Kitap bu yönleriyle Avanzade Mehmet Süleyman'ın kitabını hatırlatır. O (2021, s. 31-32), 1919'da Sezer'le oldukça benzer amaçlardan hareket eder: Kuvvet veren, besleyici, hasta ve çocukların beslenmesine uygun, mevsimsel, sebze ağırlıklı, ev yapımı, ağız tadıyla yenen ve kolay hazırlanan, farklı kültürel kaynaklardan bir araya getirilmiş yemekler.[17]

Sezer'in (2001) kitabının pek çok yemek kitabında bulunmayan özgün yönleri vardır: Hemen her tarifin altındaki Notlar başlıklı uyarılar, öneriler, farklı malzeme örnekleri, püf noktaları; buzdolabında kalarak rengi ya da biçimi bozulup kuruyan ürünler için öneriler; artan ya da fazla olan yemekleri değerlenme yolları; üç öğün için yemek tavsiyeleri[18] vd.

[17] Kitabın Sunuş yazısında Schick, tarifleri "*arajman*" olarak niteleyerek kimi tariflerin İstanbul ve saray mutfağından olduğuna kimilerininse doğrudan Batılı kaynaklardan çevrilip yerli okur için uyarlandığına dikkat çeker (Avanzade Mehmet Süleyman, 2021, s. 19). Ama malzemeler, tarif, damak tadı, pişirme teknik ve araçları gibi birçok unsurun bazen farkında dahi olunmadan küreselleşmesi, göç etmesi, uyarlanarak kültürleşmesi köken araştırmalarının gösterdiği gibi neredeyse kaçınılmazdır. Avanzade Mehmet Süleyman'la Sezer'in eseri, bu sürecin 20. ve 21. yüzyıldan güzel birer örneğidir.

[18] Sezer (2001, s. 95) bu bölümün girişinde, TRT radyolarındaki Arkası Yarın Kuşağı için uyarlamasını yaptığı *Bir Genç Kız Yetişiyor* (Smith, B. [1946]. [N. Yeğinobalı, Çev.]. İstanbul: Türkiye Yay.) adlı çocukluk-gençlik romanına gönderme yapar. Romanda Brooklyn'de yaşayanlar haftanın altı günü bayat ekmek yemektedir. Ama herkesin haftalığını aldığı cumartesi günü bayat ekmeğe et karışır; o gün herkes köfte yer. Sezer'in bu romanla birçok yönden empati kurduğunu söyleyebiliriz: Dar gelirlilik, büyük kentte ücretli çalışanların yoğun olduğu bir semtte yaşama, göçmenlik, kitapları çok seven, kendini geliştirmeye çalışan zeki bir genç kız.

Sezer'in ekonomik yemek kitabının et yemeyenler için hazırlamış tarifleri onu hem özgünleştirmekte hem de kişiselleştirmektedir zira kızı et yememektedir. Kitabın diğer özgünlüğü, torunu Adnan Taylan Sakin'e danışarak hazırladığı çocuklara özel bir bölümünün olmasıdır.[19] Bu bölümde Sezer'inkilerin yanı sıra torunu Taylan'ın notları da karşımıza çıkar. Taylan'ın Notu başlığı altında yer alanlar art arda okunduğunda bir çeşit şiir ya da hikâye metni belirmektedir.

Dar gelirlilerin mutfak bütçeleri ve bununla erişebilecekleri malzeme çeşitliliği sınırlı olduğundan "*zorunluluk*" olarak nitelediği bu mutfakta lezzetli, ucuz ve sağlıklı yiyecekler üretebilmek için Sezer, Türk mutfağının genel özellikleriyle de örtüşen dokuz kural belirler (2001, s. 16-18). Kitabın bölümleriyle yemeklerin seçimini de bu ilkelere göre yapar. Kitabın yedi bölümünün adı şöyledir: Kalanları değerlendirmek, çocuklar ve çocuk kalanlar, etyemezlere sağlıklı tarifler, üç öğün yemek, bereketli yemekler, evde yapmak kârlıdır, adsız olan bir sofra dizisi (çorbalar, pilavlar, sebzeler, salatalar). Yemekleri seçiminde kullanılan ilkelerse şunlardır: Az masraflı (dar gelirli aile ekonomisini zorlamayacak malzemeler), besleyici (sağlığa etkilerinden şüphe duyduğu hazır gıdaların kullanımını azaltabilme umudu), bereketli (kalabalıkları, aileyi, gözü, mideyi doyuracak kadar çok miktarda üretim) ve pratik (kitapta, yemek yapmakla birlikte hazır yemeğin kolaylıklarından yararlanmak isteyenler yaşlılar, öğrenciler, çalışan kadınlar, yalnız erkekler olarak sıralanmıştır).

Sezer, "*bereketli yemek*" deyişini iki şekilde açıklar (2001, s. 115): Bir, ucuza ama ağız tadıyla karnı ve gözü doyurma. İki, az malzemeyle sofrayı donatma. Bereketli yemeklere örnek olarak Tatar böreğini, yahnileri, ayranla ikram edilen sebzeli bulgur pilavını, turşulu sunulan nohut ya da fasulyeyi sayar. Bereket için verdiği örneklerden biri dikkat çekicidir: Pahalı ürünler olan pastırma ve sucuğun örneğin kuru fasulye gibi bir bakliyat içinde kullanılması. Bu şekilde bereketin, pahalı ama az olan malzemenin çok sayıda kişiye doyurucu bir porsiyon içinde iyi hazırlanmış bir ana yemek olarak sunulmasıdır. Verdiği tarifler öyle pratiktir ki görece yapımı karmaşık, gösterişli ve bol malzemeli yemekleri azdır. Bunlar, duvaklı pilavla (s. 43) balık, rulo ve bahçıvan gibi köftelerdir (s. 125, 129-230).

[19] Bölümün girişinde Sezer (2001, s. 59), dostu da olan Necatigil'in bir şiirinden alıntı yapar. Gökalp Alparslan (2011, s. 89, 93, 94), Necatigil'in sakin, huzurlu, orta sınıf bir çekirdek ailede büyüyen çocukları anlatırken babacan, korumacı olduğuna dikkat çekerek Sezer'in alıntıladığı şiir için şu yorumu yapar: "*çocuk, anne babaların ortak zayıf noktasıdır. Yaşamın önünde eğilmenin de hayatta bir şeyler aramanın da tek nedeni çocuktur*". Öyle anlaşılıyor ki çocuklar iki şairin de arzusu, zaafı, sevgilerinin yönelimindeki öznelerdir. Bkz. Gökalp Alparslan, G. (2011). Behçet Necatigil'i Ziya Osman Saba'nın Işığında Okumak. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*,18(1),83-100.

Bize göre onun ekonomik ama zevk veren, sevdiklerini tek tek düşündüğünün ifadesi olan yemeği *börek*tir. Et yemez kızı için soya kıymalı ya da ıspanaklı, ot yemez oğlu içinse yoğurtlu peynirli yaptığı börek (Özyalçıner, 2019, s. 77), Sezer'in yemekten kaçan çocukları zevkle beslediği gibi yakın ilişkide olunan arkadaş ve komşularını ağız tadıyla ağırlamanın basit, kokusuyla cezbeden ve ekonomik bir yoludur. Örneğin, evinde bir ara çocuk korosunun çalışmaları için yer de açmayı bilmiş, çocuklar için de börek pişirmiş (Cengiz, 2016a, s. 207). Ercan (2010, s. 70-71) da röportaj için gittiği Sezer'in evinde onun misafir ağırlama tarzıyla karşılanır: Misafirlerini rahat ettirmeye çalışır. Çay bardağı mı, fincan mı tercih ettiğini sorar, çaycılara doğrudan ince belli bardak, yanına da (içsiz) susamlı börek koyar. Ama burada şair, şiirle yemek arasında bir ortaklık da kurar: Her ikisi de biçim ve içerikten oluşur. Her ikisinde de yaratıcılıkla "*alışılmış malzemeyle alışılmamış bir sonuca*" ulaşmak için çabalanır. Her ikisinde de içerik eksikliği varsa güçlü bir biçim bunu tamamlayabilir.

Sezer'in eşine sevgisinin ifadesiyle olasılıkla *irmik helvası*dır. Çünkü bu sevginin muhatabı olan Özyalçıner, örneğin kuru fasulye, pilav (ki araştırma sırasında bizi de iki defa kuru fasulyeciye götürdü) gibi sevdiği yemekleri Sezer'den öğrenmişse de irmik helvasını onun elinden yemiştir ta ki onu kaybedinceye dek (Özyalçıner, 2019, s. 73-74, 76; Şüyün, 2019, s. 79).

Yukarıda betimlenen Sezer'in mutfağı bize yemek kültürü hakkında ayrıca şunları da öğretmektedir: Yemek tarifleri aileden, üst kuşaklardan çok akranlardan öğrenilerek geliştirilmektedir. Bu kültür öncelikle ekonomik ve sosyal çevre koşulları, ikincil olarak beğeni ve tercihlerle biçimlenmektedir. Yemek kültürüne ait bilgiler onları yaratan koşulları deneyimleyenler, benzer referans grubunda olanlar arasında yayılmaktadır. İster pişirme tekniği ya da sos gibi bir ayrıntı, ister bir görgü kuralı ya da besin değeri gibi sağlıkla ilgili olsun, yemek kültürü kültürleşmeyle biçimlenmektedir. Ama yemek hep yorumlanmaktadır; aynı gibi görünen tarif aşçısı tarafından daima az-çok değiştirilerek uygulanmaktadır.

Mezeler

Bu kısımda Sezer'in rol aldığı iki ayrı gösteri ortamı konu edilmektedir: Edebiyat ve sanat dünyasından isimlerin buluştuğu, yiyecek içecekler eşliğinde eserlerin de seslendirildiği gösteri ortamıyla hane içi özel, törensel nitelikli sofralarda Sezer'in ikramlarıyla gerçekleştirdiği gösteri ortamı.

Yemek bir gösteridir (Kirshenblatt-Gimbletti, 1999). Aşağıda anlatıldığı gibi şiir okumak da öyle. Peki gösteri nedir? Gösteri yapmak "*rol yapmak*" olduğundan gösteri sadece bir metin değildir; "*ses, tat, biçim, renk ve ağırlık gibi sözel olmayan niteliklerle… karmaşık bir şekilde bağlantılıdır. …şekillendiği andaki tarihle doludur*" (Kapchan, 2003, s. 121-122).

Farklı alanlardan sanatçıların farklı yeme içme mekânlarında, bazen özel konutlarında bir araya geldikleri toplantıların belki de en ünlüsü, zengini ve lezzetlisi Picasso'nun dâhil olduklarıdır. Herscher (2002) onun İspanya'da av sofralarıyla başlattığı yemek serüveni, ressamın ünü, eserlerinin piyasa değeri arttıkça değişerek daha incelikli, zengin, gösterişçi hâle gelişini örnekler. Böylesi toplantılar özellikle 1950'li yıllardan itibaren Türkiye sanat çevrelerinde de görülür (Özata Dirlikyapan, 2013, s. 38-45). Sanatçıların bir masa etrafında toplanması, farklı tarihî dönemlerde değişik gruplarca yapılan adlandırılmalardan anlaşılmaktadır ki, sadece sosyal bir ilişki ortamı değil, sanatsal ve siyasal bir oluşumdur (Anar, 2012, s. 34-39). Bir de şairin bilgisi ve sanatını anlattığı, edebî sanatı halkın önüne getiren, ticarî bir boyutu da olan, şairin kendi eserine sesi ve bedeniyle can verdiği etkinlikler vardır (Hall, 1985; Stern, 1991, s. 73-78); Türkiye'deki yaygın adıyla şair matineleri[20] (Özata Dirlikyapan, 2013, s. 38-39).

Bu ortamlardaki kadınların varlık durumuna bakıldığında, örneğin Oktay (1991, s. 122), kendi bohem toplantılarına katılan sadece üç kadın sanatçının adını anar: Sevim Burak, Tomris Uyar ve -daha sonra Özyalçıner'in de adını anacağı- Leyla Erbil. Bir dönemin ünlü sanatçı toplanmalarının gerçekleştiği yerlerden Baylan Pastanesi, Bacı Restoran, Hatay Restoran, Acem Kahvesi ve Hasıraltı Kahvesi'nde 1950 kuşağı öykücülerinden Özyalçıner'in, İkbal Kahvesi ve Hatay Restoran'da Sezer'in adı da geçmektedir (Anar, 2012, s. 225, 317-318, 337, 352, 486, 500). Sezer'in Özyalçıner'le birlikte katılmaya başladığı böylesi ortamlardan adı sıkça anılanıysa Yenikapı kahvehanesidir. Engin'in (2010, s. 225-226) ifadesiyle "*tek bir çayla ve çok şiirle saatler geçirilen*" Kemal Bey'in kahvesindeki masada tek kadın Sezer olurmuş. Şiirlerin okunduğu, edebiyat dedikodularının yapıldığı bu masada bir araya gelen dönemin genç sanatçıları ayrıca meyhanelerde de buluşurlarmış. Sezer, bu sanatçı grubuna farklı meyhanelerde de katılırmış. Ama Halkalı'da oturduğundan bu sık olmazmış. Özyalçıner, örneğin Beyoğlu'nda laterna da çalınan bir meyhaneye -henüz 18-19 yaşlarında olan- Sezer'in genelde herkesten önce geldiğini ama o tarihlerde güvenle orada diğerlerini bekleyebildiği bir sosyal ortamın da olduğunu anlatmıştır (A. Özyalçıner, kişisel görüşme, 10.10.2024; Şüyün, 2019, s. 45). Bu grupta yer bulabilen diğer kadın şair

[20] Sezer'in de matinelere katıldığını 1962'de Çapa Öğretmen okulunda çekilmiş bir fotoğraftan öğrenmekteyiz ama dinlediği şairin kimliği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (Özyalçıner, 2019).

Leyla Erbil'dir. Ayrıca Erbil'in Maçka'daki evinin kapısı topluluğa daima açıktı (İncesu, 2023, s. 24-25).

Özyalçıner, askerden döndüğünde henüz arkadaş olarak görüştüğü Sezer'i aramayı unutunca ona kendini affettirmek için türlü yollar dener. O günlerde Haldun Taner, Mehmet Seyda, Cemal Süreya'nın katıldığı Papirüs dergisinin paneline Sezer'i götürür; Tomris Uyar'ın ikram ettiği içkileri içerler. Sonrasında Sezer'i -dönemin bohem yaşantısında sık gidilen- Nil Lokantası'na yemeğe götürür. Mekânda Rauf Mutluay'la Ece Ayhan da vardır. Burada gece yarısına kadar kalırlar. O günden sonra el ele, gönül gönüle verirler Sezer'le; bir yıl sonra da evlenirler (İncesu, 2023, s. 24).

1967'de evlenen Sezer ve Özyalçıner, evliliklerinin erken yıllarından itibaren 1980 darbesine kadar cuma günlerini Vatan Caddesi'ndeki evlerinde "*herkese açık sofra günü*" olarak belirler (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024). Bu sofranın müdavimlerinden kimisini Özyalçıner şöyle sıralar: Sadık Gürbüz, Ataol Behramoğlu, Bekir Yıldız, Asım Bezirci, Refika Bezirci, Metin Eloğlu, Orhan Peker, Refik Durbaş, İKD'liler (İlerici Kadınlar Derneği), İGD'liler (İlerici Gençler Derneği)… (İncesu, 2023).

Bu toplanmalarda çeşitli edebî tartışmalar (Behramoğlu-Eloğlu, Sezer-Özyalçıner arasında) yapıldığı kadar dönemin genç sanatçılarının (Gülsüm Cengiz-Hüseyin Akyüz, Sadık Gürbüz-Seval Hanım) evliliklerine de vesile olacak bir ortam oluşur. Özyalçıner, Cengiz-Akyüz çifti için şöyle diyecektir: "*Bu evlilik de soframızın bir evliliği olarak tarihe geçti. Sennur da onların nikâh şahidi oldu*" (İncesu, 2023, s. 26).

"*Keyifli bir sofranın yaratıcısı olmak da bence yazar olmak kadar önemli*" diyen Sezer (2001, s. 18), açık sofrayı kendi elleriyle yaptığı yemeklerle donatırmış. İçkilerin misafirlerce getirildiği sofrada ana yemek ve mezeler bulunurmuş. Özyalçıner, Sezer'in gösterisindeki yemekleri şöyle sıralar: Pilaki, dolma; havuç, roka ana malzemeli salata tarzı mezeler, et olarak köfte, yemek olarak pilav. (İncesu, 2023, s. 25)

Edebiyat matineleri ya da bohem açık sofralar anlaşıldığı kadarıyla 1980 sonrasında sürmez. Kimi arkadaşlarının yurt dışına çıkışıyla açık sofranın da eski tadı kalmaz (İncesu, 2023, s. 26). Sezer (2017, s. 192) "Mektup" diye bir şiir de yazar; bu da sofranın dağılmasının hüzünlü mektubu olur: "*Sokakta sesinizi duyar gibi oluyorum/Sanki biriniz hemen kapımı çalacak/Sofraya bir tabak daha koyuyorum*". Ama bu defa yazar ve gazeteci birlikleri, belediyeler, sendikalar, siyasi partiler, kitap fuarları gibi farklı oluşumların şair ve yazarları da içeren toplantılar, çaylar, anma günleri, kültür festivalleri, dayanışma toplantıları, şiir günleri gibi kimi çok amaçlı kimi tek bir tema etrafında, yurt içi ve yurt dışında düzenlenmiş çeşitli etkinliklerin devreye girdiği anlaşılmaktadır. Sezer, konuk ya

da şiirleri için davet edilmiş şair olarak bu toplantılara katılır, şiirler okurmuş. Diri, tok sesiyle (Cengiz, 2016, s. 209), kişiliği, duygusu ve şiirleriyle aranan, saygı duyulan bir isim olduğu görülmektedir. Bu toplantılarda servis edilen yiyecek içecekler hakkında bir bilgi bulunmasa da Sezer'i anmak üzere basılan kitaplardaki bazı fotoğraflardan (örn. Özyalçıner, 2019) konukların sıkışık hâlde oturdukları uzun masalardaki servis tabakları (demek ki sıvı yemek yok), kadehler, su bardakları, ekmek sepeti ve ortaya konmuş meyveler seçilebilmektedir. Kimilerinde ise lobi gibi geniş alanlarda ellerinde içeceklerle ayakta yan yana durmaktadırlar.

Bu ortamlar sanatının sürekliliğini, gerekli moral desteği sağladığı gibi Sezer'in yemek kültürü bilgi ve görgüsünü de arttırıyor, onun kendi gösteri yemekleri için gerekli zemini oluşturmasına yardımcı oluyordu.

Sezer (2019, s. 47) "*Türk mutfağı bir gösteri mutfağıdır*" dese de anlatımından böyle bir gösterinin boş zaman, bol malzeme, ustalık ve yaratıcılıkla mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Ama iki çocukla bir yaşlının da yaşadığı evde yemeklerden sorumlu olan Sezer aynı zamanda çalıştığından mütevazi bir gösteri sergiliyordu. Yukarıda anlatılan sanatçı sofraları gibi bayram, yılbaşı gibi özel gün sofralarının da menüsü neredeyse sabitti. Örneğin Kurban Bayramı'nda Sezer'in kendi yaptığı tatlı (ki tulumba tatlısı severmiş), börek, salçalı gulaş, taze fasulye; yılbaşındaysa zeytinyağlı pırasa, fasulye pilaki, yaprak dolması, beyaz peynir, kaşar peyniri, siyah zeytin, tahin helvası, kuruyemişler, tavuk pirzola ve domatesli pilav (Özyalçıner, 2019, s. 36-37, 77) pişirirmiş. Zaten sonra gösterişli yemekle ikram yemeğini birbirinden ayırarak Sezer ikram konusundaki görüşünü açıklar: "*İkram bence biraz alçak gönüllü olmalı"* (Sezer, 2019, s. 15).

Yukarıda betimlenen ekonomik yaşam ilkesinin ihlali gibi görünen bu özel sofraların nasıl sürdürülebildiğine dair üç açıklama getirilebilir. Öncelikle bu bohem davranış, Bourdieu'nun (2015, s. 268) halk sınıflarında saptadığı bir yeme kültürüne benzemektedir; halk sınıflarının kanaatkarlık etiğinin karşısına koyduğu birlikte yiyip içme, "*cömert ve içli dışlı, yani basit ve serbest ilişkiler kurma*"ya dayalı yeme içme sanatı. İkinci açıklama ise enflasyonla ilgilidir. Özyalçıner 1970'lerde eve giren iki bin lira parayla satın aldıkları evin borcunu ödedikleri gibi dışarıda her hafta ailecek gezip Bebek'te boğazda yemek de yiyebildiklerini, ayrıca on yılı aşkın bir süre ayda bir açık sofra düzenlediklerini, bunların masraf olmayıp ödenebilir bir düzeyde olduğunu anlatmıştır (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024). Yani açık sofralar düzenlendiği dönemde gıda enflasyonu -en azından günümüze kıyasla- düşüktü. 2019 pandemisi sonrası, 2020'den itibaren tüm dünyada gıda enflasyonunda yükselme gözlemlenmiştir (World Food Situation, 2024). Üç, Sezer faktörü. Sezer, ekonomik ama zevkli, doyurucu ve besleyici, hızla hazırlanabilen yemekler yapmayı

biliyordu. Yemek kitabındaki salata ve sosların tarifleri, çeşitlendirilebilecek; yeniden değerlendirilebilecek temel bir yapıya sahiptir (Sezer, 2001, s. 21-29, 172-181). Bu sade ama çeşitli yemeklerle sofrasını donatabiliyordu.

Ciğer Ezmesi

Sezer, ansiklopedi maddesi ve araştırma kitap yazarlığı da yapmıştır. Özyalçıner, ikisinin ortak hazırladıkları ya da Sezer'in tek yazdığı inceleme, tarih, genel kültür kitapları için gerekli araştırmaları Sezer'in kendisinin yaptığını, onun iyi bir araştırmacı olduğunu anlatmıştır (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024). Bu tarz çalışmalarına bakıldığında sıradan bir konuyu farklı bir açıdan ele alabildiği, soru sorarak ilerlediği, farklı kaynakları arayıp eleyerek analiz ettiği, konuyu ayrıntılandırdığı ve artzamanlı bakabildiği görülmektedir. Araştırmacılığının temelini oluşturan unsurlar bize göre olasılıkla şunlardır: Meraklı, öğrenmeye aç kişiliği; otodidakt olması; evin her köşesini dolduracak kadar çok kitap okuması; düzeltmenlik ya da emeklilik maaşı dışında ek gelire ihtiyaç duyması.

Emekliliğinden sonra yoğunlaşan araştırma yazılarında zevk aldığı iki konu öne çıkmaktadır: İstanbul ve yemek. Örneğin kendi İstanbul'unu anlattığı bir yazısında neredeyse tek tema vardır; yemek (Sezer, 2010). Kentteki toplumsal tabakalar, görgü, esnaf, üretilip tüketilenler, semtlerinin ünlü ürünleri, gezilecek yerler, eğlence ve oyalama içi yapılacak şeyler gibi birçok konuyu yemek kültürü üzerinden anlatır.

Sezer kendini "Osmanlı" olarak nitelendirirmiş (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024). Çünkü karışık soy kökeni, soy üyelerinin yaşadığı ve çalıştığı yerler imparatorluğun geniş coğrafyasına yayılıdır (Sezer, 2009). Bu açıdan Osmanlı İstanbul'u üzerine olan çalışmaları onun için ayrıca özel olmalıdır. Sezer ve Özyalçıner'in (1995) birlikte hazırladığı eski İstanbul'un yaşayışı ve folkloru konulu kitapta ve onun genişletilmiş baskısında (Sezer ve Özyalçıner, 2005), Beslenme adlı bir bölüm bulunmaktadır. Bölüm, kullanılan kaynakça ve yemek kültürü hakkındaki kavrayış açısından dikkate değerdir: Yemek adları ve pişirme teknikleri arasındaki ilişki, baharat kullanımı ve kullanmama tercihinin nedenleri, et tüketim alışkanlıkları ve dönemleri arasındaki ilişki, esnaf ve lokantalarla yemek çeşitliliği, ünlü aşçılar, yasaklar, düzenlemeler, günümüze dek devam eden yemekler ve tarifler vd.. Kimi zaman hikâyeleriyle anlatılan yemeklerin bir kısmı yukarıda anılan konular çerçevesiyle patlıcan ve balık ana malzemeleri altında ele alınırken, tatlılar ve içecekler ayrı bir başlıkta incelenmiştir.

Sezer (2019) sonra eski İstanbul'un yemek kültürünü bağımsız bir kitap olarak kaleme alır. Sadece saray mutfağına değinmez, yaratıcı bir yol izleyerek tüm çeşitliliğiyle İstanbullu Osmanlı tebaasının yemek kültürünü takvimsel bayramlar, geçiş törenleri, dinî bayramlar

gibi özel ve savaş (s. 171-176)[21] gibi olağanüstü günler bağlamında ele alır. Öyle ki oldukça nadir işlenen Afrika kökenli İstanbullulara da yer verir (s. 140). Yemeği bir gösteri olması, görgü ve adap gibi bedensel teknikleri, sunum düzeni, misafir ağırlama usulü ve inanca dayalı grupların bir yansıması gibi çoklu boyutlarıyla anlatır. Yemeğe bu bütüncül bakışla kitap, adında yemek kültürü geçen birçok çalışmanın önüne geçmeyi de başarır.

Bu kitabın (Sezer, 2019), *Kasımpaşa*'da (Sezer, 2009) da görülen, Sezer'e özel bir anlatım üslubu vardır: Araştırmalardan elde edilen bilgilere eklenmiş kişisel anı ve gözlemler, söylenceler, edebî anekdotlar. Örneğin, bir dönemin her tabakadan insanın içeceği olan kahveyi de söz hazinesiyle birlikte ele alır (Sezer, 2019, s. 36, 38). Ama bununla yetinmeyerek kahve kültürünü anısı üzerinden betimler (s. 36): Kahve içme zamanı, sabah ve akşamdır. Kahveyi hazırlama ve pişirme görevi evin genç kızınındır. Kahve içmenin işlevi, sosyalleşmektir. Kahve içenler de bir evde bir araya gelmiş arkadaş-komşu yetişkin kadınlardır. İşte burada Sezer'e özel bir şey daha öğrenilmektedir. Tıpkı yer elmasında olduğu gibi zorunlu ve düzenli olarak yaptığı şeylerden duyduğu bıkkınlık. Ama aynı yer elmasında olduğu gibi Sezer, kahve yapıp içerdi ama daha çok bergamotlu koyu çayı tercih ederdi (A. Özyalçıner, kişisel görüşme, 10.10.2024; Özyalçıner, 2019, s. 75).

Kitap boyunca edebiyat dünyasından kişilerin metinlerinden de örnekler verir (Sezer, 2019): Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşahedat*'ındaki şehrin sebzelerinin "hal"e gelişi, Nezihe Muhiddin'in "Perili Evin Esrarı"ndaki kahve sunumu, Nazım Hikmet'in *Yolcu*'sundaki istasyon şefinin evinde içilen çorba, Sâmiha Ayverdi'nin *İstanbul Geceleri*'ndeki "hacı tehniyesi", Tomris Uyar'ın "Düğün"ünde seçkin bir düğünün menüsü, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Hakka Sığındık*'taki yokluk yılları, Cevdet Kudret'in *Sınıf Arkadaşları*'nda helvanın yoksunluğu, Mahmut Yesari'nin *Çulluk*'unda bir soğana muhtaç olan tütün işçileri, Nezihe Meriç'in "Dışarlıklı"sında ev kadınlarının üst sınıfa geçmek için misafirperverlikleri gibi her türden yemek kültürü deneyimi "edebiyatın tanıklıkları" olarak okunur.

Sezer'e (2019, s. 51) göre İstanbulluluk kültürleşmeyle oluşmuş melez bir kent kültürü kimliğidir; İstanbul kültürü de bir "*kültür ebrusu*"dur. Bu kentin kendine haslığını anlatmaya şu örneklerle başlar (s. 7-13): Puf böreği; porselen ve cam işleri; farklı semtlerinde yetişen sebzeler (Arnavutköy çileği, Çengelköy salatalığı vb.); deniz ürünleri; kaliteli içme suyu ve dışarıda yemek kültürü -ki en ekonomik olanı da sokak satıcıları-. Farklılıkları da koruyarak oluşmuş bu kimliğin bazı yemeklerinin ortak olduğuna da dikkat

[21] Savaş dönemi yemek önerilerinin de bulunduğu nadir çalışmalardan biri için bkz. Uğur, A. (Derl.). (2019). *Osmanlı Hanımları Mutfakta* (M.N. Demir, Çev.). İstanbul: İletişim, s. 161-162.

çeker. Her topluluğun beğenisini kazanmış, günümüze dek de taşınmış olan bu yiyecekler çoklu uygulama örneklerine rağmen oldukça "*mütevazı*"dır: Helva, ciğer ezmesi, kabak bastı, (balık) yaka yahnisi, (Çerkes) safranlı tavuk terine.

Sezer, iyi bir gözlemci olarak kültürel değişmeyi de eserine katar ama melankolik bir duruş sergiler. Ona göre İstanbullu kimliği ve İstanbul kültürü, kentin kendi fizikî özellikleri dolayısıyla kaybolmaktadır. Yeme içme mekânları, insan çeşitliliği kadar maddî kültür ürünleri değişmektedir. Çeşitlilik, uyum ve estetik açıdan değerlendirildiğinde bu değişmenin yönü olumsuzdur (2019, s. 23-29, 185).

Ciğer ezmesi örneğinde olduğu gibi Sezer bu kimliği sevmekte ve korumaktadır. Yukarıda aktarıldığı gibi Osmanlı İstanbul'unun kültür ebrusunun ortak yemeği olan ciğer ezmesi, yüzyılları aşarak yaşamayı da başaran yemeklerden biridir. Sezer bunu örneklemek üzere Oktay Usta'nın (Oktay Aymelek, d. 1968) dana ciğeri ezmesi tarifini verir (Sezer, 2019, s. 55). Kendi yemek kitabındaysa bu yemeği çocuk ya da çocuk kalanlar için hazırladığı bölüme koyan Sezer (2001, s. 74), ekonomik olması için tavuk ciğeri tarifini verirse de "B" tarifi kuzu ciğeriyledir. Ciğer ezmesi aynı zamanda, hem bir yemeğin farklı gelir ve tabakalarda nasıl çeşitlenebileceğinin hem de Sezer'in bu toplum ve damak zenginliğine aşinalığının iyi bir örneğidir.

DEĞERLENDİRME: ŞAİRİN MUTFAĞINA GİRİŞ

Sağlıklı beslenmeye dikkat etse de son zamanlarında nefes almayla ilgili sorunlar yaşayan ve kilo da alan Sezer, 7 Ekim 2015'te uykusunda vefat eder (A. Özyalçıner, kişisel görüşme, 10.10.2024). Bize göre onun sanata, yaşama, çalışmaya, insana bakışta sahip olduğu bazı ortak değişmez ilke ve temaları vardır. O, ürettiği eserler, işlediği konular, yaptığı işler açısından çok yönlü biri olsa da onun imzası niteliğindeki bu ilke ve temalar, tüm çalışmalarını ortak bir çerçeveye taşımaktadır. Bu yazıda konu edilen yemek kültürü çalışmalarını ve yemeğe bakışını biçimleyen şu yedi temanın, onun neredeyse tüm çalışmalarında, yaşama, insana bakışında da belirleyici olduğunu düşünmekteyiz: Kent kültürü, gündelik yaşam, emek, çocuklar, yaratıcı/şairane üslup, kitaplar ve kişisel tarih.

Öncelikle Sezer bir kentlidir ve hep kentlerde yaşamıştır. O İstanbul'u "*bütün incelikleriyle*" bilir, etrafındakilerle bunları paylaşırmış (İleri, 2016, s. 96). İstanbul'un çeşitli semtleri (Sezer, 2009), tarihî yapıları[22] ve folkloru (Sezer ve Özyalçıner, 2005) üzerine kitapları da bu konudaki bilgisinin, merakının ne kadar geniş ve ayrıntılı olduğunun ifadeleridir. Bu yönüyle Sezer bir kent kültürü tarihçisi olarak da düşünülebilir. Onun

[22] Örnek için bkz. Sezer, S. ve Özyalçıner, A. (2003). *Üç Dinin Buluştuğu Kent İstanbul*. İstanbul: İnkılap; Sezer, S. ve Özyalçıner, A. (2010). *Öyküleriyle İstanbul Anıtları-I*. İstanbul: Evrensel.

İstanbul'u, okuyan, farklı toplumsal tabaka, din ve soylardan oluşan çoğulcu bir kültürel kimliğe sahiptir (Sezer, 2010). Dolayısıyla onun yemek kültürü de çeşitliliğe duyarlı ve kentlidir. Kentlilik geleneksizlik gibi algılanmamalıdır. Sezer, tarihi inceleme çalışmalarının da ifade ettiği gibi kimliği oluşturan kültürü tanımaya, köklü olmaya, geçmişini bilip sahip çıkmaya önem verirdi. Onun tam da gastronomların saptadığı (Guerrero vd., 2009, s. 348) tarzda bir geleneksel kavrayışı olduğu söylenebilir: Alışkanlık, doğallık, yerel ürünler, işlem ve tariflerdeki süreklilik, ayırıcı tat.

İki, Sezer'in şiirleri gündelik yaşamdan, gerçeklikten beslenir. Özellikle *Bu Resimde Kimler Var* (Sezer, 1986) şiir kitabı antropoşiir çalışmalarını anımsatmaktadır (Maynard ve Cahnmann-Taylor, 2010, s. 5); yani insanı, kültürü tüm çeşitliliğiyle görüyordu ve bunu şiir formunda anlatıyordu. Gündelik yaşamın gerçekliğini tüm devingen dinamikleriyle gözlemleyen Sezer'in mutfağı da buna uygundur. Kitaplarında yemek seçenler, misafir ağırlayanlar, gösterişçi tüketenler, ekonomi yapanlar, ücretli işte çalışıp yemek de pişirmek zorunda olanlar, üç öğün için yemek planlamak zorunda olanlar gibi çok çeşitli grupları konu eder. Gerçeği tüm ayrıntılarıyla gördüğü, bunu anlatmayı sevdiği için de "*ne kimseyi doyurur ne atılır*" dediği "*yarım tabak kadar kapuska ya da türlü*"nün nasıl değerlendirilebileceğini dert edinir ve okurlarına bunları dönüştürme yollarını anlatır (Sezer, 2001, s. 19).

Üç, emek temasını sıklıkla işleyen Sezer toplumcu gerçekçi bir şairdir. Ama onun için emek somut ve eylemseldir. Üretken bir yazar olan Sezer sanatını icra ederken ücretli işlerde çalışıyor; ailesine dostlarına zaman ayırıyor; ev işleri ve yemek de yapıyordu. Başka bir değişle sürekli çalışıyordu. Bir sanat olarak gördüğü yemeğin de yoğun bir emek ve bütçeyle ortaya çıktığını biliyordu. Bu nedenle onun ana ilkesi ekonomikliktir: Kısa zamanda, düşük bir bütçeyle, basit tekniklerle besleyici, az emek harcanarak, zevk veren şeyler pişirmek. Dolayısıyla ilk yemek kitabında da emekçilerin, dar gelirli ve orta sınıf ailelerin mutfağını kendine konu olarak seçer (Sezer, 2001).

Dört, her fırsatta anne olduğunu vurgulayan Sezer, toplumun tüm farklı kesimlerini gördüğü gibi çocukları da fark eder. Onları sadece sevmekle yetinmez. Çocuklarını, torununu yazma, yorumlama, eleştirme ve deneme sürecine dâhil eder; onları dinler, sözlerini ciddiye alır. Şiir ve yazılarını sadece yetişkinler için yazmadığı gibi yemeklerini de sadece yetişkinler için tarif etmemiştir. Çocukları hem cezbedecek hem de sağlıkla büyümelerini destekleyecek tarifler seçmiştir.

Beş, farklı alandan sanatçılarla aynı ortam ve masalarda bulunan Sezer'in inceleme ve kitapları da dâhil, eserlerinde sanatsal anlatım şaşırtıcı, yaratıcı bir üslupla ortaya çıkar. Örneğin, deniz taşıtlarından bahsederken Sezer'in çağrışımlar yoluyla "kayık"a atfettiği

anlamlar, onun düş gücünü, çoklu düşünme ve maddî kültür unsurlarıyla sözlü kültür arasında bağlantı kurma becerisini de gösterir; bulgulardan bir emek hanesine ait hikâye yaratmasını bilir:

> İstanbul'da ulaşımın en önemli öğesi, insan gücünün etkin olduğu kayıklardır. Biçimiyle mutfak araçlarından (kayık tabak, kayık sahan) kadın giyimine (kayık hotoz, kayık yaka) ad olan bu taşıt, annelerin çocuklarını oyalamak için söyledikleri tekerlemelere kullananı ve ritmiyle de girer:
> Fış fış kayıkçı
> Kayıkçının küreği
> Tıp tıp eder yüreği
> Akşama fincan böreği.
> Tek sermayesi kullandığı tekneyle kollarının gücü olan kayıkçı mı düşlemektedir fincan kenarıyla kesilip yağda kızaracak ekonomik, yoksul işi börekleri, yoksa kayıkçının karısı mı çocuğunu eğlerken, eşine güç vermeye çalışmaktadır. Yorumu düş gücünüze bağlı (Sezer ve Özyalçıner, 2005, s. 169).

Altı, mutfağı da dâhil evinin her köşesi kitaplarla dolu olduğu anlatılan (A. Özyalçıner, kişisel iletişim, 10.10.2024) Sezer, kitap tanıtımı yazıları da kaleme alırdı. Sezer'in yemek kitapları da dâhil farklı çalışmalarında okuduğu kitapları epigraf olarak ya da alıntılamayla kullandığı görülür. Kitaplar onun bir entelektüel oluşunun da ifadesidir. Said (1995, s. 32), entelektüelin insanın özgürlüğünü ve bilgisini arttırmayı hedefleyen faaliyetlerde bulunan bir birey olduğunu söyler. Sezer de geniş bir okuma alanı olan bir entelektüel olarak bilgilerini çocuklar ve tüm insanlarla paylaşarak onlara iyi ve doğru şeyler öğretmeyi amaç edinmişti. Tarihe not düşmeyi önemsiyordu. Bu nedenle çeşitli yazılarında ve yemek kitaplarında konuya farklı açılardan bakıyor, fark edilmeyene dikkat çekiyor, bilgilendirici ayrıntılara yer veriyordu. Bu tarzını yemek kültürü üzerine çalışmalarında da sürdürüyordu.

Yedi, Sezer'in üretimlerinin oldukça kişisel bir boyutu vardır. Araştırma-inceleme kitapları da dâhil hemen her çalışmasında kendi kişisel yaşamı ya da ailesi, dostları, tanıdıklarıyla ilgili çeşitli anıları paylaşmaktadır. Bu durum onun yemek kitapları için de geçerlidir. Örneğin *Az Masraflı ve Kolay Yemekler*'i (2001) sadece dar gelirli bir okur kitlesini değil, hanesindekileri ve evinde ağırladıklarını da düşünerek hazırlamıştır. Bu kişisel boyut okurla yazar arasında bir empati kurmakta, işlenen konunun somut bir olguya dönüşmesi sağlamakta, ayrıca atıf yapılan tarihî dönem ne olursa olsun, konuyla Sezer'in gerçekçi ve gündelik yaşama olan ilgisini de birbirine bağlamaktadır.

Sonuç

Hayatta kalmak için yemek. Temel ihtiyaç ve sadece beslenme düzeyindeki bu ifade Sezer için neredeyse imkânsızdır. O, hayatında, sanatında ve yemekte yeni bir şey yaratmayı hedeflemiştir. Gündelik yaşamın gerçekliğinden hareket etmiş, eldekiler, zorunluluklar ya da sınırlılıklar olarak ifade edilen koşullarla yüzleşmiş ama kendini sürekli yeni kaynaklarla besleyip geliştirmiştir. Buna uygun da bir yemek sanatı icra etmiştir. Bu açıdan Sezer'in mutfak sanatının minimal bir kolaj olduğunu ileri sürebiliriz: Sade, basit, besleyici, zevk veren.

Ne yersen o'sun deyişini Sezer'e uygularsak "O İstanbul'u tadıyordu gözleri tamamen/merakla açık", diyebiliriz. İstanbul'u tarihsel kökleriyle biliyor, sadece yapı ve semtlerini değil insanlarını da tanıyor, estetik ve malzeme çeşitliliğiyle yemeğini deneyimliyordu. Ama zorunlu da olsa mütevazı ve ekonomik olanın tarafındaydı. Bunun da zevk alacak şekilde uygulanmasına önem veriyordu. Dolayısıyla onun için insanca yemek yemek, sağlıkla, zevkle, incelikle, dostlarla birlikte, sadece günü geçiştirmek için değil yaşamdan keyif de alarak yemektir.

Summary

Sennur Sezer (1943-2015), is the author of two cookery books. In her book named Old Treats of Istanbul (Istanbul'un Eski İkramları) (2019), she concentrates on the food culture of a variety of religious and ethnic groups from different historical periods for special occasions and ceremonies. In the second book named Low Cost and Easy Dishes (Az Masraflı ve Kolay Yemekler) (2001), on the other hand, she gathers the recipes of foods with few ingredients and easy to prepare for daily and special day tables. Sezer used to express she loved eating and cooking on all occasions. Therefore, we reflect on her life in terms of foods in this article. With this study, we aim to create her biography through her cooking culture. Our other objective is to put forward that food is another expression of art for her.

Inspired by micro-historical approach, the historical and social context in Sezer's life, and contradictions as much as authenticities are taken into consideration. For the study, various tables prepared and attended by Sezer, foods cooked and eaten by her, her cookery books and other works mentioning food are analysed. Moreover, the things written after her, and interviews and works about Sezer by her husband Adnan Özyalçıner are discussed. Another source of data used in the article are the notes by the interview with Özyalçıner on 10th-12th September, 2024 within the scope of a project about Sezer.

Sezer's biography is conprised of six subheadings each of which are symbolised through a food. Early childhood period: Sezer was born in Eskişehir where they lived because of her father's job. 'The bird soup' which was made by her mother during the times of poverty is the prominent unforgettable food of this period. Mid-childhood period: Sezer's parents were born and raised in Istanbul. It was decided that she was to stay for her education in this city where she was there only for a visit, and she never leaves. She stays at her great grandmother's house in Kasımpaşa, Istanbul for a while. The outstanding dish of this period is the sunchokes with olive oil which also represents poverty. Puberty and youth period: Sezer lives with her family at the residencies of State Railways in Halkalı until marriage. Since they lived in a one-story house with a garden there, her mother could grow various vegetables. Thus, garden vegetables obtained through effort stand out as foods in this period. Adulthood period: As a married and working mother, Sezer, takes cooking upon herself in accordance with the traditional sex-oriented distribution of work. She aspires to prepare healthy and delicious food for her family. These are the economical foods with few ingredients that can be prepared quickly. She collects her recipes in a book later on. As a dish that is suitable for every kind of table, pastry

(börek) comes to the forefront. Pastry is also an example of how much creative one can be with only a few ingredients. Additionally, Sezer establishes a similarity between food and poetry through pastry. According to her, food and poetry both consist of form and content that support each other. It is possible to say something different thanks to creativity if you know the structure well. Demonstration tables: Sezer, who attended several invitations as an artist, also prepared tables for artists at her home. She prepared especially appetizers for her guests. During these gatherings, the artists not only chatted but also performed their art. In this aspect, the settings in which Sezer had two performances with both her poetry and cooking are quite significant. Intellectuality: Sezer was a poet who read a lot and had a researcher personality. She had research books on the town history of Istanbul, specifically. She also wrote a book on historical food culture of Istanbul thanks to her versatility. Sezer, who wants to draw attention to the aspects lasting as much as the variables in the culture of old Istanbul, states that Istanbul's identity is based on pluralistic state of culture. In this respect, the liver pate, which she presents with more than one recipe, stands out as a dish that is connected to the past and present Istanbul.

There is a distinct style in Sezer's view of food culture and her cookery books. We assume that this style has effects on her other works and perspective of life. We can define them under seven themes. One, city (Istanbul) culture: Sezer is a poet of a city origin. She used to know Istanbul well with its cultural structures and history. She wrote books and chapters about it. Her food culture is a pluralistic Istanbul one which is aware of cultural diversity. Second, daily life: Sezer observes the daily meals of ordinary people through all of the dynamics and diversity in life. Her food is also realistic and varied in accordance with all the expectations in daily life. Three, effort: Effort which Sezer often deals with as a theme in her works, is also a determiner in food culture. Sezer, who knows that a good dish requires effort and the necessary ingredients for it are obtained through effort, chooses to be economical in both aspects. She recommends preparing nutritious and tasty food with less effort while cooking with low cost and available ingredients. Four, children: Sezer used to love all children. Not only she wrote books of different types for children, she also gave place to the healthy meals that children can eat with pleasure in her cookery books. Five, creative/poetic expression: Sezer's special, aesthetic, and creative narration seen in her different works is also present in her cookery books. Six, books: Books which Sezer enjoys reading and introducing a lot are among the things she loves the most in her life. She aspires to make an entry to the history, and teach proper things to people and children. Therefore, she shares informative details with the readers in her writings, and cites the books she likes in her different works including her studies on food culture. Seven, personal history: Sezer adds her memories and experiences to almost all of the works she creates. This style of hers makes her works personalized, adds meaningful depth and makes her closer to the reader. Her studies on food are also quiet personal. Herself, her husband, children, grandchild, and friends are included in these studies with their likes and suggestions.

At the end of the article, we put forward that Sezer's kitchen is a minimal collage. Sezer, who had a small income most of the time and sensitive to such groups in the society, set out from the reality of the daily life in the kitchen, as in her poetry, and used her creativity within the limitations of what was available. Her minimalistic kitchen is also an expression of it. Plain, simple, nutritious, delightful.

Kaynakça

Anar, T. (2012). *Mekândan Taşan Edebiyat*. İstanbul: Kapı.

Avanzade Mehmet Süleyman (2021). *Aile Aşçısı*. (H. Koç, Çev.), İ.C. Schick (Sun.), Ö. Ünver (Tarf.Uyg.). İstanbul: İletişim.

Bliege Bird, R. ve Codding, B. F. (2015). The Sexual Division Of Labor. R. Scott ve S. Kosslyn (Eds.). *Emerging Trends in the Social Behavioral Sciences* içinde (s. 1-16). New Jersey John Wiley ve Sons,Inc..

Bourdieu, P. (2015). *Ayrım*. (D. Fırat ve G. Berkkurt, Çev.). Ankara: Heretik.

Caine, B. (2019). *Biyografi ve Tarih.* (M. Sözen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Cengiz, G. (2016a). Ablam, Ustam, Yoldaşım Sennur Sezer'i Uğurlarken…. *Sevdadır Kısaltan Geceyi* içinde (s. 207-208). İstanbul: Türkiye Yazarlar Sendikası.

Cengiz, G. (2016b). Ozandı, Anaydı, Dosttu, Yoldaştı Sennur Sezer…. *Sevdadır Kısaltan Geceyi* içinde (s. 212-215). İstanbul: Türkiye Yazarlar Sendikası.

Çubukçu, A. (2010). Dünyayı Yaratılırken Gördüm. C. Nacitarhan (Yay. haz.). *Şiirin Ve Umudun Yorulmaz İğnesi Sennur Sezer* içinde (s. 15-18). İstanbul: Evrensel.

Dünder, B. (2013). *Konuşmalar Kitabı.* İstanbul: Paradoks.

Engin, A. (2010). Masada Bir Ses Çınladı…. C. Nacitarhan (Yay. haz.). *Şiirin ve Umudun Yorulmaz İğnesi Sennur Sezer* içinde (s. 225-226). İstanbul: Evrensel.

Ercan, E. (2010). Tez Büyümüş Bir Yazar: Sennur Sezer. C. Nacitarhan (Yay. haz.). *Şiirin ve Umudun Yorulmaz İğnesi Sennur Sezer* içinde (s. 66-78). İstanbul: Evrensel.

Guerrero, L. vd. (2009). Consumer-Driven Definition Of Traditional Food Products And İnnovation İn Traditional Foods. A Qualitative Cross-Cultural Study. *Appetite*, *52*, 345-354.

Hall, D. (1985). The Poetry Reading: Public Performance/Private Art. *The American Scholar*, *54*(1), 63-77.

Herscher, E. (2002). *Picasso'nun Sofrası.* (E. Çaykara ve Ş. Taluk, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür.

Işın, P. M. (2009). Osmanlı Mutfağında Av Etleri. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, *1*,450-456.

İleri, S. (2016). Sennur Sezer'in Ardından. *Sevdadır Kısaltan Geceyi* içinde (s. 96-97). İstanbul: Türkiye Yazarlar Sendikası.

İncesu, K. (2023). Halkın Sesi Adnan Özyalçıner-Söyleşi. *KE Dergisi*, *21*, 21-34.

Kapchan, D. A. (2003). Performance. B. Feintuch (Ed.). *Eight Words for the Study of Expressive Culture* içinde (s. 121-145). Champaign: University of Illinois Press.

Kirshenblatt-Gimblett, B. (1999). Playing To The Senses: Food As A Performance Medium. *Performance Research*, *4*(1), 1-30.

Klein, C. (2024). Biyografik Araştırma ve Anlatının Öncülleri Üzerine. (U.Y. Üçkardeşler, Çev.). H. Renders, B. Haan ve J. Harmsma (Yay. haz.). *Biyografik Dönemeç* içinde (s. 151-165). İstanbul: VB.

Kolçak, C. (2024). *Halkalı*. İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Kültür.

Koparan, E. (1996). Sennur Sezer. *Varlık Kitap Eki, 44*, 2-3.

Leschziner, G. (2023). *Sözcükleri Tadan Adam*. (D. Keskin, Çev.). İstanbul: Metis.

Levi, G. (2020). Mikrotarih Üstüne. (T. Sivrikaya, Ö.Özdemir, U.Yener Kara, K.Özdil ve O. Çömelekoğlu, Çev.). P. Burke (Ed.). *Tarih Yazıcılığında Yeni Bakış Açıları* içinde (s. 151-180). İstanbul: Islık.

Lévi-Strauss, C. (1969). *The Raw and The Cooked*. (J. Weightman ve D. Weightman, Trans). New York: Harper ve Row.

Lupton, D. (1996). *Food, The Body Ve The Self*. Sage Publications.

Magnusson, S. G. (2024). Bir Mikro Tarih Yaklaşımı Olarak Biyografi Üzerine (U. Y. Üçkardeşler, Çev.). H. Renders, B. Haan ve J. Harmsma (Yay. haz.). *Biyografik Dönemeç* içinde (s. 83-102). İstanbul: VB.

Mauss, M. (2005). *Sosyoloji ve Antropoloji*. (Ö. Doğan, Çev.). Ankara: Doğu Batı.

Maynard, K. ve Cahnmann-Taylor, M. (2010). Anthropology at The Edge Of Words: Where Poetry And Ethnography Meet. *Anthropology and Humanism*, *35*(1),2-19.

Murdock, G. P. ve Provost, C. (1973). Factors in The Division of Labor By Sex: A Cross-Cultural Analysis. *Ethnology*, *12*(2), 203-225.

Necatigil, B. (2007). Sezer, Sennur. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. İstanbul: Varlık, 382.

Oktay, A. (1991). *Gizli Çekmece*. İstanbul: Yılmaz.

Özata Dirlikyapan, J. (2013). *Kabuğunu Kıran Hikâye*. İstanbul: Metis.

Özer, O. ve Özcan, C. C. (2023). Gastronomi ve Av Turizmi; Eski Türklerden Türkiye'ye Av Eti ve Av Mutfağı. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, *6*(2), 607-623.

Özyalçıner, A. (2019). *Hep Seninle-Sennur'la Konuşmalar*. İstanbul: Manos.

Özyalçıner, A. (2023). *Toplu Öyküler*. İstanbul: Everest.

Peterson, V.S. ve Parisi, L. (1998). Are Women Human? It's Not An Academic Question. T. Evans (Ed.). *Human Rights Fifty Years On* içinde (s. 132-160). Manchester: Manchester Uni. Press.

Rubin, G. S. (2024). *Cinsel Aykırılıklar*. (G. Tezcan, Çev.). İstanbul: İletişim.

Said, E. (1995). *Entelektüel*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Sancar, N. (2010). Şiirim Makyajsız... Olduğum Gibi. C. Nacitarhan (Yay. haz.). *Şiirin ve Umudun Yorulmaz İğnesi Sennur Sezer* içinde (s. 27-30). İstanbul: Evrensel.

Sezer, S. (2019). *İstanbul'un Eski İkramları*. İstanbul: Oğlak.

Sezer, S. (2017). *Direnç*. İstanbul: Manos.

Sezer, S. (2015). *Perşembe Mektupları*. İstanbul: Yazılı Kâğıt.

Sezer, S. (2015, 7 Ekim). Ben Sennur Sezer. *Evrensel*. https://www.evrensel.net/haber/262226/ben-sennur-sezer

Sezer, S. (2010). Birden Fazla İstanbul'um Var Benim. A.Özyalçıner (Haz.). *Benim İstanbul'um* içinde (s. 212-220). İstanbul: Evrensel.

Sezer, S. (2009). *Kasımpaşa*. İstanbul: Heyamola.

Sezer, S. (2001). *Az Masraflı ve Kolay Yemekler*. İstanbul: Seçme Kitaplar.

Sezer, S. (1999). Adnan Özyalçıner'in Bir Günü. *Öykücülüğümüzün 45 Yıllık Çınarı Adnan Özyalçıner* içinde (s. 355-366). İstanbul: Evrensel.

Sezer, S. (1994). Önay Sözer: Kadın ve Benzeri. *Varlık Kitap Eki, 21*.

Sezer, S. ve Özyalçıner, A. (2010). Şair ve Okuru. C. Nacitarhan (Yay. haz.), *Şiirin ve Umudun Yorulmaz İğnesi Sennur Sezer* içinde (s. 147-156). İstanbul: Evrensel.

Sezer, S. ve Özyalçıner, A. (2005). *Bir zamanların İstanbul'u: Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru*. İstanbul: İnkılap.

Sezer, S. ve Özyalçıner, A. (1995). *İstanbul'un Taşı-Toprağı Altın: Eski İstanbul Yaşayış ve Folkloru*. İstanbul: Altın Kitaplar.

Stern, F. C. (1991). The Formal Poetry Reading. *TDR (1988-), 35*(3), 67-84.

Şüyün, F. (2019). *Mahallem İstanbul: Adnan Özyalçıner*. İstanbul: TÜYAP.

Tuncer, R. (2016). Senden Öğrenmeye Devam Edeceğiz. *Sevdadır Kısaltan Geceyi* içinde (s. 194-196). İstanbul: Türkiye Yazarlar Sendikası.

World food situation. (2024,06.12). Erişim tarihi: 01.01.2025, https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en

Yıldırım, T. (Yay. haz.) (2003). Adnan Özyalçıner ve Sennur Sezer ile... *Eşlerinin Gözüyle Edebiyatçılarımız* içinde (s. 303-309). İstanbul: Selis Kitaplar.

MODERN ÖNCESİ OSMANLI EDEBİYATINI DÖNEMLENDİRMEK: İMKÂNLAR VE SINIRLILIKLAR

PERIODIZING PRE-MODERN OTTOMAN LITERATURE: POSSIBILITIES AND LIMITATIONS

Mustafa Altuğ YAYLA
Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, altug.yayla@samsun.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 19 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 9 Şubat 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Review article
Date submitted: 19 September 2024
Date accepted: 9 February 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Osmanlı Edebiyatı; Dönemlendirme; Yazma Eser Kültürü; Türlerarasılık; Altın Çağ Tartışmaları

Keywords
Ottoman Literature; Periodization; Manuscript Culture; İntertextuality; Golden Age Debates

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.31

Öz

Bu makale, modern öncesi Osmanlı edebiyatında dönemlendirme yaklaşımlarını eleştirel bir perspektifle değerlendirmektedir. Milâdî takvim, altın çağ ve sultan merkezli sınıflandırmalar gibi yaklaşımlar, edebiyatı tarihsel süreçlere oturtmada kolaylık sağlasa da, Osmanlı edebiyatının dinamik yapısını homojenleştirme ve çeşitliliğini göz ardı etme riskleri taşımaktadır. Türler ve zümreler temelli sınıflandırmalar da benzer şekilde edebiyatın çok katmanlı yapısını yeterince yansıtmamakta ve müelliflerin türler arası geçişkenliğini görmezden gelmektedir. Yazma eser kültürü bağlamında, metinlerin yeniden üretilme süreçleri ve müelliflerin çok yönlü üretim pratikleri, dönemlendirme yaklaşımlarında genelleştirmelerin sınırlarını ortaya koymaktadır. Makale, bu indirgemeci yöntemlerin eleştirisinin yanı sıra, Osmanlı edebiyatının çeşitlilik ve dönüşüm dinamiklerini dikkate alan daha kapsayıcı ve eleştirel bir dönemlendirme çerçevesine duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Böyle bir yaklaşım, edebiyatın tarihsel bağlamını ve kültürel zenginliğini daha iyi anlamayı mümkün kılacaktır.

Abstract

This article critically evaluates the approaches to periodization in pre-modern Ottoman literature. While methods such as Gregorian calendar-based classifications, the "Golden Age" narrative, and ruler-centered categorizations offer a convenient framework for situating literature within historical processes, they risk homogenizing the dynamic structure of Ottoman literature and neglecting its diversity. Similarly, classifications based on genres and social groups fail to adequately reflect the multi-layered nature of literature, often overlooking the intertextual and interdisciplinary practices of authors. Within the context of manuscript culture, the processes of textual reproduction and the multifaceted creative practices of authors further highlight the limitations of generalizations inherent in periodization approaches. In addition to critiquing these reductive methods, this article emphasizes the need for a more inclusive and critical framework for periodizing Ottoman literature that considers its diversity and transformative dynamics. Such an approach would allow for a deeper understanding of the historical context and cultural richness of Ottoman literary tradition.

Giriş

Modern öncesi Osmanlı edebiyatı, literatürde farklı dönemlere ayrılarak ele alınmış ve bu dönemlendirme girişimleri, çoğu zaman birbirinden farklı yöntemlerin ve yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Özgül, 2013, s. 2688-2695). Edebiyatın tarihsel süreçler içinde sınıflandırılmasında genellikle siyasi dönüşümler, edebî türlerin gelişim dinamikleri, toplumsal yapının değişimi ve kültürel etkiler gibi çeşitli ölçütler temel alınmıştır. Ancak bu ölçütlerin seçimi ve uygulanış biçimi, hem metodolojik hem de teorik düzeyde önemli farklılıklar barındırmaktadır (Özgül, 2013, 2691). Bu durum, modern öncesi Osmanlı edebiyatının zengin ve çok katmanlı yapısını ortaya koymakla birlikte, kullanılan kriterlerin göreceliliği ve belirlenen sınırların muğlaklığı gibi önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı edebiyatının dönemlendirilmesi, bir yandan tarihsel gelişimi anlamlandırmaya yönelik açıklayıcı bir çerçeve sunarken, diğer yandan edebiyatın karmaşık yapısını tekdüzeleştirme ve farklı yönlerini göz ardı etme riski taşımaktadır.

Bazı araştırmacılar edebî üretimi tarihsel dönemler temelinde kategorize etmeyi tercih ederken, diğerleri bunu hükümdarlık süreleri ya da edebî tarzların dönüşüm süreçleri üzerinden ele almıştır. Ancak, modern öncesi Osmanlı edebiyatının çok katmanlı yapısını anlamlandırma çabasına yönelik bu yaklaşımların her biri, belirli metodolojik sorunları beraberinde getirmektedir. Tarihsel dönemlere dayalı sınıflandırmalar, çoğu kez edebiyatın dinamik yapısını ve türler arası geçişkenlikleri yeterince yansıtamamakta; hükümdarlık süreçlerine odaklanan yaklaşımlar ise siyasi olayların etkisiyle edebiyatı indirgemeci bir bakış açısına hapsetmektedir. Benzer şekilde, edebî tarzların dönüşümüne odaklanan modeller, bu tarzların toplumsal ve kültürel bağlamlarından bağımsız bir şekilde ele alınması riskini taşımakta ve edebî üretimi daha geniş bir tarihsel perspektiften değerlendirme imkânını sınırlamaktadır. Bu çerçevede, her yaklaşımın sunduğu katkılara rağmen, modern öncesi Osmanlı edebiyatını anlamlandırmak için kullanılan bu yöntemlerin, edebiyatın çok yönlü yapısını kavramada eksiklikler barındırdığı görülmektedir.

Edebiyatı veya tarihi belirli dönemlere ayırmak, akademik çalışmalar açısından her zaman yaygın ve pratik bir yöntem olmuştur. Özellikle tarih yazımında Eskiçağ ve Ortaçağ gibi dönemsel kategoriler, tarihsel süreçleri anlamlandırmak için sıkça kullanılan ve aşina olunan bir yaklaşımdır. Ancak, bu tür dönemlendirme çabalarının sunduğu çerçevenin etkisi altında kalmak, kimi zaman yalnızca belirli detaylara odaklanarak görmek istenmeyen unsurları dışlama eğilimini beraberinde getirebilir. Bu durum, edebiyat ve tarihin çok boyutlu yapısını daraltarak, karmaşık ilişkiler ağını tek bir boyuta indirgeme riskini taşımaktadır. Dolayısıyla, bu tür yaklaşımlar açıklayıcı ve düzenleyici bir çerçeve

sunma potansiyeline sahip olsa da, eleştirel bir bakış açısı geliştirilmediğinde sınırlayıcı ve indirgemeci bir etkide bulunabilir.

Dönemlendirme çabalarında kullanılan kriterler, edebî kültürde hangi unsurların ön plana çıkarılacağı ve hangi unsurların arka planda kalacağı konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Örneğin, saray merkezli bir edebiyat tarihi ve buna dayalı bir dönemlendirme yöntemi, doğal olarak sarayın edebî üretim üzerindeki gücünü ve etkisini vurgulamaya odaklanır. Ancak, bu tür bir yaklaşım, saray dışında gelişen alternatif edebî pratikleri veya aynı dönemde ortaya çıkan toplumsal dinamikleri ihmal etme riskini taşımaktadır. Bu bağlamda, dönemlendirme çabaları yalnızca edebî üretimi sınıflandırmaya yönelik bir araç değil, aynı zamanda tarih ve kültüre ilişkin genel bakış açımızı şekillendiren güçlü bir filtredir. Bu durum, kullanılan kriterlerin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesini ve daha kapsayıcı bir anlayış geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu değerlendirme makalesinde, modern öncesi Osmanlı edebiyatı araştırmalarında yapılan dönemlendirme girişimlerini ele almayı ve bu girişimlerin sunduğu imkânlarla birlikte içerdiği metodolojik ve kavramsal sorunları tartışmayı amaçlıyorum. Dönemlendirme süreçlerinin doğasında bulunan sınırlamaların ve eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmemiş yaklaşımların, edebiyat tarihi yazımında ne tür eksikliklere yol açtığını ortaya koymayı hedefliyorum. Bu doğrultuda, daha tutarlı ve kapsayıcı dönemlendirme modellerinin geliştirilmesine katkı sağlamak ve edebiyat tarihi çalışmalarında daha dengeli, çok yönlü yaklaşımlar benimsenmesine zemin hazırlamak, çalışmanın temel amacıdır.

Makalede, modern öncesi Osmanlı edebiyatına[1] ilişkin dönemlendirme sorunları eleştirel bir çerçevede değerlendirilecektir. İlk bölümde, “Milâdî Takvim Esasına Dayalı Dönemlendirme: Sorunlar ve Sınırlılıklar” başlığı altında, milâdî takvim esasına dayalı sınıflandırma girişimlerinin Osmanlı edebiyatının dinamik ve çok katmanlı yapısını anlamada neden yetersiz kaldığı tartışılacaktır. İkinci bölümde, “Altın Çağ Arayışı: Dönemlendirme Tartışmalarında Bir Başka Problem” başlığıyla, özellikle altın çağ kavramına dayalı dönemlendirme çabalarının içerdiği metodolojik sorunlar ve bu yaklaşımın Osmanlı edebiyatındaki çeşitliliği nasıl gölgelediği analiz edilecektir. Son bölümde ise, “Dönemlendirmede Alternatif Yaklaşımlar ve Arayışlar” başlığı altında, türler,

[1] Modern öncesi Osmanlı edebiyatı tabirini kullanmamın temel nedeni, mümkün mertebe soyut bir yaklaşım benimsemek arzusudur. Eski edebiyat, klasik edebiyat gibi adlandırmalardan farklı bir yaklaşımı ifade etme çabasıdır. Ancak bu tabirin de bazı sorunları bulunmaktadır. Örneğin, "Osmanlı" ifadesi, teleolojik bir bakış açısıyla Beylikler Dönemi’ni göz ardı etme riskini beraberinde getirmektedir. Buna alternatif olarak yalnızca Anadolu ve Rumeli merkezli bir yaklaşım benimsemek düşünülebilir; ancak bu durum da Osmanlı edebi kültürünün Mısır ve Kırım gibi diğer bölgelerdeki etkilerini göz ardı edecektir. Tüm bu hususlar, üzerinde çalışılan dönem ve bağlamla ilgili kullanılan her tabir ve kavramın titizlikle tartışılmasını ve içeriklerinin dikkatlice doldurulmasını gerekli kılmaktadır.

edebî dönüşümler ve siyasi bağlamlar üzerinden yapılan alternatif dönemlendirme girişimlerinin sunduğu olanaklar ve bu yaklaşımların sınırlılıkları ele alınacaktır. Bu üç bölümde yapılacak değerlendirmeler, Osmanlı edebiyatının zengin ve çok katmanlı yapısını daha kapsamlı ve eleştirel bir perspektifle ele almayı amaçlamakta olup, aynı zamanda sonraki çalışmalara daha tutarlı ve kapsamlı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

1. Milâdî Takvim Esasına Dayalı Dönemlendirme: Sorunlar ve Sınırlılıklar

Modern öncesi Osmanlı edebiyatını dönemlendirme çabalarında öne çıkan yaklaşımlardan biri, milâdî takvim esasına dayalı bir sınıflandırma modelinin benimsenmesidir. Bu yaklaşım, tarihsel süreçlerin belirli kronolojik kesitlere ayrılmasını temel alarak, edebî üretimin zaman içindeki değişimini ve gelişimini daha anlaşılır bir çerçevede değerlendirme amacı taşımaktadır. Milâdî takvime dayalı dönemlendirme, özellikle Batı tarih yazımında sıkça karşılaşılan "16. yüzyıl" veya "17. yüzyıl" gibi kategorilere paralel bir biçimde Osmanlı edebiyatına sistematik bir bakış kazandırma hedefiyle tercih edilmektedir. Bu yöntem, tarihsel olayları ve edebî üretimi milâdî yüzyıllar çerçevesinde ele alarak, bir düzen ve tutarlılık oluşturma çabası gütmektedir.

Ancak, milâdî takvim esasına dayalı bu dönemlendirme modelinin, Osmanlı edebiyatının dinamik ve çok katmanlı yapısını yeterince yansıtamadığı, aksine bu yapıyı basitleştirerek homojenleştirme riski taşıdığına sıklıkla dikkat çekilmektedir. Bu yaklaşım, edebî metinlerin kendi içsel ritimlerini, türlerin ve edebî geleneklerin dönüşüm süreçlerini ya da metinlerin üretildiği toplumsal ve kültürel bağlamları yeterince göz önünde bulundurmamaktadır. Bunun yerine, daha geniş tarihsel olayların ve takvimsel kategorilerin gölgesinde, edebiyatı ikincil bir bağlama yerleştirme eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla, edebiyatın kendine özgü dinamikleri ve bağlamsal unsurları, kronolojik sınırlamalar nedeniyle göz ardı edilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, Osmanlı edebiyatını yalnızca tarihsel bir perspektiften anlamaya çalışmanın, metinlerin içerdiği zenginliği ve çeşitliliği kavramada yetersiz kalabileceğini ortaya koymaktadır.

Milâdî takvimlere dayalı dönemlendirme temayüllerinin, Osmanlı edebiyatı tarihleri ve bu alan üzerine yapılan incelemelerde oldukça yaygın bir yöntem olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım, her yüzyılın kendine özgü edebî, kültürel ve siyasi özelliklere sahip olduğu varsayımına dayanarak, belirli tarihsel dönemleri edebiyat tarihi bağlamında anlamlandırma çabasını temel alır. Bu anlamda 14. yüzyıl, bu bağlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu yüzyıl, milâdî takvim çerçevesinde bakıldığında hem farklı beyliklerin varlığını sürdürdüğü hem de bu beyliklerden biri olarak Osmanlı'nın şekillendiği bir dönemdir ve bu çeşitlilik, zikredilen yüzyılın milâdî çerçeve ile kategorize edilmesini oldukça güçleştirmektedir. Yine, "16. yüzyıl klasik Osmanlı edebiyatının zirvesi" ya da "17. yüzyıl

duraklama ve dönüşüm dönemi" gibi genelleştirmeler, milâdî yüzyılların sınırlarını esas alarak oluşturulan tarihsel anlatıların tipik örnekleri arasında yer alır. Bu tür genellemeler, edebiyatın gelişimini tarihsel bağlama oturtarak daha düzenli bir çerçeve sunma potansiyeli taşısa da, her yüzyılın edebî üretimini homojen bir bütün olarak ele alma riskini de beraberinde getirir.

Bunun sonucunda, belirli bir yüzyılın farklı edebî dinamiklerini, türlerini ve toplumsal bağlamlarını gölgede bırakabilecek aşırı genellemeler ortaya çıkabilmektedir. Bu tür yaklaşımların sunduğu düzen ve açıklayıcı çerçeve, edebî çeşitlilik ve katmanlılık karşısında yetersiz kalabilir. Dolayısıyla, bu genellemelerin ardında yatan dinamiklerin eleştirel bir şekilde incelenmesi, tarihsel dönemlendirme çabalarına daha derinlikli ve kapsayıcı bir perspektif kazandıracaktır. Böyle bir eleştirel yaklaşım, yalnızca tarihsel süreçlerin genel hatlarını değil, aynı zamanda bu süreçlerin edebiyat üzerindeki etkilerini ve edebiyatın bu süreçlere verdiği karşılıkları daha kapsamlı bir şekilde değerlendirme imkânı sağlayabilir.

Bu problemleri örneklendirmek adına, Ahmet Atilla Şentürk ve Ahmet Kartal tarafından hazırlanan *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eser, Osmanlı edebiyatını yüzyıllar temelinde ele alan önemli ve tipik bir çalışma olarak değerlendirilebilir (Şentürk ve Kartal, 2021).[2] Bu eserde, her yüzyılın başında o döneme özgü edebî, kültürel ve toplumsal özellikleri özetleme çabası dikkat çekmektedir. Ancak, bu yüzyıl temelli yaklaşım, bazı metodolojik sorunları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle, Osmanlı döneminde yaşayan kişilerin modern anlamda milâdî yüzyıllara dayalı bir zaman algısına sahip olmadıkları gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Günlük yaşamda, özellikle hicri takvimin kullanımının yaygın olduğu bir bağlamda, milâdî takvime dayalı sınıflandırmalar, dönemin öznel zaman algısını yansıtmakta yetersiz kalabilir.

Daha da önemlisi, yüzyıllara dayalı bu tür sınıflandırmalar, özellikle geçiş dönemlerinde yaşamış şahsiyetlerin edebî kimliklerini konumlandırmada ciddi zorluklar yaratmaktadır. Örneğin, Lâmi'î Çelebi, II. Bayezid döneminde eser vermeye başlamış, ancak I. Süleyman döneminde, 1532'de vefat etmiştir (Kut, 1976, s. 73-77). Bu durumda, Lâmi'î Çelebi hangi yüzyılın şairi olarak değerlendirilecektir? 15. yüzyıl mı, yoksa 16. yüzyıl mı? Böylesi bir durum, bir şairi ya da onun edebî üretimini kesin bir şekilde tek bir yüzyıla yerleştirmenin ne kadar sınırlayıcı ve problemli olabileceğini açıkça göstermektedir. Lâmi'î Çelebi gibi isimlerin edebî ve tarihsel bağlamlarıyla anlamlandırılması, yüzyıl sınırlarının ötesine geçen daha geniş bir dönüşüm perspektifini gerektirmektedir. Benzer bir tartışma,

[2] Bu tür dönemlendirme yaklaşımına dayanan pek çok çalışmanın bulunduğu açıktır; burada yalnızca en bilinen örneklerden biri olduğundan dolayı bu çalışma tercih edilmiştir.

milâdî 1642 yılında doğup 1712 yılında vefat eden Nâbî'nin hangi yüzyılın şairi olarak değerlendirilmesi gerektiği sorusu üzerinden de yürütülebilir (Erkal, 2021). Nâbî'nin eserlerinin değerlendirilmesinde, yaşadığı dönemin tarihsel, kültürel ve edebi bağlamı göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu bağlam, onun doğduğu 17. yüzyıl ile vefat ettiği 18. yüzyıl arasında hangi dönemin edebiyatı ile daha güçlü bir ilişki içinde olduğu sorusunu da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, Nâbî'nin eserlerinin incelenmesinde, sadece yüzyıllara dayalı bir kategorilendirme değil, eserlerinin içerdiği edebi temalar, üslup ve dönemin sosyo-kültürel dinamikleri üzerinden bir değerlendirme yapmak daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır. Ancak, bu tür bir yaklaşımın zorluğu ve tartışmalı doğası, dönemlendirme çabalarının kaçınılmaz bir gerçekliğidir. Dolayısıyla, bu gibi sınıflandırmaların eleştirel bir değerlendirmeyle ele alınması, edebiyat tarihine dair daha derinlikli ve nüanslı bir anlayış sunabilir.

Altın Çağ Arayışı: Dönemlendirme Tartışmalarında Bir Başka Problem

Dönemlendirme çabalarındaki bir diğer önemli sorun, "altın çağ" arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca Osmanlı edebiyat tarihine özgü bir temayül olmayıp, Avrupa edebiyatlarına dair kaleme alınan tarih yazımlarında da sıklıkla karşılaşılan bir eğilimdir. Bu durumun tarihsel bir arka planı olduğu da açıktır; zira Avrupa'da aynı dönemlerde bir "altın çağ" arayışının mevcut olduğu ve bu tartışmaların Peter Burke gibi araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde ele alındığı bilinmektedir (Burke, 2015, s. 196-208). Osmanlı edebiyat tarihine ilişkin çalışmaların bu eğilimden etkilenmesi ise kaçınılmazdır. Özellikle I. Süleyman dönemi, edebî üretimin yoğunluğu ve çeşitliliği bağlamında sıkça "altın çağ" olarak nitelendirilmiş ve bu dönemin diğer dönemlerden belirgin şekilde ayrıldığına dair bir algı oluşturulmuştur (Altınkaynak, 2024).[3]

Böylesi bir yaklaşım, belirli bir dönemi olumlayıcı bir bakışla ele alırken, o dönemin sorunlu yönlerini göz ardı etme riskini beraberinde getirmektedir. Örneğin, I. Süleyman dönemi gerçekten edebî anlamda diğer dönemlere göre mutlak bir üstünlüğe sahip midir? Eğer bu dönem bir "altın çağ" olarak kabul edilirse, sonrasındaki dönemlerin otomatik olarak bir "çöküş" ya da "bozulma" süreci olarak görülmesi kaçınılmaz hâle mi gelir? Bu tür tümdengelimci ve aşırı indirgemeci yaklaşımlar, dönemin edebî ve tarihsel dinamiklerini

[3] Bu dönemi "altın çağ" olarak değerlendirme eğiliminin oldukça eski bir geçmişe sahip olduğu açıktır. Nitekim, 17. yüzyılda dahi bu dönemi bu şekilde gören yaklaşımlar mevcuttur Kafadar, C. (1993). The myth of the golden age: Ottoman historical consciousness in the post-Süleymânic era. C. Kafadar ve H. İnalcık (Eds.), *Süleymân the Second [i.e., the First] and his time* (s. 37–48). İstanbul: Isis Press. 19. yüzyılda ise Nâmık Kemal gibi pek çok düşünür, bu temayülü devam ettirmiştir. Ancak burada asıl dikkat çekilmek istenen nokta, günümüzde de bu tür tabirlerin kullanılmaya devam etmesi ve bunun metodolojik açıdan yeterince sorgulanmamasıdır.

anlamada ciddi sınırlamalar yaratmaktadır. Ayrıca, bu tür bir bakış açısı, dönemin içindeki karmaşık ilişkiler ağını ve çok boyutlu yapısını görmezden gelerek, Osmanlı edebiyatının zenginliklerini daha dar bir çerçevede değerlendirme riskini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, "altın çağ" gibi genellemelerin tarihsel bağlamda yeniden ele alınması ve eleştirel bir perspektifle değerlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Osmanlı edebiyatını dönemlendirme çalışmalarında, "altın çağ" arayışıyla paralel olarak sultan merkezli yaklaşımlar da sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı bağlamında 16. yüzyılda kaleme alınmaya başlanan tezkirelerde gözlemlenen bu yaklaşımın, günümüzde edebiyat tarihçiliğinde de sıkça karşılaşılan yaygın bir eğilim olduğu görülür (Azamat, 1996; Öztürk 2024). Bu bağlamda, Amil Çelebioğlu'nun 1994 yılında yayımladığı çalışma, söz konusu eğilimi temsil eden tipik bir örnek olarak değerlendirilebilir (Çelebioğlu, 1994). Çelebioğlu, eserinde I. Süleyman döneminde yaşamış belli başlı şairlerin listesini sunarken yalnızca "önemli" gördüğü şairlere yer vermiştir. Bu yaklaşım, edebiyat tarihçiliğinde oldukça yaygın bir eğilimi temsil etmektedir; zira birçok çalışma, genellikle tezkirelerde öne çıkan veya hâmîler tarafından iltifat görmüş şairlere odaklanmaktadır. Bu durum, dönemin edebiyat anlayışına dair hâkim paradigmalarla ilişkilendirilebilir. Ancak, tezkirelerde yeterince yer bulamayan ya da marjinal kabul edilen şairlerin bu tür sınıflandırmaların dışında bırakılması, dönemsel analizlerin kapsamını daraltmaktadır. Ayrıca, Çelebioğlu'nun I. Süleyman dönemini mutlak bir "altın çağ" olarak nitelendirmesi ve bu döneme ilişkin unsurları olumlayıcı bir bakış açısıyla değerlendirmesi, söz konusu dönemin eleştirel bir perspektiften ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Bu tür bir yöntem, dönemin edebî ve toplumsal yapısını derinlemesine analiz etmekten ziyade, belirli bir anlatıyı destekleyen bir çeşit idealizasyon metni üretme riski taşımaktadır. Sultan merkezli dönemlendirme yaklaşımlarının bu gibi sınırlılıkları, Osmanlı edebiyatının çok boyutlu yapısını anlamada ciddi zorluklar yaratmaktadır. Bu yaklaşımlar, edebiyatın yalnızca saray çevresine ya da belirli figürlerin etkisine dayalı bir tarihsel süreç olarak kurgulanmasına yol açmakta ve bu nedenle, daha kapsamlı bir tarihsel ve kültürel analiz ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Daha önce de işaret edildiği gibi, Osmanlı dönemi metinlerinde, özellikle tezkireler ve şakâik geleneği çerçevesinde, şairlerin ve müelliflerin sultanların hükümdarlık dönemlerine göre sınıflandırılması, dönemin tarihyazımı ve biyografi anlayışına dayanarak belirli bir meşruiyet kazanan yaygın bir yöntemdir. Ancak, bir şairin veya müellifin yaşamının yalnızca bir sultanın dönemiyle sınırlandırılmasının, bu yöntemin kaçınılmaz sınırlarını ortaya koyduğu da bir gerçektir. Örneğin, Lâmi'î Çelebi'nin hayatı bu sınırlılıkları açıkça gözler önüne serer. II. Mehmed döneminin sonlarında doğan Lâmi'î, II. Bayezid, I. Selim ve

I. Süleyman dönemlerinde eser vermiştir. Bu durumda, Lâmi'î Çelebi'yi hangi sultanın dönemine ait bir şair olarak değerlendirmek daha doğru olur? Dahası, her sultanın döneminde farklı stratejiler geliştirerek hâmîler bulduğu düşünüldüğünde, Lâmi'î'yi yalnızca bir sultanın şairi olarak tanımlamak, edebiyatın çok katmanlı ve dinamik yapısını anlamada indirgemeci bir tavır sergiler (Kut, 1976, s. 73-77). Milâdî 1611'de doğup tahminen 1685'te vefat eden Evliyâ Çelebi, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerini yaşamış bir şahsiyettir. IV. Murad ile özel bir ilişki kurmuş olması, onu bu döneme ait bir figür olarak değerlendirme eğilimini güçlendirse de, eserleri ve gözlemleri bu padişahın saltanatıyla sınırlı değildir (Dankoff, 2006, 83-115). Evliyâ Çelebi'nin eserleri, yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerini geniş bir perspektifle ele almakta, yalnızca bir padişah dönemiyle ilişkilendirilemeyecek kadar kapsamlı bir bağlam sunmaktadır. Bu nedenle, onun değerlendirilmesinde yalnızca IV. Murad dönemi değil, tüm yaşamı boyunca tanık olduğu çok katmanlı Osmanlı tarihsel bağlamı dikkate alınmalıdır.

Bunun yanı sıra, Lâmi'î'nin farklı sultanların dönemlerine farklı yaşlarda tanıklık etmiş olması da sabit bir şair profili oluşturmayı zorlaştıran bir başka faktördür. Sürekli değişen koşullara ve bağlamlara uyum sağlayarak edebî kimliğini yeniden inşa eden bir şairi tek bir hükümdarın dönemiyle sınırlamak, onun eserlerinin ve faaliyetlerinin dönemin dinamikleriyle ilişkilendirilmesini güçleştirir. Bu durum, sultan merkezli dönemlendirme yaklaşımlarının yapısal sınırlamalarını açık bir şekilde gözler önüne sererek, edebiyatın çok boyutlu doğasını kavramada daha kapsamlı yaklaşımlara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Dönemlendirmede Alternatif Yaklaşımlar ve Arayışlar

Dönemlendirme konusunda farklı teşebbüslerin varlığı, Osmanlı edebiyatını sınıflandırma çabalarının çok yönlülüğünü göstermektedir. Örneğin, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Talat Halman editörlüğünde hazırlanan ve dört cilt olarak yayımlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserde, modern öncesi Osmanlı edebiyatı temel olarak 1453-1800 dönemiyle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada, 1453 öncesi dönem "Klasik Öncesi Dönem" olarak adlandırılırken, 1453-1800 arası ise "Klasik Dönem" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, "Klasik Dönem" kendi içinde üç alt döneme ayrılmıştır: 1453-1600 arası "İlk Klasik Dönem", 1600-1700 arası "Orta Klasik Dönem" ve 1700-1800 arası "Son Klasik Dönem" olarak değerlendirilmiştir (Halman, 2006).

Bu tür bir dönemlendirme, Osmanlı edebiyatını daha sistematik bir çerçeveye oturtma amacı taşısa da kullanılan kategorilerin homojen bir yapıyı varsaydığı ve dönemin edebî çeşitliliğini yeterince temsil etme konusunda sınırlamalar içerdiği eleştirilerine açıktır.

Zaten bu noktada temel sorunların başında "klasik" tabirinin kendisi gelmektedir (İsen Durmuş, 2011). Bu terim, edebiyatı belli bir estetik veya içerik standardına dayalı olarak değerlendiren bir çerçeve sunarken, bu standartların dışında kalan eserleri "klasik" kabul etmeme eğilimi doğurur. Böyle bir yaklaşım, modern öncesi Osmanlı edebiyatını homojenleştiren ve belirli bir üslubu esas alan "elitist" bir perspektif oluşturabilir. Bu perspektif, yalnızca saray merkezli veya tezkirelerde yer alan şairlere odaklanarak, halk edebiyatı, marjinal metinler ya da farklı coğrafyalardaki edebî üretimleri sistematik olarak göz ardı edebilir.

Benzer sınıflandırmalar modern öncesi diğer edebiyatlar için de sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, "klasik Arap edebiyatı" ya da "klasik Fars edebiyatı" gibi kavramlar, edebiyatı belirli bir dönemde zirveye ulaşmış bir forma indirgeyerek bu dönemin sonrasında üretilen metinleri genellikle "klasik sonrası" ya da "bozulma dönemi" olarak nitelendirme eğilimi göstermektedir (Arberry, 1958; Goldziher, 2019, s. 215-239). Ancak bu yaklaşım, edebiyatın sürekliliğini ve farklı bağlamlarda gelişen dinamiklerini anlamayı zorlaştıran indirgemeci bir çerçeve oluşturur. Roger Allen ve D.S. Richards tarafından 2006 yılında derlenen *Arabic Literature in the Post-Classical Period* adlı eser, bu sorunların farkında olarak "klasik" ve "klasik sonrası" kavramlarının içerdiği sorunları eleştirmiş ve bu bağlamda modern öncesi Arap edebiyatının bir "çöküş dönemi" yaşamadığını vurgulamıştır (Allen ve Richards, 2006). Çalışma, bu dönemin, edebî üretimin devamlılığını ve dönüşümünü yansıtan bir dinamizme sahip olduğunu öne sürmektedir.

Thomas Bauer ise 2007 yılında yayımladığı *In Search of "Post-Classical Literature"* başlıklı makalesinde, “classical” ve bununla bağlantılı olarak "post-classical" terimlerinin içerdiği kavramsal sorunlara daha derin bir eleştiri getirmiştir (Bauer, 2007, 137-148). Bauer, bu terimin edebiyatın belirli bir dönemde estetik ve kültürel bir zirveye ulaştığını varsayarak, sonrasında üretilen metinleri ikincil önemde görme eğiliminde olduğuna dikkat çekmiştir. Bu eleştiriler, yalnızca modern öncesi Arap edebiyatı bağlamında değil, Osmanlı edebiyatı gibi diğer edebiyatlar için de önemlidir. “Klasik” ve “klasik sonrası” kavramlarının sınırlarına işaret eden bu çalışmalar, edebî geleneklerin sürekliliğini ve dönüşümünü daha kapsayıcı bir şekilde ele alacak yeni çerçevelerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, indirgemeci dönemlendirmelerden uzaklaşılarak, edebiyatın zenginliği ve evrimi daha geniş bir perspektifle değerlendirilmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Osmanlı bağlamında bu tür yaklaşımlar, tıpkı "altın çağ" anlayışında olduğu gibi, edebî üretimi belirli bir dönemde ulaşılmış bir doruk noktası olarak tanımlama eğilimi taşır. Bu tür bir eğilim, edebiyat tarihini statik ve tek boyutlu bir çerçevede ele alarak süreç içinde ortaya çıkan dönüşümlerin nasıl değerlendirileceği sorununu beraberinde getirir. Özellikle,

bu dönüşümler "klasik" yapıların bir taklidi olarak mı, yoksa bu yapılara bir müdahale ya da onlardan bir sapma olarak mı görülmelidir? Böyle bir yaklaşım, edebiyatın dinamik doğasını ve dönemler arasındaki karmaşık etkileşimleri görmezden gelme riskini taşır. Oysa Osmanlı edebiyatı, yalnızca önceki "klasik" dönemlerin bir uzantısı olarak değil, aynı zamanda kendi içinde tarihsel, toplumsal ve kültürel dinamiklerle şekillenen özgün biçimlere ve anlam dünyalarına sahip bir gelenek olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, her dönemde ortaya çıkan edebî eserlerin, içinde bulundukları çağın sorunlarına, beklentilerine ve kültürel atmosferine özgü katkılar sunduğunu vurgulamak gerekir.

Bir örnek vermek gerekirse, 17. yüzyılda kaleme alınan Nâbî'nin (ö. 1712) *Hayriyye*'si, klasik Osmanlı edebiyatının önceki dönemlerine kıyasla farklı bir yönelim sergiler. Nâbî, bu mesnevisinde ahlaki öğütleri ön plana çıkararak, eserini yalnızca bir estetik ve edebî değer olarak değil, aynı zamanda didaktik bir araç olarak konumlandırır (Yorulmaz, 1996). Klasik edebiyatın estetik idealinden uzaklaşarak toplumun ahlaki ve sosyal yapısına yönelik bir mesaj taşır. Bu durum, Nâbî'nin eserinin önceki "klasik" anlayışa bir taklit değil, onun sınırlarını genişleten ve yeni bir bakış açısı sunan bir müdahale olduğunu gösterir. Bu örnek, Osmanlı edebiyatındaki dönüşümlerin yalnızca "klasik" yapıların devamı ya da onlardan bir sapma olarak ele alınamayacağını, aksine, her dönemin kendi toplumsal ve kültürel bağlamına uygun olarak edebî gelenekleri yeniden şekillendirdiğini ortaya koyar. Dolayısıyla, Osmanlı edebiyatını anlamak için bu dönüşümlerin dinamik doğasını göz önünde bulundurmak ve eserleri sabit kategoriler içine hapsetmekten kaçınmak gereklidir.

Dönemlendirme konusunda bir diğer eğilim, edebî türler üzerinden yapılan sınıflandırmalar olmuştur. Bu yaklaşımda genellikle belirli bir dönemin veya yüzyılın edebî kültüründe öne çıkan bir türün gelişimi ve dönüşümü odak noktası hâline gelir. Ancak bu temayülde, odaklanılan türün diğer türlerle olan bağlarının soyutlanması veya göz ardı edilmesi kaçınılmaz bir sorun olarak ortaya çıkar. Örneğin yine, Kartal ve Şentürk, *Eski Türk Edebiyatı Tarih*i adlı eserlerinde her bir türü ayrı ayrı dönemlendirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda, mesneviler müstakil bir başlık altında incelenirken, mensur ve manzum diğer türler ise bazen şuara tezkireleri gibi dar kapsamlı, bazen de biyografi eserleri gibi genel başlıklar altında ele alınmıştır (Şentürk ve Kartal, 2021, s. 7-18). Benzer bir şekilde, Talat Halman editörlüğünde hazırlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserde de benzer bir yaklaşımın sürdürüldüğü ve Osmanlı edebiyatında türler arası geçişkenliğe dair vurgu yapılmadığı dikkat çekmektedir (Halman, 2006). Bu yaklaşım, türleri bağımsızlaştırarak Osmanlı şair veya müelliflerinin türler arasında sergiledikleri geçişkenlikleri görmezden gelme riskini taşımaktadır. Oysa Osmanlı edebî üretimi, türler arası etkileşimler ve şairlerin/müelliflerin farklı türlerdeki denemeleriyle şekillenmiş,

zengin bir yapı arz eder. Türleri soyutlayarak incelemek bu dinamikleri anlamayı zorlaştıran indirgemeci bir bakış açısı oluşturabilir.

Bu duruma en güzel örneklerden biri, genellikle Seyahatnâme olarak adlandırılan Evliyâ Çelebi'nin eseridir. Eserine *Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi* başlığını veren (Tezcan, 2011, s. 369-381) Evliyâ Çelebi'nin metnini yalnızca "seyahatnâme" kategorisi altında değerlendirmek ne kadar verimli bir yaklaşım olacaktır? Eseri, doğrudan bir seyahatname olarak mı, şahsi bir tarih yazımı ya da bir tür sergüzeştnâme olarak mı görmek gerekir? Yoksa, bu metni türler arasında geçişkenliğe sahip, çok yönlü bir eser olarak mı ele almak daha doğrudur? Evliyâ Çelebi'nin anlatısı, salt bir tür çerçevesine sığdırılamayacak kadar zengin ve çok boyutludur. Bu açıdan, Evliyâ Çelebi'nin eserini türlerarası bir metin olarak değerlendirmek, onun hem edebî hem de tarihsel bağlamını anlamak açısından daha isabetli olabilir. Bu noktada Evliyâ, kendi döneminin edebî ve entelektüel mirasıyla harmanlanan, bu mirası yeniden şekillendiren ve kendi bağlamında yaşayan bir müellif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan, onu ve eserini türsel kalıplar içine hapsetmek yerine, dönemin edebî dinamikleriyle ilişki kurarak değerlendirmek çok daha anlamlıdır; nitekim modern öncesi Osmanlı bağlamındaki her müellifi de bu şekilde ele almak gereklidir.

Dönemlendirme yapılırken kullanılan bir diğer indirgemeci yaklaşım, siyasal gelişmeleri edebî dönemlerin belirleyici unsuru olarak ele almaktır. Bu bağlamda, "Lâle Devri" tabiri ve bu dönemin edebiyatına odaklanılması dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Bilindiği üzere, bu ifade ilk kez Ahmed Refik tarafından, Yahyâ Kemâl'den ilham alarak, 1913 tarihli eserinde kullanılmıştır (Refik, 1331/1913). Literatürde, bu dönem Osmanlıların Batı'ya yöneldikleri ve gelenekle mücadele ettikleri bir zaman dilimi olarak nitelendirilmiştir. Bu çerçevede, Lâle Devri, Osmanlı edebiyatı ve kültüründe yenilikçi bir döneme işaret eden bir paradigma hâline gelmiştir. Zamanla bu yaklaşım, farklı dillerde yazılmış eserlerde de benimsenmiş ve literatürde yaygın bir kalıp hâline gelmiştir (Heinz, 1962, s. 65).

Güncel araştırmalar, bu döneme ilişkin yerleşik yorumlara farklı bir perspektif sunmaktadır. Örneğin, Shirine Hamadeh gibi araştırmacılar, Osmanlıların eğer öyle bir devir var ise "Lâle Devri" döneminde Batı'ya yönelmenin yanında kendi geleneklerini yeniden keşfe çıktıları ve bu gelenekleri edebiyat başta olmak üzere çeşitli alanlarda yeniden yorumladıklarını öne sürmektedir (Hamadeh, 2017, s. 13-39). Bu durum, literatürde belli dönemlere ilişkin yapılan yorumların süreç içinde ne denli katı kalıplara dönüşebildiğini göstermektedir. Daha sağlıklı bir dönemlendirme için, hem dönemin kendi kaynaklarından hareket eden hem de bu kaynakların manipülatif etkilerinin farkında olan bir yaklaşım

geliştirilmesi gerekmektedir. Dahası, tarihsel koşulların dinamiklerini göz önünde bulunduran, yalnızca bir çerçeveyi değil, dönemin çok boyutlu yapısını ele alabilen bir edebiyat tasavvuru oluşturulması elzemdir.

Dönemlendirme konusunda ele alınması gereken bir diğer önemli nokta, edebiyatı zümre temelli yaklaşımlarla değerlendirme eğilimidir. Özellikle Agah Sırrı Levend ve Abdülbaki Gölpınarlı gibi araştırmacıların çalışmalarında öne çıkan bu yöntem (Levend, 2020, s. 25 ve 35; Gölpınarlı, 2003), edebiyatı halk, divan ve tasavvuf/tekke edebiyatı gibi kategorilere ayırarak, bu zümreleri birbirlerinden izole alanlar olarak ele alır. Ancak, Osmanlı edebiyatının karmaşık yapısını bu şekilde bölmek, önemli sınırlamalar barındırmaktadır. Dahası, halk olarak adlandırılan kesimin sınırları ne derece net olduğu belirsizken, halk edebiyatını homojen bir yapı olarak düşünmek ne kadar mümkündür? Örneğin, şehirde yaşayan halk ile kırsalda yaşayan halk arasındaki farklılıklar göz önüne alındığında, bu toplulukları yekpare bir kütle gibi ele almak ne kadar doğru bir yaklaşımdır? Örneğin, Âşık Ömer'in şehirdeki ve ordudaki halka hitap ettiği, Karacaoğlan'ın ise daha çok kırsalda yaşayan topluluklarla ilişkilendirildiği göz önüne alındığında, bu iki şairi aynı "halk edebiyatı" kategorisine dahil etmek ne kadar anlamlıdır? Bu tür bir genelleme, şairleri ve eserlerini bireysel bağlamları içinde ele almayı zorlaştırır ve Osmanlı edebiyatının çok katmanlı yapısını anlamayı güçleştirir. Bu nedenle, şairleri ve eserlerini zümrelere göre sınıflandırmak yerine, onları daha kendi bağlamlarında incelemek daha tutarlı bir yaklaşım olabilir.

Tasavvuf ya da tekke edebiyatı olarak adlandırılan kültürel alanın sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği de oldukça muğlaktır. Örneğin, bazı mutasavvıflar hem divanlar tertip etmiş hem de tasavvufi yolda eserler kaleme almıştır. Bu durum, söz konusu özneleri yalnızca bir zümreye ait olarak sınıflandırmanın zorluklarını ortaya koymaktadır. Dahası, zümre temelli dönemlendirme yaklaşımlarında en büyük sorun, bu zümreler arasındaki etkileşimlerin yeterince dikkate alınmamasıdır. Bu yaklaşım, edebî üretimin farklı zümreler arasındaki etkileşimlerle şekillendiği gerçeğini göz ardı eder. Ayrıca, bir müellifin ya da şairin tamamen belirli bir zümreye ait olduğunu ve bu aidiyetin tüm edebî faaliyetlerinde belirleyici olduğunu varsaymak ne kadar doğru bir yaklaşımdır? Görüldüğü üzere, zümre temelli yaklaşımlar, Osmanlı edebiyatının zengin ve karmaşık yapısını anlamada indirgemeci bir çerçeve sunmakta, bu da edebî çeşitliliği ve etkileşimleri yeterince değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Sonuç

Modern öncesi Osmanlı edebiyatını dönemlendirme çabaları gerek milâdî takvim temelli yaklaşımlar, gerek altın çağ arayışları, gerekse tür ve zümre odaklı yöntemler üzerinden şekillense de, tüm bu yaklaşımlar belirli sınırlılıklar barındırmaktadır. Milâdî takvimlere dayalı dönemlendirme, edebî üretimi tarihsel süreçlere yerleştirme açısından kolaylık sağlasa da, edebiyatın dinamik yapısını homojenleştirme riskini taşır. Benzer şekilde, altın çağ arayışları ve sultan merkezli sınıflandırmalar, belirli bir dönemi idealize ederek diğer dönemleri ya da üretim biçimlerini görmezden gelme eğilimindedir. Türler ve zümreler üzerinden yapılan dönemlendirme çabaları ise edebiyatın çok katmanlı yapısını anlamada yetersiz kalmakta ve şairlerin veya müelliflerin türler ya da zümreler arasında kurdukları etkileşimleri göz ardı etmektedir.

Dönemlendirme çabalarının bu sınırlamaları, Osmanlı edebiyatının karmaşık ve çok yönlü yapısını anlamak için daha eleştirel ve kapsamlı bir çerçeve geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Herhangi bir dönemi ya da üretim biçimini homojen bir yapı olarak değerlendirmek yerine, edebiyatın tarihsel bağlamını, toplumsal dinamiklerini ve özne temelli üretim süreçlerini birlikte ele alan yaklaşımlar benimsenmelidir. Örneğin, Lâmi'î Çelebi ya da Evliyâ Çelebi gibi müelliflerin edebî kimliklerini sabit kategorilere sığdırmak yerine, onların farklı bağlamlar içinde nasıl dönüşüm geçirdiğini ve edebî miraslarını nasıl yeniden yorumladığını anlamak, dönemlendirme çalışmalarına daha derin bir perspektif kazandırabilir. Benzer şekilde, halk, divan ve tasavvuf edebiyatı gibi zümreler arasındaki etkileşimler ve geçişkenlikler de dikkate alınmalıdır.

Modern öncesi Osmanlı bağlamı, bir yazma eser kültürü üzerine inşa edilmiştir ve bu önemli gerçek, dönemlendirme çalışmalarında sıklıkla göz ardı edilmektedir. Yazma eser kültüründe, metinlerin kopyalanması ve aktarımı sürekli devam etmiş, ancak bu metinlerin üretim bağlamları her zaman aynı olmamıştır. Bir metnin farklı dönemlerde yeniden yorumlanması veya dönemin ihtiyaçlarına göre uyarlanması, metnin sabit bir döneme indirgenmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Yazma eserlerin çoğaltılma ve yayılma süreçleri dikkate alındığında, eserlerin yalnızca yazıldıkları dönemin koşullarıyla değerlendirilmesi, Osmanlı edebiyatının dinamik yapısını anlamada yetersiz kalabilir. Bu durum hem şairleri hem de eserleri bir döneme veya kategoriye indirgeme çabalarının sınırlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Yazma eser kültürünün devam ettiği bir ortamda, müelliflerin yalnızca edebî eserler değil, aynı zamanda ilmî veya dini konularda eserler kaleme aldığı gerçeği de dikkate alınmalıdır. Örneğin, bir âlim, bir yandan divan tertip ederken, diğer taraftan fıkhi bir eser ya da bir tarih kitabı yazabilmektedir. Bu durum, Osmanlı müelliflerinin türlerarası bir

üretim pratiği içerisinde olduklarını göstermektedir. Ayrıca, "edebî" olanın ne olduğuna dair modern anlamdaki tanımların da Osmanlı bağlamında net bir şekilde karşılık bulmadığı açıktır. Bu nedenle, dönemlendirme çalışmalarında müelliflerin ve eserlerin türlerarasılık özelliklerini dikkate alarak daha kapsayıcı bir çerçeve geliştirilmesi gerekmektedir. Türlere ya da dönemlere dayalı kategorik sınıflandırmalar, bu çeşitliliği yansıtmada yetersiz kalmaktadır.

Tüm eleştiriler göz önüne alındığında, indirgeme temelli dönemlendirme yaklaşımlarının tamamen yararsız olduğu söylenemez. Özellikle popüler kültürde bu tür yaklaşımlar, geçmiş ile bağ kurmayı kolaylaştıran bir araç olarak işlev görebilmektedir. Örneğin, "Lâle Devri" ya da "Klasik Dönem" gibi kavramlar, toplumun geçmişe dair bir anlayış geliştirmesine katkı sağlayabilir. Ancak, bu yaklaşımlar, edebiyatın çok katmanlı yapısını ve tarihsel bağlamlarını temsil etme konusunda yetersizdir. Bu nedenle, bu tür genellemelerin farkında olarak, yazma eser kültürünün sürekliliğini, türlerarasılık örneklerini ve müelliflerin çok yönlülüğünü dikkate alan daha eleştirel ve tutarlı yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir farkındalıkla, Osmanlı edebiyatı tarihine dair daha derinlikli ve kapsayıcı dönemlendirme çabaları ortaya konabilir.

Sonuç olarak, modern öncesi Osmanlı edebiyatı üzerine yapılan dönemlendirme çalışmalarının mevcut yöntemlerinin eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Daha kapsayıcı bir dönemlendirme anlayışı, edebiyatın sadece belirli bir dönemde eriştiği zirveyi değil, aynı zamanda farklı dönemlerdeki dönüşümleri ve çeşitliliği de dikkate almalıdır. Bu bağlamda, edebiyatın hem tarihsel hem de kültürel bağlamlarını dinamik bir şekilde ele alan ve türler, zümreler ya da dönemler arası geçişkenliği ön plana çıkaran yaklaşımlar, Osmanlı edebiyatının çok boyutlu yapısını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu tür bir yaklaşım, Osmanlı edebiyatına ilişkin indirgemeci genellemelerden uzaklaşarak, edebî üretimin süreklilik ve değişim içindeki zenginliğini daha iyi ortaya koyacaktır.

Summary

The pre-modern Ottoman literary tradition has been analyzed in the scholarly literature through various periodization attempts, each bringing unique frameworks but also intertwining challenges. These attempts to classify Ottoman literature into historical periods often draw on criteria such as political transformations, literary genre evolution, societal changes, and cultural influences. However, the diversity of these approaches has highlighted both the strengths and the methodological limitations inherent in the concept of periodization.

One significant issue with periodization is the reliance on Gregorian calendar-based classifications. This method divides literary production into timeframes such as "16th century" or "17th century," mirroring similar trends in Western historiography. While this offers a structured narrative, it risks oversimplifying the multilayered and dynamic nature of Ottoman literature. The Gregorian framework often neglects the internal rhythms of texts, the evolution of genres, and the social and cultural contexts in which they were created. Additionally, individuals living in the

Ottoman period primarily used the Islamic Hijri calendar, making Gregorian classifications an anachronistic imposition that misrepresents historical reality.

An illustrative example of this issue can be found in the work of Ahmet Atilla Şentürk and Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (The History of Old Turkish Literature), which categorizes Ottoman literature by centuries. While their attempt to summarize the key features of each century provides a coherent framework, it also raises questions about authors and texts that bridge two centuries. For instance, Lâmi'î Çelebi, a poet who began his career during the reign of Bayezid II and died during the reign of Süleyman the Magnificent, defies such rigid categorization. Assigning him exclusively to the 15th or 16th century oversimplifies his contributions, which reflect the literary and historical transformations of both eras.

Another critical problem in periodization is the search for a "golden age." This approach is not unique to Ottoman literary studies but has parallels in European historiography, where certain eras are idealized as cultural peaks. In the Ottoman context, the reign of Süleyman the Magnificent is frequently regarded as such a "golden age," celebrated for its cultural and literary flourishing. However, this perspective tends to valorize all developments of the period while overlooking its complexities and contradictions. Furthermore, labeling subsequent periods as "post-golden age" or "decline" imposes a hierarchical structure that obscures the diversity and innovation present in those later periods.

Parallel to the golden age narrative, sultan-centered approaches to periodization are also prevalent in Ottoman literary studies. These frameworks focus on the reigns of prominent rulers such as Süleyman the Magnificent or Mehmed II, using their political and cultural patronage as benchmarks for literary activity. While this approach can highlight significant historical and cultural shifts, it also risks reducing literary production to a reflection of the court's influence. Moreover, it often prioritizes "important" poets, as determined by tezkire (biographical dictionary) traditions, at the expense of lesser-known figures. This exclusivity narrows the scope of literary history, leaving out the contributions of writers who operated outside courtly contexts.

A further challenge arises from the classification of literature into distinct genres or groups, such as divan (courtly), folk, and Sufi literature. Researchers like Agah Sırrı Levend and Abdülbaki Gölpınarlı have employed this method, emphasizing the unique characteristics of each category. However, this approach tends to treat these groups as isolated domains, overlooking the interactions and overlaps between them. For example, folk literature encompasses a wide range of audiences and contexts; the works of Âşık Ömer, who addressed urban and military audiences, differ significantly from those of Karacaoğlan, whose poetry resonated more with rural communities.

The tendency to impose rigid genre boundaries also fails to account for the fluidity of literary production in the Ottoman context. Many authors worked across multiple genres, blending elements of poetry, history, and theology. The prominence of a manuscript culture further complicates this picture. Texts were not only created but also copied, adapted, and reinterpreted across centuries, making it difficult to confine them to specific periods or genres. For example, Evliyâ Çelebi's *Seyahatnâme* (Book of Travels), often categorized as a travelogue, resists such simple classification. The text incorporates elements of history, adventure, and personal narrative, embodying a multi-genre approach that reflects the intellectual and cultural complexity of its time.

Despite these challenges, periodization is not without value. In popular culture, simplified classifications such as "Lale Devri" (Tulip Era) or "Klasik Dönem" (Classical Period) provide accessible entry points for understanding the past. These frameworks help establish connections between modern audiences and historical literary traditions. However, scholars must remain aware of the limitations and biases inherent in these approaches. By adopting a more critical and nuanced perspective, they can move beyond reductive generalizations to develop more comprehensive models that better reflect the richness of Ottoman literature.

The article concludes by emphasizing the need for a reevaluation of periodization practices in Ottoman literary studies. It calls for approaches that recognize the dynamic interplay between genres, social contexts, and historical transformations. Instead of treating any single period as a monolithic entity, scholars should focus on the continuities and innovations that traverse traditional boundaries. By incorporating a broader range of texts and considering the interactions between different literary traditions, it is possible to construct a more inclusive and balanced understanding of pre-modern Ottoman literature.

Kaynakça

Allen, R., ve Richards, D. S. (Ed.). (2006). *Arabic Literature in the Post-Classical Period*. Cambridge University Press.

Altınkaynak, E. (2024). *Süleyman'ın Altın Çağı: Kültür ve Edebiyat*. İstanbul: DBY Yayınları.

Arberry, A. J. (1958). *Classical Persian Literature*. G. Allen & Unwin. Londra.

Azamat, N. (1996). *II. Murad Devri Kültür Hayatı* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Bauer, T. (2007). In Search of "Post-Classical Literature": A Review Article. *Mamlūk Studies Review*, 11(2), 137–167.

Burke, P. (2015). Rönesans'ta "Altın Çağ" Anlayışları. M. Kunt ve C. Woodhead (Ed.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası* (s. 196–208). İstanbul: Alfa Kitap.

Çelebioğlu, A. (1994). *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Dankoff, R. (2006). *An Ottoman mentality: The world of Evliya Çelebi*. Leiden: Brill.

Erkal, A. (2021). NÂBÎ, Yûsuf Nâbî Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim Tarihi: 15.01.2025, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabi-yusuf-nabi-efendi

Goldziher, I. (2019). *Klasik Arap Literatürü* (R. Er, Çev.). Vadi Yayınları. Ankara.

Halman, T. (Ed.). (2006). *Türk Edebiyatı Tarihi* (4 Cilt). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Hamadeh, S. (2017). *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul* (İ. Güzel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Heinz, W. (1962). Die Kultur der Tulpenzeit des Osmanischen Reiches. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 61, 62–116.

İsen Durmuş, T. (2011). Türk edebiyatında klasik algısı üzerine düşünceler. *Millî Folklor*, 23(90), 37-48.

Kafadar, C. (1993). The myth of the golden age: Ottoman historical consciousness in the post-Süleymânic era. C. Kafadar ve H. İnalcık (Eds.), *Süleymân the Second [i.e., the First] and his time* (s. 37–48). İstanbul: Isis Press.

Kut, G. (1976). Lamiʿi Chelebi and His Works. *Journal of Near Eastern Studies*, *35*(2), 73-93.

Özgül, M. K. (2013). Edebiyat tarihine manifestik bir bakış. *Journal of Turkish Studies*, 8(9), 2685-2700.

Öztürk, U. (2024). *Osmanlı Dünyasında Himaye İlişkileri ve Yazılı Kültür: Sultan III. Murad Devri (1574-1595)*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Refik, A. (1913). *Lale Devri: 1130-1143*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye.

Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2021). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Tezcan, N. (2011). Seyahatname'nin Yazınsal Değeri ve Osmanlı-Türk Yazınındaki Yeri. N. Tezcan ve S. Tezcan (Ed.). *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi Kitabı* içinde (s. 369–381). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yorulmaz, H. (1996). *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü: Eski Şiirde Hikemiyat*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

ALEKSANDR BLOK'UN *KULİKOV MEYDANINDA* ADLI ŞİİRİNDE RUSYA HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN YANSIMALARI

REFLECTIONS OF ALEXANDER BLOK'S VIEWS ON RUSSIA IN HIS POEM ON THE FIELD OF KULIKOVO

Mesude SAĞIROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mesude.sagiroglu@kafkas.edu.tr

Makale Bilgisi
Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 12 Şubat 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info
Type: Review article
Date submitted: 24 August 2024
Date accepted: 12 February 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler
Aleksandr Blok; Kulikov Savaşı; Rus Sembolizmi; Gümüş Çağ

Keywords
Alexandr Blok; the Battle of Kulikovo; Russian Symbolism; the Silver Age

DOI
10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.32

Öz

Aleksandr Aleksandroviç Blok (1880-1921), ikinci kuşak Rus sembolistlerin önde gelen isimlerinden biridir. Pek çok sembolist şair gibi sanatında yeni bir yaşam oluşturmanın, yeni ideallerin izinden giden Blok, 1905 devrimiyle birlikte şiirlerinde Rusya'yı konu edinmeye başlar. Rusya temalı şiirleri arasında Kulikov Meydanında (Na pole Kulikovom, 1908) adlı şiiri ön plana çıkar. Şiir, Rus tarihinde knezlikler arasında birlik sağlama yolunda bir dönüm noktası olarak kabul edilen Kulikov Savaşı'nı konu edinir. Blok'un sanatının doruğa ulaştığı dönemde kaleme aldığı bu şiir, çeşitli edebiyatçılar ve araştırmacılar tarafından olumlu yorumlar alır. Blok, şiirde tarihi ve kültürel öğelere yönelerek Rusya'ya ait değerleri ön plana çıkarmanın yanı sıra dönem Rusya'sı ve geçmiş arasında bir benzerlik oluşturmayı amaçlar. Böylece şair, yaşadığı dönemde yer alan toplumsal karmaşayı aksettirir. Bunun yanı sıra, halkın geçmiş zamanlarda olduğu gibi birlik ve beraberlik içerisinde olması gerektiği fikrini yansıtır. Rusya'nın derin bir geçmişe, zengin bir tarihi ve kültürel birikime sahip olduğuna vurgu yaparak okuyucusunda milli bilinci uyandırmayı amaçlar. Çalışmamız, şairin Kulikov Savaşı aracılığıyla şiirde işlediği fikirlere dair çıkarımda bulunmayı amaçlanmaktadır. Şair hakkında bilgi sağlaması bakımından edebi yaşamına, sanat ve yaşadığı döneme dair bakış açısına kısaca değindikten sonra, şiire dair analizler yer alacaktır. İncelemeler, şair ve eserleriyle ilgili ülkemizde, Rusya'da ve Batı'da yapılmış çalışmalardan elde edilen veriler temelinde yorum bilim ve metne dayalı inceleme yöntemlerine başvurularak gerçekleşmektedir.

Abstract

Aleksandr Aleksandrovich Blok (1880-1921) was one of the leading figures of the second generation of Russian Symbolists. Like many symbolist poets, Blok, who pursued the path of creating a new life and new ideals in his art, began to focus on Russia in his poems after the 1905 revolution. Among his poems on Russia theme, On the Field of Kulikovo (Na pole Kulikovom, 1908) stands out. The poem deals with the Battle of Kulikovo, which was a turning point in Russian history in terms of unity between the principalities. This poem, written during the period when Blok's art reached its peak, received positive comments by various writers and researchers. Blok, in addition to emphasizing the values of Russia by focusing on historical and cultural elements in the poem, aims to create a similarity between Russia of that period and the past in order to show social chaos of the period, in which he lived. He also reflects his idea that people should be in unity and solidarity as before. Emphasizing that Russia has a deep past, a rich historical and cultural heritage, poet targets to awaken national consciousness in reader. Our study aims to make an inference on ideas that the poet held in the poem through the Battle of Kulikovo. After briefly touching upon his literary life, his perspective on art and on the period, in which he lived in order to provide information about the poet, analyses of the poem will be included. The analyses are carried out using hermeneutics and text-based analysis methods based on data obtained from studies conducted in our country, Russia and the West on the poet and his works.

Giriş

Aleksandr Blok, 1880 yılında Petersburg'ta dünyaya gelir. Hukuk profesörü olan babasının ve annesinin şair henüz küçük yaşta iken ayrılması nedeniyle, Blok'un çocukluğu ünlü bir botanik bilimci ve Petersburg Üniversitesi'nin rektörü olan dedesi Beketov'un evinde geçer (Bannikov, 1986, s. 431). İngilizce, Fransızca ve diğer Avrupa dillerinden çeviriler yapan büyük annesi, teyzeleri ve annesinin Blok üzerinde büyük etkisi olur. Oldukça kültürlü bir ailede yetişmesinin neticesi olarak şair, edebiyat, müzik ve tiyatroya ilgi duyar. Şair, V.A. Jukovski (1783-1852), A.S. Puşkin (1799-1837), M. Yu. Lermontov (1814-1841), A.A. Fet (1820-1892), F.İ. Tyutçev (1803-1873) gibi 19.yüzyıl şairlerinden de fazlaca etkilenir (Mints, 2004, s. 14-15).

Blok, liseyi bitirdikten sonra öğrenimine önce Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde daha sonra ise yine aynı üniversitenin Tarih-Felsefe Fakültesi'nde devam ederek 1906 yılında mezun olur (Bannikov, 1986, s. 431). Şair, edebiyat sahnesine ilk adımını *Ante lucem (Ante lucem, 1898-1900)* adlı kitabında bir araya getirdiği şiirleriyle atar (Mints, 2004, s. 14-15). 1904 yılında Blok'un ünlü kimya bilimci D.İ. Mendeleyeva'nın kızı L.D. Mendeleyeva'ya ithafen kaleme aldığı şiirlerin yer aldığı *Harika Kadın Hakkında Şiirler (Stihi o Prekrasnoy Dame)* adlı eseri çıkar. Sanatının erken döneminde Blok'un kaleme aldığı şiirler romantizme ait öğeler içermesinin yanı sıra mistik bir tona sahiptir. Bu dönemde şair, Vladimir Sergeyeviç Solovyov (1853-1900)'un dünyanın sonu ve evrensel ruh üzerine ileri sürdüğü idealist öğretinin fazlaca etkisi altında kalır (Bannikov, 1986, s. 431).

19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında Rusya'da akademik ve edebi çevrelerde geleneksel olarak yer edinmiş akımların dışına çıkma çabaları neticesinde karşıtlıkları bünyesinde barından bir kültür anlayışı meydana gelir. Bu doğrultuda, iki yüzyılın eşiğinde "sanat" kavramına ve özellikle sembolizmin etkisiyle halk edebiyatına ve folklora bakış açısı genişler (Lotman, 1981, s. 7-8). Bu doğrultuda Blok, 1903-1906 yılları itibariyle, bireysel konulardan ziyade toplumsal konulu şiirler kaleme almaya başlar. Şiirlerinde yeni bir düzen için mücadele ve başkaldırı motifleri yer alır (Mints, 2004, s. 18). Şair, şiirlerinde ele aldığı bu konularla sembolizmin sınırları dışına çıkmaya başlar. 1905 Devrimi ile birlikte şairde hümanizm ve demokratizm duyguları uyanır. Şair, birçok sembolist şair gibi devrimle birlikte uyanan yeni bir yaşam oluşturma amacının, yeni ideallerin izinden gider. Blok, şiirlerinde kendi döneminin içinde bulunduğu trajik durumu yansıtır (Nikolayev, 1990, s. 104-105). Böylece, şiirlerinde anayurt teması yer edinmeye başlar ve tarihsel öğelere yönelerek kullandığı semboller doğrultusunda gerçek Rus yaşamına ışık tutmayı amaçlar (Bannikov, 1986, s. 431).

Blok, Rusya hakkındaki düşüncelerini sadece şiirlerinde değil, düz yazılarında da yansıtır. 1908 yılında yayımlanan "Halk ve Aydın Sınıf (Narod i intelligentsiya)" başlıklı makalesinde Gogol'ün Rusya için kullandığı "hızla ilerleyen troyka" benzetmesine değinerek o dönemde Rusya'da meydana gelen gelişmelere dair endişelerini ve fikirlerini dile getirir:

> Bu kadar hızlı yükselen, her yıl daha belirgin bir biçimde duyduğumuz uğultu, troykanın çanlarının gizemli çıngırtısıdır. Etrafında esintinin gürleyip rüzgâra dönüştüğü troyka, doğrudan bizim üzerimize düşerse ne olacak? Halkın üzerine atılarak, troykanın çılgın ayakları altına, kaçınılmaz olan ölüme atılacağız. Bu yüzden ilgisizlik ve hüznün yanında endişe, keder olmak üzere iki duygu bize daha sık uğruyor (URL-1).

Bu cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, Blok Ekim 1917 devrimini gerçekleşmesi kaçınılmaz bir olay olarak görür. Ona göre bu devrim, Rus halkının yeni bir döneme geçişini sağlayacaktır. Şair, eski düzenden kurtulma gayesiyle gerçekleşen devrim için aydın sınıfın halk ile iş birliği yapmak zorunda olduğunu düşünür (Mints, 2004, s. 34-35). Bu düşüncesini "Aydın Sınıf ve Devrim (İntelligentsiya i revolyutsiya, 1918)" adlı makalesinde kaleme alan Blok, sanatçıları yeni hükümet ile iş birliği yapmaya çağırır. Bu doğrultuda şiirlerinin konusunu devrim oluşturur ve 1918 yılında devrimin destekçisi olarak gördüğü halka övgü niteliğinde *On İki (Dvenadtsat')*[1] adlı şiirini kaleme alır. Yine aynı yıl *İskitler (Skifı)*[2] şiirini yayımlar (Bannikov, 1986, s. 431-432).

Blok, *"Puşkin ve Gogol'den Tolstoy'a kadar Rus edebiyatından kesitlerde ve 19. yüzyılın bitkin Rus toplum eylemcilerinin nefeslerinde bize yaşayan muazzam bir güçlü ve yeni Rusya kavramı miras kaldı."* (Jirkova, 2015, s.78) anlayışını eyleme dönüştürerek, yeni Sovyet kültürünün inşasında aktif bir biçimde yer alır (Nikolayev, 1990, s. 108). Şair, geçirdiği kalp rahatsızlığı sebebiyle 7 Ağustos 1921 tarihinde yaşama veda eder.

Amaç ve Yöntem

Çalışma, şiirde kullanılan sembolik ve metaforik ifadeler doğrultusunda şairin aktarmayı amaçladığı fikirlere yorum getirmeyi hedeflemektedir. Şiir incelemeleri şairle ilgili yapılmış Rusça, İngilizce ve Türkçe araştırmalardan toplanan bilgilerden hareketle yorum bilim ve metne dayalı inceleme yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Analizler, elde edilen veriler ve şiirden alıntılarla desteklenmektedir. Şiirin Türkçe çevirisi

[1] Şiir hakkında detaylı inceleme için bkz. Öksüz G. (2010). Aleksandr Blok'un "On İki" Adlı Şiirinde Sesler, Renkler ve Semboller. *LİTTERA Edebiyat Yazıları* (C. 26, s.143-156).

[2] Şiir hakkında detaylı inceleme için bkz. Çetinkaya E. (2021). Rus sembolist şairler A. A. BLOK, V. Ya. Bryusov ve K. D. Balmont'da devrimin yansıması olarak İskitler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), s. 633-648.

bulunmadığından, çalışma içerisinde şiirden aktarılan alıntıların tercümesi bizzat yazar tarafından yapılmaktadır.

Kulikov Meydanında'da Blok'un Rusya'ya Dair Görüşlerinin Yansımaları

Aleksandr Blok, *Kulikov Meydanında (Na pole Kulikovom)* adlı şiirini sanatının doruğa ulaştığı 1907-1908 yıllarında kaleme alır. Şiirin ilk üç bölümü 1908 yılı Haziran ayının ilk yarısında, dördüncü bölümü Temmuz'da, beşinci bölümü ise Ekim-Aralık ayları arasında yazılır (URL-3). İlk kez "Şipovnik" adlı yıllıkta yayımlanan (Orlov vd., 1960, s. 587) şiir, şairin *Anayurt (Rodina, 1907-1916)* adlı şiir kitabı içerisinde yer alır. Edebiyat çevrelerince beğeni toplayan şiir, Rus sembolist şair Andrey Belıy (1880-1934) tarafından Blok'un sanatında bir mihenk taşı olarak görülür (İl'yev, 1991, s. 32). Araştırmacı Mihaylov (1981, s. 138), Blok'un tarihin kahramanlık dolu sayfalarına dönmesinin boşuna olmadığını, şiirde Rus halkının köklü kültürü ve tarihi varlığıyla bağlantılı bir biçimde anayurt duygusunun vücut bulduğunu dile getirir. Araştırmacı Mints (2004, s. 23), şairin bu tarihi olaya başvurarak anayurdunun geçmişi, bugünü ve geleceği arasında bir bağ kurmaya çalıştığını ileri sürer. Blok'un şiirde kurmayı amaçladığı bu bağ ile ilgili olarak Rus edebiyat bilimci N.N. Skatov (1981, s. 102), *"Blok'un yolu Kadim Rusya'dan günümüz Rusya'sına idi"* yorumunu yapar.

Tarihi kaynaklar incelendiğinde Kulikov Savaşı, Rus tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilen olaylardan biri olarak yer alır. Savaş, 8 Eylül 1380 tarihinde Don ve Nepryadva Nehri bölgelerinde Altın Orda hükümdarı Mamay Han'ın birliklerine karşı gerçekleşir. Kulikov Savaşı, Moskova knezi Dmitriy Donskoy önderliğinde Rusların kesin galibiyetiyle sonuçlanır ve Rusya'nın Tatar boyunduruğundan kurtulmasında önemli bir rol oynar (Orlov vd., 1960, s. 587). Rus knezleri ilk kez bu savaşta Altın Orda'ya karşı birlik sağlar. Dmitri Donskoy'un Moğol-Tatarlar karşısında kazandığı zafer, knezlerin özgüvenini artırır. Böylece, Moskova Knezliği önderliğinde büyüyecek olan Rusya'nın temelleri atılır. Zaferden bir sene sonra Tatarlar durumu tersine çevirerek Rusları yeniden teslim olmaya zorlasa da Rusların artık kendilerini savunma isteği ve yetkinliğine sahip olduklarını anlarlar. Moğol-Tatarlar artık geçmişte olduğu gibi böl ve yönet düşüncesiyle Ruslara saldıramayacaklardır. (Kemball, 1954, s. 33). Bu doğrultuda Kulikov Savaşı, Rus knezlikleri arasında milli bir bütünlük ve birlik oluşturma duygusu uyandırması açısından önem taşımaktadır.

Blok, Kulikov Savaşı'nın ifade ettiği bu anlamı şiirinde yansıtır. Şair, milli bilinci uyandırması bakımından Rusya tarihi için önem taşıyan bu savaşın yaşandığı dönem ile 1905 Devrimi sonrasında Rusya'nın içinde bulunduğu durum arasında bir benzerlik kurar. Araştırmacı Orlov'a göre (1960, s. 587) şiir, yazıldığı tarih göz önünde bulundurulduğunda, Kulikov Savaşı aracılığıyla o dönemde Rusya'da yaklaşmakta olan devrime karşı halkın ve aydın kesimin yaklaşımındaki zıtlığı ortaya koyar. Şair, Rusya'nın geçmişi üzerinden

gelecekte meydana gelebilecek olaylara dair tahminlerini kaleme alır. Araştırmacı İl'yev, şiirin 1905 devriminin başarısızlığı sonrasında meydana gelen toplumsal-siyasi etkiye bir tepki olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Blok'un ünlü Rus tiyatro yönetmeni K.S. Stanislavskiy'e yazdığı 9 Aralık 1908 tarihli mektubunda da ifade ettiği üzere, şiirin teması genel olarak Rusya, daha özele inmek gerekirse de halk ve aydın meselesidir (İl'yev, 1991, s. 22).

Araştırmacıların ileri sürdüğü bu çıkarımlara bir dayanak olarak Blok, "Halk ve Aydın Sınıf" başlıklı makalesinde şu cümleleri kaleme alır: "*Dmitriy Donskoy'un başında bulunduğu Rus ordusu tarif edilemeyecek gücü henüz hareketsizce uyuklayan yüz elli milyon askerden; düşman Tatar ordusu ise halka giden yolu bulamayan aydın sınıf mensubu birkaç yüz bin kişiden oluşuyordu*" (Orlov vd., 1960, s. 587). Blok, bu cümlelerinde Tatar ordusu ve Rus ordusunu birer sembol olarak kullanır ve böylece, yaşadığı dönemde halk ve aydın kesimin tutumları arasındaki farkı ortaya koyar (URL-4, s. 73).

Bu bilgiler ışığında incelemeye tabi tutulan şiirin ilk bölümünde şairin keder ve sıkıntı içerisinde, savaş döneminden bir Rusya tablosu çizdiği görülür: *"Kanlı günbatımı! Kalpten kan akıyor!/ Ağla kalbim, ağla.../ Huzur yok! Bozkır kısrağı/ Dörtnala koşuyor! (Закат в крови! Из сердца кровь струится!/ Плачь, сердце, плачь.../ Покоя нет! Степная кобылица/ Несется вскачь!* (Blok, 1960: 250). Şair, kısrağın koştuğu, sorguç otunun yetiştiği, savaşın dumanıyla kaplı bir bozkır tasviri yapar. "Bozkır (степь)", "yangın (пожар)", "ateş (огонь)", "karanlık (мгла)", "duman (туман)" gibi sözcük kullanımlarıyla savaş alanı okuyucunun kafasında canlanır. Anlatıcı, tasvir ettiği bu bozkırın bu savaş sahnesine ilk defa tanıklık etmediğini dile getirerek, araştırmacı Mints'in de ifade ettiği üzere (2004, s. 24) savaşın Rusya için ne bir ilk ne de son olduğu, tarihin tekerrürden ibaret olduğu düşüncesini aktarır. Bununla ilgili olarak Blok, şiirin 1912 yılı baskısına ithafen kaleme aldığı dipnotunda şöyle bir yorumda bulunur: *"Kulikov Savaşı'nın Rus tarihinin sembolik olaylarından biri olduğu fikri, yazarın şahsi kanaatidir. Bu tür olayların tekrarı kaçınılmazdır."* (akt. Nikolayev, 1990, s. 107). Araştırmacı Vroon (1984, s. 345), bu görüşüyle Blok'un şiirde Nietzsche'nin ebedi dönüş mitini yansıttığını ileri sürer. Zira bu mite göre evrende çoktan olup bitmiş, şu anda gerçekleşmekte olan ve gelecekte gerçekleşecek her şey çoktan gerçekleşmiştir ve aynı düzende, sonsuz kere, tamamen aynı olaylarca öncelenerek ve izlenerek tekrar gerçekleşecektir (Işık, 2023, s. 155). Ayrıca Vroon (1984, s. 345), şiirde Nietzsche'nin kaos ve düzen arasında sonsuz bir çatışmanın yer aldığı fikrinin de yer aldığını ileri sürer:

Ve sonsuz savaş! Sadece uykumuzda huzur var
Kan ve toz içerisinde…
Uçuyor, uçuyor bozkır kısrağı
Ve eziliyor sorguç otu…

Ve sonu yok! Parlıyor verstler, uçurumlar…
Dur!
Gidiyor, gidiyor korkan dumanlar,
Kan içinde günbatımı!

И вечный бой! Покой нам только снится
Сквозь кровь и пыль…
Летит, летит степная кобылица
И мнет ковыль…

И нет конца! Мелькают версты, кручи…
Останови!
Идут, идут испуганные тучи,
Закат в крови! (Blok, 196, s. 249).

Şiirin devamında Rusya, anlatıcı tarafından bir eş olarak betimlenir. Bu betimleme aracılığıyla şair, yaşadığı ülkenin geleceği ve kendi kaderi arasında bir bağ kurar. Böylece, ülkenin geleceği ve kendi ile birlikte Rusya'da yaşayan tüm halkın kaderi arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çeker. Bununla birlikte şair, Rusya'ya korunmaya muhtaç bir kadın özelliği yükler. Blok, "Halk ve Aydın Sınıf" başlıklı makalesinde bu dizelerin açıklamaları niteliğinde şöyle bir yorumda bulunur: *"Halk ruhu demek, bütünüyle Gorki'nin de ilahlaştırdığı Rusya'yı sevmek demektir... Gorki'nin kalbi halkın bir anneyi, bir eşi, bir kız kardeşi sevdiği gibi Rusya'yı seviyor ve Rusya için endişeleniyor"* (URL-2):

Rusya'm benim! Karım benim! Acıtacak kadar
Uzun bir yol yazılmış bize
Yolumuz kadim iradenin Tatar oku gibi
Göğsümüzü delip geçti.

О, Русь моя! Жена моя! До боли
Нам ясен долгий путь!
Наш путь — стрелой татарской древней воли
Пронзил нам грудь (Blok, 1960, s. 249).

Burada şiir içerisinde de sıkça kullanılan "yol" metaforu karşımıza çıkar. Araştırmacı Vroon'un (1984, s. 343) da ifade ettiği üzere, şiirde "yol" sözcüğü Rusya'nın tarih sürecindeki ilerleyişini simgeler. Şair, *"Yolumuz bozkır yolu, yolumuz uçsuz bucaksız hüzün içinde /Senin üzüntün içinde, Rusya! (Наш путь — степной, наш путь — в тоске безбрежной,/ В твоей тоске, о Русь!)"* (Blok, 1960, s. 249) dizelerinde Rusya'da tarih boyunca meydana gelmiş ve gelebilecek olumsuz durumların orada yaşayanları yakinen ilgilendirdiğini dile getirir.

Şiirin ikinci bölümünde Altın Orda ve Rus birliklerinin Nepryadva nehri kenarındaki karşılaşmalarından bahsedilir: *"Yolumuz üzerinde, beyaz bir yanıcı taş var./Nehrin ardında ise aşağılık Orda…(На пути — горючий белый камень./ За рекой — поганая орда)"* (Blok, 1960: 250). Blok, "Rusya ve Aydın Sınıf (Rossiya i intellegentsiya, 1908)" başlıklı makalesinde de Rus ve Tatar ordularının karşılaşmalarının kendi dönemi için sembolik bir anlam taşıdığını ifade eder. Şaire göre bu durum, dönemin Rus toplumunda aydın sınıf ve halk arasındaki çizgiyi simgeler:

> Halk ve aydın sınıf olmak üzere iki taraf arasında diğerlerinin de hemfikir olduğu birleştirici bir çizgi var. Bu çizgi, birbirine açıkça düşman olan Ruslar ve Tatarlar arasında yoktu, fakat şu an gizli bir biçimde düşman olan taraflar arasındaki çizgi ne kadar da ince! … Bu çizgi dumanlı Nepryadva Nehri kadar ince değil mi? Savaş öncesi gece vakti bükülüyordu berrak Nepryadva iki taraf arasında. (URL-3).

Birbirinden kopuk bir yaşam sürdüren aydın kesim ve halkı bir araya getirmek Blok için yaşadığı dönemin en önemli meselesi olur (Nikolayev, 1990, s. 107). Ancak şair, bunun mümkün olmayacağını öngörerek Rus toplumunu yine bir savaşın beklediğini şu dizelerde dile getirir: *"Nepryadva'nın ardında kuğular feryat ediyordu/ Yine, yine feryat edecekler. (За Непрядвой лебеди кричали,/И опять, опять они кричат…)"* (Blok, 1960, s. 250). Blok şiirde yansıttığı bu düşüncelerini "Halk ve Aydın Sınıf" makalesinde şöyle aktarır:

> Şehirlerin üzerinde tecrübeli bir kulağın dahi anlayamayacağı türden uğultu var. Mamay Han'ın Hezimeti Menkıbesi'nde Kulikov Savaşı'ndan bir gece önce Tatar ordusu üzerinde yer aldığı bahsedilen uğultu gibi. Sayısız at arabası Nepryadva'nın ardında gıcırdıyor, insan feryatları duyuluyor, dumanlı nehrin üzerinde ise endişeli halde kazlar ve kuğular sıçrıyor, feryat ediyor (akt. Orlov vd., 1960, s. 587).

Araştırmacı Orlov, şairin makalesinde yer alan bu cümlelerin şiirin ikinci ve üçüncü bölümleriyle paralellik gösterdiğini ileri sürer. Blok'un bu bölümde kullandığı "gece kuşları", "sessiz şimşekler", "Nepryadva üzerindeki duman", "kuğular feryat ediyordu", gibi

ifadeler *Mamay Han'ın Hezimeti Menkıbesi (Skazaniye o Mamayevom poboişçe)*'nden izler taşır (Orlov vd., 1960, s. 587-589): *"Ve daireler çizerek gece kuşları/ Uzaklara gidiyorlardı./ Rusya'nın üzerinde sessiz şimşekler/ Knezi gözlüyordu. (И, чертя круги, ночные птицы/Реяли вдали./А над Русью тихие зарницы/ Князя стерегли."* (Blok, 1960: 250-251).

Üçüncü bölümde anlatıcı, Kulikov Savaşı'nda bir arada olduğu, kuğuların feryatlarında sesini duyduğu bir kişiye hitap eder. *"Sen indin ışık saçan elbiselerinle, /Atı ürkütmeden"* dizelerinde anlatıcının hitap ettiği bu kişinin Rus halkının dini inanışında kutsal bir yeri olan İsa olduğu anlaşılır. *"Tozlu zırhı yeniledi/ Omzumdaki."* dizelerinde İsa'nın simgelediği dini inanç sayesinde savaşçıların gücünün manevi açıdan yenilendiği düşüncesi aktarılır. Şair, *"Şilt takılıydı el yapımı olmayan Yüzünde"* dizesinde İsa'nın "Spas Nerukotvornıy (Elle Yapılmamış Kurtatıcı)" tasvirine atıfta bulunur. Böylece, İsa'nın Rus askerleri için koruyucu bir manevi gücü temsil ettiğini dile getirir. Şair, İsa'nın önemini vurgulamak amacıyla dize içerisinde "Yüzün (Твой лик)" sözcüğünün ilk harfini büyük yazar:

Ve Uyuyan Nepryadva'nın üzerinde dumanla,
Tam üzerime
Sen indin ışık saçan elbiselerinle,
Atı ürkütmeden.

Gümüş gibi parladı dostumuz için dalgalar
Çelik kılıç üzerinde.
Tozlu zırhı yeniledi
Omzumdaki.

Ve ertesi gün kara bulut gibi
Harekete geçti Orda,
Şilt takılıydı el yapımı olmayan Yüzünde
Ebediyen parlıyordu.

И с туманом над Непрядвой спящей,
Прямо на меня
Ты сошла, в одежде свет струящей,
Не спугнув коня.

Серебром волны блеснула другу
На стальном мече.

Освежила пыльную кольчугу
На моем плече.

И когда наутро, тучей черной,
Двинулась орда,
Был в щите Твой лик нерукотворный
Светел навсегда (Blok, 1960, s. 251).

Burada, şairin çizdiği savaş tablosuna kartalın feryadı dâhil olur. Slav mitolojisinde kartal her şeyi bilen ve gören tüm gök tanrılarının sembolü olarak kabul edilir. Bununla birlikte kartal, Hıristiyanlıkta İsa'nın göğe yükselişi, göğe gönderilen dualar, Tanrı'nın lütfunun inmesi ve kötülüğe karşı zafer ile bağdaştırılır. Kadim İran ve Roma'da kartal, askeri başarının alameti olarak da görülür (Tresidder, 1999, s. 255-257). Bu yorumlamalar doğrultusunda, şiirde Tatar ordusunun üzerinde uçan kartalın, Rus ordusunun zaferine işaret ettiği söylenebilir:

Tatar ordusu üzerinde kartalın feryadı
Felaketi işaret ediyordu,
Nepryadva ise dumana büründü,
Prensesin duvağa büründüğü gibi.

Орлий клекот над татарским станом
Угрожал бедой,
А Непрядва убралась туманом,
Что княжна фатой (Blok, 1960, s. 251).

Dördüncü bölümde şair, tarihte yaşanan bu hüzünlü zamanların uzaktan kendine seslendiğinden bahseder. "Tatar borularının sesi", "Rusya üzerindeki yangın", "Rüzgârın ardından kılıçlar sesleniyor" gibi ifadeler aracılığıyla Rusya'da bir savaşın yaklaşmakta olduğuna dair hislerini dile getirir:

Yine yüz yıllık hüzünle
Eğiliyordu toprağa sorguç otu
Yine dumanlı nehrin ardında
Uzaklardan bana sesleniyorsun…
…
Kamçının feryatlarını duyuyorum
Tatar borularının sesini,
Rusya üzerinde görüyorum
Geniş ve sessiz yangını.
Опять с вековою тоскою
Пригнулись к земле ковыли.

Опять за туманной рекою
Ты кличешь меня издали...
...
Я слушаю рокоты сечи
И трубные крики татар,
Я вижу над Русью далече
Широкий и тихий пожар (Blok, 1960, s. 251-252).

Beşinci ve son bölümde Blok, Rus şair Vladimir Sergeyeviç Solovyov'un *Ejderha (Drakon, 1900)* adlı şiirinin ilk dörtlüğünün son iki dizesini epigraf olarak kullanır: *"Ve karşı konulmaz dertlerin karanlığıyla /Yaklaşan günü kapladı. (И мглою бед неотразимых /Грядущий день заволокло.)"* (Solovyov, 1974, s. 136) *"Ve karşı konulmaz dertlerin karanlığıyla /Грядущий день заволокло (Yaklaşan günü kapladı)"* dizeleri Blok'un şiirinin son bölümünde ilk dörtlüğe uyarlanmış olarak karşımıza çıkar.

Yine Kulikov Meydanı üzerinde
Karanlık yükseldi ve yayıldı
Ve şiddetli bir bulut gibi
Yaklaşan günü kapladı.

Опять над полем Куликовым
Взошла и расточилась мгла,
И, словно облаком суровым,
Грядущий день заволокла (Blok, 1960, s. 252).

Araştırmalar doğrultusunda Solovyov'un bu şiirini Alman imparatoru II. Wilhelm'in Çin'de Batı'ya karşı çıkan ayaklanmayı bastırma amacıyla ordu göndermesi üzerine kaleme aldığı bilgisi yer almaktadır. Şiire dair sunulan açıklayıcı notta Solovyov'un Hıristiyan olmayan Doğu toplumlarına karşı II. Wilhelm'i Haçlı Seferlerinin sürdürücüsü olarak gördüğü ifade edilir (Solovyov, 1974, s. 310). Araştırmacı Avdeyçik ise Blok'un Solovyov'u "İsa'nın sadık savaşçısı" olarak gördüğü bilgisi doğrultusunda şiirde şeytanı sembolize eden ejderhaya karşı kutsal olanın, İsa'nın izinden giden bir Tanrı-insan öne sürdüğünü belirtir (Avdeyçik, 2021, s. 15-16). Bu veriler neticesinde şairin, toplumsal bir olay üzerinden kendi düşüncelerini aksettirdiği anlaşılır.

Blok'un da son bölümde Solovyov'un şiirini anımsatan bir anlam oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Şair, ayak sesleri her ne kadar duyulmasa da tarih sahnesinden tanıdık gelen bir savaşın yaklaşmakta olduğuna dair tahminini dile getirir ve o dönemde toplum içerisinde hüküm süren gergin atmosferi *"Fakat biliyorum seni/ Yüce ve isyankâr günlerin başlangıcı!... Kalp huzur içinde yaşayamaz, / Bulutlar boşuna toplanmadı. (Но узнаю тебя,*

начало/ Высоких и мятежных дней!... Не может сердце жить покоем,/ Недаром тучи собрались.)" (Blok, 1960, s. 253) dizelerinde yineler. Şiir, *"Zamanın geldi. Dua et! (Теперь твой час настал. - Молись!)"* (Blok, 1960, s. 253) ifadesiyle son bulur. Araştırmacı İl'yev (1991, s. 30) bu ifadeyi komutanların ve askerlerin savaş öncesinde dua edip mezmurlar okuyarak savaşa gitmeleriyle ilişkilendirir. Bu doğrultuda Blok'un, okuyucusuna kaçınılması mümkün olmayan toplumsal olaylar karşısında kutsalına, manevi olana sığınması yönünde tavsiyede bulunduğu anlaşılır.

Sonuç

İncelemelerimiz neticesinde, araştırmacıların da ileri sürdüğü üzere, Rus tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Kulikov Savaşı temelinde Blok'un dönem Rusya'sı ile ilgili görüşlerini aktardığı açıkça anlaşılır. Böylece, şairin bu tarihi olayı o günün şartlarında Rusya'nın içinde bulunduğu durumu tasvir etmek amacıyla bir sembol olarak kullandığı görülür. 1905 yılında geçekleşen ilk Rus devrimine ve dönemin toplumsal olaylarına karşı yaklaşımında farklılık bulunan aydın sınıf ve halk arasındaki karşıtlık, Kulikov Savaşı'nda Tatar ve Rus ordularının karşılaşmasıyla simgelenir.

Blok, Kulikov Savaşı ile yaşadığı dönemde Rusya'nın içinde bulunduğu durum arasında benzerlik kurarak Rus toplumu üzerindeki kasvetli ve buhranlı atmosferi betimler. Bunun yanı sıra şair, tarihin tekrar edebileceğine dair öngörülerini dile getirir. Şiir boyunca Kulikov Savaşı'nda düşmana karşı oluşturulan birlik ve beraberliğin tüm kesimler arasında sağlanması gerektiğine vurgu yapar. Şair, şiirde sıklıkla tekrar eden "yol" sözcüğüyle Rusya'nın tarih sahnesindeki ilerleyişini simgeler. Böylece, Rusya'nın derin bir geçmişe sahip olduğu, tarihi ve kültürel birikimiyle varlığını sürdürmeye devam edeceği düşüncesini aktarır. Bunun yanı sıra şairin duygu dünyasında Rusya'nın uğruna mücadele edilen bir kadını, üzerinde yaşayan halkın kaderinin bağlı olduğu bir eşi, birlikte hareket ettiği bir arkadaşı çağrıştırdığı gözlemlenir.

Summary

Aleksandr Aleksandrovich Blok (1880-1921) is one of the leading figures of the second generation of Russian Symbolists. Like many symbolist poets, Blok, pursuing path of creating a new life and new ideals in his art, took Russia as the subject of his poems together with the 1905 Revolution. In this direction, the poet aimed to bring Russian life to the forefront by turning to historical elements. At this point, the poem *On The Field Of Kulikovo (Na Pole Kulikovom, 1908)*, which is about the Battle of Kulikovo, which is known as a turning point in Russian history in terms of establishing unity and solidarity among principalities, is crucial with regard to analysis. This poem, which Blok wrote during the period when his art reached its peak, received positive comments from various poets and researchers. Through historical references in the poem, the poet calls on his reader to establish unity and solidarity despite the social, political and cultural complexity of Russia at that time. The poem, which is stated by researchers to be about the opposition between people and intellectuals and the situation in Russia at that time, includes reminders about cultural and historical values. Through these reminders, poet conveys that Russia has a deep past, rich historical and cultural heritage.

When historical sources are examined, the Battle of Kulikovo, used by Blok as subject in the poem, is important in terms of awakening the consciousness of national unity and solidarity against the Golden Horde in Russian history. If the date when the poem On the Field of Kulikovo was written is taken into consideration, the Battle of Kulikovo reflects point of view of people and intelligents towards approaching revolution and their thoughts about the fate of Russia. Blok draws similarity between the period in which this battle took place and his own period. Poet emphasizes the desire for change in Russia during the period when the poem was written and determination of people to realize this desire. In addition, poet also refers to the hostility between people and intellectuals. Thus, using Russia's past as subject, he writes down his predictions about events that may occur in the future. By referring to this historical event that Russia went through, the poet tries to establish a connection between the past, present and future of his homeland. Researchers argue that the poem emerged as a reaction to the socio-political impact that emerged after the failure of the first Russian revolution through a section of history.

As a result of examination it is understood that the theme of poem is Russia in general, and more specifically the issue of people and the intellectuals. Also, it is concluded that Blok conveys his views on Russia of period he lived in, based on the Battle of Kulikovo, which is considered as a turning point in Russian history. Poet draws similarity between this event, which happened in the past and results of which are known, and situation that Russia was in at that time. Poet reflects the contradiction between the intellectual class and people in his time, through the encounter between the Tatars and the Russians. Through this similarity, Blok expresses both the idea that history repeats itself and his predictions about the events that may occur in the future in Russia. Poet expresses in the poem that Russia has a deep past in history with “road” leitmotif and that it will have a long road ahead, as long as it continues to exist. However, he makes references to faith as a part of the Russian soul. Through his descriptions of spiritual power, giving strength and courage to the warriors with his “face that cannot be made by hand” by Russian army’s side in difficult situations, poet alludes to Jesus. In this direction, Blok gives the message that if what is sacred to the Russian soul, faith and cultural essence are not given up and if these values are protected, Russian people and Russia will exist. In connection with this, it is clearly seen throughout the poem that Russia in poet’s world evokes a wife, destiny of whom he is tied, a friend with whom he acts together, a woman in need of protection and for whom one struggles. In addition to these, Blok expresses that Russia had gone through difficult times before through a war experienced in the past and the victory gained in this war, but had overcome these difficulties as a result of the struggle. In this way, the poet aims to encourage his reader. However, he calls for unity and solidarity and emphasizes that in the face of danger, the people must fight for their homeland, Russia, as their ancestors did in the past.

Kaynakça

Avdeyçik, L. L. (2021). Sakralizatsiya obraza Vladimira Solovyova v tvorçestve poetov-mladosimvolistov. L. L., Avdeyçik (Ed.). *Dialog epoh v literature* içinde (s. 5-20), Minsk: BGU.

Bannikov, N. V. (1986). *Tri veka russkoy poezii*. Moskva: “Prosveşçenie”.

Blok, A. A. (1960). *Sobranie soçineniy v vosmi tomah. Tom 3. Stihotvoreniya i poemı 1907-1921.* V. N. Orlov, A. A. Surkov ve K. İ. Çukovski (Ed.). Moskva, Leningrad: Gosudarstvennoe izdatel’stvo hudojestvennoy liiteraturı.

Çetinkaya, E. (2021). Rus Sembolist Şairler A. A. BLOK, V. Ya. Bryusov ve K. D. Balmont’da Devrimin Yansıması Olarak İskitler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), 10*(2), 633-648.

İl'yev, S. P. (1991). Kulikovskaya bitva kak "simvoliçeskoe sobıtie". Yu. K. Gerasimov (Ed.). Aleksandr Blok. *İssledovaniya i materialı* içinde (s. 22-40), Leningrad: Nauka.

Jirkova, Ye. A. (2015). Obraz rodinı v ranney lirike Aleksandra Bloka: lingvopoetiçeskiy aspekt. *Kul'turnaya jizn' yuga Rossii*, *3*(58), 78-83.

Kemball, R. (1954). On The Field of Kulikovo. *The Russian Review*, *13*(1), 33-37.

Lotman, M. Yu (1981). Blok i narodnaya kul'tura goroda. Z. G. Mints (Ed.). *Nasledie A. Bloka i aktual'nıe problemı poetiki. Blokovskiy sbornik IV* içinde (s. 7-26) *Uçenıe zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta.* Vıpusk: 657. Tartu: Tartuskiy gosudarstvennıy universitet.

Mihaylov, A. (1981). Poetiçeskiy mir Bloka. A. Mihaylov, St. Lesnevskiy (Ed.). *V mire Bloka. Sbornik stat'ey* içinde (s. 135-163), Moskva: Sovetskiy pisatel'.

Mints, Z. G. (2004). *Blok i russkiy simvolizm. Poetika russkogo simvolizma*. Sankt-Petersburg: "İskusstvo-SPB".

Mints Z. G. (1985). Tiskl Al. Bloka "Raput'ya". Z.G. Mints (Ed.) *Mir A. Bloka* içinde (s. 3-18). *Blokovskiy sbornik Uçenıe zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta.* Vıpusk: 657. Tartu: Tartuskiy gosudarstvennıy universitet.

Mints, Z. G. (Ed.). (1981). Nasledie A. Bloka i aktual'nıe problemı poetiki. Blokovskiy sbornik IV. *Uçenıe zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta.* Vıpusk: 657. Tartu: Tartuskiy gosudarstvennıy universitet.

Nikolayev, P.A. (1990). *Russkie pisateli. Biobibliografiçeskiy slovar'*. Tom:1. Moskva: "Prosveşçenie".

Orlov, V.N., Surkov, A.A., Çukovskiy, K.İ. (Ed.) (1960). *Aleksandr Blok. Sobranie soçineniy. Stihotvorenie i poemı (1907-1921)*. Tom 3. Moskva, Leningrad: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudojestvennoy literaturı.

Öksüz G. (2010). Aleksandr Blok'un "On İki" Adlı Şiirinde Sesler, Renkler ve Semboller. *LİTTERA Edebiyat Yazıları* (C. 26, s. 143-156).

Skatov, N. (1981). Rossiya u Aleksandra Bloka i poetiçeskaya traditsiya Nekrasova. A. Mihaylov ve St. Lesnevskiy (Ed.). *V mire Bloka. Sbornik stat'ey* içinde (s. 85-114), Moskva: Sovetskiy pisatel'.

Solovyov, V. (1974). *Stihotvoreniya i şutoçnıye piyesı*. F. Ya. Priyma (Ed.). Leningradskoye otdeleniye: İzdatel'stvo "Sovetskiy pisatel"

Tresidder, J. (1999). *Slovar' simvolov*. Moskva: Fair-Press.

Vroon, R. (1984). Cycle and history: The case of Aleksandr Blok's “Rodina”. *The Slavic and East European Journal, 28*(3), 340-357.

Işık, S. (2023). Zerdüşt’ün Yeni Şarkısı: Nietzsche ve Ebedi Dönüş ya da Bir Münkirin Ebediyet Arayışı. *Dört Öge*, *23*, 135-159.

İnternet Kaynakları:

URL-1. (https://arheve.org/read/blok-aa-1/narod-i-intelligenciya/18731, Erişim tarihi: 06.04.2024.

URL-2. Blok, A. A. (1908). *«Народ и интеллигенция»*. Erişim tarihi:16.04.2024, https://arheve.org/read/blok-aa-1/narod-i-intelligenciya

URL-3. Odesskiy, M. *“Slavyanskiy” kontekst stihotvoreniy Bloka*. Erişim tarihi: 10.01.2024, https://www.ruthenia.ru/document/529363.html

URL-4. Levinton, G. A., Smirnov, İ. P. (1979). “Na pole Kulikovom” Bloka i pamyatniki Kulikovskogo tsikla. (79-95), Erişim tarihi: 14.05.2024, https://eusp.org/sites/default/files/archive/et_dep/Levinton/Levinton_Smirnov.pdf